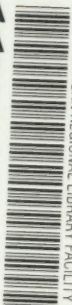

AA0004068128

UC SOUTHERN REGIONAL LIBRARY FACILITY

REESE LIBRARY
 OF THE
 UNIVERSITY OF CALIFORNIA.

Re 6105
 V24
 Accession v.184

1893.
 767
 V212
 v.184

PA	
6105	
V24	
v.184	
Valpy -	
Delphin classics.	

Southern Branch
 of the
 University of California
 Los Angeles

Form L 1

PA
 6105
 V24
 v.184

This book is DUE on the last date stamped below

Digitized by the Internet Archive
in 2008 with funding from
Microsoft Corporation

P. VIRGILII MARONIS

OPERA OMNIA.

VOL. VIII.

SOUTHERN BRANCH

P. VIRGILII MARONIS

OPERA OMNIA

EX EDITIONE HEYNIANA

CUM NOTIS ET INTERPRETATIONE

IN USUM DELPHINI

VARIIS LECTIONIBUS

NOTIS VARIORUM

EXCURSIBUS HEYNIANIS

RECENSU EDITIONUM ET CODICUM

ET

INDICE LOCUPLETISSIMO

ACCURATE RECENSITA.

76005

VOLUMEN OCTAVUM.

T

LONDINI:

CURANTE ET IMPRIMENTE A. J. VALPY, A.M.

1819.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

PHYSICS

OPTICS

BY

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

PHYSICS

LIBRARY

50861

PHYSICS

PHYSICS

PHYSICS

PHYSICS

PHYSICS

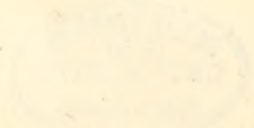
PHYSICS

T

PHYSICS

PHYSICS

PHYSICS

422 *Interea*] Donec ille invenitur. *Servius*.

Calido mihi sanguine pœnas] Ennius in primo, 'Nam mi calido das sanguine pœnas.' *Idem*.

Calido mihi sanguine pœnas] Nonn. l. xxi. θερμὸν ἀποπτύων ῥόον αἵματος: *calidum expuens fluctum sanguinis*, et sup. Noster, 'Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen.' Itaque in Virg. est 'calido sanguine,' et id verius. et Calab. l. i. θερμῷ δ' αἵματι πᾶμπαν ἐδεύετο. Sed cum nondum sanguis fusus esset ab Euryalo, cum ruebat Volscens, posset aliquis dubitare, an potius dicat, *calido mihi*, id est, irato. Nam verba caloris ad iras transferri omnes sciunt. Aristoph. in Vespis dixit, Θερμὸς γὰρ ἀνὴρ οὐδὲν ἤτρον τῆς φακῆς: ubi *calidus* est, audax et furiosus, sumpta metaphora a lentibus coctis in lebetes. Et Philost. vit. Apollon. vii. 7. τοῖς θερμοῖς τῶν θηρίων, *calidis belluis*, id est, iratis. Josephus tamen Bell. i. 13. dixit de Herode, significato alio longe elegantissimo, θερμὸς ἐκ τῶν ὀπλων: ut et Plutar. in Pelopid. μετὰ τῶν ὀπλων θερμοῦς. *Cerda*.

423 *Persolvetes amborum*] Aut occisorum: aut tuas et Nisi. Nam duos eos fuisse novit: supra enim ait, 'State viri.' *Servius*.

424 *Ibat in Euryalum*] Adoriebatur Euryalum. Apul. Metam. l. ix. 'Qui (*canes*) simul signo solito pastorum incensi atque inflammati sunt, furiosa rabie conciti, et latratibus etiam absonis horribiles eunt in homines.' *Emmeness*.

426 *Amplius*] De cetero, posthac; interdum et quantitatem significat, ut Terentius, 'Quod tibi mea ars efficere hoc possit amplius.' *Servius*.

Tantum potuit] Hoc quamvis ad animum Nisi pertineat, tamen sympathiam etiam poëta ex sua persona fecit. *Idem*.

427 *Me, me*] Subaudis interficite, et est interrupta elocutio dolore tur-

Delph. et Var. Clas.

bati. Idem.

Me, me, adsum qui] Voces sunt perturbati, qui quod animo tenebat, non potuit semel effundere. Ait ergo, *Me*: ut cum deesset continuatio verborum sequentium, ait iterum, *Me*. Tertio ubi se paulatim colligere capit, adiunxit; 'Adsum qui feci.' Quarto, 'In me convertite ferrum.' Certe magna subtilitate dispositum est. *T*.

In me convertite ferrum] Ab his illi affectus Petroniani in Sat. 'Quod si utique, proclamabat, facinore opus est, nudo ecce jugulum, convertite huc manus, imprimite mucrones, ego mori debeo, qui amicitiae sacramentum delevi.' Audi et verba Juliae loquentis cum natis apud Herodian. l. iv. πρῶτον δὲ ἐμὲ φονεύσατε, καὶ διελθόντες, ἐκάτερος παρ' ἐαυτῷ μέρος θαπτέτω: *Me primam occidite, me dividite, dimidiamque uterque apud se partem sepeliat*. Quintilian. Declamat. 59. 'Quicquid est istud, ego feci: quaecunque istud est, meum consilium est.' Agnosce vero in Niso verum amantem: 'In me' (inquit) 'ferrum convertite.' Plato in Convivio: καὶ πρὸ τούτου τεθνάναι ἂν πολλάκις ἔλοιτο, καὶ μὲν ἐγκαταλιπεῖν γε τὰ παιδικὰ, ἢ μὴ βοηθήσαι κινδυνεύοντι: *Mori se prius eligat, quam dilectum derelinquere, et periclitanti non succurrere*. Imitationem si quæras, fortasse ducta ab Eurip. apud quem Hecuba videns filiam Polyxenam duci ad caedem, ita loquitur ad Ulysssem et Græcos alios: Κεντέετε (μὲ) μὴ φείδεσθ', ἐγὼ τέκον Πάριν, ὅς παῖδα Θέτιδος ὤλεσεν, τόξοις βαλὼν. *Cerda*.

428 *Fraus*] Hic est noxa, et culpa. Vide Lexicon Schardii, ubi notat, *fraudem* veteres dixisse pro delicto. Gloss. *fraus, αἵτια*. Cum Soph. ore Ismenæ dixit in Antig. καὶ ξυμμετόλχω, καὶ φέρω τῆς αἱτίας, *sio socia, et fero culpam*, nihil aliud significavit, quam fraudem sororis redundare in sororem. *Idem*.

Nihil iste nec ausus] In Romano, neque ausus: quod licet parvi sit mo-

Virg.

10 N

menti, elegantioris tamen ingenii viri numerorum hujusmodi varietate delectari solent. *Pierius.*

429 *Nec potuit*] Validior argumentatio ex impossibilitate: ut, 'Quid Troës potuere?' et, 'Non ea vis animo: nec tanta superbia victis.' *Serrius.*

Cælum hoc] Apud Soph. in Antig. Rex Creon cælum obtestatur; δι' Ὀλυμπόν. Chorus apud eundem in Elect. Διὸς ἀστραπὴν. Vicina ista. Sic et Stat. Theb. II. 'Parce per has stellis interlabentibus umbras.' Apud eundem Jupiter Theb. III. 'Arcem hanc æternam, mentisque sacraria nostræ.' Nazianz. Orat. 27. αἰσχυνοίμην μὲν ἂν τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, ἃ καὶ τοῖς παλαιοῖς ἔθος μαρτυρεσθαι. *Cerda.*

Et sidera conscia testor] Veteres omnes codices legunt, 'et conscia sidera,' adjectivo præjecto. *Pierius.*

Cælum hoc et sidera conscia testor] Sic supra Æn. I. III. 'per sidera testor, Per superos atque hoc cœli spirabile numen:' et I. IV. 'per sidera juro, Per superos,' &c. infra XII. 197. 'terram, mare, sidera juro:' et iterum: 'Testatur moritura Deos et conscia fati Sidera.' *Emmeness.*

430 *Tantum infelicem nimium dilexit amicū*] Contra illud, Cur ergo venit? dicit, 'Tantum amicum dilexit, ut eum nihil posset, tamen veniret. *Serrius.*

Tantum infelicem, &c.] Eadem ratio est in Calab. I. I. ubi Podareus interficitur nimium in bello furens propter interfectum amicum, quem summo pere anabat. Verba ejus, τὸν γὰρ μέγα φίλαθ' ἐταίρων: huic apprime e sociis diligebat. *Cerda.*

432 *Transadigit costas*] In Rom. codice, *transabiit* legitur: et in aliquot aliis *transadiit*: quod ab aliquot eruditis receptum video. In Porcio, et plerisque aliis manu scriptis, *transadigit* omnino scriptum est. Sed usus loquendi est, 'ut adigo ferrum' aut 'ensem' enuntiemus, non 'ensis adigit,' et jam dictum est, 'Ensis adactus:'

quare vel *abiit* vel *adiit* melius videtur. *Pierius.*

Transadigit] Ita Sil. I. IV. 'trans-egit pectora mucro.' Id. I. VI. 'lævum per luminis orbem Transigitur.' Tacitus I. XIV. 'Gladio seipsum trans-egit.' At Vett. Cod. *Transadiit costas*: quod quidam probant præ altero. *Taubmann.*

Transabiit costas] Stat. Theb. II. 9. 'Transabiit costas cognatis ictibus ensis.' et I. IX. 'Hasta viri transpectus abit. *Emmeness.*

Et candida pectora rupit] Romanus codex cum aliquot aliis, *pectora candida*, epitheto, quod miserationem movere posset, ultimo loco apposito. *Pierius.*

Et pectora candida rumpit] Ita Fabricius, auctore Donato et Mss. dixit, *Pectora*; et adjecit πάθος, *candida*: item *rumpit*, non *rupit*, κατ' ἐνέργειαν. *Taubmann.*

433 *Voltritur Euryalus lecto*] Aut septimus est, aut dativus: aut si dativus fuerit, figuratum est, id est, in lethum: ut, 'It clamor cælo.' *Serrius.*

435 *Purpureus veluti cum flos succis aratro L.*] Habetur ratio comparationis: videtur enim Euryalo Hyacinthum comparare, qui pulcherrimus fuit, et post mortem conversus in florem est. *Idem.*

Purpureus, &c.] Ad totum corpus refertur hæc comparatio, *papaver* vero ad cervicem et ad caput. *Donatus.*

Purpureus veluti cum flos] Apoll. I. III. ξρνεά που τοιῶς διδὸς ἄσπετον ὕμβρησαντος, Φυταλὶ γὰρ νεόθρεπτα καταμύουσιν ἔραζε Κλασθέντα ῥίζηθεν ἀλώων πόνος ἀνδρῶν, τὸν δὲ κατηφείη καὶ οὐλοδὸν ἄλγος ἰκάνει Κλήρου σημαντῆρα φυτοτρόφον. Ut autem 'lapso' vel 'lasso papavera collo' Maro, Hom. II. Θ. μήκων δ' ὡς ἐτέρωσε κάρη βάλεν, ἥ τ' ἐνὶ κήπῳ Καρπῷ βριθομένη νοτίῃσι τε εἰαρνήσι, ὧς ἐτέρωσ' ἤμυσεν κάρη πῆλῃκι βαρυνθέν. Uterque autem poeta respexisse videtur papaveris genus erraticum, oblongo capite, quod *βοιάδα* proprie vocant, quia

facile deciduo sit flore, et parvo negotio procumbat. Ad *ροιάδα* autem alludere videtur Nicand. *θηρ.* eo loco, *περιβρίθουσα τε μήκων Θυλακίς*. Catull. 'Nec meum respectet ut ante amorem, Qui illius culpa cecidit velut prati Ultimus flos, pratercunte postquam Tactus aratro est:' et idem: 'nullo contusus aratro.' *Germanus*.

Purpureus, &c.] Comparatio Hom. *Iliad.* *Θ.* vs. 308. de qua Scal. v. 3. *Taubmann*.

Purpureus veluti cum flos] Id est, pulcher, nam color hic ob præstantiam pro pulchro poni solet, ut *Turneb.* xxviii. 46. Vid. *Æn.* i. ad 591. Comparisonem hanc Virgilii imitatus etiam est in *Hyacinthi* morte describenda *Ovid.* *Metam.* x. 190. et seqq. *Emmeness*.

436 *Languescit moriens*] Duplex similitudo, et pulchritudinis et gestus. *Servius*.

Languescit moriens, lasso, &c.] *Languescere*, Nonio interprete, hic est deficere, dissolvi; ut et *Æn.* xi. 68. 'Qualem virgineo demessum pollice florem seu molles violæ, seu languentes hyacinthi:' et *lasso collo*, pro *marcente, gravato*, ut idem Nonius. *Emmeness*.

Lasso papavera collo Demisere caput] *Homeri* est et comparatio et figura: nam et ille sic ait, ut multorum unum diceret caput. *Servius*.

Lasso papavera collo] Antiqui plerique codices *lasso*. Porcius, *Vitalianus*, et aliquot alii *lapso* habent. *Pierius*.

438 *At Nisus ruit in medios*] In Oblongo *ac*, in quibusdam aliis *et*. Sed enim locus ipse exigere videtur *at*. *Pierius*.

Solumque per omnis] An per obstantes, an protegentes? *Servius*.

439 *Volscem petiit*] Appetit. *Petitiones* enim proprie dicimus impetus gladiatorum. Unde Cicero, 'Quot ego tuas petitiones ita conjectas, ut vitari nullo modo posse viderentur, parva quadam declinatione, et, ut ajunt,

corpore effugi.' *Idem*.

Petiit] Sermo sumitur a gladiatoribus. Omnia sunt gladiatorum, petitiones, vitations, declinationes, effugia. Notum illud, 'Non te peto, piscem peto.' Græci *ὀρμῶν*, et, *ὀρμῶς, petere, petitiones*. Itaque *vitatio* et *petitio* directe oppositæ in hoc ludo. *Cic.* de *Oratore*: 'Gladiatores videmus, nihil vitando facere caute, nec petendo vehementer.' Præclare: nam qui petit, vehemens est; qui vitat, cautus. Vide quo vehementia petat Nisus, nam *ruit*: vide quo cantu Volscens a suis servetur. Ab eodem ludo Seneca de *Consol.* ad *Martianum* c. 9. 'Alium percussisti, nec petisti.' Eodem trahe illud pro *Ligario*, 'cujus latus ille mucro petebat?' *Cerda*.

Moratur] Perseverat. *Servius*.

440 *Quem circum glomerati*] Pugnae hujus imaginem habet Nonn. l. xxii. *Dionys.* ubi, *Καὶ μέσος ἀντιβίων κυκλούμενος ἐνθεὸς ἀνὴρ*: Et medius inter hostes circulo inclusus divinus vir. Iterum; *Συμφεροὶ δ' ἓνα μόνον ἐκυκλώσαντο μαχητὴν τυπτόμενον ξιφέεσσι, καὶ οὐκ ἀλέγοντα μαχαίρης*: Confertur unum solum circulo cingebant bellatorem, Qui petitis gladiis omnium gladios contemnebat. Talem in *Androm.* exhibet *Eurip.* *Pyrrhum*. Omitto locum longissimum. *Cerda*.

Quem circum glomerati hostes, &c.] Sic infra vs. 689. 'Et jam collecti Troës glomerantur eodem.' *Æn.* ii. 727. 'neque adverso glomerati ex agmine Graji:' et de apibus *Ge.* iv. 79. 'Fit sonitus, magnum mixtæ glomerantur in orbem.' Verbi etymologiam vide ad *Æn.* ii. 341. *Emmeness*.

441 *Proturbant*] Modo confodiunt, ut paulo post, *Confossus*. *Servius*.

Proturbant] In antiquis aliquot *perturbant*. Sed omnino melius *proturbant*. *Pierius*.

Non secius] Non segnius, *Servius*.

Non segnius] In antiquis codicibus *non secius*. Quod nonnulli etiam per *l* scribunt: quod nequaquam docti

probant. *Pierius.*

Segnius] *Serv.* et *vett. cod. leg. Se-*
cnius: scil. quam vulneratus. ut *Æn. v.*
362. Taubmann.

Rotat] *Sil. ii.* ‘rotatque coruscum
Mucronem:’ ubi *coruscum*, quod *Virg.*
fulmineum. *Hom.* vulgariter *Iliad.*
xxii. τινάσσω φάσγανον ὀξύ: quatiens
acutum ensem. Et quidem sermo est
de Hectore, et in vitæ periculo, ubi
occasio furendi. *Cerda.*

442 Fulmineum] Explicui jam, et
addo, visum mihi indicari a Poëta vim
Nisi esse supra mortalem, ut qui non
tam gladium, quam fulmen versaret.
Ita de Augusto, *fulminat Ge. iv.* quem
locum adi, et quæ dixit *l. vi.* ubi *Sci-*
piadæ ‘duo fulmina belli.’ Ita et *Si-*
mocatta ii. 7. ducem Romanorum
supra mortalem indicat, et a cælo
missum, cum de illo scribit: *οἷα λά-*
λαψ ἐπιθαλάττος, ἢ βαγδαῖος σκηπτὸς
ἐνεφοίτησε: Irruit ut maris turbo, aut
fragore ruptum fulmen. Et *Anth. vi.*
15. Epig. 23. Rex Philippus dicitur
κεραύνιος, fulmineus. Affinis vero *Vir-*
gilius Homero, qui de ferro hastarum
Iliad. x. λάμψ’ ὥς ἀστεροπή πατρὸς Διός:
fulgebat velut fulgur patris Jovis. *Val.*
Arg. i. de gladio ardenti ferro, Ab Phi-
lostrat. in Heroïc. hasta Achilles dici-
tur ἀστράπτουσα, ut instar fulguris.
Et adhuc de ipso gladio *Il. xiv. ἄορ*
ἴκελον ἀστεροπή: enseni similem fulguri.
Idem.

Clamantis in ore] Simile mortis ge-
nus habet *Hom. Iliad. xvi.* ubi *Ido-*
meneus percutit ferro *Etymanta κατὰ*
στόμα, in ore. De *Crastino* ait *Jul.*
Civil. iii. cecidissee in pugna, ‘gladio
in os adversum coniecto.’ Stat. Theb.
ii. ‘Dum clamat, subit ore cavo
Theumnesia cornus.’ Silius l. iii. ‘ca-
lamantque volantem Dum clamat, pau-
lo excipiens transmisit hiatu.’ Non
abit illud l. vii. ‘hæsit enim sub
guttore vulnus;’ quem locum adi.
Idem.

In ore Condidit adverso] *Archaismos*
est: ut supra, ‘*Pectore in adverso*

totum cui cominus ensem Condidit.’
Servius.

443 Moriens animam abstulit hosti]
Sic l. iv. ‘Exstincti te meque, soror.’
et *Soph. Antig. θανὼν ἔτ’ οὖσαν κατηνα-*
πές με: mortuus vivam me occidisti. Tale
illud *Ennod. in Declamat. ‘Dum vin-*
citur, triumpharet.’ Sed hoc pertinet
ad *ὀξύμωρον*, de quo in *vii. Cerda.*

Moriens animam, &c.] Interfecit: et
animadvertit, morientem interficere.
Scal. iv. xvi. et iii. 26. Taubmann.

444 Tum super exanimem, &c.] *Imi-*
tatione Il. P. ὁ δ’ ἀγχι’ αὐτοῖο πέσε προ-
νῆς ἐπὶ νεκρῷ et *Musæus: ἀλλήλων*
ἀπόναντο καὶ ἐν πυμάτῳ περ ὀλέθρῳ.
Germanus.

445 Placidaque ibi demum morte
quievit] Aut proprium mortis epithe-
ton est: aut ex affectu peremntis dic-
tum est, qui cum amico moriebatur.
Servius.

Quievit] Ex formulis defunctorum.
Sic in vi. de Palinuro, ‘ossa quie-
runt.’ Cicer. ex Poëta vetere Tuscul.
l. i. ‘ubi remissa vita corpus requies-
cit a malis.’ Tibul. l. ii. ‘Sic bene
sub tenera parva quiescit humo,’ Ovi-
dius: ‘Ossa quieta, precor, tuta re-
quiescite in urna:’ et sexcenta alia.
Inde in *Inscriptionibus sepulcrorum*
dictum *REQUIETORIUM.* et *Cas-*
siod. vii. 8. ‘Defunctorum sacram
quietem.’ Cerda.

446 Fortunati ambo] *Prosphonestis*
est. Mire horum mortem non luctu
aut misericordia, sed felicitatis testi-
monio prosequitur. *Servius.*

Si quid mea carmina possunt] Vere-
cunde. *Idem.*

Fortunati ambo, &c.] *Silius pari ἐγ-*
κωμῳ l. iv. ‘Felices lethi, pietas quos
addidit umbris! Optabunt similes ve-
nientia sæcula fratres, Extremumque
decus memori celebrabitur ævo; Si
modo ferre diem, serosque videre ne-
potes Carmina nostra valent, nec fa-
mam invidit Apollo.’ Et l. ii. ‘At
vos sidereæ, quas nulla æquaverit
ætas, Ite decus terrarum animæ.’

Stat. l. x. 'Vos quoque sacрати, quamvis mea carmina surgent Inferiore lyra, memores superabitis annos. Forsitan et comites non aspernabitur umbras Euryalus, Phrygiique admittet gloria Nisi.' Statius signate *ἔπος* suum *lyram* dixit, opponens tubæ Maronis; cui ille comparatus lyricen est, non *ἑποποιός* et ideo *inferiore*, quia Lyrici inferiores Epicis. Præstant enim Epicis reliquis Poëtis. Ad fortunam hanc et locum Virg. videtur allusisse Horat. od. 13. libri primi: 'Felices ter, et amplius Quos irrupta tenet copula, nec malis Divulus querimoniis Suprema citius solvet amor die.' *Cerda*.

Fortunati ambo, &c.] Divinum est elogium summi Poëtæ: quod cum aliis comparat Scalig. v. 16. *Taub*.

448 *Domus*] Familia. *Servius*.

Capitoli immobile saxum Accolet] In urbe Roma Jovis templum non fuit, quod cum jam devotum a Prisco Tarquinio vellet Superbus Tarquinius ædificare, cœpit auguriis captare qui mons huic templo esset aptissimus. Et cum in omnibus Tarpejus esset inventus (in quo erant multa diversorum numinum sacella) actum est, ut exinde ad alia templa numina evocarentur sacrificiis, quo posset libere et sine piaculo templum Jovis exædificare. Cumque omnes Dii libenter inde migrassent, Terminus solus, hoc est, limitum Deus, abscedere noluit, sed illic remansit. Tum de hoc ipso sacrificatum est, et deprehensum, quod Terminus cum Jove remanens æternum urbi imperium cum religione significaret. Unde in Capitolio superna pars tecti patet, quæ lapidem ipsum Termini spectat: nam Termino non nisi sub Divo sacrificabatur. Hinc ergo nunc dixit, 'Capitoli immobile saxum Accolet:' quia Terminus non est revulsus de loco. *Servius*.

Capitoli immobile saxum] Quamvis in vetustis codicibus *Capitolii* geminato *ii* scribatur, eo modo, quo Teren-

tius Scaurns hujusmodi genitivos scribi præcipit: hoc tamen loco, ne synalepha ex tribus vocalibus distinctis fiat, *Capitoli* unico *i* scribendum censuerim, facta synæresi, ut prius erat in Porcio. Quæ vero Servius de Termino, eadem fere apud Aulum Gellium habentur. Lactantius tamen libro contra Gentes primo, 'saxum hoc a Romanis cultum' dicit, 'propter illius memoriam: quod pro Jove objectum est Saturno devorandum.' *Pierius*.

Dum domus, &c.] *Domus* Æneæ familiam Juliam significat, e qua Augustus erat: cui prærogativa quadam concessa erat ad Capitolium habitatio, Patriciis omnibus denegata, auctore Victore et Plutarcho. Unde non, *incolet*, sed *accolet*, dixit. Ad domum autem Augusti locus erat, qui 'sedes Imperii Romani' dicebatur. Etsi vero de toto Capitolio intelligi potest, quod de saxo *immobile* canit: tamen Grammaticis (vide Serv.) ad *Terminum*, id est, limitum Deum, qui non potuit, ut reliqui Dii, evocari et exaugurari, referri magis placet. Porro *pater Romanus*, est Imperator: cum præsertim Imperatores *Patres patriæ* dicerentur, &c. Turn. xxii. 15. *Taub*.

Capitoli] Originem vocis aperit Cato lib. de Orig. 'Capitolium dictum a capite invento fluente sanguine, dum Jovini templi fundamenta jaceret Princeps Tarquinius.' Varro Ling. Lat. l. iv. 'Capitolium dictum, quod hic, cum fundamenta foderentur ædis Jovis, caput humanum inventum dicitur. Dionys. l. iv. circumstantias adhibet inventi capitis, nimirum 'fuisse hominis recens cæsi, cujus vultus vivo esset similis, et sanguinem ex eo capite calidum et recentem manasse.' Adhibet etiam omen hoc: 'Vestris civibus Romani renuntiate, fatale esse, ut locus ille, in quo caput invenistis, totius Italiæ sit caput. Atque ab eo tempore locus, capite ibi invento, Capitolinus est dictus.' Affinia verba

Livii l. i. 'Secutum aliud magnitudinem Imperii portendens prodigium est. Caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse. Quæ visa species hand per ambages arcem eam Imperii, caputque rerum fore portendebat.' Idem l. v. cum respectu ad hunc locum: 'Hic Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum, summamque Imperii fore.' Nomen viri, cujus hoc caput, omnes, ut vides, tacent: aperit Arnobius l. vi. ubi Romanis insultat, qui maluerint, 'ex Toli capite Capitolium, quam ex nomine Jovio nuncupare.' Sed putat Scal. in Conject. Arnobianum hoc meram esse fabulam, et ad nobilitatem gentis excogitatum. *Cerda*.

Inmobile sax.] Respexit huc Mart. l. viii. 'Tarpeia summi saxa dum patris stabunt.' *Taubmann*.

449 *Pater Romanus*] Romanum Imperatorem capit Turneb. xxii. 15. cum præsertim omnes *Patres patriæ* dicerentur, et hoc imprimis titulo affectus Augustus, in cujus gratiam hæc Poëta. Sic et Auson. Theodosium compellat, 'Tu modo te jussisse, Pater Romane, memento.' Chrysantas apud Xenoph. Cyropæd. l. iii. 'Ἀλλὰ πολλάκις μὲν δὴ, ὦ ἄνδρες, καὶ ἄλλο τε κατενόησα, ὅτι ἄρχων ἀγαθὸς οὐδὲν διαφέρει πατρὸς ἀγαθοῦ: *Etiam alias sæpe, o viri, animadverti, nihil interesse inter Principem bonum et patrem bonum.* Id esse verum, in uno Cyro ostendit. Lege illum, et me alibi, ubi hoc firmo. *Cerda*.

450 *Victores*] Irrisorie, tanquam qui magnum putarent, si trecenti duos vicerunt, cum duo tres interemissent. *Donatus*.

Præda Rutuli spoliisque potiti] Non solum suis eos armis exnerunt, sed etiam illa præda, quæ Rutulis fuerat ante detracta. *Servius*.

451 *Volcentem exanimum*] In Romano codice *Volcentem exanimem*. In

aliis *exanimum*: utrumque receptum a Grammaticis. *Pierius*.

452 *Nec minor in castris luctus*] Decens repetitio. *Servius*.

454 *Serranoque Numaque*] Decima Antapodosis; quæ sit quotiens commemorantur ea quæ non sunt ante prædicta. Neque *Numam* induxit occisum. *Idem*.

Numaque] Atqui *Numam* l. x. persequitur Æneas: nisi alius fuerit cognominis. Vide Macrobr. v. 15. *Taubmann*.

455 *Tepidaque recentem Cæde locum*] Hypallage est, tepidum locum recenti cæde. Unde multi legunt, *Tepidumque recenti Cæde locum*. *Serv.*

Tepidumque recenti Cæde locum] Ita quidem habetur in Romano codice. Sed in Oblongo, et quibusdam aliis *tepidaque recentem Cæde locum* legitur. Quam hypallagen figuram agnoscit Servius. In Porcio una mutata dictione, eadem tamen elocutionis figura, *tepidaque madentem Cæde locum* habetur. *Pierius*.

456 *Cæde*] Id est, sanguine, Gr. more, quibus φόνος etiam sanguis dicitur. Vide Turn. xviii. 3. *Taub.*

Spumantem sanguine rivos] Spumas tunc habet sanguis cum effunditur, nam postea conquiescit. Unde bene dixit, 'Spumantem rivos:' quia præmisit, 'Seminecesque viros.' *Serv.*

459 *Et jam prima novo*] Lucretianum est. Et bene descripturus cædes et bella morose diem oriri facit. *Idem*.

Et jam prima, &c.] Expressus clarissime locus Calab. l. iv. ubi ad exortum lucis, tumultus quoque belli exortus. Versus Græci sunt, 'Ἄλλ' ὅτε δὴ κεφαλὰς μὲν ἐπ' ἀντολήν ἔχον ἄρκτου Δέγμεναι ἡέλοιο θοδὸν φάος, ἔγρετο δ' ἡώς, Δὴ τότε ἀνέγρετο λαὸς ἐϋσθενέων Ἀργείων Πορφυρέων Τρώεσσι φόνον, καὶ κῆρ αἰδῶλον. *Cerda*.

Spargebat lumine terras] Ab Lucretio, qui libro secundo: 'Primum Aurora novo cum spargit lumine terras.'

Inde et Æn. xii. 'Postera vix summos spargebat lumine montes Orta dies.' Lucan. Phars. iii. 'Ut matutinos spargens super æquora Phæbus Fregit aquis radios.' Boët. l. ii. de Phæbo: 'lucem spargere ceperit.' *Idem.*

460 *Tithoni croceum*, &c.] Habetur hic versus Ge. i. 447. et Æn. iv. 585. Furius Antias Ann. l. i. 'Interea Oceani linquens Aurora cubile' Lycophron etiam dixit de Aurora, Τιθωνὸν ἐν κοίτῃσι λιπούσα: *Tithonum linquens in cubili.* *Idem.*

Aurora] Novum quidpiam vidi in Calab. quod in alio nemine. Sciunt omnes Auroram adduci in describenda veniente luce: ille (quod miror) l. iv. in veniente nocte. Versus sunt: Ἦὼς δ' ὠκεανοῦ ῥόον εἰσαφίκανε, Κυανέην δ' ἄρα γαίαν ἐπ' ἥϊεν ἄσπετος ὕρρη: *Aurora autem ad Oceani altum gurgitem pervenerat, Et nigram densæ tenebræ invaserant terram.* *Idem.*

461 *Jam rebus luce relectis*] Supra, 'Et rebus nox abstulit atra colorem.' *Servius.*

Jam rebus luce relectis] Sunt antiqua exemplaria, in quibus, *receptis* scriptum sit, quasi res noctu auferri videntur, die vero reddi. Sed enim *relectis* omnino receptius. *Pierius.*

Jam rebus luce relectis] Ita etiam Æn. v. de Aurora, 'radiisque retexit orbem.' Et quia omnia reteggit, ideo illam vocat Hesiod. πολυδερεῖ, ab cernendo. Sic contra Æn. vi. 'rebus nox abstulit atra colorem.' *Cerda.*

463 *Æratas*] Respectum ad ævum Heroum, testificante Paus. in Lacon. ἐπὶ τῶν Ἡρώων τὰ ὅπλα ὁμοίως χαλκᾷ ἦν πάντα: *Heroum ævo arma omnia fuerunt ærea.* Probat ex Homero describente securum Pisandri, et sagittam Merionæ; ex hasta Achillis, ex ense Memnonis; quæ omnia ærea. Mox adjicit, ταῦτα μὲν δὴ ἴσμεν ἔχοντα οὕτως: *Hæc ita esse pro comperto habemus.* Loquitur autem Pau-

san. cum discrimine ad ferrum, quod negat in ævo Heroum; ut insipienti quæ in eo præcedunt, de oraculo quodam, notum fiet. Clare etiam Hesiod. in ἔργ. τοῖς δ' ἦν χαλκεᾷ μὲν τεύχεα, χάλκιοι δὲ τε οἴκοι. Χαλκῷ τ' ἐργάζον τε· μέλας δ' οὐκ ἔσχε σίδερος: *His inerant ærea quidem arma, et domus ærea. Ære enim operabantur: neque dum erat ferrum nigrum.* Hoc ego Pausaniæ atque Hesiodi verissimum puto: nec me movent docti, qui contra scripserunt; et assero, pessime reddi Græcos per ferrum, cum illi dicunt χαλκόν. Objicies mihi officinam Vulcani, quæ ante bellum Trojanum, in qua ferrum, dicente Virg. 'Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro.' Deinde ferri inventionem, quæ præcessit ea tempora: nam Virg. Ge. i. 'At Chalybes nudi ferrum.' Tertio, aliquot loca Poëtarum, qui ferri meminerunt in illo ævo. Quarto, quod fortissimum, Genes. cap. 4. dici de Tubalcain, fuisse malleatorem operum æris et ferri. Expedio omnia unico verbo. Ferrum fuit, fateor, in ævo Heroum, et etiam ante illud: sed rarum, neque satis, ut tu tibi hanc veniam assumas, ut cum in Græcis χαλκόν legis, possis ferrum interpretari. Venæ ferri passim postea apparuerunt: sed rarum fuisse priscis, liquidum ex creberrima mentione æris, ex paucissima ferri. Unde et in loco Genes. æs præponitur ferro: ait enim, χαλκεὺς χαλκοῦ καὶ σιδήρου. Et attende, artificem tam æris quam ferri dici χαλκέα, ab ære, non a ferro. Frequentius enim in eo ævo metallum dedit nomen artifice. Ita enim explico Aristotelem in Poëticis, ubi ait, χαλκεῖας, τοὺς τὸν σίδηρον ἐργαζομένους, non aliter, ac τὸν κεκραμμένον, τὸν οἶνον. Sententia est, ita artifices ferri, dici ætarios; ut vinum mistum aqua, dicitur vinum. *Idem.*

464 *Quisque suos*] Scilicet comites: nam plenum est, 'æratasque acies.' *Servius.*

Quisque suos] Est hoc, quod Homerus II. III. κέλευσε δ' οἷσιν ἕκαστος ἡγεμόνων: *Quisque ducum suis imperavit.* Cerda.

Acuunt rumoribus iras] Quia duo ausi sunt per eorum castra transire. *Servius.*

Acuunt rumoribus iras] Ex Euryali et Nisi audacia motas. *Taubmann.*

466 *Præfigunt capita*] Hoc genus contumeliæ hostilis frequentissimum fuit, sive Poëtas, sive Scriptores alios consulas; sive Græcos, sive Latinos; sive barbaros, sive cultos homines. De Maxentio Tyberi hausto ait auctor Paneg. Constantini, illius caput tota urbe latum 'suffixum hasta.' Senec. Rhetor. Controvers. 17. de Tullii capite, 'appensum conto caput.' Trebonii caput 'fixum in pilo' est apud Ciceronem in Philipp. quo ludibrio illum affecit Dolabella. Tacitus Hist. I. I. de capitibus Galbæ et Pisonis, Othone invadente Imperium, 'præfixa contis capita gestabantur.' Apud Plut. caput Gracchi suffigitur δόρατι: apud Cedrenum caput Maniacis Tyranni ἐπὶ δόρατος: et caput Nicephori ἐπὶ ξύλου. Apud Justinum I. XXIV. caput Ptolemæi 'lancea fixum': apud Claud. Ruffini caput pendet de 'cuspidē summa,' quod etiam scribit Hieronymus in epistol. ad Heliodorum. Vide et Silium I. II. in quo simile ludibrium. Omitto infinitos. *Cerda.*

467 *Euryali et Nisi*] Volunt nonnulli clamorem esse militum: sed melius hoc a poëta dictum accipimus. Nam Rutuli eorum non noverant nomina: ut sit, quin etiam capita Euryali et Nisi præfigunt in arrectis hastis, et cum magno clamore comitantur. *Servius.*

Euryali et Nisi] Hæc nomina instar completi versus habuit etiam Æn. v. 294. et 322. Et hinc conjiciunt eruditi quidam, Poëtam judicio et alios imperfectos versus reliquisse. *Taubmann.*

468 *Æneadæ duri, &c.*] *Durantes* in labore. In matre autem Euryali ostendit quid possit dolor, cum oblita sexus et ætatis, tantum fureret. Denique accusat eorum, quæ etsi facta fuissent, nihil tamen prodessent. *Donatus.*

Murorum in parte sinistra] Aliud agens situm castrorum ostendit; præterea et proœconomia est, quia postea castris per fluvium Turnus evadit. *Servius.*

Murorum in parte sinistra] In Romano codice murorum parte legitur, absque in. *Pierius.*

Murorum in parte sinistra] Locum hunc explicat Serv. Æn. VII. ad illud de Tyberi, 'et multa flavus arena,' ita scribens: 'Sciendum exitum Tyberini fluminis naturalem non esse, nisi circa Ostiam, ubi prima Æneas castra constituit; nam aliter non proceedit, quod ait, murorum in parte sinistra Opposuerunt aciem, nam dextra cingitur amni. Postea enim in Lauro Lavinio castra fecit ingentia, quorum vestigia adhuc videntur.' Hæc Servius. Sed certe legenti Virgilium nulla alia apparent hæc castra, quam prima. *Cerda.*

469 *Cingitur amni*] *Amne* debuit dicere: nunquam enim bene in i exeunt, nisi quæ communis sunt generis, ut *docilis, agilis*: sed ideo ausus est ita ponere ablativum, quia, ut supra diximus, apud majores hic et hæc amnis dicebatur. *Servius.*

Cingitur amni] Curtius libro tertio, 'Cingitur fluctibus.' Sed Poëta cum cura de amni, dixit, *cingitur*, notans etymologiam. Nam *amnis* ab ambiendo, et cingendo. Ad eum modum, quo Homerus Od. II. οἱ δ' ὕδωρ κρητῆρσιν ἕμισγον: ubi cum cratere conjungit *misceo*. Nam, ut expendit Eustathius, κρατῆρ παρὰ τὸ κεραννύναι crater a miscendo. *Cerda.*

470 *Tenent fossas*] Tuentur, defendunt. *Servius.*

471 *Stant masti*] Livius libro qua-

dragesimo secundo: 'Mæstitia ex male gesta re:' et l. vi. 'Præ indignitate rerum stupor, silentiumque.' Dicunt boni interpretes, Virgilium in sua Æneide repræsentare sæpissime Romanas historias. Quid ergo, si in hoc successu repræsentatus successus Crassi apud Plutarch.? Ut enim Rutuli suffigunt capita horum juvenum in hastis, ita Parthi τὴν κεφαλὴν τοῦ Ποπλίου κομίζοντες ὑπὲρ αἰχμῆς ἀναπηγνύαν: Caput Publii (erat hic filius Crassi) suffigunt hasta ferebant, videlicet ostentantes illud patri. Ut hic Rutuli 'multo clamore sequuntur,' ita ibi Barbari προσεφέροντο κλαγγῇ καὶ παιᾶνι φοβερώτεροι: ferebantur cum clangore et pæanibus formidabiliores. Ut hic Trojani ad dirum spectaculum 'stant mæsti,' ita ibi τοῦτο τὸ θέαμα Ῥωμαίων ὑπὲρ ἅπαντα τᾶλλα δεινὰ τὰς ψυχὰς κατέκλασε καὶ παρέλυσεν: Hoc spectaculum supra reliqua omnia acerba animos debilitavit et infregit Romanorum. Quid, si consideres clausos ibi Romanos tanquam muro, et vagantes circum illos Parthos? *Cerda.*

Ora virum præfixa videbant] In Romano codice, in Oblongo, in Mediceo, et quibusdam aliis pervetustis, movebant legere est; cum paraphrasi, *Commovere*, ex Servii commentariis desumpta. *Pierius.*

Ora virum præfixa videbant] Totum hunc locum adumbrat Stat. Theb. x. ubi Amphion 'clausis ipse insultare Pelasgis Tendit, et abscissos sociorum ostendere vultus:' et qui erant in urbe, 'ut exertos enses, et cæde recenti Arma rubere notant, novus assillit æthera magnus Clamor, et e summo pendent cupida agmina vallo, Noscere quisque suos.' *Cerda.*

472 *Nota nimis miseris]* Hoc plus commovebantur, quia etiam abscissi vultus, necdum agnitionis amiserant notas. *Servius.*

473 *Pinnata]* Quidam volunt ideo hic famam pinnatam a poëta inductam, quæ tumultum et res adversas

nuntiet; ut illud tangere videretur, quod qui bellum nuntiaret, *pinnatus literas* diceretur adferre. *Idem.*

Pennata] In Romano codice *pinnata*: de qua scribendi ratione alibi satis dictum. *Pierius.*

Volitans pennata per urbem, &c.] Stat. Theb. II. 'hæc totis perfundit mœnia pennis:' et III. de eadem, *antevolat.* Ammian. l. XVIII. 'per aërios tractus famam præpetem volitare.' Horat. quoque Od. II. 2. *pennam* dat famæ: et Petron. 'volucer notis conterrita pennis Fama volat.' Rem, quam hic attingit Serv., explicant versus Juvenalis, Sat. IV. 'Surgitur, et misso procures exire jubentur Concilio, quos Albanam dux magnus in arcem Traxerat attonitos, et festinare coactos, Tanquam de Cattis aliquid torvisque Sicambis Dicturus, tanquam diversis partibus orbis Anxia præcipiti venisset epistola penna.' Huc pertinent verba veteris in Persium glossographi: 'veredarii dicuntur a vehendo, quia festinanter in equis currunt, nec descendunt de equis, antequam responsa sua liberent: habent pennas in capite; unde intelligitur festinatio itineris.' Quæ verba præeunt, ut intelligam in literis, quarum meminit Servius, appingi solitas pennas, cum res celeriter esset indicanda. *Cerda.*

Pinnata per urbem Nuntia Fama ruit] Quemadmodum in rebus tristibus nunciandis in epistola figi solebat *penna*, ita e contrario rebus lætis figebatur *laurus*. Testatur hoc vetus Juvenalis interpres ad Sat. IV. 'Antea, si quid nunciabant consules in urbem, per epistolas nunciabant: si victoriae nunciabantur, laurus in epistola figebatur: si autem aliquid adversi, pinna figebatur.' Laureatarum literarum meminit Ælius Lampridius in Alexand. Severo, c. 58. 'Ex omnibus locis ei tabellæ laureatæ sunt delatæ.' *Lauri* et *pinnae* simul Statius Silv. v. 89. 'quæ laurus ab areto

Quid vagus Euphrates, quid ripa binominis Istri, Quid Rheni vexilla ferant: quantum ultimus orbis Cesserit, et refluò circumsona gurgite Thule. Omnia nam lætas pila attolentia frondes, Multaque fumosa signatur lancea penna.' Hinc et ipsi tabellarii res adversas nunciantes *περοφόροι* dicti. Plura vid. apud Cl. Salmasium ad Æl. Lamprid. d. l. *Emmeness*.

474 *Fama ruit*] Explico instar fluminis; est enim *ruo* verbum aquarum, applaudente hoc Simocatta loco Hist. II. 17. καὶ πολλὸς τῇ πόλει ἐπεκύμαινε θρόλλος: ubi famæ invadenti urbem dat *inundationem*, quasi ferretur *fluctuabunda*; ait enim, ἐπεκύμαινε. Inde statim pari consecutione, 'matrisque allabitur aures Euryali:' hic enim *allapsus* aquarum est. Ut noster, 'nuntia fama;' ita et Val. Arg. I. et Stat. Theb. VI. initio. *Cerda*.

475 *Subitus miseræ*] Potest pro *subitius miseræ*, vel pro *subito miseræ*; ergo et genitivus potest esse. *Serv.*

476 *Excussi manibus radii*] Bene *excussi*, quasi nescienti: melius quam si diceret *projecti*. *Idem*.

Excussi, &c.] Scaliger v. 3. Confert Andromachæ fletum ab interitu Hectoris, in Il. XXII. cum Euryali matre. 'Et hujus,' inquit, 'amus Virgilianæ conquestio adeo sublimis est, adeo rara, ut sapientibus sustulerit audaciam imitandi: 'Hunc ego te, Euryale, adspicio?' et quæ sequuntur. Affectus tot, tanti, tam frequentes, ut excutiant animum potius, quam lacrimas mihi. Summa, nihil omissum caelesti Poëtæ illi. Omnia signate, ex natura, ex arte, ex eruditione: sententiæ, numeri, figuræ, simplicitas, candor, ornatus, incomparabilia; atque, uno ut absolvam, Virgili.' Vide plura ibidem. *Taub.*

Radii] Instrumentum esse ad texendum ignorat nemo. Quid huic respondeat Hispano idiomate non ita certum; vulgus nominat *luncaderam*:

ego puto esse aciculam, qua subtegmini adduntur fila; et ab longitudine dici *radius*. Ut oliva oblonga, *radius*, et virga geometrica. *Cerda*.

477 *Evolat infelix*] Similes doloris notas invenies in Dionys. Antiq. I. III. in sorore Horatianorum, dolente de uno Curiatorum interfecto, cui ipsa erat desponsa. Livius etiam I. I. paria cum Dionysio. Apud Hom. II. XXII. Andromacha morte Hectoris audita, *μεγάροιο διέσσοντο μαινάδι ἴση*: domo exiit *furenti similis*. Vide et in Stat. Theb. III. pulcherrimam imitationem Virg. ubi Ide duos filios in bello amittit. Sed et feminam consternatam dolore euntem per media agmina ita describit Eurip. in Iphig. Aulid. *σπείχουσιν ἐπτοημένην Δαναῶν δι' ὕχλου*. *Idem*.

Femineo ululatu] Impatienti: ut, 'Femineo prædæ et spoliorum ardebat amore.' *Servius*.

478 *Scissa comam*] Nota hæc doloris maxima. Curt. I. III. de feminis nobilibus dolentibus: 'laceratis crinibus, abscissaque veste:' et de matre Darii: 'laceratis crinibus, humi corpus abjecit.' De dolente Nonn. I. XXIII. *τίλλε κόμην*. Quo verbo, et ad rem eandem utitur Chrysostr. Hom. de Morte, sed reprehendens Gentiles, *μὴ τρίχας τίλλοντες, μὴ βραχιόνας γυμνοῦντες, μὴ ὕψιν σπαράττοντες*: non crines excellentes, non nudantes brachia, non lacerantes faciem. De Græcis plorantibus Achillem mortuum Calab. I. III. *Χαίτας ἐκ κεφαλῆς προθελύμνας δηϊώοντες*: *Pilos ex capite radicitus excellentes*. Eurip. Orest. de lugente Helena, *ἀπέθριξε τρίχας*: et de Agamemnone in magno dolore II. X. *Πολλὰς ἐκ κεφαλῆς προθελύμνους ἔλκετο χαίτας*. Cybele apud Claud. Rapt. III. 'fractas cum crine avellit aristas.' Adde hæc exemplula infinitis, quæ alii invenerunt. *Cerda*.

Amens] Vere Alexis: *τῶν μετρίων αἱ μέζονες λύπαι Ποιοῦσι νοῦ μετὰστασιν*: qui medium excedit dolor, *De sede men-*

tem turbat. Idem.

479 *Prima petit*] Ideoque prima, quia solent in extrema necessitate etiam mulieres muros ascendere: ut, 'Ipsæ de muris matres.' *Servius*.

Non illa virum, non illa pericli] Unum pudoris est, aliud salutis. *Id.*

480 *Telorumque memor*] Hanc impatientiam matris Euryali illo loco poëta præmisit, cum Euryalus nec profectionem suam ad requirendum Æneam scire significat, et tantopere commendat Ascanio: nam et Nisus propter illam dicit nolle Euryalum sibi comitem jungere, quod sciret, si quid ei accidisset, intolerabiliter eam laturam. *Idem.*

Cælum dehinc questibus implet] Verissime scripsit Eurip. in Supp. τὸ γὰρ θαρόντων τέκνων Ἐπίπονόν τι κατὰ γυναικας εἰς γόνους πέφυκε πάθος. *Cerda.*

481 *Hunc*] Talem. Et est conquestio matris Euryali plena artis Rhetoricæ: nam pene omnes partes habet de misericordia commovenda a Cicerone in Rhetoricis positas. *Servius.*

Hunc te aspicio] A qualitate cædis. *Idem.*

Hunc ego te, Euryale, aspicio] Ad hoc deducta est infelicitas mea, ut post illum ætatis tuæ florem, hunc te videam mater, hoc est, occisum, et triumphum præbentem hostibus? *Donatus.*

Hunc ego te, Euryale, aspicio] Cicero in Rhetoricis, 'Octavus locus per quem aliquid dicitur esse factum, quod non oportuerit, hoc modo, Non affui, non vidi, non postremam ejus vocem audiui, non postremum ejus spiritum excepi.' Item, 'Inimicorum in manibus mortuus est: hostili terra turpiter jacuit insepultus: a feris diu vexatus, communi quoque honore in morte caruit:' qui loci omnes hic a Virgilio tanguntur. Quantum vero pertinet ad Grammaticen, Sosipater Solæcismum notat transmutatione fieri, 'quum finitiva pronomina pro qualitatis significatione ponuntur,'

hoc citato versu, 'Hanc ego te, Euryale, aspicio,' pro talem. *Pierius.*

482 *Sera mea requies*] Euander, 'Mea sola et sera voluptas.' Et requies hic pro solatio. *Servius.*

Sera senectæ requies] V. N. Æn. VIII. 582. *Taubmann.*

Potuisti linguere solam] Ab intercepto solatio. *Servius.*

Potuisti linguere solam] Hoc queritur apud Soph. Electra: Μόνη γάρ εἰμι, σοῦ τ' ἀπεστερημένη. Iterum loquens cum sorore sua, καὶ μόνα λελείμεθον. Hoc dolet mater quæpiam Epig. III Ὀρφάνιον κλαίω γῆρας ὕδουρομένη. Andromacha apud Hom. II. XXIV. με χήρην λείπεις et plenius I. XXII. ὅβι, ἀντάρ ἐμὲ στυγερῶ ἐνὶ πένθει λείπεις Χήρην ἐν μεγάροις. Par questio Pelei interfecto Neoptolemo apud Eurip. And. ὦ φίλος, δόμον ἔλειπες ἔρημον. Adlubescit et affectus ille Theocritus εἰδ. II. Νῦν δὲ μόνη δὴ ξοῖσα, πόθεν τὸν ἔρωτα δακρυῶ; Elect. apud Eurip. in Orest. πῶς μόνη σωθήσομαι; Eadem apud Soph. Μόνη γὰρ ἄγεις οὐκέτι σωκῶ Δύπης ἀντὶρῶπον ἄχθος. De eadem Chorus ad excitandam conquestionem, Πρόδοτος, καὶ μόνα σαλεύει. Et ipsa, ut eandem excitet de se, et de sorore: οὗτις ἡμῖν ἐστίν, et, μόνη γάρ εἰμι. *Cerda.*

483 *Crudelis*] Qui potuisti linguere solam, cum pius esses. *Serv.*

Crudelis] Scalig. IV. 48. Mirum, quantum afferat affectus vox, quæ in principio carminis ponitur post expletam sententiam: quæ vox illi tamen apposita apponit et sensum. Neque post τὸ *crudelis* nota interrogationis ponenda, sed post τὸ *solam*. Enim vero plus placuit additamentum illud illius vocis, *crudelis*, gestu sustineri. Ita Æn. IV. 'Et mediis properas Aquilonibus ire per altum: *Crudelis*.' *Taubmann.*

Sub tanta pericula] *Sub* pro in: ut Æn. I. 'Namque sub ingenti lustrat dum singula templo.' *Servius.*

484 *Affari extremum*] Anchises,

‘Sic o, sic positum, adfati discedite corpus.’ Terentius, ‘Quin igitur dum licet loquimini mecum Antipho?’

Idem.

Matrī] Melius *matrī*, quam si dixisset *mihi*. *Idem.*

485 *Terra ignota*] Duplex conquisitio, quod jaceret insepultus in terra, deinde in ignota. Primam illustro ex Hom. apud quem Hecuba Iliad. xxii. dehortatur Hectorē a pugna, quod non defleretur ἐν λεχέεσσι, *in lectis*. Componebantur quidem mortui in lecto, et ibi accipiebant suorum lacrymas. Eod. lib. Achilles morienti Hectori ita insultat, οὐδ’ ὥς σέ γε πότνια μήτηρ Εὐθεμένη λεχέεσσι γοήσεται. Pergo ad alteram. Erat acerbissimum mori inter ignotos et peregrinos. Hoc dolet Electra de suo Oreste apud Eurip. Νῦν δ’ ἐκτὸς οἴκου, κατὰ γῆς ἄλλης φυγὰς Κακῶς ἀπώλου, σῆς κασιγνήτης δίχα. Inde cura illa Gentilium, ut saltem cineres in patriam terram referrentur. Sic apud Soph. in Elect. finguntur Phocenses retulisse Orestis cinerem peregre mortui, ‘Ὅπως πατρώας τύμβον ἐκλάχοι χθονός. *Cerda.*

Canibus date praeda] Non solum morte, sed mortis accidentibus cruciatur. *Donatus.*

Canibus data praeda] Fabric. malit, ‘date praeda:’ ut l. viii. *decus addite divis*. Gr. ἐλῶρια καὶ κύματα κύνεσι. *Taubmann.*

Latinis] Id est, Latinorum. *Serv.*

486 *Jaces*] Proprie. Insepulti enim dicebantur *jacere*. De Priamo, qui nec sepultus nec crematus, ‘jacet ingens litore truncus.’ Prop. i. 7. ‘Longe castra tibi, longe miser agmina septem Flebis in æterno surda jacere situ.’ Senec. Rhetor. Suas. ‘Si occideret Cicero, jacebit inter Pompejum patrem filiumque, et Afranium, Petrejumque.’ Hi omnes insepulti. Priam. Iliad. xxii. optans insepultum fore Achillem, ut a canibus devoretur, eodem verbo concipit has furias: vult enim illum esse *kel-*

μενον, *jacentem*. *Cerda.*

Nec te tua funera mater] Id est, funerea. Nam apud majores *funereas* dicebant eas, ad quas funus pertinebat, ut sororem, matrem; nam præficiæ, ut et supra diximus, sunt plancus principes, non doloris: *funeras* autem dicebant, quasi *funereas*, ad quas pertinet funus: vel derivavit, veteres secutus, ut *funeram* pro *funesta* diceret, ut *homo scelerus*, sicuti *scelustus* vel *scelerosus* dicebatur. Plautus in Pseudolo, ‘Teritur sinapis scelera.’ In eadem, ‘Nunc jube venire Pseudolum scelerum caput,’ id est, scelestum. *Servius.*

Nec te tua funera mater] J. Cæsar Scaliger iv. 16. Servius ait, *Funera*, pro funerea, i. funesta. Non placet: cum is nullum auctorem designet: sed exponit, ‘Produxi te, tua funera;’ id est, ad funera: quasi perturbatio mutilam faceret orationem. At vero J. Scaliger, ad illud Ennii epitaph. apud Cic. ‘Nemo me lacrimis decoret: neque Funera fletum Faxit: cur? volito, vivo per ora virum;’ notat, *Funeras* apud Rom. dici illas, quæ defuncto sanguine proximæ (ut mater, avia, uxor, soecrus, soror,) funeris ergo lessum faciiebant, et veris lacrimis suas genas perfundebant. Eas Solon ad verbum ἐπικηδείας vocat, &c. ‘Funeræ matris’ meminit Virg. Æn. ix. Hæc ille: quæ et Servius Dan. agnoscit, et G. Fabricius explicat his verbis: *Funeræ* sunt doloris participes: ut ad quas funus pertinet: *Præficiæ*, plancus alieno in funere ministræ, quæ mercede conducebantur. *Funeræ* producebant cadavera: *Præficiæ* sequebantur. *Funerarum* questus parietibus continebatur: *Præficarum* clamor ad Libitinam et in publico personabat. *Taubm.*

487 *Produci*] Producebant enim defunctum proximi, aut certe heredes, ex penitiorē ædium loco (ubi extremus ejus spiritus a carissimis erat exceptus: ubi per intervalla conela-

matus; ubi denique calida aqua ablutus et unctus a pollinctoribus) alba veste indutum in domus vestibulum, atque ibi lecto collocabant; cauto, ut corpus foras spectaret, facie pedibusque in publicum versis. Hoc vocabant Græci *προτίθεσθαι*, Latini *Collocare*. Et quia *πρόθεσιν* vel *Collocationem* præcedebat sollemnis illa *Productio*, totum hoc *Producere* Virgilius appellavit. Hæc P. Merula in Comment. Annal. Ennii p. LVII. auctore Jos. Scaligero. Etiam Turneb. XIX. 16. *producere* hic *προτιθέναι* interpretatur, quod sit, ante ædes mortuos proponere ad exsequias. Idem tamen Merula suspicatur Virgil. scripsisse, *Proluxi*: cum apud Festum *prologere* dicantur, qui solito diutius lugent. Taubmann.

Pressive oculos] Oculos claudere, sive (ut Varro loquitur) sugillare, mortuorum solebant proximi, filii, mater aut pater. Flaccus l. III. ‘sera componunt lumina dextra.’ Hoc autem interdum facere, lege Mœnia interdictum fuit. Vide J. Meursium ad Lycophron. *Id.*

Aut vulnera luci] Romana consuetudo fuit, ut mortui lavarentur, ideoque hos, qui hoc officium implebant, *pollinctores* appellatos dicunt, qui mortuis os polline oblinebant, ne livor appareret extincti. Servius.

488 *Veste tegens*] En ritus alius. Ornabantur mortui vestibus ad sepulturam. Ennius in Cresphonte, ‘Neque terram injicere, neque cruenta Convestire mihi corpora licuit, Neque miseræ lavere lacrymæ salsum sanguinem.’ Cleopatram apud Plutarch. in vita Antonii satellites Augusti invenerunt *κεκοσμημένην βασιλικῶς*, *Regio ornata cultu*, mortuam videlicet. Sic enim se ipsa composuerat. Florus de eadem, ‘maximo induta cultu.’ Cerdæ.

Veste tegens; tibi quam noctes, &c.] Hom. Od. T. de Penelope: *ἐνθα κεν ἡμαρτὴ μὲν ὑφαίνεσκον μέγαν ἰσθδν, Νύκτας τ’ ἀλλύεσκον*. Item Iliad. X. An-

dromache sub tempus cædis Hectoris, *ἰσθδν ὑφαίνει μυχῶ δόμον ὑψηλοῖο Διπλακα μαρμαρέην, ἐν δὲ θρόνα ποικίλ’ ἔπασσε*. Festina autem, *ἐπείγομένη*, *ἐπιοχομένη*. Sic et Propert. IV. in Ep. Areth. ad Lycotam in castris agentem: ‘Texitur hæc castris quarta lacerna tuis.’ Et Homer. Od. A. καὶ ἀμφιπόλοισι κέλευεν Ἔργον ἐπιύχεσθαι. Alibi σπεύδειν. Germanus.

Tibi quam noctes, &c.] Insistit Poëta et mori et loco Homeri Odys. II. Mos fuit mortalium ut sibi et suis funebres vestes pararent. Homeri locus hic est ore Penelopes ad procos: *Μίμνετ’ ἐπείγομενοι τὸν ἐμὸν γάμον, εἰσόκε φᾶρος Ἐκτελέσω (μὴ μοι μεταμῶλια νήματ’ ὀληται) Λαέρτι ἥρωι ταφῆϊον, εἰς ὅτε κένμιν Μοῖρ’ ὁλοή καθέλῃσι τανηλεγέος θανάτοιο. Μή τις μολὲ κατὰ δῆμον Ἀχαιᾶδων νεμῆσῃσι, Αἰκὲν ἄτερ σπείρου κεῖται, πολλὰ κτεατίσσας*. Locum hunc Homeri jam alii. Sed profero a me locum alium ejusdem Hom. Iliad. XXII. ubi Andromacha deplorans mortuum Hectorem, cum dixit illum jacere, *γυμνὸν, νυδὸν, subjicit, ἀτὰρ τοι εἴματ’ ἐν μεγάροισι κέονται, λεπτὰ τε, καὶ χαρίεντα, τετυγμένα χερσὶ γυναικῶν. Ἀλλ’ ἦτοι τᾶδε πάντα καταφλέξω πυρὶ κηλέφ, Οὐδὲν σοίγ’ ὕφελος, ἐπεὶ οὐκ ἐγκείσεται ἀδοῖς*. Cerdæ.

Tibi quam noctes festina diesque Urgēbam] In Romano codice *tibi quod*, et *urgēbam* in aliquot veteribus, Attiano more. Pierius.

Festina] Pro *festinans*: nomen pro participio, vel a verbo derivatum, ut ab eo quod est *festino*, *festinus* dicatur; ut hic *festina*, quomodo superius *funera*. Sallustius, ‘In secunda cohortes festinas composuerat,’ sicut ipse ab eo, quod *Propero*, ‘Circumstant properi aurigæ,’ ut sit nominativus *hic properus*; et bene *festina*, nam ait superius, ‘Excussi manibus radii, revolutaque pensa.’ Servius.

489 *Urgēbam*] Arripuit Mart. Epig. VIII. 33. ‘Nec vaga tam tenui discursat aranea tela, Tam leve nec

bombyx pendulus urget opus.' Ovid. *Metamorph.* xi. 'festinat vestes.' *Cerda.*

Urguebam] De verbo hoc vid. *Lambinus* ad *Horat.* *Od.* ii. 18. 'Marisque Bais obstrepentis urges.' *Emmeness.*

490 *Quo sequar*] Id est, inquiram. *Servius.*

491 *Et funus lacerum tellus habet*] Dilaniatum cadaver: nam *funus* pro cadavere posuit. Ergo ex posteriore intelligitur prius. *Idem.*

Funus] Aperte pro cadavere. Ita et *Propert.* i. 17. 'Hæccine parva meum funus arena teget?' Id est, νεκρόν. Et *Eleg.* ii. 13. 'Et si in exiguo laurus superaddita busto, Quæ tegat extincti funeris umbra locum.' *Cerda.*

Hoc mihi de te] Hoc caput intuens ait. *Servius.*

Hoc mihi de te, Nate, refers, &c.] Exemplaria manu scripta magna ex parte ita legunt, 'gnate refers, hoc sum terraque marique secuta.' Quod dubio procul longe venustiore sententiam reddit: et est pathos ab inani spe, qua inducta fuerat, ut gnatum terra marique sequeretur, felicitatis proposita spe, nunc vero funus ejus miserabiliter intueatur. Nam illud 'quæ sum terraque marique secuta,' subfrigidum nescio quid habet. *Pier.*

493 *Figite me, &c.*] Affectum Sili audi *Pun.* i. vi. 'Tollite me Libyci comitem pænæque necisque.' Ac *Iocastæ* apud *Auctorem Thebaidos*, 'In me arma et ignes vertite, in me omnis ruat Unam juvenus.' Et statim pari furore, 'civis atque hostis simul Hunc petite ventrem, qui dedit fratres viro. Mea membra sparsim spargite ac divellite.' et *Deianira* apud *Sen.* cum præmisit, non sibi satis esse manu una perire, adjecit, 'Coite gentes, saxa, et incensas faces iaculetur orbis, nulla nunc cesset manus.' *Cerda.*

Si qua est pietas] Si qua est pietas

in occidendo, in me probetur. *Serv.*

494 *Me primam absumite ferro*] Unusquisque enim in propriæ salutis desperatione, credit tum / universa etiam posse consumi, unde est quod modo dixit, 'Me primam.' Quasi, mortuo *Euryalo*, omnes *Trojani* perituri essent. *Idem.*

495 *At tu, magne pater divom*] Applaudit huic sententiæ locus *Soph.* in *Elect.* ubi chorus: Ποῦ ποτε κεραυνὸς Διὸς; ἢ Ποῦ φαέθων ἄλιος; Εἰ ταῦτ' ἐφορῶντες Κρύπτουσιν ἑκκληοί. Petit videlicet femina κεραυνουῖσθαι, id est, opprimi fulmine: ut *Medea* apud *Eurip.* in summo dolore, Αἴ, αἴ. διὰ μου κεφαλᾶς φλὸς οὐρανία Βαλῆ. τί δέ μοι ζῆν' ἐτι κέρδος; Et *Adrastus* in *Supplicib.* Πυρὸς τε φλογμὸς ὁ Διὸς ἐν κάρᾳ πέσοι. *Thyestis* etiam apud *Sen.* 'trifulco flammeam telo facem Per pectus hoc transmittite.' Affinia etiam duo alia loca *Virg.* Nam l. iv. 'Vel Pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras.' Et l. v. 'Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti, Si mereor, demitte, tuaque hic obrue dextra.' Atque adeo quod in iv. et v. fulmine, hic telo. Sic et *Græci* passim. Nam *Herodot.* βέλος ἐνέσκηψε θεός: et *Sorh.* βέλος κεραυνοῦ. Noster, 'tela typhoëa.' Et quidem *Virg.* cum alibi dixit, 'disjicit telo Ceraunia,' jungens telum et Ceraunia, procul dubio institit loco laudato *Soph.* qui βέλος κεραυνοῦ. Est et *Virgilio* affinis *Statius Theb.* i. 'Quid meruere Argi? me me, Divum optime, solum Objecisse caput fatis præstabit.' *Cerda.*

496 *Invisum hoc detrude caput sub Tartara telo*] *Invisum* quidem est, hoc est, odiosum caput: ergo deest tibi, et si invisum, quomodo miserece? verum misericordiæ genus est, si me etiam iratus interimas. *Servius.*

497 *Quando aliter nequeo crudelem abruptum vitam*] Hinc traxit illum colore *Juvenalis*, 'Quod facinus dignum tam longo admiserit ævo.' *Idem.*

499 *Torpent infractæ*] Antea infractæ, nunc tamen torpent. Ut, 'Turnus ut infractos adverso Marte Latinos.' Naturaliter enim homines dolore ac miseratione franguntur. *Id.*

Infractæ] Notandus usus et vis huius vocis apud classicos auctores: accipitur siquidem oppositè, interdum pro eo quod Græcis ἀρρηκτος, interdum contraria significatione, ac si ab infringor verbo participium descenderet. *Germanus.*

Infractæ] Id est, fractæ. Vide *Æneid.* Not. v. 784. *Taubmann.*

500 *Incendentem luctus*] Vix est ullus humanus affectus, qui non per flammam aut ignem exprimitur et augeatur. Serviunt iræ, dolori, spei, invidiæ, amor; et quibus non? Firmo ea quinque breviter. De ira Simocatta II. 17. στεῖρα γὰρ ἦν πρὸς ὀργὴν ἡ τοῦ βασιλέως ψυχὴ, καὶ παρὰ τὴν θυμικὴν φλόγα ἀσυνουσίαστος. De dolore hic Virg. 'incendentem luctus:' quod fortasse ab Homer. qui *Iliad.* I. δάκρυα ἀναπρῆσαι. Idem in *Odyss.* οἰμωγὴ δέδρηε: et Calab. γόος δεδῆει: ubi *gemitus* et *luctus* cum verbo δάλομαι, id est, *incendor, ardeo.* De spe Soph. in *Elect.* ubi, θάλλη τῷ δ' ἀνηκέστω πυρί; quo tanto igne incaluisse? pro, *qua tanta spe?* De invidia Sidon. *epist.* I. 11. 'Cui Satyricus ille morsum dentis igniti avidius impresserat.' De amore, quis ignorat? Ut vero ignis vires suas dat animo, ita vicissim (quod scitu dignum) animus igni. Inde Simocatta I. 11. πυρὶ, id est, igni, dat θυμὸν, id est, *animum.* Et Sidon. *epist.* II. 2. 'arcuat illi caminus sæpe ignis animatus.' Ergo egregie utrumque, videlicet, 'animus ignis, ignis animatus.' *Cerda.*

Incendentem luctus] Augentem, incitantem animos ad lugendum. *Scalig.* IV. 16. *Ammianus* I. XIV. 'Incenderat audaces usque in insaniam homines.' *Lucan.* I. I. 'tantum tamen addidit iræ, Accenditque ducem.' *Taubmann.*

Idæus et Actor] Ex nominibus personarum et finem et dignitatem rei addit. *Servius.*

501 *Lacrimantis Iuli*] Puero dat lachrymas, cui potest sine pudore: viris fortibus, tantum dolorem. *Id.*

502 *Corripiunt*] Ab Hom. qui in pari affectu, δάκρυα θερμὰ χέοντες ἀμαξῶν ἐπάειραν: *Lacrymas calidas fundentes subduxerunt a curribus.* *Cerda.*

Sub tecta reponunt] Honorifice. Quod autem dicit *corripiunt*, non iniuriæ est, sed celeritatis: id est, raptim tollunt. *Servius.*

Sub tecta reportant] In Mediceo, in Vitaliano, et plerisque aliis antiquis codicibus 'in tecta reponunt' habetur. In Porcio, 'sub tecta reponunt,' præpositiva ab his tantum particula variata. *Pierius.*

Sub tecta reponunt] De Didone I. IV. 'suscipiunt famulæ, collapsaque membra Marmoreo referunt thalamo, stratisque reponunt.' *Cerda.*

503 *At tuba terribilem sonitum*] Hemistichium Enii: nam sequentia iste mutavit. Ille enim ad exprimendum tubæ sonum ait 'Taratantara dixit.' Et multa huiusmodi Virgilius cum aspera invenerit, mutat. Bene tamen hic electis verbis imitatur sonum tubarum. *Servius.*

At tuba terribilem sonitum, &c.] Ex Ennio, 'Tubaque terribili sonitu taratantara dixit.' Videtur autem Ennius respexisse ad Archilochi τῆνέλλα, et Aristophanis θρεττανελώ. *Ursinus.*

At tuba, &c.] *Scalig.* II. 32. Et *Mallius* tradit, *Heroum*, quod et *Pythium* dicitur, et *epos*, proprie esse quod post quinque dactylos spondeo clauditur: quod implendæ tubæ heroicæ cantuique Mæonio ac Maroniano vehementer idoneum; adjuvantibus id præsertim horridis et obstrepentibus cum litteris, tum syllabis. *Taubmann.*

Terribilem sonitum] *Ælianus* Var. *Hist.* II. 44. hunc sonitum vocat

asperum et formidabilem. Verba illius: ἄμα τε οὖν τὸ μέλος ἠκούετο τραχὺ καὶ φοβερόν, καὶ οἷον εἰς ὀπλιτῶν ἐξοδὸν ταχέως ἐκβοηθούντων μελωδούσῃ σάλπιγγι: *Simul ac igitur auditum est carmen asperum, et formidabile, tuba quasi armorum eruptionem celeriter insonante.* Agathias Hist. II. ἄγριον ἦχον, *agrestem sonitum.* Ennod. Declam. VIII. *terrorem dat, 'in tubarum clangore terrorem.'* Cerda.

504 *Increpuit*] Et insonuit, et segnitiam increpavit. *Servius.*

Increpuit] Ita ante Virg. locuti alii. Nam Ennius in Thyeste apud Nonium, 'Sed sonitus aures meas pedum pulsu increpat.' Et Plautus Amphitryone, ut signet sonitum fulminis, 'Totus tremo, ita me increpuit Jupiter.' Cerda.

Increpuit] Ita quoque Sil. Ital. I. v. 'Increpuere simul feralia classica signum, Et tuba terrificis fregit stridoribus auras;' et I. XIV. 'Nec mora, terrificis sævæ stridoribus æris Per vacuum late cantu resonante profundum Incubuerunt tubæ.' Ubi pro *incubuerunt* ex Gronovii restitutione legendum *increpuere*. Eum vide Observat. III. 8. *Emmeness.*

Cælumque remugit] Transfer, ut illustres hunc locum, quæ jam I. VIII. ad illud, 'Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.' Cerda.

505 *Acta testudine*] *Testudo* scutorum est connexio, curvata in modum et similitudinem testudinis, cum a militibus aliqua civitas obsidetur, et fit ut murus ejus subruatur. Namque in armorum generibus milites sumunt ab animalibus nomina, ut aries. Salustius, 'In modum ericii militaris.' Inventor autem testudinis Artemon, Clazomenius, fertur, idemque arietis repertor dicitur. Scuta gestare Curetes primi invenerunt. Galea Thracicum tegmen est. Thoraces Thorax quidam rex dicitur invenisse; Lycæon Arcas gladium longiore lamina produxisse narratur; Peleus primus

machaeram dicitur invenisse: Arpen, id est, curvum gladium in modum falcis, a Perseo inventam multi dixerunt. *Servius.*

Acta testudine] *Testudo*, Gr. συνασπισμός, id est, *conscutatio*, junctio est corporum armorumque, et scuta partim lateribus applicita, partim capitibus superlata et quasi connexa. Optime eam Livius describit I. XLIV. 'Juvenes quidam Romani, ludicro Circeusi ad usum belli verso,' &c. Vide ibidem: ut et Ammianum I. XXVI. et Lucan. I. III. Quæ omnia de industria tractavit J. Lipsius Poliorcet. Dial. I. 5. *Taubmann.*

Volsci] Non mirum, quia dicit Volscos, cum et Camilla de Volscis sit, ut, 'et Volsea de gente Camilla.' Namque pars aliqua Tusciæ dat Turno auxilia, cum Tuscos dixerimus specialiter Æneæ favere. Item contra pars Venetiæ auxilium præstat Æneæ, quam Turni fuisse superius diximus. *Servius.*

506 *Fossas implere parant*] Vertit ordinem: nam ante est ut impleatur fossa, tollantur valli: et sic testudine accedatur ad murum. Quanquam possumus intelligere etiam ad fossas eos facta venisse testudine. Proprie tamen 'fossas implere, vallum vellere,' sic enim et historici. *Idem.*

Ac vellere vallum] Male in Romano codice pro *vellere*, *pellere* est, sump-tum ex inferiori versu, ubi recte, 'Pellere vallo missilibus certant,' scriptum est. *Picrius.*

507 *Querunt pars aditum*] *Locus* Hom. II. XII. Ἰθυσαν δ' ἐπὶ τεῖχος ἀολλέες· οἳ μὲν ἔπειτα Κροσσῶν ἐπέβαινον ἀκαχμένα δούρατ' ἔχοντες. Hunc ad mœnia aditum, atque ascensum ἀμβατὸν vocat Hom. II. VI. et ἀνοδὸν Josephus Bell. VII. 4. *Cerda.*

509 *Telorum effundere contra Omne genus*] Proprie: tela enim non jaciuntur in subjecto, sed funduntur: et dicendo 'Omne genus telorum,' ostendit telum vocari omne quod jaci-

tur. Græci τὰ βέλη ἀπὸ τοῦ βάλλειν : sicut Latine *tela*, ἀπὸ τοῦ τῆλε, id est, longe. *Servius*.

Effundere] Plus est quam mittere: ille enim effundit cui magna est copia, nec mittendi propter copiam metuit finem: præterea etiam quæ emitti non possunt, fundimus: et fusa proficiunt, ut est aqua calida, pix fervens et soluta, et oleum candens. *Donatus*.

Telorum effundere contra, &c.] Expressit Homericum illud in Iliad. E. πρῶτες δ' ἐπὶ δούρατ' ἔχεναν, Ὀξέα, παμφανόωντα. *Ursinus*.

510 *Detrudere contis*] Nam scalis ad eos perveniebant. Quanto autem Rutulorum laudatur instantia, tanto præferuntur Trojani. *Donatus*.

Duris detrudere contis] Sunt qui hic, *longis contis*. Certe Nonius: 'Conti hastæ longiores, et robustæ.' Sed nihil muto. Nam si *hastæ robustæ*, etiam *duris*. Contos ait Lips. caruisse saurotere, id est, ima cuspidē: nam Sil. l. xv. 'Sustentata genu per campum pondera conti Sarmatici, prona adversos et urgebat in hostes.' Etenim *σανρωτήρ* nocuus esset genibus. Notabis, duplex fuisse genus conti, alterum missile, alterum statarium. De hoc extremo capiendus Poëta. Strabo clare l. x. κοντός ἀμφοτέρας τὰς χρείας ἀποδίδωσι, καὶ γὰρ ὑστάδην χρώμεθα, καὶ κοντοβολοῦντες. Animadvertit Eustath. in Odyss. l. ix. nunquam Homerum usum hac voce pro militari telo, sed pro nautico: κοντὸν ὄπλον οἶδε ναυτικὸν ὃ ποιητὴς, οὐ μὴν πολεμικόν. Sed hoc nihil impedit. Certe Græci alii inter militaria tela posuere. Vide Pollucem l. 10. et x. 31. ibi δορὺ κοντός: hic ἀκοντισματα κοντοί. Latinis fuisse milites *contati*, de quibus Veget. *Cerda*.

511 *Adsueti longo*] Docet usum in rebus omnibus plurimum posse. *Servius*.

Adsueti longo, &c.] Polyb. l. x. πολλά γὰρ οὐ μόνον τῶν δυσχερῶν, ἀλλὰ Delph. et Var. Clas.

καὶ τῶν ἀδυνάτων εἶναι δοκοῦντων κατὰ τὰς ἀρχὰς, μετὰ ταῦτα χρόνου καὶ συνηθείας τυχόντα, ῥᾶστα πάντων ἐπιτελεῖται: Sape enim ea, quæ initio non difficilia tantum esse, verum omnino non posse fieri videbantur, mox ut accessit tempus et consuetudo, facillima omnium evadunt. *Cerda*.

Adsueti] Ut quos belli decennalis Trojani calamitas fecerat doctiores. *Taubmann*.

512 *Saxa quoque, &c.*] Milites Jurgurthæ apud Sallust. eo loci, quo Zamam defendunt ab aggressu Romanorum: 'Contra ea oppidani in proximos saxa volvere, sudes, pila,' &c. Ammian. l. xx. 'Contra hæc oppidani superstantes propugnaculis celsis, lapidibus eminus, telorumque genere omni ad interiora ferocius se proripientes arcebant.' Eodem lib. 'Lapidibus subjectos incescebant, et telis.' Et l. xxi. agnoscēs idem belli genus, ubi 'pedites obtriti sunt saxis immanibus.' Et apud Hom. Il. xii. ubi defensio fit *χερμαδίοισιν ἐυδμήτων ἀπὸ πύργων: lapidibus ex turribus bene ædificatis*. Quem locum explorasse credendus est Virgilius. Apud Calab. quoque l. xi. Trojani in Græcorum testudinem saxa jaciunt, et perrumpunt, καθύπερθε (inquit) Τρώϊοι νῆες βάλλον χερμαδίοισι. *Cerda*.

Infesto volebant pondere] Hoc est, infesti ponderis. *Servius*.

513 *Tectam aciem*] Ita pulchre vocat testudinem; nam sub ea tecti milites. Quod Lucan. arripuit l. iii. 'Ut tamen hostiles densa testudine muros Tecta subit virtus, armisque innexa priores Arma ferunt; galeamque extensus protegit umbo.' Allusit fortasse Poëta ad Calab. l. xi. in quo hæc sunt Ἀσπίδας ἐντόναγτο, βάλλον δ' ἐθύπερθε κάρηνα, Θέιπτες ἐπ' ἀλλήλοισι, μὴ δ' ἅπαν ἥρμοσεν ὄρμη, Φαίης κεν μεγάρου κατηρεφές ἔμμεναι ἔρκος: *Scuta instruxerunt, et super capita extulerunt Inter se conserta, totaque series uno impetu cohasit, Dixeris sane id nu-*

nitum esse domus tectum. Cæda.

Cum tamen omnes Ferre libet] In Mediceo *jurat*, scriptum est. *Pierius.*

514 *Subter densa testudine*] Hoc est, subter testudine. *Serrius.*

Subter densa] In codicibus aliquot antiquis *supter* per *p* legitur, et hic et alibi. *Pierius.*

Subter] Lubet audias hoc loco verba Agræti Grammatici veteris discriminantis quatuor particulas. 'Super est, quod eminet: supra, quod substratum aliquid habet: subter, quod ab re aliqua superiore premitur et conculcatur: subtus, quod demissum altius non contingitur. *Cæda.*

515 *Nec jam sufficiunt*] Diu jam non sustinent. *Serrius.*

516 *Ruuntque*] Hic *ruunt*, pro *deji- ciunt*. *Idem.*

Ruuntque] *Æn.* i. 'spumas salis ære ruebant.' Terent. Adelph. 'cæteros ruerem, agerem, raperem,' &c. *Taubmann.*

517 *Armorumque resolvit Tegmina*] Hic ostendit armorum connexionem esse testudinem. Lucanus de testudine, 'At postquam virtus incerta virorum Perpetuam rupit defesso miltire cratem, Singula continuis cesserrunt ictibus arma.' *Serrius.*

518 *Cæco Marte*] Vide varietatem et flexus boni Poëtæ. Quoties recurrit ad testudinem, novo semper modo effert: audis enim 'tectam aciem,' 'armorum tegmina,' 'cæcum Martem.' Credo autem omnino allusum ad gladiatores Andabatas, qui pugnabant tectis oculis galea, ac proinde cæcorum more. Vide interpretes ad Martialem, et unum Lipsium Saturn. ii. 11. Itaque *cæcus Mars* Poëtæ tegentis milites testudine est, ut *cæcus Andabata* tegens oculos galea. *Cæda.*

520 *Missilibus*] Scilicet *jaculis*; semper enim substantivum subintelligitur. Sunt etiam munera, quæ a Principibus spargebantur in populum. Sueton. in Neron. c. 11. et Domit. c.

5. *Emmeness.*

521 *Hetruscam Pinum*] Hoc est, ἱππεὶς Hetruscus. Quassabat autem et *Infert* mutatio temporum, ut *Æn.* i. 'Tydides multa vastabat cæde cruentus: Ardentesque avertit equos in castra.' *Serrius.*

Etruscam Pinum] Poëtica et pulcherrima locutio ad signandam patriam. Itaque, ut Mezentium esse Etruscum intelligas, dat illi in manu pinum Etruscam. Ita inf. in hoc lib. 'volat Itala cornus,' quia missa ab homine Italo: et in x. 'Arcadio telo,' ad indicandam hastam Pallantis. Enrip. Phæniss. ἀργεῖον δόρυ, *hasta Argiva.* In Hecub. δορὶ ἑλληνικῷ, *hasta Græca.* In Orest. Δελφικῷ ξίφει, *Delphico gladio.* In Phæniss. λόγχαισιν Αἰτωλοῖσιν, *Ætolis lanceis.* Hom. Il. xiii. δούρατα Τρώα. ibidem ξίφεϊ θρηϊκῷ. Stat. Theb. viii. 'Thebana bipennis.' Val. Arg. iii. 'Ilia cuspis.' Lucan. v. 'Ausonias secures.' Ovid. Met. ix. 'Phlegeus ensis.' Pulchellus est versiculus Martialis. Epig. ix. 73. 'Qui quatis Ausonia verbera Graja manu.' *Cæda.*

522 *Infert ignis*] Est hoc, quod Nonn. l. xxxii. λαμπάδα σείων: ut et in vi. 'lampada quassans.' *Idem.*

524 *Rescindit vallum*] In codicibus admodum vetustis legere est, *transcendit vallum*: quia sequitur, 'Scalas in mœnia poseit.' Magis tamen placet *rescindit*, ut in pluribus manu scriptis codicibus habetur. Nam si ad mœnia succedendum erat, via prius aperienda fuit, rescisso vallo. *Pierius.*

525 *Vos, o Calliope, precor*] Syllepsis per numeros: erat enim rectum, 'Vos Musæ, aut te Calliope.' *Sere.*

Vos, o Calliope, pr.] Alii hanc Musam nominatim citari aiunt; vel, quia (auctore Epigr.) Calliope, Σοφίην ἡρώδης εὐρεν ἀοιδῆς: vel quia secundum Rhiani P. veteris carmen, una vocata Musa, omnes adsunt. Πᾶσαι δ' εἰσαλοῦσι, μᾶς ὅτε τοῦνομα λέξει. *Taubmann.*

Adspirate canenti] Favete: ut, 'Aspirat primo fortuna labori.' *Servius*.

Adspirate] Hoc verbum plurale refertur ad singularem Calliope, hunc in modum, 'vos, o Calliope, aspirate.' In usu hoc Græcis et Latinis, ne quis insolentem putet Virgilii locutionem. *Arist.* in *Ran.* χωρεῖτε τοῖνον ᾧ Διόνυσος εἶσω: ubi vide χωρεῖτε ᾧ Διόνυσος. Sic *Anthol. Epig.* v. 95. ubi Poëta loquens cum *Porphyrio* aurigatore, ὑμετέρων κήρυκες ἀγώνων Πorphύριε. Et vi. 8. *Epig.* 3. *Lais* loquens cum *Venere*, ita ait: Δάξω δ' ὑμετέροιο παραπταμένον μὲ Κυθείρη: ubi est et *Κυθείρη*, et ὑμετέροιο. Iterum eodem lib. c. 14. *Epig.* 3. loquens cum *Pane* Deo *Rusticorum*, τὰ δ' ὑμετέρης ἀπὸ πέτρης δέξω: *Hom. Odyss.* xii. ἐμεῖς παῖδιμ' Ὀδυσσεύ. *Demosthenes* apud *Plutar.* loquens cum *Stilpone*, ἐλευθέραν ἡμῶν, ᾧ στίλπων, ἀπολείπω τὴν πόλιν. Et *Brutus* apud eundem loquens cum uno *Casca*: τί οὖν ἐμοῦ πυνθάνεσθε Κάσκα; Dixi et Latinis inesse hanc locutionem. Nam *Tibull.* 'Pertida, nec merito nobis inimica merenti' ubi 'nobis merenti.' Sic et *Catull.* 'inspirantique ipsa refert te nobis' ubi; 'inspiranti nobis.' Volui tot, quia nonnulli audaces in *Virgilium*. Mitto *Josephum Scal.* qui ita jam notavit in *Tibullum*. Sed non *Scholiastem Sophoclis*, qui in illud *Œdipi*, σοὶ πιστεύσας, τὸν ἐκείνου, ita scribit: κατὰ τινὰ συνήθειαν ποιητικὴν, πληθυντικὸν προειπὼν ἐνικὸν ἐπέσειξεν. Demum, quis nescit neutra Græcorum pluralia conjungi verbis singularibus? quod omitto, ut tritum. Sed non quod sequitur; videlicet, alias etiam voces non neutras conjungi etiam cum singularibus, quod in *Hom.* observavit *Eustathius*. Sic *Hesiodus*, ἦν τρεῖς κεφαλαί, ubi ἦν in singulari, et κεφαλαί in plurali. Advocat *Eustath.* alia quædam similia. Sic *Hom. Iliad.* xvii. Χεῖρές τ', ὀφθαλμοί τε παλάσσετο μαρναμένοϊν: *Manusque, oculique* fœdabantur pugnan-

tium. Ad verbum, fœdabatur. *Cerda*.

Adspirate] *Metaph.* a prospere navigantibus, quibus ventus dicitur ex οὐρῶν spirare, ut est apud *Soph.* in *Ajace*, et *Chrysost.* *Taubmann*.

527 *Quem quisque virum demiserit Orco*] *Ait Ursinus*, *Virgilium* hoc versu interpretatum fuisse *Homeri* cum illud: Πολλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς ἄϊδι προΐαψεν. Quem versum ita reddunt interpretes, 'Multas autem fortes animas inferno ante tempus demisit.' Nam Græci *Scholiastæ* illud προΐαψεν, ita explicant; ἀντὶ τοῦ πρὸ τῆς εἰμαρμένης ἐπεμψεν. Hanc (inquam) *Homeri* explicationem *Ursinus* reprehendit. Nam quod Græcus προΐαψεν, *Virg.* simpliciter demiserit: ut etiam alibi, miserit. Sed non assentio *Ursino*: nam vere *Hom.* intelligit mortem πρὸ τοῦ δέοντος, καὶ πρὸ τοῦ μοιριδίου, quod jam *Spondanus* astruxit ex *Aristotele*, apud quem mors duplex, videlicet βίαιος, καὶ κατὰ φύσιν, violenta, et naturalis. Et quidem, qui in bello obeunt, πρὸ τῆς μόρης obeunt. *Cerda*.

528 *Oras evolvite belli*] Hoc est, ingentis belli narrate non tantum initia, sed extrema bellorum: nam oræ sunt extremitates. Est autem *Ennianum*, 'Quis potis ingentes oras evolvere belli?' *Servius*.

Oras evolvite belli] *Proculdubio* ab *Ennio*, qui *Ann.* vi. 'Quis potis ingentes oras evolvere belli?' Sumitur locutio a vestium explicatione, quarum extremæ partes oræ appellantur. *Quintilianus* legit in *Ennio causas*, non oras. Sed assentiamus *Macrobio* vi. 1. *Servio* in hunc locum, et doctis aliis, qui in hunc avum erupere; omnes enim oras legunt. *Cerda*.

Oras evolvite belli] Id est, magna belli spatia explicantur. Ora enim non solum extremas partes significat, sed etiam primas. *Cæcilius*: 'Oram reperire nullam, quam expediam, queo.' Proinde *Maroni* tota regio est et spatium campusque, id est, ipsum bellum. Quidam tamen prin-

ciptum tantum intelligunt. Turneb. xvi. 22. et xviii. 3. Taubmann.

Et meministis] In nonnull. MSS. hic versus non extat. *Idem.*

529 *Et meministis enim, dicæ, et memorare potestis]* Differt meminisse ac memorare: cum illud sit memoriter tenere, *memorare* vero exponere et narrare. Est autem Homeri sententia, Ἐσπετε νῦν μοι μῦσαι ὀλύμπια δάματ' ἔχουσαι. Ἱμεῖς γὰρ θεαὶ ἐσμε, πάρετέ, ἵστε τε πάντα. *Servius.*

Et meministis enim, dicæ, &c.] Demosthen. de Coron. ἵστε γὰρ δήπου, καὶ μέμνησθε: scitis, et meministis. Dixi alludi ad natales Musarum, quæ filiæ *Memoriæ*. Eumulus vetus Poëta: Μνημοσύνης καὶ Ζηνὸς Ὀλυμπίου ἐννέα κοῦραι: *Mnemosynæ atque Jovis est soboles propugnata novena.* Solon quoque sic incipit Elegiam, Μνημοσύνης καὶ Ζηνὸς Ὀλυμπίου ἄγλαα τέκνα: Utrumque componit Clemens Alexand. Strom. vi. 1. 1. Adi, quæ dixi *Æn.* i. ad illud, 'Musa mihi causas memora.' *Cerda.*

530 *Turris erat]* Turres hujusmodi esse ad munitionem civitatum et in secundo legimus: sed hæc plerumque mobiles sunt, plerumque fixæ: mobiles, ut in duodecimo meminit, 'Subdideratque rotas, pontesque instraverat altos.' fixæ, ut in secundo, 'Turres ac tecta domorum.' *Servius.*

Turris erat vasto suspectu] Vide Cæsarem Bel. civ. l. ii. ubi turris Massiliensis admirando opere constructæ meminit. *Germanus.*

Pontibus] Pro tabulatis. *Servius.*

531 *Opportuna loco]* Pro opportuna scilicet circa portas. *Idem.*

532 *Opum vi]* Potest et Hypallage esse, ut sit 'Ope virium.' *Idem.*

Summaque evertere opum vi] Ennius Annalium l. iv. 'Romani scalis summa nituntur opum vi.' *Ursinus.*

533 *Certabant]* Zeugma, potest et ad Latinos et ad Trojanos referri. *Servius.*

534 *Curas]* Patulas. *Idem.*

Densi tela] Pro tela densa. *Idem.*

Fenestras] Cæsar: 'fenestras, quibus in locis visum est, ad tormenta mittenda in struendo reliquerunt.' *Germanus.*

535 *Ardentem conjecit lampada Tur- nus]* Hæc ratio gerendi belli crebra in bellis ad evertenda hostium munita et machinas. Sallust. in Jugurth. 'Picem sulphure, et tæda mistam ardente mittere.' Plutar. in vita Dionis: τὰ μὲν ἐγγὺς ἀπὸ χειρῶν δασί, καὶ λαμπάσιν ὑποπιμπράντες, εἰς δὲ τὰ πρόσω διασπείροντες ἀπὸ τόξων πυροβόλους: In propinqua tædas, et faces manibus ingerunt, in remota tela ignita arcubus mittunt. Sed quæ hæc lampas Virgiliana? Huic loco lucem dat Antonius Gallonius in lib. de Cruciatibus Martyrum cap. 6. explicans, quid proprie sit lampas ardens, illamque discriminans a tædis, facibus, funalibus. Silius l. i. 'Ante omnes ductor patriis insignis in armis, Nunc picea jactat fumantem lampada flamma.' Non multum abit a forma lampadis malleolus: nam qua ignem habet, est in speciem coli muliebris formatus. Integram ejus descriptionem, et formam vide in Ammian. l. xxiii. et profecto æque in Virgilio possis per ardentem lampada capere malleolum. Mihi visum et qualos Ammiani l. xx. eosdem esse cum lampade. Ejus verba: 'Qualique simul ardentem pice et bitumine illiti.' Nam, cum qualus sit vas vimineum, ejus forma non longe ab lampade. *Cerda.*

536 *Et flammam affixit lateri]* Adfectate. Debuit enim dicere, affixit aut facem aut malleolum, non flammam. *Servius.*

Et flammam affixit lateri] In Mediceo affecit. Sed melius affixit, ut in aliis habetur. *Pierius.*

Que plurima vento] Gliscens, et magna facta per ventum. *Servius.*

Plurima vento] Per ventum aucta, et gliscens. Lucanus: 'Telum flamma fuit; rapiensque incendia ventus.'

Sec. Taubmann.

537 *Hæsit adesis*] Non jam *adesis*, sed quos exedit adhærendo, id est, hæsitans adedit, vel adesos reddidit. *Servius*.

Adesis] Aut, carie jam ante consumptis: aut certe, quos flamma exedit adhærendo. Verum de hisce πυροπόλοις sive Ignijaculis accuratissime, ut solet, tractavit J. Lipsius Poliorcet. l. v. Dial. 4. et 6. Taubmann.

538 *Malorum Velle fugam*] Honestissima elocutio. *Servius*.

539 *Dum se glomerant*] Vid. Æn. II. 341. *Emmeness*.

540 *Peste*] Incendio: ut, 'Et toto descendit corpore pestis.' *Servius*.

Peste] Id est, incendio, ut in v. 683. 'toto descendit corpore pestis,' id est, flamma. Est enim *pestis* generalis vox, signatque quicquid pessumdat et perdit, non solum λοιμὸν, sed generalius *ἑλεθρον*. Affinis huic rei Josephus Bell. Jud. VII. 5. ubi incendium comparat cum corpore peste abrepto, et putredini obnoxio: καθάπερ σηπομένου σώματος. Quod vero hic extra pestem, idem scriptor cap. 6. ejusdem libro *ἔξω τοῦ κινδύνου*, loquens de incendio excitato, a quo fugiebant Romani. et cap. 11. *ἀναχωρήσαντες* dicuntur, qui recedebant ab igne. *Cerda*.

Caret] Eleganter usurpat hoc verbum extra significatum vulgi. Nam, cum *careo* proprie sit, privatum esse re, aut quam aliquando habuisti, aut quam habere desideras, in neutro horum hic sumitur. Pari ratione Hom. verbum *δέομαι*, II. XVII. ubi Glaucus reprehendens Hectorem, ita ait, Ἐκ τῶν εἶδος ἄριστε, μάχης ἔρα πολλὰν ἔδεο: *Hector specie præstantissime, pugna diu caruisti*; id est, fugax es Hector, et φύγῃς, ut statim sequitur, pugnam deseris. *Idem*.

541 *Cælum tonat omne fragore*] In XII. 'ingens fragor æthera complet.' *Idem*.

543 *Confixique suis telis*] Hæc con-

questio etiam excitatur Æn. II. 'percutunt Hypanisque Dymasque Confixi a sociis.' Quid enim miserius, quam configi suis telis, et a suis sociis? *Idem*.

544 *Unus*] Subaudiis, et alter: nam non procedit *unus*. *Servius*.

Helenor et Lycus clapsi] Scilicet non mortem, sed turris ruinam. *Idem*.

Helenor] In aliquot antiquis *Helenor*. Sed *Helenor* in pluribus. *Pierius*.

Vix unus Helenor, Et Lycus clapsi] Ad eundem modum, quo Virgilio *unus* ponitur, cum mentio fiat duorum, loquitur etiam Stat. Thebaid. VI. 661. 'vix unus Phlegyas acerque Menestheus (Hos etiam pudor, et magni tenuere parentes) Promisere manum.' *Emminess*.

545 *Primævus*] Satis indicat, hos duos fuisse fratres, et majorem ævo Helenorem, ut habitum ante legitimas nuptias; ut solet sæpe fieri. *Cerda*.

546 *Mæonio rege*] Aut proprium patris nomen est, aut cognominem eum filio intelligamus: quia, ut supra diximus, cum filii vel patris nomen præmittitur, et aliud tacetur, cognomines eos esse intelligimus. *Servius*.

Seræ Licymnia] In antiquis aliquot codicibus *Lucymnia* legitur. In aliis *Licimnia*; usque adeo sævitum est passim in omnia pene hominum et locorum nomina. *Pierius*.

Seræ Licymnia] Euripid. in Androm. δοῦλον λέχος: lectus servilis. Ceterum, videor mentem Poëtæ animadvertisse. Hominem non legitimo toro natum Helenorem prædicat fortissimum, et gloriose pugnantes pro vita, pro patria, pro honore, antefertque Lyco legitimo filio, sed imbelli et ignominioso. Vult ergo Poëta (ut est eminentissimus) indicare sæpissime non tam natales attendendos, quam cujusque facta. Dant ista veram gloriam, non vetustus sanguis; et cuique sua dextera vera est mater. Hoc indicare Hom. voluit Od.

iv. ubi loquens de Menelao, "Ὅς οἱ τηλόμενος γένετο κρατερὸς Μεγαπένθης Ἐκ δούλης." Ubi, qui ἐκ δούλης, tamen κρατερὸς. De quopiam magno Græcorum duce Apollon. Arg. i. ἀλλὰ ἐθῆσα γυνὴ τέκε. Idipsum clarius Od. xiv. ubi Ulysses mentitus natales suos, se facit filium Castoris Creten-sium Principis, et servæ. Itaque, cum præmiserit, filios Castori fuisse plurimos ex legitimo matrimonio, de se ait, ἐμὲ δ' ὦνητὴ τέκε μήτηρ: postea autem hic, qui ex serva natus, ita de se; Ἥγαθὸμην δὲ γυναικα πολυκλήρων ἀνθρώπων εἶνεi' ἐμῆς ἀρετῆς, ἐπεὶ οὐκ ἀποφάλιος ἦα οὐδὲ φυγοπτόλεμος. Firmat hanc mentem Eurip. ore Pelei in Androm. πολλὰκις δέ τοι Ξηρὰ βαθείαν γῆν ἐνίκεισε σπορά, Νόθοι τε πολλοὶ γνησίων ἀμεινονες. Cerda.

Lycymnia] Hoc modo scribendum, non *Lycimnia*. Vid. Dausq. Orthogr. II. p. 186. *Emmeness*.

Furtim sustulerat] E stupro educaverat: hinc est, 'Et dulcia furti.' *Servius*.

Furtim] Hom. λάθρα et λάθρη de simili concubitu. Noster alibi, 'dulcia furti.' Sophoc. forma alia in Elect. εὐναὶς ὑποκλεπτομένων, *furtivos concubitus*. Et alia adhuc Hom. II. xiv. ubi de Jove et Junone, φίλους λήθοντο τοκῆς, scilicet, ἐμισγέσθην, *commistit sunt clam parentibus*. Itaque λανθάνω, id est, *latēo*, ad rem eandem. Eurip. in Ione ita, κρυπτόμενον λέχος, *occultus lectus*, pro furtivo: et in Helen. δόλιον εὐνήν, *dolosum concubitum*: et in Elect. κρυφαῖς εὐναῖς, et κρυπταῖσιν εὐναῖς: et in Danaë, κεκρυμμένον δόλον: et εὐνῇ συνελθεῖν λάθρα, *clam cubili congrēdi*. Non abit δολιόφρων, *dolosa*, apud eundem in Aulide: et in Troadib. λέκτρων σκότια νυμφευτήρια, *lectorum tenebrosas nuptias*. Bellule Juven. Sat. III. 'quocunque in fornice nati.' Cerda.

Furtim Sustulerat] Ex stupro educaverat. Supra, vs. 203. Condivit autem hoc scientia Legum militari-

um: dixit, 'vetita arma.' Neque enim licebat servis militare: Scalig. v. 3. Vide Godescal. Stewech. ad Veget. l. I. *Taubmann*.

547 *Sustulerat*] Vide sup. in hoc lib. ad illud, 'sublatum erudiit.' Sed hic signatius, quam illic. Nam, cum e serva, tamen sublati, et agniti ut verus filius. Tale illud Terentianum Andr. 'Quicquid peperisset, decreverunt tollere.' Non enim conjuncti legitimo matrimonio, sed furtim, et tamen volunt prolem agnoscere. Cerda.

Vetilisque ad Trojam miserat armis] Secundum Donatum *vetitis fato*, quia stare Troja diutius vetabatur; sed melius legē militari intelligimus, quia servi a militia prohibebantur. Unde et in Dejotariana purgat hoc Cicero, cum fuisset objectum inter equites, quos Dejotarus miserat Cæsari, unum servum fuisse. Virgilium autem novimus trahere aliqua de historia. Servos sane nunquam militasse constat, nisi servitute deposita, excepto Hannibalis tempore: cum post Cannense prælium in tanta necessitate fuit urbs Roma, ut ne liberandorum quidem servorum daretur facultas. *Serv.*

548 *Ense nudo*] Id est, stricto. Ense levis armaturæ est, *nudo* autem stricto, vel sine vagina. *Idem*.

Parmæque inglorius alba] Quasi tyro, ut diximus supra: quia pieta arma jam probati in bellis habebant. *Idem*.

Parmæ] Nam hæc fuit velutum et levium, Liv. I. xxxi. 'veliti Romano parmam gladiumque habenti.' Sed omitto rem satis notam. Non illam tamen, fuisse parmas non solum peditum, quod notissimum: sed etiam equitum. Firmat hoc Liv. I. viii. 'Equus ad vulneris sensum prioribus erectis pedibus, excussit equitem, quem cuspidē parmaque innixum,' &c. Omitto locum alterum ejusdem l. xi. Sallustius Histor. l. iv. 'se quisque in formam parmæ equestris

armabat.' Itaque, parma serviebat peditibus et equitibus, utrisque velitaribus, cum hoc discrimine, ut pedites velitares habent parmas breviores, equites velitares ponderosiores. Clare hoc Liv. l. xxvi. 'Ex omnibus legionibus electi sunt juvenes maximo vigore, ac levitate corporum veloces. Eis parmae breviores, quam equestres.' Parmae forma rotunda fuit, ut clare Polyb. de castrametat. Romana, et Nonius ex Varrone ita ait: 'Quem sequuntur cum rotundis velites leves parmiis.' Imo inde Varro ducit etymon, ut parma sit dicta, quae a medio in omnes partes par sit. *Cerda.*

Parmaque inglorius alba] Utpote tyro. Nam primis stipendiis clypeum gerebant sine omni argumento et insigni candidum. Eos Statius Silv. l. v. vocat 'Nubigeros clypeos, intactaque caedibus arma.' Vide Turneb. xx. l. et xxii. 11. *Taubmann.*

550 *Hinc acies, atque hinc*] Non abit ab hac locutione illa l. iii. 'caelum undique, et undique pontus.' *Cerda.*

551 *Ut fera*] Quidam pardum significari volunt. *Servius.*

Ut fera, &c.] Quidam pardum, auctore Servio, intelligunt. Est autem HomERICA comparatio, quam Scalig. v. 3. animose defendit contra Macrobi. v. 13. *Taubmann.*

556 *Longe melior Lycus*] Ergo et Helenor bonus. *Servius.*

At pedibus longe melior] Vere dixit Romanus dux apud Simocatt. iii. 13. in oratione ad milites: ἀρετῆς καὶ κακίας ἡ συμπλοκὴ καθέστηκε βάσανος, καὶ διαιτητῆς ἐστὶ ψυχῶν: virtutis et ignaviae explorator, animorumque censor, pugna est. Agnosce in illo ἀρετὴν, in hoc κακίαν. Et, ut pergit in eadem oratione idem dux, in illo videbis τῆς εὐτολμίας τὸ ἀρβένωπὸν, decoram viro audaciam: in hoc τὸ θηλυπρεπὲς τῆς δειλίας, dignum femina timiditatem. Quippe ille melior virtute, hic melior

pedibus. Ita vero hic *pedibus melior* ad infamiam, ut in xi. de Drance, 'lingua melior.' Et hac verborum forma Latini utuntur ex Graecorum imitatione. Graeci enim κρείσσονες ad rem eandem, quibus opponunt ἥττονας. Sic Plato in Gorg. τὸν ἥττω τοῦ κρείττονος ἄρχειν: minorem meliori imperare. Ex qua oppositione Rittersh. Horatium illustrat, qui cum dixerit ep. i. 10. 'cervus pugna melior,' statim sequenti versu dixit opponens, 'minor in certamine.' *Cerda.*

Inter] Per: ut 'Hunc inter fluvio Tyberinus ameno.' *Servius.*

558 *Prendere tecta manu*] Quia tunc alti non erant muri, sed ad impetum tantum repellendum: ut etiam Sallustius ostendit, ubi Sertorium humeris sublatum per muros ascendisse commemorat. *Idem.*

Prendere tecta manu] Quia tunc (ut ait Serv.) alti non erant muri, sed ad impetum tantum repellendum. Lipsius tamen copiosissime docet muros veterum (intelligo ego posteriorum) et firmos, et magnos, et altos fuisse: quem vide l. iii. Dialogo 5. Poliorcet. *Taubmann.*

559 *Cursu teloque secutus*] Nimiam ejus ostendit celeritatem, qui potuit telum missum consequi: nam hoc dicit, Cum praemisso telo ad hostem venit. Statius, 'Et emissum cursu comprehendere telum.' *Servius.*

560 *Evadere manus*] Flexu alio in vi. 'manus effugit imago.' A quo Propert. i. 21. 'Effugere ignotas non potuisse manus.' Uterque ab Graecis: nam Soph. Elect. χεῖρα σὴν μόλις φυγῶν: manum tuam agre fugiens. *Cerda.*

561 *Arripit ipsum pendentem*] Pede scilicet. Vide apud Joseph. Bell. Jud. vii. 5. facinus pedanii militis, qui unum ex hostibus arripuit ἐκ τοῦ σφυροῦ, ex talo pedis. In quo facinore ita magna circumstantiae, ut dignissimum sit memoratu. *Idem.*

562 *Retellit*] In verbo vello, facit

in participio *vulsus*. Servius.

563 *Qualis ubi aut leporem*] Pro *qualiter*. Comparatio Homerica, Ὡρμησεν δ' ἀλεῖς ὡς αἰετὸς ὑφιπετῆεις "Ὅς τ' εἶσιν πεδίονδε διὰ νεφέων ἑρεβεννῶν, Ἀρπάζων ἢ ἄρν' ἑμαλλήν, ἢ πτώκα λαγῶν. *Idem*.

Qualis, &c.] Committit hæc Macrobius. v. 12. cum Homericis Il. xxii. At Scaliger. v. 3. docet, Poëtam nostrum comparationi suæ, præ illa, non solum sonum et majestatem, sed etiam animam addidisse, nulli Græcorum imitabilia, &c. *Taubm.*

564 *Sustulit Jovis armiger*] Similiter tollere de raptu avium, quia quod rapiunt secum in aërem tollunt, utitur Phædrus Fab. i. 28. 'Vulpinos catulos aquila quondam sustulit.' *Emmeness.*

Jovis armiger uncis] Quia dicitur in bello Gigantum Aquila Jovi arma ministrasse, quod tamen fingitur. Nam, ut supra diximus, Jupiter et Saturnus reges fuerunt. Sed Jupiter dum cum patre Saturno haberet de agris contentionem, ortum bellum est: ad quod egrediens Jupiter, Aquilæ vidit augurium: cujus cum vicisset auspicio, fictum est quod ei pugnanti tela ministraret. Unde etiam a felici augurio natum est, ut Aquila militaria signa comitetur. *Servius.*

565 *Quæsitum*] Qui quæritur: nam præsens a passivo non habet: et est protystron: nam post raptum requiritur. Vel *quæsitum*, requirendum, ποθητόν. *Idem.*

Quæsitum aut matri, &c.] In Romano codice, et in Porcio *matris*, quippe *balatibus* legitur, quanquam *matri* vulgata lectio non displiceat. *Pierius.*

Multis balatibus] Id est, 'cum multis balatibus.' *Servius.*

566 *Martius lupus*] Aut cruentus, aut Marti dicatus. *Idem.*

Martius] Aut cruentus, aut Marti dicatus, ait Servius. Extremum amplector. Lupum enim, ut raptorem,

Romani dicarunt Marti Deo raptori. Inde et Horat. 'Martiales lupos.' Sic et lupa a Claud. de Bell. Get. 'fera Martis' dicitur. Notetur et locus Plauti in Trucul. hic, 'Fuit ædepol Mars meo periratus patri, Nam oves illius haud longe absunt a lupis.' Neque vero alia ratio vulgatæ fabulæ lactis Romulei: ut enim Martis filius creditus Romulus, quia bellator, ita et nutritus a lupa bellatrice. Inde Prop. iv. 1. hanc feram vocat altricem Romani sanguinis. Et iterum: 'Optima nutricum nostris lupa Martia rebus.' *Cerda.*

Rapuit] Quæsite: nam lupi proprie raptores; quod jam alibi a me. Et Joann. Chrysost. Orat. de Nat. Dei. iv. λύκος ἀρπάσαι. *Idem.*

567 *Aggere*] Agger est cujuslibet rei cumulat, unde fossæ aut valles possunt repleri. Subaudiendum tamen, *alii*. Servius.

568 *Tædas alii ad fastigia jactant*] Ita Æn. ii. 'flammas ad culmina jactant.' et Val. Arg. ii. 'diras aliæ ad fastigia tædas Conjiciunt.' Ab fastigiis labente ævo, et degenerante Latine orta superlatio *fastigiatissima*, qua usus Sidon. epist. i. 9. et epistola ii. 4. *Cerda.*

569 *Ingenti fragmine montis*] Supradicti saxi exaggeratio est. *Servius.*

Fragmine montis] Theocritus εἰδ. x. πέτρας ἀπόκομμα. Sed de hoc alibi. *Cerda.*

570 *Lucetium*] Solum hoc nomen est, quod dictum a Virgilio, a nullo alio reperitur auctore. Sane lingua Osa *Lucetius* est Jupiter, dictus a luce, quam præstare dicitur hominibus. Ipse est nostra lingua *Diespiter*, id est, dici pater. Horatius, 'Namque Diespiter plerumque per purum tonantes Egit equos.' *Servius.*

Hic jaculo bonus] Nescias de quo dixerit. *Idem.*

572 *Hic jaculo bonus, hic longe fallente sagitta*] Id est, *peritus*, ut Ecl. v. 1. 'boni quoniam convenimus

ambo.' Ad quem locum vide quæ diximus. Pro eo infra x. 304. 'Insignis jaculo et longe fallente sagitta.' *Emmeness.*

Longe fallente sagitta] Mire dictum, quia *longe*, ideo *fallens*. Cum res agitur cominus, non est locus fraudi; nam vides cuspidem contra te dispositam: cum eminus, tum te fallunt arma hostis. Fallunt etiam, quia is, qui longe est a jaculante, putat sæpe se non assequendum. Ad eum modum Statius Theb. vii. 'Itys insidiante sagitta.' Non multum abit illud Prop. iii. 14. 'Cum pila veloces fallit per brachia jactus.' Id est, pila, cum jacitur, longius procedit, et ita velocius, quam jactator putarat. Ita et Valerius tertio Argon. 'fallere nervo Tum primum puer ausus Hylas.' *Cerda.*

573 *Cænea Turnus: Turnus Itym*] Ut ait Lucilius, 'Bonum schema est quotiens sensus variatur in iteratione verborum: et in fine positus, sequentis fit exordium, qui appellatur climax.' *Servius.*

575 *Pro turribus*] Aut pro defensione turrium. Aut sic magni, ut turrim putares. *Idem.*

576 *Levis hasta Themilla*] *Themilkas Themillæ*, ut *Æneas Æneæ*. *Levis* autem *hasta*, pro leviter veniens. Ut et *Strinxerat* dixit, id est, paulum vulneraverat. Ut, 'Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.' *Idem.*

577 *Strinxerat*] Levissimum ictum indicat, et inefficacem, ideo consequenter hasta *levis*. Illustro hunc locum lib. decimo ad illud, 'deflexit partim, stringentia corpus.' *Cerda.*

Tegmine] Ita in x. 'æratam circumfert tegmine silvam.' *Idem.*

Demens] Qui sentum quo se tegebant abiecit. *Servius.*

578 *Alis*] Pinnis. *Idem.*

Allapsa sagitta] In antiquis *adlaba*, per *d* et per *b* more veterum; et *sagicta*, quod eam a sagaci ictu dictam volunt. *Pierius.*

Alis adlaba sagitta] Creberrima *αἰθέρις* ad summam celeritatem indicandam. Sallust. Jugurth. 'tela utrimque volare.' Inf. Virg. 'volat Italia cornus.' Amm. l. xx. 'utrimque convolante missilium crebritate.' Hom. sæpe, *περὸντας δίστους*. A quo Nonn. l. xxix. *περὸντι δίστῳ*. Idem Nonnus forma alia l. xxii. *ἐγχεὺς ἱπταμένοιο ὀρμή*. Nota et formam qua usus Auctor *ἄδελος* Paneg. Constant. 'Parthorum arma volarica.' Est egregius locus Plin. xxxiv. 14. quem volo hic audias, de ferro ita loquentem: 'Eodem utimur ad bella, cædes, latrocinia, non cominus solum, sed etiam missili, volucrique, nunc tormentis excusso, nunc lacertis, nunc vero pennato, quam sceleratissimam humani ingenii fraudem arbitror. Si quidem ut ocyus mors perveniat ad hominem, alitem illam fecimus, pennasque ferro dedimus.' Notabis dici a Plinio de ferro alato, 'humani ingenii fraudem,' quæ verba adjunges his, quæ supra attuli ad illud, 'longe fallente sagitta.' *Cerda.*

579 *Et laevo infixa est lateri*] Ostendit vulneris locum, quem ante supprexerat. Sic in quarto, 'Infixum stridit sub pectore vulnus.' *Servius.*

Et laevo infixa] In antiquis aliquot *adfixa*, quod nequaquam displicet. *Pierius.*

580 *Spiramenta animæ*] Definitio pulmonum. *Servius.*

Spiramenta animæ] Ita Eurip. in Hecuba, *τέμνει σιδήρεῳ πνεύματος διαβροάς*. Æn. x. 601. 'Tum latebras animæ pectus mucrone recludit.' *Taub.*

Rupit] Val. Argonaut. iii. 'Æsonii venit hasta ducis, latumque sub imo Pectore rumpit iter.' *Cerda.*

581 *Stabat in egregiis Arcentis filius armis*] Eodem modo supra Æn. iii. 761. 'Ibat et Hippolyti proles pulcherrima bello Virbius: insignem quem mater Aricia misit, Eductum Egeriæ lucis, Hymettia circum Litora, pinguis ubi et placabilis ara

Dianæ.' *Emmeness.*

582 *Pictus acu chlamydem*] Hoc est, habens chlamydem Frigiam. Ut, 'Et Frigiam Ascanio chlamydem:' et est figuratum 'pictus chlamydem.' *Servius.*

Ferrugine clarus Hibera] *Ferrugo* coloris genus est, qui vicinus est purpuræ subnigræ. *Hibera* autem modo, non Hispana, sed Pontica: nam Hiberia pars Ponti est, inter Persidem et Armeniam, ubi optime colores diversi tinguntur: ut ostendit Horatius dicens, 'Herbasque quasi Iolchos atque Hiberia mittit Venenorum ferax.' *Idem.*

Ferrugine clarus Ibera] Male Serv. interpretatur *Ponticum*, cum *Hispanam* debuisset. Imprimis sibi ipse contrarius. Nam Georg. i. ad illud de Sole, 'Cum caput obscura nitidum ferrugine tinxit,' ita ait: 'Ferrugo est purpura nigrior, et, Hispana. alibi et ferrugine clarus Ibera.' Hæc ille. Deinde, Nonius *pullum* colorem explicans, ita ait, 'quem nunc Hispanum, vel nativum dicimus?' aut, ut habet codex man. script. attestante Junio, 'quem nunc Spanum, vel nativum dicimus.' Spaniam quippe pro Hispania agnoscunt Strabo, Eustathius, Vegetius. Tu vide Bernard. Aldretam de orig. Ling. Hispan. iii. 2. Quem vero *pullum* colorem, *nativum*, *Spanum*, sive *Hispanum* Nonius vocat, eundem Junius *Iberum*, *Bæticum*, *ferrugineum*, Tertio, cum *ferrugo* dicatur a *ferro*, quis nescit ferri venis Hispaniam claruisse? Hujus metalli primam gloriam Plinius dat Bilbili (fuit hæc patria Martialis) xxxiv. 14. De ferro Iberi Pontici nulla, quod sciam, mentio. Ac proinde 'ferrugineus color' referendus est ad eam orbis partem, in qua metalli hujus gloria. Cumque a magnis scriptoribus antiqui ævi, Iberiæ nomine simpliciter Hispania intelligatur, non Orientalis, sit proinde, ut cum Iberiam audis, debeas ad Hi-

spaniam recurrere; nam illa Orientalis te ad se ducet aliis circumstantiis. Quis itaque arctet Virgilium ad Orientalem, nisi cum magna historiarum ignoratione; cum præsertim ipse aliis in locis, cum Iberiæ meminit, Hispaniam intelligat? Sic in viii. 'Iberas boves:' in xi. 'Ibero gurgite:' in Georg. 'impacatos Iberos.' De Hispanis capio etiam Stat. Theb. iv. 'Undantemque sinum nodis irrugat Iberis.' Et Prop. ii. 5. 'Ut Mæotica nix minio si certet Ibero.' Nam. Plin. et Justin. gloriam minii Hispanis dant. Sic etiam capio Terentium Varron. περ. τύχης: 'Scuta cæлата Ibero argento gravi crebra fulgent.' *Cerda.*

Ferrugine Ibera] Pro, veste coloris ferruginei sive Bætica vel Iberi: qui duplex: alter rutilus, subflavus et aurei coloris: alter magis fuscus et qui ferrugineum refert: de quo accurate L. Ramirez Hispanus ad Mart. i. 97. *Taubmann.*

Clarus] Dat splendorem Iberæ ferrugini, ut etiam l. xi. 'Ipse peregrina ferrugine clarus et ostro.' Et Claud. iv. Cons. Hon. 'fulgor Iberus.' Contra Catull. de nupt. Pel. 'Carbasus obscura' dicat ferrugine Ibera.' Et Virg. ipse Georg. i. 'Cum caput obscura nitidum ferrugine tinxit.' Sed non difficilis conciliatio: nam purpura cum splendore nigricat, cum nigrore splendet. *Cerda.*

583 *Genitor quem miserat Arcens*] Ordo est, Stabat Arcentis filius Arcens in armis egregius: nam non congruit ut, hujus filii prætermisso nomine, his fiat patris commemoratio. *Servius.*

584 *Eductum*] Tacit. Ann. i. de Cajo Principe, 'In contubernio legionum eductus.' Hoc nimirum verbo natales loci indicantur. Auctor ἄδελος Paneg. Constant. 'Facile est vincere timidos et imbelles: quales amæna Græcia, et deliciæ Orientis educunt.' Claud. Honor. iv. 'Hi-

spania patrem Auriferis eduxit aquis.' *Cerda.*

Symathia circum Flumina] *Symethos* fluvius est Siciliae, a rege Symetho dictus, haud longe ab urbe Catinensi, circa quem sunt Palici Dei, quorum talis est fabula: Ætnam nympham, vel, ut quidam volunt, Talam Jupiter cum vitiasset, et fecisset gravidam, timens Junonem (secundum alios, ipsam puellam,) Terræ commendavit, et illic enixa est. Secundum alios, partus ejus postea cum de Terra erupisset, duo pueri *Palici* dicti sunt, quasi iterum venientes: nam *πάλιν ἔκειν* est *iterum venire*. Hi primo humanis hostiis placabantur, postea quibusdam sacris mitigati sunt et eorum immutata sacrificia. Inde ergo 'Placabilis ara:' quia mitigata sunt eorum numina. *Palicos* nauticos Deos Varro appellat. Alii dicunt Jovem, hunc *Palicum* propter Junonis iracundiam in Aquilam commutasse: alii Vulcani et Ætnæ filium tradunt, sed incertum ex qua recondita historia Arcentem istum induxerit; neque enim sine ratione vel lucus Martis appositus est: et quid homo Siculus in hoc bello facit, quem nusquam supra cum Ænea dixit ad Italiam pervenisse? *Servius.*

Symathia Flumina] Nicolaus Heinsius testatur ad Ovid. Metam. XIII. 570. in Virgilii codice longe vetustissimo hic legi *Symathia*, atque ita apud Ovidium Græcorum plerorumque auctoritate restituit. Est autem *Symethus* fluvius Siciliae maximus, ab urbe Catina VIII. passuum millia distans. De quo vid. Philipp. Cluver. Sicil. Antiq. I. 10. Est et in Sicilia oppidum hoc nomine, de quo idem Sicil. Antiq. II. 8. *Emmeness.*

585 *Pinguis*] Id est, dives: more Græcorum, qui dicunt *πλοια γρόν*. Turneb. XVIII. 3. *Taubmann.*

Placabilis ara Palici] Dii *Palici* religiosissime culti fuerunt a Siculis: erat autem eorum templum juxta

Siciliæ fontem Menensem, sive Menenium, qui prope oppidum Menas, et ab apposito hoc templo fons ille dictus etiam fuit *fons Palicinus*, et *lucus*, vel *stagnum Palicorum*. Plura de Diis *Palicis* Philipp. Cluverius Sicil. Antiq. II. 9. et Macrobi. (qui et ibi citatur) Saturn. V. 19. Quod vero Servius ait hos humanis hostiis primo placari solitos, id quoque innuere videtur Statius, dum Theb. XII. 155. inquit: 'immites citius Basiridos aras Odrysiquè famem stabuli, Siculosque licebit Exorare Deos.' *Enna.*

586 *Positis*] Nam ipse reliquit. Ita in X. 'positis inglorius armis Exigat hic ævum,' id est, arma, quæ ipsemet ponat. Itaque laudo Scaliger. patrem, qui reprehendit Claud. eo in versu, 'Qualis Amazonidum peltis exultat adeptis Nuda cohors.' Debuisset *positis*; nam *ademptis* vim notat. *Cerda.*

Armis] *Hastis* scriptum est in libro Colotiano. *Ursinus.*

587 *Ter adducta*] Hæc scilicet ars rotandæ fundæ. Veg. III. 14. 'Contorto circa caput brachio dirigunt saxa.' Sed modum præscribit c. 23. ejusdem lib. 'Semper assuescendum est, ut semel tantum funda circum caput rotetur, cum ex ea emittitur saxum.' Dices: non ergo ex arte Virgilii, qui *ter*. Nego id tibi: clarum enim, majorem impetum concipi ex bina aut terna rotatione: ideo ait Veget. assuescendos milites ad unam, ut videlicet condiscant quod difficilius in arte, idque propter dispendium temporis. Si enim omnes funditores bis aut ter rotarent, moræ essent: ideo assuescant semel, ut arte contrahant, quod natura extendit. *Cerda.*

Ter] Ex arte, aut more. Nam rotatio illa vires dabat fundæ. Stat. I. 1. 'Terque levi ducta circum caput actus habena Permissum ventis abscondit in aëre telum.' Vide Lips. Poliorc. Dial. IV. 2. *Taubmann.*

588 *Liquefacto tempora plumbo Dif-
fidit*] Plumbum enim jactum nimio
rotatu et aëris calore dissolvitur.
Statius, 'Et arsuras cœli per inania
glandes.' *Servius*.

Liquefacto plumbo] Eo videlicet im-
petu glans e funda mittebatur, ut in
medio cursu liquesceret igne con-
cepto. *Lucret.* l. vi. 'plumbea vero
Glans etiam longo cursu volvenda li-
quescit.' *Ovid.* in *Metamorph.* 'Non
secus exarsit quam cum Balearica
plumbum Funda jacit, volat illud, et
incandescit eundo, Et quos non ha-
buit sub nubibus invenit ignes.' Inde
Stat. cum fulminē comparat, 'volu-
cres imitantur fulmina glandes.' Si
quis causam quærat concepti in
plumbo ignis, cum jacitur fortiter,
eam exhibet *Aristot.* l. ii. de cœlo
capite septimo: πέφικε γὰρ ἡ κίνησις
ἐκ πυροῦ καὶ ξύλα, καὶ λίθους, καὶ σίδη-
ρον. Et exemplum adhibens, ita sta-
tim: οἷον καὶ ἐπὶ τῶν φερομένων βελῶν
ταῦτα γὰρ αὐτὰ ἐκπυροῦνται οὕτως, ὥστε
τήνεσθαι τὰς μολιβδίδας videlicet παρ-
εκτριβομένου τοῦ ἄερος, ut supra dix-
erat, 'perfricato aëre.' Et *Seneca*
Nat. Quæst. ii. 56. 'Aëra motus ex-
tenuat et extenuatio accendit: sic
liquescit excussa glans funda, et at-
trita aëris, velut igne, distillat.' Lege
et *Aristot. Meteorolog.* iv. 8. *Cerda*.

Liquefacto plumbo] *Lucanus*: 'spa-
tioque solutæ Aëris et calido lique-
factæ pondere glandes.' Vide *Lips.*
De Milit. Rom. Dial. v. 20. ubi de
usu et vi fundarum disputat: negat-
que bombardis nostris vim majorem
esse posse, fortasse nec tantam: ex-
ceptis *Musquetis*, quas vocant. *Taub.*

589 *Multa porrectum extendit arena*]
Intelligimus eum cecidisse trans mu-
rum: dicendo autem multa, ostendit
corporis proceritatem. *Servius*.

590 *Tum primum bello*] Hoc loco
puerum ideo postea fecit armari, quia
legit in historia pueros de bellis glo-
riam reportasse. Filium Marci Drusi
annorum sexdecim: *Crispini* filium

Crispinum in Corsica, cum fugeret
exercitus *Spurii Carvillii* Consulis,
bellum restituisse. Apud *Soram*,
bello Italico, ab *Herennio* puerum
in aciem eductum, a quo hostem oc-
cisum spoliatumque; *Lucii Tarquinii*
filium, quem ob hoc pater aurea bulla
prætextaque donavit. *Idem*.

591 *Dicitur*] Poëta, quoniam im-
possibile videbatur pueri manibus
cecidisse robustissimum virum, non
se facit auctorem. *Donatus*.

Ante feras, &c.] Par sententia *Ovi-*
dii secundi *Metamorphoseos*, 'Hunc
Deus Arcitenens, et nunquam talibus
armis Ante, nisi in damis, capreisque
fugacibus usus.' *Cerda*.

593 *Cui Remulo cognomen erat*] Re-
jeci alibi ad hunc locum syntaxeos
hujus declarationem. Qui Latine lo-
quitur, dicit, 'Cui est cognomen Re-
muli.' Qui Græce, 'Cui est cogno-
men Remulo.' Græci enim casum
unum regunt, et sæpissime alterum
illi appendunt, quasi sarcinam. Pla-
cet itaque Latinis confugere frequen-
tissime ad Græcam syntaxin, relicta
sua; ita hic: 'Cui Remulo cogno-
men erat:' et in i. 'Cui nunc cogno-
men Iulo.' *Liv.* l. xxvi. 'Cui Per-
coni fuit cognomen:' et l. xxxi. 'Ge-
minis ambobus cognomen erat:' et l.
xxxiv. 'Cui Tympano fuit cogno-
men.' *Plin.* vii. 12. 'Histrioni Ru-
brio cognomen imposuit:' et xii. 6.
'Arbori nomen palæ, pomo arienæ.'
ubi palæ, et arinæ, sunt in tertio
casu. *Sallustius Jugurtha*: 'Cui
postea Africano cognomen ex virtute
fuit.' *Ovid. Met.* viii. 'nec fortibus
illic Profuit armentis, nec equis ve-
locibus esse.' Nihil crebrius apud
Græcos. *Idem*.

Minorem Germanam] Quia major
nymphæ fuerat Jovis voluntate. *Serv.*

594 *Thalamo sociatus*] Signate in re
matrimonii, de quo et *Tullius*, 'arc-
tissima societas:' et in *Æneid.* xii.
'Me natam nulli veterum sociare
procorum:' et *Æneid.* iv. 'vinco

vellem sociare jugali.' Et sacrae litterae Evam vocant *sociam* Adæ. A quo non abit *φιλία*, id est, *amicitia*, quam vocem in re matrimonii adhibet Eurip. in Alcestide: ubi etiam conjuges vocat *φίλους*, id est, *amicos*; et in Androm. *lectum conjugalem φίλιον λέχος*. *Cerda*.

595 *Digna atque indigna relatu*] *Indigna*, id est, turpia et obscæna. Ut dici solet *fanda et nefanda*. *Serv.*

Indigna] Jos. Scaligero Proverbiale est: ut illud Terentii, 'justa injusta me facturum.' Æschyli: *Δούλε δεσποτῶν ἄκουε καὶ δίκαια κῆδικα*. Talia sunt, Cic. ad Attic. vi. 'Omnia, minima maxima: Terra, mari. Factis dictis. Dextra sinistra,' &c. *Taub.*

596 *Noro regno*] Aut nova regii generis affinitate: aut quia ipsi per regis filiam portio debebatur imperii. Aut partem regni a Turno acceperat. *Servius*.

Regno] Non placet omnino *Serv.* Apud veteres enim illi omnes, qui affines erant Regibus, non solum fratres, sed alii etiam regii generis dicebantur Reges. Quam rem jam ego aliquot in locis firmavi alicubi. Ut hic 'tumidus regno,' ita Stat. Theb. xv. de Inacho, 'et genero tumuit Jove.' *Cerda*.

597 *Ibat*] Hom. sæpe βῆ et βῆ ἰέναι. Videtur mihi Poëta voluisse in Numano exprimere superbientis hominis incessum. Et ita verbum *ibat* comitantur vociferatio, tumor, clamor. Quæ sane notæ sunt et *χαρακτήρες* hominis superbissimi. Talem exhibet Orestem Soph. in Elect. *Εἰσῆλθε λαμπρὸς, πᾶσι τοῖς ἐκεῖ σέβας*: *Ibat* arrogans, omnibus, qui aderant, spectandus. *Idem*.

Ingentem sese clamore ferebat] Non erat ingens, sed se esse clamabat ingentem. *Servius*.

Ingenti] *Serv.* legit, *ingentem*. Eurip. in Hercul. dixit, *μέγας ὁ κόμπος*, de ingenti et jactabundo clamore. *Cerda*.

598 *Iterum*] Denuo. Nam jam ter-

tio obsidentur: et *iterum*, non nisi de duobus dicimus. *Servius*.

599 *Bis capti Phryges*] Semel ab Hercule, postea a Græcis. Alii tradunt semel a Græcis et nunc a Latinis, et hoc magis aptum esse Numani personæ, ut se cepisse existimet; qui tam jactans et petulans inducatur. *Servius*.

Bis capti] Tzetzes tamen in Theocr. ait captos: ab Hercule, Amazonibus, Græcis. *Cerda*.

Phryges] Pro convitio posuit, quasi dicat, ideo capti, quia Phryges. *Don.*

Mortì prætere muros] *Emphasis* est. *Mortì* enim pro bello posuit. Sic supra, 'Læti discrimine parvo.' Cum potuerit *hosti* dicere, scilicet ut nihil Trojanis reliquum sit, quam perire. *Servius*.

Mortì prætere muros] In codicibus aliquot antiquis *Martì* legitur. Sed enim *mortì* pro bello positum ait *Servius*. *Pierius*.

600 *En*]. Vituperantis demonstratio. *Donatus*.

Quì] Scilicet, mendici et exules. *Idem*.

Nostra conubia] Aut quasi Turni cognatus loquitur: aut invidiose retorquet nostra connubia, et vult causam omnium esse communem. *Serv.*

Nostra] Quasi meliorum et fortiorum. *Donatus*.

Bello] Cum sciant in simili causa se victos. *Idem*.

601 *Italiam*] Ad Italiam. *Servius*.

602 *Non hic Atridæ*] Exaggeratio vituperationis; nam non tantum se Trojanis, sed etiam eorum victoribus præfert. Potest et *Atridas* intelligi, quarum conjuges aut deserunt maritos, aut interimunt revertentes. *Idem*.

Non hic, &c.] Invenietis fortiores iis, qui tamen vos vicerunt. *Donat.*

Non hic Atridæ, &c.] Ab hac Musa Silius l. i. 'non hic Sidonia tecta Feminea fabricata manu, pretiove parata, Exulibusve datum dimensis litus arenis.' Et Stat. Theb. xii. 'Non

cum peltiferis, ait, hæc tibi pugna puellis, Virgineas nec crede manus, hic cruda virorum Prælia,' &c. Sed Virgil. ut credo, commutavit illa Euripidis in Androm. οὐ γὰρ ἐσθ' Ἑκτωρ τᾶδε, Οὐ Πρίαμος, οὐδὲ χρυσὸς, ἀλλ' ἑλλὰς πόλις. *Cerda.*

Fandi fictor Ulysses] Aut fallax, aut λογοδαίδαλος, id est, qui dolum celat sermonis ornatu. *Servius.*

Fandi fictor Ulysses] Ut qui tantum loquendo et fingendo posset, non virtute, et viribus. Ab Eurip. in Rhese dicitur Ulysses αἰμυλώτατον κρότημα, facundissimum crepitaculum. Ibidem dicitur τρίβων τὰ κομψά, et νοεῖν σοφὸς, ut qui esset industrius et solers mente. Et in Cyclope, ἄνδρα κρόταλον, virum crotalum, ut qui tantum facundia insonaret. Ibidem Silenus admonet Polyphemum facetissime, ut devoret Ulysses: nam, si ejus linguam comedat, fiet λαλίστατος, loquacissimus. Inde in Troadib. datur illi δίπτυχος γλῶσσα, duplex lingua. *Cerda.*

603 *Durum a stirpe genus]* Italiæ disciplina, et vita laudatur: quam et Cato in originibus, et Varro in gente populi Romani commemorat. *Servius.*

Durum] Forte. *Donatus.*

A stirpe] Non arte, sed natura. *Idem.*

Natos ad flumina primum, &c.] E Germanorum consuetudine tractum censet Turn. xxii. 5. qui prolem natam ad Rhenum ferebant, clypeoque imponebant. Si undis abriperetur, notham censebant: si innataret, vere suam. Claudianus in Rufin. 'Et quos nascentes explorat gurgite Rhenus.' Inde Nonnus ab hac causa Rhenum ἐλεγχίγαμον agnominat, velut judicem vindicemque conjugii. Et sunt, qui *Rheni* etymon hinc petunt, quasi purgatoris. Certe *purus* sermone nostro *Reyn* dicitur. Vide Lips. ad Germ. C. Taciti, et J. B. Pium Annot. Post. c. 23. et Germ. v. Pimpont. itemque Cæl. vi. 2. *Idem* tamen xviii. 1. hoc

de Spartanis moribus tractum opinatur, auctoritate Senecæ Suas. l. i. ubi legas 'Eurotas amnis Spartam circumfluit, qui pueritiam indurat ad futuræ militiæ patientiam.' *Taub.*

604 *Sævoque gelu]* In antiquis aliquot codicibus duroque gelu habetur. Sed *sævo* castior omnino lectio. *Pier.*

Gelu durum et undis] Undis gelidis: et est ἐν διὰ δυοῖν, ut, 'hamis auroque trilecem:' Nam nemo quod plus est prius dicit. Si enim duo essent, ante aquam diceret: sic gelu. *Servius.*

Gelu durum et undis] Ab hoc rigore disciplinæ non abit ille apud Sidon. in Avito, 'lactentia primum Membra dedit nivibus, glaciemque irrepere plantis Jussit, et attritis parvum ridere pruinas.' Nec Honorii apud Claud. Paneg. iii. 'Frigora sæva pati, gravibus non cedere nimbis, Æstivum tolerare jubar, transnare sonoras Torrentum furias,' &c. Nec militum apud Silium l. iv. 'Quosque in prægelidis duratos Hernica rivis Mittebant saxa, et nebulosi rura Casini.' Amm. l. xv. ait: 'ad militandum omnis ætas aptissima, et pari pectoris robore senex ad prociectum ducitur et adultus, gelu duratis artubus, et labore assiduo, multa contempturus et formidanda.' Inter leges Lycurgi una fuit auctore Xenoph. ut pueri ἀνυποδησία τὰς πόδας κρατύνειν; nudis pedibus incederent, et ita durarentur. Ut hic *duramus*, ita de ætate Horat. Sat. i. 4. 'simul ac duraverit ætas Membra.' Usus est Sen. epistol. 36. Lucret. l. v. 'Atque opere in duro durarent membra manusque.' *Cerda.*

605 *Venatu]* Pro *venatui*, ut, *Curru* pro *currui*: ablativus dubius, vel pro dativo. *Servius.*

Pueri] Bene venationem pueris dedit, opus rusticum jam juvenibus. *Idem.*

Venatu invigilant pueri] Nulla fortasse exercitationum aptior ad futu-

ram militiam. Ita magnus dux Jugurtha evasit, prædicante Sallust. 'Pleraque tempora in venando agere, leonem, atque alias feras primus, aut in primis ferire.' De Anthemio Sidon. 'Inventas agitare feras, et fronde latentes Quærere deprensas, modo claudere cassibus arctis, Nunc torto penetrare vern.' Est enim argumentum feritatis venatio. De Hircanis Amm. l. xxiii. 'Apud quos ruris colendi cura est levior, sed vescuntur venatibus.' De Chirone ait Max. Tyr. dissert. 18. docuisse illos, quos educandos accipiebat, *θηρῶν καὶ ὀρεΐστας, venationibus et montanis itineribus.* Cerda.

Silvasque fatigant] Ipsi fatigantur in silvis: vel pro feris *silvas* posuit, in quibus sunt feræ. *Servius.*

Silvasque fatigant] Arripuit Claud. Stil. iii. 'Nubiferas Alpes, Appenninique recessus, Garganique nives Hecæerge prompta fatigat.' Sic l. viii. 'Olli remigio noctemque diemque fatigant.' *Cerda.*

606 *Flectere ludus equos*] Aliorum labor nostræ pueritiæ ludus est. *Flectere* autem verbo antiquo usus est; nam equites apud veteres *Flexutes* vocabantur, sicut ait Varro Rerum humanarum. Sane Poëta meminit sui, nam ait superius, 'Ante urbem pueri et primævo flore juvenus Exercentur equis.' *Servius.*

Flectere ludus equos] Non enim inanibus ludis intenti sunt. *Donatus.*

Flectere ludus equos] Totus versus Euripidem sapit, qui de Hippomédonte in Supplic. *Ἰπποῖς τε χαλῶν, τόξα τ' ἐντέλων χειρῶν:* *Equis gaudens, arcum tendens manibus.* Præsertim cum adhibeat exercitationes, quas a puero didicit Græcus ille, ut ita se assuefaceret virtuti bellicæ. Ceterum, cum Poëta dicat, bellicas exercitationes amatas pueris, ut ludos, adducam loca aliqua Sidonii de re omnino simili. Ergo, Paneg. Anthem. 'Ludus erat puero raptas ex hoste sagit-

tas Festina tractare manu, captosque per arcus Flexa reluctantes in cornua tradere nervos.' Et Paneg. Majoriani, 'Excussisse citas vastum per inane bipennes, Et plagæ præscisse locum, clypeosque rotare Ludus, et intortas præcedere saltibus hastas.' Demum Paneg. Aviti, 'Jam si forte suem latratibus improbus UMBER Terruit, albentes nigro sub gutture lunas Frangere ludus erat, collectantique lacerto Vasta per adversas venabula cogere prædas.' *Cerda.*

607 *At patiens operum parvoque adsueta juvenus*] Hoc et in Georgicis laudat: nam magnæ virtutis est in nimio labore parvis esse contentum. *Servius.*

608 *Terram domat*] Bene bellico usus est verbo: et ne a re militari discederet, non dixit *terras colimus*, sed *domamus*: ac si diceret, cum hostes desunt, terras ferro domamus. *Servius.*

Domat] Pro, arat. Stat. Theb. iv. 'Et qui rura domant Epidauria.' Ennod. orat. 4. 'Edomitam terram terque et quater agricolæ ligonibus.' *Cerda.*

Quatit oppida bello] *Oppidum* quidam a vico castelloque magnitudine secerunt. Alii locum muro, fossave, aliave qua munitione conclusum. Alii locum ædificiis constitutum, ubi fanum, comitium, forum et murus sit. Alii *oppidum* dici ab oppositione murorum, vel quod hominibus locus esset oppletus, vel quod opes illo munitionis gratia congestæ sunt. *Servius.*

609 *Omne ærum ferro teritur*] Est hoc, quod Himerius *ἐν μελέταις*, de Persis loquens, ait: *πᾶς ὁ βίος ἐκείνοις φαέρπα καὶ βέλῃ:* *ritu omnis illis est phœstra et sagittæ.* Et Claud. Bell. Get. 'Totaque sub galeis Mævortia canuit ætas.' Sed et locutio Hellenica est: nam Græci *τρίψαι*, et *ἐκτρίψαι βίον.* *Cerda.*

Versa juvenum Terga fatigamus

hasta] Agriculturam sine officio belli non gerimus. Est autem *κακοσύνθετον* et *ὁμοιοτέλετον*: nam *terga* cum eodem fine casus terminatur ut *versa hasta*. Nam est ita: ‘*versa hasta* juveneorum *terga* fatigamus,’ id est, cædendo urgemus. *Servius*.

610 *Fatigamus hasta*] Semper in manibus tela militaria gerimus, etiam cum terram subigimus. Nam et *hasta* pro bouum stimulo utimur; et *hasta tardos boves* increpamus. Turn. xxix. 25. *Taubmann*.

Tarda senectus] In aliis, ‘*sera senectus*.’ *Servius*.

Tarda] Quæ faciat homines tardos. *Donatus*.

611 *Nec senectus Debilitat vires animi*] Bene *Animi*, quia non est ausus corporis dicere. Nec enim potest fieri, ut quamvis robustus senex, vires habeat prioris ætatis, et suæ comparetur adolescentiæ. Nunc ergo, licet dicat fortes esse etiam senes, bona tamen est usus temperatione, ut diceret, nihil animorum vigori derogare temporis vetustatem. *Servius*.

622 *Canitiem galea premimus*] Id est, semper militamus. *Idem*.

Canitiem galea premimus] *Plutarch*. in opere, *Ad seni regenda Resp.* τὸ κράνος ἀποκρίψῃ τὰς πολιὰς: *galea occultet canos*. Ut hic *preminimus*, ita *Ovid. Epist.* ‘*galea caput ille premetur.*’ *Sil. l. ii.* ‘*pressæ properata casside make.*’ *Cerda*.

613 *Comportare juvat prædas*] In Romano cod. in *Mediceo*, et pervertistis aliquot aliis *comportare* legitur. Sane *comportari* dicuntur, quæ proveniunt ex redditibus. *Hor.* ‘*Si comportatis rebus bene cogitat uti.*’ Ita de iis omnibus, quæ ex agrò in urbem comportantur. *Convectare* tamen magis placet eruditis auribus. *Pierius*.

614 *Vobis picta croco*] Vituperatio Trojanorum, in qua utitur argumentis, quæ in rhetoricis commemorat *Cicero*, a gente, habitu, et gestu. Et sunt molliores versus apti ad carpen-

dam molliciem. Sane vestes acui pictas coloribus *Phryges* primi invenerunt, nam ideo et artifices talium vestium *Frigiones* appellantur. *Servius*.

Croco] Vestem *κροκωδὼν* intelligit: quæ a *Plauto*, apud *Festum*, *crocotula* dicitur, et mulierum erat, rotunda ac fimbriata. Ita effeminatos et semiviros incessit *Trojanos*: ut et, cum dicit; ‘*Et tunicæ manicæ:*’ *χειρῶτος* enim, id est, *tunicas manicatas*, sive (ut *Plaut. Pseud. ii. 4.* vocat) *manuleatas* significat, quæ viris probro erant apud veteres Romanos, qui *colobio*, id est, tunica manicis defecta, utebantur. Hinc et *Cic. Act. 2.* probro *Catiliinæ* objecit, quod manicatis ac talaribus tunicis esset. Videatur *Turnebus* xxi. 15. et xxix. 25. *Agellius* vii. 12. et *J. Meursius* Com. in *Lycophr. Alexandram*, et *J. Bapt. Pius* Annot. Post. c. 58. denique et *Proverb. θετταδικὰ πτερὰ. Taub.*

Fulgenti murice] *Purpura*. Hanc autem vitio et dedecori apud majores fuisse constat. *Juvenalis*: ‘*peregrina ignotaque nobis Ad scelus atque nefas quæcunque est purpura ducit.*’ *Servius*.

Fulgente murice] De murice vide quæ diximus ad *Ecl. iv. 44.* *Emm*.

615 *Desidiæ cordi*] Vobis sunt; et est ab animo argumentum. *Servius*.

Choreis] Servavit hoc loco naturam syllabæ, quam in *Æn.* sexto metri caussa corripuit: ut, ‘*Pars pedibus plaudunt choreas, et carmina dicunt.*’ *Idem*.

616 *Et tunicæ manicæ*] *Tunicæ* vestræ habent manicas, quod etiam *Cicero* vituperat, dicens, ‘*Manicatis ac talaribus tunicis.*’ Nam *colobiis* utebantur antiqui. Sane habent his subaudiendum. *Idem*.

Et tunicæ manicæ] *Χειρῶτας δὲ χειρῶτος* significat. *Aug. l. i.* De doct. ‘*Talares ac manicatas tunicas habere apud veteres Romanos flagitium erat:*’ unde et *Græcis μακρόχειρα, tunica manicata.* *Lampr.*

‘Macrochiras ex purpura ad usum suum revocavit.’ *Germanus.*

Et habent redimiculā mitræ] Illud dicturus fuerat, Habetis in pileis redimicula: quod convertit in vituperationem majorem, dicens, ‘Religatas habetis mitras.’ Nam *pilea* virorum sunt: *mitræ* scæminarum; quas *calan-ticas* dicunt. *Mitra* autem proprie Lydorum fuit, ut, ‘Mæonia mentum mitra:’ quem habitum imitati sunt Trojani. Alii *mitras* meretricum esse voluerunt, quod hic est tanquam effœminatis objectum. *Servius.*

Redimicula] Erant hæc vincula, quibus mitræ ipsæ illigabantur. Id clare colligas ex Achille Alexandrino l. iii. καὶ ἐνσκευάσαντες μίτραις τε καὶ ζώμασιν ἐνδεδυμένην, τὴν σκευὴν ταύτην ἐπικρύβομεν: *Adornantes puellam mitris, et vittis indutam, apparatus istum occultabimus.* Itaque, *redimicula* sunt, quæ Achilles vocat ζώματα. Ovidius misso nomine verbum intulit in Epist. ‘mitra redimire capillos.’ Quod vero Achilles ζώμα, Herodotus (citante Stob. περ. ἐπιορκ.) vocat ἑλικά, quasi dicas, *rotationem*, aut *circumrotationem*. Ait enim, πρὸς δὲ χερὸς ἀντίληψιν ἑλικά μίτρης ἐδέσμευσσε: ut autem manu apprehenderet, *ligavit circumrotationem mitræ.* Fortasse et Nonnus l. xxvi. easdem vittas intelligit per κρήδεμνα, id est, *reticula*. Ait enim λύσατε μίτρην, ῥίψατέ μοι κρήδεμνα: *solvite mitram, abjicite mihi reticula.* Propert. xxix. 2. *ligamina* vocat, eo versu: ‘Quæ cum Sidonice nocturna ligamina mitræ.’ Utramque vocem conjunxit Pollux iv. 24. μίτρας, ἀναδήματα. Jam vero connexa mentio mitræ et redimiculi, ut jam unum, jam alterum enuntiatur. Testis Ovid. in Epist. qui de Hercule, ‘Ausus es hirsutos mitra redimire capillos.’ Et de eodem in eadem Epist. ‘Detrahat Antæus duro redimicula collo.’ Vides in primo versu *mitram* solum, in altero *redimiculum*: sed neutrum sine alio. *Cerda.*

617 *O vere Phrygiæ*] Ipsos vitupe-
Delph. et Var. Clas.

raverat Phryges: nunc ad majorem injuriam *Phrygias*, non *Phryges*, dixit. *Servius.*

O vere Phrygiæ] Ita Hom. II. B. et H. ἀχαιῶδες, οὐκ ἐτ’ ἀχαιοί. *Taubmann.*

Ite per alta Dindyma] Montes matris Deum. *Ire* autem *per alta* sic dicit, quasi currite per Dindyma, et ducite choros per Dindyma: nec sufficit Nomano loqui injuriam Trojanorum, nisi etiam sacris numinum conjunctam faciat. Sed hoc jam quasi moriturus loquitur: hoc est enim, ‘digna atque indigna relatu Vociferans,’ ut digna sint, quæ de suorum virtute dixit; indigna, quæ impia et in Deos ausus est. *Servius.*

Dindyma] Etymon aperit interpretes Apoll. διὰ τὸ διδύμους μαστοὺς ἐν αὐτῷ ἀνέκειν, et statim: ἢ διὰ τὸ δύο ἀκροτήρια ἔχειν: quod assurgeret geminis jugis, habeatque duas tanquam arces et *summitates*. Locum integrum imitatur Prudent. Psychom. ‘Ite ad nocturnas epulas, ubi cantharus ingens.’ Tu reliqua. *Cerda.*

Ite per alta Dindyma] *Dindymus*, et in plurali *Dindyma*, mons fuit Troadis, Dæ Cybelæ sacer; a quo et *Dindymene* fuit dicta, teste Stephano: Δίνδυμα, ὅρη τῆς Τρωάδος, ἀπ’ ἧν Δινδυμένη ἢ Πέα. In hoc monte sacra quoque ejus celebrabantur a Phrygibus, et quidem nocte; unde ‘nox Phrygia’ dicuntur Statio Theb. xii. 224. ‘Nocte velut Phrygia, cum lamentata resultant Dindyma, pinigeri rapitur Simoëntis ad annem Dux vesana chori,’ &c. E.

618 *Biforem dat tibia cantum*] *Bisonum*, imparem. Et servavit eis tibia-rum suarum, id est, Phrygiarum naturam. Tibiæ aut *Serrane* dicuntur, quæ sunt pares, et æquales habent cavernas: aut *Phrygiæ*, quæ et impares sunt, et inæquales habent cavernas. Ergo *biforem*, dissonum, dissimilemque. Non sunt pari modulatione compositæ. Ut enim ait Varro, ‘Tibia Phrygia dextra unum foramen habet: sinistra duo, quorum unum,

Virg.

10 P

acutum sonum habet, alterum gravem.' *Servius*.

Biforem] Necessaria hic verba *Servii*; explicant enim signate de duplici foramine. Et, quid si apud *Ovid.* *Pallas Fast.* vi. his versibus, 'Prima terebrato per rara foramina buxo Ut daret, effeci tibia longa sonos,' intelligat duo tantum? Nam hæc raritas cur non de exiguo numero? *Stat. Theb.* iv. clare de *Phrygia tibia*. 'Æraque, tympanaque, et biforem reticere tumultum.' *Cerda*.

Biforem] Bisonum, imparem. Vide *Cæl.* ix. 7. et *Aristot. Polit.* l. Θ. T.

Tibia] Applaudit menti Poëtæ locus *Aristotel. Polit.* viii. 6. ubi improbat cantum tibie, aitque pueros non ea instituendos, ut quæ sit parum apta ad bonos mores, sed potius ad stimulandos animos furore *Bacchi*. Longissime hoc ille. Potiora sunt: ἐτι δ' οὐκ ἔστιν ὁ αὐλὸς ἠθικόν, ἀλλὰ μᾶλλον ὀργιαστικόν. Et quæ alia matris Deum sacra, nisi *Bacchica*, et furiosa, et tota ὀργιαστικά? Postea addit, τὸ κωλῆειν τῷ λόγῳ χρῆσθαι τὴν αὐλῆσιν. Et quidem tibiam esse sacram *Cybelæ*, clarum, non solum ex Poëta hoc loco, sed ex multis aliis Poëtis. Omitto: et tantum do *Arnob.* qui l. vii. de sacris hujus Deæ: 'Quid sibi volunt excitationes illæ, quas canitis matutini, collatis ad tibiam vocibus? Obdormiscunt enim Superi, remeare ut ad vigilias debeant. Quid dormitiones illæ,' &c. Dicit hoc, quia ministri hujus Deæ mane illam salutabant excitabantque a somno, tibiæ modulatione; vespere valere jubebant mox dormituram. *Cerda*.

619 *Tympana vos buxusque vocant Berecynthia*] In antiquis exemplaribus vocat numero singulari, ut cum viciniore supposito congruat. Est et *Verecynthia*, per *V* digammon, in codicibus nonnullis: ut hujusmodi pleraque alia, Græcæ consonantis sono. Male vero scribunt qui syllabæ penæ ultimæ adspirationem apponunt,

quum *t* sit apud Græcos, *Βερεκυντία*. *Pierius*.

Tympana] *Orpheus* in *Hymno Cybelem* vocat *τυμπανόδονπαν*, *tympani-crepam*. *Clemens* in *Protrept.* ait, *Anacharsin* interfecisse civem suum *τύμπανόν τε ἐπιτυπῶντα, καὶ κύμβαλον ἐπηχούντα*, in sacris *Phrygiæ matris*. Et nota, *κύμβαλον* etiam nominari a *Clemente*: nam æreum quoque tinnabulum in sacris hujus Deæ. Inde *Hesychius* illam vocat *χαλκόκροτον*: et *Statius* versu adducto, 'Æraque, tympanaque.' *Propert.* quoque iv. 7. 'Qua numerosa fides, quaque æra rotunda *Cybeles*.' Fuerunt 'instrumenta luxuriæ tympana,' ait *Justin.* l. xxx. Fuit vero 'tympanum pellis, vel corium ligno ex una parte extensum,' verba sunt *Isidori* iii. 22. Verissime hoc *Isidorus*. Nam *Eurip.* in *Helen.* *τύμπανα βυρσογενῆ, tympana facta ex corio*. Adjeit idem *Isid.* tympanum percuti virga. In hoc hæreo. Nam *Catull.* 'Plangebant alii proceris tympana palmis.' Idem in *Aty*: 'Quatiensque terga tauri teneris cava digitis.' Et vere tympanum describit. *Sueton.* etiam *August.* c. 68. 'Comprobavit versum in scena pronuntiatum de Gallo matris Deum tympanizante: Videsne, ut cinædus orbem digito temperat?' *Ovid.* quoque *Met.* iv. 'pulsataque tympana palmis.' Demum *Lucret.* l. ii. 'Tympana tenta tonant palmis.' Non ergo virga percutitur. Dicebam sup. fuisse tympanum notam mollium. Hoc idem firmat *Plant.* *Trucul.* conjungens *mæchum, malacum, cincinnatum, tympanotribum*. Idem *Pænu.* 'Cur non adhibuisti, dum isthæc loquereris, tympanum? Nam te cinædum magis arbitror esse, quam virum.' *Cerda*.

Buxusque vocat Berecynthia] A monte *Berecyntho* dicta. Dicitur autem et hæc *buxus* et hoc *buxum*: ut, 'et torno rasile buxum.' Unde superfluo quidam arborem generis fœminini esse

volunt, cum hoc loco etiam de ligno generis feminiini habeamus exemplum. *Servius*.

Buxus Berecynthia] Cum supra tibiam dixisset, nunc *buxum* adhibet, unde fiat tibia. Ergo, ut in illo *biforem* ingressit formam, sic in *buxo* materiam. Propert. iv. 9. 'cava buxa' dixit ad signandam tibiam: et Ovid Met. iv. 'longoque foramine buxus.' ut et Stat. Theb. vii. 'et ad inspirata rotari Buxa.' Itaque in Claud. Eutrop. ii. versu illo, 'tacitas presee-runt orgia buxos,' explica tibias buxas; et ex adjuncta voce *orgia*: adduxi enim ex Aristot. superiore Nota, tibiam esse ὀργιαστικόν. *Cerda*.

Buxus Berecynthia] Non abs re, cum vellet significare tibiam Phrygiam, *buxum* posuit, sed materiem tibiæ Phrygiæ propriam nominavit. Nam ut Afrorum tibiæ e *loto* erant; sic Phrygum e *buxo*. Turneb. l. xxx. c. ult. *Taubmann*.

620 *Cedite ferro*] Aut ferrum relinquit: et est iteratio. Aut *cedite ferro*, id est, cum viri non sitis, abscondite partem virorum. *Servius*.

Cedite ferro] *Servius* intelligi putat de cultris quibus sacerdotes Dææ Cybeles evirabantur. Atque ita *cedite*, parete interpretandum erit. Sed enim figuratius est dicere, *ferro*, hoc est, bello. Neque indecora est illa ejus sententiæ per diversa vocabula repetitio, quam is fere negligit. *Pier*.

621 *Jactantem*] De suorum gloria. *Servius*.

Jactantem] Sæpe Virg. Poëtæ alii, et Latini omnes usi hoc verbo ad explicandum inanem et futilem sermonem. Id credo ab Græca elegantia. Nam Hom. II. xviii. ἄλιον ἔπος ἔκβαλεν ἡματι κέλῳ: *verbum vanum emisit die illo*: ubi ἔκβαλεν respondet Latino *jecit*, aut *jactavit*. *Cerda*.

Dira canentem] Ad injuriam Trojanorum. *Servius*.

622 *Nervoque obversus equino*] Quia in arcubus nervi equini solent esse.

Accius Philoctete, 'Tendens nervo equino concita tela.' *Idem*.

Nervo equino] Hesych. ἵππικὴ τάσις, ἢ νευρὰ τοῦ τόξου, διὰ τὸ ἐξ ἵππεων γίνεσθαι τριχῶν: *Equina intentio de nervo, qui est in arcu, quod sit ex equorum setis*. Attius: 'Tendens nervo equino concita tela.' Ex triplici hoc testimonio Virgilii, Hesychii, Attii, apparet nervos arcuum fieri solitos ex equinis setis. *Cerda*.

624 *Ante Jovem supplex per vota precatus*] Atqui Apollinem debuit invocare jaculaturus sagittas; sed diximus ideo Jovem invocatum, quia omne initium et incrementum Jovi debetur: ut, 'ab Jove principium Musæ.' Unde nunc Ascanius, non quid faciat, cogitat; sed quid primum; inde invocat Jovem. *Servius*.

Precatus] Quia primordia erant belli, recte Jovem precatus est. *Don*.

625 *Juppiter omnipotens*] Hoc epitheton interdum ad gloriam numinis ponitur, interdum ad causam dicentis. Namque hoc loco dicendo *omnipotens*, ostendit eum etiam his, qui per se minus valent, præstare posse virtutem. *Servius*.

Adhuc] Verbum expressum: nam nutus Deorum est, et Iovis imprimis. Silva exemplorum in Briss. Hom. II. ii. dixit, κατανεῦσαι ὑπερμένεα Κρονίωνα. *Cerda*.

626 *Ipsè tibi*] Bene *ipse*, quia adhuc pro Ascanio pater solebat sacrificare: nam ideo et *solemnia* ait, quæ fieri solerent, ut se ostenderet, si victoria et pax esset secuta, etiam illius officii capacem esse. *Servius*.

Feram solemnia dona] *Feram*, de juvenco non dicimus; sed *adducam*. Intelligimus ergo alia dona cum ferre promississe. Singulis enim numinibus certa sunt dona quæ offeruntur. Unde est, 'strueremve suis altaria donis,' id est, congruis. *Idem*.

627 *Et statuum ante aras juvencum*] Per aras se daturum victimam ostendit alibi, 'Si ductus cornu stabit sacer

hircus ad aras.' Quotiens enim victima reluctabatur, ostendebat se improbari. Lucanus, 'discussa fugit ab ara Taurus.' *Juvenum* autem secundum Romanas ceremonias dicit. Nam Jovi de tauro non immolabatur, ut etiam in tertio diximus, nisi cum triumphi nomine suovetaurium faciebant: quod tamen ideo admissum est, quia non tantum Jovi, sed et aliis Diis qui bello præsent, sacrificabatur. *Id.*

Aurata fronte juvenum] Ita enim victima ornari consueverat. *Idem.*

628 *Candentem*] Candidum. Juvenalis, 'Duc in Capitolia magnum creatumque bovem.' *Idem.*

Caput cum matre ferentem] Hoc est, non juveni matrem, sed quæ jam peperisset. Unde consuetudo permansit, ut vacca simul et taurus auratis cornibus Jovi Capitolino immolarentur. Et æqualem matri, nondum patri. Juvenalis, 'quem jam pudet ubera matris Ducere: qui vexat nascenti robora cornu.' *Idem.*

Pariter caput cum matre ferentem] Æqualem matri, nondum patri. Ita Theocrit. *Id.* viii. ἰσομάτορα ἄμυν, agnum æqualem matri, dixit. Et videtur alludere ad ἱερέων τέλειον, quæ major hostia est et perfectæ ætatis. *Taubmann.*

629 *Pedibus qui spargat arenam*] Nam hoc uno stimulo taurus ad iras concitatur. Sic jam *Ge.* iii. 'sparsa ad pugnam proludit arena.' Lege et quæ dicam *Æneid.* xii. ubi reperitur idem hemistichium. *Cerda.*

630 *Audit*] In antiquis per synæresin *audit*: de quo sæpe alibi dictum. *Pierius.*

De parte serena] Ut non causse sit, sed augurii, et auspicii vis ostenderetur: solent enim tonitrua per tempestatem interri. *Servius.*

De parte serena] Quia sine nubibus, et, ut ait Calab. i. xii. ἀνεφέλου οὐρανοῦ. Et Hom. *Od.* xx. ait, Jovem tonuisse οὐδὲ ποτι νέφος ἐστὶ: cum nullo est nubes. Xenoph. in *Hellen.* i.

vii. ait, intonitum ἐξ αἰθρίας, ut etiam Aristotel. *Meteor.* ii. αἰθρίας οὐσης. Græci alii ἐξ εὐδίας. In Virg. et aliis clare indicatur prodigium; nam cælo sereno et sine nubibus, fieri tonitrum, et gigni fulmina, ratio abnuvit, et Philosophorum dogmata. Consule *Lucr.* i. vi. Unde Hom. loco adducto cum videat intonitum innubi cælo, colligit præberi a Jove τέρας, id est, ostentum et prodigium. Et *Plin.* ii. 51. inter Catiliniana prodigia narrat, Herennium ictum fuisse fulmine die sereno. In re etiam prodigiosa Sen. in *Thyeste*, 'Tonuit dies serenus.' Dio l. xxxvii. inter portenta belli civilis, καὶ ἄλλα δ' αὐτοῖς σημεῖα οὐκ αἴσια συνηνέχθη, κεραυνοὶ τε γὰρ ἐν αἰθρίᾳ πολλοὶ ἔπεσον: *Fuere portenta alia infausta, cecidere multa fulmina sereno cælo.* Imitationem si quæras, ea ducta est, vel ab Ennio, qui *Ann.* i. 'Cum tonuit lævum bene tempestate serena.' Vel a Varrone, qui *Enmenidib.* 'Interea tonuit bene tempestate serena.' *Cerda.*

631 *Intonuit lævum*] Prosperum. Ut enim supra diximus, quæ sinistra nobis videntur, intuentibus cælum, illic dextra sunt: non quod sinistra bona sunt; sed quod dextra cæli, nobis sinistra sunt. *Servius.*

Lævum] Quod prosperum est. Quod præstantibus lævum est, idem accipientibus est dextrum. *Donat.*

Lævum] In hoc loco explicando, hærendum uni Dionysio *Antiquit.* i. ii. Nam tritum illud, quæ nobis sunt læva, superis esse dextra, et ideo læva esse felicia, hoc (inquam) falsum est. Quid ergo Dionysius? Primo rem statuit, deinde causas adducit, tertio loquitur de Ascanio. Rem statuit hunc in modum: τίθενται δὲ ῥωμαῖοι τὰς ἐκ τῶν ἀριστερῶν ἐπὶ τὰ δεξιὰ ἀσπράττας αἰόλους: *Fulgura a sinistris ad dexteram Romani numerant inter fausta.* Sed quæ causæ? Perstringam Latine, quæ multis ille Græce, hærens tantum sententiæ, non verbis.

Sedes, statioque captandis auspiciis ea optima est, quæ Orientem spectat, unde Sol, et Luna, et reliquæ stellæ, tam erraticæ quam fixæ, surgunt, et unde totius mundi motus initium sumit. Porro, qui Orientem spectat, Septentrionem habet a sinistra, a dextra Meridiem. Est autem Septentrio nobilior Meridie: tum, quia partes quæ ad Orientem vergunt, et istæ sunt Septentrionales, nobiliores sunt; tum, quia polus Aquilonaris semper apparet, sublimisque est; Meridionalis vero semper delitescit, depressusque est. Multis hæc ille. Felicitas ista in lævo tonitru tota est Latinorum; nam ex disciplina Græcorum, non læva, sed dextra tonitrua fuerunt felicia. Xenoph. I. VII. παῖδ. ἐπεὶ δ' ἀνέβη, καὶ ἔστη βλέπων, ἦπερ ἔμελλε πορεύεσθαι, βροντὴ δεξιὰ ἐφθέγγατο· ὁ δ' εἶπεν, ἐφόμεθα σοὶ ὦ Ζεῦ μέγιστε: (Cyrus) equum ascendit, stetitque respiciens, qua erat porrecturus, fulmen dextrum insomuit; quo viso, dixit, te sequemur o Juppiter maxime. Cicero etiam Divin. II. *Homericus Ulysses* (sic leg. non, *Ajax*, fuit enim hoc Tullii μνημονικὸν ἀμάρτημα) nescio quid hoc modo nuntiat, 'Prospera Juppiter his dextris fulgoribus edit.' Versus Homeri, quem reddit Cicero, est, Ζεὺς δὲ σφιν Κρονίδης ἐνδέξια σήματα φαίνων. Aristides orat. 5. sacror. sermon. ait, fulmen fuisse αἰσιον, *faustum*, et addit rationem, quia ἐκ δεξιᾶς, a dextra. Itaque alia fuit Græcorum, alia Latinorum observatio, et hæc a successu Ascanii. Atque adeo ex Latinorum præscripto Statius Theb. III. 'Si datur, et duris sedet hæc sententia Parcis, Solvere Echionias Lernæa cuspidē portas, Signa feras, lævusque tones: tunc omnia in astris Consonet arcana volucris bona murmura lingua.' Ex eodem Ovid. Fast. IV. 'Ille precabatur, tonitru dedit omina lævo Juppiter, et lævo fulmina missa polo.' Et Trist. I. 8. 'tonitrusve sinistri,' id est, felices. Cicero etiam

in Mario, 'Partibus intomuit cæli Pater ipse sinistris: Sic aquila clarum firmavit Juppiter omen.' Rationem aliam, cur fausta læva tonitrua, in Plinio invenies II. 54. *Cerda*.

Lævum] Id est, prosperum. Cicero: 'Is avi sinistra dictus populi magister esto:' id est, secundo auspicio. Cur autem *sinistra* Romanis sint felicia, disputat idem Cicero De legibus II. item Cælius Godofredus ad LL. XII. Tab. Meursius alique plures. Vide imprimis Notas Epid. act. II. sc. 2. ad illud, 'Liquido exeo foras auspicio, avi sinistra.' *Taubm.*

Sonat una fatifer arcus] Simul ut cognovit augurium. *Servius.*

Sonat una lethifer arcus]. In Romano codice, et nonnullis aliis legitur *fatifer*. *Pierius.*

632 *Et fugit*] Melius *Effugit* legitur. Et figura est, 'horrendum effugit.' *Servius.*

Effugit horrendum stridens elapsa sagitta] Quamvis *Servius effugit* agnoscat, vetera tamen exemplaria *et fugit* legunt: et pro *elapsa*, *adlapsa* et *allapsa* inveni. In Romano vero codice, et in aliquot aliis ipsa venerandis vestustate *adducta* scriptum animadverti. In qua lectione ipsum jaculantis et telum contententis gestum aspicere videaris. Ovidius, 'Viderat adducto tendentem cornua nervo.' Loco tamen hoc nonnulli volunt *allapsa* melius esse. *Pierius.*

633 *Perque caput Remuli venit*] Figura hæc vulnerum plerumque non sine ratione ponunt Poëtæ. Nam modo hunc ideo in capite dicit esse percussum, quia eum supra vaniloquum introduxerat, et superbum: quod vitio capitis evenit. Horatius, 'Attollens vacuum plus nimio gloria verticem.' Sic Homerus, Thersiten a tergo vulneratum dicit usque ad præcordia: nam ait, σκήπτρῳ δὲ μετὰ φρενὸν ἦδὲ καὶ ὤμῳ Πλήξεν: quia eum stultum induxerat. Item de Achille dicit, πόδας ὠκὺς ἀχιλλεύς. Item ποδ-

ἀρκης δῖος ἀχιλλεύς: quem legimus in talo esse vulneratum. Vel ideo 'per caput et cava tempora,' ut divinitus misso telo nulla pars alia corporis, sed caput vulneraretur; scilicet ut hominis qui infanda et impia de religionibus dixerat, sacrilegium capite expiaretur. *Servius*.

Cava tempora ferro Trajicit. I, verbis virtutem, &c.] Est et hic quoque unus ex illis locis, qui tam varie leguntur quam variae sunt veterum codicum manus. Nam in Romano codice, *transadigit verbis* scriptum habetur, facta nimirum injuria sententiæ, si nequeas 'I, verbis virtutem illude superbis,' integrum subungere. Nam si tollas *I* verbum, totam ejus sententiæ venustatem tollas. In Oblongo codice *perveteri trajecit*, in aliquot aliis *transjecit*. Sed enim oblatis etiam mihi sunt codices *pervetusti*, in quibus *transfigit* scriptum videas. Quare aut hic aliquid simile versibus illis exlegibus, 'Nec te comitem hinc asportare Creusam:' et, 'Rostrisque stridentibus:' aut, quod omnino placeat, *trajicit* legendum: ut *I, verbis* subsequatur. *Pierius*.

631 *Virtutem inlude*] *Inludo* tibi et *insulto* tibi dicimus. Nam *inludo te* figuratum est, ut hoc loco: item, *insulto te*: Sallustius, 'Multos a pueritia bonos insultaverat.' *Servius*.

Verbis superbis] Non fuisset correcturus, etiamsi viveret. Hæc *συνηχάδῃ*, *verbis superbis*, gratiam addant carmini. Tale illud Horat. 'esse pares res:' et Ausonii, 'Exerceat mentes fraternas grata malis lis.' Cur vero hoc genus carminis dicatur *leoninum*, multi quærant; et quidem Scal. Poët. II. 29. 'Nominis causam ignoro.' Sunt qui corruptam vocem putent: et *echinum*, aut *echoicum* dicant vocari, cum res ista sit ἤχος, echus, et sonitus. Possum suspicari corruptam esse vocem, et dici debere versus *lenoninos* a *lenocinio*, quo subblandiuntur, non *leoninos*. Sic Sota-

dicum carmen, quod non longe ab hoc, *cinædicum* appellatur, quo alludit Mart. I. II. 'Nec retro lego Sotadæ cinædum.' Quid quod *leæna* pro meretrice usurpatur, ut lupa? ut jam non omnino male dici queant versus *leonini*, quasi *lenocinantes*. *Cerda*.

635 *Hæc Rutulis*] Pro *tulia*: vitavit pronomen. *Servius*.

636 *Hoc tantum Ascanius*] Edixit et fecit. *Idem*.

Clamore sequuntur] Od. O. οἱ δ' ἰὺ-ζόντες ἔποντο. *Germanus*.

637 *Lætitiaque fremunt*] Est totum hoc militare. Amm. I. XV. ore Constantii Imperatoris: 'Quia igitur vestrum quoque favorem adesse fremitus indicat lætus.' Ita et in assensu militum Simocatt. II. 15. πολλὴ δὲ πολλὰ ἐκ τῆς βουλῆς ἐκκίνητο, καὶ ταῖς εὐφημίαις κατεκελάδουν τὸ θέατρον: *Clamor multus sublatus est ab universo consessu, et fauste theatrum adfremuit*. *Cerda*.

Animosque] Aut suos, aut Ascanii per favorem. *Servius*.

638 *Crinitus*] Ἀκροσκόμης fingitur Apollo: quod Solis radii quandam capillorum speciem referre videantur. *Taubmann*.

639 *Acies urbemque*] Syllepsis. *Servius*.

640 *Nube sedens*] Ut sedent numina. Juno: 'Nec tu me aëria solam nunc nube videres Digna indigna pati.' *Idem*.

Victorem] Bene ei qui unum occiderat addidit dignitatem. *Idem*.

Adfatur Iulum] Non ita ut Iulus audiret. *Idem*.

641 *Macte*] Magis aucte adfectatæ gloriæ. Et est sermo tractus a saceris. Quotiens enim aut thus aut vinum super victimam fundebatur, dicebant, 'mactus est taurus vino vel thure:' hoc est, cumlata est hostia et magis aucta. *Macte* ergo pro *mactus esto*, vocativum pro nominativo, posuit, ut Persius, 'Stemmata quod Tusco rorum millesime ducis Censo-

remve tuum vel quod trabeate salutas,' pro *millesimus* et *trabcatus*: et Virgilius, 'Vicinosque ignare paras invadere portus,' pro *ignarus*: et alibi, 'Quod Amasene pater,' pro *Amasenus*: sic ergo et *maete* pro *mactus*: quod autem *esto* non addidit, ab antiquitate descivit, nam veteres *maete* *esto* dicebant, sed hoc secutus suam consuetudinem fecit. Nam alibi, 'Dives inaccessos ubi solis filia luco;' et iterum *Æn.* iv. 'Dives quæ munera Dido,' prætermisit cuius rei dives, cum veteres 'dives illius rei' dicerent: quod ipse alibi, 'Dives opum variarum,' et 'Dives pictai vestis et auri.' Item cum veteres natalem diem, vel locum, vel tempus dicerent, ut Horatius, 'Natalemque mares Delon Apollinis,' et Plautus in *Pseudolo*: 'Natalem hunc mihi diem scitis esse:' Virgilius his omissis dixerit, 'Phyllida mitte mihi; meus est natalis, Iola.' Ergo et hic ita subtraxit; nam integrum est, 'maete esto nova virtute puer.' *Mactus* autem apud veteres etiam *maclatus* dicebatur, ut Ennius, 'Livius inde redit maguo maclatu' triumpho.' Et Lucilius l. v. 'Maete, inquam, virtute simulque his versibus esto.' Et in Pontificalibus sacrificantes dicebant Deo, 'Maete hoc vino inferio esto.' *Idem.*

Nova virtute puer] Aut magna et mira: ut, 'Pollio et ipse facit nova carmina.' Aut re vera *nova*, id est, rudi quantum ad bellum. *Idem.*

Maete nova virtute puer] Pacuvius in ea tragædia, quam Boëthiuste inscripsit: 'Maete virtute esto' et in *Duloreste*: 'Maete esto virtute, ope-raque omenque approbo.' Græcis: *ὕψαιο τῆς ἀρετῆς*. Ursinus.

Virtute] Coniungere has voces *maete virtute*, Livius l. ii. et iv. Lucilius, Attius, Pacuvius, Ennius, et omnes fere Poëtæ, qui post istos. Sed et alias voces reperies. Nam Stat. Theb. l. v. 'Maete animo.' Arnob. l. vii.

'maetus vino.' Cassiod. epist. i. 3. 'maete felicitate laudabili.' Plin. 'maete ingenio.' Pacuv. in *Duloreste*. 'maete opera.' *Cerda*.

Sic itur ad astra] Aurea gnome. Bella et labores viam ad cælum astruunt. Gloriam enim laboris esse filiam ex Æschylo citat Clemens Strom. iv. 4. Versiculus Phædri est, 'Cælo receptus propter virtutem Hercules.' Et Senecæ in *Furente*, 'Non est ad astra mollis e terris via.' Cal. l. iv. *πόνος δ' ἄρα κῆδος ὀρέξει*: et l. i. *πόνος δ' ἄρα κῆδος ὀπηδεῖ*. Libro Antholog. iv. 8. epig. 4. *Ἄλλ' ὁδὸς εἰς αὐλὴν Ζηνὸς, ἔπαθλον ἔφυ*: Sed *via in Jovis aulam, præcium est certaminis*. Et rursus Epig. 5. ejusdem capitis, *Δέρκεο μυριόμοχθε τεοὺς Ἡρακλῆς ἀγῶνας, οὗς τλᾶς ἀθανάτων οἶκον Ὀλυμπον ἔβης*: *Aspice tua certamina, o Hercules, qui multa es passus, Quæ tolerans cælum ascendisti domum Deorum*. Et ipse Hercules de se epig. 7. post enumeratos suos labores, absolvit, *αὐτὸς Ὀλυμπον ἔχω*: et epig. 6. *καὶ πυρὸς εἰς Ὀδλυμπον ἐκώμασας*. Horat. Epist. ii. de Libero, Castore, et Polluce, 'recepti in templa Deorum,' videlicet, 'post ingentia facta.' Sen. de Provid. c. 5. 'Humilis et inertis est tuta sectari, per alta virtus it.' Eurip. in Heracl. *ἀρετὰ βαίνει διὰ μόχθων*: *it virtus per labores*. Symm. epist. ix. 81. 'virtus durioribus negotiis enitescit, et aspernatur declivem facilitatem, maximoque sudore arduum laudis adninitur.' *Cerda*.

612 *Dis genite*] Propter Venerem. *Servius*.

Geniture deos] Propter Julium Cæsarem et Augustum. *Idem*.

Jure] Merito. *Idem*.

613 *Gente sub Assaraci*] Sub gente Romana. Assaracus enim pater est Cappyos, avus Anchisæ. *Idem*.

Gente sub Assaraci] Hunc quoties in ore assumit, Augustum et Cæsares signat; ut cum ait Ge. iii. 'Assaraci proles;' et *Æn.* i. 'domus Assa-

raci.' *Cerda*.

Fato ventura] Magna: hæc enim bella sunt gravia, quæ fatali ratione proveniunt; ut Trojana et Thebæa. *Servius*.

Fato ventura] Quasi civilia bella non culpa Augusti acciderint, sed fatalia fuerint. Et ad hæc respectum non dubito, quia hæc unice quievit sub Augusto, cum multo ante incep-
tassent. *Cerda*.

Resident] Sedabuntur, ut 'tempestatem residere' dicimus. *Servius*.

644 *Nec te Troja capit*] Vel major es quam patria, vel major es meritis quam civitas, in qua nunc es. *Luca-*
nus de Cæsare, 'Plus patria potuisse tua.' *Idem*.

Nec te Troja capit] Vult *Brod. Miscell.* 1. 26. verba hæc sumpta a *Philippi* sermone laudantis generosam indolem *Alexandri filii*, cum is *Bucephalum* ascendit. *Plut.* in *Alex.* ζῆπτε σεαυτῶ βασιλείαν ἴσσην, Μακεδονία γάρ σε οὐ χωρεῖ: *Quære tibi regnum par, non enim te capit Macedonia.* Id ipsum adnotat *Henr. Steph.* in præfat. ad *Virg.* Hunc *Philippi* sermonem ad *Alexandrum filium* versibus reddidit *Claud.* de iv. Cons. *Hon. Cerda*.

645 *Se mittit*] In antiquis aliquot misit: præterito tempore. *Pierius*.

Spirantes] Vitales, quibus spiramus et vivimus. *Servius*.

646 *Ascaniumque petit*] Notandum petit, sine insidiis dictum. *Idem*.

Forma tum vertitur oris Antiquum in Butem] Plerique veteres codices *formam* legunt, ejusmodi lectio abrasa est ex *Mediceo*. Est et *antiquum* unico u legere: quod olim per c scribebatur *anticum*, ut *posticum*. *Pierius*.

647 *Antiquom in Butem*] Hic *Butes* semel hic nominatur, ut bis, *Nautes*. *Servius*.

Antiquom in Butem] Nam ætate et longa exercitatione dignus erat, ejus consilium multi facerent. *Donatus*.

648 *Fidusque ad limina custos*] Ædi-

tuus fuit: quod, ut supra diximus, in ingenti honore apud majores fuit. Illic enim et epulabantur et Deos colebant. Census etiam omnes illic servabant, quod etiam *Plautus* in *Asinaria*, qua inducit *Sauriam* servum atriensem in tota familia plurimum posse. *Ad limina*, sane figuratum. *Servius*.

Ad limina custos] Id est, Atriensis fuit, ut ait *Turn.* iii. 23. et xxxix. 24. *Servio Æditimus* exponitur. Ea facie autem dicitur, 'custos ad limen;' qua 'servus ad manum,' id est, amanuensis, *Ciceroni*: 'Homines ad lecticam,' lecticarii, *Catullo*: 'Ad lites,' qui aptus est ad causas et ad vocationes, *Propertio* iv. 2. eidem, 'ad cyathos,' id est, pocillator ibidem el. viii. item, el. ii. 'Ad baculum,' id est, pastor &c. *Tuubmann*.

649 *Tum comitem Ascanio pater addidit*] *Hom. Iliad.* ix. σοὶ δὲ μ' ἔπειπε γέρον ἱππηλάτα Πηλεΐς: me autem tibi comitem misit senex equitator *Peleus*. Sed lege quæ jam sup. in hoc lib. ad illud, 'Rectores juvenum, et primos dedit esse magistros.' *Cerda*.

650 *Omnia longævo similis*] *Homericum* hoc *Iliad.* ii. μάλιστα δὲ Νέστορι δίφω, Εἰδὸς τε, μεγεθὸς τε, φνὴν τ' ἄρχιστα εὐλοκεῖ: maxime ad *Nestorem* divinum *Specie*, magnitudine, habitu proxime accedens. In utroque, tam *Græco* quam *Latino*, subaudi præpositionem aliquam, in *Græco* κατὰ, in *Latino* juxta, ut dicat, 'juxta omnia similis.' *Idem*.

651 *Et crines albos*] In *Porcio*, et quibusdam aliis manu scriptis codicibus crineis flavos habetur. Sed qui *Dardanio Anchisæ* armiger ante fuit, albos jam capillos habere debebat. Qui vero flavos reposuere, forte alvos, corrupta seculi pronuntiatione, quam emendare conatus est *Adamantius*, scriptum invenerant, ejusque abusio-
nis ignari, flavos scribendum judica-
runt. Nam albos in codice *Delphio*,

et aliquot aliis antiquis omnino legi. *Pierius.*

Sæva sonoribus arma] Strepitu terribilia. Et sunt, sæva arma quæ habent sonorem: ut, 'aurea bullis Cingula:' an etiam, sonoribus sæva? *Servius.*

Sæva sonoribus arma] Arcum intellige, qui ad tergum cum sagittis; nam conversus in aliam formam, arma tamen retinuit. Apud Eurip. in Alcest. Apollo ipse *σύνηθες αἰεὶ ταῦτα βαστάζειν ἐμολ*, id est, *τόξα*: et Hom. Iliad. i. de eodem Deo, *Τόξ' ὤμοισιν ἔχων, ἀμφορεφέα τε φαρέτρην*. Ut vero hic 'sæva sonoribus arma:' ita Cal. l. III. *Κορυτὸς καὶ τόξα μέγ' ἴαχεν*. Etenim maxima nota armorum Apollinis fuit sonitus. Aristides in Paraphtheg. *τοὺς τοῦ Ἀπόλλωνος ὄιστοὺς αὐτοὺς ἐφ' αὐτῶν ἐπηχῆσαι συνοργισθέντας αὐτῷ*. Dicit videlicet, sagittas Apollinis sponte, et nemine commovente, sonuisse, quasi ipsæ quoque cum irato irascerentur, ideo ἐπηχῆσαι συνοργισθέντας. *Cerda.*

652 *Ardentem*] Desiderio dimicandi. Unde, 'animosque ad sidera tollunt.' Melius Ascanii intelligimus, sicut Statius de Menæceo, 'Et laudibus implet honestis.' *Servius.*

Ardentem] Avidum pugnæ, vs. 661. *Taubmann.*

653 *Æneide*] Patronymicum hoc non venit ab eo quod est *Æneas*. Nam hic *Æneades* et o *Æneade* faceret. Sed ab eo quod est *Æneis*; ut a *Theseis*, *Theseide*. *Servius.*

Æneide] Ab eo quod est in nominativo casu *Æneida*. *Donatus.*

Æneide] In Romano codice legitur *Æneade* secunda syllaba a principio correpta, per abjectionem τοῦ ἰῶτα ex diphthongo. In reliquis tamen exemplaribus *Æneide* habetur κατὰ συγκοπήν, vel *Æneide* per diphth. εἰ integra dictione. Unde *Æneis* patronymicum fœmin. diphthongo soluta. Sed enim Priscianus ait Virgilium auctoritate sua dixisse *Æneiden*, quod

secundum regulas *Æneas* esse debuerat. *Pierius.*

654 *Primam hanc tibi magnus Apollo*] Dicendo *primam*, pollicetur et aliam. *Concedere* autem ideo se dixit, quia sagittarum Deus est: et licet cum Jupiter juverit, Apollo tamen suum sibi officium vindicat, quod dicit se concessisse, quia non prohibuit. Ea enim, quæ ab aliis numinibus poscimus, tunc implentur, si non adversentur numina, quorum propria sunt quæ poscimus: unde et in quarto Juno ait, 'adereo, et tua si mihi certa voluntas.' Hoc est, Quod in me est, jungam eos: restat ut et tu tuum velis implere officium. *Servius.*

655 *Paribus non invidet armis*] Pari gloriæ. Nam ut Apollo puer extinxit Pythonem in vindictam matris, sic Numanum Ascanius. *Paribus* ergo *armis*, id est, similibus, non peritia, sed triumpho. *Idem.*

656 *Cetera*] Deinceps: et est adverbium: id est, in cæterum: est autem Ennianum, 'Cetera quos peperis- ti ne cures.' *Idem.*

Orsus] Modo locutus, id est, pro eo, qui desierit: alias cæpit, quod magis est proprium: ut, 'Sic Venus, at Veneris contra sic filius' orsus.' *Idem.*

Apollo Mortalis] Id est, constitutus sub hominis forma. *Donatus.*

Apollo, Mortales, &c.] Donatus hoc ita pronuntiandum contendit: 'sic orsus Apollo Mortalis, med.' hoc est, constitutus sub forma hominis scil. Butæ. Quod et Fabric. observat: et sic in suo Ms. esse notat etiam Bersmanus noster. *Taubmann.*

657 *Medio sermone*] Ideo *medio*, quia non respondit Ascanius. *Sermo* est enim duorum vel plurium oratio. *Servius.*

658 *Et procul in lenuem*] Ovid. Fast. l. II. 'Jussit, et in tenues oculis evanuit auras.' Hom. Odyss. l. IV. *λίσσθη ἐς πνοίας ἀνέμων*. Josephus Bell. v. 5. de re alia, *εἰς καπνὸν διαλύ-*

ονται. Statius Theb. l. v. 'ita fatus in aëra rursus Solvitur.' Sed hoc jam alibi. *Cerda*.

659 *Agnovere deum proceres*] Hom. Il. P. de Apolline ab Ænea agnito: αἰνείας δ' ἑκατηβόλον ἀπόλλωνα Ἐγνώσαντα ἰδών. *Germanus*.

660 *Fuga*] Abscessu: et more suo abeuntes Deos inducit agnosci. *Servius*.

Phaëtramque sonantem] Quia ait supra, 'Et sæva sonoribus arma.' *Idem*.

661 *Dictis*] Propter auditam orationem. *Idem*.

Ac numine] Propter agnitionem Deum. *Idem*.

663 *Animasque in aperta pericula mittunt*] Plus enim quam manifesta sunt præsentia pericula, quando audientibus Trojanis, bello prohibebatur Ascanius ne periclitaretur. *Idem*.

Animasque in aperta pericula mittunt] Hom. Iliad. ix. Αἰεὶ ἐμὴν ψυχὴν παραβαλλόμενος πολεμίζειν: Meam semper animam projiciens in pugnam. Locutionem arripuit Paneg. Constant. 'Cur salutem Reip. in pericula tanta misisti?' *Cerda*.

665 *Intendunt acris arcus*] Pro ipsi acres. Ut enim et in primo diximus, arcum unusquisque habet pro viribus suis. *Servius*.

Amentaque torquent] Pro tela amentis torquent: nam amentum, est lorum, quo media hasta ligatur et jacitur. *Idem*.

Amentaque torquent] Proprie, nam amentata tela tortione emittebantur. Itaque, ut funda dicebantur torqueri, ita amentata. Erat amentum, lorum illigatum ad mediam ferme hastam nodo quodam, qui nodus in emissu solvebatur. Glossæ: amentum, ὄθεν κατέχεται ἡ λόγχη, unde tenetur hasta. Ibidem, amentum, ἄμμα ἀκοντίων, vinculum jaculorum. Acciunt verba Festi: 'Amenta, quibus, ut mitti possint, vincuntur jacula.' Illud Euripidis in Andromacha, μεσάγ-

κυλα, interpretes explicant tela amentata; quibus opponi possunt, quæ sequuntur in eodem Tragico, ἐκλυτοὶ ἀμφώβολοι, tela missilia: proprie, tela soluta. *Cerda*.

Amentaque] Ciceroni et Fabio haste amentatae sunt fortes et sic ligatae. Et quia amentum incitat et roborat hastam, μεταφορικῶς dixit Tertullianus l. iv. 'CHRISTUS amentavit hanc sententiam: Non potestis Deo servire et Mammoni:' quod est; fortiter et serio edixit; et velut amento intorsit. Lucanus: 'Cum jaculum parva Libys amentavit habena.' Videatur J. Lipsius Poliorcet. Dial. iv. 5. *Taubmann*.

666 *Sternitur omne solum telis*] Ab Enn. ut notarunt jam alii, qui de Scipione, 'Sparsis hastis longis campus splendet, et horret.' Incrementum Stat. l. viii. maximum est, 'Nec locus ad terram telis.' *Cerda*.

Tum scuta caræque, &c.] Videtur adumbrasse versum Enn. Ann. l. xi. 'Tum clypei resonant, et ferri stridet acumen.' Et l. xv. 'tinnit hastilibus umbo: Æratæ sonitant galeæ.' Incertus Poëta apud Varronem: 'Arma sonant, fremor oritur.' Sallust. Jugurth. 'strepitis armorum ad cœlum ferri.' Ammian. l. xx. 'resultantibus armis.' Ab Calab. etiam l. xi. inducuntur cum strepitu κόρυθές τε, καὶ ἀσπίδες, galeæ, et clypei. *Idem*.

667 *Flictu*] Pro adflictu, vel inflictu, id est, ictu: nam detraxit more suo præpositionem. Et loquutus est juxta antiquum morem. Pacuvius Teucro, 'Flictus navium.' *Servius*.

Dant sonitum flictu galeæ] In Romano codice, et aliquot aliis, adflictu legitur, ex paraphrasi sumptum. Nam Servius agnoscit flictu. In aliquot codicibus antiquis mutato numero, legitur, 'Dant sonitum galeæ flictu.' *Pierius*.

Flictu] Auson. epist. ad Paulin. 'Cymbala dant flictu sonitum.' Cic. Nat. ii. 'lapidum flictu elici ignem

sæpe videmus.' Lucret. l. II. 'nam cita superne Obvia cum fixere, fit ut diversa repente Dissiliant.' Sil. quoque, 'galea horrida flictu.' Attius in Ægystho, 'fligi studet.' Itaque simplex *fligo* veteribus in usu. *Cerda*.

668 *Pluvialibus Hædis*] Sub Tauri cornu est signum, cui *Auriga* nomen est: hunc cum Tauro una clara stella conjungit. Retinet autem Auriga stellas duas in manu, quæ *Hædi* vocantur, et capram, quam *Amaltheam* dicunt: quarum et ortus et occasus gravissimas tempestates faciunt. Oriente autem Scorpione, occidunt. *Servius*.

Pluvialibus Hædis] In ortu, et casu pluvii sunt hædi. Poëta ab casu tantum sermonem arripuit, quem Statius imitatur octavo Thebaid. ad ardorem quoque belli explicandum: 'non tanta cadentibus hædis Aëriam Rhodopem solida nive verberat Arctos: Nec fragor Ausoniæ tantus cum Jupiter omni Arce tonat, tanta quatitur nec grandine Syrtis Cum Libyæ Boreas Italos niger attulit imbres.' Theocr. εἰδ. VII. X' ὦταν ἐφ' ἐσπερίοις ἐρίφοις νότος ὑγρὰ διώκῃ Κύματα. Interpres Arati etiam de hædis, σημεία μὲν χειμῶνος φέρουσιν, ὅταν ἐσπερίαν δύσιν ποιῶνται: Edunt signa tempestatis, cum occasum subeunt. Ovid. Eleg. Trist. I. 11. 'nimboris hædis.' *Cerda*.

Pluvialibus Hædis] Ὅμβροφόροις. Turbidum enim sidus esse existimatur suo ortu. Eos et Plinius XVIII. 26. *pluviales* appellat, et Ovid. Trist. I. 11. Eleg. *nimbosus*: de iisdem et Rufus Festus: 'hædi Sæva procellosis immittunt flabra fluentis.' *Taubm.*

669 *Verberat*] Stat. l. VIII. 'Rhodopem nive verberat Arctos:' et l. v. de Jove loquens, 'Talis Hyperborea virides nive verberat agros.' Ovid. Fast. l. III. 'verberat unda freti.' Horatius Ode prima l. III. 'Non verberata grandine vineæ.' Elegantia hæc Hellenica est. Nam Hom. Iliad. XI. ὥς ὁπότε Ζέφυρος νέφεα στυφελίξῃ

Ἀργεστώ νότοιο βαθεῖη λαίλαπι τύπτων: veluti cum Zephyrus nubes agitaverit Velocis Noti vehementi procella verberans. Variat Ovid. verbo pulso Met. VI. 'Induroque nives, et terras grandine pulso.' *Cerda*.

Quam multa grandine nimbi, &c.] Ita l. x. 'Ac velut effusa si quando grandine nimbi Præcipitant.' Utrunque versum volunt duci ab illo Val. Aeditui, qui in Epigram. 'Aut imber cælo candidus præcipitans.' Hectorem ita comparat Græcus Iliad. l. XI. Ἐν δ' ἔπειρ' ὑσμίνῃ ὑπεραίῃ ἴσος ἀέλλῃ, ἥτε καθαλλομένη ἰοειδέα πόντον ὀρίνει. Claud. Bell. Get. de Barbaris, 'Grandinis, aut morbi ritu.' *Idem*.

670 *Præcipitant*] Pro præcipitantur, ut Æn. I. 'Tum prora avertit:' item, 'venti ponunt:' Cicero, 'Terra movet;' et alia sexcenta, omnia patienti significatu. Vide Comm. Plaut. Mil. act. II. sc. 7. *Taubmann*.

Jupiter] Aër. Ut Horatius, 'Manet sub Jove frigido venator.' *Serv.*

Cum *Jupiter horridus*, &c.] Tale illud Sil. l. v. 'Sic ubi torrentem crepitanti grandine nimbum Illidit terris, molitus Jupiter alto Fulmina, nunc Alpes.' Sic et Hom. Iliad. x. Ὡς δ' ὅτ' ἂν ἀστράπτῃ πόσις Ἥρης ἡνκόμοιο, Τεύχων ἢ πολὺν ὕμβρον ἀθέσφατον, ἥ ἐχάλαζαν, ἥ νιφετὸν, ὅτε πέρ τε χιῶν ἐπάλυνεν ἀρούρας: Ut autem cum fulgurat maritus Junonis pulchricomæ, Aut demittens confertissime imbrem, aut grandinem, Aut copiosam nivem, cum nix adimplet agros. *Cerda*.

672 *Pandarus et Bitius*] Duplex imitatio: vel enim hæsit Homero Iliad. duodecima, ubi ἐν δὲ πύλῃσι δύο ἀνὲρ' εἶρον ἀρίστω, ὕλας ὑπερθύμους Λαπιθῶων αἰχμητῶων. Vel (si Macrobio credis Saturn. VI. 2.) Ennio, qui induxit Histros duos in obsidione erupisse portam, et stragem de obsidente hoste fecisse. *Idem*.

Idæo Alcanore creti] Veteres aliquot codices, nati habent, ex para

phrasi lectione inculcata contextui. *Pierius.*

673. *Eduxit*] Quidam pro *educavit* volunt intelligi. *Servius.*

Eduxit] Ita sup. Arcentem dixit, 'Ednctum Martis luco.' *Cerda.*

Hiera] Turneb. xxi. 7. suspicatur leg. *Hyæna*: ut, quemadmodum quidam a cerva, cane, lupa nutriti dicuntur; ita hi a silvestri hyæna sint educati. Porro sanctissime colebatur a Trojanis. *Jupiter* cognomento *Idæus*. Ei lucus erat in Ida monte, ubi educati fuerant *Pandarus* et *Bitias*. *Taubmann.*

674 *Abietibus*, &c.] Pergit Homericam imitatio ex l. xii. τῷ μὲν ἄρα προπάροιθε πυλάων ὑψηλῶν, &c. Ait Virgil. abietes patrias, id est, Idæas, nam in Ida nutriti hi duo. Vocat Scal. Homericam operam minorem Virgiliana. Macrobius etiam ait, superatum in hoc loco a Virgilio Homerum. Est et Iliad. v. simile, ubi, ἐλάτῃσιν εὐκότες ἐψηλῇσι, similes altis abietibus; et Il. xiii. ait, Alcathoum stetisse in bello, ὥστε στήλην, ἣ δένδρεον ὑψιπέτηλον: uti columnam, aut arborem altissimam. Nonn. l. xxxii. de quodam adolescente, ὑψικόμῳ φοίνικι πανέκκελος: alticomæ palma persimilis. *Cerda.*

Montibus æquos] Idæo, vel ejus arboribus exæquandos. *Servius.*

Montibus æquos] Recte putant qui Virgilium dicunt adjecisse animum ad hominem πέλωρον, aut πελώριον. Nam vox hæc nata, quasi πέλας ὄρους ὦν τῷ μεγέθει, accedens magnitudine ad montem. Inde Sen. in Thyest. 'Ter gemina moles cecidit, et qui montibus Stabant pares Gigantes.' Quod accepit ab Apoll. qui l. i. de Gigantib. dixit, θεὰ τρέφει αἰνὰ πέλωρα. Unde bene Hom. Odyss. l. ix. cum prius Polyphemum vocasset πελώριον, eo versu, ἐνθάδ' ἀνὴρ ἐβλεπε πελώριος, postea subjecit: Καὶ γὰρ θαῦμ' ἐτέτυκτο πελώριον, οὐδὲ ὥκει ἄνδρ' ἔγε σιτοφόγῳ, ἀλλὰ βίῳ ὑλήεντι ὕψηλῶν ὀρέ-

ων; *Monstrum etenim horrendum erat, neque simile Homini frumentum edenti, sed cacumini silvoso Excelsorum montium.* Quibus multis explicat, quæ unico verbo præmiserat vocans πελώριον. Est et locus alius in Homero huc pertinens. Nam Iliad. xvii. Ajaces duos comparat monti, qui fluvium arcet, ne in agros irrumpat. *Cerda.*

675 *Ducis imperio commissa*] Aut quæ ei commissa fuerat imperio absentis Æneæ: aut, quod est melius, quæ imperio Æneæ fuerat commissa, id est, clausa. Unde et *commissuræ* dicuntur conjunctiones tabularum secundum superiorem sensum. Contrarium est quod dixit, 'Rectores juvenum et rerum dedit esse magistros.' Æneas enim abscedens principibus omnium rerum commiserat curam. Alii *ducis* Ascanium accipiunt: alii *commissa* ideo clausa accipiunt, quia superius lectum est, 'heja ingenti clamore per omnes Conduunt se Teuceri portas.' Quietis enim rebus portæ patebant, per quas se Teuceri sub adventum hostis receperant. Propterea quod ait, 'Namque ita discedens præceperat optimus armis Æneas, si qua interea fortuna fuisset, Non æquo dare se campo, non obvia ferre Arma viros, sed castra fovere.' Sane *commissa*, deest sibi vel illis, Pandaro et Bitiæ; ne contrarium sit quod dixit, 'Rectores juvenum et rerum dedit esse magistros.' Scimus enim quod Mnestheo et aliis ducibus imperaverat Æneas ad petenda proficiscens auxilia, ne portas aperirent: ut, 'Castra modo, et tutos servarent aggere muros.' Item legimus Mnesthea et Serestum ductores fuisse, et rerum magistros, non Pandarum et Bitiam. Unde apparet, quia hunc locum male intellexit Donatus dicens, 'Commissam portam,' id est creditam Pandaro et Bitiæ, qui duces non erant. Ergo melius est ut *commissam* dicamus

clausam, quam creditam Pandaro et Bitiæ. *Servius*.

676 *Mœnibus*] *Pro in mœnia*. Idem.

677 *Pro turribus*] Aut vice turrium: aut pro defensione. *Idem*.

Pro turribus adstant] In veteribus nonnullis *instant* legitur, sed *adstant* melius. *Pierius*.

Pro turribus adstant] Sic illud, 'Et Sagarim et summis stantem pro turribus Idam.' Verbum *astant*, signat defensionem, ut Sophocles in *Antig.* Πορῶν γε τήνδε γῆν ὁ δ' ἀντιστὰς ὕπερ. Ad verbum, *contra stare*. *Cerda*.

Pro turribus adstant] *Scal.* v. 3. hæc cum Homericis contendit, de quibus *Macrobi.* v. 11. *Taubmann*.

678 *Armati ferro*] Aut bene instructi armis: aut, ut *Asper* dicit, ferrea corda habentes, id est, dura, et cruenta cogitantes: ut *Ennium* sit secutus, qui ait, 'Succincti corda machæris.' *Servius*.

679 *Aëriæ*] Quia in altum sublata. *Sic Epig.* l. iv. ἡερίην κλίμακα, *aëriam scalam*. *Cerda*.

Liquetia flumina, &c.] *Padus* Italiæ fluvius aliquas provincias dextra lævaque contingit, inter quas et Venetiæ partem præterfluit. *Athesis* Venetiæ fluvius est, Veronam civitatem ambiens, et in *Padum* cadens. *Liquetia* Venetiæ fluvius est inter *Altinum* et *Concordiam*, quem nunc commemorat, nam *Liquetia* non est epitheton, nemo enim a generalitate transit ad species. Unde apparet quia *Liquetia* legendum est, et non *liquentia*. *Servius*.

Liquetia flumina circum] In Ob longo quidem codice *Liquetia* legitur. Unde quidam arbitrati sunt de fluvio nobili, in foro Julii, dictum. Romanus tamen codex cum plerisque aliis *liquentia* legunt. Sæpe enim fit, ut posito genere species subjungatur. Hinc addit, 'Sive *Padi* ripis, *Athesis* seu propter amœnum.' *Pierius*.

Liquetia] Vulgo, *liquentia*: quam lect. tuentur *Erythræus* et *Gifanius*.

At negat hoc esse epitheton *Servius*: item *Aldus* et *Fabricius* contendunt *Liquetia* legendum: qui fluvius est, dividens *Marchiam* *Trevisanam* a *Foro Julii*: qui *Plinio* III. 18. *Liquentia* etiam dicitur: hodie *Livenza*. Vide *ibid.* et *Jac. Dalechampii* *Notas*. *Taubmann*.

680 *Padi*] Venetiæ fluvius, qui *Ge. I.* 'fluviorum rex *Eridanus*' Græco nomine dicitur. *Idem*.

Athesis amœnura] Celebrata fluminis hujus amœnitas. *Cassiod.* ep. III. 48. 'Hunc *Athesis* interfluit sonorus, amœni gurgitis puritate præterfluit, causam præstans muniminis et decoris.' *Claudian.* in *Epith. Hon.* fluvios numerans aptos voluptatibus, principe loco *Athesis* adhibet; imo cum aliis alia assignet, ut *Mincio* susurros apium, *Pado* electra, *Tago* aurum, huic nni dat choreas, versu illo, 'Athesis strepat choreis.' Contra tamen scribit *Auctor ἄδελος* *Paneg.* Constantini: 'Athesis ille saxis asper, et gurgitibus verticosus, et impetu ferox.' Sed hæc extrema ad celeritatem refer: nam *Sidonius* epist. I. 5. 'velocem *Athesis*, pigrum *Mincium*.' Quod accepit a *Claud.* 'et velox *Athesis*, tardusque meatu *Mincius*.' *Cerda*.

681 *Geminæ quercus*] Non quia tantum duæ nascuntur, sed ad istorum similitudinem respexit: id est, quando similes elewantur quercus. *Serr.*

Intonsaque cælo] Hoc ad supradictas cristas refertur. *Idem*.

682 *Nutant*] *Manil.* l. I. 'virides nutantes vertice silvas.' *Sen.* in *Thyest.* 'nutat *Silva*.' *Enn.* 'capitibus nutantes pinos.' *Catull.* 'nutanti platano.' *Cerda*.

684 *Quercens*] In antiquis aliquot codicibus *Quercuens* habetur. *Pier.*

Quercens] Nomen hoc arripuit *Sil.* l. x. 'Occubuit fratrisque vidit labentia membra *Quercensis*,' ubi pessime in nonnullis *Quærentis*. *Cerda*.

Pulcher Equicolus armis] Ut 'pul-

cher vestibus,' sic 'pulcher armis:' et melius figuratum, quam si dixisset 'pulchris armis.' *Servius*.

Pulcher Equiculus] In antiquis partim *Equiculus*, partim *Aquiculus* legitur. *Pierius*.

685 *Præceps animi*] Figurate genitivo junxit. Nam dicimus 'præceps iracundia, præceps furore.' *Servius*.

Præceps] Παράβολος. *Cic. projectus*. *Taubmann*.

Tmarus] In antiquis aliquot *Tmaros*. *Pierius*.

Mavortius Hæmon] Non Martis filius, sed bellicosus. *Servius*.

Mavortius Hæmon] Nomen viri (ut et *Tmarus*) a monte effictum: et bene hoc ornatur epitheto; cum in Hæmo Thraciæ monte domicilium Martis ponatur. *Taubmann*.

686 *Agminibus totis*] Deest *ab*: et significat eos primo fugatos esse, mox occisos. Aut certe alios fugatos, alios interemptos: quidam dubium putant, utrum ab agminibus totis terga dedere, an ab agminibus versi. *Servius*.

Aut versi terga dedere] In codicibus nonnullis 'aversi terga dederunt.' Sed enim aut necessarium videtur, ut sententia et ordo constant. *Pierius*.

687 *Aut ipso portæ*] Neque id placet, quod ipsi in nonnullis veteribus habetur exemplaribus. *Idem*.

Posuere in limine vitæ] Ut, 'animasque in vulnere ponunt.' *Servius*.

688 *Animis discordibus*] Hostilibus, scilicet Trojanorum, qui a Rutulis discordabant. *Idem*.

689 *Collecti Troës glomerantur*] Tanti facti exemplo animati Trojani densabantur ad portam, remotaque trepidatione omni, et egredi longius audebant, et alios cominus provocare. *Donatus*.

Glomerantur eodem] In Romano codice legere est *in unum*, sed melius *codem*, hoc est, ad eandem portam, quam Pandarus et Bitias recluserant. Fuit vero *in unum* paraphrasis. *Pierius*.

692 *Nuntius*] Et qui nuntiat dici-

tur, et qui nuntiatur; sed modo hic qui nuntiat. *Servius*.

Perfertur nuntius] Ita Soph. Elect. φέρων ἤκω λόγους: venio ferens nuntium. Et nota ἐκ. παράγγων, ab eodem dici ἔργον pro nuntio, eo versiculo, ἔργ' ἔχων ἤδιστα. *Cerda*.

695 *Dardaniam ruit ad portam*] *Ruit*, inquit, non venit, ut ostenderet ejus fervorem, qui suorum necem veniebat ulturus, et qui nolebat patentis portæ occasionem perdere, ne iterum clauderetur. *Donatus*.

Fratresque] Quos supra portam dixit tenere. *Servius*.

696 *Se primus agebat*] Juxta veteres agebat, pro *veniebat*: ut, 'Ecce gubernator sese Palinurus agebat.' *Plautus* in *Mostellaria*: 'Unde agis te?' Ut enim nos e contrario dicimus *duco me*: ita illi, *agit se*, ἀπὸ τοῦ ἄγειν, *se agebat*: hoc est, incedebat. *Tractus* autem sermo est a ratione Physica. Nam agitur corpus animi judicio. Unde *Terentius*, 'Quo te agis?' *Idem*.

697 *Thebana de matre*] Parenthesis est. Sane Thebæ aliæ Ægyptiæ, aliæ Bæotiæ, aliæ Phrygiæ. *Idem*.

Thebana de matre] Matrem hic Thebanam accipio e Thebis Hypoplacii, quæ in Cilicia erant. Est enim verisimile, Sarpedonem Lycium ex ea provincia concubinam habuisse potius, quam ex aliis Thebis: xxii. 7. et xxix. 25. *Turnebus*.

Nothum Sarpedonis alti] Præclare, et signate. Est enim discrimen inter *nothum* et *spuriū*. Prior, qui natus ex claro et noto patre, matre obscura et ignobili: posterior, qui matre nota, ignoto patre. Ergo, quia non *spurius*, sed *nothus*, ideo 'Sarpedonis alti.' Verum discrimen hoc auctoribus non est perpetuum. De etymo vocis, varie. Tantum offero *Suidam*, qui ducit a particula νῶ, id est, *non*, et θεῖον, *divinum*; quia nothi carent divino illo, quod esse in procreatione debet, id est, legitimis nuptiis. Vide *Lexicon* *Sim. Schard.* *Cerda*.

Sarpedonis alti] Id est, nobilis. *Serv.*
 698 *Itala cornus*] Telum de Itala cornu factum, et materiam pro opere posuit. *Idem.*

Itala cornus] Pro, Italica. Sic Pers. Sat. vi. 'Ligus ora,' pro, Ligustica: et, 'juvenes jocos,' pro, juveniles: et Sat. l. i. 'Italo honore,' pro, Italico: et, 'heroas sensus,' pro heroos. *Cerda.*

699 *Aëra per tenuem*] In plerisque codicibus *tenerum*. Sed et *tenuem* et *aëri*, et *auræ* sæpe additum invenias. *Pierius.*

Tenuem] In plerisque lib. *tenerum* est: quod probat Lambinus exemplo Lucretiani l. i. 'Aëris in teneras possint proferrier auras.' *Taubmann.*

Stomacho infixæ] Græcus sermo est. *Servius.*

700 *Specus vuln.*] Poëtica exaggeratio. *Specum* enim pro cavatione posuit. *Idem.*

Specus atri vulneris] Quamvis in plerisque codicibus *vulneris* legatur: et Servius *specus vulneris* agnoscat exaggeratione poëtica. Sunt tamen alii codices antiqui, in quibus 'sanguinis undam' legas. *Pierius.*

Specus atri vulneris] Sil. l. vi. de vulnerato serpente, 'Tabificam spirat saniem specus ultima.' Stat. flexu alio vocat *fundum* l. ix. quasi e caverna exiret sanguis. Ioan. Chrysost. in laudat. prima Romani Martyris vocat vulnera *βαθείας αὐλακας, sulcos profundos*, et inde fluere *ρύακας αἱμάτων, rivis sanguinis*. *Cerda.*

Undam] Copiam sanguinis in modum undæ. *Æn. x. vs. ult. Taubmann.*

701 *Et fixo ferrum in pulmone*] Et ferrum fixum, et pulmonem fixum possumus accipere. *Servius.*

Tepestcit] Ita sup. 'trajectoque hæsit tepestfacta cerebro.' Hom. Il. xvi. *ὑπεθερμάνθη ξίφος αἵματι: incaluit gladius sanguine.* *Cerda.*

702 *Erymantha manu*] Id est, gladio cominus ferit. Nam illi, de quibus superius dixit, non manu occisi

sunt, sed misso jaculo. Ergo ad differentiam teli jacti, accipe manu, id est, gladio. *Servius.*

Aphidnum] In cod. Romano *Achidnum*; in Oblongo *Afidnum* per f Latinum. In aliis *Afidum*, in aliis *Aphipnum*; denique tot varietates, quot penne codices. *Pierius.*

703 *Ardentem oculis, animisque frementem*] Et gestu corporis, et mente commotum. *Servius.*

704 *Neque enim jaculo*] Parenthesis. *Idem.*

Vitam dedisset] Pro reddidisset. *Id.*

Neque enim jaculo vitam ille dedisset] Par illud *Æn. xi.* 'non ille manus feritate dedisset.' Estque hoc ferme illud Hom. Il. ix. *οὐ μὲν γὰρ κ' ἐδάμην παύροισι βροτοῖσι: non domitus ille esset paucis ab hominibus.* Et verbum *do* in hoc significato etiam est in Hom. Il. xi. *δώσω ψυχὴν Ἀϊδί.* *Cerda.*

705 *Phalarica venit*] De hoc telo legitur, quia est ingens, torno factum, habens ferrum cubitale, supra quod veluti quædam sphaera, ejus pondus etiam plumbo augetur: dicitur etiam ignem habere adfixum stuppa circumdatum, et pice oblitum: incensumque aut vulnere hostem, aut igne consumit. Hoc autem telo pugnatur de turribus, quas *phalas* dici manifestum est. Unde et in circo *Falæ* dicuntur divisiones inter euripum et metas, quod ibi constructis ad tempus turribus, his telis pugna edibatur. Juvenalis, 'Consultit ante phalas, delphinarumque columnas.' Hinc *phalarica hasta*: sicut alia muralis. Sane *phalaricam* Lucanus dixit nervis mitti tortilibus e quadam machina: ut, 'Hunc aut tortilibus vibrata phalarica nervis Obruat.' Virgilius vero ait, Turnum manu jaculari potuisse. Unde apparet aut a Lucano ad auxesim illius, qui occidendus fuerat, esse dictum: aut a Virgilio ad laudem Turni, qui talem hastam manu jaculatus est. *Servius.*

Phalarica] Liv. l. xxi. 'Phalarica

telum missile, hastili oblongo, et cætera tereti, præterquam ad extremum, unde ferrum extabat: id, sicut in pilo, quadratum stuppa circumligabant, lineabantque pice. Ferrum autem tres in longum habebat pedes, ut cum armis transfigere corpus posset, &c. Vide ibidem plura: nam apud Veget. iv. 18. non satis plena descriptio est. Dicta autem *aphalis*, i. turribus ligneis. Juvenal. 'Consult ante phalas.' Glossæ vett. *Falarica*, *χειροβαλλίστρα*. Ennius: 'Quæ valido venit contorta phalarica missu.' Lucanus: 'Hunc aut tortilibus vibrata phalarica nervis Obruat.' Vide God. Stewech. ad Veget. Taubmann.

706 *Fulminis acta modo*] Amat tela cum impetu venientia fulminibus comparare. Servius.

Taurea terga] Usurpavit pro *taurina*. Alibi 'taurinis follibus.' Unde sicut et Plinius dicit, 'Derivationes firmas non habent regulas, sed exeunt, prout auctoribus placet.' Bene autem per transitum ejus arma descripsit. Idem.

Taurea terga] Scutum intelligit. Corii ex bove inducti sentis crebra apud auctores mentio. Virg. Æneid. x. 'Cum pellis toties obeat circumdata tauri.' Stat. l. iii. 'Nec pudor emerito clypeum vestisse juvenco.' Id. 'clypeos cæsis vestire juvenis.' Valer. Arg. i. 'Taurea vulnifico portat, cælataque plumbo Terga Lacon.' Cerda.

707 *Duplici squama et auro*] Id est, duplicibus squamis aureis. *Squama* autem sunt loricarum catenæ in modum squamæ compositæ. Sane *squama* et splendorem significant, si a piscibus veniat: et sordes, si ab squalore. Sed in Virgilio splendorem ubique significat. Servius.

Duplici squama] Loricarum aliæ hamatæ seu catenatæ, quod genus Poëta inducit l. v. ubi exhibet loricam 'levibus hamis consertam;' aliæ squamæ, quæ habent solidas lami-

nas innexas et consertas. Herodotus, Musa septima, loquens de Persarum loricis, ait, habuisse speciem *λεπίδος σιδηρέης ὅψιν ἰχθυοειδέος, ferreæ squammæ instar piscium*. Ea in usu Romanis; illam enim Lucullo dat Plut. vocatque *θώρακα σιδηροῦν φολιδωτόν: loricam ferream squamæam*. Cum ait, *duplicem*, intelligit bilicem loricam, id est, cui duplex ordo squammarum loco liciorum: et ideo *fidelis*, quia major virtus in duplici ordine. Cerda.

Auro] Sil. l. v. Flaminium Consulem sic armat, 'Loricam inducitur: totos huic nexilis hamos Ferro squamma rudi, permistoque asperat auro.' Est in Poëta 'duplici squamma et auro,' idem quod, duplici squamma aurea, ut illud, 'pateris libamus, et auro,' nulli non tritum. Cerda.

709 *Dat tellus gemitum*] Sil. l. iv. 'Procumbit late porrectus in arma ruinam, Et percussa gemit tellus ingentibus armis.' Pari incremento Stat. Theb. l. v. ubi ad pondus serpentis maximi inducit 'arva gementia.' Calab. l. i. *μέγα δ' ἔστεινεν ἄσπετος αἶα*: et l. ii. *ἀγυῖα στέλνεται*: ibid. *γαῖα ἔβραχε*: et, *περιτρομέει γαῖα*. Id.

Et clypeum super intonat ingens] Aut ipse 'ingens super clypeum intonat:' aut 'ingens clypeum super ipsum tonat.' Nam lectum est etiam *hoc clypeum*, ut probat Caper: eo magis debemus accipere. Nam Homerum imitatus est, qui ait, *ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ*. Servius.

Et clypeum super intonat ingens] Dubitare videtur Servius an *clypeum ingens* dicendum sit genere neutro, ut cum Homericæ sententia congruat, *ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ*: quod alibi Virgilius expressit, 'Sonitum super arma dedere.' Sed enim Lælius libro quarto de bello Macedonico, 'Clypea argentea decem' ait: quod tamen de imaginibus intelligi eo loco nonnulli volunt. Asserit ad hæc Nonius Marcellus, *clypeum* utroque genere pro *sento* Virgilium posuisse, ut eo loco,

'Ardentes clypeos:' et hic 'clypeum super intonat ingens.' *Clypeum* enim *ingens* indubitato legit Nonius: quo genere et Licinius usus est. Diximus vero clarissimos olim viros tam in genere quam in scriptione, differentiam posuisse: aliterque *clypeum*, aliter *clipeum*, aliter *clupeum* significare: cuius rei cura sit penes eos, qui nunc etiam et hoc et hujusmodi alia diligentissime perquisivere: quorum doctissimos libros spero brevi in lucem prodituros. *Pierius.*

710 *Qualis in Euboico*] In Romano talis. Sed id ex paraphrasi. *Idem.*

Qualis in Euboico] Silius l. iv. Musam suam ornat Virgiliano ductu: 'Haud aliter structo Tyrrena ad litora saxo, Pugnatura fretis, subter cæcisque procellis Pila, immane sonans, impingitur ardua ponto. Im-mugit Nereus, divisaque cærule pulsu Illisum accipiunt irata sub æquora montem.' Non longe abit Homeri comparatio Iliad. iv. ἤριπε δ' ὡς ὄτε πύργος, cecidit uti turris: a quo accepit Cal. l. iii. ἀνερπάπει, ἥύτε πύργος. Idem Cal. ibid. de Achille cadente, ἤριπεν ἀμφὶ νεκρούσιν ἀλγικίος οὐρεὶ μακρῷ: de cadente Amyco Val. l. iv. 'annosi veluti si decidat olim Pars Erycis, vel totus Athos.' *Cerda.*

Qualis in, &c.] Quomodo hoc fiat, ratio petenda est ex Vitruvio, præsertim l. v. nam Grammatici non dixere. Scal. v. 14. *Taubmann.*

Euboico Bæiarum litore] Bene *Bæiarum* addidit, ne Eubæam insulam intelligeremus, unde Chalcidenses venerunt, qui condiderunt Cumas, quæ sunt Bæjis vicinæ. Postuius de adventu Æneæ, et Lutatius communium historiarum, Bojam Euximi comitis Æneæ Nutricem, et ab ejus nomine Bojas vocatas, dicunt. Veteres tamen portum Bajas dixisse, Varro, et a Bajo, Ulyxis comite, qui illic sepultus est, Bajas dictas, tradit. *Serv.*

Quondam] Hic *quondam* pro expletiva posuit. Alii *quondam* medii

temporis volunt: quidam *quondam* ad perpetuitatem temporis referunt, hoc est, ut solet fieri. *Idem.*

711 *Saxea pila cadit, &c.*] Nulla hic libertas, neque *pilam* posuit pro columna, sed vere pilam intellexit. Quis nescit ex Vitruvio pilas ad mare construi solitas? Lege illum v. 12. ubi clare pilas nominat structiones, quæ fiunt in portibus, et late docet, qui debeant fieri. Pila describit Sidon. Paneg. Anthem. 'itur in æquor Molibus, et veteres tellus nova contrahit undas. Namque Dicarcheæ translatus pulvis arenæ Intratis solidatur aquis, duratque massa Sustinet advectos peregrino in gurgite campos.' Ut intelligas tertium vers. de pulvere, lege Vitruv. dicto loco; et ii. 6. Seneca Nat. Quæst. iii. 20. 'Puteolanus pulvis, si aquam attigit, saxum est:' et Plin. xxxv. 13. ait, hunc pulverem Puteolanum 'opponi maris fluctibus, mersumque protinus fieri lapidem inexpugnabilem undis.' Additque, fieri fortiolem 'si Cumano misceatur cæmento.' Videndus etiam Strabo; et Auson. clare epist. 13. ad Paulum, 'Vel quæ Bajanis pendet fluitantia pilis.' Sic enim legendum, non *palis*. Utrumque ædificium aperte discriminat Sidon. epist. ii. 2. 'Nec pilæ sunt mediæ, sed columnæ:' quasi in ratione fabricæ directe opponantur; et vere opponuntur. Quod cum ita sit, cur dicam Virgilium intellexisse columnas, et libere mutasse in pilas? Nobilior multo est columna, ut ratio annuit, et versus Paulini Natali 9. Felicis, 'Quæque prius pilis stetit, hæc modo fulta columnis, Vilia mutato sprevit cæmenta metallo.' Et quia nobilior, ideo in ædificiis spectatur: pila contra, quia informis, undarum tenebris destinatur. Hæ pilæ excitabantur non solum in ipsis undis prope litus, sed etiam extra undas in ipso litore, ad arcendos fluctus maris. Sic Lucret. l. vi. 'Est quoque uti pos-

sit magnus congestus arenæ Fluctibus adversis oppilare ostia contra, Cum mare permotum ventis ruit intus arenam.' Virgilianas capio de eis, quæ extra aquas 'Baïarum in litore:' et cum addit; 'jaciunt ponto,' non est, *in ponto*, sed *ponto*, id est, *contra pontum*. Inde cum ab litore in undas corruit, ingens ille sonitus et strepitus Virgilii. *Cerda*.

Molibus] Præclare: nam et hæc vox de structuris, quæ aut in mari, aut juxta mare. Sidon. Paneg. Anthem. 'itur in æquor Molibus.' Cic. ad Attic. 'Aditus insulæ munitis mirificis molibus.' Senecæ in Hercule Furen. et de ipso Hercule cadente, 'jam totus ad terram ruit, Ut cæsa silvis ornus, aut portus mari Datura moles.' Sed et Sidon. loquens de Pado epist. i. 5. 'Ab alveo principali molium publicarum discretus obiectu, et per easdem derivatis tramitibus exhaustus,' &c. Quin. aquam ipsam *molem* vocat Curt. l. iii. per initia, ubi inducit Lycum 'majore vi, ac mole agentem undas.' *Idem*.

712 *Ponto jaciunt*] Hoc est, contra Pontum. *Servius*.

Constructam jaciunt ponto] Antiqui omnes codices hoc numero legunt; *constructam ponto jaciunt*: sed magis placet interjectus dactylus. *Pierius*.

Sic illa] *Sic*, protrahendum, nam cum dixisset qualis, addidit, *sic illa*. *Servius*.

713 *Prona trahit*] Ita enim exædificantur. *Idem*.

Vadis illisa recumbit] In antiquis aliquot codicibus legitur *undis inlisa*. Sed *vadis* magis placet. Alludit autem Poëta ad portus Lucrini reparationem ab Augusto factam, quum ædificatus a Julio Cæsare corruisset. *Pierius*.

715 *Prochyta alta tremuit*] Atqui hæc insula plana est: sed epitheton de præterito traxit. Nam, ut dicit Plinius in naturali historia, *Inarimes* insula fuit alta, quæ terræ motu dif-

fusa, aliam insulam fecit, quæ *Prochyta* ab effusione dicta est, ἀπὸ τοῦ προχύου. Hanc Nævius in primo belli Punici de cognata Æneæ nomen accepisse dicit; sed *Inarime* nunc *Enaria* dicitur, et sæpe fulgoribus petitur, ob hoc, quod Typhoëum premat, et quia in eam ad contumeliam simiæ missæ sunt, quas Grajorum lingua ἀπῳας, id est, *Enarias* dicunt; ob quam causam Pithecusam etiã vocitant, licet diversi auctores varie dicant. Nam alii hanc insulam Typhoëum, alii Enceladum tradunt premere, et putatur nove dictum *Inarimem*, quod et singulari numero, et addita syllaba dixerit, cum Homerus εἰν ἀπῳοις posuerit, ut prior syllaba præpositionis locum obtineat. Livius in libro nonagesimo quarto, *Inarimem* in Mæoniæ partibus esse dicit; ubi per quinquaginta millia, terræ igni exustæ sunt; hoc etiam Homerum significasse vult. *Prochyta* ergo *alta*, quondam scilicet. *Servius*.

Durumque cubile] Hoc est, mortiferum, ad pœnam statutum. *Idem*.

Durumque cubile] Mortiferum, ad pœnam statutum. Lucan. l. v. 'Campana fremens ceu saxa vaporat Conditus Inarimes æterna mole Typhoëus.' Ita Æn. iii. Ætna imposita est Encelado fratri hujus Typhoëi. *Taub.*

716 *Inarime*] Audi prius imitationem; postea breviter disputabitur is error, qui falso Virgilio affingitur. Ait Hom. Iliad. ii. Γαῖα δ' ὑπεστονάχιζε, Διὶ ὡς περικεραυνῶ Χωμένῳ, ὅτε τ' ἀμφὶ Τυφωέϊ γαῖαν ἰμάσση Εἰν Ἀπῳοις, ὅθι φασὶ Τυφωέος ἔμμεναι εὐνὰς. Sed ecce nubes ἀμύσσων, καὶ εὐρηθῶν, καὶ ἀτόπων in te Maro. Cur conjunxisti divisas ab Homero voces? ille εἰν Ἀπῳοις, tu *Inarime*: non ergo Græcum intellexisti? Adeant isti ἀμύσσοι Turnebum, Erythraum, Scaligerum, Modicium, qui defendunt Virgilium. Nolo hic ego illorum myriadas. Mihi satis tot Latinorum lumina, qui judicium Virgilii probant. Hi sunt

Plinius, Ovidius, Statius, Lucanus, Claudianus, Silius, Valerius. Hi omnes *Inarimem* unica voce dixerunt. An ignoraret Virgilius locum, a quo non longe distabat? Et, si dixerimus in Homero legendum voce unica *Εἰναρπίοις*, qui convincemur? Et Plinius aperte ait, III. 6. Homerum scripsisse *Inarimem*: et Cluverius in Claud. notavit, Maximum, qui Græcus, et Homeri acerrimus explorator, scripsisse, et agnovisse *Εἰναρπίην* voce unica. Sed esto Homerus divisim scripserit *εἰν' Ἀρπίοις*, cur non potuit Virgilius conjungere? quod jus poeticum, si hoc non est? *Cerda*.

Imposta] De Sicilia imposita Giganti Pindarus Od. Pyth. I. *πιέζει*, premit. *Idem*.

717 *Hic Mars armipotens, &c.*] II. T. *μένος πολυθαράς ἐνήκε*: et Od. A. τῷ δ' ἐν θυμῷ θῆκε μένος καὶ θάρσος. Item II. A. μέγα δὲ σθένος ἔμβαλ' ἐκάστω κραδίη. II. P. ἀφίει μένος ὕβριμος ἄρης. et II. Θ. Τράεσσιν ἐν μένος ᾤρσε. et Eurip. in Suppl. θάρσος δ' ἐνῶρσε παντὶ Δαναϊδῶν στρατῷ. et II. N. ἀμφοτέρω κεκοπῶς πλησεν μένεος κρατερόν. *Germ.*

718 *Stimulos acris*] Sæviendi scilicet. Nam sunt et timoris et libidinis stimuli. Notanda quoque proœconomia; quæ id agit, ut verisimile sit Turnum victorem evasisse de castris. *Servius*.

Stimulos acris sub pectore vertit] Ita I. VI. 'stimulus sub pectore vertit Apollo.' Auctor Theb. 'Quid est, Quod te effecerit? quod novos suffixerit Stimulos dolori?' Et Claud. Hon. III. 'virtutum stimulos.' *Cerda*.

Atrum timorem] Per metalepsin: id est, turpem, odiosum. Ex eo, quod atra quæ sunt, inauspicata et funesta et injucunda erant. Sic Flaccus Od. IV. H. 'nimuantur atrae Carmine curæ;' id est, invisæ, molestæ. Id. Sat. II. 6. 'ut simul atras Ventum est Esquilias;' id est, odiosas mihi. Sic in Arte: 'atrum Desinat in piscem mulier;' id est, turpem et fæ-

dum. Turneb. XXI. 7. Alii *pallidum* interpretantur, *καταχρηστικῶς*. *Taubmann*.

720 *Undique conveniunt*] Non dicit qui conveniunt, sed illi sine dubio, quibus Mars iniecit audaciam, inventa opportunitate, irruerunt castra Trojana. *Servius*.

Quoniam] Postquam. *Idem*.

721 *Bellator deus*] 'Mars armipotens,' vs. 717. *Taubmann*.

Deus incidit] Stat. Theb. III. 'Tantus in attonitis cecidit Deus.' *Cerda*.

Animo deus incidit] Tale illud Statii Theb. I. 'Pierius menti calor incidit.' *Taubmann*.

722 *Ut fuso germanum corpore cernit*] Hom. II. T. de Polydoro interfecto, Ἐκτωρ δ' ὡς ἐνόησε κασίγνητον Πολύδωρον Ἐντερα χερσὶν ἔχοντα. *Germanus*.

723 *Qui casus agat res*] In Romano et in Mediceo quis, ut Grammaticorum præceptionibus fieret satis. Nam quis cum s dici volunt Grammatici, auctore Sosipatro, cum in quærendo: ut, 'Quis te, nate, Dea.' In inferendo autem qui sine s, ut, 'Ille, (vides) pura juvenis qui nititur hasta.' Est enim præpositivum quis, subjunctivum qui: quod tamen auctores non observarunt. Ut Attius, 'quinam Tantalidarum internitioni modus sit.' Et Virgilius, 'qui casus agat res.' Hæc Carisius. *Pierius*.

725 *Obnixus*] Connisus, conabundus. *Servius*.

Latis humeris] Quales plerumque sunt virorum fortium: Æneæ II. 721. Daretis v. 376. Orniti XI. 680. *Taubmann*.

726 *Duro in certamine llaquit*] Sine spe evadendi. *Servius*.

727 *Ast alios secum includit*] Pro hostibus, quoniam multos suos exclusisset. Statius, 'Par operi jactura luero. Namque, hoste recepto, Excludere suos.' Potest tamen et dubium esse, *includit*, utrum hostes, an suos? *Idem*.

728 *Demens*] Pathos per personam

Poëtæ proferendam. Alibi, 'Sed tum forte cava dum personat æquora concha' Demens, et cantu vocat in certamina divos.' *Servius*.

Rutulum] Potest accusativus esse, potest et genitivus. *Idem*.

Ulro] Insuper. *Idem*.

730 *Tigrin*] Cum hac fera comparari soliti viri fortes; et ideo Herculem cum illa confert Val. Arg. l. iii. et *Martiam* vocat, quia bellicosa. Apollon. l. ii. Exeis. Hieros. 'Indica tigris, Occiso pastore, pecus laceratque, trahitque.' *Cerda*.

731 *Continuo nova lux*] Tanta fuit inter cæteros dissimilitudo Turni, ut illum forma corporis et armorum qualitate quivis posset agnoscere. *Donatus*.

Lux oculis effulsit] In Romano codice *offulsit*, ut superius. *Pierius*.

732 *Horrendum sonuere*] Ad verbum Hom. Il. iii. Δεινὸν δ' ἔβραχε χαλκὸς ἐπὶ στήθεσιν ἄνακτος. *Cerda*.

Tremunt in vertice cristæ] Sil. l. i. 'Lethiferumque micant fulgentes vertice cristæ.' Stat. Theb. iii. 'capiti tremit area cassis.' Quod Hom. Il. xx. νευστάζων κόρυθι. Prope ad Poëtæ Amm. l. xx. 'acies conis galearum minacius nutans.' *Idem*.

Tremunt in vertice cristæ] Comparant hæc Grammatici cum Homericis Il. xviii. atque etiam vellicant. Sed Scal. v. 3. docet hujus loci minimam laudem superare Homeri maximam; quam ibi videas, ut et Pontanum in Antonio: ubi Virgillii judicium acerrime defendit. Ita Æn. x. 270. 'Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma funditur,' &c. *Taubmann*.

Micantia fulgura mittit] In Romano, Mediceo, et in Porcio fulmina: et verbum *mittit* numero variat. *Pier*.

Micantia fulgura] Lucret. l. iv. 'nictantia fulgura flammæ.' *Taubm*.

734 *Inmania membra*] Quia Turnus 'præstanti corpore:' ut in vii. et ib. et ix. 'ac toto vertice supra est.' *Cerda*.

737 *Dotalis regia Amatæ*] Aut tibi data per dotem, aut quia sperabatur. Et bene *Amatæ*, quæ illum sola generum esse cupiebat, contra mariti judicium. Ergo eum mulieri probatum, non viro, dicit. Notandum sane, quia id agit, ut ostendat, non se per imprudentiam Turnum inclusisse, sed illum per temeritatem sibi minime profutura castra penetrasse. *Serv*.

Amatæ] Regina. *Amatæ* vero nomen priscum est, eo enim appellari omnes consueverunt Vestales: quod ea ita fuisset dicta, quam primam Numa rapuit: raptæ statim hoc nomen imponebat. *Hortens*.

740 *Olli subridens*] Magnam confidentiam virtutis ostendit. *Servius*.

741 *Si qua animo virtus*] In Romano animi. Sed magis placet animo. *Pierius*.

742 *Priamo narrabis Achillem*] Propter illud Sibyllæ, 'Alius Latio jam partus Achilles.' Hoc autem sic dictum est ut illud, 'Degenerem quem Neoptolemum narrare memento.' *Servius*.

743 *Rudem nodis*] Non levem, nec pulchram, sed fortem. *Idem*.

Cortice crudo] Viridi. Nam hastæ igni plerumque torrentur. *Idem*.

744 *Summis adnixus viribus hastam*] Est hoc, quod Hom. Il. xvii. ἐπὶ δ' αὐτὸς ἔπεισε βαρὲλ χειρὶ πύθσας. *Cerda*.

745 *Excepere auræ vulnus*] Quicquid irritum est, et frustraneum, *abire in auras* dicebatur proverbiali schemate. Vide Æn. v. ad illud, 'verberat ictibus auras.' Præclare admodum, quia ad Musam Virg. Valerius Arg. l. iii. 'raptumque per auras Vulnus:' et Nonn. l. xi. in re simili, ἦέρα βάλλων. *Idem*.

Vulnus Saturnia Juno Detorsit veniens] *Vulnus veniens*, id est, ictum, quo vulnerari debuit. Plerique, sed non idonei commentatores, dicunt hoc loco occisum Turnum: sed causa œconomiae gloriam a Poëta Ænæ esse servatam: quod falsum est.

Nam si veritatem historiæ requiras, primo prælio interemptus Latinus est in arce, postea simul Turnus et Æneas, postea Mezentius ab Ascanio. *Servius*.

Saturnia Juno Detorsit] Hoc figmento Poëtæ plenissimi. Apud Hom. Minerva Il. xx. et xxii. detorquet telum, ne Achilles feriat. Apud Nonnum l. xxii. Venus, et eadem apud Calab. l. xi. Primus effert verbo ἔτραπε, alter ἀπεικοντίζε, tertius ἀπέτραπε. Sed et Hom. Il. viii. aliter, ἄλλ' ὕγε καὶ τόθ' ἄμαρτε παρέσφηνεν γὰρ Ἀπόλλων: *Hic autem aberravit: avertit enim Apollo*. Itaque σφάλω et παρασφάλω ad rem eandem. Virgil. vero, qui hic *detorsit*, in x. 'deflexit Venus tela.' Pulchra est poësis Ovid. Metam. viii. ubi Diana, ne aper feriat, qui sub tutela, ferrum abstulit jaculo misso in illum, 'ictus ab illo est, Sed sine vulnere aper, ferrumque Diana volanti Abstulerat jaculo, lignum sine acumine venit.' *Cerda*.

747 *Telum*] *Telum* gladium dixit a longitudine. Unde et *mustela* dicitur, quasi mus longus. *Telum* autem pro gladio posuisse illud significat, quod infert paulo post, 'consurgit in ense.' *Servius*.

Telum] Miratur *Servius telum* pro gladio positum. Sed enim et apud oratores invenitur. In Rhet. ad Heren. lib. primo, 'Ajax in silva postquam rescivit quæ fecisset per insaniam, gladio incubuit. Ulysses intervenit, occisum conspiciat, corpore telum cruentum educit.' Est in Mediceo *librat* pro *versat* scriptum. *Pierius*.

Versat] *Librat*, jactat, et est Ennianum, 'Versat mucronem.' *Serv.*

Is teli] Par, similis. *Idem*.

Neque enim is, &c.] In Romano codice, in Porcio, et aliquot aliis scriptum, *neque enim es*, ut sit, ideo non effugies: quia tu non es auctor teli neque vulneris. Tua enim evitari

possunt, mea autem minime. *Pier.*

Is teli] Cum *is auctor* sit hoc loco par auctor, ita explicante Servio, et postulante sententia, mihi visum vocabulum *is* Latinam natam per ἀποκοπήν, ab Græco ἴσος: ut *at* ab ἀτάρ' et *caput* a κεφαλή' et multa alia. Ita ut *is* nihil sit aliud, quam ἴσος. *Cerda*.

Vulneris auctor] Ovid. Metam. viii. 'Vulneris auctor adest:' et ix. de eo, qui tantum percussit venabulo, 'factique refugerit auctor.' *Idem*.

749 *Sublatum alte consurgit in ense*] Genus ferendi Gallicanum. Salustius, 'Regressi ad faciliores ictus loco cedebant.' *Servius*.

Sublatum alte consurgit in ense] Militaris ferendi modus sublato ense, cujus alibi Poëta meminit; nam de eodem Turno, 'Alte sublatum consurgit Turnus in ense.' Et de Ænea, 'Jamque assurgentis dextræ, plagamque ferentis.' Cum vero hic *Servius* notet, hoc genus ferendi esse Gallicanum, probe Titius Loc. iv. 4. rem hanc illustrat Polybii testimonio hoc: οἱ Ῥωμαῖοι συνδραμόντες εἰς τὰς χεῖρας τοὺς Κελτοὺς ἀπράτους ἐποίησαν, ἀφελόμενοι τὴν ἐκ διάρσεως αὐτῶν μάχην· ὅπερ ἐστὶν ἴδιον γαλακτικῆς χρείας, διὰ τὸ μηδαμῶς κέντημα τὸ ξίφος ἔχειν. *Cerda*.

750 *Et mediam ferro, &c.*] Par vulnus Æn. xii. 'Adversi frontem mediam, mentumque reducta Disjicit, et sparso late rigat arma cruore.' Species hujus ictus sumpta ab Homer. Il. iv. ubi διὰ κροτάφοιο πέρησεν αἰχμή: et alius Il. xvi. percutitur μέσσην κακκεφαλῇν in quibus ictus signatur per media tempora, et medium caput. *Idem*.

Gemina inter tempora] Codices nonnulli veteres legunt 'media inter tempora:' figurata elocutione; media frontem, inter media tempora. *Pierius*.

751 *Impubesque*] Pathos ex ætate movit. *Servius*.

752 *Concussa est pondere tellus*] Pli-

nus de elephantō in pugna canis VIII. 40. 'Ad casum ejus tellure concussa.' Et nota *πρέπον*, ut ad cadentem fratrem Bitiam 'dat tellus gemitus,' ita ad Pandari casum eadem concutitur. *Cerda*.

754 *Atque illi in partibus æquis*] Antiqui codices omnes, quotquot vidi, legunt absque *in*, 'atque illi partibus æquis.' *Pierius*.

Partibus æquis Huc caput atque illuc, &c.] II. XVI. ἡ δ' ἄνδρα πᾶσα κέσθω, scilicet κεφαλῇ: et I. VIII. ἐτέρωσ' ἤμυνσε κάρη πῆληκι βαρυνθέν: et quod hic *pendit*, in II. XIII. de re simili, ἐκλίνθη δ' ἐτέρωσε κάρη: *inclinatum caput in partem alteram*. Nonn. I. XXXII. αὐχένα δαίξας. Neque abit ictus ille II. XVI. ubi, penetrante ense, ἔσχε δ' οἶον δέρμα, *sola pellis tenuit*: nam παρηέρθη δὲ κάρη, *caput pendit*. Hos ictus ne putet Lector fuisse incredibiles, Plutar. scribit, Pyrrhum Regem Epirotarum ita fortiter percussisse Barbarum, ut, penetrante Pyrrhi gladio, eodem momento corporis partes dissectæ hinc atque hinc dilaberentur. *Cerda*.

755 *Huc caput*] *Huc pendit* figurate. *Servius*.

756 *Diffugiunt*, &c.] Stat. Theb. VI. 'rapit attonitos fuga cæca.' Et quidem 'formido trepida' Virgilio indicat 'caecitatem' Statii, et animos attonitos, atque ἐμβροτήτους. Val. I. III. 'Continuo dant terga metu, versique per agros Diffugiunt, quæ sola salus.' Hom. hanc fugam II. IV. χώρησαν δ' ὑπὸ τε πρόμαχοι. Sed cum unus Turnus tot millia hominum in fugam convertat, velim adeas Josephum VII. 3. Bell. Jud. expendentem hoc genus belli. Virgilio locus ducitur ab extremis versibus II. XII. ubi vim Hectoris ruentis intra murum Graecorum non sustinent universi Graeci, omnesque fugam capessunt ad naves, ut ibi tuto lateant. Indicavi tantum locum, ne multa transcriberem. *Cerda*.

759 *Bello gentique fuisset*] Quia illic Ascanius exstinguebatur. *Serv.*

760 *Cædisque insana cupido*] *Æconomia* est, quæ excusat Turnum, cur non, a porta fugatis Trojanis, penitus deleta sint castra. *Idem*.

Cædisque insana cupido] In veteribus aliquot exemplaribus *infanda*. P.

761 *In adversos*] Vide vs. 12. *Taub.*

762 *Principio*] Intra castra, post Trojanorum fugam. *Servius*.

Succiso poplite Gygen Excipit] Ordo est, Excipit et succidit poplitem: ut, 'Postibus hæsit adesis,' et, 'Scuta latentia condunt.' Nam ante fuit, ut cum circumveniret insidiis. *Poples* autem sciendum *Po* brevem esse, sicut in *Sereno* legitur: et fit longa positione. *Idem*.

763 *Hinc*] Deinde, nam ordinis est adverbium, non loci. *Idem*.

Raptas] De hostium cadaveribus. Nam quod dicit Donatus, *ab armigero*, non procedit. Cum solus inclusus fuerat Turnus, ut post ait, 'Unus homo, quamvis possit,' sicut in 'Suggerere tela mihi:' et paulo post, 'Tum magnam corripit hastam, Et jacit.' *Idem*.

764 *In tergum*] Romanus codex *tergus* habet. Quam lectionem hoc citato versu Flavius Sospiter agnoscit adversus eos, qui pro *dorso Tergum tergi* facere, *Tergus* vero *tergoris* pro *pelle*, contendebant. Nam et *Terga boum* dictum a Virgilio reperit, quum *Tergum* tantum hominis esse contenderent. Exemplis vero Virgilianis impunitas etiam illis datur, qui putant *Tergum* hominis, *Tergus* vero pecoris nominari. Nam et 'Tergora deripiunt costis:' et alibi, 'Venit in tergum adversi Salmonis' legitur. *Pierius*.

In tergum] Charisius duobus in locis I. I. agnoscit hic *In tergus*. Quod et Jos. Scal. probat ad illud Manilii I. IV. 'et Colehida terгоре vexit.' *Taubmann*.

Juno vires animunq̃ ministrat] *Æ-*

conomia, ut quod dicit possit esse verisimile. *Servius*.

Vires animumque ministrat] Hom. de Pallade: μένος θυμὸν ἐγείρει. Id. δῶκε μένος καὶ θάρσος. *Taubmann*.

765 *Confixum Phegea parma*] Veteres omnes codices *confixa* legunt *parma*. Sed *confixum* figuratius est. *Pierius*.

Confixum Phegea parma] Hæc sententia sæpe in Hom. et aliis, ubi una cum corpore etiam arma perforantur. Enn. l. xv. 'Configunt parmam.' Plutar. in vita Crassi exhibet Romanorum χεῖρας θυρεοῖς συμπεπερονημένας: manus affixas una cum scutis. Et addit miserabile spectaculum, videlicet πόδας διαμπὰξ προσεληλαμένους πρὸς τοῦδαφος: pedes trajectos, et solo affixos. *Cerda*.

Phegea] Hujus nominis ducem Stat. inducit Theb. II. *Idem*.

766 *Martemque cientis*] Pugnam agitantes. *Servius*.

767 *Alcandrumque Haliumque Noëmonaque Prytanique*] Homeri versus, tantum conjunctione mutata: "Ἀλκανδρόν θ' Ἀλιὸν τε Νοήμονά τε Πρύτανιν τε. Unde apparet non ad historiam, sed ad ornatum poëmatis hæc nomina pertinere. *Idem*.

768 *Tendentem contra*] In se facientem impetum. *Idem*.

Dexter] An, quod ab parte dextera hostem occupaverit Turnus? An *dexter* hic est, industria quadam dexteritate in pugnando acer? Pindarus enim Olymp. od. ix. Epharmostum cum laudat εὐχεῖρα appellat, καὶ δεξιόγων, id est, promptum manu, et membrorum dexteritate præstantem. An demum, ideo *dexter* Turnus, quod felix illius successus? Felicia enim dici *dextra*, sciunt omnes, ut *sinistra* infelicia. *Cerda*.

771 *Cum galea longe jacuit caput*] Ad exprimendam celeritatem præterito usus est tempore. Potuisse autem caput cum galea longe jaci, præmissa loci altitudo significat. *S.*

772 *Felicior*] Peritior. Nam in unguendis telis non est felicitas, sed peritia. Sane nec *ungo*, nec *ungentum* recipit, excepto uno nomine, ut *ungen*. Unde est, 'Et pingues unguine ceras.' Est autem mira brevitate inducta descriptio. *Idem*.

773 *Ferrumque armare veneno*] Speciose dictum *armabat ferrum*, quo nos armari consuevimus: ut ex venenato ferro vehementius et perniciosius vulnus sit. *Idem*.

Ferrumque armare veneno] In Hom. ad illinendas sagittas quaeritur φάρμακον ἀνδροφόνον, venenum mortiferum. Æneide etiam x. 'calamos armare veneno.' Sil. l. III. 'Spicula dirigere, et ferrum infamare veneno.' Inventum artis hujus ad Scythas referre possumus: nam illi hac arte claruerunt, scribente Aristot. lib. περ. θανμ. pene ad exitum, hunc in modum: 'Scythicum venenum, quo sagittæ inficiuntur, ex viperis parari ajunt. Observant enim Scythæ parientes, et captas mox diebus aliquot liquefaciunt, cumque satis videntur computruisse, infundunt humanum sanguinem ollulae, quam in sterquilinum defossam cooperiunt. At ubi putridus is quoque apparet, liquorem supernatantem aquosum miscent cruore viperæ, lethaleque hoc pacto venenum reddunt.' Ex Aristotele proculdubio Plin. xi. 53. 'Scythæ sagittas tingunt viperina sanie, et humano sanguine: irremediabile id scelus mortem illico adfert levi tactu.' Ab utroque illustrari quit Ovid. qui sæpe Scythus venenum attribuit, quo linunt sagittas. Lege hac de re Theophrastum l. ix. hist. Plant. Nicand. Alexiph. Paulum Æginetam vi. 88. Poëtas omnes. *Cerda*.

Ferrumque armare veneno] Notat Quintil. viii. 6. p. 473. duplicatam esse translationem: 'armare ferrum;' et, 'armare veneno.' *Taubmann*.

774 *Clytium Æoliden*] An quod pater *Clytii Æolus* Trojanus quispiam?

An quia ille genus suum referret ad *Æolum* ducem ventorum? Sic et Ulysses dictus *Æolides*. An demum, quod adlubescit, quia credibile multos *Æoles* secutos fuisse *Æneam*, præsertim cum dicat Strab. Geog. l. XIII. *Æoles* dispersos olim fuisse per Trojanam regionem, adeo ut quidam Trojam ipsam appellarint *Æolida*, vel totam, vel partem ejus. *Cerda*.

Amicum Crethea Musis] Poëtam lyricum: et tale est schema per repetitionem, ut, 'sequitur pulcherrimus Astur, Astur equo fidens.' *Servius*.

Amicum Crethea Musis] Noluit 'Musi amici,' ut vulgus. Horat. 'amico Hercule.' Propert. l. III. 'Apolline dextro.' Pers. Sat. v. 'Jove dextro.' *Amavit* Theocritum, qui εἶδ. XI. Καὶ ταῖς ἐννέα πεφίλαμμένον ἔξοχα Μοῖσαι: *Et novem quidem Musis præclare amicum.* *Cerda*.

775 *Musarum comitem*] Non re vera comitem, sed carminum studiosum. *Servius*.

776 *Numerosque intendere nervis*] Rhythmos facere intentione nervorum. Nam numeri sunt Rhythmi, ut 'Numeros memini, si verba tenerem.' Ergo hoc dicit, Secundum cordas verba componebat. *Idem*.

777 *Semper equos*] Laus hominis quod tantam Musicam non ad turpes actus, sed ad res egregias, adhiberet. *Donatus*.

778 *Audita cæde suorum*] Servat τὸ πρέπον, ne, præsentibus ducibus, Turnus tot strages fecisse videretur. *Servius*.

781 *Quo deinde fugam*] Aut vacat deinde, ut tandem, gentium, locorum. Aut intelligimus mente cum tractasse, quod de campis milites solent ad castra confugere: et sic dixisse, *Quo deinde?* scilicet de castris: quo fugietis ulterius? Sic Terentius, 'Quid igitur faciam?' Et hoc est melius. Unde et sequitur, 'Quos alios muros?' Est ea autem amara accusatio. *Serv.*

782 *Quos alios muros*] Locus plane

Hom. apud quem Ajax Iliad. xv. cum Græci a Trojanis premerentur ita dissertat exhortans Græcos, 'Ἡέ τις φάμεν εἶναι ἀοσσητήρας ὀπίσσω, 'Ἡέ τι τεῖχος ἀρειον, δ' κ' ἀνδράσι λοιγὸν ἀμύναι; Οὐ μὲν τις σχεδὸν ἔστι πόλις πύργοις ἀραρυῖα, ἥ κ' ἀπαμυναίμεσθ': *An aliquos putamus esse adjutores a tergo? An aliquem murum fortiozem, qui viris mortem avertat? Non equidem aliqua prope est civitas turribus munita, Quam hostes propulsemus.* *Cerda*.

Quos alios muros] Hanc Mnesthei increpationem ex Iliad. xv. sumptam notat Macrob. v. 9. Sed Scaliger ait tantum hic Poëtam sono et ardore præ illo præstitisse, ut non videatur inde quicquam desumpsisse. v. 3. *Taubmann*.

783 *Unus homo*] Ac si diceret mortalis. Et bona extenuatio est, cum supra dixerit, 'Rutulum in medio non agmine regem.' *Servius*.

Unus homo] Est hoc, quod Achilles de uno Hectore Iliad. XXII. Ὅς κακὰ πολλὰ ἔρδεσκεν, ὅς οὐ σύμπαντες οἱ ἄλλοι: *Qui mala multa patravit, quanta non universi alii.* Stat. Theb. III. 'heu segnes, quorum labor hæret in uno.' Videlicet multi in uno Tydeo, et victi omnes, et l. II. Chromis ita suos increpat, 'unusne, viri, tot cædibus unus Ibit ovans Argos?' *Cerda*.

784 *Strages ediderit*] Tria breviter nota. Primum, dici hoc cum respectu ad illud quod præcessit: 'Vos, o Calliope, precor aspirate canenti, Quas ibi tum ferro strages, quæ funera Turnus Ediderit, quem quisque virum demiserit Orco.' Alterum, locutionem sumptam fortasse ab Tullio, qui bis, aut ter, *strages edere*. Tertium, dici *stragem* ab sternendo, et esse *stragem*, quod stratum est. Cui notioni cum multa præluceant, tum Livii verba hæc l. xxxv. 'Pro se quisque, armis abjectis, in circumjectas itineris silvas diffugiunt, momentoque temporis, strage armorum septa via est, maxime hastis,' &c. *Id.*

785 *Juvenum primos tot miserit Orco*] Quis nescit illud Hom. Iliad. A. Πολλὰς δ' ἰφθίμους ψυχὰς Ἀϊδὶ προΐαψεν Ἡρώων. *Idem.*

786 *Infelicitis patriæ*] Trojæ, in qua nunc sunt. *Servius.*

Veterumque deorum] Penates significat, quos semper coluere Trojani. *Idem.*

787 *Miseretque pudetque*] Sic Pallas, 'Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris.' *Idem.*

Miseretque pudetque] *Miseret* pertinet ad Deos et patriam: *pudet* ad Æneam. *Donatus.*

788 *Talibus accensi*] Ecce quantum commoda hortamina valuerunt: metuentes dudum, in plenam constantiam repente mutati sunt, et agmine denso, recuperata mentis fiducia, consistunt. *Idem.*

789 *Excedere pugna*] In Romano codice *pugnæ* legitur. Sed *pugna* melius judicant eruditi viri. *Pierius.*

790 *Partem, quæ cingitur amni*] In Romano codice, et aliquot aliis *unda* pro *amni* habetur. *Idem.*

Cingitur amni] Ita sup. 'nam dextera cingitur amni.' Cyrill. in Nahum. n. 31. πεπυργῶσθαι ποταμοῖς, καὶ τελευτῶν περιβολαῖς: *muniri fluvii, et lacuum amplexibus*: iterum, ποταμοῖς τετευχισμένη: *munita fluvii*. Verbo *cingitur* notat amnis etymon. *Cerda.*

791 *Acrius hoc Teucri*] Cum eum decedentem viderent. *Servius.*

792 *Ceu sævum turba leonem*] Senus hic est: Haud aliter Turnus retrocedens petebat fluvium, ac solēt leo pressus multitudine: nec terga præbere, propter iram et pudorem: nec posse, licet cupiat, in venantes impetum facere. *Idem.*

Ceu sævum turba leonem] Hæc Comp. ex Hom. Iliad. xvii. sumpta est: sed Poëta noster (Scalig. v. 3. auctore) nudis illis Homericis adjecit amicum incomparabilem; 'Asper, acerba tuens.' et quum miscet virtutem cum periculo; et timorem cum aviditate.

Taubmann.

793 *Premi*] *Premere*, verbum est venatorum. Æn. i. 'Aut spumantis apri cursum clamore prementem.' Turneb. xii. 12. *Idem.*

794 *Asper, acerba tuens*] Illustrat Macrob. Saturn. vi. 1. ab Lucretio, qui l. v. 'Asper, acerba tuens, inmani corpore serpens.' Ursinus ab Aristoph. qui βλέπει γὰρ τὸ μανικόν, καὶ τραγῳδικόν: *cernit furiosum, et tragicum*. Stat. Theb. xi. 'hostile tuens.' Alibi, 'dirum tuens.' *Cerda.*

Et neque terga, &c.] Qui attente legat, quæ toto hoc cursu Poëta, et mox, adeat quæ Oppian. scribit l. iv. Κυν. facile intelliget, expressam a Virg. rationem in venando leone. Ibi ait, leonem capi νόμῳ πολέμοιο, *more belli*. Nam viri cum scutis, telis, facibus, clamoribus, omnes simul strepunt, simul invadunt: leo præ virtute non terga ostentat, tantum retro reddit (ἐπιστροφάδην) et cum velit rueret, tamen nequit præ multitudine telorum. Tritum est, leones non fugere contento cursu, quandiu cernuntur, et hoc attingit Poëta. Lege Aristot. Hist. Animal. ix. 44. ubi de leone, cum premitur a venatoribus, βάδην ὑποχωρεῖ, καὶ κατὰ σκέλος, καὶ κατὰ βραχὺ ἐπιστρεφόμενος: quia videlicet sensim se subducit, crebro subsistens, atque respectans. *Idem.*

796 *Ille quidem*] Parenthesis. *Servius.*

Potis est] Ille enim, 'Tendere contra potis est per tela virosque.' *Id.*

799 *Invaserat hostes*] Aut speciem præteriti temporis mutavit, aut tempora: nam cum dixisset *invaserat*, subjunxit *vertit*. *Servius.*

802 *Nec contra vires audet Saturnia Jumo*] Atqui favente numine debuit etiam contra multitudinem posse: sed hoc Jupiter vetuit. *Idem.*

803 *Sufficere*] Subministrare. *Id.*
Sufficere] Elegans cum primis verbum in hac significatione, pro subministrare contra Jovem, cujus ma-

jor est potentia, ac numen majus.
Hort.

Cælo nam Juppiter Irim] Initio libri respondet exitus ex nuntio Iridis. Sed nota illam ab Jove mitti, non itaque tantum Iris Junonis est nuntia. Claud. Rapt. III. 'Juppiter interea cinctam Thaumantida nimbis Iræ jubet.' Et apud Val. l. IV. Juppiter Irim mittit nuntiam ad Herculem. Quin, illam esse Deorum omnium nuntiam ex Nonno colliges, qui l. XXVI. absolute, ἄγγελος οὐρανίωνων Ἴρις ἀελλήεσσα. Hom. Iliad. XV. absolute etiam, ἦτε θεοῖσι μετ' ἄγγελος ἀθανάτοισι. Quin Nonnus l. XXXI. Megæræ adhuc nuntiam facit: et Homerus ipsorum hominum. Nam Iliad. XXIII. ea defert mandata Achillis ad ventos duos, Boream et Zephyrum. Scias vero propositum Virgilio ad imitationem Homerum Iliad. VIII. Ζεὺς δὲ πατὴρ Ἴδρθεν ἐπεὶ ἴδε, χόσας ἔρ' αἰνῶς, Ἴριν δ' ὅτρυνε χρυσόπτερον ἄγγελέουσας. Ex Homeri et Virgillii præscripto Sil. l. IX. 'At non hæc Superum fallebant prælia regem, Demittit prope succinctam nubibus Irim, Quæ nimios frænet motus,' &c. *Cerd.*

804 *Dēmisit germanæ haud, &c.]* In codicibus aliquot antiquis legere est, 'misit germanæ haud,' absque ulla Synacæpha, quod nequaquam placet. *Pierius.*

Haud mollia jussa ferentem] Melius quam Homerus hunc locum exequutus est. Salvo enim sensu vitavit et fabulosa et vilia. Nam ille ipsas minas exsequitur. *Servius.*

Haud mollia jussa] Minas Jovis artificiose subticuit, quas Hom. haud sane magno cum judicio commemorare notatus est Interpretibus. Vide Scalig. v. 3. *Taubmann.*

806 *Ergo]* Quia numinis est desertus auxilio. *Servius.*

807 *Nec dextra valet]* Cum dixisset *clypeo*, non subjunxit gladium, sed *dextram*, ut ostenderet eum, nec se armis tegendo, nec hostem telis pe-

tendo, valuisse. *Idem.*

Telis obruitur] Lucanus eundem sensum per declamationem dicit, 'Telorum nimbo peritura et pondere ferri.' *Servius.*

808 *Strepit assiduo]* Ab Hom. etiam XII. Iliad. inferuntur galeæ percussæ saxis adsonantes κόρυθες αὐτεὺν βαλλόμεναι μυλάκεσσι. Ibid. αὐτῇ βαλλομένων σακέων. Vidisti etiam sup. πῆλξ βαλλομένη καναχὴν ἔχε. Stat. Theb. XI. 'galeæque tonant.' *Cerda.*

Tempora circum] Totus locus Homeri est. *Servius.*

810 *Jubæ capiti]* Pro quæ in capite sunt. *Idem.*

Capiti] Est sextus, non tertius casus. Sic Eclog. VI. 'Serta procul tantum capiti delapsa jacebant.' Ita Stat. Theb. IV. 'capiti tremit ærea cassis,' id est, in capite: et Noster in X. 'Ardet apex capiti,' pro, in capite. Inde ego existimo veterem et propriam vocem fuisse *here*, quæ postea mutata in *heri*, ad eum modum, quo *vespere*, etiamsi usitatus sit *vesperi*. Sed vetere usus est Juven. Satyra III. 'Res hodie minor est, here quam fuit.' et Mart. l. I. 'Et positum est nobis nil here præter aprum.' *Cerda.*

Umbo] Id est, scutum. Nam totum a parte significat. *Servius.*

Nec sufficit umbo] Est hoc, quod Hom. II. XIII. οὐδ' ἤρκεσε θώρηξ χάλκεος: neque erat satis thorax æreus. Valer. Arg. VI. dixit, 'ille diu conjectis sufficit hastis.' De defesso Tydeo Statius Theb. II. 'Tardatque gradus, clypeum non sustinet umbo.' Orta est vox Latina a Græca ἄμβων. *Cerda.*

812 *Tum toto corpore sudor, &c.]* Homer. de Ajace Iliad. XVI. καδδὲ οἱ ἰδρῶς Πάντοθεν ἐκ μελέων πολλὸς ἔρρεεν: *Fluebat undique multus ex membris sudor.* Aspasia apud Athen. l. V. Καὶ γὰρ ὅπως ἤκουσα χαρὰς ὑπὸ σώμα λαπαίνω Ἰδρῶτι: *Hæc ego ut audiri toto mihi corpore sudor Splenduit.* Plutarch. in Mario de fatigatis militibus, ἰδρῶτά τε μετὰ ἰσθμιατοσ πολλὴν ἐκ τῶν σωματίων

αφιέντες: manabant multo sudore corpore anhelantibus. Stat. Theb. II. de fatigato Tydeo, 'gelidus cadit imber anhelō Pectore.' *Cerda.*

813 *Et piceum (nec respirare potestas) Flumen agit*] Ordo est, *Sudor piceum flumen agit*: hoc est, sordidum, quia sine respiratione pugnabat. *Serv.*

Piceum] Turnebus per Transumptionem, *piceum* interpretatur nigrum, et ex eo multum. Multus enim humor nigricat, qui paucus pellucet, et limpidus est. XXII. 7. *Taubmann.*

814 *I'essos quatit æger anhelitus*] *Probus* ait, 'commodius hic est *Æger* quam in quinto, *Vastos quatit æger anhelitus artus*:' quamvis consuetudo sit Virgilio ista mutandi. Quidam *acer* legunt, et volunt in quinto *æger* aptius dictum de sene, hic de juvene *acer* melius conveniet. *Servius.*

815 *Tum demum*] Postquam se alias evadere non posse vidit. *Idem.*

Omnibus armis] *Cum* minus est. *Id.*

Omnibus armis] Πανοπλίαν significari vult *Victorius* XXXVIII. c. ult. *Omnibus armis* autem est, *Cum omnibus armis*, Græcorum more. *Demosth.* ἱππέας ἔλαβεν αὐτοῖς ὅπλοις, id est, *Equites cepit ipsis armis.* *Taubmann.*

816 *Ille suo cum gurgite flavo*] *Hysterologia* est, cum ille eum exceperit. Non enim procedit *cum suo gurgite*, quasi posset fieri ut eum Tyberis sine suis fluentis exciperet. Sane quærunť multi cum Tyberis *Æneæ* faveat, cur liberaverit Turnum. Sed solvitur ista oratione: Ob hoc Turnum esse liberatum, ut major *Æneæ* gloria servaretur. Alii tradunt de Tybri, qui *Æneæ* favet nunc Turnum in Junonis gratiam esse servatum. *Servius.*

Cum] *Poinisset* omittere, sed ita delectati veteres. *Ennius* apud *Fest.* in verbo *orare*, ita: 'Quod te cum precibus pater orat.' *Attius* apud *Non.* in *Meleag.* 'Pro se quisque cum corona clarum convestit caput.' *Catul.* *Epithal.* 'bona cum bono nu-

bit alite virgo.' *Cerda.*

Flavo] Vide Not. *Æn.* VII. 31. *Taubmann.*

817 *Accepit venientem*] In antiquis plerisque codicibus *fugientem* repositum ab iis, qui fugæ dedecus noluerint Turno illatum. Sed enim *fuga* et *fugere*, non semper in opprobrium, sed pro celeri cursu sapissime ponitur. Sumpta vero hæc figura nimirum ex historia *Coclitis*, qui, rescisso a tergo ponte Sublicio, cum armis se in fluvium dedit, incolumisque ad suos enatavit. *Pierius.*

Mollibus extulit undis] *Lucr.* II. 'Qua mollibus undis Litoris incurvi bibulam lavat æquor arenam.' Negat tamen *Aristot.* *Meteor.* I. IV. aquam proprie mollem dici posse, definiens σκληρὸν καὶ μαλακὸν, his verbis: ἔστι δὲ σκληρὸν μὲν, τὸ μὴ ὑπέικον εἰς αὐτὸ κατὰ τὸ ἐπίπεδον, μαλακὸν δὲ, τὸ ὑπέικον τῷ μὴ ἀντιπερίστασθαι. τὸ γὰρ ὕδωρ οὐ μαλακὸν, οὐ γὰρ ὑπέικει τῇ θλίψει τὸ ἐπίπεδον εἰς βάθος, ἀλλ' ἀντιπερίσταται· ἀπλῶς μὲν οὖν σκληρὸν ἢ μαλακὸν, καὶ ἀπλῶς τοιοῦτον, πρὸς ἕτερον δὲ, καὶ πρὸς ἐκεῖνο τοιοῦτον. *Idem* *Aristot.* lib. περὶ γενέσεως. καὶ φθ. ubi cæteras omnes qualitates ad quatuor primas refert, molle dicit ad humidum referri, non contra, his verbis: ἔτι δὲ τὸ μὲν μαλακὸν τοῦ ὕγρου, μαλακὸν γὰρ τὸ ὑπέικον εἰς ἑαυτὸ, καὶ μὴ μεθιστάμενον, ὅπερ ποιεῖ τὸ ὕγρον, διὸ καὶ οὐκ ἔστι τὸ ὕγρον μαλακὸν, ἀλλὰ τὸ μαλακὸν τοῦ ὕγρου. Videtur autem *Virgilius* *molles undas* accepisse, ut poëta ἀπαλὰ νάματα, pro delicatis. *Germannus.*

818 *Abluta cæde*] Veteres illi cæde contaminati aqua se abluerē et purificare solebant: et Romanis, post victorias, exercitum ad expiandam cædem lustrare, solemne erat: ut notat *Turneb.* XXII. 7. Ingeniose igitur, atque adeo facete, quod necessitatis erat, religioni tribuit Poëta. Vide et *Æn.* II. 719. 'donec me flumine vivo Abluero.' *Taubmann.*

ÆNEIDOS

LIBER X.

1 *Panditur interea domus omnipotentis Olympi*] Hoc dicit, Factus est dies, secundum poeticum morem: quia dicunt poetæ matutino tempore aperiri cælum, noctu vero claudi. Unde est illud alibi, 'Ante diem clauso componet vesper Olympo.' Nam et paulo post descripturus est noctem, ut, 'Jamque dies cælo concesserat:' unde intelligamus alium diem esse consumptum: et nunc eum more solito noctis prætermisisse descriptionem. Quanquam *Panditur cælum*, etiam simpliciter possumus accipere quovis tempore, scilicet ad numina convocanda: quod et melius est, quia ait *interea*, id est, dum hæc egerunt: nam hæc particula præterita negotia conjungit futuris. *Servius*.

Panditur interea domus omnipotentis Olympi] Quia sunt, qui parum probant epitheton *omnipotentis* Olympo applicatum, quod Jovis est peculiare; hi *omnipotentis*, quod omnibus, vel ab omni parte pateat, legendum existimarunt. Neque desunt qui *omniparentis Olympi* legendum autument: eamque lectionem etiam Jovianus Pontanus, vir literatissimus, videtur agnovisse. Alii non *Olympi*, sed *Olympia*, quippe domus, in antiquis exemplaribus contendant inveniri. Nos tam nova quam vetera illa Vaticanæ bibliothecæ exemplaria perscrutati, atque alia atque alia undecumque nacti, scriptum passim animadvertimus *omnipotentis*. Similiter in *Æn. x.* 'Rex omnipotentis Olympi.' Nam *Olympum* Cleantes Deorum omnium maximum judicavit. Ita *Olympi* non *Olympia*

passim scriptum est. Præterea Quintilianus versum hunc quinque continuis constare dactylis ait; dubio procul, sex dicturus, si *Olympia* reperisset. Neque idem taciturus Priscianus, quum in duodecim carminibus versum hunc quinque dactylos habere dixit. *Pierius*.

Panditur interea domus, &c.] Versus hic, epitheto tantum mutato, e Nævio totus descriptus est, 'Panditur interea domus altitonantis Olympi.' Videtur autem conversus ex Homeri loco II. Θ. Ζεὺς δὲ θεῶν ἀγορὴν ποιήσατο τερπικέραυνος Ἀκροτάτῃ κορυφῇ πολυδεϊράδος οὐλύμποιο. *Ursinus*.

Omnipotentis Olympi] Turnebus, XXIX. 24. epitheton *omnipotentem*, alio sensu, quam vulgus, explicat, omnia complectentem, omnibusque potentem: ut *potens* hic sit a potior: et *omnipotens* sit, non tantum, quod omnia possit, sed quod omnibus potiatur: quomodo apud Horat. Od. I. 5. 'suspendisse potenti Vestimenta maris Deo,' id est, Neptuno, qui mari potitur, et ejus mare sors est. Qui hic legunt *omniparentis*, vel, ut B. Egnatius, lib. Racemation. c. 20. *omnipotentis*, non audiunt eruditores: ut nec H. Stephanus: cui et Turnebi explicatio displicet; eique exempla ex Horat. et Cic. aliena videntur: quin simpliciter *omnipotentem Olympum* interpretatur cælum, quod omnipotens Juppiter incolit. Vide et Indic. Erythræi. *Taubmann*.

Olympi] Cæli, quasi ὅλος λαμπρός, ideo quia totum lucet. *Servius*.

Olympi] *Olympus*, ὁλοκαμπής, cæ-

lum est et universus Mundi ambitus, quod undique colluceat: unde et cæli quadam similitudine sphaeroides hominis caput, in quo est τὸ ὁλοαμπὲς λογιστικόν, *Olympus* dicitur, ut et οὐρανός, &c. Meminit Cælius *Olympum* etiam Jovem, ut et *Olympium*: quem vide xx. 13. ut et Johan. Scoppam in Face Artium Grut. *Taubmann*.

2 *Concilium*] Sunt codices antiqui, ubi *consilium* scriptum inveniatur. Malunt tamen Grammatici, pro congregatione concionis aut senatus, *concilium* per c scribi. *Pierius*.

Concilium] Sic et Hom. Od. E. orditur a Deorum concione: οἱ δὲ θεοὶ θάκονδε καθίζανον, &c. σύγκλητον vero hic innuit, licet sint qui malint *consilium* per s scribere, ut apud Horatium 'consilantibus Divis,' et superiore libro 'consilium summis regni de rebus habebant,' more Græcorum, quibus βουλὴ tria significat, locum scilicet, consultores ipsos, illudque, de quo consultatio agitur: docet et Eustathius esse βουλὴν τὸ τῶν ἐντίμων συνέδριον, ὃ καὶ σύγκλητος λέγεται παρὰ τοῖς μεθ' ἡμῶν, ἀγορὰν δὲ τὴν τοῦ πλήθους συνέλευσιν. *Germanus*.

Divum pater] Pro *Divorum*, sicut *Argivum*, *Danaum*, *Teucrum*. Videtur accusativi singularis specie pro genitivo plurali usus. *Servius*.

Divum pater, atque *hominum rex*] Lucil. 'Pater optimus Divum.' Pers. Sat. III. 'Magne Pater Divum.' Noluit Virgilius Homericum, πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε: *Pater hominum et Deorum*: potius Ennianum ex Ann. I. VI. 'Tum cum corde suo Divum pater atque hominum rex Effatur.' De Diis *pater*. Juppiter ipse apud Ovid. Met. IX. 'Dicor rectorque paterque.' *Cerda*.

3 *Sideream in sedem*] In astriferum circulum; non enim omnes circuli astriferi sunt, sed solus superior: aut *sideream*, lucidam dixit. *Servius*.

Sideream in sedem] Sidon. paneg. Avidi in Deorum concilio, quod cogit,

'Ipsa pavementum sunt sidera, jam pater aureo Tranquillus sese solio locat.' Claud. in suo etiam concilio, 'ut patuit stellata domus.' In suo Statius l. I. 'stellantique locat solio.' Ovid. Amor. III. 9. 'Illi sideream mundi qui temperat arcem.' Eurip. in Hercul. ἀστρωποῦς οἶκος: *stellatas domos*, id est, cælestes. Et in Ione, Διὸς πολὺαστρον ἔδος: *Jovis pavementum multisidereum*. *Cerda*.

Unde *arduus omnes*] Ut alibi, 'Et jam finis erat cum Juppiter æthere summo Despiciens mare velivolum.' *Servius*.

4 *Castrique Dardanidum aspectat, populosque Latinos*] Post generalitatem intulit speciem. Consequens est enim ut omnes terras videns, cernat etiam castra Trojana. Nonnulli sane *Dardanidum* pro *Dardanidarum* adserunt, ut sit genitivus generis masculini specie fœminina. *Idem*.

Aspectat] Ita de Jove suo Gentiles, ut cui omnia curæ. Quamobrem in Æn. I. *Despiciens* inducitur 'mare velivolum, terrasque jacentes.' Ab Statio dicitur 'prospectans.' Ovid. 'terras, hominumque labores Prospicit.' Homerus de illo, εἰσπορῶν, ἰδὼν εὐρύπης. Periphrastice in sequenti libro, 'observans oculis.' Verus Deus apud Joan. Chrys. Orat. de ira, dicitur ἀκοίμητος ὀφθαλμός. Soph. in Elect. ἐφορᾷ πάντα. Præclare vero *aspectat*, qui *arduus*; est enim *aspectare*, cernere e longinquo. Plaut. Aulul. 'Multoque prius me collocavi in arborem, Inde aspectabam, ubi aurum abstrudebat senex.' Ita legit hunc locum Joan. Guliel. ex hac proprietate, et ex manu scripto, non, *expectabam*. *Cerda*.

5 *Bipatentibus*] Physice dixit. Nam cælum patet ab ortu et occasu. Est autem sermo Ennianus tractus ab hostiis, quæ ex utraque parte aperuntur. Unde et modo *bipatentibus*, apertis intelligimus, quod intransitibus et excurrentibus pateant. *Servius*.

Tectis bipatentibus] Δικλίστι, ἀμφιπόλοισι. Poëtæ in cælo portas pingunt, quas describit Hom. II. E. Ita Isidorus ‘duas cæli januas’ dicit, Ortum et Occasum. *Bipatens cælum* Turnebus hic duo hemisphæria, superius et inferius, intelligit: vel, quod verius putat, *tecta bipatentia* dixit, ab ædium similitudine, quæ fores habent, quæ in dextram lævamque referantur. Quomodo Ausonius Epigr. 137. ‘bipatens pugillar’ dixit; quod dum aperitur, duas pandit paginas. XVIII. 27. et XXIX. 24. Porro ejusmodi Deorum concilium descripsit et Ovid. Met. I. Fab. 7. et Claudianus De Raptu, III. Statius Theb. I. quæ Scaliger inter se committit Poët. v. 3. Taubmann.

6 Calicolæ magni] Orationis istius intentio hoc agit, ut ab odiis Trojanorum Juno revocetur. Servius.

Calicolæ] Omnium facit causam, quoniam, favore Junonis, omnes contra Trojanos erant: nominatim autem uxorem suam carpere noluit. Donat.

Quia nam] Cur, quare: sermo Ennianus; ‘Quianam legiones cædimus ferro.’ Servius.

Quianam] Superius in eo versu, ‘heu quia nam tanti cinxerunt æthera nimbi,’ Pontanum diximus in libro de poëticiis numeris *heu qui nam* contendisse legendum. In vetustissimo tamen Vaticanæ bibliothecæ codice, et in plerisque aliis *quia nam* legisse me professus sum, veluti etiam hoc loco habetur. Quem sermonem Ennium esse asserit Servius. Et Valerius Probus *quianam* adverbium constare ait tribracho. Eoque adverbio usum Virgilium adjungit, ‘heu quianam tanti cinxerunt.’ Sed enim ne illa Pontanum in omni doctrinarum genere ea ætate facile principem somniasse putem, vetusti, neque quidem pauci numero, Medicus, Porcius, Vitalianus, et plerique alii codices faciunt, in quibus *quæ nam sententia* legitur: atque ita facile etiam *qui nam nimbi*, reperiri credam. Sed enim hoc alio-

rum sit judicium. Illud tamen ego dissimulare non possum, quod super hoc loco Pomp. Festus ex Verrii Flacci dictatis excerpisse se professus est: ‘quianam, pro quare et cur positum, et apud antiquos, ut Nevius in carmine Punici belli, Summe Deorum regnator quianam genus isti. Et in satyra, Quianam Saturnium populum pepulisti.’ Ennius libro septimo: Quianam dictis nostris sententia flexa est.’ Atque hic Ennianus sermo, quem citat Servius. Pierius.

Quia nam] Id est, cur? V. N. Æn. v. 13. Taubmann.

7 Versa retro] Mutata, ut, ‘Quæ te, genitor, sententia vertit?’ Quidam *versa retro* intelligunt, quod rursus ad discordias videntur rediisse: alii *versa retro*, pro inversum acta; quasi quæ prius rectum iter pergebat derivata. Servius.

Sententia versa retro] Ostendit non decere Deos mutari, aut injustos esse. Donatus.

Versa retro] Nam Italia promissa erat Æneæ, et fati ei debebatur. Taubmann.

Certatis] Aut contra vos, aut contra sententiam meam. Servius.

8 Abnueram bello Italiam concurrere Teucris] Prohibueram Italiam contra Trojanos bella suscipere. Quomodo *abnueram*? cum ipse in Æn. primo dixerit, ‘bellum ingens geret Italia.’ Sed secundum sapientes quosdam, alia est necessitas fati, alia voluntas Deorum; vis nulla est: quod ipse manifestius in quinto ostendit his versibus; ‘vel quæ portenderet ira Magna Deum, vel quæ fatorum posceret ordo.’ Nam in primo Æn. de ira Junonis ait, ‘acti fati prima omnia circum.’ Et iterum in primo, fatorum arcana se dixit narraturum, non suam voluntatem ostensurum; sed ibi secreto filiae dicit, hic aliter: idem invidiose Diis omnibus præsentibus videtur loqui, propter removen-

ait in primo, 'Ternaque transierint Rutulis hiberna subactis.' Nunc autem omnis est Italia in bella commota Junonis instinctu, quod et Alecto promisit, ut 'Finitimas in bella feram rumoribus urbes.' Et Juno dixit se magis esse facturam: ut, 'ego, si qua super fortuna laborum est, Ipsa regam.' *Abnueram* autem, prohibueram; ut contra, *annuo* promitto significat, et consentio. *Idem*.

Abnueram bello Italiam concurrere] Non est contra id, quod dixit in primo, 'Bellum ingens geret Italia:' Æneam dixit gesturum bellum in Italia, non Italiam gesturam. Cum autem omnes Deos objurgat, Junonem insolentia reprehendit. Venus autem nacta est tempus congruum querelis, quia vidit Jovem faventem Trojanis. *Donatus*.

Abnueram] Prohibueram. Respicit ad id, quod Hom. Il. I. de nutu et superciliis Jovis scripsit. Et Jupiter omnia *nutu* et *renutu* faciebat: unde et *Numinis* appellatio. Turneb. xxvi. 30. *Taubmann*.

9 *Que contra vetitum discordia*] Venerationem, prohibitionem meam. Et est *vetitum* ut æquum: unde est, 'Et servantissimus æqui.' *Servius*.

10 *Ferrumque lacessere*] Pro ferro se lacessere. Ordo autem: Quis metus suasit, aut hos arma sequi ferrumque lacessere: non est enim *hos suasit*, ne fiat *σολοικωειδής*, quamvis invenitur hujusmodi figura: ut, 'Iturnam misero, fateor, succurrere fratri Suasi;' et Ennius, 'Quis te persuasit?' *Idem*.

11 *Adveniet, &c.*] Tres sequentes versus videtur repexisse Petron. cum scripsit Satyr. 'Jam classes fluigare mari, totasque per Alpes Fervere Germano perfusas sanguine turmas.' Adduco hic locum Statii Theb. III. qui totus hæsit huic Maronis cursui. Ait enim: 'vos, o Superi, meus ordine sanguis, Ne pugnate odiis, neu me tentare precando Certetis: sic

fata mihi, nigræque sororum Jura vere colus: manet hæc ab origine mundi. Fixa dies bello, populi que in prælia nati.' *Cerda*.

Ne arcessite tempus] Nolite bellorum tempora præoccupare. Et bene satisfacit uxori cum prohibitione. Significat autem bellum Punicum secundum, quo Hannibal ingressus Italiam cum plurimis locis vicerit, præcipue apud Cannas, vicum Apuliæ, omnem populi Romani delevit exercitum. *Servius*.

Ne accersite tempus] Impressi quidem omnes codices cum aliquot ex antiquis legunt *accersite*. Sed enim Romanus, et hic et alibi verbum hoc in hanc sententiam *arcessite* scribit: et ita in Mediceo, et in Porcio, et aliquot aliis antiquis exemplaribus notatum observavi. Neque id in codicibus tantum Virgilianis, verum etiam apud Terentium eodem modo legi in antiquissimis codicibus manu scriptis, ubi in Andria vulgata habent exemplaria, 'ubi voles accersere:' vetera, quæ diximus legunt *arcesse*: ita in Adelphis, pro 'Ut uxorem accersas abi,' in his *arcessas* habetur. Sane *accerso* et *arcesso* Terentius Scaurus unum idemque verbum putat: quod *d*, quam ipse libenter in *c* mutat, eadem litera subsequente, in hujusmodi compositionibus nonnunquam etiam in *r* transire soleat. Nonnulli differentiam esse voluerunt: ut *arcesso* ab eo verbo sit, quod est *arceo*: *accerso* vero ab eo, quod est *cio*: utcumque vero scribatur, ad eandem pertinere significationem. Carisius vero eos errare scribit, qui *accerso* ex eo, quod est *arceo*, ductum putant, sicut *arcesso*: interesse enim ait, quod *arcessere* est accusare, *accersere* autem vocare. *Pierius*.

12 *Cum fera Carthago*] Illa æmula Romani Imperii, quæ paribus et votis et viribus Imperium orbis agitata. Adi Joan. Mercer. in Comment. ad librum Tertull. de Pallio. Est

fera, Martia, et bellicosa: ut Horat. Od. iv. 5. 'Quis feræ Bellum curet Iberiæ?' *Cerda*.

Olim] Quandoque. *Servius*.

Romanis arcibus Exitium atque Alpes immittet] Novum hoc et figuratum appellat Scal. iv. 16. pro, patefactis Alpibus immittitur exitium. Notat autem bellum Punicum, quando Hannibal Italiam ingressus ad Cannas omnem R. populi exercitum delevit. Descripsit illud Silius Italicus. *Taubmann*.

13 *Alpes immittet apertas*] Emphasis est: non enim dixit, per Alpes immittet exercitum, sed ipsas Alpes: quas patefecit, non sibi tantum, sed omnibus gentibus; quæ secundum Catonem et Livium muri vice tuebantur Italiam: has ante exustas, aceto infuso, Hannibal rupit. Juvenalis, 'Et montem rupit aceto.' Denique loca ipsa, quæ rupit, Apenninæ Alpes vocantur. Quamvis legatur a Pœnina Dea, quæ ibi colitur, Alpes ipsas vocari. Sane omnes altitudines montium licet a Gallis *Alpes* vocantur, proprie tamen montium Gallicorum sunt; quas quinque viis Varro dicit transiri posse, 'Una, quæ est juxta mare, per Liguras: altera, qua Hannibal transiit: tertia, qua Pompejus ad Hispaniense bellum profectus est: quarta Hasdrubal de Gallia in Italiam venit: quinta, quæ quondam a Græcis possessa est, quæ exinde Alpes Græcæ appellantur.' *Servius*.

Alpes immittet apertas] Ut Alpes aperuerit, et fregerit Annibal, notum ex Polybio et Livio: et *immittet*, ait, quasi ipsæ immissæ in Italiam, et infusæ, ut loquitur Manilius loquens de eodem Annibale: 'et Libyen Italas infudit in urbes.' Recte; nam ex imitatione Virgillii. Vulgariter Claud. de Bel. Get. 'Post Alpes jam cuncta sibi promittit apertas.' Et in Gild. 'ruptaque emissas ab Alpe Pœnus.' *Cerda*.

14 *Res rapuisse licbit*] *Clarigatio-*

nem exercere, hoc est, per feciales bella indicere. Nam veteres lædere res, *rapere* dicebant, etiamsi rapinæ nullum crimen existeret; similiter satisfacere, *res reddere* dicebant. Sed Ancus Marcius cum videret populum Romanum ardentem amore bellorum, et plerumque inferre gentibus bella, nulla justa exstante ratione, et exinde pericula procreari, misit ad gentem Equiculanam, et accepit jura fecialia, per quæ bella indicebantur hoc modo, sicut etiam de Albanis retulit Livius. Nam si quando homines aut animalia ab aliqua gente rapta essent populo Romano; cum fecialibus, id est, sacerdotibus, qui faciendis præsumt fœderibus, proficiscebatur etiam pater patratus, et ante fines stans, clara voce dicebat belli causam: et nolentibus res raptas restituere, vel auctores injuriæ tradere, jaciebat hastam, quæ res erat pugnæ principium, et jam licebat more belli res rapere. *Clarigatio* autem aut a clara voce dicta est, qua utebatur pater patratus; aut ἀπὸ τῆς κλήρου, hoc est, sorte: nam per bellicam sortem agros hostium invadebant. Unde et κληρονομοὶ dicuntur Græce, qui jure sortiuntur hereditates. *Servius*.

15 *Placitum*] Aut mihi scilicet, aut fatis: aut, quod velim vobis placere. *Idem*.

Placitum] Non eo inficias *placidum* per *d* in veteribus aliquot codicibus reperiri, prout in impressis, vulgatisque omnibus habetur. Romanus tamen codex, atque Mediceus, *placitum* per *t* legit. Quam lectionem agnoscere videtur *Servius*, quum exponit, 'mihi scilicet.' *Pierius*.

16 *Juppiter hæc paucis*] Habet personarum acceptionem: ut superioribus personis det breviloquium. Sic alibi, 'Tum breviter Dido vultum demissa profatur.' *Servius*.

At non Venus aurea contra] Quia Veneri causam necesse est reddere,

ideo non pauca refert; aut quia mater dolens; aut quia inferior. *Idem.*

Venus aurea] Passim χρυσή ἀρροστήρη vocatur. Et solent Poëtae aureum et purpureum usurpare pro pulchro. Ita Auctor Phallicorum 'Aureum florem' dixit: Albinovanus in Eleg. de morte Drusi, 'Nivem purpuream.' Horat. Od. iv. 1. 'Cygnum purpureum.' Quod notat Scal. in Catalect. *Taubmann.*

Non pauca] Decorum: nam, ut ait Catull. Carm. 55. 'Verbosa gaudet Venus loquela.' *Idem.*

18 *O pater, o hominum*] Et Titianus et Catulinus, qui themata omnia de Virgilio elicerunt et adformaverunt ad dicendi usum, in exemplo controversiarum has duas posuerunt adlocutiones, dicentes Venerem agere statu absolutivo cum dicit Junoni, caussa fuisti periculorum his, quibus Italiam fata concesserant: Junonem vero niti statu relativo, per quem ostendit, non sua culpa Trojanos laborare, sed Veneris. *O pater.* Generaliter pater accipe, non tantum Veneris. Nam supra ait, 'Divum pater, atque hominum rex.' Et bene in principiis sibi favorem arte conciliat. *Servius.*

O pater, o hominum, &c.] Romanus codex una cum Porcio, et aliis quibusdam legunt 'rerumque æterna potestas.' Probus Grammaticus, horum unum secundum Physicos, alterum secundum Mathematicos esse dicit. Circa res vero, Physica versatur investigatio. *Pierius.*

O pater, o hominum, &c.] Vide Plutarch. in Platon. quæst. διατὶ τὸν ἀνωτάτω θεὸν πατέρα πάντων, καὶ ποιητὴν προσέειπε, &c. *Germanus.*

O pater, o hominum, &c.] Est hoc, quod Æn. i. 'Divum pater, atque hominum rex;' et alibi: 'hominum sator, atque Deorum.' Ennius apud Varr. Ling. Lat. l. vi. aliter disponit has voces, 'Divumque hominumque pater, rex.' Ovid. Trist. ii. pro his alias substituit, 'Jure igitur genitor-

que Deum, rectorque vocatur.' Et Metamorph. iii. ita ait: 'Ille pater, rectorque Deum, cui dextra trisulcis Ignibus armata est, qui nutu concutit orbem.' Alii imperium maluerunt ad Jovis potestatem signandam. Nam in Prolog. Ruden. Plautus: 'Imperator Divum atque hominum.' et Horat. Od. iii. 4. 'Divosque mortalesque turmas, Imperio regit unus æquo.' *Cerda.*

Hominum divunque æterna potestas] Hunc locum Probus quærit: sed dixit unam rem secundum Physicos, alteram secundum Mathematicos: nam *Divum potestas* est, quia ipse est æther, qui elementorum possidet principatum: *hominum* vero ideo, quia bona Jovis irradiatio honores hominibus tribuit. *Æterna* autem *potestas* adjecit propter aliorum numinum discretionem. Nam legimus et Apollinem divinam deposuisse potestatem, et Herculem vel Liberum patrem non semper Deos fuisse. Sicut autem hominum et rerum potestas est, an quemadmodum pro rege vel magistratu potestas solet dicere. *Servius.*

19 *Namque aliud quid sit*] Ac si diceret, Cum pene omnes Dii in favorem Junonis concesserint, *Namque* enim conjunctio ostendit, eam hanc habuisse cogitationem: est autem parenthesis. *Idem.*

Implorare] *Implorare* est auxilium cum miseratione deprecari: qua ratione bene dicimus, 'Imploro te, ut auxilium misero feras:' contra, 'Imploro te ad diem festum,' non procedit. *Idem.*

20 *Cernis*] Ad augendam invidiam ait *Cernis*, ac si diceret, Non est opus narratione, cum Trojanorum miseras ipse conspicias. *Insultant* autem, propter quod dicturus est, 'Interea Rutuli portis circum omnibus instant.' *Insultare* autem, est inimicis irridere per cavillationem. *Exultare* vero, gloriari et lætum esse. *Servius.*

21 *Per medios*] *Suos* scilicet. *Idem.*
Insignis equis] Propter illud, 'Viginti lectis equitum comitatus.' Nam castra non eques intruperat, et ambiguum utrum *equis insignis*, an *equis feratur*. *Idem.*

Secundo Marte] Ad illud respicit, 'Hic Mars armipotens animos viresque Latinis Addidit.' *Idem.*

22 *Ruat*] *Irruat.* *Idem.*

Clausæ mœnia] Ad quæ in extremis solent adfecti confugere. *Idem.*

Tegunt] Militare verbum, et inde *tegmen* pro scuto. Sallust. Jugurth. 'neque virtus neque arma satis tegere,' id est, tegebant: Iterum; 'armis libertatem, patriam, parentesque, et alia omnia tegi.' *Cerda.*

23 *Quin*] *Quinetiam.* *Servius.*

Ipsis] In *ipsis.* *Aggeribus* autem munitionibus, sed abusive. In muris autem ideo, quia ait supra, 'Ignaros deinde in muris, Martemque cientes.' *Idem.*

Prælia miscent] Hoc quoque verbum militare. Apollonius l. ii. *χερσὶν χεῖρας ἔμειξε*: manus manibus miscuit. ibid. *Ἀμαζονίδεσσιν ἔμειξαν ὁσμύνην*: miscuerunt pugnam cum Amazonibus. *Cerda.*

24 *Aggeribus*] *Agger* proprie dicitur terra illa, quæ, vallo facto, propius ponitur: sed abusive et muros et munimenta omnia *aggerem* dicimus: sicut modo, *Aggeribus mærorum*, pro munimentis. *Mærorum* antiquæ ait pro *murorum*. Nam veteres plerique eorum, quæ nos per *u* dicimus, per *æ* diphthongon pronuntiabant: hinc est *mærorum*, pro *murorum*. Et e contra *punio*, pro *pænio*, quod verbum a *pæna* venit. Hinc est, 'Punica regna vides': cum *Pænos* ubique legerimus: hoc autem facit Græca orthographia. Nam quam nos *u* habemus, illi diphthongon habent *ou*: et ideo putarunt posse pro hac litera, diphthongon poni, licet aliam. *Serv.*

Aggeribus mærorum] Præteribo *aggeribus* et *atgeribus*, ut habetur in exemplaribus antiquis. Illud missum

non faciam multos auctoritatem *Servii* secutos *mærorum* per *æ* diphthongum scriptitasse. Nam omnino esse quædam nomina ait *Probus*, quæ *u* literam in *æ* literas convertant. Ut puta *murorum mærorum*, et cætera talia. In Romano tamen codice, in *Mediceo*, in *Porcio*, et plerisque aliis manu scriptis *murorum* per *u* notatum. Plura vero super hoc videris apud *Servium*. *Pierius.*

Mærorum] Legunt alii *murorum*. Possunt. Sed ex vet. lib. *mærorum* retinui, et ita etiam *Servius* legit. Sane veteres, *æ*, enunciabant pro *u*. Sic *carator*, pro *curator*, sic *Pænici*, pro *Punici*; sic etiam *ati*, pro *uti*. Festus in voce *publica* ita ait, 'In ponderibus publicis, quibus hac tempestate populus ætiet solet.' pro, *uti solet*. Hanc enim veterem Festi lectionem defendunt *Josephus Scaliger*, et *Gifan*, in indice *Lucret.* atque postremus male emendari *utier*. Sic et olim *lagæna* dictum; unde nunc *laguncula*, et *mænire*, pro *munire*. *Plaut. Capt.* 'vinclis mæniti sumus,' pro *muniti*. Sed de *mæris* pro *muris* testis *Lucret.* qui lib. iv. 'exesor mærorum litora circum.' *Idem* l. ii. 'ex imis mænita locis,' non *munita*; ut etiam notat *Paschal.* l. vii. *Cor.* cap. 3. *Varro Ling. Lat.* l. v. 'in arce classicus canat tum, circumque mæros.' *Plaut. Pseud.* 'Oppidum admænire.' *Ennius*, 'rate mærata.' *Cerda.*

Inundant] Implent, et inundare faciunt. *Servius.*

Inundant sanguine fossæ] Antiqui codices plerique legunt *fossas*, ut *Rutuli* sit subjectum. Quam lectionem agnoscere videtur *Servius*, dum ait, 'Inundant, implent, et inundare faciunt:' dicturus nimirum implentur, si *fossæ* plurali nominativo legisset. *Pierius.*

Inundant fossas] Ita legunt libri et *Viri docti* fere omnes; non, *fossæ*. Nam τὸ *Inundant*, active posuit: ut annotat *Priscianus* l. viii. et probat

Fabric. *Taubmann.*

25 *Æneas ignarus abest*] Ne merito videatur pati; neque enim potest videri fecisse bellum, qui factum esse ignorat, aut hoc ipso miserabilis, quia ignarus excessus. *Servius.*

Levari Obsidione sines] Liberari: et oblique per Jovem invidiam commovet in Junonem. *Idem.*

Levari obsidione] Sic contra, *premi obsidione*, in Latinis auctoribus, Livium et Curtium intelligo. *Cerda.*

27 *Nascentis Trojæ*] Invidiose: quia jam ruinis periclitatur, quæ modo nascitur. *Servius.*

28 *Ætolis surgit ab Arpis*] Atqui non est venturus. Unde accipiamus Venerem, non quasi Deam loqui; sed quasi unam de Trojanis: ut in primo, 'Unius ob iram Prodimur.' Item, 'Cœli quibus adnuis arcem.' Ne futura ignorare videatur. *Ætolis* autem *Arpis* sic dixit, ut, 'Cum as Euboicas.' Nam de *Ætolia* Diomedes venit, qui *Arpos* in Apulia condidit. *Idem.*

29 *Mea vulnera restant*] Ut possim denuo vulnerari. *Idem.*

Mea vulnera rest.] Hoc mihi scilicet futurum est, ut iterum a Diomede vulnerer, meque immortalem Jovis filiam expectet casus ille mortalium armorum. De quo Hom. Il. v. *Taubmann.*

30 *Demoror*] Expecto, sustineo, id est, ut Dea mortalium armis interisim, et ipsa depugnem: et sic dixit 'mortalia arma,' ut in duodecimo, 'vulnus mortale.' *Servius.*

31 *Sine pace tua*] Sine tua benevolentia, sine voluntate tua, sine tua concessione: ut solet dici, 'pace illius dixerim.' Dicendo autem, Si ad Italiam sine Deorum voluntate venerunt, dent pœnam; ostendit, fatum esse absolutum. *Idem.*

Invito numine Troës] Syllepsis est per genus. *Idem.*

32 *Luant peccata*] *Luant*, id est, absolvant. Dicimus autem et *luo pœnam*, sed melius est *luo peccatum*: nam

peccatum solvitur pœna. Qui enim crimine tenetur obnoxius, pœna eum a pristina liberat obligatione. Contra, *luo pœnam*, non procedit quasi pœna solvatur: auctoritas tamen ista confundit licenter, more, quo solet poni, vel a sequenti quod præcedit, vel a præcedenti quod sequitur. *Id.*

Neque illos Juveris auxilio] Concessivus est modus iste, secundum Probum: namque in artibus non invenitur. Fit autem, quotiens tædio contentionis quasi videmur concedere, quod tamen nolumus fieri; nam hoc loco id agit Venus, ut Iupiter magis præstet auxilium. *Idem.*

33 *Responsa secuti*] Hoc est, si non solum prohibiti non sunt, sed eis etiam concessum est. *Servius.*

Responsa secuti] Habentur hæc Æneid. secunda, tertia, quinta, ore Creusæ, Apollinis, Anchisæ. Nam Creusa, 'ad terram Hesperiam venies.' Apollo consultus in Delo, 'Antiquam exquirite matrem.' Anchises ad filium: 'Gens dura, atque aspera cultu Debellanda tibi Latio est.' *Cerda.*

34 *Superi*] Id est, ut Apollo. *Serv.* *Manesque*] Ut Creusa vel Anchises, vel Hector. *Idem.*

Quisquam] Verecunde: quia contra uxorem agit apud maritum. *Id.*

Quisquam] Cum notet Junonem, tamen *quisquam* dicit: nam *quis*, et *quisquam*, atque etiam *quisquis* utriusque est generis, masculi et feminei. *Cerda.*

35 *Vertere jussa potest*] Ita quidem scriptum est in antiquo codice Vaticanæ bibliothecæ: sed in Romano *jura non jussa* legitur. In Oblongo autem et aliquot aliis, *flectere jussa*: quod a plerisque doctis viris jam receptum est. *Pierius.*

Nova condere fata] Quæ adversus quæ statuisti. *Servius.*

6 *Exustas Erycino in litore classis*] Nunc per ἀντικατηγορίαν ad accusationem alterius transit; argumentum est enim utrum habeat voluntatem

nocendi, quæ nocuit. *Erycino* autem in litore, secundum opinionem suam dixit. Nam alii apud Cajetam dicunt exusta navigia; unde et *Cajeta* dicta est ἀπὸ τοῦ καλεσθαι. Quamvis quatuor naves exustæ sunt, hæc tamen exaggerat. *Idem.*

37 *Quid tempestatum regem*] Ubi que *repetam* subaudiendum est. *Id.*

Tempestatum regem] *Æolum*. Plin. III. 9. rationem adducit, cur *Æolus* rex tempestatum; nam regnavit in Strongyle, quæ flammæ eructat, 'e cujus fumo quinam flaturi sint venti in triduum prædicere incolæ dicuntur; unde ventos *Æolo* paruisse existimant.' Hinc capies versum illum Severi in *Ætna*: 'Insula, cui nomen facies dedit ipsa rotunda.' Nam στρογγύλος, rotundus est, sed de rebus et regno *Æoli* latius *Æneid.* I. *Cerda.*

Ventosque furentes] Ab hoc furore dicti *phrenetici*, a *Varrone* in *Marcip.* 'Venti ab axe frigido tum eruperant *Phrenetici* Septentrionis filii, Secum ferentes tegulas, ramos, syros.' Vide *Hippocratem* lib. de Flatibus discriminantem inter flatum, aërem, ventum. *Idem.*

38 *Æolia excitos*] Vid. supra ad I. 55. *Emmeness.*

Actam nubibus Irim] Impulsam, scilicet ut persuaderet matribus incendium navium. Aut secundum præceptum artis *Rhetoricæ*, rem unam in duas divisit, ut latius pateret rei acerbitas interposito alio crimine; nam per *Irim* naves exustæ sunt. Sed melius est (ut non sit iteratio) ad *Turnum* missam *Irim* intelligere: nec nos moveat ordo conversus. Solent enim graviora in principiis et in fine secundum artem *Rheticam* poni. *Serrius.*

Nubibus] Per nubes. *Idem.*

Actam nubibus Irim] *Æn.* v. 607. et *Æn.* ix. 2. *Taubmann.*

39 *Manes movet*] *Æn.* vii. 312. *Idem.*

Intentata] Ἀνέλπατος: vide *Victor.*

xxxI. c. ult. *Idem.*

40 *Sors rerum*] Id est, regnum: nam per sortem inter se fratres *Jupiter*, *Neptunus*, et *Pluton* mundi regna dividerunt: quæ *Juno* præter *Inferos* in *Trojanorum* perniciem moverat. *Serrius.*

Superis inmissa] Ac si diceret, Non jam *Trojanis*, sed *Diis*. Respexit autem ad illud, 'Et cæli convexa per auras.' *Idem.*

Superis] Nescio cur *Serrius* explicet, *Diis*: quod frigide elicit ex illo I. vii. 'et cæli convexa per auras.' Veri hic *superi* sunt homines, qui ita dicti cum relatione ad *Inferos*. *Virg.* Ge. iv. 'Redditaque *Eurydice* superas veniebat ad auras:' quo loci vide me. Et quidem statim se *Poëta* explicat, cum adjicit, 'medias *Italum* bacchata per urbes.' *Cerda.*

41 *Alecto*] Commoverat superos, ventos, fluctus, terras, homines. Restabant autem *Inferi*, sed et hos nuper movit. *Donatus.*

Bacchata per urbes] Non vagata, sed *bacchata*, id est, perfurit: et bene *bacchata*, quia per simulationem sacrorum *Liberi* patris, matres egerat in furorem. *Serrius.*

Urbes] *Lavinium*, *Ardeam*, et alias, e quibus conducti milites. *Cerda.*

42 *Super imperio*] Id est, de imperio: et quasi de salute sua se dicit laborare. Est autem verecunda petitio et obliqua, per quam magna *Jovi* invidia commovetur, qui imperium *Trojanis* promiserat. *Serrius.*

Speravimus ista] Absolute dixit. *Idem.*

44 *Tua conjunx*] Oblique haec in eam locuta est: nunc doloris necessitate compellitur, ut eam nominet. *Donatus.*

Conjunctæ Dura] Hic distinguendum, ne incipiant esse duo epitheta, 'dura fumantia excidia.' *Dura* autem debere distingui ipse ex persona *Junonis* ostendit. 'Quæ dura potentia nostra egit?' Et mire *conjunctæ*, quasi vitium mariti sit. Nulla autem regio

invidiose dixit, ut supra, 'Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis:' cum a sola arceantur Italia.

Servius.

Per eversæ, genitor, fumantia Trojæ] Cum dicimus, 'Rogo te per Deos,' hoc videmur dicere, Memineris religioni curæ esse petitionem meam: sicut in primo expressit, 'At sperate Deos memores fandi atque nefandi.' Cum autem dicimus, 'Rogo te per miseras meas,' videmur dicere, Memineris ab eo te rogari, qui miseras pertulit: ut ad misericordiam, qui rogatur, miseriorum commemoratione flectatur: sicut est nunc in Veneris petitione. Nam ideo sic rogat, ut commemoratione Trojanæ infelicitatis impetret misericordiam. Alias stultum est, cum adjuratur Jupiter per excidia Trojanorum. Sallustius in primo, 'Postremo ipsos colonos per miseras et incerta humani generis orare.' *Fumantia* autem, quæ fumaverunt, non enim nunc fumant. *Id.*

Fumantia] De urbe Troja Euripides Hecub. ἡ νῦν καπνοῦται: quæ adhuc fumat. De præsentī quoque Æn. III. 'fumat Neptunia Troja.' Ita vividius representatur clades, quam si diceretur de elapso tempore. *Cerda.*

47 *Incolumentum Ascanium]* Ideo Venus pro Ænea non petit hoc loco: non, quia pro eo non movetur; sed aut quia scit, eum celerius esse moriturum; aut quia soli Ascanio debetur imperium et summa rerum: ut, 'Cui regnum Italiæ, Romanaque tellus Debeantur.' *Servius.*

48 *Æneas sane]* Quidam sane pro valde accipiunt: ut, Cicero pro Quintio, 'Sane cæterarum rerum paterfamilias et prudens et attentus.' *Id.*

Ignotis jactetur in undis] Per ignota maria continnet errores. *Donatus.*

Æneas sane ignotis jactetur in undis] Et sane et undis in plerisque omnino codicibus habetur. Sed Romanus codex antiquissimus, et qui apud me est, 'Æneas procul ignotis' legunt: atque etiam pro undis, oris, in vete-

ribus aliquot exemplaribus inveni. Et est concessio amaritudinis plena, 'Æneas procul ignotis jactetur in oris,' dum tantum liceat mihi Ascanium in urbibus meis, aut *Amathunte*, aut *Papho*, aut *Cytheris* incolumentum servare. Magis tamen placet undis, ut adludat obiter ad futuram Æneæ mortem. Ut in quarto, 'Cadat ante diem, mediaque inhumatus harena.' *Pierius.*

50 *Diræ pugna]* In antiquissimo codice, *duræ*. Sed in aliis omnibus *diræ*. *Idem.*

51 *Est Amathus]* Amathus et Paphos Cypri insulæ civitates sunt. *Amathus* ab Amathonte. *Servius.*

Celsa Paphos] Antiqua Paphos, quæ nunc *Palæpafos* dicitur, in excelso fuit posita, ex quo loco ædificia, permitte pace, in littus deducta sunt. *Idem.*

Cythera] Insula est contra Laconicam, Veneri consecrata. Dicimus autem hæc *Cythera*, sicut hæc *Solyma*, hæc *Artaxata*. *Idem.*

Est Amathus, est celsa mihi Paphos atque Cythera] In exposito Palatino codice legere est, 'Est Amathus, est celsa Paphos, atque alta Cythera.' Cui lectioni secretior ille codex majoribus literis perscriptus, non nihil adstipulatur, quamvis in eo sint literæ aliquot inversæ. Adjuvat etiam id, quod inferius Juno eadem argumenta retorquens ait, 'Sunt alta Cythera.' Sunt vero codices antiqui, ubi *Amathos* scriptum sit. Sed enim ἁμαθος Græce dicitur: et eodem modo proferunt Latini, ejusdem diphthongi *ovs* servato sono. *Pierius.*

52 *Idaliæque domus]* *Idalium*, civitas Cypri est: et hic *Idaliam* dixit, cum ipse dixerit, 'Aut super *Idalium*.' *Servius.*

Idaliæque domus] *Domum* hoc loco accipio pro templo Veneris, quod situm in *Idalio*, quæ vocis hujus acceptio creberrima. Cicero libro secundo de Natura: 'Concinneque, ut multa, *Timæus*, qui cum in historia dixisset,

qua nocte natus Alexander esset, eadem Dianæ Ephesiæ templum deflagravisse, adjunxit, minime id esse mirandum, quod Diana cum in partu Olympiadis adesse voluisset, abfuisset domo.' Hom. II. VI. διθύρας ἱεροῦ δόμοιο : *fores sacræ domus.* Val. Flaccus primo Argonaut. 'Stat casta cortina domo,' de templo Phœbi. Cyrillus Alexandrinus explicans illud Micheæ cap. 3. τὸ ὄρος τοῦ οἴκου, *mons domus*, ita ait : *τοῦτέστιν, ὃ ἐφ' ἡλίου θρόνου νεώς : hoc est, in sublimi colle templum.* Quin *ναοί* apud Græcos, id est, *templa*, dicuntur παρὰ τὸ *ναεῖν*, ab habitando. Itaque præclare Virgilius octavo Æneidos 'habitat Deus : ' quem locum vide. *Cerda.*

Inglorius] Sine triumphis, immemor gloriæ. Cicero in Tusculanis : 'Quæ de vita inhonorata et ingloria dici solent.' *Servius.*

53 *Exigat hic ævum]* Antiqua pleaque exemplaria *exiget* indicandi qualitate legunt : non in deprecandi figura. Nam illud, 'Magna ditione jubeto Carthago premat Ausoniam,' separatum est membrum per concessionem. *Pierius.*

Ævum] Hic vitam, alias ætatem. *Servius.*

Exigat ævum] Lucretius I. IV. 'et ut sterili Venere exigat ævum.' *Ursinus.*

54 *Carthago premat Ausoniam]* Militare verbum. Stat. Theb. VII. 'Jam pronis Gradivus equis Ephyrea premebat Litora.' Infra, 'arva aliena jugo premere.' Cui verbo respondet *τεῖρω*, quo sæpissime Homerus utitur, ut cum ait Iliad. VI. *τεῖρουσι δυσώνομοι νῆες Ἀχαιῶν.* Ibidem : *τεῖρεσθαι Τρῶας* : et sæpe. *Cerda.*

Nihil urbibus inde Obst. Tyriis] Id est, ab Ascanio Tyrii nihil timebunt : et verum est ; nam Scipio vastaturus est Africam. *Servius.*

Quid pestem evadere belli Juvit] In fine jam agit miserabiliter, sicut egit in principiis. Nam hoc præcipit ars Rhetorica, ut epilogi et principia

pari argumentatione tractentur. *Pestem* autem incendium significat : ut, 'Et toto descendit corpore pestis,' cum de navibus loqueretur incensis. *Idem.*

Pestem evadere belli] Pestem in re belli Livius quoque usurpat I. XXV. 'Fusa extemplo est Romana acies, sed adeo ne fugæ quidem iter patuit, omnibus viis ab equite inessis, ut ex tanta multitudine vix mille evaserint : ceteri passim alii alia peste absumpti sunt.' Respondet huic Homericus *ὄλεθρος*, ut Iliad. VI. *τῶν μὴ τις ὑπεκφύγοι αἰπὸν ὄλεθρον* : *Horum nullus effugiat gravem pestem.* Quod Homerus, dicit *ὑπεκφυγεῖν*, Virg. *evadere* : quod ille *ὄλεθρον*, hic *pestem*. Ita Joseph. Bell. VII. 21. *κίνδυνον ὄλεθρον.* *Cerda.*

56 *Fugisse per ignis]* Exprimit quid sit pestem belli evadere. *Servius.*

Medios fugisse per ignis] In Romano codice, in Mediceo, in Porcio et nonnullis aliis antiquis *medium* legitur : quod multo magis placet. *Pierius.*

57 *Exhausta pericula]* Ut in quarto Æneidos, 'bella exhausta.' Summa laus Æneæ, quippe qui labores exhausserit, non tantum delibavit : quæ 'ipso periculo angustior factus,' quod de Augusto Florus I. IV. *Cerda.*

58 *Recidivaque Pergama]* Renascentia. Tractus est autem hic sermo ab arboribus, quæ aliis sectis repullulant : ergo illud *solum recidivum* dicimus, quod postea renascitur : unde modo 'recidiva Pergama,' quæ fiunt ab his, qui superstites sunt Trojanis periculis. *Servius.*

Recidivaque Pergama] *Recidiva* quidem in multis habetur exemplaribus tam recentibus quam vetustis ; tractum sermonem de arboribus, quæ aliis sectis repullulant, ait Servius. Qui quidem longe eruditius mihi videtur exposuisse alibi, 'post casum restituta,' eo versu, 'Et recidiva manu possuissem Pergama victis.' Ut enim a *cado cadivus*, ita a *recido recidivus*,

quod si a *cado*, *seco*, deduceretur, secunda syllaba produci deberet. His tamen ita disputatis, et codex Romanus, et alter pervetus, qui apud me est, *redixiva* legunt. Quod non ita proprie dictum nonnulli putant. Sextus tamen Pompejus, ubi *redixivum* esse, ex vetusto renovatum exponit, exemplum ex Cicerone citat lib. primo in Verrem: 'Utrum existimatis minus operis esse unam columnam efficere ab integra novam nullo lapide redixivo.' Ita enim est in antiquo Pompeji codice. *Pierius*.

Recidiva] Redemptia: et duco a verbo *cado*; non ab *cado*, nam pugnaret mensura carminis. Itaque *recidivum* est, quod iterum accidit: neque audio Grammaticos aliter explicantes. Nam necessario in Virgilio ita est vox ista accipienda, vel ex illo libri septimi: 'Funestæque iterum recidiva in Pergama tædæ:' et Virgilius nihil aliud dixit, quam quod Propert. iv. 1. 'et Troia Roma resurges.' Iterum: 'Arma resurgentis portans victricia Trojæ.' Et libro primo Æn. 'illic fas regna resurgere Trojæ:' et Ovid. Fast. 1. 'eversaque Troja resurges.' *Cerda*.

Recidiva] Vide Æn. iv. 341. et Æn. vii. 322. *Taubmann*.

59 *Nom satius*] Deest fuit. Serv. *Cineres patriæ insedissee*] Sic in quarto: 'Dulcesque meorum Reliquias colerem.' *Idem*.

60 *Atque solum, quo Troja fuit*] Sic in tertio, 'Et campos ubi Troja fuit.' *Idem*.

Xanthum et Simoënta Redde oro miseris] Ambiguum est utrum dicat, redde nobis re vera antiquam Trojam, an terras alias ad similitudinem Trojæ. Nam novimus hanc fuisse consuetudinem, ut advenæ patriæ suæ sibi imaginem redderent: ut, 'Effigiem Xanthi, Trojamque videtis.' Bene ergo Venus medio usa est loquendi genere, ut utrumque significaret, et antiquæ Trojæ redi-

tum, et imperium Italiæ, quod Trojanis Juppiter ad similitudinem Trojæ fore promiserat: et magis hoc est, quod latenter desiderat atque petit. *Idem*.

Xanthum et Simoënta] Vel revera Trojam antiquam petit; vel, quod Turnebus putat melius, sedes certas et coloniam, quæ antiquæ patriæ imaginem habeat. II. 21. *Taubmann*.

61 *Iterumque revolvere casus*] Si ad Trojam vis referre, sic dic: Nobis redde Trojam per naufragia et pericula, id est, patiamar denuo quæ pertulimus, duntaxat nobis Troja reddatur. Si vero ad Italiam vis referre, sic intellige, Redde nobis Italiam, et libenter repetimus ea, quæ in Troja pertulimus. *Servius*.

Casus da, pater, Iliacos] Reddantur nobis errores pristini, dummodo præsentia bella vitemus. *Idem*.

63 *Acta furore*] Ergo injuste commota. *Donatus*.

Quid me, &c.] Ostendit Juno se invitam cogi: nam nihil rumpitur nisi magna violentia. *Idem*.

Alta silentia, &c.] Juno ubique silens inducitur. Unde ei oratio, nisi ex nimia necessitate, non datur: unde est, 'Acta furore gravi.' Statius, 'Junonem tacitam furibunda silentia torquent.' Et notandum, quia sigillatim dicta Veneris hac oratione solvuntur. *Silentia* autem *rumpere*, loqui proprie dictum. Sciendum enim quod *vocem rumpere*, est tacere. Unde apparet usurpatione dictum esse, 'Composito rumpit vocem,' id est, loquitur: nam *vocem rumpere*, silere est: *silentium rumpere*, loqui. *Servius*.

Alta silentia cogis Rumpere] Lucretianum e l. iv. 'Affirmant vulgo taciturna silentia rumpi.' Horat. Epod. v. 'Sed dubius unde rumperet silentium.' Vide quæ jam secunda Æneide ad illud, 'composito rumpit vocem.' Nugatur in explicatione loci hujus Servius. Nam *vocem*

rumpere, non est tacere, ut ille affirmat. Notat tamen, Junonem solitam induci silentem, neque loqui nisi coactam: unde et Statius, 'Junonem tacitam furibunda silentia torquent.' *Cerda*.

Silentia rumpere] *Vocem rumpere*, est tacere, auctore quidem Servio. Vide Notas *Æn. II. ad vs. 129. Taub.*

Alta silentia cogis rumpere] Vid. *Erythræum* voce *Rumpere*. *Emmeness.*

64 *Obductum dolore*] Celatum jam, et diuturna cicatrice coopertum: nam *obduci vulnera* dicuntur, quæ cicatrice clauduntur. *Servius*.

65 *Ænean hominum quisquam*] Ad illud, 'Quæ superi manesque dabant:' et celans quæ facta sunt, ea, quæ non sunt facta, commemorat. Nam non *Æneas*, sed *Turnus Junonis* instinctu bella commovit. *Idem*.

Ænean, &c.] Nititur colorare falsa: nam *Æneas* bellum non movit, sed instinctu Junonis Latini. *Donatus*.

66 *Sequi*] *Petere*: ut, 'sidera voce sequentem.' Utitur autem replicatione rerum objectarum: post enim sequitur resolutio. *Servius*.

67 *Italiam petiit fatis auctoribus*] In codicibus nonnullis admodum vetustis legere est, 'Italiam fatis petiit auctoribus.' Quod nonnulli putarunt *i* litteram posse reddere syllabam communem, quum ejusmodi scansionis ratio casuræ debeat. Ut apud Ovidium *Metam. VII.* 'Dissimilemque animum subiit *Æeta* relictus:' quod imperite nonnulli depravarunt, qui 'subiit pater *Æta* relictus' legendum censuere: ignari nomen *αἴτης* in eam formam contrahi non posse. Aliquot ex iis codicibus, qui *petiit auctoribus* habent, *petit* unico *i* scribunt: sed id longiore linea notatum, ut duorum vicem subeat. Ut *inferi Choriambici* dimensione unico *i* notatum in antiquo lapide legi, quem C. Curtius, C. L. Antiochus pater, et Aricina Nais mater Basso filio posuerunt: ita eundem est:

DEBVI HOC NATVS NOBIS

PRAESTARE DVOBVS,

VT CINERES PATRIOS DEDERET

INFERIS. *Pierius.*

Italiam fatis petiit auctoribus] Producitur hoc loco ultima syllaba in *petiit*. Similia exempla vide apud Nic. Heinsium ad Ovid. *Metam. I. 114. Emmeness.*

Fatis auctoribus] Num hic responsis? quia hoc sequitur. *Servius*.

Fatis auctoribus] Ab jure sumpta locutio: ut, 'auctor ego audendi;' et, 'auctor Apollo.' Est in jure auctoritas, veneratio quædam, ac dignitas, cui credendum sit. Vide Simonem Schardium. Ideo 'auctoribus fatis,' quibus religiose credendum, et venerabunde. *Cerda*.

Esto] Modo est concedentis adverbium, nam Græcum est. Illo autem loco verbum est, 'Esto nunc, Sol, testis.' *Servius*.

68 *Cassandræ impulsus furiis*] Bene *furiis* plurali numero, quod de vaticinantibus non dicitur; ergo ut videantur merito esse decepti, qui *Cassandræ* insaniam crediderunt: quod nunc falso a Junone dicitur, sicut ex verbis probatur *Anchisæ*, qui ait, 'Aut quem tum vates *Cassandra* moveret?' *Idem*.

Num linquere castra] Illa ait, abest: hæc ait, reliquit, ut ipsi adsignet culpam: et est status finitivus, non tam dicendum abisse quam reliquisse. *S.*

69 *Vitam committere ventis*] Non qui enavigavit hoc dixit, sed *ventis*, id est, incertis et inanibus rebus. *Id.*

70 *Num puero summam belli*] Quod *Venus* ad miserationem, hæc ad indignationem posuit: et est aggeratio ab ætate. *Idem*.

Num puero] Hoc quoque falsum est: nam senioribus rem reliquit, et pugnam committere vetuit. *Donatus*.

Summam belli] *Julius* libro primo *Civil.* 'summa ei belli administrandi permittitur.' *Vellejus*: 'Summam Imperii alicui tradere.' In iis omni-

bus subaudienda res. Nam Livius libro quadragesimoquarto: 'Summæ rei discrimen detrectare.' Est autem locutio sumpta a re pecuniaria, ut liquidum ex infinitis locis Pandectarum. Tantum profero verba legis 5. tit. 1. l. xvii. 'Servo quoque dominus si præceperit, certa summa rem vendere, ille minoris vendiderit,' &c. Hinc locutionem sumpsit Lucretius libro quinto: 'Sicut summarum summa est æterna:' et l. vi. 'Nil sint adsummam summam totius omnem.' C.

71 *Tyrrhenamque fidem*] Inire societatem cum inimicis gentibus Turno. *Fidem* autem auxilium petens, an *fidem* sacramentum, quod adhibetur ad belli societatem? *Agitare* autem ad gentes pertinere melius est. Ergo *Tyrrhenam fidem* extrinsecus accipiendum invocare, aut petere: aut certe disrumpere fœdera, quæ Turnus cum Tyrrhenis inierat. Sciendum sane, Turnum auxiliorum causa ad Mezentium confugisse. *Servius*.

Fidem] Opem et auxilium: ut hoc exponit Don. ad illud Terent. Andr. act. iv. 3. 'Dii vestram fidem!' *Taub.*

Gentes quietas] Nam licet vellent in bella prorumpere, tamen erant quietæ, propter illud oraculum, 'Externos optate duces.' *Servius*.

72 *Quis deus in fraudem*] Interrogatio. *In fraudem* autem, periculum: ita enim in jure lectum est, 'Fraudi erit illa res,' id est, periculo. *Idem*.

In fraudem] Id est, in damnum. *Servius* ait Juris verbum esse, et hic periculum significare: quod tamen negat Connanus J.C. aitque, *fraudem* nusquam in Jure poni pro periculo, sed ubique pro damno. Ita Cic. pro S. Rose. Am. 'Id erit ei fraudi,' id est, pænæ, odio, damno. *Taubmann*.

Quæ dura potentia nostra] Ad illud respicit, 'Si nulla est regio Teucris, quam det tua conjunx Dura.' *Serv.*

73 *Ubi hic Juno*] Melius, quam si dixisset ego, ut, 'Degeneremque Neoptoleum narrare memento.' *Id.*

Demissæ nubibus Iris] Hom. πέμ-

ψαι. Noster commodius *demissa*, quia ex alto. Sic in exitu Æn. l. ix. 'Ætæriam cœlo nam Jupiter Irim Demisit:' et in exitu v. 'Irim demisit Olympo.' Quod si aliquando *misit*, addit alibi præpositionem, ut in v. et ix. 'Irim de cœlo misit:' pari consecutione in ix. 'detulit in terras,' loquens de Iride. Addit *nubibus* quæsitæ, nam nubes sunt Junonis. *Cerda*.

Nubibus Iris] Propter illud, 'Aut actam nubibus Irim.' *Servius*.

74 *Indignum est, Italos Trojam circumdare flammis*] Rhetoricum est. Nam quotiens aliqua non possumus solvere, paria opponimus: quod nunc Juno facit: nam negare non potest, nec solvere: quia obsidentur Trojani. Unde dicit, indignum est Trojanos obsideri, aliena eos matrimonia præripere dignum est. Sic in Bucolicis, 'Dic quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo, Tris pateat cœli spatium non amplius ulnas,' quod quia non potuit solvere, et ipse objecit, 'Dic quibus in terris inscripti nomina regum Nascantur flores.' *Idem*.

75 *Nascentem*] Ἰπποκρίσις. *Idem*.

76 *Cui Pilumnus avus*] Comparat genus Turni Æneæ, dicens etiam Turni avum Deum esse. Varro *Pilumnus* et *Picumnus* infantium Deos esse ait, eisque pro puerpera lectum in atrio sterni, dum exploretur an utilis sit qui natus est. Piso, *Pilumnus* dictum, quia pellat mala infantia, sed *Pilumnus* idem *Stercutius*, ut quidam dicunt, qui propter pilum inventum, quo fruges confici solent, ita appellatus est. Si ergo proavus Latini est, non Turni avus, nam Stercutii Picus, Pici Faunus, Fauni Latinus est filius, sed in his nominibus abutitur poëta. *Idem*.

Cui Pilumnus avus] Per comparationem Æneæ et Veneris, et sui et Turni extollit causam suam, et deprimat adversariorum. *Donatus*.

Cui Pilumnus avus] Comparat genus Turni cum Æneæ: vide infra, vs.

619. *Taubmann.*

Diva Venilia mater] Hoc ad Veneris obtreactionem dicit, 'Diva Venilia mater.' Nam *Venilia* Nympha est. *Pilumnus* autem *avum* Turni ideo dicit, ut a vicino nobilis genere esse videatur, sicut est *Æneas*. Nam paulo post dictura est ipsa Juno, 'Pilumnusque illi quartus pater.' Sane hanc *Veniliam*, quidam *Salaciam* accipiunt, Neptuni uxorem. *Salaciam* a salo, *Veniliam* quod veniam det exigentibus. *Servius.*

77 *Atra face*] Sævo bello : et belli definitio est. Nam non facibus Trojani pugnaverant, sed ferro, id est, bello. *Idem.*

Face atra] Id est, bello sævo. *Atrum* etiam Turneb. iv. 16. exp. infestum, dirum, perversum et injustum : quod niger color sit infaustus. *Taubmann.*

78 *Avertere prædas*] Invidiose, nam nihil rapuerant. *Servius.*

Avertere prædas] Verbum juris, pro furari, et rapere. Vide Brisson. de verb. significat. et Schardium in Lexico juris. Statius Theb. iv. 'Sidonias avertere prædas.' Pand. l. XLVII. tit. 9. leg. 3. ubi, Ego existimo *aversores* proprie dici, qui furantur pecora, ut qui illa avertant ad locum alium. Nam Virg. ipse l. VIII. 'Quatuor a stabulis præstanti corpore tauras Avertit, totidem forma superante juvenecas.' Inde explicio illud l. I. 'Non nos aut ferro Lybicos populare Penates Venimus, aut raptas ad litora vertere prædas.' *Cerda.*

79 *Legere*] Furari : unde et *sacri-legi* dicuntur, qui sacra legunt, hoc est, furantur. Alibi, 'Vel quæ sublegi tacitus tibi carmina nuper.' *S.*

Gremiis abducere pactas] Id est, sponsas. Nam ante usum tabularum, matrimoniis cautiones sibi invicem emittebant, in quibus spondebant, se consentire in jura matrimonii, et fidejussores dabant. Unde et admissum est *sponsum* et *sponsam* ut dica-

mus a spondendo. Cæterum proprie *sponderi* puellæ est : ergo *sponsus* non qui promittitur, sed qui spondet et sponsores dat. Sane exaggeratio est nimia in eo, quod ait, 'gremiis abducere :' tanquam jam uxores. *Servius.*

Gremiis abducere pactas] *Pactas* : Sponsas : ut respiciat legis Juliæ providentiam, et Divi Severi et Antonini inscripta, quibus in sponsam admissa stupra vindicantur : quod nec matrimonium qualecunque, nec spem matrimonii violare permitterent. *Germ.*

80 *Pacem orare manu*] Propter, 'Centum oratores augusta ad mœnia regis Ire jubet.' *Servius.*

Pacem orare] *Æn.* VII. 153. De hac proecthesi Scal. Poët. III. 71. *Taub.*

Præficere puppibus arma] Propter illud, 'Scuta virum fluvio pictasque innare carinas.' Scilicet quando ad petenda auxilia navigavit. *Servius.*

Præficere puppibus arma] In aliquot antiquis codicibus legere est, et *præficere*. Quod hoc loco videtur emphasis habere. *Pierius.*

82 *Proque viro nebulam*] Injuriose pro viro rem inanem dicit, aut quando eum Venus a Diomede liberavit, vel Neptunus ab Achille, quod Veneri, quia in ejus gratiam factum est, imputatur. *Servius.*

Proque viro] Il. E. ubi eum Venus a Diomede liberat : item Il. T. ubi, in gratiam Veneris, Neptunus eundem ab Achille liberat obventu nebulæ. *Taubmann.*

Ventos inanes] Vacuos : et est nebulæ definitio. *Servius.*

83 *Et potes in totidem classem convertere Nymphas*] Licet hoc Mater Deum fecerit, tamen Veneri imputatur. Aut, quia dicunt ipsam esse Matrem Deum. *Idem.*

84 *Nos aliquid Rutulos contra juvisse nefandum est*] Confessio est ; non enim negat se juvisse, sed attenuat dicendo aliquid. *Idem.*

Nos aliquid] Extenuat factum

suum: verum Venus affuit causæ, cui Dii et fata favebant. *Donatus.*

85 *Æneas ignarus abest*] Ea quæ solvere non possumus, inridemus: ut hoc loco. Sic in Bucolicis præmisit, 'divini opus Alcimedontis: postea per irrisiorem, 'Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit.' *Servius.*

86 *Est Paphus, Idaliūque tibi*] Pari amaritudine Juno eadem ad Jovem apud Stat. Theb. 'sunt impia late Regna tibi: ubi multa ejus orationis adumbrantur ab istis Virgilianis. *Cd.*

87 *Gravidam bellis urbem*] Alibi 'Populosque feroces Contundet.' *Urbem* autem provinciam dicit, quo modo, 'Italiam quæro patriam.' *Serv.*

Gravidam bellis urbem] Supra, 'gravidam imperiis.' Sic et Græci transferunt, nempe et Nonnus, ἀμπλακίης ἐγκύμονα κόσμον: et Epig. πῶλον εὐόπλου ἔγκυον ἡσυχίης et δπλοτόκον ἱππον et Ἰβηρίαν σιδηροτόκον *Plutarch. Germanus.*

Gravidam bellis, &c.] Ducit metaphoram ab feminis gestantibus uterum. Sic *Durateus* *gravis* dicitur sexta Æneide, quasi prægnans. Vide cum locum. An in voce *urbem* intelligat Italiam, ut vult *Servius*, an vere urbem Latini, ut ego volo, ad rem nihil. In illis, *corda aspera*, allusum ad militarem Italiæ ferocitatem, quam fusc Numanus extulit l. ix. ab illo, 'Durum ab stirpe genus,' &c. *Cerda.*

88 *Nosne tibi fluxas*] Status relativus, per quem ostendit, Venerem magis Trojanis causam fuisse periculum. *Fluxas*. Molles, quæ possent etiam sine inimicis perire. *Res* ergo *fluxas*: rempublicam fluxam dicit; vel *fluxas*, labefactatas. *Servius.*

Res vertere fundo] Νεῖσθεν, ἐκ πνθ-μένων, *Soph.* in *Trachin.* *Lucr.* l. iii. 'et in summo pietatem evertere fundo.' *Germanus.*

89 *Qui Troas Achivis*] Ideo masculinum genus posuit, quia Dei *Arse-notheis* sunt, ut dictum est supra: ideo dicit *qui*, de Venere; et in sub-

auditione ponuntur ea, quæ non possumus dicere aperte. *Servius.*

90 *Consurgere in arma*] Pro *consur-gendi*. Infinitus modus verbi, pro participio. *Idem.*

91 *Ædera solvere furto*] Legitur in historiis, quod Trojani cum Græcis fœdus habuerunt. Unde etiam receptus est Paris hospitio, et sic commisit adulterium. Ergo 'fœdera solvere furto,' est amicitias adulterio dissipare: nam *furtum* est adulterium: ut, 'et dulcia furta: an quod Paridem victum a Menelao subripuit mortis? an quod Pandarus dissipavit, ut sit, per furtum? Et eversi Ilii hæc est vera causa: nam fœdera, quæ inter Græcos et Trojanos fuerunt, ita soluta sunt. Hercules cum, expugnato Ilio, filiam Laomedontis Esionam, Priami sororem, Telamoni dedisset, profecti sunt legati cum Priamo, et eam minime repetere potuerunt, illis dicentibus, se eam habere jure bellorum. Unde commotus Priamus misit Paridem cum exercitu, ut aliquid tale abduceret, aut uxorem regis aut filiam: qui, expugnata Sparta, Helenam rapuit. Hinc ergo Virgilius utrumque tangit: et istam historiam, quam modo diximus; et propter judicium Paridis, quamvis fabula sit illa res, et a poetis composita. *Id.*

92 *Me duce*] Quæ graviora sunt argumenta in fine servat. *Donatus.*

Dardanius] Non propter injuriam Æneæ hoc posuit, qui *Dardanus* dicitur: nam perite dubium nomen elegit, qui contumeliam communicaret Æneæ. *Servius.*

Me duce Dardanius, &c.] Recte putat Ursinus allusum in hoc tractu ad versus, qui habentur li. ultima per initia, ubi fit mentio Paridis: Ὅς νείκεσσε θεάς, ὅτε οἱ μέσσαυλον ἴκοντο. Et insuper, Τὴν δ' ἤγησ', ἢ οἱ πόρε μαχλοσύνην ἀλεγεινῇν. *Cerda.*

Spartam expugnavit] De historia est. Nam cum sollicitata Helena Parin sequi nolisset, egressus ille civitatem

obsedit: quæ eversa, Helenam rapuit: unde postea recipi meruit a marito. *Servius*.

93 *Tela dedi*] Aut bello, aut amore Alexandri. *Idem*.

Forique] In antiquis fere omnibus *forivæ* legitur, non inepte. *Pierius*.

Cupidine] Eo scilicet, quo in amore Paradisi Helena compulsa est. *Serv.*

94 *Tunc decuit*] Similis locus iv. 'Tunc decuit cum sceptrâ dâbas:' et Plaut. in Trinum. 'Sero, atque stulte prius quod cautum oportuit,' &c. In clade Solymorum paria multa, ubi ab obstinatis Titi mandata non audiuntur invitantis ad pacem, ac propterea rebus jam perditis, qui confugiunt ad misericordiam, occiduntur. *Cerda*.

Decuit metuisse] Optima est elocutio; nam utrumque præteriti est temporis. Si enim dixeris, 'Decet metuisse,' incongruum est, quia *Decet* præsentis est, *Metuisse* præteriti. *Servius*.

Sera] Pro sero: ut, 'Nec sera comantem Narcissum.' *Idem*.

95 *Irrita*] Vana, substantiam non habentia. *Idem*.

Jactas] Ventilas. *Idem*.

96 *Orabat*] Loquebatur. Unde et oratores dicti sunt: nam *rogabat* si dixeris, non procedit, quia magis convitiabatur. *Idem*.

97 *Adsensu vario*] Quia pars Veneri, pars Junoni favebat. *Idem*.

Cœcæ flumina prima, Cum deprensa fremunt silvis] Non subito deprensa, sed aut in silvis detenta, aut intellecta. *Idem*.

98 *Et cæca volutant Murmura*] Non tempestatis facit comparisonem, sed signi tempestatis futuræ. Quadam enim arcana ratione fit, ut sit murmur in silvis ante ventorum adventum. Unde ait, 'cæca murmura:' ut, 'cæcique in nubibus ignes,' quorum ratio non apparet: 'Terrificant animos.' Sic in Georgicis, 'Continuo ventis surgentibus, aut freta ponti Incipiunt agitata tumescere, et ari-

dus altis Montibus audiri fragor.' *Id.*

Cæca murmura] Quadam enim ratione arcana fit, ut sit murmur in silvis ante ventorum adventum. Lucan. l. v. in persona nautæ: 'Sed mihi nec motus nemorum, nec litoris ictus, Nec placet incertis qui provocat æquora delphin.' *Taubmann*.

100 *Rerum cui summa potestas*] In Romano codice, 'prima potestas.' *Pierius*.

101 *Infat*] Nam cum sibi potestas decernendi sit, aperte loquitur. *Don.*

Eodiciente, &c.] Ait Macrobi. Saturn. vi. 2. propositos Virgilio ad imitandum hos Ennii versus, 'Mundus cœli vastus constitit silentio, Et Neptunus sævis undis asperis pausam dedit. Sol equis iter repressit ungulis volantibus, Constitere amnes perennes, arbores vento vacant.' Vide etiam, qua majestate dicentem Jovem inducat Statius Thebaide prima: 'mista convexa Deorum Majestate tremunt, radiant majore sereno Culmina, et arcano florentes lumine postes. Postquam jussa quies, silnitque exterritus orbis, Incipit ex alto.' Non dubium, quin Ennius et alii aspiraverint ad Euripidem in Bacchis, ubi loquente Baccho fit silentium: Σιγήσῃ δ' αἰθῆρ, σίγα δ' εὐλειμος νάπη Φύλλ' εἶχε' θηρῶν δ' οὐκ ἔν ἤκουσας βοήν. Tu adi Claudianum Rapt. i. ubi mira silentia ad dicentem Plutonem. Ov. Metam. viii. de Neptuno, 'movit caput æquoreus Rex, Concussitque suis omnes assensibus undas.' *Cerda*.

Eo dicente] Carpit Macrobi. v. 13. Poëtam, quod Jovem nunc demum tanta cum majestate describat, cum tamen in i. et iv. et ix. volumine induxerit sine tumultu et absque mundi obsequio loquentem. Sed Scal. v. 3. itemque J. Jov. Pontanus in Anton. p. 151. summo cum judicio factum esse docent. *Taubmann*.

102 *Tremefacta solo tellus*] Loquente Jove stupor elementorum omnium ostenditur per naturæ mutationem.

Nam et quicquid in æterno motu est, quievit; et contra, terra mota, est, quæ semper immobilis. Unde Horatius, 'Et bruta tellus.' *Servius*.

103 *Tum Zephyri posuere*] In antiquis aliquot, 'Et Zephyri.' *Pierius*.

Zephyri posuere] Salustius, 'Jam repente visus sævire Tagus.' *Servius*.

Premat placida] Id est, premendo reddit placida. *Idem*.

104 *Accipite ergo animis*] Totus hic locus de primo Lucillii translatus est libro, ubi inducuntur Dii habere concilium; et agere primo de interitu Lupi cujusdam ducis in republica: postea sententias dicere. Sed hoc, quia indignum erat heroico carmine, mutavit; et induxit primo loquentem Jovem de interruptis fœderibus, cujus orationem interruptit Venus: post secuta Junonis verba sunt, quibus redarguit Venerem. Unde nunc Jupiter illud, quod omiserat, reddit, dicens, Ergo, quoniam pacem esse non vultis, ea, quæ sum dicturus, accipite. Et hoc significat versus, qui subsequitur. *Idem*.

Accipite] Non potuit sedare partes; sed sic dimisit, ut nullam præferret, ne aut filiam aut uxorem læderet; seque æquum omnibus pollicitus est. *Donatus*.

Accipite] Antiqui aliquot codices *adacipite* scribunt, incolumi præpositione. Sed enim antiquissimum est *accipere* *cc* geminato scribere. Si quidem Velius Longus ait Lucillum instituisse, *accipere* et *currere* geminato *cc* notare. *Pierius*.

105 *Quandoquidem*] Bene dicendæ sententiæ ordinem servat: nam sicut et in Sallustio, et in Philippicis legimus, antequam dicatur sententia, ejus præmittitur ratio: quod hodieque in usu est. *Servius*.

106 *Haud licitum est*] Et *licitum* dicimus, et *licitum est*: sicut et *placuit*, et *placitum est*. Terentius, 'Ubi sunt cognitæ, placitæ sunt.' *Idem*.

107 *Quæ cuique est fortuna hodie*]

Specialiter Jupiter pro Trojanis agit, sed hac arte, ut videatur totum pro Junone loqui: et re vera verba pro Junone sunt, sed altius intuens comprehendit Trojanorum favorem. Nam dicendo 'Nulli favebo,' et in statu fore res in quo sunt hodie, Trojanis se favere significat, quorum ducis adventu statim victoria consequeretur. Et vult nihil valere ea, quæ aut Venus conquesta fuerat de absentia Æneæ, aut Juno de Turni parentibus dixerat, in ejus scilicet commendationem. *Servius*.

Quæ cuique est Fortuna] Non placet quæcunque, ut in vetustis aliquot codicibus habetur. *Pierius*.

Secat] Sequitur, tenet, habet: ut, 'Ille viam secat ad naves.' Unde et *sectus* dicimus, habitus animorum et instituta Philosophorum circa disciplinam. *Servius*.

Secat spem] Ut *Æn. vi.* et *xii.* 'viam secat.' *Scal. iv. 16.* Ita et *J. Palmerius Spicileg. fol. 63.* Præter *Servium* et *Eryth.* docet, *Virgilium secare* pro sequi dixisse: unde sint apud *Agell. Sectores*, qui empta sua persequuntur: et *Sectio*, ea ipsa persecutio: ut apud *Cæsar. de B. Gall.* 'Sectionem ejus universam Cæsar vendidit:' unde et *Seculum* et *Secundus*; et *Secta*, ille nimirum habitus animorum et institutum circa disciplinam. At *Turneb. xxix. 24.* ad illud *Horat. Sat. i. 10.* 'magnas plerumque secat res;' interdum *Secare*, ait esse transigere, definire, absolvere: ut hic 'Secare spem' sit, quasi desecare et proinde sumere: cum, quicquid desecat, id sibiumat. *Gr. ἀποτέμνεσθαι* dicunt. *Taubmann*.

108 *Tros Rutuluse*] In aliquot antiquis codicibus *Rutulusne* legitur. *P.*

Fuat] Id est, fuerit: futuri temporis est verbum defectivum. *Serv.*

Fuat] Antiquum pro *fuerit*. Terent. *Heccyr.* 'Fors fuat pol.' *Propert. Eleg. ii. 33.* 'Cum Tyberi Nilo gratiæ nulla fuat.' Ita legit *Josephus Scal.*

non fuit, ut in vulgatis. Quam etiam lectionem in Tibullo agnoscit, 'Ferreus ille fuit, qui, te cum possit habere, Maluerit prædas stultus et arma sequi.' Sed hæc vocula affatim est in veteribus. Ennius in Hectoris Lytris: 'At ego omnipotens te exproscō, ut hoc consilium Achivis auxiliū fuit.' Pacuvius in Dulorest. 'Responsa explanas, mandat ne mater fuit.' Attius in Bruto, 'Qui recte consulat, Consul fuit:' et in Diomede, 'Argos me referam, nam hic fuam nobilis:' id est, ero aut fuero. Usus eadem vocula Lucret. l. iv. 'Quodque aliis cibus est, aliis fuit acre venenum:' et l. v. 'Quanta hæc cunque fuit, tanta hinc videatur in alto.' *Cerda*.

Tros Rutulussue fuit] Ab antiquo suo, idem quod sum. Plaut. Amphitr. III. 4. 2. 'Nec quisquam tam audax fuit homo, qui obviam obsistat mihi.' et Mercat. v. 2. 3. 'Ecquis nam Deus est, qui mea nunc lætus lætitia fuit.' Facit in præterito *fuvi*: ut idem in Prol. Pœn. vs. 110. 'Quo genere gnata, qui parentes fuverint.' *Emmeness*.

109 *Seu fatis Italum castra obsidione tenentur*] Sive malo fato Italorum obsidentur castra Trojæ, sive Trojani malo errore, et monitis adversis ad Italiam venerunt: neminem absolvo. Unde propter Amphibologiam sic distingue, *Italum*: et infer, 'castra obsidione tenentur,' scilicet Trojanorum. Ipsi enim obsidentur, non Itali. *Servius*.

111 *Nec Rutulos*] Hoc et de Trojanis dictum accipe. *Idem*.

Solve] Absolvo: nam Apharesim pertulit *solve*. *Monitis* autem *sinistris*, propter 'Cassandræ impulsus furiis.' *Idem*.

Exorsa] Rerum initia, actus hodierni diei: id est, secundum sua cœpta habebit eventum. *Idem*.

Laborem Fortunamque] Periculum, et fortunam, felicitatem. *Idem*.

Sua cuique exorsa laborem, &c.] Ut quisque sementem fecerit, ita metet. Quod quisque intraverit, hoc erit illi exedundum. *Pontanus*.

113 *Fata viam invenient*] Scit enim hoc esse fatale, ut Æneas imperet in Italia. Et videtur hic ostendisse, aliud esse fata, aliud Jovem. *Serv.*

Fata viam invenient] Huic sententiæ affinis Livius l. II. 'Nihil aliud opus esse, quam iudici, ostendique bellum: cetera sua sponte fata, et Deos gesturos.' Germanus huc confert illud Eurip. in Medea: τῶν δ' ἀδοκῆτων πόρον εὖρεν θεός: *Deus viam invenit earum rerum quæ sunt inopinatæ*. Huc etiam possunt spectare quæ Erasmus conjungit Chil. 2. Cent. 3. cap. 41. *Cerda*.

Invenient] In Mediceo codice, *inveniant* scriptum est imperative, ut sit sententiæ perlatæ pronuntiatio: non tamen expungendum est *inveniant*, quum id quoque suam habeat orationis majestatem. *Pierius*.

Stygii per flumina fratris] Hypallage est, Per Stygia flumina fratris. Et bene etiam iurejurando statuta confirmat: ut rem immobilem necessitate constituat. *Servius*.

Stygii per flumina fratris] V. N. Æn. IX. 104. *Taubmann*.

115 *Totum nutu tremefecit Olympum*] Hoc Homeri est, μέγαν ἐλέλιξεν Ὀλυμπον. *Servius*.

Et totum nutu tremefecit Olympum] Dio Chrys. Orat. 12. ait loquens de Jove γῆν σειομένην, καὶ κινούμενον Ὀλυμπον ὑπὸ νεύματι βραχεὶ τῶν ὀφθρῶν: Catullus ab Homero sumpsit *concutio*. Eodem verbo Claud. Rapt. III. ubi de Jove, 'Dixit, et horrendo concussit sidera motu.' Seneca in Agamemn. in Choro act. 2. 'Cujus nutu extremi Tremuere poli:' et Stat. Theb. III. 'terræ cælumque, fretumque Attremere oranti.' Calaber. l. XII. majestatem Jovis egregie representat, quam rem hic Maro intendit: Ἴκετο δ' Οὐλύμποιο ῥῶον μέγα,

συν δ' ἐτίναξεν Αἰθήρα πᾶσαν ὑπερχολοούμενος· ἄλλοτε δ' ἄλλαι Βρονταὶ ὁμῶς στεροπῆσι μέγ' ἐκτύπεον· ἐν δὲ κεραυνοὶ Ταρφέες ἐξεχέοντο ποτὶ χθόνα, κέατο δ' ἄηρ Ἄσπετος· ἀθανάτησι δ' ὑπὸ φρένας ἔμπεσε δαῖμα. Πάντων δ' ἔτρεψε γυνὴ καὶ ἀθανάτων περ ἔδντων. *Cerda.*

116 *Hic finis*] Et masculini et feminini generis hæc vox est. In feminino usurpata jam supra Æn. II. 554. ad quem locum consule Servium. Plura exempla vide apud Nonium. *Emmeness.*

117 *Cælicolæ medium*] Poëtice mores hominum ad Deos refert, ut magistratum deducunt. *Servius.*

Ad limina ducunt] Celebrat Rom. consuetudinem deducendi Consulem e curia domum. *Taubmann.*

118 *Interea*] Redit ad narrationem, quam posuit in fine noni libri. *Don.*

Portis circum omnibus instant] Instant portis omnibus circum, id est, circum circa fusi. Nam modo *circum* adverbium loci est. *Servius.*

120 *Ast legio*] Prolepsis: nam legionis nomen Trojani temporis non fuit. *Idem.*

Ast legio] MSS. et Aldus Fabric. *At leg.* recte. *Taubmann.*

Vallis] Intra vallos, id est, fossarum fustes, qui *valli* vocantur. Nam munitio ipsa, *vallum*, neutro dicitur genere: et hoc dicit, Tenebantur Trojani intra vallos, quos ipsi posuerant, ne eorum castra facile irumperent Rutuli. *Vallum* enim, non modo obsidentium, sed obsessorum debemus accipere. *Servius.*

121 *Nec spes ulla fugæ*] Miserrium et ultimum præsidium fuga est: tamen etiam hoc carebant. *Idem.*

123 *Iasius Imbrasides*] Romanus codex *Asius* legit. Nam *Iasius* quadrisyllabi forma est, ut *Iasion*. Ut apud Ovidium, *Iasiona Ceres*: quod imperite quidam legunt, 'Iasona flava Ceres.' In aliquot vero aliis antiquis omnino codicibus *Lasius* legitur. Sane quidem Homerus *Asium* inter Trojanos

proceres recenset; sed apud eum *Hyrtaci* non *Imbrasi* ille filius appellatur. *Pierius.*

Imbrasides] *Imbrasi* filius. *Servius.*

Hicetaonius] *Hicetaonis* filius. Et bene ex varietate syllabarum quæsitivum ornatum. Nam patronymica aut in *des*, aut in *ius* exeunt, quibus et uti possumus. Quæ enim in *mon* terminantur, ad nos transire non possunt. *Idem.*

124 *Senior cum Castore Thybris*] Possumus et in solum *Thybrim* senem accipere: et *Castorem* etiam si legamus, 'et senior cum Castore *Thybris*.' Nam *Amphibologia* est. *Idem.*

Senior cum Castore Thybris] In Romano codice *Thymbris* legitur: quod ne forte ridiculum videatur, sciendum est dictionem, quæ *Thybris* est apud Latinos, Θύμβριν apud Græcos dici, ut apud Hesychium et Stephanum. Theocritus καλὸν κατὰ Θύμβριδος ὕδωρ, a quo Syracusanos fluvium hunc nostrum appellasse indicat Servius in tertio Æneidos. Sed ibi, ut plerumque alibi, corruptus. Sed ne de nomine tantum proprio *Thymbrin* dici debere putet, pro Romano fluvio *Thybrin* quoque scriptum in antiquissimo codice Virgiliano ostendit mihi Angelus Colotius. *Pierius.*

125 *Prima acies*] Hoc est, magni viri: et est definitio eorum, qui in prima acie fuerunt: unde laudis magnis est; nam hoc dicit, 'magni viri.' Ordinis enim esse non potest, quia res in muro est. *Servius.*

Germani Sarpedonis] Aut inter se germani Sarpedonis filii: aut Sarpedonis fratres ex eadem matre. *Idem.*

126 *Et clarus Ethemon Lycia comitatur ab alta*] Bona codicum pars, ex iis præsertim qui vulgati sunt, unum tantum proprium nomen ponere videntur, ut *Sarpedonis* fratres innominati sint, et his comes *Ethemon* accedat, et *clarus* sit epitheton. Romanus vero codex una cum veteribus plerisque aliis legunt, 'et Clarus et

Hæmon Lycia comitantur ab alta.' Ut nomina hæc fratrum *Sarpedonis* fuisse noris. *Clarus* quippe, *Hæmonemque*. *Clarus* enim pro nomine proprio, sive hominis sive insule, primam corripit. Atque *et*, sive quod monosyllabum est in principio pedis, sive quod cæsura Tritemimeris, sive quod sequitur adspiratio, produci potest. In aliquot etiam exemplaribus antiquis legere est, 'Ida comitantur ab alta,' non 'Lycia.' Nempe quod Epitheton monti, potius quam provinciae congruat. Sed enim *Servius* *Alta* pro nobili positum ait. Pluribus enim de caussis *Lycia* nobilis. *Pier*.

Lycia alta] Nobili: quos comitantur qui sunt 'Lycia ab alta.' *Serv*.

127 *Fert ingens toto, &c.*] Quidam sine effecta ferentem saxum improprie inductum accipiunt: sed hoc ita resolvunt, quod qui jactum saxum refert, unius tantum rei eventum ostendit; qui *ferentem* dicit, longum jactum notat. *Idem*.

128 *Haud partem exiguum montis*] Par incrementum orationis est in Nonno l. xx. ubi, Καὶ λαστὴρ παλάμη σκοπὴν λοφέσσαν αἰέρων: Et *hirsuta manu scopulum montium attollens*. Et rursum l. xxxix. Χεὶρ λαβὼν πρῶτα θάλασσοτόκοιο κολώνης, 'Ῥίψεν ἐπ' ἀντιβλοῖσιν: *Arripens manu cacumen rupis natæ in mari, In hostes projecit*. *Valer*. *Flacc*. *Arg*. l. vi. dixit: 'Tum ruit ut montis latus.' *Ammian*. l. xiv. 'Hoste discursatore rupium abscissa volvente.' Comparat *Seneca* *Suas*. i. locum hunc *Virgili* cum loco *Homeri*, tametsi verba *Senecæ* corrupta sint. Ego puto *Rhetorem* ibi dicere, disci posse ex *Virg.* magna dicere, nec tamen *insana*: sic enim legendum, non *sana*. *Cerda*.

Lyrnesius] Id est, *Phryx*. *Aemon* ergo et *Menestheus*, filii *Clyti*: nam *Lyrnesos* civitas est *Phrygiæ*, unde

Briseis, quam civitatem *Achilles* expugnavit. *Servius*.

Lyrnesius Agmon] Antiqua exem-

plaria *Aemon* per *c* scribunt. Sunt vero omnino adeo cognatæ litteræ *c* et *g*, ut vix pronuntiatione distingui intelligantur. Est et illud in quibusdam codicibus antiquis, quod sæpe *c* pro *s* ponitur: quia posteriora tempora figuram *s* litteræ, si Græce scriberent, ad similitudinem *c* litteræ Latinæ delineaverunt. Quare non mirum si etiam *Lyrnecius*, pro *Lyrnesius* scriptum inveniat. *Pierius*.

129 *Menestheo*] Non *Mnestheo*, de quo paulo post dicturus est, nam non stat versus: ita tamen ut meminimus in ultima syllaba esse *Synæresim* propter rectam scansionem. *Serv*.

Menestheo] *Servius* omnino dactylum vult in quinta sede, et *Menestheo*, interjecta vocali *e* inter *m* et *n* omnino legendum contendit. Neque desunt vetusti codices, qui eodem scribant modo. Antiquiora tamen exemplaria versus spondaicum faciunt, dum *Mnestheo* legunt. Ultimæ enim duæ syllabæ in unam coeunt κατὰ συνίησιν. *Pierius*.

130 *Hi jaculis*] *Rutul* scilicet. *Servius*.

Illi certant] *Trojani*. *Idem*.

131 *Molirique ignem*] Quid est *moliri*? num injicere, an tentare jacere? Et subaudiendum, alii atque alii. *Servius*.

Nervoque aptare sagittas] *Hom.* *Iliad*. viii. de *Tenere* loquens, δίστον Θῆκε δ' ἐπὶ νευρῇ. Et flexu alio. *Iliad*. iv. ἐπὶ νευρῇ κατεκόσμηι πικρὸν δίστόν. *Cerda*.

132 *Veneris justissima cura*] De quo merito curet, quia ei debebatur imperium. *Servius*.

Veneris justissima cura] Ita *Pind.* *Od.* *Olymp.* i. Θεὸς ἐπιτροπος ἐν τεαῖσι μίθεται Ἐχον τοῦτο κῆδος Ἰέρων Μερύμναισιν: *Deus custos tuis providit curis habens hanc solitudinem, o Hieron.* *Apollon.* *Arg.* i. filium vocat βλοιο κηδεμονίας, *vita curas*. *Cæsar* apud *Lucan.* l. v. de suis castris: 'sunt ista profecto *Curæ* castra *Deis*.' *Auson.* in *Mosell.* 'Augustus

pater, et natus, mea maxima cura.' *Cerda.*

133 *Caput detectus*] Sine galea, quasi non pugnaturus: propter, 'Cætera parce, puer, bello.' Intererat autem quasi dux. *Servius.*

Caput detectus] Id est, sine galea, ut non pugnaturus: nam audierat *Æn.* IX. 656. 'Cætera parce, puer, bello.' Erat autem inter duces quasi dux. Aut respexit ad Jul. Cæsarem, qui aliquando cum hoste signa nudo capite contulit: aut denique Romanorum more dixit, qui vulgo petasum aut pileum nostro more non gerebant; sed plane intecto erant capite; nisi in quinque temporibus; *In Sacris, Ludis, Saturnaliis, Peregrinationibus et Militia.* Id quod evidentissimis argumentis convincunt Turneb. VIII. 4. Alcianus *παρεργῶν* VIII. 10. Ant. Guibertus J. C. in Polyhistore, c. 1. inprimis J. Lipsius Elect. I. 23. et De Amph. c. 19. et H. Salmuth. ad Guid. Pancirollum. *Taubmannus.*

Ecce] Pro admiratione et demonstratione. *Servius.*

Honestum] Pulchrum. Terentius, 'Ita me Dii bene ament, honestus est.' *Idem.*

Caput honestum] Id est, pulchrum. Ter. Andr. act. I. 1. 'forma honesta ac liberali est.' Ubi *honesta* ad formam, *liberali* ad vultum refert Donatus. *Taubmann.*

134 *Micat*] Scilicet Ascanius: micat quasi gemma. *Servius.*

Qualis gemma micat] Non dissimili poësi Silius I. XII. ad pulchritudinem quoque exornandam: 'Quale micat, semperque novum est, quod Tyburis aura Pascit ebur, vel qui miro candoris honore Lucet in aure lapis, rubris advectus ab undis.' *Cerda.*

Quæ dividit aurum] Quæ est in medio annuli aurei. *Taubmann.*

135 *Aut collo, aut capite*] Figurata est; nam commune est colli vel capitis decus. *Servius.*

136 *Oricia terebintho*] *Oricos* civi-

tas est Epiri, juxta quam nascitur *terebinthus*, nigrum lignum habens, folia in buxi speciem. Retulit autem comparisonem ad candidum vultum, qui erat nigris crinibus cinctus. *Idem.*

Oricia terebintho] Multi *Oricia* per C scribendum curarunt. Vulgatiore exemplaria per *θ Orithia*. Verum *Oricus* per *ω μέγα* civitas est Ionio sinu; et *Oricæ* paludis in Epiro, sua in Europa mentionem facit Hecataeus; et ab utroque nomine *Oricius* deducitur. Quæ dicta volui, quia sunt qui *Orithon* per *θ*, et ita *Orithia* scribendum libris jam editis autumant. Sed et *terebynthum* per *y* in pene ultima male scribunt, quæ *λωτα* est apud Græcos. In quo omnia corrigenda sunt exemplaria Latina. Præterivi vero de industria, quod in quibusdam veteribus codicibus, *Coricia* legitur, quum *Oricia* in longe pluribus legatur. *Pierius.*

Oricia terebintho] Nobilem hanc fuisse Propertius quoque indicat El. III. 7. 'Sed thyæ thalamo, aut *Oricia* terebintho.' Et Q. Serenus, 'nec non resinas ex *Oricia* terebintho.' Provenit etiam aliis in locis, tum in Cypro, et Cycladibus insulis, teste Dioscor. I. 93. quæ loca non ita disita ab Epiro, ubi *Oricos*. *Cerda.*

137 *Cervix lactea*] Mollicellum attributum. Apul. I. III. 'plumeam lacteamque cutem.' Nonnus I. XI. de puero Ampelo, *καὶ δέμας ἔσχε γάλακτι παρείκελον*: *Habebat corpus lacti persimile.* Sed de hoc attributo alibi. Ovid. in epist. Acontii ad ebur decurrit, 'Hoc faciunt flavi crines, et eburnea cervix.' *Idem.*

138 *Subnectit circulus auro*] In codicibus nonnullis admodum vetustis, *subnectens* legitur. *Pierius.*

Subnectit circulus auro] Sil. Ital. I. I. 'flavam qui ponere victor Cæsariem, crinemque tibi, Gradive, volebat Auro certantem, et rutilum sub vertice nodum.' Crines enim in vertice colligebant, ac *nodo* vel *circulo* revin-

ciebant, eumque auro et argento ornabant. Inde Homer. *Iliad.* P. 52. Πλοχμοί θ', οἱ χρυσῶ τε καὶ ἀργυρῶ ἐσφῆκωντο : *Capillique, qui auroque et argento revincti erant.* Emmeness.

139 *Magnanimæ gentes*] Hic est ordo, aliter non stat versus: est autem *prosphephesis*. *Servius*.

Ismare] Modo nomen est proprium: nam *Ismarius* appellativum facit, a monte Ismaro Thraciæ. *Id.*

140 *Vulnera dirigere*] Pro *dirigentem*. *Vulnera* autem *dirigere*, id est, sagittas, quibus fiunt vulnera; est autem ὑστεροπρότερον: ut, 'insequitur infesto vulnere Pyrrhus?' et acerrime expressit inevitabiles sagittas, dicens eum *vulnera*, non *tela* dirigere. *Idem*.

Calamos armare veneno] Hujus mali mentio sæpe in Ovid. videlicet *Trist.* III. 10. 'Nam volucri ferro tinctile virus inest:' et de Pont. I. VI. 10. I. IV. et alibi. *Silius* I. IV. 'Scythicis armata venenis Colchis.' Vide quæ dixi *Æneid.* IX. ad illud pene in exitu, 'ferrumque armare veneno.' Stat. eodem sensu *Theb.* I. 'pestifera arma.' *Cerda*.

Calamos armare veneno] *Aristot.* *Pharmacum Scythicum* vocat, quo *cupides* telorum veteres inungebant: ejus etiam componendi rationem docet in *De Miraculis auditis*. *Taub.*

141 *Mæonia*] *Lydia*, quæ ante *Mæonia* vocabatur. Ergo ideo *generose*, quod *Lydius*. *Servius*.

Mæonia] *Lydiam* intelligit, ut perspicuum fit ex *Strabone* I. XIII. ubi loquens de urbe *Sardi*: 'Ea *Lydozum* caput fuit, quos *Homerus* *Mæonas* vocat, posteriores *Mæones* dixerunt. Hos quidam diversos a *Lydis* dicunt, quidam eodem; sed præstat ut eodem dicamus.' *Cerda*.

Mæonia] Perperam vox hæc scribitur per æ, cum sit scribenda per ι: Græcis enim *Μαιονία*. Fuit sic dicta *Lydia* a fluvio *Mæone*, ut docet *Stephanus*: *Μαιονία, ἢ Ἀνδία, ἀπὸ Μαιώνος*

ποταμοῦ, τοῦ περὶ τὴν Ἀχαΐδα γῆν ῥέοντος, &c.: et *Scholias* *Homeri* II. K. 431. *Μήονας* interpretatur *Ἀνδούς*. *Emmeness*.

Pinguia culta] Aut figuratum est, quæ exercendo culta faciunt, aut *culta* pro arvis. *Servius*.

Pinguia culta, &c.] *Hom.* sic πῖονα ἔργα non semel: *πακτωλὸν* autem Græci χρυσοῤῥόαν, et χρυσοῤῥυτον, et *Sophocles* in *Philoct.* εὐχρυσον. *Germ.*

142 *Pactolusque irrigat auro*] *Pactolus* et *Hermus* *Lydiæ* flumina sunt, aurum trahentia sicut *Tagus*. Sed *Pactoli* fabula talis est: *Midas* rex cum ibi regnaret, *Silenus* captus ab ejus sociis et vinctus est, miseratione vel prudentia eum et resolvi fecit, et omni adfabilitate fovit; quibus rebus ille gratiam rependens, præstitit *Midæ*, ut quidquid tetigisset in aurum verteretur; sed cum ille quæcunque contigisset in aurum convertens, fame periclitaretur, ex præcepto in *Pactolum* fluvium abluendi gratia se mittere jussus est; in quem se cum jecisset, ferendi auri naturam flumini dedit, ipse destitit in aurum, quæ continebat, mutare. *Irrigat* autem auro *niire*, cum ramenta quædam auri inveniri dicantur. *Servius*.

Pactolusque irrigat auro] In *Romano* codice, non sine dulci aurium pruritu, *Pactolos* legitur. In aliquot aliis, *Pactolus* et irrigat. Sed *Pactolusque*, vel *Pactolosque* irrigat plurium codicum consensu comprobatur. *Pierius*.

Pactolusque irrigat auro] Hoc elogio insignis semper hic fluvius: *Maximus Tyrius* dissert. 34. χορηγοῦσι δὲ καὶ οἱ ποταμοὶ ταῖς βασιλείω ἡδοναῖς, Πακτωλὸς χρυσόν, Νεῖλος πυρρὸν, Χοάσπις ὕδωρ: *Suppeditant flumina voluptates regi, Pactolus aurum, Nilus frumentum, Chœaspis aquam.* *Strab.* I. XIII. dat huic fluvio χρυσοῦ ψῆγμα πολὺ: multa auri ramenta. Quin adjectic *Cræsi* divitias ad hunc annum referendas. Eadem *Dio-Chrysost.* Orat. 78. et *Philostratus* de *vita Apoll.* VI. 16. *Cerda*.

143 *Pulsi Turni*] Alludit ad illa noni lib. 'Turnus paulatim excedere pugna,' idque Mnesthei et verbis et factis. Verbis, ibi: 'Talibus accensi firmantur.' Factis, nam 'fulmineus Mnestheus.' *Idem.*

144 *Aggere murorum*] *Maerorum* hoc loco scriptum est in Romano codice. In aliis *murorum*. *Pierius.*

145 *Et Capys: hinc nomen Campanæ ducitur urbi*] Iste quidem hoc dicit, sicut Ovidius, qui *Capyn* de Trojanis esse commemorat: 'Ille dedit Capis repetita vocabula Trojæ.' Cæliusque Trojanum *Capyn* condidisse *Capuam* tradidit, eumque Æneæ fuisse sobrinum. Alii hunc *Capyn* filium Capeti volunt esse Tyberini avum, ex quo fluvius Tyberis appellatus est, eumque *Capuæ* conditorem produnt. Alii *Capyn* Samnitum condidisse *Capuam* confirmant. Sed *Capuam* vult Livius a locis campestribus dictam, in quibus sita est. Constat tamen eam a Tuscis conditam, viso falconis augurio, qui Tusca lingua *Capys* dicitur: unde est *Capua* nominata. Tuscos autem omnem pene Italiam subjugasse manifestum est. Alii a Tuscis quidem retentam et prius *Aliternum* vocatam: Tuscos a Samnitibus exactos *Capuam* vocasse: ob hoc quod hanc quidam Falco condidisset, cui pollices pedum curvi fuerunt, quemadmodum falcones aves habent, quos viros Tusci *Capuas* vocarunt. Varro dicit propter cæli temperiem et cespitis fecunditatem campum eundem *Capuamum*, sive *Campanum* dictum, quasi sinum salutis et fructuum. *Servius.*

Hinc nomen Campanæ ducitur urbi] Aliter alii: nam *καμπὸς* vox prisca *planiciem* significat, et tota *Campania* plana est. Maluit Poëta gloriam hanc dare viro Trojano, ut sæpe alias, in Augusti gratiam: addo et verius, ut liquidum ex simillimis argumentis. Nam quis ignorat multa oppida Italiæ duxisse nomen a viris Trojanis?

Virgilium sequutus est Lucan. l. II. nam de Capua loquens: 'Mænia Dardanii tennit Campana coloni.' Silius l. XI. loquens de Capua: 'et Dardana ab ortu Mænia.' Iterum: 'Cui nomina liquit A Jove ducta Capys magno cognatus Iulo.' *Cerda.*

147 *Contulerant*] Nocte interveniente peregerant. *Servius.*

Media Æneus freta nocte secabat] Aut media nocte, aut freta media. *Idem.*

Media] Sunt, qui reprehendunt Virgilium, quod interdum ἀμφιβολίας intarserat. Nam hic, aiunt, *media* esse potest aut *freta*, aut *nocte*, ἀτόπως: nihil ἀμφιβόλως Virgilius: vicinitas amphiboliam adimit. Itaque *media* sunt *freta*; quia vox *freta* conjunctior viciniorque est τῷ *media*, et vox *nocte* remotior. Quæ solutio facilis expediendis multis locis Virgillii. Ita Hom. Iliad. XII. cum scripsit, Αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ μὲν Τρώων θάρον ὕσσοι ἄριστοι, Πολλοὶ δ' Ἀργείων οἱ μὲν δάμεν, οἱ δ' ἐλίποντο: vicinitas adimit dubitationem: nam οἱ μὲν δάμεν, id est, πολλοὶ Ἀργείων οἱ δ' ἐλίποντο, id est, Τρώων ἄριστοι. *Cerda.*

Media Æneas, &c.] Redit P. ad historiam de rege Tarchonte, quam Æn. VIII. 608. reliquerat. *Taubmann.*

Secabat] Anacreon de tauro: Περὰ δὲ πόντον εὐρύν, Τέμνει δὲ κύμα χηλαῖς. Hom. Odyss. XIII. βίμφα θεούσα θαλάσσης Κύματ' ἔταμνεν. Apollon. Arg. IV. πόντον ἔτεμνε νηὺς. Oppian. Hal. I. τέμνει κύμα: et, ἔγρια κύματα τέμνει. Latini sæpe. Horat. Od. I. 1. 'nauta secet mare.' Ovid. Trist. v. 3. 'scindere puppe fretum.' Mitto infinitos. *Cerda.*

148 *Namque ut ab Euandro*] Rem antea omissam breviter exsequitur. *Servius.*

Castris ingressus] Græcorum hoc, qui præcipua quadam elegantia verbis motus adiungunt tertium casum, non quartum, ut Latini. Iliad. I. XII. κάππεσον ἐν κονίῃσι: deciderunt pulveri-

bus, pro, in pulvere. Ibidem, πέλασεν νήεσσι θοῆσι: *Accessit navibus velocibus*, pro, ad naves: et νηῖσι πεσέεσθαι: *præcipituros navibus*, pro, in naves. Xenophon Anab. προσπίπτουσιν αὐτῷ πολλοί, καὶ λέγουσι: *Multi accurrunt illi, et dicunt*, pro, ad illum. *Cerda*.

149 *Regem adit*] Instanti tempore adit. *Servius*.

Et regi memorat] Tria dixit, memorat, edocet, admonet. *Memorat* ergo nomen et genus, et quid petat, et quid ferat. *Edocet* Turni violenta pectora, quæ arma conciliet. *Admonet*, quæ sit humanis rebus fiducia. *Nomen*, ut cognoscat. *Genus*, ne ab ignobili putet se rogari. *Donatus*.

150 *Quidve petat*] Scilicet auxilium. *Servius*.

Quidve ferat] Auxilii vicissitudinem: ut supra Euandro, 'Accipe, daque fidem.' Multi autem 'quidque petat, quidque ipse ferat' dicunt oportuisse dici, sed mutatam conjunctionem: neque enim ex alterius persona exponitur, sed totum ex Æneæ, et ideo *que* conjunctione opus fuisse; *ve* enim proprie *vel* significat, ut sic, 'Nec patris Anchisæ cineres manesve revelli.' *Servius*.

Mezentius arma Quæ sibi conciliet] Injicit latenter timorem, ut forte possit, collectis auxiliis, Mezentius in regna remeare, a quibus fuerat ante depulsus. *Idem*.

151 *Conciliet*] Fullonum esse hoc verbum scribit Varro Ling. Lat. l. v. et inde in alia promanasse. Sed, si fas cuilibet divinare, a ciliis palpebrarum duco, cum demulcentur somno. In somni enim lenitudine cilia dicuntur conciliari, a qua re itum in alia significata. A quo non abhorret sententia Eustathii in versum primum lib. ult. Odyss. ubi Mercurius dicitur Κυλλήνιος, *Cyllenius*. Quo loci, postquam præmisit ita dictum vel a monte Arcadiæ, vel ab Heroide, subjicit, κατὰ μέντοι ἀλληγορίαν Κυλλήνιος, ὁ τοῦ ὕπνου δοτὴρ, καὶ τὰς ἡνίας τῶν

κύλων, ἢ κυλάδων, ἔχων. Est vero Mercurius pater eloquentiæ, blanditiarum, conciliationis. *Cerda*.

Violentaque pectora Turni] Superba: ut est illud, 'Quos illi bello profugos egere superbo,' id est, violento. *Servius*.

152 *Humanis quæ sit fiducia rebus*] Latenter hoc dicit, Nolite putare fixam esse et stabilem felicitatem: magna est enim rerum varietas; invicem accipietis auxilia. *Idem*.

153 *Admonet, inmiscetque preces*] Partim rogat, partim admonet hoc esse tutum solatium humanæ vitæ; si vel mutua dentur auxilia, vel in prosperis positi etiam subjecta considerent: et est superioris versus expressio. Nam edocet quid peteret, et quid eum sollicitabat. *Admonet* vero vel caussa Mezentii, vel quia instabilis est et vaga fortuna. *Idem*.

Admonet] Præclare opponit. *Admoneo* enim sæpiissime, fortasse semper, cum verborum acerbitate. Hanc itaque precibus opponit, ut sententia sit: jam increpitans, jam precans. Quæ dixi de verbo *admoneo* firmat Plaut. Pseud. scen. *Malus, et nequam*, ubi de servo malo, 'Qui officium facere immemor est, ni admonitus.' Expende, non ait, *admonitus verberibus, fustuario*, &c. etiamsi hoc intelligat. Nam *admoneo* hæc et similia includit κατ' ἐξοχήν. In Columella vidi, 'verberibus boves admonere,' locus excidit. Seneca epist. 47, 'verberibus muta admonentur:' et de Clement. l. 14, 'admonere verberibus.' Tacit. Ann. v. 'puerili verberere moneri.' Horat. Sat. l. 6, 'Sol acrior admonuit:' ubi conjunctim *acritudo*, et *admoneo*. In Eclog. vi, 'Cynthia aurem vellit, et admonuit.' In quibus inest reprehensio. Ennod. epist. viii. 16. *monitorem* pro reprehensore ponit. *Cerda*.

Tarchon] Hoc nomen ubique Græce ponit, excepto uno loco: ut est, 'Haud procul hinc Tarcho et Tyr-

rhēni:’ atque id propter metrum. *Servius*.

154 *Jungit opes*] Clarum exemplum, ut videas, *opes* significare generatim, neque determinandas ad rem unam. Itaque divitiæ, milites, agri, oppida, castella, amicitia, clientelæ, favores, *opes* sunt. *Cerda*.

Ferit] Facit, ex more Romano, propter porcum, qui de lapide feritur. *Servius*.

Libera fati] Exempta necessitate fatali, qua pugnare non poterat, propter illud, ‘Externos optate duces.’ *Idem*.

Libera fati] In Romano codice et Oblongo *fati* singulari numero genitivo casu legitur: quod minime contemnendum est. *Pierius*.

Libera fati] Id est, defuncta et exempta fati: vel, non retinentibus amplius fati. Significatur, auctore Turnebo II. 21. libere licuisse militatum ire Hetruscis, nihil refragantibus fati: cum Æneæ externo duci commissi essent: nam, duce Etrusco, ne militarent in Mezentium, Vatum effatis ante moniti fuerant. Vide Æn. VIII. 496. et seqq. Apud Euripid. in Phœniss. est, θεσφάτων ἐλεύθεροι: quod Pimponius huic, *libera fati*, mire respondere putat. Alii leg. *libera fati*. Taubmann.

155 *Gens Lydia*] Per derivationem *Lydia* gens, nam *Lydia*, provincia, proprium est. *Servius*.

157 *Prima tenet*] More viri fortis in principiis est. Alibi, ‘Princeps ante omnes densum Palinurus agebat Agmen.’ *Idem*.

Prima tenet] An ideo *prima*, quia ante alias? an *prima*, id est, princeps, et prætor? quam secunda Æneide vocat *regiam* eo versu: ‘flamma cum regia puppis Extulerat:’ et Diodorus I. XX. *ναυαρχίδα*, et alibi *στρατηγίδα*, ut quæ princeps aliarum navium, et in qua ipse dux. Ita et Silius I. XV. ‘Emicat, ac prima stans Scipio puppe profatur.’ Signat vide-

licet navem prætoriam. Sed quid si *prima* est quartus casus pluralis? Fortasse. Nam Æneid. V. ita audis, ‘Emicat Euryalus, et munere victor amici Prima tenet:’ ac tunc sententia erit, Æneæ puppis tenet maria prima, id est, it ante reliquas. Sic et Valer. Arg. IV. Minyæ ‘alta tenent.’ *Cerda*.

Rostro Phrygios subjuncta leones] Pro *subjunctos leones habens*. Vult pro jugo rostrum navis fuisse. Leones autem singulos, in singulis navis partibus, fuisse depictos. Sane hoc loco notant Critici, quemadmodum tam cito potuerint fieri naves Æneæ: quod excusat pictura, quam solam mutatam debemus accipere. Ergo hanc navem Æneæ ab Etruscis datam intelligamus. Quidam volunt hanc navem ex his esse quibus Æneas ad Euandrum erat evectus, et ad Etruriam terra esse portatam. *Servius*.

Phrygios subvecta leones] In Mediceo, in Porcio, et aliis plerisque codicibus antiquioribus scriptum observavi *subjuncta*, quod longe venustius est. Prætereo autem lectionem eam, quæ *subjecta* legit: quod non ita placet. *Pierius*.

158 *Gratissima*] Propter illic navigia fabricata. *Servius*.

159 *Hic magnus sedet Æneas*] Id est, in puppi; nam hic locus Principis, ut jam dixi. Hic adjicio Homerum II. VII. ubi Principes Græcorum sunt *νῆτ' παρὰ πρύμνῃ Ἀγαμέμνωνος*: et in XI. Agamemnon ipse est *νῆτ' παρὰ πρύμνῃ*, ad *puppin navis*. Ovid. de Ceyce principe navigationis Metamorph. XI. 1. ‘stantemque in puppe.’ Ab Silio Scipio inducitur in puppe I. XV. *Cerda*.

Secum volutat] Ita Agamemnonem describit Homer. Iliad. X. *πολλὰ φρεσὶν ὀρμαίνοντα*: multa animo volventem. *Idem*.

160 *Eventus belli varios*] Licet haberet fortissimum militem, cogitabat tamen incerta bellorum. *Servius*.

Pallasque sinistro Adfixus lateri] Merito. Cessit enim Pallas Æneæ, ut seni, ut regis magni filio, denique ut Dea nato. J. Goropius, qui ex hoc etiam loco vult probare, priscis honestiorem locum fuisse sinistrum, fallitur, ut docuit Lipsius elect. II. 2. et J. Drusius Quæsitis per epist. CXVII. Vid. et Turneb. XIV. 24. *Taubmann.*

161 *Jam quærit sidera]* Deest de Æneæ. Et *quærit sidera*, num de sideribus quærit? an ipsa sidera? id est, recenset: aut num causa quærendi quod cupiat vicem discere. * *Servius.*

162 *Noctis iter]* Aut per quæ nox decurrit: aut quæ intuentes nautæ iter peragunt noctibus. *Idem.*

Jam] Modo; ut, 'Jamque hos cursum, jam præterit illos.' *Idem.*

Quæ passus terraque marique] Num quia audiendo res gestas Æneæ, incendatur et ipse ad imitandi cupiditatem? *Idem.*

163 *Pandite nunc Helicon, deæ]* Parnassus mons est Thessaliæ juxta Bæotiam, quem locum aliquando Aones tenuerunt, qui in duo finditur juga, Cithæronem Liberi, et Heliconem Apollinis et Musarum. Ex quo fons manare dicitur, quem Pegasi ungula protulisse fertur, qui vocatur Hippocrene. *Idem.*

Pandite nunc Helicon, deæ] Hom. ἔσπετε νῦν Μοῦσαι. *Pandite*, signate Poëta, ut is, qui velit esse in secreto Helicone ad pangenda carmina, quæ 'secessum, et otia quærunt.' Ideo Claud. Rapt. I. 'Vos mihi sacrarum penetralia pandite rerum, et vestri secreta poli.' Et in Ruff. I. I. 'Vos pandite vati Pierides:' et Præfat. de Bell. Gild. 'Pandite defessum reduces Helicon sorores, Pandite, permistis jam licet ire choris.' Manilius pari aura I. III. loquens cum Musis, 'vestros extendite fines,' ut qui velit intro penetrare. De Titio ait Horat. epist. I. 3. solitum fastidire ad condenda carmina, 'lacus, et rivos

apertos,' quasi vellet profundos et occultos fontes. Ovid. Metam. VIII. in re simili, 'totumque Heliconæ.' *Cerda.*

Cantusque move] Dixi jam ad Æn. VII. ubi idem versus. *Idem.*

164 *Thuscis]* *Thusci* a frequenti sacrificio sunt dicti ἀπὸ τοῦ θύειν. Unde *Thuscos populos* bene dicimus: *Thusciam* vero non debemus dicere, quia nequaquam in idoneis auctoribus legitur; sed aut *Etruria* dicenda est ab Etrusco principe, aut *Lydia*, a Lydo, aut *Tyrrhenia* ab ejus fratre, qui, ut supra diximus, cum parte populi de Mæonia venit ad Italiam; quod ergo hic dicit Virg. 'Thuscis comitetur ab oris,' de Tuscorum finibus intelligendum est. *Servius.*

166 *Massicus ærata princeps secat æquora tigr]* Inter auxilia accipiendum; nam Æneæ prima est navis: et licet sit catalogus, id est, inscriptio, in quo enumerantur hi qui de Thuscia venerunt, invenit tamen aliquam varietatem, quod hos navibus venisse commemorat, cum in septimo Turni socios per terram venisse memoraverit. Sane sciendum amare Virgilium ducibus Italis dare nomina vel fluviorum vel montium. Ut ergo supra Almonem et Aventinum commemoravit; sic nunc *Massicum* dicit. Nam *Massicus* mons est, unde et *Massicum vinum* dicitur. Plerique tamen *Massicum* nolunt proprium nomen esse, sed appellativum, dicentes Osinium esse Massicum regem. Nam paulo post dicturus est, 'Qua rex Clusinis advectus Osiniis oris:' et nunc dicit, 'qui mœnia Clusi.' Multi alium *Massicum*, et alium *Osinium* esse voluerunt. *Ærata tigr]* autem, cujus rostrum erat in similitudinem tigridis: namque solent naves vocabula accipere a pictura tutelarum: hinc est, 'Hunc vehit immanis Triton:' item, 'et aurato fulgebat Apolline puppis.' *Tigri* autem secundum regulam dixit: nam Græca nomina,

quæ genitivum singularem in *dis* mittunt, in eo tantum et in dativo crescent: et in accusativo et ablativo paria sunt nominativo, ut *Tigris, tigridis, tigridi, tigrim, tigris, a tigris; Isis, Isidis, Isidi, Isim, Isis, ab Isi*. Si aliter invenerimus, abusivum est. Ut in Lucano, ‘Ocyor et cæli flammis et tigride fœtu.’ *Idem*.

167 *Mœnia Clusi*] Pro *Clusii*: nam *Clusium* dicitur, et est dictum per Synæresim: sicut ‘Nec cura peculi,’ pro *peculii*. *Clusium* autem est oppidum juxta Massicum, quod in Etruria condidit Clusius Tyrrheni, sive Telemachus Ulyxis. *Idem*.

Mœnia Clusi] Σχηματικῶς, pro, *Clusium*, ut ‘montem Aventini,’ Æn. viii. pro Aventino, ‘Urbem Patavi,’ l. i. pro Patavio, et millena. *Cerda*.

168 *Liquere*] In belli etiam apparatu Stat. Theb. iii. ‘liquere domos dilectaque læti Connubia, et primo plorantes lumine natos.’ Et Noster Æn. vii. ‘Hinc gemini fratres Tyburta mœnia linquunt.’ Et Apollon. l. i. in suo catalogo: Δάρισσαν δ’ ἐπὶ τοῖσι λιπὼν Πολύφῃμος ἵκανε. Et in suo Eurip. in Aulid. τὰς ἐχίδνας λιπὼν. *Idem*.

Cosas] Civitas Tusciæ, quæ numero dicitur singulari secundum Sallustium. Unde apparet *Cosas* hunc usurpative dixisse. *Servius*.

Urbem Cosas] Usurpationem esse dicit Servius, *Urbem Cosas*, quum apud Sallustium singulari numero dicatur. Arusianus inter elocutionum exempla hoc observat, *Urbem* singulari numero, et nomen plurale conjunctum. *Pierius*.

Cosas] Hujus urbis meminere Strabo, et Plin. iii. 5. et *Cosam* nominant. Ptolem. *Cossas*, et duplicata consonante. In eo enim non semel Κόσσαί. *Cerda*.

169 *Corytique*] *Coryti* proprie sunt arcum thecæ: dicuntur tamen etiam sagittarum, quas et pharetras nomi-

namus. *Servius*.

Corytique, &c.] In explicanda hac voce erravit graviter Hadrianus Junius, ejus hæc sunt: ‘Corytus, theca, repositoriumve arcus. Errore enim imbuti sunt Grammatici non pauci, qui sagittarum thecam, quæ pharetra est, sic appellari autumant.’ Nam Sil. l. xv. ‘Turba ruunt, surguntque sagittiferi coryti.’ Sen. in Furent. act. iv. in Choro, ‘Telum Scythici leve coryti Missum certa librare manu.’ Ubi sagittam vocat *telum coryti*. Stat. l. iv. ‘Terga Cydonea corytos arundine pulsat.’ Ovid. Trist. v. 8. describens feritatem Getarum, ‘In quibus est nemo, qui non coryton, et arcum,’ &c. id est, thecam sagittarum. Agathias quoque Hist. l. iii. ista clarissime: οὐ γὰρ μόνον ἀσπίδας, καὶ θώρακας τυχῶν, καὶ γωνυτοὺς βελῶν ἐνιοὶ τῶν κειμένων ἐπεφέροντο, ἀλλὰ στρεπτοὺς. *Cerda*.

Corytique] Græce γωνυτός. Ovid. Trist. v. 8. de gente Sarmatica: ‘In quibus est nemo, qui non Coryton et arcum, Telaque vipereo lurida felle gerat:’ et Statius Theb. l. ix. ‘celestibus implet Coryton telis.’ Ad quod Lucatius interpres: *Corytos* dicitur sagittarum theca, sive pharetra. *Leves* autem pharetræ istæ dici etiam possunt, etiamsi sagittis refertæ sunt, si ab artificibus bene gestantur. Alii tamen *Coryton* thecam ipsius arcus exponunt: ut est apud Hom. Odyss. φ. 54. et quoniam ibidem γωνυτός ille Ulyssis φαεινός, id est, lucidus appellatur, suspicatur Erythr. Poëtam scripsisse aut, *Coryti leves* h. aut, *Goryti levesque hum.* quem vide. *Taubmann*.

170 *Una*] Ad totam classem refert. *Servius*.

Torus] Pro forti et aspero vel terribili. *Idem*.

Torvus] Aut oculis distortis, aut contracto vultu. *Donatus*.

Torcus] In Romano, *torvos*: et ita pleraque alia, quæ consulto dissimu-

lavimus: ne delicatis quorundam auribus fastidio essemus. *Pierius.*

Armis] Exercitu. *Servius.*

171 *Fulgebat*] Scilicet puppis aurato Apolline. *Idem.*

Aurato fulgebat Apolline puppis] Soblebant naves tutelæ Dei vel Deæ alicujus assignari, cujus effigies, quæ tutela erat, in puppi depingebatur, insigne, quod parasemon in prora. Ovid. *Heroid. Epist. xvi. 112.* 'Accipit et pictos puppis adunca Deos.' et *Trist. i. 9.* 'Est mihi sitque precor flavæ tutela Minervæ, Navis et a picta casside nomen habet.' Denominabatur enim semper navis a parasemo. Sæpius etiam, ut ex hoc loco patet, cum tutela nihil commune habebat parasemon; nam navis hæc pro parasemo *tigrim*, pro tutela vero habebat *Apollinem*. Interdum quoque una eademque res erat tutela navis et insigne: quoties scilicet Dei, in cujus tutela navis erat, effigies collocaretur in prora: et tunc nomine illius navis appellabatur, ut navis qua vectus D. Paulus *Act. xxviii. 11.* Μετὰ δὲ τρεῖς μῆνας ἀνέχθημεν ἐν πλοῖφ παρακεχειμακότει ἐν τῇ νήσῳ, Ἀλεξανδρίνῳ, παρωσήμῳ Διοσκοούροις: *Post menses autem tres navigavimus in nave Alexandrina, quæ in insula hiemaverat, cui erat insigne Castorum.* Hinc animalia aliasque res, quæ parasema proprie fuissent dicenda, tutelæ nominaverunt; *Lactant. i. 11.* 'Navis, in qua' (Ganymedes) 'impositus, tutelam habuit in aquila figuratam.' *Servius ad Æneid. v. 116.* 'Velocem Mnestheus agit acri remige Pristin:' a tutela sic dicta est: et *Glossæ vett. Tutela, παράσημον τοῦ πλοίου.* Vid. *Salmasium ad Solin. pag. 570.* et seqq. *Emmeness.*

172 *Sexcentos*] Adeo varia est scribendi ratio si omnia consecutere, ut nullum pene verbum invenias uno modo scriptum, quod alia aut alia ætas aliter non scripserit, *sexcentos* quidem nemo non per α notat. Sunt

tamen antiqui codices, in quibus id nomen per s notatum invenias *sescentos*, quam tamen ætates quædam aliæ s in α mutare gaudent, ut in nomine *secundus* fieri solitum superius indicavimus. *Pierius.*

Populonia] Civitas Tusciæ. *Matrem* autem eorum qui venerant patriam dixit, ut alibi, 'insignem quem mater Aricia misit:' quidam *Populoniæ*, post *xii.* *populos* in Etruria constitutos, *populum* ex Insula Corsica in Italiam venisse, et condidisse dicunt. Alii *Populoniam Volaterranorum* coloniam tradunt. Alii *Volaterranos Corsis* eripuisse *Populoniam* dicunt. *Servius.*

Populonia] Hujus urbis mentio in *Plin. Mela*, aliis. Est et *Populonium*, fortasse quia *Ptolemæus* et *Stephanus* Ποπλώιον, ut etiam *Strabo l. v. Cerdæ.*

173 *Expertos belli*] Peritos: nam *expertes* sunt ignari. *Belli* autem potest pro *in bello* accipi. *Servius.*

Ilva] Quidam *Ilvam Æthalen* dictam volunt; est autem insula adiacens Tusciæ in conspectu *Populoniciæ*. *Probus trecentos*, subdistingui vult, ut *insula* sequentibus jungatur. *Id.*

Ilva] Hanc esse eandem, quam *Plinius iii. 6.* vocatam ait a Græcis Αἰθάλην, sive Αἰθαλίαν, *Victorius* defendit *Var. lect. xii. 10.* contra *Strabonem* et *Ptolemæum*, distinguentes *Ilvam* ab *Æthalia*. Græcum nomen illi contigit a fornacibus, in quibus ferrum coquitur, cujus ea fecunda est. *Cerdæ.*

174 *Inexhaustis Chalybum generosa metallis*] Quanto exhausta fuerit, tanto generosior, hoc est πολυγόνος. Ergo *In exhaustis*, non est una pars orationis. Namque dicit *Plinius secundus*, 'Cum in aliis regionibus efflossis metallis terræ sint vacuæ, apud *Ilvam* hoc esse mirum quod sublata renascuntur, et rursus de hisdem locis effodiuntur.' *Varro* et aliud dicit, nasci quidem illic ferrum, sed in

stricturam non posse cogi, nisi transvectum in Populoniam Thusciae civitatem, ipsi insulae vicinam. *Servius*.

Inexhaustis Chalybum generosa metallis] Certum est, hanc insulam feracem esse ferri. Plin. III. 6. 'Ilva cum ferri metallis:' et XXXIV. 14. 'Ferri metalla ubique propemodum reperiuntur, quippe insula etiam Italiae Ilva gignente.' Est autem ubertas ista prope miraculosa. Audi Strabonem libro quinto: τοῦτο δὲ δὴ παράδοξον ἢ νῆσος ἔχει, καὶ τὸ τὰ ὀρύγματα ἀναπληροῦσθαι πάλιν τῷ χρόνῳ τὰ μεταλλεύθῃτα: Hoc admiratione dignum habet haec insula, ut exhausta effossionibus loca temporibus rursus repleta cernantur. Ideo ergo *inexhaustis metallis*: et inde proprie *generosa*, ut indicet naturam insulae. Itaque intellige vocem, et explica *generosam*, id est, fecundam natura sua, et multis quamvis caesis metallis subidentidem fecundiores. *Cerda*.

Metallis] Explica, venis, idque ex Graecorum imitatione, qui venas auri, argenti, &c. vocant μέταλλα. Strabo libro decimotertio; μέταλλον μέγα λευκοῦ λίθου: Metallum magnum albi lapidis, id est, vena. Josephus libro septimo Belli Judaici capite vigesimoquinto, ἔχει δ' ὁ τόπος καὶ θεῖον καὶ στυπηρίας μέταλλα: id est, venas. Lucan. ab Graecis, 'silicum lassata metallis.' Nec mihi dubium, quin Plinius *metalla* pro venis acceperit VII. 2. nam quae prius dixit *metalla*, postea nominat *cuniculos*. Verba ejus: 'Quibus assidue bellum est circa metalla cum gryphis, ferarum volucris genere, quale vulgo traditur, eruente ex cuniculis aurum.' *Idem*.

175 *Hominum divumque interpretes Asylos*] Deorum, quos interpretatur, hominum, quibus interpretatur et divinas indicat mentes, *interpretes* vocatur. Sed notandum, quod ait Nigidius Figulus, has artes ita inter sese esse conjunctas, ut alterum sine altero esse non possit. Unde his, quos

perfectos vult probare Virgilius, omnium divinandi artium facit praestare scientiam, ut hoc loco. Item supra Heleno, de quo ait, 'Trojigena interpretes Divum, qui numina Phœbi, Qui tripodas Clarii lauros, qui sidera sentis.' Nigidius autem solus est post Varronem, licet Varro praecellat in Theologia, hic in communibus literis: nam uterque utrumque scripserunt. *Servius*.

Hom. divumque interpretes] Vide *Æn.* III. 359. *Taubmann*.

176 *Fibrae*] *Fibrae* sunt jecoris extremitates. *Servius*.

Parent] Peritissime agnoscuntur. Quod si *parent*, obtemperant, non procedit: nam quomodo sidera aut fibrae vel fulgura possunt obtemperare? Aut *parent*, apparent ac patent, quasi nihil ei absconditum vel abstrusum sit. An hyperbolice tantam illi scientiam siderum vel ceterarum, quas dixit, rerum esse, ut ei parere videantur, sicut dicimus artes quibusdam esse subjectas? Sed *parent*, id est, agnoscuntur; quod ad omnia referendum est, fibras, sidera, voces avium, fulmina: nam si *videntur*, tantum accipias, cujus possunt videri: nec tamen intelligi. Item voces avium non videntur, sed agnoscuntur auditæ. *Idem*.

Cui pecudum fibrae, &c.] His duobus versibus maximam partem posuit aruspinae et auguratus. Dicam breviter de singulis in hac Nota. Pendere saepe fata a fibris satis indicat Tibullus, a quo Eleg. II. 1. *fibra* dicitur *nuntia* Deorum, et Eleg. I. 9. *conscia* Deorum. Inde et Ovid. *Metam.* XV. signate, 'fibra monet:' et in V. *fibra* dicitur habere 'notas veri, monitusque Deorum.' Et Statius quarto Theb. 'verum spirantibus extis:' Synesius libro de insomni. οἱ δὲ ἐν σπλάγχνοις αὐτὰ (μέλλοντα) ἀναγνόντες. Sed de hac re effusim Brissonius. Secundo loco ait sidera subdita esse huic potestati, ac proinde

cælum ipsum. De augure Tiresia Stat. Theb. iv. 'Nec tripode implicito, numerisque sequentibus astra.' Calaber libro duodecimo Calchanti ait subdi ἀστέρας, *stellas*. Synesius, οἱ μὲν ἄσπρα εἰδότες. Ideo 'sidera parent,' ut quæ prona ad obediendum. Contemno hic nugas Servii de verbo *pareo*; et arripio notam Lævini momentis in Suetonium hoc verbum augurum esse et aruspicum, quod Petronii et Ulpiani auctoritate confirmat. Vide etiam Sigonium de Judiciis, et Briss. in Form. l. v. Tertio adhibet 'linguas volucrum,' ut et Æn. iii. 359. Stat. Theb. iii. 'affatus volucrum.' Ovid. Trist. i. 8. 'Linguave servatæ, pennave dixit avis.' Apollon. Arg. i. θεοπροπίας οἰωνῶν, *Vaticinia avium*. Ibidem, ὄρνιθος ὄσσαν, *avium vocem*: et de avi, ἕκαστα πιφανσκομένη: *loquens singula*. Eurip. in Hel. περωτῶν φθέγματα: et Stat. Theb. ii. de quodam augure: 'doctus aëris, et nulla deceptus ab alite.' Et in Theb. iii. ait, volucres habere *consilium*, et scientes esse *futuri*. De Idmone vate Val. Arg. i. 'Sen plenum certis interroget aëra pennis.' Synesius ubi supra, inter reliqua divinantium genera, εἰ δ' ἐν ὀρνίθων κλαγγαῖς, καὶ καθέδραις, καὶ πτήσεσι: Eur. in Ione aves vocat θεῶν ἀγγέλλοντας φήμας: *nunciantes Deorum voces*: et in Tauris dat illis Εὐξένοτον ξυνετοῖσι βοᾶν: *Vocem, quam sapientes intelligunt*. Quarto, 'ignes præsagi fulminis:' quod fortasse accipiendum ait Germ. ut Διὸς σέλας apud Sophoc. in Colon. quod signum inter reliqua cælestia ibi numeratur. De fulmine accipio Val. Arg. i. 'Cui genitor tribuit monitu prænoscere Divum Omnia sen flammæ interroget.' Inde idem l. iii. 'præsagique fulmina:' et Cal. l. i. ait, mitti e cælo fulmina, quibus Juppiter Δεινὸς ἀνθρώποισι μένος βαρυνχέος ὕμβρον: *Indicat hominibus vim pluviae strepitantis*: et Hom. de fulmine ait σῆμα βροτοῦ-

σιν. *Cerda*.

177 *Præsagi fulminis ignes*] *Præsagi*, futura denuntiantis, ut, 'De cælo tactas memini prædicere quercus.' Est enim Jovis filius fulmen, de quo tantum futura noscuntur, ut in octavo plenius de fulminis generibus dictum est. Alii non ipsum fulmen præsagum accipiunt, sed eos præsagos, qui inde futura prædicunt. *Servius*.

Præsagi fulminis ignes] Διοσημείαν intelligit. De qua re Pimpont. et inprimis Camer. de generibus Divinat. *Taubmann*.

178 *Rapit*] Raptim ducit. *Servius*. *Densos acie*] In acie constrictos et conjunctos. *Idem*.

179 *Alpheæ ab origine Pisæ*] *Alpheus*, fluvius est inter *Pisas* et *Elidem*, civitates Arcadiæ, ubi est templum Jovis Olympici: ex quibus locis venerunt, qui *Pisas* in Italia condiderunt, appellatas a civitate pristina: unde nunc addidit, 'Urbs Hetrusca solo:' cum præmisisset, 'Alpheæ ab origine Pisæ.' Sane *Pisas* antiquitus conditas a Peloponneso perfectis, vel ab his, qui cum Nestore ab Ilio venerunt. Alii *Pisum*, Celtarum regem, fuisse Apollinis Hyperborei filium, et cum Samnitibus bellum gessisse, a quorum regina, quæ post conjugis mortem imperio successerat, receptum, in Etruria oppidum suo nomine condidisse. Alii locum* ex Deo privigno genitum, juvenem viribus magnis, *Pisas* condidisse ajunt. Cato originum i. qui *Pisas* tenerint ante adventum Etruscorum, negat sibi compertum, sed inveniri Tarchontem, Tyrrheno oriundum, postquam eorum locorum dominium ceperit, *Pisas* condidisse, cum ante regionem eandem Tentones quidam, Græce loquentes, possederint. Alii, ubi modo *Pisa* sunt, Phocida oppidum fuisse ajunt, quod nobis indicio est a Peloponneso originem id oppidum trahere. Alii incolas

ejus oppidi Tentas fuisse, et ipsum oppidum Tentam nominatum, quod postea *Pisas* Lydi lingua sua Lunarem portum significare dixerunt; quare huic urbi a portu Lunæ nomen impositum. Alii ab Epeo, Trojani equi fabricatore, conditum tradunt, qui cum aliis Græcis in hanc regionem rejectus est: ubi, postquam Trojanæ captivæ, metu dominarum ad quas deducebantur, naves incenderunt, desperatione reditus remansit, urbemque condidit, et ab ea, quæ est in Peloponneso, *Pisas* cognominavit. *Idem*.

181 *Equo fidens*] Id est, eques optimus. Quidam *Astur* pro *Astures* accipiunt, apud quos equi et equites optimi perhibentur. *Idem*.

Versicoloribus armis] Depictis, per quod bellicosus ostenditur. *Idem*.

Versicoloribus] *Versicolor* est, qui, dum vertitur, mutat colorem. *Donat*.

182 *Tercentum adjiciunt*] Consentunt et accedunt ejus voluntati: quod sequentia explanant. *Probus adjiciunt*, adjacent, et quasi juxta sunt, tradit. *Servius*.

Mens omnibus una sequendi] Id est, conjurati sunt. *Idem*.

183 *Qui Cærete domo*] Ac si diceret, Qui sunt domo Carthagine. *Cære* autem, ut supra diximus, dicitur ἀπὸ τοῦ χαλπεῖν, quod verbum salutandi gratia apud Græcos dici solet. Hanc Pelasgi condiderunt, qui cum sitim passi, nec usquam aquam invenientes, casu quodam fontem invenissent, in eodem loco oppidum condiderunt. Nec videatur contrarium quod ait, 'Ducit Agyllina nequicquam ex urbe secutos:' quasi et Turno et Æneæ præstet auxilium: nam illi Lausum fugientem secuti sunt: hi vero communi odio et consilio totius civitatis in Mezentium arma commoverunt. *Servius*.

Qui Cærete domo] Non referam loco hoc codicum varietates, quum omnino casta lectio sit *Cerete domo*,

ea elocutione, qua dictum alibi, 'Qui genus, unde domo:' quaque dixit Horatius, 'unde domo, Quis.' Ita in ultima scena Pænoli Plantini, 'domo Carthaginenses sunt.' Et quod Romæ apud Zampolinus ostendit mihi Antonius Valla Theanen. antiqua inscriptione notatum, D. PERUSIA, quod signat *Domo Perusia*. Atque in iisdem ædibus:

POLINGENUOS DOMO

BONDINCOMAGUS.

Ex quo locus apud Plinium examinandus de oppido Bondinco in Padi hostio. *Pierius*.

Cærete domo] Explico, qui sunt Cæretana domo, vel qui sunt domo Cæretani. Nam Plaut. Pæn. dixit, *Domo Carthaginensis*, et posset, *domo Carthagine*. Sed de hac re dixi pluribus l. viii. ad illud, 'Qui genus? unde domo?' *Cerda*.

Minionis] Fluvius est Minio Thuscæ ultra centum cellas. *Servius*.

184 *Et Pyrgi veteres*] Hoc castellum nobilissimum fuit eo tempore, quo Thusci piraticam exercuerunt: nam illic metropolis fuit, quod postea expugnatum a Dionysio tyranno Siciliae dicitur, de qua Lucilius, 'Scorta Pyrgentia.' *Idem*.

Pyrgi veteres] Fortasse *veteres Pyrgi* Thuscæ, quia ab antiquis *Pyrgis* Græciæ. Nam *Pyrgos* quoque in Græcia Strabo constituit l. viii. et credibile inde ductam coloniam. Ceterum Cato in Fragment. Originum utrumque etiam nomen conjunxit: *Pyrgus*, 'Graviscæ ab aëre dictum,' ut et Plin. iii. 5. 'Graviscæ, castrum novum, Pyrgi, Cæretanus amnis.' Sic Mela ii. 4. *Cerda*.

Intempestæque Graviscæ] *Graviscanum* oppidum, alii *intempestum* dicunt ventis et tempestatibus carens: quod nulla potest ratione contingere. *Intempestas* ergo *Graviscas* accipiamus pestilentis, et secundum Plinium in naturali historia, et Catonem in Originibus, ut *intempestas* intelligas sine

temperie, id est, tranquillitate: nam ut ait Cato, 'ideo Graviscae dictæ sunt, quod gravem aërem sustinent.' *Servius*.

Intempestæque Graviscae] In Romano codice, *Gabiscae* legitur, Librarium imperitia. *Graviscas* enim quod gravem aërem sustineant dictas ajunt. *Pierius*.

185 *Ligurum ductor*] Nam Liguria post Thusciam est circa Gallos. *Servius*.

Ligurum ductor] Explicui non cum interpretibus de Cupavone, sed de Cycno: tum, quia torqueri videtur Poëta: tum, quia Ovid. rem hanc narrans, de Cycno ait, 'Nam Ligurum populos, et magnas rexerat urbes.' *Cerda*.

186 *Cyene*] Cunare: quidam duci nomen datum tradunt a Cunaro monte, qui in Piceno. *Servius*.

Transierim Cigne] Sive Cicne, ob cognationem. Sed enim nomen hoc in antiquis exemplaribus aliter scriptum inveni. Siquidem in eo codice, quem Pomponii Læti delicias fuisse dicunt, et in vetustis aliis plerisque, qui apud me sunt, atque etiam in aliquot aliis Vaticanæ bibliothecæ, legitur *Cinere*. In Romano *Cumare*. *Cyene* vero, et *Cygne* divulgatorum est exemplarium. Non enim hic 'Ligurum ductor Cynus,' sed insignis *Cycni* gestamine inducitur ob ejus *Cycni* memoriam, qui luctu Phaëthontis canentem molli pluma duxisse senectam fertur. *Pierius*.

Cupavo] *Hic Cupavo*, et declinatur sicut *Cato*, vel *Cicero*. *Servius*.

187 *Olorinæ surgunt de vertice pennæ*] In Romano codice, *pinnæ*, ut adsolet. In aliquot aliis, *cristæ* notatum est: sed *cristæ* paraphrasin fuisse crediderim. *Pierius*.

Cujus olorinæ, &c.] Galea cristis insignitur, quo terribilior hosti fiat: hinc, 'Terribilem cristis galeam.' Quin et miles cristatus longe procerior apparet: 'cristis capita alta ferentes.' Has autem ex olorinis eti-

am pennis, itemque equinis setis componebant: ut, 'cristaque hirsutus equina:' quæ ob id et *jubæ* appellabantur: ut, 'Grajaram errore jubarum.' Rubræ autem hæ de cono galeæ aut duplices aut triplices consurgebant: quare Poëta eorum summitates *cornua* appellat: ut, 'rubræ cornua cristæ:' et, 'viden' ut geminæ stant vertice cristæ?' et: 'Purpurei cristis juvenes.' *Taubmann*.

188 *Crimen amor vestrum*] Phaëthontem a Cycno amatum aut pie, aut turpiter accipiamus, necesse est. Si turpiter, talis est sensus, *Crimen vestrum* est, o Cycne et Phaëthon, quod sic amastis. Alii *vestrum*, pro *tuum* accipiunt: et ad solum Cycnum referunt: ut 'Vos, o Calliope, precor.' Si pie amavit, secundum Asprum *Crimen* erit causa, ut *Æn.* II. 'et crimine ab uno Disce omnes,' ut sit sensus, o Phaëthontides sorores, et o Cycne, causa vestrum, id est, vestræ mutationis, amor est: quia sic Phaëthontem amastis ut periretis. *Servius*.

Crimen amor vestrum] Tale et illud Didonis in ep. ad Æneam, 'Quod crimen dicis præter amare meum?' Et Propert. Eleg. II. 30. 'Hoc, si crimen erit, crimen amoris erit.' *Cerda*.

189 *Namque ferunt, luctu Cycnum Phaëthontisamati*] Phaëthon Clymenes et Solis filius, qui cum doleret objectum sibi ab Epapho rege Ægypti, quod esset non de Sole sed de adulterio procreatus; duce matre, venit ad Solem, et poposcit, ut si vere esset ejus filius, petita præstaret. Quod cum Sol jurasset per Stygiam paludem se esse facturum, petit ille ut ejus currus agitare. Sol post jusjurandum negare non potuit. Acceptis itaque curribus, Phaëthon, cum exisset orbitam Solis, et cœpisset mundus ardere, a Jove fulminatus, in Eridanum cecidit, qui Padus vocatur. Hujus interitum flentes so-

rores Phaëtusa et Lampetusa in arbores mutatae sunt Deorum miseratione: ut hic dicit in populos: ut in Bucolicis, in alnos. Fuit etiam quidam Ligus, Cynus nomine, dulcedine cantus ab Apolline donatus, amator Phaëthontis, qui cum eum deffleret extinctum, longo luctu in avem sui nominis versus est: qui postea ab Apolline inter sidera conlocatus est: hujus nunc filium Cupavonem dicit habere cyni pinnas in galea ad paternae formae insigne monstrandum. *Servius*.

Namque ferunt, luctu Cynum, &c.] Meminit hujus fabulae Plato etiam in Timæo, Pausanias in Atticis, Lucret. l. v. omnium autem elegantissime utramque describit Ovid. Metam. ii. fab. 3. et 4. *Taubmann*.

190 *Populeas*] Ita omnes fabulae. Dissidet in Eclog. vi. Virgil. qui sorores Phaëthontis in *alnos* mutat. Apoll. Arg. l. iv. αἰτ̃ mutatas εἰς αἰγέλους: ubi aliqui reddunt *alnos*, aliqui *nigras populos*; fortasse quia Virgilius utrique arbori dicit hanc gloriam. Sed certius est αἰγέπων esse *populum*. Idem est doctorum certamen in reddendo Dionys. qui in περ. loquens de Eridano, αἰτ̃ electrum stillari αἰγέλουσι. *Cerda*.

Umbranque sororum] Ambitiose dictum, pro inter arbores de sororibus factas. Et est unum de his, quæ habet Virgilius inimitabilia et sua propria. Tale est illud, 'Sinuatque alterna volumina crurum:' et, 'Cum primum sulcos æquant sata.' *Servius*.

Umbranque sororum] Hoc imitans Ovid. dixit, 'silvamque sororibus auctam.' Et Val. Arg. l. i. 'veteris sat conscia luctus Silva Padi, et viso flentes genitore sorores.' Avienus: 'Hic prius Eridani propter nemorosa fluentia Fleverunt liquidæ lapsum Phaëthonta sorores, Mutataque manus planxerunt pectora ramis.' *Cerda*.

191 *Musa*] Carmine, cantilena. *Servius*.

192 *Canentem senectam*] Qui *canentem senectam* (pro albo colore neotrice dictum putant) mollibus transiegit in plumis. *Idem*.

Canentem molli pluma duxisse senectam] Ita Soph. in Ajace, *album senectam* dixit, λευκῷ δὲ γῆρα. Hom. ult. II. πολὶὸν τε κάρη, πολὶὸν τε γένειον: *Canumque caput, canumque mentum*. Sententiam Virg. ita reddidit Claud. in vi. Cons. Hon. 'Mutatumque senem plumis, et fronde sorores.' Ab eodem præceptore proculdubio Horat. od. ult. l. ii. 'et album mutor in alitem Superne; nascunturque leves Per digitos, humerosque plumæ.' Ovid. in narratione hujus fabulae: 'canæque capillos dissimulant plumæ.' Eurip. in Hel. χιονόχρως κύκνου πτερῷ: *Nive candicans, ut cyni ala*. *Cerda*.

193 *Linquentem terras*] Dissidet Ovid. qui in hujus μεταμορφώσει, 'Fit nova Cynus avis: nec se cæloque Jovique Credit, ut injuste missi memor ignis ab illo; Stagna petit patulosque lacus, ignemque perosus, Quæ colat, elegit contraria flumina flammis.' *Idem*.

Sidera voce sequentem] Cum cantu cælum petentem: vel quod est re vera relatus in sidera, sicut videmus in sphaera. *Servius*.

194 *Æqualis comitatus classe catervas*] Aut æqualiter habens per naves distributas catervas, aut ipsi duci pares virtute. *Idem*.

195 *Centaurum*] Aut nomen navis, aut qui erat in navi pictus. *Idem*.

196 *Immane minatur*] Stat. Thebaid. l. v. 'murisque immane minantem Antæum.' *Cerda*.

197 *Sulcat*] Plin. xii. 1. 'arbore sulcamus maria.' Claud. iv. Cons. Hon. 'auratos sulcaret remige fluctus.' Ovid. Pont. i. 4. 'vastum sulcavimus æquor.' Sed hoc obvium: at non obvia pulchra commutatio locutionum; nam ut aquæ sulcantur, ita contra aquæ ipsæ sulcant. Luc. enim l. iv. de fluvio Ba-

grada, 'siccæ sulcator arenæ.' *Idem.*

198 *Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris*] In antiquo satis exemplari legere 'est *quin etiam patriis*. Hemistichium vero reliquum, duabus transpositis dictionibus, in uno ex antiquioribus, qui sunt in Vaticana bibliotheca, legitur, 'Patriis Ocnus ciet agmen ab oris.' Est et ubi legatur *Ognus* per *g*, ut *Cynus* et *Cygnus*. *Pierius.*

Ocnus] Iste est *Aucus*, quem in Bulcolicis *Bianorem* dicit. Ut, 'Namque sepulchrum Incipit apparere *Bianoris*.' hic Mantuam dicitur condidisse, quam a matris nomine appellavit: nam fuit filius Tyberis et Mantus Tiresiæ Thebani vatis filiae, quæ ad Italiam post parentis venit interitum: alii Mantos filiam Herculis vatem fuisse dicunt. Hunc *Ocnus*, alii *Aulestis* filium, alii fratrem, qui *Perusiam* condidit, referunt, et ne cum fratre contenderet, in agro Gallico *Cesenam*, quæ nunc *Bona* dicitur, condidisse: permisisse etiam exercitui suo ut castella munirent, in quorum numero Mantua fuit. Alii a Tarchone Tyrrheni fratre conditam dicunt: *Mantuam* autem ideo nominatam, quod Etrusca lingua *Mantum* Ditem patrem appellant, cui etiam cum cæteris urbibus et hanc consecravit. *Mantus* vero Græce declinavit; nam si Latine vellet, *Mantonis* diceret, ut ait *Plautus*, *Ionis*. *Servius.*

Ocnus] Filius fuit Mantus, qui muros dedit urbi, et de matris nomine illam vocavit. *Donatus.*

199 *Fatidicæ Mantus*] Stat. Theb. iv. 'Auguris fatidici.' *Cerda.*

200 *Muros*] Faciunt omnes *Ocnus* conditorem Mantuæ: aliud Poëta innuit, *muros* tantum nominans, quasi Mantua fuerit *Oeno* antiquior, et tantum ab illo muris circumdata: ut Babylon a Semiramide, quæ propter ea dicta est ejus conditrix. *Idem.*

201 *Dives avis*] Majoribus præpotens. Et bene *dives avis*, quia non ab *Oeno*, sed ab aliis quoque condi-

ta sit: primum namque a Thebanis, deinde a Thuscis, novissime a Gallis, vel, ut alii dicunt, a Sarsinatibus qui *Perusiæ* considerant. *Servius.*

Sed non genus omnibus unum] Quia origo Mantuanorum et a Thuscis venit, qui in Mantua regnabant, et a Venetis: nam in Venetia posita est, quæ et Gallia Cisalpina dicitur. *Idem.*

202 *Gens illi triplex, populi sub gente quaterni*] Quia Mantua tres habuit populi tribus, quæ et in quaternas curias dividebantur, et singulis singuli Lucumones imperabant, quos in tota Thuscia duodecim fuisse manifestum est: ex quibus unus omnibus imperat: hi autem totius Thusciae divisas habebant quasi præfecturas, sed omnium populorum principatum Mantua possidebat. Unde est, 'Ipsa caput populis.' Ergo Virgilius miscet novam et veterem Etruriam, ut utriusque principatum patriæ suæ adsignet, cum alioquin Mantua ad hæc auxilia pertinere non debeat, quod Æneas nulla a Transpadanis auxilia postulaverit, cum omnis exercitus adversum Mezentium uno loco considerit, et propterea putetur Poëta in favorem patriæ suæ hoc locutus, ut de hac sola trans Padum pro Ænea adversum Mezentium auxilia faciat venisse, et quod nec populorum nomina, nec Lucumonum retulerit. *Idem.*

203 *Thusco de sanguine vires*] Quia robur totum a Lucumonibus habuit. *Servius.*

204 *In se armat*] Id est, odio sui in arma compellit. *Idem.*

In se armat] Armat, quia causam præbuit, quod illi in se armarent. *Donatus.*

Armat] Stat. etiam Theb. iv. in apparatu belli: 'Huic armat Larissa viros.' *Cerda.*

205 *Patre Benaco velatus arundine glauca Mincius*] Benacus lacus est Venetiæ, de quo fluvius nascitur *Mincius*. Jure ergo dux Venetus fluvium provinciæ suæ depinxit in navi: quem Benaci filium, quia ex ipso ha-

bēt originem, dicit. *Servius*.

Quos patre Benaco] In Romano codice, *Venaco* more suo scriptum est, per *v* digammon. Quinetiam Adamantii Martyrii regula est, ut in iis, quæ utrum per *b* mutam, an per *v* digammon scribenda sint, quaerit, sive producta fuerit prima sede collocata, si quidem masculini vel neutri generis existant, per *v* signari, ut *Venator*, *Velum*, *Veretrum*, τὸ μόριον, *Venabulum*, et similia. Si vero fæminina sint tantummodo, quorum origo a masculino venire non cernitur, per *b* mutam scribi debere, *besica*, *bellua*, *bestia*; designat tamen quæ duarum fuerint syllabarum, ex quibus Beta, τὸ σεῦτλον, polysyllaba sequatur. Quare qui *Venaco* scripsere, Adamantii sententiam secuti sunt. Sed enim quam ponit ille, *Besica*, nemo nunc per *b* scribit, si Latine: a vento vero eam deduci tradit Caper, et *vensica* ea de causa dicta a nonnullis. Sunt præterea multa alia, quæ nunc aliter scribimus et enuntiamus, quam Adamantius præceperit. *Vernam* enim per *v* scribimus et enuntiamus, pro servo domi nato, quem ille, uti superius diximus, tum differentie causa, tum etymologiæ, per *b* scribi præcipit: *larva* etiam τὸ δαμνόνιον per *v* scribimus, ille per *b* mavult *larba*, non aliter ac *herba*, *tuba*, *turba*. Similiter nos *nævus* per *v*, ille per *b*, *næbus*, ut *cibus*, *rubus*. Contra vero, nunc omnium mos Latine scribentium est, ut *labor*, *balbusque* per *b* mutam scribantur. Ille *lavor*, ut *favor*, et *fervor* scribit: et *balvum*, ut *curvum*, *sævum*, *torvum*, per *v* digammon. Sed utrum nos, an ille melius, incertum est mihi, quum videam non solum inscriptiones tam multas a nostri temporis usu variare: verum etiam opinatissimorum hominum sententias super hac scribendi ratione latas. Sed enim optimum factu judicaverim, ita se ad usum accommodare: ne, dum doctiores esse volumus, derisui habeamur.

Sequamur vero M. Tullii Ciceronis exemplum, qui quum pleraque aliter quam in usu forent, enuntiaanda cognosceret, libentissime tamen cessit consuetudini. Neque vero nos tam multa ex marmoribus, ex nomismatis, ex tabulis æneis, ex diversorum Grammaticorum sententiis, ex veteribusque codicibus congegimus, ut omnia suscipienda censeremus: sed ut quos Grammaticorum vulgus nunc errores appellat, non imperitia, sed temporum usu evenisse commoneremus. *Pierius*.

207 *Gravis*] Fortis: ut 'ferit ense gravem Tymbraeus Osyrim.' Vel *gravis* aut animo, aut ætate, aut *gravis* propter navem; nam sequitur, 'centenaeque arbore fluctum Verberat assurgens.' *Servius*.

Centenaeque arbore] Non ait remis, sed arboribus, ad exprimendam navis magnitudinem, quæ plures habuit remorum ordines. Unde ait Lucanus, 'et summis longe petit æquora remis.' *Idem*.

Centenaeque arbore] Navem facit ἐκατόνζυγον, ut Homer. loquitur Il. xx. id est, 'centum remorum, aut transtrorum.' Ita et Silius l. xi. 'Centeno fractus spumabat verbere pontus.' Eadem forma Stat. in re alia Theb. v. 'Vexit arundineam centeno vulnere silvam.' Propertius Eleg. iv. 6. 'classis centenis remiget alis,' id est, remis centenis, non velis, ut male Titius. *Cerda*.

Fluctum verberat] In Romano codice *fluctus* plurali numero. *Pierius*.

208 *Verberat*] Æsopus in fabella de psittaco, ὕδωρ ἔτυπτεν, aquam verberabat: et Æn. v. 'certatim socii feriunt mare.' Silius l. vi. 'nautarum ictus.' Apollon. Arg. iv. de navigante Tritone, κόπτεν ὕδωρ, pulsabat aquam: et l. i. πέπληγον ἑρετρκοῖς Πόντον λάβρον ὕδωρ feriebant remis maris procellosam undam. Ovid. Met. xi. 'icta scindunt freta.' Nonn. lib. xxxix. πόντον ἐπιβρῆσοντες: ibid. πόν-

τον ἰμάσσω. Iterum, ἐπεμάστιον νῶτα θαλάσσης. Omnia sunt percutere, verberare, flagellare. Eurip. in Taur. adhuc verbo alio ἐπαισαν ἄλμην. Stat. Theb. v. 'quatiunt impulsibus illi Nunc freta.' Lucan. l. iv. 'Quod nec vela ferat, nec apertas verberet undas.' Auson. Mosell. 'pulsantes verberare fluctum.' Cerda.

Assurgens] Exprimitur habitus remigum. Inde et l. v. 'insurgite remis.' Val. Arg. i. 'Insurgit transtris, et remo Nerea versat:' et Æn. iii. 'Vela cadunt, remis insurgimus.' Quod imitatus idem Valer. l. ii. 'Vela cadunt, remis insurgitur:' et l. iii. in re eadem, 'intortis assurgens arduus undis.' Hæc insurrectio tota ab annisu remigum. Idem.

Marmore] Mari. Servius.

Marmore verso] Id est, mari. Nam Græcum est μάρμαρον, a nitore aquæ commotæ. Marmor mare, Græca ratione; quippe μαρμαρυγή, fulgor. Mare autem vetus vox Syra, MARATH. Scalig. Poët. iv. 16. Taubmann.

209 Triton] Pictus in navis prora sedens: et sic ait quasi de vero Tritone, ut 'galea alta Chimæram Sustinet, Ætnæos efflantem faucibus ignes.' Servius.

Inmanis Triton] Triremis nomen, in qua Triton sic pictus erat. Sic Scyllam, sic Pegasus nomina navium fuisse putat Palæphatus περὶ ἀπίστων, non monstra, ut Poëtæ fabulati sunt. Plinius tamen ix. 5. gravissimis probat testimoniis, imperante Tiberio, Tritonem ea, qua hic describitur forma, visum auditumque concha canentem. V. N. Æn. i. 148. Buccinam autem Tritonis, qui Neptuni tubicen fingitur, graphice describit Ovid. Met. i. 10. Notat, et explicat etiam Turneb. ii. 21. Taubmann.

Cæcula] Cæcula freta, non concha cæcula, ne non stet versus, si cæcula fuerit septimus casus. Servius.

Concha Extrens freta] De Tritone Claud. de Nupt. Honor. et Mariæ:

'seu concha Libycum circumsonat æquor.' Duxit ex Nostro Æn. viii. 'cava dum personat æquora concha.' Plin. ix. 5. inducit 'concha canentem Tritonem,' aitque et visum, et auditum. Lucan. l. ix. de hoc monstro (ille Deum vocat) 'quem toto litore pontus Audit ventosa perflantem litora concha.' Cerda.

210 Laterum tenus] Ut Crurum tenus, ἔχρι τῶν πλευρῶν. Servius.

Cui laterum tenus hispida, &c.] Habes hic egregiam Tritonis descriptionem, ejusque formam. Claudianus in adducto loco ita describit: 'prorumpit gurgite torvus Semiifer, undosi velabant brachia crines, Hispida tendebat bifido vestigia cornu Qua Pristis commissa viro.' Sidonius Epithal. Ruricii et Iberiæ: 'Squammeus huc Triton duplicis confinia dorsi, Quæ coeunt supra sinuamina tortilis auri:' et postea dat illi Pristin. Apollon. Arg. l. iv. Tritonem facit superne similem, non adhuc hominibus, sed μακάρεσσι, id est, Diis beatis: addit tamen: Αὐτὰρ ὅπα λαγόνων δικραῖρα οἱ ἔνθα καὶ ἔνθα Κήτεος ἀλκαλή μηχανέτο. Tritonum figuram hanc exhibet Pausan. Latina tantum audi: 'Capitis coma persimilis est palustri apio, tum colore, tum quod capillum omnino nullum ab aliis possis discernere: reliquum corpus squamma inhorrescit minuta, sed eadem prope qua lima est duritia: branchias infra aures habent, nares hominis, rictum oris latiore, et dentes pantheræ: oculi glauci mihi esse visi sunt, manus etiam illis sunt, digitique, et ungues ea forma, qua superiores conchyliorum testæ: pinnulae sub ventre, et pectore pro pedibus, uti delphinis.' Cerda.

Hispida] Horrida, setosa. Servius.

211 Frons hominem praeferit] Modo frontem primam hominis partem intelligimus: nam hoc dicit, A capite usque ad ima latera, hominis monstrabatur effigies. Idem.

In pistrin desinit aleus] In antiquioribus *pristin*, de quo dictum. *Pier.*

In pristin desinit aleus] Non abludunt verba Statii Theb. II. 'prior haurit arenas Ungula, postremi solvuntur in æquora pisces.' Dicendumne porro sit *Pristis*, aut *Pistris*, aut *Pristrix*, jam nos credo alibi. Tu vide Had. Jun. Animadvers. II. 13. *Cerda.*

Pistrin] Ita Claudianus itidem de Tritone semifero: 'Qua pristis commissa viro.' V. N. Æn. III. 427. *Taub.*

Pristin] Vide supra Æn. v. 116. et III. 427. *Emmeness.*

212 *Spumea semifero*] Incertum utrum pictus, an ex ære factus. *Serv.*

213 *Tot lecti proceres*] Quare Tarcontem præterit? An quia illi omnes sub imperio ejus fuerunt? *Idem.*

Ter denis] Triginta naves accipiamus fuisse, non ut quidam volunt, singulos duces tricenae naves habuisse: nam enumeratorum militum non convenit numerus, præsertim cum sequatur 'Subsidio Trojæ:' id est, parvo auxilio. Nam apud majores bella non ambitu, sed virtute constabant. *Servius.*

Ter denis] Ita Æn. I. 'bis denis navibus:' ut ibi, ita et hic ad arrogantiam. *Cerda.*

214 *Trojæ*] Aut castra Æneæ dixit: aut *Trojæ*, pro *Trojanis*. *Servius.*

Campos salis] Pulchre, et quidem ab Græcis. Nam Eurip. Phœniss. 'Ιόνιον κατὰ πόντον ἑλάτα πλεύσασα περιβρύτων ὑπὲρ ἀκαρπίστων Πεδίων Σικελίας. Lucretius I. v. et vi. dixit 'camposque natantes.' Noster in vi. 'camposque liquentes.' Plinius III. 65. loquens de aquarum rotunditate: 'Globum tamen effici mirum est in tanta planitie maris camporumque.' Cassiodorus epist. I. 12. 'Voluptuosi pisces campos liquidos transeuntes cavernas suas studiosa indagine perquirunt.' Plautus Trinum. 'cæruleos campos,' quod videlicet Ruden. 'vias cæruleas.' Ut vero campi, qui

terrarum sunt, ad aquas maris traduntur; sic contra, grata vicissitudine, æquora, quæ proprie sunt maris, ab æquitate aquarum, dicuntur de terris. *Cerda.*

Secabant] In aliquot antiquis codicibus, *ruebant* legitur, versu aliunde repetito. *Pierius.*

215 *Jamque dies cælo concesserat*] Non dicit diem intervenisse: nam supra ait, 'media Æneas freta nocte secabat.' Et 'cælo concesserat,' pro in cælo, et deest *nocti*. *Servius.*

Jamque dies, &c.] Laus Æneæ, quod die nocteque continuata navigatio illum non defatigaret. Sedebat ergo et vigilabat, et cum plura cogitaret, tamen temone navem regebat et velis. *Donatus.*

Jamque dies cælo discesserat] In antiquis exemplaribus, quod valde placet, *concesserat* legitur: quamvis *discesserat* non improbem. *Pierius.*

Jamque dies cælo concesserat] Non dicit, diem advenisse, si per diem intelligas lucem: sed advenisse diem; nam videlicet alter jam dies. Itaque signat ex observatione Cujacii Observ. xv. 32. diem Romanorum, qui nocte media incipiebat, et altera media nocte finiebatur. Quod Plutar. scribit, imo et ita quærit ἐν ῥωμ. διατί τῆς ἡμέρας ἀρχὴν ἐκ μέσης νυκτὸς λαμβάνουσι; Cur a media nocte sumunt initium dici? Plin. II. 77. 'Sacerdotes Romani, qui diem definire civilem, item Ægyptii, et Hipparchus, a media nocte in mediam.' Agell. III. 2. ex Varrone: 'Homines, qui media nocte ad proximam mediam noctem in his horis XXIV. nati sunt, una die nati dicuntur.' Lege integrum caput Agellii. *Cerda.*

Almaque curru] Ait Macrobi. Saturn. VI. 5. duci hos versus ab lineis Egænatii veteris Poëtæ I. I. de rerum natura, 'Roscida noctivagis astris labentibus' Phœbe Pulsa loco cessit concedens lucibus altis.' Stat. Theb. III. in descriptione noctis dixit 'noct-

tivagas umbras.' Nocti bigas dat Valer. Argon. II. 'Diva soporiferas quæ nunc trahis æquore bigas.' Et I. IV. 'Lentis hæret nox conscia bigis.' Vicinum hoc poësi illorum, qui Lunæ dant *currus*, ut Theocrit. εἰδ. XXV. ἄρμα. Aut *bigas*, ut Stat. Theb. XII. 'Lunaribus obvia bigis.' Aut *equos*, et hic sunt infiniti. *Cerda*.

216 *Noctivago*] Nomen mire compositum. *Servius*.

Noctivago] Ἀρματι νυκτιπόλφ. Lunæ autem curru Poëtæ nunc *equos* dabant, nunc *cervos*: vel, quia eadem Diana, vel quia motus est velocis inter planetas. Eidem et *mulos* dabant: quod illa non sua, sed aliena luce luceat. *Taubmann*.

Phæbe] Luna: sicut Sol *Phœbus*. Item et *Titân* Sol, et *Titais* Luna. Describit autem noctem mediam, et dicit finitum diem secundum Romanum ritum. Quia media nocte diem numerant, et noctem similiter a medio die. Nec Lunæ fit sine causa commemoratio. Nam aliter videri Nymphæ non poterant. *Servius*.

Medium, &c.] Mediam noctem ita describit I. VI. 'torquet medios nox humida cursus:' et Propert. I. 10. 'Et mediis cælo Luna ruberet equis.' *Cerda*.

218 *Clavumque regit*] Pro clavo navem regit, et dat Æneæ, sicut in quinto libro, gubernandi dedit peritiam. *Servius*.

Velisque ministrat] Velis quidam dativum volunt, non ablativum, ut si dicamus aliquem ministrare convivis. *Servius*.

Velisque ministrat] Habes hoc hemistichium et I. VI. Ab Nostro Tacitus de moribus Germ. (notante Turnebo) 'nec velis ministrant.' Et Stat. Theb. VII. (notante Pontano) 'Ipse sedens velis, pariterque ministrat habenis.' *Cerda*.

219 *Medio in spatio*] Inter navigandum. *Servius*.

Chorus comitum: nymphae] De navi-

bus factæ, et mire *comitum*, quia cum eo venerant. *Idem*.

220 *Alma Cybele*] A *Cybelo* Phryge, qui primus ei sacrum instituit: Mater Deum dicta *Cybele*, ἀπὸ τοῦ κυβιστᾶν τὴν κεφαλὴν, id est, capitis rotatione: quod semper Galli, motu capitis per furorem comam rotantes, ululatu futura pronuntiabant. *Luceanus*, 'crinemque rotantes Sanguinei populis ulularunt tristia Galli.' *Cybele* autem Bacchius est: nam *Cybele* Anapæstus est: ut, 'Hic mater cultrix Cybele.' *Idem*.

Cybele] *Cybebe* scriptum reperi in codice A. Golotii: sic etiam Græci Κυβήβην dicunt. *Ursinus*.

221 *Nymphasque e navibus esse Jusserrat*] Vide Æn. IX. 117. *Emmeness*.

222 *Innabant pariter*] Quia de navibus versæ. *Servius*.

223 *Quot prius*] Id est, quantæ; ad numerum retulit. Ergo subtrahit *tot*. *Idem*.

Quot prius aratæ steterant ad litora proræ] Versum hunc superius habundare diximus: neque in veteribus codicibus, nisi adscriptum, inveniri; hic vero congruum habet locum. Cæterum in Oblongo codice, non *proræ*, sed *naves*, scriptum est. In aliquot aliis, *puppes* legitur: quod ideo placet, quia, uti eo loco superiore dicebamus, *proræ* pelago obvertuntur, 'stant litore puppes.' *Pierius*.

Æratæ proræ] Quæ æreo rostro armatæ erant: Turneb. XII. 12. et XXVI. 23. *Taubmann*.

224 *Adgnoscent*] Nam propter nocturnas tenebras, alii non facile cognoscerent. *Donatus*.

Lustrantque] Circumdant et circumcumeunt. *Servius*.

Lustrantque choreis] Ἀμφιχορεύουσι, in Epigr. ἐν χορῷ διευόουσι: et apud Homer. ἐδίνεον, pro eo, quod est, ut notat interpres, κυκλόσσε ἐστρέφοντο: et Callim. εἰς Ἀρτεμιν ἥνικα δ' αἱ νύμφαι σε χορῷ ἐνὶ κυκλώσσονται. *Choreis* autem, hoc est orbe, qui Ciceroni

saltatorius dicitur: κυκλοτερές ὑπόρχημα. Germanus.

225 *Doctissima Cymodocea*] Poëtice: sicut et mutatio ipsa confingitur. Ergo *doctissima*, quæ divinitus hanc doctrinam fuerit consecuta. Nam stultissimum est quod quidam ait, Ilionei navem fuisse, et ideo eam esse doctissimam fandi. *Servius*.

Fandi doctissima Cymodocea] Alibi dixit *Cymodoce*. Sic *Calliope*, et *Calliopea*, et fortassis servanda Græca forma *Cymodecela*, et *Calliopela*. Sed cur Nympha hæc præ aliis doctissima? Nescio cur *Servius* stultum putet, qui hoc referat ad navem Ilionei, cum in fabulis multa sint similia. *Cerda*.

226 *Pone sequens*] Hoc quidam ideo dictum tradunt, quod adversæ videri nolunt: unde *Eclog. viii.* est, 'Transque caput jace, ne respexeris.' *Serv.*

Dorso eminet] Peritia natandi ostenditur. *Idem*.

Tacitis] Aut ipse tacitus, aut pro tacite et leniter. *Idem*.

Subremigat] Subnatat. *Idem*.

228 *Ignarum adloquitur*] Aut præsentiae suæ ignarum, aut quod e navibus Nymphæ factæ sunt. *Idem*.

Ignarum adloquitur] In Romano codice *ignarum* Librarii omnino indiligentia scriptum est. *Pierius*.

Ignarum] Videtur quæsita oppositio, 'fandi doctissima,' id est, futurorum præscia adloquitur ignarum. *Cerda*.

Vigilasne, deum gens] Verba sunt sacrorum. Nam virgines Vestæ certæ die ibant ad regem sacrorum, et dicebant, *Vigilasne rex? vigila*. Quod Virgilius jure dat *Æneæ*, quasi et regi, et quem ubique Pontificem et sacrorum inducit peritum. Et bene primo interrogat, deinde quod vigilat approbat. *Deum* autem *gens*, propter, 'Diis genite, et geniture Deos.' *Servius*.

Vigilans] Recte dubitat: nam tempus somnum, curæ vigilias suade-

bant. *Donatus*.

Deum gens, Ænea] Similiter *Sil. Ital. l. vii.* 'Gens Cadmi Cleadas, fulva cui plurima passim Casside,' &c. *Emm.*

229 *Vigila*] Credo alludere poëtam ad symbolum et vocem illam, quam exituri ad bellum duces usurpabant: 'Mars vigila:' ejus custodiam implorantes. *Germanus*.

Velis immitte rudentes] Hoc est, rudentibus vela immitte, id est, laxa, ut est illud *Ge. iii.* 'notas odor attulit auras:' immitti autem dicuntur rudentes, cum vela laxantur. *Serv.*

Immitte rudentes] Sermo ducitur ab re equestri; navis enim, ut equus fræno, sic rudentibus regitur. Duci itaque verbum *immitto* ab re equestri aperio ex Græcis, quibus ἵμι est *mitto*, et ejus composita plerumque ad rem equestrem, ut sunt ἀνήμι, παρήμι, ἀφρήμι, ἐφρήμι. *Soph. in Elect. δεξιὸν τ' ἀνέλσειραϊον ἵππον*, *remittens dextrum Siræum equum*, pro, laxans habenas equo. *Philostr. l. ii. de vitis Sophist. ἀφελὲς ἡνίαν: demittens habenam*. *Plutarch. in Pericle, ἐφείσα ἡνίαν: immittens habenam*. Inde et *Propert. iii. 9.* 'Mollis tu captae fautor cape lora juventæ, Dexteræque immissis da mihi signa rotis.' Et clarissime quoque *Virg. Æn. vi.* 'classique immittit habenas.' Et *Statius Theb. iii.* 'Flagrantes immisit equos.' *Cerda*.

230 *Nos sumus*] Sane declamatorie hos versus explicuit. *Servius*.

Sacro de vertice] Argute *sacro*, ne miretur *Æneas* Deas factas. *Idem*.

Idæa sacro de vertice] Ita *Catull. in dedicatione phaselli*, ait fuisse 'Cytorio in jugo,' et iterum, 'Cytore buxifer Tibi hæc fuisse, et esse cognatissima, Ait phasellus: ultima ex origine Tuo stetisse dicit in cacumine.' *Catull. idem de Nupt. Pel. et Thet.* 'Peliaco quondam prognatæ vertice pinus.' Et *Ovid. Amor. ii.* 'Prima malas docuit mirantibus æquoris undis Peliaco pinus vertice

cæsa vias.' *Cerda*.

Pinus] Hoc loco, secundum quam declinationem dixit: in Bucolicis juxta secundam, ut, 'Mænalus argutumque nemus, pinosque loquentes Semper habet.' Et loquitur per definitiones. *Servius*.

231 *Perfidus*] Qui post fœdus bella commovit: hinc Latinus, 'Ipsi has sacrilego pendetis sanguine pœnas.' Alii e communi sermone *perfidum* Rutulum dici, quia ipsa Trojana est. *Idem*.

Perfidus] Aliquot exemplis mihi persuasi, et miror a nemine, quod sciam, animadversum, præpositionem *per* respondere aliquando Græcæ præpositioni παρά. Nam quemadmodum hæc apud Græcos falsum quiddam in compositione indicat, ac præposterum, ut παραφρονεῖν, est, *desipere*, etiamsi φρονεῖν sit *sapere*, sic in aliis infinitis: ita apud Latinos *per*. Sic *perfidus*, *perjurus*, *perfunctorius*, *perfuga*; et in quibus præpositio tantum abest a significanda perfectione, ut potius vitium notet. *Cerda*.

Ut nos] *Ut*, pro *quoniam*. Plautus in *Pseudolo*, 'Ut lassus veni de via, me volo curare.' Et in *Mostellaria*: 'Eundem animum mihi oportet esse gratum, ut impetravi:' pro *quoniam*. *Servius*.

232 *Præcipites*] Nomen pro adverbio, præcipitanter. *Idem*.

233 *Rumpinus*] Propter illud, 'Continuo puppes abruptunt vincula ripis.' *Idem*.

Rumpinus] In codicibus aliquot antiquis, omnino *rumpinus* habetur. Sed in Mediceo, et plerisque aliis, *rupinus* præterito tempore. *Pierius*.

Rumpinus] Alludit ad morem nautarum, qui in summa festinantia non solvebant fumes nauticos, sed rumpebant. Sic in iv. 'strictoque ferit retinaacula ferro,' et in iii. propter metum Cyclopi, 'tacitque incidere funem.' Valer. Arg. i. 'ardenti Æsonides retinaacula ferro Abscidit.'

Lucanus l. iv. 'vincula ferro Rumpere conatus:' et l. v. 'Rumpite qua retinent felices vincula proras.' *Cerd*.

Invitæ] Ac si diceret, malueramus tibi potius servire, quam in Nympharum numina commutari. *Servius*.

Teque per æquor Quærimus] Id est, hæc nobis vagandi causa est, ut te invenire possimus. *Idem*.

234 *Refecit*] Aut vacat re: aut quia ante navium amiserant formam, ergo alteram fecit. *Idem*.

235 *Et dedit esse deas*] Græca figura: ut, 'Donat habere viro.' *Idem*.

Ævum] Immortalem. *Idem*.

Agitare] Διάγειν, hoc est, agere. *Idem*.

236 *Tenetur*] Verbum militare. Stat. Theb. iii. 'ceu muris, valloque tenent.' *Cerda*.

238 *Jam loca jussa tenet*] Ut et supra diximus, hoc κατὰ τὸ σιωπώμενον accipiendum est: nam intelligimus equites eum misisse per terram. *Serv*.

Jam loca jussa tenet fortè permixtus *Etrusco Arcas eques*] Enodavi hoc Æn. viii. et hic adhuc clarius. Tripliciter copias suas Æneas divisit. Imprimis cum esset apud Euandrum, et antequam perveniret ad Tarchontem, et Hetruscos, divisit Trojanos a Trojanis: inde l. viii. 'Post hinc ad naves graditur, sociosque revisit, Quorum de numero, qui sese in bella sequantur, Præstantes virtute legit: pars cetera prona fertur aqua, segnisque secundo defluit amni, Nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque.' Deinde itum est ad Tarchontem, et Hetruscos cum omnibus Arcadibus, et cum parte Trojanorum superstite, ac tunc Æneas divisit partem Arcadum, et Hetruscorum, quos ad Ascanium præmisit; unde procedunt hæc hujus loci, 'Jam loca jussa tenet fortè permixtus Hetrusco, Arcas eques.' Loquitur enim hoc Cymodocæ antequam Æneas descenderet. Restat tertia pars copiarum; hanc secum Æneas ductabat navibus per-

mistam ex Arcadibus, ex Hetruscis, ex Trojanis. Duces erant, Arcadum Pallas: Hetruscorum Tarchon: Trojanorum Æneas; cui tamen Pallas et Tarchon principatum dederant. *Cerda*.

239 *Arcus eques*] Equitem Arcadiæ etiam celebrat Stat. Theb. v. 'monitu ducis advolat ardens Arcas eques.' Itaque Arcades equis, ut plurimum, pugnaces. Inde infra; 'Arcadas insuetos acies inferre pedestres.' Firmat hoc Pausaniæ auctoritas, qui l. viii. ita scribit: ἐπὶ τοῦτω δὲ παρά σφισιν Ἀρκάδων πρῶτως ἵππειον. Ποσειδῶνα ὀνομασθῆναι. *Idem*.

240 *Ne castris jungant*] Aut se subaudis: aut *jungant* pro *jungantur*. Servius.

Ne castris jungant] Quippe utile hostem distrahi, ne vires jungat. Tacit. Annal. i. de Germanico. 'Et, ne bellum mole una ingrueret, Cæcinam cum quadraginta cohortibus Romanis, distrahendo hosti, per Bructeros ad flumen Amisiam mittit.' Cæsar Gall. i. 'Quibus rebus Cæsar vehementer commotus, maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti se conjunxisset, minus facile resisti posset.' *Cerda*.

241 *Surge*] Sedentem excitat, non dormientem. *Donatus*.

Aurora] Antequam plene veniat lux. *Idem*.

Socios veniente vocari] Antiquo verbo militiæ usus est, viros enim vocari significat eos, qui necessitate in bellum, non voluntate, conveniunt. *Serv.*

242 *Primus in arma*] Sunt codices antiqui, ubi 'pronus in arma' sit scriptum. Sed *primus* castior lectio. *Pierius*.

Quem dedit ipse] In codicibus aliquot antiquis legere est, 'quem dedit ingens.' Sed *ipse* magis placet, et pondus habet. *Idem*.

Quem dedit] Æn. viii. 613. *Taubm.*

243 *Invictum*] Uno verbo reddidit multa Hesiodi, qui de scuto Herculis, οὐδέ τις αὐτὸ ὄψ' ἐβῆξε βαλὼν, οὐτ' ἔθλασε. *Cerda*.

Ignipotens] Vide l. viii. *Idem*.

245 *Spectabit cædis acervos*] Hæc est vera lectio: et ordo est, Si mea dicta inrita non putaris, crastina lux ingentes acervos cædis videbit: nam male quidam *spectabis* legunt, et ad *lucem* referunt: quod non procedit: nullus enim sic loquitur, o Ænea, si quæ dico minime credis, o lux crastina, ingentes cædis acervos videbis. Alii more antiquo *lux*, pro *luce* accipiunt. Lucilius in tertio, 'Hinc media remis Palinurum pervenio nox:' pro *nocte*. Longus ait, Deest *venerit*. Unde et ipse *spectabis* legit. *Servius*.

Spectabit acervos] Prædixit futura ut Dea appareret. *Donatus*.

Cædis acervos] Stat. Theb. v. 'ingentem nocturnæ cædis acervum.' Valer. Arg. iii. vocat *aggeres* eo versu: 'At vero in mediis exsanguis Rege reperto Aggeribus.' *Cerda*.

246 *Dextra discedens inpulit*] Mire *discedens*, adjuvatur enim pulsus, recedente eo, qui impulerit. *Servius*.

247 *Haud ignara modi*] Impulit navem libramento peritiæ et moderatioris, quippe quæ navis fuerat. *Idem*.

Fugit] Pro velociter posuit. *Idem*.

248 *Ociore jaculo*] Breviter tribus comparavit, quoniam et sagittam ventis æquavit. *Idem*.

Ociore jaculo, &c.] Ita ludunt Poëtæ, quibus placent παράδοξα. De Delphinis Oppian. Hal. ii. ait, illos volare, διὰ γὰρ, βέλος ὥστε, θάλασσαν: *instar feli, per mare*: et l. i. ἔσσοντο θάσσον διόστον: *ruit ocylus jaculo*. Sed Poëta, ut credo, totum hunc locum hausit ex imitatione Tryphiodori; quod mihi sit credibile; nam Nympha impulit manu navem, quæ statim abiit celerior sagitta. Græci locus ita habet: βῆ δ' ἐπείρεισεν Ἀθήνην, Χείρας ἐπιβρίσασα ἐϋγλυφῶν ἐπὶ μηρῶν, ὥς δὲ θέων ἀκίχη-

τος ἐπέδραμε θᾶσσον οἵστροῦ. Non dis-
sident a loco Virgilii versus Statii
Theb. vi. ubi de velocissimis cursori-
bus, 'credas e plebe Cydonum, Par-
thorumque fuga totidem exiluisse sa-
gittas.' Et supra de quodam cursore
dixerat, majore incremento, posse
'emissum cursu deprehendere telum.'
Cerda.

249 *Inde aliæ celerant cursus*] Hoc
est, inde aliæ Nymphæ aliarum na-
vium cursus efficiunt celeriores, sicut
fecerat Cymodocea. An aliæ naves?
Servius.

Inscius] Id est, rerum quas audierat.
Nam credere ex aperto non poterat.
Idem.

250 *Omine*] Augurio promissæ vic-
toriae. *Idem.*

Animos tollit] Audierat a nymphæ
etiam adversa: ergo non lætabatur,
sed quia plura nunciabantur, pro-
spera attollebant animos. *Donatus.*

251 *Supera aspectans*] In nonnullis
codicibus antiquis *spectans* legitur.
Sed magis placet *adspectans*. *Pier.*

Convexa] Hic *convexa* epitheton est,
quia ait, 'Supera convexa:.' alibi so-
lum *convexa* principale est. *Servius.*

252 *Alma parens Idææ deum*] Alma
proprie tellus est, ab eo quod nos
alat: abusive etiam aliis numinibus
hoc epitheton datur. Terram autem
ipsam constat esse matrem Deum.
Unde et simulacrum ejus cum clavi
pingitur. Nam terra aperitur verno:
hyemali clauditur tempore. *Idem.*

Alma parens Idææ] Ex iis tribus no-
minibus captavit benevolentiam. *Do-
natus.*

Dindymā] Mons Phrygiæ. *Servius.*
Cui Dindyma, &c.] *Æn.* ix. 618. et
Æn. vi. 784. *Taubmann.*

253 *Turrigeræque urbes*] Civitates
turritæ, quas terra gerit. Unde cum
turrita corona Mater Deum pingitur.
Servius.

Turrigeræque urbes] Inde hæc Dea
πυργόφορος: et de illa Ovid. *Fast.* vi.

'Turrigera frontem Cybele redimita
corona.' Et iv. 'Aut cur turrifera
caput est onerata corona; An primis
turres urbibus illa dedit?' Propert.
l. iv. Eleg. ult. 'Clandia turritæ ra-
ra ministra Deæ.' Claud. de Rap.
'turrigeram Cybelem.' Ovid. *Trist.*
ii. 'Turrigeræ Opi.' *Cerda.*

Turrigeræque urbes] Unde et *Cybele*
sive *Terra*, quæ mater *Deum* est, cum
corona turrita pingitur; ut et clave,
qua terra Vere aperitur, et hyeme
clauditur. Propert. 'Vertice turri-
gero juxta Dea magna Cybelle.' Vide
Serv. *Æn.* iii. 113. et Ant. Verderium
De Imaginib. Deorum. *Taub.*

Ad frena leones] Ideo hoc fingitur,
quod omnis feritas maternæ subjacet
affectioni. Figurata autem leones ad
frena bijugi, id est, frenati leones.
Servius.

Bijugique ad frena leones] Lucret.
l. ii. ita de Cybele canit: 'Hanc
veteres Grajūm docti cecinere poetæ
Sedibus in curru bijugos agitare leo-
nes.' *Ursinus.*

Ad frena leones] Id est, domiti et
frenum patientes. Turn. V. N. *Æn.*
ix. 648. Ita Ovid. *Met.* Fab. x. 17.
'Dente premunt domito Cybeleia
frena leones.' *Taubmann.*

254 *Propinques*] Facilius efficias,
prosperes, matures, propitium facias:
ut, 'et propius res aspice nostras.'
Servius.

Propinques augurium] Quid sit *pro-
pinquare augurium*, nemo melius Sta-
tio explicat, qui reddit eandem sen-
tentiam Theb. iii. per verbum *amico*,
cum ait, 'Ac prior Æclides solita
prece Numen amicat.' *Cerda.*

255 *Phrygibusque adsis*] Ac si dice-
ret, cultoribus tuis. *Servius.*

Adsis pede secundo] *Æn.* viii. 'et
tua dexter adi pede sacra secundo.'
Taubmann.

256 *Tantum effatus*] Breviter, ut su-
pra dixit, propter lucem jam matu-
ram, id est, plenam. Nam nec crepus-

culum, sed lux jam matura describitur. *Servius*.

Revoluta] Id est, aperta: sicut e contrario quod involvitur clausum est. *Idem*.

Rucbat] Non occidebat, sed oriebat, cum impetu veniebat, quia per orbem: ut, 'Et ruit Oceano nox.' Est autem hystero proteron in sensu: ante enim est ut nox fugetur: et sic lux adventet. *Idem*.

257 *Matura*] Multa, quasi tempestiva, et quam jam esse oportebat, aut satis plena et clara. *Idem*.

Matura luce] Locutio ducitur a fructibus. Simili locutione Lucret. l. iv. 'Semen ubi ipsa dies membris matura creavit.' Et Tibull. l. iv. 'seu matura dies.' *Cerda*.

Noctemque fugarat] Stat, etiam in ortu diei Theb. l. iii. 'fugientibus astris.' Ovid. Metamorph. viii. 'noctisque fugante Tempora Lucifero.' Noster alibi, 'stellas oriente fugarat orta dies.' Euripid. in Ione, 'Ἐὼς δῶκοντο' ἄστρα: aurora pellens astra. *Id.*

258 *Sociis ediciti*] Secundum edicta Nymphæ. *Servius*.

Ediciti] Est edicere, cum auctoritate aliquid curandum jubere. *Donatus*.

Ediciti] Militare verbum. Livius l. xii. ore Annibalis: 'Primo vere edico adsitis:' et l. xxii. 'legionibus scriptis Tybur diem ad conveniendum edixit.' Silius l. iii. 'extemplo ediciti convellere signa.' Spartian. in Avidio: 'Ad signa edici jussit.' *Cerda*.

Signa sequuntur] Vel tubarum, vel tesseræ, vel re vera signa militaria. *Servius*.

261 *Clypeum tum deinde sinistra, &c.*] In antiquis plerisque codicibus, *clypeum cum*, et *quom* legitur: hoc est, 'quom inde extulit clypeum, Dardanidæ clamorem tollunt.' Altera tamen lectio per dissoluta membra magis poetica est. *Pierius*.

Clypeum ardentem] Valer. Arg. l. 'et

parmæ luce coruscum.' Calab. l. i. dat Penthesileæ ἀσπίδα δῖαν ἀλγικιον. Et statim Ποῖτæ, 'umbo vomit aureus ignes.' Nonn. l. xxx. 'Ομφαλὸν ἀστράπτοντα πυρβλήτοιο βοείης: 'Umbonem fulminantem scuti, a quo jactatæ flammæ.' *Cerda*.

262 *Clamorem ad sidera tollunt*] Ad excitandos suos, ad terrendos hostes. Julius Civil. iii. 'clamorem universi tollerent, quibus rebus et hostes terri, et suos excitari existimaverunt.' Curt. l. iii. 'jam in conspectu, sed extra teli jactum utraque acies erat, cum priores Persæ inconditum et truncem sustulere clamorem.' Pessime hoc Persæ. Audi Veget. ita scribentem iii. 18. 'Clamor autem (quem barritum vocant) prius non debet attolli, quam acies utraque se junxerit. Imperatorum enim, vel ignavorum est, vociferari de longe: cum hostes magis terreantur, si cum telorum ictu clamoris horror accesserit.' Ex disciplina ergo militari Virgilius post editum clamorem subjicit, 'Tela manu jaciunt.' Hunc clamorem appellari barbaricum et barritum, seu baritum, jam Lipsius astruxit Mil. Rom. l. iv. dial. 11. Sed nescio cur ille barritum contruserit ad Germanos, ad vocem videlicet *baëren*, cum barritus vere a barris sit. Vide de vociferatione Gymnast. Mercurialis iii. 7. *Cerda*.

263 *Dardanidæ e muris, &c.*] Ostendit quid possit spes: nam qui metu fugiebant, nunc spe in hostes insurgunt. *Donatus*.

Dardanidæ e muris] In Romano codice, *Dardanidæ muris*, absque *e* particula legitur adverbialiter. Reliqua exemplaria *e muris* habent. Eamque lectionem agnoscit Probus, ubi fieri synalæpham ait, quum diphthongus in simplicem longam cadit, hoc exemplo. *Pierius*.

264 *Tela manu jaciunt*] Aut ex Ennio, qui Ann. xv. 'Isti tela manu jacentes:' aut ex Homer. qui Il. xii.

ἀκοντίζουσι θαμειὰς Αἰχμὰς ἐκ χειρῶν :
Jaculantur e manibus crebro spicula.
Notet Grammaticus subaudiendam in
Latinis præpositionem; nam Homer.
ἐκ χειρῶν. *Cerda*.

Quales sub nubibus atris] Id est, al-
tis modo. *Servius*.

265 *Strymoniaæ grues*] A fluvio Thra-
ciæ Strymone, juxta quem habitant.
Hæc autem comparatio non ad telo-
rum pertinet jactum, sed ad Trojanor-
um clamorem. Τρῶες μὲν κλαγγῇ τ'
ἐνοπῇ τ' ἴσαν, ὕμνιθες ὥς· Ἡὔτε περ κλαγγῇ
γεράνων πέλει οὐρανόθι πρὸς, Αἴ τ' ἐπεὶ
οὖν χειμῶνα φύγον καὶ ἀθέσφατον ὕμβρον,
Κλαγγῇ ταίγε πέτονται ἐπ' ὠκεανοῖο ῥοά-
ων. *Servius*.

Strymoniaæ dant signa grues, &c.] Lu-
can. l. v. ita canit, 'Strymona sic ge-
lidum, bruma pellente, relinquunt
Poturæ te, Nile, grues: primoque
volatu Effingunt varias, casu mon-
strante, figuras. Mox ubi percussit
tensas Notus altior alas, Confusos te-
mere immistæ glomerantur in orbes,
Et turbata perit dispersis litera pen-
nis.' Claudian. de Bell. Gildon. aspi-
rans ad Lucanum, ita ait: 'ceu par-
vis moturæ bella colonis Ingenti clau-
gore grues, æstiva relinquunt Thra-
cia, cum tepido permutant Strymona
Nilo, Ordinibus variis per nubila tex-
itur ales Litera, pennarumque notis
inscribitur ær.' Nescio vero an apte
notet Servius comparisonem Virgilii
referendam ad clamorem Trojanorum,
non ad multitudinem telorum, cum
æque ad utrumque possit referri: et
quidem apud Nonnum l. xiv. Dionys.
ad utrumque refertur, cum scribit,
Κλαγγῇ μὲν ζοφύοντες ἐπὶ κλόνον ἥϊον
Ἴνδοι, Θρηάκιοις γεράνοισιν ἐοικότες, εὖ
τε φυγοῦσαι Χειμερίην μάστιγα, καὶ αἰθε-
ρίην χύσιν ὕμβρου Πυγμαίων ἀγεληδὺν
ἐπαίσσουσι καρήνοισ. *Cerda*.

Strymoniaæ dant signa grues, &c.] In-
dicat loca, a quibus et ad quæ grues
migrant. Vid. omnino Plin. Hist. Nat.
x, 23. et de eorum cum Pygmæis

pugna vii. 2. Ut autem hic *Strymo-
niæ*, sic quoque supra Ge. i. 120.
quem locum vide. *Emmeness*.

Æquora tranant] Sic Æn. iv. 'nu-
bila tranat.' Ita, 'Nare apes ad si-
dera cæli,' dixit. Claud. De Rap-
tu, de Draconibus: 'Nunc spiris
Zephyros tranant.' Contra, *Volare*,
de navibus, Æn. iii. Scal. iv. 16. V.
N. Æn. i. 224. 'et mare velivolum.'
Taubmann.

266 *Fugiantque notos*] Aut quosvis
ventos frigidus: nam etiam et grues
significant tempestatem futuram: ut
ostendit ipse Virgilius dicens, 'aut
illum surgentem vallibus imis Aëriæ
fugere grues.' Aut re vera *notos*: ho-
rum enim calorem fugiunt, cum re-
vertuntur ad Macedoniam ex Ægypto.
Servius.

Secundo] Num læto? Trojanorum
clamor ex gaudio. *Servius*.

267 *At Rutulo regi, &c.*] Hi enim,
in plano constituti, videre Æneam
non poterant. *Donatus*.

269 *Adlabi classibus æquor*] Labi
cum classibus, aut æquore classem
labi: quidam ita exponunt, et hoc
ad phantasiam Rutulorum referunt,
quoniam, admirantibus his, unde tan-
ta fiducia animo Trojanorum inces-
sisset, repentina facies multarum ad-
propinquantium periinde visa est,
atque si ipsum æquor cum classibus
allaberetur. *Servius*.

Totumque adlabi, &c.] Moraliter
quidem: nam repentino turbatis mo-
tu omnia majora videntur. *Donatus*.

Allabi classibus æquor] Non est pas-
sive positum, *Allabi*: sed est attri-
butio, ait Scalig. iv. 16. *Servius*:
Æquor cum classibus allabi. Alii
hypallagen faciunt: pro, Classes allabi
toto æquore. Turneb. xxix. 24. *Al-
labi*, appellere, et applicare, ad litus per-
tinere ait. *Taubmann*.

270 *Ardet apex capiti*] Ex sequen-
tibus intelligimus Æneæ armorum
fieri descriptionem: nam dicturus

est, 'At non audaci Turno fiducia cessit: licet talia arma conspiceret. Si tamen primam respicias connexionem, quasi de Turno videtur dicere: quod non procedit. *Apicem* tamen modo coni altitudinem dicit. Est autem Homeri et locus et comparatio. Παμφαλινὸν ὅστ' ἀστέρ' ἐπεσσύμενον πεδίοιο 'Ὅς ῥά τ' ὀπώρης εἶσιν' ἀρίζηλοι δέ οἱ αὐγαί φαίνονται' πολλοῖσι μέτ' ἄστρασι νυκτὸς ἀμολγῶ, 'Ὅντε κύν' ὠρίωνος ἐπίκλησιν καλέουσιν Λαμπρότατος μὲν ὅγ' ἐστὶ, κακὸν δέ τε σῆμα τέτυκται, Καί τε φέρει πολλὸν πυρετὸν δειλοῖσι βροτοῖσιν. Hoc autem iste violentius posuit: quod illi tantum stellæ facit comparationem: hic etiam stellæ pestiferæ, respiciens quasi clades Rutulis illaturus Æneas. Possumus tamen *apex capiti* accipere, utrumque eum fuisse complexum, cum dicit, 'Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma Funditur,' et sacerdotis per apicem et viri fortis facere mentionem: dicitur autem *apex* virga, quæ in summo pileum Flaminum lana circumdata et filo conligata erat, unde etiam Flamines vocabantur. Hoc autem nomen a veteribus tractum est: *apere* enim veteres ritus Flaminum adligare dicebant, unde *apicem* dictum volunt. *Servius*.

Ardet apex capiti] In Romano codice, *capitis* legitur. Sed enim magis placet *capiti* dativo casu. *Pierius*.

Ardet apex] Innuitur apex fuisse aureus, ardor enim κατ' ἐξοχὴν de auro. Valer. Flacc. Arg. v. 'insignis quo baltheus arserit auro.' Sic supra clypeum Æneæ ardentem dixit, in quo multa aurea, ut liquidum ex l. viii. in eo enim clypeo ibat maris 'imago aurea.' Item, 'auroque effulgere fluctus.' Stat. Theb. iv. in simili pictura, 'fulvo moriens ignescit in auro.' Ubi, quod Virg. ardet, ille, ignescit. Eodem lib. 'Igneus ante omnes auro micat.' Inde et fortasse aurea fuit chlamys Castoris, et Pollucis, de qua idem Theb. l. v. 'chlamys huic, chla-

mys ardet et illi.' Porro ab integro hoc Maronis perlustrato loco Claudian. de Bell. Get. ita cecinit: 'Donec pulvereo sub turbine syderis instar Emicuit Stiliconis apex, et cognita fulsit Canities.' Institit etiam Claudianus versibus Homeri istis ll. v. Δαῖέ οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ, 'Ἀστέρ' ὀπωρινῷ ἐναλίγκιον, ὅστε μάλιστα Λαμπρὸν παμφαλινῇσι λελουμένος ὠκεανοῖο, &c. *Cerda*.

Ardet apex capiti] Damnat hæc oculatissimus explorator Macrobi. v. 13. ac si immodice usus sit Homeri exemplo, de Diomedis armis. Sed contra Jov. Pontanus, in Antonio p. 149. ut et Scalig. v. 3. p. 575. ista acerrime timentur. *Apex* autem hic coni altitudo est. *Taubmann*.

Cristisque a vertice flamma Funditur] Confusus nimium ordo, nisi vetera succurrerent exemplaria, ut antiquissimum illud Romanis literis perscriptum; in quo legere est, 'cristisque ac vertice flamma Funditur:' ita etiam in Mediceo. In aliquot aliis veteribus, *cristis ac vertice* legitur, absque *que*. Utrumlibet ex his magis placet, quam a *vertice*. *Pierius*.

Cristis] Legi hic posse *tristis* ex Faërno Ursinus notat. Sed defendi potest vulgaris lectio, ut cristas fuisse aureas intelligat: nam ab auro illarum flammæ. Calab. l. i. loquens de Penthesilea, ἀμφὶ δὲ κρατὶ θῆκε κομόωσαν ἐθείρησι χρυσέησιν. Quid si Plutar. in vita Sertorii, cum dixit, χρυσῷ κράνη κατεκόσμη, *galeas auro exornavit*, intellexit, non auratas fuisse *galeas*, sed exornatas aureis cristis? Ita et capiendus Nonnus l. xxx. ubi de duce Indorum, in quibus aurum effatim, αἶτ, καὶ κυνέης σελάγιζεν ὑπὲρ λόφον ἀλλομένη φλόξ. Iterum post pauca: Καὶ σέλας ἡρόφοιτος ἀναπτομένης τρυφαλείης. *Cerda*.

271 *Et vastos umbo vomit aureus ignes*] In antiquis nonnullis codd. *aureus* legitur. Sed *aureus* rem magnifice magis amplificat. Et inferius,

ubi Æneas congregitur cum Mezentio, idem habetur, 'Sed substinet aureus umbo.' Sciendum vero in eadem dictione eandem esse lectionis varietatem apud Livium l. viii. de bello Macedonico. 'Et xii. clypea ærata ab ædd. Cur. P. Claudio, et P. Sulpitio Galba sunt posita,' quod in emendationibus exemplaribus *aurata* legitur. *Pierius.*

272 *Cometæ Sanguinei lugubre rubent*] Pro lugubriter. *Cometas* autem, Latina lingua, Crinitas appellamus. Has autem stellas Stoici ultra triginta duas esse dicunt: quarum nomina et effectus Abienus commemorat, qui Virgilii fabulas jam bis scripsit. Plinius etiam secundus dicit, *Cometas* stellas esse naturales, quæ apparent certis temporibus. Ita hoc quoque commemorat *cometas* fieri de planetis quinque: unde interdum bona, interdum pessima significant: nam si de Venere aut Jove fiant, meliora significant: si de Marte aut Saturno, deteriora. Nam Mercurius semper talis est, qualis ille cui cohæret. Unde et minister Deorum fingitur: hinc est ergo quod ait modo, 'Cometæ sanguinei,' id est, noxii. Hanc stellam Electram dicunt, cum qua Juppiter concubuit, quæ cum Trojam ardentem videret, capillum lacerabat, atque ita in astra est recepta. Sane Abienus cometarum has differentias dicit: stella quæ obliquam faciem post se trahens quasi crinem facit *Hippius* vocatur: ista si ab Occasu Solis in Ortum veniat, mala Persidi et Syriæ ostendit; si ad Meridiem attenderit, Africam et Ægyptum a malis relevat, solis pecoribus pestem denuntians. Si Septentrionem respexerit, Ægyptum bellis et miseriis premit. Si Occidentem attenderit, gravat Italiam, et quidquid ab Italia usque ad Hispanias tendit. Si a Meridie in Septentrionem ierit, a bellis quidem externis securitatem denuntiat, sed seditiones domesticas significat. Alter

Cometes est, cui ex gladio nomen est, nam Græce ξιφίας appellatur, cujus tractus est longior, et pallidus color, neque comas habere dicitur, et hebetior ejus flamma est, qui, si Orientem attenderit, Regem Persidis dolis significat appetendum; denuntiat et bella; etiam Syrios pari conditione involvit, et Libyam atque Ægyptum fraude et insidiis nuntiat posse laborare. Quod si Occidentem attenderit, fœdera nova regionis ejus regi significat, quæ dicit per puellam congregatam in nuptias posse dissolvi. Alter *Cometes* est, qui Lampadis appellatur, et quasi fax lucet: hic cum Orientem attenderit, omnes illas Orientis partes dicit nebulis posse laborare, frugesque eorum caliginoso aëre corrumpi. Si Meridiem attenderit, Africam dicit siccitate, et serpentibus posse laborare. Si Occidentem spectaverit, Italiam dicit adsiduus fluminum inundationibus laborare. Si Septentrionem viderit, famem gentibus Septentrionalibus significat. Est etiam alter *Cometes*, qui vere *Cometes* appellatur. Nam comis hinc inde cingitur. Hic blandus esse dicitur; qui si Orientem attenderit, lætas res ipsi parti significat: si Meridiem, Africæ aut Ægypto gaudia; si Occidentem insperet, terra Italiæ voti sui compos erit. Hic dicitur apparuisse eo tempore, quo est Augustus sortitus imperium; tunc denique gaudia omnibus gentibus futura sunt nuntiata. Si Septentrionem attenderit, prospera universa significat. Est alter *Cometes*, in tympani modum, quia et valde lucet, et electri colorem habet, quem Discum vocant, quoniam iste ex imo loco solet gigni, orbi terrarum cædes, rapinas, bella, et cætera mala significat. Sextum *Cometem* appellari ex Regis Typhonis nomine, Typhonem dicunt, qui semel in Ægypto sit visus, qui non igneo, sed sanguine rubore fuisse narratur; globus ei modicus dicitur et tumens, crinem ejus tenui

lumine apparere fertur, qui in Septentrionis parte aliquando fuisse dicitur: hunc Æthiopes dicuntur et Persæ vidisse, et omnium malorum et famis necessitates pertulisse, quarum plena, vel pleniores differentias, vel in Necepso, vel Petosiri, siquem delectaverit, quærat. *Servius*.

273 *Sirius ardor*] Sirius, stella est in ore canis: quæ, ut in tertio diximus, quantum in ipsa est, pestifera est: sed pro qualitate adjacentium aut vincitur, aut majoribus utitur viribus: hinc est, quod, cum certo tempore semper oritur, non semper est noxia. Sed secundum Physiologicos, idcirco calidius sidus putatur, quod ita malignam vim habet; nam quod naturam inimicam ori habeat, propterea fieri, ut ægro aquam hauriat ad restinguendam sitim: nam ideo eos, qui rabidi canis morsu continguntur, aquam refugere, et, ni cito subveniatur, perire siti, quia virus ejus animalis, quod contrarium ori sit, similiter in corpore humano sæviat. *Idem*.

Sirius ardor] Fortasse ab Apollon. qui l. III. Αὐτὰρ ὁχ' οὐ μετὰ δῆρ' ἐλδομένην ἐφάανθη Ἵψ'ος ἀναθρόσκων, ἅτε σείριος ὠκεανοῖο Ὃς δὴ τοι καλὸς μὲν ἀρίστῃ γλῶσσ' ἔσιδέσθαι Ἀντέλλει, μήλοισι δ' ἐν ἄσπετον ἦκεν οἷζ' ὄν. Maleficam hanc Sirii naturam Hom. etiam indicat Il. xxii. 29. Ejusdem sideris pernicies apparet ex versibus Oppiani III. 322. Sed quæ stella *Sirius*? Video a multis absolute vocari *canem*, aut *caniculam*, aut *canem Sirium*, aut *ardorem Sirium*. Cicero ab Arato vocat προκύονα, *procyonem*. Sed certe procyon et Sirius non eadem stella, ut Zetzes probat, cum una oriatur prior alia. In situ eadem discrepantia; alii enim constituunt in capite canis, alii in ore, alii in lingua. Veritas est, sidus integrum (quod Latini minus recte dicunt *stellam canis*) dici a Græcis ἀστροκύονα. Habet vero ἀστροκύονας duas præcipue stellas, unam in capite, quæ Isis dicitur, alte-

ram in lingua, quæ Sirius, aut canis, aut canicula. Inde Statius Silv. l. i. 'nec calido latravit Sirius astro.' Scio hæc mire turbata in auctoribus, adhuc in ipsis Astrologis; sed quæ dixi certiora sunt. Et quidem Ptolemæus in lingua canis agnoscit Sirium, non in capite, ut Hyginus. Tu vide præter Plinium, et veteres alios, Hadrianum Junium Animadvers. l. 5. et Delrium in Œdip. in novis Comment. ad Senecam. In Junio de Sorthide non indigna scitu. *Cerda*.

Sirius ardor] Pro, ardore Sirii. Sic dicta est hæc stella ἀπὸ τοῦ σείριον, ab insigni luce et splendore. Aratus ὅς βα μάλιστα Ὀξέα σείριόει, id est, acutissime splendet. Hyginus: 'Sirion appellasse propter flammæ candorem, quod ejusmodi sit, ut præter ceteras lucere videatur.' Vide Salmasium in Solin. p. 429. *Emmeness*.

274 *Ille*] *Ille*, elegantissime redundat, auctore Turnebo: ut et Æn. l. 7. 'Multum ille et terris,' &c. *Taubmann*.

Sitim morbosque ferens] Stellam pestiferam ponit; respiciens ad cladem, quam illaturus esset Rutulis Æneas. Idem per Cometam, vs. 272. itemque grues vs. 265. innuit. Gruum enim clangor tempestatem significat, ut est Ge. i. De *Sirio* morbofero et *morbo solstitiali*, aliquid etiam diximus in *Comment. nostro Plautino*, Trin. act. II. sc. 4. *Idem*.

275 *Lævo*] Noxio hic, ut 'si mens non læva fuisset?' alibi pro bono, ut Ge. iv. 'si quem Numina læva sinunt.' Au potius *lævo*, noxio: quia canis circa Austrum est, et Astrologi judicant, quæ sunt in eo cælo, sinistra vocant? Quod autem ait, *Contristat lum. cæ.* cum de stella loqueretur, quam armis splendentibus comparavit, bene hoc Statius ad ipsa arma transtulit, dicens: 'armaque in auro Tristitia.' *Servius*.

277 *Litora præripere*] Pro præripiendi et depellendi. *Idem*.

Litora præripere] In antiquioribus codicibus legitur *litora præcipere*: Id vero significat, Capere ante locum: quod in historiis frequens, et apud Livium l. xi. tertiæ Decadis, ubi passim legitur, de Annibale effugium meditante, ‘Dum ipse longius spatium fuga præriperet.’ antiquiores codices habent *præciperet*. Et eodem modo libro primæ Decadis sexto, ubi legitur, ‘Nobiles homines in possessionem agri publici grassari: nec, nisi antequam omnia præripiant, divisus sit, locum ibi plebi fore.’ In antiquo codice, ‘Nisi antequam omnia præcipiant,’ scriptum est. *Pier.*

Litora præripere] Quod scriptores in re simili occupare dicunt aut *præoccupare*, Poëta eleganter *præripere*. Gifan. vult in Virg. legendum ex libr. vetere *præcipere*, et quia Sallust. dixit in re simili, ‘mons præceptus a Lusitanis,’ id est, præoccupatus. Sic Virg. ‘si lac præceperit æstus.’ et Lucret. l. vi. ‘Propterea quia nimirum prius æstus ubi aris Præcepit, ferrique vias possedit apertas.’ Censeo tamen nihil in Virg. mutandum; nam mire dictum *præripere*, ad indicandam celeritatem. *Cerda.*

279 *Quod votis optastis, adest*] Magna ars persuadentis est, ut quod cupit fieri, in præjudicium trahat hoc loco: quia vult Turnus ut optent pugnam ejus socii, dicit eos hanc semper optasse. *Servius.*

Perfringere dextra] Fortiter facere, et bene verbo usus est militari. *Idem.*

280 *In manibus*] Non jam in votis, sed in manibus est res. *Idem.*

Esto] *Pro Sit*: tertia namque persona est. *Idem.*

In manibus Mars ipse viris] Romanus codex, et alia quædam vetera exemplaria, *vir* legunt vocandi casu. Sed neque displicet *viris*, hoc est, iis, qui *vir* erunt, *Mars* favebit. *Pierius.*

In manibus Mars ipse, viri] Quod votis semper optastis, ut pugnaretis, nunc contigit: ecce in manibus Mars,

et præsens jam nunc pugna est; *Lipsius*: Vide Var. iii. 13. Ita *Silius*, ‘stat campus et arma, Et Mars in manibus.’ Huic contrarium, vs. 372. ‘Mars in pedibus.’ *Æn.* xi. ‘Mars in lingua.’ *Taubmann.*

Nunc conjugis esto, &c.] Hi quoque versus videntur tralati ex Homero Il. O. sub Nestoris persona: ὦ φίλοι ἀνέρες ἐστέ, καὶ αἰδῶ θέσθ’ ἐνὶ θυμῷ Ἀλλων ἀνθρώπων, ἐπὶ δὲ μνήσασθε ἕκαστος Παῖδαν, ἧδ’ ἀλόχων, καὶ κτήσιος, ἧδὲ τοκῆων. Quibus concentu magno respondent et hi apud *Æsch.* in Pers. ὦ παῖδες Ἑλλήνων ἴτε, Ἐλευθεροῦτε πατρίδ’, ἐλευθεροῦτε δὲ Παῖδας, γυναῖκας, θεῶν τε πατρῶων ἔδη, Θήκας τε προγόνων, νῦν ὑπὲρ πάντων ἀγών. Et Il. Δ. ἀνέρες ἐστέ φίλοι, μνήσασθε δὲ θούριδος Ἀκῆης. Ut autem hic Maro conjugis admonet, ita Il. I. sub persona Achillis, ἐπεὶ ὅστις ἀγαθὸς καὶ ἐχέφρων τὴν αὐτοῦ φιλέει, καὶ κῆδεται. *Germanus.*

281 *Referto Factu patrum*] Alii hic distinguunt, ut sit *referto*, id est, referto facta patrum et laudes. Traxit autem hoc de Sallust. qui dicit, Hispanorum fuisse morem, ut in bella euntibus facta adolescentibus parentum memorarentur a matribus. Alii distinguunt, *nunc magna referto facta*, ut duas res dixerit, Nunc unusquisque et suorum factorum meminerit, et laudis parentum. *Servius.*

283 *Egressisque*] Si *egressi*, figurate dictum est. *Idem.*

Dum trepidi, egressisque labant vestigia] Romanus codex et plerique alii veteres admodum legunt, *dum trepidi egressisque labant vestigia*, quod magis figuratum est. Alii quidam codices manu scripti, *gressusque* legunt. Sed vulgatam ego lectionem non damnam. *Pierius.*

284 *Audentes Fortuna juvat*] *Tarent.* ‘Fortes fortuna adjuvat.’ potest hæc sententia et superioribus adplicari, et per se separatim intelligi. *Servius.*

Audentes Fortuna juvat] Quot huic

germanæ et cognatæ sententiæ? Ovid. Met. x. 'Audentes Deus ipse juvat.' et Fast. II. 'audentes forsque Deusque juvat.' Scipio apud Liv. I. XXII. 'Audendum, atque agendum, non consultaudum in tanto malo esse.' Martius apud eundem I. XXVI. 'Audemus, quod credi non potest ausuros nos.' Claudius Proprætor I. XXVII. 'Audendum, ac novandum aliquid.' Idem scriptor ore suo I. VIII. 'Vicit pars, quæ in præsentia videri potuit majoris animi, quam consilii: sed eventus docuit, fortes fortunam juvare.' Catilina apud Salust. 'semper in prælio his maximum est periculum, qui maxime timent: audacia pro muro habetur.' Valer. Flacc. Arg. IV. 'Deus adfuit ausis.' Terentius Phorm. 'Fortes fortuna adjuvat.' Ennius Annal. I. VII. 'Fortibus est fortuna viris data.' Ovid. Metamorph. VIII. 'ignavis precibus fortuna repugnat.' Præclare vero Poëta *audentes*, non *audaces*, ex quorundam nota. Audent enim qui fortes, audaces temerarii sunt. Ergo fortuna fortes juvat, non temerarios. Tametsi discrimen hoc non sit perpetuum, nam audacia interdum in laude. Lege Henr. Steph. Sched. IV. 29. De discrimine vero inter *audaces*, et *temerarios* Heraldum in Arnobii I. II. Porro et *juvans* fortuna dicta est olim *Fortuna Fortis* et simpliciter *Fortis*, de qua Ovid. Fast. VI. 'Ite Deam læti Fortem celebrate Quirites.' Huc pertinet vetus inscriptio.

FORTVNÆ ADIVTRICI ET.

TVTELÆ VAL. FLOREN-

TINVS. V. L. S.

Cerda.

285 *Versat, quos ducere contra*] Cogitat quidem, sed non facit: ne diviso exercitu utrobique vincantur: quod sequentia indicant. Nam paulo post dicturus est, 'Et rapit acer Totam aciem in Teucros.' *Servius.*

Et secum versat] Vides jam hic cogitantem Turnum, qui prius tamen

audax et cum fiducia, præmisit enim, 'Hand tamen audaci Turno fiducia cessit.' Itaque cum hoc loco conveniunt verba Curtii I. III. hæc: 'Cæterum, ut solet fieri, cum ultimi discriminis tempus adventat, in sollicitudinem versa fiducia est.' Phrasin Statius arripuit Theb. I. V. 'agit versans secum:' et Valer. in re belli Arg. I. I. 'rerumque asperrima versat.' Manavit a Græcis. Heliod. I. VI. ἔστρεφε βουλὰς: *versabat consilia.* Cer.

286 *Concedere*] Vacat *con.* Serv.

287 *Puppibus altis*] Non potenti-bus. *Idem.*

288 *Pontibus*] Transtris navium. *Idem.*

Pontibus exponit] Navales pontes sunt triplicis generis: vel e navibus positus ordine, supra quas injectæ tabulæ, quales exhibet Plutarch. in vita Luculli: vel ex utribus coriaceis conjunctis, et colligatis: vel illi, qui dicti cataracti pontes. De extremis capiendis Poëta. Thucyd. I. IV. hunc seu pontem, seu scalam navium vocat ἀποβάθραν: ἐχώρει (ait) ἐπὶ τὴν ἀποβάθραν. Quem in locum vetus interpres: ἡ ἀπὸ τῶν νεῶν ἐπὶ τὴν γῆν ἐξόδος, ἀποβάθρα καλεῖται. Signatius novus interpres: ἀποβάθρα καλεῖται γέφυρα, δι' ἧς ἐκ τῆς γῆς εἰς τὰς ναὺς εἰσερχόμεθα, καὶ ἀναβαίνομεν, καὶ ἐκ τῶν νεῶν ἐπὶ τὴν γῆν ἐξερχόμεθα, καὶ ἀποβαίνομεν. Pollux etiam I. 6. num. 4. de re nautica loquens, ἀποβάθρα, καὶ διαβάθρα ἦν σκάλαν καλοῦσιν. Meminit etiam X. 30. loquens de naviculis piscatoriis. Sed verba Æmiliï adducta, tametsi ipse non adverterit, æque respiciunt ad ἐπιβάθραν, qua voce etiam signatur pons nauticus. Itaque voces variæ, res eadem: ἀποβάθρα, ab exeundo e navi: ἐπιβάθρα, ab adeundo. *Cerda.*

Servare] Pro servaverunt: et credere; pro crediderunt. *Servius.*

Multi servare recursus] Sunt codices antiqui, in quibus legatur *recessus*. Sed cursus, et recursus in hoc signifi-

cato in usu est frequentiori. *Pierius.*

Multi servare recursus Lang.] Observabant sedati maris refluxum, inque brevita, id est, syrtes (*Æn.* i. 115.) et loca vadosa desiliebant. *Taubmann.*

289 *Languentis]* Tranquilli. *Serv.*

Brevibus] Vadis. *Idem.*

Salto] Ita notat præcipitantiam, ut et Stat. Theb. v. 'primis jamque offendere carinæ Littoribus, certant saltu contingere terram Præcipites.' Et l. iv. 'Incubere vadis passim discrimine nullo.' Et l. ix. 'Ille quoque hostiles saltu majore per undas Irruit.' Appian. in re simili Civil. l. v. *καταβορῶν*, et *έσήλατο*. Pind. Pyth. Od. iv. *ἐπ' ἀκταῖσι βορῶν*: *prosilens in terram.* *Cerda.*

290 *Per remos]* Id est, scaphis, et deest descendunt. *Servius.*

Speculatus] Puppim notat, qui locus Principum, ut alibi observatum. Est vero celsior pars navis. Ergo Tarchon ex puppe tanquam e specula. *Cerda.*

291 *Non sperant]* Legitur et *sperat*, quod melius est. Nam dum vada esse non sperat, incidit in ea, quia fracta non remurmurat unda, 'Sed mare inoffensum crescenti adlabitur æstu.' *Servius.*

Qua vada non sperat] Romanus codex cum Oblongo, et aliquot aliis, legunt *qua vada non spirant*: ut illud in primo Georgicon, 'Fervetque fretis spirantibus æquor.' In uno ex iis, qui *spirant* legunt, paraphrasis superaddita, *crispantur*. Sed magis placeret, *In vorticem desidunt*. Quin etiam in aliquot ex iis, qui apud me sunt, legere est, *qua vada non spumant*. *Servius sperat* melius esse putat: quod majorem viri ferociam ostendit. Ridiculum, quod in impressis aliquot codicibus *spectat* legitur. *Pierius.*

Qua vada non sperat] Nam vada esse non sperans incidit in ea. Vett. cod. ut et Scal. l. iv. xvi. *Qua vada non spirant*, id est, aquas non mo-

vent: unde aëris quoque motus sit. *Taubmann.*

292 *Inoffensum]* Monuit quidam active sumi, id est, non offendens ad litora et scopulos. Firmo ab Ovid. Eleg. i. 8. 'Detur inoffensæ vitæ tibi tangere metam.' Id est, vitæ quæ offendit neminem, vitæ non offendentis. Credo, Virgilium institisse Varroni, qui dixit 'inoffensum per æquor:' producit testimonium Varro-nis Nonius in *calx*. *Cerda.*

Crescenti adlabitur æstu] Hic jam affluxum maris describit, qui oppositus languenti, ac recurrenti pelago. *Idem.*

Adlabitur] Vid. N. *Æn.* vi. 2. *Taubmann.*

293 *Precatur]* Modo cum precipibus hortatur. *Servius.*

Nunc, o] Respondent hæ duæ voculæ duabus Græcis *ὦ εἰα*. His Græci utebantur ad acuendos remigum animos. Monui hoc libenter, nam interpret Aristophanis insigniter deceptus est, cum de his vocibus scripsit: οὕτω γὰρ εἰώθασιν οἱ ἐπιστατοῦντες ἐπέχειν τὴν ὀρμὴν τῶν ἐλκόντων: nisi credamus subesse mendum. Non enim his vocibus continebatur impetus remigum, imo incitabatur, quod liquidum ex ipso Aristophane: clamatur enim a Choro visa pace, Ἀγε νῦν, ἄγε πᾶς, καὶ μὴν ὁμοῦ 'στὶν ἥδ' ἐγ-γυῖα Μὴ νῦν ἀνῶμεν, ἀλλ' ἐπεντείνωμεν ἀνδρικώτερον. Post quæ verba sequuntur, ὦ εἰα νῦν, ὦ εἰα πᾶς. *Cerda.*

Validis incumbite remis] In *Æn.* v. dixit, 'nunc nunc insurgite remis.' Homerus, σπέρχεσθε ἑρετμοῖς, ἐμβάλλετε κώπαις: alii προνεύειν, προπίπτειν. *Idem.*

295 *Tollite, ferte]* Ad celeritatem dictum est. *Servius.*

Findite rostris] Militari felle dictum: ut etiam terra ipsa quodammodo sentiat hostis adventum. *Idem.*

Inimicam findite rostris Hanc terram] Simili iracundia scintillat Claudianus de Bell. Gildon. 'Per vada Gildonem quamvis adversa petamus, Ad

bellum nos trudit hiems: per devia ponti Quassatis cupio tellurem figere rostris.' Locutio ducta est a re rustica. Ipse in Georg. 'telluri infundere sulcos.' Horat. 'findere sarculo Agros.' Inde ergo ad mare, ut etiam Propert. 'Et freta gemmiferi findere classe maris.' *Cerda.*

297 *Puppim*] Romanus codex, Mediceus, et alii quidam pervetusti, legunt *puppēs* numero multitudinis. Quod ostendit eum parvi facere naves omnes, quotquot agebat, dummodo semel arripiat tellurem, et hoc quoque magis ac magis hominis ferociam, ardoremque pugnandi indicat. *Pierius.*

Statione] Portu temporali: nam portus est ubi hiematur: sed modo *stationem* siccum litus significat: nam hoc dicit, Potiar terra, et navem frangere non recuso. *Servius.*

Statione] Est statio locus ad litus maris in ipsa aqua, ubi naves pro belli opportunitate consistunt. Hoc indicant verba Livii l. xxiv. 'Legiones primo quoque tempore Consules scribere jussi, et classem parare, ut cum eis navibus, quæ pro Calabriæ litoribus in statione essent, centum et quinquaginta longarum classis eo anno expleretur:' et l. xxvii. 'In Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus, propter egregium portum, tutasque circa stationes, et aliam opportunitatem maritimam:' et l. xxx. 'Classis Punica ad Uticam stationem habebat.' *Cerda.*

298 *Arrepta tellure*] Aliud agens attingit morem exeuntium e mari. Hunc nosce ex Pindaro Od. Pyth. iv. γίνωσκε δ' ἐπειγομένους· *Αν δ' εὐθὺς ἀρπάξας ἀρούρας Δεξιτερῇ, προτυχῶν Ξελιον μάστευσαι δοῦναι. Οὐδ' ἀπίθησέ νιν, ἀλλ' ἥρωσ ἐπ' ἀκταῖσι θορῶν Χειρὶ οἱ χεῖρ' ἀντεπέσσαις Δέξατο βώλακα δαιμονίαν: Animadvertit autem (nos) festinantes. Quare cum subito arripuissent tellurem dextra, obvium xenium quæsitil dare. Nec vero immoriger (recusavit)

heros, sed in litora prosiliens manu manum ejus cum firmasset, accepit glebam admirandam. Quin tunc osculabantur terram venerabundi, quem morem alibi attigi. *Idem.*

299 *Socii*] Id est, remiges: quos Livius 'socios navales' appellat, Græci πληρώματα καὶ προσκώπους. Veneti *Ciurma*, q. Turma. *Taubmann.*

Tonsis] V. N. Æn. vii. 28. *Idem.*

301 *Siccum*] Ge. i. 'In sicco ludunt fulicæ.' Ita et Gr. ξηρῷ τὸ νότιον, in re maxima, opponunt. *Idem.*

Sedere carinæ innocuæ] Sic Tacit. Annal. ii. 'Quædam naves planæ carinis, ut sine noxa sederent.' Jam, *innocuæ*, hic est illæscæ, παθητικῶς, auctore Servio et Nonio. Alias *innocuum* est non nocens: 'grando innocua tectis,' apud Lucan. Quanquam Valla l. vi. 'naves innocuas' hic etiam, contra Servium, dici pertendit; quod illæ nemini nocuissent. Ita idem l. ix. nove dixit de Psyllis: 'gens unica terris Incolit a sævo serpentum innoxia morsu:' cum *innoxius* sit, qui non novit nocere. *Idem.*

302 *Innocuæ*] *Innocuus*, primo est, cui non nocetur. *Innoxius*, qui nocere nescit: sed hoc plerumque confundunt Poëtæ. *Innocuum*; quibus non sit nocitum; alibi *litus innocuum*, quod noceat. *Servius.*

Sed non puppis tua] Ἐπιδιόρθωσις, et προσφώνησις. *Idem.*

Sed non puppis tua Tarchon] Perit hæc navis adhuc in ipso portu. Propert. Eleg. iii. 7. 'fallit Portus et ipse fidem.' Sencea in Controv. 'navem in portu mergis.' Græca παρæmia, ἐν λιμένι ναυάγιον: naufragium in portu. Alia, ἐν λιμένι προσκρούειν: in portu impingere. Propert. iterum Eleg. ii. 25. 'in portu fracta carina.' Debes Passeratio. *Cerda.*

303 *Inflicta*] Impacta. Metaphora a verberibus Græca origine ἐνφλέγειν, ut inurere: inde Æn. ix. 'dant sonitum flictu galeæ.' Scal. iv. 16. *Taub.*

Dorso] *Dorsum* est durior arena, quæ remeantibus fluctibus plerumque densetur, et in modum saxi durrescit: hoc a nautis *pulvinus* vocatur. A Græcis θῦν. Homer. παρὰ θῦνα θαλάσσης. Probus *radis dorso*, pro vado dictum putat, ut in Georg. ‘Dorso nemoris.’ *Servius*.

Dorso] Alludit Maro ad Græcorum ῥαχίαν, quæ est ut Etymol. περῶδης τόπος περὶ ὃν περιῤῥήγνται ἡ θαλάσση, καὶ ὁ κλύδων, καὶ ἡ θαλάσσης ὕψη, ὅθεν τὸ νότιον ὁστῶδες ῥαχίς καλεῖται, ὡς ἀπὸ τῆς ῥαχίος τῆς πέτρας. Interpr. Thucydidis. Vide Eustath. in ῥαχίος πέτρας. *Germanus*.

Pendet] In re simili Lucan. l. ix. ‘Pars sedet una ratis, pars altera pendet in undis.’ *Taubmann*.

Iniquo] Sibi nocenti. *Servius*.

304 *Sustentata*] Non ab alio, ut, ‘fratremque ruentem Sustentat dextra,’ sed quasi αὐτοκινοῦσα, vel *sustentata*, cum sustentaretur. Melius *sustentata* pro suspensa accipit, nam ideo et anceps est, cum huc atque illic mutaret. *Servius*.

Fluctusque fatigat] Subaudis *eam*. Nam *fluctus* singularis est nominativus. *Idem*.

Fluctusque fatigat] Pulchra enallage. Ipsa vere navis fatigatur. Fallitur enim *Servius*, qui concipit, ‘fluctus fatigat eam.’ Non sic est: est per enallagen, ipsa fatigat fluctus. Quasi crebriitate fatigantur fluctus. Simili enallage Stat. Theb. v. in descriptione tempestatis: ‘puppemque insana flagellat Arbor, et instabili procumbens pondere curvas Raptat aquas.’ Vere navis ipsa raptabatur aquis. *Cerda*.

305 *Exponit in undis*] Ideo *in undis*, non *in undis*: quia non est loci mutatio, sed in uno eodemque loco res agitur. *Servius*.

306 *Fragnuma*] Antiquè dictum, nam *fragmenta* dici debere nonnulli adserunt. *Idem*.

Et fluitantia transtra] Non placet,

quod in antiquis aliquot codicibus legitur *effluitantia*. Nam sententia et illud exposcit. *Pierius*.

307 *Impediunt*] Est in Statio Theb. ix. representatio mali Virgiliani: ‘sed cæde nova jam lubrica tellus Armaque, seminecesque viri, currusque soluti Impediunt.’ *Cerda*.

Retrahitque pedes] In codicibus aliquot antiquis, *pedem* legitur figurate. *Pierius*.

308 *Nec Turnum segnis retinet mora*] Id est, nec Turnus segnis est. Scal. iv. 16. *Taubmann*.

310 *Signa canunt*] Attius in fabula, cui nomen Hellenes, ‘Signa extemplo canere, ac tela ad mœnia afferre imperat.’ *Cerda*.

Primus turmas invasit] Primum accipere possumus, non tantum primo incipientem, verum etiam sine aliorum societate: magnæ enim laudis instar est, ipse unus in exitium plurimorum. *Donatus*.

Invasit agrestes] Quia supra ait, ‘Et latos vastant cultoribus agros.’ *Servius*.

311 *Omen pugnae*] Sallustius, ‘Pugnam illam pro omnibus bello futuram.’ Ergo ideo *omen*, quia sicut nunc, sic ubique vincit Æneas. *Idem*.

312 *Therone*] Hoc nomen tantum in Pindaro lectum est. Et bene in honorem victoris victum laudat. *Idem*.

Therone] Stat. Theb. ii. *Theronem* quandam inducit, cuius avi fuere terrogeni. An traxit ex Virgilio, qui *Theronem* summ facit rusticum? *Cerda*.

313 *Ænean petit*] Aptà huic loco, quæ in ix. ad illud, ‘Volscentem petit.’ *Idem*.

Perque arca scuta] In Romano codice, in Mediceo, et in eo, qui apud me est, *suta* legitur: quod nequaquam displicet, quum pulchra sit loriceæ periphrasis, a suo suis. Eodem vero vocabulo, sed forma alia, usus est etiam in quarto Georgicon, ‘Cor-ticibus fuerint tibi suta cavatis.’ *Pier*.

Ærea suta] Ita in Rom. lib. et MSS. et Ful. Ursinus legunt: atque ita omnino legendum esse, affirmat etiam G. Fabric. et Bersmannus; immo et ratio. Vulgo editi, *scuta*, male, et contra morem Virgilii. *Taubmann.*

314 *Tunicam squalentem auro*] Splendentem lorica. *Squalentem auro*, splendentem auro; et significat copiam densitatemque auri in squamarum speciem intertexti: *squalere* enim dictum a squamarum crebritate atque asperitate, quæ in serpentum pisciumve coriis visuntur. Alibi, 'quem pellis ahenis In plumam squamis auro conserta tegebat.' Alibi, 'Jamque adeo Rutulum thoraca indutus, ahenis Horrebat squamis?' quidquid igitur inculcatum obsitumque aliqua re erat *squalere* dicebatur. *Servius.*

Squalentem auro] Advocat Agell. II. 6. illud Attii in Pilopid. 'ejus serpentis squammæ squalido auro et purpura prætextæ.' Est vero auri squalor ab asperitate auri. Vide uti defendant Virgilium Agellius dicto loco, et Macrobi. vi. 7. Fuere enim, qui reprehenderent Virgilium, ut qui nitenti auro squallorem dedisset. Sed blenni sunt hi, in quibus meræ nugæ. Eo enim modo squalor in auro, ut in nummis recentibus asperitas. Utrumque in laude. *Cerda.*

Haurit] Modo *ferit* significat: non nudum latus, sed quod aperuerat: et putatur ὑστεροπρότερον. Quidam Italicam elocutionem putant: cum enim a latere quis aliquem adortus gladio occidit, *hausit illum* dicunt. *Servius.*

Latus haurit apertum] *Latus haurit*, quia sanguis exit. Metaphora ab utribus et doliis, e quibus vinum extrahitur facto foramine. Scal. iv. 16. Et notat Germ. Valens, Homerum eadem significatione usurpare suum ἀφύειν, Iliad. P. et E. διὰ δ' ἔντερα χαλκὸς ἦψυ'. Nonius, *confodit*. *Taub.*

315 *Exectum jam matre perempta*]

Delph. et Var. Clas.

In Romano codice, et aliquot aliis *exsectum*, integris partibus. Missum facio codicem antiquum, in quo *exemptum* legitur: ea enim paraphrasis fuit, quæ contextui mox inserta est. In Oblongo perveteri exemplari, et *sectum* legitur: quod nescio quid leporis habere videtur et particula copulativa geminata: 'et sectum jam matre perempta, Et tibi, Phæbe, sacrum:' in quo illud etiam animadvertendum, in nonnullis codicibus antiquis *satum*, non *sacrum* legi: quod non æque placet. *Pierius.*

316 *Et tibi, Phæbe, sacrum*] Omnes qui secto matris ventre procreantur, Deo Apollini consecrati sunt, quia Deus medicinæ est, per quam lucem sortiuntur. Unde Æsculapius ejus fictus est filius: ita enim eum esse procreatum supra diximus. Cæsarum etiam familia ideo Apollinis sacra retinebat, quia qui primus de eorum familia fuit, exsecto matris ventre natus est. Unde etiam *Cæsar* dictus est: licet varia de hujus nominis etymologia dicantur, ut diximus supra. *Servius.*

Tibi, Phæbe, sacrum] Ut qui medicinæ opera e ventre matris exsectus erat. Ejusmodi autem homines *Cæsones* dicti; non *Cæsares*, ut nungantur. *Taubmann.*

Ferri] Scil. medicorum secantium. *Idem.*

317 *Quod licuit parvo*] Legitur et *Cui licuit*. Et respexit ad illud, quod ferrum nunc juvenis vitare non potuit, quod parvus evasit. *Servius.*

Cui licuit parvo] Haud temere in codicibus aliquot antiquis scriptum crediderim, *quod licuit*: ea quippe de causa sacrum, quod parvo licuit ferrum evadere, quum maternus uterus exsecaretur. *Pierius.*

Nec longe] Pro *nec multo post*, adverbium loci pro temporis, antique. *Servius.*

318 *Sternentes agmina clava*] Hom. Iliad. xv. σιδηρεῖν κορόνην ῥήγνυσκε φά-

Virg.

10 U

λαγγας: ferrea clava diruebat agmina. Valer. Arg. l. iii. de ipso Hercule, 'socio sed dejecit agmina clava.' Iterum, 'clavam intonat.' Explicui *clavam* horum ad exemplum *clavæ* Herculeæ: et ita postea, *arma Herculis*, non quia vere Herculis, sed quia ad hujus exemplum. *Cerda.*

319 *Dejcit leto*] Sicut Æn. ii. 'Demisere neci.' Scal. *Taubmann.*

Nil illos, &c.] In antiquis codicibus nihil: et pro nil *validæ*, nec *validæ* legitur. *Pierius.*

320 *Juvare manus*] Id est, suæ. *Servius.*

321 *Usque*] Tandiu, donec. *Id.*

Dum terra] Donec in terra. *Servius.*

Usque dum] Post vocem *usque* sequi eleganter *dum*, jam observarunt Godescal. lib. de Ling. Lat. et Horatius Turselin. de partic. c. 199. Nam Cicer. 2. in Verr. 'usque dum per me licuerit.' Plant. Truc. 'usque dum vivunt, lavant.' Ovid. Metamorph. iii. 'usque sequens pressit, dum retro,' &c. Fit et elegans inversio vocum. Terent. Phorm. 'Dum vivat, usque ad aurem obganniat.' *Cerda.*

Labores Præbuit] Nove dixit, cum bona præberi dicantur: an ideo *præbuit*, quod hæc Herculi profuerunt, ut ad immortalitatem per ista perveniret? *Servius.*

322 *Ecce Pharon*] Legitur et *Pharo*, ut sit dativus ab eo, quod est *Pharus*. Si autem *Pharon* legeris, tigratum est: nam de nominativo transit ad dativum, dicens 'Clamanti in ore.' *Idem.*

Ecce Pharon, &c.] Romanus codex et Oblongus *Pharo* absque *n* scribunt, ut *Plato, Solo*, et hujusmodi pleraque, quæ apud Latinos absque *n* littera proferri debent. Cujus rei manifestum usum videas apud Statium Papinium, 'Stimulatque Agamemno volentes.' Sane C. Julius Rom. quem Sosipater scriptorem diligentissimum appellat, dictum a Virgilio notat, 'Exultat

Amazon.' Quamvis nullum nomen Latinum *on* literis finiatur, et ideo *Rhodum* et *Delum* accusativo dicamus. Quædam tamen esse inquit Plinius Secundus, quæ ad nos usque proprios gentis suæ vultus, formamque custodirent, ut *Pluton, Xenophon*, de quo alibi. *Pierius.*

Inertis] Aut quod alii inertiam objecerint: aut quia, ubi pugnari oportet, loqui inertis est. *Servius.*

323 *Clamantis sistit in ore*] Illustrabis hunc locum his, quæ dixi l. ix. ad illud, 'Rutuli clamantis in ore:' et l. vii. ad illud, 'hæsit enim sub gutture vulnus.' Et hic adice Stat. Theb. l. ix. apud quem 'figitur ora Lamus.' Infra audies, 'loquentis vocem animamque rapit.' De Crassino Plutar. in vita Pompeji: *τὸς ὠθεῖ διὰ τοῦ στόματος τὸ ξίφος, ὥστε τὴν αἰχμὴν περᾶσαν ἐνσχεῖν κατὰ τὸ ἰνόν.* *Cerda.*

324 *Flurentem malas*] Flaventes malas habentem, et est ordo: Tu quoque, Cydon miserande, jaceres, dum sequeris Clitium flaventem prima lanugine malas; id est, dum adolescentem sectaris, cujus amore flagrabas. *Servius.*

325 *Infelix*] Ad amorem detorqueo. Qui alium depereunt, dicuntur amare infelicer, ut etiam misere. Sic amans Medea ab Eurip. *δύστηνος*. Sic et in Æneid. i. Dido bibens longum amorem *infelix* dicitur. Nec alio sensu Propert. Elcg. ii. i. 'Huic misero fatum dura puella fuit.' Id est, perditæ amanti. Horat. Od. ii. 8. 'miseræ virgines.' *Cerda.*

Infelix nova gaudia Cydon] De Cretensibus accipimus, quod in amores puerorum intemperantes fuerunt: quod postea in Laconas, et in totam Græciam translatum est, adeo, ut Cicero dicat in libris de republica, 'Opprobrio fuisse adolescentibus, si amatores non haberent.' Propter quod poeta *Cydonem* inducit amatorem. Novimus autem *Cydonas* Cretenses dici. Sane *Cydon* quando no-

men est proprium, *Cy* naturaliter producit: si appellativum, corripit *Cy*: ut, 'Parthus sive Cydon, telum immedicabile torsit.' Tamen Statius etiam in proprio corripuit, ut, 'Hæc regi promissa Cydon hæc Lampe dabamus.' Quod fecit abutens licentia, qua utimur in nominibus propriis. 'Nova gaudia:' quem tunc primum amare cœperat. *Servius*.

Nova gaudia] Semper hic Vates est παρθενικός. Titillantem libidinem nunquam nominat; quidquid tale est complectitur gaudii nomine: et hic παιδικὰ intelligit, quæ tamen castissime nominat gaudia. Ab eo Horatius Od. III. 6. 'Mox juniores quærit adulteros Inter mariti vina; neque eligit, Cui donet impermissa raptim Gaudia, luminibus remotis.' Et Propert. Eleg. II. 14. 'Quanta ego præterita collegi gaudia nocte.' Et adhuc de vitio τοῦ παιδαριστεῖν idem Propert. Eleg. II. 4. 'Hostis siquis erit nobis amet ipse puellas, Gaudeat in puero siquis amicus erit.' Martialis Epig. IX. 42. dixit 'gaudia fœda' de monstrosæ libidinis genere. Valer. Arg. III. 'nec dum soboles, nec gaudia de te.' Nemesian. 'gaudia sumet.' Nam et verbum sumo nequitiae est, ut liquidum ex Martiali l. x. et ex Petron. Sat. Lucretius l. IV. 'præsensit gaudia corpus.' *Cerda*.

326 *Stratus*] Deest pene. *Servius*.

Securus amorum] Hoc loco, indulgens: aliter, 'Securus amorum Germanæ,' id est, contemnens, non curans. *Idem*.

Securus amorum] Id est, explicatore Jul. Scalig. Poët. IV. 16. 'privatus secretusque ab amorum cura.' *Cerda*.

327 *Miserande*] Pro *miserandus*. Nam pro 'nominativo vocativum posuit: ut contra, 'Socer arma Latinus habeto:' licet illic possit accipi, Socer arma Latinus habeat: nam habeto et secundæ et tertiæ personæ est. Tamen etiam et alibi nominativum pro vocativo legimus: ut, 'Corniger

Hesperidum fluvius regnator aquarum.' *Servius*.

328 *Stipata cohors*] Id est, unanimiter veniens. *Idem*.

329 *Septem numero*] Hoc est pro *septem*: et deest quia, veteres enim ita enunciabant: Lucilius in IV. 'Hi præ se portant mihi ingentes munere pisces Triginta numero.' An potius proprie? Credibile est enim, ut sapius jecerint. *Idem*.

Septenague telu] Pro *septem*, more suo: ut *vina* pro duobus, 'Frenaque bina.' *Idem*.

330 *Resultant Irrita*] Homericum est: nam Iliad. XIV. ἄλιον πηδῆσαι ἔκοντα: frustratum jaculum exiluisse: et Calab. l. III. αἰχμήν μαψιδίην: vanam cuspidem. Homer. sæpe, ἤμβροτε, ἠπήμβροτε, ἠμάρτησε. *Cerda*.

331 *Deflexit partim stringentia corpus Alma Venus*] Quidam ἐμφατικώτερον putant, id est, jam stringentia: alii participium præsens pro futuro accipiunt, id est, quæ nisi essent deflexa, stringere debuerant. Male ait Donatus hoc loco ante dictorum oblitum esse Virgilium, quod post Jovis prohibitionem bellis facit numina interesse: non respiciens Jovem magis hortatum esse Deos in fœdera, quam a bellis prohibuisse. Nam et paulo post, et tam Juno quam Juturna bellis intererunt. *Servius*.

Stringentia] Sic inf. 'magnique femur perstrinxit Achata.' Nec alio sensu in V. 'stringat sine palmula cantes:' et in IX. 'levis hasta Themillæ strinxerat.' Hac voce indicatur leve et inefficax vulnus. Similem ictum belle Homer. Iliad. IV. ἀκρότατον δ' ἄρ' ὀϊστός ἐπέγραψε χροά φωτός. Etenim scriptio calami non penetrat papyrus aut ceram, tantum signat. Sic et Iliad. XIII. Εἰσω ἐπιγράφαι τέρενα χροά νηλεῖ χαλκῷ. Calab. l. x. et Hom. Iliad. XXI. ad signandum hunc levem ictum ἐπιγράφδην dixerunt, videlicet cum corporis superficies tantum telo strictim scribitur. *Hem*.

Odyss. xxii. ἀλγδην, id est, *leviter*. De hoc genere vulneris et Lucianus ἐπιἀλγδην cui vocis opponit ille βαθείαν πληγὴν: *profundum vulnus*. Nonnus l. xxix. χαράσσειτο μηρὸς δῖστῳ: *signabatur femur telo*. Idem l. xxii. κατέγραφεν dixit ad remeandem. Nec minus præclare Virg. Æneid. xii. 'summum degustat vulnere corpus.' Talem ictum notat Valer. Arg. l. iii. 'extrema sonuit cita casside cuspis.' Ait enim perstrictam cassidem extremam a volante cuspidē. *Cerda*.

332 *Achaten*] Omnia nomina quæ in *tes* exeunt, vocativum in *a* mittunt, ut *Achates Achata*, *Timætes Timæta*. *Servius*.

333 *Suggere tela mihi, &c.*] Ordo est: *Suggere tela mihi*, quæ in campis Iliacis in Græcorum steterē corporibus: nullum enim mea in Rutulos dextera sine causa jaculabitur telum eorum, quæ jam sunt cæde hostium comprobata. Qui vero 'steteruntque in corpore Grajum' per conjunctionem, non per pronomen legunt, hi neque sic haud debuisse dici putant, et mutatam a poëta conjunctionem. Aliique conjunctionem pro *enim* ponunt, ut, 'primaque oriens crepta juvenita est.' *Servius*.

334 *Steterant quæ in corpore Grajum*] In antiquis aliquot codicibus *steterunt* legitur: ut illud, 'Obstipui, steterantque comæ.' *Pierius*.

336 *Transverberat*] Scindit. *Serv.*

Transverberat] Homer. sæπε, διὰ πρὸ δὲ χαλκὸν ἔλασσειν. Quo verbo explicat transmissam hastam, ἐπέρησεν, et ἐξεπέρισεν, id est, *penetravit*, quod verbum est Iliad. xiii. *Cerda*.

Æra] Æreas laminas clypeorum alibi attigi. *Idem*.

337 *Meonis*] In antiquis codicibus plerisque, cum diphthongo, *Mæonis*. *Pierius*.

Thoruca] Dicitur indumentum, quo bellator usque ad pectus munitur. *Donatus*.

Cum pectore rumpit] In Romano co-

dice *rupit* est præterito tempore. In aliis *rumpit*. *Pierius*.

338 *Huic frater subit*] *Huic subit*, id est, prope. *Servius*.

339 *Trajecto missa lacerto*] Quæ fuerat missa retroacto lacerto. *Idem*.

Trajecto missa lacerto] *Servius trajecto, retroacto* exponit. At cur non potius transfosso, ut hastæ impetu lacertum intelligamus trajectum? quum subsequatur, 'Dexteraque ex humero nervis moribunda pependit.' *Pier.*

Trajecto lacerto] Id est, retro acto: ut quidem *Serv.* et alii explicant. Ego malim *projecto*, et ad jactum quasi excusso atque extenso brachio. Ita Cic. Orat. iii. 'Brachium procerius projectum,' &c. *Taubmann*.

340 *Protinus*] Jugiter, continue. *Servius*.

Protinus] Id est, jugiter, continue, porro et sine intermissione: *Serv.* et *Nonius*. Ita usurpatur Æn. vii. 601. et Æn. iii. 416. *Taubmann*.

Fugit] De telo emisso, et ad celeritatem indicandam. Ita Stat. Theb. iv. 'Hastam intorsit agens, liquido quæ stridula cælo Fugit, et adverso celsæ stetit aggere Dirces.' Sic de Camilla hastæ alligata l. xi. 'Infelix fugit in jaculo stridente Camilla.' *Cerda*.

Servatque tenorem] Currendi modum et impetum, licet trajecto jam Mæone. Lucret. l. v. de mari: 'labendi conservans usque tenorem.' *Claudianus Rapt. iii.* 'Explorat abiens truncos, rectique tenorem Stipitis, et certo prætentat brachia nixu,' id est, teretem trunci proceritatem. Eleganter etiam *Lucan. l. iii.* 'Lancea Haud unum contenta latus transire quiescit: Sed pandens perque arma viam perque ossa, relictæ Morte fugit: superest telo post vulnera cursus.' *Taubmann*.

341 *Moribunda*] Morienti similis. Quod ita esse etiam *Sallustius* ostendit, qui ait, 'Quasi vitabundus per tramites et occulta loca exercitum

ductare? Nam Jugurtha non vitabat legatum, sed sese eum vitare simulabat: nam quia nomen est, ideo significat similitudinem, non passionem: quod si participialiter diceretur, a passivo veniret. Omnia enim a passivo participia, in *us* exeunt. *Moribunda*, similis morienti; non enim participialiter aliquid significat, sed nominis habet significationem: nominis autem significatio similitudinem habet, non passionem. Quando dico *moriturus est*: vere moriturus est. *Moribundus* autem, non vere, sed similis morienti est: unde et Sallustius dicit, 'Quasi vitabundus.' *Servius*.

Nervis] Aut necessarie additur *nervis*, aut *nervis* tantum pependit. *Id.*

342 *Jaculo*] Notent locum istum Grammaticelli, qui nescio quid discriminis afferunt inter *hastam* et *jaculum*. Ecce, quam prius *hastam* dixerat, nunc vocat *jaculum*. Sic in versu, ex *Æn. xi.* *Camilla fugit in jaculo*, quod prius *hastam* dixerat. Et cur non *hasta* sit *jaculum* a jaciendo? sicuti βέλος ἀπὸ τοῦ βάλλειν: Homerus enim sæpe βάλλειν de *hasta* et βαλέειν: ac proinde βέλος *hasta* quoque erit. *Cerda*.

Fratris de corpore rapti] Si diceret 'fratrum de corpore raptum,' speciosius esset: quod ideo omisit, quia *hasta* *Aleanoris* tantum vulneraverat manum, in *Mæonis* vero hæserat corpore. *Servius*.

344 *Est licitum*] Quoniam non contradixerat. *Idem*.

Femur] *Femur* dicimus; quia legitur et declinatur *hujus femoris*. Illius vero ablativi non invenitur nominativus, 'Lætus Eripit a femine': licet *Caper* in libris enucleati sermonis dicat, *femen*, sed non ponit exemplum: ergo aut *hoc femur*, aut *hoc femen*; nam *femur*, penitus non dicimus. *Id.*

345 *Hic Curibus, fidens, &c.*] Hoc est, *tunc*. Et est ordo, 'Tunc *fidens* primævo corpore advenit *Lausus* *Curibus*: qui erat de *Curibus*, ut *Verres*

Romulia. Aut 'fidens *Curibus*,' id est, *multitudine*: ut 'Ecce *Sabinorum* prisco de sanguine magnum *Agmen* agens *Lausus*.' *Idem*.

Viribus hic fidens primævo corpore Lausus] In hoc membro codices tam impressi quam manu scripti, tam veteres quam novi, multipliciter variant. In omnibus tamen venerandæ antiquitatis codicibus pars illa prior eodem consensu legitur, *hic Curibus fidens*: quod etiam *Servius* submonuit. Deinde *Lausi* nomen ad hanc usque ætatem quorundam omnino veterum codicum adsensu admissum est, quum *Clausus*, a quo gens *Claudia* derivavit, *Sabinorum* ductor alibi nominetur a *Virgilio*: 'Ecce *Sabinorum* prisco de sanguine magnum *Agmen* agens *Clausus*:' et hic vetera quædam exemplaria *Clausus* habent. Sed interim eorum stuporem prætereamus, qui *Numitorem* *Curibus* populis *clausum* stipatumque, quod *juventuti* primævæ fideret, *Æneam* telo petiisse interpretantur. Sane vero quod *advenit* in impressis codicibus omnibus legitur: neque non in aliquot ex vetustioribus, in Oblongo illo *Pomponianis* deliciis, *adcolat* habetur. *Picrius*.

Clausus] Legunt hic aliqui *Lausus*, secuti obvia exemplaria: sed in correctioribus est *Clausus*. Hoc retinui. Nam *Cures*, aut *Curetes*, qui in *Sabinis* sunt, ejus sunt comites: et l. vii. legis, 'Ecce *Sabinorum* prisco de sanguine magnum *Agmen* agens *Clausus*.' Atqui *Lauso* *Agyllini* sunt comites, non *Cures*, ut habet in eodem libro. Deinde non hinc longius fit mentio *Lausi* ita integra et plena, ut hoc loco delibanda non fuerit. *Cerda*.

346 *Rigida*] Id est, tenens eam, non vibrans et jaciens. *Servius*.

Rigida] Quo sensu accepi, possis *Valerium Arg. l. iii.* 'rigido transcurrentis demetit ense.' *Cerda*.

Eminus] Notandus locus. Nam cum *eminus* sit, quasi e manu, hic tamen non *hasta* mittitur, tantum fit ictus

ea retenta, et pugnatur cominus. Itaque huc trahio versum Ennii in Hectoris Lytris: 'Quem mea cominus machæra, atque hasta hostivit e manu.' Ubi *e manu* est, pro *eminus*, et tamen *cominus* dicitur pugnatum. Ergo in Virgilio *ferit eminus* est, ferit e manu. Aut si velis, accipe aliter: quia longa est hasta, ideo *eminus*, cum oppositione ad pugnam, quæ fit gladiis, quibus dicimur pugnare cominus, quia hi breviores. Dices, nonne hasta semper ad jactum? Non, Lector: in promptu est Strabo l. x. *cujus hæc sunt, διττὴ γὰρ ἡ τῶν δοράτων χρήσις, ἡ μὲν ἐκ χειρὸς, ἡ δὲ ὡς παλτοῖς· καθάπερ καὶ ὁ κοντὸς ἀμφοτέρως τὰς χρείας ἀποδίδοσι, καὶ γὰρ συσταδὴν χρώμεθα, καὶ κοιτεβολοῦντες.* Vide et sequentem Notam. *Cerda.*

347 *Sub mentum graviter pressa*] Par omnino locus Iliad. xvii. ubi Menelaus Euphorbum occidens, *κατὰ στομάχοιο θέμεθλα Νύξ', ἐπὶ δ' αὐτὸς ἔρεισε, βαρεῖν χειρὶ πιθήσας.* Quasi manu urget, et premeret, ac perforaret. Et Stat. Theb. ii. dixit, 'nitentem hastam,' ut qua fieret nixus. Versus est, 'a jugulo nitentem sustinet hastam.' Lucanus l. iv. 'Et jugulis pressere manum.' Stat. Theb. xi. 'alte ensem germani in corpore pressit.' Itaque non semper hasta mittebatur; sed, ea retenta, fiebat et ictus, et nixus. Hoc volunt versus Homeri, et primus locus Statii. Neque aliud est illud Plutarchi in vita Pompeii, *παλσας ἐκ χειρὸς δόρατι: percutiens hasta cominus.* Ubi *ἐκ χειρὸς* notat retentam hastam, non jaculatam. *Idem.*

Loquentis Vocem animumque rapit] Quasi in media voce et clamore vitam eripuerit; quem affectum in Dolone interfecto a Diomede habet Homer. Iliad. x. *Φθεγγομένου δ' ἄρα τοῦδε κἀρη κούησιν ἐμίχθη.* Inde illud l. ix. 'clamantis sistit in ore.' Ad i et Stat. Theb. ii. 'Dum clamat, subit ære cavo Theumecia cornus, Nec pro-

hibent fauces, atque illi, voce repleta, Intercepta natat prærupto in sanguine lingua.' Præclare Hesiod. in Scuto mortem vocat *λαθήφογγον*, quod vocem adimat. Calab. l. xi. *πέρησεν δ' ἄμα στόμα χαλκὸς γλῶσσαν ἔτ' αὐδῆσαν: ferrum per os transfixit loquentem adhuc linguam.* Stat. Theb. x. 'penitus cervice recisa Verba solo vultusque cadunt.' Valer. Arg. l. iii. 'ultima frustra Verba ciens.' *Idem.*

349 *Fronte ferit terram*] Ita Hom. Odys. xxii. *ὁ δὲ χθόνα τύπτε μετώπῳ:* et iterum, *Δούπησεν δὲ πεσὼν, χθόνα δ' ἤλασε παντὶ μετώπῳ.* *Idem.*

350 *Tres quoque*] Agellius xiii. 19. observat, Poëtam hic *tres* quidem, at in seqq. versu *tris* scripsisse, magna judicii subtilitate, et sonitus suavitatem. Vide ibid. *Taubmann.*

Boreæ de gente suprema] Aut originem ducentes de Zeto et Calai, qui filii Boreæ et Orythiæ Nymphæ fuerunt: ut *de gente*, de genere accipiamus. Aut certe in Hyperboreis montibus natos: unde est origo venti Boreæ. *Suprema* autem, pro, supremæ Boreæ. Si autem, ut quidam volunt, *Boream*, principium generis accipiamus, erit *suprema*, dictum pro summa; quod si ventum intelligimus, *suprema*, ultima modo, sicut dictum est, initium flandi Boreas concipit. *Serv.*

351 *Ismara*] Civitas Thraciæ a monte Ismaro dicta: hic enim feminino *Ismara*, quia patriam dixit; ibi neutri, id est, 'juvat Ismara Baccho Conserere.' *Idem.*

352 *Occurrit Halesus*] In antiquis, obcurrit *Alæsus* diphthongo *æ* in media sita syllabâ: quæ tamen raro in codicibus antiquis habetur: sed ita Græci scribunt hujusmodi nomen *Ἀλαισος* absque etiam adspiratione. *Pierius.*

353 *Auruncæque manus*] Glossar. vetus: *Aurunci, οικήτορε Ἰταλλας.* Scal. ad Fest. A Tybri usque ad Laurentum sunt *Pelasgi, Sicani* et *Aurunci.* *Taubmann.*

354 *Expellere tendunt*] Hoc est, lo-

co se invicem movere contendunt. *Servius.*

Expellere tendunt, &c.] Expressus Homeri locus ex Iliad. xii. ubi neque Lycii possunt Græcos pervincere, neque Lycios Græci. Græca Ursinus habet. Abstineo: et tu vide longissimam pugnam ejusdem Vatis Iliad. xvii. ad corpus Patroeli, ubi neutri cedunt Græci, et Trojani, sed diu stant in eodem gradu et compressu. Et quæ Poëta addit, 'Nunc hi, nunc illi,' imitatur Stat. Theb. viii. 'nunc turba recedit, Nunc premit, ac vicibus tellurem amittit, et aufert.' *Cerd.*

355 *Limine]* Decenter dictum: hoc est, in litore. *Servius.*

356 *Magno æthere]* In magno aëre: nam veluti in æthere non sunt, sed in aëre: sic supra, 'atque æthera tranant Cum sonitu,' pro aëre. *Idem.*

Magno discordes æthere venti, &c.] Omitto duo loca Statii e secundo et octavo lib. Theb. quæ jam Collector, et locum Ennii, quem tantum citat, atque Homeri e Iliad. ix. et addo a me alia, in quæ ipse incidi. Ergo Homer. Iliad. xvi. 'Ὡς δ' εὐρύς τε, νότος τ' ἐριδαίμετο ἀλλήλοισιν Ὀφρεὺς ἐν βήσσης βαθέην πελεμίζμεν ὕλην. Et postea addit, 'Ὡς Τρῶες, καὶ Ἀχαιοὶ ἐπ' ἀλλήλοισι θορόντες Διήουν, οὐδ' ἕτεροι μνῶντ' ὀλοοῖο φόβοιο. Nonnus l. xxxii. pari comparatione exprimit furorem belli, 'Ἀπλοὸς ἀντιπύροις βακχεύετο πόντος ἀέλλαις. Calab. etiam l. ii. Æthiopus et Græcos ita comparat, νέφων συνιόντων. Stat. Theb. v. signatissime ad Virg. 'Sic ubi diversis maria evertere procellis Hinc Boreas Eurusque, illinc niger imbris Auster.' Signatissime (inquam) nam *diversæ procellæ* Statii, est id, quod in Poëta præcessit, *Nunchi, nunc illi.* Audi Musam Valerii Arg. iii. 'contextis umbonibus argent, Cæruleo veluti cum Jupiter agmine nubem Constituit, certant Zephyri, frustra que rigentem Pulsat utrinque Notus: pendent moralia longo Corda metu, quibus illa

fretis, quibus incidat arvis.' *Cerda.*

357 *Pralia ceu tollunt]* Αἶρεν πόλεμον, sæpe apud Æschyl. *Germanus.*

358 *Non mare cedit]* Lucanus l. v. eodem sensu dixit, 'dubius pontus,' videlicet inter Zephyrum et Eaurum. Infra iterum, 'Et dubium pendet, vento cui pareat, æquor.' Et Ovid. Metamorphos. viii. de nave contrariis malis agitata, 'Vim geminam sentit, pareatque incerta duobus.' *Cd.*

359 *Anceps pugna diu]* Hom. μάχην, et νίκην ἐτεραλκία vocat, ἐτεροκλήνη, ἐτερομερή, ἀλλοπρόσαλλον. *Germ.*

Obnixa omnia contra] Mare mari, nubes nubibus, venti ventis. Legitur et *obnixa*: ut referatur ad ventos. *Servius.*

Stant obnixa omnia contra] In antiquis omnibus exemplaribus, præsertimque Vaticanis tribus, legere est 'stant obnixa omnia contra:' reliqui fere omnes abradi, in quibus *obnixa* adulterina lectione repositum. Nam *obnixa* cum Servii quadrat interpretatione dicentis, 'Mare mari, nubes nubibus, venti ventis.' Neque vero parum me moverit Arusiani Messi observatio, dum is elocutionis modum, quo *obnoxius contra* illa dicimus hoc exemplo probat, 'Stant obnixa omnia contra,' ubi de ventis dubioprocule intelligit: si *omnia* sit præpositionis appositum. Dici vero et *obnoxius* huic rei ex Georgicon tertio; et Æneidos duodecimo comprobatur, 'Arboris obnixus trunco.' *Pierius.*

Stant obnixa] Livius l. viii. 'in suo quisque gradu obnixa, urgentes scutis.' *Cerda.*

361 *Hæret pede pes]* Pro *pedi*. Nam est Antiptosis: et versus est Homeri: 'Ἀσπίς δ' ἄσπιδ' ἔρειδε, κόρυς κόρυν, ἀνέρα δ' ἀνὴρ. *Servius.*

Hæret pede pes] Ita ante hunc Furius Annal. l. iv. 'Pressatur pede pes, mucro mucrone, viro vir.' Macrobi. vi. 3. et v. 13. Post Virg. Statius Theb. l. viii. 'Jam clypeus clypeis, umbone repellitur umbo,

Inse minax ensis, pede pes, et cus-
pide cuspis.' Contendit hunc locum
cum Homérico Scal. Poët. v. 3.
Criticis vehementer vapulantibus. T.

362 *Rotantia*] Ut 'Eleusinae matris
volventia plaustra.' *Rotantia* ergo,
quæ rotantur. *Servius*.

Saxa rotantia Intulerat torrens] Sic
et Lucret. l. i. 'Vortice torto Cor-
ripiunt, rapidoque rotantia turbine
portant.' Hom. Il. N. ἀντικρὺ μεμᾶως,
δλοοίτροχος ὡς ἀπὸ πέτρης, 'Ὅντε κατὰ
στεφάνης ποταμὸς χειμάρρους ὥσρ, 'Ρήξας
ἀσπέτῳ ὕμβρῳ ἀναϊδὸς ἔχματα πέτρης,
&c. *Germ*.

363 *Torrens*] Non Tyberis, sed qui-
cunque alius fluvius ad tempus cre-
scens. *Servius*.

Torrens] Tunc siccus: ideo *impule-
rat*, ut qui tunc non impelleret. Et
torrens quidem est, qui in æstate
siccus: fluvii perennes sunt. Et hoc
unicum discrimen. Plinius v. 28.
'Amnis Indus in Cybirationum jugis
ortus recipit lx. perennes fluvios,
torrentes vero amplius centum.' Sic
etiam opponit Sen. epist. 40. 'pe-
rennis situnda, non torrens.' *Cerda*.

364 *Arcadas insuctos acies inferre
pedestris*] Quia saxis, quæ torrens
intulerat, impediti Arcades, omissis
equis, pedestrem pugnam insueti ini-
erant, et a Latinis pellebantur. Et
Arcadas accusativus pluralis est, cu-
jus ultima syllaba ideo brevis est,
quia nominativus pluralis *es* termina-
tur: ut hi *Arcades*, item *delphines*,
delphinas. *Servius*.

Acies inferre] Verbum militare. Cæ-
sar Gall. ii. 'signa inferre, et mani-
pulos laxare jussit.' Liv. l. vi. de
Camillo: 'signiferum secum arrip-
tum in hostes rapit, Infer miles, cla-
mitans, signum.' *Cerda*.

365 *Latio sequaci*] Metonymia pro
Latinis: ut alibi, 'Invadunt urbem
somo vinoque sepultam.' *Servius*.

366 *Aspera quis natura loci, &c.*] *Mili*
non dubium, quin ista ducta
sint ab Hom. Iliad. xii. Ibi ait Po-

lydamus, Ἀφραδέως διὰ τὰ φρον ἐλαυνό-
μεν ὠκέας ἵππους. Et reddit rationem,
quia fossa ἀργαλή περάαν' difficilis est
transitu, ut in qua sint σκόλοπες, id
est, *puli*: ac propterea ἐνθ' οὐ πῶς ἐστὶ
μάχεσθαι ἵππευσ': ibi nullo modo licet
pugnare equitibus. Inde demum ven-
tum ad consilium hoc, Ἴππους μὲν θε-
ράποντες ἐρυκόντων ἐπὶ τὰ φρῶν, Αὐτοὶ δὲ
πρυλέες σὺν τεύχεσι θωρηχθέντες Ἐκτορι
πάντες ἐπάμεθ' ἀολλέες. De Sarmatis
ait Tacit. 'nihil ad pedestrem pug-
nam tam ignavum:' quia videlicet
assueti equis: quæ quidem ignavia et
Arcadibus contigit; nam semper as-
sueti equis: sicut et de Parthis An-
nal. l. vi. 'illis sola in equite vis.'
Cerda.

Dimittere quando] Quando, siquidem.
Et est Romanæ militiæ: nam in locis
impeditis equos militibus dabant, et
pedestri certamine contligebant. *S*.

Dimittere quando Suasit equos] In
antiquis aliquot *dimittere* legitur.
Nam *dimittere*, in diversas partes
mittere significat: et *Dimissus Sena-
tus*, quia alius alio domum quisque
suam revertens, ingreditur. Juniores
tamen Grammatici volunt *demittere*
deorsum mittere significare, neque
unquam accipi pro relinquere. *Pier*.

368 *Nunc prece, nunc dictis virtu-
tem incendit amaris*] Illustro hanc
sententiam ab Hom. qui de utroque
Ajace Iliad. xii. Ἄλλον μείλιχίῳς,
ἄλλον στερεοῖς ἐπέεσσιν Νέλκεον: *Alium*
blandis, *aliu duris verbis* Increpabant.
Male νέλκεον, nam tantum duris con-
venit, non blandis. Ab Nonno l. xxix.
ubi de duce Indorum, Ἄλλον εὐηθείᾳ
μετανευμένος, ἄλλον ἀπειλῇ: *Alium man-
suetudine revocans*, *aliu minis*. Ab
Josepho, qui Bell. i. 8. ἀπειλητῆς ἄμα,
καὶ σύμβουλος ὦν ἐκάστοις: *Erga sin-
gulos interminator simul, et consiliator*.
In eodem lib. cap. 13. τοὺς μὲν παρα-
καλῶν, τοῖς δὲ ἀπειλούμενος. Ab Statio,
qui Theb. ii. 'justis miscens tamen
aspera cæpit.' Petron. Sat. 'Post-
quam precibus iracundiam miscuit.'

Ab Livio, qui de Annibale l. xxi. 'Varie militum versat animos, castigando, adhortandoque.' Ab Prudent. qui in Psychom. 'Instimulans animos nunc probris nunc prece mista.' Ab Ovidio, qui secundo Metamorph. 'precibusque minas regaliter addit.' Supra in hoc lib. 'Admonet, immiscetque preces.' *Cerda.*

369 *Quo fugitis*] Hoc amare dicunt est: jam preces sequuntur. *Servius.*

Quo fugitis] Cum omnia teneant hostes. *Donatus.*

Quo fugitis, socii] Homerus decimosexto Iliados Πόσε φεύγετε; Alibi, Πῇ φεύγεται; Comparat hanc orationem Julius Scaliger cum multis Homericis. Addo a me verba Fabii apud Livium libro secundo: 'Hoc jurastis milites? fugientes vos in castra redituros?' &c. Prudentium, qui Psychom. 'Quo ruitis? cui colla datis? quæ vincula tandem, Proh pudor, armigeris amor est perferre lacertis?' ubi sermo est de fuga virtutis ad vitium. Silium, apud quem Scipio l. iv. 'At Consul toto palantes æquore turmas Voce tenet, dum voce viget. Quo signa refertis? Quis vos heu vobis pavor abstulit? horrida prima Si sors visa loci, pugnaeque lacessere frontem, Post me statē viri.' Et post pauca: 'Quo fugitis? quæ spes victis? Alpesne petemus?' Volo autem adeas initio orationis diligentiam Jul. Scaligeri iii. 70. expendentis illustres versus ex Rhetorica argumentatione. *Cerda.*

Per vos et fortia facta] Adjurat eos per ipsorum facta, quoniam non habet puer proprios titulos, nam est ei prima militia. *Servius.*

Per vos et fortia facta] Magnus stimulus, si cuique proponas, quod olim egregie fecerit. Ideo postea, 'devictaque bella.' Marcellus apud Livium l. xxvii. 'Qui pavor hic? qui terror? quæ repente, qui, et cum quibus pugnaretis, oblivio animos in-

vasit? Nempe iidem sunt hi hostes, quos vincendo et victos sequendo priorem æstatem absumpsistis.' Titus apud Josephum Bell. l. vii. capite primo, Romanos hortatur, quod turpe esset desides esse homines τοὺς γῆς ὀλίγου ἀπάσης καὶ θαλάσσης κρατούντας: victores universæ terræ et maris. Annibal apud Polyb. l. iii. ait turpem esse fugam in his; qui essent memores pugarum, quas in itinere jam pugnassent: μνημονεύων τοῦ πλήθους τῶν μεταξύ πολέμων. Idem Annibal apud eundem, adhortans suos ante Cannensem pugnam ita ait: ὅτε δὲ κατὰ τὸ συνεχὲς τρισὶ μάχαις τηλικαύταις ἐξ ὁμολόγου νενικήκατε Ῥωμαίους, ποῖος ἂν ἔτι λόγος ὑμῖν ἰσχυρότερον παραστήσαι θάρσος αὐτῶν τῶν ξηρῶν; *Cerda.*

370 *Per ducis Euandri*] Melius ducis, quam si dixisset Regis, hoc enim nomen exprimit ducentem in prælia. Sallust. 'Quo cupidius in ore ducis se quisque bonum et strenuum ostentantes.' Non dixit proconsulis. *Serv.*

Per ducis Euandri] Apte victoris patris nomen inducit ad commovendos milites. Apud Curtium libro iii. sub ipsum belli discrimen: 'Victor ad hæc Atheniensium Philippus pater vocabatur.' *Cerda.*

Devictaque bella] Finita, exhausta: nam hostis vincitur, non bellum. *Serv.*

371 *Spemque meam*] Expectationem, quam sustineo. Quasi dicat, Euander pater meus, Dux insignis vester, multa bella virtute confecit, gloriosus semper remeavit. Ergo filius ejus, et nunc primum ductor vester effectus, cui cum triumphis paternis certamen est, primum non similis redibit? *Taubmann.*

Subit] Succedit, ut 'Cui deinde subibit.' *Servius.*

Laudī] Ut solet, virtuti: potest proprie intelligi. *Idem.*

Quæ nunc subit æmula laudis] In Romano codice, et plerisque antiquioribus codicibus, *laudī* dativo casu legitur. *Pierius.*

372 *Fidite ne pedibus*] Dativus est *pedibus*: nam *fido tibi* dicimus. *Serv.*

Ferro rumpenda per hostis Est via] *Liv. l. iv.* ‘Ferro via facienda est.’ Et in Cannensi prælio, ‘ferro, atque audacia iter fit, quamvis per confertos hostes.’ Et *l. xxii.* ‘Neque enim inde votis, aut imploratione Deum; sed vi, ac virtute evadendum esse: per medias acies ferro viam fieri.’ Et *l. ix.* ore Dictatoris Romani: ‘Locis angustis milites deprehensi, nisi quam victoria patefecerimus viam nullam habemus.’ Catilina apud Sallust. ‘Quocunque ire placet, ferro iter aperiendum est.’ *Cerda*:

373 *Qua globus ille virum densissimus urget*] In Romano codice *quo et urguet* Attiano more habetur. Ita inferius, ‘Mortali urguemur ab hoste.’ *Pier.*

374 *Hac vos et Pallanta ducem patria alta reposcit*] Hoc vult patria, ut per cædes hostium revertamur. *Serv.*

Hac vos, &c.] Cum sententia sit, per cædes redeundum in patriam, quadrant in hunc locum verba Alexandri apud Curtium *l. iv.* ‘Tot terrarum spatia emensis, tot annibus montibusque post tergum objectis, iter in patriam et Penates manu esse faciendum.’ *Cerda*.

375 *Numina nulla premunt*] A facili argumentatur, dicens non *contra Deos* sed *contra mortales bella tractamus*. *Servius*.

377 *Ecce maris*] Quod est efficax, in fine posuit: nam dicit, eos quo fugiant non habere, cum terra ab hostibus teneatur: mare autem pedibus transire non possint: castra vero ingredi turpissimum sit. Aut certe etiam hoc impossibile, si ab hostibus obsidentur, ut quidam volunt, intelligentes. Et rapit acer totam aciem, in Teneiros, scilicet suam, quam ducebat, cæteris relictis. *Idem*.

Magna claudit nos obice pontus] Periphrasis. Id est, mari claudimur. Modo usus habet, ut *hic obex* dicamus: unde quidam *magno obice* le-

gunt. Antiqui etiam *hæc obix* dicebant, secundum quod est *magna obice*. Hinc est, quod nonnulli vitant generis dubietatem, et legunt *magni*, scilicet, *maris*. Caper tamen in libris dubii generis, probat dici et *hic obex* et *hæc obex*: quod, ut diximus, hodie de usu recessit. *Idem*.

Ecce, maris magno claudit nos obice pontus] *Magno*, virili genere, in impressis omnibus codicibus legas. In antiquis vero *magna*, fœminino genere. Idque recepissee Servius videtur, quum dixit, ‘Quidam magno obice legunt.’ Aitque nonnullos ad evitandam ambiguitatem legere malle *magni*, scilicet *maris*. Usque adeo vates, summus loquendi scribendique artifex, sub ferulam, si Deo placet, revocatur a Grammaticis, qui nolunt amplius *hic* et *hæc obex* dici: ut veteribus dicere concessum est. Est et illud adnotandum *obice* unico *i* in antiquis codicibus scribi. *Pierius*.

Claudit] Claudianus de Bello Gildon. ‘Tyrrhena clauditur unda:’ et de Bello Getico, ‘obice ponti.’ Est, ‘claudit nos pontus magno obice,’ idem quod, dividit nos magno obice, ait Jul. Scalig. Poët. iv. 16. *Cerda*.

378 *Pelago Trojanne petetis*] *Pelago* impressa omnia legunt exemplaria; quum tamen in vetustioribus omnibus *fugæ pelagus* legatur, quod alii viderint. Præterea pro *petetis*, *petemus* persona prima in plerisque codicibus habetur. In aliquot ex iis qui apud me sunt, *petamus*, quod figuratius est. *Pierius*.

Trojam] Id est, castra Trojanorum. *S.*

379 *Densos prorumpit in hostis*] Ut eos hortaretur exemplo. *Idem*.

380 *Fatis iniquis*] Exitum præoccupavit futurum. *Idem*.

381 *Magno pondere*] Hoc est, magni ponderis: ut, ‘Ære cavo clypeum, magni gestamen Abantis,’ pro æris cavi. *Idem*.

Hic magno vellit dum pondere saxum] In Romano codice *vellit magno*. Sed

quod ibidem cum pro dum positum est, non placet: lege vero hunc accusativo casu. *Pierius.*

Magno vellit dum pondere saxum] Ita etiam apud Stat. Theb. II. Tydeus, 'Saxum ingens, quod vix prima cervice gementes Vertere humo, murisque valent inferre juvenci, Rupibus avellit.' *Cerda.*

383 *Qua spina*] Apud Hom. Iliad. XIV. Archilochus vulnus excipit δι' ἀσπράγαλον, videlicet in vertebra spinæ. *Idem.*

Receptat] Ideo, frequentativo usus est, quia ossibus inhaerentem hastam facile avellere minime poterat. Et expressit moram quandam et molitionem extrahentis. Ergo *receptat*, est frequenti concussionem divellit. Tale est et illud, 'Clypeoque sinistram Insertabam aptans.' *Servius.*

384 *Quem non super occupat*] Quem super Lagum subauditur *stantem*; ideo autem desuper, quia Pallas ad evelendam hastam fuerat inclinatus. *Id.*

Occupat] Sermo militaris. Ovid. Metam. VIII. 'occupat audentem.' Infra in hoc lib. 'occupat os flammis.' Hom. Iliad. XVI. Φθῆρ ἐμῷ ὑπὸ δουρὶ τυπέλς ἀπὸ θυμὸν ὀλέσσαι: *Præveniat hasta mea percussus animum perdere.* Calab. I. XI. παρφθάμενος δαΐξεν: *Præveniens vulnerat.* Iliad. XIII. φθάμενος βάλε δουρί. Plutar. in Pompejo, φθάνει πάσας δόρατι. Calab. I. X. τὸν δὲ παραφθάς. Homerus Iliad. XXIII. huiusmodi pugnatores vocat παρατρέφαντα. *Cerda.*

385 *Nam Pallas ante ruentem, Dum furit*] Ordo est, Nam eundem Pallas ante excipit, id est, dolo interimit. Ille enim incautus fuerat, furens propter crudelem mortem sodalis; unde et incautus fuerat. *Servius.*

386 *Incautum*] Par nota in exitio Amyci apud Val. Arg. I. IV. qui perit gerens se incaute, et nimium furenter, ait enim: 'Sævit inops Amycus, nullo discrimine sese Præcipitans.' Apud Cal. I. I. cadit telo Penthesileæ

Podareus, cuius propter interfectum amicum θυμὸς ὀρίνθη: *commotus est animus.* *Cerda.*

387 *Tumido in pulmone*] Et naturaliter tumido, et quia furebat. In pulmone autem *recondit*, Archaismos est, pro in pulmonem. *Servius.*

Tumido in pulmone] Qui ab reliquis Græcis πνεύμων a flatibus, ab unis Atticis dicitur πλεύμων, unde per metathesin vox Latina *pulmo*. Usurparunt πλεύμονα Aristoph. in Irene, et Hippocr. lib. de ossium natura, non longe ab initio, et alias sæpe. In lib. de internis affectionibus. ἐὰν πλεύμων οἰδήσῃ: *si pulmo intumuerit*: et I. III. de Morbis, πλεύμων οἰδέων: *tumens pulmo*. Ceterum hic ictus habetur etiam Æn. IX. 'ferrum tumido in pulmone tepescit.' Et Eurip. in Ione, ἔσω τόξα πνευμόνων λαβεῖν: *sagittas accipere intra pulmonem*. Ibidem loquens de dolore, ἔτυπεν πνευμόνων τῶν δ' ἔσω: *percussit intra pulmones.* *Cerda.*

388 *Hinc Sthenium petit*] Pro tunc, loci adverbium pro temporis. *Serv.*

Hinc Helenum petit] In antiquis plerisque codicibus, *Stelenum* habetur: unde Librarii *s* et *t* in adspirationem convertere. In Romano vero codice, *Stenelum* legitur: sed absque adspiratione. Id vero nomen apud Græcos per θ notatur Σθένελος. *Pier.*

Helenum] *Servius* in Comment. *Sthenium* legit, quem sequeretur, nam *Helenus* Trojanum est nomen. Itaque indecorum, hominem Trojani nominis educi in Trojanos. *Cerda.*

Rhati de gente vetusta Anchemolum] Hæc fabula in Latinis nusquam invenitur auctoribus. Abienus tamen, qui totum Virgilium jambis scripsit, hanc commemorat, dicens Græcam esse. Rhoetus ergo Marrubiorum rex fuerat in Italia, qui Anchemolo filio Casperiam superduxit novercam: hanc privignus stupravit. Qua re cognita cum cum pater insequeretur, et ad pœnam vocaret, fugiens se ille contulit ad Daunum. Merito ergo in

bello Turni, Dauni filio Anchemolus gratiam reddit. *Gente autem vetusta*, ideo, quia a Forco Deo marino originem ducere legitur. Hoc totum Alexander Polyistor tradit, quem Lucius Sylla civitate donavit. *Servius*.

390 *Vos etiam gemini*] Ut supra, 'Tu quoque flaventem prima lanugine malas.' *Idem*.

Vos etiam gemini, &c.] Huic loco ita hæsit Sil. l. II. 'Vos etiam primo gemini cecidistis in ævo Eurymedon fratrem, et fratrem mentite Lycorma. Cuncta pares, dulcisque labor sua nomina natis Reddere et in vultu genitrici hæreere suorum.' *Cerda*.

392 *Suis*] Etiam suis. Lucanus, 'Et amissum fratrem lugentibus offert.' Et est absolutum suis omnibus, non suis parentibus tantum. *Servius*.

Indiscreta suis] Claud. in IV. Cons. Hon. ita de utroque Castore, 'Haud aliter summo gemini cum patre Lacones, Progenies Ledæa, sedent: in utroque relucet Frater, utroque soror: similis chlamys effluit auro, Stellati pariter crines: juvat ipse Tonantem Error, et ambiguae placet ignorantia matri. Eurotas proprios discernere nescit alumnos.' Statius etiam Thebaide sexta: 'geminis eadem omnia, vultus, Currus, equi, vestes: par et concordia voti Vincere, vel solo cupiunt a fratre relinqui.' De Eurymedonte et Lycorma Silius l. II. 'geminæque notis decepta figuræ Funera mutato revocabat nomina mater.' Et post pauca; 'Tunc etiam ambiguos cecidit super insecia natos.' Porro de lectione integri Siliani loci vide Modicium. Plinius VI. 12. inter alia exempla: 'Magno Pompejo Vibius quidam e plebe, et Publicius etiam servitute liberatus, indiscreta prope specie fuere similes, illud os probum reddentes, ipsumque honorem eximie frontis.' *Idem* x. 29. 'indiscreta redderem similitudine.' Sed Plin. caute *prope* addidit,

ut vides, nam omnino 'indiscretas effigies' ipsemet negat Plaut. Men. VII. 1. de hac omnimoda similitudine: 'Neque aqua aquæ, neque lac est lacti, crede mihi, usquam similis, Quam hic tui est, tuque hujus.' Utamque comparisonem ab lacte et aqua assumit idem ad rem eandem in Mil. Philo in l. de Temulent. ita etiam ait: ἐπὶ τῶν διδύμων ἡ φύσις χρησαμένη τῷ αὐτῷ πολλάκις χαρακτῆρι παρὰ μικρὸν ἀπαρράλλακτους ὁμοιότητας ἐτόπωσε. *Cerda*.

Gratus error] Horat. epist. II. 2. 'mentis gratissimus error.' Est hoc quod idem Od. III. 4. 'amabilis insania.' Prosper. Aquitan. lib. de Promiss. loquens de Jacobo assimilato fratri Esau, 'factus est gratus error parentibus.' *Idem*.

393 *Discrimina*] Differentias. *Serv.* At nunc dura dedit vobis discrimina *Pallas*] Non abit affectus ille Æschyli in ἐπτ' ἐπὶ Θηβ. ἀλλὰ ἐπὶ φόνῳ διεκρίθητε: sed estis in morte discriminati. Pari aura cum Virgilio Lucan. l. III. 'Discrevit mors sæva viros, unumque relictum Agnorum miseri sublato errore parentes,' &c. *Cerda*.

394 *Thymbre*] Pro *Thymber*, metri causa Metaplasmum fecit. Ipse enim superius *Thymber* dixit. *Servius*.

Caput Euandrius] Docet Martianus Capella syllabam ubique esse communem, quæ desinat in *T* literam. *Politianus* c. 71. *Taubmann*.

Euandrius abstulit ensis] Possessivum est modo, non patronymicum. *Servius*.

395 *Decisa suum*] Mire suum, tantum dominum, a quo fuerat separata. *Idem*.

Tc decisa suum, &c.] Sensus est, brachium dextram decisam requisivisse, et digitos aliquod subsultu et motu, qui a convulsione committitur, veluti prius ministerium affectasse. *Germanus*.

Dextera querit] Ex Musa Maronis Ovid. et Stat. Prior Metamorph. VI. in historia Philomelæ: 'forceipe lin-

gnam Abstulit ense ferox, radix micat ultima lingua; Ipsa tacet, terræque tremens immurmurat atræ, Utque salire solet mutilatæ cauda colubræ, Palpitat, et moriens dominæ vestigia quærit.' Posterior Theb. l. vii. 'dividuum trans corpus hiantes Truncum oculi quæruunt, animus caput.' *Cerda*.

396 *Semianimesque micant digiti, feruntque retractant*] De Ennio sublatum est: ille enim ait, 'Oscitat in campis caput a cervice revulsum, Semianimesque micant oculi, lucemque requirunt.' Quem versum ita ut fuit ad suum carmen transtulit Varro Attacinus. *Servius*.

397 *Arcadas, &c.*] Vehementer movetur virtus alieno exemplo, maxime ducis. *Donatus*.

Tuentes] Modo intuentes, alias defendentes significat. *Servius*.

398 *Dolor et pudor*] Sic de Mezentio, 'Æstuat ingens Uno in corde pudor, mixtoque insania luctu.' Alii dolorem alicujus studii ardorem, et promptam gloriæ cupiditatem veterum more dictum voluunt, ut Græci *πόνον* appellant. Lucilius in quinto, 'Nam omnibus unus dolor receptus labosque.' *Idem*.

Dolor et pudor] In Romano codice pro pudor, legitur furor. Sed enim pudor magis placet: quia viderunt juvenem Pallanta strenue facientem, a quo tam acriter reprehensi fuerant. *Pierius*.

Mistus dolor et pudor] Præclare conjungit. Arist. Rhet. i. 6. pudorem per dolorem explicat, nam vicini affectus, *ἔστω δὲ αἰσχὺν λόπη τις καὶ ταραχὴ περὶ τὰ εἰς ἀδοξίαν φαινόμενα*. Calab. l. xiii. etiam conjungit, *αἰδῶς καὶ χόλος ἀμφεχέθη*. Neptunus apud Homerum Iliad. xiii. admonet Græcos ponant ante oculos *αἰδῶ καὶ νέμεσιν*. Livius l. ii. 'Nunc indignatio, nunc pudor pectora versare.' Sane ab dolore indignatio est. *Cerda*.

399 *Fugientem Rhætæa præter*] Id

est, præterfugientem. *Servius*.

400 *Hoc spatium, tantumque moræ fuit Ilo*] Hoc tantum spatium, et hæc sola mora quo minus Ilius periret. De cujus morte cum nihil dicat, intelligendum est. *Idem*.

Tantumque moræ] Cum Rhætens dicitur mora Ili, cujus mortem suspendit, recte quadrat illud veteris Poætæ, a quo Hector dicitur *belli mora*, quia illo vivente, suspensa fata Trojanæ. Tale et illud Latronis apud Senecam Rhet. snas. 2. 'Si nihil aliud erimus, certe belli mora.' Et Lausus infra in hoc libro dicitur *mora* patris Mezentii: ait enim Poëta, 'ipsum que morando sustinuit,' id est, Sustinuit Æneam. *Cerda*.

401 *Ilo namque*] Id est, in Ilium. *Taubmann*.

402 *Intercipit*] Quia intercipi aliena dicuntur. *Servius*.

Teuthra] Ab eo, quod est hic *Teuthras*, sicut Æneas. *Idem*.

403 *Tyren*] Ab eo, quod est hic *Tyres*. *Idem*.

Fratreque Tyren] In Romano codice, *Tyrin*: quia scilicet *ἦτα* nunc aliter pronuntiatur apud Latinos, aliter apud Græcos. *Τύρην* enim est a nominativo *Τύρης*. *Pierius*.

Curruque volutus] Plenus hac re Homer. cujus duces sæpe e curru pugnant, e curru cadunt *ὑπτιοὶ καὶ πρηνέες*: et Iliad. v. *ἤριπε δ' ἐξ ὀχέων*. Nihil frequentius. *Cerda*.

404 *Semianimis*] Potest et *semianimis*, ab eo, quod est *semianimus*, legi. *Servius*.

Cadit calcibus arva] Ita infr. in hoc lib. 'Sternitur infelix Acon, et calcibus atram Tundit humum exspirans.' Ludit Nonnus l. xxii. in re luctuosa: *Καὶ πόδας ἀμφελέλιξεν ἔχων ὀρχηθμὸν ὀλέθρου*: *Vibrabat pedes habens tripudium mortis*. Eodem lib. de moriente: *χθόνα ποσσὶν ἀράσσω*: *terram pedibus cadens*. Hom. aliquoties *λὰξ* in re eadem: et Il. xiv. *οὐδεὶς πλὴν το κνήμαι καὶ γούνα πεσόντος*: *lapseæ in*

terram sunt tibiæ et genua cadentis. Et Odyss. XVIII. λακτίζων ποσὶ γαῖαν. Inde apud Æsch. Supplicib. πεσήματα ἀνδρῶν, et ἀπολακτισμοὶ βίου, quasi vitæ calcitrimenta. Cerda.

405 Optato] Id est, ex voto. Per ætatem enim venti frequentes optantur, et quasi contingere videntur ex voto: quia difficili ætate validiores sunt. Servius.

Ac velut optata ventis ætate coortis] Optata quidem in vulgatis codicibus habetur. Sed enim antiqui omnes, quotquot habui, optato legunt adverbialiter, quod admittere videtur Servius, dum interpretatur ex voto. Sed ejus quoque exemplaria passim corrupta sunt. Hoc vero ita legendum: optato, id est, ex voto: per ætatem enim venti frequenter optantur, et quasi contingere videntur ex voto: quod si optata legas, nihil ad Servii paraphrasin: sed contrarium sensum habebit: ut ætas optetur ventis surgentibus. Quare optato omnino mihi legendum videtur. Pierius.

Ac velut, &c.] Seal. v. 5. Taubm.

Ventis ætate coortis] Hanc causam Ovidius attingit Metam. l. vii. ubi de favilla, 'utque solet ventis alimenta assumere.' Et Hom. qui l. xi. πάντη δὲ εἰλυφόων ἄνεμος φέρει, præcessit πῦρ: circumvolvitur in omnem partem ventus, rapitque ignem. Sic et Æn. ii. flamma animatur 'furentibus Austris.' Apud Aristotelem Meteor. l. i. hujus rei magna mentio. Calab. l. i. ait de igne, μαίνεται ἐπειγομένου ἀνέμοιο: furit concitante vento. Et in eodem libro grassantur flammæ ἐπισπέρχοντος ἡπτεω: urgente vento. Et ætate ait Virgilius, ut ibidem Calab. ἐπὶ θάμνοισι ἀδαλέουσιν: in virgultis aridis. Cerda.

406 Dispersa] Ex diversis locis. Servius.

Inmittit] Græci, πῦρ ἐμβάλλειν. Cerda.

407 Mediis] Absolute dixit. Serv.

Mediis] Τοῖς παρακειμένοις. Eustath.

in illud Homeri δαῖτε οἱ ἐκ κόρυθος. Il. E. χρήσιμα δὲ εἰς τὸ κατανοῆσαι τὸ τοῦ διομήδους πῦρ, καὶ σαλυστίου ῥήθην περὶ τινὸς τὸ, πυρὶ ἄρα ἐφίκει ὁ ἄνθρωπος ἐξάπτοντι πάντα τὰ παρακείμενα. Germanus.

Extenditur una] Sicut duces diversis locis commissa prælia continuaverant. Servius.

Extenditur] Sic placuit Poëtæ exprimere vagantem ignem. Nonnus l. xlv. Dionys. πολυσχιδὲς, ἀλλόμενον πῦρ, et κατὰ στυγον, et πεφόρητο: Divisus et saltans ignis, concitatus, rapetur. Aptissime Joan. Chrysost. ut Christi Evangelium in omnem partem dispersum explicet, ait igne vehementius terrarum orbem occupasse, πυρὸς σφοδρότερον πᾶσαν ἐπῆρει τὴν οἰκουμένην. Et Græci passim, ἐπινέμεσθαι de igne, et βῶσκεσθαι ab hac illius vagantis natura, et depascentis omnia. Cerda.

408 Acies Vulcania] Ideo abusus est: quia comparatio ad bellum pertinet: nam de igne aciem dicere, nimis incongruum: est enim acies Vulcania, vis ignis, quæ late per campos effunditur. Servius.

Acies Vulcania] Inapte Servius, 'De igne aciem dicere, nimis incongruum est.' Imo nimis poetice, ait Erythræus: verissime. An insolitum est, ut ignis pugnet, et hostis sit? Deinde, nonne ignis omnia devastat veluti hostiliter? cur non ergo dicitur acies? et sane qui diceret exercitum flammarum, poetice admodum loqueretur. Inde Sallust. Jugurt. 'igni ager vastabatur.' Tertio, acumen est in Poëtæ ex acumine ignis. Quippe acies dicta ab fronte acuta in quam desinit, nam ea forma solet collocari: atque ignis etiam acuminata est forma, Græce πῦρ: imo ab illo acuminata omnia, ut pyramis, pyramidum, pyrinæ. Congruè itaque acies Vulcania cum respectu et ad formam ignis, et militiam. Cerda.

Acies Vulcania] Id est, vis ignis,

qui veluti exercitus est Vulcani. Plautus *violentum Vulcani* dixit. Taub.

409 *Ille sedens*] Non quasi Pallas pugnantis suis nihil agit; sed comparatur illius securitati hujus voluntas. Servius.

Victor] Voti compos, ἐπιτυχών. Id.

Ovantis] Abusio est, non proprietas. Servius.

410 *Non aliter socium virtus coit*] In Oblongo numerus ita mutatus, non aliter virtus socium coit. Pierius.

Coit omnis in unum] Id est, compellit. Unanimiter omnes fortiter faciunt. Servius.

411 *Sed bellis acer*] Sed modo inceptiva particula est, ut in Sallustio sæpius, sicut *at* interdum: nam non est conjunctio ratiocinantis. Idem.

Halesus] In aliquot antiquis *Alæsus* per æ diphthongon, ut superius dictum, et absque ulla aspiratione. Pierius.

412 *Seque in sua colligit arma*] Sento se tegit: alibi, 'Et se colligit in arma.' Servius.

Seque in sua colligit arma] Seneca verbo *contrahi* dixit lib. de Tranq. c. 8. 'Habiliora sunt corpora pusilla, quæ in arma sua contrahi possunt.' Cui verbo opponit *superfundo*; sequitur enim statim, 'quam quæ superfunduntur, et undique magnitudo sua vulneribus objicit.' Cerda.

414 *Dextram fulgenti diripit ense*] Non in antiquo tantum codice Romano, verum etiam in quibusdam aliis pervetustis, hoc loco legitur *deripit* per e; significat enim hoc separationem: sed aliud quid in *diripere*. Pierius.

415 *Elatum in jugulum*] Jugulo suo vulnus minantem. Servius.

416 *Ossaque dispergit*] Dispergit instanti tempore legitur in vulgatis exemplaribus. In antiquioribus vero omnibus, quos præ manibus habuimus, *dispersit* præterito. Pierius.

417 *Fata canens*] Quasi divinus. Alii *cavens* legunt; secundum quod

non statim et divinus apparet: nam cavere potuerat et ab aliis audita. S.

Fata canens] In codicibus nonnullis, *fata cavens* legitur: quod non ita Servio satisfaciit. Pierius.

418 *Canentia lumina*] Ant Hypalage, pro ipse *canens*: aut physicam rem dicit. Dicuntur enim papillæ mortis tempore albescere. Servius.

Canentia lumina] Calab. l. i. ἀψα πάντα Λῦσε μόρος: *membra omnia mors solvit*. Prudentius Hym. Cathem. 10. morte dixit 'resolutos artus.' Joannes Chrysostomus Orat. 3. de Natura Dei, ἐκλύονται dixit in re simili. Itaque eo modo, quo membra reliqua dicuntur solvi morte, quia defecta suo vigore, sic etiam oculi: τὸ *canentia lumina* refero ad senectutem. Id rimor ex Hippocr. ita scribente lib. περ. σαρκῶν· ἡ δὲ κόρη καλεομένη τοῦ ὀφθαλμοῦ, μέλαν φαίνεται διὰ τοῦτο, ὅτι ἐν βάθει ἐστίν, καὶ χιτῶνες περὶ αὐτὸ εἰσι μέλανε. Hinc colligo, illum, cui præ senectute tunicæ deciderint, albis esse oculis. Et quia id frequentissime visuntur illi hoc habitu. Cerda.

419 *Injecere manum Parcæ*] Traxerunt debitum sibi. Et sermone usus est juris: nam 'manus injectio dicitur, quotiens nulla judicis auctoritate expectata, rem nobis debitam vindicamus.' Servius.

Telisque sacrarunt Euandri] Multis experimentis ostenditur Virgilium subtiliter et aliud agentem ritum vetustissimorum sacrorum referre. Hic ergo cum dicit, 'telisque sacrarunt Euandri,' docet quidquid destinatum Diis, id sacrum appellari. Perveniri autem ad Deos non posse, nisi libera onere corporis fuerit anima, quod nisi morte fieri non potest: opportune ergo hic sacrum Halesum loquitur, cum imminabat interitus. Idem.

Injecere manu] Proprietatem humani et divini Juris hic exsecutus est. Quippe *manus injectione*, pære

mancipium designavit. Cur vero sacrum faciat *Halesum*, Macrobi. iii. 7. Sed accuratissime Cælius xii. 11. et Des. Heraldus ad Arnob. i. 11. Vide et Not. Ecl. ix. *Taubm.*

Injecere manum Parcæ] Conversa phrasi Lucan. i. iii. 'quanta est ea gloria genti Injecisse manum fatis.' pro, Inferre sibi mortem. *Germ.*

420 *Petit*] Petit telo, et precatur verbis. *Donatus.*

421 *Da nunc, Thybri pater*] Vicinum invocat numen, circa cujus ripas bella tractantur: sic supra, 'Tu Dea, tu præsens nostro succurre labori.' *Servius.*

Da nunc, Tybri pater] In Romano codice, familiari errore, *Tybre* scriptum est. *Pierius.*

422 *Fortunam*] Signate et quæsite. Græcis *τύχη* est fortuna; et de telis, quæ assequuntur scopum *τυχεῖν* dicunt, si secus, *ἀποτυχεῖν*: inde tela, *εὐτυχῆ*, id est, *fortunata*, et *δυστυχῆ*, quæ *ἐρώσια*, ut loquitur Homerus, id est, *infortunata* et *irrita*. Et Iliad. xiii. *δοῦρ τυχῶν*, quod sæpissime inculcat. *Cerda.*

Viam] Valer. i. iii. jure simili *iter* dixit, 'pectore rumpit iter.' Infra etiam de vulnere, 'una eademque via,' &c. *Idem.*

Duri] Aut fortis, aut asperi et crudelis in hostes. *Servius.*

423 *Tua quercus*] In tuis ripis creata. Sane superius de speciebus stativi augurii dictum est, in quibus *capillorem* esse diximus, quod hoc loco tangit. *Capillor* autem dicitur cum auspicato arbor capitur et consecratur Jovis fulguri: dicit enim his versibus, 'Da nunc Tybri pater ferro quod missile libro Fortunam,' &c. 'Hæc arma exuviasque viri tua quercus habebit:' hic ergo cum *arborem* nominat, videtur veteris-ritus inducere mentionem. *Idem.*

Hæc arma exuviasque viri tua quercus habebit] Claud. i. in Ruff. 'si lætior adsit Gloria, vestita spoliis dona-

bere quercu.' Admonet autem *Servius*, excusus ex schedis Danielis, aliusum a Poëta ad veteris ritus mentionem, quo capillata, aut capillaris arbor dicebatur, in qua capillus tonsus, tanquam exsuviae, suspendebatur, et arbor illa Jovi consecrabatur. Hæc est sententia *Servii*, etiamsi verbis admodum deformata. *Cerda.*

424 *Audiit*] Modo *exaudiit*, et ad effectum deduxit. Paulo post tantum *audiit*. Ut, 'Audiit Alcides juvenem.' *Servius.*

Dum texit] Dum spoliat. Nam tempus præsens est, non præteritum, ab eo quod est *texo*. Sic Plautus, 'Ego hunc hominem hodie texam pallio.' Et *tegit*, *te* primam syllabam corripit, ut tantum positione longa sit. *Idem.*

Dum texit Imaona] In aliquot antiquis *Imæona* per æ diphthongon legitur. Sed in pluribus *Imaona*. Sed neque placet *Abanthum*, ut in Romano codice legitur, quum *Abas Abantis* declinetur: quare *Abantem* rectius. *Pierius.*

425 *Arcadio telo*] Ut illustres hunc locum, lege quæ dedi l. ix. ubi Poëta exhibet Mezentii 'Hetruscam pinum.' *Cerda.*

Inermum] Et *inermem* dicimus et *inermum*. *Servius.*

426 *At non cade viri tantu*] Notetur locutio poetica. Vide quæ adduxi l. ix. ad illud, 'Purpurei cristis juvenes.' Alius diceret, 'At non cæde viri tanti.' Ita infra, 'socii cesserunt æquore jussu,' pro, jussi. *Cerda.*

Perterrita sinit agmina] Subaudis esse. *Servius.*

427 *Pars ingens belli*] Ut hic de Lauso, ita in hoc libro de Herode, 'pars belli haud temnenda.' *Cerda.*

Primus Abantem] Ideo *primus*, quia comites ejus exemplum secuti sunt: nam infert, 'Sternitur Arcadiæ proles, sternuntur Etrusci:' et, 'Agmina concurrunt ducibusque et viribus æquis.' *Servius.*

428 *Oppositum*] Obstantem, fortiter pugnantem: et quidam dubium volunt utrum *pugnæ oppositum*, an *nodum pugnæ*, quod est melius. *Id.*

Oppositum interimit] In Romano codice utraque orationis parte integra *interemit* scribitur, pene ultima correpta: non enim præteritum est. *Pierius.*

Nodumque moramque] Bene addidit *moram*, ne nodum alium acciperemus. Nam *nodus*, proprie est densa peditum multitudo, sicut *turma* equitum; ut lectum est in disciplina militari. Modo autem *nodum* pro difficultate posuit, quæ vix possit resolvi. *Servius.*

430 *Grajis inperdita corpora Teueri*] Quos Græci perdere nequiverunt. *Teucros* vero accipimus, quos secum duxit Æneas: nam ait, 'Quorum de numero qui sese in bella sequantur Præstantes virtute legit.' Alias non procedit: nam paulo post erupturi sunt, qui obsidentur in castris. *Inperdita* autem quis ante hunc? *Id.*

Grajis inperdita corpora] Similiter Statius Theb. iii. 83. 'nunquam tibi sanguinis hujus Jus erit, aut magno feries inperdita Tydeo Pectora,' &c. *Emmeness.*

432 *Extremi addensent acies*] Lucanus, 'quantum pede prima relecto Constringit gyros acies.' *Denseo* autem secundæ conjugationis est. *Id.*

Addensent] Ita legit Servius, Fabricius, H. Stephanus, Lamb. Aldus, itaque MSS. et libri antiqui, in secunda Conjg. non *addensant*. Hor. Od. i. 28. 'Mista senum ac juvenum densentur funera.' Itaque Horatium, Ovidium Met. iii. et xv. Virgilium etiam atque alios scripsisse, docet Gifanivs Indice Lucret. *Taubmannus.*

Nec turba moveri Tela manusque sinit] Lucanus, 'Gladiosque suos compressa timebat.' Quidam sane *turbam* multitudinem accipiant, nam plurali numero *turbas* perturbaciones

Delph. et Var. Clus.

dixerunt, et strepitus, unde et *Tarentium turbas* lampadas propter strepitum volunt dixisse, cum paucus *senex* perperam per publicum duci suadeat, nec strepitum per turbas adhiberi. *Servius.*

Nec turba moveri Tela manusque sinit] Lucanus, etiamsi de re alia, l. iv. 'nulli telum vibrare vacabat.' Sed egregius ejusdem locus, et in eodem libro, et de re Virgilio: 'non arma movendi Jam locus est pressis, stipataque membra terantur, Frangitur armato collisum pectore pectus.' Et postea magno incremento, 'compressum turba stetit omne cadaver:' et supra dixerat, 'Vix impune suos inter convertitur enses.' Ammian. l. iv. 'nec exsertare lacertos, nec crispare permissi tela:' videlicet præ multitudinem hominum. *Cerda.*

435 *Sed quis fortuna negarat*, &c.] Homer. Iliad. vi. τοὶ δ' οὐτι πάλιν σὶκόνδε νέοντο. Et l. xii. de alio quodam, οὐδ' ἄρ' ἔμελλε, ut 'Ἀψ ἀπονοστήσειν ποτὶ Ἴλιον ἠνεμέεσαν. Horat. Epod. xiii. de Achille non reditu-ro e Troja, 'Unde tibi reditum certo sub tegmine Parcæ Rupere, nec mater domum cæcula te revehet.' Pindar. Pyth. Od. 8. παθητικῶς ait: τοῖς οὔτε νόστος ὁμῶς Ἑλλάπνοδ' ἐν Πυθιάδι κρίθη, οὐδὲ μελόντων Παρ' ματέρ' ἀμφὶ γέλως Γλυκὺς ὤρσεν χάριν. Calab. ibant (inquit) Trojani ad bellum ἀνύστοις πόδεσσιν. Et de alio quodam, οὐδ' αὖθις ἐὼν νοστήσατο πάτρην. Iterum, οὐ μὰν παλινορσοὶ ἐς Ἑλλάδα νοστήσαντες. Omitto Calabrum, qui hoc affectu frequentissimus. Claudian. 2. Eutrop. pari affectu: 'Protinus excitis iter irremeabile signis Arripit, infestoque jubet buhone moveri Agmina.' Apollon. Arg. i. οὐ μὲν ἔμελλεν Νοστήσειν Κήρινθον ὑπέρτοπος. *Id.*

438. *Mox illos sua fata manent*] Eurip. in Rhés. ἔσται γὰρ αὐτῷ θάνατος ἐξ ἄλλης χειρός: et Od. ζ. ἀλλ' οὐδ' ὥς φύγε κῆρα, πέδησε δὲ καὶ τὸν ἀθήνη Τηλεμάχου ὑπὸ χειρὶ καὶ ἐγχεῖ ἱφὶ δαμνῆναι: et

Virg.

10 X

II. O. ἤδη γὰρ οἱ ἐπάρνυνε μῦρσιμον ἡμαρ
Παλλὰς ἀθηναίῃ ὑπὸ πηλείδῳ βίῃφι.
Orph. Argon. τῷ δ' ἔρα μῦρσιμον ἦεν
ἰφ' ἡρακλῆϊ δαμῆναι. *Germanus.*

Majorē sub hoste] Sub hostilitate.
Nam sub adversis hostibus pereunt.
Servius.

439 *Monet succurrere Lauso*] Expositio talis est: monitus a sorore continuo secat agmen, atque ut vidit socios, &c. *Idem.*

Monet succurrere Lauso] *Succurrere* passim in vulgatis est codicibus. In pluribus vero manu scriptis, præsertimque Vaticanis, *succedere* scriptum animadverti. Neque tamen nusquam *succurrere* legitur. *Pierius.*

441 *Tempus desistere pugnae*] In Romano codice *pugna* est, auferendi casu. *Idem.*

Tempus desistere] Abest verbum *ait*, aut simile, ad indicandam celebritatem. Ita l. iv. 'Præcípites vigilate, viri,' &c. et statim, 'sequimur te, sancte Deorum:' et aliis locis, ubi desunt verba *ait*, *inquit*, et talia. *Cerda.*

442 *Feror*] Pro *ferri debeo*, id est, redibo. *Servius.*

443 *Cuperem ipse parens spectator adesset*] *Aspere* et *amare* dictum: multa enim mala graviora videntur, si ante oculos nostros eveniant, quam si audiantur. Tale est ut in secundo de Polyte: 'qui nati coram me cernere lethum fecisti:' non enim objicit Pyrrho quod occiderit, quia hoc jus belli exigebat; sed quare vidente patre: et his similia, ut, 'Impositique rogis juvenes ante ora parentum:' et, 'An fratris miseri lethum ut crudele videres?' et, 'Vidi oculos ante ipse meos:' et, 'victum tendere palmas Ansonii videre.' *Servius.*

Cuperem ipse parens] *Ipsē*, scilicet qui amat: *ipse*, qui inimicis meis auxilia subministrat: *ipse*, a quo missus est contra me. *Donatus.*

Spectator] Quia graviora sunt quæ videntur, quam quæ audiantur. Quod

leoni Turnum, et tauro Pallantem comparet, jam eventus rei demonstrabit. *Idem.*

444 *Æquore jusso*] Pro *ipsi jussi*: et est usurpatum participium. Nam *jubeor* non dicimus, unde potest venire *jussus*. Sic ergo hic participium usurpavit, ut Horatius verbum, dicens, 'Hæc ego procurare et idoneus imperor et non Invitus.' Ergo satis licenter dictum est, adeo ut huic loco Probus hic correptum a, longum posuerit. *Servius.*

Æquore jussi] In Mediceo, et antiquis aliquot exemplaribus *jusso* legitur: quod figurate dictum agnoscit *Servius*. *Pierius.*

Æquore jusso] Pulchra hypallage. Vide l. ix. ad illud, 'Purpurei cristis juvenes.' *Cerda.*

445 *Tum*] Deinde. *Servius.*

Jussa superba] In Oblongo codice perveteri dicta: sed *jussa* magis placet. *Pierius.*

446 *Miratus*] Quidam codices antiqui *miratur* habent: quod non ita placet. *Idem.*

Stupet in Turno] Id est, in Turnum intuens. *Servius.*

Stupet in Turno] Arripit Val. Arg. i. ubi de Achille puero, 'stupet in ducibus.' *Cerda.*

447 *Lumina volvit*] Ab hoc affectu et in tuendo energia, non abit Valer. Arg. iv. ubi, 'oræque longo Comminus obtutu mirans tenet.' Ibid. 'Ille virum circa mirantia lumina volvit.' Ut vero Noster *obit* de visu, ita idem eodem lib. 'Ore renidenti lustrans obit, et fremit ausum.' Lucan l. v. 'totoque vagantia cælo Lumina.' Ut autem Pallas hostem suum, sic Tauræa Campanus initurus singulare certamen cum Asellio apud Livium l. xxiii. inducitur hostem suum 'diu perlustrans oculis.' Est hoc plane, quod Eurip. in Ione: Πάντα τοι βλέφαρον διώκω: *Morco palpebras omnem in partem.* *Cerda.*

Omnia] Quæ omnia? an circa Tur-

ni arma et corpus? *Servius.*

448 *Tyranni*] Regis superbi. *Id.*

449 *Aut spoliis ego jam raptis laudabor opimis, Aut letho*] Argumentum dilemmatum, quod adversarium ab utraque parte concludit. *Idem.*

Spoliis opimis) Quæ dux duci detrahit, ut diximus, spolia opima sunt. *Idem.*

Aut spoliis, &c.] *Macrob.* cap. 1. Saturn. l. vi. ait ductum hoc ab illo Attii in Tragedia, cui titulus 'Armorum judicium': ubi, 'Nam tropæum ferre me a forti viro pulchrum est: si autem et vincar, vinci a tali, nullum est probrum.' *Homer.* simili sæpe sententia, ut cum ait *Iliad.* xii. ἡ τῷ κῦδος ὀρέζομεν, ἥε τις ἡμῶν. Et *Il.* xiii. Idomeneus ita loquitur: Αἰψά κεν ἥε φέροιο μέγα κράτος, ἥε φεροίμην: id est, vel me *Æneas* interficeret, vel ego illum; nam de *Ænea* loquitur: et ibid. ὄφρα τάχιστα εἶδομεν ἡ τῷ εὖχος ὀρέζομεν, ἥε τις ἡμῶν. Tale et illud libri extremi, 'Aut hac Dardanum dextra sub Tartara mittam, Aut habeat victos,' &c. *Catull.* etiam de Nupt. *Pelei* dixit: 'Aut mortem opereretur *Theseus*, aut præmia laudis.' Et *Ennius* apud *Priscianum*: 'Nunc est illa dies, quo gloria maxima sese Ostentat nobis, seu vivimur, seu moriamur.' *Cerda.*

450 *Aut leto insigni*] Vere hoc: est enim mors insignis, quæ inferitur a viro forti. *Ovid.* *Metam.* l. ix. 'Magnaque dat nobis tantus solatia victor,' id est, *Hercules*. Vide, si placet, *Delrium Nostrum* in *Nov. Comment.* ad *Sen.* in *Herc.* *Œt.* vs. 812. ubi verba *Attii*, quæ adduxi, revocat ad numeros poeticos. *Idem.*

Sorti pater æquus utrique est] *Sorti* pro casui et fortunæ: æquus, hoc est, æquo animo feret si occidero; quia dixerat *Turnus*, 'Cuperem ipso parens spectator adesset.' *Servius.*

452 *Frigidus Arcadibus coit in præcordia sanguis*] Præsagio mortis futuræ. *Idem.*

Frigidus Arcadibus, &c.] Imitatur hunc locum *Valer. Arg.* l. iv. ubi *Castor* timet, viso *Polluce* fratre progrediente ad certamen contra *Amycum*. Versus sunt: 'nudo steterat jam pectore *Pollux*, Cum pavor et gelidus defixit *Castora* sanguis.' *Aurora* apud *Calab.* l. ii. cum videret filium *Memnonem* pugnantem contra *Achillem* δέδω παῖδι, timuit nato: et prius dixerat, invitam illam ascendisse in cælum, οὐρανὸν ἀνῆλθεν οὐκ ἐθέλουσα. *Ovid.* *Metam.* l. x. dixit, 'fugitque et color, et sanguis,' in magno metu. Sed videat *Lector*, an *Virgilius* alluserit ad stupiditatem quandam *Arcadum*. *Juven.* Sat. vii. 'læva in parte mamillæ Nil salit *Arcadico* juveni.' Ubi discipulum ineptum ad doctrinam vocat 'juvenem *Arcadicum*,' cui 'nihil salit' in sinistra pectoris parte, id est, qui excors pene est. Fulgentius sensus *Arcadicos* dixit de hominibus, quibus pingue ingenium. Inde ergo, 'Frigidus *Arcadibus* coit in præcordia sanguis:' quibus verbis notatur stupor. *Cerda.*

453 *Pedes apparat ire*] Ne videatur pugnae iniquitate vicisse. *Servius.*

454 *Utque*] A comparatione, subicit utriusque ferociam: *Turnum* comparat leoni, *Pallantem* tauro. Adjecit, 'meditantem prælia,' quia et *Pallas* tum primum belli certamina cæperit meditari. *Donatus.*

Specula cum vidit ab alta] Hoc ad currus altitudinem spectat: leo ad *Turni* violentiam atque feritatem. Et est ordo, *Utque* leo advolat, talis est *Turni* imago venientis. *Servius.*

455 *Meditantem prælia taurum*] Duo exemplaria antiquiora *Vaticanae* bibliothecæ legunt 'meditantem in prælia.' *Pierius.*

457 *Contiguum*] Postquam vidit eum venisse intra jactum teli, scilicet ut possit feriri. *Servius.*

Contiguum] Est hoc, quod omnes, intra jactum teli: quod et ipse usurpat l. xi. et in hoc l. simili sententia:

‘Atque oculis spatium emensus quantum satis hastæ.’ Sophoc. pulchre, ξόμμετρος βάλλειν. Eurip. in Herc. ἐν τὸς ἔσται τοξένματος. *Cerda.*

458 *Ire prior Pallas]* Subaudis, *Voluit ire.* Alii *ire* pro *it* legunt, ut sit infinitivus pro indicativo. *Serv.*

Si qua] Si quando. *Idem.*

Fors] Fortuna: et dictum est propter illud, ‘Audentes fortuna juvat.’ *Idem.*

Siqua fors adjuvet ausum] Vide in hoc lib. ad illud, ‘Audentes fortuna juvat.’ *Cerda.*

Ausum] Num pro *audentem*? *Serv.*

Ausum] Id est, *audentem*, explicante Servio. Nihil enim frequentius Græcis, quam commutatio participiorum, et uni Homero frequentissimum. Ita l. ix. ‘volvenda dies,’ pro, *voluta.* Ita Horat. ‘veniens in ævum,’ pro, in ævum venturum. *Cerda.*

460 *Per patris hospitium]* Deest, mei. *Servius.*

Per patris hospitium, et mensas, &c.] Obtestatur Herculem per hospitii jus cum patre Euandro quondam l. viii. ‘hæc limina victor Alcides subiit.’ Quasi diceret Pallas: Etsi Deus factus es meritis tuis, fuisti tamen aliquando homo, fuisti hospes patris mei, fuisti conviva; habes ubi vicem reddas. *Donatus.*

461 *Te precor, Alcide]* Supra, contra inferiorem hostem, fluminis imploravit auxilium: nunc, contra hostem majorem viribus, Deum invocat virtute præstantem. *Servius.*

462 *Cernat semineci, &c.]* Ad illud quod ait Turnus, ‘Cuperem ipse parens spectator adesset:’ hic dixit, Ipse suum cernat interitum. *Id.*

Cernat semineci sibi, &c.] In Oblongo codice, *cernant*, numero multitudinis, legitur: cujus suppositum erit, *lumina morientia*, in quo etiam *mortalia* scriptum est: sed ut alterum illud non improbarim, ita hoc minime receperim, quum *morientia* magis faciat

ad sententiam. *Pierius.*

463 *Victoremque ferant morientia lumina Turni]* Donatus dicit *meminerint*: sed melius est *sustineant*, quasi pondus et penam; nec enim meminisse oculi possunt. *Servius.*

465 *Corde premit gemitum]* Attingit rem naturalem. Nam cum gemitus reprimi possit, certe non lacrymæ. Empedocles apud Plutarch. in Quæst. Natur. ait, τοῦ αἵματος παραχθέντος ἐκκρούεσθαι τὸ δάκρυον: ab *conturbato sanguine exprimi lacrymas*: ὥσπερ (ait ille) γάλακτος ὀρρόν: sicut serum a lacte. Itaque Hercules, ut fortis, gemitum comprimit; lacrymas nequit, quia naturales. *Cerda.*

Lacrymasque effundit inanes] Hic ostendit eventum futurum. *Servius.*

Lacrymasque effudit inanes] In aliquot antiquis codicibus, ‘Lacrymasque effundit inanis:’ sed *effudit* præteritum magis placet, posito *audii*. *Pierius.*

466 *Dictis amicis]* Homer. sæπε, ἐπέεσσι φίλοισι. *Cerda.*

Inanes] Quæ perituum juvare contra fatorem sententiam non possent. *Taubmann.*

467 *Stat sua cuique dies]* Sectis philosophorum poëtæ pro qualitate negotiorum semper utuntur: nec se unquam ad unam alligant, nisi quorum hoc propositum est, ut fecit Lucretius, qui Epicureos tantum secutus est. Scimus autem inter se sectas esse varias. Unde fit ut in uno poëta aliqua contraria inveniamus, non ex ipsius vitio, sed ex varietate sectarum. Illud namque quod ait in quarto, ‘Sed misera ante diem,’ Epicureorum est, qui casibus cuncta concedunt. Nunc quod dicit, ‘Stat sua cuique dies,’ Stoicorum est: qui dicant fatorem statuta servari. Sane prudenter fecit ut fluxam et vagam opinionem Epicureorum daret homini, id est, sibi, (nam illud ex persona poëtæ dictum) hanc autem validam daret Jovi. Nam Stoici et nimix virtutis

sunt, et cultores deorum. *Stat* autem, fixa est. *Dies* vero, tempus vitæ: nam fœminino usus est genere. Nam cum masculino dicimus, re vera diem significamus. Sane prudenter negaturus a causa cœpit, quia qui rogat dum suspensus expectatione est, potest audire causam cur sibi postea negatum sit. Cæterum si statim neges, nec admittit excusationem: ideo negaturus Jupiter sic cœpit. *Servius*.

Stat sua cuique dies, &c.] Seneca in Furen. 'Certo veniunt ordine Parcæ, Nulli jusso cedere licet, Nulli scriptum proferre diem.' Silius l. III. 'Et pace, et bello cunctis stat terminus ævi.' Ante hos Lucret. l. III. 'Certa quidem finis vitæ mortalibus adstat.' Et adhuc ante omnes Homer. Iliad. VI. Μοῖραν δ' οὐ τινά φημι πεφυγμένον ἔμμεναι ἀνδρῶν. Et l. XVI. αἶτ mortalem omnem πεπρωμένον αἶσῃ. Iliad. XII. οὐκ ἔστι φυγεῖν βροτὸν, id est, κῆρας. Apollon. Arg. I. loquens de Parca, τὴν γὰρ θέμις οὐποτ' ἀλύξαι θνητοῖσιν. Soph. Antig. Ἄλλ' ἂ μοιριδίᾳ τις δύναισι, δεινά. Lege Clementem Strom. l. VI. ubi conjungit ad hanc ipsam rem Archinum, Demosthenem, Phænoclem. Seneca epist. 101. ita scripsit: 'Stat quidem terminus nobis, ubi illum inexorabilis fatorum necessitas fixit.' et ad Marcium, cap. 20. 'fixus est cuique terminus, manebit semper ubi positus est.' *Cerda*.

Stat sua cuique dies] Vide Salmas. in Plin. Exercit. p. 118. et seqq. *Emm*.

Breve tempus vitæ] Quia quandoque finitum: ipse paulo post, 'Rhæbe diu, res si qua diu mortalibus ulla est, Viximus.' Item Cicero, 'Quid est enim hoc ipsum diu, in quo est aliquid extremum?' *Servius*.

Breve, &c.] Quid hac re certius? Sophoc. apud Stob. de hominibus, σκιαῖς εἰκότες. Ab Silentiaro in Epig. dicitur βλος ἀντιμεθελκόμενος. Horat. 'vitæ summa brevis.' Lucret. 'brevis est hic fructus homullis.' Cum

Phocylides illam rotæ comparavit, ὁ βλος (dixit) τροχός, quid aliud quam brevitatem innuit? Joann. Chrysost. Orat. 6. contra Judæos βραχύς ὁ παρὼν βλος. Sed cesso ab eruditione facile parabili, cum præsertim opus sit Senecæ integrum 'De Brevitate vitæ.' *Cerda*.

468 *Omniq[ue] est*] Magna consolatio, quæ ostendit non esse dolenda communia. Quis enim indignetur contingere sibi quod omnium est? *Servius*.

Sed famam extendere factis] Contra illud quod occurrebat, vitanda esse ardua si communis omnibus mors esset, brevis vita: dicit ideo amandas esse virtutes, ut vitæ brevis fama et gloriæ meritis possit augeri. *Idem*.

Sed famam extendere, &c.] Pulchra gnome. Cum vita sit brevis, sit fama æterna. Apto hic verba Sallustii in præfat. Catil. 'Quo mihi rectius esse videtur, ingenii quam virium opibus gloriam quærere: et quoniam vita ipsa, qua fruimur, brevis est, memoriam nostri quam maxime longam efficere.' Et reddit rationem: quia cum reliqua fluxa sint, tamen 'virtus clara æternaque habetur.' Quod consentanee ad Virgilium, qui ait esse 'opus virtutis famam extendere.' In Æneid. VI. etiam legis, 'Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?' Eo sensu, quo Poëta, dixit Horat. de Roma, 'extendat nomen.' *Cerda*.

Sed famam, &c.] Vid. Scalig. v. 3. *Taubmannus*.

469 *Opus*] Officium. *Servius*.

Trojæ sub manibus altis, &c.] Pertinet huc locus Isocratis ἐν Ἑλεν. ἐγκωμ. ubi ait, τοὺς ἐξ αὐτῶν γεγονότας ἀπέτρεψαν (θεοὶ) τῶν ἀγώνων τῶν περὶ Τροίας: *Suos filios Dii Trojani belli discriminiibus obtulerunt*. Mox numerat Sarpedonem filium Jovis, Memnonem Aurora, Cycnum Neptuni, Achillem Thetidis, qui omnes ibi occubuerunt. Adeo, ut mihi videatur huic loco Iso-

cratis instituisse Virgilius. Est et locus Calabri huic aptandus, l. i. ubi sermo est de Marte, postquam ejus filia Penthesilea in Trojano bello ceciderat: ὃψὲ δὲ οἱ κῆρ Μνήσασθ' ὅσοι καὶ Διὸς ἐν πτολέμοισι δάμησαν ἴλεις, οἷς οὐδ' αὐτὸς ἐπήρκεσεν ὀλλυμένοισιν: et l. iii. ubi Calliope consolans Thetidem de extincto Achille: καὶ γὰρ Ζητὸς ἐριβρεμέταο ἄνακτος ἴλεις ὁμῶς ἀπόλοντο, κακῇ περὶ κῆρι δαμέντες. Et postea mors dicitur οὐδὲ θεῶν ἀλέγουσα, nec Deos curare. Thetis quoque apud Eurip. in Androm. queritur hunc in modum: Κἀγὼ γὰρ, ἥ ἄκλαυστ' ἐχρῆν τίκτειν τέκνα, Ἀπόλεσα παῖδα. *Cerda.*

470 *Gnati deum*] Ut Achilles Thetidis, Memnon Auroræ, Martis Ascalaphus. *Servius.*

Nati deum] In antiquis *gnati*, ex Valerii Frontonis distinctione. *Pier.*

471 *Sarpedon*] Secundum Virgilii declinationem, ut, 'nothum Sarpedonis alti,' ultima habebit accentum in nominativo: secundum Homerum, qui et *Sarpedonos* et *Sarpedontos* facit, et ultima et penultima syllaba habet accentum. *Servius.*

Et jam sua Turnum] Multi etiam legunt, ut sit ecce: sed pertinet ad consolationem: sic ait, 'Periturus est ille, qui vincit.' *Idem.*

472 *Fata vocant*] In codicibus aliquot, *manent* legitur: sed *vocant* magis placet, quia magis facit ad consolationem: si poena non differatur: et *vocant* instare significat. *Pierius.*

Metas] Fines: ut, 'His ego nec metas rerum, nec tempora pono.' *Servius.*

Pervenit] Bene ad exprimendum celerem mortis adventum, præterito usus est tempore. *Idem.*

Metasque dati pervenit ad arvi] Locutio sumpta ab *metis* equestris cursus. Duceo sententiam Virgilii ab illo Homer. Iliad. xvi. εἴρετο τέκμαρ: ἵππην ἐνέειπε τέλος: et alibi, θανάτοιο τέλος δέ: et τέλος θανάτοιο κάλυσεν Ὀφθαλμούς.

Diceret Seneca Rhet. Cont. 8. 'Fecit adolescens jam felicitatis suæ finem.' *Cerda.*

473 *Rutulorum reicit arvis*] Respicendo fecit partem feliciorē: ut, 'Aspice nos hoc tantum:' quidquid enim Jupiter videt admodum juvat. *Reicit.* Re naturaliter brevis est, et eam pro longa posuit. Sic alibi, 'Rejice, ne maculis infuscet vellera pulvis.' Quod licet possit excusari; quia cum facit *rejeci*, inter duas vocales j posita, producit superiorem, ut dicamus longam eam esse, quia per declinationem longa futura est: tamen quia in hac re argumentum magis est quam ratio, dicamus ectasim factam, quæ poëtis plerumque conceditur. *Servius.*

Oculus Rutulorum rejicit arvis] *Servius* ita explicat: 'Respicendo fecit partem feliciorē.' Fallitur: nam 'rejicere oculos' non est respicere, sed avertere oculos. Inde Georg. iii. *rejice*, id est, amanda, extermina, dimove; et *rejicula* oves. Ergo sententia est: Avertit inde oculos, nulli parti auxilium præbens, omnia permittens fati. Ad eum modum, quo Homer. dixit Iliad. xiii. de Jove: τοὺς μὲν τῆσι πόνον τ' ἐχέμεν καὶ οἷζυν Νωλεμέως· αὐτὸς δὲ πάλιν τρέπεν ὅσσε φαινώ. Et Statius dixit in re simili de Jove, 'visusque nocentibus arvis abstulit.' *Cerda.*

475 *Fulgentem diripit ensē*] Ne iacto telo inermis esset. *Servius.*

Fulgentem] Nudatum gladium intelligit, ut Cicer. Tuscul. v. 'fulgentem gladium e lacinari, seta equina appensum.' Est ergo Virgiliana locutio tota poëtica: quasi diceret: Cum diripuisset nudassetque gladium, fecit illum fulgere. *Cerda.*

Diripit] In Romano codice, *deripit* more suo, uti superius. *Pierius.*

476 *Homeris surgunt qua tegmina summa*] In nonnullis Vaticanæ bibliothecæ codicibus, et in iis qui apud me sunt, *humeri* habetur genitivo

casu: quod magis placet: et pro *summa*, prima legitur in Romano codice. *Idem*.

477 *Viam molita*] Hoc est, cum difficultate quæsit: per quod et soliditas clypei, et minus firmus hastæ jactus ostenditur. *Servius*.

Molita] Quasi cum difficultate: per quod et soliditas clypei et minus firmus hastæ jactus ostenditur. Ita Lucret. l. v. 'arva moliri ferro,' id est, magno cum labore invertere et exarare. *Taubmannus*.

478 *Strinxit*] Tactu modico præterit: ita enim ab antiquis dicebatur: et est significatio levis vulneris. *Serv.*

Strinxit] Indicat vulnus levissimum. Inde Ovid. *Metamor.* viii. 'summum distinxit arundo Corpus: et quia *distinxit*, ideo sequitur, 'exiguo rubescit sanguine setas.' Sed de hoc locutus sum jam in hoc libro. *Cerda*.

479 *Ferro præfixum robur*] Periphrasis hastæ. *Servius*.

Ferro præfixum robur acuto] *Homer.* sæpe δόρυ, vel ἔγχος ἀκαχμένον ὀξεῖ χαλκῷ. Sed pulchre *Iliad.* l. xv. κατὰ στόμα εἰμένα χαλκῷ, præcessere ξυστὰ: *vestiti ære ad summum conti*: ad verbum, *vestiti conti ære ad os*. *Cerda*.

481 *Num mage sit*] Legitur et *Nunc magis est*. Unus tamen est sensus. Sed si *mage* legamus, propter metrum dictum est, pro *magis*: sicut etiam *pote*, pro *potis*. *Persius*, 'Qui pote vis dicam nugaris cum tibi calve?' Quod adeo in usum venit, ut etiam in prosa inveniatur. *Cicero* in *Verriis*, 'Mage condemnatum hominem in judicium adducere non posse.' *Serv.*

Penetrabile] Pro *penetrare* dicitur: nam quod penetrat, *penetrabile* dicitur: quod autem penetratur, *penetrabile*. *Id.*

Penetrabile] *Active*: ut *Georg.* 'frigus penetrabile.' *Germanus*.

482 *Tot ferri terga*] Non dicit quot terga, sed multa. *Servius*.

Tot ferri terga tot aris, Cum pellis toties obeat circumdata tauri] In anti-

quis nonnullis codicibus reperitur *cum*, sive *quom*, non *tot*, hoc pacto: 'Dixerat; at clipeum quom ferri terga tot aris, Quom pellis toties obeat circumdata tauri.' Sed omnino melius, ut in vulgatis. *Picrius*.

Tot ferri terga, &c.] Hic ornatus fuit in scutis Heroum, ut interius essent e coriis bubulis bis aut ter replacatis, exterius vestirentur laminis ferreis æreisque. De scuto *Idomenei* II. xiii. τὴν (ἀσπίδα) ἄρ' ὅγ' ἐν ῥινοῖσι βοῶν, καὶ νόροπι χαλκῷ Διωτὴν φορέεσκε, δῶα κανόνεσσ' ἀραρυῖαν. Sed cui usui esset ferrum in scutis jam *Lips.* aperuit. Non enim credendum, tegi scutum lamina ferri integra. Nam quæ vires illi sustinendo? Tantum enim ferrum inducebatur ad oram clypei. Vide illum, ne actum agam. Sed addo ego usum alium ferri; nam cum scuta fierent e cratibus, et tegerentur corio, necessarium erat ferrum ad crates vincendas. Et ita interpretor verba *Taciti*, 'Ne scuta quidem ferro nervove firmata.' *Cerda*.

Ferri, aris] Unum tantum dicit, non duo. *Æs* vox est communis, ut æs argenteum, aureum, ferreum. Ergo ait vestitum scutum ære ferreo. Sed per hendiaden dixit, 'tot ferri terga, tot aris,' ut, 'pateris libamus et auro,' id est, aureis pateris. Et ita fortasse explicandus *Oppianus Cyneget.* l. i. Καὶ χαλκὸν σελαγεῦντα, καὶ ἀστράπτοντα σίδηρον: *Et æs fulgidum, et scintillans ferrum*. Id est, æs ferri cum scintillante fulgore. *Idem*.

483 *Cum pellis*] Quidam *pellis* humiliter dictum accipiunt. *Servius*.

Cum pellis toties obeat] Quis nescit quæ de septemplici *Ajaci* scuto *Homerus*, et *Ovid.* *Oppian.* etiam *Cyn.* l. i. de scuto, ἐπταβόειον. *Idem* l. iv. hanc habet sententiarum fabricam: Πλεκτὰ σάκη τεύχουσιν ἐυστρέπτοισι λύγοισι καρτερὰ, καὶ πλευρῇσι περιδρομα: καδδὲ βοείας Ἀγαλέας τανύουσιν ἐπ' ἀσπίσιν ὀμφαλοέσσαις: *Nexos umbones fabricant*

lentis ex viminibus, Firmos et lateribus convenientes: pelles autem bubulas Siccas extendunt super clypeos rotundos. Scutum Hectoris vocat Homer. ῥυοῖσιν πυκνὴν, ab frequentia multarum pellium: et l. xv. scutum Teucris τετραθῆλυμονον, quadruplum. Calab. l. iii. ἀσπίδα πολυβόειαν. Cerda.

484 *Vibranti cuspis medium]* In aliquot, 'vibranti medium cuspis,' mutato numero. *Pierius.*

Vibranti ictu] Lib. xi. 'spicula vibrant.' l. ix. 769. 'vibranti gladio occupat.' l. ii. 'linguis vibrantibus angues.' Æn. viii. 661. Æn. xii. 919. dixit 'tela coruscant.' *Taubmann.*

Cuspis ingens] Ita accipiendum, ne sit incongruum de puero *ingens pectus*. Sane *cuspidem* abusive pro hastæ mucrone posuit. *Servius.*

Cuspis] *Cuspidem* pro hastæ mucrone posuit, auctore Servio: et recte; nam *Cuspis* *σανωτήρ* est, et ea pars hastæ, quæ solo depangitur, quoties stat erecta. Vid. N. Æneid. xii. 510. *Taubmann.*

485 *Et pectus perforat]* Hic subdistingnuendum: ut *ingens* (sicut diximus) ad superiora possit referri. *Ser.*

Et pectus perforat ingens] Male *Servius*, qui ita jungit, 'Cuspis ingens perforat pectus:' imo *cuspidem perforat corpus ingens*. Nullus lepor in carmine, in quo adjectiva postponuntur longo intervallo. In bonis Poëtis exempla rara hujus vitii (nam sic nuncupo), fortasse nulla. Quid quod vèrè Pallas fuit ingens corpore? Galeoti Martii in lib. de Doctr. Promiss. capite trigesimo sexto hæc sunt verba: 'Gigantes fuisse sacra narrat historia; et Romæ tempore Henrici III. inventum est cadaver Pallantis, quem Turnus occidit, tantæ magnitudinis, ut longitudine sui Romanos muros æquaret.' Commeminit ejusdem rei Magius capite quarto libri Miscel. et Dalecamp. in Plinio. Neque contra hoc est versus Virgilii Æneid. xi. 'arsurasque comas ob-

nubit amictu.' Nam Poëta hoc κατὰ πρόληψιν, ait Magius; præsumebat enim Poëta fore, ut cremaretur. Quin narrationem hanc Poëta astruxit; nam cum Euandri planctum describit, nullius meminit cremationis, quod non subticuisset, ut neque aliorum, qui una cum Pallante conciderunt. *Cerda.*

486 *Rapit calidum, &c.]* Est hoc fere illud *Lucan.* l. iii. 'jaculum lethale revulsum Vulneribus traxere suis.' *Idem.*

De vulnere] In Romano legitur de pectore. *Pierius.*

487 *Una eademque via]* Hic eadem est moduli ratio, quæ inferius l. xii. 'Uno eodemque tulit partu,' figura, quæ συνίջησις dicitur. Quantum ad sententiam versus, videtur convenire illud *Hom.* II. 2. ψυχὴ δὲ κατ' οὐταμένην ὠτειλὴν ἔσσυτ' ἐπειγομένη. *Germs.*

487 *Sanguisque animusque sequuntur]* In Romano codice, et aliquot aliis, *sanguis animusque*, absque particula copulativa priori loco. Sed enim ea repetita in similibus plena venustatis est; nisi versum etiam elanguescere, anima deficiente, velimus. *Pier.*

Sanguisque] Adimunt aliqui, in his *Gifanius*, particulam *que*, et legunt, *sanguis animusque*. Quia veteribus *sanguis* producebatur in fine. Sic *Val. Arg.* l. iii. 'modo tela sacerdos Porrigat, et justa sanguis exuberet unda.' De lectione versus *Lucr.* l. i. lege eundem *Gifan.* in *Indic.* *Cerda.*

Animusque] *Animus* pro *anima*: nam *animus*, consilii est; *anima*, vitæ. Quidam secundum Epicureos animam per totum corpus divisam esse volunt, et exinde posse fieri, ut quis, amputata parte corporis, vivat: animum vero esse τὸ ἡγεμονικὸν animæ, sine quo vivere non possumus. Ergo secundum sectam sibi notam Poëta locutus. *Servius.*

Animus] Pro *anima*, Græcorum imitatione. Nihil enim frequentius in Homero, quam θυμὸς, pro ψυχῇ:

ut cum ait II. XIII. *θυμὸς ὄχρετ' ἀπὸ μέλων* pro, mortuus est. Et quoties in illo, *θυμὸν ὀλέσσαι*; *Cerda*.

488 *Corruit in vulnus*] In Oblongo codice pervetusto *concidit* legitur. Sed *corruit* majorem habet vim. *Pier*.

Corruit in vulnus] Lucr. IV. 'Namque omnes plerumque cadunt in vulnus, et illam Emicat in partem sanguis, unde icimur ictu.' *Germanus*.

Sonitum super arma dedere] Homeri est, ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ. *Serv*.

Corruit in vulnus: sonitum super arma dedere] Hoc carmen ita interpretatus est Ennius in Annal. I. XVI. 'Concidit, et sonitum simul insuper arma dederunt.' A. Furius Antias Annal. I. I. 'Ille gravi subito devinctus vulnere habenas Misit equi, lapsusque in humum defluxit, et armis Reddidit aratis sonitum.' *Ursin*.

Super arma dedere] Æn. IX. 709. *Taubmann*.

489 *Terram petit ore*] Quia præcessit, 'corruit in vulnus.' Lucan. IV. 'ferientia terram Corpora.' Sen. in Hercul. Fur. 'terram petivit ore.' *Cerda*.

Terram petit ore cruento] Vid. Æn. XI. 418. *Taubmann*.

490 *Quem Turnus super adsistens*] In Romano codice versus integer, his additis dictionibus, *sic ore profatus*. Alii nugas alias addidere. *Pierius*.

Super adsistens] Prudent. Psychom. 'Quam super assistens Patientia, vicinus, inquit.' Cyrillus Alexandrinus in Micheam numero 44. *ἔθνη κεισομένης κατοχρόμενα*: explicat scilicet insultantiam, qua jacentes opprimi solent. Et in Joëlem num. 42. *συμβαίνει γὰρ ἐν πολέμοις καταστένειν τοὺς πίπτοντας, ἐπαγάλλεσθαι δὲ τοῖς κειμένους τοὺς κεκρατηκότας, καὶ αὐτὰ μάλᾳ ἐπικανχᾶσθαι*. Ab Josepho libro septimo Belli capite primo, qui mortuos conculcabant dicuntur *ἐπιβαίνοντες*, ut a Virgilio 'super assistens.' *Cerda*.

Sic ore profatur] Ablegant aliqui hoc hemistichium. Possunt, meo ju-

dicio, nam statim sequitur, *inquit*: ac proinde otiose hic *profatur*. Scio in Homero talia inveniri. Sed Maronis alia vox, alia Musa. *Idem*.

491 *Referte Euandro*] Potest hic et distingui: potest et supra referri, ut sit, Euandro remitto qualem meruit filium. *Servius*.

492 *Qualem meruit Pallanta remitto*] Insultans Turnus et successu superbior factus describitur. Fieri autem non potuit, ut hostis et Euandro, et Pallanti infensus, pro malefactis benevolentiam redderet: unde sub imagine humanitatis, dum sponte patri reddiit occisum, etiam patrias pœnas conatur exigere: supraenim professus est, quid animi gereret: nam dixit: 'Solut ego in Pallanta feror, soli mihi Pallas Debetur: cuperem ipse parens spectator adesset.' Quod quia factum non est, alio genere cupiebat impleri: ut qui cadentem filium spectare in campo non potuisset, in sedibus suis positus videret occisum. Levius enim, ut supra dictum est, dolemus, si audiantur mala: gravius vero, si videantur. *Donatus*.

Qualem meruit] Refert hoc Scaliger ad elogium Pallantis. Lege caput quadragesimum Poët. I. III. *Cerda*.

Pallanta remitto] Scilicet ad sepulturam. Clare Justin. I. XII. 'funera remitteret.' *Idem*.

493 *Quidquid*] Pro *quodcumque*. Plautus in Bacchidibus, 'Quidquid est nomen sibi.' *Servius*.

Solamen humandi est] Solatium dolentis scilicet patris. Quia hoc solatium vivorum est humare defunctos. *Idem*.

Largior] Fuit hæc liberalitas magnorum ducum. Æneas, interfecto Lauso, 'teque parentum Manibus, et cineri, si qua est ea cura, remitto.' Noto humanitatem hanc elucere in hoc heroico opere. Nescias enim, qua incivilitate duces suos Homerus inducat, cupidos quippe semper trahendi ad se mortuos, ne donarentur

sepultura. Sic Hectorem Achilles, et nisi pretio non restituit: quid incivilius? Est integer liber Iliados de certamine circa cadaver Patrocli. Quo libro nihil ego vidi ἀτοπώτερον. Idomeneus libro decimotertio Iliados interfectum Othryoneum gloriabundus ad naves ducit, ut rem egregiam. Millena hæc in Homero. Quanto gloriosius dare absque pretio: et vere largiri, ac nolle λύτρα, aut ἀποινα? Qua de re vide Notam Scaligeri capite duodecimo libri tertii Poëtices. *Cerda.*

491 *Stabant*] Constabant. Hoc ergo dicit, *non illi parvo*: non parvo periculo constabant Æneæ hospitia, et est proverbialis sensus. *Servius.*

Haud illi stabunt Æneia parvo Hospitia] Tale illud Ovid. Fast. II. 'Heu quantum Regnis nox stetit una tuis!' Et Juvenal. Sat. III. 'magno hospitium miserabile.' *Cerda.*

496 *Exanimum*] Antiqui codices libentius *exanimem* scribunt per e, ut observatum sæpe. Sed utrumque receptum a Grammaticis. *Pierius.*

Rapiens] Homer. sæpissime, ἐρύλα, ἐξενάριξε. Poëta sæpissime, et signate *rapio* ad hanc rem, ut cum ait, 'Hæc rapit, atque humeris nequicquam fortibus aptat.' Exempli obvia. Rapit enim victor, id est, repetit, quod suum est; nam victi hostis bona cedunt victori. Simile verbum, videlicet ἀρπάζω, aliquando Homer. habet, ut II. XIII. Δηϊφοβος μὲν ἂπ' Ἀσκαλάφου πῆλῃκα φαινήν Ἠρπασε. *C.*

Baltei] Potest et Synæresis esse *baltei*: potest et hypermetrus versus esse, nam sequens a vocali inchoat. *Balteus* autem, in numero singulari masculini est tantum generis. Juvenalis, 'Balteus et tunicae et cristæ.' In numero vero plurali, et neutri, ut idem Juvenalis, 'quotiens rumoribus ulciscuntur Baltea.' *Servius.*

497 *Impressumque nefas*] Insculptum nefas Danaïdum. Donatus tamen *Impressum* dicit, coactum: quod

a patre sunt compulsæ facere: *Sanie* fabula talis est, Ægyptus et Danaus fratres fuere, Beli filii. Ex his Danaus quinquaginta filias habuit, et Ægyptus totidem filios. Sed cum inter eos contentio de Memphidis imperio fuisset, multis sæpe adductus contumeliis Danaus fratri Ægypto cessit imperio; et Minervæ consilio ad Peloponnesum perrexit: cujus cives, ibi rex factus, a suo nomine Danaos appellavit; quod cum Ægyptum momordisset, veritus, ne Danaus de filiabus per generos et nepotes auxilia conquireret, fraude concepta, filiis suis quinquaginta fratris filias in matrimonium postulavit, quas Danaus, dolorem exilii retinens, mox promisit: sed cum factæ essent nuptiæ, sponsæ omnes sponso suo, movente patre Danao, nuptiali nocte necaverunt; sola Hypermnestra servato Linceo fugam dedit, qui post adeptus patruum Danaum interemit. Hæ Danaides apud Inferos hanc pœnam habuisse dicuntur, ut in dolium peritum aquam mittant. *Servius.*

Impressum] Ita I. v. 'Cratera impressum signis.' Persius Satyra secunda ita, 'ineusaque pingui Auro dona.' Hoc esse Græcis ἐμπεῖρειν, et ἐμπαλεῖν, jam advertit Casaub. unde τέχνη ἐμπαυστική, quæ signa operibus imprimit. Par illud Georgicon, 'et numeros impressit acervis.' *Cerda.*

Nefas] Declinatione caret. *Serv.*

Nefas] Lucan. I. IV. de his, qui se mutuis vulneribus confecerunt, 'Belorum fecere nefas.' *Cerda.*

Sub nocte] Pro *in nocte*. *Servius.*

Una sub nocte jugali] Hujusmodi cæclatura triste augurium detulit Turno, futurum scilicet, ut ipse, nuptiarum causa, esset periturus. *Don.*

499 *Bonus Eurytion*] Laus ab artifice: ut, 'mira quem fecerat arte Lycaon.' Item, 'divini opus Alcimedontis.' *Servius.*

Quæ bonus Eurytion, &c.] *Eurytion* passim in codicibus impressis habet-

tur. Sed in antiquis *Eurytides* uno omnium consensu positum est. Epitheton vero illud *bonus* in manu scriptis exemplaribus variat. Nam Oblongus codex, Mediceus, et aliquot ex iis, qui apud me sunt, *Clonus* habent. Romanus una plus litera *Clonius*: alius codex pervetustus *Comus*. Sed quum *Eurytides* sit patronymici forma, *Clonus*, quod in codicibus emendatioribus habetur, pro nomine proprio mihi magis placet. Legendum igitur, *quæ Clonus Eurytides*. Pierius.

[*Bonus*] Vide Ecl. v. 1. *Emmeness*.

[*Calaverat auro*] Non auro cælaverat, sed in auro. *Servius*.

500 *Ovat*] Jactat, gloriatur; et est ordo: quo spolio potitus ovat, gaudetque. *Idem*.

[*Quo nunc Turnus ovat spolio*] Sic Hom. II. Σ. τὰ μὲν κορυθαίολος Ἑκτωρ Αἰτὶς ἔχων ὤμοισιν ἀγάλλεται, οὐδέ ἔφημι Διὶ δὲν ἐπαγλαῖεσθαι, ἐπεὶ φόβος ἐγγύθεν αὐτῷ. *Germanus*.

501 *Nescia mens hominum*] Hoc ad Turnum pertinet. Quia propter hunc periturus est balteum, quem nunc se sustulisse lætatur. *Servius*.

[*Nescia mens hominum*] Pulchra sententia; est enim satis improvida mens hominum: inde ab Pind. Od. septima Olymp. in mentibus hominum ponuntur ἀμυλακαὶ ἀναρίθμητοι: *errores innumerati*. Et Od. xii. Σύμβολον δ' οὐπω τις ἐπιχθονίων Πιστὸν ἀμφὶ πράξιος ἔσσομένης εὖρεν θεῶθεν· Τῶν δὲ μελλόντων τε τύφλωνται φράδαι· Πολλὰ δ' ἀνθρώποις παρὰ γνῶμαν ἔπεσεν: Signum nondum quisquam mortalium de re futura nactus est divinitus: Sed futurorum excecatae sunt cognitiones, multaque hominibus in contrarium accidunt. De Amyco Valer. Arg. I. iv. 'urgentis post sera piacula fati Nescius.' Ennodius Declamatione decima: 'Quoties futuri mens nescia proximitate mortis incurreret?' et Lucanus libro quarto, 'incertaque fata.' Iterum, 'incerto venturæ tempore

vitæ.' *Cerda*.

[*Nescia mens hominum*] Quia propter hunc balteum occiditur, Æn. xii. 949. *Taubmann*.

502 *Servare modum*] Nunquam nescia; ideo 'Nec servare modum.' *Ser.*

[*Et servare modum, &c.*] Pulchra etiam hæc, secunda quippe hominem extollunt, et transversum agunt. Prudentissime, ad mentem Maronis Paulus Consul apud Livium l. xlv. 'In secundis rebus nihil quemquam superbe ac violenter consulere decet, nec præsentem credere fortunæ, cum quid vesper ferat incertum sit. Is demum vir erit, cujus animum nec prospera flatu suo efferent, nec adversa infringent.' *Cerda*.

[*Sublata*] Elata. *Servius*.

503 *Magno cum optaverit emptum*] Magno emptum scilicet pretio. Sic et alibi, 'Et magno mercentur Atridae;' sensus autem talis est: erit tempus quo Turnus optabit quovis pretio redimere, ne ipse Pallantem occidisse videatur. *Idem*.

[*Tempus erit, magno cum optaverit emptum, &c.*] Plena locutio; nam cum dicimus, *erit, cum*, ellipsis est, et subaudiendum *tempus*. Ut vero hic Turnum optaturum dicit pretio redimere, ne Pallantem occidisset, ita quoque apud Silium Ital. l. v. Dido ait: 'seroque emptum volet impia Roma Non violasse mei corpus mucrone Sichæi.' *Emmeness*.

[*Cum*] Post erit eleganter *cum*, præsertim cum vocibus temporis. Ita et Græci χρόνος ἔσsetai, ὅτε. Ge. i. 'tempus veniet, cum;' et Æn. v. 'Septima æstas vertitur, cum.' *Cerda*.

[*Emtum*] Claud. de Bell. Gild. 'hæc damnis genitor Cannensibus emi.' Vide Æn. ix. ad illud, 'Qui vita bene credat emi,' &c. *Idem*.

505 *Multo gemitu*] Lacrymis; minus est hic, *cum*. *Servius*.

506 *Impositum scuto, &c.*] Ex more militari, quo mortui educebantur in

scutis. Ennius in *Andromacha* de *Astyanacte* præcipitato, 'Puerumque, ut laverunt, collocant in clypeo.' In *Andromach.* (inquam) nam male *Andromedam* citat *Nonius*. Huc allusum a *Philippo* libro primo *Epigrammatum*, ἀσπίς τύμβου κόσμος μέγας: *clypeus magnus honos sepulcri*. Et libro tertio de *Thrasybulo* mortuo, ἐπ' ἀσπίδος ἤλυθεν ἄπνους. *Clemens* in *Protrept.* 'Quod si etiam *Corybantum* velis orgia considerare, hi cum suum fratrem occidissent, caput mortui purpura contexerunt, et coronatum sepelierunt, ferentes in clypeo æneo ad radicem montis *Olympi*.' *Statius* lib. octavo, 'Fertur *Atys*, servans animam jam sanguine nullo, Cui manus in plaga, dependet languida cervix Exterior clypeo, crinesque a fronde supini.' *Sil.* l. v. 'Inter ea exanimem mæsti super arma *Sichæum* Portabant *Pœni*, corpusque in castra ferebant.' Quæ *Silii* *Musa* nata ab illa *Nostri* infra in hoc lib. 'At *Lausum* socii exanimum super arma ferebant *Flentes* ingentem, atque ingenti vulnere victum.' Quem locum vide. *Cerda*.

507 *O dolor atque decus*] Duos hos versus plerique a poëta dictos volunt. Alii a sociis qui reportant cadaver. Dolor autem propter illud, 'Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem auferit.' *Serrius*.

Decus] Propter illud, 'Cum tamen ingentes *Rutulorum* linquis acervos.' *Idem*.

O dolor atque decus magnum rediture parenti] In Romano codice, *parentis*, quippe dolor et decus. Sed omnino magis placet *parenti* acquisitivo casu. *Picrius*.

O dolor atque decus] Coniunctio hæc plausibilis aliis ab uno *Virgilio*. *Auson.* ep. 5. 'Et decus, et dolor es conjugis *Ausonii*.' *Sidonius*: 'Germani decus, et dolor *Mamerci*.' *Martial.* *Epig.* xi. 14. 'Romani decus, et dolor theatri.' Non dissidet ab con-

iunctione illud *Æn.* v. 'quem semper acerbum, semper honoratum.' Nec illud *Martial.* *Epig.* vii. 4. 'tuoque Terretur barbarus, et fruitur.' *Cerda*.

Decus magnum] Ita etiam coniunxit *Catul.* 'magnum dedecus urbis.' *Id.*

Decus rediture parenti] Ut supra, 'decus addite *Divis*.' *Germanus*.

508 *Hæc te prima dies bello, &c.*] Aptissime ad hunc locum charissimus mens *Morlan.* et in paucis doctus aptabat *Senecam*, et *Claudianum*. Ille in *Hercul. Æt.* 'cecidit *Æcalia* inclyta, Unusque *Titan* vidit, atque unus dies Stantem, et cadentem.' Hic de *Bell. Get.* 'quibus attulit idem Principium, finemque dies.' Adde ex *Nota Germ. Soph.* qui in *Tyran.* ἡ δ' ἡμέρα φύσει σε, καὶ διαφθερεῖ: et *Calab.* qui l. i. loquens de *Penthesilea*, λυγαὶ δέ μιν ἀτρύνεσκον Κῆρες, ὅπως πρῶτην τε, καὶ ὀσσταίην ἐπὶ δῆριν Ἐλθέμεν. *Cerda*.

509 *Acervos*] Supra: 'Ingentes *Rutulæ* spectabis cædis acervos,' et 'tot stragis acervos.' *Prudentius* l. ii. *Hymn.* loquens de *Barbaris*, quos vicit *Stilico*: 'Corpora famosis olim ditata rapinis In cumulos congesta jacent.' Attius ante omnes in *Epinausimache*, 'En *Scamandrum* undam sanctam salso obtexi sanguine, Atque acervos alta in amni corpore explevi hostico.' Sed quia Poëta dicit 'ingentes acervos,' visum *Ursino* duci ab *Helvio Cinna*, qui, 'Nec tam donorum ingentes mirabere acervos.' *Cerda*.

510 *Certior auctor*] Id est, nuntius verus. *Serrius*.

511 *Advolat Æncæ*] De morte *Pallantis* scilicet, ut postea inferantur, quæ præterea addit. *Idem*.

Tenui discrimine leti] Modico mortis interstitio: per quod magna *Pallantis* virtus ostenditur: quo interempto, omnis est in fugam conversus exercitus. *Idem*.

512 *Versis*] Fugatis. *Idem*.

Versis succurrere Teucris] In Romano codice etiam loco *succedere* legitur, uti superius, 'Succedere Lauso.' *Picrius*.

513 *Proxima quæque, &c.*] Comparat hunc locum Scaliger cum Homeri ductu, et Latino dat palmam, v. 3. nam 'Æneæ iram, non lacrymis, aut obtutu furioso, aut dentium concussionem declaravit: sed verborum suppressione, et animi impetu: nam statim accepto nuntio sine verbis, proxima quæque gladio metit,' &c. *Cerda*.

Metit] Qui metit facile secat segetes, et obstantia removet: sic Æneas: facile cedebant qui obstabant. *Donatus*.

Metit] Transductio hæc aliis placita. Stat. Theb. i. 'mors fila sororum Ense metit.' Horat. Od. iv. 14. 'Primosque et extremos metendo.' Vetus Poëta apud Tull. loquens de fragili mortalium vita, 'Metenda ut fruges, sic jubet necessitas.' Oppian. Hal. l. iv. synonymice conjungit, τάμε, ἐκόλουσεν, ἤμησε: scidit, mutilavit, messuit. Inde est, ut Poëtæ frequenter recurrant ad aristas in re belli, ut cum ait Nonnus l. xxii. σὺ δὲ στρατὸν ἔθρισας Ἰνδῶν, Ἀνέρας ἀμύων. Et iterum: ἐπασσυντέρησι δὲ ῥιπαῖς Κυνανέης ἤμησε σιδήρεα λήϊα χάρμης. Calaber l. iii. Ὡς δ' ὅτε λήϊον αἶον ὑπ' ἀμητῆρσι πέσῃσι. Ex his illustro Catullum de Nupt. Pelei, 'Namque velut densas prosternens messor aristas, Sole sub ardenti flaventia demetit arva, Trojugenum infesto prosternens corpora ferro.' *Cerda*.

Latumque per agmen, &c.] *Latum limitem ardens agit*, id est, facit: sic melius quam si dicas, *latum per agmen*. Et sic intelligamus, aut per ordinem, aut per Hypallagen: nam et supra sic ait, 'Hæc ego vasta dabo, et lato te limite ducam.' *Serv.*

514 *Limitem agit ferro*] De Virgilio Livius l. iii. 'Ille ferro, quocunque ibat, viam facere.' Est hoc,

quod de Camillo terribiliter inter Volscos grassante idem l. vi. 'Itaque quocunque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat.' De Scipione juvene Sil. l. iv. paternam mortem ulciscente: 'Continuo cessere globi, latusque repente Apparet campo limes, metit agmina tectus Cœlesti clypeo, et sternit super arma jacentum Corpora, et auctorem teli, multasque paternos Ante oculos animas, optata piacula, maculat.' *Cerda*.

Superbum cæde nova] Par sententia illa, quæ præcessit in hoc lib. de Mnestheo, 'quem pulsi pristina Turani Aggere murorum sublimis gloria tollit.' Et Poëta quidem reddit Homeri εὐξήμερον. Hæc enim voce ille sæpissime afficit duces suos post præclarum quodvis facinus. *Idem*.

515 *Pallas, Euander, in ipsis Omnia sunt oculis*] Erat rectum, 'Pallas, Euander, mensæ, quas advena primus tunc adiit, dextræque datæ, in ipsis omnia sunt oculis.' Sed perite scissa est narratio, per quam animus Æneæ perturbatus ostenditur. *Serv.*

Pallas, Euander, in ipsis Omnia sunt oculis] Petron. Sat. sic videtur imitatus Poëtam: 'Arma, cruor, cædes, incendia, totaque bella Ante oculos volitant.' Et Stat. Theb. xi. 'Omni-bus ante oculos iræ Jovis.' *Cerda*.

516 *Mensæ, quas advena primus Tunc adiit*] In Romano codice *primum*. In aliis quibusdam *primas*. Idem tamen facit *primus*, sed figurate. *Picrius*.

517 *Tunc adiit*] Quidam tunc pro quondam accipiunt. *Servius*.

518 *Quatuor hic juvenes*] Emphasis virtutis, quod multos, quod juvenes, quod armatos, quod rapit: minus enim fuerat si dixisset *capit*, unde in xi. 'Vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris Inferias.' *Serv.*

Quatuor hic juvenes, &c.] Mira virtus hominis, qui tanta facilitate tot hostes rapiat. *Donatus*.

Quatuor] Signate; nam ex infeli-

citate numeri paris, qui et sacer mortuis, et semper infelix apud veteres. Ergo Virg. octo juvenes, quatuor et quatuor vivos servat ad Inferias. Ita in VI. 'Quatuor hic primum nigrantes terga juvencos.' Et in III. 'Hic duo rite mero libans carchesia Baccho Fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro.' Ad Patrocli funus Achilles Iliad. XXI. Ζωὺς ἐκ ποταμοῖο δυνάδεκα λέξατο κούρους Πωινῇ Πατρόκλοιο Μενoitιάδαο θανόντος. Apud Herodot. I. III. decernitur pro singulis Persarum interfectis δέκα τῶν Αἰγυπτίων τῶν πρώτων ἀνταπόλλυσθαι. Cerda.

Quatuor, δ'c.] Numerum parem elegit: quia de sacris Inferorum res est. Mos autem erat in sepulchris virorum fortium captivos necari. V. N. Æn. XI. S2. Taubmann.

519 Inferias quas innolet umbris] Inferiæ sunt sacra mortuorum ab Inferis dictæ. Sane mos erat in sepulchris virorum fortium captivos necari: quod postquam crudele visum est, placuit gladiatores ante sepulchra dimicare, qui a bustis bustuarii dicti sunt. "Οδ' ἐπεὶ κάμε χεῖρας ἐναλρων, Ζωὺς ἐκ ποταμοῖο δυνάδεκα λέξατο κούρους Πωινῇ Πατρόκλοιο Μενoitιάδαο θανόντος. Servius.

Viventis rapit, inferias, quos innolet umbris] Usitatum Græcis (acceperere ab his Latini) fundere humanum sanguinem ad sepulchra mortuorum, placandis illorum manibus. In Heliod. I. IX. et X. Hist. Æth. magna est moris hujus mentio de juvenibus, qui servati in bello ad mactationem. De Gallis Diodor. I. V. χρῶνται δὲ καὶ τοῖς αἰχμαλώτοις ὡς ἱερείοις πρὸς τὰς τῶν θεῶν θυσίας. Sueton. August. cap. 15. 'Scribunt quidam trecentos ex dedititiis electos utriusque ordinis ad aram Divo Julio extractam Idib. Martiis hostiarum more mactatos.' Valer. Max. 'Marium occidit Sylla pertractum per ora vulgi ad sepulchrum Lutatiæ gentis.' Et apud Calab. I.

III. in funere Achillis, πολλοὺς δ' ἐφ' ἑρπεθε βάλλοντο Τρώων δρώσαντες δρῶν περικαλλέας νῆας. Pyrrhus apud Plut. multos hostium interfecit, ὥσπερ ἐνάγισμόν τινα τῷ παιδί τελέσας, καὶ λαμπρὸν ἐπιτάφιον ἀγωνισάμενος. Vates quidam apud eundem in vita Themist. ἐκέλευσε τῶν νεανίσκων κατάρξασθαι, καὶ καθιερώσαι πάντας. Ergo illud Sen. in Troadib. 'Quod si levatur sanguine infuso cinis, Opima Phrygii colla cædantur gregis, Fluatque nulli flebilis matri cruor. Quis iste mos est? quando in inferias homo est Impensus homini?' prolatum non tam ex ignoracione moris, quam ex rei invidia. Sed quidem morem hunc natum a Græcis, ut initio dixi, clare aperit Eurip. Troadib. ubi Hecuba ita loquitur: Ὡ μοι ἐγὼ τάφῳ πρόσπολον ἑτεκόμαν. Ἀτὰρ τίς ὕδ' ἦν νόμος; ἢ τί θέσμιον, ὦ φίλος, Ἑλλάνων; Inde Græcis parentationes dictæ αἱμακουρίαι: qua voce usus Pind. Olymp. Od. 2. ab sanguine puerorum, qui fusus. Cerda.

520 Captivo sanguine] Pro captivorum: ut, 'Captivi pendent currus.' Item, 'captivæque vestis Congeritur:' et est, ut dictum est, speciosus ornatus. Serrius.

521 Mago] Dativus est, ut supra, 'Ilo namque procul.' Idem.

Contenderat] Adversum jecerat. Id. Inde Mago procul infensam quum tenderet hastam] Varia versus lectio est apud codices antiquos. Impressi vero vulgatique omnes conveniunt in epitheto infensam. Sed in Romano infestam est. Præterea cum tenderet vulgo legitur. Sed in Romano contorserat. Oblongus vero, atque aliquot alii eadem forma, unica dictione contenderat. Tu vero videris, sive 'cum tenderet,' sive per interpolationem, 'procul infensam contenderat,' legi placeat, utrum Mago sit dativi casus, ut Servius putat. Pier.

522 Ille astu] Astu pro scientia bellica. Servius.

Subit] Subdidit. *Idem*.

Ille astu subit] Aliqui explicant subdidisse Magum. Non credo, nam cum Iliad. XXI. Achilles hastam coniecisset, subiecit, de eo, qui erat petendus, ὃ δ' ὑπέδραμε, καὶ λάβε γούνων Κύπας, ἐγγχείη δ' ἄρ' ὑπὲρ νώτου, &c. Tale ferme illud Iliad. xv. de Polydamante, qui ὑπαίθα λιάσθη ad venientem hastam: et de Merione, qui l. XVI. ad jaculantem Æneam κατέκυψε, ac tunc hasta supervolavit. *Cerda*.

Supervolat hasta] Ad verbum Hom. ὑπερέπτατο ἔγχος. Vide l. IX. ubi sagittæ dantur αἰῶ. *Idem*.

523 *Et genua amplectens, &c.*] Genua cur tangerent supplices vide supra apud Servium Æn. III. 607. Plin. XI. 45. 'Hominis genibus quædam et religio inest, observatione gentium. Hæc supplices attingunt: ad hæc manus tendunt: hæc, ut aras, adorant, fortassis quia inest iis vitalitas.' Ad quem locum vid. Dalecamp. *Emmeness*.

524 *Per patrios manis, et spes surgentis Iuli*] Per eas personas rogat, propter quod precatur. Et bene ut in belli calore, breviter omnes locos ad impetrandam veniam complectitur. *Serrius*.

Spes surgentis Iuli] Æn. VI. 364. *Taubmann*.

525 *Te precor hanc animam serves, &c.*] Totus hic locus est ab imitatione Hom. II. Z. Ἀδρηστος δ' ἄρ' ἔπειτα λαβὼν ἐλλίσσεται γούνων. Ζῶγρει, Ἀτρεός υἱέ, σὺ δ' ἄξια δέξαι ἄποινα, Πολλὰ δ' ἐν Ἀντιμάχοιο δόμοις κειμήλια κεῖται, Χαλκός τε, χρυσός τε, πολύκητρός τε σίδηρος: et II. K. ζῶγρεῖτ' αὐτὰρ ἐγὼν ἐμὲ λύσσομαι, ἔστι γὰρ ἐνδον Χαλκός τε χρυσός τε, πολύκητρός τε σίδηρος, Τῶν χ' ὕμνιν χαρίσαιο πατήρ ἄπερσει' ἄποινα, Εἴ κεν ἐμὲ ζῶν πεπύθοιτ' ἐπὶ νηυσὶν Ἀχαιῶν. *Germanus*.

526 *Penitus defossa talenta*]. Multi enim divitias suas obruebant. Unde Horat. 'Quid juvat immensum te argenti pondus et auri Furtim defossa

timidum deponere terra?' Sane melius *infossa* diceret, quam *defossa*: ad quod est metri necessitate compulsus: nam fugit dubiam syllabam. Et quidam volunt tria genera argenti vel auri poetam complexum, signatum, factum, infectum: Signatum est, quod in nummis; factum, quod in vasis et signis, ut *Cælati argenti*: infectum, quod in massis, ut *Infectique mihi*. Atqui talentum non ad numerum solet, sed ad pondus referri, nisi forte usum temporis sui heroicis temporibus poeta voluerit applicare. Hic est locus Homeri. *Serrius*.

Defossa talenta] Cornicatur Serv. cum scribit, 'melius infossa diceret, quam defossa.' Nonne *deponere*, *deprimere*, *dējicere*, et millena, in suo quodque significato ita dicuntur, ut hic *defodere*? Sed esto hoc audaciter: potuit certe dicere, ut unus ex auctoribus linguæ Latinæ. Ceterum ad sententiam Virgilii aspirat Horat. Sat. I. I. *Cerda*.

527 *Cælati argenti*] Explicuit hoc jam Noster Symbolarum Collector Pontanus verbis Isid. xv. 17. 'Tria sunt genera argenti, et auri, et æris: signatum, factum, infectum. Signatum est, quod in nummis est: factum est, quod in vasis et signis: infectum quod in massis, quod et grave dicitur, id est, massa.' Hæc Isid. Verba Servii in hoc loco depravata sunt, et corrigenda ab Isidoro, non contra. *Idem*.

Facti infectique] In speciebus et massis: χρυσὸς κατέργαστος καὶ ἀκατέργαστος. Eustath. in vs. Od. N. Κεῖται καὶ χρυσὸς πολυδαίδαλος. Porro hunc locum Grammatici comparant cum Homericæ Od. XI. ζῶγρει Ἀτρεός υἱέ, &c. et X. ζῶγρεῖτ' αὐτὰρ, &c. De quibus Scalig. v. 3. Eum omnino vide. *Taubmann*.

528 *Non hic victoria Teucrum Vertitur*] In meo scilicet interitu. Lucanus, 'non pondera rerum, Nec momenta sumus.' *Serrius*.

Non hic victoria Teucrum Vertitur] Adducit pulcherrime Servius illud Lucani. Sed nihil expendit. Ergo credamus Virgilium in verbo *vertitur* allusisse ad lances trutinæ, et ad πορην. Cum enim majus pondus in lance una ponitur, quam in altera, tunc lanx illa vergit, et *vertitur*, ut loquitur Poëta. Inde statim pari consecutione, ‘haud anima una dabit discrimina tanta.’ Nam *discrimen* dicitur de libræ examine, sicut et *momentum*. Quasi dicat: una animula nihil addet ponderis ad victoriam. Inde iterum consequenter Æneas, ‘*commercia* Turnus Abstulit ista:’ non hic fit emptio, aut mercatio. *Cerda.*

529 *Dabit discrimina tanta]* Dabit, aut compensabit, aut faciet, ut, ‘Quas turbas dedit.’ *Discrimina* autem, differentiam circa eventum et victoriam. *Servius.*

531 *Argenti atque auri, &c.]* Contemnit videlicet tot opes præ aviditate vindictæ, et hauriendi sanguinis. Itaque quadrant in hanc sententiam versus Claud. Bell. Get. ‘Invisum miles sitiens haurire cruorem; Per varias vestes, onerataque plastra metallo Transit, et argenti cumulos, et cædis avarus Contemptas proculcat opes: pretiosior auro Sanguis erat, passim neglecti prodiga lucri Ira furens strictis odium mucronibus explet.’ Et post pauca: ‘Raptaque flagranti spirantia signa Corintho Callidus ante pedes venientibus objicit hostis Incassum: neque enim ferilis præda moratur, Sed justos præbet stimulos monumenta doloris.’ *Cerda.*

532 *Gnatis parce tuis]* *Talenta parce* per accusativum, Plantine dictum, qui ait in Milite, ‘Parce vocem.’ Qui in Virgilium declamationes scripsit, de hoc loco sic ait ex persona Æneæ, ‘Improbis es, qui aut regi dones, aut filios exheredes.’ *Parce* autem est secundum antiquos *serra*, ut apud Lu-

cilium et Ennium invenitur: quod autem dicit *Gnatis*, cum supra dixerit, *Gnatoque patrique*, non est contrarium: nam *liberos* etiam unum dicimus filium, adeo ut etiam Terentius filiam *liberos* dixerit, in Hecyra: ‘Qui illum dignum decreverint snos cui liberos committerent:’ ubi pater de filia ad uxorem loquitur. Ergo usurpavit respiciens ad liberos, ut *gnatos* de uno diceret. *Servius.*

Gnatis parce tuis] Sumptum hoc a Lucilio et Ennio, Servius notat. Sed cur *gnatis*, cum supra, ‘hanc animam serves natoque patrique?’ Amplector Notam Servii. Vide Agell. ii. 13. et Pont. qui late in hunc locum. Sed cur *parce talenta* cum quarto casu? Quia nulla sunt verba neutra, o Lector. Ita et Terent. ex Nota Germani, ‘quod comparsit?’ et Propert. non dissimili verbo, ‘Juppiter ignosco pristina furta tua.’ *Cerda.*

Commercia] Vicissitudines, facultatem ignoscendi, vel captivorum redemptionem. *Servius.*

Belli commercia] Dixit *commercia*, quia vitam auro atque argento mercabatur: Scalig. v. 3. Pari forma Tacitus: ‘Sabini cæde et incendio Capitoli, dirempta belli commercia,’ &c. Donatus *commercia* exponit: Humanitatem poscis, quæ inter partes aliquando solet præstari: sed istam mihi tuus ille Turnus sustulit, et inhumanitatem plenam morte Pallantis docuit. *Taubmann.*

533 *Jam tum Pallante perempto]* Pro, jam tum cum Pallantem peremit. *Servius.*

534 *Hoc patris Anchisæ manes, &c.]* Idem sentire et patrem et filium dicit, quasi hoc commodum ad illos pertineat. *Idem.*

535 *Reflexa cervice]* Ut solent noxii. Itaque hoc ad ludibrium. Vide me Æn. ii. ubi paria in morte Priami: et hic adjungo Prudentii locum in Psychom. ‘Illa cruentatam correptis crinibus hostem Protrahit, et fa-

ciem læva revocante supinat, Tum caput orantis flexa cervice resectum Erigit, ac madido suspendit colla capillo.' A qua injuria non abit illa Valer. Arg. III. 'Occupat os, barbaramque viri, clavamque supernè In-tonat.' Apud Plutar. etiam in vita Pelopidæ, cum interficitur a tribus adolescentibus Alexander tyrannus Phææorum, cum primus premeret illius pedes, et tertius obtruncaret, secundus τὴν κεφαλὴν λαβόμενος τῶν τριχῶν ἀνέκλασεν. *Cerda.*

Reflexa cervicē] Retro tracta, more hostiarum quæ Superis immolabantur: quippe hæ cælum spectabant supinæ; ut quæ Inferis, terram pronæ. De quo Cælius XII. I. Cæterum hic Æneam crudelitatis arguit Lactantius v. 10. quod supplicii non pepercerit. *Taubmann.*

536 *Capulo tenus abdīdit ensem*] Romanus codex, Mediceus, et aliquot alii admodum vetusti, legunt *applicat ensem*. *Pierius.*

537 *Nec procul Æmonides*] Hoc nomen licet possit esse patronymicum quia in *des* exit, ut dicamus Æmonis filius; tamen melius est, ut id proprium esse dicamus, quia nunquam aliud nomen ejus aut præmissum est, aut secutum. Ergo simile est patronymico, ut sit *Æmonides* sicut *Tydidēs*. *Servius.*

Æmonides] In codicibus aliquot antiquis huic nomini aspiratum est. *Pierius.*

538 *Infula*] Fascia, in modum diadematis, a qua vittæ ab utraque parte dependent: quæ plerumque lata est, plerumque tortilis, de albo et cocco. *Servius.*

Infula] Nam sacerdotes ex more infulati. Inde Panthus Æn. II. ornatur infula. Et Stat. Theb. VII. Lycorea sacerdotem Phæbi exornat infula, 'et excussis apparuit infula cristis.' et Theb. II. 'Tiresiæ vultus, vocemque, et vellera nota Induitur.' ubi vellera ponit pro infula coloris al-

bi; ut Ge. III. 'lanea infula:' et idem Stat. I. IV. 'Albaque puniceas inter-plicat infula cristas.' et I. VI. 'Con-color est albis et cassis et infula cristis.' *Cerda.*

Cui sacra redimibat tempora vitta] Romanus ille codex secretior *sacro* legit, pro sacerdoti. Præterea sunt qui *redimebant* per *ei* in pene ultima scribant, quod ego nusquam in his codicibus antiquis observavi. Sed recte fieri, ex frequenti scriptione hujusmodi, quæ in antiquorum monumentis passim inspicitur, et ex Lucillii instituto superius ostendimus. *Pierius.*

Vitta] Notetur mos antiquorum ex paritate rerum. Coronæ lemniscis ornabantur, mitræ redimiculis, infulæ vittis. Neque vero otiose: nam ut lemnisci serviebant illigandæ coronæ, ut redimicula illigandæ mitræ, ita vittæ ligandis infulis. Omitto duo prima. De vittis infularum est locus Prud. περ. στεφαν. 'Mire infulatus festa vittis tempora nectens.' Itaque, cum idem in Apotheos. dixit, 'Jamque insertato reserabat tempora cultro Vittatus de more senex:' intellige etiam infulatum. Scio moris quoque fuisse, ut vittæ innecterentur etiam, et servirent coronis, nam Stat. Theb. III. 'Huc gemini vates, sanctam canentis olivæ Fronde comam et niveis ornati tempora vittis, Evadunt pariter.' Sed nisi expresse ponantur coronæ, quoties occurrit vittarum mentio in sacerdotibus, intelligi debent una cum infulis ex notissimo insigni sacerdotum. *Cerda.*

539 *Insignibus armis*] Asper sic legit, et utitur Sallustii exemplo, qui ait, 'Equo atque armis insignibus.' Probus vero, *Insignibus albis* dicit legendum, ut albas vestes accipiamus, quæ sacerdotibus congruæ sunt: sicut Statius dicit de Amphiarao. *Servius.*

Insignibus armis] Statius de Am-

phiarao: 'Albaque purpureas inter-
plicat infula cristas.' *Taubmann.*

540 *Agit campo*] Insequitur per
campum. *Servius.*

Lapsunque superstans] Militaris hæc
contumelia sæpe in hoc Vate. Sup.
'Quem Turnus super assistens:' et,
'lævo pressit pede.' Inf. 'super ab-
jectum posito pede nixus.' *Cerda.*

541 *Inmolat*] Quasi victimam, ut
ille consueverat, nam hoc verbo ad
sacerdotis nomen adlusit. Sane *im-
molari*, proprie dicuntur hostiæ, non
cum cæduntur, sed cum accipiunt
molam salsam. Cato in Originibus
ita ait: 'boves immolatos, prius quam
cæderentur, profugisse in Siciliam.'
Servius.

Ingentique umbra tegit] Aut magni-
tudine corporis sui, aut clypei, obum-
brat ejus cadaver. Aut 'ingenti um-
bra,' id est, morte: ut, 'in æternam
clauduntur lumina noctem.' Aut 'in-
genti umbra tegit,' secundum usum
accipiendum, id est, insultatione eum
opprimit et adumbrat. Ut superatos
dicimus adumbratos: aut 'ingenti
umbra tegit,' ut inferiorem tegit
adversum hostes fortior, quod institu-
tum minuit causa spoliolum detra-
hendorum. Sequitur enim, 'arma
Serestus Lecta refert humeris.' *Id.*

Ingentique umbra tegit] Probo Ur-
sinum referentem ad Homericum σκό-
τος ὅσος ἐκάλυψεν: et Iulium Scalige-
rum explicantem libro Poët. iv. 1.
'tegit umbra magna,' id est, morte.
Mallem cum his duobus errare, quam
sequi alios. Servius etiam inter alias
explicationes hanc adhibet. Et ad-
huc ego firmo Homericæ eloquutione,
Il. xiii. 'Ἡέ τινα Τρώων ἐρεβεννῇ νυκτὶ
καλύψαι. Id est, interficere. Sed et
Il. xx. νεφέλη δέ μιν ἀμφεκάλυψε Κυα-
νέη. Itaque hic per nebulum, quod
alibi sæpe per σκότος. Umbra ergo
Virgiliana, ut ego puto, repræsentat
Homeri νεφέλην: et quia νεφέλη mag-
na est, ideo umbra magna. *Cerda.*

Serestus] Serestus duos intelliga-

mus, unum in castris, et unum cum
Ænea. Nam Trojani nondum erupere
de castris, ut intelligamus eum, quem
supra dixit. Ergo duo sunt: nec mi-
rum, cum ipse dixerit, quod exemplo
esse possit, 'Assaracique duo.' *Serv.*

542 *Lecta refert*] Proprie dixit:
nam spolia quæ aptantur trophæis,
legi dicuntur, id est, eligi. *Idem.*

Tibi, rex Gradive] Ut, 'Tibi, Phœ-
be, sacravit.' *Idem.*

Rex] Deorum omnium commune
elogium. *Cerda.*

Trophæum] Declinatio Latina est:
unde penultima habebit accentum:
in numero vero plurali, quia *trophæa*
dicimus sicut Græci, nec aliquid inde
mutilamus, erit Græcus accentus sic-
ut apud Græcos, scilicet tertia sylla-
ba a fine. *Servius.*

Trophæum] In compluribus ex his
veteribus codicibus, *trophæum* absque
adspiratione legitur: et ita scriben-
dum esse censent plerique viri doc-
tissimi, ejusque inscriptionis usus in
veterum monumentis non uno appa-
ret loco. *Pierius.*

543 *Instaurant acies, Volcani stirpe
creatus Cæculus*] Κατὰ τὸ σιωπώμενον.
Nam ante fusas accipimus. Ergo in-
staurant adversus Æneam. *Servius.*

Volcani stirpe creatus] Notandum
stirpem de patre dictam, cum semper
de longa generis significatione dica-
tur. *Idem.*

Volcani stirpe] Notandus locus;
posuit enim *stirpem* pro patre. Nam
Vulcanus pater Cæculi creditus est,
ut ipsemet Vates Æn. vii. *Cerda.*

544 *Veniens*] Pro, qui venerat.
Servius.

545 *Dardanides*] Patronymicum a
majoribus. *Idem.*

Anxuris ense sinistram] Quidam ex
hoc volunt intelligi etiam Umbronem
occisum. Constat enim vere ab Æ-
nea occisum, sicut ipse hoc libro in
Catalogo ait, 'Sed non Dardaniæ me-
dicari cuspidis ictum Evaluit.' *Idem.*

Anxuris ense sinistram] Torquet me

hic locus, et possit alios. Quæ præcedant, capiuntur de Umbrone; quæ sequuntur, de eodem sunt: quid ergo in medio narrationis facit *Anxur*? Nam illa, 'Dixerat ille aliquid magnum,' &c. de Umbrone capienda sunt. Mihi placet duplex solutio. Prima, ut *Anxur*, aut, quod potius credo, *Auxur*, sit *Umbro* ipsissimus, etiam Servio placet, qui quod imberbis adhuc dicatur *Anxur*, et inde jactantia illa promittentis sibi *canitiem* et *longos annos*. Altera, ut versus Poëta ita scribantur, 'Dardanides contra furit (*Anxuris* ense sinistram Et totum clypei ferro dejecerat orbem) Dixerat ille,' &c. Et ita *Anxur* iste sit extra materiam *Umbronis*, atque adeo inclusus parenthesi; ut dicat Poëta: Furebat in *Cæculum*, et *Umbronem* Æneas, qui prius tamen *Anxuris* sinistram amputaverat, et orbem clypei. *Cerda*.

546 *Dejecerat*] Plus quam perfecto usus est ad exprimendam celeritatem, uti, 'suras incluserat auro.' *Servius*.

547 *Dixerat ille aliquid magnum*] Proverbialiter dictum est, ac si diceret, Non mirum sic occisum esse eum, qui sibi plurimum adrogabat. *Corinthus* ut sordidum improbat. *Idem*.

Dixerat ille aliquid magnum] *Turneb.* II. 21. significari ait, infestam fuisse ei *Nemesin*, adversari solitam superbis, ejusque insolentiam provocasse Deorum invidiam, quæ ei exitii causa fuerit. At *Pimponius* et *Thorius* ex conjectura leg. 'dixerat ille aliquid magicum.' Quasi amuleti et magicis quibusdam consecrationibus adversus vulnera se munisset: et, 'vimque affore verbo,' exponunt, carmini magico. Firmantque conjecturam suam præsertim e loco quodam *Eustath.* in *Odyss.* γ. Εὐρυβάτης δ' ὄνομα ἔσκε. *Statii Theb.* IX. 730. et *Æn.* VII. 752. et seqq. et d. quasi Poëta suo more, vanæ illi superstitioni insultare voluerit. *Taubmann*.

548 *Cæloque animum fortasse ferebat*] Forte se exæquaverat cælo; ut de Ænea, *Drances*: 'quibus cælo te laudibus æquem.' Aut *ferebat* elevabat, quod solus esset majore senectute victurus, debellatis omnibus, id est, Ænea cum suis. *Servius*.

Cæloque animum fortasse ferebat] Æquabat cælo: vide *Adag.* 'Cælum manibus contingere:' de istis magnificis. Ita *Æn.* XI. 'et cælum territat armis.' *Taubmann*.

549 *Canitiemque sibi, &c.*] Irridet, qui futurorum scientiæ confidunt. *Donatus*.

Canitiemque sibi, &c.] *Aplo* huic sententiæ versus *Simonidis*, quos *Latinos* fecit *Buchnanus*: 'Divina blandis interim spes somniis Fovet universos, vana volventes diem. Expectat iste crastinum, ille plurimas Messes, nec ullus non sibi mortalium Promittit hilaremque et opulentum proximum Annum. Sed alium tristis ante terminum Mors occupavit, morbus alium lugubris Extinguit, alios Martio in certamine Domitos, nigrantes Pluto mittit ad domos,' *Silius* ad *Nostrum* aspirans, ita cecinit: 'Ille (*Bogus*) sibi longum Clotho, turbamque nepotum Crediderat, vanis deceptus in alite signis.' *Cerda*.

Longos] Pro multis. *Servius*.

551 *Silvicolæ Fauno Dryope quem nymphea creatat*] *Faunus* quidam hoc loco rusticus intelligendus est, non *Deus*, sicut supra *Anxur*, quem legimus *Jovem*. Alii *Fauni* filium; sed antequam *Faunus* in Deorum numero reciperetur: nonnulli et *nympham* non *Deam* volunt, sed Græce sponsam dictam, vel quæ recens nupta sit, ne incredibile sit ex duobus numinibus procreatum esse mortalem, quantum hæc nomina secundum *Aristotem* aliquando perire credantur: nam et *Eryx Veneris* et *Neptuni* filius ab *Hercule* occisus est. *Servius*.

Silvicolæ] A *Nævio*, et *Attio* (ait *Macrob.* Sat. VI. 5.) *Prior* II. *Bell. Pun.* 'Silvicolæ homines, bellicque

inertes.' Posterior in Bacchis: 'Silvicolæ ignota invisentes loca.' *Cerda*.

Dryope] Præclare indigitat, ut rusticam Deam signet: nam ὄρως est quercus. *Idem*.

552 *Obvius sese obtulit*] Lucret. l. III. 'Sponte sua letho caput obvius obtulit ipse.' *Ursinus*.

Ille reducta] Id est, longa: ut, 'Interea videt Æneas in valle reducta.' Et intelligimus protenta hasta Tarquiti arma esse impedita. Alii *reducta*, retroacta dicunt, quod non procedit. *Servius*.

Reducta Loricam, &c.] Significatur, hasta Æneæ transverberatum fuisse clypeum: et ita penetratam loricam, ut in ea hæreret. Ita *lorica* et *clypeus* impediabatur. Quod autem *reducta* ait, id nimirum facit, quia lacertos retro reducant hastam mittere parantes: Turneb. II. 21. *Taubmann*.

553 *Clipei ingens onus*] Locutio poetica ad signandum clypeum ponderosum. *Cerda*.

Inpedit] Non permisit usui esse ad protegendum Tarquitum. *Servius*.

554 *Tum caput orantis, &c.*] Insistit Homero, qui II. x. de morte Dolonis ita loquitur: 'Ὡ, καὶ ὁ μὲν μιν ἐμελλε γενέειν χειρὶ παχείῃ 'Αψάμενος λίσσεσθαι' δ' δ' αὐχένα μέσσον ἔλασσε, Φασγάνῳ αἶψας, ἀπὸ δ' ἄμφω κέρσε τένοντε. Φθεγγομένου δ' ἄρα τοῦ γε κάρη κονίρσιν ἐμίχθη. Dat Macrobius v. 14. palmam Græco, nam recitatis Homeri versibus adiungit: 'vide nimiam celeritatem salvo pondere, ad quam non potuit conatus Maronis accedere.' Huic censuræ satis ineptæ se Scaliger opponit, et recitatis Virgilii versibus, ita ait: 'Astrecto ambitu numerorum expedivit facti celeritatem, atque aures prævenit, sicut ille anteverterat preces.' Huic credo. Ex hac Musa Prudent. Psychom. 'Tum caput orantis flexa cervice resectum.' Invenio et locum Calab. l. XI. cui etiam potuit hærrere Virg. κάρη δ' ἀπάτερθε κυλινδομένη πεφόρητο ἱεμένον φωνῆς. *Cerda*.

555 *Deturbat terræ*] Hoc est, in

terram. *Servius*.

Deturbat terræ] Lucret. l. v. 'Deturbavit equis in terram.' *Ursinus*.

Truncumque repente Provolvens] Oblongus codex, atque etiam alter publico expositus usui, neque non Medicus, *repentem* habent. Romanus quoque huc tendit, quamvis literis transpositis *petentem* ibi sit. *Pierius*.

Truncumque repente Provolvens] Non dubium, quin expresserit Homericum versum II. XIII. Ἦκε δέ μιν σφαιρηδὸν ἐλιθάμενος δι' ὀμίλου. Est etiam locus similis II. XI. ἀπὸ δ' αὐχένα κόψας, Ὀλμον δ' ὥς, ἔσσευε κυλινδεσθαι δι' ὀμίλου. Hoc ferme genus ludibrii expressum ad Ovid. Metamorph. IX. de Hercule interficiente Lycam, 'Corripit Alcides, et terque quaterque rotatum Mittit in Euboicæ, tormento fortius, undas.' Val. Virg. IV. 'labentem propulit Heros.' *Cerda*.

556 *Super hæc inimico pectore fatur*] Quæritur quid tantum iste commiserat, ut sic sæviret Æneas. Sed ubique de morte Pallantis obijcitur dolor. *Servius*.

Super hæc] Non est præpositio. Sed, insuper fatur hæc. *Cerda*.

557 *Istic nunc, metuende, jace*] Archaismos, id est, hostilis inrisio. *Istic* autem pro *hic*: 'Ἐνταυθοῖ νῦν κείσο μετ' ἰχθύσιν ὅς σ' ὠτειλῆς Αἴμ' ἀπολιχμήσονται ἀκηδέες. *Servius*.

Istic nunc, metuende, jace] Homer. II. XX. κείσαιο Ὀτρυντείδῃ. Et huic loco Virgil. institit: nam statim Hom. πάντων ἐκπαγλότατ' ἀνδρῶν: pro quibus Virgil. substituit *metuende*. Calaber etiam l. I. bis, κείσο νῦν ἐν κονίρσι. Ex his apparet, fuisse hanc militarem insultationem, quam præclare firmat locus Plutar. lib. de Deo Socratis. Θεόπομπος δὲ παραστὰς ἐκ δεξιῶν, καὶ τῷ ξίφει πατάξας αὐτὸν, ἐνταῦθα, ἔφη, κείσο. Sed quid tandem *jace*? id est, esto insepultus. *Cerda*.

Metuende] Qui te metuendum arbitratus es. *Donatus*.

Non te optima mater] Utrum vere mater, an terra patria? *Servius*.

Nunc te optima] Potius non. In aliquibus vero codicibus, deest *te*. Pier.

558 *Condet humi*] Aristoteles in Epitaphiis (si illius est liber ille) tria verba usurpat, quæ respondent Latino *condo*: videlicet in Eurypili Epitaphio κρύπτω, in Homeri κατακαλύπτω, in Laomedontis κεύθω. Eurip. in Hel. opponit, κρυπτόμενον et ἄθαρτον: et Nonnus l. xxiii. κρυπτομένοις ἀτύμβευτον πότμον. Cerda.

Patrio sepulcro] Aut etiam hinc apparet Faunum hominem fuisse, aut, ut quidam volunt, potest hoc ad matrem referri, ut dicat Æneas quod mater eum sepelire non possit in sui patris monumentis, id est, in avi ejus materni. Servius.

Onerabit] Pertinet hoc ad aggestionem terræ, et tangit genus sepulturæ, quæ contraria levi pulveris injectioni. Cerda.

Onerabit] Val. Acidalius in Vell. Lect. legit, *honerabit*: quod veteres *honoro* et *honero* promiscue dixerint: et *honorandi* verbo nihil aptius hic possit de sepulcro, et quidem paterno. Taubmann.

559 *Alitibus feris*] Σαρκοφάγοις ὀρνέοις. Plautus, 'Avi me feræ similem faciam ut prædicas.' Servius.

Alitibus liquere feris] Dicebam de hac contumelia supra. Hic adjicio Sil. l. ii. 'Deforme alitibus liquere cadaver Iberis.' Claud. Ruff. ii. 'infestoque jubet bubone moveri Agmina, Mygdonias mox impletura volucres.' Misera est conquestio illa Lucani l. iv. 'Libycas in nobile corpus Pasci aves, nullo contactus Curio busto.' Eurip. Suppl. dolens defunctorum miseriam, θηρῶν ὀρεῖνσι βορᾶν: feris montanis escam. Ibid. χάρματα θηρῶν: ludibria ferarum. Sed cum Virgil. conjungat has volucres cum piscibus, credibile illum loqui de avibus marinis, cum pugna præsertim hæc haberetur in maris litore. Horat. Epod. x. 'Opima quod si præda curvo littore Porrecta mer-

gos juverit.' Ovid. in epist. Ariadnæ: 'Ossa sup̄erstabant volucres inhumata marinæ.' Sic et Epigr. l. iii. ossa Erasippi dicuntur αἰθύλαις γνωστὰ μόναις: nota solis mergis. Cerda.

Gurgite mersum] Hunc affectum excitat Nonnus l. xxxii. Hinc ait, κύμασι τυμβεύσατο Νηρέυς. Idem.

560 *Impasti*] Ita avidi, ut semper credantur impasti, sicut de Harpyis dixit, 'et pallida semper Ora fame:' quasi de fame. Servius.

Piscesque impasti voluera lambent] Hom. Il. xxi. hanc contumeliam dat Lycæoni. Ibidem pisces dicuntur ἐρεπτόμενοι, et κείροντες adipem mortui, comedentes, rodentes. Mentio hujus ludibrii etiam est in Apollonio lib. i. ἰχθύσι κύρμα γενέσθαι: et Epig. l. iii. de Timocleo, τὸν δ' ἤδη φάγον ἰχθύες: hunc pisces devorabunt. Hunc affectum movet Ovid. Eleg. Trist. i. 2. 'Et non aquoreis piscibus esse cibum.' Et Claud. Consul. Honor. 'Largius Arctoos pavere cadavera pisces.' Cerda.

Lambent] Sunt qui reprehendant Virgilium, qui dat piscibus id verbi cum careant linguis: dicuntque consideratione fuisse Homerum; neque advertunt dici ab eodem Homer. Il. xxi. in sermone piscium, αἶμ' ἀπολιχμήσονται: lambent sanguinem. Oppian. quoque (hunc Scaliger advocat) dicit de piscibus λάμπουσι. Dicamus ergo notari hoc verbo aviditatem piscium, ideo etiam *impasti*. Nota etiam indicari a Virg. etymon piscium. Sunt enim, qui putent dictos a pascendo, in his est Isid. et alii. Ergo, 'pisces impasti.' Idem.

561 *Protinus Antæum et Lycam*] In Oblongo codice *Lyncam* est, una plus litera. Romanus, *Lucam* habet, quod ridiculum forte enupiam videbitur. Sed enim in aliquot aliis quoque codicibus, eodem modo *Lucam* scriptum inveni. Neque quod y in u mutatum sit, ut in plerisque aliis factitatum: sed quia *Lucam* eadem pene forma

qua *Lucagus* apud Virgilium Latinam esse dictionem crediderim prima producta, quæ corripitur in *Lyca*, ut ibi, *Inde Lycam ferit*: et ita apud Ovidium semper. Sic etiam reliqua ejusdem analogiæ, *Lycaon*, *Lycurgus*. Nos vero frequenti nuncupatione Elephantos comperimus *Lucas boves* appellatos a *Lucania*, ubi primum eos viderint Romani; quare *Luca* Romanum est vocabulum. Quod vero sequebatur, satis corrupte, ‘Prima agmina Turnum,’ ex antiquioribus exemplaribus recte jam scribi cœptum est *Turni*. Pierius.

Prima agmina] Qui agminis erant primi. *Servius*.

562 *Fortemque Numam, fulvumque Camertem*] *Fulvum*, ξανθόν: horum in Catalogo meminit. *Idem*.

Numam] Vellicat hæc *Macrob.* v. 15. quod *Numam*, quem *Nisus* *Æn.* ix. 454. jam occiderit, hic *Æneas* persequatur. Quasi vero in tanto exercitu duo unius nominis esse non potuerint. Ita et duo *Seresti* hic sunt. *Taubmann*.

563 *Magnanimo Volscente*] In antiquis codicibus vel s vel c tantum invenias scriptum, *Volscente*, vel *Volcente*: quod superius adnotatum est. *Pier.*

Satum] A re rustica. *Ennod.* orat. 4. ‘plantam familiæ.’ et *Nonnius* l. xxxii. ubi *Jupiter* de filio *Lacedæmone*, ὃν ἠροσάμην: quem *aravi*. *Cerd.*

564 *Ausonidum*] Pro *Ausonidarum*: sicut *Deum* pro *Deorum*: nam *Ausonidum* a genere fæminino venit, hæc *Ausonis*, et hæc *Ausonides*. *Ausonidarum* vero venit ab eo, quod est hic *Ausonida* et hi *Ausonide*. *Servius*.

Tacitis regnavit Amyclis] Inter *Cajectam* et *Terracinam* oppidum constitutum est a *Laconibus*, qui comites *Castoris* et *Pollucis* fuerunt; et cum *Glaucio* filio *Minois* in *Italiam* venerunt: et misti cum *Ausonis* ab *Amyclis*, provinciæ suæ *Laconicæ* civitate, ei inditum nomen est. *Lacones* itaque isti cum secundum *Pythagoream*

sectam a cæde omnium animalium abstinerent, et a vicinis paludibus natas serpentes occidere nefas putarent, ab iisdem interempti sunt. Unde *Amyclas tacitas* dicit, id est, *Pythagoreas*: nam *Pythagorica* est virtus quinquennale silentium. *Cicero* propter nimiam modestiam perisse illos ait, dum a finitimis accipiunt injurias, et tacent eas. Est et alia expositio: Cum frequenter falso nuntiarentur hostes, et inani terrore civitas concuteretur; lata lege cautum est, ne quis unquam hostis nuntiaret adventum. Postea, cum vere hostis veniret, nullo nunciante, ex improvviso civitas capta est. Unde *tacitæ Amyclæ* dictæ sunt, quod periire silentio. Unde *Lucilius* ait, ‘Mihi necesse est loqui: nam scio *Amyclas* tacendo perisisse.’ Vel *tacitis*, de quibus taceatur, id est, ignobiles et non dignæ aliqua opinione: vel *Hypallage* est, pro ipse *tacitus*. *Idem*.

Tacitis Amyclis] Mihi probatur secunda causa, quam *Servius* refert: tertia displicet, prima et quarta in ambiguo sunt. Sed cur secundam probo? quia præter *Lucilium*, *Silius* quoque, ‘quasque evertere silentia *Amyclas*.’ Hoc etiam *Catullus* attigit, et alludunt omnes ad *Adagium*, τὰς Ἀμύκλας ἡ σιγὴ ἀπώλεσεν: *silentium Amyclas perdidit*. Causam aliam a *Plinio* possis rimari, qui iii. 5. ‘*Amyclæ* a serpentibus deletæ.’ Ergo *tacitæ*, id est, sepultæ jam oblivione. *Cerda*.

565 *Ægeon qualis*] Ipse est, qui et *Briareus* dicitur, cæli et terræ filius. Alii hunc ex terra et ponto natum dicunt, qui habuit *Cœum* et *Gigen* fratres. Hic contra *Titanas* *Jovi* adfuisse dicitur, vel, ut quidam volunt, *Saturno*. *Servius*.

Ægeon] Qui *Briareus*: vide *Æn.* vi. 287. *Taubmann*.

Ægeon qualis, &c.] Eadem comparatione utitur *Statius* *Theb.* ii. 590. et seqq. *Emmeness*.

566 *Ignem Pectoribus arsisse*] Asper dicit, *ignem* hunc nativum intelligendum calorem, venientem ex ferocia, ut sit, Cum vim suæ crudelitatis efflaret. Alii *ignem* hunc fulminis volunt, ut sit dictum quemadmodum in primo; ‘*Illum* exspirantem transfixo pectore flammæ.’ Sane notandum *ignem* arsisse, cum igni alia res ardeat. *Serv.*

567 *Jovis cum fulmina contra*] Quia dicitur flammam emisisse oribus suis contra Jovis fulmen. Homerus nihil dicit aliud, quam centum manus eum habuisse, et auxilio eum Jovi adversus Neptunum, Junonem, et Minervam fuisse, et forte aut suum ignem, aut Jovis acceptum spirasse pro eo; ut sit *contra*, non adversus Jovem, sed similiter, a pari; ut Terentius in *Adelphis* in Capite Comædiæ, ‘*Ille* ut item *contra* me habeat, facio secundo.’ *Idem.*

568 *Paribus*] Id est, inter se paribus. *Idem.*

Tot paribus streperet clipeis] Id est, centum. Platonis locus ex Leg. I. VII. ad rem est. *Γηρυόνοῦ δὲ γένοιτο τις φύσιν ἔχων, ἣ καὶ τὴν Βριαρέω φύοιτο, ταῖς ἑκατὸν χερσὶν ἑκατὸν δὲ βέλῃ ῥίπτειν δυνατόν εἶναι.* Hinc illustrabis locum Claud. qui de Bell. Get. loquens de Typhæo, ‘cum brachia centum Montibus armaret totidem.’ *Cerda.*

Stringeret enses] Quintil. Decl. 344. ‘antequam stringere gladium cœpisset.’ Cicer. etiam dixit ‘stringere gladium.’ *Idem.*

569 *Sic*] Ut non unam manum putares; namque ad hoc pertinet comparatio, ut intelligamus eum multitudinis vice dimicasse. *Deservit* autem hic valde sævit; alias sævire deservit. *Servius.*

In æquore] Sunt codices antiqui, in quibus non *in æquore*, sed *in agmine* legatur. Sed enim magis placet *in æquore*; quia multo plus dicit. *Pier.*

570 *Intepuit mucro*] Nimia scilicet cæde. *Servius.*

Nyphei] In antiquis aliquot *Nipæi*

absque adspiratione, et per *i* Latini. Sed *Nypæi* frequentius. *Pier.*

571 *Quadrijuges*] Propter Homæoteleuton noluit *quadrijugos* dicere, et contulit se ad aliam declinationem: nam et *quadrijugus* et *quadrijugis* dicimus, sicut *inermus* et *inermis*, *exanimus* et *exanimis*. *Servius.*

Quadrijuges] In codicibus aliquot antiquis, *quadrijugos* legas. *Pierius.*

572 *Atque illi*] Equi scilicet. Nam ad superiora retulit: quod sciendum est esse vitiosum; interposuit enim, ‘*Adversa*que pectora tendit.’ *Serv.*

Longe gradientem] Longis gradibus incedentem: et est militaris incessus: aut longinquo. *Idem.*

Longe gradientem] Id est, longis gradibus incedentem. Hom. *μακρὰ βιβῶντα*; unde et Mars dicitur *Gradientus*. Et Cacula militaris apud Plautum *Pseud.* IV. 4. ‘Quin hinc metamur gradibus militaribus.’ *Taub.*

Retroque ruentes] Homero *ἐξοπλῶ ἀναχάσσεσθαι*. *Idem.*

574 *Effunduntque ducem*] Et hoc loco omisit occisum, ut supra, ‘*Dardanides contra furit.*’ *Servius.*

Rapiuntque in litore currus] Romanus codex cum altero exposito Vaticanæ bibliothecæ legunt, ‘ad litora currum.’ Unum enim currum agebat *Nypheus*. In quibusdam aliis codicibus manu scriptis, non contemnendæ vetustatis, legere est ‘*rapiuntque ad litora cursus.*’ Sed magis placet *currus*, aut *currum*: quia facta est mentio effusi ducis. *Pierius.*

575 *Bijugis*] Erit nominativus hic *bijugus*: nam alias *bijugibus* faceret, si esset formæ tertiæ declinationis; ut hic *bijugis*, hujus *bijugis* faceret. *Servius.*

577 *Rotat*] Vide *Æn.* IX. ad illud, ‘ac rotat ensem.’ *Cerda.*

579 *Adversa*que ingens] Hoc est, adversus ipse cum hasta apparuit. Et bene *ingens* visus cum adversa hasta minaretur. *Servius.*

Ingens] Ex more Epicorum, qui

suis Heroïbus semper attribuant magnitudinem corporis. Talis hic Æneas, talis Turnus, qui 'toto vertice supra est.' Talis apud Homerum Ajax, Achilles, Agamemnon, Idomeneus, et plures alii: talis Apidamus apud Apoll. Arg. i. qui μέγας. Inde etiam ab Hom. Hector ὕπερ ἑουκῶς, *similis monti*: ut etiam alii. *Cerda.*

Apparuit] Verbum tragicum ex Nota Julii Scal. Firmo exemplo, quo ille caret. In una Sophoclis pagina, ubi ad visum Orestem tragice representantur affectus ab Electra, ter habetur hoc verbum, et semper pro simplici *venio*, quo tamen relicto ad φανῆναι decurrit, id est, *apparere*, quo faciat orationem τραγικωτάτην. *Idem.*

580 *Cui Liger*] Quamvis non parum venustatis et elegantiae videatur habere lectio absque eo carminis imperfecti principio, *Cui Liger*: ea tamen duo verba passim in antiquis codicibus reperimus: quare illa præterire religio est. *Pierius.*

581 *Non Diomedis equos, nec currum cernis Achillis*] Duos objecit, a quibus est victus Æneas: nec tamen usquequaque: nameorum impetus evitavit. *Servius.*

Non Diomedis, &c.] Achillem et Diomedem non vult laudare, sed illos cum Ænea deprimit in Phrygiis, quasi dicat, in quibus versabantur imbelles. *Donatus.*

Diomedis equos] In hoc autem loco fieri allusionem ad locum Hom. ubi Æneæ equi παρέρπεσαν in pugna contra Diomedem, interpretes volunt. Non placent: nam textus Virgilii diversus est ab filo Homeri. Stat. l. xii. 'Non cum peltiferis, ait, hæc tibi pugna puellis, Virgineas nec crede manus: hic cruda virorum Prælia.' Tale et illud Turni Æn. ix. 'Haud sibi cum Danaï rem faxo et pube Palasga Esse putent.' Et illud Ovid. Met. viii. 'Discite femineis quid tela virilia præsent, O juvenes, ope-

rique meo concedite.' *Cerda.*

Nec currus cernis Achillis] In aliquot codicibus antiquis *currum*. Sed hic magis placet *currus*, numero plurali, ad amplificationem positum. *Pierius.*

Currum] E curru frequentius quam ex equo suos duces pugnantes inducunt Poëtæ Epici; testis tota Ilias, tota Æneis: fortasse quia in historiis hoc pugnae genus habet honestatem. Herodot. l. vii. Xerxen inducit in expeditione adversus Græcos ἐφ' ἔρματος ἵππων Νισάων. Apud Xenoph. l. iv. παιδ. Cyrus milites suos exhortatur ἐφ' ἔρματος. Hoc idem in pugna Darii contra Alexandrum attingit Curtius, et alii sæpe. *Cerda.*

583 *Vesano*] Hic poëta adfectionem suam accommodavit dicendo *vesano*. *Servius.*

584 *Dicta volant*] Allusum ad ἔρεα πτερόεντα Homeri; *alata verba*. Potius ad illud Il. iv. ἀνεμώλια βάσεις: proprie, *loqueris ventosa*: nam ἀνεμώλια, ἀπὸ τοῦ ἀνέμου. Calab. l. ii. 319. τὰ μὲν ἔρ που ἐτώσια πάντ' ἀγορεύεις. De verbis Drancis Æn. xi. 'Quæ tuto sibi magna volant.' Ex his Poëtam refero, non tam ad volatum, quam ad futilitatem. *Cerda.*

585 *Dicta parat*] Potest legi, *Edicta parat contra*. *Servius.*

Non Dicta parat] Nam prudens norat non lingua, sed manu utendum in bello. *Donatus.*

Jaculum nam torquet in hostem] Exemplaria pleraque ex iis, quæ fuere nobis præ manibus, in *hostes* numero multitudinis legunt. Una enim *Lucagus* et *Liger* impetum faciunt in Æneam, cujus uno tantum ictu alter moribundus volvitur, alter delapsus veniam implorat. *Pierius.*

586 *Pronus*] Pendens in verbera. *Pronus* nomen est: nam et comparatur, ut *prætor*. Si autem participium esset, fieret vitiosa locutio sine interpositione conjunctionis. *Servius.*

Pronus pendens in verbera] De hoc habitu aurigarum lege Ge. iii. ad il-

lud, 'pronique in verbera pendent.' Hic adjicio tum formam aliam, qua usus Hom. II. XXIII. κλινθῆναι ἐνπλέκ-
τω ἐν δίσκῳ. *Cerda.*

587 *Admonuit*] Præteritum pro præsentī. *Servius.*

Admonuit] Ita Ms. et vett. codd. Alii, *admoxit*. Sed illud rectius: quod et Nonius agnoscit, et *percutere* exponit. Ita apud Columellam, 'admonere flagello.' Æl. Spartianus: 'Equum expavescentem admonuit.' Quod Casaubonus huic simile ait. *Taubmann.*

Projecto] Extento, id est, antejac-
to: ut, 'Projectaque saxa Pachyni.' *Servius.*

Projecto] Habitus pugnatoris, qui projecto pede solet se librare ad ictus, et veluti pendere. Talem describit Ovid. Met. VIII. 'Ancipitemque manu tollens utraque securim, Institerat digitis primos suspensus in artus.' De Ænea Noster sequenti lib. 'in clypeum assurgat:' et de Turno I. IX. 'alte consurgit in ensem.' Eodem pene sensu Horat. Sat. II. 7. 'contento poplite.' *Cerda.*

Projecto] Protento. Macrobi. VI. 4. *Taubmann.*

592 *Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum Prodidit, &c.*] Hæc adlocutio contraria est superiori. Hoc enim continet: Objecisti mihi quod sim et ab Achille et a Diomede conversus in fugam. Te vero, o Lucage, nec equorum tarditas prodidit; quod mihi contigit cum a Diomede occisus est Pandarus, qui in eodem curru dimicabat: nec aliqua umbra equi tui sunt territi; quod factum sæpius in Homero legitur: sicut et paulo post, Turnum cogit imago deserere bella. Potest tamen et ad illud referri, quo tempore cum ab Achille nube cava Neptunus eripuit, ut in quinto commemorat. Potest et ad aliud referri, quod Nisæus paulo ante ab equis suis proditus est. *Servius.*

593 *Vānæ umbræ*] Refert hoc

Germ. ad vitium quod esse in equis pavidis solet, qui umbram timent, aut suam, aut aliorum: quod vitium in Bucephalo vicisse arte Alexander traditur. Hoc puto spectare Lucanum I. IV. nam in sermone serpentis solertissimi decipientis alios minus solertes, ait, 'Ludit, et iratas incerta provocat umbra, Obliquansque caput vanas serpentis in auras Effusæ toto comprehendit guttura morsu.' *Cerda.*

594 *Iipse rotis saliens*] Sarcasmos est, qui non morte dejectus est: per irrisionem dictum est: ille enim vulneratus ceciderat. *Rotis* autem, curru, a parte totum. *Servius.*

Iipse rotis saliens] Hæc insultatio sumpta est proculdubio ab II. XVI. ubi Patroclus ad cadentem Cebri-
nem: ὦ πόποι, ἦ μάλ' ἐλαφρὸς ἀνὴρ, ὥς ρεῖα κυβιστᾶ. Pergit multis Patroclus, et ait bonos esse saltatores in Trojanis. Attingit et Nonnus I. XXXIX. ubi, cum fieret cædes in feras maris, de moriente Delphino ait, Ἡμιθάνης σκίρτησε χορήτιδος ἄλματι μοίρης: et statim, κυβιστῆρες ὀλέθρου. *Cerda.*

595 *Frater tendebat inermes*] In codicibus aliquot pervetustis, *inertis* legitur. Id tametsi non ita placebat: quia tamen tam multis in exemplaribus inveniebamus, duximus adnotandum. *Pierius.*

597 *Per te; per, &c.*] Confer hanc orationem cum superiore Magi ad eundem Æneam, 'Per patrios manes,' &c. *Cerda.*

598 *Sine*] Permite, relinque, patere, id est, συγχώρησον. *Servius.*

599 *Haud talia, &c.*] Ardens et erectum et infensum dicendi genus. Vide Macrobi. V. 1. *Taubmann.*

600 *Morere*] Achilles ad Lyeonem supplicem Iliad. XXI. ἀλλὰ φίλος θάνα-
καί σό. *Cerda.*

Fratrem ne desere frater] Sunt qui putent allusum ad illud Plat. I. II. de Rep. ἀδελφὸς ἀνδρὶ πατρὶ, frater viro adsit; quam esse formam proverbial-

lem (τὸ λεγόμενον) ille ait. *Idem.*

601 *Latebras animæ pectus*] Definitio est pectoris, id est, in quo anima latet et continetur. *Servius.*

Latebras animæ pectus] Intelligit adactum vulnus in cor, quod vocat 'animæ latebram.' Cum quo alludit sententia Hom. Iliad. xv. ubi, *φίλον ζῖον ἦτορ*, ad verbum, *spirabam dulce cor*; quia in corde vita, et anima. Lege Aristot. l. ii. de Generat. Animal. ubi primas et ultimas vivendi partes cordi attribuit. Hippocrat. lib. de Corde, in eo constituit *πῆγὰς φύσεως ἀνθρώπου*. Tertullian. adversum Marcion. cor videtur intellexisse, eo versu, 'Per latebras animæ sepiis manante veneno.' Apulejus Florid. l. iv. dixit de anima, illam 'in corporis latibulis delitescere.' Statius Thebaid. l. ii. vocat *vitæ secreta*, cum ait, 'sæpe aspera passum Vulnere, sed nullum vitæ in secreta receptum,' id est, nullum in cor. Sic et Valer. Arg. l. iii. 'Qua stomachi secreta ferit.' Sed lubet aliter Maronem illustrare. Quid si intelligat adactum vulnus, qua *ἦπαρ συνάπτεται τῇ καρδίᾳ διὰ τῶν φρενῶν*, verba sunt Galeni l. iv. de usu Part. c. 14. 'hepar continuatur cordi per phrenas?' Huic enim parti *χιτῶνα καὶ ἀμφέσµα* natura attribuit, *tunicam et indumentum*, ut ibid. ait Galen. Itaque, non absurde Poëta potuit intelligere indumentum hoc ruptum fuisse per 'latebras reclusas:' nam ibi est vena, qua rupta mors statim nullo intervallo consequitur. Et fortasse vena hæc, est illa, quam Vates superiore libro dixit, 'spiramenta animæ.' Vide quæ de hac vena loco laudato Galenus expendens Homeri sententiam. *Cerda.*

Recludit] Hæc Musa Horat. Epod. xvii. 'Modo ense pectus Norico recludere.' *Idem.*

602 *Edebat*] Quasi ad spectaculum. Unde et 'munerum editores' vocantur. *Servius.*

Funera] Cædes, ut, 'quis funera fando Explicet?' *Idem.*

Victor Dardanius torrentis aquæ] Probatores illi codices Vaticanæ bibliothecæ, et aliquot alii, 'ductor Dardanius' legunt: quod mirifice placet: ut inferius habebimus: 'Sævæ jamque altius iræ Dardanio surgunt ductori.' Sunt etiam codices, in quibus non *Dardanius*, sed *Dardanus et torrentis aquæ*, legatur. Illud simplicius, hoc figuratius est. *Pierius.*

603 *Torrentis aquæ*] Notandum quod *aquæ* addiderit, cum absolute *torrens* dicatur. *Servius.*

604 *More furens*] Exposuit superiora Epitheta. *Idem.*

Furens] In Romano codice, *fremens* legitur. Sed hoc loco *furens* melius est, ut 'furit immissis Vulcanus habenis:' de clade enim hic loquitur, non de strepitu. *Pierius.*

Tandem erumpunt] Solutam obsidionem ostendit. *Servius.*

605 *Ascanius puer*] Syllepsis: ordo est, Ascanius et Juventus; nam *ob-sessa* et ad Ascanium pertinet. *Id.*

606 *Compellat*] De verbis *appello*, et *compello*, in re Ienocinii et amoris, quo usu hic accipit Virgil. ut etiam Ovid. Metam. viii. 'Talibus agrestem compellat Oreada dictis,' dixi alibi. Hinc in jure *appellare* est, alienam pudicitiam attentare. Justinian. l. xlvii. ff. tit. 10. l. xv. §. 15. 'Si quis virgines appellasset, si tamen ancillari veste vestitas, minus peccare videtur: multo minus, si meretricia veste feminæ, non matrum familiarum, vestitæ fuissent.' Latet et quidpiam aliud in Virg. Est *compellare*, vocare aliquem suo nomine. Dixit ergo Jupiter, 'O Juno, germana et conjux.' Sed adimit Poëta vocem *Juno*, quia ea intelligitur in verbo *compellat*. Nam si *compellat*, certe *Juno* dixit, et repetere vocem (*Juno*) otiosum esset. *Cerda.*

608 *Ut rebare*] Ut arbitraberis verum est, quod Trojani Veneris utun-

tur auxilio. Et dictum est per Ironiam: nam superflue quidam hanc orationem simplicem volunt dictam, ut re vera dicat Jupiter per se nihil posse Trojanos, quod falsum est: adeo ut Junonis oratio ad Ironiam, non ad simplicia verba respondeat. *Servius.*

Nec te sententia fallit] Hoc per parentheses dictum est. *Idem.*

609 *Vivida*] Id est, fortis: ut *Æn.* v. 'sed bello vivida virtus.' *Idem.*

611 *Cui Juno summissa*] Humilis: et quia intelligit obliqua Trojanorum accusatione impugnari suum pudorem, etiam ipsa respondet oblique. *Idem.*

Cui Juno submissa] In Romano codice 'et Juno submissa' legitur. *Pierius.*

Summissa] Humilem esse decet, quam necessitas precandi urget. *Don.*

612 *Tristia*] Vel quæ tristem faciant, vel quæ severa. Terentius, 'Tristis severitas inest vultu.' Item e contra Virgilius, 'Furias amnemeque severum,' id est, tristem. *Servius.*

614 *Vis in amore*] Refert hoc Germ. non ad βίαν, sed ad φίλτρον, et δύναμιν ἐρωτοποιόν: ita ut Poëta respiciat ad prima tempora conflati amoris inter Junonem et Jovem, cum hic transformatus in avem irrepsit sorori. Ego puto simpliciter capiendum. Solet enim amor conjugum initio esse ferventissimus, qui postea usu elanguet. Inde *Iliad.* xiv. eget Juno tot pharmacis ad excitandum Jovem; quem locum pari aura imitatur Nonnus l. xxxi. *Dionys.* *Cerda.*

Namque] Puto redundare; nam sententia integra amota hac vocula, quod unicum argumentum in aliis. Hac licentia plenissimus est *Homerus.* Sed ita redundat in Virgilio, ut addat efficaciam. *Idem.*

615 *Omnipotens*] *Omnipotens* hic ad nominandi casum refero, non vocandi, hoc est, παντοδύναμος ὢν, ut loco intelligamus poëtam insistere Rhetorico ἀπὸ δύνατοῦ: ut supra: 'Æole, nam-

que tibi Divum pater atque hominum rex Et mulcere dedit,' &c. et alibi: 'Nate, meæ vires, mea magna potentia solus:' et vii. 'Tu potes unanimes armare,' &c. *Germanus.*

Pugnæ subducere Turnum] In codicibus nonnullis, *Turnum subducere pugnæ*, legitur, transpositis dictionibus. *Pierius.*

Quin] Ut non: nam est confirmativa particula. Quidam hunc ordinem esse volunt. Namque si mihi, quæ quondam fuerat, vis in amore foret, non hoc mihi negares, quin possem pugnæ subducere Turnum. Alii hoc genus elocutionis accipiunt, ut per ea quæ in parenthesi posita sunt, reliquo sensui occurratur, non his quæ primo posita sunt: hic enim ad illud quod insertum est, 'Non hoc mihi namque negares Omnipotens, quin et pugnæ subducere Turnum, et Dauno possem incolumem servare parenti.' Alioquin dempta hac parenthesi non congruit primum cum postremo, si ita dicas: 'Si mihi quæ quondam fuerat, quamque esse decebat, vis; quin et pugnæ abducere Turnum, Et Dauno incolumem possem servare parenti.' *Plautus* in *Cistellaria*: 'Is servus, sed abhinc annos factum est xiii. cum conspicatus est primo crepusculo puellam exponi.' *Servius.*

617 *Nunc percat, Teucrisque pio det sanguine pænas*] Δεικτικὸς est. Non enim agit ut pereat: sed magis favet ejus saluti: nam statim subjicitur cur indigne fiat, 'Ille tamen nostra deducit origine nomen;' ut in secundo, 'Jamdudum sumite pænas, Hoc Ithacus velit, et magno mercentur Atridæ.' Quod autem dicit *pio sanguine*, *Æneæ* latenter eum exæquat, qui ubique inducitur cultor Deorum. *Idem.*

618 *Ille tamen*] Quanquam moriturus est, tamen a nobis originem ducit. *Idem.*

Nostra] Divina. Id est, aut Jovis,

aut Junonis, aut omnium Deorum.
Idem.

619 *Quartus pater*] Abavus: nec est contrarium quod ait supra, 'Cui Pilumnus avus.' Potuit enim fieri, ut et avus ejus et abavus a Pilumno Pilumni nominarentur. Ergo per *patris* appellationem ostendit cognationem. *Idem.*

620 *Multis*] Solet Virg. tacite mores attingere. Nolebant veteres in rebus suis certum numerum signare; nam hic expositus invidia, sugillationi, fascino: itaque ad avertendos cavillos dicebant *multa*. Quin, quod mirere, de re adhuc una dicebant etiam *multa*. Varro de Ling. Latin. 'Olim unum dicebant multa. Itaque cum in dolium aut euleum vinum addunt rustici, prima urna addita, dicunt etiamnum, Multa.' Inde fortasse pastor jactabundus Eclog. II. 'Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ,' non ausus certum numerum proferre. Huc spectant verba Festi in voce *Oppido* hæc: 'Ortum est hoc verbum ex sermone inter se confabulantium, quantum quisque frugum faceret, utque multitudo significaretur, sæpe respondebatur, quantum vel oppido satis esset.' Vides, ut non dicerent certum numerum frugum. Inde, credo, ductus mos gentium; frequenter enim centenarium, aut millenarium numerum assumebant pro quovis, ut ipsa multitudine falleretur invidia. Catullus aperte ad hunc morem Epigram. VII. 'Quæ nec pernumerare curiosi Possint, nec mala fascinare lingua:' ubi *curiosi* sunt fascinatores et magici. Ad locum Varronis, quem adduxi, pertinet risus gentilium, quem illi solebant excitare, cum dolia vini infunderent, ne videlicet audiretur numerus certus, et sic minus obnoxii essent huic malo. De qua re illustris est locus in Synod. VI. 62. hunc in modum: 'Neque execrandi Bacchi nomen, uvam in torcularibus

exprimentes, invocent, neque vinum in doliis effundentes risum moveant, ignorantia vel vanitate ea, quæ a dæmonis impostura procedunt, exercentes.' *Cerda.*

621 *Rex ætherei breviter sic fatur*] Ubique Reges breviter loquentes ostendit: 'Jupiter hæc paucis:' et, 'Tum breviter Dido vultum demissa profatur.' *Servius.*

622 *Si mora præsentis lethi*] Ex Jovis concessione quali arte egerit Juno, cognoscitur; scilicet ut Turnus possit evadere. *Idem.*

Si mora præsentis lethi, &c.] Sic Hom. II. II. inducit Jovem cum Junone consultantem de proferendis Sarpedoni fati, ei impendente jam Parca. Locum hunc monet Sulpit. ex intima philosophia sumptum; quod adstruendum sit a philosophis quibusdam, veritatem sempiternam ex æternitate fluentem mutari non posse, præsertim si ad omne genus humanum reique summam attineat; singulorum vero posse fata mutari, et produci: scilicet ex hac sententia posse Turno mortem differri, sed totius belli sortem rationemque mutari non posse. Cujus argumenti sunt et hi Lucani versus l. VI. in personâ Erichthus ad Pompejum: 'conceditur arti, Unam cum radiis presserunt sidera mortem, Inseruisse moras, et quamvis fecerit omnis Stella senem, medios herbis abrupimus annos: At simul a prima descendit origine mundi Capsarum series, atque omnia fata laborant, Si quicquam mutare velis, unoque sub ictu Stat genus humanum, tunc Thesala turba fatemur, Plus Fortuna potest.' Ejusdem sunt sententiæ et illi Æn. VII. quibus ostendit Deos retardare quidem posse fata, non penitus tollere: 'Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis; Atque immota manet fati Lavinia conjux: At trahere, atque moras tantis licet addere rebus.' *Germanus.*

Lethi] Qui ita scribunt, ducunt hanc

vocem ἀπὸ τοῦ λαθεῖν; est enim mors rerum oblivio: qui vero *letum*, ducunt ἀπὸ τοῦ λύνειν, nam mors est corporis solutio. Etenim antiplhrasim illam, *letum*, quia non *lata mors*, ἀφοσιῶμαι. *Cerda*.

Caduco] Morituro. *Servius*.

623 *Ponere*] Facere: vel, ut quidam volunt, constituere et decernere. Alii *ponere* pro *dare*, ut *Æn. xii.* ‘hæc pro virginitate reponit?’ Sane *ponere* facere; sicut *Lucilius* *Homerum* secutus, ait, ἄλγε' ἔθηκεν, id est, fecit. Alii *ponere* putare: ut solet dici; pone, me hoc fecisse. *Idem*.

Ponere] Esse Hellenismum pro *facere*, aut *statuere*, docti admonent. Certe cum *Lucan. l. v.* dixit, ‘liceat scelerum tibi ponere finem,’ nihil aliud voluit, quam statuere finem; et cum *Hom. Iliad. iv.* ἄλιον θεῖναι πόνον. In eodem lib. ἐμὸν θέμεναι πόνον ἀτέλεστον, pro, *efficere*, aut *reddere irritum laborem*. *Ibid.* τὰ δὲ πάντα θεοὶ μεταλώλια θεῖν: ad verbum, ‘ponant irrita.’ *Cerda*.

625 *Indulgentia* *indulgentia* *vacat*] Id est, sufficit. Ingenti arte locutus est: nam dicendo *vacat*, ostendit supra hoc breve spatium nullam ulterius bonam stellarum inradiationem futuram: ex quo *Turni* fata differre non posse. Unde non ait *indulgentia licet*, sed *vacat*: ac si diceret, Jam undique in mortem truditur *Turnus*, hoc tantum *vacat* spatium, id est, intervalum temporis: quasi *hoc spatium*, hic locus est, ut parumper differatur. Hinc est quod et supra ait, ‘metasque dati pervenit ad ævi.’ *Servius*.

626 *Venia ulla*] Beneficium quod te sperat mereri. Et duas habet significationes: quod petitur, ut hic, et quod conceditur, ut, ‘Si qua est victis *venia* hostibus, oro.’ *Idem*.

Venia ulla latet] *Veniam* hic *Servius* beneficium interpretatur speratum a *Junone*, ut supra haud dubie *venia* pro beneficio et gratia accipitur *Æn. iv.* ‘Extremam hanc oro *veniam*,

miserere sororis, Quam mihi cum dederis,’ &c. *Germanus*.

627 *Mutarive*] Deest posse: an mutatum iri? *Servius*.

Spes pascis inanes] Pro, ‘spe inani pascaris.’ Ita *Euripid.* in *Bacch.* ἐλπίσι ἐβόσκετο: item *Æschyl.* in *Agam.* οἶδ' ἐγὼ φεύγοντας ἄνδρας ἐλπίδας σιτοῦ μένους. *Spem pascere*, ait *Donatus*, est quasi aliquo cibo promissis inanibus optata nutrire. Vide et *P. Victor. ix. 4.* *Taubmann*.

628 *Cui Juno illacrimans*] In Romano, ‘cui Juno lacrumans.’ *Pierius*.

Quæ voce gravaris] Quæ negas fato. Vox enim Jovis fatum est: *Statius*, ‘Et vocem fata sequuntur.’ Hoc enim dicit: Utinam quæ negas voce, id est, fato, mente præstares. Nam si Jovis vox, fatum est, potest aliud fando commutare. *Gravaris* autem, negas, graviter fers: et hac elocutione non nisi per accusativum utimur: ut si dicas, ‘gravor adventum tuum,’ id est, graviter fero, gravor præsentiam tuam: nam et ipse dixit, *Quæ gravaris*: aliter non dicimus in hac significatione. Similiter etiam accusativo utimur casu, cum volumus absolutam facere elocutionem: et per gerundi modum aliquid dicere: ut, ‘Petendum mihi est equum, codicem, byrrum.’ Hinc *Virgilius*, aut ‘Pacem a Trojano rege petendum.’ Sic *Sallustius*, ‘Castra sine vulnere introitum.’ Nam si dixeris, ‘petendus est codex,’ non jam per gerundi agis modum, sed participialiter loqueris. *Servius*.

Quid si, quod voce gravaris] In antiquis aliquot exemplaribus legere est, ‘quid si quæ voce gravaris.’ *Pier.*

629 *Rata*] Firma, perpetua. *Serv.*

Rata vita] *Rata* fere passim legitur, id *Servius* admittit. Sed in Rom. cod. *data vita* habetur: quippe qui suo fato, non ferro violenter moreretur. Placet vero magis omnino *rata*. *Pierius*.

Rata] Dicebantur *rata*, quæ con-

firmata, non utcunque, sed Deorum voluntate. Martial. x. 'Dii tibi dent, quicquid, Princeps Trojane, mereris, Et rata perpetuo, quæ tribuere, velint.' Ovid. Fast. II. 'sint rata dicta Jovis.' *Cerda*.

630 *Nunc manet insolemem gravis exitus, &c.*] Sententiam Virg. ita convertit Propert. Eleg. IV. 1. 'Certa feram certis auctoribus: haud ego vates Nescius ærata signa movere pila:' et XIII. 13. 'atque utinam patriæ sim vanus aruspex.' Ita Juno optat esse vana, et ludi. Sic et Juven. Sat. VI. 'Nos utinam vani:' et Stat. Theb. IX. 'simque augur cassa futuri.' *Idem*.

Veri vana feror] Id est, sum veritatis ignara. *Servius*.

631 *Quin o potius*] Nonnulli *quin ut potius* scripsere. Exemplaria vero tria Palatina, et aliquot ex iis quæ apud me sunt, *quod ut o potius* legunt: quamvis in eorum uno desit *o*: hinc aliqui, ut versui succurrerent, *quin illud*, pro *quod* posuere. *Pierius*.

Quod ut, o potius, &c.] Quod utinam ita sit, ut ego potius inani formidine angar, et tu sententiam tuam in melius referas! *Taubmann*.

632 *Orsa*] Pro dictis et fatis. *Serv.* *Orsa*] Cum allusione ad stamina Parcarum; nam *ordiri* de telis. *Cerda*.

633 *Cælo se protenus alto, &c.*] Ex hac Musa Valer. Arg. II. 'Cum Dea se piceo per sudum turbida nimbo Præcipitat.' *Idem*.

634 *Nimbo succincta*] Id est, nubilus: quia præmisit, 'agens hiemem:' quod nisi esset, splendorem accipere-mus, qui est circa corpus Deorum. *Servius*.

635 *Illicamque aciem, et Laurentia castra petivit*] Non placet quod in codicibus aliquot antiquis *tecta* pro *castra* legitur: quamvis de urbe possit intelligi. In aliquot vero aliis codicibus legere est, mutato numero: 'Illicamque aciem petit, et Laurentia castra.' *Pierius*.

636 *Tum dea*] Potest sensu integro *Dea* detrahi. *Servius*.

Nube cava] Nominativus est hæc *nubes*: nam *nubs* non dicimus, quod ait Livius Andronicus, qui primus edidit fabulam apud nos. *Idem*.

Nube cava] Solere similes formas compingi atque efformari non ex aëre solum, sed ex nubibus, vaporibus, exhalationibus, hoc ipso Virgil. versu probat diligentissimus Delrius l. II. Disq. Magic. quæstione 27. sectione 2. Fit enim uti hac rerum mixtione facilius formæ et membra exprimantur, conglutinentur, condensentur. Juvo illum auctoritate Eurip. qui idolum illud, quo repræsentabatur Helena, vocat νεφέλης ἄγαλμα. Sed et cum ait, solere fieri spectra ex exhalationibus quæ sunt ignitæ, juvo quoque illum altero ejusdem Eurip. loco in Bacch. ubi ait, formatum a Baccho spectrum ex igne. *Cerda*.

637 *In faciem Æneæ*] Quæ Æneæ faciem habebat. Atque hoc ex decoro fictum est: ne vir fortis fugisse videretur. *Taubmann*.

638 *Jubasque*] Propter equinam candam, quæ esse solebat in galeis: unde est, 'cristaque hirsutus equina.' *Servius*.

639 *Divini capitis*] Hoc ex persona poëtæ dictum est de Æneæ intuitus futura. Nam post mortem in numerum refertur Deorum. *Idem*.

Inania] Nec a membris, nec a mente venientia. *Idem*.

Dat inania verba] Hoc est, τὰ λογοειδῆ ῥήματα καὶ φωνὰς, scilicet futilia vocabula. Unde et λογοειδία, vitium in poëmæ, quando nihil doctrinæ in se solidæ habet, sed nugax est et futile: et λογοειδής, sermonem orationemque referens et simulans tantum, cum nullius sit significationis. *Germ.*

641 *Obita*] Morte suscepta et completa. *Servius*.

Morte obita] Sumpta et completa. Imitatus Lucret. l. I. 'Cernere uti videamur eas, audireque coram Morte

obita, quorum tellus complectitur ossa :’ et IV. ‘ cum sæpe figuras Contuimur miras, simulacraque luce carentum ;’ et quæ sequuntur. Porro εἰδωλον hoc Æneæ II. v. ita describitur : Αὐτὰρ δ’ εἰδωλον τεῦς’ ἀργυρότοξος Ἀπόλλων, Αὐτῷ τ’ Αἰνείας Ἰκέλον, καὶ τεύχεσι τοῖον. Quod Scal. v. 3. cum Virgiliana umbra confert. Eum omnino vide. *Taubm.*

642 *Aut quæ sopitos*] *Quæ somnia*, pro qualia insomnia, quæ per somnum videmus. *Servius.*

Aut quæ sopitos] Hom. Od. O. τάτε φρένας ἡπεροπέυει. Physice autem poëta locutus videtur, cum vigiliæ sit sensuum usus. Vide Arist. De som. et vig. et Plutarch. in Plac. ph. an somnus et insomnia sint animi et sensuum. *Germanus.*

643 *Læta ante acies exultat imago*] Nonn. I. XXIX. tametsi de umbra loquatur, affinis est admodum Virgilio: Ὡς δ’ ὅτε τις σκίεις τόπος ἀνέρος ἄπνοος ἔρπων Ἀγχιφανῆς, ἀχάρακτος, δμῶδρομος ἀνδρὸς δδεύει, καὶ οἱ αἰεὶ σπεύδοντι συνέσπεται: *Ut autem umbratilis figura viri mortua repens Prope apparet, et absque signo, comesque cum viro incedit, Ipsumque festinantem semper comitatur.* Tales umbras Auson. in Mosell. vocat ‘ fallaces figuras.’ Eurip. in Med. ἔψυχον εἰκὼ σώματος. *Cerda.*

Exultat] *Exultare* est gaudere: et per se plenum est. Nam *insultare* est inridere inimicos: et dicimus ‘ insulto tibi:’ licet Sallustius dixerit, ‘ Multos ab adolescentia bonos insultaverat:’ id est, in ipsos impetum fecerat. *Servius.*

644 *Irritatque virum telis*] Ideo hoc arte agit Juno, et imagine decepit Turnum: quia si ei ex aperto fugam suaderet, more viri fortis ille fugæ præponeret mortem; cum præsertim ipse in sequentibus dicat, ‘ Usque adeone mori miserum est?’ *Idem.*

Irritatque] Impressi codices omnes *irritat*, r geminato, scribunt, sonet ut de nare canina litera: *irito* tamen ab ira est. *Pierius.*

Irritatque virum telis] Ovid. Metamorph. VIII. ‘ hostemque irritat ad iram.’ Vulgus Græcorum προκαλεῖσθαι. Mihi nunc ante oculos Plut. in vita Luculli. *Cerda.*

647 *Ænean aversum*] Nescio quo factum fato, ut typographi semper excendant *Æneam*, cum Virg. scripserit *Ænean* terminatione Græca in n, non in m, quod clare indicat locus in quo sum: ac proinde ut hic, ita alibi semper scribendum. *Idem.*

648 *Turbidus*] Tumens, elatus arrogantia. *Servius.*

649 *Pactos*] Nunc passivum: ut, ‘ Pacta puella.’ *Idem.*

Thulamos ne desere pactos] Cum Lavinia, εἰρωνικῶς. Quasi dicat, *Exspecta*, dum servata pactorum fide optatam duces uxorem. *Taubmann.*

650 *Tellus quæsitæ per undas*] Sic alibi, ‘ En agros, et quam bello, Trojane, petisti Hesperiam metire jacens.’ *Servius.*

Hac dabitur dextra tellus, &c.] Mortem indicat. Tale illud Claud. de Bell. Get. ‘ Hanc ego vel regno victor vel morte tenebo Victus humum.’ Inde acre illud Marii apud Plut. in ejus vita: ἔχουσι γὰρ γῆν ἐκεῖνοι, καὶ διὰ παντὸς ἔξουσιν. Infra in hoc lib. ‘ atque eadem mox arva tenebis.’ Valer. Arg. IV. ‘ Tenditur ille ingens hominum pavor, arvaque late Occupat.’ Calab. I. VI. νῦν μὲν δὴ σὺ κείσο κατὰ χθονός. Homer. Iliad. XVI. τινὰ γαῖα καθέξει, aliquem terra detinebit, id est, cadet aliquis mortuus: et Iliad. XVIII. ἀλλ’ αὐτοῦ γαῖα καθέξει: sed hic terra detinebit, id est, hic morietur. Achilles Iliad. XXI. minitans cuidam mortem, ἢ μιν ἐρύξει γῆ: illum terra tenebit: et adjicit, ἥτε κατὰ κρατερὸν περ ἐρύκει, id est, quæ fortes etiam alios tenet. Quasi dicat: ubi etiam fortissimi alii occubuerunt. *Cerda.*

651 *Vociferans sequitur*] Sequens clamabat: nam ante dixit, et sic est secutus. *Servius.*

652 *Nec ferre videt sua gaudia ven-*

tos] Proverbium est, 'Venti ferunt gaudia,' id est, lætantur incassum. Sic supra, 'sed auræ Omnia discerpunt.' Item, 'partem Mente dedit, partem volucres dispersit in auras.' *Idem.*

Nec ferre videt sua gaudia ventos] Proverbiale hoc Eurip. Suppl. λόγων δὲ παρακείμενον ὧν ἀέρι φερόμενον ὀλχεται. Horat. Od. 1. 26. ait, traditurum se *portare ventis* nimirum tristitiam et metus. Nazianz. in prim. στήλ. καὶ εἰ μὲν ψευδὲς, αἰδραὶ φέροιεν: *si falsum id est, auræ dissipent.* Apollon. Arg. 1. ἀνέμοισι δώομεν. Tibull. Eleg. 1. 5. 'Hæc mihi fingebam, quæ nunc Caurusque, Notusque, Jactat odoratos vota per Armenios.' Propert. Eleg. iv. 7. 'Fœderis heu taciti, cuius fallacia verba Non audituri diripere Noti.' Mæcius Epigram. contra Amorem, κωφοῖς πέμπε λίτας ἀνέμοις. *Cerda.*

653 *Forte ratis]* Descriptio per ἔκβασιν facta: non enim a superioribus pendet, sed antedictis adjungitur: ut, 'Insula Sicanium juxta latus.' Has autem descriptiones esse aptas et raras convenit: sicut etiam Horatius docet in arte poëtica dicens, 'Purpureus late qui splendeat unus et alter Adsuitur pannus.' Sunt enim ornati. *Servius.*

Crepidine saxi] Crepido est abrupti saxi altitudo. *Crepidines* etiam *templorum* dici ipsos suggestus in quibus ædes sunt conlocatæ; et *crepidines viarum*, id est, ipsæ eminentiæ dextræ sinistræque. Sane hic Antiptosis facta est propter metrum. *Conjuncta* ergo *crepidine*, pro *crepidini*: sicut, 'Hæret pede pes,' pro *pedi*. Est autem ablativus pro dativo. *Idem.*

Crepidine] Turneb. xxviii. 5. e perantiquo Onomastico P. Danielis *crepidinem* exponit summitatem riparum et gradum saxeam. Et notat ipse Pimpoint. Græcis etiam κρηπίδα basin et fundamentum dici. *Taib.*

654 *Scalis et ponte parato]* Unum dicit, sed per duo solens suomore: ut

'pateris libamus et auro,' id est, aureis pateris. Ergo, 'scalis et ponte parato,' erit parato scalarum ponte. Quippe scalas navium dici pontem, et conversim, allucebit tibi ex his, quæ dicta a me in hoc lib. ad illud, 'Pontibus exponit.' *Cerda.*

655 *Clusinis oris]* Thusciae civitate. *Servius.*

Osinius] Ipse est quem supra *Massicum* dixit. Ergo (ut diximus supra) *Osinius* proprium est, *Massicus* appellativum: licet posset fieri, ut duo nomina unius sint, ut est *Numa Pompilius*, *Alexander Paris*, *Numanus Romulus*. Alii volunt non eundem esse *Massicum* quem *Osinium*, nam duas civitates supra commemorat, Clusium et Cosam; et tradunt potuisse fieri, ut hic *Osinius*, rex quidem unius de memoratis fuerit civitatibus, sed sub imperio *Massici* egerit: nam et Rhamnetem et Romulum, quos in ducum ordinem non numeravit, reges fuisse dixit. Alii hunc postea κατὰ τὸ σιωπώμενον volunt venisse, quia in catalogo ejus non meminit. *Idem.*

Osinius] In codicibus aliquot antiquis, *Osirius* legitur, insolitum nomen. *Pierius.*

Clusinis Osinius oris] E civitate Thusciae. *Osinius* supra vs. 167. *Massicus* dicitur. Hunc etiam locum, quem Macrobi. v. 15. vellicat, defendit Pontanus in Antonio Dial. 4. *Taubmann.*

658 *Transilit altos]* Hoc sermone festinantis celeritas indicatur. *Serv.*

659 *Vix proram]* Ἀσύνδετον: sic enim melius. *Idem.*

Proram] Vide etymon apud Lili. cap. 21. de Navig. Arripio illud, ut quasi πρώρα dicatur, quia præcedat. *Cerda.*

Rumpit Saturnia funem] Debuit dici, 'cum rumpit Saturnia funem:' ut, 'Vix e conspectu Siculae telluris, Cum Juno æternum servans.' Ideo autem *rumpit*, ne deprehenso dolo Turnus in bellum rediret. *Servius.*

Rupit Saturnia funem] In veteribus codicibus pene omnibus, *rumpit* instanti tempore legitur. Res enim narratur in ipso actu. *Pierius.*

660 *Avulsamque rapit revoluta per æquora navem]* In antiquis omnino, *avolsam*. Sed etiam in nonnullis *advulsam* per *ad*, quod ad se traxisse significat. Scribe vero *navim* per *i*, ex antiquis codicibus. *Idem.*

Avulsamque rapit] Apollon. Arg. i. θύελλαι ἀρπάγην φέρον: *procellæ raptim egerunt*, scilicet navem. Seneca epist. 109. 'etiamsi subitus turbo toto navim meam mari raperet.' *Cerda.*

Revoluta per æquora navem] Ὑπαλαγή est, pro revolutam navem. *Serv.*

661 *Illum autem Æneas absentem in prælia poscit]* Sic melius, quam sicut nonnulli volunt, 'Ille autem Ænean absentem in prælia poscit:' ut, sicut Urbanus, 'Obvia multa virum demittit corpora morti,' de nautis in navi inventis intelligatur: quod non procedit. Nam *absens* dicitur, qui recedit: quod nunc Turno congruit, non Æneæ, qui interest præliis. Illi autem Æneas legunt, quod ita est: quia Æneas 'Multa virum demittit corpora morti.' *Idem.*

662 *Demittit corpora morti]* Hom. Il. i. ψυχὰς Ἀϊδὶ προΐαφεν, ubi signate προΐαφεν, ut Noster demittit. Sic alibi, 'demisit neci,' et, 'demittimus Orco:' itaque Ἀϊδὶ, morti, neci, Orco, pro eodem. *Cerda.*

663 *Tunc levis]* In antiquis codicibus, *tum levis*. *Pierius.*

Levis imago] Certe *levis*, quia comparata jam somnio, quo quid levius? Inde illud de imagine, 'voluerique similima somno.' Præclare apud Ovid. Metam. ix. Biblys admiratur, 'an habent et somnia pondus?' ut quibus nihil sit levius. *Cerda.*

664 *Nubi se immiscuit atræ]* Ita solent Poëtæ. De abeunte Apolline Iliad. xi. ἀνέμοισι μίγη, καὶ ἕστος ἐτρέχθη. Et ψυχή δ' ἐμίγη αἵραις.

Delph. et Var. Clas.

De anima Patrocli Il. xxii. ἥντε καπνὸς ὤχετο. Tale et illud Eurip. εἰς αἰθέρ' ὄχεται, in Helena ibid. οὐρανῷ δὲ κρύπτεται. *Idem.*

665 *Medio]* Ad medium. *Servius.*
Turbo] Vis venti. *Idem.*

666 *Respicit]* Conferatur hæc fuga Turni, oratio, affectus, cum fuga Alarici ab Italia, oratione, affectibus apud Claud. de vi. Cons. Honor. *Cerda.*

Ignarus rerum] Id est, artis, per quam evaserat. Hoc est, nesciens hoc pro salute sua factum, ideoque et ingratus; nam et queritur. *Serv.*

Ingratusque salutis] Hominem acceptæ salutis ingratum repræsentat Horat. eo versiculo: 'Invitum qui servat, idem facit occidenti.' *Cerda.*

Ingratusque salutis] Pro causa salutis: vel, ingratus de accepta salute, et nullam gratiam habens pro illis, quæ pro salute ejus facta erant: quippe qui auctorem nesciret. Ita et Gr. ἀχάριστος τῆς σωτηρίας. Notat et Scal. iv. 16. *Taubmann.*

667 *Duplices cum voce manus]* Nam 'habitus orantium hic est,' (ait Apul. lib. de Mundo), 'ut manibus extensis ad cælum precemur.' Arrian. de Epict. iv. 10. πρὸς τὸν θεὸν ἀνατείνειν τὰς χεῖρας. De Dario precante ad Solem Athen. pari verbo l. xiii. ἥψατο τῷ ἡλίῳ τὰς χεῖρας ἀνατείνων. Hom. Iliad. xviii. εὐχέο χεῖρας ἀνασχών. Sic Lucr. l. v. 'pandere palmas ante Deum delubra.' Ovid. Metam. xix. 'Fessa malis, tendensque ad cælum brachia.' *Cerda.*

Ad sidera tendit] In antiquis ple-risque codicibus tollit habetur. *Pier.*

668 *Omnipotens genitor]* Duo Antonomasiva pro uno proprio: ut, 'Tritionia Pallas.' *Servius.*

Tanton'] Pro *Tantone*: et constat mutilatas partes orationis accentum in eodem loco habere, in quo etiam integræ habuerunt; nam μόρια, id est, minores particulae, ut *que, re, ne, ce*, quotiens junguntur aliis partibus, ante se accentum faciunt, qualislibet

Virg.

10 Z

sit syllaba quæ præcedit, sive brevis sive longa: ut, *Musaque, Hujusce, Illicce, Tantone, Adduce*: et hæc mutilata similiter proferuntur, scilicet sub eodem accentu. *Idem*.

Tanton'] Erudite quidem Servius *tanton'* scribendum procuravit. Sed enim ejusmodi scriptionis usum parciissime inveni in veteribus exemplaribus: in aliquot, ubi habebatur, lectionem eam nonnulli cultro etiam impetere ausi sunt. Priscianus tamen, ubi de *ne* particula agit, eam frequentissime ait interrogativam esse: ut illud, 'Hectoris Andromache Pyrrhin' connubia servas?' et in decimo, 'tanton' me crimine dignum?' *Pier*.

669 *Expendere pœnas*] Nam præcessit crimen, et hoc sequuntur pœnæ. Inde conquestio illa apud Ovid. Metam. ix. 'patior sine crimine pœnam,' quia, 'viximus innocuæ.' *Cerda*.

670 *Quo feror? unde abii?*] Bene variavit adverbia et pronomina. *Serv*.

Quemve reducet] *Quem*, qualem: ut, 'Hunc ego te Euryale aspicio?' Et quasi nescius sui est in tanta rerum permutatione. *Serv*.

Quemve reducet] Romanus codex, et alii nonnulli, *reducit* legunt, præsentis tempore. De regressu enim suo in patriam loquitur. Est etiam in quibusdam codicibus manu scriptis, 'Quæ me fuga, Quæve reducet.' Hoc, est Quo nunc fugio? quo vero pacto revertar? Sed enim Servius agnoscit *quem*, hoc est qualem: et hæc castior est lectio apud plures. *Pierius*.

Quemve reducet] Dicit *quem*, pro *qualem* notat *Serv*. itaque particula *quem* respondebit Homérico *τόν*: qua particula usus ille pro *quem*, aut *aliquem* sæpe; ut cum ait Iliad. iv. πόλιν τὴν ἐθέλω, urbem quam volo. Eadem locutio in aliis non Poëtis. *Cerda*.

671 *Laurentisne*] Quasi deliberatio est. *Servius*.

Laurentisne iterum, &c.] Pleni his affectibus Poëta omnes: dabo paucos

illustrando Virgilio. Ajax apud Sophi. Καὶ ποῖον ὄμμα πατρὶ δηλώσω φανεῖς Τελαμώνι; πῶς με τλήσεται ποτ' εἰσιδεῖν Γυμνὸν φανέντα τῶν ἀριστείων ἄτερ; Menæceus apud Eurip. Phœniss. Ποῖ δῆτα φεύγω; τίνα πόλιν; τίνα ξένων; Polymestor apud eundem in Hecub. Πᾶ στῶ; κάμψω, πᾶ βῶ; Videatur longus Senecæ locus de Medea, ab illis verbis, 'At quo remittis?' &c. *Cerda*.

672 *Quid manus illa virum*] Syllepsis per genus: nam a manu, id est, multitudine, ergo a fœminino ad masculinum dicendo *manus* transitum fecit. Ergo figuratum et per genus et per numerum. Est autem mira defectio, id est, quid dicent? *Servius*.

Qui me meaque arma secuti] Par dolor Menelai apud Hom. Iliad. xvii. ubi veretur, ne quis Græcorum irascatur sibi, videlicet, εἰ μὲν κε λίπω Πάτροκλον, ὃς κείται ἐμῆς ἔνεκ' ἐνθάδε τιμῆς. Hæc eadem ratio reddita est a Pub. Crasso filio Marci Crassi, qui Publius, cum moneretur ut fugeret a bello, respondit, ait Plutarch. οὐδένα δεινὸν οὕτως ἔσεσθαι θάνατον ὃν φοβηθεῖς Πόπλιος ἀπολείπει τοὺς ἀπολλυμένους δι' αὐτόν. *Cerda*.

673 *Quosve, nefas*] Asper quosne legit, et adnotavit *ne* pro *ve*, quasi expletiva particula. *Servius*.

Infanda in morte reliqui] Vetustiora pleraque exemplaria, *infanda morte* legunt, absque *in* præpositione: quam elocutionis figuram sæpissime apud Virgilium inveneris. *Pierius*.

674 *Palantis video*] Intelligimus eum non longe a terris fuisse. Nam quod ait supra, 'Medio fert æquore;' ut diximus, *ad medium* accipiendum est. Aut quia *medium* dicitur omne quod est inter finem et initium: ut, 'Interea medium Æneas jam classe tenebat.' *Servius*.

Gemitumque cadentem accipio] Hinc apparet de Ænea dictum, 'Obvia multa virum demittit corpora morti.' *Idem*.

675 *Accipio*] *Vetustissimum est accipio scribere.* Sed, uti superius dictum, primum omnium Lucilius *c* in hoc verbo geminavit, teste Velio Longo. *Pierius.*

Quæ jam satis ima dehiscat Terra] In Romano codice *dehiscet* futuro tempore legitur. Sed *dehiscat* figuratius et elegantius. *Idem.*

Ima Terra] *Dolet sibi etiam infelicium vota sublata: nam in mari constitutus optares sibi hiatum non potest terræ. Imam autem terram prudenter dixit, quæ sustinet et continet maria.* *Serv.*

Quæ jam satis ima dehiscat Terra mihi] Solentissima imprecatio. Hector ita Paridi *Iliad.* vi. ὦς κέν οἱ αἶδι γαῖα χάνοι. Diomedes sibi *l. viii.* τότε μοι χάνοι εὐρεῖα χθών. Nec solum hoc verbo auctores, sed aliis: ut cum Adrastus apud Eurip. *Suppl.* κατὰ με πέδον γᾶς ἔλοι. Calab. *l. i.* per κεύθω: ὦς εἴ με χυτῇ κατὰ γαῖα κευέθαι. Xenoph. *l. vii.* de expedit. Cyri communiori verbo: εἴχομαι μυρίας ἐμέγε κατὰ τῆς γῆς ὀργυῖας γενέσθαι. Quidam apud Stat. *Theb.* v. ‘quam me prius ima sub umbras Mergat humus.’ *Cerda.*

676 *Vos o potius*] In Mediceo legere est ‘terra mihi o vos, o potius.’ adverbio exclamationis repetito. *Pierius.*

Miserescite, venti] Pro petentis qualitate: nonnunquam etiam mors videtur esse miseratio, ut hoc loco. Item supra, ‘Figite me, si qua est pietas.’ *Miserescite* autem quis ante hunc? ab eo, quod est *miseresco* et *miserescimus.* *Servius.*

Miserescite, venti] Vult ab his rapi in saxa, in rupes, et mergi syrtibus, &c. Itaque fortasse lustratus Poëtæ locus Hom. *Iliad.* vi. ubi ita complorabunda Hecuba: ὦς μὲ ὕφελ’ ἡματι τῷ ὅτε με πρῶτον τέκε μήτηρ Οἴχεσθαι προφέρουσα κακῇ ἀνέμοιο θύελλα εἰς ὕρος, ἢ εἰς κύμα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης, ἔνθα με κύμ’ ἀπόρσεε. Itaque quod Græcus εἰς ὕρος, Latinus *in saxa, in rupes*;

quod ille εἰς κύμα θαλάσσης, hic ‘*sævisque vadis immittite syrtes.*’ Sed cum dicat ‘*miserescite, venti,*’ huc pertinet illud veteris Poëtæ apud Tullium *Tuscul.* v. ‘Te, Apollo sancte, fer opem, teque, omnipotens Neptune, invoco, vosque adeo, venti.’ Tale et illud Æneid. v. ‘*ventosque in vota vocavit.*’ *Cerda.*

677 *Turnus adoro*] Id est, juxta veteres, qui *adorare* adloqui dicebant; nam ideo et *adoria* laus bellica, quod omnes cum congratulatione adloquebantur eum, qui in bello fortiter fecit. Alii *adoro* pro *oro*, ut ad vacet, et sit metri caussa additum. *Servius.*

Adoro] Dixi supra *adorare* esse proprie contingere. Fortasse melior mens alia, ut *adorare* sit manum ad os admovere, eamque osculari: ita enim cultus exhibebatur. Ducunt me in hanc mentem Plinius et Apuleius. Prior ait: ‘in adorando dexteram ad osculum referimus.’ Poster. *Apolog.* i. ‘Nulli Deo ad hoc ævi supplicavit, nullum templum frequentavit; si fanum aliquod prætereat, nefas habet adorandi gratia manum labris admovere.’ Hinc jam viri eruditi explicuere locum Iobi c. 31. et alium 3 Reg. c. 19. et unus Pithæus locum Salomonis, qui de accipiente eleemosynam ait, *osculatur manus auctoris suas*, non *auctori*: quam lectionem interpret reddidit: *osculatur manus dantis*, quia ipse legit *auctori* cum potuisset *suas*, quia legi posset *auctori*, juxta morem, quem aperui. Et quidem locus Iobi aperte pro Pithæo. Ex his de adoratione capio Minutii locum hunc: ‘Cæcilius, simulacro Serapidis denotato, ut vulgus superstitiosus solet, manum ori admovens, osculum labiis pressit.’ Admoneo, qui velit in Virg. capere per verbum *adoro*, loquor, aut precor, posse; ut dicat: Loquor ad vos, precorque, o venti, ferre ratem, &c. Festus: ‘adorare apud antiquos significabat agere, unde oratores.’ O-

vid. Fast. iv. 'Hetruscas Turnus adorat opes,' id est, precatur confugitque ad opes Hetruscorum. Ita et Apul. As. 3. 'Accusator quidam senior exsurgit, et populum sic adorat.' *Cerda*.

Adoro] Pro oro: metri caussa, ut ait Servius. Propert. i. 4. 'maneas sic semper adoro.' Juvenal. 'et pugnis conceisus adorat.' Ita *adesse* pro *esse* dixerunt: item *adstare* pro *stare*: *accredere* pro *credere*. Taubm.

678 *Syrtes*] Ubi arenosa sunt litora *syrtes* vocantur. Ergo immitte me ad sæva vada syrtium: aut ad arenosa loca, aut revera *ad syrtes*, id est, ad mundi extrema, quo me nec fama comitetur, id est, ubi me nemo sciat desertorem esse. *Servius*.

679 *Quo neque me Rutuli, &c.*] Operat esse, ubi agnoscat a nemine. Tale illud Tibull. iv. el. ult. 'Qua nulla humano sit via trita pede.' Et Propert. Eleg. i. 1. 'Ferte per extremas gentes, et ferte per undas, Qua non ulla meum femina norit iter.' *Cerda*.

681 *Mucrone Induat*] Aut καταχρηστικῶς dixit *induat*, pro feriat: aut Hypallage est, pro mucronem suo induat corpore. Si enim *induere*, est vestire; non mucrone corpus induitur, sed induitur mucro corpore, id est, tegitur et vestitur. *Servius*.

An sese mucrone Induat] Multa Servius super hac elocutione, qui *mucrone* ablativo casu legit. Sed enim Romanus codex, *mucroni* in acquirendi ponit casu: quasi dicat, Det se in mucronem. Magis tamen placet Hypallage, quum in aliis plerisque *mucrone* legatur. In Prisciani tamen codicibus, *mucronem* accusativo casu legitur, ejusmodi constructionis aliis etiam exemplis positis: ait enim, 'Coronatur illam rem, et illa re: quo modo etiam Induit.' Hor. 'Magna coronari contemnat Olympia.' Virgilius, 'Induit albos cum vitta crines.' Et, 'An sese mucronem ob

tantum dedecus amens Induat.' Apud Cæsarem tamen cum ablativo casu dictum invenies. Ut in bello Veneto: 'Acutissimis stipitibus induebantur.' *Pierius*.

An sese mucrone Induat] Deliberatio hæc proficiscitur vel a summo dolore. Abscantius apud Stat. Silv. l. v. 'Ut juvenis magno flammatus pectora luctu, Nunc implet sævo viduos clamore Penates, Nunc ferrum laxare cupit.' Vel a gloriæ aviditate, quam se sperabat consequi ex voluntaria morte. Lucan. lib. iv. 'Par animi laus est, et quos speraveris annos Spernere, et extremæ momentum abrumper lucis.' Nihil enim veteres illi gloriosius existimarunt, quam se interficere ad fugiendam omnem contumeliam. Hujus opinionis magnus patronus Seneca est. Vel tertio demum in hanc desperationem adductus est ex repentina rei mutatione. Vere enim dixit Thucyd. 'Frangi hominum feroces spiritus re illa, quæ repente accidit, et præter expectationem, ac longe aliter quam erat opinio.' Græca si quæras, sunt: δουλοῖ δὲ τὸ φρόνημα τὸ αἰφνίδιον καὶ ἀπροσδόκητον, καὶ τῷ πλείστῳ παραλόγῳ συμβαίνον. *Cerda*.

An sese mucrone Induat] Alii dicerent, ait Scal. iv. 16. Se in mucronem induat: aut, Mucronem suo pectore induat: ἐνδυσθῆναι. Cæsar de B. Gall. l. vii. 'Se ipsi acutissimis vallis induebant.' Priscian. l. 'An sese in mucronem ob t.' quod Cic. ita locutus sit Verr. ii. 'Vide in quot laqueos se induerit.' Sic et Plautus Cas. act. i. 1. 'tu te in laqueum induas.' Dicendi genus inde natum, quod, quæ inhaerent corpori, e vestimento videntur: ut notat Turneb. xxix. 24. *Taubmann*.

682 *Crudum*] Crudelem, cruentum. *Servius*.

Exigat] Aviditas mori cupientis ostenditur. *Idem*.

Crudum per costas exigat ense] In

Romano codice *durum* legas, quod forte non displiceat: in aliquot aliis ‘*erudum* per costas dirigat.’ Sed *exigat* omnino receptius. *Pierius.*

684 *Se reddat in arma*] Id est, armis. Scal. iv. 16. *Taubmann.*

685 *Ter conatus, &c.*] Sic et supra: ‘Bis conatus erat casus effingere in auro, Bis patriæ cecidere manus.’ *Germanus.*

Ter conatus, &c.] Hom. II. v. Τρις μὲν ἔπειτ’ ἐπόρουσε κατακτάμεναι μενεαίωνων, Τρις δὲ οἱ ἐστυφέλιξε φαιεινὴν ἄσπιδ’ Ἀπόλλων. Apollon. Arg. I. III. Τρις μὲν ἐπειρήθη, τρις δ’ ἔσχετο. Sed si veram imitationem Virgiliani loci quæris, ea est Iliad. VIII. ubi Diomedes furens ab Jove continetur, ut Turnus ab Junone. Versus sunt: Τρις μὲν μερμήριξε κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμὸν, Τρις δ’ ἄρ’ ἂπ’ Ἰδαίων ὀρέων κτύπε μητιέτα Ζεύς. Ab his etiam locis Ovid. Met. XI. ‘quater impetus illi In medios fuit ire rogos, quater inde repulsus Concita membra fugæ mandat.’ *Cerda.*

Utramque viam] Et gladio se transfigere, et ad litus natare. *Taubmann.*

686 *Animi miserata*] Pro ‘animo miserata.’ Nam figurate locutus est, sicut, ‘O præstans animi juvenis,’ pro animo: et ‘præstans illius rei,’ id est, illa re. *Servius.*

Animo miserata] Variant exemplaria, dum quædam *animo* quædam *animi* legunt. In quibusdam ultima syllaba vitiosa subditiacque. Sed enim Arusianus Messus in exemplis Virgilianarum elocutionum *animi* genitivo casu agnoscit una cum Servio, quæ lectio est codicis Medicei. *Pierius.*

688 *Dauni defertur ad urbem*] Ex voto Junonis, quæ supra, ‘quin’ et pugnæ subducere Turnum, Et Dauno possem incolumem servare parenti.’ *Cerda.*

Ad urbem] Ardeam: et ideo sic longe, ne ex propinquo statim rediret: et ut eum affectus retineret parentis. *Servius.*

689 *At Jovis interea monitis*] Novimus sacrilegum esse Mezentium; novimus quoque Jovem etiam exhortatum esse alios Deos ut a bello desisterent, et dixisse, ‘Rex Jupiter omnibus idem:’ quomodo ergo procedit, ‘At Jovis interea monitis?’ Dicimus primo Jovem justitiæ favere, non partibus: quod si est, jure Mezentium in Turni locum facit venire; ut justum prælium inveniat, ne una pars penitus sit a duobus destituta. Quod autem dicitur, sacrilegum Jupiter admonere non debuit: non admonet ut vincat, sed ut possit perire. Illud etiam frustra quæritur quemadmodum numini sacrilegus obedire potuerit, cum Mezentium non aperte Jupiter moneat, sed injiciat tale desiderium. Unde est, ‘Diine hunc ardorem mentibus addunt, Euryale? an sua cuique Deus fit dira cupido?’ *Servius.*

Monitis] Hic dativus venit ab eo quod est *hec monita*, nam et *hos monitus* dicimus. Unde Persius, ‘Hos pueris monitus patres infundere lippos.’ Sed a quarta declinatione, nec singulari dativo utimur, nec plurali: nam unum nomen est de his, quæ licet duplicem habeant declinationem, tamen aliquibus eorum casibus propter auctoritatem non utimur: ut *Lauri*, *lauribus*, cum et *hujus laurus* et *ab hac lauro* dicamus. *Servius.*

At Jovis interea, &c.] Quæ hic Serv. de sacrilegio vana sunt: vere incitatus est a Jove etiamsi malus, ad eum modum, quo Iliad. IV. Pallas Jovis præcepto excitat in Græcos filium Lycaonis etiam contra fœdera, ut hoc flatu bellum accenderetur. Inde Hom. τῷ φρένας ἄφρονι πείθεν. Ut ergo hoc Pallas, cur non et Jupiter ad bellum concitet furem hominem? Ceterum ad exemplum Virg. inducentis ad reparandam aciem Mezentium, Statius Capaneum lib. X. ‘Turbidus interea ruptis venientia portis Agmina belligeri Capaneus a-

git æquore campi.' *Cerda.*

691 *Concurrunt Tyrrhenæ acies*] Quæ specialiter odio Mezentii in bellum ruebant. *Servius.*

Atque omnibus uni] Non dissimile illud Livii l. xxvi. de Navio et ejus virtute: 'Postquam jam ad signa pervenerat Hispanorum, tum undique in eum fragulæ conjectæ, it prope tota in unum acies versa. Sed neque hostium multitudo, neque telorum vis arcere impetum ejus viri potuerunt.' Similia de Mezentio Virg. nam statim illum cum rupe comparat. *Cerda.*

Omnibus uni] Nam odio Mezentii specialiter in bellum ruebant Tyrrheni sive Etrusci. *Taubmann.*

692 *Unì odiisque*] Bene repetitur *uni*, ut ostendat conspirationem Etruscorum olim Mezentio incumbere. *Servius.*

693 *Ille, velut*] Scal. v. 3. *Taubm.* *Prodit in æquor*] Extenditur: hinc Juvenalis, 'Quod pelago occurrunt medio, longeque relinquunt Italiam.' *Servius.*

694 *Obvia ventorum, &c.*] Hanc rupis contemnentis omnes impetus immobilitatem ita representat Homer. *Iliad.* xv. 'Ὅς (πρῶν) τε καὶ ἰφθίμων ποταμῶν ἀλεγείνδ' ῥέεθρα' ἴσχει, ἄφαρ δέ τε πᾶσι ῥόον πεδίοι'δε τίθησι Πλάζων, οὐδέ τέ μιν σθένει ῥηγνύσι ῥέοντες. *Nazianz.* *Orat.* 28. de marinis rupibus ait, κύμασι βάλλεσθαι. *Cerda.*

Ponto] Contra pelagus: nam datus est. *Servius.*

695 *Vim cunctam*] Id est, violentiam, impetum. *Idem.*

Calique marisque] Sicut Mezentius odiorum et telorum totius exercitus. *Id.*

696 *Inmota manens*] *Manens* participii vox in Romano codice est, et in Mediceo, et in quibusdam aliis. In *Oblongo manet* verbum. *Pierius.*

697 *Fugacem*] Modo veloci, vel fugientem. *Servius.*

698 *Latagum Occupat os*] Pro 'Latagi os occupat: et est Græca figura in Homero frequens: ut si dicas ἔκ-

ρουσεν Ἀχιλλέα τὸν πόδα, id est, *Achillem percussit pedem*, pro percussit *Achillis pedem*. *Idem.*

Saxo, atque ingenti fragmine montis] Unum dicit per duo, ut non hinc longe observabam. Itaque sententia est, ferit Latagum saxo fracto ab monte. *Cerda.*

699 *Occupat os*] Bene notat Serv. dici hoc Græca figura. Tale illud *Il.* iv. ὅπότε κέν μιν γνῖα λάβη κάματος: si quando ipsum membra occuparet defatigatio. *Ibidem*: τὸν δ' ἔβαλε πρῶτος κόρυθος. φάλον ἱπποδασείης: Hunc percussit primus galeæ comum equisetæ: ubi τὸν et φάλον non concordant: sed percussit τὸν, id est, hostem. Iterum: νῖν βάλε στῆθος: ipsum, id est, hominem, percussit pectus: et *Il.* xviii. σέβας δέ σε θυμὸν ἱκέσθω: tangat reverentia animum tuum: ad verbum, 'tangat reverentia te animum.' Demum huc pertinet tritum illud Hom. τὸν δὲ σκότος ὄσος' ἐκάλυψεν. Sed in his omnibus subaudienda est præpositio κατὰ, ut dicat, κατὰ πόδα, γνῖα, στῆθος, θυμὸν, ὄσος. Ita in Virg. syntaxis est, 'occupat faciem ad os,' id est, ea parte faciem occupat, qua est os. *Idem.*

Poplite Palmum] Ea parte qua plurimum poterat. *Servius.*

Poplite] Ita l. ix. 'et succiso poplite Gigen excipit.' Apud Hom. *Il.* xiii. quispiam κατ' ἰγνύην βεβολημένος ὀξεί χαλκῷ. *Cerda.*

700 *Segnem sinit*] Qui vulneratus nihil jam efficere possit. *Servius.*

701 *Donat habere*] Græca figura: ut, 'Argenti magnum dat ferre talentum.' *Idem.*

702 *Nec non Euantem Phrygium, Paridisque Minanta, &c. Occubat: ignarum Laurens habet, &c.*] In his versibus illud observavi: in Romano codice, *Mimanta* per *m* secunda syllaba scribi, non per *n*, ut in vulgatis plebisque codicibus habetur. Inde *Theano* per vocalem quartam, non per primam. Græce enim Θεανώ. Si

quis vero quæsierit quid sibi velit structura illa duriusecula, 'urbe paterna Occubat: ignarum Laurens habet ora Mimanta;' sciât is *ignarum* ab Aulo Gellio legi passivo significato, quem ipsum hunc Virgilianum locum et Plauti et Sallustii auctoritate subfulsit, dum nonnulla recenset nomina, quæ in dextrum lævumque latus vestigia torquent. Quoniam vero in vetustis aliquot codicibus, et *occubat*, et *ignarum*, utramque dictionem subditiciam, priore abrasa lectione perspicias, nonnulli qui et ingenio et eruditione valent, codicum characteribus observatis, suspicati sunt *ignarum* adulterinam esse dictionem, et ex duabus unam effectam. Ac si legeretur, 'urbe paterna Occubat hic. carum Laurens habet ora Mimanta:' et sententiam candidiorem futuram et elocutionem elegantem. *Hic*, quippe *Paris*, de quo dictum occubuisse, Servius etiam agnoscit, *carum* vero *Mimanta* ipsi *Paridi*, cui et æqualis et comes fuerat. Sed enim non ego hæc ita asseruerim, ut contra A. Gellii auctoritatem stare velim: qui præsertim apud Ovidium eandem hujus nominis formam observaverim *Metam.* vii. 'Jamque aderat Theseus proles ignara parenti.' Quod minus adverteutes interpretes *ignota* ibi legendum putavere. Sed enim quo minus omnia possimus assequi, id etiam facit, quod multa toto opere relicta sunt imperfecta, vel ipso Virgilii de se testimonio. Quare non ego quicquam succensuerim cuiquam, qui nonnulla conviventibus oculis præterierit. Ut ea quoque tam multa, quæ in subsequenti comparatione perquiruntur: 'ac velut ille canum:' ubi unum ex duodecim locis obscuris esse Grammatici volunt. *Pierius.*

703 *Una quem nocte*] Sapit hic locus illum Homer. II. xviii. ubi de Polydamante filio Panthus, "Ἐκτορι

δ' ἦεν ἑταῖρος, ἣν δ' ἐν νυκτὶ γένοντο. *Cerda.*

Una nocte] Græci *μουνονυχὶ* et *αὐτονυχί.* *Germanus.*

Theano] Mater Minantis. *Servius.*

Theano] Dicitur quædam *Theano* ab Hom. II. vi. esse uxor Antenoria, ut etiam ab Triphydoro. Aliarum, quibus id nominis, mentio in aliis Poëtis. Itaque nihil frequentias, quam nomen unum per alios vagari. Quæ ratio facilis expediendis multis Poëtarum locis, in quibus apparet dissidium. *Cerda.*

705 *Cisseis*] Hecuba filia Cissei, secundum Euripidem in Hecuba, Πολύδωρος Ἐκάβης παῖς γεγώς τῆς Κισσέως. Nam secundum alios Dymantis est. Quod autem ait, 'Face prægnans,' hæc ratio est: quia antequam pareret, faculam se peperisse vidit in somnis. *Servius.*

Cesseis regina] Sensus est: Theano Mimantem peperit ea ipsa nocte, qua soror ipsius Hecuba Cissei *P.* Paridem: quæ quidem paulo ante facem se parere in somnis viderat. Ita Helena ad Parid. apud Ovid. 'Fax quoque me terret, quam se peperisse cruentam Ante diem partus est tua visa parens.' Porro annotat J. Hartungus, hoc exemplum Genethliacorum disciplinam impugnare: et simile esse in II. xviii. *Taubmann.*

Parim creat] Plus est, quam si diceret, face prægnans genuit Parin. *Servius.*

Urbe paterna Occubat] Subaudis, *Paris.* Quod ut non diceret, metri est necessitate compulsus. Nam deest *qui*, ut sit 'qui urbe paterna.' *Idem.*

706 *Ignarum Laurens habet ora Mimanta*] Scilicet casus sui: vera tamen lectio est *Ignarum*, id est, ignoratum, qui nesciretur: et est supina significatio, sicut in quarto, 'Liquitque volatile ferrum Nescius,' pro 'qui nesciebatur.' Alii Hypallagen volunt

esse, ut 'Mimas in Laurenti ora ignota jacet.' *Idem.*

Ignarum] Passive capias, id est, *ignotum*. Quare Mimas ignoratus? An quia sine elogio sepulturæ, et monumenti titulo? fortasse. An quia ita deformatus a Mezentio icta facie, ut non posset miser agnosci? fortasse hoc quoque. Ad hunc modum Valer. Arg. iv. de his qui interfecti ab Amyco: 'capitum mæstissimus ordo. Respicias, quibus adverso sub vulnere nulla Jam facies, nec nomen erat.' Ubi enim facies alicujus non agnoscitur, neque quis sit agnoscitur. Sic de Priamo 'sine nomine corpus,' quia avulsum caput. *Cerda.*

Ignarum] Id est, ignoratum, qui nesciretur. Sallustius: 'More humanæ cupidinis ignara visundi.' Ita et *nescius* passive usurpatur a Plauto Rud. i. 5. 'Quæ in locis nesciis nescia spe sumus.' Vide Agell. ix. 12. *Taubmann.*

Laurens habet ora Mimanta] Conquestio frequentissima in Poëtis. Erat enim tristissimum occumbere longe a patria. Inde itaque quæsitus dolor a Poëta, quod cum Paris in patria occubuisset, non idem beneficium contigisset Mimanti, cum æquales in aliis essent. *Cerda.*

Minanta] *Mimanta* legendum, a *Mimante* Thraciæ monte. *Hart.*

707 *Ac velut ille*] Antiqui ille vel magnitudini vel nobilitati adsignabant: ut, 'multum ille et terris:' et, 'Pænorum qualis in arvis Saucius ille gravi.' *Servius.*

Ac velut ille] Tò ille, ornatus tantum gratia adjectum, docet Gul. Canterus, Nov. Lect. iii. 26. ita *Æn.* ix. 809. *Taubmann.*

708 *Actus*] Coactus in retia. *Serv.*

Actus aper] Hoc in sua comparatione expressit Sil. l. i. 'Fulmineus cum Spartanis latratibus actus Cum silvam occursum venantium perdidit,' &c. *Cerda.*

Multos Vesulus, &c.] Expendit Scal. magnum fuisse aprum, quia *multos annos*. Non putant Poëtæ alii Lectori satisfacere, nisi clare rem dicant: ut cum Claud. Stil. iii. 'et si quis defensus arundine Rheni Vastus aper nimio dentes curvaverat ævo.' Sic ὄρεστέρον λέοντος Eurip. in Bacch. *Idem.*

709 *Defendit*] Textit: ut, 'Hic mihi dum teneras defendo a frigore myrtos.' *Vesulus* autem mons Liguriæ est juxta Alpes. Liguria autem cohæret Tusciæ, de qua fuerat Mezentius: unde est satis congrua comparatio. Sane de hoc Vesulo quidam duo flumina, Rhodanum et Padum, nasci dicunt; quorum unus, id est, Rhodanus, in Tyrrhenum mare, alter, id est, Padus, in Adriaticum fluit. *Servius.*

Multosque] Pro *multosque*: non enim vicina est palus Laurentia monti Vesulo, ut possit unus idemque aper intelligi. Sane *Laurentia* pro *Laurens*, nam hæc est vera et recta derivatio. *Idem.*

710 *Pastus*] Pro *pastum*: nam supra ait, *quem*. Ergo Antiptosis est. *Idem.*

711 *Inhorruit armos*] Id est, armis inhorruit. Aut certe in armos horruit, per quod erectas setas accipimus. *Idem.*

Inhorruit armos] In armos horruit, et erexit setas. Porro hanc Comp. committit Scaliger v. 3. cum Hom. Iliad. xi. et xii. quem vide. *Taub.*

712 *Irasci*] Deest est. *Servius.*

713 *Tutis clamoribus*] Præter periculum: id est, ipsi tuti. *Idem.*

Clamoribus instant] Pythius apud Germ. Valentem, item H. Stephanus in Schediasmate Virgil. et, qui instar omnium mihi est, Jos. Scaliger, Prolegom. in Manilium emendatæ Editionis, huic versui continue jungunt illos duos: *Ille autem imp.* et, *Dentibus infrendens, &c.* quod feræ magis,

quam Mezentio, iudicio omnium sanorum, conveniant. Ita Lucan. l. vi. 'Sic Libyeus densis elephas oppressus ab armis Omne repercussum squallenti missile tergo Frangit, et haerentes mota cute discutit hastas.' Taubmann.

714 *Iustæ iræ*] Quasi quibus odium est propter mortua corpora: ut, 'Mortua quinetiam iungebat corpora vivis, Componens manibusque manus.' Servius.

716 *Vasto clamore*] In Oblongo codice, *magno*: sed plus est *vasto*. Pierius.

717 *Cunctatur*] Se per omnes partes disponit. Servius.

718 *Dentibus infrendens*] Est hæc nota irarum. De apris iisdem Hom. Il. xii. κόμπος ὀδόντων, *dentium stridor*: quod l. xiii. repetit. De fera quapiam maris Val. Arg. l. ii. 'Fulmineus quatit ora fragor.' Cyrill. Alexandrinus Comment. in Amos num. 30. inter reliquas notas iræ, quibus impius debacchatur adversum justos, τῶν ἁγίων κεφαλαῖς ἐπιτρίζων τοὺς ὀδόντας: et Commentar. in Mich. num. 68. οἱ καὶ ὀδόντας αὐτῇ δυσεβῶς ἐπιτρίζοντες, καὶ ὀργὰς ἐπιθήγοντες, καὶ πᾶν εἶδος συνιστῶντες ἐπιβουλῆς. De irato Achill. Hom. Il. xix. τοῦ καὶ ὀδόντων μὲν καναχὴ πέλε. Hanc dentium notam intelligit Tertull. Apolog. verbis illis *infrendite, inspumate*. Ad hanc fortasse notam allusum a Martiali xiii. 2. ubi loquens de invidio, quod vitium cognatum iræ, 'quid dentem dente juvabit rodere?' quippe invidi strepunt. Itaque aliud agens hunc allusit. De irato serpente Opiian. Cyn. ii. ὀδόντας πεφρικῶτας: et, ἐπικροτέει γένειον. Cerda.

Tergo] Scuto: ut, 'Et venit adversi in tergum Sulmonis.' Servius.

719 *Corithi de finibus*] *Corithus* est et civitas Tusciæ, et mons, et rex, pater Dardani. Unde nunc ad quosvis potest referri 'de finibus Corithi,' Idem.

Corythi de finibus] De hac civitate vid. supra Æn. iii. 170. *Emmeness*.

720 *Grajus homo*] Oriundo quidem Græcus, sed qui nunc de Tuscia venisset ad bellum. Servius.

Grajus homo] Suffecisset *Grajus* absque τῶ *homo*: verum locutio nunc est integra; in omni enim adjectivo masculino absolute posito deest *homo*. Vid. Sanct. Minerv. l. iv. p. 306. et seqq. *Emmeness*.

721 *Miscentem*] Perturbantem. Servius.

Hunc ubi miscentem, &c.] Putat Ursin. simile esse illud Il. v. τὸν δ' ἴδεν Αἰνέας ἀλαπάζοντα στίχας ἀνδρῶν: *Hunc autem vidit Æneas devastantem ordines virorum*. De Ulyse Iliad. iv. προμάχοισι μίγντα: *propugnatoribus mistum*. et de Achille xviii. οὐδ' ἐς Ἀχαιοὺς μίσγετο: *neque Græcis miscbatur*, videlicet ad pugnandum. Noster Ge. ii. 'horrida miscent prælia:' et Liv. l. ii. 'miscere certamina.' Cerda.

722 *Purpureum pennis*] Galeam significat purpureas cristas habentem: aut certe *purpureum pennis*, pulchrum, bene galeatum: ut, 'Purpurei cristis juvenes,' id est, pulchri. Servius.

Purpureum pennis] Hypallage, nam non ipse purpureus, sed cristæ. Consule, quæ l. ix. ad illud, 'Purpurei cristis juvenes.' Tu hic colorem nota, qui placuit amanti juveni in gratiam sponsæ: hic enim color amantium est. Huc pertinet nobilis illa inventio purpuræ apud Pollucem, quem colorem Hercules puellæ suæ attulit loco egregii muneris. Cænone apud Ovid. in Epist. 'Dum moror in summa fulsit mihi purpura prora: Pertinui, cultus non erat ille tuus.' Nam scilicet erat Helenæ, in ejus gratiæ testificationem purpurea vela Paris appendit, quibus visis, intellexit Cænone Paridem jam amore captum. Hoc colore voluit Antonium demereri Cleopatra. Inquit enim Plutarch. τῶν μὲν ἰστίων ἀλουργῶν ἐκπεπετασμέ-

των. Athen. l. xiii. πορφύραν ἐνιβάλλων
de re Anacreontis impense amantis.
Idem Anacreon dormire se aiebat
ἀλιοπορφύροις τάπησι. *Cerda.*

Pactæ conjugis] Hic ordo est: conciliata primo, dein conventa, dein pacta, dein sponsa. *Servius.*

723 *Impastus*, &c.] Scal. v. 3. hæc cum Homericis Iliad. iii. 23. comparans, Ecce, inquit, quomodo dixit πεινάων, *Impastus*: in utroque verbo moles est. Cæterum ornamenta sunt maxima: 'fugacem capream:' et, 'cervum in cornua surgentem:' κεραδὸν ἐν πεινάων. *Vesana fames*: amens enim famelici fiunt etiam homines, atque eff'erantur. Unde Lucretius, 'nescit plebs jejuna timere.' Notabis etiam verbum, *suadet*: factum est: non dixit, *cogit*. Superavit hisce: superavit illis, 'Gaudet hians immane:' et, 'comas arrexit.' Illud autem, μάλα γὰρ ἐσθλὴ, impensius, hæret *Visceribus super accumbens*. In cavea enim hoc vidimus: quanto magis urgebatur pertica, tanto acrius premebat vitulum. Nonne est generosior oratio, quam μάλα κατεσθλὴ? Epiphonema pulcherrimum. Sic enim *lavat os sanguine*, ut diu post lambat. *Taubmann.*

724 *Vesana fames*] Alibi, 'Et male-suada fames.' *Servius.*

Vesana fames] Præclare, nam fames in rabiem agit. Dicebam de hoc malo libro nono, ubi etiam fames *vesana* dicitur. Hic profero Oppian. Hal. iii. 'Ὡς οὐδὲν λιμοῖο κακώτερον, οὐδὲ βαρείης Γαστέρος, ἢ κρατεῖ μὲν ἐν ἀνθρώποισιν ἀπηνής. Græcus κρατεῖ, quod Virg. *suadet*. Addit, quod imprimis ad rem Virg. de eadem fame, πολλοὺς δὲ παρασφύλασσι νότιοις εἰς ἄπην ἐνέηκε, καὶ αἰσχεῖσιν ἐγκατέθηκε. Itaque, quod Virgilius *vesaniam*, ille 'turbationem mentis.' Statius libro sexto Thebaïdos de famelico leone *rabiem* dixit. *Cerda.*

Fugacem] Velocem. *Servius.*

725 *Surgentem in cornua*] Id est,

crescentem, cornibus eminentem. *Id.*

Surgentem in cornua cervum] Id est, capite arduo, Scal. iv. 16. cornibus eminentem, Servius. Ita Ovid. Met. x. 'aut celsum in cornua cervum,' annotante Turneb. i. 23. Gr. ἐλαφος αἰπόκερος. *Taubmann.*

726 *Gaudet*] Ita de leone Oppian. Cyn. iv. cum videt prædam κεχαρημένος ἦτορ, *exhilaratus corde*: et Homer. ἐχάρη de eodem. *Cerda.*

Hians immane] Anacreon ait dedisse naturam leonibus χάσμ' ὀδόντων, *hiatum dentium*. Idem.

Comasque arrexit] Naturale enim est, ut irati leones erigant jubas. *Servius.*

Comasque arrexit] In aliquot antiquis, *Comas adrexit*, absque particula copulativa. Sed ea apposita magis implet. *Pierius.*

727 *Visceribus super accumbens*, &c.] Exemplaria quædam pervetusta legunt *super incumbens*. In Romano *lavat*: in reliquis *lavit*: quod secutus est Balbus, 'Lavitur patrios ubi victor ad amnes.' *Lavo* enim *lucās*, et *lavo lavis*, Probus et alii literati agnoscunt. *Pierius.*

Visceribus super] Græcæcicum: ita scilicet, πλευρῆς ἄπο, ἐκείνον μετὰ, ἀνδρὸς πέρι, et millena. *Cerda.*

Lavit] Ab eo, quod est *lavo lavis*: nam hoc verbum et primæ est conjugationis, et tertiæ: a qua nunc ait *lavit*. Item Horatius, 'Lavit anne crines:' item alibi, 'Neque dulci mala vino lavere.' Ergo *lavitum*, et *lavit*, sicut Plautus in Pseudolo, 'Easque lachrymis lavis,' id est, humectas. *Servius.*

Lavit improba teter Ora cruor] Pro *lavat*, ut Nonius c. 10. v. *lavit*. Ponitur autem pro polluere, teste eodem c. 6. *Improba vero ora*, pro, *insatiabilia*: ut Ge. i. 119. 'improbus anser,' (ubi vid. quæ dicta,) vel *sæva*, ut Nonius c. 4. *Emmeness.*

730 *Calcibus*] Dixi supra ad illud, 'Cædit semianimis Rutulorum calci-

bus arva.' *Cerda.*

Calcibus tundit humum] Πάθος a modo: de quo Macroh. iv. 4. Hom. λακτίζων ποσὶ γαῖαν. *Taubmann.*

731 *Infracta*] Aut nimium fracta, aut re vera infracta. *Servius.*

732 *Oroden*] Istum Oroden, virum fortem, intelligimus in fugam necessitate esse conversum. Nam ipse paulo post dicturus est ad hortandos socios, 'Pars belli haud temnenda, viri, jacet altus Orodes.' *Idem.*

Fugientem haud est dignatus Oroden Sternere] Mezentius haud se dignum est arbitratus Oroden sternere fugientem, nec ei a tergo non videnti vulnus dare; hoc enim appellat 'cæcum vulnus.' Quæ enim esset ista gloria, fugientem et aversum ferire? *Donatus.*

Fugientem haud est dignatus Oroden, &c.] Illum esse imbellem satis, qui contentus est aspicere hostium νῶτον, nec se dare in eorum conspectum, Plutarch. in Mario ait. Pertinet apud ad rem Virg. locus Hom. Iliad. xiii. ubi Idomeneus laudat Merionem, quod hostem nunquam percuteret ἐν αὐχέν', οὐδὲ ἐν νώτῳ sed semper ἢ στέρνων, ἢ νηδὺς ἀντίσσειε, ad inferendum vulnus. Rhesus apud Eurip. ait, Οὐδεὶς ἀνὴρ εὐψυχος ἀξιοῖ λάθρα Κτείνειν τὸν ἐχθρὸν, ἀλλ' ἰὼν κατὰ στόμα. De Theseo Stat. Theb. xii. 'tædet fugientibus uti Thesea, nec facilem dignatur dextra cruorem.' *Cerda.*

733 *Nec jacta cæcum*] Unum sensum et duos extulit. *Cæcum vulnus* autem, quod averso infigitur. *Servius.*

Cæcum vulnus] Duo dicit: neque fugientem voluit interficere, neque cum hasta. De fugiente jam superiore Nota, de hasta in hac. Est *cæcum vulnus*, quod fit cum hasta, aut sagitta, aut etiam gladio, si illo punctim ferias. Contra si cæsim ferias aliquem, ut solet fieri frequenter cum gladio, vulnus hoc non est cæcum, imo patens, et latum. Ratio est, quia primum illud vulnus latet in inis visceribus, neque ap-

paret, sagitta scilicet aut hasta penetrante, ad eum modum, quo libro quarto, 'et cæco carpitur igni.' Sed profero Euripidem, cujus longe elegantissimo loco maxime invitor ad meam explicationem. In Hercul. Fur. Lycus dixerat, ignavissimum fuisse Herculem, quia nunquam cominus cum gladio pugnasset, sed semper eminus cum arcu et sagittis. Defendit Herculem Amphitryo, ac dum defendit, profert hunc versum, Τυφλοῖς ὀρώντας οὐτάσας τοξεύμασιν: *Vulnerans videntes cæcis telis.* Vides, ut *cæca* dicantur tela, non quæ a tergo ingeruntur, imo quæ videntibus; ait enim ὀρώντας. Non ergo *cæcum vulnus* in Poëta, quod infertur a tergo, et non videnti. Aperio obiter cognatam locutionem Hom. Iliad. xi. ubi κωφὸν βέλος, *surdum telum*, pro imbelli. Silius l. xi. dixit, 'cæco exitio.' Eurip. in Heracl. licet alio sensu, οὐκ ἔστ' ἐν ὧψι τραῦμα. Ex dictis explico locum Martial. Epig. vii. 60. ubi ait, 'Stringitur in densa nec cæca novacula turba,' id est, non fiunt jam cædes. Est enim *cæca novacula*, quæ tota conditur in corpus. Qui enim explicant de novacula non visa, aut de furunculis secantibus crumenas, videant an possint; cum *cæcum vulnus* Virgilii, et *cæca tela* Eurip. contra illos pugnent. *Cerda.*

734 *Seque viro vir*] Tale illud, 'le-gitque virum vir.' *Idem.*

735 *Furto*] Insidiis. *Servius.*

Furto] Etiam in re belli dixit l. ix. 'hic furto fervidus instat.' et Stat. l. ix. 'Ausus erat furto dextram jactare Leonteus.' Calab. l. iii. *insidias*, dixit, et *furtim* in re simili. Κρύβδα δ' ἀνάγκιδες αἰὲν ἀγαποτέρους λοχῶσι: *Furtim imbelles semper clari-ores excipiunt insidiis.* Homerus sæpissime de eadem re λάθρα. *Cerda.*

736 *Pede nixus et hasta*] Deest *ait.* *Servius.*

Pede nixus] *Nixus* per α omnia tam vulgata quam manu scripta notant exemplaria. Probus, ut alibi dictum,

id participium ejusdem formæ dicit esse cum *Nisus* proprio nomine. *Pier.*

Pede nixus] Hoc genus contumeliæ sup. attingit Virg. in illis, 'Cui Turnus super assistens,' et 'lævo pressit pede.' *Iliad.* XIII. et XVI. ὁ δὲ λαῖξ ἐν στήθεσι βαίνων. *ibid.* λαῖξ προσβάς. *Ovid.* *Met.* VIII. 'Ipse pede imposito caput exitiabile pressit.' *Val. Arg.* IV. post interfectum Amycum a Polluce: 'Ac super insistens Pollux, ego missus Amyclis.' *Josephus Bell. Jud.* VII. 5. πεσόντα γὰρ αὐτὸν ὁ Γωνάθης ἀποσφάττει προσδραμών' ἔπειτα ἐπιβάς τῷ νεκρῷ, τότε ξίφος ῥιμαγμένον ἀνέσειε, καὶ τῇ λαίᾳ τὸν θυρεόν: et c. i. ejusdem lib. σώματα πατεῖν. *Cedren.* p. 590. τῷ στήθει προσερείσας τὸ γόνυ: *appri-mens genu pectori:* et p. 419. τοῖς ποσὶ τὸν αὐχένα τοῦτου πατήσας. Ad hoc genus contumeliæ, allusum ab *Cyrrill.* *Alexand.* in *Micheam* numero 71. κείσονται δὴ οὖν ὑπὸ πόδας τῶν πεπιστευκότων οἱ πάλαι νενικηκότες: et ab *Claud. Bell. Get.* ubi hostis Romanus, 'patrii nomen juraverat Istri, Non nisi calcatis loricae ponere rostris.' Quia, ut mortui victi premebantur pede, ita ille volebat rostra. Hæc vero hostilis insultantia destinabatur etiam ad rapienda commodius interfecti spolia, ut in *Achille* vides, qui *Iliad.* XXI. post occisum *Asteropæum*, Ἀχιλεὺς δ' ἄρ' ἐνὶ στήθεσιν ἄρουσας Τεύχεά τ' ἐξενάριζε. Respexit huc *Ovidius*, cum *Fast.* I. IV. sermone a victoribus eorumque insultantia petito de *Roma* scribit: 'Victorem terris impositura pedem.' *Cerd.*

737 *Haud temnenda, viri*] *Asper, viris*, legit: ut sit, aliis *haud temnenda*; alioqui ipse ait, 'Fugientem *haud* est dignatus *Oroden* Sternere.' *Servius.*

Pars belli haud temnenda viris, &c.] In *Mediceo* codice *vir* legitur, cum paraphrasi, quæ vocandi casum innuat. *Pierius.*

Altus] *Magnus*: ut, 'Sic pater ille Deum faciat, sic *altus* *Apollo*.' *Serv.*

Jacet] *Signate jacet.* *Senec. Benef.* II. 12. 'eo more jacuisset, quo victi hostes victoribus jacuere:' et *Hercules* apud *Eurip.* de filio, quem interfecerat, πέπτωκε μοι, *jacet*, aut, *cadit mihi*: et in *Elect.* κείμενον πέδῳ: *jacentem in solo*, de hoste interfecto. *Cerda.*

Altus Orodes] *Alti* significatio plenam tenet laudem. Ita in laude urbis *Romæ* exprimenda cum nihil fortius reperisset *Poëta*, ait, 'atque altæ mœnia *Romæ*,' *Æn.* I. 11. Et quid si ad *Ætymon* respexit, παρὰ τὸ ὄρος: ut sit Ὀρώδης, *montis instar.* *Taub.*

738 *Pæana secuti*] *Pæan*, proprie *Apollinis* laus est: sed abusive etiam aliorum dicitur. Unde *Pindarus* opus suum, quod et hominum et Deorum continet laudes, *Pæanas* vocavit. Quamvis quidem alium *Pæana* esse, alii *Apollinem* velint; sed vere, *Pæan*, *Apollo*: tamen *Pæana*, carmen esse victoriæ *Æschylus* docet, quod ideo *Apollini* dicatum est, quia malorum avertendorum potens est; unde et ab *Homero* ulticem immittens pestilentiam inducitur. *Servius.*

Latum Pæana] *Carmen*, quo milites se invicem acuunt successu aliquo alucente felici. Inde *Plato* *epist.* 7. πολεμικὸν vocat *Pæanem bellicum*, ut qui caneretur in ipso bello; quam rem hic exhibet *Virg.* *Plut.* in vita *Marcelli* perscrutans causas *Jovis Fretii*, καὶ γὰρ νῦν ἐν ταῖς μάχαις, ὅταν διώκωσι τοὺς πολεμίους, πυκνὸν τὸ φέρε, τουτέστιν, παῖε, παρεγγυῶσιν ἀλλήλοις: et quidem *παῖαν* ἀπὸ τοῦ *παλεῖν*, *ferire*. Sunt hæc consona his, quæ in *Hym.* *Apollinis* scribit *Callimachus*, ubi ait, cantas hujus originem esse non post interfectum *Pythonem*, sed cum interficeretur; nam tum *populus Delphicus* clamabat, ἦ, ἦ πατῶν, ἦ βέλως. *Latona* etiam fertur, cum invaderetur a *Pythone*, sic exhortata puerum *Apollinem*, ἦ παῖ, ἦ παῖ. Itaque hic primus ortus *Pæanis*, sed postea hic *rhythmus* traductus ad

celebrandam victoriam: et hæc sunt, quas φῶδας ἐπινικίους vocat Cyrill. in Amos num. 12. et Cedren. p. 562. ita conjungit, μετὰ παιάνων, καὶ ἐπινικίων εὐφημῶν, istæ autem post victoriam. Et hunc, credo, cantum intellexit Appian. in Libyc. ubi scripsit, βοῆς δ' ὡς ἐπὶ νίκης γενομένης. Inde Josephus Bell. Jud. vii. 16. μετὰ κρότου καὶ χαρᾶς ἐπαιάνιζον ἐπὶ τῇ νίκῃ. Ubi verbum, ἐπαιάνιζον ducit te ad Pæanem. Hom. Il. xxii. ἀείδοντες παῖθ' ὅνα κοῦροι Ἀχαιῶν· et Oppian. Hal. l. v. νίκης παῖθ' ὅνα κυδαίνοντες. Assumptus est præterea Pæan ad res alias longe a bello diversas. Ad luctum, testis Lysias in orat. Funeb. ἀκούοντες δ' ἐν τούτῳ συµµεµιγμένον ἑλληνικοῦ καὶ βαρβαρικοῦ παιῶνος· Vidi etiam ejus usum in conviviis. Profero testem Demosth. qui de Fals. Legat. καὶ συνεστεφανοῦτο, καὶ συνεπαιώνιζε Φιλίππῳ, καὶ φιλοτησίας προῦπινε. Et quidem Pæanam cantatum in conviviis hæc forma, iō Pæan, Athenæus scribit l. xv. Videatur et Clemens Pædag. ii. 4. *Cerda.*

739 *Ille autem expirans*] Solent Poëtæ morti vicinis scientiam futurorum tribuere. Ita et Hector Achilli mortem prædicit: ejus verba Scal. cum his Orodís confert, v. 3. *Taub.*

740 *Nec longum latabere*] Duo dicit: Nec diu letaberis, nec diu me indefenso: Homeri autem more, morienti dedit scientiam futurorum. Longum autem pro longe, nam nomen est pro adverbio. *Servius.*

Nec longum latabere] Tale illud Claud. Ruff. i. 'non ulterius bacchabere demens:' et l. ii. 'Nec mea securus ridebis vulnera victor.' Tale et illud apud Hom. Il. xvi. ubi, cum maxime exultaret Hector spoliis Achillis, tunc illi canitur σχεδόνθεν δέ οἱ ἦεν ὕλεθρος: et apud Calab. l. iv. gloriabundo Ajaci canitur, nescire ὅττι κακὸν μέρος ἐντυε δαίμων: et ibidem Ajax ipse gloriabundis Trojanis ita canit: Οὐ μάλα θαρσέσουσι, καταζώον-

τος ἑμοῖο. Tò longum est, in longum tempus, ut illud, 'æternumque sedebit,' id est, in æternum tempus. Apage, ut ista sint adverbia, sed vere adjectiva, quæ pendent a præpositiōibus. Nam Livius l. iv. 'in æternum urbe condita.' Centena hæc. *Cerda.*

Te quoque fata] De verborum horum dispositione, Scal. iv. 48. *Taub.* 742 *Subridens*] Per iracundiam ridens loquitur. Unde per inrisionem dictum accipitur. *Servius.*

743 *Ast de me divum pater atque hominum rex Viderit*] Id est, viderit utrum Mezentio possit nocere ille, quem vos Deorum et hominum creditis esse rectorem. *Idem.*

Nunc morere: ast de me, &c.] Achilles ad Hectorem Il. xxii. Τέθναθ' κῆρα δ' ἐγὼ ποτὲ δέξομαι, ὅππότε κεν δὴ Ζεὺς ἐθέλῃ τελέσαι, ἧδ' ἀθάνατοι θεοὶ ἄλλοι. Bene censet Scal. plus militis spirare Mezentium quam Achillem, qui sic, 'Morere: fatum ego tunc suscipiam, cum Jupiter voluerit perficere, et Dii alii immortales.' Quid hoc ad illud? 'Tu morere: de me Jupiter viderit,' quasi contemneret eas minas. Præclare scripsit Claud. Eutrop. ii. quæ possis nunc in Mezentium vibrare: 'omne futurum Despicitur, suadentque brevem præsentia fructum, Et ruit in vetitum damni secunda libido, Dum mora supplicii lucro, serumpque quod instat Creditur.' Eurypilus apud Calab. l. vi. ita respondet Machaoni: Νῦν μὲν δὴ συ κείσο κατὰ χθονὸς, αὐτὰρ ἐγὼ γε ὅσσοιρον οὐκ ἀλέγω, καὶ εἰ παρὰ ποσσὶν ὕλεθρος Σήμερον ἡμετέροισι πέλει λυγρός. *Cerda.*

744 *Eduxit corpore telum*] Quo facilius posset perire. Lucanus, 'Non eget ingestis, sed vulsis corpore telis.' *Servius.*

745 *Dura quies*] Blanda et contraria: sic dictum ut 'sominus ferreus.' Est autem Homeri comparatio, ὥς δ' μὲν αὐτοὶ πεσὼν κοιμήσατο

χάλκεον ὕπνον. *Servius.*

[*Olli dura quies oculos, &c.*] *Senec.* 'Nox oculos premit.' *Horat.* de sopore hoc mortis ait, *urget*, ut et *Virgil.* statim. Quæ duo verba *premo*, et *urgeo* non abludunt ab hac *dura quiete*. Neque *Hesiod.* *Theog* qui de Somno et Morte *δαιμόνιοι θεοί*, *graves Di.* *Cerda.*

[*Ferrens urguet Somnus*] *Hom.* supra, *χάλκεον ὕπνον*: et *Epig.* l. v. *ἔγρεο, Κονσταντίνε, τί χάλκεον ὕπνον ἱάβεῖς*; sic et *κοιμᾶσθαι* *Sophocli* in *Elect.* pro interire, et *εἶδειν* *Æschylo* in *Eum.* et *Plutarch.* *πάλιν τέ πού φησι θάνατον εἶναι χάλκεον ὕπνον, τὴν ἀναισθησίαν ἡμᾶς διδάξει πειρώμενος*, aliorum, quam hic poëta, ferrum somni referens. Ut autem hic *Maro* 'æternam noctem,' *Catul.* 'Nox est perpetua una dormienda.' *Horat.* 'Ergo *Quintilium* perpetuus sopor *Urget.*' *Germanus.*

[*Ferrens somnus*] Expressit *Hom.* *Il.* xi. *χάλκεον ὕπνον*. De quo *Turn.* xix. 16. et *Scal.* v. 3. et *iv.* 16. et *iii.* 10. *Taubmann.*

[*In æternam clauduntur lumina noctem*] *Homerus* *Iliad.* viii. *ταηλεγέος θανάτοιο*, quasi dicat, *mortis longam quietem afferentis*. Quod *Horat.* *Od.* iv. 9. 'urgetur longa nocte:' et *Od.* iii. 11. 'longus sopor,' pro morte: et *Od.* i. 24. 'perpetuus sopor,' pro eadem: et *Catullus*, 'Nox est perpetua una dormienda.' *Propert.* *El.* ii. 15. 'Nox tibi longa venit,' id est, mors. *Seneca* *Trag.* in *Octav.* 'Inferum sedes, toros *Stabiles* futuros spondet æternæ domus.' *Cerda.*

[*Noctem*] *Sumi noctem* pro morte ex adductis liquidum, tum ex *Æschyl.* *ἐν χορῷ. τοὺς δ' ἄκραντος ἔχει νόξ*. Quem ad locum interpres: *ἀντὶ τοῦ αἰώνιος θάνατος*. Ait vellicet dici, noctem *acranton* pro morte perpetua. *Horat.* 'Jam te premet nox.' *Sen.* in *Oct.* 'Nox oculos premit.' *Idem.*

[*747 Cædicus Alcathoum*] Hoc loco est confusio in aliquibus nominibus:

nam quis sit *Trojanus*, quis sit *Rutul.* *ignoratur.* *Servius.*

[*Partheniumque Rapo*] *Reprehendunt Poëtam*, quod nomina confuderit. At *Turn.* xxix. 24. eum calumnia liberat: atque, nominibus distinctas esse nationes, cum Latina nomina voluerit esse *Rutulorum*, Græca *Trojanorum.* *Taubmann.*

[*748 Rapo*] *Rapon* dicitur sicut *Tarchon*, sed metri caussa detraxit *n*, propter *Synalœpham*: sicut supra, 'Haud procul hinc *Tarcho* et *Tyr-rheni* tuta tenebant.' *Servius.*

[*750 Infrenis equi*] Casu equi asperiri, qui frenorum sperneret regimen. *Infrenos* autem etiam homines dicimus: ut, 'Hinc *Numidæ* infreni cingunt.' Dicimus et *infrenus*, et *infrenis*, sicut *inermis* et *inermis*. *Id.*

[*Infrenis equi*] *ἵππος ἀχάλινος, ἀχαλίνωτος*, effrenis: supra *infrenare* *currus* alia significatione dixit. *German.*

[*751 Processerat Agis*] Scilicet contra *Messapum* dimicaturus; quem nequivit: nam a *Valero* antequam ad *Messapum* perveniret occisus est. *Servius.*

[*Processerat Agis*] In codicibus aliquot antiquis *Ages* legitur. In aliquot etiam *Hargis*. Sed *Agis* receptum. *Pierius.*

[*752 Haud expers*] Non ignarus virtutis parentum. *Servius.*

[*753 Dejicit Atronium Salus*] Pro *Atronium*, at *Cronium* in quibusdam codicibus inveni. Sed *Atronium* in castigatioribus. *Pierius.*

[*754 Insignis jaculo, &c.*] In Romano codice pro *insignis*, *insidiis* legitur. Mox quæ fuerint *insidiæ* subiungit, 'Jaculo et longe fallente sagitta.' Sed *insignis jaculo* omnino recepta lectio. Est et *sagitta* per et, quam diximus a sagaci ictu dictam. *Idem.*

[*Jaculo et longe fallente sagitta*] *Jaculo* pro 'longe fallentis sagittæ,' nam *ἐν διὰ δυοῖν* dixit: ut, 'Hamis auroque trilecem.' Item, 'molemque

et montes insuper altos.' An longe, valde? *Servius*.

Longe fallente sagitta] Dixi jam l. ix. ubi par hemistichium; vs. 572. *Cerda*.

755 Jam gravis æquabat luctus, &c.] Eurip. ἦν δ' ἄγων ἰσόρροπος. Hom. Il. Θ. ἐνθα δ' αἶμ' οἰμωγή τε καὶ εὐχολή πέλεν ἀνδρῶν Ὀλλύντων τε καὶ ὀλλυμένων. Et Eurip. in Suppl. συνῆψαν ἀλκὴν, καὶ κράτουν, ἥσσωντο τε· idem, ἐκτεινον, ἐκτείνοντο, καὶ παρηγγύων Κελευσμὸν ἀλλήλοισι. Sophocl. in Antig. κτανόντας τε καὶ θανόντας βλέποντες ἐμφυλλούς. Calab. viii. μάχη δ' ἔχεν ἴσα τάλαντα. *Germanus*.

Mavors] Fortuna bellica. *Servius*.

756 Funera] Mortes. *Idem*.

Cædebant] Legitur et cedebant, id est, terga vertebant: secundum quod ruebant, insequiebantur, significat. Si autem cædebant, id est, occidebant: ruebant, id est, cadebant. *Idem*.

757 Neque his fuga nota, nec illis] In antiquis neque, quod repetitum venustus videtur. *Pierius*.

758 Iram miseratur inanem] Generaliter dicit omnem iram bellicam: ubi enim tam inanis iracundia est, quam in bello, ubi ut pereamus irascimur? Aut quia nulla causa tam justa est, ut propter ea bellum geri debeat, nam ideo ait, 'tantos mortalibus esse labores.' An inanem non juste conceptam? sic inanes fletus Aristei, ut qui scilicet tanti non fuerint, propter quos ille sic lamentaretur. *Servius*.

759 Amborum] Pro utrorumque. *Idem*.

Et tantos mortalibus esse labores] Θεοὶ ρεῖα ζῶντες Homero: unde Lucretius l. xi. 'Nam pro sancta Deum tranquilla pectora pace, Quæ placidum degunt ævum, vitamque serenam.' *Ursinus*.

Et tantos mortalibus esse labores] Ait Macrobius v. 16. Virgilium accepisse occultissime hoc ab Hom. nam

is cum dixisset, θεοὶ ρεῖα ζῶντες, quo significat Deos sine labore vivere, Virgil. hoc dissimilate expressit; cum Deos induxit miserantes labores mortalium, quibus scilicet ipsi carent. Vide hunc in locum Collectorem Symbolarum. Certe si vera est Macrobius conjectatio, potuisset locum alium commode afferre ex lib. II. xxiv. ubi ita ait, Ὡς γὰρ ἐπεκλώσαντο θεοὶ δειλοῖσι βροτοῖσι, Ζῶειν ἀχρυσμένους· αὐτοὶ δέ τ' ἀκηδέες εἰσὶ. *Cerda*.

761 Pallida Tisiphone] Non ipsa Dea, sed effectus furiae, id est, furialis ardor, hoc est, insania. *Servius*.

Tisiphone media inter millia sævit] Sic supra l. viii. 'sævito medio in certamine Mavors.' Apud Hom. II. xviii. in scuto Achillis inter sævientes milites versantur Ἐρις, Κυδοιμός, Κῆρ· Contentio, Tumultus, Fatum. Optima est Calabri poësis l. xi. hæc, Ἐν γὰρ δὲ μέσσοισιν Ἐρις, στονόεσσα δ' Ἐνὺ ὤρω Σπρωφώντ', ἀργαλήρσιν Ἐρινύσιν ἵκελαι ἄντην, Ἀμφω ἀπὸ στομάτων ὄλοδον πνέουσαι ὄλεθρον: In medio eorum Contentio, et Bellum tristisonans Versabatur, sævis Furiis assimiles, Amboque c faucibus funeream spiritantes necem. Omitto longum ejusdem locum l. x. ubi Contentio, Timor, Pavor volitant inter acies. Stat. Theb. xi. 'Sed mala Tisiphone trepidis inserta ministris Astat, et inferno prævertit vota Tonanti.' *Cerda*.

763 Turbidus] Ex hac Musa Sil. l. v. 'Turbidus extemplo trepidantes milite mæsto Invadit cuneos.' Representat mihi Virgilianus versus hominem πνεύματος ἀκμαίου γέμοντα, ut loquitur Plut. in vita Sertor: id est, plenum vividi spiritus. Nam hæc vox in Poëtis non turbatum hominem notat, sed turbini similem, ut cum de Myrmidonibus ait Gal. l. xi. βίην ἀτάλαντον ἀέλλη Ἐν στέρνοισι ἔχοντες: habentes in pectoribus vim similem procelle. *Idem*.

Ingrreditur] Verbum militare. De

Neptuno eunte ad bellum II. XIII. *Κραιπνὰ ποσὶ προβιβάς*: ibid. de Deiphobo, *κοῦφα ποσὶ προβιβάς*: ibidem inducit Othryoneum ὕψι βιβάντα: ibid. Hector *προποδίζων*, et *προβιβῶντι* et Ajax *μακρὰ βιβάζων*. Plenus Homer. *Idem*.

Orion, Cum pedes incedit medii per maxima Nerei Stagna] *Orion* (ut etiam in primo diximus) *Ænopionis* filius regis fuit, ei concessus ab Jove, Mercurio, Neptunoque susceptis hospitio. Hic venator immensi corporis fuit, qui quodam tempore susceptus a rege *Ænopione*, cum vellet ejus filiam vitare, ille iratus opem Liberi patris, cujus erat filius, imploravit: Is Satyros misit, qui soporem infunderent *Orioni*, et sic velut vinctum (*Ænopioni* traderent arbitrio ejus puniendum. Tum ille *Ænopion* sopito ei oculos sustulit. Cæcus itaque *Orion* cum consuleret quemadmodum oculos posset recipere, responsum est ei posse hoc fieri, si per pelagus ita contra Orientem pergeret, ut loca luminis radiis Solis semper offerret. Quod ille efficere ita potuit: nam cum audisset strepitum Cyclopum Jovi fulmina fabricantium, sono ad eos ductus est, unum de his suis humeris superposuit, et eo duce oraculi præcepta complevit. Non autem incongrue fingitur potuisse ire per medium pelagus, quasi filius pro parte Neptuni. Hæc autem comparatio pertinet ad solam corporis proceritatem. Alii hunc *Orionem* tantæ magnitudinis dicunt fuisse, ut nulla eum altitudo maris ingredientem potuerit morari, unde inter sidera receptus. Sane *Pedes incedit pro incessit*, præsens pro præterito. *Per maxima autem Nerei stagna*. Epitheto elevavit *Tapinosim* more suo. *Servius*.

Quam magnus Orion] Par illa comparatio Calab. I. II. de Achille, ὅς δ' ἐν μέσσοις ἦν, Τιτάνεσσι πολυθενέσσιν ἐοικώς: qui per medios ibat prava-

lidis Titanibus similis. De prodigiosa mortalium olim magnitudine nos alii cubi, et tu vide Magium I. 4. *Miscell. Cerda*.

764 *Cum pedes incedit*] Hinc suam Musam ornavit Claud. Rapt. I. III. 'rapitne Typhœia cervix Inarimem? fractane jugi compage Vesevi Alcyoneus per stagna pedes Tyrrhena cucurrit?' Similis et illa poësis *Æn. III. de Cyclope*, 'graditurque per æquor Jam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit.' Possis Poëtam referre ad fabulam, ut omnes ante me interpretes; quippe *Orion* a patre Neptuno impetravit, ut super mare graderetur. Sed quid si Poëtæ mens alia? itaque referre possum comparisonem ad *Orionem* stellam incumbentem mari, et excitantem procel-las: talis erat inter vasta armorum Mezentius. Ducor in hanc mentem versibus Theocrit. εἰδ'. ζ. cui videtur Poëta hæsisse. Ait ille, Ἔσεται Ἀγεάνακτι καλὸς πλόος ἐς Μιτυλάναν, X' ὅταν ἐφ' ἐσπερίοις ἐρίφοις Νότος ὑγρὰ διώκῃ Κύματα, κ' Ὁρίων ὄτ' ἐπ' ὠκεανῶ πόδας ἴσχη. *Idem*.

765 *Stagna*] Turneb. III. 19. notat, Græcos etiam ἄλμην crebro appellare mare, atque etiam *Oceanum*. Simili forma Apollonid. in Epigr. de Urinatore dixit νηρῆς τεράχη, quæ hic 'Nerei stagna.' Noster tamen epitheto elevavit tapinosin. *Taubmann*.

Viam scindens] Lucretius libro secundo, *vias rescindere*. Oppianus Hal. I. ἔδυνον περόωσι θαλάσσης. *Cerda*.

Viam scindens] *Æn. VI.* 'Ille viam secat ad naves.' *Taubmann*.

Humero supereminet undas] Proceritatem quidem corporis aptius significare non potuit. Tradunt tamen alii *Orioni*, qui venator immensi fuit corporis, a patre Neptuno hoc datum esse, ut super mare ambularet: ut *Iphiclo*, super aristas segetis. Vide *Servium* et Turneb. XXVII. 28. *Idem*.

766 *Referens*] Pro ferens more an-

éiquo, nam re abundat. *Servius.*

Aut summis referens, &c.] Ditabunt locum istum, quæ dixi Æn. ix. ubi Pandarus et Bitias comparantur quereubus. *Cerda.*

768 *Tulis]* Ita etiam post comparationes Hom. ut Il. iv. τοῖος ἔην Τυδεύς: et xvi. τοιοῖο Μυρμιδόνων ἡγήτορες: et sæpe alibi. *Idem.*

770 *Imperterritus]* Prima est compositio, non secunda: nam hoc est *terrītus*, quod et *perterrītus*: et tunc est vera compositio cum sermonis natura convertitur. Sane *imperterrītus* quis ante hunc? *Servius.*

771 *Mole sua stat]* Hoc est, in sua mole, ut dicitur 'in vestigio.' *Idem.*

Stat] Verbum militare: quod cum multa probent, placet adducere locum Joann. Chrysost. ex Orat. 23. in Epist. ad Ephes. εἰ γὰρ ἐπὶ τῶν πυκτευνόντων καὶ παλαιόντων τοῦτο πρὸ τῶν ἄλλων παρεγγυᾷ, τὸ ἐστάναι, πολλῶ μᾶλλον ἐν τοῖς πολέμοις καὶ τοῖς στρατιωτικοῖς πράγμασι. *Cerda.*

772 *Spatium emensus, quantum satis hastæ]* Speciosissima elocutio. *Serv.*

Quantum satis hastæ] Hom. Il. xv. ὅσον τ' ἐπὶ δούρῳς ἐρῶν ἵνεται, ὅππότε ἄνῃρ σθένης πειράμενος ἦσει: et Iliad. xvi. Ὅσση δ' αἰγάρης ῥιπὴ ταναοῖο τέτυκται. *Cerda.*

Quantum satis hastæ] Ita Æn. xi. 'Jamque intra teli jactum progressus aterque.' Supra: 'contiguum missæ fore credidit hastæ:' et Soph. ξύμμετρος βάλλειν. *Taubmann.*

Spatium emensus, quantum satis hastæ] Silius l. iv. 'Haud mora, jam tantum campi dirimebat ab ictu, Quantum impulsa valet comprehendere lancea nodo:' et l. xii. 'mediūque jacebat Tantum ad bella loci, quantum transmittere jactæ Sufficeret hastæ.' *Emmeness.*

773 *Dextra mihi deus]* Sic dictum est, ut, 'In manibus Mars ipse viri,' ut non alium sibi putet Deum esse sacrilegus, quam dextram et fortitudinem. *Servius.*

Dextra mihi deus] Procedunt hæc ex impietate Mezentii, qui dextram suam et gladium putaret Deum esse, neque se egere veris Numinibus. De Annibale Sil. xi. 'Cui nunc pro fœdere, proque Justitia est ensis.' Ab eodem l. v. Flaminius inducitur simili impietate ita loquens, 'Divus sat magnus in hostem Augur adest ensis.' Est hoc quod Eurip. in Ione: Ὅσ' ἀσπὶς, ἔγχος θ', ἥδε σοὶ παμπησία. Et de Polynice idem in Phœniss. Ὀπλισμένος δὲ χεῖρα τῷδε φασγάνῳ, τὰ πίστ' ἐμαντῶ τοῦ θράσους παρέξομαι: Apud Plutar. Crassus tantum abfuit, ut curaret Deorum prædictiones, ut ridens dixerit ad circumstantes, qui pavefacti et percūsi, ἀλλὰ τῶν γε ὕπλων οὐδὲν ἂν ἐκφύγοι τὰς χεῖρας: quasi unis tantum armis fideret, non religioni. Apud Homer. Iliad. ix. Ulysses ait de Hectore, illum in pugnis nihil colere Deos, οὐδέ τι τίει θεούς: et ibid. Hector ipse loquens de Deorum auguriis, ita ait: τῶν οὔτι μετατρέπομ', οὐδ' ἀλεγίζω. De Capaneo Stat. Theb. ii. 'Virtus mihi numen, et ensis:' et l. x. ita superbissime idem Capanens, 'ades o mihi dextera tantum, Tu præses bellis, et inevitabile Numen, Te voco, te solum, Superum contemptor, adoro.' Idem Capaneus apud Eurip. Suppl. ait delecturum se Thebas, θεοῦ θέλοντος, ἣν τε μὴ θέλῃ. Deriades dux Indorum apud Nonn. l. xxi. ait se contemnere Saturnum, Jovem, Bacchum, vinum etiam Bacchi donum, et pro his omnibus esse suam hastam, οἶνος, ait, ἐμὸς πέλεν ἔγχος: et l. xxix. θεομάχος vocatur, ut qui in Deos pugnaret. Hasta Cænei Proverbio celebrata est, quam ille a civibus coli, et ejus nomine jusjurandum concipi cogebat. Principes quidam barbari in Ammian. l. xvii. 'Eductisque mucronibus, quos pro Numinibus colunt, juravere se permansuros in fide.' *Cerda.*

Telum quod missile libro] In Oblongo vibro. Sed enim hæc dictio sæpe

confusa aliis etiam locis reperitur. *Pierius.*

774 *Voreo*] Consecro, et dico. *S.*

Voreo] Lege Briss. in Form. Rom. *Cerda.*

Prædonis corpore raptis] *Prædones* unt qui populandam alienam invadunt provinciam. Ut alibi, 'Perfidus alta petens abducta virgine prædo.' *Servius.*

775 *Tropæum*] *Tropæum* dictum est, ἀπὸ τοῦ τρέπεσθαι, id est, ab hostium conversione, quod qui hostem fugasset, merebatur tropæum: qui autem occidisset, triumphum, ἀπὸ τοῦ θριαμβεύειν, id est, ab exultatione. Sciendum sane Lauso propriam ideo nihil profuisse pietatem, quod in eum pater mente sacrilega munera transferebat Deorum, et ei occisorum spolia devovebat. *Idem.*

778 *Anthorem*] Erit nominativus hic *Anthores*, quomodo *Diores*. Nam si *Anthor* fuerit nominativus singularis numeri, metri ratio non procedit: omnia enim Græca nomina in or terminata, in obliquis casibus corripuntur. Ut *Hector Hectoris*, *Nestor Nestoris*, *Castor Castoris*. *Idem.*

Egregium Antorem] Sunt qui nomini adspirationem addant. In Romano tamen codice, et quibusdam aliis antiquis absque adspiratione notatur. Nonnulli etiam *Antorem* scribunt c littera superflua. Quamvis ita etiam sit in Capri codicibus de elegantibus, ubi *procul*, et *longe* et *prope* significare dicit. Inepte vero quidam et hic et ibi auctorem scripsere, inversa n littera. Citat porro Probus locum, 'Herculis Antorem comitem,' ubi nomen *Antores* ita declinari dicit, ut *Diores*. *Pierius.*

Anthorem] Erit Nominativus *Anthores*, sicut *Diores*. Nam si *Anthor* esset, corriperebatur; ut *Castor*, *Castoris*, &c. atque ita quidem *Servius*. L. Hortensius tamen, et forte rectius, legit, *Antonem*: qui natus ex *Antone* Herculis filio; unde et *Antoniorum* fa-

miliam deducit *Plutarchus* in *Antoῇ*. Aut fuerit comes *Herculis*, ut placet *Poëtæ*: qui apud *Euandrum* ab illo relictus. *Taubmann.*

779 *Missus ab Argis*] *Profectus*, ut, 'missus in imperium magnum.' *Serv.*

781 *Alieno volnere*] *Telo*, quod in *Æneam* fuerat destinatum. *Idem.*

Alieno volnere] Nihil hac *Tragædia* frequentius in *Homero*. Sed si velis veram imitationem, ea est *Il. XIII.* ubi *Deiphobus* hastam jacit in *Idomeneum*, quæ perlata in scutum ejus, inde resiliit, et percussit *Hypsenorem*, ἦπαρ ὑπὸ πραπίδων, in *hepar sub præcordiis*. Similium ictuum plenus *Calaber*, a quo nihil libo, sicuti neque ab *Statio*, *Valerio*, aliis. Ceterum quod *Virg.* 'alieno vulnere,' pulchre dixit *Sil. I. VII.* quempiam cecidisse, 'telo non in sua vulnera misso.' *Virgilii* vocem præclare imitatur *Claud. Hon. VI.* 'Nec solis hic cursus equis: assueta quadrigis Cingunt arva tigres, subitæque aspectus arenæ Effundit Libycos aliena valle cruores.' *Cerda.*

Alieno volnere] *Vulnere*, quod alii intentabatur, scil. *Æneæ*. *Scal. IV. 16.* *Taubmann.*

Cælumque aspicit] Ut, 'alto quæsit cælo lucem.' Item, 'Hansit cælum, mentemque recepit.' Naturaliter enim morientes cupiunt satiari extremo lucis aspectu. *Servius.*

Cælum aspicit] Tale illud *I. IV.* ubi moriens *Dido*, 'Quæsit cælo lucem.' Infr. in hoc lib. de *Mezentio*, 'contra *Tyrrhenus* ut auras Suspicis hausit cælum;' videlicet jam moriturus. *Ennius* quoque, 'Semi-animesque micant oculi, lucemque requirunt.' Apud *Josephum Bell. Jud. I. 21.* moriens *Herodes*, ἐκλίνει τοὺς ὀφθαλμούς. *Eurip.* in *Herc.* etiam de morituris, φῶς ἀναβλέψασθε, *aspicientis lucem*. *Ovid. Met. X.* etiamsi non de moriente, 'timidumque ad lumina lumen Attollens.' *Cerda.*

782 *Dulcis moriens reminiscitur Argos*] *Intra Physica signa moriturorum,*

etiam hoc legitur, patriæ aspectum desiderare perituros: ut, 'Et Tyrios deserta querere terra:' An ex facti pœnitentia, quia ad patriam redire contempserat? *Servius*.

Tum pius Æneas hastam jactit] Totus hic locus ex his Homeri versibus in Il. Γ. conversus est: Ἡ βᾶ, καὶ ἀμπεπαλὼν προΐει δολιχόσκιον ἔγχος, καὶ βάλε Πριαμίδαο κατ' ἀσπίδα πάντοσε ὕσση, Διὰ μὲν ἀσπίδος ἦθε φαινήs ὕμβρινον ἔγχος, καὶ διὰ θόρηκος πολυδαίδαλου ἡρήρειστο· Ἀντικρὺ δὲ παραλαπάρην διάμησε χιτῶνα Ἐγχος. *Ursin*.

783 *Ille per orbem Ære cavo triplici, per linea terga, &c.*] *Missum facio ære cavo* in Romano codice, non enim ita placet ut *cavum*. Illud non præterierim, ubi, *per linea terga* in aliis codicibus habetur, in Romano *ter linea terga* legi, quod maxime placet. Sunt etiam codices, in quibus non *linea*, sed *lignea* legitur, uti superius de Sulmonis scuto transfixo a Niso, dictum est, 'Fisso transit præcordia ligno.' Scuta enim viminum textu, vel bracteolis ligneis primum contextuntur: mox tergoribus superinductis, laminis etiam æreis vel auro vel argento muniuntur. *Pierius*.

784 *Linea terga*] Lino enim tegebantur scuta, ut possent inhærere picturæ. *Servius*.

Linea terga] Lino enim tegebantur scuta, ut possent inhærere picturæ, ait *Servius*. *Alexander* tamen ab *Alex. vi. 22. Genial. Dierum*, annotat; *priscos linteis etiam thoracibus depugnasse*, et equis etiam operimenta fuisse linteæ, quæ ferreis laminis, instar plumæ, necterentur: munimentum contra omne telum insuperabile: ita ut eos *Hiplicrates* cum ancis commutarit. Vide et *Baynium* c. 8. *Taub.*

785 *Intextum tauris opus*] *Pro tergis*. *Plautus*, 'Ubi vivos homines mortui incursant boves.' *Servius*.

Tribus tauris] *Cal. l. iii.* scutum vocat πολυβόειον. *Cerda*.

Intextum tauris opus] Similiter *taurus* pro taurino corio occurrit apud *Sil. Ital. l. i.* 'Tum pretio mercata solum, nova mœnia ponit, Cingere qua secto permissum littora tauro.' *Dionys. in Perieg. vs. 197.* Καρχηδῶν, ἦν μῦθος ὑπὰρ βοῦ μετρηθῆναι. *Emm.*

Imaque sedit Inguine] *Hypallage* est, *ima hasta*, pro *in imo inguine*. *Servius*.

788 *Eripit*] *Homeri*, et *Apollonii ἐρυσσάμενος*, et primi *σπασάμενος*, et *Nonni l. xxviii.* ἐρύσσας, et aliorum ἔλικων, frigida omnia sunt cum *Maroniano eripit*. *Pari frigore torpent Latini*, qui in summa ira et præcipientia educunt, stringunt, trahunt gladios. *Tacitus* a *Nostro Ann. i.* 'ferum a latere diripuit.' *Ovid. Met. x.* 'vagina diripit ensem.' *Cerda*.

A femine] Ut etiam supra diximus, secundum *Caprum* erit nominativus *hoc semen*: licet nusquam lectum sit, ut etiam ipse commemorat. *Servius*.

Femine] Ita *Charisius l. i. l. femine*: nec aliter uterque *Servius*, itemque *MSS.* et *vett. codd.* quod unice probat *Indice Lucr. Gifanius. Taubmann*.

A femore] In *Mediceo* et antiquis aliis exemplaribus *a femine* legitur: et *femen* nominativum agnoscit *Servius* ex *Capro*, et ita legendum esse *Grammatici veteres* asseverant. *C. Julius Romanus Tibullum* citat, qui *femini* dixerit eo versu, 'Implicuitque femur femini,' non *femori*, quasi sit hoc *femur* hujus *feminis*. *Femen* enim nominativo, ut *semen*, nondum legimus (ait *is*) a veteribus adsertum. Sane vero et *Sosipater* hoc *Virgiliano* versu *femine* agnoscit. Cujus hæc sunt verba: 'Hoc femur hujus femoris, sed frequentius hujus feminis huic femini dictum, et femina quam femora. Ideo *Tibullus* hoc ipsum erudite custodit, cum dicit, *Implicuitque femur femini*,' et *Virg.* 'eripit a femine.' *Pierius*.

789 *Ingemuit cari, &c.*] Aptabis huic facto Lausi sententiam Eurip. Supplicib. τοῖς τεκοῦσι γὰρ Δύστηνος, ὅστις μὴ ἀντιδουλεύει τέκνων: et quidem Lausus in maximo periculorum inservit. Vide apud Liv. l. vii. historiam Manlii adolescentis, qui admodum studiosus pro patre Manlio, cum tamen pater in filium crudelis fuisset. Absolvit scriptor: 'Eoque id laudabilius erat, quod animum ejus tanta acerbitas patria nihil a pietate avertisset.' Eurip. in Here. ait, liberos debere ὑπὲρ πατρὸς θνήσκειν. Ceterum a Poëta Sil. l. iv. in enarrando Scipionis juvenis facinore, ita: 'Hinc puer, ut patrio defixum corpore telum Conspexit, maduere genæ, subitoque trementem Corripuit pallor, gemitumque ad sidera rupit.' Historiam ita narrat Liv. l. xxi. *Periculum* 'Consulis intercursum primum pubescentis filii propulsatum.' Latior est Polyb. l. x. Attingit Val. Max. et Romani omnes Scriptores, atque Stat. Silv. iii. et Senec. Benef. iii. 33. Simile quidpiam de Antilocho Nestoris filio Xenoph. lib. de venatione: Ἀντίλοχος δὲ τοῦ πατρὸς ὑπεραποθανῶν τοσαύτης ἔτυχεν εὐκλείας, ὥστε μόνος φιλοπάτωρ παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἀναγορευθῆναι. De eodem Antilocho Pind. Pyth. Od. 6. ὃς ὑπερέφθιτο πατὴρ: qui pro patre occubuit. Vide et Calabrum l. ii. atque etiam Epigramma octavum Ausonii in Epitaph. Heroum, et Dionem Chrys. Orat. 11. Hi omnes, et plures alii meminere facti Antilochi. Sophocl. in Antig. ait, optandos esse filios, ut sint qui injurias ulciscantur factas parentibus, ὥς καὶ τὸν ἐχθρὸν ἀνταμύνονται κακῶς. *Cerda.*

790 *Lacrimæque per ora voluta*] Non viri fortis, sed filii est considerata persona. *Servius.*

791 *Hic*] In hoc loco, vel in bello: nam adverbium est. *Idem.*

Mortis duræ] Quæsite, et proprie.

Mors juvenum acerba dicitur, quia immatura, ac proinde etiam *dura*; nam hæc vox dicitur de fructibus arborum non maturis. Cui morti *mitis* opponitur, id est, senilis. *Cerda.*

Optima facta] Alii *optime* legunt, est autem *prosphe*sis. *Servius.*

Tuaque, optime facta] Alii; *tuaque optima facta*. Sed illud rectius censet Fabric. Est enim apostrophe Poëtæ ad Lausum impii patris pium filium. *Taubmann.*

792 *Si qua fidem tanto est operi*] *Si qua* pro *si*, ut, *Æneid.* i. 'Anthea si qua;' aut pro *si* quam fidem; et quaritur, *Si qua fides*, an de præterito, an de futuro dicat. *Tanto* autem *operi*, non de suis carminibus dicit (nec enim sibi arrogaret,) sed *tanto operi*, id est, pietati et virtuti tuæ. Nam hic est sensus, Ego quidem facta tua, o Lause, et mortem ex pietate venientem non silebo: si tamen credet vetustas ex scelerato homine pium filium fuisse procreatum. *Serv.*

Si qua fidem tanto est operi, &c.] In antiquis aliquot exemplaribus, *tanto operi*, absque *est*, nulla facta collisione legitur. Nam *o* etiam alibi apud Virgilium non in Græcis tantum dictionibus, sed etiam in Latinis libera evasit ab elisione, ut eo loco, 'Mæonia generose domo, ubi pinguis culta.' Quodque alibi citavimus, 'Antiqua e cedro Italusque paterque Sabinus.' Neque tamen displicet *tanto est operi*, quod etiam plerique vetusti codices habent. *Picrius.*

793 *Nec te, juvenis memorande, silebo*] Ad hanc lucem Sil. l. xl. 'neque enim juvenis non digna sileri Transmittam tua cepta libens, famanque negabo, Quamquam imperfectis, magna tamen indolis ansis.' Apto et verba Sen. de Tranquil. c. 14. 'Sed non raptim relinquetur magnus vir, et cum cura dicendus, dabimus enim te in omnem memoriam.' *Cerda.*

791 *Pedem referens*] Liv. l. xxi. 'Sensim referre pedem.' Plaut. Epid. 'retuleris pedem.' Hom. et Cal. ὀπίσω χάζεσθαι. *Idem*.

Inutilis] Pro vulnere debilitatus, *Servius*.

Inque ligatus] Pro illigatusque, et est Tmesis cum Hysterologia. *Idem*.

795 *Inimicum hostile*] Cujusdam quasi picturæ pompa describitur. *Id.*

796 *Proripuit juvenis*] In Romano codice, *prorupit* legitur: quod ideo quadrare videtur, quia sequitur, 'Se-seque immiscuit armis.' *Pierius*.

797 *Jamque adsurgentis dextræ*] Ordo est, Jamque subiit mucronem Æneæ dextræ adsurgentis, et plagam ferentis. Subiit autem mucronem juxta usum præsentem accusativo junxit, cum alibi antequam dativo junxerit, ut, 'Muroque subibant,' quod suis locis plenius dictum est. *Servius*.

Jamque assurgentis dextræ, &c.] In antiquissimo codice Romano, *adsurgentis dextram* accusativo casu legitur. Ut sit ordo, Subiit dextram Æneæ jam adsurgentis, et mucronem ferentis plagam. Dicit vero Mezentius inferius, 'Ut' pro me hostili paterer succedere dextræ, Quem genui.' *Pierius*.

Subiit mucronem] Est hoc, quod Apollon. l. ii. ἀΐξαντος ὑπέστη: et quod Lucan. 'stare sub ictu.' Sumptum est a gladiatoribus, quorum unus ictum subit, alter, habet sub ictu. Et huic esse sub ictu, aut subire mucronem contrarium est subducere cervicem, etiam in ludo gladiatorio, ut clare habetur ex Sen. l. de Tranquill. c. 11. *Cerda*.

798 *Morando sustinuit*] Moram injiciendo ejus impetum ludit. *Servius*.

800 *Dum genitor nati parma*] De historia est: nam Scipio Africanus cum esset vix annorum decem et septem, patrem suum defendit in bello, nec cessit viginti septem confossus vulneribus. *Idem*.

Genitor nati parma protectus] Con-

fert huc Germ. Philostr. qui, προασπί-
ζειν τοῦ πατρός: et ego Plutarch. orat.
i. de Alex. Fortuna, ubi ὑπερέσχε τὴν
πέλτην: et Appianum, qui Civ. l. ii.
ὑπερασπίσαντας vocat, qui alium ely-
peo tegunt. *Cerda*.

802 *Furit Æneas*] Dolore scilicet quod sibi Mezentius esset ereptus; et est integrum; quanquam furit, tenet se tamen. *Servius*.

Tectusque tenet se] Hujus loci phrasim adducit me, ut credam vix quidquam immutandum ex illo Lucillii versu: 'His te versibus interea contentus teneto.' Nam quamvis vir doctus Lipsius nuper insolentia hujus sermonis structuræ motus, sic verum restituendum putarit, 'His tu versibus interea contentus, Terenti:' malo in Lucillio auctoritate hujus loci, qui et salvis legibus linguæ Latinae defendi potest, antiquam lectionem conservare: quam et fieri potest imitatum hoc in loco fuisse Maronem, ut ejus nec illud est multum dissimile supra l. i. 'sese tulit obvia silva: et iii. 'Verane te facies, verus mihi nuntius affers.' *Germanus*.

Tectusque tenet se] Imaginem hujus tutelæ sub scuto vide in Homer. II. xiii. ubi Deiphobus, πρόσθεν δ' ἔχεν ἀσπίδα πάντοσ' ἴσθην Κούφα ποσὶ προβιβὰς, καὶ ὑπασπίδια προποδίζων. Eodem lib. de Idomeneo ait, κρύφθη γὰρ ὑπ' ἀσπίδι, lutuit sub scuto: et, τῇ ὑπὸ πᾶς ἑάλη. Nonius l. xxx. σάκος ὄλον ἐκάλυπτε μαχητήν. Ceterum cum de Æneæ ita prædicet Philost. in Heroicis, ἐκπλήττεσθαι δὲ ὑπὸ οὐδενὸς φόβου· τὸ γὰρ εὖνουν τε καὶ λελογισμένον ἐν αὐτοῖς μάλιστα τοῖς φοβεροῖς ἔχειν: nullo illum terrore mentis affectum: ac tum maxime illum mentis et rationis fuisse compotem, cum inter pericula versaretur. Quis locus huic commodior, quam is, ubi inter tot millia telorum ita se gessit sui compos, ut non rueret, quod alius faceret, cum nocumento sui, sed sisteret tectus clypeo, donec nubes ea detonaret?

Hanc peritiam dat Homer. Hecori Il. xvi. qui Ἀσπίδι ταυρεῖη κεκαλυμμένος εὐρέας ἕμους Σκέπτει' διστῶν τε βοῶζον, καὶ δούπον ἀκόντων. *Cerda*.

803 *Effusa si quando grandine*] Præteritum pro instanti posuit. *Servius*.

Ac velut effusa, &c.] Stat. Theb. l. viii. 'non tanta cadentibus Euris Aëriam Rhodopen solida nive verberat Aretos: Nec fragor Ausoniæ tantus, cum Jupiter omni Arce tonat: tanta quatitur nec grandine Syrtis Cum Libya Boreas Italos niger attulit imbres:' et l. i. 'telorum aut grandinis instar Riphææ.' Vides ut semper *grandinem* assumpserit hærens Virgilio. Nam *nix solida* grando est. Obijcies: Nonne et Virg. l. xi. 'fundunt simul undique tela Crebra, nivis ritu?' Hoc aliud est, Lector, ut suo loco excutiam. Ammian. l. xiv. dixit, 'ritu grandinis undique convolantibus telis:' et Sen. epist. 45. 'tela grandinis more dis-sultant:' et Cedrenus de Turcis loquens, χαλαζῆδον ἐκπεμπόντων τὰ βέλη: *missis sagittis instur grandinis. Cerda*.

Ac velut] Scalig. v. 3. *Taubmann*.

804 *Præcipitant*] Præcipitantur. *Servius*.

Omnis campis diffugit arator] Integrum hunc excursus potuit capere a Cal. l. viii. Ὡς δ' ὅτε μελοβοτῆρες ἐνὶ σταθμοῖσι μένωσι Λαίλαπα κυανέην, ὅτε χεῖματος ἤμαρ ἵκηται: *Ut cum opilioenes in stabulis permanent Propter cæruleum turbinem, cum tempus ingruit tempestatis.* Quod porro Virgilius addit, 'ut possint Sole reducto,' &c. Calab. οὐτι ἐς νόμον ἀίσσουσι, neque procedunt ad pascua, videlicet ἔχρισ μέγα λωφήσει χεῖμα, donec tempestas desierit. Deum absolvit, ὥς ὅλ' ἐν τείχεσσι μένον: ita illi intra muros se continent. Quod sequitur, τρομέοντες ὁμοκλήν δυσμενέων, timentes impressionem hostium, noluit Virg. sed pro, τρομέοντες, sustinet, quod virile, et forte. *Cerda*.

805 *Agricola, et tuta*] Fabricius e Donato et vett. cod. legit: 'omnis

et agricola: tuta,' &c. Cum *a* in cæsura communis sit vocalis. Tibullus: 'Te canit, agricola, magna cum venerit urbe.' Ovidius, 'Nomen Amicitia, nomen inane Fides.' *Taubm.*

Tuta latet arce] Quod scilicet se perite a tempestate defendunt. *Tuta* autem *arce*, quæ tuetur. *Servius*.

Arce] Dignus locus, qui animadvertatur. *Arx* est omnis locus, qui hostes arcet. Ergo, quemvis locum, qui arcet grandinem, aut alias injurias temporis, *arcem* vocat. Itaque, quæ sequuntur in versu altero explicant hanc *arcem*, ut sententia sit: Latet arce arboris; aut saxi. Idem est etymon *arca*. Non enim dicta, quod arceat; id est, contineat res: sed quod arceat, id est, repellat infures. *Cerda*.

806 *Alti fornice saxi*] Concavi arcuationis curvæ. *Servius*.

Alti fornice saxi] Antipater Epig. vi. 11. Ἴδρις ἀνὴρ κοιλῶπιν ὀρειάδα δύσατο πέτρην, Ζηρὸς ἐλαστρηθεὶς γυιοπαγεῖ νιφάδι: *Vir prudens latebras montana rupis adivit, Cum solidus terram verberat imber humum. Reddidi gyioπαγῇ νιφάδα, imbrem solidum, et possem nivem solidam, id est, grandinem, hærens vestigiis Statii, quem jam præmisi: nam 'nix compacta' nihil est aliud, quam grando. A voce fornix est verbum fornicor, ejus contrarium pando, pandas. Nam Plin. xvi. 42. 'Populus contra omnia inferiora pandatur, palma e contrario fornicatur.' *Cerda*.*

807 *Dum pluit*] Hic distinguendum. Nam si junxeris, 'Dum pluit in terris,' erit Archaismos; debuit enim dicere *in terras*: tamen sciendum Hemistichium hoc Lucretii esse, quod ita, ut invenit, Virgilius ad suum transtulit carmen. *Servius*.

In terris ut possint] Et viator et rusticus, quibus opera sunt in terris. *Idem*.

Dum pluit in terris] Ex Lucret. qui l. vi. 'Cum pluit in terris, et

venti nubila portant.' Itaque quamvis videatur dicendum in terras, tamen prælatum est iudicium Lucretii, et prælata est antiquitas, quæ non insolens Heroicis Vatribus. Illam interpunctionem quorundam, 'Cum pluit; in terris ut possint,' &c. negligo; legendum enim sine distinctione, 'Cum pluit in terris,' ex iudicio, ut dixi, Lucretii, et ex vetustate. *Cerda.*

808 *Exercere diem*] Hypallage est, pro, ut ipsi per diem exerceri possint. *Servius.*

809 *Nubem belli*] Bellantium impetum sustinet donec deferbeat. Et bene translationem fecit a vicina comparatione. *Idem.*

Nubem belli, dum detinet omnes, Sustinet] In vulgatis quidem omnibus exemplaribus, et aliquot antiquis *Detinet* legitur, hoc est moratur. Sed enim illa mihi lectio castissima videtur, quam in antiquissimo cod. Romano reperi, 'nubem belli, dum detonet, omnem Sustinet:' pulcherrima Metaphora, et conflictui maxime commoda: quia præsertim dixerat 'Nubem belli,' et alibi dixit, 'fulminat Æneas armis.' Præterea *Servius* lectionem hanc videtur agnovisse, dum exponit, 'dum detonet, donec deferbeat.' Superius vero illud, *dum pluit*, in eodem Romano codice *in* geminato *pluvit* scriptum est. Inde *pluvia*. Sed hoc idem in aliis quoque auctoribus, antiquisque codicibus observetur. *Pierius.*

Nubem belli, dum detonet, omnem] Sic lego, non *detinet*: non *omnes*, ut in aliquibus, sed *omnem*. Exorno τὸ *nubem belli*. Pind. Isthm. Od. iv. Τραχεῖα νηῖς πολέμοιο. et Nem. Od. x. πολέμοιο νέφος: quod sumpsit ab Hom. qui Iliad. xvii. πολέμοιο νέφος περὶ πάντα καλύπτει. Eadem locutio est in Opp. Hal. i. in Nonno l. xxii. et xxix. νέφος Ἰνδῶν, νέφος ἰῶν: in Eurip. Hecub. in Plut. in vita Marii. Apud eundem Annibal vocat Fabium

Max. νεφέλην, ὅτι μετὰ ζάλης καὶ καταγίδων ὕμβρον ἐκρήξει. Eurip. in Taur. vocem mutavit; κλύδωνα (inquit) πολεμίων προικείμενον. Latini eodem spiritu. Prudent. Psychom. 'Telorum nimbos.' Claud. in Seren. 'bellica nubes.' Innumera hæc. *Cerda.*

Nubem belli] *Bellum* hic pro prælio sumptum est: ut a Græcis πόλεμον et μάχην confundi notat Tusanus. Sic et *belli nubes* Hom. Il. P. πολέμοιο νέφος dicitur. *Taubmann.*

Dum detonet] Florus iv. 2. etiam in re belli. 'Syllana tempestas latius, intra Italiam tamen, detonuerat.' *Cerda.*

811 *Quo moriture tuis*] Fortitudinem Æneæ condivit pietate: quam Lauso, quia patrem tlexerat, noluit asferre mortem: sed et monuit ipsum atque increpuit. Tandem vero non nisi irritatus eum morte affecit, et coactus, et invitus. Dementi enim et insultanti juveni quid faceret? &c. *Taubmann.*

Majoraque viribus audes] Ioan. Chrysost. Orat. de sept. fratrib. Machab. τί ποτε τοῦτο ἄρά ἐστιν; τὴν ἀχρηστον ἡλικίαν πρὸς τὰ ἀγωνίσματα εἰς τὰ σκῆματα ἄγεις; Præclare dixit Quintilian. Declam. 315. 'Rudes annos eum gravissimo hoste acerbissimo in prælio componere.' Est summa stultitia aggredi, quod vires nequeant. Inde præceptum Horatii in re Poëtica ad Pisones: 'Sumite materiam vestris, qui scribitis, æquam Viribus, et tentate diu quid ferre recusent, Quid valeant humeri.' Et Propert. præclare Eleg. iii. 9. 'Turpe est, quod nequeas capiti committere pondus.' *Cerda.*

812 *Fallit te incautum pietas tua*] Quod credis idcirco me pium tibi veniam posse concedere: quia et ipse pietatis intuitu dimicas pro patris salute. *Tua autem pietas*, prudenter est additum: quasi non a parente discedens. *Servius.*

Fallit te incautum pietas tua] Huc

allusum ab Stat. Silv. l. v. 'et Lydi pietas temeraria Lausi.' *Cerda*.

813 *Exsultat demens*] Quippe juvenis, et cui non satis ἐμπεδος νόος, ut Hom. loquitur, mens firma. Possis Lauso accinere illud Il. xxiii. νέον νίκησε νεοίη: juvenem juvenus decepit, id est, explicante ibid. eodem Hom. παρήγορος, καὶ ἀεσίφρων: levis, et stolidus. *Idem*.

Altius iræ surgunt] Notat Germ. indicari Physicam iræ rationem, quæ cum procedat ex fervente et ebulliente circa cor sanguine, factum, ut Poëta dixerit, altius iras surgere. Sic supra hoc lib. 'Haud tulit Æneas tanto fervore furentes.' Et Calab. l. iii. de irato Achille, ἀμαιμακέτοις ἐνὶ γυίοις Ἔξεεν αἶμα μελαινόν, ἐελδομένοιο μάχεσθαι. *Idem*.

815 *Fila legunt*] Proprium fuerat *rumpunt*: tamen *legunt*, aut colligunt, aut rumpunt; est etiam transcunt, ut 'Litoraue Epiri legimus.' *Servius*.

Parcæ fila legunt] Calab. l. iii. instante jam morte Achillis, Ἥδη γάρ οἱ κῆρες ἀμείλιχοι ἀμφεποτῶντο. Eodem lib. μοῖραι ἐπεκλώσαντο. Pulcherrime ait idem l. xi. Κῆρες ὁμῶς φορέοντο βελώνων. Nonnus l. xxxii. Πασσὺδὸν ὠλίσθησαν δούρυγοι εἰς λῖνα μοίρης. In Epig. l. iii. ad verbum, ὑστάτια μοίρης λῖνα: iterum, πᾶρ ἐσχατίης λῖνα μοίρης. Claud. Eutrop. ii. 'Tandem fila tibi neverunt ultima Parcæ.' Sil. l. iv. 'non dabat ultro Clotho dura,' &c. Tale et illud veteris Poëtæ apud Tull. 2. Tusc. ubi clades dicitur *glomerata*, id est, neta, a Parcarum glomere: et Ovid. Metamorph. x. 'fata retexere,' pro vitam de novo inchoare: et Calab. l. xi. μοῖραι μακρὸν βίον τέλος ἐκλώσαντο. *Cerda*.

Exigit ense Per medium] Poëtica est descriptio: nam re vera fieri non potuit, ut gladius transiret per medium corpus juvenis, et in corpore juvenis absconderetur: nam *Exigit*, est agens trans corpus. *Servius*.

816 *Totumque recondit*] Talem ic-tum, cum scilicet gladius integer figuratur, explicat Poëta illo versu, 'capulo tenuis abdidit ense:' et Hom. Iliad. xvi. πᾶν δ' ὑπερθεμάνθη ξίφος αἶματι. ibid. πᾶν δ' εἶω ξίφος. *Cerda*.

817 *Transiit et parvum mucro*] In Romano, et in Oblongo, *transiit* habetur. Est tamen et *transiit*, in antiquis aliquot codicibus. *Pierius*.

Parmam] Id est, levia arma, non clypeum. *Minacis* autem non Lausi: non enim ipse minatus fuerat. Ergo ordo est, *Mucro minacis*, scilicet Æneæ. Aut si ad Lausum referas *Minacis*, num audacis et fortis? *Servius*.

Transiit et parvam mucro] Homer. Iliad. Λ. διὰ μὲν ἀσπίδος ἦλθε φαεινῆς ὄβριμον ἔγχος, Καὶ διὰ θώρηκος πολυδαιδάλου ἡρήρεστο. *Germanus*.

Levia arma minacis] Quidam codices legunt *minantis*. Romanus duabus mutatis dictionibus, 'media arma minaci' legit. Sed omnino mos ejus Librarii fuit, s nonnunquam superfluum ponere, nonnunquam ob negligentiam præterire. *Pierius*.

Levia arma] Allusum proculdubio ad militem velitem, cui erat parma; et talem fingit Poëta Lausum. Nam parma breve fuit scutum. Uti explicandus Polybii locus, qui *parmam* facit ultra modum, lege Lipsium. *Cerda*.

818 *Molli mater quam neverat auro*] Hoc affectu Stat. Theb. l. ix. 'Ipse bis Cēbalio saturatam murice pallam, Lucentesque auro tunicas (hoc neverat unum Mater opus) tenui collectus in ilia vincolo.' *Idem*.

819 *Implevitque sinum sanguis*] Mire expressus est sinus tunicæ sanguinem excipiens, nec tramittens. *Servius*.

Implevitque sinum sanguis] Ex Hom. Iliad. xx. μέλαν αἶμα ἰόλπον ἐνέπλησε: niger sanguis implevit sinum. *Cerda*.

Vita per auras Concessit mæsta ad manis] *Vita*, id est, anima. Et abusive dictum est: nam ad Inferos simulacrum pergit, non anima. *Servius*.

Vita per auras Concessit ad manis] Quasi volaret anima: quod clare Cal. I. III. ψυχὴ δὲ κατ' αἶδος ἐξοποτήθη, et I. XI. πέπτατο θυμός. Nonnus lib. etiam XI. ὑπέπτατο θυμός ἀλήτης. Sed imitatio tota est ab Hom. qui de Patroclo Iliad. I. XVI. Ψυχὴ δ' ἐκ ρεθέων παμένη αἰδοῦσε βεβήκει. Sed Nos-ter rectius volatum per auras intellexit, ut Stat. Theb. XI. 'fugit in vacuas jam spiritus auras.' *Cerda.*

820 *Corpusque reliquit*] Potuit sine hoc sensus esse. *Servius.*

822 *Anchisiades*] Non pro libidine, sed ex iudicio; quia statim dicturus, 'Et mentem patriæ subiit pietatis imago.' *Cerda.*

823 *Ingemuit miserans graviter*] Quidam antiqui codices legunt, 'Ingemuit graviter miserans, dextramque tetendit.' *Pierius.*

Ingemuit miserans graviter] Pietas magni ducis. Talem scis esse magnum Alexandrum, et Paulum Æmil. De illo Curt. I. v. 'Ad corpus demortui' (Darii) 'perveniens, tam indignam illo fastigio mortem lacrymis prosecutus est.' De hoc Liv. XLV. 'Illacrymasse dicitur sorti humanæ, quod qui paulo ante,' &c. Sermo est de Perseo rege Macedonum. Hom. Iliad. v. sed non de hoste, τὸν δὲ πεσόντ' ἐλέησε βοὴν ἀγαθὸς Μενέλαος. τὸ ingemuit graviter est, quod Cal. I. I. μέγα δ' ἄχυντο, et ἀλίσστον ἀνείχετο θυμῷ; et I. III. ἀκηχήμενος, et ἀχνύμενοι κατὰ θυμόν, et ἀλίσστον πένθος ἀέξαν; atque etiam ἀλεγεινὸν ὑπὸ κραδίην πέσεν ἄλγος, et οἰκτρὸν ἐστονάχησαν, item στυγερῇ βεβολημένοι ἦτορ ἀνίη. Homer. II. XVIII. σμερδαλέον δ' ὤμωξεν. *Cerda.*

824 *Et mentem p., &c.*] Affectus a similitudine passionis, quam Gr. ὁμοιοπάθειαν vocant. *Taubmann.*

Subiit] Aliqui hic legunt *strinxit*, fortasse quia sup. 'Atque animum patriæ strinxit pietatis imago.' Hom. ult. Iliad. τῷ δ' ἔρα πατρὸς ὑφ' ἵμερον ᾤρε γόοιο. *Cerda.*

825 *Pro laudibus istis*] Quia et contra fortiorem, et pro patris salute dimicare conatus est: nam ideo et pluraliter laudibus dixit. Alii laudibus pro virtutibus, ut solet a Poëta, dictum tradunt. *Servius.*

Pro laudibus istis] Id est, pro virtute, ut volunt aliqui. Ita accipiunt illud Æneid. I. 'sunt hic sua præmia laudi:' et v. 'primam meroi qui laude coronam:' ut velint, Ego ab istis longe. Aliud est enim sequi ex virtute laudem, et hoc volunt hæc loca; aliud laude significari virtutem, et hoc est ἄσπονον. Sunt in his rebus peccata enormia. *Cerda.*

826 *Pius Æneas tanta dabit indole dignum*] Propter vitandam adrogantiam tertia persona usus est: ut, 'Et quisquam numen Junonis adoret?' Indoles autem proprie imago quædam virtutis futuræ. *Servius.*

827 *Quibus lætatus, habe tua*] Moris enim fuerat, ut cum his rebus homines sepelirentur quas dilexerant vivi. *Idem.*

Arma, quibus lætatus, habe tua] Donat arma ad sepulturam. Sic Græci Penthesileam mortuam remiserunt ad Trojanos σὺν τεύχεσιν. Virg. non semper spolia detrahit, præsertim in sermone Æneæ; Heroem suum hac laude ornans, juxta illud Plat. v. Polit. ἀνελεύθερον δὲ οὐ δοκεῖ, καὶ φιλοχρήματον, νεκρὸν συλῆν. Laudatur Themistocles a Plut. qui dux, cum cerneret hostium cadavera plena armillis et aureis torquibus, dixit cuiquam se comitanti, ἀνελούσαντῳ, σὺ γὰρ οὐκ εἰ Θεμιστοκλῆς. Si quando vero Æneas inducitur deprædans hostem, id fit cum decoro, aut causa religionis, ut excitetur trophæum. *Cerda.*

828 *Si qua est ea cura*] Aut more illo dixit, quo solet sepulturam ad ipsa cadavera non pertinere: licet umbris, sicut in sexto legimus, prosit, ut 'Si qua est ea gloria, signat.' Item de Pallante, 'Vano mæsti comita-

mur honorē.' Aut certe signa est ea cura Mezentio, hoc est patri sacri-lego, qui Superos Inferosque contemnit. An de vota hac re dubitat? *Ser.*

Manibus et cineri, si qua est cura] Sæpissime Poëtæ cum hoc cautu, ex vagante Ethnicorum opinione, qui nihil esse post vitam putabant. Soph. Elect. ὥστε τῷ τεθνηκότι Τιμὰς προσάπτειν, εἴ τίς ἐστ' ἐκεῖ χάρις. Cal. l. iii. μέγα κῦδος ὀρέξαμεν αὐτῷ Ἑκτορι, εἴ γέ τις ἐστὶ κατ' αἶδος ἀνθρώποισιν ἢ ὁ νόος, ἢ ἐθέμιστες. Notetur sæpe a Virgil. conjungi *manes* et *cinerem*, ut hoc loco, et l. iv. 'Id cinerem, aut manes credis curare sepultos?' Iterum: 'Nec patris Anchisæ cineres manesve revelli.' Quia videlicet putabant veteres manes una cum cineribus includi. Inde Prop. Eleg. ii. 13. 'Deinde ubi suppositus cinerem me fecerit ardor, Accipiat manes parvula testa meos.' Et Eleg. iv. 5. malum imprecans, 'Nec sedeant cineri manes.' Scio non fuisse perpetuam hanc veterum doctrinam; nam Ovid. cum hominem dividat in partes quatuor, *manes, carnem, spiritum, umbram*, sic subjicit, 'Terra tegit carnem, tumulum circumvolat umbra, Orcus habet manes, spiritus astra petit.' *Cerda.*

830 *Æneæ magni dextra]* Sic alibi, 'Nomen tamen hand leve patrum Manibus, hoc referes, telo cecidisse Camillæ.' *Servius.*

Æneæ magni dextra cadis] Ita Ovidius Met. xii. 'Quisquis es, o juvenis, dixit, solamen habeto Mortis, ab Æmonio quod sis jugulatus Achille.' Accius: 'Nam trophæum ferre me a forti viro pulchrum est. Sin autem et vinear, vinci a tali nullum est probum.' *Taubmann.*

832 *Sanguine turpantem]* Non ipsum turpantem, sed ut accidit ita dixit. *Servius.*

Comtos de more capillos] Antiquo scilicet more, quo viri sicut mulieres componebant capillos: quod verum

esse et statuæ nonnullæ antiquorum docent, etiam personæ, quas in Tragædiis videmus similes in utroque sexu, quantum ad ornatum pertinet capitis. *Idem.*

833 *Interea]* Dum hæc geruntur. Et omnino sic est apud Poëtās *Interea*, sicut apud Sallustium, Eodem tempore. *Idem.*

834 *Vulnera siccabat lymphis]* Siccabat aqua: sed et nove et Physice locutus est: nam cum aqua omnia infundantur, hic ait 'siccari vulnus aqua;' et ratio vera est, quia fluxus sanguinis aquarum frigore continetur. *Idem.*

Levabat] Inclinatione recreabat. *Id.*

Vulnera siccabat lymphis, corpusque levabat Arboris acclivis trunco] Exemplaria complura, Romanum, et quædam alia, legunt *lavabat*: quippe quia præjectum est, 'Vulnera siccabat lymphis.' Sed enim non desunt codices veteres, in quibus *levabat* legatur: et eam lectionem agnoscit Servius. Qua vero ratione levaret membra, tam vulneribus quam certamine fatigata, subjungit, 'Arboris acclivis trunco' id quod in antiquis *adclinis* scribitur, quod Servius exponens, 'inclinatione recreabat,' ait. *Pierius.*

835 *Acclinis]* Quis ante hunc? *Ser.*

Acclinis] Ἐπικλινής: supra, 'Arboris obnixus trunco.' Nempe *acclinis* per *n*, non *acclivis*, docti legunt cum D. Lambino Horat. Satyr. l. ii. 'Acclinis falsis animus,' a *clino, clinas*: unde et apud Lucr. l. ii. 'clinamen principiorum.' Simile est quid huic Virgilii loco illud Cæsaris Bel. Gal. l. vi. 'His sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant, atque ita paulum modo inclinatæ quietem capiunt.' Callim. in Delo: ἀπὸ δ' ἐκκλινθη ζυγαν ὤμοις φοίνικος ποτὶ πρέμνον. *Germ.*

Procul] Modo juxta: ut, 'Serta procul tantum capiti delapsa jacebant.' *Servius.*

Ramis Dependet] In Romano codice *ramo*. Unus enim satis erat ad susti-

nendam galeam. *Pierius.*

836 *Gravia arma quiescunt*] Cur illa pendeant, hæc in terra sint, docuit dicendo *gravia*, unde et *quiescunt* dixit. Bene ergo *gravia*: ut galeam, arma, sed levia intelligamus. Et talis est figura, sicut illa Sallustii, 'Leonem atque alias feras.' Ergo et leo fera est. *Quiescunt* autem quasi in terra posita: quoniam galea quæ pendeat, poterat et moveri. *Serv.*

837 *Stant lecti circum juvenes*] In aliquot antiquis codicibus 'stant circum lecti proceres' legitur. Sed hæc majestas negotio bellico non videtur congruere: quare melius *juvenes*. *Pier.*

Anhelans] Hom. sæpe ἀσθμαλῶν. Et quidem Mezentius ἐκ φόβου ἀργαλέοιο καὶ ἄρεος ἀμπνευε, ut loqueretur Calab. l. i. 'a difficili cæde et Marte respirabat:' et Valer. Arg. iv. 'Tunc fessas posuere manus, tunc arida anhelant pectora.' *Cerda.*

838 *Colla foret*] Sustinens se arboris trunco. *Servius.*

Fusus propexam in pectore barbam] *Barbam* in pectus infusam habens. *Archaismos* autem est quod ait *in pectore*, pro in pectus; sicut alibi, 'Mediis effusus in undis,' pro, In medias undas. *Propexam* autem quis ante hunc? *Idem.*

Propexam in pectore barbam] Malunt nonnulli *perpexam*. Sed *propexam* in antiquioribus habetur. *Pierius.*

Fusus propexam in pectore barbam] Stat. Theb. vi. 'tergoque et pectore fusam Casariem.' Val. Arg. ii. dixit, 'effusus crinibus.' Ovid. Fast. i. 'Ille manu mulcens propexam ad pectora barbam.' Juvenal. Sat. xiii. 'propexis in pectore barbis.' *Cerda.*

839 *Multa*] Pro multum: sicut, 'Et pede terram crebra ferit,' pro crebro. *Servius.*

Multumque remittit] Hoc pro sæpe. *Idem.*

Multosque remittit] In Romano codice legitur *multumque remittit*. Sed magis placet *multos*, quod nescio quid

vehementius habet, quum et instantiam et iterationem nuntiorum ostendat. *Pierius.*

841 *Lausum*] In xii. tabb. est: 'Neve funeris ergo lausum habento.' Suspiciatur Palmer. Spicileg. fol. 156. *lausum* (qui aliis *lessus*) aut ab hoc *Lauso* dictum; aut *Lausus* ipse a *lauso* isto funebri: ut *Protesilaus*, *Hippolytus*; alii quidam omen sive rem habuerunt nomen, &c. *Taubmann.*

Super arma ferebant] Supra scutum, sicut supra: 'Impositum scuto referunt Pallanta frequentes.' *Servius.*

Super arma ferebant] Illustravi hunc morem supra in hoc libro, et adjicio illud Lacænae, quæ, cum filio præberet ἀσπίδα, clypeum, adjecit, ἡ τὰν, ἡ ἐπὶ τὰν, verba sunt Plutarch. de Inst. Laced. 'aut hunc, aut super hunc.' Quam sententiam ita leges apud Auson. 'Mater Lacæna clypeo obarmans filium, Cum hoc (inquit) aut in hoc redi.' Plutarchus in Apophthegmat. Laconic. ubi agit de excelso animo, quo Tynnichus Thrasybuli filii mortem tulit, scribit exstare Epigramma in laudem ipsius Tynnichi, cujus hoc est primum distichon: Τὰν Πιτάναν Θρασύβουλος ἐπ' ἀσπίδος ἦλυσεν ἄπνους, Ἐπτά πρὸς Ἀργείων τραύματα δεξιόμενος. Vide versiones Ausonii, Xilandri, Raphaëlis, et hanc meam, 'Mortuus in clypeo Thrasybulus ab agmine venit, Qui tulerat septem vulnera pro patria.' *Cerda.*

842 *Ingentem, atque ingenti volnere*] Homeri dictum, Κεῖτο μέγας μεγαλωστί λελασμένος ἵπποσυνάων. *Servius.*

843 *Præsaga mali mens*] Stat. Theb. v. 'jam certa malorum Mentis ab augurio.' Curt. l. iii. 'divinatio animi præsagientis.' Val. Arg. i. 'At subitus, curaque ducem metus acrior omni, Mensque mali præsaga quatit.' Claud. Bell. Get. simili sententia, 'Sed malus interpret rerum metus omne trahebat Augurium pejore via.' Prædicant quippe omnes divinitatem præsagientis animi, præsertim in re

mæsta. Auctor Thebaidos, 'magna præsa-
git mala paternus animus.' Euripides Andromach. πρόμαντις θυμός. Josephus capite vicesimo libri Bell. Judaic. προματευομένης ἡδὴ καθ' ἐαυτὴν τῆς ψυχῆς. Philo lib. de Cherub. ἤκουσα δὲ ποτε καὶ σπουδαιοτέρου λόγου παρὰ ψυχῆς ἐμῆς εἰωθύναι τὰ πολλὰ θεοληπτέσθαι, καὶ περὶ ὧν οὐκ οἶδε μαρτενεσθαι: Quin et doctius quiddam audisse memini a mea anima, quæ nonnunquam divino spiritu correpta solēt ne sibi quidem nota prodere oracula. Sed signatius ad Virgilium Æschylus in Pers. κακόμαντις θυμός: et Philo idem in Flaccum: μαντικώτατον γὰρ ἐκάστου ψυχῆς, καὶ μά-
λιστα τῶν ἐν κακοπραγίαις. Homerus decimo octavo Iliad. ὅσσοντο γὰρ ἄλ-
γεα θυμῷ. Cerda.

844 *Canitiem immundo deformat pul-
vere*] Exemplaria omnia vetustiora,
quæ versamus, 'Multo deformat pul-
vere' legunt, quod miseriam anget.
Sed *immundus* proprium est epitheton
pulveris. Desumpta vero est ex Ho-
mero sententia, ubi de Achille, occiso
Patroclo, hæc miseriarum signa de-
scribuntur, ἀμφοτέρησι δὲ χερσὶν ἐλὼν
κόνιν αἰθαλόεσσαν χεύατο καὶ κεφαλῆς:
quod ita etiam Catullus expressit:
'Canitiem terra atque infuso pul-
vere fœdans.' Picinus.

Canitiem immundo deformat pulvere]
Hunc morem in luctu et dolore mul-
ti attigerunt. Euripides Supplic. de
flentibus, ἀμφὶ δὲ σποδὸν κάρα κεχύμεθα:
fundimus pulverem circum caput. Ari-
stippus apud Heliodorum libro primo
Hist. Æth. capiti suo aspergit pulve-
rem. Græci apud Cal. l. iii. Iugentes
mortem Achillis, ἥσυχον ἄδην ψαμά-
θοισι κάρηνα: pulveribus turpabant affu-
tim capita. De Justino Imperatore
ad nuntium eversæ Antiochiæ terræ
motu, scribit Auctor Miscellæ l. xv.
'Præ dolore sacco induitur, aspergi-
turque cinere, exutus purpura et dia-
demate.' Stat. Theb. vi. 'squallen-
tiaque ora Sparsus, et incultam ferali
pulvere barbam.' Val. Arg. iii. 'mul-

taque comas deformat arena.' De
Electra Claud. Rapt. iii. 'Tum lace-
ras effusa comas, et pulvere cano
Sordida sidereæ raptus lugebat alumi-
næ. Cerda.

Canitiem immundo deformat pulvere]
Ita in Ciri: 'Intensos multo detur-
pat pulvere crines.' Infra, Æn. xii.
Catullus: 'Canitiem terra atque in-
fuso pulvere fœdans.' Mos vel ex
historia sacra notus nobis. Taubmann.
845 *Ad cælum tendit palmas*] In-
crepans Deos, quasi sacrilegus. Et
sciendum non eum uno eodemque
tempore potuisse et corpori inhæ-
rere, et manus ad cælum levare: licet
Poëta ista conjunxerit. Servius.

Corpore inhæret] Aut inhæret Lauso
suo corpore: aut certe Hysterologia
est; ut sit, hæret in corpore. Mel-
lius tamen ut sit Antiptosis, pro cor-
pori: ut, 'Hæret pede pes,' pro *pedi*.
Idem.

Corpore inhæret] Similis species
Euand. l. xi. super defuncto nato:
'Procubuit super, atque hæret, la-
crymansque gemitusque.' Et Phœni-
cis apud Calab. l. iii. qui fusus super
cadaver Achillis mortui, ἀμφιχυθὲς
(ait) δέμας: et Græci alii inducuntur,
Εἰλόμενοι περὶ νεκρὸν ἀμύμονος ἄνακτος.
Apud Hom. quoque Achilles ipse hæ-
ret, defuncto Patroclo, libro decimo
octavo Iliad. χεῖρας θέμενος στήθεσιν
ἐταίρου: manus admoventes pectori amici.
Tale et illud Albinov ad Liviam, 'ar-
tus amplector inanes.' Sic et Anna
Æn. iv. 'Semianimemque sinu ger-
manam amplexa fovebat.' Cerda.

846 *Tantane me tenuit, &c.*] Tangit
vitium quod Græci φιλοψυχίαν vo-
cant, et φιλοζωίαν, vitæ retinendæ
mollem et turpem cupiditatem. Su-
pra: 'quæ lucis miseris tam dira
cupido?' Germanus.

Tantane me tenuit, &c.] Germana
huic sententiæ illa Cassii apud Plut.
in vita Brut. Cum enim Cassius amicis-
simum Titinnium interfectum puta-
ret, etiamsi falso, ita statim: φιλοψυ-

χοδόντες ἀνεμείναμεν ἄνδρα φίλον ἄρπαξόμενον ὑπὸ τῶν πολεμίων ἰδεῖν: *Dum nictum vitæ sumus cupidi, sustinuitur amicū ab hostibus fuisse correptum.* Cerda.

847 *Hostili succedere dextræ*] In antiquis Prisciani codicibus hoc citato versu, *succumbere* pro *succedere* habetur, quum tamen reliqui omnes Virgiliani codices, quos inspexi, *succedere* legant. *Pierius.*

848 *Per vulnera seror*] Aut re vera *per vulnera*, quia per totum ejus corpus mucro transierat: aut invidiose *vulnera* ait, pro *vulnus*: sicut Terentius, ‘Non perpeti meretricum contumelia?’ cum una esset *Thais*, de qua loquebatur. *Servius.*

Tuæ hæc genitor per vulnera seror] *Nestor* apud *Auson.* in Epitaphi. ita loquitur, ‘Objecit sese ejus pro morte peremptus Filius, et nati vulnere vivo pater.’ *Cerda.*

849 *Morte tuā vicus*] Quia cecidisti pro me. *Scalig.* iv. 16. *Taub.*

850 *Exsilium infelix! nunc alte vulnus adactum*] Solatio enim viventis filii utrumque fuerat ante tolerabilē. *Servius.*

Heu, nunc misero mihi demum Exilium infelix] In vetustis plerisque codicibus, *exitium* est, quod non æque placet. Ait enim se facile tolerare exsilium potuisse, dum in tali nato conquiesceret, quo erepto, *exsilium* demum *infelix* esse. Quia vero sequitur, ‘nunc alte vulnus adactum;’ recte etiam legi potest ‘exitium infelix,’ quum omnino filium sequi decreverit, neque eo perempto, velit supervivere. Inde in *Æneam* dicit, ‘Hæc via sola fuit, qua perdere posses.’ *Infelix* autem, quod videat se dedisse caussam cedis. *Infelix*, quod frustra se morti subtraxerit, quum eam nunc ultro appetere cogatur. *Pierius.*

Nunc alte vulnus adactum] *Macrobi.* iv. 4. ita scribit: ‘Tacite quoque, et quasi per definitionem, pa-

thos movere solet: cum res, quæ miserationem movet, non dilucide dicitur, sed datur intelligi, ut cum *Mezentius* dicit, *nunc alte vulnus adactum*. Quid enim aliud ex hoc intelligendum, quam hoc altum vulnus esse amittere filium? Sed misso *Macrobio*, tu *Poëtæ* sermonem refer ad ludum gladiatorium, in quo *alte ferire* dicebatur, et *alta vulnera*. *Cerda.*

851 *Idem ego*] Qui nunc causa tuæ mortis fui, qui feci ut exulis et sacrilegi filius esse dicereris. *Servius.*

Maculavi crimine, &c.] Sæpissime accidit, ut parentum clades in filios redundet. Audi *Tacitum* *Annal.* xvi. ‘Quid *Agrippino* objectum, nisi tristem patris fortunam? quando et ille perinde innocens *Tiberii* sævitia concidisset.’ *Cerda.*

852 *Pulsus ob invidiam*] Excusatur, ne merito expulsus esse videatur. *Servius.*

854 *Omnis per mortes*] Per omnia mortis genera; nam una mors est: aut *per mortes omnes*, id est, per diversa supplicia: aut quasi non una tantum morte dignus. *Idem.*

Omnis per mortes] *Macrobi.* iv. 6. Q. d. Debueram me cuivis periculo, sine ullius mortis metu, objicere. *Taubmannus.*

Dedissem] Aliquot exemplaria *dedisse* legunt, ut conveniat cum verbo *debueram*. *Pierius.*

856 *Attollit in agrum*] Vides agrum, et tamen euntem ad bellum pro filii cæde. Quadrant illa *Cal.* l. ii. Παῖδς ἀποφθιμένῳ ποθὲ ποτὶ μῶλον ἄγεσκε Πάρ δόναμιν: *Extincti filii amor in prælium trahebat Prater vires.* *Cerda.*

857 *Vis alto vulnere tardat*] Alti vulneris violentia. *Servius.*

Quamquam vis alto vulnere tardat] In vetustis codicibus quibusdam legitur *quamquam sese alto vol. tardet*. Sed enim *Servius* vis agnoscit. *Pierius.*

Vis alto vulnere tardat] Ita l. ii. ‘et vulnere tardus *Ulyssi*.’ *Plutarch.*

in vita Luculli, κακῶς ἐπὶ τραυμάτων διακειμένος. Ovid. Metamorph. x. 'incessit passu de vulnere tardo.' Objicies: qui hic *alto vulnere*, cum supra de hasta Æneæ, quia hoc vulnus intulit, 'vires haud pertulit?' Non certe vulnus altum, si hasta absque viribus. Solvi potest; nam vulnus etiamsi altum, non ita tamen, ut Mezentium privaret vita: ideo *vires haud pertulit*, id est, non fuit in hasta satis virium, quæ necessariæ ad mortem. *Cerda.*

858 *Haud dejectus*] Non dejectus animo. *Servius.*

Hoc decus illi, &c.] Majore affectu quam cura designavit equum Mezentii; ut et *felicem* eum faceret, non solum *fortem*: quem etiam fidelem agnovit, quum *mærentem* dixit. Scalig. III. 3. *Taubmann.*

859 *Bellis hoc victor abibat*] Talis equus, de quo Pind. Od. Olymp. Ὁ τε παρ' Ἀλφεῖ σῦτο, δέμας Ἀκέντρητον ἐν δρόμοισι παρέχων, Κράτει δὲ προσέμιξε δεσπότην: Quando juxta *Alpheum concitus ferebatur, præbens ad cursum corpus non stimulaturn, ac dominum victorem fecit.* Talem equum πολεμήϊον Callimachus Hymn. Cereris, εὐαεθλοφόρον: bellatorem, reportatorem præmiorum. Tales Achilles equi, qui ita loquuntur Iliad. I. XIX. Καὶ λίην σ' ἔτι νῦν γὰρ σαώσομεν, ὄβριμ' Ἀχιλλεύ: Et tunc adhuc credebamus, fortissime Achilles. *Cerda.*

860 *Adloquitur mærentem*] Tristem. Hæc enim animalia secundum Homerum sunt tristia, quando indicant dominorum mortem futuram. Et proprie *adloquitur* dixit, est enim adloqui consolari. Est autem Homeri comparatio: Τὸν δ' αὖ' ὑπὸ ζυγῶν προσέφη πῶδας αἰόλος ἵππος Ξάνθος, ἄφαρ δ' ἤμυσσε καρήατι, πᾶσα δὲ χαλτῇ Ζεύγλης ἐξεριπούσα παρὰ ζυγόν, οὐδας ἔκτανεν. *Servius.*

Adloquitur mærentem, et talibus inquit.] In codicibus aliquot antiquis, *adloquitur mærentem, ac talia fatuit.* *Pier.*

861 *Rhæbe, diu* (*res si qua diu mortalibus ulla est*)] Hoc loco notant Virgilium Critici, quod homini sacrilego dedit prudentem sententiam: quam rem, ratio naturalis excusat; ea enim quæ per naturam movent animos, in quamvis personam cadunt. Illa vero, sunt tantum prudentium, quæ non nisi consilio et ratione deprehenduntur. Unde et Terentius servis dat plerumque sententias prudentissimas quidem, sed quæ se per naturam offerunt cunctis: ut, *NE QUID NIMIS.* *Servius.*

Rhæbe] Ducit Eryth. equi hujus nomen ab ροιβέω, quod est *emico*, et de celeritate, et de militari virtute; quod utrumque equo competit. Nam de equo I. XI. 'Emicat arrectisque fremit,' &c. Hic vero sermo ad equum ductus ab variis sermonibus jam Homero excogitatis, quibus inducit suos Heroas loquentes cum hac fera. Silius quoque I. IV. ad equum Garganum, 'Nos, Gargane, vocant Superi ad majora: videsne Quantus eat Chryxus? jam nunc tibi præmia pono, Illum Sidonio fulgentem ardore tapeta, Barbaricum decus, et fulvis donabere frænis.' Vide, si otium, insaniam Caji Imperatoris apud Nipbil. in tractando equo, quem diligebat. *Cerda.*

Aut hodie victor, &c.] Illustrabis satis hanc partem his, quæ dixi sup. in hoc lib. ad illud, 'Aut spoliis ego jam raptis laudabor opimis, Aut letho insigni.' Nam et hoc dicit Mezentius, Aut eris victor, aut occumbes: et adjice Hom. Iliad. XVIII. ubi Hector de Achille loquens, Ἦκε φέρῃσι μέγα κράτος, ἦκε φεροίμην. Tum etiam multa, quæ Iliad. IX. Achilles in hanc sententiam, ubi mortem præponit turpi vitæ et fugæ. Ex loco Virg. Hippomedon apud Stat. ita adloquitur equum Tydei, 'Quod superest, charos i saltem ulciscere manes, Aut sequere, extorrem neu tu quoque læseris umbra Captivus, timi-

damque equitem post 'Tydea portas.'
Idem.

Spolia illa cruenta] Arma Æneæ Lausi cruore perfusa. Unde intulit, 'Et caput Æneæ:' per quod etiam spolia Æneæ intelligimus; nam Lauso nihil detraxerat. Dixit autem, 'Arma quibus lætatus, habe tua.' Si autem *cruenti* intellexeris, scilicet crudelis, sic enim convenit personæ loquentis. *Servius.*

863 *Lausique dolorum]* Num Lausi dolorum, ut 'Lachrymas dilectæ pelle Creusæ.' *Idem.*

864 *Aut, aperit si nulla viam vis]* Aut si nullam ostenderit fortitudo rationem. *Aperit* autem, præsens pro futuro. *Idem.*

Aperit si nulla viam vis] Si virtuti adversus eventus est. Scalig. iv. 16. *Taubmann.*

865 *Pariter]* Subaudi *meum*. Sed fuit veteris elegantiae hanc vocem ponere absolute. Sallust. Jugurth. 'Munificus nemo putabatur, nisi pariter volens.' Et, 'Pariter omnes viles sunt.' Plura his Godesc. advocato Varrone, Plauto, Terentio. *Cerda.*

Neque enim, fortissime, credo, &c.] Quod dignaberis habere dominos Teucros, scilicet ignavos. Nam hoc intelligimus ex eo quod dixit equo, *fortissime*. Plerumque enim ex alterius personæ vituperatione vel laude, quid de alia dicatur agnoscimus: ut hoc loco Trojanos vituperatos ex equi laude cognoscimus. Item alibi e contra, 'Et nunc ille Paris,' scilicet adulter: nam illic ex persona Parisidis vituperatur Æneas. *Servius.*

Neque enim, fortissime, &c.] Omnino allusum ad Hom. Iliad. xvii. ubi equi Achillis dicuntur ἀλεγεινοὶ ἀνδράσι γε θνητοῖσι δαμήμεναι, et a nemine posse subungi currui, ἢ Ἀχιλλῆϊ, quam ab Achille. Itaque quodvis aliud imperium essent obtrectaturi. Quæ de Bucephalo Alexandri scribuntur, nota sunt omnibus. De Pegaso

Claud. assentans Honorio, 'melioraque pondera passus Bellerophontæas indignaretur habenas.' *Cerda.*

Credo] Græci omnes οἶμαι: et unus præterea Homerus hoc dixit verbo ἔλπομαι. Exemplum est Il. xvi. vs. 194. *Idem.*

867 *Exceptus tergo]* Equo se præbente exceptus: quod fieri plerumque conspiciamus. *Servius.*

Exceptus tergo] Non enim poterat ascendere, sed ex superiori loco se in equo composuit. *Donatus.*

Exceptus tergo] Ennod. Paneg. 'His dictis, excipit te tergo sonipes, lituorum decideriis inquietus.' *Cerda.*

868 *Jaculis oneravit]* Aviditas sævientis exprimitur, ut sæpius. *Serv.*

869 *Ære caput fulgens]* Quia supra, 'procul ærea ramis Dependet galea.' *Idem.*

Cristaque hirsutus equina] Juba equorum fuere in hoc usu. Plemus Hom. Iliad. vi. Hector habet κόρυθ' ἵππουριν. Et Patroclus xvi. κνάνην ἵππουριν. Et l. xvii. Hippothoo datur ἵπποδάσεια κόρυς, galea equina hirsuta. Eadem datur Acamanti Il. vi. et eodem lib. forma alia vocat λόφον ἵπποχαίτην. Et alia l. xii. ἵπποκόμων τρυφαλεῶν. Sic l. xiii. ἵπποκόμοι κόρυθες. Meminit ejusdem Soph. Antig. ξύνθ' ἵπποκόμοις κορύθεσσι. Theoc. etiam eid. 16. Ζώννυται, ἵππείαι δὲ κόρυν σκεπάουσιν ἔθειραι: *Armutur, et juba equina tegunt galeam.* Sed et Herod. l. vii. Æthiopibus attribuit pelles frontium equinarum cum juba atque auribus, ea dispositione, ut juba essent pro cristis, aures inferius rigerent. Demum Sil. l. viii. 'et equina Curio crista.' Velim notes, quoties in Scriptoribus legis tantum *juba* nulla re addita, capiendas esse de equinis, nam proprie *juba* equi est, non leonis, ut cum Silius dixit de Flaminio Consule, 'Triplex crista juba effundit crine Suevo.' *Cerda.*

870 *Sic cursum in medios rapidus dedit]* In antiquissimo codice Roma-

no legere est, 'sic cursu in medios rapidus redit.' *Pierius*.

Æstuat] Verbum ad magnos animi affectus indicandos. Ita Nonnus l. xxxi. de ira Junonis, *Καὶ φθονεὺς πρᾶπιθεοσσι χόλος διεπάφλασεν Ἥρης*: *Ira invida in visceribus Junonis æstuat*. Nam *παφλάζω*, et *διαπαφλάζω* de æstu maris dicuntur. Horat. Epist. i. 1. de appetente res varias, 'Æstuat, et vite disconvenit ordine toto.' Sic *æstus* a Virg. de curis, a Propertio de amore Eleg. i. 33. ad finem. Demum nullus est affectus, qui non exprimitur hoc verbo. Quam ad rem unicum est testimonium hoc Maronis, in quo *æstuat pudor, insania, luctus, amor, virtus*: vide quot affectus. *Cerda*.

871 *Uno in corde pudor*] *Uno* autem pro eodem: tribus vero adiectibus conturbatum significat, pudore, ira, dolore; quæ potentia sunt singula. *Servius*.

Imo in corde pudor] Multa quidem exemplaria vetera, *uno in corde* legunt. Sed *imo* magis placet. In Mediceo autem codice, non *pudor*, sed *dolor* habetur. Sed neque tacebo quamvis ineptum mihi videatur, in codicibus aliquot manu scriptis legi, non *pudor*, sed *puer*: quo itidem modo, iisdemque dictionibus peccatum est in eo Propertii versu, 'Si puer es, alio traice tela;' quum legendum sit, 'Si pudor est, alio traice tela puer.' *Pierius*.

Mixtoque insania luctu] Duo affectus cognatissimi, ira et dolor. Stat. Theb. v. 'At juvenis magno flammatus pectora luctu.' Nam *flammas* ad iram refero. Idem l. ii. 'erudescunt luctibus.' Cruditas enim ad iram pertinet. Ovid Metam. xi. 'utque dolor rabiem collegerat omnem.' De equis Darii Curt. i. iii. 'dolore efferati.' Utramque pestem Aristot. conjungit Rhet. ii. 2. imo iram definit per dolorem, *ὀργή, ὀρεξις μετὰ λύπης*. C.

872 *Et Furiis agitata amor*] Car-

men hoc non habetur in antiquissimo codice Romanæ notæ. Sed locum habet in duodecimo libro, ubi Poëta de Turno loquitur, ut loco suo dicatur. Neque tamen incogruum est idem carmen in diversos usus disponere: veluti alterum illud, 'Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras,' et Camilla et Turno adcommodavit. *Pierius*.

Conscia virtus] Lucret: 'sentitenim vim quisque suam.' *Cerda*.

874 *Æneas agnovit eum*] In antiquis codicibus est, *adgnovit enim*, per interpositionem dictum. *Pierius*.

875 *Sic pater ille deum faciat*] Bene in perniciem contemptoris deorum, deos invocat. *Servius*.

Sic altus Apollo] Aut venerabilis, aut quia in excelso loco consecratus est. *Idem*.

Sic altus Apollo] Cum respectu ad totam Iliadem, ubi Apollo semper inducitur Æneæ favens. Exploranda imprimis vigesima Ilias. Et, si velis, cum respectu ad Augustum, cujus tutelare numen Phœbus; et Augustus in Æneæ repræsentatur. *Cerda*.

876 *Incipias*] Deest ut. *Servius*.

Incipias conferre manum] Tale illud l. xii. 'Incipe, si qua animi virtus, et consere dextram.' Τὸ *conferre manum* immutavit leviter ab illo Lucret. l. iv. 'At contra conferre manu certamina pugnæ:' et Lucret. ab Hom. II. vi. qui non *conferre manum*, sed *συνάγειν ὅσμιλην*, *conferre prælium*. C.

877 *Tantum effatus*] Ideo pauca, ut qui cupidus rei gerendæ. O quoties in hac re Homerus ἀποπος, et εὐ-ήθης! non vereor ita loqui. Plena Ilias his ante certamen inutilibus jactantiis. Non hæc certe natura iræ, præsertim in bello. Præclare Virg. de Æneæ l. xii. 'se susceitat ira,' quia videlicet tunc non præsens hostis. At, cum præsens est, ut hoc loco, statim advolat, et pauca loquitur. Nam visus hostis iram statim acuit. *Idem*.

Infesta hasta] In vulnus parata, id est, protenta. *Servius*.

Infesta hasta] Est hoc, quod sup. 'adversaque ingens apparuit hasta.' Liv. l. xxiii. 'Cum jam ante ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concitarunt equos.' *Cerda*.

878 *Quid me erepto, sævissime, nato Terres*] In antiquis aliquot codicibus legere est *terreas*: quod quamvis ex sententiæ congruitate sit elegantissime dictum, quo pacto tamen versui consultum sit, videndum. Id quidem, siquis admittere voluerit, aut Synæresin esse dicat, oportet, aut Amphimacrum loco dactyli positum: quod Virgilium etiam alibi fecisse a Terentiano moniti comperimus: neque id Valerius Probus inficiari potest. Sed enim ut quid sentiam, dicam, Grammaticorum adhuc nemo loci hujus meminit tam insignis, non tacituri profecto, siquid illis tale suboluisset, quare *terres* legerim, ut longe plura habent exemplaria. *Pierius*.

879 *Qua perdere posses*] Deest *me*: nam hoc dicit, nisi extincto filio nulla se potuisse ratione superari. *Servius*.

880 *Nec divum parcimus ulli*] Hoc ideo, quia Æneas invocaverat Deos: ut, 'Sic pater ille Deum faciat, sic altus Apollo.' *Idem*.

Nec divum parcimus ulli] Vide ut expendi explicans, et apta verba Cyclopi apud Hom. Odys. ix. Νήπιος εἷς, ὃ ξεῖνε, "Ὁς με θεοὺς κέλειαι ἢ δεϊδέμεν, ἢ ἀλέασθαι. Οὐ γὰρ Κύκλωπες Διὸς αἰγίοχου ἀλέγουσιν, Οὐδὲ θεῶν μακάρων, ἐπεὶ πολὺ φέρτεροι εἰμέν: Οὐδ' ἂν ἐγὼ Διὸς ἔχθος ἀνενάμενος πεφιδολήην. Talis et oratio Amyciap. Valer. Arg. iv. 'Nec lacrymæ, nec forte preces, Superive vocati Pectora nostra movent, aliis Rex Juppiter oris.' *Cerda*.

881 *Desine*] Scilicet mortem minari: quoniam libenter moriturus advenio. *Servius*.

Desine: jam venio moriturus] In antiquis, quod magis placet, *nam venio* legitur. *Pierius*.

Delph. et Var. Clas.

Desine] Scil. me terrere metu mortis aut deorum. *Taubmann*.

882 *Dona*] Vox hæc etiam de re ingrata. Itaque hastam vocat *donum*. Ita Ovid. Metam. ix. 'feralia dona:' et Valer. Arg. iv. ore Amyci, 'Prima manu cui dona fero?' id est, cui mortem affero? Inde et Latinis locutio ista in usu, *dare morti, exitio*, &c. ut etiam Græcis. Nam Calab. l. iii. δάσω θάνατον, καὶ κῆρας ἐρυμνάς: *dabo mortem, et Parcas nigras*. Firmo rem eandem Homérico testimonio. Nam Il. xxiv. dicuntur esse apud Jovem δοιοὶ πίθοι δάρων, *duo dolia donorum*, quæ ipse dat mortalibus: vas alterum κακῶν *malorum*, alterum ἐάων *bonorum*. Vides, ut tam bona quam mala comprehendat unico *doni* nomine. Sic *præmium* apud Virg. et alios est ambiguae significationis. Sic et *pretium* apud Terent. in malam partem. *Cerda*.

883 *Inde aliud*] Id est, jacet telum. *Servius*.

Inde aliud super, atque aliud] Illustrat Germ. ex Callimacho, qui in Apoll. ἄλλον ἐπ' ἄλλω βάλλων ὠκὺν διστόν. Ex Calab. qui l. vi. ἄλλον ἐπ' ἄλλω ἰδὼν προέταλλε. Sed dici quit, allusum ad illud Catull. 'Hæc atque illa dies, atque alia, atque alia.' *Cerda*.

Volatque Ingenti gyro] Circumibat Ænean ingentibus gyris, ut adversum potius, quam aversum feriret. Æneas omnibus telis occurrebat, scuto ea excipiens. *Donatus*.

Figitque, volatque Ingenti gyro] Hoc genus pugnae repræsentat Valer. Arg. iv. Mezentii ars tota posita in fatigando Ænea, Æneæ in se tuendo. Itaque ille gyrare spaciosos orbes, hic se circumferre in eodem gradu. Ergo in Valer. Amycus, 'Continuo Bebryx, Maleæ velut arce fragosa Turbo rapax, vix ora virum, vix tollere passus Brachia: torrenti præceps agit undique nimbo, Cursibus involvens, totaque immanis arena Insequitur.' Contra Pollux: 'vigil ille metu cum

Virg.

11 B

pectore et armis *Huc alternus et huc:* et postea, 'providus ictus Servat.' Apud Nonn. l. xxii. committitur pugna equitis cum pedite, nec dispar Virgiliano eventui. Ovid. de volante voluere, 'ducitque per aëra gyros.' *Cerda.*

884 *Umbo*] Sentum: nam a parte totum intelligimus. *Servius.*

Umbo] Quicquid est extumidum et prominens *umbo* dicitur. Itaque nulla est ratio cur hæc vox aretetur tantum ad clypeum. Stat. Theb. l. ii. pro humero posuit, nam de Tydeo, 'clypeum non sustinet umbo:' nam videlicet jam defessus Tydeus. Idem l. vi. pro saxo, quod esse solet terminus agricolis. Verba ejus: 'hinc saxeus umbo Arbitr agricolis finem jacet inter utrumque.' Idem in Achill. pro rupe maris, eo versu, 'undisonæ quos circuit umbo Maleæ.' Inde et pars illa vestis, quæ exit ad pectus cum tumore *umbo* etiam dicitur, quo sensu accepit Pers. Sat. v. et Tertull. lib. de Pallio bis. *Cerda.*

885 *Ter circum*] Enarravit quid esset, 'ingenti gyro.' *Servius.*

Lævos equitavit in orbis] Secundum artem militiæ: nam eques stans facilius superatur a pedite. In lævam partem autem ideo circumibat, ut Æneæ dextram circumveniret, quæ utique nuda erat. *Idem.*

886 *Ter secum Troius heros, &c.*] Quoties *Mezentius* circumiit Æneam gyris, toties *heros Troius* occurrit scutum obiciens, quod jaculis jam fuerat infinitis insertum, et silvæ faciem præferebat. *Donatus.*

887 *Circumfert tegmine silvam*] Ab hac Musa Valer. l. vi. 'Septeno validam circumfert tegmine molem.' Ab eadem suam ditavit Stat. bis, nam Theb. l. v. de serpente occiso ab Apolline, 'donec tibi Delia fixus Vexit arundineam centeno robore silvam.' Et l. viii. loquens de Tydeo, 'densis jam consitus hastis Ferratum quatit umbra nemus.' Quint. Serenus dixit

silva capilli ad densitatem comarum explicandam. *Cerda.*

888 *Tot spicula tædet*] Hic ostendit quid sit, 'figitque volatque.' *Serv.*

Spicula vellere] Non videlicet ferum inflectebatur in ipso scuto: hoc si esset, non evelleret. Erat sane pugnantium ars, ut tela post transfixos hostiles clypeos plicarentur inflectereturque; ut ita dependentibus hastis gravarentur, qui gestabant clypeos, illosque abjicerent, et nudis essent corporibus ad ictus excipientes. Hoc genus belli habes apud Plut. in vita Camilli, quæ res salutem attulit Romanis, exitium Gallis. *Cd.*

889 *Pugna iniqua*] Pedes contra equitem. *Servius.*

890 *Multa morens*] Utrum in ipsum, an in equum tela torqueret: quo vulnerato *Mezentius* carebat effugio. *Id.*

Inter-tempora] Id est, in frontem. *Idem.*

Bellatoris equi] Per quem bellum geritur: aliter hominem dicimus bellatorem, qui bellum gerit. *Idem.*

892 *Tollit se arrectum quadrupes, &c.*] Τὸν ὀρθοπλήγη Græcorum expressit. Grammatici: ὀρθοπλήξ ἵππος ἐπαρόμενος, καὶ πλήσσω: qui arrectum equus se tollit est ὀρθοπλήξ. Non tamen semper cernuant, qui in altum sese erigunt equi. Hæc quippe invicem contraria sunt ὀρθοπλήξ et *cernuus*. Est ubi utrumque faciunt equi, postquam in sublime sese erexere, mox cadunt cernui. Exercit. Plin. p. 894. *Salmasius.*

894 *Implicat*] Impedit. *Servius.*

Cernuus] *Cernuus* dicitur equus, qui cadit in faciem, quasi in eam partem cadens, quam cernimus. Unde et pueros, quos in ludis videmus ea parte qua cernunt *κυβιστῶντες*, *cernui* vocantur: ut etiam Varro in Ludis theatra libus docet. *Servius.*

Incumbit cernuus] Verbum *incumbere* a Græcis oriundum est auctore Scalig. iv. 16. et sonorum est ac grande, et sæpe a P. usurpatum; κύμβαχος enim

cernuum significat: quod verbum hic apponitur, ut illud explicaretur. Sensus est: Mezentio eiectione, pronus incumbit sonipes cadens in armum. Porro *cernuus* et *cernulus* in Lexico antiquo exponitur *petaurista*: et *cernuare* *πεταυρίζεσθαι*, Varroni est, 'se in caput jacere,' *κυβιστᾶν*. Vide Turneb. xxviii. 23. Taubmann.

Cernuus] Nonius: 'Cernuus dicitur proprie inclinatus, quasi ad terram cernat:' ubi præter hunc Virgilii locum duo quoque alia Lucilii citat. Vide etiam Gerard. Jaon. Vossium in Etymolog. *Emmeness*.

895 *Clamore incendunt cælum*] Implent. Et abusive dixit. *Servius*.

Clamore incendunt cælum] Qui agnoscunt *κατάχρησιν*, id est, *abusionem*, ut hic *accendere*, aut *incendere*, sit idem quod *implere*, non placent. Nec testimonia Lucretii, quæ Gifan. advocat, id probant. Nam illud l. iii. 'Motibus accensus nobis per viscera sensus,' cur non capiatur de igne? et adhuc melius illud l. v. ubi de Sole, 'Anticipat cælum radiis accendere tentans.' Itaque, nescio cur in utroque testimonio explicetur Lucretius *accensus*, id est, completus: et *accendere*, id est, complere. Aliter Virgilium explico. Nulla est *κατάχρησις*. Vere aër constipatus vaporibus, extenuatur, et fit rarior clamoribus et timnitibus cymbarum. Hæc vero extenuatio aëris proxima est dispositio ad calorem. Ac proinde dici aër potest accendi vocibus, accedente præsertim fervore clamantium, et veluti ignitis pectoribus aërem incenduntium. Nam Stat. in fletu pro defuncto Archemoro dixit, 'accenso clamore;' quod videlicet Calab. l. iii. 'Ἠχὴ δ' ἄσπετος δι' αἰθέρος ἀκαμάτοιο: Surgebat ingens clamor per indefessum atherem. Est etiam alia solutio. Dicimus alicujus animum *incendere*, cum illum impellimus, commovemusque ad rem aliquam. Sic ergo dicitur 'aër incendi vocibus;' nam clamoribus per-

cutitur, agitur, fluctuat. Plut. in vita Pompeji: ὅταν ἐν τῷ ἀέρι σάλον καὶ κύμα ποιήσῃ, πολλὰ δ' ἰσχυρὰ φερόμεν, id est, *φωνή*, nam de ea loquitur. Lege illum; querit enim ibi causam, cur aves e cælo decendant, excitato hominum clamore. *Cerda*.

Troësque] Hoc est Trojani: Gaudio. *Servius*.

Latinique] Scilicet dolore. *Idem*.

Latinique] Versus ex studio hypermeter ad significandum clamorem illum productum in longum. *Cerda*.

896 *Advolat Æneas*] Multi hæc nolunt distingui, quasi simul fiant. *Serv.*

897 *Ubi nunc Mezentius acer, &c.*] Ita. l. viii. *πῇ ἔβαν εὐχολαί*; Et l. xiii. *ποῦ τοι ἀπειλαὶ Οἰχονταί*, τὰς Τρωσιν ἀπέλεον νῆες Ἀχαιῶν; et l. v. Ἐκτορ πῇ δὴ τοι μένος οἴχεται, ὃ πρὶν ἔχες; Et l. xx. Apollo ad Ænean, *ποῦ τοι ἀπειλαί*, τὰς Τρώων βασιλεῦσιν ὑπέσχεο οἶνοποτάζων; Similis locus Calab. l. i. ore Pentheseleæ, *πῇ νῦν Τυδείδαο βίη*; *πῇ δ' Αἰακίδαο*; *πῇ γ' Αἰάντος*; τοὺς γὰρ φάτις ἔμμεν' ἀρίστους. Apud Nonnum l. xxx. reprehendens Bacchum Deus alius ita increpat, *πῇ σέθεν ἄλκιμα θύρσα, καὶ ἀμπελύντες δίστοί*; Non abit insultatio illa in Telephum jam sanie putridum, et simulacram hominis, non hominem, e Epigr. l. iv. *Οὔτος ὁ Τευθρανίας πρόμος ἄσχετος, οὗτος ὁ τὸ πρὶν Τήλεφος αἰμάξας φρικτὸν Ἀρη Δαναῶν*. Cur non libem aliquid ex Latinis? Ovid. Metam. xiii. 'Hostis ubi est Ajax? ubi sunt ingentia magni Verba viri?' Lucanus Curioni mortuo ita insultat l. iv. 'Quid nunc Rostra tibi prosunt turbata forumque?' Lege reliqua. *Cerda*.

898 *Contra Tyrrhænus ut auras*] In aliquot codicibus et legitur: quod non ita placet. *Pierius*.

899 *Hausit cælum*] Hoc est, aërem. Lucretius, 'In hoc cælo, qui dicitur aër:' et hoc dicit, postquam respiravit, et mentem recepit, post turbationem ex equi venientem ruina. *Serv.*

Hausit cælum] Est hoc, quod l. iv.

de moriente Regina Carthaginiſ, 'Quæſivit cœlo lucem.' et ſup. de moriente Anthore, 'cœlumque aſpicit.' Sed credo in Mezentio alium ſignari affectum, et notari verbum ἀνοφθαλμεῖν, oculos contra attollere; quod audacibus dat Polyb. l. III. Ait enim, πρὸς αὐτοὺς ἀνοφθαλμεῖν ἐτόλμα. Non eſt hoc alienum ab hoc loco, ſi quis circumſtantias conſideret a perſona Mezentii, ut dicatur cœlum reſpectaſſe cum furore. *Cerda.*

Mentemque recepit] Hom II. XXII. 'Ἦδ' ἐπεὶ οὖν ἄμπνυτο, καὶ ἐς φρένα θυμὸς ἀγέρθη: Sed ut reſpiravit et revocatus eſt in mentem animus. Calab. l. III. ἐν φρεσὶ θυμὸς βαιὼν ἀνέπνευσεν: in mentibus animus nonnihil reſpiravit. Et recepit quidem mentem, quaſi prius ſφαδάζων fuiſſet, καὶ δυſθανατῶν. Homer. II. IV. Ἀφ' ὁρὸν οἱ θυμὸς ἐνὶ ſτήθεſſιν ἀγέρθη: Iterum illi animus in pectora eſt revocatus. *Idem.*

900 *Hostis amare*] *Aſpere.* Et hoc Homeri eſt de telo dictum, quod hic ad hominem tranſtulit. Ille enim ait Πικρὸν δῖσπόν. *Servius.*

901 *Nullum in cæde nefas*] Mori viri fortis nefas non eſt. Ergo, aut nihil acerbi in morte ſe paſſurum ait, aut nihil nefandum Æneam commiſſurum, ſi ſe volentem interfecerit, quia mori decreverit, ſi mortem filii non valuiſſet ulciſci. *Idem.*

Nec ſic ad prælia veni] Hoc eſt, ut vincerem, aut victus mortem deprecarer, ergo libenter occumbo. Nec ego ſic ut vincerem, veni: hoc eſt, cum voluntate procumbo. *Idem.*

902 *Hæc pepigit mihi fœdera Lausus*] Hoc eſt, non cum hoc pacto a te Lausus reſceſſit, ut ego vitam requiram. *Fœdera* autem *pepigit*, per translationem dixit: id eſt, ſic non pugnavit Lausus, ut ullum mihi vitæ relinqueret deſiderium. *Idem.*

903 *Per, si qua est, &c.*] Vide ſupra Æn. II. 142. *Emmeness.*

Veniam] Beneficium, ut, 'Orantes veniam.' *Servius.*

904 *Corpus humo patiare tegi*] *Verbatur* enim, ne cives ex veteri odio in ejus cadaver nimis sævirent. *Don.*

Corpus humo patiare tegi] Hoc unum enixe, nihil aliud petit apud Soph. Ajax ab Jove, et reddit rationem, καὶ μὴ πρὸς ἐχθρῶν τοῦ κατοπτεῦθαι πάρος 'Ριφθῶ κυσὶ πρόβλητος, οἰωνοῖς τ' ἔλωρ. Eadem omnino Mezentii eſt ratio: vult ſepeliri, quia ſcit concitata in ſe multorum odia. Hoc idem contendit ab Achille Hector jam proſtratus: Δίſομο', ὑπὲρ ψυχῆς, καὶ γούνων, ὧν τε τοκῆων, Μῆ με ἕα πὰρ νηυσὶ κύνας καταδάψαι Ἀχαιῶν. *Cerda.*

Corpus humo, &c.] De hoc naturæ et Mezentii affectu proluxe J. C. Scaliger. Poët. III. 19. *Taubmann.*

Acerba meorum] Quasi hoc de Ænea non ſenſerit. *Servius.*

Meorum] Addit odia, quod nemo expectaret. Probe Sen. Rhet. Cont. VII. 'Magnis ſcleribus jura naturæ intereunt.' Nihil ergo mirum ſi Mezentium ſui odio haberent, propter 'infandas cædes,' et 'facta Tyranni efferæ,' ut habetur l. VIII. *Cerda.*

905 *Hunc (oro) defende furorem*] Inimicorum iram et poſt fata sævire cupientem. *Defende* autem eſt prohibe: ut, 'Dum teneras defendo a frigore myrtos.' Et bene petit ab Ænea ſepulturam, quod ſcit eum ultro concedere, ut probavit in filio: petit autem non de ejus pietate dubitans, ſed timens iram ſuorum. *Serv.*

Defende furorem] Prohibe. Statius Theb. I. 409. 'haud paſſi ſociis defendere noctem Culminibus:' id eſt, 'prohibere injuriam tempeſtatis non paſſi ſunt;' ut explicat Lactant. Noſter ſup. Ecl. VII. 47. 'Solſtitium pecori defendite:' quem locum vide. *Emmeness.*

907. *Haud inſcius*] Liptotes figura eſt: non enim dixit non ignarus, ſed expectans omnibus votis: ut, 'Munera nec ſperno:' id eſt, libenter accipio. In hac autem figura plus cogitatur, quam dicitur. *Servius.*

Juguloque haud inscius ac. ensem] Animo et habitu gladiatorio sciens præbuit jugulum. Quod in arena dicebant, *Ferrum recipere.* Seneca, de Tranquillit. 'Moreris expeditius, qui ferrum non subducta cervice, nec manibus oppositis, sed animose recipis.' Et qui hoc faciebant, fortiores habebantur. Videatur Lipsius Saturnal. II. 22. et Turneb. Adversar. IV. 18. *Taubmann.*

908 *Undantique animam diffundit in arma cruore]* Ordo est: In arma undanti cruore animam diffundit, cujus

sedem plerique sanguinem volunt esse. et sic est dictum hoc, quomodo illud, 'Una eademque via sanguis animusque sequuntur.' *Servius.*

Undantique animam, &c.] Non oportet confugas ad opinionem eorum, qui dicebant sanguinem esse animam. Sic accipienda illa Senecæ epist. 76. 'Scit sua nihil interesse, utrum anima per os, an per jugulum exeat.' Indicat certe opinionem Ethnicorum, qui putabant nihil esse aliud animam, quam sanguinem. *Cerda,*

ÆNEIDOS

LIBER XI.

1 *Oceanum interca surgens Aurora reliquit]* More suo prætermisit noctis descriptionem, quam transisse indicat præsens ortus diei: et hoc est quod ait Horatius, 'Nec verbum verbo curabis reddere fidus Interpres.' Quæ enim naturalia sunt, omnibus patent. *Surgens* autem quæ surrexit ἀνὰ et κατὰ. *Servius.*

2 *Æneas, quanquam et sociis dare tempus humandis]* Consuetudo Romana fuit, ut polluti funere, minime sacrificarent. Si tamen contingeret, ut uno eodemque tempore funestaretur quis, et cogeretur operam dare sacrificiis, elaborabat, ut ante sacra compleret, quam funus agnosceret. Unde etiam Horatius Pulvillus in Capitolii dedicatione cum ab inimicis ei filius nuntiaretur extinctus, ut quidam putant falso, ut alii pro vero, ait 'Cadaver sit:' nec voluit funus agnoscere donec templum dedicaret. Secundum quem ritum etiam Æneas

inducitur ante operam dare sacrificiis: et sic ad sociorum et Pallantis sepulturam reverti. *Serv.*

Quanquam et sociis dare tempus humandis] Sunt qui et particulam summoveant, et, *quanquam sociis* legendum velint. Verum sententiæ numerique concinnitas, et veterum omnium codicum consensus, castiorem esse lectionem indicant, *quanquam et sociis:* et ita prius erat in Mediceo, nunc et inde abrasum. *Pierius.*

3 *Præcipitant]* Urgent. Longam enim dilationem sepultura non patitur. Sane cum *quanquam* præmisisset, non intulit *tamen*, ut alibi, 'Libertas quæ sera tamen respexit inertem:' cum *tamen* dixerit, non præmisit *quanquam.* *Dare vero tempus,* relinquere, id est, ut breve, et habet emphasim propter multitudinem negotiorum. *Servius.*

Præcipitant curæ] Lucan. l. v. 'Præcipitantque suos luctus.' Stat. Theb.

vii. 'præcipitet pugnas.' Est hoc, quod Ovid. Metam. viii. 'nec plura sinit tempus.' Cerda.

Turbataque funere mens est] Funere Pallantis. κατ' ἐξοχήν: nam est hæc consuetudo apud poëtas, ut a plebe segregent duces. Sic paulo post ait, 'Interea socios inhumataque corpora terræ Mandemus:' et intulit segregans 'mæstamque Euandri primus ad urbem Mittatur Pallas.' Sic dictum est, 'Reliquias Danaum, atque immitis Achilli.' Item, 'Forsitan et Priami fuerint quæ fata, requiras.' Servius.

4 *Vota Deum*] Recte Diis consecrat ejus arma, qui Deos semper contempsit. Donatus.

Primo victor solvebat Eoo] Antequam luctum subiret et funeraretur. *Primo* autem *Eoo*, subaudimus tempore: nam Græce ἡὺς dicitur, quam nos Auroram vocamus. Homerus ait, ῥοδοδάκτυλος ἡὺς: quod nomen Latini traxerunt per derivationem, ut dicerent, 'et lætus Eois Eurus equis.' Item, 'Eoasque acies.' Sane, ut etiam supra diximus, in hoc sermone prima syllaba naturaliter longa est: sed cum opus fuerit, corripitur *Eos*, aut licentia nominis proprii, aut quia eam vocalis sequitur. Servius.

5 *Ingentem quercum*] Hæc arbor, ut plurimum, assumpta ad excitanda trophæa. Sidon. Paneg. Majorian. de hac re loquens, 'et quercum captivo pondere curvet:' et Anth. 'quercusque trophæis Curva tremuit.' Stat. Theb. ii. in quercu trophæum statuit. Claud. Ruff. i. 'vestita spoliis donare quercu.' et Stil. ii. 'Ditibus exuviis tendentem ad sidera quercum.' Ita et Romulus Aeronis arma, et Marcellus Britomartis opima suspendunt in quercu. Demum Virgil. Æn. x. 'Hæc arma exuviasque viri tua quercus habebit.' Dixi, ut plurimum: nam saltem ex Romano more. Certe Claud. Rapt. iii. abietem vestit spoliis Enceladi: et Græci aliud genus

trophæi habuerunt. Aristophanis interpretes in Plut. ἔστι δὲ τρόπαιον ὃ ἐν ταῖς νίκαις οἱ παλαιοὶ ἐποίουν, τοῖχον, ἢ λίθον μέγαν ἑστάντες. Denique erecta trophæa in hastis duabus, longiore una, brevior altera, efformatis in modum crucis. Inde proprie et vere Tertull. Apolog. 'Sed et victorias adoratis, cum in trophæis cruces intestina sint trophæorum.' Quia crux formata intus latebat, ut latent intestina in corpore, et foris ostentabat militaria spolia. Et nota dici quercum *ingentem*. Nam huic gloriæ semper quærebatur arbor maxima. Plut. in trophæo Romuli, δρὺν ὑπερμεγέθη, et Stat. Theb. ii. eligit quercum, quæ 'jamdudum oblita juventæ,' id est, magni jam senii. Cerda.

Decisis undique ramis] Sneton. in Calig: c. 45. 'truncatisque arboribus, et in modum trophæorum adornatis.' Juvenal. Sat. x. 'Bellorum exuvie truncis affixa trophæis.' Prudent. Sym. ii. ait, suspensa fragmina telorum cuidam *trunco*. Idem.

6 *Constituit tumulo*] In colle: quia trophæa non figebantur, nisi in eminentioribus locis. Sallustius de Pompejo, 'Devictis Hispanis, trophæa in Pyrenææ jugis constituit.' Ex quo more trophæa arcubus exadificatis in urbibus figuntur. Ideo autem nunc trophæum ponit Æneas, quia necdum plenam est victoriam consecutus: sed occiso Mezentio, fugavit exercitum: plena victoria enim, ut supra diximus, triumphus debetur. Et persolvit vota vel propter tanti ducis interitum, vel quia fas erat etiam de primitiis belli sacrificare. *Tumulo* autem deest *in*, id est, in tumulo. Servius.

Induit arma] Ut 'indutosque jubet truncos hostilibus armis,' sine nomine. Idem.

Induit arma] Nota copiam, 'induit, aptat, subligat, suspendit.' Stat. Theb. i. ii. *inserit*: nam *subligat* a Nostro accepit. Ab eodem Claud. Ruff. Prudent. Symm. i. 2. *suspendit*: et

Claud. Ruff. I. 'vestita quercu' dixit, quia Noster *induit*, et inf. 'indutos truncos.' Sed notanda copia ejusdem Claud. Rapt. III. qui in hac re mire exultat. Nam, 'posuisse cruentam Ægida, silva exuviis superbit, victoria vestit nemus, dependent tergora, affixæ facies truncis, arbor spoliis exultat, arma sustinet, ornatur, gestat.' Demum: 'Nullaque non magni jactat se nominis arbor.' Sed nemo sanus præferat hanc copiam Virgilianæ sobrietati. *Cerda*.

7 *Exuvias*] Πανοπλίαν Mezentio detractam. Vide Alex. ab Alex. II. 22. *Taubmann*.

Tibi, magne tropæum, Bellipotens] Videtur interrupta descriptio. Hoc per parenthesim dictum est et prosphonesin, et post reddita: *magne* autem *bellipotens* antonomasia per duo epitheta sine nomine. *Servius*.

8 *Aptat*] *Apta* locat, et congrue ponit vel figit, ut 'Aptatque superbis Postibus.' *Idem*.

Aptat rorantes sanguine cristas] Cum hic sit locus imitationis, adducam aliquos, qui similia. Juven. Sat. x. 'Bellorum exuviæ, truncis affixæ trophæis Lorica, et fracta de casside buccula pendens.' Stat. Theb. I. II. 'Huic læves galeas, perfossaque vulnere crebro Inserit arma ferens: huic truncos ictibus enses Subligat, et tinctas membris spirantibus hastas.' Claud. Rapt. III. 'Phlegræis silva superbit Exuviis, totumque nemus victoria vestit. Hic patuli rictus, hic prodigiosa Gigantum Tergora dependent, et adhuc crudele minantur Affixæ facies truncis.' *Cerda*.

9 *Telaque trunca viri*] Id est, perfracta: ita enim in trophæis poni consueverunt. Juvenalis, 'Et fracta de casside buccula pendet, Et curtum temone jugum, victæque triremis Aplustra.' Vel *trunca tela*, quæ de suo clypeo legeret. Ideo enim *trunca*, quod in evellendo præfracta. *Serv.*

Et bis sex thoraca petium Perfossum

que locis] Duodecim vulneribus appetitum: quia, ut supra diximus, totius Thuscæ populus in duodecim partes fuit divisus: ut, 'Gens illi triplex, populi sub gente quaterni,' qui singulis Lucumonibus parebant. Moris autem fuit ut interemptos duces omnis vulneraret exercitus. Sicut etiam de Hectore Homerus commemorat, *Ὁ καὶ θήσαντο φύην καὶ εἶδος ἀγῆτον* 'Εκτορος' οὐδ' ἔρα ὅ τις ἀνουτηγί γε παρέστη. Unde est, 'Quæ circum plurima muros Acepit patrios.' Non ergo ab Ænea, sed ab his, qui 'Uni odiisque viro telisque frequentibus instant,' quod ostendit Mezentius, cum sub Æneæ telis jaceret: 'scio acerba meorum Circumstare odia:' neque enim hoc in illo momento periculi meminisset, nisi eos cerneret imminere. *Servius*.

Bis sex] Quanta vis fuit istius, qui duodecim plagis occidi non potuit? nam in aperto jugulo perit. *Donat*.

Bis sex thoraca petitum] Cæsar I. III. bel. civ. 'sento ad eum relato Scævæ centurionis, inventa sunt in eo foramina ducenta triginta:' ut Epig. ἀρπίδα πολύτρητον. *Servius* notat moris fuisse veteribus, ut interemptos duces omnis vulneraret exercitus, ex illo Homeri de Hectore, οὐδ' ἔρα οὗ τις ἀνουτηγί γε παρέστη, et proinde a gente Thuscæ Lucumonibus parente duodecim vulneribus in cadaver Mezentii sævitum: cui ego sententiæ assentiri non possum, cum ad laudem Mezentii Æneæque pertinuerit, potius vivum pugnantemque Mezentium tot in armis et corpore vulnera accepisse: quæ interpretatio superiori Cæsaris loco convenire etiam videtur. *Germ.*

10 *Clipeumque ex ære*] Figuratius, quam si *æreum* diceret, ut alibi, 'Cui pharetra ex auro.' *Servius*.

Clypeumque ex ære] Reddita forma armati hominis. Ideo clypeus ad sinistram arboris, ensis ad collum militari more. Nam balteus collo appensus, et inde ensis dimittebatur ad latus.

Hanc formam armati hominis firmant verba Minutii hæc: 'Trophæa vestra victricia, non tantum simplicis crucis faciem, verum et adfixi hominis imitantur.' Nam nimirum adfixa arma in cruce adfixi hominis figuram exhibebant. *Cerda.*

11 *Insem collo suspendit eburnum*] Vaginam eburneam. Sane *ebur*, *eboris* facit, non *eburis*, sicut *murmur*, *murmuris*. Unde quia in principalitatis declinatione varietas invenitur, etiam derivatio varia est: nam *eburneus* facit ab eo quod est *ebur*: *eboreus* ab eo quod est *ebor eboris*. Collo autem, id est, de collo: paulatim de trunco arboris humanam figuram fecit, ut et sinistram illi det, et collum, quod valde queritur an bene. *Servius.*

Insem eburnum] Insem in vagina eburnea: vel ἐλεφαντόδετον ξίφος indicat, gladium ebore revinctum. *Taub.*

12 *Stipata tegebat Turba ducum*] Retuli ad dignitatem Principis Æneæ. Comitatum hunc Principum παραπομπήν vocat Artem. i. 79. Idem. ii. 3. χρὴ γὰρ τὸν ἔχοντα πορφύραν, πάντως διάδημα ἢ στέφανον ἔχειν, καὶ πολλοὺς ἀκολουθοῦντας καὶ φύλακας. Sic Coriolanum καθέζομενον μετ' ὄχλου Plutar. inducit ad ostentandam auctoritatem. Philo περ. τῶν δεκ. λόγ. meminit πλῆθους θεραπόντων, ad indicandum fastum Principum. *Cerda.*

14 *Maxima res effecta viri*] Occiso tanto duce: simul etiam trophæi ostenditur caussa. Et verecunde cum ipsius opus sit, impersonaliter ait:

Abesto] Absit: nam tertia persona est. *Servius.*

15 *Quod superest*] De reliquo: et est absoluta elocutio: ut, 'Quod superest læti bene gestis corpora rebus.' *Idem.*

Quod superest] Deinceps: τὸ λοιπὸν, de reliquo: Lucretianum, ut notat Giffan. *Taubmann.*

Et de rege superbo Primitiæ] Aut hoc dicit, *Primitiæ* istæ, quas fecimus, non de plebe sunt, sed de rege

superbissimo: aut certe regem superbum Turnum accipiamus: nam de ipso legimus, 'At Rutulum abscessu juvenis cum jussa superba Miratur:' ut sit sensus, Hæc spolia et hanc primam belli partem superbo Turno sustulimus: nam hoc epitheton proprium Turni est, quod ei Virgilius pro ingenti dat scelere. Apud majores enim superbia ingens facinus fuit, adeo ut Tarquinius pro multis sceleribus *Superbi* nomen acceperit. *Servius.*

Spolia et primitiæ] Acute videt Passeratius, Poëtam ἀκροβόλια notare; quæ et *spolia* et *frugum primitiæ* significant. Et potest videri allusisse ad impietatem Mezentii, qua Rutulis imperavit, ut sibi offerrent primitias, quas diis solebant. Ob quam rem et *Divum contemtor* potissimum vocatus existimatur Macrobio iii. 5. *Taubmann.*

Superbo] Latinos hanc vocem accepisse a Græca voce ἐπέρβιος monuit Henric. Steph. Latini enim incipientibus ab aspirata addunt litteram sibilantem: sic *ſus*, *sus*, et infinita. *Cerda.*

16 *Manibus meis*] Id est, virtute. Locutio Latii crebra. Propert. de Hercule iv. 10. 'manibus purgatum sanxerat orbem.' *Idem.*

Mezentius hic est] Pro talis est: ut, 'Hunc ego te, Euryale, aspicio?' Id est, talem; et utrum per contemptum, an per commendationem hoc pronuntiandum? *Servius.*

Mezentius hic est] Moris fuit in trophæis affligi nomina illorum, de quibus trophæum erigebatur, quod postea firmabo ad illud, 'inimicaque nomina figi:' titulus itaque hujus trophæi fortasse fuit, 'Mezentius hic est.' Nam τὸ *hic est* sapit titulum, accedente Ovid. in epist. Phyll. 'Hoc tua post illos titulo signetur imago; Hic est, cujus amans hospita capta dolo est.' *Cerda.*

17 *Nunc iter ad regem*] Non enim vult tum esse consultandum de bello, cum prælium erit gerendum. *Donat.*

Nunc iter ad regem] Imitatio clara Hom. Iliad. xxii. ubi Achilles, interfecto Hectore, monet eundum contra urbem Priami. Locum, ut longum, omitto: versus signatior est, Εἰ δ' ἄγετ', ἀμφὶ πόλιν σὺν τεύχεσι πειρηθῶμεν: *Eia agite, circa civitatem cum armis experiamur.* Cerdas.

Murosque Latinos] Bene, quasi hoc solum restet: et hoc dicit: Jam campestri superavimus prælio: restat ut etiam obsidione vincamus. Credit enim quod sibi jam aperte nullus occurrat; nec inaniter: nam et paulo post dicturus est Turnus, 'Furta parvo belli.' Et in duodecimo Latinus, 'vix urbe tuemur Spes Italas.' Serv.

18 *Arma parate animis*] Aut Hypallage est, pro 'armis parate animos:' aut certe est mutanda distinctio, ut sit, 'animis et spe præsumite bellum.' Idem.

Præsumite bellum] Mente præoccupate; ut supra Turnus, 'Et pugnam sperate parati.' Bene autem ait *præsumite*, quasi rem jam sui juris, ut ei deberi videatur certa victoria. Idem.

Spe præsumite bellum] Non alio sensu Horat. Sat. ii. 2. 'præsumis molliem:' et Tertull. de Anim. 'Inferna supplicia præsumebas, et non præcavebas.' Plin. xxv. 2. de Mithridate bibente quotidie venenum, 'præsumptis remediis, ut consuetudine ipsa innoxium fieret.' Sen. epist. 105. 'si spe cogitaveris, et futura præsumpseris.' Est, *spe præsumere*, προκατελπίζειν. Vide quæ ex Budæo Pont. Certe Pausanias προθυμίαν et ἐλπίζειν conjunxit in Attic. et Eurip. in Ione, προλάττειν τῷ χρόνῳ. Cerdas.

19 *Ne qua mora*] Ordo, ne qua mora impediatur. Servius.

Vellere signa Annuerint superi] Ne in mora sitis, cum captatis auguriis ad bellum exire cœperimus. *Vellere* autem proprie dixit, quia Romana signa figebantur in castris, et cum ad bellum eundum fuisset, captatis auguriis avellebantur e terra; nam alibi ea

figi non licebat. Sed inter auguria etiam hoc habebatur, si avellentem facile sequerentur; adeo ut cum filio Orodis bello sit Crassus occisus, qui iturus ad prælium, avellere signa vix potuit. Quod etiam Flaminio contigit; qui cum imperasset signa tolli, eaque non possent moveri, effosso solo in quo erant fixa, vi magna extrahi præcepit, et infelicitur apud Thrasymenum pugnavit. Alii *vellere* movere accipiunt. Ennius, 'Rex deinde citatus Convellit sese:' et in sacris *convelli* mensa dicitur, cum tollitur. Idem.

Vellere signa] Signa evelli non poterant, nisi captato augurio, et Diis faventibus. Itaque ait, Ad annuentes Superos signa evellemus, non aliter. Nota vero, annuentium erat si signa facile evellentem sequerentur. Apud Sueton. c. 13. Claudii, Camillo Scriboniano moventi in Claudium triste fuit omen; nam 'neque aquila ornari, neque signa convelli moverique potuerunt.' Idem omen Flaminio Consuli apud Sil. l. v. accidit, ubi, 'Signa etiam effusa certant dumvellere mole:' ubi *certant*, et *mole*, posita ad indicandam difficultatem. Cui loco cognatus Plut. in vita Gracchorum, ubi signum *συνερίβη, diffractum est*, videlicet, τοῦ φέροντος ἐγκρατῶς ἀντεχομένου, *signifero magna vi obnitente*. Hæc enim difficultas orta ab renuente signo. Cerdas.

20 *Adnuerint superi*] Bene in adhortatione nihil sē inauspicato, vel siue Deorum voluntate facturum promittit. Ideo non dixit *jussero*, sed cum Divi jusserint. Servius.

Annuerint superi] Romanus codex familiari quodam errore Librarii *adnuerent* legit, i litera in e mutata. Sed *adnuerint* vera lectio. Pierius.

22 *Interea socios*] Donec tempus obsidionis adveniat. Et 'Interea socios inhumataque corpora terræ,' ἐν δὲ διὰ δυοῖν, pro 'corpora sociorum.' Servius.

Interea socios, &c.] Cura magna olim

erga interfectos in bello, et nescio qua ratione major quam ergo alios. Hujus rei seges magna cum in multis, tum in uno Pausania maxima, ut cum ait Attic. cerni sepulera illorum militum, qui περὶ Κόρινθον πεσόντες: et, τοῖς μὲν ἐν Εὐβοίᾳ τε, καὶ Χίῳ τελευτήσασιν. Iterum, εἰσὶ δ' ἐπ' ἄλλῃ στήλῃ καὶ οἱ μαχεσάμενοι περὶ τὴν Θρᾴκην, καὶ ἐν Μεγάροις. Postea: ἐτάφησαν δὲ καὶ οἱ περὶ τὸν Ἑλλησποντον ναυμαχῆσαντες. *Cerda.*

Terræ Mandemus] Supra ix. 'Mandet humo solita:' auferendi casu. *Germanus.*

23 *Qui solus honos Acheronte sub imo est*] Hoc ideo intulit, quia in sexto de insepultis dixit: 'Centum errant annos, volitantque hæc litora circum.' Palinurus Æneæ, 'Portusque require Velinos Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.' Et bene 'Acheronte sub imo,' quia hæc res ad umbras tantum pertinet. Nam apud prudentes homines nullius momenti sunt ista. *Servius.*

Qui solus honos Acheronte sub imo est] Pleraque vetera exemplaria sub imo absque verbo est legunt. Nempe, quia verbum id quibusdam tantum punctis in Codicibus manu scriptis notari solitum, fefellerit. Melius enim 'sub imo est.' *Pierius.*

Qui solus honos, &c.] Hom. II. xvi. loquens de sepultura mortuorum, τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανάτων. Repetit II. xxiii. Quintil. declam. 328. de re mortuorum loquens, 'Qui supremus claris civibus honor habetur.' *Cerda.*

Acheronte] *Acheron* hic Inferos significat, ut apud Plant. Trin. act. II. sc. 4. Vide Turneb. v. 7. *Taubm.*

24 *Ite, ait*] Vitiose in media oratione, ait, positum Critici notant. *Servius.*

Egregias animas] Ingenti arte laudat, potius quam misereatur extinctos, ut præsentium animos in bella succendat. *Idem.*

Egregias animas, quæ sanguine, &c.]

Cognata huic loco et sententiæ verba Lysia in oratione funebri de Atheniensibus, qui prælio periere: μετὰ πλείστων πόνων, καὶ φανερωτάτων ἀγώνων, καὶ καλλίστων κινδύνων, ἐλευθέραν μὲν ἐποίησαν τὴν Ἑλλάδα, μεγίστην δ' ἀπέθηκαν τὴν ἑαυτῶν πατρίδα. Hoc quid est aliud, quam Virgilianum, 'egregias animas, quæ sanguine nobis Hanc patriam peperere suo?' Et ad exitum ejusdem orationis: προσήκει τοῦτους εὐδαιμονεστάτους ἡγεῖσθαι, οἵτινες ὑπὲρ μεγίστων καὶ καλλίστων κινδυνεύσαντες, οὕτως τὸν βίον ἐτελεύτησαν. Et addit, memoriam eorum debere esse immortalem, ἀγήρατοι μὲν αὐτῶν αἰμνῆμαι. Aristid. in Panath. ait, Athenienses sanxisse, τῶν μὲν ὑπὲρ τῆς πόλεως τελευτησάντων, αὐτῶν μὲν ἐπαίνους ἐπὶ ταῖς ταφαῖς καθ' ἕκαστον ἔτος λέγειν. Vide et Platon. in Menex. ubi multa in hoc argumentum. *Ani-mam* vero, ut Nonius, hoc loco sumitur pro cadavere: vel juxta ea, quæ Æn. vi. ubi pars animæ, quæ umbra dicitur, putabatur comitari cadavera sepulchrorum. Vel locutus Poëta κατὰ συνοικίωσιν, videlicet ex communicatione animæ et corporis. Itaque, quia corpus domicilium animæ, dicitur anima ipsa decorari sepultura, ut l. vi. anima Palinuri, 'nunc me fluctus habet,' certe corpus erat in fluctibus. *Cerda.*

Quæ sanguine nobis Hanc patriam peperere] Eleganter, et hoc oratorie ad exhortationem audientium sumptum est; nam laus defunctorum, viventium exhortatio est: et bene *patriam* ait, tanquam fiduciam gerit, quasi vicerit. Sane cum hortatur socios ut sepeliantur occisi, ipse defunctis velut Epitaphion dixit. *Serv.*

25 *Peperere*] Fortasse ab Enn. apud quem Scipio African. 'Desine Roma tuos hostes, Namque tibi monumenta mei peperere labores.' Et Annal. l. xvi. 'Non possunt mussare boni, qui facta labore Militiæ enixi peperere.' *Cerda.*

Supremis muneribus] A Plutar. in vita Antonii dicuntur exsequiæ τιμὰ τελευταία. Ad hunc modum Eurip. in Orest. loquens de mortua Clytæmnestra, λουτροῖσιν παννυστάτοις, *extremis lavacris*. Quicquid enim fit in honorem mortuorum, *postremum* dicitur. *Idem*.

27 *Quem non virtutis egentem*] Ennii versus est. *Egentem* sane nos ablato jungimus. *Servius*.

Virtutis egentem] Illustravi l. VIII. *Cerda*.

28 *Abstulit*] De morte immatura. Ita Ovid. Metam. x. 'crescentesque abstulit annos.' Estque hoc, quod idem in eodem lib. dixit, 'prima fraude juvena.' *Idem*.

Atra dies] Cal. l. III. μόρος αἰνός. Jam hoc alibi. *Idem*.

Funere mersit acerbo] *Acerbo*, immaturo: translatio a pomis. *Servius*.

Funere acerbo] Funera juniorum proprie acerba dici doctum est in Amphitr. act. i. sc. l. metaphora sumpta ab immaturis pomis: quo sensu et 'Mors immittis' dicitur Tibullo. *Taubmann*.

29 *Ad limina*] Occulte morem tangit, quo cadaver ablutum, unctum, coronatum efferebant cubiculo, et in vestibulo ædium collocabant ad januam ipsam, et quidem pedibus in publicum versis, eo situ abitionem postremam significantes. Vide Lips. Elect. i. 6. *Idem*.

30 *Corpus ubi exanimi positum Pallantis*] In veteribus legere est 'corpus ubi exanimum;' uti etiam superius: 'Exanimumque auro corpus vendebat Achilles.' Sed longe melius est, 'Exanimi Pallantis;' quia *positum corpus* satis habet, absque alterius adjectivi inculcatione. *Pierius*.

Corpus Pallantis] Hujus cadaver postea effossum, æquasse longitudine altitudinem mœnium Romanorum. Vide H. Turneb. *De vino*: Tomo III. *Taubmann*.

Positum] Vox propria in re mor-

tuorum. Pind. Pyth. Od. 3. θέσαν σύγγονοι κούραν: *cognati puellam posuerunt*. Lucret. de re hac l. III. 'corpore posto.' Æneid. 'sic, o sic positum adfati discedite corpus.' Sub hac vero voce intellige mortuum compositum defunctorum apparatu, et jam aptum ad elationem. Omnino quod dixit Eurip. Med. καθανοῦσαν χερσὶν εἶδ' περιστελεῖν. Sunt qui mutant versus hunc in modum, 'Corpus ubi exanimum positi Pallantis.' Sed nemo mihi persuadeat scienti frequentissimas et pulcherrimas Virgilii ὑπαλλαγὰς. *Cerda*.

Positum] Proprie: κείμενον Græcis; quibus et πρόθεσις, *collocatio*, et τίθεσθαι, verba sunt funebria. At G. Merula ex Interprete Terentii probat leg. 'Corpus ubi exanimum positi P.' ut *positus* idem sit, qui alibi *situs*, id est, vita functus et sepultus. Lucan. l. ix. 'Non illic auro positi, nec ture sepulti Perveniant.' Vetus inscriptio: HEIC. POSITÆ. GNATÆ. TRISTES. POSUERE. PARENTES. &c. *Taubmann*.

31 *Servabat*] Nota ritum, quo corpus non modo in vestibulo domus ad ipsum limen collocabant; sed colloca-tioni etiam *custodem* apponebant. Vide J. Kirchn. i. 12. De Fun. R: *Idem*.

Qui Parrhasio Euandro] Arcadio, a civitate Arcadiæ, quam Donatus vult a Parrha avi dictam: quod procedit, si Parrha nomen est Græcum: si autem Latinum est, stulte sensit: nam Græcum nomen etymologiam Latinam non recipit. Alii Jovis filium Parrhasium dicunt, qui habuit Arcadem filium, ex quo primo Parrhasii, post Arcades, dicti sunt. Sane Arcadum genera fuerunt quatuor, Parrhasiorum, Mœnaliarum, Azanorum, Cynethorum. Alii non Azanos et Cynæthos, sed Axanes et Cyneros dicunt. *Servius*.

32 *Felicibus æque*] Hinc non felicitas comparatur; sed ut est illud, 'Dii

meliora piis: non quia hæc bona sunt, sed bona optat. *Idem.*

33 *Comes*] Noluit Poëta deesse Pallanti Regis filio, quod esset liberis aliorum Principum, scilicet morum institutor et magister. Sic Ascanio Epitydem dedit Æn. v. Enituit hoc studium in Marco Imperatore apud Herodian. l. i. qui ad institendum Commodum undique viros doctrina claros conjunxit. Sic Achilli datus Chiron II. xi. ὃν χείρων ἐδίδαξε δικαιοτάτος Κενταύρων. Lege Suet. Aug. c. 89. et me ad librum Æn. ix. ad illud: 'Rectores juvenum, et primos dedit esse magistros.' Est et apud Græcos κόμης, idem qui et λαοῦ ἄρχων, quod non dissidet a Principe Acete. A Græca voce κόμητες, de nostris Regulis. *Cerda.*

Ibat] Pro ierat. Servius.

Alumno] Alumnus est, qui Græce τρόφιμος dicitur: quod nomen quia in Latinitate non est, ut ab eo quod est nutritor, inveniamus eum qui nutritus est, transit ad nomen aliud, et *alumnus* dixit. *Idem.*

Alumno] Sunt in erudit, qui contendunt, sicut τρόφιμος nutritorem et nutritum significat, ita et *alumnus* Latinis. Immo et active et passive *alumnus* capi, curiose contra Vallam docuit Cruquius ad Horat. Od. iii. 18. C. Barthius ad Cirin, nos in Culicem. *Taubmann.*

34 *Circum omnes famulumque manus, &c.*] In antiquis codicibus, omnis legitur: ut sit 'omnis manus, turbaque omnis.' *Pierius.*

35 *Iliades crinem de more solutæ*] Has Æneæ ancillulas intelligimus: nam omnes honestas matres, hoc est, mulieres nobiles, in Sicilia remansisse dixit, excepta Euryali matre: de qua legimus, 'Quæ te sola, puer, multis e matribus ausa Persequitur.' *Crinem* autem *solutæ*, figurate, ut 'palmis percussa lacertos.' *Servius.*

Et mæstæ Iliades crinem de mo. so.] In vulgatis codicibus *mæstæ* nunc

passim legitur. Sed in antiquis omnibus, quotquot habui, *mæstum* legi. Est enim et in habitu mæstitiæ significatum, ut non videatur incongruum dicere, 'Solutæ mæstum crinem.' *Pierius.*

Et mæstæ Iliades, &c.] Attingit morem antiquitatis illius. Erant enim circa cadaver collocati defuncti feminae lugentium habitu; ideo hic, 'crinem de more solutæ,' id est, de more funerum. Sed jam ad firmamenta. Apud Calab. l. ii. in luctu Auroræ erga Memnonem, sunt κοῦραι ἐπὶ λόκαμοι δωδέκα, puellæ duodecim capillo decoræ. In iii. etiam Æneid, 'Et circum Iliades crinem de more solutæ.' Quem versum dupliciter explicui, nec nuto. In funere etiam Patrocli inducuntur δμῳαί, id est, ancillæ, quæ θυμὸν ἀκχεῖσθαι μέγαλ' ἴαχον, animo afflictatæ alte ejulabant. Statius aperte Theb. vi. in funere Archemori, 'mollem famularum brachia planctum:' et apud Calab. l. iii. circa cadaver Achillis sunt μογεραὶ ληϊτίδες, laboriosæ ancillæ, quæ ἴστανται γοῦσσκον ἀμύσσοσαι χρῶα καλόν: Stantes lugebant, deformantes corpus pulchrum. *Cerda.*

Crinem de more solutæ] Quis nescit hunc esse habitum lugentium? Lycophron loquens de Siculis, Κρατὸς δ' ἄκουρος νῶτα καλλυνεῖ φόβη, Μνήμην παλαιῶν τημελοῦσ' ὀδυμάτων: Intonsa per tergum fluit capitis coma, Doloris antiqui memoriam refricans. Albino-van. ad Liviam, 'Vidimus attonitum fraterna morte Neronem, Pallida projecta flere per ora coma.' Parco, nam jam hoc tertia Æneide. *Cerda.*

36 *Ut vero Æneas foribus sese intulit altis*] Naturale enim est, ut intermissa lamenta repetantur, cum aliquis notus advenerit. Sic in Statio, ingressis ducibus demum defletur Archemorus. *Servius.*

Ut vero Æneas] Clarum, Servium respexisse ad versus Theb. vi. hos, 'mox ut mærentia dignis Vultibus

Inachii penetrarunt limina reges,
 Ceu nova tum clades, ut primo saucius
 infans Vulnere lethalisve irrumperet
 atria serpens, Sic alium ex alio,
 quanquam lassata, fragorem
 Pectora congeminant, integratoque
 resultant Accenso clamore fores.
 Sed rem hanc aliunde ego illustro.
 Philostratus in Heroicis ait, ingentem
 gemitum excitatum a Græcis,
 cum ingressi, ubi Ajax jacebat, ἀποθανόντα εἶδον, καὶ περὶ τῷ ξίφει κείμενον.
 Plutar. in funeratione Philopæmenis,
 ὡς οὖν συνανεμίχθησαν αὐτοῖς οἱ πρεσβύτεροι,
 μετὰ γυναικῶν καὶ παίδων ὀλοφύρμους ἤδη διὰ παντὸς ἐχώρει τοῦ στρατεύματος.
 Neque abit locus Justini l. xix.
 ‘Inter hæc procedit inops e navi sua
 Imperator sordida servilique tunica
 discinctus, ad cujus conspectum plantegentia agmina junguntur.’ *Cerda*.

37 *Tunsis Pectoribus*] Cal. l. iii. loquens de fletu habito pro Achille mortuo ab puellis, Στήθεά τ' ἀμφοτέρῃσι πεπληγυῖαι παλάμῃσιν, Ἐκ θυμοῦ στενάχεσκον ἐὺφρονα Πηλείωνα: *Et pectora utraque tundentes manu, Ex animo deflebant benevolum Pelidem.* Venus apud Ovid. Metam. x. deflens mortuum Adonidem, ‘indignis percussit pectora palmis.’ Prop. Eleg. ii. 9. ‘Languida vesana verberat ora manu.’ *Idem*.

39 *Nivei Pallantis*] Late patet hoc epitheton: referri enim potest et ad candorem pristinae pulchritudinis, et ad pallorem ex morte venientem, et ad frigus, quod proprium mortuorum est: ut, ‘Corpusque lavant frigentis et ungunt.’ *Servius*.

40 *Levi in pectore*] Pulchro, puerili, nondum setoso. *Idem*.

Patens in pectore vulnus] Amplum vulnus et lethale intelligit. Amplum in voce *patens*, lethale, quia *in pectore*. Itaque, hoc est, quod Plut. in vita Crassi dixit de Romanis, qui cadebant percussi jaculis Parthorum, ὑπὸ τραυματῶν μεγάλων καὶ καιρίων. Sed et τὸ *patens* est, quod Gr. (Germano notan-

te) ἔλκος μύκον, ἀτειλὴ χάλινουσα. Stat. Theb. viii. dixit, ‘magna vulnera.’ *Cerda*.

41 *Lacrimis ita fatur obortis*] Tota sententia de Ænea lacrymante, ad visum defunctum amicum desumpta, credo, est ab Homero Il. xviii. qui de Achille vidente Patroclum, ita: Δάκρυα θερμὰ χέων, ἐπεὶ εἶσδε πιστὸν ἐταῖρον Κείμενον ἐν φερέτρῳ, δεδαῖγμένον ὀξέϊ χαλκῷ. Ab utroque, et verius a Virg. Val. Arg. iii. ‘circa lacrymis ac mentibus ægri Stant Myniæ, deflentque nefas: et cuspidis ictus Æsoniæ, sortemque ducis solantur acerbam.’ Et nota *lacrymas* Heroïs Æneæ, non ploratus, aut ejulatus, quales interdum Achilli dat Homerus vitiose. Loca jam censuit Scal. Vere Seneca epist. 63. ‘Nec sicci sint oculi, amisso amico, nec fluant: lacrymandum est, non plorandum.’ Vide eundem epist. 99. de re hac late disserentem. *Idem*.

42 *Tene, inquit*] Iteratio est: nam supra ait, ‘Lachrymis ita fatur obortis.’ Sicut in quinto posuit, ‘Et fidam’ sic fatur ad aurem.’ Et paulo post intulit, ‘Et sese ostentet in armis, Dic, ait.’ Sane sciendum hanc adlocutionem talem esse, qualis illa ubi defletur Euryalus: nam locis omnibus commovet miserationem, ab ætate, a tempore, a vulnere, a spe parentis. *Servius*.

Miserande puer] Puerum dixit Pallanta, ut victoris minueret gloriam: nam alibi juvenem dixerat. *Donatus*.

Cum læta veniret, Invidit Fortuna mihi] Ac si diceret, Quantum noceret adversa, cum læta talem intulit casum? Videtur autem dolere, quod queri non potest de fortunæ crudelitate, quæ ei uno eodemque tempore et tanta contulit beneficia, et tale intulit damnum. ‘Tene’ autem ‘Invidit fortuna mihi?’ Ut, ‘Liber pampineas invidit collibus umbras.’ *Serv.*

Tene Invidit Fortuna mihi] Ita

etiam cum accusativo construitur supra Ecl. vii. 58. 'Liber pampineas invidit collibus umbras.' Cicero tamen, licet hoc non improbet, præferre videtur, 'invidere alicui rei,' dum illud poetice et audacius dictum pronuntiat, Tuscul. Quæst. iii. 9. 'Invidiæ nomen ductum est a nimis in-tuendo fortunam alterius, ut est in Menalippe: Florem quispiam liberum invidit meum. Male Latine videtur, sed præclare Accius, ut enim videre, sic invidere florem rectius dicitur. Nos consuetudine prohibemur: poeta jus suum tenuit, et dixit audacius.' *Emmeness.*

44 *Nostra*] Pleno affectu dixit: quasi communia esset habiturus cum eo. *Taubmann.*

Sedes paternas] Id est, domum. Ita Horat. Od. ii. 6. 'Tybur Argæo positum colono Sit meæ sedes utinam senectæ.' Noster Æn. ii. 'Has mihi servassent sedes.' Inde et *sedere*, pro domicilium figere. *Cerda.*

46 *Discedens dederam*] Κατὰ τὸ σιωπῶμενον hoc intelligimus. Nam abscedens nusquam est Enandrum adlocutus Æneas. *Servius.*

47 *Mitteret in magnum imperium*] Possit alludere ad expeditiones Heroum; Bellerophontis, qui a Pæto missus apud Hom. Iliad. vi. Jasonis, qui a Pelia apud Apollon. Hinc se Æneas purgat, quod non steterit promissis, cum Evander tamen se in vera imperia miserit, non dolo aliquo, ut Pætus et Pelias. *Cerda.*

Metuens] Hic est *cavens*, ut qui prudens. Sæpe enim *metuo*, pro *caveo*, et *provideo*. Horat. Satyr. ii. 2. 'An qui, contentus parvo metuensque futuri, In pace, ut sapiens, aptarit idonea bello?' ubi qui *metuens*, hic et *sapiens*. *Cerda.*

48 *Acres*] In codicibus Serv. et aliis est *acreis*. Sciendum ex Charisio, quod et ex Plin. adducit, solere veteres scribere per *is*, quartus casus plurales eorum nominum, quorum pa-

trius pluralis desineret in *ium*. Sic *partis*, pro *partes*, quia *partium*. Sic *Syrtis*, pro *Syrtes*, quia *Syrtium*. Sic *tris*, pro *tres*, quia *trium*. Sic *acris*, pro *acres*, quia *acrium*. Mox vero usus obtinuit, ut non jam per *is* scribantur, sed per *eis* Græcam diphthongum. *Idem.*

Cum dura prælia gente] Subaudimus *fore*. *Servius.*

50 *Fors et vota facit*] *Forte*; (utrumque enim dicimus,) et jam vota suscipit: potest et unum esse *forsit*, id est, forsitan. *Idem.*

Fors et vota facit] Sunt aliquot codices, in quibus *forsit vota facit* legitur, quam lectionem Servius non improbat, dum *forsit* unum esse dicit. Sane Horatius sermone primo ea usus est dictione, 'Quia non ut forsit honorem Jure mihi non invideat quispiam.' Sed enim Priscianus hic *fors* agnoscit, neque uno tantum loco carmen citat; atque nominativum esse, atque pro adverbio positum a Virgilio. Illud non subicebo, scriptum esse alicubi etiam, *sors et*. Verum hoc inusitatum est. *Pierius.*

Fors et vota facit] Tale quid apud Sophocle. in Ajace, αἰδεσθαι δὲ μητέρα πολλῶν ἐτῶν κληροῦχον, ἥ σε πολλάκις θεοῖς ἀράται ζῶντα πρὸς δόμους μολεῖν. *Germanus.*

Cumulatque altaria donis] Id est, et sacrificat et suscipit vota. Naturaliter autem queritur de errore mentis humanæ. *Servius.*

Cumulat] Verbum sacrorum. Prudent. Apoth. 'Hunc ego non cumulem myrrhæque, et thuris, et auri Muneribus?' Tibull. Eleg. ii. 5. 'Dum cumulant aras.' Est hoc, quod Stat. Theb. vi. 'auxerat aras:' quod verbi arripuit, credo, a Plauto. Mercat. 'aliquid cedo, Qui hanc vicini nostri aram augeam Syra.' Et adhuc Plaut. et alii ab Græcis. Nam Eurip. Hipp. βούταν φόνον 'Ἑλλὰς ἀέξει. Electra apud Soph. dicit, λιπαρεῖ προσστίν χερσὶ. Ait videlicet, se sacrificasse manu

semper munifica. Ex qua sacrorum nota Stat. Theb. iv. 'larga cæde juvenum,' et 'aggeritur:' ibid. 'dona amplissima sacris.' *Cerda.*

51 *Juvenem exanimum*] Utrunque legitur et *exanimum* et *exanimem*: uti paulo ante dictum, Grammaticis adquiescentibus. *Pierius.*

Nil jam cælestibus ullis Debetem] Vivi enim, Superiorum sunt: mortui ad Inferos pertinent. Ut in duodecimo, 'Vos o mihi Manes Este boni, quoniam Superis aversa voluntas.' Superis autem debemus omnia, donec vivimus, ideo quia, ut dicunt physici, cum nasci cœperimus, sortimur a Sole spiritum, a Luna corpus, a Marte sanguinem, a Mercurio ingenium, a Jove desiderium, a Venere cupiditates, a Saturno humorem: quæ omnia singulis reddere videntur extincti. Et hoc secundum physicam disciplinam: tradunt enim physici omnia nos mereri a Superis, quæ rursus extincti reddimus ipsis potestatibus supernis: quod et Plato videtur astruere, qui dicit, quod cum de effluxione fontium non aliarum quarumlibet rerum, sed ipsarum stellarum, fuerint animæ corporibus commodandæ, quicquid de ipsis fontibus stellarum ebullit, hoc intelligi debere stellaras. Ergo priusquam in corpora ingrediantur animæ, per hæc signa erratica transeunt, singula supradicta singulæ accipiunt. Item exuentes singula singulis redhibere dicit, quæ in corpus venientes perceperunt. *Servius.*

Nil jam cælestibus ullis Debetem, vano, &c.] Quia, ut Turnebus v. 7. 'qui vivunt, obnoxii sunt Superis Diis, mortui extra Deorum ditionem sunt, et in aliorum jus conditionemque concedunt: qui autem alicui obnoxii est, is ei aliquid debet.' Hinc Statius etiam Sylv. l. v. in Abscantii in Priscillam Pietate vs. 187. ex restitutione Crucii: 'Non in me fatis, non jam cælestibus ullis Arbitrium.'

Antea enim peperam legebatur, 'non in te fatis.' Ut autem hic 'vacuo honore;' ita apud Ovid. Metam. II. 340. 'Nec minus Heliades fletus, et inania morti Munera, dant lacrymas,' &c. *Emmeness.*

52 *Vano mæsti comitamur honore*] Inani, supra diximus, quantum ad vivos pertinet. *Servius.*

Vano] Vel, quantum ad vivos pertinet: vel *vano*, id est, nil mortuo profuturo. *Æn.* vi. 'fungar inani Munere,' &c. *Taubmann.*

53 *Infelix nati funus*] Hoc quidam ἀνέκδοτον et vulgare accipiunt: sed decenter ad exprimendum patris adfectum nunc ad patrem redit. *Serv.*

54 *Hi nostri reditus*] Tales sunt: ut, 'manibusque meis Mezentius hic est.' *Idem.*

Hi nostri reditus] Latet hic magnus affectus, quasi dicat: Redit ad te, sed quidem mortuus; vel potius: Non ad te redit, nam qui mortuus redit, non vere redit. Ita de Achille Iliad. XVIII. cernente Patroclum mortuum, Τὸν ῥ' ἦτοι μὲν ἔπεμπε σὺν ἵπποισιν καὶ ὄχεσφιν Ἐς πόλεμον, οὐδ' αὖτις ἐδέξατο νοστήσαντα. Atqui redierat. Sed quia mortuus redit, dicitur non reversus. Sen. Controv. 8. præclare: 'Mihî non redditus, sed relatus est.' Ab perlustrato Virg. loco Valer. l. III. scripsit magno affectu, 'talesne acies, talesne triumphos sorte dabant?' scilicet Dii: et statim: 'quidnam reditus?' *Cerda.*

Expectatique triumphî] Modo de se loquitur. *Servius.*

Expectatique triumphî] In Rom. codice *exoptati* legitur, quod non æque placet; quamvis non defuturi sunt qui locum ex Terentio tueantur, quod ille dixerit, 'Teneone te, Antiphila, maxime animo exoptata meo?' Sed enim ibi quoque *expectata* legitur in antiquis codicibus, et maxime omnium emendatis. *Pierius.*

55 *Hæc mea magna fides*] Κατὰ τὸ σιωπώμενον: quam de Pallantis reditu

promiserat patri. *Servius*.

At non, Euandre] Aut mutavit declinationem; nam *Euander* facit, ut ipse l. x. 'Pallas, Euander, in ipsis:' aut Græcum vocativum fecit ὦ εὐάνδρε. *Idem*.

Pudendis Vulneribus] A tergo illatis: et est consolatio. Quid autem *pudendis* sit, ipse exposuit dicendo 'pulsum aspicias.' *Idem*.

Pudendis Vulneribus] Vulnere ut accepta pectore fuerunt gloriosissima; ita accepta tergo plena dedecoris. Illa adversa dicebantur et honesta, hæc aversa et pudenda. Vide locum Æliani Var. Hist. xii. 21. de Lacedæmoniorum institutis. De sociis Catilinæ Sallust. 'Omnes adversis vulneribus conciderant,' dicit hoc laudans. Ut etiam de se Servilius apud Livium l. xlv. 'Insigne corpus honestis cicatricibus, omnibus adverso corpore exceptis, habeo.' Et Curt. l. iii. 'Omnes in ora proni, sicut dimicantes procubuerant, adverso corpore vulneribus acceptis.' Marius de se apud Sallust. 'Cicatrices adverso corpore, hæc sunt meæ imagines.' Has cicatrices vocat Plut. in Coriolano προφανῆ τὰ σύμβολα τῆς ἀνδρείας, Plin. de occiso Dentato vii. 28. 'Quadraginta quinque cicatricibus adverso corpore insignis, nulla in tergo.' Plutarch. in vita Crassi de bello contra Spartacum ait, cæsis duodecim millibus trecentis, solos duos inventos, qui aversa haberent vulnera, reliquos omnes adversa: δύο μόνως εἶρε κατὰ νότου τετραμένους: et, ἄλλοι πάντες ἐστῶτες ἐν τάξει. Bassus Epigramm. l. i. laudans trecentos illos Lacones, qui occisi sunt duce Leonida, ἰδ' ὡς πάλι πρόσθια πάντα τραύματα, κῆν στέρνοισι δῆρις ἔνεστι μόνοις. Ulysses contra Ajacem apud Ovid. Metam. xiii. ita jactabundus, 'sunt et mihi vulnera, cives, Ipso pulchra loco, nec vanis credite verbis, Aspice, en, (vestemque manu deduxit) et hæc sunt Pectora semper, ait, ves-

tris exercita rebus.' *Cerda*.

56 *Nec sospite, &c.]* Antiptosis est pro *sospiti*: et hoc dicit: Si fugisset vulneratus a tergo, ipse ei optares interitum. Alii: Non talem habes, inquit, filium, quo sospite, tibi dirum funus optares, quod parentes sibi precari solent ob nequitiam liberorum. Alii: Non optabis, inquit, sospiti filio mortem, quod magis heroicæ personæ convenit: quare *sospite* pro *sospiti*. *Servius*.

Sospite nato] Cum sententia sit, Non optabis dirum funus nato sospiti; quæri potest de locutione Virgillii. Sed hanc multa defendunt. Lucan. l. v. 'et lætos fecit se Consule fastos,' id est, ipse Consul sub se Consule. Plaut. in Mil. 'te vidente vides.' Cic. Epist. 15. 'Non potes effugere hujus culpæ pœnam te patrone.' Plura invenies in Minerva Brocens. quæ et nos Nota trigesima Syntaxeos Nostræ. Sic ergo, non optabis funus nato sospiti, illo sospite. Quid quod alia esse potest sententia Poëtæ? hæc, inquam: Si filius tuus pulsus fuga sospes. esset, optares tibi dirum funus, ne hoc vidisses. Quod cum factum non fuerit, non jam optabis. *Cerda*.

Dirum.] In Mediceo, *durum* habetur. *Pierius*.

57 *Hei mihi, quantum, &c.]* In Antiquis aliquot codicibus *Heu* habetur. Grammatici malunt *Hei*. *Idem*.

59 *Deflevit.]* Hoc est, postquam hæc cum lachrymis dixit. *Flere* enim est cum voce lachrymare. Unde habemus in sexto, 'Continuo audite voces, vagitus et ingens: Infantumque animæ flentes in limine primo.' *Servius*.

Hæc ubi deflevit] Id est, fletum absolvit: ut *debellare, defungi*. Scal. iv. 16. Nam *flere* est cum voce lacrimari. Ita apud Catull. est *desugere*, id est, suctum desinere: apud Cic. *decantere*, id est, cantum absolute. Vide Plaut. Epid. i. 1. *Taub.*

Tolli miserabile corpus] Similem successum narrat Dionys. Antiquit. l. v. de Bruto Romano Consule, qui in acie cecidit, quem milites reportarunt multis cum lacrymis, et laudibus, coronis etiam victricibus. Constat imitatione Virgiliti locus Corippi l. iii. in funere Justiniani Imperat. 'nec plura moratus Augustus, nutu tolli sublime pheretrum Imperat, et tota populus processit ab aula.' *Cerda*.

Corpus] Tam Latinis *corpus*, quam Græcis σῶμα, pro cadavere frequenti usu. *Cadaveri* proprie respondet πτώμα; nam ut nos a *cadendo*, ita illi παρὰ τὸ πεπτωκέναι: σῶμα vero, quod servet animam, παρὰ σώζεσθαι: sive, ut vult Plato in Cratylo, quod signum sit ibi manentis animæ, παρὰ τὸ σῆμα εἶναι τῆς ψυχῆς: sed cognatius prius etymon. *Idem*.

60 *Toto lectos ex agmine mittit*] Trojanos, Tuscos, Arcades. *Servius*.

Lectos ex agmine] Romanus codex *ex ordine* legit. Sed plus est, *ex agmine*. *Pierius*.

61 *Supremum honorem*] Ita Ovid. Am. i. 'supremus ignis:' et Art. ii. 'extremos rogos.' Prop. El. ii. 20. 'extremas tenebras:' et l. 17. 'ultimus lapis.' Omnia hæc in re fune- rum. *Cerda*.

62 *Solatia exigua*] Quamvis enim magna sint, orbitati patris prodesse non possunt. Sed tamen exhibenda sunt patri, quia debentur: aut est sensus, non quidem responsura luctui, sed tamen solennia, ergo justitiæ potius causa quam solatii. *Servius*.

64 *Haud segnes alii cratis*] Ad hunc locum et morem Stat. Theb. vi. in funeratione Archemori, 'Tristibus interea ramis, teneraque cupresso, Damnatus flammæ torus, et puerile pheretrum Texitur; ima virent agresti stramina cultu.' *Cerda*.

Pheretrum] *Pheretrum* locus ubi mor- tui feruntur. Et est Græcum nomen: nam Græce φέτρον dicitur; unde per diæresim *pheretrum* facit; dictum

a ferendo: nam Latine *capulus* dici- tur. Unde et Plautus ait, 'capularis senex,' id est, vicinus capulo. Et dictus est *capulus*, eo quod corpus ca- piat. *Servius*.

65 *Vimine querno*] Sunt aliquæ du- ræ derivationes, tamen eis sic utimur, ut 'quernum vimen,' 'columnum verni:' ut, 'Pinguiaque in verubus torrebi- mus exta columnis.' Ficulnum lig- num: ut Horatius, 'Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum.' Item, 'Aprugnum callum.' *Servius*.

66 *Toros*] Sunt quæ λέχεια Hom. Iliad. xviii. et quas εὐνὰς Eurip. in Rhes. *Cerda*.

Obtutu frondis inumbrant] Veluti cameram quandam capulo ramorum extensione fecerunt. *Servius*.

Obtutu frondis inumbrant] Oblon- gus codex *pervetus*, *obumbrant* legit. In aliis *inumbrant*, vulgata lectio. *Pierius*.

67 *Agresti sublimem in stramine*] Hoc est, super frondes ponunt. Nam hic reddit quod omisit supra dicens, 'Exstructosque thoros:' nec addens unde. *Servius*.

Sublimem in stramine] Antiqua om- nia exemplaria, quotquot habuimus, *sublimem stramine* legunt, absque præ- positione, quæ tamen pluribus placet interjecta, ut quæ nescio quid nume- rosius efficiat. *Pierius*.

68 *Qualem virgineo, &c.*] Fortasse ab Catull. qui in Carm. Nupt. de flore, 'tenui carptus defloruit un- gui.' Propert. etiam l. 20. dixit, 'Quæ modo decerpens tenero pueriliter ungue.' Ovidi Fast. iv. 'papa- vereas subsecat ungue comas.' Col- lum. in Hort. 'qui pollice molles De- metitis flores.' Non hinc abeunt, quæ conjunxit l. ix. in morte Euryali. *Cerda*.

Demessum] Participium est veniens ab eo, quod est *metor*. Sane ab eo, quod est *meto*, præteritum perfectum *messui* facit. *Servius*.

69 *Languentis hyacinthi*] *Languen-*

tis, aut postquam decerptus sit; aut quia non est acuti coloris; aut quando dimittit caput. Sane *Hyacinthus* puer fuit Eurotæ, vel, ut quidam volunt, Cæbali filius: cetera de hoc in Bucolicis dicta sunt. *Idem.*

70 *Sua forma recessit*] Id est, propria pulchritudo. *Idem.*

71 *Mater tellus*] Dixi satis in Georgic. Adjungam Plinii verba II. 63: ubi de Terra: 'Cui uni rerum naturæ partium, eximia propter merita, cognomen indidimus maternæ venerationis.' Pergit multis. Apul. de Mund. 'genitrix, atque altrix animantium omnium tellus.' Hom. sæpe, γῆ μήτηρ. Lucret. I. v. 'merito maternum nomen adepta Terra sit: e terra quoniam sunt cuncta creata.' *Cerda.*

Vires] De herbis sæpe Plin. 'vires,' 'potentiam,' 'potestatem,' 'pollere,' 'virtutem.' *Idem.*

72 *Tum geminas vestes*] De pompa funebri Alex. ab Alex. v. 7. *Taubm.*

Ostroque auroque rigentes] Unum que vacat: et est additum hiatus caussa. *Servius.*

Auroque ostroque rigentes] Ita legitur omnino in veteribus aliquot exemplaribus. Sed enim vulgata lectio magis placet, *ostroque auroque*, ut epitheton, *rigentes*, vicinias sit dictioni, quæ caussa sit rigiditatis. *Pier.*

Auroque rigentes] Ita I. I. 'pallam signis auroque rigentem.' Huc pertinet asperitas vestium ab auro. Sidon. Epithal. eodem sensu dixit 'trabeas rigentes,' ab auro, quod in trabeis: nam Claud. Paneg. Probi, 'auratas trabeas,' et Auson. 'auratus trabecæ velavit amictus.' Ammian. I. XVI. 'rigentiaque auro vexilla.' *Cerda.*

73 *Lata laborum*] Figura est, 'lætus illius rei.' Nam modo dicimus *latus labore*. *Servius.*

Læta laborum] Explicat Iul. Scal. 'quam laboris non pigeret.' Tale et illud, 'fortunatusque, laborum.' Lo-

cutionem hanc peti ex penu Græco multis jam aperuit et firmavit Brocens. in Minerva. *Cerda.*

74 *Suis manibus Sidonia Dido*] Ut, 'Dives quæ munera Dido.' *Suis* autem *manibus*, ut heroïdes solebant. *Servius.*

Ipsa suis quondam manibus] Iliad. Hom. γ. Πέπλον μὲν κατέχευεν ἑάνδρ πατρός ἐπ' οὐδὲι, Ποικίλον, ὃν ῥ' αὐτὴ ποιήσατο, καὶ κάμει χερσίν: *Perplum quidem subtilem deposuit patris in pavimento, Variiegatum, quod ipsa fecerat, et laborarat manibus.* Ita et tertia Æneide, 'Accipe et hæc manuum tibi quæ monumenta meorum.' Testificatio ista amoris in multis expressa. Apud Livium I. I. soror illa Horatii erupit in gemitus, ut vidit in fratris humero paludamentum sponsi sui, 'quod ipsa confecerat.' De Eteocle Stat. Theb. XI. 'Nec palla vulgare nitens opus, ipsa novarat Mæoniis Argia modis, et pollice docto Stamina purpureæ sociaverat aurea telæ.' *Cerda.*

75 *Discreverat*] Depinxerat: simul et amantis affectus ostenditur. *Serr.*

76 *Horum unam*] *Unam* pro alteram de duobus scilicet, et *horum alterum* et *horum unum* possumus dicere: nam artigraphi hoc tantum vetant dicere, ne de duobus *aliud* dicamus: quod de multis proprie dicitur. Sane figurate dixit, 'Vestem induit,' ut, 'Exuvias indutus Achillis:' cum in usu sit, 'Induit illa re:' ut, 'Indutosque jubet truncos hostilibus armis:' id est, truncos indutos jubet offerri. Sane hoc videtur secundum cæremonias Flaminum subtiliter dixisse. Flaminii enim nisi unum mortuum non licet tangere, sed Æneas plurimos postea occidit. Sed aliud est in bello occidere, aliud mortuum tangere. Sciendum est tamen Æneæ omne genus sacerdotii tribui. *Idem.*

Harum unam juveni] Veteres veste una corpus induebant; altera, qua amiciebantur, etiam interdum involuebant caput: quo factum est, ut

duas vestes Pallanti injiciat Æneas: ut una corpus, altera caput tegatur. Ita Æn. III. 'Purpureo velare comas adopertus amictu.' Et Varro l. IV. de L. L. vestes in *indutum* et *amictum* dividit. Turneb. v. 7. Taubmann.

77 *Arsurasque comas obnubit amictu*] Harum unam de duabus vestibus induit juveni, altera caput ejus velavit; nam supra duas vestes dixit esse prolatas. *Obnubit* autem, velavit; translatio a nubibus, quibus tegitur cælum. Unde et *nuptiæ* dicuntur, quod nubentium capita obnubantur, id est, velentur. Servius.

78 *Laurentis præmia pugnae*] Mittit præmia, quæ de præda Laurentis pugnae sustulerat. Nam *præda* est quæ eripitur: *præmium*, quod offertur. *Idem*.

Præmia] Conjungit *præmia* quæ aggerantur, et *prædam* quam jubet duci. Itaque hæc duo sæpe conjungi, jam notavit Ian. Guliel. in Plautin. Quæst. et inde corrigit Plauti versus Menæch. 'Avertit prædam ab hostibus, nostrum salutes ocium. PE. Heus adolescens, ecqua pars inest præmii mihi?' *Cerda*.

79 *Longo ordine*] Cur longo ordine prædam duci jubet? Ne in globum collecta, ambitionem ac pompam funeris minueret. *Donatus*.

Longo prædam jubet ordine duci] Paria in omnibus militarium Principum funeribus. Exemplum sit funus Coriolani apud Dionys. l. VIII. ubi præferuntur 'manubiæ, spolia, coronæ, imagines urbium ab eo captarum.' Inde et statim Virgilius: 'Addit equos, et tela quibus spoliaverat hostem.' Liv. l. VIII. in funere adolescentis Manlii: 'spoliisque contectum juvenis corpus, structo extravallum rogo, cremaretur.' In funere Archemori Stat. l. VI. 'Arma etiam, et veterum exuvias circumdat avorum, Gloria mista malis, afflictæ ambitus antræ.' Sil. l. XI. etiamsi non in funere, 'præda et captiva leguntur

Corpora, direptæque viris sub Marte cruento Exuviae, fausti superis libamina belli.' *Cerda*.

Ordine] In triumpho Aureliani Vopiscus: 'cetera talia per ordinem ducta.' Ita sollemnis fuit ordo rerum portandarum ad funus, ut dicat Sueton. in Iulio cap. 84. loquens de hujus funeratione: 'Præferentibus munera, quia suffectura dies non videbatur, præceptum est, ut, omisso ordine, quibus quisque vellet itineribus urbis, portaret in campum:' quasi necessaria exceptio. *Idem*.

80 *Equos et tela, quibus spoliaverat hostem*] Vel Pallas, vel Æneas. Nam ambigue positum est. *Spolia* autem cum proprie ea tantum sint, quibus hostis spoliari potest, ut lorica vel vestis, abusive jam *spolium* dicitur quicquid hostibus tollitur. Unde est, 'Postquam illum vita victor spoliavit Achilles.' Alii 'equos et tela, quibus spoliaverat hostem,' ad Pallantem volunt tantum pertinere, quia in antiquis disciplinis relatum est, 'Quæ quisque virtute ornamenta consecutus esset, ut ea mortuum eum condecorarent.' Sallustius, 'Exuant armis equisque.' *Servius*.

Addit equos] Scilicet cremandos in ipso rogo. Id enim apparet ex Hom. Iliad. XXIII. nam in funere Patrocli Achilles πύρπας δ' ἐριαύχενας ἵππους Ἑσσυμένους ἐνέβαλλε πυρῇ μεγίστην στεναχίζων. Et in sermone etiam de rogo ejusdem Patrocli, καλοντ' ἐπιμῆξ ἵπποι τε καὶ ἄνδρες. Calab. etiam l. III. in funere Achillis ait, injectos in rogam equos virosque, qui cæsi ad eas exequias. Verba ejus: ἀποκαταμένων περὶ νεκρῷ ἵππων τ' αἰζηῶν τε. Et l. I. ait, Priamum decrevisse inferre Penthesileam in sepulchrum Laomedontis, una cum armis et equo, ὁμῶς τεύχεσσι καὶ ἵππῳ. Tacit. de Moribus Germanorum: 'sua enique arma, quorundam igni et equus adjicitur. *Cerda*.

Addit equos, &c.] Apud Statium, Theb. XII. 60. in funere Menæcii,

structo ex hostilibus armis aggere, equi etiam et captivi maectantur. Locum vide. *Emmeness.*

Quibus spoliaverat hostem] Ambigue dictum: vel quibus usus fuerat dum hostes interimeret; vel quibus hostes spoliavit: ultima tamen sententia melior est. *Donatus.*

81 *Vinxerat et post terga manus*] Hic nempe habitus talium. Plutar. in Philopœmene inducit ἐχθρὸς δεσμιὸς ἀγομένους, hostes ductos cum vinculis, eos scilicet, qui comitabantur ossa et urnam ducis mortui. Vopiscus in triumpho Aureliani loquens de Gotthis, Alanis, aliisque victis hostibus, 'religatis manibus captivi præcesserunt.' Sed hæc alibi. *Cerda.*

Umbris Inferias] Proprie enim *Inferiæ* sunt sacra mortuorum. *Servius.*

Quos mitteret umbris Inferias] Consule, quæ dedi l. x. ad illud, 'Viventes rapit, Inferias quos immolet umbris.' Et adjice Justinum, qui l. xi. loquens de Alexandro Mag. 'Cædis conscios ad tumultum patris occidi jussit.' *Cerda.*

Mitteret] Notare jubet Scalig. verbum signatum, *mitteret*: ut, *demitteret orco.* *Inferiæ* autem sunt sacra mortuorum. Ita et Achilles Patroclo duodecim Trojanos *Inferias* mittit, *Iliad.* xx. *Taubmann.*

82 *Cæso sanguine*] Pro *cæsorum.* Ut supra, 'Captivoque rogi perfundat sanguine flammæ.' *Servius.*

Cæso sanguine] i. e. cæsorum sanguine. Hanc crudelitatem castigat Tertullianus: 'Olim, quoniam animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captivos vel servos in exsequiis immolabant.' Vide *Æn.* x. 519. *Taubmann.*

Sparsuros sanguine flammæ] Rom. codex *flammarum*, unitatis numero, legit. Et aliquot alii cod. *sparsurus*, singulari numero recto casu, legunt, ut suppositum sit verbi *mitteret.* Sed longe melius est *sparsuros.* *Pierius.*

84 *Ipsos ferre duces*] Suos scilicet,

qui illis mille præerant. Melius tamen est, truncos jubet pro ducum spoliis ferre ipsos duces, ut tropæa, 'duces ipsos' dixerit; sicut supra, 'Manibusque meis Mezentius hic est,' de tropæo: duces autem, ut Halesum et ejusmodi quos occiderat Pallas, duces ipsi portarent, (nam ducum fuerat tropæa portare,) ut habeat pater solatium de victoria filii, et honor funeri accedat. *Servius.*

Ipsos ferre duces] Sæpe trophæa curru agebantur, sæpe humeris ducum. Extremum hoc voluit Virgil. ad majorem ostentationem. Plutarch. in Romulo: ὑπολαβὼν δὲ τῷ δεξιῷ τὸ τρόπαιον ὡμῶς προὐρεϊδόμενον ὀρθὸν, ἐβάδιζεν. Ita et in triumphis usitatum. Idem Plut. in triumpho Luculli, præmisso rerum catalogo, quæ gestabantur, interque eas Mitbridatis statua, subjicit, ταῦτα μὲν οὖν ἄνδρες παρεκόμιζον. Non admitto Servii alteram explicationem, qui duces accipit de Haleso, et aliis interfectis a Pallante. *Cerda.*

Inimicaque nomina figi] Pro *inimicorum*: dicit autem adfixos tropæis titulos cum nominibus occisorum. *Servius.*

Inimicaque nomina figi] In Rom. codice *figi* legitur; quippe ut res aliquanto amplior efficta, majorem Eupandro consolationem afferret, quum in gestarum rerum narratione multa veris vulgo superaddi soleant, et ex commodo *figi.* Sed alienum est mendacium a viro fortissimoque et sapientissimo, qualem Virgilius Æneam passim ostentat. Quare longe magis placet eorum sententia, qui affixos tropæis titulos occisorum ajunt. *Pier.*

Inimicaque nomina figi] Subjungam moris hujus firmanenta, quo titulis noscebantur illi, de quibus trophæum excitabatur. Claud. Rapt. iii. ubi excitatur trophæum devictorum Gigantum, ait, 'Nullaque non magni jactat se nominis arbor.' Indicat enim scriptum titulum, in quaque

arbore. Clare ad hunc morem Plin. Paneg. Trajani, ubi, 'Videor jam cernere non spoliis provinciarum, et extorto sociis auro, sed hostilibus armis captorumque Regum catenis triumphum gravem. Videor ingentium ducum nomina, nec indecora nominibus corpora noscitare.' Tacit. de funere Augusti ait decretum, 'ut legum latarum tituli, victiarum ab eo gentium vocabula anteferrentur.' Et Ann. II. loquens de exercitu, 'struxitque aggerem, et in modum trophæorum arma, subscriptis victiarum gentium nominibus, imposuit.' Plutar. in vita Timoleontis ait, adornata fuisse quædam trophæa καλλίσταις ἐπιγραφαῖς. Dio I. XXXVII. de trophæis Pompeji, ait, unum fuisse magnum, et sumptuose adornatum, et γραφὴν ἔχον ὅτι τῆς οἰκουμένης ἐστίν. Hos titulos indicat Aristid. in Paraphtheg. Ἀθηναῖοι ἀπὸ Θηβαίων, ἢ Περσῶν. Apud Stob. de Fortitudine, leges, Othryadem moribundum erexisse trophæum, ac proprio cruore trophæo titulum hunc addidisse, Λακεδαιμόνιοι κατὰ Ἀργείων. Ex eodem more Ovidius, Albinovanus, Propertius. Primus Trist. Eleg. IV. 2. 'Cumque ducum titulis oppida capta leges.' Alter ad Liviam, 'Cunctaque per titulos oppida capta suos.' Tertius Eleg. III. 4. 'et titulis oppida capta legam.' Hujus moris plenus ad satietatem Pausan. ideo nihil ab illo. Ex hoc more soleo explicare illud supra, 'Mezentius hic est,' ut vocula hic titulum indicet. *Cerda.*

85 *Ducitur infelix ævo confectus Acestes*] Quasi qui consternatus nimio dolore ire non poterat. Et bene ex rerum permutatione expressit doloris magnitudinem, dicens, ita doluisse Acestem, ut pene carens humano sensu per se ire non posset; et equum ita sensisse interitum domini, ut in humanum migraret affectum: nam et lachrymabat, et sponte sequebatur cadaver. Et bene, cum hominis sit

ire, equi duci, hominem autem duci ait; de equo, 'It lachrymans.' *Serv.*

Ævo confectus Acestes] Id est, defessus, juxta Nonium. Pro eo Phædr. Fab. I. 21. 'defectus annis.' Lucil. apud Nonium: 'doloribus confectum:' et Cic. de Off. II. 1. 'Nec me angoribus dedi, quibus essem confectus:' et III. 27. 'senectute confectus.' *Emmeness.*

86 *Fædans*] Vel cruentans, vel lacerans. *Servius.*

Pectora nunc fædans, &c.] Idem carmen habes I. IV. aliqua transpositione, 'Unguibus ora soror fædans, et pectora pugnis.' *Cerda.*

87 *Sternitur et toto, &c.*] Hæc dolendi ratio priscis in usu. Non enim se solum pulvere aut cinere conspergebant, sed etiam se per terram aut cinerem volutabant. Hoc doloris genere mœrent apud Calab. I. III. Principes Græci post interfectum Achillem, ut cum Ajax inducitur παρὰ ψαμάθοισι θαλάσσης Ἐκχύμενος. Et Peleus ipsius Achillis pater: ἐπ' ἐσχαρόφῳ βίοντον κατέδων ὁδύνῃσι. Eundem Peleum Eurip. in Androm. inducit πινύοντα πρὸς γῆν, cujus interfectus est nepos Pyrrhus ab Oreste. Ovid. Metamorph. VIII. 'Pulvere canitiem genitor, vultusque seniles Fædat humi fusos.' Stat. Theb. III. 'Canitiem impexam dira tellure volutans.' *Idem.*

Terræ] Id est, in terra. Et figurate 'sternitur terræ,' ut, 'Truncumque reliquit arenæ.' *Servius.*

88 *Perfusus sanguine currus*] Aut captivorum, aut ipsius Pallantis. *Serv.*

Perfusus sanguine currus] Ita II. XI. αἵματι δ' ἄξων νέρθεν ἅπας πεπάλακτο. Quod repetit Iliad. XX. Est hoc, quod Cal. I. X. de armis, πεπαλαγμένα μύθῳ. *Cerda.*

89 *Post bellator equus*] Militaris enim disciplinæ fuit, ut equus usque ad sepulchrum duceretur, armis perversa arma gestaret, unde hanc consuetudinem videtur poeta ser-

vasse. *Servius*.

Bellator equus] In x. 'Bellatoris equi.' Tacit. de Morib. Germ. 'Illum bellatorem equum, illum cruentam victricemque frameam.' Eodem attributo usus Val. Arg. II. et Ovid. Fast. II. Lucret. de equis, 'duellica proles,' quia bellatores. Prop. IV. 4. 'bellicus equus.' Græci, ἵππος πολεμιστήριος; et Plut. in Cat. Majore, ἵππους πολεμιστάς. *Cerda*.

Positis insignibus] Sine phaleris. *Servius*.

Positis insignibus] Indicium luctus. Tacit. Ann. III. in funere Germanici: 'præcedebant incompta signa:' et postea, 'sine insignibus magistratus.' Non abit illud Val. Arg. III. in re simili: 'vadit sonipes cervice remissa,' id est, non ἐριανχῆν, ut sæpe equus dicitur ab Homero, sed submissus et tristis. Liv. I. IX. etiamsi non in re funeris, certe in re indignissima: 'plerique nobilium annulos aureos, et phaleras deponerent.' Sed explico Virgilium aliter: allusit, credo, ad morem servatum in funeribus quo non solum viri tondebantur, cuius rei magna est mentio in auctoribus; sed etiam equi. Profero Eurip. in Alcest. ubi Admetus propter uxoris obitum, ita præcipit: Πᾶσιν δὲ Θεσσαλοῖσιν, ὧν ἐγὼ κρατῶ, Πένθος γυναικὸς τῆσδε κοινοῦσθαι λέγω, Κουρᾷ ξυρηκεῖ, καὶ μελαμπέπλῳ στολῇ. Τέθριπτά τε ξεύγνυσσε καὶ μονάμπυκας Πώλους, σιδήρῳ τέμνεν' αὐχένων φόβην. Certum est autem, jubam esse maximum equorum insigne. Hoc ergo positum, et præcisum equo Pallantis. *Cerda*.

Positis insignibus] Sine phaleris. Sunt, qui putent, hunc equum ita ductum, ut cum cadavere comburetur, more tunc usitato, quo carissima quæque una cremabantur. Alii ad pompæ tantum ornatum censent productum. *Taubmann*.

Æthon] Nomen equi, quo etiam Auroræ equus vocatur. Quod autem equus bellator ducitur, et phalanx co-

mitatur, juxta morem Romanum ait, ut dignitas in regii adolescentis servetur exequiis: quia apud Romanos quod erat vivo concessum, mortuo non adimebatur; militaris autem disciplinæ erat. *Servius*.

90 *It lachrymans*] Non mirum est, quod equum dicit *lachrymare*, cum Homerus etiam divinantem induxerit. Plinius solum equum præter hominem *lachrymare*, et doloris affectum sentire, dicit. *Idem*.

Guttis grandibus] Bene *grandibus*, quia de equo. *Idem*.

Guttisque humectat grandibus ora] Ab Lucret. qui I. I. 'lachrymis falsis humectant ora genasque.' Sed prius Eurip. in Ione, Δακρύοις ὅ' ὑγρὰν ἄσ' εὐγληνῇ παρηΐδα. Et iterum, ὑγρὸν βάλλω δάκρυ: in Helen. βλέφαρον ὑγραίνω. *Cerda*.

Bellator equus It lacrymans, guttisque humectat grandibus ora] Plin. I. VIII. 12. agens de equis, inquit: 'Iidem præsagium pugnam, et amissos lugent dominos, lacrymasque interdum desiderio fundunt,' et quæ sequuntur. Isidor. XII. 1. Equi, 'morientibus dominis, multi lacrymas effundunt.' Homerus II. P. flentes inducit equos Achillis. vs. 438. δάκρυα δὲ σφιν Θερμὰ κατὰ βλεφάρων χαμάδις ῥέει μυρομένοισιν. Et Calaber I. III. Οὐ δὲ μὲν ἄμβροτοι ἵπποι ἀτάρβειος Αἰακίδαο Μίμνον ἄδ᾽ ἀκρυτοὶ παρὰ νῆεσσι. Cæsaris equi apud Sueton. in Jul. c. 81. dicuntur etiam pertinacissime pabulo abstinuisse, ubertimque flevisse. Noster supra in fine I. X. mærentem inducit Mezentii equum: et Oppian. Cyneg. I. 225. Καὶ πολέμοισι πεσόντα μέγα στενάχουσιν ἑταῖρον. Mirabilia vero de equis vide apud Lips. Cent. 3. ad Belg. ep. 56. *Emmeness*.

91 *Hastam*] J. Meursius in Lycophron. notat, qui violenta morte occidissent, cum iis hastam offerri moris fuisse. Et huc a Poëta respectum. *Taubmann*.

Nam cætera Turmus Victor habet]

κατὰ τὸ σιωπώμενον et alia eum sustulisse intelligimus, non tantum balteum, ut legimus supra: nam sola hasta et galea ostenditur remansisse. *Servius*.

92 *Phalanx*] Lingua Macedonum, *legio*. Quod autem ait *mæsta*, Arcadas intelligimus. Unde infert, 'Teucrique sequuntur, Tyrrhenique duces.' Et hoc est quod ait supra, 'et toto lectos ex agmine mittit Mille viros.' *Servius*.

93 *Versis Arcades armis*] Lugentium more, mucronem hastæ, non cuspidem, contra terram tenentes. Quoniam antiqui nostri omnia contraria in funere faciebant: scuta etiam invertentes propter numina illic depicta, ne eorum simulachra cadaveris polluerentur aspectu, sicut habuisse Arcades Bacchilides in dithyrambis dicit: et hoc, ut nonnullis frustra placeat: nam lugentium mos, est prioris habitus immutatio. Alii *versis armis* in obliquum versis scutis, ne splenderent insignia: *arma* autem scuta dici ipse declarat, ut, 'Lausum socii exanimem super arma ferebant;' sed potest hoc de armis versis non ad Arcadas solum, sed ad omnes pertinere: an *versis armis*, quod, interempto Pallante, victos jam se Arcades arbitrabantur. Alii dicunt hunc morem fuisse, ut de suo duce nunquam voce quereretur exercitus; ne seditio paulatim insurgeret; verum armorum ordinem mutant, scuta supina portarent. Ergo vel Æneas ab Arcadibus arguitur, quod Pallas non sit vindicatus; vel Euander, quod novi hospitis gratia adolescentem temere in bella proicerat. *Idem*.

Versis Arcades armis] Ita scilicet in exequiis militaribus. Stat. l. vi. in funere Archemori, 'Tum septem numero turmas (centenus ubique Surgit eques) versis ducunt insignibus ipsi Grajugenæ reges.' Tacit. in funere

Germanici Ann. iii. 'præcedebant incompta signa, versi fascēs.' Albinovan. ad Liviam, 'Quos primum vidi fascēs, in funere vidi, Et vidi versos, indiciumque mali.' Adhuc apud nostros inolevit hæc consuetudo, ut in obitu ducis, exercitus et milites vexillis humum verrant, et inversis cuspidibus hastæ inclinentur trahanturque. *Cerda*.

94 *Comitum*] Potest pro *comitantium* accipi. *Servius*.

Comitum processerat ordo] Rom. codex, et Oblongus, et omnes denique antiquiores, *processerat* legunt, ut in antiquarum aliquot impressionum codicibus habebatur. Qui funus enim ducunt, *præcedere* solent, subsequi vero, qui lugent. Sed *procedere* in similibus admodum usitatum est. Ter. 'Funus interim procedit, sequimur.' *Pierius*.

95 *Gemituque*] Deest *cum*. *Serv.*

96 *Alias hinc ad lacrimas*] Ad aliam sepulturam, id est, ad ceteros sepeliendos, qui eodem prælio ceciderunt. *Idem*.

97 *Salve æternum mihi, maxime Palla, Æternumque vale*] Varro in libris Logistoricis dicit, 'Ideo mortuis Salve et Vale dici: non quod aut valere aut salvi esse possint, sed quod ab his recedimus, eos nusquam visuri.' Hinc ortum est, ut etiam maledicti significationem interdum *vale* obtineat, ut Terentius, 'Valeant, qui inter nos dissidium volunt,' hoc est, ita a nobis recedant, ut nunquam ad nostrum revertantur aspectum. Ergo cum mortuo dicitur *vale*, non etymologia consideranda est, sed consuetudo, quod nullis *vale* dicimus, nisi a quibus recedimus. *Idem*.

Salve æternum mihi, maxime Palla] Rom. codex vocativum hunc nominativo similem facit *Pallas*. Sed nomina in *as* desinentia, quæ, genitivo crescente, per *nt* pronuntiantur, neque synæresin patiuntur, vocativum fa-

cere solent extrema genitivi abjecta. *Thoantis*, o *Thoan*; *Laodamantis*, o *Laodaman*. Poëtæ tamen huiusmodi vocativum absque *n* litera proferre libentius solent: ut o *Laodama*, o *Polydama*; sic o *Palla*. Pier.

Salvæ æternum mihi, maxime Palla, &c.] Ita Catull. 'Atque in perpetuum frater ave atque vale.' Ita Charinus apud Plaut. Mercat. v. 1. extremum discedens, 'Limen Superum et Inferum salve, simul autem vale.' Etiam Græci mortuos geminatis vocibus extremum salutabant, οὔτε καὶ χαῖρε. Vide et Turneb. xi. 1. Taubmann.

Salve æternum mihi, maxime Palla, Æternumque vale] Verbis *salve* et *vale* utebantur qui se invicem salutabant, et sicuti accedentes ad aliquem *ave* vel *salve*, ita discedentes *vale* dicebant. Adhibebantur ea quoque cum a mortuis compositis jam recedebant: unde supra Æn. ii. 644. 'Sic o, sic positum adfati discedite corpus.' Ubi Servius: 'hoc est, adfamini me; ut dici mortuis solet: vale, vale, vale.' Statius Silv. l. iii. 'Salve supremum genitor, mitissime patrum, Æternumque vale.' Supra Æn. v. 80. Æneas in anniversario parentis sui sacro: 'Salve, sancte parens: iterum salvete recepti Nequicquam civeres, animæque umbræque paternæ.' Sed vid. Brisson. de Form. l. viii. in fine. Respondent his Græca ἐρῶσω et ὑγίαινε, quæ, quia iis utebantur discedentes, mali ominis habebantur: ut Artemidorus l. i. cap. ult. Ἐρῶσω δὲ καὶ ὑγίαινε οὕτε λέγειν οὕτε ἀκούειν ἀγαθόν· οὐ γὰρ προσιόντες ἀλλήλοις, οὕτε μέλλοντες τί πράττειν ταῦτα λέγουσιν ἄνθρωποι, ἀλλὰ ἀπαλαττόμενοι ἀλλήλων καὶ πρὸς ὕπνον τρεπόμενοι· διὸ γάμους καὶ κοινωνία διίσταται, καὶ τοὺς νοσοῦντας ἀναίρει. Æternum autem dicitur pro in æternum tempus; ut Ecl. iii. 79. 'Longum vale.' Emmeness.

99 *Tendebat*] Eadem significatione τελεῖν Græcis dici Germ. notat, nam Eurip. Supplicib. οἱ δ' ἔτεινον εἰς πύλας. Cerda.

100 *Oratores*] Legati: a perorando pro republica nominati; quod orabant, id est, agebant: unde et actores causarum oratores appellantur. Servius.

Urbe Latina] Pro *Latini*: id est, de Lauro-lavinio. Idem.

101 *Velati ramis oleæ*] Non coronati (nec enim lugentes decebat) ut qui pro mortuis precabantur, sed instructi et ornati: id est, in manibus olivæ ramos ferentes: sicut Homerus στέμματ' ἔχων ἐν χερσὶν ἐκτεβόλου Ἀπόλλωνος. *Velati* autem, ornati: et illo loco significat, 'Victori velatum auro vittisque juvenum;' cum vittis non aut velentur aut coronentur victimæ, sed ornentur: aut certe *velati*, ab omni injuria tecti jure gentium. Idem.

Velati ramis oleæ] Id est, manibus olivæ ramos præferentes. Nam coronatos esse in luctu non decebat. Vide Æn. vii. 237. Taubmann.

Velati ramis oleæ] Non solum pacis insigne arbor hæc (unde supra Æn. viii. 116. *pacifera*, et Græcis φιλέρηνος dicta) sed deprecantium quoque et supplicum. Livius xxix. 16. 'Legati Locrensium ramos oleæ, velamenta supplicum porrigentes.' Unde Statio Theb. xii. 502. 'supplicis arbor olivæ:' et 478. 'Ipsa manu ramosque oleæ, vittasque precantis Tradit.' Rationem refert Joan. Chrysost. Oration. 3. de incomprehensibili Dei natura: οἱ ἄνθρωποι κλάδους ἐλαιῶν ἐκκόψαντες ἐπισείουσι τοῖς βασιλεῦσι διὰ τοῦ φυτοῦ ἐλαίου αὐτοὺς καὶ φιλανθρωπίας ἀναμνησκόντες. Emmeness.

Veniamque rogantes] Beneficium juxta antiquum modum dictum; hoc est, sepulturam suis petentes. Serv.

Veniamque rogantes] Rom. codex

precantes legit, ut etiam inferius est:— ‘Quos bonus Æneas non aspernanda precantes Prosequitur venia.’ *Pierius.*

102 *Corpora, per campos*] Poëta bellici juris peritus, ut integram solidamque victoriam Trojanis asserat, et eos campo potitos doceat, inducit legationem Latinam ad Ænean, quæ ad sepulturam corpora deposceret a victore Ænea, secundum scilicet historicam fidem, et receptum belli morem, et legem imperatori illi superiores commissæ pugnæ partes adjudicantem, penes quem campi et sepulturæ potestas remansit. Justin. l. vi. ‘In eo prælio Archidamus rex Lacedæmoniorum vulneratur, qui cum cædi suos, et victos videret, per præconem corpora interfectorum ad sepulturam poscit. Hoc est enim signum apud Græcos victoriæ traditæ.’ Eurip. *πέμψω λόγους Κρέοντι, νεκρῶν σώματ’ ἐξαιτούμενος.* *Germanus.*

Ferro quæ fusa] Fusa modo, interempta; alias fugata; sed discernuntur epithetis: ut si dicas, *ferro fusus*, vel *metu fusus*. *Servius.*

103 *Redderet*] Ostendit jam campos in Trojanorum esse potestate. *Idem.*

Tumulo succedere terræ] Pro, terra condi, tegi tumulo, ad eum modum, quo, ‘successimus antro,’ et ‘succedere muro.’ Politissima certe locutio, et inde laudata Scaligero. Itaque noluit illa Eurip. in *Supplicib. γῇ καλυφθῆναι νεκρούς: κρυβήσονται χθονί: τάφῳ δέδονται.* Neque illa Soph. Antig. *καὶ χθονὸς ἐκρυψε: ἐν τάφῳ τιθέναι:* et in *Ajace: σώμα τυμβεύσαι τάφῳ:* neque infinita Hom. *Cerda.*

104 *Nullum cum victis certamen*] Deest, esse oportet. *Servius.*

Et æthere cassis] Id est, luce vacuis: unde et retia, *casses* dicimus. Hoc autem bene addidit, quoniam victi possunt innovare certamen. *Id.*

Et æthere cassis] *Mediceus codex,*

et aliquot alii *aire* legunt, de inferiori enim et spirabili hac aura, loquitur. *Pierius.*

Nullum cum victis certamen, &c.] Apto Virgilio nobilissimum locum *Lysia* in orat. funebri: *πέμψαντες κήρυκας, ἐδέοντο αὐτῶν δοῦναι τῶν νεκρῶν ἀναίρεσιν, νομίζοντες ἀνδρῶν τῶν ἀγαθῶν εἶναι ζῶντας τοὺς ἐχθροὺς τιμωρίσασθαι, ἀποστούντων δὲ σφισιν αὐτοῖς, ἐν τοῖς τῶν τεθνεῶτων σώμασι τὴν εὐψυχίαν ἐπιδείκνυσθαι.* *Plato etiam Leg. l. v. ἀνελεύθερον τὸν πολέμιον νομίζειν τὸ σῶμα τοῦ τεθνεῶτος:* et mox ait, hoc qui agunt, esse similes canibus, qui in mortuos sæviunt. Non abhorret sententia *Sophoc.* apud *Stob.* *Τὸ κέρδος οὐκ ἔτ’ ὄντας αἰκίζει νεκρούς.* *Demosth.* in *Coron.* *τίς γὰρ οὐκ οἶδε τῶν πάντων, ὅτι τοῖς μὲν ζῶσι πᾶσιν ὑπέσθη τίς ἢ πλείων, ἢ ἐλαττων φθόνος, τοὺς τεθνεῶτας δὲ οὐδὲ τῶν ἐχθρῶν οὐδεὶς ἔτι μισεῖ.* *Idem contra Leptinem:* *καὶ μὲν κακείνος τῶν καλῶς δοκοῦντων ἔχει νόμων Σόλωνός ἐστι, μὴ λέγειν κακῶς τὸν τεθνεῶτα.* *Istis consentit Calaber l. i.* *Οὐ γὰρ ἐπὶ φθιμένοισι πέλει κότος, ἀλλ’ ἐλαεῖνοι Δηῖοι οὐκ ἔτ’ ἐόντες, ἐπὴν ἀπὸ θυμὸς ὕληται.* Et l. ix. de defunctis ait, *οὐ γὰρ σφι μῆνις ὀπηδεῖ.* Inde *Constantii Augusti* apud *Hilariū:* ‘Ceteri quidem mortales semper cum vivis bella gesserunt, dum homini ad hominem ultra mortem nihil causæ est: tibi vero inimicitiarum nullus est finis.’ Vide *Val. Max. iv. l. de Moderatione*, ubi loquitur de inimicitiiis testatissimis *Scipionum*, *Numidici*, et *Africani*, quas tamen *Numidicus*, mortuo *Africano*, statim delevit. *Cerda.*

106 *Bonus Æneas*] Ideo, quia ab eo facile impetratur. *Servius.*

Bonus Æneas] Explica *bonum*, id est, *ἀφθονον*, sine invidia. Nam *φύσεως κακίας σημείον ἐστὶν ὁ φθόνος*, ait *Demosthen.* orat. contra *Leptin.* ‘Invidia argumentum est pravitatis naturæ.’ Unde ille colligit, *Athenienses* vere esse bonos, quia carentes ipsi

invidia sepelirent eos, qui in acie occubuissent. *Cerda.*

Haud aspernanda] Justa, non contemnenda. Sepulturæ enim beneficium generaliter debetur universis. *Servius.*

107 *Venia*] Quam petebant; aut *venia*, humanitate. *Servius.*

Insuper addit] Accumulat verbis beneficium, dicens pacem se etiam vivis velle præstare: pacem autem ideo defunctis, quia ait supra, 'Nulum cum victis certamen:' et mortuorum pax, sepultura est. Unde elegit verbum, quod tam vivis, quam mortuis aptum esset. *Idem.*

108 *Quænam*] Quanta et qualis: nam mirantis est: nec enim dubitat cum ipse dicat *indigna*. Ergo potest ἐπεξήγησις esse, quænam vos fortuna implicuit, quæ est indigna bello: et mira est oratio conciliantis se hostibus suis. *Idem.*

Quænam vos tanto] Exordium a reprehensione modesta, quod temere adversus se arma induerint. *Hort.*

109 *Implicuit*] Id est, involvit inuitos. *Bello* autem incertum dativus an ablativus. *Servius.*

110 *Pacemne exanimis*] Rom. codex, Mediceus, et antiquiores plerique alii legunt *pacem me exanimis*, quod mirifice placet. Habet enim emphasin pronomen illud, plusque in recessu præstat, quam fronte polliceatur. *Pierius.*

Pacemne exanimis] Propositio hostium de sepeliendis suorum cadaveribus: ad quam ipse est responsurus. *Hort.*

Pacemne exanimis] De versibus his vivis et cælestibus, quos vocat Scallig. vide Poët. III. 11. *Taubmann.*

Exanimis] Huic voci proprie respondebit Græcorum ἀποψύχω, quæ vox est in Soph. Ajace, ἀπέψυξε βίον, ut utraque vox sit, *expellere animam*. Sæpe enim ἀπὸ Græcum, et ex Latini sibi respondent. Sic ἀποφυγή, ἀποφύσας, ἀποχωρέω: *effugium, effuga,*

excedo. *Cerda.*

Martis sorte peremtis] Ad illud, 'nullum cum victis certamen.' *Servius.*

111 *Concedere vellem*] In antiquis aliquot codicibus *mallem* legitur, quod magis explet Oratorum vota, magisque sibi eos conciliat: *vellem* tamen receptum. *Pierius.*

112 *Nec veni*] Nec venissem: tempus est pro tempore, et vitavit ὁμοιοτέλειον. *Servius.*

Nec veni] Fieri per modos solæcismi Comminianus. ait, hoc loco citato. *Nec veni*, pro *nec venissem*, indicativus pro conjunctivo. Indignatur vero Fab. Quintilianus hujusmodi elocutionum species, nunc Solæcismi, nunc Barbarismi nuncupatione appellitari, ubi ait, 'Exempla Barbarismi quidam fere in jactationem eruditionis sumere ex Poëtis solent, et Auctores, quos prælegunt, criminantur.' *Pierius.*

Nec veni, &c.] Causam obiter adventus sui, cur contra se arma sint sumpta, reddit: obtenditque *fatum*: ut a se removeat, quod toties ab hostibus fuit objectum. *Hort.*

Fata locum, sedemque dedissent] Sæpe hæc prædicat in Æneide, in istis, 'Italiam quæro fatis.' 'Italiam fato profugus.' 'Italiam Lyciæ jussere capessere sortes.' 'Sed nos fata Deum vestras exquirere terras Imperiis egere suis:' et sæpe alibi. Ut scilicet desertoris nomen et proditoris amandet ab Ænea, quod aliquibus persuasum. Unde hac maxime injuria Turnus Ænean petit, 'desertorem Asiæ,' et 'fugacem;' ut etiam Dido. Cavit ergo suo Heroi Virg. in gratiam Augusti. *Cerda.*

113 *Nec bellum cum gente gero*] Subaudiendum, *sed cum Turno*: per quod populariter eorum captat favorem: aut ut seditionem eorum adversum regem invocat. *Servius.*

Hospitia] Hoc verbum duo significat, et quo ab alio recipimur, et quo

aliquem recipimus. *Idem.*

Rex nostra reliquit Hospitia] Nusquam iræ majores, quam ob violatam hospitalitatem. Exempla plurima in uno Paus. Hom. Odys. xx. οὐ γὰρ καλὸν ἀτέμνειν, οὐδὲ δίκαιον, *Ξέλνους*. Et Odys. xiv. dicit, non oportere *ξείνον ἀτιμῆσαι*. Cesso ab loco communi. *Cerda.*

114 *Turni se credidit armis*] Pro, commisit. Phædrus Fab. i. 8. 'Gulæque credens colli longitudinem.' Id est, immittens. Absolute ponitur Ge. iv. 192. 'credunt cælo:' et vs. 48. 'altæ neu crede paludi.' *Emmeness.*

115 *Huic Turno*] Id est, huic mortis, *δεικτικῶς*, quasi jacentes ostendit. *Servius.*

Æquius huic Turno fuerat, &c.] Antiqua omnia exemplaria, quotquot versare contigit, Turnum accusativo casu legunt, ut ordo sit, æquius fuerat Turnum opponere se huic mortis. Nam et Servius *huic mortis* legit *δεικτικῶς*, quasi jacentes ostendat. *Pierius.*

Æquius huic, &c.] Taxat oblique sinistra Latini consilia: qui persuasus pessime, maluerit se propter Turnum bello implicare, quam secum societatem adungere. *Hort.*

116 *Si bellum finire manu*] Hoc est, internecione: potest enim et pace finire. *Servius.*

117 *His mecum decuit concurrere telis*] Aut qui se Teucros parat pelleri, aut tela sua ostendit, ut armatus in concilio fuerit. *Idem.*

His decuit mecum concurrere telis] In Rom. codice, et aliquot aliis, ad evitandam cacophoniam, quæ in pede quarto fieret *cum con.* scriptum est transpositis dictionibus 'His mecum decuit concurrenre telis.' *Pierius.*

118 *Vixet*] Pro *vixisset*: et est Syncope. *Servius.*

Vixet] Ita omnes legunt, pro, *vixisset*. In nonnullis tamen, *vixit*: cui lectioni non deest suus lepor. *Cerda.*

Deus, aut sua dextra dedisset] Victoria enim vel vita, duplici ratione consistunt, aut virtute, aut voluntate fortunæ. *Servius.*

119 *Nunc ite*] Epilogus, qui constat perbenigna permissione ejus rei, quam petunt. *Hort.*

Miseris civibus] Quasi aliena culpa pereuntibus; et bene commendatur dicentis bonitas, quasi et ipse eorum miseretur. *Servius.*

Miseris] Qui non in suo, sed in Turni negotio perierant. *Donatus.*

120 *Obstupuere silentes*] Id est, obstupefacti sunt, et silere cœperunt. *Servius.*

Olli obstupuere silentes] In veteribus codicibus pene omnibus scriptum observavi illi *obstupuere*. *Pierius.*

122 *Tum senior*] Cui ab ætate præstabatur authoritas. *Servius.*

Odiis et crimine Drances Infensus juveni Turno] Aut qui eum odio semper et criminationibus persequabatur: aut propter suum crimen, id est, inertiam, quam semper virtuti constat esse contrariam: aut Turni crimine, qui tot viris causa mortis extiterat. *Idem.*

Semperque odiis, &c.] Sic et de Thersite Hom. *ἔχθιστος δὲ μάλιστ' Ἀχιλλῆι, ἢ δ' Ὀδυσσῆι* nimirum et vapulavit in Hom. ab Ulysse, et cæsus est ab Achille in Calab. *Germanus.*

124 *Orsa refert*] Cæpta verba. *Servius.*

O fama ingens, ingentior armis] Frustra, ait Donatus, hoc nomen de his esse, quæ non recipiunt comparationem; nam quia augmentum recipit et comparatur: alia sunt illa nomina in quibus est dubitatio utrum comparentur, ut est *perfectus*, quod si velis comparare, incipit perfectus non esse perfectus. *Idem.*

O fama ingens, &c.] Scripsit Macrobi. vi. 2. et placuit aliis, aspirasse Virg. ad verba Tull. de Catone Majore hæc: 'contingebat in eo, quod plerisque contra solet, ut majora om-

nia re, quam fama viderentur.' *Cerda.*

O fama ingens, &c.] Laudat hanc *Drancis* orationem tanquam disertam admodum *Victorius*; quod cum *Æneam* laudare vellet, commendaverit ipsum a duabus maximis, quæ in vero rege requiruntur, virtutibus: justitia videlicet et fortitudine, sive scientia militari. Eum vide *Var. Lect. xxxviii. 3. Emmeness.*

125 *Vir Trojanē]* Notavit jam *Dionatus*, solere inferiores, cum loquuntur cum majoribus, abstinere a nominibus propriis, quadam dignitatis ratione: contra, qui sunt superiores honore, solitos nominare inferiores. Hoc si est verum (nam sæpe video perturbari) non desunt in *Marone* exempla. Hic inferior, 'vir Trojanē.' *Achates*, 'nate Dea.' *Ilioneus*, 'o Regina.' *Euander*, 'hospes Trojanē.' Hi omnes, ut inferiores, abstinere a propriis. Contra superiores. Nam *Juno* 'Æole namque tibi.' *Camilla* ad unam e ministris, 'hactenus *Arca* soror.' *Dido*, 'Anna soror.' Tu consule *Alexand. libro Genial. ii. 19. et ibid. Tiraquell.* Inde veluti in contumeliam *Juno*, 'vincor ab *Ænea*.' *Cerda.*

Cælo te laudibus æquem] Pro his qui in cælo sunt, id est, Diis: ut, 'Cæruleus *Tybris* cælo gratissimus amnis;' et est oratorium non invenire paria verba virtutibus. Cælo autem, dativus, laudibus, ablativus. *Servius.*

126 *Justitiæne prius mirer, belline laborum]* Figura Græca, 'Mior illius rei,' et 'regno illius rei,' ut *Τενέδοιό τε ἱφι ἀνάρσεσι*. Inde *Horatius* ait, 'Et qua pauper aquæ *Daunus* agrestium regnavit populorum,' pro agrestibus populis; ita et hic *justitiæ*, laborum, genitivum pro ablativo; si autem *justitiæ* legeris, subaudiendum *justitiæ* laudibus, si *justitia*, subaudiendum præditum. Idem.

Justitiæne prius mirer belline laborum] Sane *Servius* miror genitivo junctum Græca ait figura, *θαυμάζω*

ἐκείνου, καὶ ἄρχω ἐκείνου, et apud *Hor.* 'Agrestum regnavit populorum,' legitur. In 12om. tamen cod. et aliquot aliis perveteribus posita hæc sunt in casu septimo, 'Justitia ne prius mirer belline labore,' in quo illud etiam observes *justitia* per *t* in pene ultima scribi, ut ex antiquis inscriptionibus, et nomismatis approbavimus. Sed est et ubi *belline laborem*. Est, ubi *justitiam*, et *laborem* accusativo casu legas. Neque mirum lectionem hanc ita nunc variare, quum variæ super ea fuerint olim etiam Grammaticorum sententiæ. Nam *Priscianus*, ubi ait, conjunctionem dubitativam, vel interrogativam similes casus exigere, locum hunc *Virgilii* citat, in quo scriptum secus asserit, neque præceptioni hujusmodi Poëtam paruisse, qui scripserit ablativo casu *justitia ne prius mirer*: mox genitivum adjecerit, *belline laborum*: quippe propter ancipitem dictionum constructionem, quod utrumque bene dicatur, *miror justitia*, et *justitiæ*: Inveniri tamen in codicibus etiam *justitiæ* genitivo casu, idque aptius esse, non inficiatur, quod et alibi confirmat Græcæ constructionis exemploposito, *θαυμάζω τῶν πόγων*. *Pierius.*

Justitiæne prius mirer] Id est, Tene mirer ob justitiam prius, an ob belli labores? ita *Lamb.* ad illud *Hor. Epod. 17.* 'Plorare artis:' ut subaudiatur causa: quomodo hoc *Virgilii* et *Turnebus* explicat v. 8. Ita infra, vs. 280. 'lætari malorum.' Secutus autem Græcos est, qui *θαυμάζω τῆς ἀρετῆς* dicunt. Sic *Plato*, *ἀνάρσειν πόλεως* dixit, quod *Horat. Od. iii. 30.* 'Regnare populorum.' *Taubmann.*

128 *Si qua viam dederit Fortuna]* Bene cum exceptione pollicetur, dicens, Si voluntate nostram fortuna comitetur. *Servius.*

129 *Fœdera Turnus]* Vel conjugil, vel amicitiarum, et potest videri deesse alia. Idem.

130 *Fatales moles]* Quia audierat,

‘Nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent.’ *Idem.*

Fatales moles] Ita ‘fatalem Ænean,’ ‘fatale monstrum,’ ‘fatalis equus,’ et Horat. ‘fatalis judex.’ *Cerda.*

131 *Saxa Trojana*] Ambitiose ait, quasi Trojanis fataliter debita: vel *Trojana*, in usum Trojanorum. *Servius.*

Saxaque subvectare] Id est, sursum tollere. Lucret. l. vi. ‘Saxaque subvectare, et arenæ tollere nimbos.’ Sic et *subjicio* l. xii. ‘corpora saltu Subjiciunt in equos.’ *Cerda.*

133 *Pepigere dies*] Pacti sunt: nam ab eo quod est *paciscor*, et *pepigi* et *pactus sum* facit: sicut ab eo quod est *parco*, et *parsi* et *peperci* facit. *Serv.*

Pace sequestra] Media. Namque *sequester* est aut medius inter duos altercantes, aut ad quem aliquid ad tempus seponitur: dictum autem a sequendo; quod ejus, qui electus sit, utraque pars fidem sequitur. *Pacem* ergo *sequestram*, inducias dicit: id est, pacem temporalem, et mediam inter bellum præteritum et futurum. *Idem.*

Pace sequestra] *Sequestra pax* ea est, quæ sic interponitur, ut non tollat, sed differat bellum. *Donatus.*

Pace sequestra] *Sequester* est is (ait Modestin. Jur. Cons.) apud quem plures deponunt rem eandem, de qua controversia est, sic dictus, quod pars utraque ejus fidem sequatur. Eleganter hac voce usus Tertull. l. de Patient. ‘Adeo satis idoneus patientiæ sequester Deus. Si injuriam deposueris penes eum, ultor est: si damnum, restitutor est: si dolorem, medicus: si mortem, resuscitator est.’ Itaque, *sequestre* dictum, quicquid medium. Nam vere is est medius, apud quem plures deponunt rem. Bene ergo induciæ dicuntur *pax sequestra*, nam illæ mediæ inter præteritum bellum et futurum, et inter utrumque hostem. *Cerda.*

134 *Mixtique impune Latini*] Apud majores enim magna erat cura fidei,

adeo ut induciis factis conloqui soliti essent duces populi Romani, cum hostium ducibus; summaque severitate vindicatum, si injuriam se passos quererentur: denique obsessa urbe a Tarquinio, inter Porsennam et Romanos factis induciis, cum ludi Circenses in urbe celebrarentur, ingressi hostium duces curuli certamine contenderent, et victores coronarentur. *Impune* autem hoc loco sine periculo. *Servius.*

135 *Ferro bipenni*] Ad epitheton transtulit nomen proprium: nam *bipennis* per se plenum est, et securim significat: ut, ‘Crebrisque bipennibus instant.’ *Idem.*

Ferro sonat alta bipenni Fraxinus] In aliquot antiquis cod. acta legitur, quod minime placet, quia statim sequitur ‘evertunt actas ad sidera pinus.’ Siquid vero immutandum fuerit ex lectione vulgata, placeret *icta*, quod in antiquissimo codice observavi. *Picrius.*

Ferro bipenni] Vides instrumenta duo in Virg. hic *bipennem*, postea *cuneum*. Utrumque aptum: nam illa ad sectionem, hic ad fissionem. Hom. II. xiii. σέcat πελέκεσσι νηήκεσι: ut et II. xxiii. infert ὀλοτόμους πελέκας: ut etiam Cal. l. xii. in fabrica equi πελέκεσσι διατμήγοντες. Sil. *bipennem* usurpat, Staius *ferrum*. Virg. utrumque; ideo *ferro bipenni*, id est, *ferro bipennato*, quo explicatur securis ἀμφήκης, et ἀμφιτόμος, ut Homerus loquitur. Non enim audio Grammaticos, qui putant, duplex esse substantivum. Errant: adjectivum est, *bipenni*. Probo facile. Quam galeam Aristophanes vocat τετράπτερον, boni interpretes reddunt *quadripennem*, id est, *quadriplumem*. Si ergo *quadripennis* est adjectivum, cur non *bipehnis*? *Cerda.*

136 *Fraxinus*] Secat Virgilius *fraxinum*, *pinum*, *robur*, *cedrum*, *ornos*, ut intelligas has esse ferales arbores. Eadem intulit in funere Miseni: tantum pro pinu substituit *picem*, pro robore *ilicem*, videlicet cog-

natas arbores. Easdem intulit Ennius libro sexto Annal. adempta *cedro*, et addita *quercu*. Stautus bis excurrit in hanc rem; sed l. iiii. in genere tantum loquitur, nullam nominans arborem; in vi. multas nominat, videlicet quas vidisti, et addit de novo funestas alias, *fagum, cupressum, taxum, abietem, alnum, ulnum*. Sil. lib. decimo aliquas harum nominat, et addit *populum*. *Cerda*.

137 *Robora*] Modo genus ligni est, nam est inter specialia nominatum. *Servius*.

Olentem cedrum] Quia quærebantur arbores odoriferæ ad ustrinam pyræ abigendam. Et hæc est ratio, cur adhibita *cedrus* ab scientissimo Poëta, etiamsi non esset in eo orbe, modo vere *cedrum* intelligat, modo *juniperum*, quam Plinius *cedro* ait esse similem: et vere, nam suavitate odoris, foliis, baccis, similis est *cedro*. Tu lege Pet. Vect. xxxviii. 1. *Cerda*.

138 *Plaustris gementibus*] Sub pondere sonantibus. *Servius*.

Plaustris gementibus] Arripuit Sen. in Hipp. 'fertur plastro præda gementi:' et Apollon. l. ii. Excid. Hieros. in re plane simili, 'Cæduntur silvæ, plaustrisque gementibus orni, Fraxinæque trabes, et pinea robora mistim.' Quæ duo loca Virgilio annectebat charissimus Morlandus; et ego Græcos: nam Cal. l. iii. ἐπέστενε δ' ἄσπετος ὕλη. Cyrill. Alexandrinus in Amos num. 23. κυλινται δὲ ὁμοῦ τοῖς ἄξουσιν οἱ τροχοί, βαρὺ τε καὶ δυσὴχὲς ἀποτριζόντων τῶν ξύλων, καὶ μονοονυχὶ κατακειραγόντων ἐπικειμένων αὐτοῖς φορτίων: ibid. de axe, dixit, καταβολήν. Corippus l. iv. 'Robora silvarum tunc plaustra gementia ducunt, Magnis ponderibus tractu scindente rotarum.' Gaudet quoque Episcop. Brixien. 'iter solidum plaustris gementibus commodabat.' Est hoc, quod Sidonius epist. ii. 10. 'stridentum essedorum:' et quod Claud. de mulab. Gallic. 'essedam multisonora.' *Cerda*.

139 *Et jam fama volans*] Est hoc illud l. ix. 'Interea pavidam volitans pennata per urbem Nuntia fama ruit.' Claud. ii. Eutrop. 'Jam vaga pallentem densis terroribus aulam Fama quatit.' Val. Arg. ii. de eadem, 'mōtis quatit oppida linguis.' Amm. l. xv. 'Erratica quædam antevolans prodiderat fama.' *Idem*.

Prænuntia] Nonnus l. xli. dixit, προάγγελος ἦλθε. *Idem*.

140 *Replet*] Impressores plerique librarii *complet*, ut sonorius esset, posuere. Antiqua tamen omnia exemplaria *replet* legunt, uti etiam in vulgatis prius codicibus habebatur. *Pierius*.

141 *Quæ modo victorem Latio Palanta ferebat*] *Latio* pro *in Latio*. Bene *modo*. Uno enim eodemque die et fortiter fecit et periit: ut, 'Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert.' Alii *modo*, paulo ante accipiunt. Sed *modo*, haud cum adfectu, ut acerbior luctus de tanta mutatione nasceretur; alii *modo*, pene, accipiunt. *Servius*.

142 *Arcades ad portas ruere*] Eos nunc Arcadas dicit, qui intra civitatem sunt. Multa tamen exemplaria, 'Arcadas at portis ruere,' habuerunt, ut conjunctio sit, non præpositio: ut, 'It nigrum campis agmen,' pro *per campos*, et 'It portis jubare,' per *portas*. *Ruere*, id est, magna velocitate ferri: ut 'Excitum ruit ad portas,' et, 'Ruuntque effusi carcere currus:' et *ruere* pro *ruebant*, infinitum pro pronuntiativo. *Servius*.

De more rectusto] Quia antea per noctem cadavera proferebantur cum faculis. *Idem*.

143 *Rapuerat faces*] *Rapuerat*, raptim et festinanter tulerunt. Sed apud Romanos moris fuit, ut noctu efferrentur ad funalia, unde etiam *funus* dictum est, quia in religiosa civitate cavebant, ne aut magistratibus occurrerent, aut sacerdotibus, quorum oculos nolebant alieno funere violari. Inde etiam, qui funeri præ-

erant, a vespera primum *vesperones*, deinde *vespillones* dicti videntur, et magis moris Romani, ut impuberes noctu efferrentur ad *faces*, ne funere immaturæ sobolis domus funestaretur, quod præcipue accidebat in eorum, qui in magistratu erant, filiis. Ideo Virgilius Pallantis corpus facit excipi *facibus*, quia acerbum funus. *Funera* autem alii a funalibus candelis, sebo vel cera circumdatis, dicta, quod, his prælucentibus, noctu efferrentur mortui. Alii a fungendo, quod eo supremo in eo, qui decessit, officio fungimur: vel quod hi qui mortui sunt, vita functi dicuntur. Alii tradunt, de filiis, qui in potestate patris sint, non putari jus esse, funus vocari fierique; quia servi loco sint parenti; et si id fiat, familia funestata sit. Ergo hic merito Pallantis funus facibus celebratur, ut filii. Alii, sicut Varro et Verrius Flaccus dicunt, si filius familias extra Urbem decessit, liberti amicique obviam procedunt, et sub noctem in urbem inferitur cum cereis facibus prælucentibus, ad cujus exequias nemo rogabatur. Sane hæc corpora, sive propici juhebantur, et a cadendo, sive quod sepultura carebant, *cadavera* dicta. *Idem*.

Rapere] Raptim et festinanter tollere, in occursum scil. funeri. Nam cum funera olim ad faces et funalia noctu efferrentur, postea interdum idem obtinuit. Alludit Propert. l. iv. eleg. ult. 'Viximus insignes inter utramque facem:' nam et nubentibus faces præferebantur. Vide Servium Dan. et J. Kirchmann. ii. 3. et Lipsium ad Tacitum, l. iii. Quamquam distinctio illa cerei et funalis ad discrimen statuendum inter *acerba funera* (cujusmodi hic Pallantis est) et alia, ab Is. Casaubono exploditur, ad Persium Sat. 3. Vide ibid. exquisite multa in hanc rem disputata. *Taubmann*.

144 *Discriminat*] Dividit. Unde et

discrimen capitis muliebris dicitur, ex eo, quod caput auro discernat. *Servius*.

Discriminat agros] Facies terræ, quæ una fuit, interjectis facibus, videbatur in partibus esse divisa. *Donatus*.

145 *Plangentia jungit, &c.*] Ab toto hoc loco Stat. Theb. v. 'laceras comitata Thoantis Advehit exequias: contra subit obvia mater Fæmineos cœtus plangentiaque agmina ducens.' Nec longe abit Val. Arg. iii. 'Parte alia Clite laceras super ora mariti Fusa comas, misera in planctus vocat agmina matrum.' Neque Hom. locus ult. Iliad. οὐδὲ τις αὐτόθ' ἐνὶ πτόλει λίπετ' ἀνὴρ, Οὐδὲ γυνή πάντας γὰρ ἀσχετον ἵκετο πένθος. Justinus l. xix. dixit, 'plangentia agmina junguntur.' *Cerda*.

146 *Postquam matres*] Vel pro mulieribus posuit, vel matres eorum qui cæsi fuerant. *Donatus*.

Succedere] Ut, 'Tumulo sineret succedere terræ.' *Servius*.

Succedere tecto] In cod. aliquot antiquis, *Succedere muris* legitur. In Mediceo et plerisque aliis *tectis* numero multitudinis. *Pierius*.

147 *Incendunt*] Implent: ut, 'Clamore incendunt cælum Troësque Latini.' *Servius*.

Incendunt clamoribus urbem] Ad eum modum quo, 'Martemque accendere cantu,' id est, excitare. Sic *incendunt*, i. e. turbant urbem clamoribus. *Cerda*.

148 *At non Euandrum, &c.*] Cæsar Scalig. iv. 4. ubi de cultu tractat, qui evenit in sententiis, quando non omnia quæ dici possunt, dicuntur; itemque in *verbis*; hos quatuor versus exemplum adducit, et quidem in *oratione grandi*. *Taubmann*.

Potis est] Id est, potest; ut etiam Lucr. l. v. 'Quis potis est dignum pollenti pectore carmen Condere, pro rerum majestate, hisque repertis?' Maro alibi, 'potis est per tela, per hostes.' *Cerda*.

Potis est] Vid. sup. Æn. III. 671. *Emmēness*.

Vis ulla] Nec ætatis imbecillitas, nec severitas regia. *Servius*.

149 *Pheretro Pallante reposito*] Id est, *posito Pallantis pheretro*. Nam Antiptosis est. *Idem*.

Pheretro] Multi ita indigitant. Tacitus Annal. II. 'torum.' Hom. sæpe λέχος. A Græcis Latini. Nam Suetonius in Julium cap. 84. 'lectum' vocat. Martialis nominat 'sandapillam.' Plautus 'capulum.' Horatius 'libytinam.' Martialis 'Orcinianam spondam,' et, 'lectum Stygium.' Lucanus et Horatius 'arcam.' Alii 'arceram.' Dicit etiam 'lecticam,' et 'lecticulam' jam Lipsius observavit Elect. I. 19. Dionys. et Plut. in vita Græchi κλινην. Inter tot autem propria admodum vox est *pheretrum*: nam et Græcis ἐκφέρω, et Latini effero de hac re. *Cerda*.

Reposito] Sic VI. 'tellure repositos' et in re mortuorum Prop. Eleg. I. 17. 'fata reponere.' *Idem*.

150 *Procubuit super, atque hæret, &c.*] *Procubuit* præterito tempore, non sine quorundam codicum veterum testimonio scribi video. Romanus tamen *procumbit*, præsentis tempore legit, quod prius in vulgatis etiam habebatur: placet vero *procumbit*, quia subsequitur *atque hæret* eodem tempore, remque ipsam actu esse, magis movet. *Pierius*.

151 *Et via vix tandem voci laxata*] In Rom. cod. *vocis*, quod non ita placet. *Idem*.

Et via vix tandem] Ita in magno dolore Stat. Theb. XI. 'Nec vox ulla seni, jacet immugitque cruentis Vulneribus, nec verba diu tentata sequuntur.' Ovidius in magno dolore Metam. XI. 'stupet hic.' Idem egregie dixit, vocem devorari a dolore. Plut. in vita Pomp. ἦν δὲ τῷ δήμῳ θαῦμα, καὶ σιωπὴ πάντα. Et ibidem ipse Pompejus facta jactura magni honoris, ἀφθογγος καθήστο, ὅμοιος παρά-

φρονι καὶ παραπλήρη τὴν δίδοναι: *de-menti similis et attonito mentem*. Et paulo post Cornelia ejus uxor, audita eadem clade, πολλὸν χρόνον ἐκφρων, καὶ ἀνασδος ἔκειτο. Livius I. III. 'flens diu vocem non misit.' Andromacha Æneid. III. 'diriguit visu in medio.' Quod sequitur, *laxatam tandem vocem*, illustrabis sequentibus. Statius Theb. V. 'tandem laxata dolore Vox invenit iter, gemitusque in verba soluti.' Et I. XI. in re plane simili, 'Tandem muta furens genitor suspiria solvit.' Ovid. Metamorph. IX. 'Linguaque vix tales icto dedit aëre voces.' Andromacha I. III. 'longo vix tandem tempore fatur.' *Cerda*.

152 *Non hæc, o Palla, dederas promissa parenti, Cautius, &c.*] Duplex expositio est: aut enim hoc dicit, Non mihi talia promittebas, ut crederem cautius te dimicaturum: ut intelligamus proficiscentem Pallantem promississe patri victoriam, cædem hostium, plurima spolia. Qui enim cogitat hæc, cautelæ obliviscitur, aviditate vincendi: aut certe non, pro nempe accipiamus; ut in Terentio: 'Non tu hunc rus produxisse te ajebas?' id est, *nempe*: ut nunc sit sensus: Nempe hæc mihi dederas promissa discedens, quia cautius fueras pugnaturus. Alii non *parenti*, sed *petenti* legunt, ut non jure adfectionis quam filius patri debebat, sed humanitatis eum convenire videatur. Petenti mihi, o Palla, fidem dederas te cautius quam fortis dimicaturum: et adfirmant, si *parenti* legendum esset, potuisse dici, 'Non hæc, o fili, dederas promissa parenti.' Alii hæc κατὰ τὸ σιωπώμενον dicta accipi volunt. *Servius*.

153 *Cautius ut sævo, &c.*] Seneca Controv. 'Fortis plusquam aut legi aut patri sat est.' Ceterum cum hoc consilio caute pugnandi affinis Ovidius duplici in loco. Videlicet in epistola ubi Laodamia hoc identidem suo Protesilao: et Metamorph. X. ubi

Venus suo Adonidi : illa ut Trojānos hostes vitet, hæc ut feras. *Cerda.*

154 *Haud ignarus eram*] Pathos ab eo, quod speraverit. Macrobi. iv. 6. Et γνώμη est, de temeritate juvenili. *Taubmann.*

In armis] Apud armatum, ejus consilium cupido victoriæ plerumque conturbat. *Servius.*

Quantum nova gloria in armis] Cal. l. i. Ἀνδρὶ γὰρ αἰχμητῇ νίκη κλέος, ἔργα τ' Ἄρμος Τερπνὰ. Vide Adag. 'Dulce bellum inexpertis.' *Cerda.*

155 *Prædulce decus*] Aut valde dulce, aut quasi immaturum. *Servius.*

156 *Primitiæ*] Rudimenta, quasi Trojani. *Idem.*

Primitiæ juvenis miseræ] Arripuit Stat. et in re simili l. xi. 'Hostia, nate, jaces, ceu mutus, et e grege sanguis. Hei mihi primitiis armorum, et rite nefasto Libatus jussusque mori.' Quintil. de re eadem Declam. 315. 'Debetur hoc disciplinæ militari, debetur castrorum severitati. Infelix exemptionis omen, miseræque primitiæ.' Sophoc. in Elect. dixit θυγλὴν Ἄρεος, quasi sacrificium et primitias Martis, loquens videlicet de mortuo. Plutar. in Cimone, ἀρχὰς ἀγώνων. *Cerda.*

Bellique propinqui] Vel quod ante maturam ætatem Pallantis venerit : aut *propinqui*, nimium vicini, quo Pallas mitti posset. Sane hoc bellum *Antarium* vocari solitum, quod sit ante urbem, quasi ante aras. *Ser.*

157 *Dura*] Misera et infelicia. *Id.*

Nulli exaudita Deorum Vota, &c.] Hinc fluxere illa Statii Theb. xi. licet in contrarium conversa : 'Heu dolor, heu justo magis exaudita parentis Vota, malæque preces ! quisnam fuit ille Deorum, Qui stetit orantem juxta, præceptaque verba Dictavit fatis ?' *Cerda.*

158 *Vota precesque meæ*] Supra, 'Fors et vota facit.' *Servius.*

Tuque, o sanctissima conjunx] *Sanctum* non semper sacrum, neque religiosum *Delph. et Var. Clas.*

est ; ut hic, ubi *sanctissima* incorruptæ castitatis significat : unde et *sanctæ leges* appellantur, quæ neque corruptæ sunt, neque corrumpi possunt. *Idem.*

Sanctissima conjunx] Id est, purissima : sanum enim castitatis honorem incorruptæ uxoris amplexus est. Macrobi. iii. 3. *Taubmann.*

159 *Felix morte tua*] Ea sorte felix qua cæteri dolent. Et bene *tua*, ne ut ipse filii morte fieret infelix. *Serv.*

Felix morte tua] Tale illud Apollon. Arg. l. i. de Æsone patre Jasonis : ἦτε οἱ ἦεν Βέλτερον, εἰ τὸ πάροιθεν ἐνὶ κτερέεσσιν ἐλυσθεὶς Νειόβι γαίης κεῖτο, κακῶν ἔτι νῆϊς ἀέθλων. Briseïs apud Calab. viso ante oculos mortuo Achille : ὥς ὄφελόν μοι Γαῖα χυτῇ ἐκάλυψε, πάρος σέο πότμον ἰδέσθαι. Ab hoc affectu Stat. l. xi. 'o diri conjugis olim Felices tenebræ : ' ne scilicet spectaret Œdipus illa funera. *Idem* Theb. iii. non dissimili affectu, 'Ah quanto melius, dextraque in sorte jugatæ, Queis steriles thalami, nulloque ululata dolore Respexit Lucina domum !' Amphitruo apud Eurip. in Hercule petit a Lyco interfici se, et Megaram ante liberos, ne illos interfectos videant : Ὡς μὴ τέκν' εἰσὶ δῶμεν, ἀνδρίων θέαν, Ψυχοῖρα γοῦντα. *Cerda.*

160 *Vivendo vici mea fata*] Diu vivendo. Ut in Bucolicis, 'O Lycida vivi pervenimus.' *Vici* autem *mea fata*, id est, naturalem ordinem vita longiore superavi : an hoc tantum, ut superstes essem filio meo ? namque hic ordo naturalis est, ut sint parentibus superstites liberi. *Fata* ergo generalia dixit, referens se ad naturalem ordinem, non ad fatum proprium. Nam *fata* superare nemo hominum potest. Unde multi sic distinguunt, Contra ego vivendo vici vitam, scilicet filii : id est, Supervixi. Veteres enim *vivendo vincere* dicebant supervivere : ut, 'Multa virum volvens vivendo secula vincit : ' nam et in To-

Virg.

11 D

gatis *victrices* appellantur quæ viros extulerunt. Plantus in *Epidico*, 'Quia tibi licuit eum vivendo vincere.' Nam hoc est, *superstes* restare ut genitor: ut, *mea fata*, per exclamationem dictum sit. Sciendum tamen etiam inrationabilia dolentibus dari. *Servius*.

Contra ego vivendo, &c.] Huc pertinet querela Hecubæ apud Euripid. *Troadib.* in sermone *Astyanactis*: $\Sigma\delta$ ὁ οὐκ ἐμ', ἀλλ' ἐγὼ σε τὸν νεώτερον, Γραῦς, ἀπολλῖς, ἄτεκνος ἄθλιον θάπτω νεκρόν. Dolent enim parentes natis supervivere. Tale et illud Quintilian. in *Declamat.* 315. 'Si alterum utique ex domo nostra destinabatis, cur non senem potius traxistis?' et *Declam.* 344. 'Infelices quidem, qui liberos suos ad rogum deflent.' Cum vero queratur *Euander*, se diu vixisse ad videnda tot mala, non abluent versus *Juven.* Sat. 10. ubi de *Nestore* ita ait: 'oro, parumper Attendas, quantum de legibus ipse queratur Fatorum, et nimio de stamine, cum videt aeris *Antilochi* barbam ardentem: nam quærit ab omni, Quisquis adest, socio, cur hæc in tempora dureret? Quod facinus dignum tam longo admiserit ævo? Hæc eadem *Pelens*, raptum cum luget *Achillem*.' *Juvenali* affinis *Propert.* II. 13. imo ab hoc *Satyricus*: 'Atque utinam primis animam me ponere cunis Jussisset quævis de tribus una soror. Nam quo tam dubiæ servetur spiritus horæ? *Nestoris* est visus post tria secla cinis. Si tam longævæ meminisset fata senectæ *Gallius* *Iliacis* miles in aggeribus; Non ille *Antilochi* vidisset corpus humari: Diceret aut, o mors, cur mihi sera venis?' Tale et illud *Albinov.* ad *Liviam*, 'Accusatque annos ut diuturna suos.' Et *Lucani* I. II. 'Servatosque iterum bellis civilibus annos.' Versus *Virg.* ductus videtur ab illo *Lucret.* I. I. 'Multaque vivendo vitalia vincere secla.' *Cerda*.

Superstes] Signate, et efficaciter ad conquestionem, quasi *Dii*, interfecto *Pallante*, et servato *Euandro*, abusi fuerint nominibus rerum, dicente *Tullio* de patribus de *Nat.* I. II. 'Nam qui totos dies precabantur et immolabant, ut sui liberi sibi *superstes* essent, *superstitiosi* sunt appellati.' *Idem*.

161 *Restarem*] *Essem*. *Servius*.

162 *Obruerent Rutuli telis*] Id est, *me*: et bene etiam sibi irascitur, sic enim natura immærentis exprimitur. *Idem*.

Obruerent] Non expressum est, τὸ εὐκτικόν, *Utinam*. *Catullus*: 'Tecum ludere, sicut ipse, possem!' *Tibullus*: 'Tum mihi vita foret!' *Utinam* foret! *Scalig.* *Taubmann*.

Dedissem] *Reddidissem*. *Servius*.

163 *Pompa*] *Exequalis* scilicet. *Id.*

Me] *Vehementius* pronuntiandum: et bene *Pallanta*, ipsum nomen posuit. *Idem*.

Atque hæc pompa domum, &c.] Hoc scilicet convenientius naturæ. In re simili *Euripid.* *Supplic.* de matribus, quibus perempti filii, ait servatas: οὐ Δῆμητρος εἰς μυστήρια, 'Ἀλλ' ὡς νεκροὺς θάψωσιν, ὡς αὐτὰς ἐχρην Κείνων ταφείσας χερσὶν ἑράων τυχεῖν. Tam a *Virgil.* quam ab *Eurip.* *Valerius Arg.* III. 'quod si jam bella manebant, Et placitum hoc *Superis*: nonne hæc mea justius essent *Funera*? meque tuus potius nunc plangeret error?' Ait vero *Poëta pompa*, sermone proprio mortuorum. *Stat. Silv.* v. 'Exequalias, et dona malæ feralia pompæ.' *Quint. Declam.* 328. 'Ducatur ingens funeris pompa:' et πομπή *Græcis* sæpe in hoc usu. *Cerda*.

164 *Nec vos arguerim*] Exonerat eorum pudorem, ne videantur ei causa orbitatis fuisse, dicens sibi hoc fataliter debitum. *Arguerim* autem alias indicaverim, ut 'degeneres animos timor arguit;' alias accusaverim, ut nunc *Cicero*, 'Arguis fatentem.' *Ser.*

Nec vos arguerim] In codicibus ali-

quot antiquis arguerem, Græcanica figura legitur; nec tamen displicet arguerim. Pierius.

Nec vos arguerim, Teuceri, &c.] Pari affectu Stat. Theb. v. 'quos arguo Divos? Ipsa ego te (quid enim timeam moritura fateri?) Exposui factis.' Et Valer. Arg. l. iii. 'Nec Clarii nunc antra Dei, quercusque Tonantis Arguerem.' Præclare hi duo: nam ex præscripto Virgilii non Homeri, qui Iliad. iii. Ὅστι μοι αἰτῆν ἔσσι, θεοὶ νό μοι αἰτιολοεῖσιν. Non enim ita palam in Deos. Itaque caute Virgil. 'sors ista senectæ,' &c. Similis est incogitantia Iliad. xix. ubi Agamemnon ait se non fuisse culpæ suæ auctorem, sed Jovem. Verba sunt hæc: ἐγὼ δ' οὐκ αἰτιός εἰμι, Ἀλλὰ Ζεὺς. *Cerda.*

165 *Senectæ*] Deest *ætati*: nam *senecta* *ætas* dicitur. Sallustius, 'Senecta jam ætate.' Per se autem plenum est, si *senectus* dicamus: nam si *senecta*, aut addendum *ætas*, aut intelligendum. *Servius.*

Sors illa] Antiqua omnia exemplaria *ista* legunt, ut olim etiam imprimi solitum. *Pierius.*

166 *Quod si immatura manebat*] Magnifice servat decorum, quod se revocat ad heroicam consolationem. *Servius.*

168 *Ducentem in Latium Teucros cecidisse juvabit*] Lucrum quodammodo putat, impendisse pro amicorum felicitate filium, qui morti fuerat acerbo funere fataliter debitus. *Idem.*

Cecidisse juvabit] In Romano codice *juvaret*, eadem figura, qua *arguerem* superius dictum notabamus, quippe pro, *juvare poterit*. *Pierius.*

Juvabit] In hoc verbo inest voluptas. Expende ergo. Juvat me et recreat in summo mœrore recordatio cæsorum a te. Quasi unicum sit solatium vindicta sumpta de hostibus. Ad rem hanc Livius l. xxv. 'Qui eam victimam præ se ad Inferos misisset, eum decus eximium, egregiumque solatium suæ morti inventurum.' Plin.

etiam *solatium* dixit de re eadem III. 14. 'Non sine ultionis solatio decessit.' Cassiod. *gaudium* VII. 1. 'Cæsi de optata ultione gauderem.' Hæc profecto mens est Virgil. vel ex sequentibus, ubi Euander hoc unum *gaudium* quærit, interfici scilicet Turnam ab Ænea in ultionem interfecti filii. Vel torque alio sententiam, dicente Quintil. Declam. 377. 'Avida est gloriæ paterna pietas.' *Cerda.*

169 *Non alio digner te funere, Palla*] Latenter hic Æneæ ostenditur pietas, qui in amici funus tanta contulit, ut pater amplius præstare non possit. Alii *dignem* legunt, juxta veteres, ab eo, quod est *digno*: Calvus, 'Hunc tanto munere digna.' Pacuvius in Hermione, 'Cum neque me inspicere æquales dignarent.' Hinc ipse Virgilius Æneid. III. 'Conjugio Anchisa Veneris dignate superbo.' *Servius.*

170 *Quam pius Æneas*] Deest *quo*: ut sit, quam quo. *Servius.*

171 *Tyrrhenique duces, Tyrrhenumque exercitus omnis*] Quum ita legerent vulgati omnes codices *que* particula duplicata, putabam hunc quoque versum ex iis esse, qui communes scansionis regulas transgrediuntur, Poëtis interdum lascivire volentibus. Postea vero quam veteres omnes codices, quos præ manibus habui, consentire in unam eandemque lectionem animadverti, jam nonnullorum superstitione repudiata, legendum asseruerim, 'Tyrrhenique duces, Tyrrhenum exercitus omnis,' absque ea particula: quamvis ea desiderari videatur. *Pierius.*

172 *Magna trophea ferunt*] In antiquis aliquot *tropæa*: et in Romano, et aliquot aliis *ferant*: quod luculentius videtur. *Idem.*

Quos dat tua dextera letho] Ita l. XII. 'Multa virum volitans dat fortia corpora letho.' Et in v. 'Millia multa daret letho.' Quæ locutio sumpta ab Ennio, Pacuvio, Varrone, ut jam indicavit Hieronym. Columna. Primus in Telepho, 'letho dati.' Alter

in Duloreste; 'letho dabis.' Tertius Ling. Lat. l. vi. 'Ollus letho datus est.' Cerda.

173 *Tu quoque nunc stares immanis truncus in armis*] Id est, in trunco armatus. Sicut isti duces, de quibus hæc sunt tropæa: nam supra ait, 'Indutosque jubet truncos hostilibus armis Ipsos ferre duces.' Servius.

174 *Esset par ætas*] Vel mea, vel filii: nam ad utrumque potest referri. *Idem.*

Esset par ætas, &c.] Possis referre ad utrumque, Pallantem scilicet et Euandrum: sed æquius ad Euandrum, vel ex similitudine locorum Homeri, apud quem senes ita solent: ut cum Laërtes Odyss. ult. ait se interfectorum procos, si talis esset, qualis olim in florente ætate: et Nestor Il. vii. Εἶθ' ὡς ἡβώοιμι, βῆν δέ μοι ἔμπεδος εἶν. Cerda.

Et idem sit robur ab armis] Legendum, et idem si robur, ex antiquorum omnium codicum lectione. Quibus addam, *robor* utraque syllaba per o scribi solitum in antiquis aliquot codicibus. Neque desunt veterum Grammaticorum observationes, *robor*, in eorum ordinem redigendum, quæ or finiunt, ut *marmor*, *æquor*: et ita semper apud Sosipatrem Carisium observavi, in codice literis Longobardicis scripto. De hoc vero Quintilianus ait: '*ebur* et *robur* ita dicta, ac scripta, in summis auctoribus; in o literam secundæ syllabæ transferunt quidam, quia sit *roboris*, et *eboris*. Addit et alios fuisse, in quibus Antonius Gniſo memoratur, qui non solum *robur*, *ebur*, *marmor*, verum etiam ex his *robura*, *ebura*, *marmura* et scriberent et enuntiarent: quum tamen ipse literarum citet affinitatem, ob quam ita *robur* *roboris* dicamus, veluti etiam *limes* *limitis*. Pierius.

175 *Teucros quid demoror armis*] *Ab armis*: et hoc videtur dicere: Dimittendi sunt Trojani, ut morte Turni doloribus meis satisfiat; quod etiam

posteriora significant. Servius.

177 *Quod vitum moror invisam*] Non dubium, quin tota sententia desumpta ab Il. xviij. ubi Achilles ita loquitur: ἐπεὶ οὐδ' ἐμὲ θυμὸς ἄνωγε Ζῶειν, οὐδ' ἄνδρεςσι μετέμμεναι, αἶκε μὴ Ἐκτωρ Πρῶτος ἐμῷ ὑπὸ δουρὶ τυπείας ἀπὸ θυμὸν ὀλέσσει, Πατρόκλοιο δ' ἔλῳρα Μενoitιάδεω ἀποτίσει. Cerda.

Quod vitum moror invisam] Quasi dicat: Spes, quam de virtute tua concipio, quæ Turni cæde gnatum meum et me ulcisci debet, in vita jam invisam me retinet. Taubmann.

178 *Dextera caussa*] Cum Euander ab Ænea petat ultionem Pallantis, recte Germ. adducit consentientem Xenophontis locum ex Pæd. Cyri, ubi Gabrias de cæde filii sui apud Cyrum queritur. Apud Josephum Bell. Jud. i. 11. Phasaëlus dux ita dixit jam moriens: νῦν εὐθυμος ἄπειμι, τὸν μετελευσόμενον τοὺς ἐχθροὺς ζῶντα καταλιπών. Et Euripidem in Elect. ubi Electra ipsa non dissimili sententia: Θάνοιμι, μητρὸς αἵμ' ἐπισφάξας' ἐμῆς. Ibid. post multa: Εἰ γὰρ θάνοιμι τοῦτ' ἰδὼν ἐγὼ ποτε: post interfectos nimirum Ægysthum et Clytæmnestram. Et in Orest. ait Orestes ipse, Εἰ γὰρ τοῦτο κατθανοίμ' ἰδών. Cupit quippe mori, postquam viderit interfectum Menelaum. Seneca de Clement. i. 21. dixit, 'ultio solatium affert ei, qui accepit injuriam:' et Tertull. lib. de Anim. 'Pro solatio ultionis.' Cerda.

Turnum natoque patrique, &c.] Alias ex Victorino gnato legendum ostendimus, g litera præposita: quod vocabulum Fortunatianus tam Poëticum existimat: ut minime Oratori adcommodatum putet. Huic vero scriptioni Carisium subscripsisse, loco hoc præcipue teste, manifestum: aitenim ille, ubi de figuris, 'Prothesis est, quum primæ parti dictionis, aut litera adjicitur, aut syllaba: litera, ut 'Turnum gnatoque patrique,' syllaba, ut *tetulit*, toties apud Catullum, cujus

hoc loco versum, 'Concitum tetuli gradum,' Carisius ex Poëmate de Vere, quod desideramus, citat: ut illis etiam sit responsum, qui ferre gradum Latine dici negant. *Pierius.*

179 *Meritis vacat hic tibi solus, fortunæque locus*] Nihil est aliud quod possit vel virtus tua vel fortuna præstare (nam his rebus victoria contingit) nisi ut, occiso Turno, et vindices filium, et patrem consoleris orbatum. *Servius.*

Meritis vacat his] Præfert hoc Fabricius. Alii leg. *hic.* Taubmann.

180 *Non vitæ gaudia quæro*] Non delectatione lucis istius vivo: nec fas est superesse orbatum tali filio patrem: sed ut nuncius ad Inferos pergam, ac Pallanti referam gaudia, et optatam ab hoste sumptam vindictam. *Donatus.*

181 *Sed gnato manes perferre sub imos*] Ac si diceret, hanc solam esse causam, quæ eum cogat ad vitæ patientiam, ut filio Turni nuntietur interitus. *Servius.*

182 *Aurora interea, &c.*] Apoll. l. ii. οὐδέ ποτέ σφιν ἥως ἀντέλλει καμάτων ἄτερ' et ἥμος ἑωσφόρος εἰσι φῶς ἐρύων ἐπὶ γαῖαν. 'Ὅν τε μέτα κροκόπεπλος ὑπεῖρ ἄλα κίδναται ἥως. Nempe ut hic Maroni, Græcis quoque Aurora φερέσβιος, φωσφόρος, φωταγωγός, et φερέπονος dicta: φερέπονος siquidem non solum laboris tolerantem, sed et afferentem laborem significat: ut et Hym. in Merc. Hom. τάχα δ' ὕρρος ἐγγίγνεται δημιοεργός' et post paulo: ἥως δ' ἡριγένεια φῶς θνητοῖσι φέρουσα. Ὄρνυτ' ἀπ' ὤκεανόιο βαθυρρόδον. Germanus.

Miseris mortalibus] Qui sunt subiecti tot casibus. Homerus, δειλοῖσι βροτοῖσι, id est, 'miseris mortalibus,' non timidis. *Servius.*

Miseris mortalibus] Hoc epitheton ex Homero sumptum esse alibi admonui; quo Lucretius usus est hoc versu in l. v. 'Pabula diu tulit miseris mortalibus ampla:' et Pomponius in Atellanis, ædituo, vel, ut alii, æditimo,

ait, 'Nec mortalis, nec mortalium ullum in terra miserius est:' quo versu videtur expressisse Homericum carmen, Οὐδὲν ἀκιδνότερον γαῖα τρέφει ἀνθρώποις. *Ursinus.*

183 *Extulerat lucem*] Asinius Pollio dicit ubique Virgilium in diei descriptione sermonem aliquem ponere aptum præsentibus rebus, ut hoc loco: quia funerum et sepulturarum res agitur, dicit *extulerat.* Item in quarto, quia est navigaturus Æneas, et relicturus Didonem, dicit: 'Tithoni croceum linquens Aurora cubile.' Quod licet superfluum sit, tamen in multis locis invenitur necessarium. *Servius.*

Opera atque labores] *Hoc opus et hæc opera* tunc dicimus, quando negotium ipsum, quod geritur, significamus: si autem fœminino genere dixerimus *operas*, ipsas personas, quæ aliquid faciunt, significamus, sicut *custodia* dicitur quæ custodit, ut, 'cernis custodia qualis Vestibulo sedeat:' nam ut hi qui custodiuntur, *custodiæ* dicantur, usurpatum est. Unde male est in usu, 'custodiæ audiuntur.' *Idem.*

Referens opera atque labores] Nam videlicet, ut nox inducitur μερόπεςσι λύσιν καμάτῳ φέρουσα, verba sunt Calab. l. x. ita e contrario Aurora dicitur φερέπονος. Et melius quidem *referens*, quia iterato sæpe, quam simplex φέροι Homericum Iliad. decima nona. Itaque ex ductu Virgilii Manilius l. i. 'Illic orta dies sopitas excitat urbes, Et cum luce refert operum vadimonia terris.' *Cerda.*

184 *Curvo in litore*] Attius Phœniss. 'Ac ubi curvo litore latratu unda sub undis labunda sonit.' Minutius, 'Oram curvi molliter litoris legebamus. Lucr. l. ii. 'Litoris incurvi bibulam lavit æquor arenam.' Hieronym. epist. 30. 'Reconditos curvorum litorum sinus:' et epist. 41. 'Curvo assidens litori.' *Idem.*

185 *Constituere pyras*] *Pyra* est lig-

norum congeries. *Rogus*, cum jam ardere cœperit dicitur. *Bustum* vero jam exustum vocatur. Quem ordinem servat poëta, dicens, 'Constituere pyras.' Item, 'Subjectisque ignibus atris Ter circum accensos Decurrere rogos.' Item postea, 'Semustaque servant Busta.' *Servius*.

186 *More tulere patrum*] Quia apud varias gentes, diversa fuerunt genera sepulturæ; inde est quod alii obruuntur, alii exuruntur, alii proprias remittuntur ad patrias: alii per diem, ut nunc isti: alii per noctem, ut supra Pallas. Et perite has varietates Virgilius posuit. Namque Heraclitus, qui omnia vult ex igne constare, dicit debere corpora in ignem resolvi: Thales vero, qui confirmat omnia ex humore procreari, dicit, obruenda corpora, ut possint humore resolvi. *Servius*.

More tulere patrum] Cum tenacissimi sunt mortales paternarum consuetudinum tum maxime in funeribus, ut apparet ex hoc loco, et ex sexta Æneide, ubi in Miseni funere ait, facem subjectam cadaveri 'more parentum.' Huc pertinet locus Livii l. xxv. in morte Gracchi, ubi ait, 'armatum exercitum decurrisse cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum et corporum suæ cuique genti assuetis.' Quod affine Virgilio, qui, 'quisque more suorum patrum:' et Thucyd. l. i. ubi ait effossis sepulchris, Cares agnitos, τῷ τρόπῳ, ὃ νῦν ἐστὶ θάπτουσι. *Cerda*.

Ignibus atris] Atqui ignes atris non sunt: sed epitheton traxit de negotio, ut *atris* diceret, hoc est, funebribus: ut paulo post, 'ter mæstum funeris ignem,' id est, funebrem; nam mæstus esse non potest ignis. *Atris*, cum concipiuntur. *Servius*.

187 *Conditur in tenebras altum caliginæ cælum*] Id est, aër fumi obscuritate completur. *Servius*.

Conditur in tenebras] Vocat tenebras et cæli caliginem *fumum*, qui ex

incensis pyris. Pulchre Stat. Silv. iv. fumum exstantem e thure incenso appellat nubem, 'Sabæis nubibus:' et Pers. Satyr. 5. nebulam de lucernæ fumo, 'nebulam vomuere lucernæ.' Ab nube et nebula non abeunt tenebræ Virgilianæ: imo illi duo obvie, Virgil. exquisite. Itaque Poëta pro fumo dicat, *nubem, nebulam, tenebras*. *Cerda*.

188 *Cincti fulgentibus armis*] Id est, incincti et instructi. Frustra hoc epitheton notant Critici, quasi circumcumeunt rogos-alia arma habere debuerint. *Servius*.

189 *Decurrere rogos*] Pro *circum rogos cucurrere*. Bene autem ait *decurrere*, non *decucurrere*. Nam verba quæ in præterito perfecto primam syllabam geminant, ut *curro cucurri, tondeo totondi*, cum composita fuerint, geminari non possunt: nam *decurri* et *detondi* dicimus, non *decucurri* neque *detotondi*: exceptis tantum duobus, *do* et *sto*. *Idem*.

Decurrere rogos] Pro, *circa rogos cucurrerunt*. Milites enim, cum in armis ordinem servantes pleno passu incedebant aut currebant, *decurrere* dicebantur. In funeribus autem clarorum virorum *decursiones* ejusmodi *militares* fieri solebant. Sed lævos orbes agere, circumque sinistram decurrere primum solebant: deinde ut expiarent contagionem funeris, in dextram decurrebant. Statius Theb. l. vi. 'lustrantque ex more sinistro Orbe rogam,' &c. De qua *decursione funebri*, et περιδρομή, item de more lustrandi rogos, videatur Turneb. v. 8. et Budaëus, Annot. in Pandect. priorib. item J. Kirchmanus de funerib. R. iii. 3. *Decurrere* igitur, id est, divisas bifariam acies concurrerant ad simulacrum pugnae. De quo Livius Bell. Maced. l. x. 'Mos erat, lustrationis sacro peracto, decurrere exercitum, et divisas bifariam acies concurrere ad simulacrum pugnae: regii juvenes duces

ei ludicro 'certamini dati.' Gell. l. vii. 'Ut in decursibus ludicris, aut simulacris præliorum voluptariis fieri videmus.' Vide et Homer. Iliad. ψ. Taubmann.

Mæstum funeris ignem] Cur *mæstum*? An quod illi mista atricies ex fumo proveniens? An quod lustratio facta circa ignem jam morientem et elanguidum, ac proinde *mæstum*, ut non clarum et rutilum? An, quia hoc est attributum rerum funeralium omnium? Sic supra, '*mæsta phalanx*': *mæsta* incendunt '*clamoribus urbem*:' et l. v. in funere Anchisæ, '*mæstasque sacravimus aras*:' et in iii. aræ Polydori defuncti stant '*cæruleis mæstæ vittis*.' An demum *mæstum ignem* dicit, pro, *mæsti ipsi*? Cerda.

191 *Spargitur et tellus lachrymis, &c.]* Ὑπερολογία est, nam prius est ut arma spargantur lachrymis, quæ corpori adhærent, quam terra. Servius.

192 *It cælo]* Pro in cælum. Idem.

Clangorque tubarum] Ante enim mortui ad tubam deducebantur. Unde Persius, 'Hinc tuba, candelæ, tandemque beatulus alto Compositus lecto.' Idem.

Clangorque tubarum] Persius Sat. 3. 'Hinc tuba, candelæ:' ubi Cornutus: 'Quia sepultura tubis apud antiquos celebrabatur.' Vide Kirch. ii. 4. et Casaub. ad Persium. Taubmann.

193 *Hinc alii spolia occisis direpta Latinis]* Secundum suæ gentis ritum: alii hostilia arma, alii peremptorum cremabant. Servius.

Hinc alii spolia, &c.] Frequentissimum hoc in funeribus. Apud Liv. l. viii. T. Manlii adolescentis corpus crematur '*spoliis contextum*.' Ibidem ait: 'Magister equitum ut ex tanta cæde multis potitus spoliis, congesta in ingentem acervum hostilia arma, subdito igne, coneremavit.' Et l. xlv. loquens de Paulo Consule: 'Cetera omnis generis arma cumlata in ingentem acervum precatu

Martem, Minervam, Lunamque matrem, et ceteros Deos, quibus spolia hostium dicare jus fasque est, ipse Imperator, face subdita, succendit.' Quo loci Turn. legit *Unam*, non *Lunam*, et approbat Germanus. (Nam hæc Dea a *luendo*, et *expiando* dicta.) Calab. l. iii. in funere Achill. Ἀμφὶ δὲ τεύχεα πολλὰ πυρὶ περιμήσαντο Αἰζῶν καταμένων. Cerda.

Spolia direpta Latinis] Legendum omnino *derepta* non *direpta*. Sic supra Æn. i. 211. 'Tergora deripiunt costis.' Horat. Od. iii. 5. 'arma militibus sine cæde *derepta*.' Sil. Italic. l. xi. 'prædæ et captiva leguntur Corpora, *dereptæque* viris sub Marte cruento Exuviae.' Sed vid. Nic. Heinsius ad Ovidium Metam. iii. 52. 'tegimen *derepta* leoni Pellis erat.' Emmeness.

195 *Ferventesque rotas]* Nimio scilicet cursu: alibi, 'volat vi fervidus axis.' Horatius, 'Metaque fervidis evitata rotis.' Et *ferventes* non modo, sed quæ soleant fervere, ut '*spumantia frena*.' Servius.

Pars munera nota] Non enim animata solum, sed et inanima simul cum mortuis cremabant. Eaque peculiari nomine *munera* appellabantur. Vide Kirchman. iii. 5. Emmeness.

196 *Et non felicia tela]* Quibus se defendere nequiverunt. Idem.

197 *Mactantur corpora morti]* Aut in morte, aut Morti, ipsi Deæ. Statius, 'In scopulis Mors sæva sedet.' Lucanus, 'Ipsamque vocatam Quam petat a nobis Mortem tibi coge fateri.' Circa autem, ideo, quia ut Homer. dicit, in morte Patrocli circa corpus extineti, tam homines, quam pecora immolabantur. Unde et in sexto, 'Ossaque lecta cado texit Corinæus aheni.' Homer. ἐν τῷ ψ, ad Patrocli pyram: Ἐν δὲ τίθει μέλιτος καὶ ἀλείφατος ἀμφιφορῆας, Πρὸς λέχεα κλίνων πίσυρας δ' ἐριαύχενας ἵππους Ἔσσυμένους ἐνέβαλλε πυρῇ, μεγάλα στεναχίζων. Ἐννέα τῷ γε ἄνακτι τραπέζης κύβες

ῆσαν. Καὶ μὲν τῶν ἐνέβαλλε πυρὴ δύο δειροτομήσας. *Servius*.

Multa boum circa mactantur corpora mortī] Mactabantur ad rogos animalia, quia putabant veteres defunctorum animas sanguine delectari. De quo more vid. Kirchman. III. 4. *Emm*.

Mortī] Adjicit Poëta, quasi in honorem Mortis mactata pecora. Certe apud veteres Mors culta ut Dea. Illi Lacedæmonii templa dedicârunt, auctore Plut. in Cleomene: θανάτου, ἱερὰ, ait ille. Tu vide Titium Locor. IV. 20. ubi ex Æliano, citante Eustathio, καὶ θανάτου ἄλλο, id est, ἱερόν. Vide et Liliū I. Synt. et Alex. Neapol. Pausanias etiam I. III. Mortis simulacri meminit. Hæc quamvis vera sint, sed non dubium, quin simpliciter capi queat Poëta, ut *macturi mortī* nihil sit aliud, quam *mactari*: ac tunc erit *mortī*, pro *morte*, nam Latinum casum veteres ita desinebant, quod jam a me sæpe observatum. *Cerda*.

198 *Setigerosque sues*] Ab Lucret. qui I. v. 'setigeris snibus.' *Idem*.

Raptas] Raptim advectas: nam per inducias rapere non poterant: aut certe ante *raptas*, belli scilicet tempore. *Servius*.

199 *In flammam*] Id est, in rogam. *Idem*.

Semustaque] Ita Serv. et vett. codd. Alii, *semiusta*, ut fiat συνεκφώνησις. *Taubmann*.

201 *Busta*] *Bustum* dicitur id, quo mortuus combustus est, ossaque ejus ibi juxta sunt sepulta. Alii dicunt, ubi homo combustus est, nisi ibidem humatus fuerit, non esse ibi *bustum*, sed *ustrinum*. *Servius*.

Neque avelli possunt] Hoc studium in defunctos illustravit Joann. Passerat. Lucret. I. III. 'At nos horrifico cinefactum te prope busto In-satiabiliter deslebitus, æternumque.' Ovid. in Epiced. Tibull. 'Cumque tuis sua junxerunt Nemesisque, Pudorque Oseula, nec solos destituere

rogos.' Hanc parum constantem fidem Cynthiæ in colendo sepulcro suo timebat Propert. Eleg. I. 19. 'Quam vereor, ne te, contempto, Cynthia, busto, Abstrahat e nostro pulvere iniquus amor.' *Cerda*.

Nox humida donec] Incepit hic tractus ab Aurora oriente, ut vidisti, desinitque in diem desinentem, ut hinc facile morem possim colligere; videlicet, diem solidum a luce prima ad lucem ultimam impendi solitum in funeratione. Idem apparet ex Hom. II. ult. in funere Hectoris: κλαίων δ' ἀμφίσταθ' ὕμιλος· Καὶ νύ κε δὴ πρόπαν ἡμαρ ἐς ἥελιον καταδύντα· Ἐκτορα δακρυχέοντες δδύροντο πρὸ πυλάων. Attingit et Iliad. XIX. ubi Ulysses reprehendens Achillem de luctu perpeti, ait satis esse, si dies unus detur lacrymis. Iterum in eodem lib. cum Achilles velit diem alterum luctui addere, eam sibi legem imponit, ut diem integrum perseveret, aliisque abeuntibus ad cœnam, ipse maneat; quod facit. *Idem*.

202 *Invertit cælum*] Patet illud quod in promptu est: *Invertit cælum*, ut ea pars, quæ noctem haberet, sub terra esset. *Servius*.

Stellis aptum] Conjunctum, ἀπὸ τοῦ ἀπτεσθαι. *Idem*.

Cal. stellis fulgentibus aptum] Vide Æn. IV. 482. *Taubmann*.

Stellis ardentibus aptum] Sunt codices aliquot antiqui, in quibus adspiratum est huic vocabulo, *haptum*: nempe quia παρὰ τὸ ἄπτω dictum crediderint, atque *haptum* ita incensum aut inflammatum significaret: vel si ἀπὸ τοῦ ἄπτομαι, quod conjungere, compaginare, et coaptare significat, nihilominus adspirationem admittere. Sed enim eam Latini non usquequaque receperunt, ut omnibus iis adspirationem, quibus Græci solent. *Pierius*.

203 *Nec minus*] Etiam. *Servius*.

Nec minus interca diversa in parte, &c.] Cognatum illud Cal. I. I. Ἀργεῖοι δ' ἀπάνευθε δόσαν πυρὶ πολλὰ κάρηνα

Ἡρώων, οἱ δὲ σφιν ὁμοῦ κτάθεν. Porro locutio ista *nec minus*, pro *pariter*, sive *etiam*, nescias quo gustu amata Virgilio. Sic, ‘Nec minus ex imbri Soles.’ ‘Nec minus Andromache.’ ‘Nec minus ille Exultat demens.’ *Cerda.*

204 *Innumeras struxere pyras*] Hoc loco multis rebus ostendit immensam eadem factam esse Rutulorum. *Serv.*

Struxere pyras] Ex hoc testimonio, itemque ex illo Ovid. *Fast.* iv. de Remi funere, ‘Ultima plorato subdita flamma rogo est;’ atque etiam ex Plut. in Numa, ubi ait, cadaver Numæ tradendum rogo fuisse, nisi hoc ipse fieri vetuisset, qui vivus caverat ne combureretur: ex his (inquam) et aliis satis coarguunt viri docti lapsus Plinii *vii.* 54. ubi ait: ‘Ipsam cremari apud Romanos non fuit veteris instituti; terra condebantur; at postquam longinquis bellis obrutos erui cognovere, tunc institutum.’ Nam, cur non vetus institutum, quod sub Latino, sub Romulo, sub Numa? Vel potius dicamus fuisse hoc Plinii *μημονικὸν ἀμάρτημα*: nam ipsemet *xiv.* 12. scribit, ‘Numæ Regis posthumia lex est, vino rogi ne aspergito.’ *Cerda.*

Partim] Geminatur hæc particula, ut vides. Fateor hoc frequens, sed non semper. Itaque male scripsit Budæus semper geminandam. Sed jam contra illum Magius *i.* 7. *Miscell.* advocato Lucretio et Tullio. Ego addo Hirtium, qui bell. *Alex.* ‘Quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimque in naves, quibus flumen transierant, recepissent, funditus deleti essent.’ *Idem.*

206 *Finitimos tollunt in agros*] Qui enim e longinquo venerant, referri non poterant. *Servius.*

Finitimos tollunt in agros] Lege Var. *Pet. Victor.* *xiv.* 21. ubi de ritu sepulcrorum in agris, tam ex Romano quam ex Græco more. Adde Victorio Realinum, qui signat eam partem agri, quæ esset ante portas urbium.

Ab utroque abstineo, ne actum agam. Sed in viis sepulcra posita, quis est qui ignoret? Inde frequentes illæ inscriptiones ad viatores, de quibus Ovid. ‘oculo properante.’ Apud Eurip. in *Rhes.* supplicantur mortui *λαοφόρους πρὸς ἐκτροπὰς*: ad *diverticula publicarum viarum.* *Juven.* etiam *Sat.* i. dixit, ‘Quorum Flamminia tegitur cinis, atque Latina.’ A quo *Prudent.* in *Symm.* l. i. ‘Dis Manibus illic Marmora secta lego, quæcumque Latina vetustos Custodit cineres, densisque Salaria bustis.’ *Cerda.*

Urbique remittunt] Deest, *unicuique*: et meminit antiquæ consuetudinis: nam ante etiam in civitatibus homines sepeliebantur. Quod postea *Duilio* consule senatus prohibuit, et lege cavuit ne quis in urbe sepeliretur. Unde Imperatores et virgines Vestæ, quia legibus non tenentur, in civitate habent sepulchra. Denique etiam nocentes virgines Vestæ, quia legibus non tenentur, licet vivæ, tamen intra urbem in campo scelerato ob-ruebantur. *Servius.*

Urbique remittunt] Mos hic tumulandi in ædibus apparet ex *Papin. Silv.* iii. ubi in lacrymis *Hetrusci*: ‘nec funera mittam Longius, hic Manes, hic intra tecta tenebo, Tu custos, dominusque Laris.’ Fuit et hoc in usu antiquis Romanis, quod habeo a *Dionys.* *Antiquit.* l. iii. ubi de patre *Horationum* ait: ‘passus non est cadaver filiæ in ædes inferri, neque permisit ut in patriis monumentis conderetur.’ De unis *Tarentinis* id ipsum scribit *Polyb.* l. viii. quibus moris fuit, *θάπτεσθαι πάντας ἐντὸς τῶν τευχῶν.* Quod fecerunt admoniti quodam oraculo. Lege in eo *Tertull.* de *Resurrec. Carnis*: ‘scilicet quod apud Majores, omnes homines in suis domibus sepeliuntur.’ *Phocionis* ossa (auctor est *Plut.*) adduxit mulier quæpiam εἰς τὴν οἰκίαν, κατάρυξε παρὰ τὴν ἐστίαν. Alludit *Quint. Declam.* 377. ‘Sed necesse

est moriamur, sed domi: ibi certe pater sepeliet.' Attigit et leviter morem hunc Demosthenes orat. contra Midiam: εἰ γὰρ ἐν ὧν ἐπεβούλευσε κατάρθωσεν, πάντων ἂν ἀπεστερήμην ἐγώ, καὶ μὴδὲ ταφῆναι προσυπῆρχεν οἴκοι μοί. *Cerda.*

207 *Cetera, confusæque, &c.*] Mos militaris, ut multi simul. Livius de Annibale l. xxi. 'Tum sepeliendi causa conferri in unum corpora suorum jussit.' Apud eundem l. xxvi. Acarnanes precantur Epirotas, 'ut qui suorum in acie cecidissent, eos uno tumulo contegerent;' et l. xxvii. loquens de Romanis ait, 'corpora collata in unum sepeliri.' Hoc pietatis exemplum de Romano exercitu Tacitus narrat, ut etiam Herodianus l. iv. de occisis Alexandriae ab Imperat. Antonino Caracalla. Cedrenus pag. 473. θάψας τοὺς πολεμίους εἰς ἓνα χώρον συναγαγόν. Sic Epig. l. iii. ubi agitur de excidio Corinthi, δорυποιοῖτα δὲ νεκρῶν Ὅστέα σωρευθεὶς εἰς ἐπέχει σκάπετος. *Idem.*

Ingentem cadis acerrum] In Rom. codice legere est *ingentem stragis acervom*. In aliis *cadis*. Pierius.

208 *Nec honore*] Ideo *nec honore*, quia *nec numero*, quod in numero et ordine honos spectatur; nam aliud verbum pendet ex altero. Alii *nec pro sine accipiunt*. *Servius.*

Nec numero nec honore cremant] Quippe congestio multorum cadaverum minus e laude et gloria. Itaque hic versus opponitur innumeris illis pyris excitatis. Singulae enim singulis structæ, et quia multi cæsi, ideo illæ multæ: reliqui in acervum unum conjecti; hoc enim in usu. Quod liquidum ex Calab. i. et iii. In primo ait, nobiles separatos a turba et κληθὺν τεθναῶτων, id est, conjectam in unum acervum. In tertio vero ait, Achillem separatim rogo, cum alii μίγδα, id est, *confusim et mistim* essent cremati. Apollon. l. ii. Excidii Hierosolym. 'nec ponere charis Seposito

vacat igne rogam, collecta cremantur Corpora.' Ab hoc more soleo explicare versus Eurip. in Alceste. Μηδὲ νεκρῶν ὡς φθιμένων Χῶμα νομιζέσθω Τύμβον σᾶς ἀλόχου. Apud Polyb. l. iii. Annibal sepelit triginta tantum ex suis, quos putavit ἐπιφανεστάτους, nobilissimos. Nonnus in l. xl. ἄκριτον πυρὴν, quia videlicet conferti multi in ἓνα τύμβον ἀπέριτον. Eurip. in Supplic. ait, Capanem cremandum sepeliendumque χωρὶς, *seorsim*; cum tamen placeat ἄλλους πάντας ἐν μία πυρᾷ esse cremandos. Apud Ammian. l. xvii. Julianus 'sine disgregatione cunctos humari mandavit.' *Cerd.*

Tunc] Pro *tum*: id est, postquam cremare cœperunt. *Servius.*

210 *Tertia lux*] Mox enim erat, tertia die ossa crematorum legi. *Idem.*

Tertia lux] Notavit jam Acro in Horat. et ex eo Lævin. in Sueton. c. 33. in vita Neronis, moris fuisse, ut post triduum a rogo cinis in urnam mitteretur, ac mandaretur tumulo. Si Homeri vestigia sequamur, credibile expectari hoc spatium, aut aliud simile; nam hoc tempore ardebant pyræ. Ait enim Iliad. xiii. itum ad hanc rem post exortum Aurora, nam tum πυρκαϊὴ ἐμαραινέτο, πᾶσάτο δὲ φλόξ: *extincta est pyra, et cessavit flamma*. Cum vero ossilegium a multis dicatur fieri solitum die nono, intelligit Gutherius nonum diem de nobilibus, et Virgilium expedit de turba panperiore. Vide illum de Jur. Man. i. 28. Ego tamen refero ad multitudinem cæsorum, non enim sine incommodo expectari posset dies nonus. *Cerda.*

211 *Mærentes*] Hoc et ad Latinos et ad Trojanos potest referri. Sane *mærere* est cum silentio dolere: *flere*, ubertim lachrymas demittere; *plurare*, cum voce flere: *plangere*, cum aliquibus dictis miserabilibus pectus aut faciem tundere: *lugere* etiam cum habitus mutatione. *Servius.*

Mærentes] Vox signatissima in luctu

pro defunctis. Contuli alibi testimonia; hic Inscriptiones offero. In una, PLOANS MÆSTISSIMA MATER FECIT. In altera, DIS MANIBVS PAVLINÆ VALERIÆ FILIÆ DVLCISSIMÆ PARENTES MÆSTISSIMI. et alia item: HALÆ RVFFINÆ PARENTES MÆSTISSIMI. Abundant istæ. Itaque, mæstitia propria vox ad hanc rem, non tristitia. *Cerda.*

Altum cinerem] Quia dixerit, 'innumeras struxere pyras.' *Servius.*

Confusa ruebant Ossa focis] Aut quia dixit multos crematos: aut si ad honoratorum cadavera referas, ut supra diximus, *confusa* propter simul animalia concremata. *Ruebant* autem, de cineribus eruebant. Adnotandum sane quod *focos* dixerit pyras, cum *focus* ara sit Deorum Penatium. An, quod *focum* dicat ubicumque ignis est et foveatur? unde et Varro *focum* dici vult. *Idem.*

Confusa ruebant Ossa] Συγχυθέντα καὶ σωρευθέντα ὅστέα ξυνέβριπτον. Hic autem *Servius ruebant*, e cineribus eruebant interpretatur: sed utemur ipso potius Marone sui interprete, qui in Georg. 'cumulos ruere arenæ' dixit, pro fusim projicere, et acervatim miscere. *Germanus.*

Confusa ruebant Ossa focis] De ossilegio ejusque cæremoniis vid. Kirchm. III. 6. *Emmeness.*

212 *Tepidoque onerabant aggere terræ*] Hypallage, hoc est, ossa tepida. *Servius.*

Onerabant aggere] E more hoc quoque. *Martial.* I. VIII. 'aggesta contumulavit humo.' *Tacit.* in re simili *Ann.* II. 'struxitque aggerem.' *Cal.* I. XIX. καταμένοισι χυτὸν περὶ σῆμ' ἐβάλλοντο: interfectis effossam terram ad tumulum aggerarunt. Sic *Æneid.* III. 'aggeritur tumulo tellus.' *Hom.* etiam de hac aggestione *Iliad.* VII. τύμβον χεύομεν. Inde idem *Iliad.* XXI. humationem vocat τυμβοχοῆν ab aggerando: et *Iliad.* XXIII. σῆμά τε χεύουσι.

Cerda.

213 *Prædixitis*] More Græco epitheton incongruo loco posuit. *Serv.*

214 *Longe pars maxima luctus*] Valde: hoc est melius quam quod legatur, et longi. *Idem.*

Et longe pars maxima luctus] In Rom. codice longi habetur, quippe luctus: quam lectionem improbat *Servius*, quem bona inde librariorum pars secuta est. *Pierius.*

215 *Hic matres, &c.*] Quia scit ad aliqua ea pertinere, non addidit, desebant filios, aut maritos, aut fratres. *S.*

Hic matres, &c.] Comploratio hæc ducta Homérico filo, lib. ult. *Iliad.* ubi, Παῖδες μὲν πατέρ' ἀμφὶ καθήμενοι ἐνδοθεν αὐλῆς Δάκρυσιν εἶματ' ἔφυρον. Et post pauca; Θυνγατέρες δ' ἀνὰ δώματ', ἰδὲ υἱοὶ, ὠδύροντο, τῶν μιν μνησκόμεναι, οἳ δὴ πολέες τε καὶ ἐσθλοὶ Χερσὶν ὑπ' Ἀργείων κέατο ψυχὰς ὀλέσαντες. Ad utriusque textum ita et sua nevit *Stat. Theb.* III. 'At nuptæ exanimæ, puerique, ægrique parentes, Mœnibus effusi per plana, per ardua passim, Quisque suas avidi ad lacrymas miserabile currunt Certamen.' *Cerda.*

Cara Pectora] Id est, caros fratres desiderarunt, ut 'Cari stat cura parentis:' et est periphrasis. *Servius.*

217 *Dirum execrantur bellum*] Est hoc Horatianum illud *Od.* I. I. 'bellaque matribus detestata.' *Cerda.*

Turnique hymenæos] Pari affectu Lemniades apud Val. Flacc. Arg. I. II. 'nudisque sub astris Condensæ fletus acuiunt, ac dira precantur Conjugia, et Stygias infanda ad fœdera tædas.' *Idem.*

218 *Ipsum armis*] Bene repetitum ipsum. *Servius.*

Ipsum armis, &c.] *Cedren.* in re simili p. 571. τῷ τῶν ἀρχηγῶν ἀγωνίᾳ κριθῆναι τὰ πράγματα βουλευομένων. *Cerda.*

Subent] Volunt, exposcunt. *Servius.*

Decernere ferro] Ab *Enn.* qui *Ann.* II. 'Annuît, sese mecum decernere ferro.' Ita extrema *Æneide*, 'Pro

vobis fœdus luere, et decernere ferro.' Et post pauca; 'Inter se coiisse viros, et cernere ferro.' Quem locum adi, ut hunc illustres. *Cerda*.

220 *Ingravat*] Majorem invidiam conficit, id est, graviora facit et onerat. *Servius*.

Ingravat et sævus Drances] Ex codicibus antiquis *Ingravat hæc omnino legendum*: etsi placeat *sævos*, ex Romano. *Pierius*.

Vocari] Provocari. *Servius*.

221 *Testatur*] Testificatur etiam legatorum fidem qui cum eo fuerunt. *Idem*.

Solum] Et hic bene repetitum solum. *Idem*.

Solum posci in certamina Turnum] Quamvis *posci in certamina* vetera aliquot habeant exemplaria: minime tamen displicet, quod in antiquissimis aliquot legitur *in certamine*. *Æneam* quippe jam paratum in campo opperiri, ut *Turnus* in duellum, icto fœdere, descendat. Nam quod alibi *solumque duci*, quippe *Æneæ*, vocari *Turnum* legitur, nequaquam placet. *Pierius*.

222 *Simul contra variis*] Scilicet ut alii paci faverent, alii *Turno*. *Serv.*

223 *Obumbrat*] Subaudis *Turnum*: tuetur, defendit: translatio ab arboribus facta, quia nomen nobilium tanquam umbra est pro aliis. Hoc autem dicit, Amor reginæ ad favorem popularem plurimum proderat *Turno*. *Idem*.

Magnum reginæ nomen obumbrat] Cum dicat *Serv.* translationem sumi ab arboribus, 'quia nomen nobilium tanquam umbra est aliis,' præit mihi, ut putem *Sen. a Virg.* lineas suas duxisse, cum *Ben. III. 32.* scripsit: 'utrum *Octavius* majus ullum beneficium dedit filio, an patri *Divus Augustus*, quamvis illum umbra adoptivi patris abscondit?' ubi sententia est, *Octavium* naturalem patrem *Augusti* latuisse magnitudine *Julii* adoptantis *Augustum*, ut arbor minor

latere sub magna solet. Tum etiam *Lucanum*; cum de *Pompejo* ait 'stat Magni nominis umbra.' Ut sententia sit, *Pompejum* aliis fuisse veluti umbram. *Cerda*.

224 *Meritis sustentat fama tropæis*] Vel quia multos occiderat, ut etiam ipse dicturus est: vel secundum illud, 'sunt oppida multa Capta manu.' *Servius*.

225 *Medio flagrante tumultu*] Vetera omnia quæ versamus exemplaria, *medio in flagrante* legunt, uti prius impri mi cœptum fuerat. *Pierius*.

Tumultu] De Regiis Principum *tumultum* dixit *Sidonius* epistola quinta libri quinti: 'Neque adhuc Principum, aulicorumque tumultuosis foribus obversor.' *Cerda*.

226 *Ecce*] *Ecce*, inopinatum pronunciat malum hæc dictio, et grave satis ac vehemens. *Donatus*.

Ecce super] Insuper, hoc est, ad cumulationem malorum. *Servius*.

Mæsti] Hoc sermone eos nihil egisse significat. *Idem*.

Magna Diomedis ab urbe] Legitur et *magni*. Et tanto asperius videtur, quod cum magnus sit *Diomedes*, non audet adversus *Æneam* pugnare. *Id.*

Magni Diomedis ab urbe] Et *magni* et *magna* legi, *Servius* attestatur, idque impressores in diversum egit: *magni* vero *Diomedis*, legitur in *Oblongo* codice: sed in *Romano* et aliquot aliis vetustate ipsa venerabilibus codicibus *magna* habetur, et meo quidem judicio magnificentius videtur legatos venisse ab urbe *magna*: quod ipsius etiam *Diomedis* amplitudinem ostendit, et ejus opes. *Magnus* vero esse posset *Diomedes* rebus gestis, et præclaro nomine, exiguis tamen opibus. Sed si dominus *magnæ urbis* sit, dubio procul etiam potentem esse confitendum. *Pierius*.

Ecce super mæsti, &c.] Alio ordine rem hanc narrat *Ovidius*: dicit enim legatos ad *Diomedem* missos rediisse antequam *Turnus* *Trojanorum* castra

oppugnaret, et Æneæ classis, quam incendere volebat, mutaretur in nymphas. Eum vide Met. xiv. 527. et seqq. *Emmeness.*

227 *Nihil omnibus actum*] Breviter et laborem et studium comprehendit. *Servius.*

228 *Nil dona nec aurum*] Ordinem legationis exsequitur dicens, inaniter perfecta esse omnia quæ possent efficares legati perficere auro, precibusque, promissione. *Servius.*

Neque aurum] Quod quidem etiam, qui nullo odio commoti sunt in prælium, excitat et ad injurias, ut probavit in Pygmalione et in Polymnestore. *Donatus.*

229 *Nec magnas valuisse preces*] Animus, ut plurimum, expugnari solet et minis, et precibus. Hic habes preces, in viii. minas, quibus actum cum Diomede, illis versibus: 'Quid struat his cœptis, quem si fortuna sequatur Eventum pugnae cupiat, manifestius ipsi, Quam Turno regi, aut regi apparere Latino.' Quo tamen in loco preces omisit, quas hic adhibet, ut ex duobus locis longe distantibus tu sententiam unam conjungas. *Cerda.*

230 *Pacem Trojano ab rege petendum*] Sicut supra diximus, cum per gerundi modum aliquid dicimus, per accusativum elocutionem formemus necesse est: ut 'petendum mihi est equum.' Lucretius, 'Æternas quoniam pœnas in morte timendum.' Sallustius, 'Castra sine vulnere introitum:' nam *castra* accusativus pluralis est, qui multis errorem facit, ut videatur esse nominativus: quia neutra triptota sunt, et similis est nominativus accusativo. *Servius.*

Pacem Trojano ab rege petendum] Librarii, porro omnes chalcographi, Servii Grammatici auctoritatem secuti, *petendum* figura gerundii scribendam curavere: ut, 'pœnas in morte timendum,' apud Lucretium: et 'Castra introitum,' apud Sallust. Cæterum

codex Rom. antiquissimus, et alter pervetus in Vaticana Bibliotheca repositus, et plerique alii minime contemnendi, legunt, 'pacem Trojano a rege petendam' figura participii. Sed utrum ex his magis placeat, non laboro. *Pierius.*

Pacem Trojano ab rege petendum] Sermo mere Græcus. Est enim *petendum pacem*, αἰτέον εἰρήνην. Sic Lucr. l. i. 'Aut igitur motu privandum est corpora quæque.' Varro de Re Rust. 'haras substernendum palca:' σπρωτέον ἀχύρως: et, *canes acres et paucos habendum*. Liv. l. xlii. 'Nec prætermittendum spem ullam.' Tertullianus de Pallio capite tertio: *Multa dicendum fuit: πολλὰ εἰρητέον*. Scio Julium Scaligerum legere libro quarto Poët. c. 47. 'pacem petendum.' Sed cur mutat lectionem hærentem infinitis seculis, doctorumque judicio, et Græcorum locutione confirmatam? Demosth. contra Aristoc. ποιητέον τοὺς λόγους: *faciendum sermones*. Cer.

231 *Rex ipse Latinus*] Qui consolari debuit, aut defendendæ reipublicæ aliud inire consilium. *Servius.*

232 *Fatalem Æneam manifesto numine ferri*] Modo *fatalem* perniciosum omnibus Æneam, vel exitio futurum omnibus. *Manifesto numine* autem, id est, manifesto Deorum judicio ad Italiam venisse, numinum ira testatur: quam cognoscimus tantorum cæde sociorum. Et est ordo, *fatalem Æneam ferri manifesto numine admonet ira Deum*. *Idem.*

Fatalem Æneam manifesto numine ferri, &c.] *Servius fatalem*, loco hoc, omnibus perniciosum significare dicit. Sed cur non, obsecro, potius exponamus, *Fatis certo advectum*? Argumentoque esse, nos dum Æneæ resistimus, gravem Deorum iram concitasse, tot mortalium strages immisas: pugnarique a nobis infelicitè manifestum, quia contra Deorum imperia arma sumpserimus. Mihi enim religio est, Æneam tam inhonesto

epitheto notatum asseverare. *Pierius.*

234 *Primosque suorum*] Claudianus Bell. Get. 'primosque suorum Consultare jubet, bellisque annisque vendendos.' Sumpta hæc ab Il. II. Ἀὐτὰρ δὲ κηρύκεσσι λιγυφθόγγοισι κέλευε Κηρύσσειν ἀγορήνδε κερηκομόωντας Ἀχαιοὺς. Et, ut in Virg. sequitur, 'olli convenere,' ita statim Hom. τοὶ δ' ἡγείρετο μάλα ὄκα. *Cerda.*

235 *Alta intra limina cogit*] Quæritur cur ad privatam domum convocetur senatus, qui non nisi ad publica et augurato condita loca convenire consuevit. Sed scimus domum Latini augurato conditam, et eandem tam templum fuisse, quam curiam: namque in superioribus legimus *Tectum augustum*, id est, angurio conditum. Item paulo post, 'Hinc sceptrum accipere, et primos attollere fasces Regibus omen erat, hoc illis curia templum.' Merito ergo ad domum regis, quasi ad locum gentibus publicum, convocatur senatus: nam in septimo, 'Tali intus templo Divum, patriæque Latinus Sede sedens.' Idcirco etiam in palatii atrio, quod augurato conditum est, apud majores consulebatur senatus: ubi etiam aries immolabatur: quod (ut in septimo diximus) Virgilius ad Latini transtulit domum. Multi dicunt perire Virgilium, nec templi nec curiæ hoc loco fecisse commemorationem: et tantum dixisse *intra tecta regia*, ut ostenderet consilium quod initur, non esse complendum: quia nec rite esse inchoatum: ea enim quæ dicit Latinus, effectu carebunt. *Servius.*

Alta intra limina] Interiorem partem domus intelligit, et non curiam quam descripserat, in qua de rebus lætis agebatur. *Donatus.*

Alta intra limina cogit] *Intra limina* passim legitur, idque et Servio, et aliis negotium facessit. Cæterum in antiquissimo codice Romano *intra mœnia* legitur: ut adlusio sit ad veterum mores, qui vicatim habitabant.

Non tamen displicet *limina*: neque ea quæ super hoc Servius comminiscitur. *Pierius.*

236 *Olli*] Illi, secundum Ennium. Et intelligendum κατὰ τὸ σιωπώμενον Turnum quoque venisse, qui in superiori libro a Junone subtractus pugnae, Ardeam pervenerat. *Servius.*

Fluant] Festinanter incedunt. *Id.*

Olli convenere] Ostendit quam cupide propter magnitudinem periculi omnes concurrerent. *Donatus.*

Fluant] Ab aquis, ad homines. Sic Homerus libro secundo Iliados in re simili, ἐπιχόωντο: et Calaber l. vi. εἰς ἀγορὰν ἐχέοντο. Hom. pari metaphora βέοντο. Sed de hoc jam alibi. Ne abeat, aliquos hic legere ruunt. *Cerd.*

237 *Sedet in mediis rex maximus ævo*, &c.] In antiquis omnibus exemplaribus legere est: 'et maxumus ævo Et primus sceptris:' et ita recte in antiquioribus erat editionibus priorum impressorum. *Pierius.*

238 *Et primus sceptris*] Primus inter sceptriferos: namque apud majores, omnes duces cum sceptris ingrediebantur curiam. Postea cœperunt tantum ex consulibus sceptrum gestare, et signum erat eos consulares esse. Aut quia et alii ejusdem partis reges erant; ut Turnus, sic Agamemnon, dux totius exercitus, diversæ civitates proprios reges habuerint. *Servius.*

239 *Ætola ex urbe remissos*] Quam condiderunt hi qui de Ætolia venerunt, Græciæ provincia. Unde Diomedes habuit socios de tribus ejus civitatibus, quas habet Ætolia, Pleuron, Olenon, Calidona. Sic ergo dixit 'Ætola ex urbe:' ut, 'Et tandem Euboicis Cumarum adlabitur oris.' Ideo autem Diomedem Ætolium dicit, quia pater ejus Tydeus Ætolus fuit, qui ad Argos fugit, quoniam fratrem patris sui occiderat. *Idem.*

240 *Et responsa reposcit*] Mire autem *reposit.* Ante enim rex solet a legatis universa cognoscere, et sic eos,

præsente populo, iterum omnia jubere narrare. Unde est, 'Ordine cuncta suo.' Nam nihil prætermittunt. Unde et superflua narrare consueverunt. *Idem.*

242 *Fariet infit*] Expedit hoc Germanus. Nam *infat* est vel incipit, ita enim Festus explicat. Quo sensu Plant. Aulul. 'infat ibi postulare;' et Lucretius l. III. 'quicumque adoritur, et infat.' Vel est, *infat*, idem quod inquit, ut dicat, *inquit fari*, pro, fat, idque Hellenice, nam Xenoph. simili pleonasmo in Œcon. *φάναι ἔφη*; et Hom. *βάρκε' ἔθι*: et *βῆ ἔμεν*, *βῆ ἔμεναι*, *βῆ ἔλειναι*. Adjunge et Latinis hoc in usu. Sic, *vadit vadere*, et *ire*, *pergit pergere*. De quo pleonasmo jam alias. *Cerda.*

243 *Vidimus, o cives, Diomedem*] Rhetorica protinus arte cœpit: neque enim opus erat principio aliquo legationem referenti: et hic figura est *ὑστεροπρότερον*. Natura enim hoc fuit prius dicendum, 'Atque iter emensi casus superavimus omnes,' et tunc 'vidimus Diomedem Argivæque castra.' Sed habet consuetudo, ut qui tale aliquid nuntiant, protinus admoncant: ut puta, vidi illum, erat illic, faciebat illud: ideo adjecit, 'Ille urbem Argyripam patriæ cognomine gentis.' Illud etiam ordine congruo subjunxit ad proliciendum animum priusquam quicquam diceret, 'Munera præferimus.' Unde, ordine 'nomen patriamque docemus: Qui bellum intuleriint,' hoc est, qui, unde, contra quos, qua causa. Deinde ponitur oratio Diomedis, cujus sunt partes duæ: una, qua se excusat: alia, qua etiam illis suadet, ut bellum deponant. Nam hoc in fine orationis Venulus addit, 'Et responsa simul quæ sunt, rex optime regum, Audisti.' Excusatio Diomedis duplex est: Fortes sunt Trojani et felices. Fortes, breviter ostendit per intermissionem: 'Mitto ea quæ muris bellando exhausta sub altis.' Frigidus enim locus erat, si virtutem eorum timere

diceret, quos vicit. Secundus locus multa continet: tam felices esse ut de omnibus vindicarentur, et singula de singulis mire augendo exsequitur. Novissimo loco de se dixit, ne ei obijceretur, Quid te ista movent si tu nihil passus es? et auxit quod omisit: et socios adjecit, cum exclamatione, 'Hæc adeo ex illo mihi jam speranda fuerunt Tempore.' Ideo se contra Veneris filium excusat pugnare; nam sequitur, 'Ne vero, ne me ad tales impellite pugnās.' Superat ut pacem suaderet, ait enim, 'Munera, quæ patriis ad me portastis ab oris.' Inde laudem Æneæ ita addidit, ut suam laudem servaret: ibi enim, ubi se excusat, non hoc ait, quia fortis est non adeo; sed illud; 'Quicumque Iliacos ferro violavimus agros,' quasi hoc factum fuit omnium. Hic, ubi suadet pacem, aperte dicit, Pares mihi non estis; et ait, 'Experto credite quantus In clypeum assurgat, quo turbine torqueat hastam;' id est, Ego fatum timeo, vos virtutem timere debetis. Nam quod adjecit, 'Si duo præterea tales Idæa tulisset,' non fuit contentus illum Hectori comparare, nisi adjunxisset, 'Hic pietate prior; cœant in fœdera dextræ;' id est, quia pius est, bonus amicus erit: statim conclusit sicut ad singula invenies dictum. Quod autem ait, 'Vidimus, o cives, Diomedem,' quasi res magna ei contigerit, qui talem virum viderit. Sane hic aut *Diomedem* legendum, ut sit Latinus accusativus; et admittitur Eclipsis, ut, 'Multum ille et terris jactatus et alto;' aut si Græcum accusativum facere voluerimus, *Diomedē* legatur, ut possit fieri Synalœpha: sicut, 'Enryale infelix, qua te regione reliqui?' Si autem *Diomedem* dixerimus, nec Latinum est, nec Græcum, nec versus consistit. Nunquam enim Eclipsis fit per *n* litteram. Tamen melius est ut *Diomedē* legamus, ut sit Græcus accusativus; nomina enim Græca in *ης* exeuntia, quæ ge-

nitivum in *έος* mittunt, per plenam elocutionem, cum eundem casum per Synæresim in *ους* miserint, accusativum in *η* mittant necesse est: ideo quia cum naturam suam servant, accusativum in vocalem mittunt, non in consonantem: et debet Synæresis plenitudinis servare rationem. Ut ecce *ὁ Διομήδης*, plena declinatio est: *τοῦ Διομήδεος, τῷ Διομήδεϊ, τὸν Διομήδεα*. Per Synæresim autem facit *τοῦ Διομήδους, τῷ Διομήδει, τὸν Διομήδη*. Ergo hic accusativus ideo in *e* exit, non in *en*: quia cum integrum est hoc nomen, in *eos* exit: et crescit ejus genitivus. Si enim *ἰσοσύλλαβος* sit in nominativo, accusativum in *ην* mittit: nec habet *s* in genitivo, ut *Θουκυδίδης, τοῦ Θουκυδίδου, τὸν Θουκυδίδην*: nam *Diomedes* ideo in genitivo *s* habet, quia et cum integrum est, et *Διομήδεος* facit, habet *s* consonantem. *Servius*.

Vidimus, o cives, Diomedem] Qui videbant *Diomedem* ultimam producere, *Diomedem* Latino declinatu scribendum procurarunt, ut collisioni locus esset. Sed enim observavi ego in antiquis codicibus plerisque *Diomedē* legi, Græco declinatu *Διομήδεα Διομήδη, Ἀττικῶς*. Quam lectionem *Servius* etiam agnoscit. *Pierius*.

Vidimus] Non capio simpliciter, sed explico, ‘observavimus, et diligenter omnia consideravimus.’ Nam *videre* antiquis fuit servare et observare. Sic *λινόπται* apud Aristotelem sunt, qui *servant retia*, ut locutus est *Virgilius*; et *οινόπται* sunt *vinearum custodēs*, et veluti speculatores. Omnia ab *ὄπτομαι, video*. *Cerda*.

Diomedem] Ita vulgati codices. Sed *Macrobius* v. 17. agnoscit *Diomedē*; forma Græca *Διομήδη*. Sicut etiam *Servius* *Petr. Daniel*. tum etiam doctissimus *Julius Scaliger* capite trigesimo sexto libri quarti *Poëtices*. Sic *Androgeo* forma Græca, pro, *Androgei*. Sic *Dido* in quarto casu: sic *duo*, pro, *duos*, nam Græci *δύω*. *Id.*

244 *Iter emensi*] Ab Græcis, qui *ἀναμετρῆν ὁδόν*. Ita septimo *Æneidos*, ‘*Jamque iter emensi*.’ et *Stadius* libro secundo *Thebaidos*, ‘*emensus iter*.’ et lib. tertio, ‘*remensus iter*.’ libro tertio *Æneidos*, ‘*permensi navibus æquor*.’ *Cerda*.

Casus omnis] Itineris scilicet. Et bene vilitatem singularum rerum generalitas vitavit, ne diceret ‘*Flamina, latrones*,’ &c. Mire autem multa congesta, ne possit de legatorum *desidia* queri. *Servius*.

245 *Contigimusque manum*] Bene, quasi divinam: sic, ‘*Vidimus, o cives, Diomedem*.’ *Idem*.

Contigimusque manum] In notam amicitiae. *Liv.* dixit lib. xxxviii. ‘*Contacta societate*.’ Sed hujus rei testimonia alibi: pertinent enim hæc ad supplices. *Cerda*.

Qua concidit Ilia tellus] Ἐμφατικῶς dixit, pro *urbs Ilia*: nam terra non concidit, sed civitas *Ilium*. *Servius*.

Manum, qua concidit Ilia tellus] Affectus hic in *Hom.* est ult. *Iliad.* ubi *Priamus*, cum accedit ad *Achillem*, κύσε δὲ χεῖρας Δεινὰς, ἀνδροφόνους, αἱ οἱ πολέας κτάνον νῆας. *Ilia* autem tellus, pro *Ilio Trojæ*, aut pro ipsa *Troja*. Ita *Horat.* ‘*Assaraci tellus*,’ id est, *Troja*: et *Propert.* iv. 1. ‘*Vertite equum, Danaï, male vincitis, Ilia tellus Vivet, et huic cineri Jupiter arma dabit*.’ *Cerda*.

246 *Argyripam*] *Diomedes* fuit de civitate quæ *Argosippion* dicitur: de qua *Homerus* ἄργος ἱπποβότοιο. *Horatius*, ‘*Aptum dicit equis Argos*.’ Hic in *Apulia* condidit civitatem, quam patriæ suæ nomine appellavit, et *Argosippion* dixit: quod nomen postea vetustate corruptum est, et factum est ut civitas *Argiripa* diceretur: quod rursus corruptum, *Arpos* fecit. Sane *Diomedes* multas condidisse per *Apuliam* dicitur civitates, ut *Venusiam*, quam in satisfactionem *Veneris*, quod ejus ira sedes patrias invenire non poterat, condidit, quæ

Aphrodisia dicta est. Item *Causium Cynegeticon*, quod in eo loco venari solitus erat. Nam et Garganum a Phrygiæ monte *Gargara* vocavit: et Beneventum et Venafrum ab eo condita esse dicuntur. *Servius*.

Argyripam] Arpos, Apuliæ civitatem: quæ hodie Monte S. Angelo. Videatur Strabo l. vi. sub finem. Stephanus, Floridus, alii. *Taubmann*.

247 *Gargani condebat Iapygis arvis*] Iapygia pars est Apuliæ, in qua est mons Garganus, imminens Sipontinæ civitati: qui per Calabriam usque in Adriaticum tenditur pelagus. Lucanus, 'Apulus Adriacas exit Garganus in undas.' *Gargani* autem *Iapygis* figura est, pro *Gargani Iapygii*. Et hæc est Iapygia Apuliæ, a qua et Iapyx ventus est nominatus, ad quam Iapyx delatus, unde sic nominatus est. Nam Iapidia Venetiæ regio est, ab oppido dicta. Unde est, 'Tunc sciat aërias Alpes et Norica si quis Castella in tumulis et Iapidis arva Timavi.' Sed in Gargani summitate duo sepulchra esse dicuntur fratrum duorum, quorum cum major virginem quandam despondisset, et eam minor frater conaretur auferre, armis inter se decertati sunt, ibique ad memoriam invicem se occidentes sepulti: quæ res admirationem habet illam, qua, si qui duo inter ipsam silvam agentes iter, uno impetu vel eodem momento saxa adversum sepulchra jecerint, vi nescio qua, saxa ipsa separata ad sepulchra singula decidunt. *S.*

Gargani condebat Iapygis agris] In antiquis aliquot codicibus, *arvis* legitur. Quod vero *Servius Iapygiam* ab *Iapydia* distinguit, quid alii tradant auctores, ostendimus eo versu, 'Et Iapydis arva Timavi.' Huc addemus *Iapygiam*, ex Strabone, vocatam esse ab Iapyge Dædali filio, quem de Cretensi muliere suscepit. *Pierius*.

Gargani Iapygis] Omnino, quod Lucan. 'Appulus Adriacas exit Garganus ad undas.' Tò condebat, ut

Delph. et Var. Clas.

Ovid. etiam de Diomede Met. l. xiv. 'ille quidem sub Iapyge maxima Dauno Moenia condiderat, dotaliaque arva tenebat.' Et Strabo libro sexto hanc urbem vocat κτῖσμα Diomedis. *Cerda*.

248 *Postquam introgressi, &c.*] In Romano codice legere est *postquam congressi*. Sed *introgressi*, quod agnoscitur a peritis, magis placet. *Pierius*.

249 *Munera præferimus*] Ut illa ante orationem auxilium impetrent. *Servius*.

Munera præferimus] Mos gentium, ut Legati semper cum muneribus. Livius libro trigesimo loquens de Masinissa: 'Munera, quæ Legati ferrent Regi, decreverunt.' Julius libro primo Gall. 'Cæsar initio orationis, sua Senatusque in eum (Ariovistum,) beneficia commemoravit, quod Rex appellatus esset a Senatu, quod amicus, quod munera amplissime missa.' Tacitus de Ptolemæo l. xiv. 'Qui scipionem eburneum, togam pictam, antiqua patrum munera darent.' *Cer.*

Qui bellum intulerint] Quasi nominatis Trojanis, quos vicerat, priori futurus esset ad ferendum auxilium. *Servius*.

251 *Placido sic reddidit ore*] Ut solet, habitum futuræ orationis ostendit. *Idem*.

252 *O fortunata gentes*] Qui habitatis regna Saturnia: id est, o viri semper pace gaudentes: nam legimus, 'Aureaque, ut perhibent, illo sub rege fuerunt Sæcula, sic placida populos in pace regebat.' Et bene hoc laudat, quod eis persuadere desiderat. *Idem*.

253 *Antiqui Ausonii*] Quia qui primi Italiani tenuerunt, *Ausones* dicti sunt. *Idem*.

Quietos] Quibus est amor pacis a majoribus traditus propter regnum Saturni. *Idem*.

254 *Ignota lacescere bella*] Scilicet Trojanorum; non omnia generaliter

Virg.

11 E

bella: nam legimus, 'Captivi pendent currus, curvæque secures:' aut ignota, quæ ignoraverint, quasi non suscepturi si scissent. *Suadet* autem, *robris*, subaudis: nam *vos* a superioribus subandiri non potest; quia non *te suadeo*, sed *tibi* dicimus. *Idem*.

255 *Quicumque Iliacos*, &c.] Locus plane Hom. Odyss. III. ἄλλους μὲν γὰρ πάντας, ὅσοι Τρωσὶν πολέμιζον, Πευθόμεθ', ἥχι ἑκαστος ἀπάλετο λυγρῷ ὀλέθρῳ: *Cerda*.

Violavimus] Quasi sacros: Nam *violare* de religionibus dicimus. Et ingenti arte agit, ne aut victoriam suam sileat, aut non procedendo contra eos quos vicit, confiteatur ignaviam: dicens non esse contra eos pugnandum, quos vincere perniciosissimum est. *Servius*.

Violavimus] In Romano codice *populavimus* legitur. Sed cur *violavimus* sit legendum, non levem *Servius* rationem affert. *Populavimus* vero forte sumptum ex paraphrasi. *Pierius*.

Ferro violavimus agros] Quasi agri Trojani sacri fuerunt. Duplex verbum in Virg. ejusdem potestatis est, *violo* et *ludo*, utrumque in re sacra. Ita II. *Æneidos* de Trojano equo, 'violasset dona Minervæ:' et postea, 'sacrum qui cuspide robur Læserit:' quasi *ludo* et *violo* eandem vim habeant in re sacra. Ex hac observatione credo *Tibullum* junxisse *Elegia* nona I. I. 'Quid mihi si fueras miseris læsurus amores, Fœdera per Divos clam violanda dabas?' *Cerda*.

256 *Milto ca*] Oratorie: ut etiam sine illis, quæ memoraturus est, quæ omittit, graviora videantur. *Servius*.

257 *Quos Simois premit ille viros*] Id est, toto orbe celebres, et *premit* quasi hostes. Alibi in primo: 'Ubi tot Simois correpta sub undis Scuta virum, galeasque, et fortia corpora volvit.' Alii *quos*, pro *quantos* accipiunt, ut sit pronomen pro nomine. Ille autem mire execratur. *Idem*.

Quos Simois premit ille viros] Ro-

manus codex, atque etiam *Oblongus*, et *Mediceus*, et aliquot alii *premat* legunt, elocutionis modo non invenuto; et ita prius in vulgatis exemplaribus habebatur. *Pierius*.

258 *Scelerum pœnas expendimus omnes*] Id est, luimus omnes pœnas, quæ sunt statutæ sceleribus. Alii *Sceleris omnis* legunt; nam *omnes* non potest ad Græcos referri, quia non omnes pertulere supplicia. Sed si *omnes*, mire; ne putes forte factum: et adjuvandum pronuntiatione. *Serv.*

259 *Vel Priamo miseranda manus*] Etiam *Priamo*: ut, 'Carmina vel cœlo possunt deducere lunam.' Est autem *Pacuvii*, qui ait, 'Si Priamus adesset et ipse ejus commiseresceret.' Id est, ut calamitas eorum, qui vicerunt, gravior crederetur miserantibus victis. *Idem*.

Vel Priamo miseranda manus] Tale illud II. 'quis talia fando Myrmidonum, Dolopumve, aut duri miles Ulyssei Temperet a lacrymis?' Nam Trojana mala ejus generis fucere, ut hostes etiam ploraturi essent. Eodem libro *Anchises* pari emphasi, 'miserebitur hostis.' Ita *Ennius* quinto *Annal*. 'Cogebant hostes lacrymantes, ut misererent.' *Ovid*. *Met*. VI. de *Niobe*, 'at nunc miseranda vel hosti Corporibus gelidis incumbit.' Et I. IV. ab *Nostro*, 'Græcia tunc potuit Priamo quoque flenda videri.' De *Tarquinio* ait *Dionys*. tolerasse senectutem vel inimicis miserabilem. *Claud*. de *Bello Gild*. 'ipsa meos horreret Parthia casus.' *Sidon*. *epist*. I. 7. 'usque ad inimicorum dolorem devenustatus.' *Sen*. in *Agam*. 'cladibus nostris daret Vel Troja lacrymas.' *Cerda*.

Scit triste Minervæ Sidus] Fabula hoc habet, propter *Cassandram* stuprum, Græcis iratam *Minervam*: vel quod ei victores per superbiam sacrificare noluerant. Unde eos redeuntes gravissima tempestate fatigatos per diversa dispersit. *Horatius*, 'Cum

Pallas usto vertit iram ab Illo,' &c. Re vera autem constat Græcos tempestate laborasse æquinoctio vernali, quando manubiæ Minervales, id est, fulmina, tempestates gravissimas commovent. Unde perite dicendo *sydus*, utrumque complexus est. Nam *sydus* et tempestatem significat, et re vera *sydus*. Hæc autem numina quæ inter sydera non videmus, licet sua signa propria non habeant, cum aliis potestate sunt permista: ut Ophiucus ipse, est Æsculapii: Gemini, Apollinis et Herculis esse dicuntur. Sic Minervæ, Aries esse dignoscitur. *Serv.*

Minervæ sidus] *Serv. arietem capit*, qui in potestate Minervæ, ut ita verba procella naves Græcorum convulsæ accipiuntur. Solinus c. 19. ad finem ita explicat hoc sidus, loquens de Caphareo: 'Ibi post Ilii excidium, Argivam classem, vel Minervæ ira, vel, quod certior prodit memoria, sidus Arcturi, gravibus affectit casibus.' Turnebo tamen et Germano visum nihil esse aliud *sydus Minervæ*, quam Minervam ipsam. Nam vere hæc Dea tempestatem illam excitavit. In hoc possis inclinare; nam Poëtæ omnes et alii eam tempestatem huic Deæ attribuunt, in ultionem violatæ Cassandrae in templo hujus Deæ ab Ajace Oilei filio. Horat. Epod. x. 'Quietior nee feratur æquore, Quam Graja victorum manus; Cum Pallas usto vertit iram ab Illo, In impiam Ajacis ratem.' Et de hoc malo loquens Hom. Odyss. III. *μήνιος* (inquit) *ἐξ ὀλοῆς γλαυκώπιδος*. Virg. etiam ipse Æn. I. 'Pallasne exurere classem,' &c. Sed ego tamen in aliud possum inclinare. Pater Palamedis in ultionem interfecti filii faciem Græcis ostendit e rupe, qua face decepti Græci in saxa impere. Hanc faciem *sidus* vocat Poëta, ut ante illum Eurip. in Helena. Profero locum, nam eo innot. Ergo de Nauplio patre Palamedis: *πέτραις Καφρέλαις ἐμβαλὼν, Αἰγαίαις τ' ἐναλίοις*

ἄκταις, Δόλιον ὑστέρᾳ λάμψας. Seneca in Agamem. *facem* maluit vocare, convertens versus Euripid. 'hanc arcem occupat Palamedis ille genitor, et clarum manu Lumen nefanda, vertice e summo efferens, In saxa ducit perfida classem face.' Obijcies: Esto, fax illa dicatur stella ab Eurip. sed cur Poëta adjicit *Minervæ*? Hoc non est difficile. Nam cur non poetico jure fabulæ conjungantur, et etiam confundantur? Credi potest Nauplius, fecisse hoc Minervæ impulsu, et inde uterque ultus est suas injurias, Nauplius perempti filii, Minerva templi violati. Præsertim cum Calab. lib. extremo in hanc miseram Tragædiam simul inducat et Nauplium et Minervam. De illo, *χερὶ πεύκην Αἰθομένην ἀνάειρε: de illa, μέγ' ἐγθήεεν*. *Cerda*.

260 *Euboicæ cautes*] Eurip. in Helen. de hac ipsa tempestate, *ἀμφὶ ῥυτὰν Εὐβοίαν*: et, *Ναυπλίου Εὐβοῖα πυρπολήματα: fuces Nauplii Euboicæ*. Ovid. Trist. Eleg. I. I. 'Quicumque Argolica de classe Capharea fugit, Semper ab Euboicis vela retorquet aquis.' Cal. I. XIV. *πέτρῃσι περὶ στυφελῆσι δάμησαν: attriti sunt ad cautes rigidas*. Iterum, *ἀνιερῆσι προσαγόμενοι περὶ πέτρης: tristificis cautibus illisi*. Idem.

Ullor Caphareus] *Τὸ αὐτὸ est, cautes Euboicæ*. Nam Eubœa insula est, in qua mons Caphareus, circa quem Græci periere naufragio. *Ullor* autem ideo dixit, quod Nauplius Palamedis pater, dolens filium suum factione interemptum, ut in secundo commemoravimus, cum videret Græcos tempestate laborare, montem Caphareum ascendit: et elata facula, signum dedit vicini portus, qua re decepti Græci, inter asperrimos scopulos naufragium pertulerunt. *Serv.*

Ullorque Caphareus] Eurip. in Hel. de hac tempestate, *πέτραις καφρέλαις*. Sen. Agam. *fallax Caphareus*. Bassus Epig. I. I. *Οὐλόμεναι νήεσσι καφρίδες, αἱ*

ποτε νόστον Ὀλέσασθ' Ἑλλήνων, καὶ στό-
λον Ἰαίοθεν. Pacuvius in Dolor. ap.
Priscian. in voce *pleros*: ait 'Pater
Achæos in Caphareis saxis pleros
perdidit.' Prop. Eleg. III. 7. 'Saxa
triumphales fregere Capharea pup-
pes, Naufraga cum vasto Græcia
tracta salo est.' Bassum explicat
Propertius. Ut vero Poëta ultor, ita
idem Prop. IV. 1. 'Nanplius ultores
sub noctem porrigit ignes, Et natat
exuviis Græcia pressa suis.' Vide
etiam, uti Virgilli locum expendat
Pet. Vict. XXXI. 12. *Cerda*.

261 *Militia ex illa, &c.*] Cal. in
exitu lib. ult. loquens de Græcis, et
post hanc tempestatem, Ἄλλῃ δ' ἄλ-
λος ἔκανεν, ὅπῃ θεὸς ἦγεν ἕκαστον. Et
de hac ipsa re Sen. ad Helv. cap. 7.
'Quid' (enumerem) 'Diomedem, ali-
osque, quos Trojanum bellum victos
simul victoresque per alienas terras
dissipavit?' Dio Chrysost. Orat. XI.
ait, Græcos post hanc militiam deve-
nisse in omnem δυστυχίαν καὶ ταπεινώ-
τητα. Eurip. in Helen. χειμῶν ἄλλος
ἄλλον ὤρισεν. *Idem*.

Diversum ad litus adacti] Antiqua
omnia, quæ versamus exemplaria,
abacti legunt, ut antiquiores etiam
habent impressiones. Ordo enim
est, 'Abacti ex illa militia ad diver-
sum litus.' *Pierius*.

262 *Atrides Protei Menelaus*] Aga-
memnon et Menelaus uno quidem
fataliter fuerant supplicio destinati:
namque Atreus et Thyestes fratres
fuerunt in se invicem sævi, adeo ut
Thyestes cum Aërope fratris uxore
concumberet; quod dolens Atreus,
liberos ejus epulandos ei apposuit.
Sed cum Thyestes post cognitum fa-
cinus requireret ultionem, ei Apollo
respondit: posse alio scelere illius
facinoris vindicem nasci, scilicet si
cum Pelopeja filia sua concumberet.
Quo facto, natus est Ægysthus, fata-
lis in Atrei geminam sobolem. Sed
Jupiter Menelai facta miseratus est,
propter Helenæ jugale consortium:

et eum per diversa errare maluit,
quam Ægysthi manibus interire. Is
ergo Menelaus sic errans ad Ægyp-
tum usque pervenit, ubi Proteus,
Deus marinus, regnaverat: cui ali-
quando rapta a Theseo Helena dici-
tur commendata. Unde quidam di-
cunt, quod ad eam petendam Mene-
laus ad Ægyptum profectus sit post
bella Trojana. Qui nec volunt rap-
tam esse a Paride Helenam: sed
aliam causam belli fuisse Trojani;
illam scilicet, quod Herculem quæ-
rentem Hylam suscipere noluerunt.
Qui autem volunt eam raptam a Pa-
ride, hoc dicunt: quod recepta a
Proteo per Theseum, ad Menelaum
transitum fecerit, et sic eam Paris
raperit. Secundum quod, ut supra
diximus, Menelaus ad Ægyptum Jo-
vis voluntate pervenit: scilicet ne ab
Ægystho potuisset interimi. Quod
autem ait 'Protei columnas,' ratione
non vacat. Nam columnas Herculis
legimus et in Ponto et in Hispania.
Hunc autem Proteum fortissimum et
invictum constat fuisse. Novimus
autem quod omnes fortes *Hercules*
dicebantur: unde videtur adfectasse
Virgilius, ut pro finibus, 'Protei co-
lumnas' diceret, quas habuit Hercu-
les: ut ostenderet eum etiam Hercu-
lem dictum. *Servius*.

Adusque columnas Protei] Usque
ad fines Ægypti: hoc est, usque ad
Pharon, ante insulam, nunc partem
Alexandriæ. Lucanus, 'Nunc claus-
trum pelagi cepit Pharon, insula
quondam In medio stetit illa mari
sub tempore vatis Proteos, at nunc
Pellæis est proxima muris.' *Protei*
autem, Latinus est genitivus con-
strictus per Synæresim. *Adusque*
autem sic est dictum, ut, 'Sicilo
prospexit abusque Pachino.' Nam
cum præpositio præpositioni nan-
quam cohereat, *abusque* et *adusque*
licenter admissum est. *Idem*.

Columnas] Ad fines Ægypti perve-
nisse intelligit, ubi rex fuit Proteus.

Has columnas Turneb. accipit, quæ in confiniis regionum erigebantur, ut terras dirimerent, quæque ab Pollace *στήλαι ἐφόρται* dicuntur. Firmatque historia Peloponnesium et Ionum, a quibus in controversia columna erecta est, quæ litem discerneret. Vide Strab. l. III. Quæ hic Serv. de Hercule non placent. *Cerda.*

263 *Exulat*] Proprie: nam *exulare* dicuntur qui extra solum eunt. Sane sciendum, quia, quo tempore Menelaus ivit ad Ægyptum, perdidit Canobum gubernatorem, a quo vicina civitas nomen accepit, quæ hodieque, mutata litera, *Canops* nominatur. *Servius.*

Vidit] Mire addidit: ut, 'Quam semel informem vasto vidisse sub antro Scyllam.' *Idem.*

Cyclopes] Græcæ declinationis accusativus est: inde Græcum habebit accentum: nam Latine *Cyclopes* diceret: sed sic versus stare non poterat. *Idem.*

Ulysses] De etymo Ulyssis audiendus Hom. interpres: λέγεται παρὰ τὸ ὀδὸς καὶ τὸ ὕω, ὅτι ἐν τῇ ὁδῷ ἐγενήθη. Nimirum Anticlea ejus mater (reliquis Græcis parco) cum incederet gravida per Neritum montem Ithacæ, ac tum temporis vehementer plueret, illa tum timore percussa ac festinans cecidit, Ulyssesque peperit. An vero *Ulysses* dicendum Latine, an *Ulixes*, vide operam Nostri Bisciole in Hor. subsec. *Cerda.*

264 *Regna Neoptolemi referam*] Subaudis, *exversa*. Quod ex posterioribus intelligitur. Pyrrho autem quid contigerit, manifestum est: nam, ut in tertio legimus, cum vellet ducere Hermionem, Oresti ante desponsatam, ab eo est inter aras Apollinis interemptus. Unde est, 'Et scelerrum furiis agitatus Orestes Excipit incantum, patriasque obtruncat ad aras.' *Servius.*

Versosque penates Idomenei] Idomeneus rex Cretensis fuit: qui cum

tempestate laboraret, vovit se sacrificaturum Neptuno de re, quæ ei primum occurrisset si reversus fuisset. Casu cum ei primum filius occurrisset, quem cum, ut alii dicunt, immolasset, ut alii, immolare voluisset, ob crudelitatem regno a civibus pulsus est. Unde est, 'Fama volat pulsum regnis cessisse paternis Idomeneia ducem.' Alii dicunt, quod abscedens cuidam suum commendaverat regnum, qui per ejus absentiam occupavit imperium, et reversum pepulit. Ergo 'versos penates,' aut eversos et funditus dirutos accipiendum: aut certe in aliena jura conversos. *Idem.*

265 *Libycore habitantes litore Locros*] Ut etiam in tertio diximus, Locri, socii Ajacis Oilci, fuerunt Epizephyrii et Ozoli. Sed hi tempestate divisi sunt, adeo ut Epizephyrii tenerent Brutios, de quibus ait in tertio, 'Hic et Naritii posuerunt mœnia Locri:' Ozoli vero deferrentur Pentapolim, de quibus nunc queritur, dicens, 'Libycore habitantes litore Locros?' Quamvis quidam dicant, etiam in ipsis Brutiis litus Libycum dici. Alii, hos circa Syrtis posuisse sedes: alii, in Libya insulas quasdam inhærentes occupasse, eosque initio *Nisamones*, postea corrupte *Nasamones* appellatos: alii, amissa in Syrtibus classe, per Mediterrena arietis fortuito ductu iter facientes ad Ammonem pervenisse, et oppidum Aurela inter Nasamones condidisse: alii, Africae insulam tenuisse, quæ nunc Cercina dicitur. Et pronuntiandum ut longinquitas doceatur exilii. *Servius.*

Libycore habitantes litore Locros] Vetera omnia, quæ legimus, exemplaria, *Libycore* legunt, per interrogativam particulam, non per disjunctivam. *Pierius.*

266 *Ipsæ Mycenæus, &c.*] De hac cæde qui non locuti? Vide imprimis Euripidem in Elect. Vellejus l. i. 'facinore uxoris oppressus occiditur.'

Aristoteles in Peplo, Λεύσσεις Ἀτρεΐδω Ἀγαμέμνονος, ὦ ξένη, τύμβον, ὅς θάν' ὑπ' Αἰγίσθου, κοῦλομένης ἀλόχου. Auson. in Epit. 'Rex Regum Atrides fraternæ conjugis ultor Oppetiit manibus conjugis ipse suæ.' Dixit *My-cenæus* forma Græca. Soph. in Elect. γὰρ Μυκηναίων. Eurip. in Elect. quoque ἀνὴρ Μυκηναῖος: ibid. βορῶν Μυκηναίων. *Cerda.*

267 *Conjugis infandæ*] Ad hanc rem pertinet Adagium, *Quadrantaria Clytæmnestra*, de femina impudica. Lege Jun. Cent. 1. Adag. 77. et adde a me, posse aptari Adagio illi versus Propertii El. III. 10. 'Quidve Clytæmnestræ, propter quam tota Mycenis Infamis stupro stat Pelopæa domus?' Lege et Philostrat. Icon. I. II. Clytæmnestra ab Eurip. in Elect. dicitur ἀνόσιος γυνή, *scelesta femina*: et in Oreste eandem vocat ἀνοσιωτάτην, *sceleratissimam*. Ibid. κακῆς γυναικὸς, *mule feminae*: et Tyndareus pater Clytæmnestræ dicitur genuisse θυγατέρα κακῆν. *Idem.*

Prima intra limina] In ipso limine imperii, id est, in litore: quia, secundum Homerum, Clytæmnestra Agamemnoni occurrit ad litus: et illic cum susceptum cum adultero inter epulas interemit. Ἀλλὰ μοι Αἰγίσθος τεύξας θάνατόν τε μόρον τε Ἑκτα, σὺν οὐλομένη ἀλόχῳ, οἰκόνδε καλέσσας, Δειπῆσας, ὥς τίς τε κατέκτανε βοῦν ἐπὶ φάτῃ. Quod et Juvenalis tangit, dicens, 'Quippe ille Deis auctoribus ultor Patris erat cæsi media inter pocula.' Alii autem dicunt, Clytæmnestram dolore pellicatus quod, comperisset Cassandram a marito electam, quod in ipso ingressu, id est, prima die qua domus suæ limen ingressus est, blande suscepisset, cumque ille Diis Penatibus se sacrificare velle dixisset, consilio Ægisthi, ab uxore vestem accepit clauso capite et manicis, qua implicatus adulteri manibus interiit. *Serrius.*

Dextra oppetiit] Attribuit mortem

tanti viri uni Clytæmnestræ; sed tam ipsa, quam Ægysthus in hac noxa. Nam Eurip. in Elect. ξίφος, id est, *gladium*, dat Clytæmnestræ, et πέλεκυν, id est, *securim*, Ægystho, ad hanc cædem. *Cerda.*

268 *Devicta Asia subsedit adulter*] Quidam *sub* pro *post* accipiunt, ut sit, post possedit. Legitur et *devictam Asiam*. Quod si est ita, intelligimus *subsedit*, dolo possedit. Lucanus, 'Subsidere regnum Chalcidos Euboicæ magna spe rapte parabas.' Unde et *subsessores* dicuntur, qui in insidiis tauros interimunt: et hostium dolos *subsessos* vocamus, ut sit sensus: Ab Agamemnone devictam Asiam adulter Ægisthus insidiis et factione possedit. Melius tamen est ut, *devicta Asia* legamus: secundum quod *subsedit*, erit, remansit: ut, 'Extremus galeaque ima subsedit Acestes:' ut sit sensus: Asia propter adulterium pertulit bella, quæ, remanente adultero, finita esse nihil profuit: ut cum indignatione sit dictum: Dum primum adulterium vindicatur, aliud rursus emersit. Sane Clytæmnestram Orestes filius postea, in vindictam patris, necavit. Quidam dicunt Clytæmnestram non manu filii, sed iudicium sententia peremptam. Alii, hunc Orestem filium Menelai et Helenæ tradunt: quidam inventam Iphigeniam abortivam uxorem ei volunt fuisse. *Serrius.*

Devicta Asia subsedit adulter] Ita prorsus est in impressis codicibus, et aliquot veteribus. Longe vero aliter in antiquissimo codice Vaticano, ubi est 'Devictam Asiam possedit adulter.' Sed enim *possedit* ex paraphrasi, contextui est insertum. *Subsidere* enim, ex insidiis occupare significat, vel dolo possidere: ut, 'Subsidere regnum Chalcidos Euboicæ,' apud Lucanum. Præterea Arusianus Mæsus inter elocutionum exempla *subsedit* agnoscit, et Accusativo casui recte jungi dicit, ut 'Subsedit illam

rem: locumque hunc Virgilianum citat, 'Devictam Asiam subsedit adulter.' Quod vero alio significato, *Devicta Asia subsedit*, Servius magis approbare videtur, hoc est, reliquus fuit in insidiis, non negat idem Arusianus utrumque eleganter dici, et utraque figura usum esse Virgilium, 'Galeaque ima subsedit Acestes: hoc est, relictus est. Ita posteaquam Agamemnon bellum difficillimum confecerat, subsedit adulter, qui eum interficeret. *Pierius*.

Subsedit adulter] Subsessores dicuntur, qui clam domi subsident ad obeundum adulterium. Nam Val. Max. VII. 2. 'Nulli tunc sessores alienorum matrimoniorum oculis metuebantur.' Et non dubium, quin subsideo ad insidias tradueatur, ut *obsideo*, *insideo*, *resideo*. Unde Passeratius illud Propertii Eleg. I. 8. 'Atque ego non videam tales subsidere ventos,' ad insidias refert, ut dicat, Nolim videre tales ventos tibi insidiantes. Sic et Lucanus l. v. dixit, 'Regnum subsidere mundi,' pro, dolo invadere. Sic ergo *subsector matrimonii* erit, qui insidias lecto ponit conjugali: et quis hic, nisi adulter? Inde Græcis *μοιχὸς*, *mæchus*, dicitur et *ἔφεδρος*, id est, *insector*, *subsector*. Sed qui vellet, posset aliter, ut dicat poeta, Ægysthum, post interfectum a conjuge Agamemnonem, opes hujus invasisse, domum occupavisse. Clarius: inibi sedes suas fixisse, et locasse domicilium. Nam ita accepit hoc verbum Suetonius in Vitell. c. 1. 'Tempore deinde Samnitici belli, præsidio in Apuliam misso, quosdam ex Vitelliis subsedis Nuceriæ,' id est, sedes locasse. Itaque, sublato Agamemnone, palam amores suos exercuit Ægysthus. *Cerda*.

Devicta Asia subsedit adulter] Videantur Turneb. v. 8. et God. Stewech. ad Veget. III. 6. et Fr. Modius in Novantiqua. epist. 39. Scal. Poët. IV. 16. *Taubmann*.

269 *Invidisse deos*] Stheneli filius Ægialam Diomedis uxorem cognovit adulterio: quo comperto, Diomedes reverti noluit, et in Apuliæ partibus sibi condidit sedes; quod Veneris dolo dicitur esse perfectum, quam in bello Trojano vulneraverat. Unde ait, 'Invidisse Deos.' *Servius*.

Invidisse deos] Sc. *referamne?* e vs. 264. Vel subaudi, 'credas?' 'putet aliquis?' &c. *Taubmann*.

Invidisse deos] Huic affectui obnoxii falsi illi Dii. Prop. El. I. 12. 'Invidæ fuimus, num me Deus obruit?' Ovid. etiam *Metamorph. XIV. odium* dat Veneri. Aristoteles *Metaphys. I. I. Deos* absolvit, et Poëtas ait egregie in hoc mentiri veteri *paræmia*: ἀλλὰ, κατὰ τὴν παροιμίαν, πολλὰ ψεύδονται ἄνθρωποι. *Cerda*.

Patriis ut redditus oris] In dictione *oris* antiqua variant exemplaria. In Oblongo enim *oris*: in Romano, in Mediceo, et aliquot aliis *aris*. Nonnulli codices ipsi quoque admodum veteres *Argis* habent: de se enim loquitur Diomedes. *Pierius*.

270 *Pulchram Calydonam viderem*] Unam de supradictis civitatibus quibus imperabat. *Servius*.

Calydona] Ætolia urbem. Homerus Calydonem montanam vocat, propter regionem. Fuit autem Ætolia in duas partes divisa: in montanam, quæ Pleuroni fuit attributa; et campestram, quæ Calydoni. *Hort*.

271 *Nunc etiam horribili visu*] Hoc loco nullus dubitat fabulæ hujus ordinem a Virgilio esse conversum. Nam Diomedis socios constat in aves esse conversos post ducis sui interitum, quem extinctum impatienter dolebant hæ aves, hodieque Latine *Diomedææ* vocantur; Græci *erodios* dicunt. Habitant autem in insula Electride sive Febra, quæ est haud longe a Calabria in conspectu Tarentinæ civitatis. Quinetiam de his avibus dicitur, quod Græcis navibus lætæ occurrant: Romanas et Latinas

vehementer fugiant, memores et originis suæ, et quod Diomedes ab Illyricis interemptus est. *Servius*.

Nunc etiam horribili, &c.] Versos socios Diomedis in aves, quas Aristot. lib. περ. θανμ. ἀκουσμ. mites esse Græcis, in memoriam sui ducis Græci; Barbaris vero immites, ita ut convolent contra illos, pedibus ac rostris terreant, lacerent, demum interimant, multis inflictis vulneribus. Locum vide, ut et Plinium, Solinum, Ovidium, S. Augustinum de Civ. l. xviii. et S. Isid. *Cerda*.

Portenta] *Revera enim portentum est, homines in aves esse conversos. Servius.*

Portenta sequuntur] Notat Servius, Poëtam historiæ fidem mutasse: quod tamen negat Parrhasius (p. 178.) cum et Lycophron (p. 40.) Diomedem suorum cladem spectasse dicat. Metamorphosin eorum pulchre descripsit Ovid. Met. xiv. 10. *Aves autem Diomedæ sunt, quæ Græce ἐρωδιολ, Latine ardeæ vocantur, Gallice hérons: ut quidem J. Meursius vult, quem vide in Comment. ad Lycophron. Sed et Plin. x. 44. Aristotelem, aliosque. Taubmann.*

272 Et socii amissi] Legunt nonnulli et 'Admissis pennis.' Sed melius est *amissi*. *Servius.*

Et socii amissi, &c.] In aliquot antiquis codicibus *admissis pennis* legi. Utroque vero modo Servius non negat inveniri. Sed *amissi* omnino est in probatoribus. *Pinnis* vero, in Romano, de more suo. In Mediceo *alisi* est, quod alii viderint. *Pierius.*

Et socii admissis] Malo hic *admissis* conservare, quam cum Servio *amissi* legere, observata vi vocabuli sæpe apud Livium et Cæsarem: ut, 'admisso equo impetum facere,' hoc est, meo iudicio, concito, concitato, concusso, immisso: ut et Tibul. 'Venturam admittit inbrifer arcus aquam,' hoc est, maturat, provocat, et excitat. *Germanus.*

274 Lachrymosis vocibus] *Dolentes* vel suam mutationem, vel regis interitum; namque hoc tangit latenter. *Servius.*

275 Hæc adeo ex illo] Hæc vocum consecutio, *jam ex illo tempore, cum,* ut elegans, observata est Godescalco, et firmata testimoniis. *Cerda.*

Speranda] *Pro timenda:* ut, 'Hunc ego si potui tantum sperare dolerem.' *Servius.*

Ex illo mihi jam speranda fuerunt] In nonnullis codicibus antiquis *speranda* legitur: quod non ita placet. *Speranda* vero, castior omnino lectio est, et elocutio ipsa figuratio: ut illud, 'Sperare dolorem.' *Pierius.*

276 Cælestia corpora] Martis et Veneris, quæ numina vulneravit in bello. *Servius.*

277 Veneris violavi vulnere dextram] Artificiose agit: nam sciens ea quæ dicuntur in fine, animis inhæreret, suos casus ultimos memorat. Perite etiam Venerem tantum a se vulneratam dicit, Martis suppressens nomen, quod ei poterat esse gloriosius: ut videatur omnia quæ pertulit odio Veneris pertulisse, contra cuius filium nunc vocatur ad pugnam; ut negans etiam nunc paria videatur formidare. *Dextram* autem secundum Homerum dicit, qui ait, ἐπὶ καρπῷ. *Idem.*

Veneris violavi vulnere dextram] Habentur ista Iliad. v. ubi de Diomede in pugna contra Venerem, Ἀκρὴν οὐ-
τασε χεῖρα, μετὰ λμνος δ' ἐξεί χαλκῷ. Tertull. contra Gent. hoc idem scribens ait, 'Venerem humana sagitta sauciata: sed hoc μνημονικὸν ἀμάρτημα. Nunquam enim Diomedes sagittarius in Iliade; et, si alicubi, non certe ibi. Itaque χαλκὸν Homeri ad hastam debuit trahere, non ad sagittam. Vide vero ibi Tertull. ubi vocat hæc *Genitium ludibria*. *Cerda.*

Dextram] Lando Poëtam, qui optime Homerum intellexit, et ante Virgilium nemo. Nam, cum Home-

rus tantum dixerit, vulneratam Veneris *ἑκτερην χεῖρα*, *summam manum*, Virgilius illum explicans addit *dextram*. Quod duxit a verbo Homérico *μετάλλμενος, insiliens*: quod dat Græcus Diomedei vulneranti. Nam, si læva manus fuisset vulnerata, *οὐκ ἔδειτο μεταπηδήσεως*, non saltu opus fuisset, ait Plutar. Symp. quæst. IX. 4. 'Quoniam dextræ suæ' (ratio est ejusdem Plutar.) 'habebat oppositam sinistram Veneris.' *Idem*.

278 *Tales impellite pugnās*] Quarum est periculosa victoria. *Servius*.

Ne vero, ne me, &c.] Hæc historia efficit Paus. in Attic. neminem Græcorum ante Pyrrhum intulisse bellum Romano Imperio. Itaque Pyrrhus fuit princeps inter Græcos in Romanis oppugnandis. Nam *Διομήδει μὲν γὰρ καὶ Ἀργείων τοῖς σὺν αὐτῷ, οὐδεμίαν ἔτι γενέσθαι πρὸς Αἰνείαν λέγεται μάχην*. *Cerda*.

279 *Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum Pergamæ*] Ne ei objiciatur illa conjuratio, quam apud Aulidem Græci inierunt, dicit in Trojæ excidio sacramentum conjurationis esse completum. Namque in Trojam, non in Trojanos conjuraverunt Græci: huc enim spectat quod dicit, nullum se cum Trojanis habere bellum post dirutam Trojam. *Servius*.

Post eruta] In Romano codice, et aliquot aliis *diruta*. Sed *eruta* non displicet. *Pierius*.

280 *Nec veterum memini lætorve malorum*] Nec meminisse volo victoriarum mearum, quarum nullus oblivisci consuevit: nec lætor Trojanorum malorum, pro Trojanis malis, quæ nobis bellantibus pertulerunt: nihil potest de suis malis dicere, cum et mala sua nullus obliviscatur: et ea ipsa paulo ante memorarit. *Lætor autem malorum*, figura Græca est, sicut Horatius, 'Agrestium regnavit populum,' pro *Agrestibus populis*. *Serv.*

281 *Munera, quæ patriis ad me portastis ab oris*] Hinc jam suasio est et

consilium: nam finita est auxiliorum negatio. Unde et paulo post Venuus ita dividit dicens, 'Et responsa simul quæ sint, rex optime, regis Audisti, et quæ sit magno sententia bello,' scilicet *audisti*. Et quod negaverit auxilia, et quod nobis dederit de pace consilium. *Idem*.

Quæ ad me portastis ab oris] In Romano codice, in Mediceo, et aliquot aliis, quod delicatius sonat, *portatis*, præsentī tempore scriptum est. *Pier.*

Munera, quæ patriis, &c.] Qui auxilium non dat, dat consilium. *Donat.*

282 *Stetimus tela aspera contra: contulimusque manus*] Id est, et cominus, et e longinquo inter nos bella tractavimus. *Servius*.

283 *Quantus In clipeum adsurgat*] Aut *quantus*, est quotiens in hostem pergens erigit scutum: aut pugnandi exsecutus est genus. Qui enim scripserunt de arte militari, dicunt summum genus esse dimicandi, quoties calcato umbone adversarii, se in hostilem clypeum erigit miles, et ita contra instantis vulnerat terga. Vel *quantus* adsurgat, vel quanto sit major. *Idem*.

284 *In clipeum adsurgat*] Exprimitur habitus militaris. Ammian. lib. XLVI. 'Erectus in jaculum.' De Ajace Iliad. XII. *ἄσπίδα νύξεν ἐπάλλμενος*: scutum percussit *insiliens*: I. XIV. *οὐτασε δοῦρι μετάλλμενος*: et I. XIII. de Idomeneo, et Merione separatīs locis, *ἐπάλλμενος*: ibidem de Menelao, *ἐπαλλτο*. Nihil in Hom. frequentius. Prudent. Psychom. 'ense corusco Coniuxa in plagam, dextra sublimis ab aure Erigitur, mediumque ferit librata cerebrum.' *Cerda*.

285 *Si duo præterea*] Hoc est, alios duos. *Servius*.

Si duo præterea tales] C. Julius Romanus in libello de Analogia, rectam ponit declinationem, *hos duo*. Attius in Epinausimache, 'Martes armis duo congressos crederes.' Terentius in Adelphis, 'Tu illos duo pro re

tollebas tua.' Ubi Hellenius Acron, pro duos ait: amat enim Hellenius, *ambos, duos*, dici per s. Pierius.

[Si duo] Pro duos, ut *ambo*, pro ambos, Græcorum more, qui δύο, εμφω in quarto casu. Utrumque Horat. nam Serm. I. 'duo si discordia vexet inertes:' et II. 'jurando obstringam ambo.' Propert. Eleg. III. II. *duo currus* dixit in quarto casu. Martial. lib. VII. 'Elysium possidet ambo nemus.' Sic enim in lib. veteri, non, *umbra*, ut in vulgatis; ut dicat, Nemus Elysium possidet ambo, id est, Hetruscum, et ejus uxorem. Plaut. Mostel. 'Ludificatur' cornix una vultorios duo.' Iterum, 'cornix astat, et vultorios duo vicissim vellit:' et Pseud. 'inter nos duo convenit.' Ceterum imitatio ducta ab illo Hom. τοιοῦτοι δέκα μοι συμφράδμοιες εἴεν Ἀχαιῶν. Dicit autem, si tres essent tales, videlicet Æneas et duo alii. Videtur enim optare tres duces, nimirum Æneam ipsum, Hectorem, et tertium alium, qui non extat. Nam ut velit duos fuisse, non concedam, fuere enim jam Æneas et Hector: tres ergo optat. *Cerda*.

287 *Dardanius*] Pro *Dardanius populus*: et posuit principale pro derivativo: sic Homerus, τὸν δ' ἔκτανε Δάρδανος ἄνθρωπος. *Servius*.

[*Lugere*] Morem lugendi quidam dicunt Ægyptios invenisse. Eos enim primos Liberum, quem Osirim appellant, a fratre Typhone per insidias interemptum, atra veste luxisse; inde cæteris gentibus traditum, ut post interitum proximorum suorum veste mutata lugerent; ita tamen ut intra annum finiretur luctus. *Idem*.

288 *Cessatum est*] Tardatum est, et mire, quia non habet quos imputet Trojanis triumphos, vult eis excidii tarditatem pro victoria cedere. *Id.*

289 *Victoria Grajūm Hæsit, et in decimum vestigia rettulit annum*] In Oblongo codice *victoria tantum* legere est pro *Grajūm*: quam lectionem nus-

quam alibi reperi. Præterea vetusti quidam codices in *decumum*. Cujusmodi rationem scripturæ non in Plautinis tantum codicibus inveni, verum etiam, ut alibi adnotavimus, in Ciceronianis, *decumum, maritumum*. In monumentis autem veterum plerumque, ut illud,

D . M

QVARTIONIS. DECVM. AVG. LIB.

EVPHEMIANI. A. MANV. FIDELIS

CONLIBERTVS. FRATRI

B . M

Pierius.

290 *Hæsit*] Tardata est. *Servius*.
[*Vestigia rettulit*] Retro acta est, et repulsa: ut, 'Retro sublapsa referri.' *Idem*.

[*In decimum vestigia rettulit annum*] Ita lib. IX. 'decimum quos distulit Hector in annum.' Adi hunc locum. Ait Sen. Rh. Suas. 2. dici solitum a Messala, hemistichium hoc, 'et in decimum vestigia rettulit annum,' explementum esse, et in voce *hæsit* desinendum. *Cerda*.

292 *Hic pietate prior*] Id in Ænea plus laudat, quod Latinis, sicut suadet, pacem petituris est utile, ut eum se credant posse facilius exorare. *Prior* autem, præstantior, melior. *Servius*.

[*Hic pietate prior*] Ut facile sit impetrare pacem. *Donatus*.

[*Colant in fœdera dextræ*] Manuum scilicet conjunctione et apprehensione fœdera inibantur. Liv. I. XXIII. 'Paucae horæ sunt, intra quas jurantes per quicquid Deorum est dextras dextræ jungentes, fidem obstrinximus.' *Cerda*.

293 *Qua datur*] Qua potest, quacunque ratione permittitur. *Servius*.

294 *Responsa simul quæ sint, rex optime, regem Audisti*] In Romano cod. in Mediceo, et quibusdam aliis antiquis, non *regum*, sed *regis* legitur unitatis numero, ut sit ordo, O Rex optime, audisti quæ sint responsa Regis Diomedis, et quæ sit ejus senten-

tia? Adulatio enim illa optime regum, quæ inferius in Drance quadrat, nunc importuna videretur. *Pierius.*

296 *Variisue per ora cucurrit*] Liv. l. xxxii. 'Secundum orationem Prætoris murmur aliorum cum assensu, aliorum inclementer assentientes increpantium.' Ubi vides in murmure assensum et dissensum; Poëta unico verbo, *varius fremor*. Plut. in vita Alex. ἄμα δὲ τῷ λόγῳ τοῦτοφ κρότου καὶ θορύβου γενομένου. *Cerda.*

Per ora turbata] Prope ora turbatorum. *Servius.*

297 *Ceu saxa morantur cum rapidos amnes*] Non abit multum ab hac comparatione illa Hom. Il. ii. 'Ὡς ἔφατ' Ἀργεῖοι δὲ μέγ' ἴαχον, ὥς ὅτε κῶμα Ἀικτῆ ἔφ' ὑψηλῇ, ὅτε κινήσει νότος ἑλθὼν, Προβλήτῃ σκοπέλω. Non absimile Calab. l. iv. Κίνυτο δ' ἤτε πόντος ἀπείριτος Ἰκαρίοιο. Et Ammian. l. xvi. 'Clamor, ipso fervore certaminum a tenui susurro exorians, paulatimque adulescens, ritu extollitur fluctuum cautibus illisorum.' *Cerda.*

Clauso gurgite] Saxorum objectione præcluso. *Servius.*

Clauso fit gurgite murmur] In codicibus aliquot antiquis legere est, transposito verbo, *fit clauso*. In aliquot aliis 'it clauso gurgite murmur.' Ut etiam verbo respondeat comparatio, *cucurrit tremor*: ita etiam *it murmur*. Sed et *fit murmur*, ut *fit gemitus*: non est præter usum. *Pierius.*

299 *Fremunt ripe*] Antiqui aquæ sonitus, *fremitus* dicebant. Ennius, 'ratibusque fremebat Imber Neptuni.' *Servius.*

300 *Ut primum placati animi*] Hanc post tumultum secutam quietem comparatione illustrat Petr. Apollon. l. ii. Excid. Hieros. quam adhibeo, quia respondet Virgilianæ sup. adductæ, etiamsi contrarius gustu, 'Sic ubi desierunt revocati carcere venti Cæruleam turbare Thetin, spumantia sensim Subsidunt maria, et fluctus sua littora servant Pacati, totoque

silescent murmura ponto.' *Cerda.*

Et trepida ora quierunt] Non placet, quod in codicibus aliquot antiquis *rabida* legitur, quod in Sexto recte est. *Pierius.*

301 *Præfatus divos*] More antiquo: nam majores nullam orationem nisi invocatis numinibus inchoabant: sicut sunt omnes orationes Catonis et Gracchi: nam generale caput in omnibus legimus: unde Cicero per inrisionem ait, 'Si quis ex vetere aliqua oratione, Jovem ego optimum maximum.' Et Demosthenes in oratione contra Æschinem, πρῶτον μὲν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τοῖς θεοῖς εὐχόμεαι πᾶσι καὶ πάσαις. *Servius.*

Præfatus divos] Incipiebant veteres illi orationes suas a Deorum precibus, et tunc dicebantur *præfari*. Plin. Paneg. Trajani: 'Bene, ac sapienter, P. C. majores instituerunt, ut rerum gerendarum, ita dicendi, initium a precationibus capere. Quod nihil rite, nihilque providenter homines sine Deorum immortalium ope, consilio, honore auspicarentur.' Scholiast. Apollon. in ea verba, ἀρχόμενος σέο Φοῖβε, ita ait: ἔθος γὰρ ἦν ἀπὸ θεῶν προοιμιάζεσθαι. Demosth. in epist. i. παντὸς ἀρχομένην σπουδαίου λόγου, καὶ ἔργου, ἀπὸ τῶν θεῶν ὑπολαμβάνων προσήκειν πρῶτον ἀρχεσθαι. Ab Demosthene, credo, qui duo conjunxit λόγον, ἔργον, verba Plinii supra adducta, qui 'rerum gerendarum et dicendi initium.' Galen. de usu Part. morem hunc ita attingit, πάλιν οὖν ὥσπερ ἀπὸ θεοῦ φωνῆς, τῆς Ἰπποκράτους ἀρξώμεθα λέξεως. Aristid. in Platon. ii. ἀρχὴ δὲ ἡμῖν ἐκ θεῶν. Et Liv. ore Posthumii Cons. 'Nulli unquam concioni, Quirites, tam non solum apta, sed etiam necessaria, hæc solemnitas Deorum precatio fuit: et paulo superius dixerat idem Liv. 'Consules in Rostra ascenderunt, et concione advocata, cum solenne carmen precationis, quod præfari priusquam populum alloquantur, magistratus solent, peregis-

set Consul.' Ovid. Metamorph. xv. 'priscoque Deos de more precatuſ.' Cerda.

Solio rex inſit ab alto] Est *ſolium* thronuſ regiuſ, quod multis poſſet aſtrui: mihi nunc in oculis locuſ Sen. lib. de Tranquill. c. 11. Cum vero etiam *ſolium* ſit Juriconſultoruſ, ut conviciat locuſ Tullii hic de Legib. l. 1. 'Ego vero ætatiſ potiuſ vacationi confidebam, cum præſertim non recuſarem, quo minuſ more patrio ſedens in ſolio Conſulibuſ reſponderem, ſenectutiſque non inertiſ grato atque honeſto munere fungerer.' fortaſſe inde vox traducta ad regalem thronuſ, nam reges inſtar oraculoruſ dicebantur populis ex ſolio reſpondere; et reſponſa reguſ ſunt. *Idem.*

302 *Ante equidem ſumma de re ſta-
tuiſſe, Latini*] Latenter arguit Tur-
num, quod ſibi non obtemperaverit,
ut fæduſ fieret: in ſeptimo ſcilicet,
ubi ait, 'Te Turne nefas, te triſte
manebit Suppliciuſ:' nam modo hoc
tempuſ revolvit. *Serviuſ.*

Statuiſſe vellem] Olim eſt quod volu-
iſ hiſ malis terminuſ dare. *Vellem*
autem *ſtatuſſe* dixit, ut *vellem feciſſe*:
et eſt compendioſa elocutio, cum que-
rimur non eſſe factuſ, quod fieri de-
buit. *Idem.*

303 *Non tempore tali*] Adjuvanduſ
pronuntiatione, id eſt, poſt tanta,
quæ pertuliſ, mala: et opportune
deliberandi quideſ de hac re exiſti-
mat intervalluſ eſſe, hoſtili exercitu
imminente: et per hoc magiſ ſuadet
dum tam infeſtoſ probat, ut ſibi nec
pacem petere permittatur. *Idem.*

304 *Cogere conciliuſ cum muroſ ob-
ſidet hoſtiſ*] In Romano cod. *adſidet*
legitur. In Mediceo *assi*det, ut proxi-
miuſ imminere periculuſ oſtendat:
pleruſque enim ſine periculo obſide-
mur. Et in veteri exemplari, quo
Donati Commentaria continentur, *ad-
ſidet* habetur. Eſt etiam in aliquot
cod. *conſiliuſ*. Sed Grammatici hic

conciliuſ malunt. *Pieriuſ.*

305 *Belluſ importunuſ*] Conceptit
gravem iracundiam, et ſic in hæc ver-
ba prorupit. *Importunuſ* autem eſt,
ubi nulluſ refugiuſ eſt, quod caret
portu, id eſt, quiete, ubi nulluſ eſt
portuſ. Nam hoc quodammodo di-
cit, in naufragiuſ fertur illa conten-
tio: quia ſupra audierat periculuſ
eſſe etiam ſuperare Trojanuſ: et e-
narrat cur *importunuſ*, dicens, 'cum
gente Deoruſ, Invictiſque viriſ geri-
muſ.' *Serviuſ.*

Importunuſ] Quod deſenſionis non
habet portuſ; et quod periculoſuſ
non invenit rationiſ ſuffragiuſ. *Don.*

Civeſ] Ἑκφάνησιſ. *Serviuſ.*

Cum gente deoruſ] Qui a Diſ ori-
ginem ducunt. *Idem.*

Cum gente deoruſ] Cauſa quare im-
portunuſ ſit: quæ enim poteſt inve-
niri deſenſio? *Donatuſ.*

306 *Invictiſ*] Atqui ſupra legi-
muſ, 'Biſ capti Phrygeſ.' Sed *invic-
tiſ* ideo dicit, quia ſequitur, 'nec
victi poſſunt abſistere ferro.' Et
ſicut ſupradictuſ eſt, latenter oc-
currit illi: forſitan vincemuſ; ergo hic
ſi vincamuſ, proficiemuſ. *Poſſunt* au-
tem *abſistere*, mire ait: ac ſi diceret,
Etiam ſi velint, eoſ a bellis diſcedere
natura non patitur. Enniuſ, 'Qui
vincit non eſt victor, niſi victuſ' fate-
tur.' Varro et cæteri invictuſ dicunt
Trojanuſ, quia per inſidias oppreſſi
ſunt: illoſ enim vinci adfirmant, qui
ſe dedunt hoſtibuſ. *Serviuſ.*

Quoſ nulla fatigant prælia, &c.] Hanc
ſententiam præclare illuſtrat Pet.
Victoriuſ in l. 1. Rhet. Ariſtot. cog-
nitione voçiſ hujuſ ἀναμάχεſθαι: quæ
vox de illiſ dicitur, qui victi bello,
nunquam abſiſtunt, ſed iteruſ ten-
tare aleam volunt. Additque, Vir-
giliuſ hoc loco vim verbi hujuſ intel-
lexiſſe. Inde lauſ magna Marcelli,
qui ab hoſte Annibale pridie victuſ,
poſtridie belluſ impigre inſtauravit.
Verba Plut. in hujuſ viri vita: ὃ Ἡ-
ράκλειſ, τί χρῆſεται τιſ ἀνθρώπω, μήτε

τὴν χεῖρονα τύχην, μήτε τὴν βελτίονα
 φέρειν εἶδόντι; μόνος γὰρ οὗτος οὐδὲ νικῶν
 δίδωσιν ἀνάπανσιν, οὔτε λαμβάνει νικώμε-
 νος. Pergitque aliis in eandem sen-
 tentiam. Sumpsit Plutarchus a Livio,
 cuius verba sunt: 'Cum eo hoste res
 est, qui nec bonam nec malam ferre
 fortunam potest: seu vincit, ferociter
 instat victis; seu victus est, in-
 staurat cum victoribus certamen.'
 Est hoc, quod Hom. II. XIII. et sæpe
 alibi, Τρῶες δὲ μάχης ἀκόρητοι ἔασιν.
 Hanc virtutem de Romanis prædicat
 Plutar. in vita Pyrrhi his verbis: καὶ
 ταῖς ἡτταῖς οὐκ ἀποβαλόντας τὸ θαρρύν,
 ἀλλὰ ῥώμην καὶ φιλοτιμίαν ὑπ' ὀργῆς ἐπὶ
 τὸν πόλεμον προσλαμβάνοντας. Hoc
 vero esse proprie ἀναμάχεσθαι, Victo-
 rius explicuit, ut dicebam. Porro et
 rei Virgilianæ probe annexæ versus
 Horatianos Od. IV. 4. hos, 'Duris ut
 ilex tonsa bipennibus Nigræ feraci
 frondis in Algido, Per damna, per cæ-
 des ab ipso Ducit opes animumque
 ferro.' *Cerda.*

307 *Nec victi possunt absistere ferro]*
 Quia potuisset dici, tandiu durabi-
 mus, ut succumbant. *Donatus.*

Nec victi possunt absistere ferro] In
 Oblongo codice *decedere ferro* legitur:
 quam lectionem si admittas, dicen-
 dum erit, aut *victi ferro*, aut *decedere*
ferro: quippe sibi temperare, ne arma
 resumerent, quibus se victos nega-
 rent. Sed enim *absistere* haudqua-
 quam displicet. *Pierius.*

308 *Adscitis]* Evocatis, adjunctis.
 Ergo et gradatim accedit ad despe-
 rationem, quæ cogit pacem esse po-
 sciendam. *Servius.*

Accitis] In Rom. codice *adscitis*:
 quod parvi refert. *Pierius.*

Ætolum in armis] A patria usque
 Diomedis mentionem intulit. *Servius.*

309 *Ponite]* Deponite. *Idem.*

Spes sibi quisque] Subaudis *sit*. Et
 late patet ista sententia, vel quod
 alienis egere auxiliis non oporteat, vel
 quod meminisse singuli spei suæ de-
 beant, ut ea sperent tantum quibus

possunt potiri. *Idem.*

Ponite; spes sibi quisque] Sc. sit.
 Notetur autem in hoc versu, 'Poni-
 te; spes sibi qu.' syllabam *te*, brevem
 esse, etiamsi ab *sp.* excipiat. Cu-
 jus rei exemplum simile apud hunc
 Poëtam nusquam reperitur; ut nec
 apud Tibullum, Martialem, et Val.
 Flaccum: apud alios etiam ab ævo
 prisco classicos rarissime. Quod sine
 ratione ab illis factum qui putat, cum
 ratione insanire enim ego puto. Nos-
 tri vero Poëta, excepto *Melisso*, et si
 quo alio, ad odium usque, et prope
 vitium, in hoc licentiosi sunt. Vide
 Indicem Erythræi, et Append. ad 5.
 Caput Priscian. e vet. Grammatico:
 inprimis Commentarium nostrum in
 Culicem Virg. quem olim seorsim de-
 dimus: item Casp. Barthium Anim-
 adversionibus in Claudiani Bell. Gil-
 donic: sed et J. Gruterum Notis in
 Medeam Senecæ: ubi itidem hanc
 licentiam castigat; et neque Sene-
 cam usquam fere syllabam corripere,
 quæ præcedit *sc. sp. st.* affirmat.
 Quanquam Maurus Terentianus et
 Creticum in hoc versu Virgilii, *Poni-*
te spes, defendat. *Taubmann.*

Sed hæc, quam angusta, videtis] Ut
 unusquisque in se tantum spem habeat,
 quam sit angustum, videbis. *Servius.*

310 *Cætera]* Absolute dixit: id est,
 exercitus, vires, auxilia imperii: quæ
 si videatis afflicta, quid restat, nisi
 ut pacem petamus? *Idem.*

Cætera qua jaceant rerum perculsa
ruina] In quodam antiquo codice,
quæ jaceant, legitur. Sed magis pla-
 cet *qua ruina*: ut digito velut inten-
 to, ruinam indicans, magis moveat.
 Sunt etiam vetusti codices, qui *per-*
cussa legant. Sed *perculsa* omnino
 melius: quia, ut nonnulli volunt, con-
 sternationem etiam animorum conti-
 net. *Pierius.*

Jaceant perculsa ruina] Nam quid
 non mali a bello? ubi, 'victaque pug-
 naci jura sub ense jacent.' Agnosce
 Ovid. Trist. Eleg. v. 8. Parco com-

muni loco. *Cerda.*

311 *Ante oculos interque manus sunt omnia vestras*] Ac si diceret, non e-
gent narratione. *Inter manus* autem,
quod Græci *πρὸς ἑλπος*. *Servius.*

312 *Nec quenquam incuso*] Excusa-
tio hæc ostendit, et obliquam esse in
Turnum orationem Latini. *Idem.*

313 *Fuit*] Exhausta et consumpta
est. *Idem.*

Toto certatum est corpore regni] I. e.
Imperii omnibus viribus bellamus.
Idem.

314 *Dubiæ menti*] *Meæ*, scilicet
cogitanti. *Idem.*

315 *Paucis (animos adhibete) doce-
bo*] Aut paucis docebo, aut animos
paucis adhibete. *Idem.*

Paucis (animos adhibete) docebo] Ita
Tyberinus ad Æneam l. viii. ‘paucis
(adverte) docebo:’ τὸ, ‘animos adhi-
bete,’ ad Lucret. qui l. ii. ‘Nunc
animum nobis adhibe.’ *Cerda.*

316 *Est antiquus ager, Thusco mihi
proximus amni*] Hoc loco Donatus
erravit dicens, agrum quem Latinus
donare se disponit, esse in Campania
juxta Ufentem fluvium (quod etiam
Clanarius ait) ejus terras vicinas
Thusei aliquando tenuerunt: ut inde
dictum sit, ‘Thusco mihi proximus
amni.’ Agit etiam hoc argumento,
quod illic est locus, qui hodieque Pi-
netum vocatur. Constat loca illa
omnia esse campestria: nec procedit
quod dicitur, ‘Celsi plaga pinea mon-
tis.’ Unde sequenda est potius Li-
vii Sisennæ et Catonis auctoritas.
Nam pene omnes antiquæ historiæ
scriptores in hoc consentiunt. Cato
enim in Originibus dicit Trojanos a
Latino accepisse agrum, qui est inter
Laurentum et castra Trojana. Hic
etiam modum agri commemorat, et
dicit eum habuisse jugera pcc. Sane
antiquus potest et nobilis accipi, vel
secundum Trebatium, qui de Reli-
gionibus libro septimo ait, ‘Luci qui
sunt in agris, qui concilio capti sunt,
hos lucos eadem ceremonia moreque

conquiri haberique oportet, ut cete-
ros lucos qui in antiquo agro sunt.’
Antiquum agrum Romanum cogit in-
telligi. *Servius.*

Thusco mihi proximus amni] Tyberi-
no. *Servius.*

317 *Longus in occasum*] Ea parte
qua in occidentem tenditur, longior:
potuit ergo usque ad Laurentum et
ad Hostiam tendi. *Idem.*

Fines super usque Sicanos] Usque ad
fines Sicanos loquitur, quos Siculi
aliquando tenuerunt, id est, usque
ad ea loca, in quibus nunc Roma est;
hæc enim Siculi habitaverunt. Unde
est, ‘Et gentes venere Sicanæ.’ Illi
autem a Liguribus pulsati sunt, Ligu-
res a Sacranis, Sacrani ab Aboriginibus.
Idem.

318 *Aurunci Rutulique serunt*] Sub-
audis a superioribus, *mihi*. Nam et
supra ait, ‘Est mihi antiquus ager.’
Ergo suum agrum pollicetur, aut
quem tanquam stipendiarium habe-
bant Rutuli et Aurunci; aut ad quem
colendum quasi regi operas dabant.
Unde superfluum est, quod ait Dona-
tus, non potuisse fieri ut præsentem
Turno ager Rutulorum a Latino do-
naretur Æneæ. *Idem.*

Arunci] Ita legendum pertendit
Fabricius. *Aruncos* enim Rutulis
finitimos esse; *Auruncos* Suessanis.
Taubmann.

Duos exercent collēs] Extenuat agri
meritum, quo vile videatur esse quod
donat, vel ne grave videatur his, qui-
bus auferendus est; hinc etiam est,
‘Atque horum asperrima pascunt.’
Et supra, ‘Arunci Rutulique serunt:’
id est, non operis suis excolitur. *As-
perrima* autem *pascunt*, quidam pro
asperrimas partes, vel asperrima pas-
cent loca, accipi volunt. *Servius.*

321 *Cedat amicitia*] I. e. in pre-
tium concedat amicitiarum. Et bono
verbo usus est *amicitiæ*, non pro hos-
tibus, hoc est, ne quasi victas demus.
Idem.

Æquas dicamus leges] Ut pari inter

nos societate versemur, id est, ut sit neuter inferior. *Idem.*

Fœderis æquus, &c.] Sociali vel, (ut Livius loquitur) æquo fœdere jungamur. Tria enim fœderum genera, teste Livio l. xxxiv. unum, cum leges dicebantur bello victis: alterum, cum pares bello veniebant in amicitiam æquo fœdere: tertium, cum ad amicitiam sociali quodam fœdere coibant, qui nunquam hostes fuerant. *Æn. xii.* ‘paribus se legibus ambæ Invictæ gentes æterna in fœdera mittant.’ *Taubmann.*

322 *Sociosque in regna vocemus]* Non stipendiarios, ut in quarto, ‘Cuique loci leges dedimus.’ *Servius.*

324 *Sin alios fines, &c.]* Hæc pars orationis de abituris Trojanis, deque Rutulis præbituris quæ essent necessaria ad viam, videtur ducta a consilio Antenoris II. vii. ubi ait, Græcis (si velint abire) reddendam Helenam, atque etiam opes cum ipsa, ‘*Ἀργείην Ἑλένην* (inquit) *καὶ κτήμαθ’ ἅμ’ αὐτῇ δάομεν Ἀτρεΐδῃσιν ἄγειν.* *Cerda.*

325 *Possuntque solo discedere nostro]* Scit eos fataliter ad Italiam venisse: nam audiit et a Fauno, ‘Externi venient generi:’ et ab Ilioneo, ‘Sed nos fata Deum vestras exquirere terras Imperiis egere suis.’ Tamen propter Turnum simulat ignorantiam, ut se etiam circa eum æquum præstare videatur. Multum est autem, quod ait *possunt.* *Servius.*

326 *Bis denas Italo texamus robore navis]* Quæritur unde scierit Latinus viginti naves habuisse Ænean: sed ita absolvitur; potuit speculatione, potuit rumore cognoscere; postremo extimatione dixit, quæ amplius solet complecti; quia de viginti navibus unam perisse cum Oronte, iv. in Siciliam concrematas. *Idem.*

Bis denas] Quas videlicet amiserat Æneas longo navigationis cursu; nam ipse l. i. ‘Bis denis Phrygium conscendi navibus æquor.’ *Cerda.*

Texamus] Quidam *texamus* proprie dictum tradunt, quia loca in quibus naves fiunt, Græce *ναυπήγια*, Latine *textrina* dicuntur. Ennius dicit: ‘Idem campus habet textrinum navibu’ longis.’ *Navalia* enim non esse *ναυπήγια*, sed *νεώρια.* *Servius.*

Texamus] Proprie: *ναυπήγια* enim et loca in quibus naves fiunt, *Textrina* dicuntur. Ennius: ‘Idem campus habet textrinum navibu’ longis.’ Cic. i. de Divinat. e V. P. ‘Iamque mari magno classis cita textitur.’ Ovidius: ‘Textitur et costis panda carina suis.’ *Servius* Dan. et Scaliger ad Catull. Carm. 60. et P. Merula, ad Ennium. *Taubmann.*

327 *Complere valent]* Proprie verbum nauticum, nam Græce *πλήρωμα* dicitur. *Servius.*

Jacet omnis ad undam materies] Hic *omnis*, pro ea quæ sufficit. Iterum extenuat, ut sine magno negotio fieri videatur. Et *materies*, antique dictum, nam *materiam* dici debere multi adserunt. *Idem.*

Materies] *Ναυπηγήσιος ὕλη.* Cæsari *materiatio*, et *materiari* est, ubi materia in bellicos usus cœditur: *ὕλοστομή, δενδροκοπή.* Ita Cic. Off. i. ‘domum male materiata’ dixit. *Taubmann.*

328 *Numerumque modumque]* Eleganter quot et quantæ magnitudinis sint. *Servius.*

329 *Manus]* Artifices. *Idem.*

Manus] Credo hic per *manus ἐργάτας*, operas, et remiges intelligi: ut Poëta *πολύποδα* et *πολύχειρα* navem vocat, a remigiorum, remigumque copia. Sunt tamen, qui *manus* sine præcedente interpunctione in gignendi casu accipiant: ut, *ara manus*, pro stipendio nautici ministerii, et bellici: ut, *æs manuarium*, quod manuum labore acquiritur. Unde Gell. ‘Hoc ære, quasi manuario collecto, cœna paratur.’ Alii malunt *manus* accipere pro instrumentis et telis navalibus, quibus naves harpagonibus raptæ tenentur, a manus humanæ similitudine:

quæ instrumenta inter armamenta navium non postremo loco commendantur: quorum et Plin. meminit VII. 56. 'Anacharsis harpagonas, manus Pericles Atheniensis invenit.' Quæ quidem sententia non ita improbanda videri posset, si Pericles, Trojanis temporibus, inventum suum edidisset. Non posse autem videtur convenire, ut hic manus exercitum, aut agmen significet, quod Teucris non deerat: aut sit 'dare manus,' quod herbam porrigere. *Germanus.*

Navalia demus] Hoc loco ipsæ res navales sunt, id est, pix, cera, funes, vela et alia hujusmodi. *Navalia* dicimus loca ubi naves sunt. Sed modo de Græco transtulit. Et *navalia* posuit pro trabibus, de quibus naves fiunt: nam Homerus *νηὸν* dicit *navale lignum*. Servius.

Navalia] *Ναυστάθμους* Græci, et *νεώρια* vocant: verum hic ex Servii sententia videntur pro trabibus accepta: ut poetæ passim *νήϊα δοῦρα*, ἀντὶ τῶν ναπηγησίων ξύλων usurpant, et Hesiod. *νήϊα ξύλα*. Sunt qui hic *navalia* *ναπήγια* intelligant, pro loco vel officina ubi naves extruuntur. *Germ.*

331 *Centum oratores prima de gente*] Et ex numero et ex nobilitate legatorum intelligitur negotii magnitudo. *Servius.*

Centum oratores] Hoc ab Ænea didicisse videtur. *Donatus.*

Centum oratores prima de gente Latinos, &c.] In plerisque codd. antiquis, *prima de gente Latini* legitur: sed, *oratores Latinos*, castior lectio. *Pierius.*

332 *Pacisque ramos*] Oleam intelligit, qua de re ubertim alias. *Cerda.*

333 *Aurique eborisque talenta*] Ad aurum refertur, an et ad ebur? quia et ebur ad pondus venditur. *Servius.*

Eborisque aurique talenta] In antiquis codd. legere est *aurique eborisque*, nempe ut respondeat eorum ordini, quæ statim subjiciuntur *talenta*, et *sellam*: ut sit, 'auri talenta,' et 'eboris sellam.' Tametsi Servius aurum,

ebur, et *sellam* distincta internoscit munera. Mihi vero Virgilius ad ea dona respicere videtur, quæ Romani Regibus mittere consueverunt, *sellam eburneam*, *pateras aureas*, *tunicas*, *chlamydes*, *pallas pictas*, et alia vestimenta purpurea, ut ad Syphacem togam, et tunicam purpuream, *sellam eburneam*, et *pateram* ex quinque auri pondo factam, olim missa: Ptolemæo Regi togam, tunicam purpuream, cum sella eburnea: Cleopatrarum Reginae pallam pictam cum amiculo purpureo portata, quæ darentur. Quare lectionem ita punctis dissitam esse placet, ut 'Munera portantes aurique eborisque,' uno legantur membro: inde quid ex *auro*, quidque ex *ebore* constaret, subjiciatur, *talenta*, et *sellam*. Quamvis etiam nihil offendant, si legatur 'eborisque aurique talenta, et sellam.' Cujusmodi *χρυσῶν* et *Hermogenes* apud Demosthenem, et alii apud Homerum et Theocritum, inter elocutionis ornatus observarunt, id ita { *Eboris Aurique* } figurantes, { *Talenta Sellam*. } *Pierius.*

Aurique eborisque talenta] Nam tum etiam ebur pondo æstimabatur. De hoc autem loco vide, quæso, Scaligerum Poët. IV. 38. *Taubmann.*

334 *Et sellam regni, &c.*] Bene nostri: Romanorum enim Imperatorum insigne fuit sella curulis et trabea: nam diadema aliarum gentium reges non habebant. Et sciendum *sellam curulem* a curru dictam, quod ea tantum utebantur, qui triumphali curru invecti fuissent. Sicut etiam *palmata* dicitur *tunica*, quam mercbantur qui reportassent de hostibus palmam. *Servius.*

Sellam regni] Attingit proculdubio morem Rom. Populi, qui *sellam* mittebat Regibus præcipuo munere. Liv. I. XXVII. loquens de Syphace: 'Legati dona tulere, togamque, et tunicam purpuream, *sellam eburneam*, *pateram auream*.' Dionys. I. V. ait,

Romanos misisse ad Porsennam regem Hetruscorum, *sellam eburneam, sceptrum, coronam auream, vestem triumphalem*. Traxere fortasse morem hunc Romani ab Hetruscis, a quibus multa manarunt in populum potentem. Nam apud eundem Dionys. l. iii. Hetrusci afferunt ad Tarquinium Priscum, ‘coronam auream, sellam eburneam, et sceptrum in summitate aquilam habens, tunicam purpura auroque distinctam, togam purpuream pictamque, instar earum quas et Lydi et Persæ gestabant.’ Inde fortasse factum, ut, procedente Imperio, sellæ Ædilium, Prætorum, Consulium essent *eburneæ*: nam hi tres magistratus ea utebantur; non vero tantum illi qui triumphali curru invecti fuissent, ut male hic Servius. Nam cum Festus *curules magistratus* dixit, eos tres intellexit. *Cerda*.

Trabeam] Conveniunt omnes fuisse vestem, in qua essent trabes discolors. Quin, si Ausonio credis, eadem fuit cum toga picta et palmata. Verba Auson. in gratiar. Act. ‘Parum est, si qualis ad me trabea mittatur interroges, te coram promi jubes. Nec satis habes, ut largitionum ministri ex more fungantur. Eligis ipse de multis, et cum elegeris, munera tua honore prosequeris. Palmatam, inquis, tibi misi, in qua Divus Constantinus parens noster intextus est. Me beatum! cujus insignibus talis cura præstetur. Hæc plane, hæc est picta, ut dicitur, vestis, non magis auro suo, quam tuis verbis.’ Vides, ut Gratianus *trabeam* mittat ad Ausonium, et eandem vocet *palmatam*, cum ait, ‘palmatam tibi misi.’ et mox ipse Ausonius dicat, ‘hæc est picta.’ Ergo *trabea, palmata, picta*, vestis eadem. Hoc si est, liquet jam de forma trabecæ, ut esset vestis, in qua esset palma instar trabis picta auro. Itaque ab auro picto, *picta*: a palma, *palmata*; et quia hæc picta palma instar trabis, *trabea*. Quæ dixi

de auro clara sunt. Nam Ausonius, ‘picta vestis non magis auro suo:’ et infr. ‘trabeam non magis auro suo, quam munere tuo splendidam.’ Claud. Paneg. Prob. ‘auratas trabecæ:’ et Sidon. Pang. Anthem. ‘effulgens trabealis mole metalli. *Idem*.

Trabeam] Vide Æn. vii. ad 188. *Taubmann*.

Insignia] Videlicet βασιλεια, quæ vox apud Græcos signat *diadema, sceptrum, purpuram*. *Cerda*.

335 *In medium*] In commune: ut, ‘In medium quærebant, ipsaque tellus. *Servius*.

Consultite in medium] Apud Æsch. in Suppl. εὐκοινομήτης ἀρχά. Ita et Græci, βουλευέσθε εἰς κοινὸν, καὶ κοινολογεῖσθε πρὸς ἀλλήλους. *Germanus*.

Rebus succurrite festis] Ovid. Eleg. Trist. l. 4. ‘rebus succurrite lapsis.’ Tacit. Annal. xv. ‘Deligendumque, qui fessis rebus succurreret.’ *Cerda*.

336 *Tum Drances idem*] Videlicet qui supra apud Ænean egerat. *Serv*.

Tum Drances] Drancis et Turni altercatio (auctore Macrobi. l. v. 2.) refert Homericæ Achillis et Agamemnonis contentionem. *Taubmann*.

337 *Obliqua invidia*] Hoc est, qui non ex aperto impugnabat Turnum: sed eum reipublicæ simulata defensione lacerabat. *Servius*.

Obliqua invidia] Id est, non manifesta, ob metum. Sic explicat Jul. Scal. et vere. Ducit German. locutionem a Græcis, qui δυσχερῆ, et χαλεπὰ, *difficilia, et acerba* sæpe vocant σκολὰ, *obliqua*: et Pind. πλαγίας φρένας, *obliquas mentes*. Poætæ etiam Græci in re invidiæ dicunt λοξὸν ὄμμα, *obliquum oculum*. Ita etiam Horat. loquitur, ‘obliquo oculo mea commoda quisquam limat;’ id est, οὐκ ὀρθοῖς ὀμμασιν, ut loquitur Soph. et Stat. Theb. iii. ‘Respectentve truces obliquo lumine matres.’ *Cerda*.

338 *Largus opum*] Abundans opibus, dives: non, qui multa donaret. *Servius*.

Largus opum] Id est, abundans opibus. Describit autem personam umbratilem, et domi factiosam, ac sui confidentem, atque alienæ gloriæ obtreectatricem. Vide Scalig. Poët. III. 2. Existimat Turnebus, XXIII. 14. hoc de Drance Ciceronis personæ mirifice convenire; ut non dubitet in ejus imaginem Drancis personam a Marone institutam esse, et inductam. Taubmann.

Lingua melior] Ut 'lætissimus umbra.' Sallustius, 'Fructuum pabuli que lätus ager.' Servius.

Lingua melior, &c.] Claud. in Eutrop. II. credo ex Nostro, 'linguæ jactator, abundans Corporis, exiguusque animi.' Sallust. Hist. III. 'Impigram linguam, ignavum animum.' Et in Jugurth. 'Lingua, quam manu, promptior.' Plutarch. in Themist. de Epicyde quodam, *δημαγωγὸν ὄντα δεινὸν μὲν εἰπεῖν, μαλακὸν δὲ τὴν ψυχὴν*. Isocrat. dixit, *τὸ γὰρ ἔτοιμον εἰς λόγους, ἀργὸν εἰς πράξεις*. Ammian. I. XVII. 'ignavus, sed verbis effusior.' Eurip. in Herc. conjunxit hæc duo, *γλώσσης ψόφον, et ῥώμη ἐκλέλοιπεν*: *linguæ strepitum, defectum virtutis*. Plaut. Bacchid. 'Lingua factiosi, inertes opera.' Hom. Iliad. IV. *τὸν υἱὸν Τεῖνατο εἶδο χέρεια μάχῃ, ἀγορῇ δὲ ἀμείνω*. Contrariam sententiam ita Sallust. Jugurth. 'Plurimum facere, et minimum ipse de se loqui.' Et de Tydeo Eurip. Suppl. *Οὐκ ἐν λόγοις ἦν λαμπρὸς, ἀλλ' ἐν ἀσπίδι*. Cerda.

Melior] Locutio ducitur a Græcis, quibus *κρείσσω*, id est, *melior*, est præstantior. Sic Horat. 'cervus pugna melior.' Sallust. Jugurth. 'bello meliores.' Justin. I. IX. 'Seythæ meliores Macedonibus.' Liv. I. XXXIV. 'Melior eis Romanus.' Idem.

339 *Non futilis auctor*] Non inanis: nam *futilis*, vas quoddam est lato ore, fundo angusto, quo utebantur in saceris Vestæ, quia aqua ad sacra Vestæ hansta in terram non ponitur: quod si fiat, piaculum est. Unde excogi-

tatum est vas quod stare non possit: sed positum statim effunderetur. Unde et homo commissa non retinens, *futilis* dicitur: contra *non futilis*, bonus in consiliis, non inanis. Servius.

Non futilis auctor] Antiqui aliquot codices *actor*: quod non placet. Pier.

340 *Seditione potens*] Præpotens in movenda, non in comprimenda seditione. Servius.

Seditione potens] Præclare, ut 'cui frigida bello dextera.' Imbelles enim apti sunt commovendis seditionibus. Lucan. I. V. 'Detegit imbelles animos nil fortiter ausa Seditio, tantumque fugam meditata juvenus.' *Potens seditione* dicitur ab Homer. II. XXIII. *ὡς δὲ ἀριστος*. Cerda.

Superbum] Pro nobile. Servius.

Genus huic materna, &c.] Silius. I. XII. 'Asdrubalis proles, cui vano corda tumore Maternum implebat genus.' Gustu Virgilii Sidon. epist. I. II. 'Quem inter initia cognosci claritas vitrici magis quam patris fecerit.' Cerda.

341 *Incertum de patre ferebat*] Non ignobilem, sed penitus ignoratum significat. Alii *incertum* aut ipsum patrem, aut genus tradunt: et bene segni homini paternam non dedit nobilitatem. Servius.

Incertum de patre ferebat] Huc allusit Sidon. Pang. Anthem. 'Incertum crepat ille patrem, cum serva sit illi Certa parens; nunc, ut regis sit filius, effert Matris adulterium.' Heliodor. I. IV. hanc generis incertitudinem vocat *ἀμφίβολον*. Quintil. Declam. 310. 'Dnas familias incerta stirpe confundisti.' Plut. in Themist. *ἐκ γένους ἀμαυρότερα*. Ovid. Eleg. Pont. II. 3. etiam dixit 'incertum genus,' et Metamorph. V. flexu alio, 'dubio genitore creatus.' Eurip. in Ione præclare, *Ἀδίκημα τοῦ γυναικὸς ἐγενόμην ἴσως*. Cerda.

Ferebat] In Ro. codice *ferebant* numero multitudinis legitur, ut id ad famam referatur. Sed Donatus fe-

rebat singulare agnoscit. *Pierius.*

342 *Surgit*] Hic reddidit sensum, 'Tum Drances surgit.' *Servius.*

Onerat dictis] Hoc sermone ostendit Turnum etiam ex oratione gravatum Latini. *Idem.*

Onerat dictis] Terentius And. 'onerare injuriis.' Sallustius (si is vere) in Tull. 'etiamne odio tuo aures nostras onerabis?' Pulchra est metaphora. Ita etiam l. iv. 'His, germana, malis oneras.' Plutar. in vita Caton. Uticens. ait, amicitiam Cæsaris onus fuisse, quo premerentur Pompeji humeri, quodque tandem depositurus in terram esset, cum ferre non posset. *Cerda.*

Iras] Turni, an omnium qui bellum detestabantur? *Servius.*

343 *Rem nulli obscuram*] Callide et oratorie agit: et in omnibus adulatorie respondet dictis Latini: supra enim ille dixerat, 'Ante oculos, interque manus sunt omnia vestras.' Sane quasi prædictum oratorem exprimit: quia supra de eo dixit, 'Et lingua melior.' Et 'Rem consulis,' pro *de re consulis*. Plautus: 'Consulere quiddam est, quod tecum volo.' Sed Drances, sicut dictum est, rhetorice suadet de pace, nam et pacem faciendam hortatur, et accusationem in Turnum dirigit; et quæ a Latino indubitanter universa dicta sunt, quæ pacem fieri suadeant, Drances ad eadem omnia respondens, addit etiam de filia danda Æneæ, quod Latinus ante reticuerat. 'Quin natam egregio genero:' quasi non aliter firma erit pax, quam fieri vis: quia sciebat hoc Turnum graviter esse laturum, in invidiam personam ejus adducens, 'Dicam equidem, licet arma mihi, mortemque minetur;' et ne mirum esset, qui sic libere responderet, ante ejus et mores et causam prædixit, 'Lingua melior,' 'seditione potens.' 'idem infensus, quem gloria,' &c. Duæ tamen hæc faciendæ pacis præcipuæ causæ sunt, quod victi

sunt, et Turnus singulari certamine congredi debeat. *Idem.*

Vocis egentem] Genitivo junxit: ut, 'cum classis egeret.' *Idem.*

344 *O bone rex*] Bene addidit *bone*, et auxit epitheto dignitatem. *Rex* enim medium est: nam et bonus esse et pessimus potest. Alii *bone rex*, exprobratione accipiunt, ut quidam volunt servum bonum dici. *Idem.*

345 *Mussant*] Modo, verentur vel timent, significat; alias dubitant: ut, 'Mussat rex ipse Latinus Quos generos vocet.' Interdum susurrant: ut de apibus dicit. Et proprie *obmussare*, est obmurmurare et queribundum, velut muto esse vicinum: alias, tacent; alias, quiescunt. *Idem.*

Dicere mussant] Βαῦζειν ὀκulte loqui Æsch. et μόζειν item *mussare*. Grammatici autem *mussare*, volunt, et *mussitare* proprie dissimulandi causa tacere: unde de *mussata* contumelia, cum silentio indignationeque transmissa, apud Apulejum: unde et Terent. Adelph. 'Accipienda et mussitanda injuria adolescentium.' *Germanus.*

346 *Flatusque remittat*] Aut ponat superbiam: aut nostros flatus remittat, id est, nobis respirare concedat. *Remittat* autem nunc pro *laxet*: ut *remissis artubus*, pro *laxatis*. *Servius.*

Flatusque remittat] Ponat superbiam. Græcis etiam φύσημα est φρόνημα, id est, *insolentia*: ita *magnum spirare*, apud Propert. illis est, μέγα φυσῆν, id est, μέγα φρονεῖν, unde et φυσήφρων, cui mens tumet *superbia*. Taubmann.

347 *Cujus ob auspiciū infaustum*] Invidiose Turni auspiciis imputat, quod tantus perierit exercitus; ac si diceret, Si malis et infaustis tuis omnibus non egrederentur, possent forsitan superare virtute. Sane sciendum, hunc Drancem exprimere quicquid verecunde celaverat Latinus. *Servius.*

Moresque sinistros] Contrarios: quia in principio, Latino morigerari vo-

luit. *Idem.*

Licet arma mihi] *Licet*, est parenthesis. *Idem.*

349 *Lumina ducum]* Id est, proceres: ut, 'O lux Dardaniæ.' *Idem.*

Lumina ducum] Lumen de homine, tritum. Soph. Antig. φῶς ἐν Οἰδίπῳ δόμοις: lumen in familia Œdipi. In Paneg. Constantini, 'Luminibus civitatis extinctis.' in II. de Hectore, 'lux Dardaniæ.' et sexcenta alia. Non abeunt similes locutiones. Nam Pind. Σικελίας ὀφθαλμοῖς, et Anth. I. III. Corinthus dicitur Ἑλλάδος ἄστρον, Græciæ astrum, quam civitatem lumen Græciæ vocat Tull. in Manilianæ. *Cerda.*

350 *Consedissee urbem luctu]* In luctum esse demersam. *Servius.*

Consedissee urbem l.] In luctum esse demersam. Vel, jacere afflictam: ut allusum sit ad Græcorum συνίησιν, id est, labem structuræ alicujus, hiatusque terræ in cava subsidentis, qui χασμαρία Græcis: quæ vox ad corporis etiam humani affectus transferitur, auctore Pimontio. Turnebus XXI. 14. dictum putat, quod tristes qui sunt, plerumque sedeant: et Græcos καθίζειν κλαίοντα, id est, flentem sedere, dicere eodem fere modo solere. *Taubmann.*

Tentat] Mire tentat, non pugnat. *Servius.*

351 *Fugæ fidens]* Illud respicit quod bella deserit, Junone faciente: vel quia ejus exercitus fugit. *Fugæ* autem figurate dixit, pro 'Fuga fidens.' *Idem.*

Fugæ fidens] Quamvis *Servius* fugæ figurate pro fuga dictum asserat; in Rom. tamen codice fuga est: at fugæ in antiquissimis est Donati Commentariis. *Fido* enim dativum casum minime respuit, teste Prisciano, hoc eodem citato versu; quod verbum tamen ablativo etiam jungi probat. *Pierius.*

Cælum territat armis] Dictum quidem Virgilii gravitati non convenit:

sed perite Dranci hæc data sunt verba, qui tumida oratione inducitur. Unde ei paulo post Turnus dicit, 'Quæ tuto tibi magna volant.' Item, 'Proinde tona eloquio.' Item, 'Ventosa in lingua.' Deinde diximus Drancem librare se ad orationem Latini: unde nunc dicit, 'Et cælum territat armis:' aut quasi vanus et cum ventis movetur: quia audierat, 'Bellum importunum, cives, cum gente Deorum:' id est, contra eos pugnat, qui favore deorum nituntur. *Serv.*

Et cælum territat armis] Ait *Erasm.* Ch. 2. Cent. 4. c. 6. allusum a Poëta ad bellum Gigantum, qui in cælum feroces. Potest. Sed ego potius capio de inani conatu, non de feroci, qualis Gigantum: ideo territat, et cælum, quasi terculamenta nihil possint cælum lædere. *Cerda.*

352 *Etiam]* Hoc loco etiam, pro adhuc: ut Terentius, 'Hunc ego nunquam videram etiam: et mox, 'Unum etiam vos oro, ut me in vestrum recipiatis gregem.' *Servius.*

Mitti Dardanidis dicique] Mitti, scilicet aurum, ebur, sellam, et cætera: dici, de navibus vel agro. Et bene *Dardanidis*, quasi cognatis, et ab origine generis propinquis. *Idem.*

Mitti Dardanidis ducique jubes] Romanus codex, Medicus et alter per vetus in Vaticana Bibliotheca, et aliquot alii, dici legunt. Idque *Servius* admisisse mihi videtur, dum ait, mitti aurum, ebur, et sellam, dici de navibus vel agro, quod scilicet æsilium sit initum, et quod optio ad Æneam pertineat. Idem est in veteri Donati Commentario. *Pierius.*

354 *Adjicias]* Pro adjice. Terentius 'Abeas si sapis.' Quia indecens erat imperatione ad regem loqui. Et bene hic quod honeste Latinus reticuerat dicit, Laviniam quoque ei offerendam. *Servius.*

355 *Egregio genero, dignisque hymenais]* Ergo Turnus videtur indignus. *Idem.*

356 *Æterno fœdere jungas*] Natæ scilicet conjunctione: nam munera et contemni poterant: generis vero conjunctione in æternum pacis fœdera firmabantur. Hoc autem dicto, latenter etiam Latini pudorem exonerat, qui Turno etiam suam promiserat filiam; dicens causam reipublicæ præponderare debere, et propter pacem civium Turno Æneam esse præferendum. *Servius*.

Æterno fœdere jungas] Rom. codex, et aliquot alii legunt *firmes*. Juncta enim semel fuerat, sed non firma fuit: huic igitur errori consulit occurrendum: quanquam id etiam huic sententiæ satisfacit, quod dictum est, 'æterno fœdere.' *Pierius*.

357 *Terror*] *Terror* est proprie qui aliis infertur: ut si dicas, Ille mihi habet terrorem: id est, timendus est. Unde et *terribilis* dicitur. *Metus* autem est quem habent timentes. Sed nunc usurpative *terrorem* pro metu posuit. Nam hoc dicit, Quod si tantum Turnum timemus. Aliene loqui voluit quod turpe esset audienti Latino dicere, ut Turnum timeat. *Servius*.

358 *Ipsum*] Invidiose repetitum pronomen. *Idem*.

Veniamque oremus ab ipso, Cedat] *Asper* hic distinguit: id est, hanc veniam oremus ut cedat: aut si conjuncte legeris, 'Cedat jus proprium regi,' nova erit elocutio, accusativo junctum *cedat*, et *cedat jus proprium*, id est, quod proprium regum est, aut cedat Æneæ. Quod autem hic dixit *cedat*, mox ait 'Pone animos, et pulsus abi.' *Idem*.

359 *Jus*] Ulpiani I. C. error manifestus est ducentis *jus* a *justitia*, cum contra sit: nam a *jure justus*, a *justo justitia*; ut *honestus* ab *honor*, *pigritia* a *piger*. *Cerda*.

Cedat jus] Patiatur Regem ac Patrem uti jure suo, et propria libertate definire ac sequi universa. Germ. Valens, *Cedat*, verbum Juris esse ait, ut *Æn. III.* 'regnorum reddita cessit

Pars Heleno:' quamvis activum illud, hoc neutrum. *Taubmann*.

360 *Quid miscros totiens in aperta pericula cives Projicis*] Quasi viles et abjiciendos: et ingenti pondere universa verba sunt posita. *Servius*.

Cives Projicis] Homines omni charitate amplectendos, ut rem vilem abjicis. *Donatus*.

In aperta] Manifesta; quod non fortis est, sed temerarii. *Idem*.

361 *Latio*] Non uni civitati. *Serv.*
Caput] Principium. Et est antiquum. Quia quivis auctor et princeps rei gestæ, *caput* a veteribus dicebatur. Terentius, 'Nam si hic mali est quicquam, illic huic rei est caput.' Plautus in *Asinaria*, 'Ego caput huic fui argento inveniundo.' *Idem*.

362 *Nulla salus bello*] Plus est quam si spes diceret. *Bello* autem, per bellum. *Servius*.

Nulla salus bello] Ita Isocrates in ea, quæ est de Pace, dixit: τὴν μὲν ἡσυχίαν ὠφελιμωτέραν εἶναι, τῆς πολυπραγμοσύνης: *Utilius esse otium, et cedere in majus lucrum, quam bello tumultuari*. Euripides in *Supplic*. "Ὅσφ τε πολέμου κρείσσον εἰρήνην βροτοῖς: *Quanto pax melior est bello mortalibus*. Et in *Oreste* ait, θεῶν εἰρήνην esse καλλίστην. Contraria sententia Sen. in *Herc*. Fur. 'Omnis in ferro est salus.' *Cer*.

Pacem te poscimus omnes] Te poscimus, qui solus es caussa bellorum: nam Æneas pacem promisit. *Omnes* invidiose, ut et Latinus hoc poscere videatur. *Servius*.

Pacem te poscimus omnes] Enthymema a contrariis, q. d. Te, Turne, qui solus auctor et caussa es bellorum, 'pacem poscimus:' quam Æneas jam promisit, et quam tu dabis, cedendo Laviniam, pacis illud inviolabile pignus. *Taubmann*.

363 *Solum inviolabile pignus*] Id est, Laviniam. Et hoc est quod ait supra, 'Pacem hanc æterno fœdere firmes.' *Servius*.

364 *Invisum quem tu tibi fingis*] Id est, inimicum: et bene, 'Quem tu tibi fingis,' ne ei tanquam inimico minime credatur: et hoc dicit, Non sum quidem inimicus: sed si velis esse, non recuso: nam hoc est 'et esse Nil moror.' *Idem.*

365 *Supplex venio*] Magna nocendi calliditas, qua inimicum summa invidia oneret. *Donatus.*

Supplex venio] Quæsitum verbum ad rem. Nam *ικέρης*, id est, *supplex*, ab *ἴκω*, id est, *venio*. Sic illa, 'Plemyrium undosum, acanthida dumi, capræ carpetis,' et sexcenta in hoc *Vate. Cerda.*

366 *Animos*] Fortem quandam considerationem. *Donatus.*

Pone animos, et pulsus abi] Sumptus sermo a forensibus repulsis. Quo etiam spectavit Ovid. *Amor. Eleg. II.* 'Sæpe repulsus eam:' quod arripuit Propert. *Eleg. II. 4.* nam in re amoris, 'sæpe repulsus eas.' Sed cum Poëta præmittat, 'Pone animos,' dubitabam an esset ductus sermo a tauris victis, cum pelluntur pascuis a victoribus, abeuntque posita ferocitate animi: nam, non dubium, quin Drances respiciat ad fugam Turni e bello, quæ habetur l. x. *Cerda.*

Fusi] Fugati. *Servius.*

367 *Desolavimus agros*] Vel dum occiduntur agricoltores, vel dum coguntur ad militiam: nam legimus, 'Et latos vastant cultoribus agros.' *Idem.*

Desolavimus agros] Nam de solo certabatur, quod factum est desertum. *Donatus.*

Desolavimus agros] Est hoc, quod in VIII. 'vastant cultoribus agros.' Aristid. in Platon. II. *κενήν ἀνθρώπων χώραν*. Pulchre Eurip. in Herc. *ἄλσος ἡρήμωσε*, scilicet Hercules, *nemus viduavit*. Noster l. VIII. 'viduasset civibus urbem.' Ovid. *Metam. I.* desolatas agere alta silentia terras.' Iterum Euripid. in Rheso, *πόλεις ἀνδρῶν ἀγαθῶν ἐκένωσεν*: *vacuefecit urbes viris præstantibus*. Stat. Th. IV. 'Pho-

cida celsam vastat,' quod scilicet *Ξενοφ.* *ἐλλ'. τὴν μὲν χώραν ἐπόρθει*. *Cer.*

369 *Dotalis regia cordi est*] Hoc est, regnum Latini. Sic alibi, 'Non hæc dotalis regia Amata.' *Servius.*

371 *Scilicet, ut Turno contingat regia conjux*] Hæc cum quadam inrisione dicuntur. Et ostendit, hoc nec utile nec honestum esse. *Idem.*

Scilicet, ut Turno] Necessario posita est in fine exclamatio, ut demonstret causæ privatæ ipsius Turni non esse admiscendum publicum periculum. *Donatus.*

Scilicet, ut Turno, &c.] Ab explorato hoc loco Stat. Theb. III. ore Capanei, 'quid vota virum meliora moraris? Scilicet, ut vanis avibus, natoque, domoque, Et thalamo potiare jacens, sileamus inulti?' *Cerda.*

372 *Nos animæ viles*] Lucan. l. V. 'Aut quæ nos viles animas in fata relinquens.' Et l. VII. 'et viles animas perituraque frustra Agmina.' Sunt *viles animæ*, servorum animæ. Certe illud Petronii, 'vilissimo sanguine tutelam placare,' explicat Janus Dousa, 'servili et fugitivorum sanguine.' Et ego firmo. Nam Petron. idem, 'Vilis servus habet regis bona.' *Idem.*

Inhumatu infletaque turba] Atqui sepulti sunt omnes, qui in bello perierant, ut legimus supra. Sed hoc factum est Æneæ beneficio, qui sepulture eorum reddidit socios. Ergo quantum ad Turnum pertinet, insepulti sunt: nam campos sua potestate retinebat Æneas. *Servius.*

373 *Sternamur campis*] Ti. Donatus futuro indicativi *Sternemur* legit, adjecta paraphrasi, per omnes campos jacebimus fusi: locumque hunc eodem tempore repetit in Duodecimo: et ita scriptum est in codice Mediceo. *Pierius.*

Etiam tu] Nunc etiam hortantis adverbium est, ut *cia*. Terentius, 'Etiam responde.' Alias adhuc significat, et est temporis adverbium, ut 'citaz

curtus, etiam arma tenentes.' Alibi pro conjunctione, ut, 'vos etiam gemini,' &c. Ponitur etiam pro *nondum*: Afranius, 'Etiam quidquam egisti.' Apud majores *etiam* consentientis fuerat: quod tamen in his recentibus idoneis auctoribus non invenitur. Nonnulli *etiam tu*, pro *quin tu* tradunt. Servius.

[Vis] Virtus. *Idem*.

374 Si patrii quid Martis habes] Id est, si quid bellicæ virtutis habes: nèque enim a Marte oriundus est: nam patrii et a patre et a patria potest dici. *Idem*.

Aspice contra] Græci has voces ligant, more suo. Nam illi ἀντιδέρκεσθαι, ἀντοφθαλμῆν, ἀντιβλέπειν, ἀντωπῆσαι. Ceterum sententia eadem est cum illa Homericæ Il. xiiii. αὐτὸς ἐναντὶος ἔσταις ἐμεῖο. Plutarchus in Sertor. καὶ τοῦ Σερτωρίου μονομαχῆσαι προκαλουμένου τὸν Μέτελλον. *Cerda*.

376 Exarsit violentia Turni] Ante ardens magis exarsit. Ostendit autem Drancem uti præpostera eloquentia, cum eo tempore manibus et non verbis sit utendum. *Donatus*.

Exarsit violentia Turni] Consequenter, nam *exarsit*; et *violētia* etiam de igne dicitur. Inde in Æn. vii. ad comparandas ejusdem Turni iras utitur locutione deducta a lebeæ æstuante præ vi ignis: deinde, 'Turni violentia,' ut βίη Ἡρακλείη. Sed cur ita furens Turnus? quia, ut ait Eurip. in Androm. Οἱ γὰρ πνέοντες μεγάλα τοὺς κρείσσους λόγους Πικρῶς φέρουσι τῶν ἐλασσόνων ὑπό. *Cerda*.

377 Imo pectore voces] Ut qui diu tacuerit dum audit inimicum. Dicendo autem 'Imo pectore voces,' habitum futuræ orationis ostendit, more suo. *Servius*.

378 Larga quidem semper, Drance, tibi copia fundi, Tum cum bella manus poscunt] Multa sunt sua vi optima, quæ, quoniam per se non possunt vituperari, ab accidentibus vituperantur: ut hoc loco, quoniam eloquentia

per se est optima, eam culpatur ex tempore, dicens, Tunc incumbis eloquentiæ, cum manus bella deposcunt. Et ostendere vult, omnem illam orationem Drancis non consilio, sed timiditate prolata. Sane rhetorice responsurus Turnus, bene capit a Drance, ante enim se defendit, tunc de bello sententiam dicit: et primum hoc dicit; quod eloquens et infirmus sententias de bello audeat ferre, dicendo; 'Larga quidem semper, Drance, tibi copia fundi,' et 'Dum distinet hostem,' &c. Inde pro se agit, per enumerationem ostendens, id falsum esse, quod dicatur victus, 'Iliaco tumidum qui sanguine Tybrim,' &c. Sed objicitur; in futurum spes nulla est: exsecratur omen, 'Capiti cane talia demens Dardanio,' et ex adversariorum persona rem adtenuat, dicendo, 'Extollere vires Gentis bis victæ.' Etiam ille ad rem respondit, quam dixerat Drances, vim se timere: 'Vel cum se pavidum contra mea jurgia fingit,' et, 'Nunquam animam talem,' &c. Dilata autem de singulari certamine quæstione, quasi aliam orationem inchoat, et 'Nunc ad te et tua, magne pater, consulta revertor.' Sed hæc in sequentibus singulatim tractanda sunt. *Idem*.

Larga quidem semper, Drance, tibi] In codicibus aliquot antiquis, 'Larga quidem Drance semper tibi:' quod parvi refert. *Pierius*.

Copia fundi] Notat faciundum, non eloquentem. Nam Varro Ling. Lat. l. v. 'Qui facile fantur, facundi dicti.' A quo Isid. Etym. x. 'facundus dictus qui facile fari possit.' *Cerda*.

379 Patribusque vocatis] Bella penitus ignorans atque formidans, primus es inter senes ad danda consilia. *Servius*.

380 Replenda est curia verbis] Emphasis loquacitatis. *Idem*.

Sed non replenda est curia verbis] Credamus allusum ad veterem paræmiam, οὐ λόγων ἀγορὰ δέχεται Ἑλλάδος,

ἀλλ' ἔργων. Ego credo in tota hac oratione propositum Poëtæ Calabrum ad imitationem lib. II. ubi Paris non dissimili ratione invehitur in Polydamantem, ubi is vocatur φυγοπόλεμος, ἀναλκις. Et ad illum, εὔχεται εἶναι ἄριστος ἐν βουλῇ: et tamen χερεῖονα μήδεα οἶδας. Quamobrem ἀπόσχεο διοτῆτος, μῦνε ἐνὶ μεγάροισι, et καθήμενος: nam οἱ ἄλλοι ἀμφ' ἐμὲ θωρήζονται. Pergit aliis. *Cerda.*

381 *Tuto*] Dativus, an adverbium? ut falso volant. *Serrius.*

Quæ tuto tibi] Ita Charis. I. II. ut sit Adverbium. Turnus, (auctore Pimponio) non vult hic Drancem significare ἀσφαλῶς ἀγορεύειν, id est, ἀπροσκόπως; sed objicere potius illi ignaviam et domi longeque a periculis debacchandi, et deblaterandi in strenuis usurpatam licentiam. *Taubmann.*

Magna volant] Homerus ἔπεα πτερόεντα προσηύδα. *Serrius.*

Magna] Verba superbiæ plena vocat *magna*. Soph. Antig. μεγάλης γλώσσης κόμπους: id est, arrogantis linguæ. Cyprian. de Bono Patient. 'non loquimur magna,' id est, non jactabunda. Inde et μέγα φρονεῖν, non tantum de sensu animi, sed etiam de verbis plenis tumore. Propert. Eleg. I. 5. et Tibull. Eleg. II. 6. hoc sensu uterque 'verba fortia,' id est, superba, uti apparet ab extremo, qui ait, 'Magna loquor: sed magnifice mihi magna locuto Exeunt clausæ fortia verba fores.' Vides, uti explicet *magna verba* esse *verba fortia*. Hos homines λόγους θρασεῖς vocat. Eurip. Phœniss. *Cerda.*

Distinct] Arcet, repellit: nam *distinct* est proprie extra tenet. *Dis* enim separantis est, unde et *diduco* et *distraho* dicimus. *Serrius.*

Dum distinct hostem Agger murorum] *Serrius* quidem *distinct* agnoscit. Sed in veteribus codicibus aliquot 'dum detinet hostis aggere murorum.' Ubi subaudiendum esset *se*, vel quid hujusmodi, ut, 'Accingunt operi,' su-

perius. Apud Priscianum quoque in antiquis codicibus variat ipsa lectio, aliis *detinet*, aliis *distinct* legentibus. Sed reliquum eodem exemplo legitur *hostes agger murorum*, quod in vulgatis exemplaribus *hostem* singulari habetur numero. *Pierius.*

382 *Nec inundant sanguine fossæ*] Apud Priscianum *fossas* accusativo casu legitur. 'Inundo enim,' ait ille, 'modo absolutam, modo activam habere significationem invenitur. Virgilius, Dum det. hostes agger murorum, nec inun. sanguine fossas.' Est enim, hostes replent fossas, vel inundare faciunt fossas. *Idem.*

Nec inundant sanguine fossæ] Sustineri hæc lectio potest. Sed certius est hic debere legi, *et inundant*, postulante hoc sententia. Neque hæc facultas debet censeri Poëtis nova. *Cerda.*

383 *Proinde*] *Pro* syllaba metri causa excluditur. *Serrius.*

Tona eloquio] Non strepitu armorum. *Idem.*

Tona eloquio, solitum tibi] In plerisque codicibus antiquis *solito* legitur. Sed *solitum* receptum, elocutione admodum eleganti. *Pierius.*

Tona eloquio] Sic et Pericles fulminare dictus est: et ἐλασήβροντα ἔπη apud Aristoph. ὥσπερ ὑπὸ βροντῆς ἐλαυνόμενα. *Germanus.*

Meque timoris Argue tu, Drance] Ut, in Bucolicis, 'Cantando tu illum?' *Arguo* autem genitivum regit: ut 'arguo te cædis, insidiarum:' et est de Græco: nam ita dicunt, κατηγορῶ σε φόνον, ἐλέγχω σε φόνου ἢ κλοπῆς. *Serrius.*

Meque timoris, &c.] De hoc genere Ironiæ acrioris, vide Quintil. IX. 2. pag. 504. Simili oratione Thersitæ loquacitatem castigat Ulysses, II. B. *Taubmann.*

384 *Quando*] Siquidem. Et per inrisionem suas in illum confert laudes. *Serrius.*

Stragis Teucrorum] Duo genitivi. *Id.*

Stragis acervos] Ita l. vi. 'confusæ stragis acervum.' Attius ἐπὶ ναυσ. μαχ. Apud Nonium, 'Scamandriam undam sanctam salso obtexi sanguine, Atque acervos alta in amni corpore explevi hostico.' Hos corporum acervos in Xantho Hom. ita Iliad. xxi. στενόμηνος νεκύεσσι. Aliqui in Virg. legunt, 'tot quando cædis acervos.' *Cerda.*

386 *Insignis agros*] Nobilitas, clarificas: nam verbum est *insignio*, et dicit exactorari ejus debere famam, quod de bello judicat virtutis ignarus. *Servius.*

Quid vivida virtus] Id est, tua, vel certe mea. *Idem.*

Vivida virtus] Lucret. l. i. 'vivida vis animi.' Tertull. i. advers. Marcionem: 'Certatis magni possit quid vivida virtus.' *Cerda.*

387 *Licet*] Hac vocula fieri insultantiam amara quadam et ironica concessione, certum est. Inde Ovid. Metamorph. iii. 'Nunc tibi me posito visam velamine narres, Si poteris narrare, licet.' *Idem.*

388 *Circumstant undique muros*] In codicibus aliquot *circumdant*. Sed *circumstant* magis receptum. *Pierius.*

389 *Imus in adversos*] Contra illud, 'illum aspice contra Qui vocat.' *Servius.*

Imus] Præsens ad urgendum. Liv. pari emphasi l. xxvii. 'Quin imus, inquit, ipsi cum equitibus paucis exploratum?' Plaut. Cas. 'Quin imus ergo?' Pari energia Græci. Demosth. in Cherson. οὐκ ἀναστάντες ἤδη πορεύεσθε εἰς Πειραιά; Hom. Iliad. xii. ἵσμεν μαχησόμενοι. *Cerda.*

390 *Ventosa in lingua*] August. l. iii. cont. Academ. c. 7. 'Videatur sane quibuslibet Cicero hic non jocatus, sed inania et ventosa quædam, quod ab ipsorum Græculorum levitate non abhorret, sequi et colligere voluisse.' Sedul. l. ii. 'Ventosa loquendi gloria.' Ab Græcis; a quibus qui lingua tantum pugnat (et luc respicit Maro,

cum ait, 'Mavors in lingua') dicitur γλωττασπίς, ut cui lingua pro clypeo. Ovidius nono Metamorph. dixit, 'Dummodo pugnando superem, tu vince loquendo.' *Idem.*

Istis] Δεικτυῶς. *Servius.*

392 *Pulsus ego*] Quia ille dixerat, 'Pone animos, et pulsus abi:' et agit conjectura: nam hoc vult intelligi; non posse dici merito pulsum eum, qui insequendo hostem bella deseruit: aperte autem hoc dicit; potest merito credi, quod pulsus sit is cujus tot extant trophæa? et rerum commemoratione falsum probat. *Idem.*

393 *Iliaco tumidum Thybrim Sanguine*] Magna pompa effert sua facta: nunc et turbulenta oratione ad mitem redit. *Donatus.*

Crescere Thybrim Sanguine] Est hoc illud l. vi. 'Et Tybrim multo spumantem sanguine cerno.' Dilatat Horat. Od. ii. l. 'Qui gurgēs, aut quæ flumina lugubris Ignara belli? quod mare Dauniæ Non decolorare cædes?' Et od. xii. lib. ejusdem de mari Siculo, 'pleno purpureum sanguine.' *Cerda.*

394 *Cum stirpe*] Occiso enim Pallante, interiit ejus tota posteritas. *Servius.*

395 *Exutos Arcadas armis*] Aut suis, aut ducis: unde per *Arcadas* etiam Pallantem intelligi quidam volunt. *Idem.*

396 *Haud ita me, &c.*] De hac re, Æn. ix. a vs. 672. Et istam eladem Trojanis objicit Mæstheus, ibid. vs. 778. *Taubmann.*

Bitias] Subaudis *ingens*, a consequentibus. *Servius.*

397 *Mille*] Finitus numerus pro infinito. *Idem.*

Sub Tartara misit] Lib. xii. 'Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam.' *Cerda.*

398 *Inclusus muris*] Quem pulsum ille jactabat. *Servius.*

Aggere septus] Sicut supra, 'vestris o cives undique septus Aggeri-

bus.' *Idem.*

399 *Nulla salus bello: capiti cane talia demens Dardanio*] Quotiens argumentum non possumus solvere, aut contraria objectione, aut risu, aut maledicto, ut hoc loco, adversario respondemus. *Cane* autem, pro divina: et bene hic male ominantem *canere* dicit, ut vatem. Quibusdam videtur vulgare convitium, ut est, 'tibi et capiti tuo:': sed honestatem dicto additam per varietatem. *Dardanio rebusque tuis.* Simul eum Æneæ jungendo, vult latenter ostendere proditorem. *Idem.*

Capiti cane talia demens Dardanio] Ab illo *Iliad. II.* Ὁ γέρον, εἶδ' ἄγε νῦν μακτεύεο σοῖσι τέκεσσιν. Geminum illud *Aristoph.* in *Lysist.* τοῦτο μὲν ᾧ γραῦ σαυτῇ κρώξαις. *Aristid.* in posteriore *Sicula*, οἱ θεοὶ δὲ πάντες τρέποινεν εἰς Συρακουσίῳ παῖδας, &c. et in priore, τρέποιτο δ' εἰς ἐτέρους ἢ βλασφημία. Sed hoc jam alias. *Cerda.*

400 *Proinde*] Itaque. Et est ordo: 'Nulla salus bello, proinde omnia magno ne cessa turbare metu:': cætera per Parenthesin dicta sunt: hoc est 'capiti cane talia demens Dardanio,' &c. *Servius.*

401 *Atque extollere vires Gentis bis victæ: contra premere arma Latini*] Hæc est virtus eloquentiæ. *Bis* autem *victæ*, ab *Hercule* et ab *Argivis*. *Arma* autem *Latini* invidiose dixit: nam debuit *mea* dicere. Et hoc ad illud quod ille dixerat, 'jus proprium regi patriæque remittat.' *Idem.*

403 *Myrmidonum procures*] Græcorum principes. Dicit autem *Patroclum* et *Achillem*: nam licet ipsi aliunde fuerunt, tamen *Myrmidonibus* imperaverunt; hæc autem ponit inter impossibilia, et utitur Græco proverbio, ἄνω ποταμῶν ῥέουσι πηγάι. Sic *Horatius*, 'Et ante *Padus* *Matina* Laverit cacumina.' Et sic est modo dictum, ut in quarto, 'Nunc *Lyciæ* sortes, nunc et *Jove* missus ab ipso.' *Idem.*

Tremiscunt] Ut alibi sæpius observatum, in Romano codice, in Mediceo, et veteribus pene omnibus *tremiscunt* legitur, media syllaba per e vocalem secundam notata. Eadem enim analogia, *tremor*, *pavor*, *calor*, *tremebam*, *pavebam*, *calebam*, *tremesco*, *pavesco*, *calesco*, *bam* in *sco* mutata. *Pierius.*

Phrygia arma] Quasi, nulla. Nam *Phryges* mollissimi habitus. Dixi jam *IX.* et alibi. *Cerda.*

405 *Retro fugit Aufidus undas*] Quod est contrarium. *Aufidus* autem *Apuliæ* fluvius est, juxta *Canusium* civitatem, cadens in *Adriaticum* pelagus. *Servius.*

Annis et Hadriacas, &c.] Ponit hoc inter impossibilia: et alludit (auctore *Servio*) ad illud *Euripidis*, ἄνω ποταμῶν ἱερῶν χωροῦσι πηγάι: quo quippiam præpostere fieri significamus. Vide *Adag.* 'Sursum versus sacrorum fluminum fontes feruntur:': Tò et, sic positum, ut *Æn. IV. 377.* 'Nunc *Lyciæ* sortes, nunc et *Jove* missus ab ipso.' *Taubmann.*

406 *Vel cum se pavidum contra mea jurgia fingit*] Contra illud quod ait, 'Det libertatem fandi, flatusque remittat:': nam hoc dicit; Timorem suum naturalem invidiose in meam causam retorquet, ut meæ præsentiae, non illius naturæ, quod timet, esse videatur: hoc est enim quod plenius iterat dicens, 'et formidine crimen acerbat,' id est, quam simulat. *Serv.*

Vel cum se pavid.] Cum artifex sceleris simulatione formidinis accusationem suam exasperat. Vide *Quintil. IX. 3.* *Taubmann.*

407 *Artificis scelus*] Nam sceleratorum est simulare formidinem. *Serv.*

Acerbat] Nomen sine verbi origine: non enim facit *acervo*. *Idem.*

Formidine crimen acerbat] In *Oblongo* codice, in *Mediceo*, et quibusdam aliis admodum vetustis *acervat* legitur per *v* digammon: forte ut *Soriten* argumenti speciem, qua plu-

rimum utuntur oratores, inmutat. Sed enim *acerbat* per *b* mutam cum Statio Virgillii metaphraste convenit, 'facinusque relatu Asperat Iliacum.' Et apud Claudianum, 'Crimenque feri rectoris acerbat.' Præterea Ti. Donati paraphrasis *acerbat*, legendum ostendit: tametsi ætatis vitio, *v* consonantem *b* literæ sono proferentis, *acervat* in ejus antiquo codice scriptum est. Ait vero, 'Quale illud scelerati commentum, videlicet timorem fingere, accusationes duras exercere. *Durum* enim cum *acerbo* congruere videtur, ut *mollia* etiam *mitia* nuncupamus.' *Pierius*.

408 *Animam talem*] Id est, *ψυχὴν οὐτιδανόν*, ut loquuntur Græci, *nullius pretii animam*. Plutar. in vita Aristidæ vocat, *ἐπὶ σάμασι μαλακοῖς ψυχὰς ἀνάνδρους*. Inde statim, 'habitet tecum, et sit pectore in isto,' id est, in molli corpore mollis anima. Et Calab. libro secundo dixit, *Οὐδέ σοι ἐν στέρνοισι πέλει μενεδήϊον ἦτορ, Ἄλλὰ δέος καὶ φύξα*. *Cerda*.

409 *Amittes*] Cum Turnus nolit inquinari vili sanguine, pertinent ad hunc locum versus Phædri in fabella, ubi cum aper vellet irruere in asinum, tamen iram repressit: 'Aper cum vellet facere generosum impetum, Repressit iram: et facilis vindicta est mihi, Sed inquinari nolo ignavo sanguine.' Quem ad locum Ritter. conjungit Guntherum de leone ita loquentem, 'spernitque minore Tingere cæde genas, et vili sanguine pasci.' Et tu poteris Epigrammata aliquot Martialis de leone et lepore, illud imprimis, cujus initium, 'Quid nunc sæva fugis,' &c. *Idem*.

Habitet tecum, et sit pectore in isto] Pessima anima habitat in membris congruis: nam talem pessimam accipiamus, quam nefas est perire mea dextra, quæ non inertes, sed quæ viros fortes tantum consuevit occidere: et hoc ad illud, 'Licet arma mihi,' &c. *Servius*.

410 *Nunc ad te, &c.*] Tale quid Lu-

cill. 'Nunc ad te redeo, et quæ res me impendat, agatur.' *Cerda*.

Nunc ad te, et tua, magne pater, consulta revertor] In Romano cod. et aliquot aliis antiquis, *magna* legitur, quippe consulta, quia de summa belli et pacis agebatur. Sed omnino *magne pater* Ti. Donatus legit. Ut vero quantum amiserimus detestabili ejus facinore, qui tam docta commentaria mutilavit, aspicere unusquisque possit; quæ super hoc loco ille scripserit, apponere non gravabor: *Nunc ad te et tua magne pater consulta revertor*. Ex oratione turbulenta, quam pro ratione personæ protulit, ad mitem adque humilem repente conversus est, vel quia cum rege constituerat loqui, vel cum eo, quem socerum esse cupiebat. Plus tamen ostendit se socero deferre, quam regi, dicendo, *magne pater*: alioqui diceret, *magne rex*. In ipsa tamen tranquillitate sermonis, est quædam consiliorum Latini et dispositionum occulta vituperatio. Nunc ad te, ait, magne pater redeo, et ad consulta tua: *pater* videtur dixisse, quasi honorificentiae loco, utpote qui loquebatur ut gener, ut ostenderet, quod diximus, plus socero deferre, quam regi. Sed alia loquentis intentio est. Summa enim dispositionum displicebat Turno. Denique post appellationem patris secuta est propositio, qua ostendit se de illius consiliis tractaturum, ut ostenderet improvidum patrem. Ergo appellatione *magni patris* irrisionem induxit obliquam, quasi diceret: qualis pater es, qui non recte consulis filiae tuæ? Qualis pater, cui suum est facile, ut missa affinitate civis, nudo, peregrino, naufrago, filiam tuam dare festines? Hæc Ti. Donatus: neque pauciora desunt in locis aliis toto opere, ubi super ingeniosissimi Poëtæ artificio sit latius declarandum. Quod vero hæc habuerimus, benignitate Camilli Portii factum est, qui integra hujus Auctoris commentaria in duos ultimos Æneidos

libros mihi videnda officiosissime concessit: plura daturus, nisi per Bibliotaphos quosdam suppressa essent reliqua. *Pierius.*

Consulta revertor] *Consultor* est qui consulit: *consultus* qui consulitur: *consultum* vero, res ipsa de qua quis consulitur. Bene ergo *consulta*, de quibus consulis. *Servius.*

411 *Si nullam nostris ultra spem ponis in armis*] Insinuatione utitur, id est, callido et subtili aditu ad persuadendum: vult enim dicere, melius esse interire, quam pacem rogare; quod quia aperte non audet, latenter et paulatim ad hoc serpit. Namque inter *principium* et *insinuationem* hoc interest; quod *principium* est aperta rei emunctio; *insinuatio* autem, ut diximus, est callida et subtilis oratio. *In armis* autem, aut meis, aut Latinorum omnium generaliter. Et *ultra*, modo tempus significat, alias locum. *Idem.*

412 *Si tam deserti sumus*] Si ita valde: et hoc propter Diomedem, qui solus negavit auxilia. Ergo *deserti* ab auxiliis accipiendum. *Idem.*

Et semel agmine verso] Ad Turni mentem, et Maronis cursum mire quadrant verba ducis Dercyllidæ apud Xenoph. Anab. l. iv. *ἔστι δὲ οὐχ ὁπῶς ἔχον καὶ τῇ ναυμαχίᾳ ἐκπαθήθημεν οὐδὲν ἔρα ἔτι ἐσμέν.* Tu reliqua. *Cerda.*

413 *Neque habet Fortuna regressum*] Omnia quæ sibi possunt objici, ponit, sed cum solutionibus suis: nam et fortuna non est immutabilis: et qui semel pellitur, iterum in prælium potest reverti: et ab auxiliis non sunt penitus destituti: et in ipsorum exercitu est adhuc plurimum spei. Est autem syllogismus. *Servius.*

Nec habet Fortuna regressum] Pluribus in antiquis exemplaribus *neque*. *Pierius.*

414 *Oremus pacem*] Argumentum ab honesto. *Servius.*

Dextras tendamus inermes] Felicitatem rei verbis expressit. *Idem.*

Dextras tendamus inermes] In Romano codice, in Mediceo, et aliis veteribus, *inertis* legitur. Quamvis vero *inertis* in Donati etiam commentario legatur: ejus tamen sententia *inermes* legendum ostendit, vel *inertis* idem significare, dum ait, 'Orandum videlicet pacem, et inertes dexteræ esse tradendas, ironicis positum, quasi re vera oranda esset pax, et adjicienda ignavis virtus, et quæ in hostis jugulum armatæ esse debuerant, inertes ad eorum genua dexteræ verterentur.' *Pierius.*

Dextras tendamus inermes] Quippe supplices arma deponebant, quibus nudi se victoribus dedebant. Liv. l. xxviii. 'Patefacta repente porta frequentes ex oppido sese ejecerunt, scuta præ se tenentes, ne tela procul conjicerentur; dexteræ nudas ostentantes, ut gladios abjecisse apparet.' Julius Civil. ii. 'Tum hostes turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, Deorum ira perculsi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis sese porta foras universi proripiunt.' Inde Æn. i. 'Tendentemque manus Priamum conspexit inermes.' Id est, nudas armis. Id potius placet ex habitu hoc supplicum, quam illud Serv. id est, 'sine sceptro.' *Cerda.*

415 *Quamquam o, si solitæ quicquam virtutis adesset*] Non se inertiae arguit: sed queritur de virtute omissa per negligentiam. Et videtur voluisse dicere, Si solitæ quicquam virtutis adesset, nunquam ad hoc cogeremur: sed reliquit. O autem, dolentis est exclamatio, et intelligimus immoratam esse illie ejus orationem: nam exarsit dolore, quia aperte non potuit dicere moriendum potius esse, quam hostes rogandos: quod tamen dixit conferens se ad alias personas, et laudans eos quibus contigit perire ne ista conspicerent. Et servavit viri fortis personam, ut pœnituerit cum dixisse, 'Oremus pacem.' *Serv.*
Quamquam, o] Budæus in Comm.

pag. 1289. ait, hoc loco particulam *quamquam* non esse adversantem, sed figuratam, ut illud Gazæ reddentis ex Cicerone, *καὶ τοὶ θεοὶ πάντα γαθοὶ*: *Quamquam o Dii boni*. Sed aptius certe est, ut adversantem putemus, dolet enim se dixisse, ‘inermes dextras tendamus.’ *Cerda*.

Quamquam ο] Ἀποσιώπησις, et affectum hæc continent. Atque in particula ο immoratur ejus orationem esse intelligimus. Vide Macrobi. l. iv. c. ult. Servavit autem viri fortis personam, ut pœnituerit eum dixisse, ‘Oremus pacem.’ *Taubmann*.

Si solita quicquam virtutis adesset] Cum sententia sit, si esset virtus, non esset desperatio, quadrat in hunc locum sententia Euripid. in *Furent*. Οὗτος δ' ἀνὴρ ἄριστος, ὅστις ἐλπίσιν Πέποιθεν αἰεί· τὸ δ' ἀπορεῖν ἀνδρὸς κακοῦ. *Cerda*.

416 *Ille mihi ante alios*] Utrum generaliter ille pro quicunque occubuit accipiendum est, an Mezentius? *Serv.*

Ille mihi ante] Multi de Mezentio intelligunt. *Donatus*.

Fortunatusque laborum] Sicut, ‘Lætatus laborum:’ et est Græcum, εὐτυχὴς τῶν πόνων. *Servius*.

Fortunatusque laborum] Hellenicum: ut statim, ‘egregiusque animi:’ et in II. ‘fidens animi.’ *Cerda*.

417 *Egregiusque animi*] Figurete dixit. *Servius*.

Tale videret] Vel hostes rogare: vel quod latenter insinuat, tradi alteri sibi ante desponsam. Ideo et media dicta, quoniam res ejus agebatur, ne quid tale videret, posuit: quis enim eum ferret dicentem moriendum potius, quam de nuptiis ejus mutandum? *Servius*.

418 *Procubuit moriens*] Quasi intelligat, non victum, sed sua voluntate cecidisse. *Donatus*.

Semel ore momordit] *Semel*, cito, confestim: id est, qui tota mortis celeritate consumptus est, quasi nihil ultra passurus. Vulnerati autem solent vel terram, vel arma mordere,

ne dolorem eorum indicet gemitus. Lucanus de Pompejo, ‘timuit ne quas effundere voces Vellet, et æternam fletu corrumpere famam.’ *Servius*.

Et humum semel ore momordit] In Romano codice, *simul* habetur, ac si dicat, simul atque procubuit, humum indidentem momordit. Est apud Servium interpretatio, *cito, confestim*: id est, qui tota mortis celeritate consumptus est. Videtur tamen *semel* quid eruditius præ se ferre, neque id diversum quicquam ab hac sententia significat. ‘Hic vero Poëtā laudat fortunam viri fortis,’ ait Donatus: ‘et non dicit nomen: omnes tamen *Mezentium* sentiunt, qui cum sua felicitate procubuit.’ Non præteribo in antiquis aliquot codicibus *memordit*, augmento syllabico, per *e*, Græcorum more, posito: de qua geminatione plura Gellius. *Pierius*.

Et humum semel ore momordit] Ita Æn. x. 482. de Pallante: ‘Et terram hostilem moriens petit ore cruento:’ ubi mors in juvene difficilis indicatur. Scholiastes vetus Homeri putat hoc fieri, propter indignationem stomachumque, itemque dolorem vulnerum, &c. Vide Scalig. Poët. III. 1. et P. Victorium xxix. 17. *Taubm*.

419 *Adhuc intacta juventus*] Non quæ pugnavit, sed de qua adhuc delectus habendus est. *Servius*.

420 *Urbes Italæ*] Quia Diomedes peregrinus fuerat: nam hoc dicit, Habemus robur Italum, non Græcum militem, inertem et dissolutum. *Id.*

Supersunt] Superabundant, adsunt ultra quam bella deposcunt. *Idem*.

421 *Sin et Trojanis cum multo gloria venit Sanguine*] Mire agit, post confirmatas partes suas, Trojanorum integras vires imminuens. Quid enim proderat dixisse, quod superessent Latinis auxilia, si etiam et Trojanorum integræ vires esse probarentur? Ergo ‘cum multo gloria venit Sanguine,’ ac si diceret: Non est judicanda victoria, quæ per immensa detrimen-

ta contingit. Unde laudat Sallustius duces, qui victoriam incruentato exercitu reportaverunt. *Idem.*

422 *Sunt illis sua funera*] Id est, Trojanis. Legitur et illi: et aut *Æνεια* intelligimus: aut adverbium loci est pro *illic*: ut in secundo, 'Patet isti janna letho,' pro *istic*. *Idem.*

Sunt illis sua funera] In Romano codice legere est *suntque illis*. Et id quidem longe venustius. *Pierius.*

Sunt illis sua funera] Germanus ait, innui pugnam illam, quam ἀγχώμαλον vocant Plutar. et Thucyd. id est, *parem, dubiam, ancipitem*. Ego in Demosthene vidi (locus non subit) μάχην ἀντίρροπον. Et Joseph. Bell. Judaic. 1. 8. πολέμου ῥοπὰς dixit, ut Quintil. Declam. 315. 'momenta victoriæ.' Hi omnes intelligunt pugnam contrario veluti appensam pondere. *Cerda.*

Parque per omnis Tempestas] Sic alibi, 'Quanta per Idæos sævis emissa Mycenis Tempestas ierit campos:' nam bello crebro comparat tempestatem. *Servius.*

423 *Indecores*] *Decor decōris* facit, sicut auctor auctoris: decus decoris, pecus pecoris: similiter facit in compositione, *indecor indecoris, indecus indecoris*. Ergo in neutro, *co* brevis est, in masculino producitur. Unde apparet Systolen fecisse Virgilium; nam *indecores* nominativus est pluralis a masculino, ab eo quod est *indecor*: nam non potest *hic indecus* facere, neutrum enim *us* terminatum, masculinum ex se facit. Aut certe dicamus *indecores*, declinationem esse, cuius nominativus singularis non invenitur. *Idem.*

In limine primo] Quasi in ipso initio et aditu infelicitatis; et ad illud respexit quod supra dixerat, 'Et semel agmine verso Funditus occidimus.' *Idem.*

In limine primo] Vixdum inito bello. Vide Adag. *Taubmann.*

424 *Cur ante tubam tremor occupat artus*] Adducit. *Erasm. Chil. 2. Cent.*

8. c. 69. versum hunc Maronis in speciem Proverbii, sed nulla re dicit. Posset Nonnum adjungere, ita loquentem ad rem hanc l. xxx. Πῇ φεύγεις Διόνυσε, τί σοι φόβος ἀντὶ κυδοιμοῦ; Posset et Euripidem in Bacch. Φόβος διεπτόησε, πρὶν λόγῃην θίγειν. Pulcherime de ignavis dixit Claud. Eutrop. 11. 'jam signa tubæque Mollescunt, ipsos ignavia fluxit in enses.' Germanus ait, fieri allusionem ad illud Phylarchi, quod Plutar. commeminit, et Eustathius in Il. xxi. Extremi verba hæc sunt: Φύλαρχος ἔσκωψέ τινα ὡς ἀπόλεμον, εἰπὼν παροιμιωδῶς τὸ, πολεμίας σάλπιγγος οὐδ' ἐν ὑπνοῖς ὑπομένων ἀκοῦσαι. Demum huc allusum a Juven. Sat. 1. 'tecum prius ergo voluta Hæc animo, ante tubas; galeatum sero duelli Pœnitet.' *Cerda.*

425 *Multa dies*] Illi rei vehementer incumbit, quia dixerat, 'Neque habet fortuna regressum:' dicens fortunam tam labores quam felicitatem pro temporis qualitate mutare. *Diēs* autem, tempus. Quidam sane non *dies multa* accipiunt, sed 'multa retulit in melius et varia,' cui non ut ipsum varium sit, sed ut fortuna ejus. *Servius.*

Multa dies, &c.] Ab Enn. qui *Annal. 7.* 'multa dies in bello conficit unus, Et rursus multæ fortunæ forte recumbant, Haudquaquam quempiam semper fortuna secuta est.' Eurip. in *Cedip.* ἡμέρα μεταβολὰς πολλὰς ἔχει. *Heliod. Hist. Æth. 1. 1.* tractat locum hunc; sententia ejus est, diem unum intermissum plurimum conferre ad maximas mutationes. *Hecuba* apud Eurip. τὸν πάντα δ' ὕλθον ἡμᾶρ ἐν μ' ἀφείλετο. *Nazianz. Orat. 43.* μία ῥοπή καιροῦ (φέρει) πολλὰς πραγμάτων μεταβολάς. *Pind. Ist. Od. 3.* ad finem: Αἰὼν δὲ κυλινδομέναις Ἀμέραις ἅλλ' ἅλλοτ' ἐξάλλαζεν. *Theoc. eid. 4.* Θαρσεῖν χρῆ, φίλε Βάττε, τάχ' αὖριον ἔσσετ' ἄμεινον. Ad mentem Poëtæ omnino *Liv. 1. xlii.* 'Multa diem tempusque afferre posse, quibus non amissa modo recuperare, sed ti-

mendus ultro his esse, quos nunc timere posset.' Et Plin. VII. 40. qui elegantissime, 'alius de alio judicat dies.' *Cerda*.

Variusque labor mutabilis ævi] In Romano codice, et aliquot aliis *varii* legitur, ut sit *varii ævi*. In aliquot *bellique labor*. Sed omnino melius *variusque labor*. *Pierius*.

Rettulit in melius] Græci, εἰς τὸ λῆστον ἐμβιβάζειν, et μεθιστάναν εἰς τὸ φέρτερον τιθέναι· εἰς τὸ βέλτιον τρέπειν· εἰς ἀγαθὰ μεταβιβάζειν. Plato etiam dixit, ἐπὶ τὸ βέλτιον μεταβολάς. Sic Plaut. Epid. 'referre in spem.' *Cerda*.

426 *Alterna Fortuna*] Expressere voluit Græcam vocem ἄλλοπρόσαλλος, quod *Fortunæ* et *Martis* est epitheton: ita Fabric. et Turneb. XIV. 13. Et notat Macrobr. VI. 2. hæc ab Ennianis formata, Annal. I. VIII. *Taubmann*.

427 *Lusit*] Decepit: ut, 'Quid natum totiens crudelis tu quoque falsis ludis imaginibus?' *Servius*.

Lusit] Græci de fortuna παίγνιον, καὶ παίξιον. De ea Horat. 'Ludum insolentem ludere pertinax.' Sidon. ep. II. 1. 'Mihi videtur quasi præscia futurorum luisse fortuna.' Eurip. in Supp. τρυφᾷ δ' ὁ δαίμων: quasi homines voluptati sint fortunæ, ut cum quibus lusit. Ita etiam Aristides in 2. Platonica expendit, dici a Platone hominem esse θεοῦ παίγνιον, quia videlicet, πάντα ἐναλλάξ περιέρχεται. *Cerda*.

Et in solido rursus Fortuna locavit] Subaudis, et multos: nam in solidum revocavit oppressos, et paulo ante derelictos: lusit vero, et decepit felices. *Servius*.

In solido rursus Fortuna locavit] Sym. I. 42. 'Nunc habitum lætiores mentibus suadeamus, quando Paulinæ nostræ valetudinem rursus locavit in solido pax Deorum.' Est in solido, idem quod restituit omnimodæ felicitati. Sidon. in epist. 'etiamsi ex

solido poëma displiceat,' id est, omnino, in totum: et idem Symm. I. 51. 'Dii salutem Reip. in solido locent.' *Cerda*.

428. *Non erit auxilio nobis Ætolus et Arpi*] Redit ad rem: quia occurrebat, Sed negantur auxilia. *Ætolum* autem dicendo, ejus vires ex Græcæ gentis commemoratione debilitat, ut ostendat plus esse in Messapo ac Tolumnio, si Diomedes et infelix et alienus finibus commemoraretur. *Servius*.

429 *At Messapus erit, felixque Tolumnius*] Bene duo junxit quæ quæruntur in bello, fortitudinem et felicitatem. Nam de Messapo jam legimus, 'Quem neque fas igni cuiquam, nec sternere ferro.' Utrumque autem contra Diomedem dicit, quem dicendo Græcum, inertem significavit. Infelicitatem ejus supradicta legatorum verba testantur. Opportune ergo hic *felix*, quod Diomedem nec post victoriam contigit. *Idem*.

Messapus] Ab hoc fortasse dicta pars quædam Apuliæ *Messapia*. Lege Polyb. I. III. ut et pars altera ejusdem Apuliæ *Daunia*, ab avo Turni Dauno, ut commeminit idem Scriptor. *Cerda*.

430 *Nec parva sequetur Gloria*] Lip-totes figura, minus dixit enim quam voluit: nam hoc significat: Latina pubes celerrime victoriam adipiscetur: quam vix Græci post decennium sunt adepti. *Servius*.

432 *Est et Volscorum egregia de gente Camilla*] Ut in septimo, segregat eam a virorum multitudine, et quoniam a sexu non potest, laudat ex gente. Et vult ostendere de viris amplius sperandum, si et fœmina dimicaret: aut ut Dranci exprobraret, puellam non metuere Trojanos, quos Diomedes timeret et Drances. *Idem*.

433 *Agmen agens*] Ita et Cal. I. II. de Memnone, ἄγων φῶλα λαών. Signate vero *agmen agens*, indicans ety-

mon: nam *agmen* proprie est, quod in via, ab *agendo* dictum. *Cerda.*

Florentis ære] Vid. Not. Æn. vii. 801. *Taubmann.*

Catervas] Præclare, tum quia in re militari plerumque dicebantur *cater-væ* de Barbaris, quales tum Volsci: tum quia de cataphractis, et hos inducit Virgilius. Primum firmat Tacitus l. iv. 'Barbari catervis decurrentes:' et Ammian. l. xix. 'Barbarorum mori obstinatorum catervis semet (exercitus) immerisit.' Vegetius clare rem notat ii. 2. 'Celtiberi, pluresque Barbaricæ nationes catervis utebantur in prælio.' Idem notat Sallust. in Jugurth. ubi de Numidis *catervas* dicit. Est hoc, quod Tacit. Ann. iii. etiam de Barbaris, 'per globos incursaret.' Alterum Amm. l. xxv. 'Erant autem omnes catervæ ferratæ, ita per singula densis laminis tectæ, ut juncturæ rigentes compagibus artuum convenirent, humanorumque vultuum simulacra, ita capitibus diligenter aptata, ut,' &c. *Cerda.*

434 *Quod si me solum Teucri in certamina poscunt*] Quia audiit, 'Illum aspice contra Qui vocat:' etiam utitur ductu, nam oblique promittit se singulari certamine dimicare velle, cum nolit. Similiter etiam in duodecimo agit, dicens inrisorie, 'Sedent spectentque Latini.' *Servius.*

Quod si me solum Teucri] In antiquis aliquot exemplaribus *quod si me Teucri solum* habetur, structura aliquanto elegantiore. *Pierius.*

Quod si me solum] Ductum ab illo Iliad. iii. Νῦν δ' αὖτ' εἰ με θέλεις πολεμίζειν, ἥδ' ἐ μάχεσθαι, Ἄλλους μὲν κἀθισον Τρῶας, καὶ πάντας Ἀχαιοὺς. *Cerda.*

435 *Idque placet, &c.*] Hinc apparet eum nolle pugnare: Si placet, inquit, vobis hoc fieri quod hostis postulat, 'tantumque bonis communibus obsto,' et in tantum obsum commodis publicis, ut nisi solus dimicavero,

concidat universa respublica: et imputat tanquam hoc faciat, quod pro omnibus facturus est. *Servius.*

436 *Non adeo*] Non multum: nam verecunde dicit aduetam manibus suis esse victoriam. Et bene *manus*, per quas fit ipsa victoria: et contra *manus dare* dicuntur, qui dedunt se victi. *Idem.*

Adeo] Hanc consecutionem vocum ut elegantem observat Godesc. Ita Terent. And. 'Vultu adeo modesto, adeo venusto, ut nihil supra.' Horat. 'Nemo adeo ferus est, ut non mitescere possit.' *Cerda.*

437 *Tanta pro spe*] Ut solus dicar servasse rempublicam: vel spe matrimonii. *Servius.*

438 *Ibo animis contra*] Ac si diceret, Si desunt corporis vires. Commendat autem gratiam certaminis; ne invitus videatur adduci. *Idem.*

Vel magnum præstet Achillem] Et præsto illum, id est, melior illo sum, et præsto illi dicimus. Cicero in Cæsarianis, 'Tanto ille superiores vice-rat gloria, quanto tu omnibus præstisti.' *Idem.*

Vel magnum præstet Achillem] Id est, superat. Stat. Theb. iv. 207. 'Argolicasque habitu præstabo maritas.' Ita et Nic. Heinsius ex vet. codd. legit apud Ovid. Met. iv. 630. 'Hic hominum cunctos ingenti corpore præstans.' Sallustius cum dativo jungit, statim in principio Bell. Cat. 'Omnis homines, qui sese præstare student cæteris animalibus,' &c. *Emmeness.*

439 *Vulcani manibus paria induat arma*] Bene addidit *paria*: nam etiam Æneas habuit arma Vulcania. Et mire, quasi falsum sit Æneam habere arma Vulcani: licet possumus dicere quod hoc Turnus ignoret; quod tamen non valde idoneum comprobatur. *Idem.*

440 *Vobis animam hanc socerque Latino*] Bene sibi et favorem conciliat populi, et a soceri nominis præ-

judicio Latini implicat voluntatem. *Idem.*

441 *Turnus ego*] Quem Drances contemnit. *Serrius.*

Ulli veterum virtute secundus] *Dici-mus et secundus illi, et secundus ab illo. Idem.*

442 *Devovi*] Qualitas ista verborum miserationem potius, quam pug-naturi audaciam demonstrat. *Don.*

Devoveo] In antiquis codicibus *de-vovi* est, præterito tempore, quod agnoscit Donatus. *Pierius.*

Animum Devoveo] Alludit ad ritum devovendi, de quo Livius l. viii. sub initium: ubi P. Decius pro exercitu se Diis manibus devovet. Vide Formulas Brisson. l. i. *Taubm.*

Solum Æneas vocat] Contra illud, 'illum aspice contra, Qui vocat.' *Serrius.*

443 *Nec Drances potius, sive est hæc ira deorum, Morte luat: sive est virtus et gloria, tollat*] Sensus quidem datus obscure, sed facilis, et qui de usumquam recedat. Nam ita irati dicimus: Abeat, nec bonis meis nec malis rebus intersit: nolo sit aut meæ parti-ceps gloriæ, aut in me invidiam ex infelicitatis communiōe commoveat. Sicut nunc de Drance dicit, 'Sive est hæc ira Deorum, morte luat:' id est, Si periturus sum, nolo invidiam sustinere, si Drances forte pariter moriatur.' Si vero me virtus et gloria comitabuntur, nolo ignavus felicitatis alienæ sit particeps, si dum meis pugnat auspiciis, forte superaret. Alii sic accipiunt: *Sive est hæc ira Deorum*, uter, inquit, eventus ex hac pugna sequetur, vel ira Deorum si vincar, vel gloria si vicerō, mihi potius quam Dranci adscribatur. Alii sic: Nec Drances potius, si pere-undum est, ira Deorum pereat, aut, si vincendum est, gloriam consequatur. *Idem.*

Tollat] Sic et tollere palmam et præ-mium, pro capere, ut et Græci *πλεην αἰρεσθαι*. Videtur autem hic mihi

Delph. et Var. Clas.

Maro illud Homeri Il. K. respexisse: *ὅστις κεν τλαίη, οἱ τ' αὐτῷ κῆδος ἔροιτο* ubi Eustathius, *οἱ τ' αὐτῷ κῆδος ἔροιτο* ἡγουν, ἑαυτὸν κυδαίνει· ἐνθα τὸ, ἔροιτο, ὑψωτικὴ λέξις οὕσα οὐρανίου τινὸς καὶ αὐτῇ κῆδους ἐστὶν ἐνδεικτικὴ. Sic et athle-tæ ἀρνεσθαι τὰ ἄλλα dicuntur, *τον-τέστι, ἄλλα λαμβάνειν. Germanus.*

445 *Illi hæc inter se*] Aut commu-niter Latini, aut Drances et Turnus. *Serrius.*

446 *Castra Æneas aciemque movebat*] Id est, ducebat exercitum: ut, 'Nos castra movemus.' Lucanus, 'Brundi-sium decimis jubet hanc attingere castris,' id est, decima deductione. *Idem.*

447 *Tecta tumultu*] Notat Erythræ-us, vocem *tumultu* præcedere ut pluri-mum in hoc Poëta, *ta* vel *te* finitam dictionem: ut fiat veluti conflictatio quædam. *Taubmann.*

449 *Instructos acie*] In Oblongo instructosque. Sed omnino *que* vacat. *Pierius.*

451 *Turbati animi*] In antiquissimo codice Romano legere est, *turbati animo*. Sed *turbati animi* nescio quid majus habet. *Idem.*

452 *Arrectæ stimulis haud mollibus iræ*] Inf. in hoc lib. vs. 728. 'stimulis haud mollibus incitat iras.' Arnob. l. vii. 'stimulis exagitantur irarum:' et *arrectæ iræ* ait, ducto sermone ab equis, qui stimulatī arrigunt aures, corpus, sensus. *Cerda.*

453 *Arma manu*] Nam præter vo-cem, gestum etiam flagitantis expres-sit: nec est superfluum *manu*, ut qui-dam volunt. *Serrius.*

Fremet arma juvenctus] Expetit: et absolute, id est, fremebant arma: et militaris vox est. *Idem.*

454 *Mussant*] Modo queruntur. *Id.* *Mussant*] Id est, queruntur, ut *Serv. μύζουσι*: vs. 345. *Taubmann.*

455 *Dissensu vario*] Alii enim Tur-ni dicta, alii Dranceis probabant. *Serrius.*

Dissensu magnus vario] In antiquis

omnibus, structura hæc est: 'clamor Dissensu vario magnus se tollit in auras.' *Pierius*.

456 *Haud secus, atque in luco*] Hæc vocum consecutio est etiam in *Salust. Jugurth.* 'haud secus, atque in mari.' *Cerda*.

457 *Piscosore amne Padusæ*] *Padusa* pars est *Padi*. Nam *Padus*, licet unus sit fluvius, habet tamen fluentia plurima, e quibus est *Padusa*, quæ quibusdam locis facit paludem, quæ plena est cygnorum. Alii *Padum* tribus fontibus nasci dicunt, ex quibus sumpsit vocabulum *Padusa*, qui diffusus in modum stagni in amnem digeritur: nam ideo 'per stagna loquacia.' Alii partem fluminis *Padi* in quam descenditur fossa. *Valgius* in *Elegis*, 'Et placidam fossæ qua jungunt ora *Padusam*, Navigat *Alpini* flumina magna *Padi*.' Cæterum illud incongruum est, *Padusam* fœminino genere juxta veteres *Padum* dictum. *Titinius* in *Setina*, 'Vidistin' *Tiberim*? vidi, qui illum derivet beaverit agrum *Setinum*.' *Servius*.

Piscosore amne Padusæ] Ita *piscoso amne*, ut *Hom.* "Ἰλλω ἰχθυόεντι. Ita vero, *amne Padusæ*, ut *vis Herculis*, pro *Hercule*. Sic *Iliad.* xxiii. μέγα σθένος Ἡερίωνος, et post pauca, Λεοντήος κρατερὸν μένος: *magnum robur Eetionis*, fortis virtus *Leontei*, pro *Eetione*, et *Leonteo*: et adhuc inf. βίη Τεύκροιο ἄνακτος, *vis Teuceri regis*. Sed quid *Padusa*? *Plin.* iii. 16. de *Pado* loquens ait, 'Angusta fossa *Ravennam* trahitur, ubi *Padusa* vocatur.' *Padusa* ergo, idem qui *Padus*; tantum ubi est angustus, *Padusa* dicitur, forma diminutive. *Polyb. Hist.* i. ii. discriminat a *Pado*, ubi de Consulibus Romanis loquens, διέβησαν εἰς τὴν τῶν Ἰσθμίων γῆν, κατὰ τὰς συνήεις τοῦ Παδῶα καὶ Πάδου ποταμοῦ: *Trajecerunt in terram Insulbrum, qua Padusa et Padus confluunt*. Nam *Παδῶαν* *Polybii Padusam* reddit *Casaubon*. et alii. Vide *Geographos*, et *Servium*

Danielis. Cerda.

458 *Per stagna loquacia cygni*] In quibus habitant cygni loquaces. *Rauci* autem τῶν μέσων est: nam modo canoros significat, alias voces pessimas. *Juvenalis*, 'rauci *Thesēide Codri*.' Sicut *venenum* et de bono et de malo dicitur, ut odor et bonus et malus vocatur. *Servius*.

Rauci] Ita l. vii. loquens de cygnis, 'raucarum volucrum.' *Lucianus* in lib. de *Electro* de hac ave, κρώζουσιν οὗτοι πάνυ ἄριστον καὶ ἀσθενές: *Crocitant hi admodum absurde et ineleganter*. Auctor etiam *Philomela*, 'cygni prope flumina drensant: quo verbo indicatur insuavis cantus. *Cerda*.

Stagna loquacia] Legere quidem est in codicibus antiquis *loquacia*: et non inelegantem figuram, bonisque poetis familiarem, ea lectione *Servius* agnoscit. Antiqui tamen aliquot codices *liquentia*, aliquot alii *stagna sonantia* legunt. Sed id forte sumptum ex aliqua paraphrasi. *Pierius*.

459 *Arrepto tempore*] Hic inventa opportunitate, id est, occasione. *Serr.*

Arrepto tempore] Id est, καιροῦ λαβὼν *Turnus*, καὶ τυχάν: vel καιρὸν ἀρπάσας. Primum obvium est. Alterum vidi in *Josepho Bell. Jud.* i. 17. ἡ ἀδελφὴ τὸν καιρὸν εἰς τὰς διαβολὰς ἀρπάσασα. *Plutarch.* in vita *Cleomen.* verbo alio, ἔριστα τῷ καιρῷ χρησάμενος. Sed et pro ἐν καιρῷ dicit *Cicer.* ἐν δέοντι. Et *Eurip.* in *Helen.* τὸν καιρὸν vocat ἀκμήν. Hellenicum illud χρῆσθαι, quod jam præmissi, usurpavit *Stat.* l. vii. 'et præceps tempore *Tydeus* Utitur: ite, age, nunc pacem sperate, fidemque.' Et l. xi. 'Instat *Aganoreus* miles, cœlique tumultu Utitur.' *Sidon. epist.* i. 11. aliter extulit: 'Tunc ille, qui simile aliquid optaret, tempore invento, non unum, inquit.' *Martialis Epigr.* x. 19. 'tempore non tuo,' id est, οὐ καιρῷ. Plurimi tamen verbum *arripio* arripuere a *Virgilio*, ut *Claudian.* *Eutrop.* ii. 'Continuo secat nuncue

genas, et tempore pandit Arrepto gemitus.' Et Stat. Theb. vii. 'fera tempus Erinys Arripit, et primæ molitur semina pugnæ.' *Cerda*.

460 *Cogite concilium*] Drancis vitium omnibus exprobat quod belli tempore in curiam conveniant: ut, 'Larga quidem semper, Drance, tibi copia fandi, Tum cum bella manus poscunt.' *Servius*.

Sedentes] Pigri; ut, 'Immunisque sedens aliena ad pabula fucus:' vel *sedentes* invidiose; ut, 'sedeant spectentque Latini.' *Idem*.

461 *Illi armis in regna ruunt*] In antiquis aliquot exemplaribus *ruant* habetur: sed fatendi modo, ut rem præsentem intento quasi digito indicet, magis movet. *Pierius*.

463 *Tu, Voluse*] Præclare Volscorum aciem duci Volsco commendat. *Volusus* enim dictus quasi *Voloscus*: hoc enim nomen priscum Volscorum. Cato de Originibus; 'Voloscus quos vocamus Volscos.' Ceterum his Turni præceptionibus non absimilis illa Dictatoris Romani apud Livium libro sexto: 'tu (Semproni) fretus armis, armisque concitatis equis, invade mediam aciem: ego cum legionibus in turbantes trepidantesque inferam signa.' *Cerda*.

Armarî edice] Figura est, dic ut armentur, verbum verbo junxit, ut, 'tu das epulis accumbere divum.' *Edice* autem plenus est imperativus: nam in omnium conjugationum verbis infinito modo detrahe ultimam syllabam, et fit imperativus: ut *amare*, *ama*: *docere*, *doce*: *legere*, *lege*: *audire*, *audi*. Quum autem *fac* vel *dic* dicimus, Apocopen verba patiuntur, ex *face*, *dice*. Cum posuit *edice*, expressa festinantis oratio, qua Turnum non prædixit locuturum. *Servius*.

Maniplis] Ars quidem exigebat ut *ma* haberet accentum, ni enim longa quidem est, sed ex muta et liquida: quod quotiens fit, tertia syllaba a

fine sortitur accentum, ut *latebra*, *tenebræ*. Tamen in hoc sermone, ut secunda a fine accentum habeat, usus obtinuit. *Maniplis*. Signiferis: qui secundum antiquum morem in legione erant triginta: legio autem habebat septem cohortes, sexaginta centurias; licet in his rebus accessu temporis ducum varietas semper mutaverit militiæ disciplinam. *Idem*.

464 *Equitem Messapus in armis, Et cum fratre Coras latis diffundite campis*] *Equitem in armis*, id est, armatum: nam figura est. *Messapus* autem ut diceret, vitavit *ῥμοιοστέλεον*: nam vitiosum erat *Voluse*, *Edice*, *Messape*. Ergo *Messapus* aut antiquus vocativus est, ut 'Hesperidum fluvius regnator aquarum:' et, 'socer arma Latinus habeto:' aut certe nominativus est pro vocativo: quanquam possit etiam nominativus esse, ut sit, 'Messapus et Coras equitem diffundite,' pro *diffundant*: melior tamen sensus est superior. *Idem*.

465 *Cum fratre Coras*] Scilicet Catillo: nam legimus, 'Catillusque, acerque Coras, Argiva juvenus.' *Idem*.

467 *Qua jussu*] Qua jussero: et est antiquum. *Idem*.

Jussu] Pro *jussero*: ita Ennius apud Cicer. 'O Tite, si quid ego adjuro,' id est, adjuvero. Vide Turneb. xv. 15. *Taubmann*.

Mecum manus inferat arma] Existimavi Poëtam hoc verborum tenore dissimulanter, et, ut decet Poëtas, alludere ad tritum illud Romanorum: 'Sequantur me qui Remp. salvam esse volunt.' Quam ad formam respexit Cedren. pag. 587. *ἔ τις πολέμιστῆς, ἀκολουθεῖτω μοι*. *Cerda*.

468 *Ilicet*] Confestim, ilico, quod ut diceret, metri necessitas fecit; nam *ilico* dicimus. *Servius*.

469. *Concilium, &c.*] Versus *λαγάρδς*, id est, *hiulcus et clumbis*: quia pes quartus jambice trichronus est, qui tetrachronus esse debuerat. Vide

Caelium iv. 5. *Taubmann.*

Magna incepta] Quia de pace cogitabat, quæ impleri non potuit. *Serv.*

470 *Tristi turbatus pectore*] Antiqua omnia exemplaria, quotquot legi, 'Tristi turbatus tempore,' habent. Sed *pectore* magis probatur. *Pierius.*

471 *Multaque se incusat*] Pro *Multum*. Et est Græca figura. *Servius.*

472 *Generumque asciverit urbi*] Id est, propter urbem, quantum de præsentibus rebus colligebatur. *Lucanus* de Catone, 'Urbi pater est, urbi que maritus.' *Gener* autem ideo dicitur, quia ad augendum genus adhibetur. *Servius.*

473 *Præfodiunt alii portas*] Id est, ante portas fossas faciunt: hoc enim est quod supra dixit, 'Pars aditus urbis firmant:' quæ res nimiam indicabat desperationem. *Idem.*

474 *Bello dat signum rauca cruentum Buccina*] Bene addidit bello, nam et propter hoc *buccina* insonans, sollicitudinem ac bella denuntiat. Sic in septimo, 'quia *buccina* signum Diræ dedit.' Prælium autem tubæ indicant: ut, 'At tuba terribilem sonitum procul ære canoro Increpuit.' *Idem.*

475 *Tunc*] Vet. cod. *tum* legunt. *Pier.*

476 *Matronæ*] Nunc *fæminæ*. Quidam sane arbitrantur, inter *matronam* et *matremfamilias* hoc interesse, quod *matrona* dicatur prima pueri mater; *matremfamilias*, quæ plures peperit. Alii hoc putant rectius; *matronam* dici quæ in matrimonium cum viro convenit, et in eo matrimonio manserit, etiamsi liberi nondum fuerint: dictam matris nomine spe atque omine, unde et *matrimonium* dictum: *matrem* vero *familias* eam esse, quæ in mariti manu mancipioque, aut in ejus, cujus maritus, manu mancipioque esset, quoniam in familiam quoque mariti et sui heredis locum venisset. Alii *matronas* Virgines nobiles dicunt; *matresfamilias* vero illas, quæ in matrimonium per coëmptionem conve-

nerunt: nam per quandam Juris solennitatem in familiam migrant mariti. Inter *matrem* vero et *matremfamilias* hoc interest: quod *mater* est præter illam significationem, quæ est ad aliquid, quæ tantum convenit in matrimonium, quod alii *matrifamilias*, sicut hoc loco dictum est, applicaverunt: *materfamilias* vero, quæ convenit, ut jam diximus, per coëmptionem. *Servius.*

Vocat labor ultimus omnes] Omnes ad laborem ultima necessitas convocat. Alii *ultimus* hypallagen volunt esse, pro *ultimis*. *Idem.*

477 *Nec non ad templum*] Secundum *Homerum*, qui inducit in summa desperatione matres ad templa concurrere, ut victoria, quæ non potest viribus, possit Deorum favore conquiri. *Idem.*

478 *Subvehitur*] Proprie. *Matronæ* enim *pilentis* vehebantur ad templa pergentes: ut 'Pilentis vehebantur matres in mollibus.' *Idem.*

Magna matrum] Deest cum: non enim caterva subvehitur. *Idem.*

479 *Dona ferens*] *Peplum* scilicet, sicut dixit in primo: ideo omisit hoc loco. *Idem.*

Dona ferens] Putabant mulieres posse donis et precibus favorem a Dea impetrare. *Donatus.*

Dona] *Servius* intelligit *peplum Minervæ*: de quo et *Æneid.* i. a vs. 483. Imitatusque est *Homeri Hecubam* II. 2. 303. *Taubmann.*

480 *Mali tanti*] Pro *malorum tantorum*. *Servius.*

Oculos dejecta decoros] Deorsum habens: et sic ait 'Dejecta oculos,' sicut, 'Oculos suffusa nitentes.' *Id.*

Causa mali tanti atque oculos dejecta decoros] Hoc quoque loco atque illud, dictionum omnium importunissimum, *Virgiliani carminis candorem* deturpavit: quum non invenuste prius in antiquis codic. legeretur 'causa mali tanti, oculos dejecta decoros,' absque *synalæphi*., ut, 'Hanc sine me

spem ferre tui, audentior ibo:’ et illud, ‘Externo commissa duci Æneïa puppis:’ ac hujusmodi pleraque. Invenio tamen scriptum in Romano et aliis quibusdam codicibus antiquis *causa malis tantis*: non quod hac emendatione versum sustentare arbitrarentur, sed quia apud Donatum ita legi videatur: ‘Quia multa acciderant mala, cum ea,’ inquit, ‘et Lavinia pergebat, quæ fuerat malis omnibus caussa. Si enim nuptiarum ejus controversia non fuisset, tot nunquam extitissent adversa.’ Sed quamvis ita Donatus interpretetur; non facit tamen hoc, ut lectio ea *mali tanti* stare non possit. *Pierius.*

Causa mali tanti] Athen. l. XIII. plures historias affert, et commemorat bella ob mulieres orta: Trojanum, Thebanum, Criseum: hæc tria ad decennium. Expeditionem Cambysis in Ægyptios susceptam femina impulit. Familiæ ob feminas quæ non eversæ! Philippi ob nuptias Cleopatraræ, Herculis ob Ioles, Thesei ob Phædræ, Creontis ob Glaucæ, Agamemnonis ob Cassandræ. Hæc ille late. *Cerda.*

Oculos dejecta decoros] Ex magno virginitatis decoro. Apud Val. Flacc. l. VII. Medea adhuc virgo attollit vix tandem lumina. Hic habitus datur Charieliæ ab Heliod. *κάτω νεύουσα*. De Aspas. Ælian. var. Histor. II. l. *έώρα κάτω*. De Hypsipyle Apoll. l. I. *έγκλιδδν υσσε βαλοῦσα*, *deorsum oculos mittens*. Adrasti filias virgines ita describit Stat. Th. II. ‘Ibant insignes vultuque habituque verendo, Candida purpureum fusæ super ora ruborem, Dejectæque genas.’ Et in genere hoc est unicum ornamentum omnium feminarum, etiam non virginum. Sic Dido Æneid. I. inducitur ‘vultum demissa.’ Philomela apud Ovid. Metam. VI. ‘dejectoque in humum vultu:’ et in Epist. ‘pudor dejecit ocellos.’ Androm. Æn. III. ‘demisit vultum.’ Ait *decoros*, quia vere

oculi gratiores sunt, si sint dejecti. Itaque videtur esse in Poëta causa pulchritudinis; ut dicat: ideo decori, quia dejecti. Ad quem modum Ovidius, ‘Spectabat terram, terram spectare decebat.’ Est enim in oculis, ut sedes pudoris, ita decoris. *Cerda.*

481 *Succedunt matres*] Pro intrant. Servius.

Et templum thure vaporant] Præclare Sil. ‘Tanta adeo, cum res trepidæ, reverentia Divum Nascitur; et raræ fumant felicibus aræ.’ Et Stat. Theb. I. ‘largoque refecti Thure vaporatis lucent altaribus ignes.’ Vapor Virgiliti fumus est. *Cerda.*

Thure] De etymo hujus voculæ varie auctores. Alii ἀπὸ τοῦ θύειν, quod sacris serviat, ut vult Julius Modestus. Alii mere Latinum faciunt, et scribunt *tus*, ut vult Sosip. Charis. lib. I. qui ducit a *tundendo*. Idem.

482 *De limine*] Ad preces festinantium mulierum ostenditur desiderium. *Servius.*

De limine] Antiqua aliquot exemplaria de pectore legunt. Sed cur de limine legendum sit, non ineptam affert Servius rationem. *Pierius.*

483 *Armipotens præses belli, Tritonia virgo*] Antonomasiva sunt proprie: hæc autem omnis oratio verbum ad verbum de Homero translata est, Πότνι’ Ἀθηναίη, ἐρυσίπολι, δία θεάων. *Præses autem belli*, i. e. quæ præest omnibus bellis, cujus nutu semper bella tractantur. Sane qui *præses* legunt, quasi præstans in bellis intelligunt; qui *præses* sine *n* littera, quasi quæ præsideat rei. Sic *præsides* dii urbis appellantur, cujus genitivus *præsidis* facit. *Servius.*

Armipotens belli præses] Dictionum ordo in antiquis est codic. ‘Armipotens, præses belli Tritonia virgo.’ *Pierius.*

Armipotens, &c.] Hi tres versus ducti ab totidem Homericis Iliad. VI. Πότνι’ Ἀθηναίη, ἐρυσίπολι, δία θεάων,

ἄξον δὴ ἔγχος Διομήδεος, ἥδ' ἐκ αὐτὸν Πρηνέα δὸς πεσέειν Σκαίων προπάροιθε πυλάων. En ratio, cur preces dirigantur ad hanc Deam, quia ἐρυσίπτολις: et inde Græcus πυλάων: et Latinus *portarum* meminit, quia in portis posita urbium custodia. Comparat hæc cum Homericis Scaliger v. 3. et longe illis præfert. *Cerda*.

484 *Frange manu telum*] Aut tua manu, aut in ejus manu tela confringe. Homerus, ἄξον δὴ ἔγχος Διομήδεος. *Servius*.

Et ipsum Pronum sterne solo] Homerus, ἥδ' ἐκ αὐτὸν Πρηνέα δὸς πεσέειν. *Idem*.

485 *Portisque effunde sub altis*] Homerus, σκαίων προπάροιθε πυλάων. Bene autem *sub ipsis portis*, quasi ad quas festinabat Æneas. Unde est, 'præfodiunt alii portas.' *Idem*.

486 *Cingitur ipse furens certatim in prælia Turnus*] Æconomia omnis hæc est. Nam Turnus ideo cum mora armatus, et intacto capite circa arcem incedens, admonet singulos ut et a Lavinia possit videri, et ut sit major causa dimicandi dum sponsæ placere contendit. Alii *Cingitur*, propterea armatur accipiunt: nam ait, 'surasque incluserat auro,' et *certatim* pro festinanter. *Cingitur* ergo accingitur; nam et Terentius de futura contentione ait *accingere*: et *prociectus* appellatur. *Cingitur* autem in *prælia*. Id est, ut præliari possit: ut si dicas, 'lego in advocacy' id est, ut advocatus esse possim. *Idem*.

Furens] Amore Lavinia, quam videbat. Quod etiam sequens indicat comparatio: nam dicitur est, 'Aut ille in pastus armenta tendit equarum.' *Idem*.

Cingitur, &c.] Hæc Scalig. v. 3. cum Hom. Iliad. xi. committit: κνημίδας μὲν πρῶτα, &c. *Taubmann*.

487 *Jamque ulco*] Aut vacat *ulco*: aut certe sic significat, ut sit sensus, *Ulcio* sic præparatur in prælia, ut jam universa præter galeam arma

portaret. *Servius*.

Thoraca indutus] Omnia quæ in *ax* exenut Græca masculina, in obliquis casibus a producunt, ut *thorax thoracis*, *pinax pinacis*. Nam fæminina corripunt, ut *climax climacis*: sed in Latinum non transeunt. *Phalanx* vero et aliter exit, et peregrinum est etiam apud Græcos. *Idem*.

Thoraca indutus] Codices antiqui sunt, in quibus *inductus* habetur. *Inducere* autem et Plinio et Suetonio Tranquillo, *inducere est*. *Pierius*.

488 *Horrebat squamis*] Vide Æn. x. 314. *Taubmann*.

Surasque incluserat auro] Proculdubio ab Livio Andronico, qui in Ino, 'Et jam purpureo suras include cothurno.' *Cerda*.

489 *Tempora nudus adhuc*] Quod sine galea. Proæconomia est, quia mox Camillam adloquitur, et ut orans et incensens ceteros facilius nosceretur. *Servius*.

490 *Alta decurrens aureus arce*] Illic enim et Amata fuerat et Lavinia. *Idem*.

491 *Spe jam præcipit hostem*] Mente præoccupat hostis adventum: ut, 'omnia præcepi.' *Idem*.

Spe præcipit hostem] Supra: 'spe præsumite bellum.' Cæsar Bell. civ. l. iii. 'Hæc cum facta essent in concilio, magna spe omnium et lætitia discessum est, ac jam animo victoriam præcipiebant, quod de re tanta a tam perito imperatore nihil frustra confirmari videbatur.' *Germanus*.

492 *Qualis, ubi abruptis fugit præsepia vinclis*] Et hæc comparatio Homeri est verbum ad verbum translata: ὧς δ' ὅτε τις στατὸς ἵππος ἀκοστήσας ἐπὶ φάτνῃ, Δεσμὸν ἀπορρήξας θέλει πεδίῳ κροαίνων, Εἰωθὸς λούεσθαι ἑὺρρεῖος ποταμοῖο, Κυδῖων ὑψοῦ δὲ κάρη ἔχει, ἀμφὶ δὲ χαῖται ὧμοις αἰσονται, δ' δ' ἀγλαῖρῃ πεποιθὸς Πίμφα ἔγούνα φέρει μετὰ τ' ἥθεα καὶ νομὸν ἵππων. *Servius*.

Qualis, ubi abruptis, &c.] Hausit ab Homero Iliad. vi. quem locum cum

hoc comparat Scaliger v. 3. Hom. quoque imitatus Ennius Annal. l. ii. 'Et nunc, sicut equus, qui de præsepibus actus Vincla suis magnisanimis abrumpit, et inde Fert sese campi per cærula, lætaque prata, Celso pectore, sæpe jubam quassans simul altam, Spiritus ex anima calida spumas agit albas.' Quin, ait Columna, magnificentius dictum ab Enn. 'Celso pectore, sæpe jubam quassans simul altam,' quam illud, ὑψοῦ δὲ κάρη ἔχει. Addit etiam idem Columna, elegantius dictum a Virg. 'arrectisque fremit cervicibus alte Luxurians, luduntque jubæ per colla, per armos.' Ad quem modum Stat. Theb. l. vi. de equo, 'salire jubæ, atque erectus in armos:' et Lucan. 'spargitque jubas, et surrigit aures.' Deum in hac ingeniorum comparatione audiendus Claud. qui in Nupt. Hon. 'Nobilis haud aliter sonipes, quem primus amoris Sollicitavit odor, tumidus, quatiensque decoras Curvata cervice jubas, Pharsalia rura Pervolat, et notos hinnitu flagitat amnes Naribus accensis.' *Cerda.*

493 *Potitur*] Venit ab eo, quod est *potior potiris*: nam 'Subnixus raptopotitur,' venit ab eo, quod est *potior poteris*: nam, ut etiam supra diximus, verbum hoc, modo tertiæ modo quartæ conjugationis esse invenitur. *Serv.*

Potitus] In antiquis aliquot *potitur* est, verbi voce: quam lectionem, si diligenter advertas, Servius etiam agnoscit, dum docet, unde *potitur* pene ultima brevi, et unde hoc ea producta descendant. *Pierius.*

495 *Aut adsuetus aquæ*] Figurata *aquæ adsuetus*, aquæ flumine perfundi adsuetus. *Servius.*

Aut adsuetus aquæ] Videntur ista dici ex ingenio ac natura equorum, scribente Aristotele Histor. Animal. l. viii. capite vigesimoquarto. χαίρονσι δὲ ἵπποι τοῖς λειμῶσι, καὶ τοῖς ἔλεσι: et post pauca, εἴτα πιῶσαι λούονται, καὶ γὰρ ὅλως ἐστὶ φίλουτρον τὸ

ζῶον, καὶ ἐτι φίλυδρον. Evertunt ista, quæ contra Homerum scripsit Iul. Scal. et non vidit tantus vir, eadem opera, qua Homerum vult obnuere, obrui quoque Virgilium, quod ipse non vult; nam sicut Græcus εἰωθὼς, ita Latinus assuetus, et perfundi, et *noto flumine*, quibus omnibus consuetudo indicatur. *Cerda.*

496 *Arrectisque fremit cervicibus alte*] Alte arrectis cervicibus fremit, non alte fremit, aut alte luxurians: quidam sane *cervicibus* plurali numero secundum veteres dictum volunt, et Hortensium primum singulari numero *cervicem*, unde Ciceronem *cerviculam illum jactaturum* tradunt dixisse. *Servius.*

500 *Desiluit*] Hoc ad Turni honorem refertur: quatuor namque erant apud Romanos quæ ad honorificentiam pertinebant, equo desilire, caput aperire, via decedere, adsurgere: hoc etiam præcones præeuntes magistratus clamare dicebantur. *Idem.*

Desiluit] *Desilire* celeritatis habet et fortitudinis significationem: *descendere* vero tarditatis. Ubi Turnum vidit stantem ante portas, ut honorificam se monstraret, mox equo desiluit: quod Reginæ factum, ut Turno deferret, omnes statim imitati sunt. *Donatus.*

Cohors] Pro *turma*: nam equitum *turma*, peditum *cohortes* appellantur. *Servius.*

501 *Ad terram defluxit*] Dicendo *defluxit* uno verbo absolvit desilientem equis multitudinem: et vel celeritatem vel artem et quandam moderationem ac facilitatem descendendi significavit, quæ est etiam in ascendendo apud hujus rei peritos. *Idem.*

Defluxit equis] Furius l. i. apud Macrob. vi. 4. 'Ille gravi subito devinctus vulnere habenas Misit equi, lapsusque in humum defluxit, et armis Reddidit æratis sonitum.' Latini a Græcis, qui τῶν ἵππων ἀπορβύειν, pa-

ri fluxionis verbo. Plutar. in Eumene, ἀπερβύη τοῦ Ἰππου. Cerda.

502 *Sui merito si qua est fiducia forti*] Si unusquisque habet aliquam confidentiam ex conscientia fortitudinis suæ, et ego audere non dubito. *Forti* autem bene dixit: nam *fortis* communis est generis. Hæc autem hoc vult dicere; non sexum considerandum esse, sed robur: et est ordo, o Turne audeo. *Servius*.

503 *Audeo et Æneadam, &c.*] Describit feminam, quæ ultra feminam, ut loquitur Nazianz. in Carmine de vita sua, Θῆλυς τὸ σῶμα, τὸν τρόπον δ' ἀνδρὸς πέρα. Talem feminam Græci dicunt ἀντιάνειραν, de qua dicebam Æneid. i. ad illud, 'audetque viris concurrere virgo:' quem locum vide, ut hunc illustres. Huic Camillæ pollicitationi non dissimilis illa Penthesileæ, Calab. l. i. Ἡδ' ἄρ' ὑπέσχετο ἔργον, δ' οὔποτε θνητὸς ἐώληπ, Δρώσειν Ἀχιλλῆα, καὶ εὐρέα λαὸν δλέσσειν Ἀργείων, νῆας δὲ πυρὸς καθύπερθε βαλέσθαι. Cerda.

Occurrere turmæ] Equitatu: nam partem pro toto posuit. Varro turmam triginta sex equites posuit. *Servius*.

Occurrere turmæ] Romanus codex *turmis* habet, numero multitudinis. *Servius* *turmæ* singulari numero videtur agnovisse. Apud Donatum vero *turmis* est plurale. *Pierius*.

504 *Solaque*] Tale illud Iliad. χιιι. μενοιώω δὲ καὶ οἶος Ἑκτορι Πριαμίδῃ ἕμοτον μεμαῶτι μάχεσθαι. Cerda.

506 *Tu pedes ad muros subsiste*] Bene ex muliere gloria augetur, ut cum eam faciat adversum hostes cuncta promittere quæ faciunt viri fortes, etiam Turno murorum custodiam inducat mandantem. *Servius*.

507 *Oculos horrenda in virgine fixus*] Figuræ, vel oculos figens, vel fixos habens: *horrenda* autem pro admirabili, alioqui hostibus horrenda. *Id.*

Horrenda in virgine] Possis referre tributum vel ad militarem femi-

nam, nam *horror* armorum est. Sic apud Calab. l. ii. Penthesilea dicitur δαΐφρων, et ἔκπαγλος: *bellatrix*, et *stupenda*, videlicet, ut a Nonno Amazones *μαχήμενες γυναῖκες*: et Apoll. Arg. l. i. κόρη εὐπολέμεια: et de Electra Eurip. in Oreste, φρένας ἄρσενος κεκτημένη. Vel ad virginitatem, quæ quia sacra, ideo *horrenda*. Sic de templo in l. vii. 'horrendum religione:' et in vi. Sibylla *horrenda* dicitur, quia virgo sacra: et S. Ioannes Chrysost. in Orat. de Martyre Luciano, loquens de sacra Eucharistia, ait, τραπέξης φρικώδης, *horrendæ mensæ*. Cerda.

Fixit] Legendum omnino *fixus* ex antiquis exemplaribus. *Pierius*.

508 *O decus Italiæ virgo*] De hoc genere blandimenti dixi supra. Hic adicio nummum Justiniani Imperatoris apud Cedrenum, in quo nummo, se in altera parte effinxit, in altera Belisarium cum hac inscriptione, Βελισάριος ἡ δόξα τῶν Ῥωμαίων. Cerda.

Quas dicere grates] Pro quantas, pro pronomine: et secundum rhetoricam disciplinam dicit, se verba invenire non posse, quibus ejus exprimat laudes: cum dixerit, 'O decus Italiæ virgo:' sic alibi, 'quibus cælo te laudibus æquem?' cum præmiserit, 'O fama ingens, ingentior armis, Vir Trojane.' *Servius*.

509 *Quasverefere parem*] Verbum ad hanc rem ἐξοχον. Audiat æquus Lector verba Sen. ep. 81. hæc: 'Mira in quibusdam rebus verborum proprietates est, et consuetudo sermonis antiqui quædam efficacissimis et officia docentibus notis signat. Sic certe solemus loqui, ille illi gratiam retulit. Referre est, ultro quod debeas afferre. Non dicimus gratiam reddidit. Reddunt enim et qui reposedunt, et qui inviti, et qui ubilibet, et qui per alium. Non dicimus, reposuit beneficium, aut solvit. Nullum enim nobis placuit, quod ari alieno convenit, verbum. Referre est, ad

eum, a quo acceperis, ferre: hæc vox significat voluntariam relationem. Qui retulit ipse se appellavit. Itaque negamus quenquam scire gratiam referre, nisi sapientem.' *Cerda.*

Sed nunc] Ordo est, 'Sed nunc mecum partire laborem:' nam per Parenthesim dictum est. *Servius.*

Est omnia quando Iste animus supra] Præmium, id est, siquidem es magnanima ut supra omnes grates et supra omne præmium: *partire* autem ideo, quia ille dixerat, 'Solaque Tyrhenos equites ire obvia contra.' *Idem.*

Omnia iste animus supra] Non dissidet ab hac sententia Sallust. in Jugurth. 'Supra fortunam animum gereret.' *Cerda.*

511 *Æneas, ut fama fidem]* Æconomia: educuntur hinc duces, ut servata eorum honestate, fortitudo virginis possit induci; alioqui indecens fuerat præsentibus Turno et Ænea. *Servius.*

513 *Quaterent campos]* Ad camporumurbationem. *Idem.*

Quaterent campos] Lucret. l. II. 'Transmittunt valido quatientes impete campos.' Hic autem de equitibus dixit, quod καθιπάσσειν Græci: et Thucyd. καθιπάσατο χώραν. *Germanus.*

514 *Per deserta jugo superans adventat ad urbem]* Romanus codex et antiqui aliquot alii *jugo properans* legunt. Quanquam *ad superans* in Mediceo, et in aliquot aliis antiquis habetur. Est et 'adventat in urbem,' hoc est adversus urbem: vel in urbem, immisso exercitu. Sed *ad urbem* magis placet. Idque agnoscit Donatus: perinde ac etiam *superans*: ait enim ipse: Per montis deserta ardua superans, hoc est ad ipsum cacumen ascendens, transcenso montis jugo, ad urbem venire disponit. *Pierius.*

515 *Furta paro belli]* Insidias: Salustius, 'Gens ad furta belli peridonea.' *Servius.*

Furta paro belli] Plutarch. in Philopœm. στρατείας κλοπίας, *furtivas expeditiones*: et in Lysandri vita ἀπάταις τὰ πολλὰ διαποικίλλων τοῦ πολέμου: *res bellicas perpetrans dolis.* Stat. Theb. l. x. 'gradiens furta ad Mavortia belli.' Considero in vigilantissimo Poëta hoc verbum datum Turno. Apage, ut illud Ænea daret. Fraus enim et dolus longe, ut plurimum, a bono duce: et certe multa sunt necessaria, ut ea fraus laudem habeat. De Romanis Ælian. l. XII. Var. Histor. δι' ἀρετῆς γὰρ ἴσασιν Ῥωμαῖοι ἀγαθὸν εἶναι, οὐ μὴν διὰ τέχνης, καὶ πανουργίας: *Virtute vincere Romani assueverunt, non dolo, et furto.* Celebratissima est vox illa Alexandri apud Plut. in ejus Regis vita, οὐ κλέπτω τὴν νίκην, *non furor victoriam.* Dixit hoc, cum suadebatur a suis, ut noctu hostem aggrediretur, et tenebris tegeret tantum bellum. Ceterum, integrum versum Virg. hunc videtur ad verbum reddidisse Nonnus Dionys. l. XXI. ἐν ἄλσεσι φάριος Ἀρης Ἡλιβάτων χλοερῶσι φυτῶν κεκάλυπτο κορύμβοις. *Cerda.*

Furta paro belli] Sil. Italicus l. VII. 'Nunc nocturna parat cæcæ celantibus umbris Furta viæ:' et l. XVII. 'Aggreditur furtum armorum tutantibus umbris,' &c. *Emmeness.*

516 *Bivias fauces]* Fauces dicuntur itinera inter duos montes, loca angusta et pervia: dicta a faucium similitudine. *Servius.*

517 *Conlatis excipe signis]* Coniunctis ducibus, quos commemoraturus est. Sic autem dicebatur a Romanis, quotiens acie dimicatum esset. *Serr.*

518 *Tecum acer Messapus erit]* Ingenti honore tecum dixit, hoc est, non tu illi adjuncta eris, sed ille tibi. *Idem.*

519 *Tyburtique manus]* Catillus et Coras. *Idem.*

Tyburtique manus ducis, et tu concipe curam] In antiquis aliquot codicibus Tyburni scriptum observavi (quod

alio loco superius adnotatum est) et dictionem *ducis* varie punctis dissitam: quum nonnulli legant 'Tyburnique manus ducis:' aliqui, 'Ducis et tu concipe curam.' Ac Tyburni quidem apud Donatum etiam habetur: quantum vero pertinet ad distinctionem, ante vel post dictionem *ducis* adlinendam: ait ille, *ducis* sic in medio est, ut sine pronuntiationis culpa, vel superioribus, vel inferioribus possit aptari. Quippe si dicatur, 'Tyburnique manus ducis,' recte dicitur: si, 'Ducis et tu concipe curam,' non erratur: laudavit omnes, ne inertes ardenti junxisse videretur. *Pierius*.

Tyburnique manus] Vide Æneid. vii. ubi Coras et Catillus fratres 'Tyburtia mœnia linquunt.' *Cerda*.

Ducis et tu concipe curam] Sicut ego: nam non dicit sicut Messapus aut alii, ne ei facere videatur injuriam. *Concipe* autem vel simul cum illis sume, vel mecum cape, quia ille dixerat, 'mecum partire laborem.' *Con* enim conjunctiva particula est. Unde et *convocari* de pluribus dicimus. *Servius*.

522 *Est curvo anfractu vallis*] Hæc est loci lata descriptio; melius posita ex Poëtæ, quam ex Turni persona: in qua nihil aliud est, nisi quod pro utilitate faciat insidiantis, ut probare posset, quod dixit: 'accommoda fraudi, Armorumque dolis.' *Donatus*.

Valles] Metri necessitate compellimur ut *valles* dicamus. Statius, 'Vallis in amplexu nemorum:' sed et nam plenum est *valles*, sicut nunc Virgilius posuit, quod ita esse diminutio indicat; nam *vallecula* dicitur: sicut *turrin* dici debere *turriculam* indicat: at *vulpes vulpecula* facit. Horatius, 'Moveat vulpecula risum.' Ergo in *es* vel in *is* quando naturaliter exeant nomina, sola diminutio indicat; ea autem quæ in *es* exeunt longa sunt omnia, si in genitivo non crescant, ut *libes*, *valles*, *vulpes*: nam si cres-

cunt, breviora sunt, ut *miles militis*. *Servius*.

Vallis accommoda fraudi] In aliquot antiquis exemplaribus *valles accommoda* legitur: et *valles* nominativum a *valle* agnoscere videtur *Probus*: quamvis in vulgatis ejus codicibus nescio quid desiderarim: quum ibi de iis loquatur, quæ terminant in *pes* longam, ut *puppis*, *rupes*, *vulpes*: quare videris, an ita sit legendum, '*pes* producta, Latina, vel Græca tertiæ sunt declinationis, *pis* faciunt genitivo, *puppis* *puppis*, ut *valles* *vallis*, ita *rupes* *rupis*, *vulpes* *vulpis*, *aspes* *aspis*.' Vel alia prorsus dictio substituenda. *Pierius*.

Est curvo anfractu] Expendit ista Scalig. iii. 5. et Poët. v. 16. Imitatur hæc Statius Theb. ii. 498. 'gemini procul urbe malignis Faucibus urgentur calles: quos umbra superni Montis, et incurvis claudunt juga frondea silvis. Insidias natura loco cæcamque latendi Struxit opem, mediasque arcte secatur aspera rupes Semita: quam subter campi devexaque latis Arva jacent spatiis,' &c. *Taub*.

Valles] Ita Serv. legit: Aldus, et alii, *vallis* agnoscunt, ut *is* producat, ob cæsnram. *Idem*.

523 *Densis frondibus atrum*] Utrum densis frondibus urget, an densis frondibus atrum? *Servius*.

524 *Quo semita ducit*] Legitur et *qua*. *Idem*.

Qua semita ducit] In antiquo codice Romano, et aliquot aliis, *quo semita ducit*, legitur: quam lectionem agnoscit *Servius*. *Pierius*.

Tenuis quo semita ducit] Est hoc, quod l. ix. 'Rara per occultos ducebat semita calles.' Quem locum vide, ut hunc illustres. *Cerda*.

525 *Angustæque ferunt fauces*] Liv. de loco Caudino: 'sed antequam venias ad eum intrandæ primæ angustæ sunt,' &c. Ut Latini *fauces*, Græci ad eandem rem dicunt *στέγαι*. Curtius sæpe *fauces*. *Idem*.

Aditusque maligni] Proprie *Obscuri*: ut, 'Sub luce maligna.' *Servius*.

527 *Ignoti]* Vel infrequentata, vel ignota, scilicet Æneæ: nam de Turno dicturus est, 'Huc juvenis nota fertur regione viarum.' *Idem*.

Tutique receptus] Male quidam recessus legunt: nam *receptus* dicitur, quo se tuto exercitus recepit: unde et 'signa receptui canere' dicuntur. *Id.*

Tutique receptus] In veteribus plerisque codicibus recessus habetur. Sed *receptus* huic loco magis convenit, ut scilicet ostendat, non tantum ad erumpendum et invadendum hostem locum esse commodum, 'seu dextra lævaque velis occurrere pugna,' verum etiam quo tuto se recipere possint, 'atque instare jugis et grandia volvere saxa,' si forte eveniat, ut majore hostium urgente vi repellantur, aut loco dejici tententur. *Pierius*.

528 *Seu dextra, lævaque velis occurrere pugna]* Sive per vallis, sive per montis radices; incertum est enim qua sit venturus Æneas. *Velis* autem pro *si quis velit*. *Servius*.

529 *Instare jugis]* Ut, 'turriti puppis instant.' *Idem*.

531 *Arripuitque locum]* Raptim tenuit. *Idem*.

Insedit] Proprie: nam *insidere* est dolose aliquem exspectare: unde et *insidiæ* nominatæ sunt. *Idem*.

Silvis insedit iniquis] Insidias nimirum Latini ab insidendo dicunt, ea forma qua Græci ἐνέδρας. Thueyd. προλελοχισμένας ἐνέδρας vocat, occupatas et præparatas insidias: et, προλοχίζουσι τὰ περὶ τὴν πόλιν ἐνέδραις, circa urbem insidias collocant, insidiis obsident: et ἐφεδρεύειν tendere insidias, ἐπικαθῆσθαι. Plutarch. ἀντίβου πᾶσιν ἐφεδρεύοντος: unde et ἐφεδρος, insidiator. Eurip. ἐφεδρος γῆς στρατός: et Sophocl. σκηναῖς ἐφεδρος: item ἐφέδρα, et ἐφεδρεία. *Germanus*.

Iniquis] Intelligendum *hosti*, vel *inæqualibus*. *Servius*.

532 *Velocem interea]* Licet *Interea*

particula negotia semper præteritis futura conjungit: tamen abruptus et vituperabilis transitus: habet autem tales transitus et in superioribus libris, et in sequenti præcipue, ubi Jupiter appellat Junonem. *Idem*.

Velocem interea superis in sedibus Opim] Declaravit hoc carmen Macrobius Saturnal. l. v. adducto Alexandri Ætoli testimonio, ex libro, qui Μοῦσαι inscriptus erat: ita enim narrat illum cecinisse: Ὑμῆσαι ταχέων Ὠπιν βλητῆραν οἰστῶν. Eodem pertinent Callimachi versus in Delo, Οὐπὶς τε, Λοξῷ τε, καὶ εὐναίων Ἑκαέργῃ. Pá-læphatus: Καλοῦσι δὲ τὴν Ἀθηναίων Κυρηναῖοι Γοργόνην, ὥσπερ τὴν Ἀρτεμιν Θράκες Βένδειαν, Κρήτες δὲ Δίκτυναν, Λακεδαιμόνιοι δὲ Οὐπιν. *Ursinus*.

Opim] *Opim* quando dicimus, *Nympham* significamus: si autem dicamus *opem*, auxilium intelligimus. *Terentius*, 'Juno Lucina fer opem.' *Opes* vero numero plurali, census accipimus: nam *Ops*, Terra est, uxor Saturni, quam Græci Rheam vocant. Sane hoc nomen ipsius Dianæ fuisse ab Ephesiis dedicato templo ei impositum, Alexander, Ætolus poëta in libro qui inscribitur Musæ, refert, quod hoc loco peritissimus antiquitatis poëta sociæ ejus imposuit: quidam dicunt *Opim* et *Hecaergea* primos ex Hyperboreis sacra in Insulam Deli occultata in fascibus mergitum pertulisse. Alii putant *Opim* et *Hecaergon* nutritores Apollinis et Dianæ fuisse, hinc itaque *Opim* ipsam Dianam cognominatam, quod supra dictum est; Apollinem vero *Hecaergon*; vel quod Luna, quæ Diana, proxima terris, facile conspiciat omnia: ita vocatur *Hecaergos*, Sol, ἀπὸ τοῦ ἐκὰς εἶργειν τουτέστι μακρόθεν: hoc est, e longinquo. Alii dicunt a Latone conceptos, non educatos, et ideo poëtam Trivia custodem *Opim* induxisse. *Servius*.

Opim] Cur Virg. fecerit *Opim* Dianæ comitem dissident Macrobius et

Turn. Ait prior Satur. v. 22. Dianam ipsam ab Alexandro Ætolo dici Opim eo versu, Ὑμῆσαι ταχέων Ὠπιν βλητῆραν ὀιστῶν. Et Poëtam attribuisse Nymphæ Dianæ nomen ipsiusmet Dianæ. Ait posterior xxii. 3. Advers. Virgilium instituisse Callimachum, qui Opim nominat inter Nymphas, quæ afferunt primitias Delum, istis versibus: Πρῶταί τοι τὰδ' ἔνεικαν ἀπὸ ξανθῶν Ἀριμασπῶν Οὐπὶς τε, Λοξῷ τε; καὶ εὐνάλων Ἑκαέργη. Ait, primas omnium Opim, Loxo, Hecæergen attulisse dona a fluvii Arimaspiis. In hoc dissidio Turnebo hæserim, præsertim, cum Apollodorus l. i. Biblioth. dicat ex quorundam opinione, Orionem confixum sagittis a Diana, quod Opi ejus Nymphæ vim inferre intentasset. Opis ergo inter comites Dianæ. *Cerda.*

533 *Unam ex virginibus sociis sacræque caterva*] Romanus codex præterquam impressa omnia exemplaria, et aliquot alia manuscripta, legit 'unam ex virginibus sacris sociæque caterva.' Sed altera lectio magis placeet eruditioribus ingeniis. *Pierius.*

534 *Tristes voces*] Habitus futuræ orationis ostendit. *Servius.*

Tristis Latonia voces, &c.] Romanus codex *tristi ore* legit, cui aliquot etiam alii manu scripti non sunt dissimiles. *Servius* tamen *tristis voces* mavult. *Tristis* et *Donatus*, qui dubitari ait, utrum *tristis Latonia an voces tristis* dicendum sit: ait vero morem poetæ retinendum, quem ubique servaverit, bisque intelligendum *tristis*, ut qualis anima fuit, talia habuisse videatur et verba: dicendum itaque, 'Tristis Latonia voces tristis emittebat.' *Pier.*

535 *Ore dabat*] Pleonasmos. *Serv.*

Bellum ad crudele Camilla] Uno verbo exitum rei docuit. *Idem.*

536 *O virgo*] Quidam ad Camillam referunt, quia ineptum putant præsententi Opi dicere. O virgo, autem, interjectio est. *Idem.*

Nostris nequequam cingitur armis

Nostris, quibus utraque gaudemus, vel etiam ut ipse habeat causam doloris et majoris iracundiæ. Et *cingitur* nolunt quidam esse passivum, neque enim ab alio cingitur, sed ita quemadmodum dictum est, 'Fulvique internor pelle leonis.' *Idem.*

537 *Cara mihi ante alias*] Ante omnes cara, omnium carissima, ut, 'O felix una ante alias.' *Idem.*

Neque enim novus iste Dianæ Venit amor] Firmiores enim sunt antiquiores amicitia. Terentius, 'Per amicitiam, quæ incæpta a parvulis cum ætate adcrevit simul.' Juvenalis, 'ille excludatur amicus Jam senior, cujus barbam tua janua vidit.' *Idem.*

539 *Pulsus ob invidiam*] Scilicet crudelitatis: nam sequitur, 'neque enim ipse manus feritate dedisset.' *Idem.*

Pulsus ob invidiam, &c.] Excusat exilium Metabi, quod non sua culpa, sed invidia, id est, superbia civium sit pulsus; et fugiens non opes, sed filiam eripuerit: hac causa Dianæ favorem meruit. *Donatus.*

Viresque superbas] Quibus superbe viribus utebatur. *Servius.*

540 *Antiqua*] Nobili urbe: nam hoc *Privernum* dicitur. *Idem.*

Priverno antiqua] Pro eo *Silius* l. vi. 'ab alta Priverno.' Meminit et l. viii. 'Sylla Ferentinos, Privernatumque maniplos Ducebat.' Fuit autem *Privernum* urbs Latii Roma antiquior. Stephano dicta *Πριόβερος*. *Emmen.*

Metabus] Nomen sumptum de historia, Metabus enim fuit dux Græci agminis, qui juxta Adriaticum mare urbem Metapontum condidit. *Servius.*

541 *Media inter prælia belli*] Locus notandus ad distinctionem prælii et belli. Est bellum, integrum veluti corpus, prælia ejus veluti membra. Signatè Tacit. Hist. l. iv. in sermone belli unius nominat 'secundum prælium.' Sic Lucret. non semel 'belli certamina.' Hom. sæpissime conjungit, πόλεμον, μάχην, et πολεμίζειν, μάχεσθαι.

Advocat Nonius Lucili verba hæc: 'Populus Romanus victus vi, et superatus præliis sæpe est multis, bello vero nunquam.' Virg. inf. in hoc lib. in bello uno tria adhibet prælia versu illo, 'Tertia sed postquam congressi in prælia.' Polyb. l. iii. minuta hæc prælia, et per partes gesta, vocat τοὺς κατὰ μέρος ἀκροβολισμούς' et paulo post, ἀκροβολισμοὶ δὲ μόνον καὶ συμπλοκαὶ κατὰ μέρος ἐγίνοντο πλείους. *Cerda.*

543 *Nomine Casmillæ*] Statius Tullianus de vocabulis rerum libro primo, ait dixisse Callimachum apud Camillum appellari Mercurium, quo vocabulo significant Deorum ministrum. Unde Virgilius bene ait, Metabum Camillam appellasse filiam, scilicet Dianæ ministram: nam et Pacuvius in Medea, cum de Medea loqueretur, 'Cælitum Camilla expectata advenis, salve hospita.' Romani quoque pueros et puellas nobiles et juvenes *Camillos* et *Camillas* appellabant, flaminicarum et flaminum præministros. *Servius.*

Nomine Scamillæ mutilata parte Camillam] Unde *Scamillæ* nomen, quod nonnulli commenti sunt, desumptum sit, in nullo adhuc veterum codicum deprehendi. In aliquot autem omnino antiquis *Quasmillæ* scriptum inveni, in aliquot aliis absurdiora quædam. Sed enim antiquiora illa exemplaria quæ præcipue sequimur, *Casmillæ* legunt. Quodque nonnulli codices *mutilata* habent, vetustiores pene omnes *mutata* scriptum ostendunt. Non tamen displicet *mutilata*. Quia Donatus ait: 'Matris huic addidit nomen: aliqua tamen subtracta particula, ut *Camilla* potius quam *Casmilla* diceretur. Habiturus in exilio comitem item filiam, et in appellatione infantis, dulcissimæ nomen uxoris.' *Pierius.*

Nomine Casmillæ, &c.] Eadem, quæ Servius in hunc locum, leguntur quoque apud Macrob. Saturn. i. 8. Corrigenda autem ex eo hæc Servii ver-

ba: 'dixisse Callimachum apud Camillum appellari Mercurium:' et pro illis legendum: 'dixisse Callimachum, Tuscos Camillum appellare Mercurium.' De voce *Camilla* vid. Varro l. iv. de L. L. et Turneb. xiv. 13. *Emmeness.*

544 *Juga longa*] Id est, longe posita, remotiora. Sallustius, 'Et Metello procul agente, longa spes auxiliorum,' id est, longe posita. *Sero.*

545 *Solorum nemorum*] Desertorum. Terentius, 'Venit meditatus alicunde ex solo loco.' Item ipse, 'Nonne hinc deportarier in solas terras?' *Id.*

Solorum nemorum] Vide quæ diximus Ge. iv. 465. *Emmeness.*

Premebant] Verbum venatorium: de quo alibi. *Taubmann.*

547 *Fugæ medio*] Dum fugit, inter fugam, nam figuratum est, ut 'Laurus erat tecti medio.' *Servius.*

Summis Amasenus abundans] Talia ferme de Asopo Stat. Theb. vii. 'forte et trepidantibus ingens Descendebat agris, animos sive imbrifer arcus Seu montana dedit nubes; seu fluminis illa Mens fuit, abjectusque vado pater arma vetabat.' Et Ovid. Met. l. ix. 'Venerat Eneii rapidas Jove natus ad undas, Uberior solito, nimbis hyemalibus auctus, Vorticibusque frequens erat, atque impervius amnis.' *Cerda.*

Amasenus] Fluvius apud Privernum inter Senam et Tarracinam deluens. Vide Thesaurum Ortelii. *Taubmann.*

Abundans] In antiquis codicibus *habundans* cum aspiratione scribitur, veteribus eam nonnullis verbis applicare suetis, quo ea incitatius enuntiantur. *Pierius.*

548 *Imber Ruperat*] Impetum pluviae ostendit. *Servius.*

Imber Ruperat] A Græcis. Nam Apollon. l. ii. ἐρράγη ὕμβρος ἀθέσφατος: et Nicand. ὕμβροιο ραγέντος: exemplum hæc in Germ. et pleni Græci. Sunt qui putent, consuetudine magis sermonis, quam proprietate aliqua,

imbrem dici de cœlesti aquarum agmine. Nam vere *imber* est aqua quælibet, cum Lucret. dixerit, nominans quatuor elementa, 'Ex igni, terra, atque anima nascuntur, et imbri.' Et Ovid. de Pont. Eleg. iv. 1. 'Æquoreo madidas quæ premit imbre comas.' Lege quæ dedi Æn. i. ad illud, 'Accipiunt inimicum imbrem.' *Cerda*.

550 *Caroque oneri timet*] Anacreon φορτίον ἔρωτος, id est, onus amoris. 'Et pariter comitique onerique timentem.' *Servius*.

Omnia secum Versanti] Ita Il. x. "Ἡδὲ δὲ οἱ φρονέοντι ἀρίστη φάινετο βουλή: et Iliad. xiii. "Ἡδὲ δὲ οἱ φρονέοντι δόσσοιο κέρδιον εἶναι. Ammian. l. xviii. 'Seditque tandem multa et varia cogitanti id tentare.' Sidon. Paneg. Aviti: 'Tandem cunctanti sedit sententia.' *Cerda*.

551 *Vix hæc sententia sedit*] Ideo *vix*, quia naturale est, ut quotiens simul multa cogitamus, vix aliquod comprobemus. Unde vera distinctio est, Omnia secum versanti subito hæc sententia sedit. *Servius*.

552 *Telum immane*] Quia bellator. Nam opus fuit ingenti telo et bellatore, id est, viro forti ad rem perficiendam. *Donatus*.

553 *Robore cocto*] Aut antiquam hastam fuisse significat: nam multi temporis aliquid *coctum* vocatur. Horatius, 'Plerumque recoctus Scriba ex quinqueviro corvum deludet hiantem.' Persius: 'Ut ramale vetus prægrandi subere coctum.' Aut re vera cocto robore: haste enim igni plerumque durari consueverunt, ut facilius corticem demittant. *Servius*.

Robore cocto] Tale illud Pers. Sat. i. 'Ut ramale vetus prægrandi subere coctum.' Est *coctum* in Pers. Sole exsiccatum. Inde est, ut *robur coctum* in Virg. esse possit, exsiccatum diuturno Sole: ac proinde hasta ex antiquo robore, et durato ab Sole vel igne. *Cerda*.

554 *Huic*] Huic scilicet telo. *Serv.*

Natam Implicat] Probus de hoc loco arpitamplasma.* *Idem*.

Libro] Liber dicitur interior corticis pars, quæ ligno cohaeret, alibi: 'Alta liber arat in ulmo.' Unde et liber dicitur in quo scribimus, quia ante usum chartæ vel membranæ de libris arborum volumina fiebant, id est, compaginabantur. *Idem*.

Habilem] Εὐστρεφεῖν, εὐπλεκῇ, εὐκατασκευάστον: bene compositam, et prudenter aptatam. *Taubmann*.

556 *Librans*] Quod Plaut. Amphit. 'pugnos ponderat: quod l. v. 'librauit cæstus.' *Cerda*.

Ad athera fatw] Metabus preces fundit ad Dianam, non ad cælum, sed conversus ad cælum, hoc enim subaudiendum, et ideo eo conversus, quia ibi Diana. Midas apud Ovid. Met. precaturus Bacchum, prius, 'Ad cælumque manus, et splendida brachia tollens.' Ita qui Neptunum precabantur, convertebant se ad mare; qui Plutonem, ad terram. Exemplum Neptuni est in Virg. Æneid. ubi Cloanthus precaturus Neptunum, inducitur 'palmas ponto tendens.' Plutonis in Hom. Il. ix. ubi de femina precante Deos Inferos, πρόχην καθεζομένην, et γαῖαν χερσὶν ἄλοια, videlicet, Κικλήσκουσ' Αἴδην, καὶ ἐπαινήν Περσεφόνειαν. *Idem*.

557 *Alma tibi hanc nemorum, &c.*] Antonomasia: nam tria epitheta sine nomine posita sunt. *Servius*.

Nemorum cultrix] Hinc Horat. 'Montium custos, nemorumque virgo: et Æn. ix. Nisus, 'nemorum Latonia custos.' Expendatur et vocula (*tibi*) quæ clarius enuntianda, ut jam alii adnotarunt: hac enim forma usi veteres in re simili. Ita in Ecl. 'Ecce duas tibi Daphni: et, 'setosi caput hoc apri tibi Delia: et innumera. *Cerda*.

558 *Iipse pater famulam roco*] Bene *Iipse pater*, quia auctoramenti potestatem, nisi patres, non habent. *Verco* autem, consecro in tuum ministerium.

Unde et Camilla dicta est, licet supra eam a matre dixerit esse nominatam. Sed illud poëticæ: nam Camilla, quasi ministra dicta est, quod superius expositum est. In sacris tamen legitur posse etiam opera consecrari ex servis, usque dum solvatur caput hominis, id est, liberetur sacrationis nexu, aut enim numen famulæ quam servi significatio conditionis.* *Servius.*

Ipse pater famulam rogo] Serv. 'Bene ipse pater, quia auctoramenti potestatem nisi patres non habent.' Cujacius in Paratitlis: 'Pollicitationis species est votum, quod Deo fit, sed illud in eo præcipuum, ut soli patresfamilias ex eo obligentur, quasi actu solemni (nam et præsentibus multis fiebat voti nuncupatio) aut filiusfamilias, et servus jussu ejus, in cujus potestate sunt: et secundum jus Virgilius, Ipse pater famulam rogo.' *Cerda.*

559 *Tela tenens*] Ordo est, Tua supplex tela tenens quibus inligata est; et ingeniose *tenens*, cum inligata sit. *Servius.*

561 *Adducto contortum hostile lacerato*] Ita l. IX. Nisus, 'Ocyus adducto torquens hostile lacerto.' Sed tu vide, ut locum hunc illustres, quæ dixi eodem in libro ad illud, 'telum librabat ab aure.' *Cerda.*

562 *Sonueræ undæ*] Hic distinguendum. *Servius.*

563 *Infelix Camilla*] Mira effingit: *infelix* autem *Camilla*, non eo tempore quo evasit, sed nunc *infelix*: plerumque enim epitheta præsentis temporis scilicet sunt, licet et peractis negotiis: ut in secundo, 'infelix qua se, dum regna manebant, Sæpius Andromache ferre incommitata solebat.' *Servius.*

565 *Victor*] Propositi sui et intentionis effectus, ut, 'mihî victor honore Persolves.' *Idem.*

566 *Donum Triviæ*] Mire *Triviæ*, cum ipsa loquatur: at bene *donum*,

quoniam pater Dianæ servaverit. *Id.* *Donum Triviæ*] Accipiunt, quam pater exinde donum Dianæ dedit. Possunt. Sed ego aliter. Quam Diana dedit patri, ut servatrix puellæ. Itaque gavisus pater est dono illo Dianæ. *Cerda.*

Cespitem] Probus aut *cespitem*, aut *cespitem* pro campo, scilicet quod *cespes* gleba sit. *Servius.*

567 *Non illum tectis ullæ, non mœnibus urbes Accepere*] Non mirum a nulla hunc civitate susceptum: nam licet Privernas esset, tamen quia in Thuscorum jure pene omnis Italia fuerat, generaliter in Metabum omnia odia ferebantur: nam pulsus fuerat a gente Volscorum, quæ etiam ipsa Etruscorum potestate regebatur: quod Cato plenissime executus est. Hinc est, 'Multæ illam frustra Tyrrhena per oppida matres Optavere nurum:' quod non procederet nisi inter eos essent jura connubii: 'non mœnibus urbes Accepere.' Non tectis, non mœnibus: non in civitatem, non in privatam admissus est domum. Et sic ista etiam in primo libro separavit, 'Urbe, domo socias.' Sciendum autem *mœnia* abusive dici omnia publica ædificia: ut, 'Dividimus muros, et mœnia pandimus urbis:' nam proprie *Mœnia*, sunt tantum muri, dicta quasi *munia*, a munitione civitatis. *Id.*

568 *Manus dedisset*] Consensisset: et hoc dicit, Etiam si qui eum voluissent suscipere, ille tamen eorum consortia morum feritate fugisset; *feritate* autem figurate pro feritati, an ob feritatem? *Idem.*

Manus dedisset] Adagii forma, pro, victum se fateri. Horat. Epod. 17. 'Jam jam efficaci do manus scientiæ.' Vide Erasm. Nata videtur locutio ab simili illo, 'dare herbam.' Tale et illud l. IX. 'neque enim jaculo vitam ille dedisset.' *Cerda.*

569 *Pastorum et solis exegit montibus ævum*] Et pastorum ævum exegit in montibus solis, id est, pastoralis usus

est vita. *Servius*.

Solis montibus] Id est, desertis. Sic statim vs. 545. 'sola nemora.' *Emmeness*.

Ævum] Quamvis ævum sit quasi αἰὼν, perpetuum, æternum, semper durans, ac prout de Diis dicatur; tamen Virg. locutus est ex imitatione Homeri, cui sæpissime αἰὼν est vita, id est, ζωή. Sic Iliad. xvi. Αὐτὰρ ἐπεὶ δὴ τὸν γε λίπη ψυχὴ τε, καὶ αἰὼν. Sic etiam Lucret. qui bis, aut ter: 'degere ævum:' et Ennius qui Annal. ix. 'ævum agitabant.' *Cerda*.

571 *Armentalis equæ*] Indomitæ. Scilicet quæ in armenta fœturæ causa pareatur. Unde sequitur, *et lacte ferino*. Veteres enim omnes prope quadrupedas feras vocabant, 'In latus inque feri curvam compagibus alvum.' *Equæ* autem *mammis et lacte ferino* ἐν διὰ δοῦν. *Servius*.

Armentalis equæ] Ita prædvinatur virtus militaris Camillæ, quemadmodum Janum cum laudat Pind. Olymp. Od. vi. nutritum a serpente; ut non immerito sperare aliquid magnum ab illis possimus, erga quos, tanta fuerit Superum indulgentia. Multa hujus rei exempla conjungit Alex. Neap. non solum de equarum lacte, sed aliarum etiam ferarum, a quibus nutriti magni Heroës. Sed de equabus lege quæ Gesner. conjungit, ubi agit de equo, littera F. Est *equa armentalis*, ἵππος ἀγελαία. *Cerda*.

Lacte ferino] Manil. l. i. de Jove loquens, 'Cujus ab uberibus magnum ille ascendit Olympum Lacte feræ crescens ad fulmina.' Sed Manilius de capella loquitur nutrice Jovis, quamobrem signatius Virgilius, qui de equa. *Idem*.

Lacte ferino] Pro equino. *Ferus* enim κατ' ἐξοχὴν pro equo ponitur. Vide Æn. ii. 51. *Emmeness*.

572 *Nutribat*] Quidam nove dictum accipiunt. *Servius*.

Nutribat] Tale illud Virg. *lenibat, polibat, vestibat*: et Catull. 'Vellera

virgati custodibant calathisci:' et Terent. Eun. *neque scibat*. Fit hoc explosu unius vocalis. *Cerda*.

573 *Vestigia plantis Institerat*] Signa pedum primis plantis expresserat: nam *vestigia* sunt imagines pedum: ut, 'Semem prædam et vestigia fœda relinquunt.' *Servius*.

574 *Institerat*] Est hoc, quod de Pyrrho Plut. προσεξαναστὰς. Ab Virg. Juven. Sat. 6. 'nec tremulis possunt insistere plantis.' Nota vero constructionem quarti casus. Ita Plaut. Capt. 'Omnes itinera insistant sua.' Subaudiendum in, ut, *insistere in vestigia, in itinera*: vel, *sistere in vestigia, itinera*. Porro hoc, 'insistere plantis,' simillimum est Horatianis verbis Epist. ad Pison. 'Reddere qui voces jam scit puer, et pede certo Signat humum.' *Cerda*.

Palmas oneravit] Onus enim quicquid teneris imponitur manibus. *Ser.*

Palmas oneravit] Romanus codex, Oblongus, Mediceus, pluresque alii pervetusti, *palmas armavit* legunt, quod non sine proprietate dictum est, et in Donati codice reperitur. Sed enim *Servius oneravit* agnoscere videtur, dum ait: 'Onus est quicquid teneris manibus imponitur.' *Pierius*.

Jaculo palmas oneravit acuto] Talis educatio Cyrenæ Nymphæ a patre Telesicrate apud Pind. Pyth. Od. 9. ὁ δὲ τὰν εὐώλενον Ὀρέψατο παῖδα Κυρηνάν. 'Α μὲν οὐθ' ἰστών παλιμβάμους ἐφίλασεν ὁδοὺς, Οὐτε δέλπνων οἰκουρίαν Μεθ' ἑταιρῶν τέρψιαι. 'Ἄλλ' ἀκόντεσί τε χαλκίοις, Φασγάνῳ τε μαρναμένα, Κερδίζεν ἀγρίους Θήρας: Id est, *Ille autem lacertis decoram educavit filiam Cyrenam. Hæc neque telorum retrogradas amavit vias, neque cænarum oblectationes inter domesticas socias: sed jaculis aris, ensque dinctans, conficiebat feras bestias*. *Cerda*.

575 *Spiculaque ex humero*] Talis habitus Atalantæ apud Ovid. Met. viii. 'Ex humero pendens resonabat eburnea lævo Telorum custos, arcum quo-

que læva tenebat.' *Idem.*

576 *Crinali auro*] Quo crines inligantur. *Servius.*

Pro crinali auro] Ovid. *Metam.* v. simpliciter vocat crinale: 'ornabant aurata monilia collum, Et madidos myrrha curvum crinale capillos.' Alibi: 'Nec torques collo, nec habens crinale capillos.' Est *crinale* fascia quædam, aut vitta, qua illigantur crines, ne vagentur. Ulpianus vocat *fasciam crinalem*. Græce possis κεφαλόδεσμον, et ἐπικράνον, sive ταινίαν ἀναδέσμεν. Itaque *crinale aurum* erit vitta aurea ad continendos crines. *Cerda.*

Pro crinali auro] Statius *Achill.* iv. 97. 'et fronti crinale reponeret aurum.' *Emmeness.*

Pro longæ tegmine pallæ] *Palla* proprie est muliebris vestis deducta usque ad vestigia: unde ait *longæ*: sicut supra, 'pallam signis auroque rigentem.' *Servius.*

Pro longæ tegmine pallæ] Diserte, et signate, *longæ pallæ*: nam hæc etiam virorum fuit, sed non longa. Et quidem virorum fuisse jam indicavi supra. Et hic adjice *Martial.* 'Dimidiasque nates Gallica palla tegit.' Viri pallæ Gallorum respondere σχιστὸν Strabonis, vult Bayf. producto testimonio. Lege illum. Signate etiam *tegmine*, indicans pallam ultimam esse in vestitu, omninoque exteriorem, quando etiam loco illius penderent exuviæ tigridis. Huc spectat *Hor. Sat.* i. 2. 'Ad talos stola demissa, et circumdata palla.' Varro l. iv. ait *pallam* dictam, quod *palam* et *foris*. *Cerda.*

Pro longæ tegmine pallæ] Vide supra *Æn.* i. 652. *Emmeness.*

577 *Tigridis exuviae*] Ita etiam *Æneid.* i. inducit Nympham venatricem, 'Succinctam pharetra, et maculosæ tegmine lyncis.' Apud Apollon. l. i. Anchæus infertur gestans Μαίναλῆς ἄρκτου δέρος. Apud Nonnum l. ix. Bacchus Ποικίλον ἡάρησεν ἐπ' αὐ-

Delph. et Var. Clas.

χέρι νεβρὸν αἰέρων. Iterum: Καὶ θρασὺν αἰολύνωντον ἔχων τετανυσμένον ὤμῳ Τίγριν ἄνω κούφιξε μετάρσιον ἐκδοθὶ δεσμοῦ. Adduco et Latinos. Stat. *Theb.* iv. 'flavent capiti, tergoque leonum Exuviæ, gentilis honos.' Ita et de Daphne Ovidius, 'Silvarum latebris, captivarumque ferarum Exuviis gaudens.' Et *Sil.* lib. xv. dat Annibali amictum ex pelle leonina. Valer. *Arg.* l. vi. canit quendam cum exuviis tigridis, quin perquam optima fictione ait, 'Perque levem, et multo maculatam murice tigrim Concita cuspis abit, subitos ex ore cruores Saucia tigris hiat, vitamque effundit herilem.' *Cerda.*

A vertice pendent] Tempora variavit, nam de præterito dicit. *Servius.*

578 *Tela manu jam tum, &c.*] Apud Statium Achilles in Achilleide similem prædicat de se, adhuc puero, institutionem vitæ: 'visisque decebat Arridere feris, nec fracta rüentibus undis Robora, nec vastæ trepidare silentia silvæ, Jam tunc hasta manu, jam tunc cervice pharetræ, Et ferri properatus amor, durataque multo Sole geluque cutis: tenero nec fusa cubili Membra, sed ingenti saxum commune magistro.' Talis et ille versus Sili i. ix. 'Parvula nos arcu puerili spicula sensim Fundimus.' Seneca epist. 36. hunc morem dat Parthis infantibus, et pueris Germanis: 'Si in Parthia natus esset, arcum infans statim tenderet; si in Germania, protinus puer tenerum hastile vibraret.' Et quidem jam de Camilla ipsa l. vii. 'non illa colo calathisve Minervæ Fæmineas assueta manus, sed prælia virgo.' *Cerda.*

579 *Et fundam tereti*] Stat. *Theb.* iv. 'teretes pars vertere fundas Assueti, vacuoque diem præcingere gyro.' *Idem.*

Egit] Hoc Maronis fulero expeditior est correctio illa Statii in Achill. 'flexæ Balearis actor habenæ,' cum prius auctor legeretur. Ergo, ita Stat.

Virg.

11 H

actor, ut Virg. egit. Similiter in ix. de Mezentio, 'Ipse ter adducta circum caput egit habena.' *Idem.*

Circum caput egit] Id est, rotavit: ex more et arte: nam sic vires dabant jactui. Statius: 'vacuoque diem præcingere gyro.' Vide Poliorcet. Lipsii iv. 2. *Taubmann.*

580 *Strymoniamque gruem*] Thraciam, a fluvio Strymone. Sane sciendum posse dici, et hic et hæc grus, et hi et hæc grues. *Servius.*

Strymoniamque gruem] Martial. Epigramm. ix. 30. 'Strymonio de grege ripa sonat.' Sed de hoc dixi alibi. *Cerda.*

Olorem] Latine ita dicimus: nam Græce *cygni* dicuntur. *Servius.*

Dejecit olorem] Respondet Græco *καταβάλλειν*. Xenoph. II. I. θηρία, ἃ συ, ἐπειδὴν τάχιστα ἱππεύειν μάθης, διώξῃ, καὶ τοξέων καὶ ἀκοντίζων καταβαλεῖς et passim. Lucian. σφενδονᾶ θηρία unde et σφενδονίζω, fundam roto, et σφενδονῆδον adverb. *German.*

581 *Multæ illam frustra*] Antequam rem diceret, prius ejus ostendit eventum: sic Sallustius, 'Falso queritur de natura sua genus humanum:.' nam antequam diceret *queritur*, dixit *fulso*. *Servius.*

Multæ illam, &c.] Tale illud de Lavinia l. vii. 'Multi illam magno e Latio,' &c. et Catulli, 'Multi illum pueri, multæ optavere puellæ.' Et Ovid. Metamorph. iii. 'Multi illum juvenes, multæ petiere puellæ: Sed fuit in tenera tam dura superbia forma, Nulli illum juvenes, nullæ tetigere puellæ.' De Daphne etiam l. ii. ejusdem operis, 'Multi illam petiere, Illa aspernata petentes, Impatiens, expersque tori nemora avia lustrat.' Fluxere tam Virgiliana quam Ovidiana a Catullo: nisi quis velit, omnes adhuc sumpsisse a Pind. Od. Pyth. ix. ubi in sermone Cyrenæ Nymphæ: Τὰν μάλα πολλοὶ ἀριστῆες ἀνδρῶν αἴτεον Σύγγονοι, πολλοὶ δὲ καὶ Χελων, ἐπεὶ θαπτόν εἶδος Ἐπλετο. *Cerda.*

Matres] Inter matrem et matrem familias quid intersit; superius plenissime narratum est. Et hic ostendit dicendo 'Tyrrhena per oppida,' quod etiam Volsci in Tuscorum fuerint potestate. *Servius.*

583 *Æternum*] Id est, æterno: nam nomen est pro adverbio. *Idem.*

Virginitatis amorem, &c.] Παρθενεύεται. Scilicet et Diana ipsa Platoni in Cratylō Ἀρτεμις dicta, φαινομένη τὸ ἀρτεμὲς καὶ τὸ κόσμιον, διὰ τὴν τῆς παρθενίας ἐπιθυμίαν. *Germanus.*

584 *Intemcrata colit*] Inviolata, incorrupta: temerata enim quibus vis allata est. *Servius.*

585 *Militia tali*] Tam injusta: idcoque et pœnas dat temeritatis, quippe fati in Italiam Trojani venerant. *Taubmann.*

Conata] Dum conatur: ut, 'Obsesumque acta testudine limen:.' et 'Caci spem custodita fefellit:.' hac autem ratione ostendit quare non suspensa a Trojanis.* *Servius.*

587 *Fatis urgetur acerbis*] Ostendit etiam desideria ex fato, non necessitate descendere. *Idem.*

Fatis urgemur acerbis] In antiquis aliquot codicibus legere est *fatis urgemur iniquis*. Sed utcumque placuerit, *acerbis* aut *iniquis*, non laboro. Sane *urgemur* persona prima mihi videtur etiam *Servius* agnovisse cum scripsit: 'Ostendit etiam desideria ex fati necessitate descendere.' Cæterum quod *Servius* ad desiderium refert, cur non potius ad amorem et sympathiam quandam referamus; ut scilicet *urgemur fatis acerbis* dixerit, uti quæ pari, cum ea, calamitate affici sibi videretur, quæque Camillæ aut acerba, aut iniqua immincebant, ea Diana impendere sibi existimabat. *Pier.*

589 *Committitur omine pugna*] Pro committetur. *Servius.*

Ubi infausto committitur omine pugna] Ovid. Metam. vi. 448. 'infausto committitur omine sermo.' Ad quem locum vid. Nic. Heinsius. *Emmen.*

590 *Hæc cape*] Generaliter dixit arcum, pharetram, ut sequentia indicant: nam dicit, 'Et ultricem pharetra deprome sagittam:' et neotericum putatur ipsam 'sagittam ultricem.' *Servius*.

Ultricem] Nomina omnia in *x*, littera terminata, ablativum singularem in *e* mittunt: genitivum vero pluralem in *um*: exceptis his quæ omnis sunt generis: ut *felix*; nam et *ab hoc felici*, et *horum felicium* facit. *Lucanus*, 'Felici non fausta loco tentoria ponens:' quod receptum est ideo, quia genitivus pluralis a nominativo minor esse non debet, sed aut par, aut major una syllaba: et quia in neutro facit *felicia*, *felicum* dicere non debemus, ne propter alia genera huic præjudicemus: namque ab eo, quod est *felices*, ut *felicium* dicamus, ratio patitur, una enim crescit syllaba: ab eo, quod est *felicia*, ut *felicum* dicamus, non procedit, ne minor sit genitivus a nominativo plurali. Similiter et *ultricium* et *victricium* dicimus: licet in his neutrum in numero singulari non inveniatur. *Serv.*

Deprome] Vides ut mandet illi, quid opus facto, ex doctrina Gentilium, qui unicuique Dearum Nymphas dabant administras, quibus, quid ipsæ vellent, mandarent. Sic *Diana Opi* curam dat cædis *Camillæ* vindicandæ. Sic lib. sequente *Juno* utitur *Juturna* Nympha. Apud *Val. Arg.* III. *Juno* eadem commendat *Nymphæ* raptum *Hyllæ*. Sic aderant *Veneri* suæ *Idaliæ*, *Thetidi* *Naiades*, &c. *Cæda*.

591 *Violarit vulnere corpus*] Bene *violarit*, quia dixerat *sacrum*. Et superius dictum est operam solemnem consecrari, usque dum solvatur caput hominis, id est, liberetur sacrationis nexu; quod facilius accidet, si mors intercedat. Hic ergo totius rei, et præcipue sacrationis, aliud agens poëta, mentionem insernit, dicens, 'Hæc, quicumque *sacrum* viola-

rit vulnere corpus, *Tros* *Italusve* mihi pariter det sanguine pœnas.' Bene ergo, sicut dictum est, *violarit*, quia dixerat *sacrum*. *Servius*.

592 *Tros Italusve mihi*] Si simpliciter accipiamus, sic intelligamus: Sive eam *Trojanus* interemerit, sive aliquis de *Æneæ* auxiliis: namque alii volunt *Aruntem* de *Turni* esse partibus, et indignatum femineum sexum plus in bello potuisse quam viros: quam rem hic dicunt perstrinxisse *Virgilium*: et re vera sic ubique loquitur, ut incertum sit, *Aruns* de cujus partibus fuerit. Unde est illud, 'Da, pater, hoc nostris aboleri dedecus armis.' *Idem*.

Tros Italusve] In Romano codice legere est *Tros Italusque*; et eodem modo etiam superius: sed *ve* disjunctiva melius. Illud quoque animadvertendum, quod vulgata quædam exemplaria hanc quicumque legunt. Antiqua hæc habent, scilicet sagitta. In aliquot aliis ac particula conjunctiva, ut sit mandati summa: Hæc arma cape, sagittam deprome: 'Ac quicumque *sacrum* violarit vulnere corpus, det sanguine pœnas.' *Pier.*

Pariter] Similiter, uno modo. *Ser.*

593 *Miserandæ corpus*] Hæc æconomia, præjudicia nominantur, quotiens negotii futuri exitus tollitur: vult enim nos de *Camillæ* cadavere nihil ulterius expectare: sicut fecit in primo, 'Tu faciem illius noctem non amplius unam Falle dolo.' Quod præmissum, sustulit commemorationem quando vel *Cupido* recesserat, vel *Ascanius* sit reversus. *Idem*.

Post ego nube cavu] Unice institit loco *Calab.* I. IV. ubi de sepultura *Glauci*, τὸν δ' αὐτὸς Ἀπόλλων Ἐκ πυρὸς αἰθομένοιο μάλ' ἐσσινέμενος ἀναείρας Δῶκε θεοῖς ἀνέμοισι φέρειν *Λυκίης* σχεδὸν αἴης. Ὁ δέ μιν αἰψ' ἀπένευαν. Ita videlicet putabantur *Dii* honestare funera illorum, quos amabant. Simili poësi honestatur apud eundem funus *Memnonis*, ait enim I. II. θεοὶ δ' ἅμα πάντες

ἂνται Μήτρος ἐφημοσύνησι, βίη φορέοντο
κελεύθῳ 'Es πεδίων Πριάμοιο, καὶ ἀμφε-
χέοντο θανόντι, Οἱ καὶ ἀνηρέψαντο θοῶς
ῥώϊον ὕδα, Καὶ ἔφερον πολλοιο δι' ἥερος.
Sic ergo vult Diana, cadaver Camillæ
latens in nube asportandum in sepul-
crum patrum ministerio ventorum;
hoc enim intelligendum. *Cerda.*

Arma inspoliata] Aut indetracta,
aut ipsius inspoliatæ Camillæ. *Serv.*

594 *Patriæque reponam*] Hoc est, in
patriam. *Idem.*

Patriæque reponam] Ducta hæc sunt
ab Hom. Iliad. xvi. ubi decernitur
ab Junone, ut Sarpedon post cædem
deferatur in patriam terram Lyciæ,
'Ενθα ἔ ταρχύουσι κασίγνητοί τε, ἔται
τε, Τύμβῳ τε, στήλῃ τε, τὸ γὰρ, γέρας
ἐστὶ θανόντων. *Cerda.*

596 *Nigro circumdata turbine corpus*] *Hoc*
ideo quoniam ad mœrorem luctumque descendit. Contra in octavo,
ubi ad lætitiā descendit Venus,
claro eam nimbo circumdatam dicit:
ut, 'At Venus ætherios inter, Dea
candida, nimbos.' *Servius.*

Circumdata turbine corpus] Ita Deæ
solent, ne videantur a mortalibus.
Hom. Iliad. xviii. de Iride, 'Ἀμφὶ δέ
οἱ κεφαλῇ νέφος ἔστεφε διὰ θεῶν. De
Diis Calab. l. xii. ἀνέμων δ' ἐπιβάντες
ἀέλλας Οὐρανόθεν φορέοντο ἐπὶ χθόνα.
Homerus dat Jovi (referente hoc ab
Homero ipso Dione Chrys. Orat. 12.)
τινὰ νέφους περὶ τῇ κεφαλῇ στέφανον.
Cerda.

597 *At manus interca*] In tota hac
descriptione historicum characterem
poëtico miscet. *Servius.*

598 *Etruscique duces*] Hetruria
dicta est, quod ejus fines tendeban-
tur usque ad primam ripam Tyberis.
Quasi 'Ερεπούρια. Nam ἕτερος est alter,
et ὅρος finis vocatur. Roma enim an-
tea, unam tantum Tyberis ripam tene-
bat. Juvenalis, 'quæ Imperiū fines
Tyberinum virgo natavit.' Quidam
sane *Etruri* legunt ab *Etrurus*; trans
Tyberim enim *Etruriam* dicebant, ho-
mines *Etruros*, quos nunc *Etruscos*. *Id.*

599 *Compositi numero*] Id est, æ-
quati numero honorabiliter: unde et
sæpenumero dicimus, id est, frequen-
ter et rationabiliter: hinc est, 'Tum
vero in numerum,' id est, in rationem
et rhythmum: unde et metra nume-
ros dicimus: ut; 'numeros memini,
si verba tenerem.' Sane modo gene-
ralis est descriptio equestris certa-
minis: paulo post descendit ad spe-
cialem, sicut fecit in quinto et de
cursoribus et de navali certamine.
Idem.

Fremit] Proprie: nam et Græci
equum φρναγματίαν vocant. Et fre-
mitus equi est ἀπὸ τοῦ φριμάσσειν, vel
φρυνάττεσθαι. Itaque Stat. qui l. vi.
dixit, 'fremitum acceperē leonis,' et
alii, qui dant ventis, mari, litoribus,
adhuc et ipsis hominibus in assensu,
et dissensu, hi omnes ab equo acci-
piunt. Dixit Virgil. unico verbo
fremo, quod versu integro Silius l. i.
'Martius hinc sonipes campos hin-
nitibus implet,' quod duobus Nonnus l.
xxii. Ἴπποι χαλκοχίτωνες ἐπεσμαράχη-
σαν'Εννῶν' Ἀρεα σαλπίζοντες ἐνναλίῳ χρε-
μετίσµῳ. *Cerda.*

600 *Insultans sonipes*] Ita in Geor-
gic: 'insultare solo.' Dio Chrysost.
Orator. 12. describit equos præ ar-
dore et bellandi cupiditate solo un-
gulis insultantes, et omnis moræ im-
patientes: οὐκ ἀνεχομένους τὸν χρόνον,
ὑπὸ σπουδῆς δὲ καὶ προθυμίας κόποντες
τὸ ἔδαφος ταῖς ὀπλαῖς. *Idem.*

Pressis] Cum habenis premeretur:
Pugnat autem pro repugnat. *Serv.*

601 *Huc obversus et huc*] Mire ex-
primit quæ dixerat Georg. iii. 'Sitque
laboranti similis.' Nam hic ego la-
borantem agnosco equum. Ennodius
Paneg. 'Sonipes lituorum desideriiis
inquietus.' *Cerda.*

Ferreus hastis] Queritur quid sit
ferreus, utrum ferreus ager horret
hastis, an ferreis hastis ager horret.
Horret autem terribilis est: et est
versus Ennianus, vituperatus a Luci-
lio, dicente per irisionem eum debu-

isse dicere 'horret et alget.' Unde Horatius de Lucilio, 'Non ridet' (dicens) 'versus Ennii gravitate minores.' *Servius*.

602 *Horret ager*] Ducit Macrob. l. vi. 4. imitationem ab Ennio, qui Annal. xiv. 'Horrescit telis exercitus.' Et in Erechtheo, 'horrescunt tela:' aut ab Hom. qui Iliad. xiii. Ἐφριξεν δὲ μάχῃ φθισίμβροτος ἑγχέλῃσι. Paria Urs. et Scal. Sed locum hunc ditavi satis alibi. *Cerda*.

Campique armis ardent] Id est, resplendent. *Servius*.

603 *Celeresque Latini*] Adludit ad militiam Romanam: namque et equites habuit Romulus, ut illo diximus loco, 'Tercentum scutati omnes Volscente magistro:' quos *celeres* appellavit, vel a celeritate; vel a duce Celere, qui dicitur Remum occidisse, in cujus gratiæ vicem a Romulo fieri tribunus equitum meruit. Alii hos *celeres* ideo appellatos dicunt, quod explorationes obirent, et, quæ usus exigeret, velocius facerent: alii a Græco dictum putant, quod est κέλῃς. *Idem*.

604 *Ala Camillæ*] Equitatus. *Alæ* autem dicuntur equites, quod alarum vice pedestrem exercitum tegunt. *Servius*.

Ala Camillæ] Docte et signate *ala*. Nam hæc vox sociorum est, et auxiliorum. Romana legio alas non habuit, sed quoties hæc vox in Livio et aliis occurrit, capienda est de auxiliis. Itaque *alarii equites* sunt auxilarii equites. Docte ergo *ala Camillæ*; nam hæc virgo in auxilio Turni. Quæ dixi multa probant. Livius l. xl. 'Alarii equites postquam Romanorum equitum tam memorabile facinus videre.' Sed cesso ab re, quam jam Lips. et Godescal. late, ille in Polyb. hic in Veget. Tantum indico, firmari hanc doctrinam posse ex Inscriptionibus, quas plurimas Smetius et Gruterus suppetunt, in quibus sæpe videas *alam Britannicam, Pannoni-*

orum, Indianam, Phrygum. Alias etiam, in quibus diserte, *ala auxiliorum, ala auxiliariarum*. *Cerda*.

605 *Hastasque reductis*] Ante oculos posita descriptio. *Servius*.

Hastasque reductis Protendunt longe dextris] Antiqua pleraque exemplaria *pratendunt* legunt; qui quidem gestus insertandi hastam in cataphracto milite, cuspidem ad feriendum prætensa. Sed enim quia de jaculatione loquitur, melius est *protendunt*: quia in jaculatione manus reducitur, protensa hastæ longe majori parte: ne si capias a medio cuspidem versus, manus, defricto ære, ictum faciat elanguescere, impulsumque moretur. Eadem elocutione dictum ab Ovidio, 'protentaque forti Tela tenent dextra lato vibrantia ferro. Donatus vero hic duo agnoscit: et quod hastas gestarent, dexteris retrorsum adductis, et quod spicula vibrarent. 'Pergebant,' inquit, 'paratis hastis et dextris, ut hostes petere viderentur. Ibant vibrantes spicula, ita crebro motu, ut ea jam crederentur esse missuri.' *Pierius*.

Hastasque r. Protendunt] Habitum ostendit hominis in procinctu hastam tenentis, et, manu retrorsum ducta, eam librantis parantisque mittere. Turneb. l. xiv. 13. *Taubmann*.

606 *Spicula vibrant*] Vide Æn. x. 484. *Idem*.

607 *Fremitusque ardescit equorum*] Allusum ad equum illum, quem *θερμὸν* Græci dicunt, et Virg. in Georg. 'calidum animis.' Sed et in genere ardeo poni in re belli, quis ignorat? Polyb. l. iii. ἐξέκασαν πόλεμον: et milena. *Cerda*.

608 *Intra jactum teli*] Unde possit, hasta emissâ in hostem venire. Hinc traxit Statius, 'Quale quater spatium jaculo ter arundine vincas.' Et Enniana est ista omnis tam brevis descriptio. *Servius*.

Intra jactum teli] Ἐσω βέλους. Æn. x. 772. *Taubmann*.

609 *Subito*] Adverbium est: an 'Subito clamore:' et est versus hypermetrus. *Servius*.

610 *Exhortantur equos*] Tale illud Propert. Eleg. III. 14. 'Hortari patris per juga longa canes.' Id est, clamando hortari canes, ut Virg. 'clamore exhortantur equos.' Et Ovid. 'Si tamen horteris, fortius ibit equus.' Id est, si clamore horteris. Hoc enim unicum discrimen in feris inter *hortor* et *monéo*, ut *hortor* fiat clamore, sed *monéo* stimulo. *Cerda*.

Fundunt, &c.] Cal. I. XI. Πάνη αἰγάνεα τε, καὶ ἔγχρα καὶ βέλε' ἀνδρῶν, Ἀλλαδὶς ἄλλα χέοντο: In omnem partem jacula, hastæ et virorum tela Alia alio fundebantur. Uterque ab aquis transfert. Sed persistit Virg. in metaphorâ, quod non Calaber. *Idem*.

611 *Nivis ritu*] Hom. Iliad. XIII. de saxorum imbre, νιφάδες δ' ὡς πίπτον ἔραζε, et Iliad. XII. ὥστε νιφάδες χιόνος πίπτονσι θαμειαί. sic (inquit) λίθοι πωτῶντο, Ad locum hunc Homeri. Calab. I. XI. νιφάδεσσι δ' εἰοικότα πίπτε βέλεμνα. Eadem comparatione usus est Dionys. Antiquit. I. IX. Ammian. I. XX. 'Sagittarum nimbi crebrius volitantes.' Pacuvius in Paulo, 'Sagittis, plumbo, et saxis, grandinat, nivit.' Tò ritu Corippus arripuit I. III. 'Funduntur lacrymæ ritu nivis.' Et Ammian. I. XIV. 'Ritu grandinis undique convolantibus telis.' Mutavit Ovid. in epist. 'More nivis lacrymæ Sole madentis eunt.' A quo et Corippus I. IV. 'More nivis sparsurus erat.' Seneca epist. 64. 'Ritu Deorum.' Tò crebra tela, dixit Plut. in vita Marii, πολλοῖς βέλεσι φερομένοις. *Idem*.

Nivis ritu] Confert hæc cum Homericis, et præfert Scal. I. III. 5. Deque hyperbolica hac similitudine videatur Quintil. I. VIII. 6. *Taubm.*

Calumque obtexitur umbra] Ita Æn. XII. 578. 'et obumbrant æthera telis.' Alludit ad dictum Laconis, cui nomen Deineces, qui hosti dicenti, Solem

præ multitudine telorum visum non iri, respondit: In umbra igitur pugnabimus. Historiam Herodotus I. V. Cic. Tuscul. I. quem tamen in ordinem cogit Petr. Victorius, VII. 9. meminuit et Turneb. XIV. 13. Ita Tacitus Histor. I. III. 'Tantum fœdarum avium supervolitavit, ut nube atra diem obtunderent.' *Idem*.

612 *Continuo adversis*] Hic specialis pugna est. *Servius*.

Continuo adversis, &c.] In Romano codice, et aliquot aliis antiquis *adversi* legitur: neque obstat quod *conmixti* hastis subsequatur: quod isti absurdum putaverunt. Hoc vero videtur agnovisse Donatus, dum ait, 'Continuo adversi cum singulis ex diversis partibus eruperant hastis:' quamvis idem dicat, si *adversis* hastis legamus. *Pierius*.

Tyrrhenus] Videtur esse hic ille Orphitus, de quo fit postea mentio in hoc libro, quem Camilla interfecit, cum hac insultatione, 'Silvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti?' Ubi, si legas quæ præcedunt, Orphitum esse intelliges. *Cerda*.

614 *Præfractaque Pectora pectoribus rumpunt*] Rumpunt, præfractaque faciunt. *Servius*.

Præfractaque quadrupedantum, &c.] In Romano codice, in Mediceo, et quibusdam aliis pervetustis, *perfracta* legitur. Ex quo impetus equorum vehementissimus ostenditur. Quod vero ita *pectora pectoribus ruperint*, adversos eos incurrisse demonstrat. Est et *quadrupedantum* secunda syllaba per *i* tertiam vocalem: de qua plura alibi. *Pierius*.

Præfractaque quadrupedantum, &c.] Similis ferme successus est apud Dionys. Antiquit. I. V. ubi narratur congressus Arantis unius et Superbi liberis, et Bruti primi Consulis. Verba interpretis: 'Illorum equi concurrentes, adversis pectoribus contrarii, delati impetu in posteriores pedes erecti sunt, et sessores suos retorto

collo excussissent. Illi igitur ita prolapsi jacebant, multum sanguinem per vulnera effundentes, et luctantes efflabant animas.' Vide et Liv. l. ii. *Cerda*.

617 *Præcipitat*] *Pro præcipitatur*. Servius.

Et vitam dispergit in auras] Cal. l. i. ψυχή δὲ ἐμίγη πολυάεσιν αἵραις. Idem l. xi. στονόεις δὲ οἱ ἥέρι θυμὸς Αἰψαμίγη. Nonn. etiam l. xxii. Ψυχὴ δ' ἡνεμόφοιτος ἀναίξασα θανόντος. Ammian. l. xix. 'animis in ventum solutis.' Virgil. tamen quiddam peculiare notat, ut Acontens ante ruinam spiraverit ad eum modum, quo de columba in v. 'vitamque reliquit in astris:' et spatio in illo spiravit; nam 'præcipitat longe.' Tale et illud Auson. in Mosella, 'vitam consumit in auris.' *Cerda*.

619 *Rejiciunt parmas, et equos ad mania vertunt*] *Rejiciunt*, retro agunt, vel retrorsum ferunt, ut cedentium terga munita sint, ut ipse Æn. xi. 'Bis rejecti armis respectant terga tegentes.' Sane nunc fugiunt, non timore, sed lege præliandi. Sallustius: 'More equestris prælii sumptis tergis ac redditis.' *Parma* autem est equestre sentum. *Servius*.

Rejiciunt parmas] Rob. Titius putavit, hoc genus pugnae, quod fit, 'sumptis ac redditis tergis,' esse, quod Polybius dixit, μάχεσθαι ἐκ τῆς ἀναστροφῆς, καὶ μεταβολῆς. Sed non esse, accuratissime docuit eruditissimus Vvo Villiomarus viii. 3. quæ omnino legas. *Taubmann*.

620 *Turmas inducit Asylas*] Antiqua omnia quæ versamus exemplaria inducit legunt, quod a verbo *invasit* forma diversissimum est. Donatus quoque inducit agnoscit. Ait enim: Primus Asylas induxit turmas in medios: quis enim metueret fugientes? Est et inducere in hostem sæpius apud Historicos. *Pierius*.

Princeps inducit Asylas] Id est, primus. Ovid. Fast. xi. 160. 'Et comi-

tum princeps tu mihi, dixit, eris.' et vs. 714. 'matri Qui dederit princeps oscula victor erit.' Stat. Theb. l. xii. 'Cujus in Ogygio princeps stet lancea muro.' *Emmeness*.

622 *Mollia*] Domita scilicet, domitorum equorum. *Servius*.

Mollia colla] Latini reflectunt *colla mollia*, scilicet equorum qui domiti, ac proinde molles ad omnem flexum. Ita locutus Catul. 'mollescent colla juvenis.' et Noster Georg. iii. 'mollis collo,' pro domito, eo versu, 'Belgica vel molli melius feret esseda collo.' *Cerda*.

623 *Ili fugiunt, penitusque datis referuntur habenis*] Nostrum imitatus Silius Italicus l. iv. 'Nunc Itali in tergum versis referuntur habenis, Nunc rursus Tyrias retro pavor addidit alas.' et statim: 'Hac pontum vice (ubi exercet discordia ventos) Fert Boreas, Eurisque refert, molemque profundi Nunc huc alterno, nunc illuc flamine gestant.' *Emmeness*.

624 *Qualis ubi alterno, &c.*] Illustrissima comparatio. Stat. l. xi. multas conferebat, et extremo loco Virgilianam: 'Ceu redeunt nubes, ceu circumflantibus austris Alternis procumbit ager, ceu gurgite cano. Nunc retegat bibulam, nunc obruit æstus arenam.' Sed et comparatio Cal. etiam l. xi. huc aptanda est: οἱ δ' ἀπρόντες Χάζοντ', ἡῦτε κύματα ἐκ Βορέας θυέλλης, Πόλλ' ἐπιπαφλάζοντα κυλινδεται αἰγιαλοῖσιν, Ὀρνύμεν' ἐκ πόντοιο, τὰ δ' ἔκποθεν ἄλλος ὀήτης Ἀντίος ἀίξας, μεγάλη περὶ λαλαπὶ θύων Ὀση ἀπ' ἡδύων Βορέου ἐτι βαῖδν ἀέντος: ἢ autem *obversis tergis Recesserunt, ut fluctus a Boreæ procella Cum magno æstu advolvuntur littoribus, Concitati e mari, hoc autem alius undecunque ventus Adversum rucns, et grassans magno turbine, Aquilone parum spirante, a littore depellit*. *Cerda*.

Qualis ubi alterno] i. e. reciproco æstu. Et forte alludit ad Euripum. Notat autem Scalig. v. 3. hæc divina esse: et æstus marini tam exactam

descriptionem ita farcire oculos, ut in hisce versibus plus videatur illius motus quam ipso in mari. Vide ibid. plura. *Taubmann.*

625 *Ruit ad terras*] Id codicibus aliquot antiquis *ruit ad terram*, singulari numero legitur. *Pierius.*

Superjacit undam] Super scopulos undam jacit: nam more suo dedit detractam verbo nominis præpositionem. *Servius.*

626 *Extremamque*] Quantum ad mare pertinet; nam terræ prima est. *Extremam* autem ad illud pertinet, quod ait supra, 'Penitusque datis referuntur habenis.' *Idem.*

Sinu] Curvatione et flexu undarum. *Idem.*

627 *Æstu revoluta resorbens*] *Æstus* proprie est maris incerta commotio. *Idem.*

Resorbens] Hoc verbum est ad rem eandem in Hor. Plin. II. 97. Lucretius: 'Præterea magna ex parte mare montis ad ejus Radices frangit fluctus æstuque resorbet.' Supra Georg. II. 'qua vi maria alta tumescant Obicibus ruptis, rursumque in se ipsa residunt.' Nam Sen. de Prov. c. 1. 'nudari littora pelago in se recedente: qui opponit, 'eademque intra exiguum tempus operiri.' Auson. in Mossell. 'Cum virides algas et rubra corallia nudat Æstus: cui recessui idem opponit hos versus, 'diffunditur alveo Æstus, et extremi procurrant margine fluctus.' Josephus Bel. Jud. I. 16. huic ἐγείρεται κύμα πρὸς ταῖς πέτραις opponit τὴν ὑποστροφὴν τοῦ κύματος. Max. Tyr. dissert. 34. opponit νάματα προσιόντα, καὶ ἀπιδόντα. Arist. Ægyptiaca etiam loquens de aquis opposuit αὐξὴ καὶ φθίσις. et statim loquens de Nilo, ἀνάβασιν καὶ ἀπορροσὴν. et iterum verba hæc, ὑψωθῆ et λήγει. Præterea Seneca de Ben. I. 10. 'Quos æstus accedens longius extulit, recedens interiore littorum vestigio tenuit,' et VII. 10. 'Licet nescias, quæ ratio Oceanum effundat ac revocet.'

et lib. de Provid. c. 1. 'modo contrahi undas, et introrsum agi: modo erumpere, et magno cursu repetere sedem suam.' *Cerda.*

628 *Vado labente*] Hypallage, pro labens ipse per vadam litus reliquit. *Servius.*

629 *Bis Tusci*, &c.] Hi duo versus explicandi et illustrandi, ut jam supra. Hic adjungo locum Cal. I. XI. non abeuntem, etiamsi non de fuga: καὶ ῥ' ὅτε μὲν Δαναοὶ Τρώων ἀνέεργον θμίλον, Ἄλλοτε δ' αὖ Τρώες Δαναῶν στίχας. Sunt qui putent his versibus indicari a Poëta 'serram militarem;' quia Festus de ea loquens: 'Serra præliari dicitur, cum assidue acceditur recediturque, neque ullo consistitur tempore.' Vide et de serra Agell. x. 9. Sed immane falluntur, nihil enim serra habet commune cum Virgilii loco. Aptarem tamen huic rei locum Plat. in Lachet. ubi ita scribit: καὶ Ὅμηρος πρὸς ἐπαινῶν τοὺς τοῦ Αἰνείου ἵππους κραιπνὰ μάλ' ἔνθα καὶ ἔνθα, ἔφη, αὐτοὺς ἐπίστασθαι διώκειν, ἥδ' ἐφέβασθαι. καὶ αὐτὸν τὸν Αἰνείαν ἐνεκαμίασε κατὰ τὴν φόβου ἐπιστήμην, καὶ εἶπεν αὐτὸν εἶναι μῆστορα φόβοιο. et Thucydidem, qui I. II. loquens de Bello Platæensium et Thebanorum, hanc formam belli repræsentat: καὶ δις μὲν καὶ τρίς ἀπεκρούσαντο: bis terve repulsi. *Cerda.*

630 *Terga tegentes*] Cum hoc alludit etymon clypei: sunt enim, qui ἀπὸ τοῦ κλέπτειν, id est, 'ab occultando.' Sidon. Carm. 5. 'Lævam parma tegit.' Alii aliunde ducunt. Vide Plin. *Idem.*

632 *Legitque virum vir*] Non. Marcellus legit hoc loco pro accessit positum ait. Ut in Georgicon II. 'primi lege litoris oram.' Donatus pro delegit mavult. Ait enim: Unusquisque vir virum sibi, cum quo certaret, facta prius exploratione, deligebat. Quales petamus electos, nisi eos qui possunt facile superari? Nullus enim deligit a quo possit occidi. *Pierius.*

Legitque virum vir] Turnebus XXV.

7. Victor. XVIII. 19. Germanus et fere omnes asserunt allusum a Poëta ad morem, cujus sæpe Liv. meminit, et aliquando Tacit. et scriptores alii: quo more dabatur interdum potestas militibus, legendi quem vellent, cujusque virtuti plurimum fiderent, ut ab illo latus suum tegetetur; et ita fiebat, ut omnes lecti essent. Verum tametsi morem illum fateamur, et ipsa verborum forma ad ipsum alludat, alia tamen est mens Poëtæ. Sæpe in acie contingit, ut quisque hostis sibi alium destinet, contra quem rem gerat. An post implicitas acies (nam hoc præcessit) quisque sibi virum legeret ad lateris sui custodiam? nugæ. Nullum enim tunc otium huic lectioni. Quid ergo ait? Plane quod in x. 'seque viro vir Contulit,' et quod Val. Flacc. Arg. l. vi. 'Ille, ubi consertis junxere frequentia telis Agmina, virque virum galeis adflavit adactis.' Et quod Cal. l. XII. ἄλλοι σύμπεσον ἀλλήλοισι. Quod Hom. Iliad. XIII. ἄνῆρ δ' ἄνδρ' ἔδνοπαλίζεν. Quod Polyb. l. III. ἀγωνίζεσθαι κατ' ἄνδρα: et clarius idem in eodem lib. in Cannensi pugna ait, non pugnatum inter Romanos et Πρῆνος κατὰ νόμους, ἀλλ' εἰς ἅπαξ συμπέσοντες ἐμάχοντο συμπλεκόμενοι κατ' ἄνδρα. Sic et Plut. in vita Æmilii ait pugnatum καθ' ἕνα: et in vita Q. Flamminii ait, κατ' ἄνδρα συμπλέκεσθαι. et Eurip. in Supplicib. Ἰππεῦσι θ' ἰππεῖς ἦσαν ἀνθωπισμένοι. Curtius l. III. post implicatas acies Darii, et Alexandri, 'collatò pede, quasi singuli inter se dimicarent, in eodem vestigio stabant.' Ovid. Pont. Eleg. IV. 7. 'admotaque dextera dextræ.' Pro explicatione nostra aperte est Donatus, qui ait, non lectum amicum, sed hostem, quem quisque superaret. Certe Donati verba neque inepta neque imperita sunt, neque alienius qui Donatum corruperit. Adduco adhuc pro maiore firmitudine Petrum Apollonium, qui l. II. Excid. Hieros. ita Maronem imitatur, 'tum demum

viribus aucti Hebræos Itali pellunt, rursusque Latinos Insurgens Hebræus agit, nunc illa vicissim Nunc hæc terra patet.' Est post pauca: 'rabies ac postquam tertia junctos Conseruit, legitque virum vir fervidus ira.' Cerd.

633 *Gemitus morientum*] Aliqui *morientum*, genitivum corruptum pro integro accipiunt, facit enim *morientium*. Servius.

Et sanguine in alto] Ἑμφατικῶς cædis ostenditur magnitudo. *Idem*.

634 *Armaque corporaque*] Versus πολυσύνδετος: et bene belli faciem demonstravit, multa enumerando, quæ in alto sanguine velut natarent. *Idem*.

Armaque corporaque] Laudo Stat. qui magistri sui modulo Theb. l. x. 'Tergaque pectoraque.' Est hoc optimum genus imitationis. *Cerda*.

636 *Quando ipsum horrebat adire*] Parenthesis: et quæritur quid sit horrebat. Servius.

637 *Hastam intorsit equo*] Figurate: nam *intorqueo in equum* dicimus: ut, 'In latus, inque feri curvam compagibus alvum Contorsit.' *Idem*.

Hastam intorsit equo] Par ferme successus, ad exitum l. x. de equo Mezentii. *Cerda*.

Sub aure reliquit] Ex vulneris genere fugientem cum intelligimus esse percussus. Servius.

638 *Ictu furit arduus*] In antiquis aliquot codicibus *ferit* legitur, sed imperfecta esset oratio; quare *furit* longe melius. Est et illud advertendum, quod ubi vulgata exemplaria legunt 'altaque jactat crura,' vetera quædam *acta* habent. *Pierius*.

640 *Volvitur ille excussus humi*] Humi volvitur: nam *excussus* per se plenum est. Servius.

642 *Deiecit Herminium*] Nomen hoc de historia Romana est: nam cum Coelitus contra Tuscos Lartius et Herminius steterunt, et pugnauerunt eo tempore, quo pons subicius rumpebatur: unde et cum plurimum laudat,

ac si diceret; Talis hic est, qualis ille fuit. *Idem.*

Herminium] Servius ad alterum e sociis Coclitis refert, qui Porsenæ copiis in ponte publicio restitit, apud Livium. Alii, in quibus est et Ph. Melancthon (nec improbat Reinerius Reineccius Historicus, et nobis amicus, in Hist. Julia, tomo III. p. 417.) ad Herminium, sive Saxonum sive Cheruscorum ducem referunt, qui ad Luppium annem non procul a *Padelborn* Quintilium Varum cum tribus Rom. legionibus ad internecionem delevit: anno Christi XI. Hanc enim prosopographiam hominis esse Germani: et *Harminium* (*heerman*, sive *Ehrman*) Romæ nuper obsidem, clarum fuisse, et Virgilio etiam familiarem. *Taubmann.*

643 *Nudique humeri*] Ita veteres Germani pugnabant. Et Gallos etiam indos pugnasse, Polybius auctor est: ut notat Turneb. XIV. 3. *Idem.*

644 *Tantus in arma patet*] Id est, Tantum patebat in vulnere, id est, in hostilia tela totus patebat. Alii in arma, pro armis vel scutis tradunt. *Serv.*

Per armos] Abusive: nam proprie armî quadrupedum sunt. *Idem.*

Latos huic hasta per armos, &c.] Ita Statius Theb. VII. 633. 'sic fessa manus venit hasta per armos Tydeos.' Licet ibi dicatur de equo. Potest enim hæc vox, si etymon spectes (ut Vossius in Etym.) esse generalis, et etiam dici de homine; quod et Lac-tantius ad d. I. Statii, advocato in testimonium hoc Virgilii loco, probat: Est enim *armus* ab ἀρῦς, id est, *compages, commissura*. Vid. Vossium in Etymolog. *Emmencess.*

645 *Duplicatque viri transfixa dolore*] Romanus codex, Medicus, et aliquot alii perveteres legunt 'duplicatque virum transfixa dolore,' hoc est, duplici virum dolore cumulat. Qua forma dixit Ovidius: 'duplicatque vulnere cæco est.' Sunt qui non inepte reposuere, 'duplicatque

virum transfixa dolore,' ut sit, transfixâ virum duplicat dolore, pulchro et figurato elocutionis modo: Quam tamen secundo loco retulimus lectionem, in pluribus invenies exemplaribus. *Pierius.*

Duplicatque virum transf. dolore] Ita Turnebus XXIII. 14. quod probissimum: cum etiam auctoritas veterum Codd. teste Pierio, accedat. In magno enim dolore nos duplicari et curvari constat. Iliad. B. ἰδνώθη δὲ πεισῶν. Et de Thersite, πλήξεν, ὅδ' ἰδνώθη: ita Propert. IV. 7. 'quis nostro curvum te funere vidit?' *Taubmann.*

646 *Dant funera ferro*] In Mediceo, *vulnera*, cum decora, quæ sequitur, repetitione, 'pulchramque petunt per vulnera mortem.' Quod si *funera* legas dari, repetitio erit sententiæ, quæ non ita decora videatur. Est vero illud etiam: quod in aliis, 'at medias inter cædes;' in eodem Mediceo, 'at medias inter acies' legitur. Sed omnino plus est dicere, *inter cædes*. *Pierius.*

647 *Pulchramque petunt per vulnera mortem*] Nam semper hæc mors habita honestissima. Supra I. IX. 'Pulchram propter per vulnera mortem.' Liban. Declam. 15. τοὺς ἐν τῇ μάχῃ καλῶς ἀποθανόντας. Domitian, dux in orat. ad milites apud Simoc. Hist. V. 4. οὐκ ἔστιν οὐδὲν ἐνναλίου θανάτου γλυκύτερον. De his qui in bello ceciderant Curt. I. III. 'egregia morte defuncti:' et eod. lib. 'Et, sicut dubium esse an vinceret, ita illud utique certum esse, honeste, et magna laude moriturum.' Sulpitius Sac. Hist. I. II. loquens de Esther: 'et si certa pestis adesset, pulchro in negotio occumbere parat.' *Cerda.*

648 *Exultat Amazon*] Suspendendum, *exultat Amazon*, intelligas, quasi Amazon; nam Camilla Volsea fuerat: sic in primo, 'Dederatque comam diffundere ventis Venatrix,' id est, quasi venatrix. *Servius.*

Exultat Amazon] *Amazonum pictu-*

ras vide apud Scalig. v. 3. *Amazon* autem, quasi *ἀνευ μαζού*: unde Titianus *unimammis* vocat, &c. *Taubm.*

649 *Unum exserta latus*] Vid. N. Æn. i. 496. *Taubmann.*

Pharetrata] Participium a fœminino genere derivatum. *Unum* autem *exserta latus*, pro exsertum latus habens. *Servius.*

650 *Et nunc lenta manu*] Cum det Camillæ triplex armorum genus, hastam, securim, arcum cum sagittis, omnino hæsit loco Cal. l. i. ubi *Penthesileæ* dat *ῥῆξυν ἄκοντα*, *acutam hastam*, armatque illam *βούπληγῃ βαθυστόμῳ*, *securi cui os latum*. Demum dat illi *ιοδόκον, καὶ τόξον ἀμείλιχον*: *pharetram, et arcum immitem*. Rectius tamen multo Virgilius arcum appendit Camillæ humero, quam Calaber, qui egno. *Cerda.*

Spargens hastilia] Verbum jam dictum militiæ. Stat. Theb. ii. ‘saxa manu spargere.’ Val. Arg. vi. ‘densa spargens hastilia dextra.’ Eum. in Scipione, ‘Sparsis hastis longis campus splendet et horret.’ *Idem.*

Denset] Id est, dense, sparse jacit. Sane densentur plures res in unum, ut, ‘Vos unanimes densete cattervas:’ et declinatur, *denseo, denses, denset*. *Servius.*

Hastilia densat] In aliquot antiquis codicibus, *denset* secundæ conjugationis habetur: sed utrumque agnoscunt Grammatici. *Pierius.*

Et nunc lenta manu, &c.] Donatus legit, *lata*: propter illud *exultat*. Ita Serv. et Prisc. leg. *denset*, non *densat*. Et horum sententiam probat Fabric. illius in medio relinquit. Ac si Poeta *lenta hastilia* et *validam bipennem* posuerit, ad peritiam et laudem Camillæ, quæ omni telorum genere apte et militarilyter uteretur. Certe *denset* in secundo Ordine et Gifanius unice propugnat. Vide Not. Æn. vii. 794. et x. 432. ‘addensent acies:’ et xii. ‘densete cattervas.’ *Taubmann.*

651 *Nunc validam dextra rapit inde-*

fessa bipennem] In antiquo codice manu scripto legere est ‘nunc validam rapit in dextram non fessa bipennem.’ Sed quum *indefessa* agnoscat *Servius*, vulgata illa lectio potior. *Pierius.*

Indefessa] Infatigabilis. Et omni ei Amazonum arma tradit, quas Titianus *unimammis* vocat: nam hoc est Amazon quasi *ἀνευ μαζού*, sine mamma: *bipennis* autem dicitur, quod ex utraque parte habeat aciem, quasi duas pinnas, quas veteres dicebant. *Servius.*

Rapit indefessa bipennem] Refert Plin. vii. 56. *securim* fuisse inventam a *Penthesilea* Amazonum regina. Hinc forte a Virgilio Camillæ hic datur *bipennis*, et ab Ovidio *Amazones* dicuntur *securigerae*. Horatius quoque Od. iii. 4. *securim* vocat *Amazoniam*. Ad quem locum refert *Torrentius*, Romæ in marmore quodam, cui Amazonum pugna esset insculpta, securim cerni veluti duplicem, uni manubrio immissam, quod Virgilii *bipennem* explicat. *Emmness.*

652 *Aureus ex humero sonat arcus*] In Romano codice legere est *ex humeris sonat*. Ut, duobus ss continenter pronuntiatis, quodam veluti sibilo major sonitus excitetur, qualem Homerus ficto ex voce verbo mira expressit felicitate: *ἐκλαγξαν δ' ἄρ' οἷστοι ἐπ' ὤμων χωρόμενοι*. Sed advertendum apud Donatum scriptum esse ‘aureus ex humeris erat arcus et arma Dianæ.’ Omnino enim paulo infra, ‘Aureus ex humeris sonat arcus et aurea vati Cassida,’ ubi de ornatu Clorei Sacerdotis loquitur, habebimus. *Pierius.*

653 *Illa etiam, quando, &c.*] Hæc ratio etiam in Cal. l. i. Gestabat (inquit) *Penthesilea* arcum et *pharetram*: *ἔχου ἄρ' ἀπὸ τῇ Χρειαὶ ἀν' αἵματόεντα μόθον βελέων ἀλεγεινῶν καὶ τόξοιο πέλοιτο*. *Cerda.*

654 *Spicula fugientia*] Pro, ipsa fugiens. *Servius.*

Spicula fugientia] Pro; ipsa fugiens.

Et pinxit hic morem Parthorum, qui in aversum arcu converso sagittas mittunt: Turneb. xiv. 13. *Taubm.*

655 *At circum lectæ comites*] Subaudis *dimicant*: quod etiam sequens Amazonum indicat comparatio, quæ inducuntur circa reginam bella tractantes, ne culpetur poëta quod nullam earum pugnantes induxerit. *Ser.*

Larinaque virgo] Nomina hæc nobilissimarum sunt Italiæ feminarum. Et *æratam* pro ferream: ut, 'micat æreus ensis.' *Idem.*

657 *Italides*] Ut Sicelides, Atlantides: atque sociarum ducem, Amazonam dicit, velut Amazonidas: ut, 'Ducit Amazonidum': et est pulchra derivatio, non tamen vera: nam verum est Italiæ. *Italidis* autem, unde est *Italides*, magis patronymicum est, quam derivativum; sicut *Belis*, unde *Belides*: et est Græcum. *Idem.*

Quas ipsa decus] Et ad delectas, et ad ipsam potest referri. *Decus* autem si ad Camillam, nobilitas, pulchritudo: si ad delectas, ornamentum, id est, quas sibi elegit ornamentum, id est, ad ornamentum. *Idem.*

Dia Camilla] Generosa, *εὐγενής*: nam Græcum est, cujus nominis etymologiam plerique volunt venire ἀπὸ τοῦ διός: quod si sic est, dicemus dissentire derivationem a principalitate: nam *dia*, 'di' producit, cum *diōs* corripit: sicut e contra, cum *lux*, *lu* producat, *Lucerna*, *lu* corripit. *Idem.*

Dia Camilla] In Romano codice *dura* legitur, ut illud, 'Durum a stirpe genus.' Sed enim Servius admittit epitheton *dia*: quod in Mediceo, et aliquot aliis antiquis codicibus *diva* scriptum invenias. Quo super loco Donatus ait, 'Tantum Camilla ad Dianæ animum pertinebat, ut apud Dianæ suas pro Dea haberetur.' *Pierius.*

Dia Camilla] Pro *diva*. Horatius Sat. i. 2. 'sententia dia Catonis.' Persius Sat. i. 45. 'ecce inter pocula quærent Romulidæ Saturi,

quid dia poemata narrent.' Ovid. Fast. ii. 598. 'Quæque colunt thalamos, Ilia dia, tuos.' Et Metam. iv. 636. 'Si tamen in dio quondam concreta profundo,' &c. Ad quæ loca vid. Nic. Heinsius. *Emmeness.*

658 *Pacisque bonæ*] Congruum paci epitheton dedit, ut eam bonam diceret, cum bellum e contra sit pessimum: nam sine dubio et belli sævi diceret, si ratione versus liceret. Quidam bonum interdum pro grandi accipiunt. *Servius.*

Bellique ministras] Nonnulli *ministras* modo ad bellum tantum referri volunt, ideoque conjunctionem incongrue positam, et ordinem esse, 'decus pacis, et ministras belli.' Poterit et ita, Quas sibi decus delegit ministras bonæ pacis et belli. *Idem.*

Pacisque bonas bellique ministras] Bonas quidem in codicibus aliquot antiquis habetur. Sed enim cum Mediceo plures, atque iidem probatiores, *bonæ* legunt, idque Servius agnoscit. Donatiana tamen paraphrasis ad eam lectionem, quæ *bonas* habet accusativo casu, respicere videtur. Sic enim est: Denique cum iret ad bellum, has sibi esse comites voluit, quod essent ornamento in pace, et ministræ in certaminibus belli. Potest et sic intelligi, ut *bello* et *paci* ornamento esse viderentur: et sic in utroque obsequerentur, ut utrumque ornarent: et hoc esse arbitror melius. Ipsa enim est pura societas et vera religio, ut nullum tempus dissimiles faciat, quos fœdera suscepta conjunxerint. Pulchrum est enim servare societatem, et ejus commodum custodire. Nullam istarum dicit belli gessisse certamen, sed asseruit ministerio fuisse bellanti. Nec exponeretur Camilla de sociis, si impares essent in causa certaminum, aut ipsa quæ laudabatur esset inferior, si exercitationes ille præstarent: tamen ipsarum præsentia non vacua fuit, quum, ut dictum est, ministerio

juvabant operaque bellantem. *Ite-rius.*

659 *Quales Threiciæ*] Tanais fluvius est qui separat Asiam ab Europa, circa quem antea Amazones habitaverunt, unde postea ad Thermodonta fluvium Thraciæ transtulerunt: quod et Sallustius testatur, dicens, 'Dein campi Threissi, quos habuere Amazones, ab Tanai flumine incertum quam ob causam digressæ.' Has quidam dicunt stato die solitas Sinthiis coire. *Servius.*

Quales Threiciæ, &c.] Vides his quinque versibus pulcherrimam Amazonum descriptionem. Subjicio Siliam l. II. 'Quales Threiciam Rhodopen, Pangæaque lustrant Saxosis nemora alta jugis, cursuque fatigant Hebrum innupta manus: sprete Ciconesque, Getæque, Et Rhesi domus, et Iunatis Bistones armis.' Et illam Claud. qui de iisdem, sed jam in pace, 'Qualis Amazonidum peltis exultat adeptis Nuda cohors: quoties Arcetion populata virago Hippolyte, niveas ducit post prælia turmas. Seu flavos stravere Getas, seu forte rigentem Thermodontiaca Thanain fregere securi.' *Cerda.*

Flumina] Pro flumine, aut fluentia. *Servius.*

Thermodontis] Plenum est *Thermoodon*, sed per Synæresim *Thermodon* facit. Unde *don* circumflexum habebit accentum. Græca enim nomina necesse est ut circumflectantur, quotiens fit Synæresis exigente metri necessitate. Ergo si sit *Thermoodon*, do acutum habebit accentum: quod si *Thermodon* fecerit, et in finalem transfertur, et mutatur accentus; nam fit circumflexus. *Idem.*

Thermodoontis] Romanus quidem codex, et plerique alii veteres uno exemplo legunt *Thermodoontis*, versu Adonio. Nam quæ super hoc nomine Grammatici de accentu loquuntur, in causa fuere, ut *Thermodoontis* pentasyllabum, absque synæresi legi

posse arbitrarentur; sed enim secunda syllaba (quod forte minus animadverterunt) *ω μέγα* est, *Θερμωδῶν*, quæ corripī non potest, nisi more Dorum id in *ο μικρόν*, verterimus: communius vero est *Thermodontis* κατὰ κρᾶσιν dimetro spondaico proferre: quod quidem apud Ovidium aperte factum invenias: 'Et tu fœmineæ Thermodon cognite turbæ.' Pontanus tamen *Thermodoontis* videtur accepisse, non uno loco, pari syllabarum numero cum *Hippocoontis*, ut in libro de Poëticis numeris. In libro vero de Adspiratione, Latinos ait ultimum *o* resolvere, quia vox ea bene aliter locari non posset in versu Heroico: putavit ille quidem secundam nominis hujus syllabam esse brevem. *Pier.*

Flumina Thermodontis Pulsant] Poësis mira. Non enim flumen pulsatur, sed ripa fluminis. Sic Georg. II. 'Namque alia nullis hominum cogenitibus, ipsa Sponte sua veniunt camposque et flumina late Curva tenent:' id est, ripas fluminum. Anson. in Mosella, 'Sic mea flaventem pingunt vineta Garumnæ.' Ita et Prop. Eleg. I. 14. 'Tu licet abjectus Tyberina molliter unda.' Noto etiam dictum proprie a Poeta *flumina*, nullo tropo. Nam Apollon. Argonaut. I. II. ait, huic fluvio esse *ῥέεθρα τετράκλις εἰς ἑκατόν*. *Cerda.*

660 *Pulsant*] Ennius, ad Musas, 'quæ pedibus pulsatis Olympum.' *Servius.*

Bellantur] Pro *bellant*: nam solent verba pro verbis poni. Unde nunc passivam declinationem sub activa posuit significatione: sicut in Georgicis, 'Et placidam paci nutritor olivam:' futurum tempus a passivo posuit, pro præsentī ab activo. Nam *nutritor* pro *nutri* posuit. Unde est e contra, 'Nox humida cœlo Præcipitat.' *Idem.*

Bellantur] Pro *bellant*: ut Pers. Sat. 3. 'trutinantur verba.' *Cerda.*

Bellantur] Ita quoque Silius Itali-

cus l. ii. 'Et nudis bellantur equis.' *Emmeness.*

661 *Hippolyten*] Hæc Amazonum fuit regina, cui victæ Hercules baltheum sustulit: hujus filia Antiopa quam Theseus rapuit, unde Hippolytus. *Servius.*

Hippolyten] Fuit hæc Penthesileæ κασιγνήτη, soror, ait Cal. l. i. Ideo ex studio utramque Poëta conjungit. Modum cædis lege apud Cal. *Cerda.*

Martia] Aut bellicosa; aut Martis filiâ, quæ ab Achille occisa ac mortua adamata est; ut nonnulli vero adserunt, cum Achille concubuit, et ex eo Castrum filium edidit, ex quo flumen Lydiæ ita appellatur. *Refert* autem, aut addita est præpositio, *re*, id est, fert; aut mutata pro infert. *Servius.*

Cum se Martia curru Penthesilea refert] Sunt qui nomen *Panthesilea*, per *a*, prima syllaba scribant: quum tamen codices tam Virgil. quam etiam aliorum auctorum una cum Græcis eam *e* vocalem secundam statuunt, quare illud Librariis adscribendum. Quod vero Virgilius, *Penthesileam Martiam* appellarit, non ea tantum caussa est, ut bellatricem significet, quod alibi fecit, sed quod, ut ex Trogo Justinus tradit de Amazonibus, 'Ne successibus deesset auctoritas, genitas se a Marte prædicabant.' *Pierius.*

Martia Penthesilea] Datur huic a Cal. l. i. Ἀρήιος θυμός, animus Martius. *Cerda.*

662 *Ululante tumultu*] *Uhlare* verteret etiam vocem quæ redditur initio prælii dicebant, quam Græci ὀλογὴν vocabant. *Servius.*

663 *Lunatis agmina peltis*] Ita Stat. Theb. l. v. 'lunatum agmen:' et Sen. Trag. 'lunata pelta.' Error Hesychii et Suidæ pessimus est. Ait prior, πέλτη, εἶδος ὕπλου, δόρυ: pelta, species armorum, hasta. Posterior, πέλται, λόγχοι: peltæ, hastæ. Manavit error a vocum similitudine. Nam *palla* jacula sunt a vibrando dicta, ἀπὸ τοῦ

πάλλειν. Xenophon libro primo παιδ. ubi describit venationem Persarum, dat illis παλτὰ δύο, ὥστε τὸ μὲν ἀφιέ-
-ναι, τῷ δὲ, ἂν δέη, ἐκ χειρὸς χρῆσθαι. Suidas quoque ipse, παλτὰ, τὰ δόρατα: et ipse etiam Hesychius παλτὰ, ἀκόν-
-τια, λόγχοι. Igitur ab hac vocum similitudine uterque aut deceptus aut corruptus. Nam peltas ad jacula retulit nemo. Peltarum formas Plutarchus in Numa de re alia loquens, esse rotundas satis indicat, attribuens κύκλον et περιφέρειαν. Scholiastes tamen Thucydidæ in libro secundo ad ea verba, ἱππέων τε καὶ πελταστῶν, ita ait, πέλτη, ἄσπης τετράγωνος: Suidas quoque, πέλται, ἀσπίδια τετράγωνα. Sed hos loqui non de pelta Amazonum, mihi certissimum, nam hæc lunata fuit; nec aliud vult Plinius, cum assimilat folio ficus Indicæ, xii. 5. Isidorus facit 'in modum Lunæ mediæ:' qua voce Poëtas explicat, qui lunatas cum faciunt peltas, in modum Lunæ mediæ intelligendi sunt; aut saltem, quod ego potius credo, 'in modum Lunæ cum morsu aliquo,' nam ita est folium ficus Indicæ. Nam, quod rotundum est, et in modum Lunæ plenæ, Latinis *lunatum* non dicitur, sed quod est forma semicirculari, fortasse quia hac forma, ut plurimum, Luna visitur. *Cerda.*

Lunatis agmina peltis] Vid. supra Æn. i. 494. *Emmeness.*

664 *Quem telo primum dejicis*] Homericum est, interrogationem ad ipsum referre qui describitur, cum semper sic musæ interrogari consueverint: ut, 'Vos, o Calliope, precor aspirate canenti.' *Servius.*

Quem telo primum, quem, &c.] Camillam admiratur ob ferendi celeritatem, et occisorum ingentem numerum: nam discerni non poterat, quem postremo loco mactasset: tanta quippe pugnandi ars et celeritas. *Donatus.*

Quem telo primum, &c.] Parens Homerus Il. v. de Hectore, ἔνθα τίνα πρῶτον, τίνα δ' ὕστατον ἐξενάρειεν; Re-

petit l. xi. in rebus ejusdem Hectoris: et l. xvi. in rebus Patrocli, cui extremo loco Virg. hæsit; nam ibi Homerus interrogat Patroclum quem primum, quem postremum interfecerit; et addit, *ὅτε δὴ σε θεοὶ θάνατόνδε κάλεσσαν*. Sic et Camilla, quo die periit, interrogatur de virtute sua. Delectatus Nonnus hac poësi tribus in locis, libris videlicet xxii. et xxx. et xxxii. Aliquo sapore Stat. l. i. 'Quem prius Heroum Clio dabis?' Sed et S. Joannes Chrysost. laudaturus Ignacium Martyrem assurgit poëtica assultantia: *τί πρῶτον, τί δεύτερον εἰπεῖν, τί τρίτον*; Aristides etiam in Panathen. *τί χρὴ πρῶτον, ἢ τί τελευταῖον εἰπεῖν*; et in Leuctrica: *οὐκ οἶδα δ' ὃ πρῶτον ἔπω, πολλῶν παρόντων*. Vide et l. iii. Epigram. et Terent. Eunuch. act. v. scen. 9. *Cerda*.

Aspera virgo] Epitheton ad officium belli respiciens: alias incongrue virginem asperam dicimus. *Servius*.

666 *Euneum*] Quia Latina est declinatio, ideo non accipit accentum: nam Statius, quia Græce declinavit, Græcum accentum posuit dicens, 'nunc Euneon audit Ante Thoas.' *Idem*.

Eumenium] Proprium hoc nomen *Eumenium*, alio atque alio modo, in aliis atque aliis codicibus scribitur. Sed ut quæ absurda videntur, missa faciam: Romanus codex, Oblongusque, Medicus, et aliqui alii manu scripti eodem exemplo *Eunæum* legunt; et in Donati codice eodem est modo. *Pierius*.

667 *Longa abiete*] Hasta abietali: arborem enim pro hasta posuit. *Serv.*

668 *Sanguinis ille vomens rivos*] Apulejus Metam. l. iv. 'Super quendam etiam vetustissimum lapidem prope jacentem decidens, perfracta diffissaque crate costarum, rivos sanguinis vomens, non diu cruciatus vitam evasit.' Supra Æn. ix. 456. 'plenos spumanti sanguine rivos:' et vs. 414. 'Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen,' &c. *Enn.*

669 *Mandit humum*] Sic supra, et *humum semel ore momordit*. Homer. sæpe *ὀδᾶξ ἔλειν οὐδας*: et forma alia Il. vi. *ὀδᾶξ λαζοίατο γαῖαν*: a quo Apollon. Arg. l. iii. *βῶλον ὀδοῦσι λαζόμενοι*. Lycoph. in Alex. *γαῖαν ὀδᾶξ δάφουσι*. Nonn. l. xi. *ἔσφιγξε γαῖαν ὀδόντι*, explica, *strinxit, pressit*. Invenio et duas alias formas in Calab. nam l. i. *δεδαργμένοι κόνην*: et l. xi. *γαῖῃ ἐνέρεισεν ὀδόντας*. Martius Poëta antiquus antiquo etiam verbo, 'ille hiatus herbas moribundo ore.' Solenne est verbum *mordeo*, quod intulit Princeps Virgilius, a quo Ovidius, Claudianus, Plinius. Primus Metam. l. ix. 'et arenas ore momordi.' Alter de Bell. Get. 'Italique momordit arenam.' Tertius viii. 'de leone: 'Creditus est a moriente humum morderi.' Verbum *mando* hic habes. *Cerda*.

Suo se in vulnere versat] Codices plerique veteres *suo se vulnere* legunt: absque in præpositiva particula, quæ quidem hoc loco non sine injuria sententiæ detrudi potest. Operæ pretium autem esse judicavi quæ super hanc sententiam Ti. Donatus commentatus est, adponere: '*Atque cruentam Mordeat humum, moriensque suo se vulnere versat*. Cadentes enim repentino ictu mordent, quod fortassis occurrerit. Iste igitur mordens terram, et crebris hoc morsibus faciens, vertebat se, et in suo se cruoreolvebat. Hoc dicendo ostendit eum tam graviter percussus, ut illic caderet, ubi confossus est. Qui vero assidueolvebatur in volnus, et terram mandebat, quam rigaverat cruor, apparebat eum aliquem adhuc sensum doloris habuisse.' *Pierius*.

670 *Tum Lyrin Phegasum*] In antiquis *Lirin*, Latinis literis scriptum est. In Romano, in Oblongo, et aliquot aliis *Pagasum* per a prima syllaba, quod ab eruditis receptum video, Invenies et alio modo scriptum, sed in re parvi momenti satis est recep.

tiora indicasse. *Idem.*

671 *Suffuso*] Casuro: nam suffusi equi dicuntur quos vulgo incespitatores vocant. Alii *Suffosso* legunt, id est, præcipiti et cadenti. *Servius.*

672 *Dum subit*] Scilicet ad sustentationem ruentis inclinatur: et vult utrumque tanta celeritate esse percussum, ut unum interemptum putares: inde enim, 'Præcipites pariterque ruunt.' *Idem.*

Inertem] Nudam, an nihil proficientem? *Idem.*

674 *Sequitur*] Pro persequitur. *Id.*

675 *Chrominque*] Romanus et Oblongus codex *Chromum* legunt, et aliquot ex accuratioribus. *Pierius.*

676 *Quotque emissa manu, &c.*] Non absimilia Hom. l. viii. de Tencro, qui cum octo sagittas emisisset, Πάντες δ' ἐν χροῖ πῆχθεν Ἀρηϊθόων αἰζηῶν: Omnes fixæ sunt in corpore Martiorum juvenum. *Cerda.*

677 *Orphitus*] In Romano codice *Ornytus* per *y* in peneultima, παρὰ τὸ ὄρνυμι, quod impetum facere significat. Nam si ab *ave* sit, *t* litera adspiraretur. In Donati quoque commentariis *Ornutus* habetur, *y* litera in *u* more veterum mutata. *Pierius.*

Armis Ignotis] Novis, inconsuetis. Vel *ignobilis*, id est, non conspicuus. *Servius.*

678 *Iapyge*] Appulo equo. *Idem.*

Equo Iapyge] Id est, Appulo: Apulia enim et *Iapygia* dicta. Gell. ii. 22. *Taubmann.*

679 *Pellis crepta juvenco*] Id est, lorica: nam proprie lorica, est tegmen de corio tanquam de loro factum: quo majores in bello uti consueverant. *Servius.*

Cui pellis latos humeros] Hoc genus armaturæ olim in pretio ad ferocitatem præferendam, et terrendos hostes. Sum jam de illa alias locutus; nunc offéro Apollon. l. i. Δέρμα δ' ὃ αἰν ταύροιο ποδηνεκὲς ἀμφέχει ἥμοις Ἄργος Ἀρεστορίδης λάχρη μέλαν. De Achille Ennod. in Declam. 'Illos hu-

meros, quos spoliati leonis terga calefecerant, auro distincta, vel murice palla claudebatur.' Erat hic quidem Heroum habitus. Interpres Apollon. σύνηθες τοῖς ἥρωσι δερματοφορεῖν. *Cerd.*

680 *Caput ingens oris hiatus*] *Amphibolon*: id est, hiatus. *Servius.*

Caput ingens oris hiatus] Hic Orphito caput lupi, et l. vii. caput leonis Aventino: 'Ipse pedes tegmen torquens immane leonis Terribili impexum seta cum dentibus albis Indutus capiti.' Eurip. de Hercule in Tragædia ejusdem, δεινὸν χάσματι θηρός. Ait armatum in capiti terribili rictu feræ. *Cerda.*

682 *Agrestisque manus armat sparus*] Bene *agrestis*: nam *sparus* est rusticum telum in modum pedis recurvum. Sallustius, 'Sparos aut lanceas, alii præacutas sudes portare.' Varro ait *sparum*, telum missile, a piscibus ducta similitudine qui spari vocantur: Alii *sparus*; a spargendo dici putant. *Servius.*

Sparus] Fuisse hoc telum missile satis indicat Æmilius in Epaminonda, quem ducem ait, 'sparo eminus percussus.' Maro *agrestem* vocat: nam telum nulla politum arte, ut liquidum ex Sallust. in Catil. ubi, 'ceteri, ut quemque casus armaverat, sparos, lanceas, alii præacutas sudes portabant.' Lucill. ut est apud Non. diverso enuntiat genere; nam ille, 'tum spara, tum rumices.' *Cerda.*

Sparus] Rusticum telum in modum pedi recurvum: a *spargendo*: εἶδος ἀκουτίου, Gloss. Nostri, Ein Sparrn. Vide Fest. et Scalig. ibid. et Alexand. vi. 22. *Taubmann.*

Ipse ceteris Vertitur in mediis] In codicibus aliquot antiquis 'ipse ceteras Vertitur in medias' legitur. Sed quum sententia de eo sit, qui contineatur in loco, non autem in quempiam feratur; magis placet ablativo casu, quod in pluribus habetur exemplaribus. *Pierius.*

683 *Vertitur in mediis*] Id est, agi-

tur: nam Græce, dixit ἀναστρέφεται. Servius.

Vertitur in mediis] Pro, versatur. Græcis στρέφειν, πολεῖν, ἀναπολεῖν, ἀναστρέφειν. Plutarchus in Fabio: ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς ἀνεστρέφετο: in foro versabatur. Proclus in Hesychium: τὸ οὖν στρέφειν πολεῖν ἔλεγον, καὶ τὸ ἀναστρέφειν ἀναπολεῖν, ὥσπερ καὶ τὸν οὐρανὸν εἰώθαμεν διὰ τὴν στροφὴν τὴν περὶ τοὺς πόλους λέγειν περιπολεῖν. Et quemadmodum hic *verti* ponitur pro *versari*, ita quoque *converti* pro *conversari* occurrit apud Ælium Spartianum in Adriano Cæsare c. 11. 'Conversis regio more militibus.' Ad quem locum vid. Cl. Salmasius. Emmeness.

Toto vertice supra est] Sic Stâtius de Capaneo, 'Et toto transcendit corpore bellum.' Servius.

684 *Hunc illa exceptum] Fraude circumventum; ut, 'Æmulus exceptum Triton.'* Idem.

Agmine verso] Aut converso impetu suo, aut adversariorum conlato agmine. Idem.

685 *Trajicit] Vis jactus ostenditur.* Idem.

686 *Silvis] Pro, in silvis: et est Archæismos: casus pro casu.* Idem.

687 *Muliebribus armis] Usus obtinuit ut innuptas, virgines; nuptas, mulieres vocemus. Nam apud majores indiscrete virgo dicebatur et mulier: utrumque enim sexum tantum significabat; ut ecce hoc loco dicit 'armis muliebribus,' cum Camillam innuptam fuisse manifestum sit. Item in Bucolicis legimus, 'Ah virgo infœlix,' cum Pasiphaën constat ex Minoë ante amorem tauri filios suscepisse. Terentius in Hecyra, etiam mulierem post partum, virginem vocat, 'Nam vitium est oblatum virgini olim ab nescio quo improbo.'* Servius.

688 *Nomen tamen haud leve patrum Manibus hoc referes, telo cecidisse Camilla] Irrisio est amaritudinis plena:*

Delph. et Var. Clas.

nam si voluerimus simpliciter accipere, ut ita sit dictum, quemadmodum supra, 'Æneæ magni dextra cadis,' incipit contrarium esse superioribus. Unde melius est ut perseveremus in sensu, et ita sit dictum: Magnam re vera gloriam laturus est ad manes parentum, quem fœminea tela superarunt. Idem.

Nomen tamen haud leve, &c.] Eadem gloria l. x. 'Æneæ magni dextra cadis.' Achilles Homericus, ignavo mortis genere deprehensus, ut putabat, ita optat: 'ὦς μ' ὄφελ' Ἐκτωρ κτεῖναι, δς ἐνθάδε τέτραφ' ἄριστος. Et reddit rationem; nam ita interfecisset ἀγαθὸς ἀγαθὸν, fortis fortem, quasi esset gloriosum, fortem a forti cadere. Ovid. Metam. x. 'a tanto non indignabere vinci:' et post pauca: 'seu vincar, habebis, Hippomane, victo magnum et memorabile nomen.' Stat. Theb. l. viii. 'magnum cupis, improbe, lethi Nomen, ait.' Apud Curt. l. vii. captivi quidam ducti ad necem, 'gaudent se perire a tanto Rege (Alexandro) victore omnium gentium:' et addunt: 'Si ab alio occiderentur, tristes morituros fuisse.' Cum vero Poëta adjiciat, 'Manibus hoc referes telo cecidisse Camillæ,' non dubium quin ab illo Ovid. et Valer. Ille in Metamorphl. ubi Perseus, 'Magna feres tacitus solatia mortis ad umbras A tanto cecidisse viro.' Hic Argon. l. iv. ubi Pollux ad Amycum, 'Ac super insistens, Pollux ego missus Amyclis, Et Jove natus, ait, nomen mirantibus umbris Hoc referes, sic et memori noscere sepulcro.' Cerda.

689 *Manibus hoc referes, telo cecidisse Camilla] In Mediceo codice lasciva admodum adnominatione legitur: 'Manibus hoc referes, manibus cecidisse Camillæ.' Sed telo reliqui omnes agnoscunt.* Picrius.

691 *Sed Butem adversum cuspidē figit] Ut præteream, fixit præterito tempore, quod in plerisque codicibus habetur, eo me convertam, quod ma-*

Virg.

11 I

joris alicujus momenti esse videatur. Antiquus admodum codex *adversa* legit, sed de *cuspidē* dictum : hoc parum mihi satisfacit. Romanus codex, et Oblongus, Pomponianæ deliciæ, una cum Mediceo, *aversum* legunt. Quod ideo mihi adridet, quia joculari videtur Poëta in diversa feriendi ratione describenda. Unum enim Camilla jam *aversum*, et fugam arripientem in collo sauciaverat. Orsilochum vero contra elusit, simulata fuga. Quem quidem de fuga locum Virgilius ex Horatorum pugna desumpsit. *Idem.*

692 *Sedentis*] Equitis. Sane eum ex vicino intelligimus esse percussurum. *Servius.*

693 *Dependet parma*] Parmæ, clypei, peltæ, et talia loro illigantur, ut, cum necesse sit, neglectim gestentur, et pendeant. Plutar. in vita Æmili: τῶν Μακεδόνων τὰς πέλτας ἐξ ἄμου περισπασάντων. *Cerda.*

695 *Interior*] Sinisterior, brevior scilicet circulo. *Servius.*

Eludit gyro interior] Redi ad superiorem locum Æn. III. 'Proram dum ad saxa suburget Interior.' Hanc autem pugnandi equitandique solertiam eodem libro in Ascanii Troja visus est Maro graphice describere; et ab eadem disciplina equos Æneæ laudatos ab Homero refert Plato in Lachete, his: καὶ Ὅμηρος που ἐπαινῶν τοὺς τοῦ Αἰνείου ἵππους, κραιπνὰ μάλ' ἔνθα καὶ ἔνθα ἔφη αὐτοὺς ἐπιστάσθαι διώκειν ἢ δὲ φέβεσθαι, καὶ αὐτὸν τὸν Αἰνείαν κατὰ τοῦτο ἐνεκωμίασε κατὰ τὴν τοῦ φόβου ἐπιστήμην, καὶ ἔπειν αὐτὸν εἶναι μῆστωρα φόβοιο. *Germ.*

Sequiturque sequentem] Roges, qui fieri potuit, ut Camilla, cum ipsa fuisset, et illam Orsilochus sequeretur, dicatur illum sequi? subjicit enim, 'sequiturque sequentem.' Solutio est facilis: nam *interior*; cum enim illa breviori cursu gyros duceret ex summa peritia, persisteretque velut in centro circuli, factum necessario, ut tandem aliquando sequeretur se-

quentem. *Cerda.*

696 *Tum validam perque arma viro perque ossa securim, Altior insurgens*] Romanus codex, et aliquot alii, *exsurgens* habent, quod agnoscitur a Donato. Sed *insurgens* in pluribus est exemplaribus. In Mediceo illud etiam diversum, quod *valida securi* casu septimo legitur, 'Tum valida perque arma viro perque ossa securi:' utpote instrumento, quo ipsa 'altior insurgens, oranti et multa precanti Congeminat vulnus.' *Pier.*

698 *Congeminat*] Hic distinguendum. Nam nemo dicit, 'securim vulnus congeminat,' sed *securis*. *Serv.*

699 *Incidit huic*] Figurate, pro, in hanc incidit. Terentius, 'Ego in eum incidi infelix locum, ut neque amittendi, neque retinendi sit copia.' *Id.*

700 *Apenninicolæ bellator filius Auni*] Quia Liguria majore parte sui in Apennino est constituta, 'Ligures autem omnes fallaces sunt,' sicut ait Cato in secundo Originum libro. *Id.*

Filius Auni] Aunus scilicet: nam, ut supra diximus, cum, dictis parentibus, filiorum nomina supprimuntur, eos patri cognomines intelligimus: ut, 'Tiburti Remulo ditissimus olim.' *Idem.*

702 *Evadere pugna*] Vulgata quidem exemplaria, *pugna* casu septimo legunt. Sed Oblongus codex *pugnam* habet accusativo casu. Utrumque elocutionis modum admittunt Grammatici. Sed Romanus, Mediceus, et aliquot alii perveteres, *pugnæ* scriptum ostendunt, Græcanica elocutione ἀποφεύγειν τοῦ πολέμου. Sed quia nusquam ego alibi figuram hujusmodi apud Auctores reperi, quod meminisse possim, in medio hoc relinquam. *Pierius.*

Evadere pugna] Ita politius loqueris, quam ut Quintil. Declam. 335. 'has manus evaserit.' Itaque, qui in Virg. legunt, *evadere pugnam*, non ita polite. *Cerda.*

703 *Reginam avertere*] Proprio

verbo usus est, ut est mos equestris, id est, non sperat fore, ut illam averteret. *Servius*.

704 *Versare dolos ingressus*] Tractare: ut, 'Seu versare dolos, seu certæ occumbere morti.' *Idem*.

Astu] Malitia. Nam proprie *astutos*, malitiosos vocamus. Unde in *Terrentio*, postquam de domino dixit servus *astute*: ille iratus ait, 'Carnifex quæ loquitur?' Cicero, 'Ita fit ut tua ista ratio existimetur astuta: memini hoc consilium necessarium.' *Id.*

705 *Quid tam egregium, &c.*] Cum tota hac sententia congruit locus *Calab. l. xi. ad exitum. Αἰνέλα, νῦν ἑολπας ἐνὶ φρεσὶ σῆσιν ἄριστος ἔμμεναι, ἐκ πύργῳ πονεύμενος, ἔνθα γυναικὲς Δυσμένεσιν μάρνανται ἀνάλκιδες*: εἰ δέ τις ἔσσι, Ἰσχεο τέλχεος ἐκτὸς ἐν ἔντεσιν: *Ænea*, nunc animo confidis tuo fortissimum *Te* esse, e turri rem gerens, unde etiam *feminæ Imbelles* pugnant cum hostibus: si autem aliquis tu es, *Sustine* extra murum armatus. *Cerda*.

705 *Forti equo*] *Ennius* apud *Tull.* de *Senect.* 'Sicut fortis equus, spatium qui sæpe supremo Vicit Olympia, nunc senio confectu' quiescit.' *Lucr.* l. iii. 'fortis equi vis.' In his *fortem equum* explicat *Nonius celerem*: fortasse, quia *Aunus* fugam objectabat *Camillæ*. Sed aptius est, ut acrem intelligas, atque animosum, et generosum, et cui *θυμὸς* sit, ut loquitur *Xenoph.* *Herodotus* certe dixit, Ἰππῶ γενναίῳ ἐποχούμενος φεύγει: generoso equo rectus fugit. *Idem*.

706 *Dimitte fugam*] Id est, equi celeritatem, cui fidis, relinque. *Serv.* *Æquo crede solo*] Ut *Æneid ix.* 'dare se æquo campo:' quem locum vide. *Cerda*.

707 *Pugnaeque adcinge pedestri*] In antiquis plerisque codicibus ablativo casu positum est, 'pugnaeque adcinge pedestri.' Alibi tamen, 'adcingunt omnes operi,' dictum acquisitivo casu. *Pierius*.

708 *Ventosa ferat cui gloria frau-*

dem] Hæc est vera et antiqua lectio: Ut *fraudem* non *laudem* legas: ut si *fraudem* legeris sit sensus, *Pedes* congregere: jam agnosces, cui inanis jactantia adferat penam. Nam *fraudem*, veteres penam vocabant: ab eo quod præcedit, id quod sequitur: ut, 'et scelus expendisse merentem *Laocoonta* ferunt.' *Cicero* in *Cornelianis*: 'Ne fraudi sit ei, qui populum ad contentionem vocarit.' Ut etiam in antiquo cognoscitur jure. *Sallustius* in *Catilinario*, 'Diem statuit antequam sine fraude liceret ab armis discedere.' Si autem *laudem* legerimus, erit sensus, Agnosces cui inanis gloria afferat laudem. *Ventosa* autem gloria est, quam Græci κενόδοξον vocant. *Servius*.

Ventosa ferat cui gloria laudem] *Romanus* codex *fraudem* habet, quum tamen plerique alii veteres *laudem* legant. *Servius* a *Romano* codice stat, qui *fraudem* veram esse lectionem putat: curque ita sit legendum, quasdam affert rationes. Contra *Ti. Donatus* *laudem* agnoscit, hac paraphrasi: 'Experiundo cognosces quis debeat jure meritoque laudari.' Utra potior sit sententia, quum non veteres tantum codices, verum et opinatissimi Grammatici diversa tradant, aliorum arbitrio judicandum reliqui. Est etiam in *Mediceo* *feret* finitivo modo, ut quid certius afferat: sed *ferat* in pluribus habetur. *Pierius*.

709 *Acricque incensa dolore*] In *Romano* codice, in *Oblongo*, in *Mediceo*, et plerisque aliis antiquis, *accensa* et *adcensa* legitur. *Idem*.

710 *Paribusque resistit in armis pedes*] Sicut et illum congressurum putabat. *Servius*.

Paribusque assistit in armis] *Oblongus* quidem codex *assistit* habet. Sed cum *Mediceo* *Porcius*, *Vitalianus*, atque *Delphius*, et pleraque exemplaria manuscripta, *paribusque resistit* in armis legunt. *Pierius*.

711 *Pura parma*] Tunc enim pri-

rum in bella descenderat. *Servius*.

Pura parma] Ita l. ix. 'parmaque inglorius alba.' Ita verò dicta *pura parma*, ut ab Iuvenal. Sat. ix. 'argenti vascula puri:' et ab Plin. epist. iii. 1. 'in argento puro et antiquo.' *Cerda*.

712 *Abvolat ipse*] Hic *abvolat* omnino, vel *avolat*, ut in Mediceo legendum. Tametsi *advolat* in antiquis aliquot codicibus reperitur. *Pierius*.

713 *Fugax*] Fugiens. Nam nomen est pro participio: non enim fugacem possumus accipere, quem supra legimus bellatorem. *Servius*.

714 *Quadrupedemque*] In antiquis aliquot codicibus *quadripedemque*, ut observatum sæpius per *i* secunda syllaba. *Pierius*.

Ferrata calce] *Calcem* genere fæminino. *Servius*.

Ferrato calce fatigat] *Ferrato* virili genere in impressis codicibus aliquot inveni, parcius in manu scriptis: qui plurimum habent *ferrata calce* genere fæminino, uti est in Mediceo; et ita scripsisse Virgilium Nonius Marcellus attestatur: quamvis Plautus et Varro *calcem* masculino genere dicere maluerint. Præterea quæri dicit Probus, qua de caussa Virgilius nomen hoc fæminino genere pronuntiaverit: factumque ideo ait, quoniam quæcunque nomina Romana duntaxat inanimalia, nominativo casu, numeri singularis, α litera terminantur, et monosyllaba esse reperiuntur, hæc fæminini generis esse pronuntiantur. Ad hæc Fl. Sospater *calce* ait, 'sive qua calcamus, sive qua ædificamus, fæminini generis est, ut et Virgilius ait, *Ferrata calce fatigat*.' *Pierius*.

Ferrata calce fatigat] Ita Charis. et Non. et Probus: ita imitatus et Silius l. xiii. 'Jam compos voti ferrata calce fatigat Cornipedem.' Itaque Ms. Mediceus. Quidam *ferrato c.* T.

715 *Vane Ligus*] Aut fallax, aut inaniter jactans; nam *ranos*, stultos, posteriores dicere cœperunt: et ra-

rum est etiam in neotericis. Juvenalis, 'Sic libitum vano, qui nos distinxit, Othoni.' Quid autem hoc loco *vane* significet, sequentia demonstrant, 'frustraque animis elate superbis:' possumus tamen hic et mendacem verius accipere, quia ait, 'dum fallere fata sinebant;' et, 'Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.' Nigidius de Sphæra: 'Nam et Ligures qui Apenninum tenuerunt, latrones insidiosi, fallaces, mendaces.' Cato originum l. xi. cum de Liguribus loqueretur: 'Sed ipsi unde oriundi sunt exacta memoria inlitterati, mendacesque sunt, et vera minus meminere.' Sane subito, ut solet, ad characterem dramaticum transit; neque enim ostendit Camillam loqui cœpisse. *Servius*.

Vane Ligur] Antiquissimus codex majoris notæ Mediceus, et pleraque vetera exemplaria, *Ligus* legunt per *s* et per *us*. *Ligus Liguris*, ut *lepus leporis*, et *vetus veteris*, declinari ait Fl. Sospater. *Pierius*.

Frustraque animis elate superbis] In codicibus aliquot antiquis, *armis elate superbis* legitur: quod quidem hic nihil aliud significaret, quam alto equi dorso, cui *Ligus* ipse plurimum fidebat. Sed omnino melius *animis*, ut ad procaciora ea verba respondeat, quibus Camillam in certamen provocaverat. *Idem*.

716 *Lubricus*] Fallax, mobilis. *Serv.* *Artes*] Id est, dolos. Τέχνας Gr. Hæc enim vox in hoc usu. Quintil. Declam. 330. 'mentitus es patri, et amorem meretricis finxisti. Plena est hujusmodi artibus vita, plena sunt etiam theatra. Circumscribuntur et servorum artibus patres et mendaciis filiorum.' et Declam. 338. 'artes novercales.' et Declam. 341. 'Mille artibus circumscribimur.' Hæc exemplula addenda aliis, quæ alii. *Cerda*.

718 *Pernicibus ignea plantis*] Modo velocibus: alias perseverantibus. Nam *pernix* interdum *velox*, inter-

dum *perseverans* significat, ut ipse in Ge. III. 229. 'et inter Dura jacet pernix instrato saxa cubili.' *Servius*.

Ignæ] Citatissima. Ita Catullus de Achille: 'vago victor certamine cursus Flammea prævertit celeris vestigia cervæ.' Tralatio ab igni, qui Elementorum levissimus. *Taubmann*.

719 *Transit equum cursu*] Nunc hoc incredibile videretur esse, nisi præmisisset in septimo, 'Illa vel intactæ segetis per summa volaret Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas.' *Servius*.

Adversa] *Opposita. Idem*.

720 *Inimico a sanguine sumit*] Ro. codex, Mediceus, et alii plerique veteres legunt *inimico ex sanguine*: quæ præpositio magis huic loco videtur convenire. *Pierius*.

721 *Quam*] Similitudinis adverbium est; est et pronomen tam subjunctionivum quam præpositivum; est et conjunctio, ut cum dicimus, 'tam hoc quam illud.' *Servius*.

Accipiter saxo sacer ales ab alto] *Sacer* ideo, quia Marti est consecratus accipiter: aut *sacer*, avibus execrabilis: ut, 'Auri sacra fames.' Aut, quod verius est, nomen Græcum expressit: nam *ἱεραξ* dicitur, hoc est, *sacer*: *ἱερεὺς* enim Græce, Latine *sacerdos* vocatur. Cur autem Græce ita dictum sit, ratione non caret, quia nota est sacrorum peritis. *Idem*.

Accipiter saxo sacer ales] Ea consuetudine, quæ fuit ex *accipio* verbo præpositionem integram notare, prius quam Lucilius cc geminare instituisset, aliquot inde ætatibus repetita, *adcipiter* per *d*, et *atcipiter* per *t*, alterius ætatis abusu scriptum alicubi reperitur. Alitem enim eam ita nuncupatam ajunt, quod ad aliarum avium capturam genita sit. Manifeste vero Virgilium *accipitrem* virili genere protulisse locus hic ostendit: quum tamen Lucretius feminino dicere maluerit, 'accipitres somno in leni sic prælia pugnæque Edere sunt

persectantes visæ, atque volantes.' Quem locum, nequis, ut pleraque alia corrupta sunt, *visi* reponendo, vitiare ausit, sciant *accipitrem* feminino genere scriptum a Lucretio, Nonii Marcelli testimonio. *Pierius*.

Sacer ales] *Servius* putat Poëtam nomen Græcum *ἱεραξ* respexisse: quod *παρὰ τὸ ἱερὰ ἀρπάζειν* deducunt. Vel, quod Marti consecratus sit; sicut Aquila Jovi: vel etiam *sacer*, id est, execrabilis volucris. Tamen Pimponio videtur Poëta magis ad alterum alluisse *ἔτυμον*, ἀπὸ τοῦ ἵεσθαι ῥᾶον, h. e. φέρεσθαι, cum ait, 'facile consequitur pennis.' *Taubmann*.

722 *Consequitur pennis*] Nova laus Camillæ: siquidem accipiter columbam sequitur, ista hostem præcedit: ipsa autem avium comparatio sumpta est e contrario; nam æquius vir accipitri, Camilla compararetur columbæ. *Servius*.

723 *Eviscerat*] Ne vulgari verbo et Græco uteretur, dicens *exenterat*, ait 'pedibusque eviscerat.' *Idem*.

724 *Tum cruor, et vulsæ labuntur ab æthere plumæ*] Echasis poëtica, id est, excessus. *Idem*.

Tunc cruor, et vulsæ, &c.] In Rom. codice absque copulativa particula, sed adaucta, per adplicitam præpositionem, verbi significatione, *evulsæ* legitur; sententia non sine injuria mutilata: quare magis placet quod in aliis *et volsæ* legitur. Quod vero in vulgatis, *tunc* est, *tum* in veteribus plerisque reperitur. *Pierius*.

Vulsæ labuntur ab æthere plumæ] Hom. Odyss. xv. loquens etiam de accipitre: ἐν δὲ πόδεσσι τίλλε πέλειαν ἔχων, κατὰ δὲ πτερὰ χεῖεν ἔραζε. Stat. Theb. III. ad umbram Virg. loquens de pugna inter aquilas et cynos, 'Cernis inexperto rorantes sanguine ventos, Et plumis stillare diem.' *Cerd*.

725 *Non nullis*] Id est, non negligentibus. Nam Liptotes figura est: vult enim dicere, non leviter Jupiter intuebatur ista certamina. Ideo et

adjecit 'observans oculis,' id est, intente aspiciens. Plautus: 'Observato quam blande suppalpatur mulieri.' *Servius*.

Sator] Non horum tantum dici sator solet, sed et *astrorum sator* ab Stat. Theb. iii. et rerum omnium ab aliis. *Cerda*.

Nullis observans oculis] Eleganti flexu reddidit Homericum illud, οὐδ' ἀλασκοπήν εἶχε κλυτὸς Ἑννοσίγαιος, Il. ix. id est, non vanam habuit speculationem Neptunus, pro, ἐπιμελῶς ἐσκόπει, diligenter speculatus est: et esse hanc formam paræmiæ Suidas animadverit. *Idem*.

727 *Tyrrhenum genitor Tarchontem*] Rom. codex, Mediceus, et plerique alii veteres, *Tarconem* legunt absque t; et *Tarco*, absque n finali litera rectum ponunt: quamvis apud Græcos Τάρχων Τάρχοντος dicitur, idque per χ densam literam. *Pierius*.

728 *Incitat iras*] In Rom. codice, et in Oblongo, *inicit* habetur, quod non displicet: tametsi *incitat*, non improbarim, quod ex lusu Poëtico duo verba ejusdem originationis eodem versu posita, non nihil habeant venustatis: 'Suscitat et stimulis haud mollibus incitat iras.' *Idem*.

730 *Instigat vocibus alas*] Alas incitat, et irritat ad reditum: primum enim est ut fugere desinant: post ut in hostes impetum faciant. *Servius*.

731 *Nomine quemque vocans*] Per hoc extrema necessitas indicatur. *Idem*.

Nomine quemque vocans] Ducit Macrobi. vi. l. imitationem loci hujus ab Furio, qui l. x. 'Nomine quemque ciet, dictorum tempus adesse Commemorat.' Deinde infra: 'Confirmat dictis, simul atque exsuscitat acres Ad bellandum animos, reficitque ad prælia mentes.' Τὸ nomine quemque vocans, est (ait German.) quod Thucyd. ὀνομακλήδην: quod Hom. ἐξ ὀνόματος: quod Græci alii ὀνομαστὶ προσ-αγορεύων. Posses addere Demosthe-

nem, qui κατ' ὄνομα: Dionem, qui ἕκαστον ὀνομαστὶ δεικνύμενος: Plutarchum, qui ὀνομαστὶ καλέσαι. Vide et hic Collectorem. *Cerda*.

Reficitque] Id est, restituit. *Serv.*

732 *Quis metus*] Dolentis, interrogantis, id est, Qualis, quantus; qui viros etiam fœminam timere compellit. Unde paulo post, 'Quæ et quanta animis ignavia venit? Fœmina palantes agit.' *Idem*.

Quis metus, o nunquam, &c.] Sunt qui putent acerbam hanc reprehensionem ductam ab illa Enn. Annalib. 'Vos etenim juvenes animum geritis muliebrem, Illaque virgo vir est.' Scaliger cum hac Virgiliana duplicem Homeri componit, alteram l. iv. τίπτε καταπτώσσοντες ἀφέστατε; alteram l. viii. Αἰδῶς Ἀργεῖοι, καὶ ἐλέγχεα, &c. et addit Virgilianam æqualem esse pugnae ipsi. *Cerda*.

O nunquam dolituri] Id est, stulti. Stultus enim est quisquis injuria non movetur. Et bene *nunquam*: siquidem ante sævitiam Mezentii pertulerunt, nec se ulti sunt. Nunc præbent terga mulieri: et nec hinc quidem commoventur dolore. Nonnulli tamen dolorem, studii alicujus ardorem et promptam gloriæ cupiditatem, veterum more dictum tradunt, ut Græci πόνον. *Servius*.

O nunquam dolituri] Id est, ἀνάληγτοι. Apud Aristot. ait Urs. sunt hi qui non sentiunt dolorem, nec moventur re ulla, omnino stupidi, de quibus dices cum Æschine, οὐδέπω καὶ νῦν τῆς ἑαυτῶν συμφορᾶς ἐπαισθάνεσθαι: et cum Plutarch. αἰσθησιν ἀποβάλλειν: utique ἀναισθήτως ἔχειν. *Cerda*.

734 *Femina palantes agit*] Nihil potuit vividius. Feminarum enim mollitudo est, ut quibus μαλθακὸν dant scriptores; et Simocatta, quicquid pertinet ad δειλίαν, id est, *timorem*, vocat θηλυπρεπές, quasi timor unicus sit feminarum; et timori opponit εὐτολμίαν, id est, *decoram audaciam*, et hanc esse ait ἀρρενωπὸν, ut

quæ tota ad viros pertineat. Imitatio fortasse sumpta ab Eurip. in Bacch. ubi, *καπενώριζον φυγῇ γυναῖκες ἄνδρας*: convertebant in fugam feminæ viros. Idem.

Atque hæc agmina vertit] Δεικτικῶς, id est, multitudinem tantam, hoc est, magnam. *Servius*.

735 *Quidve hæc geritis tela irrita dextris*] In Rom. codice, in Oblongo, et plerisque aliis antiquis, legere est, *quidve hæc gerimus tela*: quod majorem quandam vim ad eos excitandos habet, facitque objurgationem æquioribus auribus exaudiri, quum se quoque admisceat convicio, neminemque esse objurgationi et opprobrio non obnoxium indicet. *Pierius*.

Inrita] Id est, inertia: quæ nos ulcisci minime valent. *Servius*.

Tela irrita] Sunt hæc, quæ carent effectu, qualia secunda Æneide, 'Tela manu miseri jactabant irrita Teucri.' His opponuntur illa l. x. 'non ullum dextera frustra Torserit in Rutulos.' *Cerda*.

736 *At non in Venerem segnes*] Latenter hoc dicit, Mulierem fugitis, quia armata est: alias primi ad hunc curritis sexum. *Servius*.

Nocturnaque bella] Quibus coitus. Alibi, 'Et si quando ad prælia ventum est.' *Idem*.

Nocturnaque bella] Qualia sunt amantium, et qualia attingit Claud. in Nupt. Honor. et Mariæ, 'Tum victor madido prosiliens toro Nocturni referens vulnera prælii.' Catull. de coma Beren. 'Dulcia nocturnæ portas vestigia rixæ.' Propert. Eleg. iii. 6. 'Dum pugnant Danaï, dum restat barbarus Hector, Ille Helenæ in gremio maxima bella gerit.' Et Eleg. ii. 1. 'Nos contra angusto versamus prælia lecto.' *Cerda*.

737 *Curva tibia*] Symphoniacorum. *Bacchi* autem ideo, quia apud veteres ludi theatrales non erant nisi in honorem Liberi patris. Hanc tibiam Græci *παραγλαυλον* vocant, Latini *vascam tibium*: et est Dionysia,

cum maxime ea Satyri utuntur. *Serv.*

Curva tibia] Hæc obliqua dicitur Plinio. Inventa autem fuit a Pane, ut testatur Bion Idyll. iii. 7. Ὡς εὔρε παραγλαυλον ὁ Πάν, ὡς αὐλὸν Ἀθάνα: Quomodo tibiam obliquam Pan invenenit, Minerva tibiam. Vel a Mida, ut Plinius vii. 56. 'Obliquam tibiam Midas in Phrygia invenit.' De ea vid. Salmasius in Plin. Exercitat. pag. 122. et 123. *Emmeness*.

Choros Bacchi] Τὴν σικινυλδα intellegit, quæ saltatio fuit Bacchi propria. De qua Eurip. in Cyclope, et Lucianus περὶ ὀρχήσεως. *Fabricius*.

Tibia] In genere sacris fere omnibus deservit tibia, et inde inducta a Poëta in sacris Bacchi. Sic l. ix. in sacris Cybeles, a Pindaro Od. Olymp. iii. in sacris certaminibus, βοὰν αὐλῶν, inquit ille. Ac, ne te lassem, nullum sacrum absque tibia: religiosum, profanum, bellicum, pacificum, urbanum, rusticum, vivorum, mortuorum. Rationem cur tam multis sacris serviret, suppeditat Apul. Flor. l. i. ubi loquens de tibiæ sonis: 'seu tu velles Ætolium simplex, seu Asium varium, seu Lydium querulum, seu Phrygium religiosum, seu Doricum bellicosum.' Quæ verba pene gemina sunt cum verbis Luciani in Harmonide, ubi dat tibiæ *φρυγίον ἐνθεον, τῆς Λυδίας τὸ βακχικόν, τῆς Δωρίου τὸ σεμνόν, τῆς Ἰωνικῆς τὸ γλαφυρόν*. Sed nullis sacris tam propriæ tibiæ, quam sacris Bacchi, dicente Isidoro: 'Tibias appellatas putant, quod primum de cervinis tibiis, cruribusque hinnulorum fierent: deinde per abusionem ita cæptas vocari, etiam quæ non de cruribus ossibusque fierent.' Atqui cervina omnia et hinnulea Bacchi erant, ut apparet ex nebridibus. *Cerda*.

738 *Exspectate*] Pro *expectatis*, modum pro modo posuit. *Servius*.

Exspectare dapes] Impressorum pluri, *expectare*, modo perpetuo scribendum curavere, ut sit, non *segnes expectare*: eaque lectio in aliquot omni-

nino codic. antiquis invenitur. In omnibus vero Vaticanæ Bibliothecæ, in Mediceo, in Porcio, in Vitaliano, et plerisque aliis *expectate* legitur, imperandi modo: quod Servius agnoscere videtur, dum exponit, *pro expectatis*: nisi quis Infinitivum more Græcorum pro Imperativo positum dicere velit. Non elidi vero s litteram ex eo verbo, dictum alibi. *Pierius.*

Plenæ mensæ] Arripuit Propert. Eleg. II. 16. 'Nunc, sine me, plena fiunt convivia mensa.' Et Virg. a Plauto fortasse, qui Men. 'apud mensam plenam homini rostrum deliges.' Non dissimile Sueton. in Iul. c. 34. 'pleno convivio.' *Cerda.*

739 *Hic amor, hoc studium*] Per parenthesis dictum est; nam ordo est, *pocula mensæ, dum sacra secundus aruspex Nuntiet.* Servius.

Secundus aruspex] Pro *secunda sacra*, id est, prospera: sicut e contrario Homerus *μᾶντι κακῶν*, id est, malorum divine. *Idem.*

Aruspex] Proprie. Differunt enim augur et aruspex: ille ab avium gestu et garritu dictus: hic ab inspectione tantum animalium. Ergo in sacris, ubi hostia, *aruspex* Virgilianus. Ennius Ann. I. discriminatim, 'dant operam auspicio, augurioque.' *Cerda.*

740 *In altos lucos*] Illic epulabantur sacris diebus. Mire autem *vocet hostia*, pro, ut ad hostiam conveniatis. *Servius.*

741 *Moriturus et ipse*] Moriturus animo: nam moriturus non est. Quod autem ait *et ipse*, aut ad Camillam, aut ad Venulum respicit. *Idem.*

Moriturus et ipse] *Moriturus* autem, non ut illi, animo paratus ad mortem se in hostem intulit. Rapuit autem Venulum ab equo sedentem, et ante se in equo suo collocatum portavit. Hoc factum, quia non admittebat fidem, posse dorso equi diripi armatum, addidit difficultatem, dicens: 'multa vi concitus aufert:' ut maiore

virtute atque impetu venientis id factum legentes, fieri potuisse facilius credant. *Donatus.*

742 *Turbidus*] Id est, terribilis. *Servius.*

Infert] In Romano codice, et in Mediceo, *offert*, atque in aliquot aliis: quod omnino Donatus agnoscit, dum ait, 'Obtulit se Venulo adversum: debuit enim aliquid prior audere, qui omnium hortator extiterat.' *Pier.*

743 *Dereptumque ab equo dextra complectitur hostem*] Hoc de historia tractum est. Nam Cajus Cæsar, cum dimicaret in Gallia, et ab hoste raptus equo ejus portaretur armatus, occurrit quidam ex hostibus qui eum nosset, et insultans ait, *Cæsar Cæsar*: quod, Gallorum lingua, *dimitte* significat: et ita factum est ut dimitteretur. Hoc autem ipse Cæsar in Ephemeride sua dicit, ubi propriam commemorat felicitatem. Est et alia hujus rei historia: Varro enim, cum de suo cognomine disputaret, ait 'eum qui primus Varro sit appellatus, in Illyrico hostem, Varronem nomine, quod rapuerat, et ad suos portaverat, ex insigni facto meruisse nomen.' *Servius.*

745 *Tollitur in cælum clamor*] Rei scilicet admiratione. *Idem.*

Tollitur in cælum clamor] Ducit Macrob. VI. 1. ab illo Ennii, 'Tollitur in cælum clamor tum exortus utriusque.' *Cerda.*

748 *Itimatur*] Inquit: ut, 'rimanti telum ira facit.' *Servius.*

750 *Exit*] Evitat: ut, 'atque oculis vigilantibus exit.' *Idem.*

Vim viribus exit] Id est, evitat. Lucr. I. v. 'Nam transversa feros exhibant dentis adactus Iumenta,' &c. Vide Not. Æn. v. 'Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.' *Taubmann.*

751 *Utque volans alte raptum*] *Homerica* comparatio: et utrum *alte volans*, an *alte raptum*, an *alte fert*? *Servius.*

Utque volans, &c.] Aquilæ compa-

ratio aptissima. Ut enim et aquila et serpens fortissimi sunt: ita illi duo fortissimi erant: itidem mira perspicacitate, ut illi sunt. *Donatus.*

Utque volans alte raptum, &c.] Cicero in Mario: 'Hic Jovis altisoni subito pennata satelles Arboris e trunco serpentis saucia morsu, Subjicit ipsa feris transfigens unguibus anguem Semianimum et varia graviter cervicem micantem; Quem se infortquentem Ianiens rostroque cruentans, Jam satiata animos, jam duros ulta dolores, Abjicit efflantem, laceratum attingit in unda, Seque abitu a Solis nitidos convertit ad ortus.' *Ursin.*

Utque volans alte, &c.] Homericæ comparatio ex II. XII. de qua multa Macrobius, v. 13. Cui tamen Jul. Cæs. Scaliger v. 3. os barbarum acerrime verberat: quem videas. *Taubmann.*

753 *Sinuosa volumina versat]* Oppianus Hal. I. II. de serpente loquens, etiamsi in pugna cervorum: δ δ' ἐλίσσεται ἀμφὶ τε γούνα, δειρὴν τε, στέρνον τε; ille vero implicatur circa genua, collum, pectus: et de Venat. I. II. de hac fera, στροφάλιγξιν ὑφαινόμενον δολιχῆσιν: longis voluminibus contortam. Ibidem, ἐλίσσόμενον περὶ γούνασιν. Hæc serpentium volumina vocat Eurip. in Med. σπείρας περιπλόκους. *Cerda.*

754 *Arrectisque horret squamis]* Serpentis ferocitatem simili malo oppressi ita describit Oppian. I. II. Cyneg. ἐς δ' αἰθέρα θ' ὑψός' αἰρεῖ Λευγαλέην δειρὴν, λευκοὺς δὲ ὑπῆρεν ὀδόντας 'Οξέα πεφρικῶτας' ἐπικροτέει δὲ γένειον Πικροῖς φυνδίων συνίγμασιν ἰσφόρος θῆρ: ad cælum alte attollit Funestam cervicem, albosque dentes expedit Acute rigentes, colliditque malas Acerbis spirans sibilis venenata bestia. *Idem.*

755 *Arduus insurgens; illa haud minus urget adunco Luctantem rostro]* In codicibus aliquot antiquis, arduos legitur: quam terminationem Carisius,

in his præsertim nominibus, quæ in us purum exeunt, nequaquam admittere voluit: de quo plura alibi. Quod vero *adunco* in Romano codice legitur, in Oblongo *obunco* est; uti etiam superius, in Mediceo, et aliquot aliis *abunco* per *b*, utrunque in plerisque abrasa litera nihil certi proponit. *Pierius.*

756 *Luctantem rostro]* Magna brevitate rem descripsit. *Servius.*

Æthera verberat alis] Alcimus I. IV. de Mundi origine, 'Illa volans longe diverberat aëra plausu.' *Cerda.*

757 *Haud aliter prædam Tiburtum ex agmine Tarchon Portat ovans]* Apto huc notam Scal. Poët. II. 28. 'Unum Venulum habes, quem vivum aufert Tarchon, cujus rei exitum cum haud ponit, nonne vir est incomparabilis? Hæc est varietas, quæ hiscentem perducit auditorem ad finem usque.' *Idem.*

758 *Ducis exemplum eventumque]* Et virtutem et felicitatem. Exemplum, quod cœpit; eventum, quod prospere. *Servius.*

Ducis eventum exemplumque secuti] In antiquis codicibus, *exemplum eventumque*: par enim est rem prius aggreddi, quam quid inde eveniat spectare possis. *Pierius.*

759 *Mæonidæ]* Lydii: ut, 'Mæonia delecta juvenus.' *Servius.*

Fatis debitus] Eodem sensu κατὰ κριτον ψυχὴν dixit Josephus Bell. Jud. I. 3. id est, *damnatam animam.* Intellige *fatum* κατὰ μόρον. Fatale enim huic hoc mortis genus, cui oppone ὑπὲρ μόρον. Eodem sensu, quo hic *debitus*, Horat. Od. I. 36. 'Placare vituli sanguine debito Custodes Numidæ Deos.' *Cerda.*

Aruns] Hic fortasse Hetruscus genere; nam Plutar. in vita Camilli meminit Aruntis cujusdam Hetrusci, sive Arrontis. *Idem.*

760 *Arte]* Fraude, dolo: ut, 'Arte Pelasga.' *Servius.*

762 *Qua se cumque furcens medio tu-*

lit agmine virgo, Hac Aruns subit] Ut etiam supra diximus, ita Poëta loquitur, ut aliquibus locis det suspicionem quod Aruns de Turni partibus fuerit: namque et in Camillam impetum facit, et cum ea rursus recedit: quod nisi de socio non procedit. Donatus etiam dicit esse manifestum signum socium ei fuisse: quod Apollinem Soractis invocat montis, de quo, Turno auxilia constat venisse, licet possit fieri ut alterius loci homo, alterius loci invocet numen. Item ad argumentum vocat, 'Patrias remeabo inglorius urbes:' quod etiam de hoste procedit. *Inglorius* autem ideo, quia superare fœminam, nullam constat esse virtutem. Aut quia nec gloriari poterat, si Camillam earundem partium occidisset, ut, quod supra dictum est, videatur eam invidia peremisse, quod viris præripiat gloriam, et sola nobiliter pugnet Camilla. *Idem.*

Qua se cumque furens, &c.] In antiquis aliquot codicibus, *qua se cumque ferens* legitur, quod nonnullis et honestius et decorum magis videtur. Sed enim *furens* Ti. Donatus agnoscit, dum sic ait: 'Dixit autem caussam, qua perfectum est, ut illa explorantis Arruntis non sentiret insidias: ferebatur,' inquit, 'studio belli et furore certaminum.' *Pierius.*

Qua se cumque furens, &c.] Ab hoc versu Prudent. in Psychom. 'Quo se cumque fugax trepidis fert curribus agmen.' Est apud Plut. in vita Pyrrhi quidpiam simillimum. Inducit Scriptor Italum quempiam in bello ἐπέχοντα τῷ Πύρρῳ, καὶ τὸν ἵππον ἀντιπαρεξάγοντα, καὶ συμμεθιστάμενον αἰεὶ, καὶ συγκινούμενον, ut alius videns ita monuerit Pyrrhum: σοὶ γὰρ ἐνὸρᾷ καὶ πρὸς σε τέταται πνεύματος μεστὸς ἄν καὶ θυμοῦ τοὺς δ' ἄλλους ἐὰ χαιρεῖν. *Cerda.*

763 *Tacitus*] Hoc est, latens. *Serr.*

Vestigia lustrat] In Eclog. 'tua dum vestigia lustrō.' *Cerda.*

766 *Hos aditus, jamque hos aditus, &c.*] In antiquo codice *hos aditus jam-*

que hos abitus legitur: quod ejus diligentiam ostendit, ut non prius adire velit, quam præviderit, qua sit etiam abundum. *Abitus* porro Donatus agnoscit; sed de Camilla dictum intelligit: Quacunque abibat, vel quacunque habuit transitum, et quoscunque illa circuitus obibat, observabat iste opperiens caussam, quo posset circumvenire fortiolem. *Pierius.*

767 *Circuitum*] Proprie. Nam *circumire*, insidiantium est: unde est, 'Nec gregibus nocturnus obambulat,' *Servius.*

Certam hastam] Inevitabilem. Unde est e contrario, 'et incertam excussit cervice securim,' id est, infirmam, evitabilem. *Idem.*

768 *Sacer Cybelæ*] Nunc montem pro numine, quod in eo colitur, posuit. Et bona occasio ad mortem Camillæ, ut sacerdotem majoris numinis conetur occidere: per quod quasi exauctoratur Dianæ favor, interveniente majoris numinis iracundia. *Idem.*

Cybelo] Locus est in quo Cybele colebatur. *Donatus.*

Forte sacer Cybele] In codicibus aliquot antiquis *satus Cybele* legitur, ne *sacer* et *sacerdos*, quam ajunt, nugationem facerent. Sed quamvis *sacer*, pluribus scriptum sit in exemplaribus: quum tamen Donatus legat *Cybelo*, ut in Mediceo habetur codice: hoc est loco in quo *Cybele* colebatur: de quo superius dictum eo versu, 'Hinc mater cultrix Cybele:' mihi minime displiceret 'satus Cybelo.' *Pierius.*

Olimque sacerdos] Aut quia vetus sacerdos, aut cujus etiam majores sacerdotes fuissent, quibus apud veteres in sacra quoque succedebatur. *Servius.*

Olimque sacerdos] Non negat tunc fuisse: ita ego puto. *Cerda.*

769 *Longe fulgebat*] Vel longe fulgebat, vel longe insignis. *Servius.*

770 *Spumantem*] Indicat equi ferocitatem. Ita Nonnus Dionys. l. x.

Ἄφρον ἄκοντίζων χιονώδεα, μάρτυρα λύσσης : *Spumam evibrans instar nivis, testem furoris.* Eurip. in Suppl. ora equorum ait ἄφρῳ καταστάζοντα. Aristophan. in Lysist. ad explicandam apri iram, πολλὸς δὲ ἔμφω τὰς γένας ἀφρὸς ἦν σύλ. *Cerda.*

Quem pellis ahenis In plumam squamis auro conserta tegebat] Cataphractus eum fuisse significat. *Cataphractus* autem equites dicuntur, qui et ipsi ferro muniti sunt, et equos similiter munitos habent : de quibus Sallustius, 'Equis paria operimenta erant, quæ linteo ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant.' Pluma est in armatura ubi in laminam se indit. Nunc autem pro linteo pellem posuit : et *æneas squamas*, æreas laminas intelligimus. *In plumam* vero, in similitudinem plumæ : ut, 'Excisum Enboicæ latus ingens rupis in antrum,' id est, in antri similitudinem. Sane sciendum quod ipsos equitēs cataphractus dicimus. Sallustius, 'Et sequebantur equites cataphractus.' *Serv.*

Pellis ahenis, &c.] Sententia est, equum Chlorei ornatum pelle alicujus feræ, quæ pellis tota esset contacta æreis laminis in modum plumæ. Ita equus Æneæ l. viii. 'quem fulva leonis Pellis obit totum præfulgens ungibus aureis.' Statius l. iv. equum producit 'velatum geminæ dejectu lyncis.' De equo Superbiæ Prudent. 'quem pelle leonis Texerat, et validos villis ornaverat armos.' *Cerda.*

771 *In plumam squamis*] Serpentis est et piscis, quam facit compositio naturalis : nam et ordinibus digesta est : et viarum plurimarum impressione distincta. Quicquid igitur in hanc similitudinem facit artifex, *squama* dicitur : hæc fit ex minutis laminis invicem se retinentibus, et ita digestis, ut se in avibus pluma. *Donatus.*

In plumam squamis] Plumarium hoc opus attingit Sallust. citante illum Servio. Hoc scilicet ante inventos thoraces, qui essent, aut fusi, aut cu-

si ære. In Justin. l. xiv. sunt 'loricæ plumatæ : ' et in Stat. l. xi. 'thorax plumatus.' Ait enim, 'Qua male jam plumis imus tegit inquina thorax.' *Cer.*

Pellis ahenis in plumam squamis auroque inserta] Laminæ rotundæ ferreæ, e quibus loricæ succrudebantur, veteribus *plumæ* et *squamæ* dictæ ; quod *plumarum* squamarumque similitudinem referrent, ac in modum earum essent consertæ. Similiter etiam *plumas* vocarunt notas ex auro vel purpura, quibus in modum plumarum intertexebantur ac variebantur. Hanc *artem plumandi* vel *plumariam* dixerunt Latini, Græci, ποικιλική τέχνη, et ποικίλλειν. Meminit ejus Flavius Vopiscus in Carino c. 20. 'Jam quid lineas petitas Ægypto loquar? quid Tyro et Sidone tenuitate perlucidas, micantes purpura, plumandi difficultate pernobiles?' Ad quem locum videndus omnino Cl. Salmasius. *Emm.*

Auroque inserta tegebat] Exemplaria fere omnia vetustiora legunt, *auro conserta*. Nam particula *que*, importune omnino videbatur adposita. *Pier.*

Auro conserta] Ita Servius, et Mss. et Agell. ii. 6. alii, 'auroque inserta.' *Taubmann.*

772 *Peregrina ferrugine*] Ut Hibera, id est, Hispana : nam ipse hoc alibi exposuit, 'Et ferrugine clarus Hibera.' Quidam purpura accipiunt, quod ejus prima tinctura ferrugineo colore sit. *Servius.*

Peregrina] Quasi dicat, ex melioribus regionibus advecta. *Donatus.*

Peregrina ferrugine clarus et ostro] Erat insignis exotica, id est, nobilissima veste ostrina et quidem ferruginei coloris, qui ferro candenti similis, et alibi *hyacinthinus* dicitur : ut sit ἐνδιαδός. Alii simpliciter ferrum interpretantur : quod prima purpuræ tinctura ferrugineo colore sit. Alibi : 'ferrugine clarus Hibera,' id est, Hispana. *Taubmann.*

773 *Spicula torquebat Lycio Cortynia cornu*] Cretenses sagittas Lycio arcu

dirigebat: quod etiam, ut supra diximus, ad ornatum poni consuevit. *Servius*.

Cornu] Hoc loco, ligni genus dixit, non alicujus animalis. *Donatus*.

Lycio Cortynia cornu] Et *Cortynia* per *C*, et *Gortynia* per *G*, indifferenter scribi posse ostendimus alibi. *Pier*.

Lycio Cortynia cornu] *Cortynos*, aut *Gortynos* urbs Cretæ, quæ, ut tota Creta, sagittandi arte floruit. Inde κατ' ἐξοχήν spicula *Cortynia*. *Plutar*. in vita *Cleomen*. Βέλεσι χρῆσασθαι τοὺς Κρήτας: et *Plinius* xxxvi. 16. loquens de usu sagittarum: 'præcipuus hic usus in Creta.' Sic et *Lycii*, ut in genere omnes Orientales. Inde arcus cornua ab illis sumit etiam κατ' ἐξοχήν. Sunt cornua in arcu, quæ postea *Poëta* vocat capita, eo versu, 'donec curvata coirent Inter se capita,' &c. *Cer*.

774 *Aureus ex humeris*, &c.] De hoc decore et lumine orationis ex *Homero* petito, vide *P. Victorium* xxxiii. 12. *Taubmann*.

Aureus ex humeris sonat arcus] *Stattius Thebaid*, vii. 659. 'Quam super a tergo velox corytos et arcus, Pendentesque sonant aurata lynce pharetræ.' *Emmenes*.

Vati] Hic vatem, supra sacerdotem, ut de *Heleno* utrumque. *Serv*.

Sonat arcus] *Stat. Theb*. iv. 'trux læva sonat arcus, et aspera plumis Terga Cydonæa Corythos arundine pulsat.' De *Phæbo* *Æn*. iv. 'Tela sonant humeris.' De *Heracle* lib. *Epig*. εὐπολίζητος ἐπ' ὤμοις ἰός. *Cerda*.

775 *Cassida*] Pro *cassis*: nam accusativum posuit pro nominativo. *Servius*.

Cassida] *Servius* accusativum ait pro nominativo positum. *Valerius Probus* contra, *Virgilius*, inquit, hæc *cassida* declinavit. Exemplaque referuntur a *Carisio* cum hoc ipso 'aurea vati *Cassida*,' ex *Propertio*, 'Aurea cui postquam nudavit *Cassida* frontem.' *Pierius*.

Cassida] Pari forma *Propert. Eleg*.

iii. 11. 'Aurea cui postquam nudavit *cassida* frontem.' Notat *Serv*. poni a *Virg*. accusativum pro nominativo. Firmat ejus mentem *Passe-rat*. in *Propert*. nam et *Varro compedam* posuit pro *compes*, et *chlamyda* pro *chlams*: et *Festus Itonida* pro *Itonis*. Difficilis expeditio *Poëtarum*. Facilius expedit, si dicas, formam esse harum vocum duplicem, ut inflectatur *cassis*, *cassidis*, et, *cassida*, *cassidæ*, ut et, *compes*, *compedis*, et, *compeda*, *compedæ*; et sic in aliis: ita tamen, ut altera formetur a quarto casu primæ. Quod in verbis *Græcorum* usitatissimum; nam *barytona* multa formantur a futuris aliorum *barytonorum*. *Festus* ait: 'Cassidam antiqui pro *cassidæ* ponebant.' Ita enim *Festi* locum legit *Luc. Fruterius* lib. *Verisim*. c. 5. *Cerda*.

Sinusque crepantes] *Stattius* etiam in veste *Theb*. i. vii. 'crepat aurea grandine multa *Palla*.' Hanc locutionem assumpsit *Sidon*. ep. i. 7. 'crepantes adulationum bullas.' *Sophocl*. in *Antig*. dixit χρυσοῦ καναχῆς. Possum existimare *crepanti vesti* opponi directe εἴματα σιγαλόνετα *Homeri* ad verbum, *tacentes vestes*; interpretes reddunt *artificiosas*. Ergo *σιγαλόνετα*, quasi *σιγῶντα*, et præ teneritudine, et earum tenuitate μὴ ἤχουντα. *Idem*.

776 *Carbaseos*] Ait *chlamydem* fuisse croceam, et in ea *sinus carbaseos*. Ita l. viii. ait de *Tybri*, 'eum tenuis glauco velabat amictu *Carbasus*.' Cum glaucus color non multum abeat a croceo, videtur *carbasus* hoc colore infici solita a veteribus, congruente in unam rem utroque *Virgili* loco. Et quidem *Chlorei chlams* fuit *carbasea*, ad eum modum, quo notat *Plin*. xix. 1. ad finem, induci ab *Hom*. pugnatore 'thoracibus lincis:' vox *Hom*. II. II. est λινοθώρηξ. Sic ergo *thorax Chlorei* esse potuit ex *carbaso* linea infecta colore croceo. *Idem*.

Sinus Carbaseos] *Stattius* l. vii. *Thebaid*. 656. 'Brachiaque in manicis,

et pictæ vincula palmæ, Carbaseique sinus, et fibula rasilis auro.' *Emm.*

Fulvo in nodum collegerat auro] Videtur hic nodus fuisse in pectore, ex imitatione Prudentii Psychom. 'Carbasea ex humeris summo collecta cœibat Palla sinu, teretem nectens. a pectore nodum.' *Cerda.*

777 *Pictus acu tunicas et barbara tegmina crurum*] *Pictus tunicas, pictus crurum barbara tegmina*: id est, habebat vestem Phrygionis arte perfectam. Sane armorum longa descriptio illuc spectat, ut in eorum cupiditatem merito Camilla videatur esse succensa. *Servius.*

Barbara] Nomen artis, qualis esset tunica, demonstravit; nam hujusmodi vestes acu pictæ dicuntur. Tegebantur autem crura ejus barbarico opere tegminibus factis, et hoc nomen est: nam qui hanc exercent, *Barbaricarii* dicuntur, exprimentes ex auro et coloratis filis hominum formas, et diversorum animalium, et specierum imitatum subtilitate veritatem. *Donatus.*

Barbara] Phrygia: nam Phryges olim vocabantur *barbaros*. Alii *barbara* exponunt, *Ibera*, ex illo Æn. ix. 'Pictus acu chlamydem, et ferrugine clarus Ibera.' Pimpontius τὸ κάλυμμα τῶν αἰδολῶν, id est, braccas, putat innui. *Taubmann.*

778 *Templis præfigeret arma*] Vide Æn. i. 252. *Emmeness.*

780 *Certamine pugnæ*] Forte ab Lucret. qui l. iv. 'At contra conferre manu certamina pugnæ.' *Cerda.*

782 *Fœmineo*] Impatienti, irrationabili: ut, 'Fœminæ ardentem curæque iræque coquebant.' *Servius.*

783 *Tandem*] Quia diu insectatus fuerat. *Donatus.*

Tempore capto] Quod supra, 'ar-repto tempore Turnus.' *Cerda.*

784 *Conjicit*] Veteres quidem aliquot codices *conicit* legunt, idque uti mos unico *i*, sed longe plures *conci-tat*: et ita etiam in eo legitur, cui

subjecta sunt Donati, quæ vidimus, commentaria. Nam et oraturus est prius, et opem Apollinis multis precibus imploraturus, deinde missurus hastam; quare multo post ait, 'Ergo ut missa manu sonitum dedit hasta per auras.' *Pierius.*

Voce precatur] Non est pleonasmus, sed modum explicat. Poterat enim precatio fieri mussitatione quadam. An voces pleonasmum, illud Didonis in iv. 'Hæc precor, hanc vocem extremam cum sanguine fundo?' Non certe. Certe pleonasmus, cum sit vitiosus, nolo sit in Rege Poëtarum ullus, quantumvis illis Homerus sca-teat. *Cerda.*

785 *Summe deum*] Ex affectu colentis dicitur: nam Jupiter summus est. *Servius.*

Sancti custos Soractis Apollo] Soractis mons est Hirpinorum in Flaminia collocatus. In hoc autem monte cum aliquando Diti patri sacrum persolveretur (nam Diis manibus consecratus est) subito venientes lupi, exta de igni rapuerunt; quos, cum diu pastores sequerentur, delati sunt ad quandam speluncam, halitum ex se pestiferum emittentem, adeo ut juxta stantes necaret; et exinde est orta pestilentia, quia fuerant lupos secuti: de qua responsum est, posse eam sedari si lupos imitarentur, id est, rapto viverent. Quod postquam factum est, dicti sunt ipsi populi *Hirpini Sorani*. Nam lupi Sabinorum lingua *Hirpi* vocantur. *Sorani* vero, a Dite: nam Ditis pater *Soranus* vocatur: quasi lupi Ditis patris. Unde memor rei Virgilius Aruntem paulo post comparat lupo: quasi Hirpinum Soranum. *Idem.*

Sancti] Sacra, dicati tibi. Catull. 'Quid tibi si sancti concesserit Incola Itonis?' *Cerda.*

Soractis] V. N. Æn. vii. 696. *Taubmann.*

786 *Primi*] Electi. *Donatus.*

Pineus ardor] Ignis περιφρασις. *Serv.*

Acervo] *Pyra*, coacervatione lignorum. *Idem*.

Cui pineus ardor acervo Pascitur] De eodem ritu Silius l. v. 'patrio cui ritus in arvo, Cum pius acritonens accensis gaudet acervis Exta ter innocuos late portare per ignes. Sic in Apollinea semper vestigia pruna Inviolata geras, victorque vaporis (id est, sacer semper, et inviolatus sacerdos maneat) ad aras Dona serenato (id est, placato) referas solemnia Phæbo,' &c. Est autem *pineus ardor*, simpliciter, ardor, vel ignis: quam elegantiam vulgo ignotam Sophoclis exemplo Antigone illustrat ingeniosiss. noster Heinsius, qui *πενκᾶεις ἡφαιστος* dixit. *Apollinea pruna* est *Ἀπολλώνειος φέφαλος*, ut Aristoph. loquitur: quam Maro *pineam* vocat. *Acervum* etiam ignis materiam eleganter uterque dixit. De hac re tota vide mihi Heinsium, ad illa Sili, in *Crepundiis*. Meminit et Plinius, VII. 2. *Taubmann*.

787 *Freti pietate*] Iste quidem hoc dixit: sed Varro ubique expugnator religionis ait, cum quoddam medicamentum describeret: 'Eo uti solent Hirpini ambulaturi per ignem, medicamento plantas tingunt.' *Servius*.

Medium freti pietate per ignem Cultores multa premimus vestigia pruna] Hi cultores Apollinis *Hirpi* sunt dicti. Meminit eorum Plinius VII. 2. 'Haud procul urbe Roma in Faliscorum agro familiæ sunt paucæ, quæ vocantur Hirpiæ: quæ sacrificio annuo, quod fit ad montem Soractem Apollini, super ambustam ligni struem ambulantes non adurantur. Et ob id perpetuo senatusconsulto militiæ omniumque aliorum munerum vacationem habent.' *Idem* ferme ex Plinio refert Solinus; nisi quod dicat eos ardentibus lignorum struibz ambulare. In quo a Virgilio et Plinio dissentit; illi enim id fieri testantur, cum jam strues in carbones et prunas desedit. Locus est in cap. 8.

'E memorabilibus inclytum et insigniter per omnium vulgatum ora, quod perpaucæ familiæ sunt in agro Phaliscorum, quos Hirpos vocant. Hi sacrificium annuum ad montem Soractis Apollini faciunt: id operantes gesticulationibus religiosis, impune insultant ardentibus lignorum struibz, in honorem divinæ rei flammis parcentibus. Cujus devotionis mysterium munificentia senatus honorata, Hirpis perpetuo consulto omnium munerum vacationem dedit.' Male autem hoc loco, notante Salmasio ad dictum Solini locum, *Servius Hirpinos*, Samnitium Lucanorumque vicinum populum, cum *Hirpis* familiis tantum quibusdam in agro Phaliscorum confundit. Illum vide pag. 85. et seq. *Emmeness*.

788 *Multa pruna*] In pruna. *Pruna* autem quandiu ardet dicitur. Horatius, 'Prætextam et latum clavum, prunæque batillum.' Cum autem extincta fuerit, *carbo* nominatur. Terentius, 'Tam excoctam atque atram reddam, quam carbo est.' Nam *pruna* a perurendo dicta est. *Servius*.

789 *Da, pater*] Hoc verbum jam intrusit inter ea, quibus precatio ad Deos fieret, Brissonius, multisque firmavit. Sed illustriora sunt testimonia duo, quibus utitur Germ. nam in re cædis, ut etiam Virg. Euripid. Phœniss. *δός μοι κτανεῖν ἀδελφόν*. Æschyl. *ἐν χορηφ. δός μοι τίσασθαι μόρον πατρός*. *Cerda*.

790 *Exuvias, pulsave trophæum*] *Exuvias* occisæ, pulsæ trophæum. Et proprie; nam, ut supra diximus, de occisis hostibus triumphabant, de pulsis figebant trophæa. *Servius*.

792 *Facta ferent*] In antiquis plebisque codicibus non sine iudicio, scriptum observavi *ferant*, per loquendi modum indefinitum. *Picrius*.

793 *Patriam remeabo inglorius urbem*] In codicibus omnibus antiquis, quotquot legi, 'patrias remeabo inglorius urbis,' numero multitudinis

scriptum inveni: quod tamen in medio relinquimus. *Idem.*

Remeabo inglorius urbem] Quod Homer. Iliad. II. δὲσκληα Ἄργος ἰκέσθαι. *Cerda.*

794 *Partem Mente dedit, partem volucres dispersit in auras]* Bona moderatio Apollinis, inter sacerdotis preces, et voluntatem sororis. *Servius.*

795 *Partem volucres dispersit in auras]* Est hoc, quod Hom. II. XII. de Asio precante, οὐδὲ Διὸς πείθε φρένα. Sed servata forma Virg. Lucanus l. v. 'in ventos impendo vota, fretumque.' Ovid. in Epist. Sapphus, 'et Zephyri verba caduca ferunt.' Tibullus quoque I. 4. ait ventos ferre perjuriam. Pulchre dixit Eurip. in Hecub. λόγοι πρὸς αἰθέρα φροῦδοι. Nam sermones commissi auris vani sunt. *Cerda.*

800 *Convertere animos acies]* Aliqui hic legunt *acres*. Placuit *acies*, et sic etiam legit Serv. Pet. Daniel. *Idem.*

801 *Nihil ipsa, nec auras, Nec sonitus memor]* Hæc est antiqua lectio. Namque apud majores trahebatur interdum a Græco genitivus singularis. Hinc est et *paterfamilias* et *materfamilias*: quæ duo tantum nomina remanserunt: nam nec *hujus auras* dicimus, nec *hujus custodias* secundum Sallustium, qui ait, 'Castella custodias thesaurorum: pro custodiæ. Et enim ita Asper intelligit: licet alii custodias accusativum velint. Sane *paterfamilias* et *materfamilias* quando dicimus, *familias* indeclinabile est. Si autem *paterfamilia* dixerimus, jam non erit nomen, sed locutio, et *familia* erit dativus. Nam *pater mihi est* dicimus. Terentius, 'Natura tu illi pater es, consiliis ego.' Multi tamen volunt in numero plurali nomen utrumque declinari, ut dicamus *hi patresfamilia*, *horum patrum familiarum*. *Servius.*

Nihil ipsa, nec auras, Nec sonitus memor] Auras, antiquam esse lectionem Servius asseverat, genitivum a Græco sermone mutuo sumptum, ut *pater*

familias dicitur: et apud Sallustium, 'Castella custodias thesaurorum, pro custodiæ.' Vetera tamen hæc exemplaria quæ præ manibus habemus, *auræ* legunt Latina specie: sed unum etiam non præteribo, esse codices aliquot, in quibus 'nihil illa neque auræ' scriptum sit. *Pierius.*

Nec auras] Ita Asper et Servius leg. *auras*: ut sit Græcæ et antiquæ declinationis Genitivus, αὔρα, αὔρας. Et hoc unice etiam rectum clamat J. C. Scaliger, de Causs. L. L. cap. 85. et ab imperitis mutatum esse in *auræ*. Hunc autem locum, de voto Aruntis, quem conferunt cum illo in XVI. Iliad. ubi Achilles Jovem pro Patroclo orat, Scaliger animosissime defendit contra Grammaticorum lites, v. 3. *Taubmann.*

803 *Exsertam papillam]* Nudam. Sane *mamilla* est omnis eminentia uberis: *papilla* vero breve illud unde lac trahitur. *Servius.*

Exsertam papillam] More Amazonum expapillatam. V. N. Plauti Mil. act. IV. 4. *Taubmann.*

804 *Hæsit]* Ita infixa est, ut non elaberetur. *Idem.*

Virgineumque alte bibit acta cruorem] Ait Macrobius. VI. 6. ductum hoc ab illo Hom. qui de hasta, λιλαιομένη χροὸς ἄσαι: *cupida satiare se corpore*. Adjungo illi Euripidem, qui in Herc. Fur. hastis dat *cupiditatem*. ἦς (videlicet τυραννίδος) μακρὰι λόγχαι περιπηδῶσ' ἔρωτι: *propter quam* (tyrannidem) *longæ hastæ saltant præ cupiditate*: ad verbum, *præ amore*. Non dissidet illud Propert. III. 12. 'Neve tua Medæ lætentur cæde sagittæ.' et a Virg. Petron. 'Syllanus bibit ensis: τὸ *alte*, est, quod sæpe alias, *penitus*. *Cerda.*

805 *Dominam]* Reginam: ut, 'Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.' *Servius.*

806 *Ante omnes]* Demissis omnibus actionibus. *Donatus.*

807 *Lætitiâ mixtoque metu]* In Re-

mano codice *mæstoque metu* legitur, ut *lætitiæ* sit antitheton: sed enim *mixto* longe castior est lectio. *Pierius*.

Lætitia mixtoque metu] Coniunctio ista variorum affectuum pulcherrima est. Ita *Æn. i.* ‘*Lætitiæque, metuque avidi.*’ Sall. Jugurth. ‘*Lætos modo, modo pavidos animadverteres.*’ *Cerda*.

808 *Nec telis concurrere virginis audent*] Sic fuerat consternatus, ut etiam vulneratam timeret. *Servius*.

809 *Ac velut ille*] Servit hæc vox ornatui, non significationis necessitati. Vide *Æn. x. 707.* et Scalig. iv. 34. Poët. Hæc autem comparatio ex Hom. II. xvi. de Antilocho sumpta est. In quibus tamen, auctore Scaligero v. 3. maxima est differentia. Eum vide. *Taubmann*.

811 *Occiso pastore lupus*] Bene pastori comparat reginam: nam reges ipsi *pastores* vocantur. Homerus, ποιμένα λαών. *Servius*.

Magnoque juvenco] In antiquis exemplaribus *magnove*: quod si diligentius animadvertas, longe melius est. *Pierius*.

812 *Caudam pavitantem*] Quæ timorem indicat: pro, ‘ipse pavitans.’ *Servius*.

Caudamque remulcens] Id est, reflectens: sic enim lupi et canes timentes caudam reflectunt, ut eam sub verenda reducant. Sic, ‘demulcere aures,’ pro demittere, Lactant. dixit: Turneb. xxi. 22. Hunc metum in quadrupedibus Græci expriment per ὀρρόδειν: unde ὀρροπύγιον. *Taubmann*.

814 *Turbidus*] Timidus modo, supra terribilis: ut, ‘Venulo adversum se turbidus infert.’ *Servius*.

Arruns] In antiquis plerisque codicibus, et hic et alibi *Arrons* per o scriptum est, passimque rr geminato: sed Probus notat *Aruns Aruntis* per u. *Pierius*.

815 *Mediis se immiscuit armis*] Exemplo Homeri (ait Germ.) II. xvi.

qui inducit Euphorbum percusso Patroclo refugientem: ἀνέδραμε, inquit, et, μικρο δ’ ὀμλίφ. *Cerda*.

816 *Illa manu, &c.*] Est hoc, quod de Pallante in x. ‘Ille rapit calidum frustra de vulnere telum.’ Quod Hom. II. xiii. ἐκ χροῦς ἔγχος ἀνέσπασεν. *Idem*.

817 *Mucro*] Hinc apparet mucronem esse cujuslibet teli acumen. *Servius*.

818 *Labitur exanguis*] Plerique codices antiqui *exanguis* scribunt dictione nihil quicquam corrupta: uti etiam *exsolvit*, et *expirans*, et similia. Donatus legere videtur, ‘Labitur et sanguis, labuntur frigida letho lumina,’ addita paraphrasi, ‘recedente per lapsum sanguine, oculi quoque morientis labuntur in mortem.’ *Pier.*

Frigida letho] Alii *telo* legunt, et intelligunt *vulnere*. Et quidam *labuntur letho*, non *letho frigido*, sed *letho labuntur*. Alii *frigida letho* accipiunt, quia sequitur post, ‘Captum letho posuit caput.’ Nonnulli *frigida lumina* tradunt, scilicet ignis calore extincto, ut e contrario, ‘Ad cælum tendens ardentia lumina.’ *Servius*.

Labuntur frigida leto Lumina] Ait oculos labi in morte. Huc spectavit, ni fallor, Quintil. in præfat. l. vi. ubi de filio moriente: ‘Tuosne ego, o meæ spes inanes, labentes oculos, tuum fugientem spiritum vidi?’ et Ovid. Trist. iii. 3. ‘Nec mandata dabo, nec cum clamore supremo Labentes oculos claudet amica manus.’ *Cerda*.

822 *Quicum*] Tametsi placet *quicum*; dicendum tamen, vetera pleraque exemplaria *quæcum* legere. *Pier.*

Partiri curas] Subaudis *consecrerat*. *Servius*.

Partiri curas] Ea forma, qua supra, ‘mecum partire laborem:’ qua Phædrus in fabell. ‘Amplexus ille utrumque, et carpens oscula, Dulcemque in ambos charitatem partiens:’ quem in locum vide Rittershus. *Cerda*.

Hæc ita fatur] Unum abundat: nam supra ait, *Adloquitur*. Servius.

823 *Potui*] Absolute: pugnare vel vivere: necessaria enim Eclipsis in defectione, quæ ex arte non semel posita est. *Idem*.

Potui] Non subaudio cum Serv. *potui vivere, pugnare*. Imo, *potui* est ἐδυνήθην, *valui viribus, et potens fui bello*. Nam tametsi a re nihil differat, multum certe ab energia. *Cerda*.

823 *Hactenus, Accu soror, potui*] Ovidius *Metam.* viii. 882. 'Armenti modo dux vires in cornua sumo; Cornua, dum potui, nunc pars caret altera telo Frontis,' &c. Ex restitutione Nic. Heinsii. *Emmeness*.

Vulnus acerbum] Alludit ad immaturam mortem, et indebitam florenti ætati: de qua jam l. vi. *Cerda*.

824 *Tenebris nigrescunt omnia circum*] Nihil frequentius in Hom. qui sæpissime de his oculorum tenebris in morientibus. Libo pauca ex uno *Iliad.* xiii. in quo sum, cum hæc scribo. Ergo, τινὰ Τρώων ἐρεβεννῇ νυκτὶ καλύψαι. Et iterum: Τὸν δὲ σκότος ὅσ' ἐκάλυψε. Et post pauca: Τὸν δὲ κατ' ὀφθαλμῶν ἐρεβεννῇ νύξ ἐκάλυψεν. Demum forma alia: Στυγερὸς δ' ἄρα μιν σκότος εἶλεν. Euripides quoque millies hanc rem. Alcestis moritura, Καὶ μὴν σκοτεινὸν ὄμμα μου βαρύνεται. Iterum: Σκοτία δ' ἐπ' ὄσσοισι νύξ ἐφέρει. Et de moriente Hippolyto, κατ' ὄσων κιχάνει μ' ἥδη σκότος: et de Polynice in Phœniss. ἥδη γάρ με περιβάλλει σκότος. Sed si quæras imitationem Virgillii veram, ea sumpta est ex Calabro, cui hæsit in toto hoc Camillæ oceanu, quod sic efficio. Camilla moriens ex equo *fluit*. Penthesilea θοῶ δ' ἐπικέκλιθ' ἱππῳ. Camilla 'arma reliquit.' Penthesilea ἐκ δ' ἔβαλεν χεῖρὸς πέλεκυν. Camilla *labitur exsangvis*. De Penthesilea Græcus, μέλαν δέ οἱ ἔρρεεν αἷμα. De Camilla, *exsolvit se corpore*. Penthesilea ὑπεκλάσθη μελέεσσιν. Ut Camilla feritur in *pupilla*, ita et Pen-

thesilea. Ut Camillæ 'nigrescunt omnia tenebris,' ita de Penthesilea, ἀμφὶ δὲ οἱ νύξ ὀφθαλμοὺς ἤχλυσε. *Id.*

826 *Succedat pugnae*] Animus bellatrix ostenditur, quæ non se dolet lucem, sed bella deserere. In tantum, ut nihil aliud moriens, quam de republica tuenda et bellum mandaret, et solum putaret idoneum Turnum in ejus vicem succedere. *Servius*.

Trojanosque arceat urbe] In antiquis plerisque codicibus *urbi* per i legitur: sed melius per ablativum, 'Finibus arceret.' Est etiam in Mediceo absque copulativa, 'Trojanos arceat urbe.' *Pierius*.

827 *Linguebat habenas*] Ita etiam de moriente Hom. *Iliad.* xvi. ἐκ δ' ἄρα χειρῶν ἡνία ἤτχθησαν: et l. xi. Ἐκ γάρ σφεας χειρῶν φύγεν ἡνία σιγαλόεντα. Apud Stat. l. vii. quendam equus suus, 'nec jam arma, aut fræna tenentem Portat.' De moriente Pyrrho Plutarch. καὶ προήκοντο τὰς ἡνίας αἱ χεῖρες. Imitationem si quæras, ea sumpta a Furio, qui *Annal.* l. i. 'Ille gravi subito devinctus vulnere, habenas Misit equi, lapsusque in humum defluxit, et armis Reddidit æratis sonitum.' *Cerda*.

828 *Non sponte fluens*] Non sponte, ut supra, 'Portisque ab equo regina sub ipsis Desiluit: quam tota cohors imitata relictis Ad terram defluxit equis.' *Servius*.

Non sponte fluens] Supra *Georg.* iii. 'Ad terramque fluit devexo pondere cervix.' *Germanus*.

829 *Paulatim exsolvit se corpore*] Sic in quarto, 'teque isto corpore solvo.' *Servius*.

Exsolvit] Λύσει καὶ χωρισμῷ ψυχῆς ἀπὸ σώματος: quæ Platoni mors est. *Æneid.* iv. 'teque isto corpore solvo.' *Ibid.* vs. 695. 'Quæ luctantem animam, nexosque resolveret artus.' *Lucret.* l. iii. 'exsolvere sese Omnis e nervis.' *Taubmann*.

830 *Et captum letho posuit caput*] Cum dicit *caput*, ostendit operam con-

secrari, usque dum solvatur caput hominis, id est, liberetur; quod facilius potest morte contingere, sicut supra dictum est. *Servius*.

Captum leto posuit caput] Supra v. de Palinuro: 'Pone caput, fessosque oculos furare labori.' *Ponere*, est somni et fati. Propert. 'Mecum habuit positum lenta puella caput,' de nocte, quam ab amica obtinuerat: ut Virg. iv. 'somno positæ sub nocte silenti:' et Propert. l. ii. 'Me juvet æternis positum languere corollis,' hoc est, vino prostratum, exporrectum, et jacentem, *κείμενον*. *Germanus*.

Arma relinquens] Alii *arma relinquunt*, legunt. Probus hypallagen vult, vel contrarium, ut *ipsa relinquat*. Alii *arma relinquunt*, laudant dictum, id est, illa decidebant e manibus Camillæ exanimi. *Servius*.

Arma relinquens] In Romano codice et aliquot aliis *reliquit* verbi indicativi, non participii voce, ut tria sint membra, 'posuit caput, arma reliquit, Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras:' quæ ita Donatus etiam distinguit. *Pierius*.

831 *Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras*] Servat hoc ubique, ut juvenum animas a corporibus dicat cum dolore discedere, quod adhuc esse superstitēs potuerunt: quod etiam de Turno dicturus est. *Servius*.

Vitaque cum gemitu] Reddidit versum Hom. Iliad. xvi. *Ψυχὴ δ' ἐκ βεβέων παμένη, ἔιδόσδε βεβήκει*. Hoc ipso versu clauditur tota Æneis. Qui moriuntur indignabunde, dicuntur mori *cum gemitu*, ut hic Camilla, cui mortī opponit directe Theocrit. loquens de Adonide, *λεπτὸν ἀποψύχων*. *Cerda*.

832 *Immensus clamor*] Trojanorum scilicet, qui exultabant, et quorum animi aucti sunt Camilla moriente. *Servius*.

Ferit aurea clamor sydera] Ita l. ii.

'ferit aurea sydera clamor:' et, 'aurea sydera:' ut Eur. in Elect. *χρυσέων ἄστρον*. *Cerda*.

833 *Crudescit*] Crudelior fit cæde multorum. *Servius*.

834 *Incurrunt densi*] Romanus codex et aliquot alii pervetusti *concurrunt* legunt, sed Donatus *incurrunt* agnoscit. Ait enim, 'in unum locum currunt, atque ex congesta multitudine facti sunt densi:' Teueri scilicet, Tyrrhæi, et Arcades. *Pierius*.

Omnis copia] Pro totus exercitus, ut, 'et quæ sit me circum copia, lustrō.' *Servius*.

Simul omnis] Non est idem omnes, et cuncti. Sed simul omnes, et cuncti, idem est. Cunctos itaque Poëta intelligit. Sic l. iii. 'una omnes fecere pedem,' id est, cuncti. *Cerda*.

835 *Euandrique Arcades alæ*] Romanus codex, Mediceus, et alii plerique legunt *Arcades alæ*, nominativo casu utriusque. *Pierius*.

836 *At Triviæ custos*] Vel ministra, vel observatrix. Potest et pro comite accipi, vel custos mandatorum Triviæ, ne inulta Camilla moriatur. *Servius*.

At Triviæ custos] Dianæ custos, id est, ministra et observatrix, Opis, cui ultio Camillæ erat commendata. Macrobi. iii. 6. Cælius xx. 6. *Taub.*

Triviæ custos] Eodem modo vocem hanc usurpat Silius Italicus l. xi. 'Id postquam Herculeæ custos videt impiger aræ.' *Emmencess.*

839 *Mulcatam*] Affectam, debilitatam, damnatam: *mulcari* enim proprie verberibus dicimus. *Servius*.

Tristi multatam morte Camillam] In codicibus aliquot veteribus, omnino *mulcatam* per *et* scriptum est: in pluribus absque *e*, *multatam*, et in vetusto T. Livii codice passim, *multam*, *multare* et *multatitium*, et similia, absque *e* litera scripta sunt. *Pierius*.

Mulcatam morte] Alii leg. *mulcatam*. Sed Servius D. et Germ. Valens, et Errius Memmius, omni con-

tentione docent, *mulcatam* legendum, hoc est, affectam. Vide Not. nostras Plautin. Most. act. iv. sc. 2. Taubmann.

841 *Crudele luisti Supplicium*] Juris verbo usus est. *Luere* enim debere dicitur, qui pecuniam solvit; quod hic usurpatum est in capitis pœnam. Quidam hujus loci longam expositionem tradunt: Volscos a Volscatibus Hylinis originem ducere, Exelytas autem, inter quos Amazones sunt, regionem Illyricam incolere. *Luisse* ergo *supplicium* Camillam dicunt, quæ adversum Trojanos arma tulerit: quibus majores ejus auxilium constat tulisse, id est, Penthesilea. *Servius*.

Heu nimium, virgo, nimium] Ita quoque geminat Claud. Eutrop. l. ii. 'Me nimium timido, nimium junxere remisso.' Tale quidpiam est apud veterem Poëtam Alpheum, cujus extat l. i. Epigram. hendecasyllabum hoc, Τὸ μὴδὲν γὰρ ἔργαν, ἔργαν με τέρπει. *Cerda*.

842 *Teucros conata lacessere*] Propter illud, 'Bellum importunum gerimus cum gente Deorum.' *Heu* autem doloris exclamatio est. *Servius*.

843 *Desertæ in dumis*] In silvis coluisse, aut dumis, *desertæ*, id est, soli et sine nobis. *Idem*.

Nec tibi desertæ, &c.] Talis ea conquestio Theb. l. iv. 'Nunc ubi bella tibi? nil te mea tela juvabunt, Nec teretes arcus,' &c. Sed Virgilium aspirasse ad hoc Homerium, Germ. ait, 'Ἄλλ' οὐχ οἱ τότε γε χαῖσιν' Ἀπρέμους ἰοχέαιρα. *Cerda*.

Coluisse Dianam Profuit] Non Deam incusat, sed factorum necessitatem: contra quam nec numinis opitulatur auxilium. *Servius*.

844 *Nostras humero gessisse sagittas*] In codicibus aliquot *gestasse* legitur, quod frequentiam et habitum ostendit: sed in pluribus *gessisse pharetras*; cæ enim ab humero suspendi solent. *Pierius*.

Humero gessisse pharetras] Hic cum humero in singulari jungit *pharetras* in

plurali: contra Æneid. i. 'Illa pharetram fert humeris.' *Cerda*.

845 *Tua te regina relinquet*] In Romano codice *reliquit*, præterito tempore; quia jam Diana præcaverat, quid agendum esset. In aliquot aliis *relinquit* est, præsentis tempore, ut ostendat eam adesse. Quidam futurum malunt, ob synchroniam, 'erit, patieris.' *Pierius*.

846 *Extrema jam in morte*] Ita Æneid. ii. 'Extrema jam in morte parant defendere telis.' Vere extrema mors, quæ 'linea rerum,' ait Horat. *Cerda*.

Neque hoc] In antiquis aliquot *nec* scribitur: sed multo dulcius est *neque hoc*, proferre. Est et *numine*, in Mediceo. *Pierius*.

Sine nomine] Sine gloria, sine fama, quod fortiter fecit, vel quia Dea vindicat. *Servius*.

847 *Famam patieris inultæ*] Id est, non invindicatæ ignominiam sustinebis: quod etiam Dido dolet dicens, 'moriemur inultæ? Sed moriamur, ait.' *Idem*.

848 *Nam quicumque tuum violavit, &c.*] Nunquam atrocius mortales puniebant Dii, quam cum violasset quæ sibi essent sacra. Ita Æneid. ii. 'Nam si vestra manus violasset dona Minervæ, Tum magnum exitium Priamo, Phrygibusque futurum.' Et supra in hoc libro, 'infanda per orbem Supplicia, et scelorum pœnas expendimus omnes,' videlicet, 'Quicumque Iliacos ferro violavimus agros.' Quasi Trojani agri sacri essent Diis. *Cerda*.

849 *Monte sub alto*] Ut, 'Monte sub ævrio.' Apud majores, nobiles aut sub montibus altis, aut in ipsis montibus sepeliebantur: unde natura est, ut super cadavera aut pyramides fierent, aut ingentes collocarentur columnæ. *Servius*.

Monte sub alto] Scribit Serv. 'Apud majores, nobiles aut sub montibus altis, aut in ipsis montibus sepeliebantur.' Firmabis ex Lucano, qui,

'Et Regum cineres extructo monte quiescunt.' Ex Juvenale, qui Sat. v. 'Clivosæ veheris dum per monumenta Latinæ.' Inde sepulera a Græcis κρηπίδες vocantur, ut quæ in crepidinibus. *Cerda*

850 *Regis Dercennii*] Quidam de Sterce, rege Aboriginum, hoc nomen fictum putant. *Servius*.

Dercennii] Alii *Dercennii*: aut *Dorcenni*, et *Dorcennii*. Quidam etiam *Stercenii*. Putatur fuisse aut Rex Aboriginum, aut fictum. Deest lux historiæ. *Cerda*.

Terreno ex aggere] Alludit proculdubio ad sepulcrorum sepimenta, quæ dicebantur *tumuli* a tumore. Ita in l. vii. 'Aggere composito tumuli.' Catull. de eadem re loquens, 'excelso coacervatum aggere.' Hæc sepimenta fiebant ex materia aut saxeâ, aut terrea. Extremam inducit Poëta, de qua capiendus Plin. xxxv. 12. 'Quin et defunctos sese multi fictilibus soliis condi maluerunt.' Non enim Plin. urnam fictilem intelligit; sed terreum tumulum, intra quem inclusa urna. *Cerda*.

Bustum] Hoc loco sepulchrum. *Servius*.

Bustum] Ponitur pro sepulcro, ut etiam ab Catullo, 'Cum teres excelso coacervatum aggere bustum.' *Cerda*.

851 *Opacaeque ilice tectum*] Ex dignitate et more. Strabo l. v. loquens de Augusto ait, ambitum sepulcri illius fuisse 'intus alnis consitum,' ἐντὸς δὲ αἰγέλου κατὰφυτον. *Idem*.

Pulcherrima] Bonam consilio hic intellige. *Donatus*.

Nisu sistit] Alarum scil. Quod l. iv. 'nitens Cyllenius alis constitit.' Lucret. l. vi. dixit, 'Pennarum nissus:' et postea 'nictari,' et 'insistere alis.' *Cerda*.

854 *Vana tumentem*] Plenum falsæ gloriæ, quam Græci κενόδοξον dicunt. *Vana* autem *tumentem*, ut 'infanda furentem.' *Servius*.

855 *Cur, inquit, diversus abis*] Non

quasi audienti dicat, ut, 'Macte nova virtute puer.' *Diversus* autem, a pugna *diversus*; vel *diversus*, quod fugit, quam occidit. *Idem*.

Cur, inquit] Hæc loquitur secum ex dolore. *Donatus*.

Cur diversus abis] Ita l. v. 'Quo diversus abis?' Stat. l. vii. 'aquilonis hiatus In diversa ferunt.' *Cerda*.

856 *Digna Camillæ præmia*] Sic in secundo, 'Persolvant grates dignas, et præmia reddant Debita.' Item in decimo, 'et hæc tibi porto Dona prius.' *Servius*.

Digna Camillæ Præmia] In Romano cod. *Camilla* legitur ablativo casu: sed genitivo melius. *Pierius*.

857 *Tunc etiam telis moriere Dianæ*] Cum ingenti amaritudine dictum est: nam ei etiam genus invidet mortis. Quod autem ait *Tunc etiam*, ad Niobes numerosam pertinet sobolem. *Servius*.

Tunc etiam] Indignatur quod telis Dianæ sit periturus. *Donatus*.

858 *Volucrem sagittam*] Proprie, quia sagittis pennæ adglutinantur. *Servius*.

Threissa] Propter Amazonas: et hanc Virgilius non ita finxit, ut Tarpejam et cæteras, sed proprio nomine videtur induxisse: Græci enim tradunt Opium et Hecærgon, οὐλοφόρους, ex Hyperboreis, qui et ipsi sunt Thraci, in Insulam Delum venisse; hunc Hecærgon Apollinem et Dianam educasse, ut etiam ex cognominibus Deorum, cum illa Opis, et hic Hecærgos appellatur, agnoscitur; quod supra plenius dictum est. *Idem*.

Threissa] Cur Opis ita dicatur, apparet ex commentatione Servii editi ex bibliotheca Pet. Danielis, quæ tamen Commentatio mendis plurimis deformata est. Inde tamen elici potest, Nymphas ex Hyperboreis venisse in Thraciam ad Latonam, ad educandam Dianam. Una earum fortassis Opis fuit. *Cerda*.

Sagittam Deprompsit pharetra] Ad verbum Hom. Iliad. iv. σὺλα πῶμα

φαρέτρης. Verbo alio Nonn. l. xxix. γυμνώσατο πῶμα φαρέτρης. *Idem.*

859 *Cornuque infensa tetendit*] *Cornu* accusativus singularis est, ac si diceret, 'arcumque infensa tetendit.' nam horum daborum nominum casus ex similibus vel synonymis comprobantur. *Servius.*

Cornuque infensa tetendit, Et duxit longe, donec curvata coirent Inter se capita, &c.] Ex hoc Virg. loco Silius l. xi. 'junctis jam cornibus arcu Et ducti spatium nervi complente sagitta.' Quod autem Virgilius dicit 'Opim dextra et nervo tetigisse papillam,' similem quoque arcum tendentium habitum exprimit Ammianus Marcellinus l. xxv. 'Juxtaque sagittarii tendebant divaricatis tibiis flexiles arcus, ut nervi mammas perstringerent dextra.' *Emmeness.*

860 *Et duxit longe*] Egregia ὑποτύπωσις sagittantis. De qua Scal. v. 3. Poët. quem omnino vide. *Taubmann.*

Coirent Inter se capita] HomERICA est ista descriptio. *Servius.*

Donec curvata coirent Inter se capita] Est hoc, quod Hom. Iliad. xi. ὁ δὲ τόξον πῆχυν ἀνείλκε: ubi πῆχυν posuit pro cornu. Nonn. l. x. βέλος δ' ἐπὶ κυκλάδι νευρῇ εἴλκεν. Ut hic ἐπὶ κυκλάδι, ita Calaber l. x. verbum κυκλώω: κυκλώθη (inquit) δὲ κέρας. Ad verbum Ovid. Metamorph. xi. 'Nec mora, curvavit cornu.' Nævius præclare, 'cornuat aurum,' id est, curvat arcum aureum. Sidon. Paneg. Anthem. 'Flexa reluctantes in cornua trudere nervos.' Ovid. Metam. viii. 'Impositis calamis patulos sinuaverat arcus.' Hæc curvatio tota ad vim sagittæ emittendæ, scribente sic Plutarcho in vita M. Crassi: εὐτόνους δὲ τὰς πληγὰς καὶ βιαίους διδόντες ἀπὸ τόξων κραταιῶν καὶ μεγάλων, καὶ τῇ σκολιότητι τῆς καμπῆς ἠναγκασμένοι τὸ βέλος ἀποστελλόντων. Ceterum verbum proprium artis hujus si velis scire, est impleo. Dicitur enim arcus impleri cum curvatur. Nam cum ar-

cus sit semilunus, in curvatione reddit figuram Lunæ plenæ. Vegetius l. 15. 'Major adhibenda solertia, ut (tyrones) arcum scienter teneant, ut fortiter impleant, ut dextera curatione ducatur.' Sidon. epist. l. 2. 'Spicula capit, implet, expellit.' Sermo est de arcu. *Cerda.*

Capita] Sidon. epist. l. 2. 'Acceptum (arcum) insinuat e regione capitibus intendit.' *Idem.*

Coirent capita] Extremitates arcus: Vetus P. apud Varr. hoc cornuare vocat. *Taubmann.*

861 *Manibus æquis*] Pro æqualiter, vel æquantibus, et licitum Poëtæ, nomen pro adverbis aut participiis ponere. *Servius.*

862 *Λæva aciem ferri, &c.*] Hunc lævæ manus contactum ad teli cuspidem, dextræ ad pectus aut papillam, egregie excogitavit Virg. cum Homerus tantum dixerit Iliad. iv. Νευρὴν μὲν μαζῶ πελάσεν, τόξω δὲ σίδηρον. Plebejum hoc esse jam censuit Scallig. Cum Virgilius multo illustrius complexus fuerit manuum æquale officium, simul et diversum. Nonnus l. xxix. sententiam hanc dilatat hunc in modum: 'Ἴδὼν ἐλὼν προβλήτα καὶ εἴρυσιν ἡθάδα νευρὴν, τόξον ὀπισθοτόνω παλάμῃ κυκλούμενον ὀλκῶ. Ἀκρότατον δὲ σίδηρον ἐρεισάμενος περὶ τόξω Φοῖνιαν νεῦρα βόεια πελάσασατο γείτονι μαζῶ. Commode autem hunc in locum adducit Germ. verba hæc Eustath. in Il. vi. 'Ἰστέον ὅτι ἀρχαῖκόν τὸ τὴν νευρὰν πελάζειν τῷ μαζῶ, ὃ καὶ Ἀμαζόνες ἐποίουν, ὡς προείρεται, τὸ δὲ μέχρι καὶ εἰς τὸ δεξιὸν οὖς αὐτὴν ἐντανύειν, νεώτερον ὡς καὶ Προκόπιος ἐν τοῖς Λιβυκοῖς προοιμαζόμενος ἱστορεῖ. *Cerda.*

863 *Teli stridorem*] Homerus, ἐκλαγξαν δ' ἔρ' οἷστοι ἐπ' ὤμων. *Serv.*

Teli stridorem] Ita Virgil. stridens hasta, sagitta, phalarica, telum, variis locis. Alibi, 'stridente jaculo.' *Cerda.*

864 *Auduit una Aruns, hæsitusque in corpore ferrum*] Celeritas jaculantis exprimitur: sic Statius, cum jam percussus dixisset, extinctum ait, 'Nec-

dum certi tacet arcus Amyntæ.' Multi nolunt in medio distingui, propter exprimendam celeritatem. *Servius*.

866 *Obliti*] Nonnulli Virgilium secundum vetustatem hoc verbo usum tradunt, ut obliti, ἀμελήσαντες, hoc est, negligentes et contemnentes, putent, viderant enim peremptum, sed neglexerunt: ergo scientes liquebant, ut 'oblitus decorisque sui,' et 'oblitus factorum.' Alii *obliti*, ubi reliquerant nescientes: et est sensus, *obliti illum*. *Idem*.

Ignoto camporum in pulvere linquunt] Bene Aruns, qui quasi sacrilegus peremptus est, faciente numinis iracundia, est relictus, ut nec sepulturam possit mereri. *Idem*.

Ignoto camporum in pulvere linquunt] Quod fuit ultionis argumentum, ut socii illius obliviscerentur. *Donatus*.

868 *Prima fugit, domina amissa, &c.*] Ita vere est. Cæso enim duce milites reliqui pessumdantur, atteruntur, funduntur. Cornelius Cossus apud Liv. l. iv. 'terrore cæsi Regis hostes fundit.' Apud eundem l. vi. 'Suppressit impetum Romanorum vulnus Imperatoris App. Claudii:' et l. xxx. Romani hostes, postquam 'auferri ex praelio prope exsanguem videre' (Magonem ducem) 'extemplo in fugam omnes conversi.' Josephus Bell. Jud. i. 4. ait, pugnante valide et superstite Antiocho, milites quoque ejus rem fortiter gessisse, cadente autem eo omnes fugisse. Sed id notius quam ut egeat multa historiarum luce. Rem exemplo confirmat Polyb. l. iii. καθάπερ γὰρ νεὼς ἐὰν ἀφέλῃ τις τὸν κυβερνήτην, τὸ ὕλον αὐτανδρὶ σκάφος ὑποχείριον γίνεται τοῖς ἐχθροῖς. τὸν αὐτὸν τρόπον, ἐὰν τὸν προεστῶτα ἐν πολέμῳ, &c. Demosth. contra Niciam, ἵστε δὴπὼν τοῦθ', ὅτι τῆς ἡγεμονίας ἀν ἀφέλῃ τις, οἴχεται ὁ λοιπὸς χορὸς. *Cerda*.

Levis ala] Levis armatura scilicet. *Servius*.

869 *Turbati fugiunt Rutuli*] Hoc ad Camillæ pertinet laudem: qua amissa

turbati fuerunt Rutuli, et mutantur fata bellorum. *Idem*.

Acer Atinas] Licet acer, fugit tamen. *Idem*.

Acer Atinas] Hunc *Atinatem* nomine urbis *Atinæ* vocavit, ut opinor: unde *Atinates* populi. Nominibus enim celebribus suum poema distinguit, *Adversar.* xxii. 3. *Turneb.*

870 *Desolatique manipuli*] Deserti signiferi: quod nimii discriminis: namque hoc ubique dux præcipit, ut frequentes circa signa sint milites; sicut in Sallustio legimus. *Manipuli* autem dicti sunt signiferi, quia sub Romulo pauper adhuc Romanus exercitus, hastas fœni manipulis inligabat: et hos pro signis gerebant. Unde hoc nomen remansit. *Servius*.

871 *Et equis aversi ad mœnia tendunt*] In Oblongo codice, in Mediceo, et aliquot aliis antiquis legere est, 'adversa ad mœnia tendunt:' sed vulgata lectio longe castior, quippe 'equis aversi.' *Pierius*.

872 *Instantes*] Vox militaris, cui directe oppositum verbum *cedo*. Sallust. Jugurth. 'instanti cedere.' Itaque ille vere *instat*, cui alter fugiendo *cedit*. *Cerda*.

Lethumque ferentes] Pro *inferentes*. *Servius*.

Lethumque ferentes] Quia in manipulis ferrum, a quo lethum. Clarius libro septimo: 'Bella manu, lethumque gero:' et Stat. l. vii. 'ferrum ignemquæ ferens.' *Cerda*.

874 *Laxos arcus*] Non intentos: sed jam solutos. *Servius*.

875 *Quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum*] In Romano codice legere est, 'quadripedoque putrem cursu quatit ungula campum.' Quam lectionem *Donatus* agnoscit. Ait enim, 'Urgente majore insequentium vi, ipsi equos urgebant, ut quadrupedo cursu, id est, satis properato, in patriam tenderent.' *Pier.*

Quadrupedumque, &c.] Æmulatur hic P. Naturam. Et tales versus a Criticis nominantur χαλεπὰ μέτρα,

prolatu difficilia. Vide et Macrob. vi. 1. *Taubmann.*

Cursu quatit ungula campum] Clare ab Enn. qui Ann. l. vi. 'Explorant Numidæ, totam quatit ungula terram.' Et l. viii. 'Consequitur, summo sonitu quatit ungula terram.' Et adhuc l. xvii. 'It eques, et plausu cava concutit ungula terram.' Jam ab his alii. Ovid. Trist. Eleg. iii. 10. 'ungula pulsat equi.' Stat. Theb. vi. 'ferit gravis ungula campum.' Ovid. in Halieuticis: 'Compescatque solum generoso concita pulsu Ungula.' Fortasse Latini omnes ab Hesiodo, qui in Scuto, *χθόνα δ' ἔκτυπον ὠκέες ἵπποι Νύσσαντες χηλῆσι.* *Cerda.*

876 *Caligine turbidus atra*] Nota ab exorto pulvere indicari malum imminens, totamque irrumpentem aciem contra muros. Æschyl. in Suppl. *κόνιν*, id est, *pulverem* vocat *ἔγγελον στρατοῦ.* Et esse quidem pulverem *ἔγγελον* Senec. epist. 123. indicat, cum ait: 'Qui honestum hominem venire magno pulvere ostendunt.' Sæpe adhuc inter stratagemata excitatio pulveris, videlicet ad ostentandas majores copias, adeo hæc hostilis aciei nota. Apud Liv. l. x. leges: 'Ex transverso pulvis, velut ingentis agminis incensu, motus apparuit:' et statim: 'Pulverem majorem quam pro numero excitabant. Insidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant.' *Idem.*

877 *Pulvis*] Hic corripuit, at ibi produxit, 'versa pulvis inscribitur hasta.' *Servius.*

Et e speculis percussæ pectora matres] In antiquis aliquot codicibus *e muris* legitur, ut sit adnominatio quædam: Pulverem ad muros volvi, et e muris matres tollere clamorem ad sidera. Sed enim quia generalius est, *e speculis* dicere, ea lectio magis huic loco quadrat. Crediderim vero lectionem alteram, *e muris*, de paraphrasi aliqua desumptam. *Pierius.*

878 *Fæmineum clamorem*] Impatientem: nam jam dixerat *matres*, per

quod muliebrem clamorem poteramus accipere. *Servius.*

879 *Qui cursu portas*] Portanda elocutio, quia consequatur *hos*; sed intelligendum, eos qui. *Idem.*

880 *Inimica*] Pro *hostilis.* *Idem.*

Misto premit agmine turba] Videlicet a se ipsis premebantur: quod genus cladis expertus Nicias apud Plut. *φεύγοντες ὑπ' ἀλλήλων ἀπέθνησκον.* *Idem* in Catone Majore ait, *φόβῳ πληγῆς καὶ σδῆθρου πολέμιων αὐτοὺς διέφθειρον.* Ita et de fuga Romanorum ad Trasimenum lacum Liv. l. xxii. 'Per omnia arcta præruptaque velut cæci evadunt, armaque et viri super alium alii præcipitantur:' et l. xxxiv. in re simili: 'Cæduntur in portis suomet ipsi agmine in arcto hærentes.' *Cerda.*

881 *Miscram mortem*] Quia sequitur, 'limine in ipso.' *Servius.*

Miscram mortem] In Oblongo codice *noctem* habes: sed omnino magis placet *mortem* legere, quod plus habet violentiæ, et agnoscitur a Donato. *Pierius.*

882 *Manibus in patriis*] Scilicet ubi sese jam tutos esse credebant. *Serv.*

Atque inter tuta domorum] In Rom. codice legere est *intra*, in reliquis fere passim, *inter.* Quodque sæpius apud Livium, *intra muros*, vulgata legunt exemplaria, in veteri codice scriptum, *inter muros*, observavi. Contra vero apud Martialem libro primo ad Cosmum, ubi vulgati codices legunt nunc, 'quem sæpe vides inter penetralia nostræ Pallados, et templi limina Cosme novi:' veteres nonnulli cod. manu scripti legunt, 'intra penetralia.' Sed utcumque de hoc grammatici decernant, illud potius animadversione dignum putarim, quod in plerisque codicibus antiquis non *tuta*, sed *tecta domorum* legi. Ea tamen lectio, quæ est *tuta domorum*, longe figuratior. *Pierius.*

Tuta domorum] Quæ alioqui visa erant tuta. Pathos a loco Macrob. iv. 3. *Taubmann.*

883 *Pars claudere portas*] *Pars* eorum qui cursu irrupere portas. *Serv.*

884 *Aperire viam*] Id est, dare adiutum, et bono locutus est ambitu. Nam cum portis via aperitur et clauditur. *Idem.*

885 *Oriturque miserrima cædes*] Quoniam defensores mœnium dum hostes petunt, suos feriebant. Sic in secundo nbi intulit, 'Armorum facie et Grajarum errore jubarum.' *Idem.*

886 *Defendentum*] Ideo *defendentum* et *ruentum*, quia ad masculinum retulit; et *hi defendentes* facit, quod et de fœminino dicimus. Si autem de neutro loquamur, *defendentium* dicamus necesse est: quia *hæc defendentia* facit: ut supra diximus, genitivus pluralis a nominativo plurali non debet minor esse. Quod si forte minorem eum aliquando invenerimus, metri necessitate fit; et incipit jam pathos esse, non declinatio. Nonnulli ergo in his nominibus genitivum corruptum pro integro accipiunt. *Idem.*

887 *Lachrymantum*] Quidam *lachrymantum* genitivum corruptum pro integro accipiunt, quia facit *lachrymantum*. *Idem.*

888 *Præcípites fossas*] In quas quis potest præcipitari. *Idem.*

Urgente ruina] Multitudine et mole cadentium impellente. *Taubmann.*

889 *Cæca*] Irrationabilis, quæ in clausas portas more arietis ruebat, id est, bellici machinamenti. *Servius.*

Pars cæca Arietis, &c.] Id est irrationabilis, quæ irruit in clausas portas instar arietis et machinæ bellicæ. Curtius: 'Quem pedibus subductis arietavit in terram.' *Taubmann.*

890 *Arietat in portas*] Explica, aut pulsat, aut obnuitur. Primum a Plauto, qui *Trucul.* 'Quis ille est, qui tam proterve nostras aedes arietat?' et ab Attio, qui apud Tullium libro primo *Divinat.* 'commititur in me arietare.' Alterum etiam a Plauto, qui *Captiv.* 'humerus mihi est aries,' videlicet, quo obnuitur ad im-

pressionem. Unde ducatur locutio nemo ignorat. *Cerda.*

891 *Summo certamine*] In extremo discrimine, ut supra, 'vocat labor ultimus omnes.' *Servius.*

892 *Monstrat amor verus*] Qui apparet in adversis. *Idem.*

Monstrat amor verus] In Romano codice *amor versus* legitur, ut intelligamus eas non prius tale aliquid aggressas nisi ut *videre Camillam*. Tunc enim ait amorem versum ad patriam defendendam, quum bellum adversus etiam mulieres geri viderent, quod pro mulieribus susceptum prius arbitrabantur. Si vero cuipiam magis placeat *verus amor*, ea quoque sententia et pulchra est, et de humanæ vitæ moribus sumpta. *Pierius.*

Ut videre Camillam] Scilicet quæ pro aliena patria cecidisse videtur. Sane ut *videre*, non relatum ex pugna, sed ut exemplum virtutis ejus viderunt: et quidam, ut *videre*, quasi quemadmodum videre; ut, conjunctio modo, non adverbium temporis est: aut, ut *videre*, quemadmodum illam dimicare viderant, quando interiiit. *Servius.*

893 *Trepidæ*] Licet trepidæ, tamen oblitæ sexus tela jaculabantur. *Servius.*

894 *Sudibusque imitantur obustis*] Nimirum ut ab auctoribus traditum est, trabes, valli, palique acuti, ustulati et obusti in tantum durescunt, ut in aquam præsertim depacti, vix ulla temporis longinquitate, aut carie expugnari possint, tanta perdurantes contumacia, ut non alia solidiora fundamenta, pilis, molibus, et insanis priscorum structionibus ferendis reperta fuisse ad perennitatem credantur: unde et hic matres 'sudibus obustis ferrum imitari' dixit, hoc est, pro præpilatis, ferratis, mucronatisque usas fuisse, tanquam in ferrum quodammodo duruissent. Græci quoque κερστρονδν lignum acutum, et præustum, vocant. Supra, 'sudibusque præcustis.' *Germanus.*

895 *Præcipites*] Aut festinæ, aut in mortem ruentes. *Servius*.

Primæque mori pro mænibus ardent] Nimii doloris est: ut, 'me primam absumite ferro.' *Idem*.

Mori pro mænibus ardent] In Rom. codice *ardent* legitur, ut sit inter eas contentio laudis amorisque, perinde ac si præmium illi propositum esset, quæ prima moreretur. *Servius* ad dolorem ex Camillæ obitu conceptum refert: ut illud, 'me primam absumite ferro.' Neque vero displicet *primæ ardent* ea sententia; ut tunc primum audere visæ sint, quum sexum quoque suum in bello fortiter occubuisse conspicerent. *Pierius*.

896 *Sævissimus implet Nuntius*] Ut et supra diximus, *nuntius* est qui nuntiat, *nuntium* quod nuntiatur: secundum quod, nunc nec de fœmina, nec de re quæ nuntiatur, procedit *nuntius*. Unde multi volunt aliud nuntium intelligi: Accam vero pro ea venisse: sed melius est ut *nuntius* de Acca dictum intelligamus. Novimus enim poni aliqua in subauditione, quæ ex aperto dicere non debemus: ut, 'Nec dextræ erranti Deus abfuit:' cum necesse sit, ut aut Junonem aut Alecto intelligamus. Item Sallustius, 'Prima qui fronte venientes exciperet,' cum de insidiis loquitur, quas numeri tantum pluralis esse plusquam manifestum est. *Serv.*

Implet nuntius] Phrasis hæc prius dicta est Demostheni epist. vi. ἀπάσας τὰς ἐν Πελοποννήσῳ πόλεις τοιοῦτων λόγων ἐπλησαν. Statius ab Nostro Theb. iv. 'implerat nuntius aures.' Cum ait, 'sævissimus nuntius,' est, quod l. viii. 'gravior ne nuntius aures Vulneret.' *Cerda*.

897 *Tumultum*] Perite *tumultum*, ita enim dicitur bellum quod differri non potest. *Servius*.

898 *Deletas Volscorum acies*] Falsum est: tantum enim fugerunt: sed vim exprimit nuntii, cujus mos est plus quam habet veritas nuntiare. *Idem*.

899 *Ingruere*] Impetum facere: ut Æn. xii. 'Ingruit Æneas Italis.' *Id.*

Ingruere infestos hostes] Antiqua omnia exemplaria quæ præ manibus habui *infensos* legunt, quod Turni dolorem mirum in modum exaggerat, quum intelligat eos hostes, quos odio maxime prosequatur, ita victoria exultantes ferri. *Pierius*.

901 *Ille furens (nam sæva Jovis sic numina poscunt)*] Duplici ratione insidias eum reliquisse commemorat: dolore nimio, et numinum voluntate: quæ utraque ideo egit, ne capi posset Æneas. *Sæva* autem *Jovis numina* per parentheses dictum est. *Serv.*

Sæva Jovis sic numina poscunt] *Homerus*, Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή. *Idem*.

Jam sæva Jovis sic numina poscunt] Interpositio hæc variis modis in variis habetur exemplaribus: hinc nonnulli *jam sæva* legere maluerunt. In Romano, in Mediceo, et quibusdam aliis codicibus pervetustis, et *sæva* legitur, quod etiam Servio receptum est, dum ait, Turnum duplici ratione insidias reliquisse, dolore quippe nimio, id enim sibi vult *furens*; et numinum voluntate. Quod si *nam* legas, aut *jam*, alterum esset redditio causæ, alterum acciperetur expositive. Sed enim hoc utcumque legatur, parvi refert: illud minime parvi faciendum est, quod in Rom. codice *sic numina pellunt*, non autem *poscunt*, legere est: sed omnino vulgata lectio receptor est. *Pierius*.

902 *Obsessos colles*] Quos ipse obsederat, ne ad urbem transitum haberet Æneas. *Servius*.

904 *Apertos*] Paulo ante a Turno relictos, id est, vacantes insidiis. *Id.*

904 *Apertos*] Explica, liberos jam insidiis. Itaque opponuntur *aperta*, et *obsessa* loca, aut *insidiosa*. Sic opponit Joseph. Bel. Jud. i. 12. φανερώς συμπλεκόμενοι, et λοχῶντες, loquens de his qui se impetunt, aut aperto, aut insidioso bello. *Cerda*.

905 *Silvae evadit opaca*] In aliquot antiquis codicibus *invadit* legi.

tur. *Pierius*.

906 *Ambo ad muros*] Ut tueretur et repugnaret Turnus, ut obsideret Æneas. *Servius*.

908 *At simul Æneas*] In Oblongo codice ac simul; in Romano tum pater Æneas, incemendate quidem, et sententia mutilata. *Pierius*.

Fumantes pulvere campos] Veluti fumantes caligine pulveris. Ita enim nebulam excitat pulvis, ut fumus. *Servius*.

Ac simul Æneas fumantes, &c.] Hic versus cum tribus proxime et ex ordine consequentibus, convenire videtur istis Æschyli in Suppl. ὄρω κόνιν ἀναυδὸν ἄγγελον στρατοῦ, Σύριγγες οὐ σιγῶσιν ἀξονήλατοι, Ὀχλον δ' ὑπασπιστήρα, καὶ δορυσσῶν Λεύσσω ξὺν ἵπποις καμπύλοις τ' ὀχήμασι. Ut autem, 'fumantes pulvere campos,' Euripides *Troad.* κόνις δ' ἴσα καπνῷ πτέρυγι πρὸς αἰθέρα. *Germanus*.

At simul Æneas fumantes pulvere campos] Simile indicium adventantium hostium apud Liv. l. xxi. 'Densior deinde incessu tot hominum equorumque oriens pulvis signum propinquantium hostium fuit.' Similiter in Enn. Ann. viii. 'Jamque fere polvis ad celum vasta videtur.' Imo, jam pulvis pro campo militari, ut in Horat. 'pulvere Troïco:' et in Val. l. ii. 'pulvere pugnae.' *Cerda*.

910 *Sævum*] Fortem: ut, 'Sævus ubi Æacidæ telo jacet Hector.' Item, 'Nec minus interea maternis sævus in armis.' An iratum? Ut, 'et sævum ambobus Achillem.' *Serv.*

911 *Adventumque pedum*] Ad hunc versus adjungit Hieronym. Colum. illum Enn. in Thyeste, 'Sed sonitus aures meas pedum pulsus increpat.' Et Lucretium, qui l. ii. 'subterque virum vi Excutitur pedibus sonitus.' Supra: 'Adventusque virum, fremitusque ardescit equorum.' *Cerda*.

912 *Incant pugnas*] Pro inissent et tentassent. *Servius*.

Continuoque incant pugnas] Pro iniissent: ut sub eodem modo Homer.

Od. Ω. καὶ νῦν κ' αἰξαντὲς ἔβαν κοίλας ἐπὶ νῆας, Εἰ μὴ ἀνὴρ κατέρυκε παλαιὰ τε πολλὰ τε εἰδὼς Νέστορα: ubi κε ἔβαν, ἀντὶ τοῦ βαλῆσαν: ut *Il.* Φ. ἐνθα κεν ὑψίπυλον Τροίην ἔλον υἷες Ἀχαιῶν, Εἰ μὴ Ἀπόλλων Φοῖβος Ἀγήνορα δῖον ἀνῆκε, cujus vis modi pendere videtur a particula adjuncta ἀν, κε, vel κεν. Qua forma et Calab. 6. καὶ νῦν κεν τότε Τρῶες ἐνέπρησαν πύρρην νῆας, Εἰ μὴ νῦν ἐπόρουσε βαθεῖαν ἐπ' ἡέρ' ἄγουσα. *Germanus*.

Pugnas et praelia] Est hoc, quod Hom. σάπε, μάχη πόλεμός τε: et, πολεμίζειν ἢ δὲ μάχεσθαι: et Lucret. 'Et velut æterno certamine praelia pugnasque Edere turmatim certantia.' *Cerda*.

913 *Roseus Phæbus*] Ita ludunt Poëtæ. Lucret. l. v. 'Dum rosea face Sol inferret lumina mundo.' Prudent. l. v. in Symmach. rosis vestit rotas adhuc et lora Solis, 'Immotasque rotas, et flecti nescia lora Aut ornat redimita rosis,' &c. De Lucifero, Aurora, Iride, Venere, stellis aliis id tritum. *Idem*.

Hibero] Oceano occiduo, id est, Hispano. Hispaniam autem, *Hiberiam* ab Hiberno flumine constat esse nominatam. *Servius*.

Fessos jam gurgite Phæbus Ibero] Arripuit Sen. in Thyeste, 'nescit fessos Tingere currus, nec fumantes Sudore júbas mergere ponto.' Quem in locum Hispanorum fabulas jam Noster Delrius commemorat, qui affirmabant Solem in extrema Hispania occidere in mari, cum magno strepitu, veluti candenti ferro in aquam immerso. Cujus rei advocat auctores Cleomedem l. ii. et Possidonium apud Strabon. l. i. quo putandus alluisse Auson. epist. ad Paulinum, 'Stridebatque freto Titan insignis Ibero.' Procedunt hæc ex duplici veterum ignoratione: prima, qua putabant Solem esse ignitum ferrum, aut lapidem flamma succensum: altera, qua credebant Solem quotidie mori in mari, et cum qui postero die visebatur, diversum esse Solem: de qua re ego

jam alibi. *Cerda.*

914 *Tingat equos*] Quidam *tingat* humiliter dictum accipiunt. *Servius.*

Tingat equos] In antiquis ex instituto Attii *tinguat*, u post g notata, scriptum est. *Pierius.*

915 *Considunt castris*] Hoc est in

sua quisque castra digressi. Ergo aut castra posuerunt, aut ad morem castrorum fecerunt. *Servius.*

Mœnia vallant] Hinc probatur, quia et qui tuentur et qui obsident, *vallare* dicuntur. *Idem.*

ÆNEIDOS

LIBER XII.

1 *Turnus ut infractos*] Postquam Turnus in bello defecisse videt Latinos, antea semper infractos: namque ita major est sensus, quam si *infractos*, valde fractos acceperis. *Servius.*

Infractos] Valde fractos. *Donat.*

Infractos] Exponit Serv. et alii, Antea semper infractos invictosque, et ἀβήκτους. Idem tamen sui quasi oblitus, *Æn. v. infractos Latinos*, exposuit, valde fractos. Vide ibid. Notas. Ita certe et Donatus *infractos* hic exponit planissimo (ut ait) sententiæ robore, animo et viribus valde fractos: quomodo et *Æl. Donatus* ad Terent. Eun. II. 3. item J. C. Scaliger, et Nic. Faber JC. Etiam, J. Lipsius, et J. Gruterus ad Senec. Quæst. Nat. I. III. notat, *infractum* a Seneca quoque, pro valde fractum sæpius poni. Epistol. 90. 'mollesque cantus et infractos,' &c. Epist. 102. 'Jam reliquias ætatis infractæ contemnebam:' et alibi: ita Prudent. ad Laurent. 'Et claudus infracto genu, Vel crure trunco semipes, Gressum trahebat imparem.' V. N. *Æn. v. 784. Taubmann.*

Latinos] Non solum ejus gentis milites: sed omnes qui essent in exercitu Turni. Turnum comparat leoni,

qui in bestias imperium habet, ut Turnus in suos, sed vulnerato, et qui ulcisci non potest. *Donatus.*

2 *Sua nunc promissa reposci*] Quia dixerat, 'Ibo animis contra; vel magnum præstet Achillem.' Nunc autem pro tunc. *Servius.*

3 *Se signari oculis*] Propter illud quod post dicturus est, 'in te ora Latini, In te oculos referunt.' Modo autem significat: id est, ut quod esset silentio ambiguum, oculis confirmaretur sine dubio eorum a quibus coactus promiserat. *Idem.*

Se signari oculis] Id in contumeliam, quasi notaretur. Ad quem modum Seneca contr. 8. 'Quotiescunque tumultus aliquis exortus est, in me civium diriguntur oculi:' et Sen. Philosophus Benef. III. 17. 'Pœna est, quod omnium designatur oculis, aut designari se judicat:' inf. in hoc libr. 'in te ora Latini, in te oculos referunt.' Et Tertullian. de Pall. c. 4. in re omnino contumeliosa dixit, 'et acie figere, et digito destinare, et nutu tradere.' Ibidem postea, 'urges oculis,' id est, notas ad infamiam. Hoc affectu dixit Demosthenes in Philipp. III. μέλλομεν, καὶ μαλακίζομεθα, καὶ πρὸς τοὺς πλησίον βλέπομεν ἀπι-

στοῦντες ἀλλήλοις. *Cerda.*

Ultro] Aut insuper, aut antequam aliquis exposcat. Et bene ducis dignitatem servavit, ut non ideo faceret quia quidam reposebant, sed sua sponte accenderetur in prælium. *Servius.*

4 *Pœnorum qualis in arvis*] Comparatio magnifica, et tota sua. *Scalig. v. 3. Taubmann.*

5 *Saucius ille*] Κατ' ἐξοχήν. *Ille leo.* Id est, princeps ferarum. Vel certe veteri more ad magnitudinem pertinet, ut, 'ac velut ille canum morsus:' interdum nobilitatem significat, ut, 'Multum ille et terris jactatus:' aut similem rem designat. *Lucilius,* 'velut olim Auceps ille facit cum improviso insidiisque.' Quamvis quidam ille per se superfluum hoc loco pronomen tradunt. *Saucius* autem *pectus*, id est, saucium pectus habens: ut, 'nudatosque humeros oleo perfusa nitescit.' Et bene alia verba interposuit, quia *saucius pectus* et sonabat asperrime, et imperitis poterat solæcismus videri. Et *saucius pectus* congrue, in quo Turni dolor est. *Servius.*

Ille] Vacare eleganter *Turnebus* monuit, *xviii. 32.* et paria advocat testimonia. Sed hoc non e meo gustu. Vere non vacat, sed major emphasis. *Cerda.*

Gravi vulnere] *Gravi*, id est, Forti, ut, 'ferit ense gravem Tymbæus Osirim.' *Venantum* autem *vulnere*, quod venantes fecerunt. *Servius.*

Venantum] Pro venatorum. *Lucret. l. iv.* 'Venantumque canes in molli sæpe quiete.' *Cerda.*

6 *Tum demum, &c.*] Novissime: id est, postquam fuerit vulneratus. Hæc enim leonum natura est, ut, nisi læsi, nequeant irasci. *Movet* autem *arma.* Vires suas experitur: nam arma sunt uniuscujusque rei possibilitas: unde est, 'et quærere conscius arma:' id est, dolos. Est autem *movet arma*, etiam translatio ab hominibus, qui

cum hostem petunt, *arma movere* dicuntur. Sic alibi de tauro, 'signa movet præcepsque oblitum fertur in hostem.' *Servius.*

Movet arma] Vires suas experitur: nam arma sunt uniuscujusque rei possibilitas. *Manilius l. v.* dixit, *arma ferarum*, id est, dentes et unguis: unde *exarmati leones*, quibus dentes et unguis vulsi. Ita *Stattius l. ix.* 'Armaque curva suum:' unde et venatores dentes aprinos eleganter *defensacula* vocant, ut notat *Scalig. ad Manil. Taubmann.*

Gaudetque] Spe ultionis, et dicendo *gaudet*, alacritatem voluit leonis exprimere, *gaudii* verbo. Cæterum nulli ferarum vel pecudum iste sensus adponitur. *Servius.*

7 *Excutiens cervice toros*] *Cervice* excutiens: an, quos in cervice habet? *Idem.*

Excutiens cervice toros] Est hæc in fera significatio iræ. Ita de illa *Lucanus l. 1.* 'Erexitque juba, vasto et grave murmur hiatu Infremuit.' Vide reliqua *Lucani.* *Catullus* de leone etiam, 'Rutilam ferox torosa quate juba.' Inde ab setis ferarum Græci ἀναχαρίζειν dicunt, pro ἀγριοῦσθαι. Est enim in jubis ferarum quædam exultantia, adeo ut dicat *Plin. viii. 42.* equarum libidinem extinguere tonsa juba. Inde et *Seneca* in *Œdippo*, 'Qualis per arva Libycus insanit leo, Fulvam minaci fronte concutiens juba.' *Cerda.*

Latronis] *Insidiatoris*, a latendo, sed modo venatoris: et est Græcum, nam λατρεύειν dicunt obsequi, et servire mercede. Unde *latrones* vocantur conducti milites. Moris autem erat, ut hos imperator et circa se haberet, et eos primos mitteret ad omne discrimen: unde nunc dicit latronis telo fixum leonem, quia etiam venatores operas suas locare consueverant. Sic etiam dicti qui circa caveas sunt, quod ut milites stent cum ferro; aut quod lateant ad insidias faciendas:

ergo ex eadem similitudine *latronem*, hic venatorem accipiendum, quia et obsidet saltus, et cum ferro est. Sane *latronem* venatorem, quis ante hunc? Varro tamen dicit hoc nomen et Latinam posse habere etymologiam; ut *latrones* dicti sint quasi *laterones*, quod circa latera regum sunt, quos nunc *satellites* vocant. Una tamen significatio, licet in diversa etymologia. Plautus in Pyrgopolinice aperte ostendit qui sint *latrones*, dicens, 'Nam Rex Seleucus me opere oravit maximo, ut sibi *latrones* cogerem et conscriberem.' Idem in Bacchidibus exsecutus est, militem *latronem* dicens, 'Suam qui auro vitam venditat.' *Servius*.

8 *Impavidus frangit telum*] *Lucanus*, 'Per ferrum tanti securus vulneris exit.' *Idem*.

Impavidus frangit telum] *Lucan.* l. vi. de ursa, 'Se rotat in vulnus, telumque irata receptum Impetit, et secum fugientem circuit hastam.' *Taubmann*.

Fremet ore cruento] Licet os habeat proprio cruore perfusum. Sane ipsa comparatio exitum ostendit futurum. Nam etiam *Turnus* ruit in mortem ferocitate compulsus: sic in quarto indicat futurum exitum reginæ, dicens, 'Qualis conjecta cerva sagitta.' *Servius*.

9 *Gliscit*] Crescit, et latenter, unde et *glires* dicti sunt, quos pingues efficit somnus. Veteres *gliscit* incremento ignis ponebant. Bene ergo hoc verbo utitur, de quo ait, 'Ultero implacabilis ardet.' *Idem*.

Gliscit] Citat Nonius illud *Pacuvii* in *Perib.* 'Sed nescio quidnam est animi; horrescit et *gliscit* gaudium.' Ait *Serv.* *gliscit* dictum olim de ignis incremento: inde præclare, *accenso Turno*. *Lucretius* l. i. dixit, 'ignis *gliscens*,' id est, crescens. *Christianus* in *Iren.* *Aristoph.* ducit hanc voculam a Græco γλίσχρῶν: et γλίσχρῶν *Comici* explicat λαίμαργον, et συντόνας

ἐπιθυμοῦντα. *Cerda*.

10 *Turbidus*] Plenus terroris et perturbationis. Sane notandum *affatur*, atque *infat*: nam iteratio est, qua frequenter est usus; licet nonnulli dicant temperare hoc interpositam conjunctionem: et hic habitum futuræ orationis ostendit. *Servius*.

11 *Nulla mora in Turno*] Plus est *Turno*, quam si in me dixisset: ut, 'quisquam numen Junonis adoret Præterea?' Et bonum principium ejus qui in suspicionem timiditatis inciderat. *Idem*.

Nulla mora in Turno] *Calab.* l. i. τῷ μή τις ἐτ' ἀμβολίη πολέμοιο Εἴη τειρομένησιν' εἶκοι γὰρ ἐν δατ' μᾶλλον Τεθνάνμεν. *Cerda*.

Retractent] Repetant et revolvant. *Servius*.

Nihil est quod dicta retractent] Respectum ad versus illos lib. xi. ore *Æneæ*, 'Æquius huic *Turno* fuerat se opponere morti. Si bellum finire manu, si pellere Teucros Apparat, his decuit mecum concurrere telis. Vixet, cui vitam Deus, aut sua fata dedissent.' Hinc et *Drances* ad *Turnum*, 'illum aspice contra, Qui vocat.' *Cerda*.

12 *Ignavi Æneadæ*] Aut *Æneadæ* pro *Æneas*, aliud per aliud significavit; aut *Æneadæ*, non *Æneas*; quasi contra omnes pugnaturus. *Servius*.

13 *Congredior*] Hypocrisis est, ut exprimatur id quod flagitatis. Sic *Stattius* ubi *Polynicen* oblique inducit loquentem, 'non me ullius domus anxia culpet, Expectentve truces obliquo lumine nati.' Unde etiam supra ait *Poëta*, 'Se signari oculis.' Quidam sane a *Nulla mora in Turno*, usque ad *pepigere recusent* jungunt; ne si distinctio intercesserit, languescat sententiæ color. *Idem*.

Concipe fœdus] Id est, conceptis verbis. *Concepta* autem *verba* dicuntur jurandi formula, quam nobis transgredi non licet. Nam et sarcinatores concipere dicuntur *vestimenta*, cum e

diverso conjungunt et adsuunt. *Id.*

15 *Desertorem Asiæ*] Exulem: ut, 'Exulibusne datur ducenda Lavinia Teucris?' unde est præmissa illa excusatio, et in tota secundi œconomia, et in quarto; ubi dicit, 'Me si fata meis paterentur ducere vitam Auspicii, et sponte meas componere curas, Urbem Trojanam primum, dulcesque meorum Reliquias colerem.' Sane, 'Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam,' ponenda est mora, ut postea inferatur, *Desertorem Asiæ*; potest enim videri non ita instituisse Turnus orationem, prædicto *Dardanium*, ut inferret desertorem, sed regem: verum ubi propius accessit, intellexisse hunc honorem nominis ejus, non dandum; itaque commutasse, et contumeliose *desertorem* dixisse. *Id.*

Desertorem Asiæ] Tria convitia: a loco, quod Asianus; quasi dicat, ex corrupta provincia: a genere, quod esset Dardanus, quasi rebellis: a facio, quod esset proditor. *Donatus.*

Sedeant spectentque Latini] Invidiose dictum est, ut diximus supra. Pollicetur enim se singulari certamine dimicare velle cum nolit: nam, 'sedeant, spectentque Latini,' latenter eos ignavia arguit, quod solus omnibus quiescentibus dimicet: quam rem plenius sequens indicat versus, 'Et solus ferro crimen commune refellam,' id est, commune fugæ ac timoris dedecus, solus meis virtutibus comprimam. Alii *crimen commune*, id est, omnium Latinorum: et *crimen* ait, quod Trojani in Italia consederunt. *Servius.*

16 *Commune*] Nam commune dedecus est, quod Trojani Italiam teneant. *Donatus.*

17 *Aut habeat victos*] Vitavit propter omen pessimum verbum de se, quod de Ænea dixerat: 'ille me in Tartara mittat.' Sed ait 'victos.' *Servius.*

Cedat Lavinia conjux] Ut, 'Cedat amicitie Teucrorum,' id est, in præ-

mium victoriæ concedat. *Idem.*

Cedat Lavinia conjux] Quam diversitatem codicum in septimo habuimus eo versu, *Exulibusne datur ducenda Lavinia Teucris?* quum nonnulli veriti primam in *Lavinia* syllabam esse longam, versum hoc dictionum ordine scripsissent, *Exulibus ducenda datur Lavinia Teucris?* eadem nunc itidem offertur. Nam qui superius legerant, *ducenda Lavinia*, eodem hic modo legendum arbitrati, *cedatque Lavinia* scribere instituerunt. Bona tamen eruditorum pars absque particula copulativa libentius legit: syllabam vero eam communem a Poëtis poni, exemplis alibi ostendimus. *Pierius.*

18 *Olli*] Exiles literas, *i*, et *u*, mutabant veteres in *o*, sic *olli* pro *illi*, *servos* pro *servus*, inde et *scrvolus*. Donatus in And. 'Ellum, et ollem, dicebant veteres, pro illum.' *Cerda.*

Sedato corde] Quia de Turno ait, 'atque ita turbidus infit:' et qualitatem orationis prædixit. *Servius.*

Sedato corde] Habitus, ut dixi, futuræ orationis. Sic apud Sallust. Jugurth. 'Rex satis placide verba facit:' et Ammian. l. xx. 'Suadebat placido sermone.' Cæterum Virgilii versus spondeis scatet ad Latini regis gravitatem indicandam. Unde non male conjectant aliqui, factum versum ad imitationem tardissimi Enniani i. Annal. 'Olli respondit rex Albai Longai.' Vide vero ut sequens tota oratio habeat patris consilia, et minas interdum; nam pro minis est timor mortis Turni. *Cerda.*

19 *O præstans animi*] Et *præstans viribus*, et *præstans virium* dicimus. Sane magnæ moderationis est hæc oratio. Nam et laudat Turnum, quasi virum fortem: et tamen eum a singulari certamine dehortatur. Dicens enim *præstans animi*, latenter ostendit eum inferiore esse virtute. *Servius.*

O præstans animi, &c.] Nectarea hæc sunt in gravi Orationis charac-

tere. Et hinc animi sedati ac maturi petendum exemplum cum affectibus civilibus et prudentibus. De quo Scalig. iv. 1. et iii. 23. Macrob. v. 1. *Taubmann.*

Quantum ipse feroci, &c.] Ductum ab Attio in Antigona, ait Macrobius : 'Quanto magis te istiusmodi esse intelligo, Tanto, Antigona, magis me par est tibi Consulere, et parcere.' *Cerda.*

Quantum ipse feroci Virtute exsuperas, tanto me impensius, &c.] Quantum et tanto vulgata est lectio, et aliquot veterum etiam codicum testimonio comprobata, sententiæque optime quadrat, neque non elocutioni. In aliquot tamen exemplaribus legere est, 'quoniam ipse feroci Virtute exsuperas : ut Latinus absque alia dictorum divisione, probabilis causæ suæ statim ansam arripiat, per concessionem eorum, quæ validissima Turnus sibi proposuerat : quippe qui totius accusationis et causæ cardinem ibi verti verebatur, ut certaminis detrectator ab omnibus haberetur. Itaque nullam dixerat in se moram esse, paratum se jam congregi : nolle, quod Drances objectaverat, Latinos cædibus exponi, solum se jam pro salute omnium quasi devotum, totam certaminis molem impetumque omnem sustentaturum. Ait itaque Latinus : Quoniam ignari non sumus, te ferocitate et virtute præstare adeo, ut ex confesso alios exsuperes, tanto me tamen impensius æquum est consulere. Sed uti præfatus sum, prior lectio concinnior videtur. Operæ precium vero est orationis artificium perpendere, quæ sententiam suam his præcipue locis corroboret. Ab utili et recto, quum casus impendere Turno demonstrat, quos parendo possit evitare, posseque eum alias sibi uxores quærere. A prudentia, quum bonorum malorumque ratione proposita, quid sequendum sit, aperit. Ab justitia et religione, quum promissa

Æneæ de filia servari oporteat, et eam contra Turno sociare, fatis prohibeatur, idque homines Diique canant. Addit et argumentum a laudabili, quum Rutulorum et Italiæ vereatur obloquia : concluditque per commiserationem, quum disjunctio a necessariis et familiarissimis deploratur. *Pierius.*

Feroci Virtute] Quippe juvenis, cujus propria temeritas et ferocitas animi. Liv. l. xxxiii. de Histo quodam Sardo : 'adolescencia ferox.' Quintil. Declam. 279. 'ferociam juvenum.' Xenophon de Rep. Lacedæm. juvenibus dat μέγιστον φρόνημα, ὕβριν ἐπιπολάζουσιν, ἰσχυροτάτας ἐπιθυμίας. A quo mihi videtur Quint. Declam. 322. sumpsisse verba hæc : 'Adolescens est ; omnes cupiditates, omnes impetus in hac ætate facilius convalescunt.' Seneca in Octav. 'Juvenilis ardor impetu primo fuit.' *Cerda.*

21 *Expendere casus]* Ne ex abrupto de ejus virtute desperare videatur, casuum varietatem se timere commemorat. *Servius.*

22 *Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida]* Argute negat illi sua regna, dicens ei esse alia ; ut hæc malit Turnus, quæ sua virtute quæsitiv. Sensus ergo est, Si propter regnum dimicare disponis, habes patrum : si propter gloriam, multos virtute superasti. Quod autem dicit, 'Nec non aurumque animusque Latino est,' varie exponitur : namque alii dicunt, Habes regnum patrum, habes oppida : etiam a me habes aurum et promptum animum ad danda omnia præter filiam : ut de se Latinus dixisse videatur de auro, propter illud, *prædixit urbe Latini.* Alii vero sic intelligunt : Si propter opes et uxorem dimicaturus es, hæc non solus habeo ; cuicumque enim Latino est et aurum et animus promptus in generum : ut Latino non de se dicat, sed cuicumque de Latio. *Idem.*

23 *Nec non animus aurumque Latino]*

In antiquis porro codicibus *Latino est* legitur. Nonnulli vero hoc numero legunt *nec non aurumque animusque Latino est*, quod in veteribus plerisque codicibus habetur. *Pierius.*

Nec non aurumque animusque Latino est] Nobiles Gramma. hic hæsitant. Hoc vult Latinus: nec sibi Turni affinitate opus esse, nec vicissim Turno Latini: cum uterque alterius subsidio carere facile possit. Nam sive Turnus opes his nuptiis sibi quærit, satis per se potens est regno Dauni, et oppidis multis bello partis: sive præsidium quærit Latino et opes, Latinus satis opulentus est et nobilis, etiam absque his nuptiis, &c. Pudet referre, quæ alii comminiscuntur. Advers. Turneb. xxiii. 13. *Taubmann.*

21 *Sunt aliæ, &c.]* Locus Homeri, qui ore Achillis II. ix. Πολλὰ Ἀχαιῖδες εἰδὼν ἂν Ἑλλάδα τε, Φθίην τε Κούραι ἄριστῶν, οἳ τε πτολίεθρα ῥύονται, Τῶν ἦν κ' ἐθέλοισι φίλην ποιήσοιμ' ἔκοιτιν. Putat et Ursinus adjectum animum ad Theocrit. in Dioscur. ubi præmissa mentione multarum provinciarum et urbium, subjicit, Ἐνθα κόραι τοκέεσσιν ἐπὶ σφετέροισι τρέφονται Μυρταί, οὔτε φυῆς ἐπιδενέες, οὔτε νόοιο. Τῶν εὐμαρὲς ὕμιν ὀνύειν ἄς κ' ἐθέλητε. *Cerda.*

Latîo, et Laurentibus arvis] Et in civitate, et in omni regno Latinorum. *Servius.*

25 *Nec genus indecores]* Quia iste petebat filiam regis: est autem elocutio figurata de Græco ἀσχήμονες τὸ γένος. *Idem.*

Sine me hæc] Hoc loco intelligimus Turnum dolore in aliqua voluisse verba prorumpere. *Idem.*

Haud mollia fida] Id est, vera; nam aspera sunt verba quæ cum veritate dicuntur: falsa enim, plena solent esse blanditiis. *Idem.*

26 *Sublatis aperire dolis]* His respondere voculam ἀτεχνῶς apud Aristot. Germanus notat, quasi *sine dolo et artificio*. Addo ego, huic particula: ἀτεχνῶς, opponi illa Josephi Bell.

1. 17. πάντων δ' ἀποπειραθὲς τῶν προσώπων, ubi sermo est de Herode, qui multas subinde formas sumebat ad decipiendum. In verbo *aperire* invenio imitationem Euripidis in Medea. Nam, ita Virg. *aperire* de pectore, quasi clavi quadam aperiat pectus absque omni dolo. Ergo Eurip. Ἀχάριστος ὅλοιθ', ὅτῳ παρέσται Μὴ φίλους τιμᾶν, καθαρὰν ἀνολίζαντι κληῖδα φρενᾶν. *Cerda.*

Animo hauri] Omni intentione percipe. *Servius.*

27 *Nulli veterum sociare procorum]* Generaliter dicit prohibitum esse dari Laviniam cuilibet Latino, ut Turnus solatium aliquid habere possit doloris. *Idem.*

28 *Divique hominesque canebant]* Propter Faunum et vates. *Idem.*

29 *Victus amore tui]* Id est, propter te, propter tuum amorem. Sane inter tui causa feci, et tua causa feci, hoc interest: ut tui causa tunc dicamus, si aliquid ipsi, ad quem loquimur, præstiterimus: ut puta, tui causa te defendi. Tua vero causa tunc, cum alteri aliquid alterius contemplatione præstamus: ut puta, tua causa hominem tuum defendi. *Idem.*

Cognato sanguine] Quia Venilia, mater Turni, soror est Amatae. *Idem.*

30 *Vincta omnia rupi]* Et religionis et fœderis. *Idem.*

Vincta omnia rupi] Propert. Eleg. 1. 15. 'vincta rupit amor.' *Cerda.*

31 *Promissam eripui genero]* Verum est: nam Æneæ per legatos promiserat filiam, cui postea intulit bellum: licet multi dicant, ante eam Turno fuisse promissam, quod falsum est. Nam Latinus nunquam est Turno pollicitus. Nam nec Faunum consuleret, si eam Turno ante promisisset; sed tantum cum esse generum Amata cupiebat: quod etiam legimus, 'Quem regia conjux Adjungi generum miro properabat amore.' *Servius.*

Eripui genero atque arma impia sumpsi] Imperite omnia ac importune fecerunt.

runt, qui huic versui post dictionem *genero*, vel *que* vel *atque* intrusere: nam modo hoc, modo illud passim habetur in codicibus vulgatis, et in aliquot etiam antiquis. Quum tamen in Rom. codice vetustissimo, et in Mediceo, et in Portio, et in aliquot aliis absque ulla conjunctiva particula sic non invenuste legatur, ‘Promissam eripui genero, arma impia sumpsi.’ Atque ita etiam legebatur in Oblongo codice, sed imperitus nescio quis infirmitati carminis timens, *que* illud intrusit, inde alii *atque* reposuere. Sed quanto venustius et elegantius tria illa membra disjunctim enuntiantur, ‘Vincla omnia rupi, Promissam eripui genero, Arma impia sumpsi.’ quo in loco syllabæ timere fatuitatis est, et imperitiæ. *Pierius.*

32 *Ex illo*] Græci ad verbum, ἐξ ἐκείνου, ἐκ τούτου. *Cerda.*

Qui me casus] Excusat Turnum, ut non ipsius videatur esse, quod victus est: sed suum, qui ausus est contra generum bella suscipere. *Servius.*

33 *Primus*] Præcipuus ante omnes. *Idem.*

Quantos primus patiare labores] Romanus codex et plerique alii veteres uno exemplo legunt *patiære*, ut futuri mali metu magis absterreat. Magis tamen placet *patiare*, ut in Oblongo et in Portio legitur: quia quæ præsentia sunt, negari non possunt. Hinc Donatus ait, ‘quæ passus sum nosti: quæve ipse adhuc patiaris, intelligis.’ *Pierius.*

34 *Bis magna victi pugna*] Semel occiso Mezentio: iterum cum interit Camilla. *Servius.*

Bis magna victi pugna] Semel cum occiso Mezentio l. x. iterum cum Camilla l. xi. Si semel male pugnatum, daretur hoc eventui: bis pugnatum est, et fortiter quidem, atque ut obtineri debuisset victoria, nisi offensa numina prosperitatem omnem in aliam partem, facta nostrorum cæ-

de, avertissent. Atque utinam malis ipsis venisset finis: nimis autem vigent: ac ut nova et pertinaciter continuata perdurant. Quid jam speretur prosperi, quum extra urbem perierint omnia, et vix tueamur quæ tenemus inclusa? *Donatus.*

35 *Recalent*] *Pro calent.* *Re* enim *superflua* compositio est verbi: aut *recalent*, iterum calent dixerit, magna quod bis victi pugna: *re* enim iterationis obtinet vicem, et bene necessarium cum actu refert. *Servius.*

Recalent nostro Tiberina fluventa Sanguine adhuc] Indicium magnæ cladis, quo argumento dictum ab Hom. II. VII. αἷμα μελαινὸν ἑὐρύορον ἀμφὶ Σκάμανδρον. Apud eundem l. XXII. fluvius ita conqueritur: Πλήθει γὰρ δὴ μοι νεκρῶν ἐρατεινὰ ῥέεθρα. Et iterum, στενόμενος νεκέσσιν, ut qui cadaveribus obstructus. Sic et Marius apud Appian. l. I. Civil. cladem conjicit ἐκ τῶν φερομένων κατὰ τὸ βεῖμα σωμάτων: et Philostratus l. XIV. Anthol. inde virtutem Telephi, quod πλήθοντα φόνον ἐκέρασσε Καῦκον. Sic apud Ammianum l. XVI. ‘Spumans denique cruore barbarico decolor alveus insueta stupebat augmenta:’ et l. XVII. ‘Adeo ut abunde cruore diffuso meatus fluminis spumaret tumens.’ Mitto Florum II. 6. Horatium Od. II. 1. Ovidium Eleg. Pont. IV. 9. et Plutarch. in vita Demosthenis, ubi ait fluvium Thermodonta (non illum Amazonum) nobilitatum ab simili clade, vocatumque Αἰμωνα. Ut vero Virgil. *recalent* in cæde, ita Josephus Bell. VII. 4. θερμὰς ἔτι τὰς χεῖρας ἐξ ὁμοφύλων ἔχοντες φόνων. *Cerda.*

36 *Campi que ingentes ossibus alcent*] Argumentum magnæ cædis, ut l. v. ‘scopulos Sirenum, multorumque ossibus albos.’ Sidonius l. III. epist. 2. ‘campos sepultos ossibus insepultis.’ Tacit. l. I. ‘medio campo albertia ossa.’ Livius l. XXXVI. ‘ossibus, quæ passim strata erant.’ Ennod. Paneg. ‘Campus humanorum ossium candore

nobilissimus.' Seneca *Ædip.* 'albens ossibus sparsis solum.' Aristoteles I. X. de Anim. extremo advocat versum Empedoclis, quod desinit, τὰ δ' ὀστέα λευκὰ γέγοντο. Apulejus I. VIII. 'suisque visceribus nudatis ossibus cuncta candere.' *Idem.*

Albent] Usurpavit verbum *albeo*, *albes*. *Servius.*

37 *Quo referor toties*] In Romano codice legere est, *quo refero toties*. Hoc est, quam obsecro de causa hæc eadem toties in consultationem pono: ut illud, *Monstra Deum refero*. Sed enim quia sequitur *quæ mentem insaniam mutat*, de instabilitate sententiæ sermo est, quæ ab Rege adeo aliena esse debet, ut proverbio receptum sit, in iis quæ verissima esse contendimus, fidem regiam attestari. Ait itaque, *Quo referor toties*; quasi versum exprimat Horatianum, 'Mea cur pugnat sententia secum? Quæ petii sperno, repeto quod nuper omisi.' Est et illud adnotatione dignum, quod *motat*, non *mutat*, in codicibus aliquot manu scriptis legitur, quod maiorem argueret instabilitatem. Sed *mutat* magis facit ad decorum, et in pluribus habetur, ex antiquis exemplaribus. *Pierius.*

Insania mutat] Insania enim est, illuc reverti unde vix evaseris. *Serv.*

38 *Si Turno extincto, &c.*] Æquum rerum æstimatorem divinis tum verbis tum modis hic descripsit Poëta. Vide Scalig. IV. 1. *Taubmann.*

Socios sum adscire paratus] Bene non adjecit quos, ut levaret invidiam. *Servius.*

Accire] Non negarim in antiquis aliquot codicibus *adscire* scriptum esse; sed longe plures sunt, qui cum Romano codice *adscire* legunt, ab *adscisco*. Horat. *adsciscit nova*. Et apud M. Tullium sæpe *civis adscitus*; apud Livium, *in civitatem adsciti*. *Pierius.*

39 *Tollo*] Finio, removeo: ut, *Tollite cuncta, inquit*. *Servius.*

41 *Fors dicta refutet*] Parenthesis, quasi dissimulatio; vel remotio, plena

abominationis. *Servius.*

Fors dicta refutet] Æschylus: ὁ μὴ γένοιτο. *Ursinus.*

42 *Natam et connubia nostra petentem*] Iniquissimum enim est eum morti tradere, qui tuam affinitatem exoptet. *Servius.*

43 *Respice res bello varias*] Ne eum ignaviæ videatur arguere, admonet eum casuum: ut supra, 'Atque omnes metuentem expendere casus.' *Idem.*

Miserere parentis] In simile πάθος desinit oratio Priami ad filium Hectorem dehortantis illum a congressu cum Achille: Πρὸς δέ με τὸν δούστηνον ἔτι φρονέοντ' ἐλέειρε. *Cerda.*

44 *Mæstum patria Ardea longe Dividit*] *Longe mæstum*, id est, valde mæstum: *longe dividit*, non procedit; non enim Ardea a Laurento longo valde dissidet spatio. *Servius.*

45 *Haudquaquam*] Nequaquam, quia supra dixerat, *ultra inplacabilis*. *Idem.*

Violentia Turni] Locutio poetica, pro Turno: sic Ennius *Annal.* I. 'sonus Egeriai,' pro Egeria. Cicero *Arato*, *vis magna nepai*, pro scorpione. Plutar. adversus Colotem ait, βίην Ἑρακλέην εἶναι αὐτὸν Ἑρακλέα. Sed milena in Nostro, et aliis. Recte vero *violentia*: nam tales juvenes. *Cerda.*

46 *Flectitur*] Sallust. Jugurth. 'Postquam hæc, atque alia talia dixit, neque animus Marii flectitur.' *Idem.*

Ægrescitque medendo] Inde magna ejus ægritudo crescebat, unde se ei Latinus remedium sperabat afferre. *Medendo* autem, dum ei medetur. Nam gerundi modus est a passiva significatione. *Servius.*

Ægrescitque medendo] Vetus inscriptio Neapoli, ÆGRESCVNT, ET MORIVNTVR. Sententiæ Virgilianæ similis illa Ovidii, quam advocat Pontanus, 'Acrior admonitu est, modera minaque ipsa nocebant.' Et ego Ammianum, qui I. XIV. de Gallo Casare, 'quibus' (consiliis) 'Casar acrius

offeratus.' Ibidem, 'ad rabiem eum potius evibrabat.' *Cerda*.

47 *Ut primum fari potuit*] Nimius enim dolor vel iracundia intercluserat ejus vocem: sic de Euandro, 'Et via vix tandem laxata dolori est.' *Servius*.

Sic incipit ore] Antiqua omnia exemplaria, quotquot evolvi, tam in Vaticana Bibliotheca quam etiam aliunde conquisita, uno exemplo legunt, *sic institit ore*, ab *insisto*, quod Turni violentiæ, quæ flecti non poterat, optime quadrat. Erat et in antiquo Mediceæ Bibliothecæ codice *institit*: sed ultimæ duæ syllabæ ab imperito aliquo abrasæ fuerunt, vestigio tamen mediæ adhuc integro permanente. *Pierius*.

48 *Quam pro me curam geris, hanc precor, optime, pro me Deponas*] Bis quidem ait *pro me*, sed diversa affectione. Namque hæc dicit: Quam pro salute mea sollicitudinem geris, hanc pro mea fama et gloria, quæso, derelinquas: vir fortis enim gloriosam mortem præponit saluti. *Serv.*

Quam pro me curam geris, &c.] Val. Flacc. l. vii. 'I precor, atque unum pro me dimitte timorem.' *Cerda*.

49 *Lethumque sinas pro laude pacisci*] Ita in v. 'vitamque volunt pro laude pacisci.' Neque contraria est sententia, etiamsi ibi *vitam*, hic *lethum* dicat: nam sententia est, emendam laudem ipsa vita, ipsa morte. Omnino quod Terent. Phorm. act. ii. scen. 3. 'Ita me Dii bene ament, ut mihi liceat tamdiu, quod amo, frui, Jam depacisci morte cupio.' Et Propert. Eleg. iii. 16. 'Talis mors pretio vel sit emenda mihi.' Lege loca quæ dedi Æn. ix. ad illud, 'Qui vita bene credat emi, quo tendis honorem.' *Idem*.

50 *Et nos tela*] Ita Ovid. 'Et mihi sunt vires: et mea tela nocent.' Vide Adag. 'Et meum telum cuspidem habet.' *Taubmann*.

Debile ferrum] Sic in secundo, 'Lethumque imbelli sine ictu Conjecit.'

Servius.

51 *Nostro de vulnere*] Quod nos inferimus: et dubie est locutus. *Idem*.

52 *Longe illi dea mater erit*] Contra illud, 'Sed matris auxilio utitur.' *Id.*

Longe illi dea mater erit] Alludit ad locum Iliad. v. ubi Venus eripit Æneam filium Diomedis. Sententiæ Virgillii similis illa Statii Theb. iii. 'procul hæc tibi mollis Infula, terrificique aberit clementia Phæbi.' De locutione ista *longe erit*, pro, *longe aberit*, lege Muretum Variar. x. 4. ubi et locum Julii corrigit Gall. l. i. 'longe his fratrum nomen Populi Rom. futurum;' non *abfuturum*, ut vulgo legitur, quia videlicet Virg. *longe erit*. Id ipsum sentit Lips. ii. Elect. Sed certe vulgaris lectio Julii retineri potest, neque locus ille ea eget medicina, ut etiam putat Ursinus in Notis ad Julium: nam Ovid. Met. iv. 'longe tibi Juppiter absis.' Et Tibull. Eleg. i. 5. 'At mihi nunc longe gloria sortis abest.' Cicero etiam epist. xii. 22. 'longe gentium absunt.' Ceterum ab Nostro Plin. in Paneg. 'Longeque tunc illi divinitas sua,' &c. *Cerda*.

53 *Vanis sese occulat umbris*] Videtur quadam reciprocationis abusione dictum esse, cum de Ænea dici videatur, et ipsum Latinitas postulet: sed aliquanto hæc in re liberiores fuerunt Latini veteres, etiam Cicero. Turneb. x. 7. *Taubmann*.

54 *At regina, &c.*] Totus hic locus adumbratur ab sexta Iliade, ubi Andromacha vult retinere Hectorem ruentem ad pugnam. Comparet Lector otiosus. Videat etiam Daretis Phrygii eadem de re verba; et Statii quoque Thebaidem undecimam, quo loci aspirans ille ad Musam Maronis inducit Jocastam primo matrem continentem Eteoclem, ne eat ad pugnam: deinde Jocastæ orationem et affectus excipit filia Antigone, ad eum modum quo Lavinia Amatæ. *Cerda*.

·Nova sorte] Id est, magna: nam novum non est quod fuerat ante promissum: magnam autem sortem vocavit singulare certamen. *Servius*.

56 *Turne, per has, &c.*] Confer hanc orationem inclusam octo versibus, cum illa, qua Hecuba voluit retinere Hectorem ruentem ad bellum contra Achillem Iliad. xxii. quæ item constat octo versibus, et videbis in pari versuum numero non paria rationum pondera. *Cerda*.

Per si quis Amatæ Tangit honos animum] Si, quod te regina rogat, tuam commovet mentem; et si quem honorem habes Amatæ. Sic in septimo, 'Si qua piis animis manet infœlicis Amatæ Gratia.' *Servius*.

57 *Tangit honos animum*] Sic Hor. ad Pison. 'cor spectantis tetigisse querela:' et Lucret. iii. 'tangere pectus dulcedine.' Itaque idem *tangere animum, cor, pectus*, id est, permovere. Nam Plutarch. in Lysandro, illum, qui gloria non tangitur, vocat ἀπαθή, καὶ ἀκίνητον. Ovid. Trist. i. 8. 'vota duros non tetigere Deos.' *Cerda*.

Si quis Amatæ, &c.] More Latino loquitur: et dicit, Si quid Amatæ causa facere vis. Vide Turneb. xxiii. 14. *Taubmann*.

57 *Spes tu nunc una, senectæ*] Stat. Sylv. ii. 'requies portusque senectæ:' et *spes* ait, ad eum modum, quo Polyb. i. iii. πατρὶς πάσας τὰς ἐλπίδας ἔχει τῆς σωτηρίας ἐν ὑμῖν. *Cerda*.

59 *Te penes*] Est hoc quod Eurip. in Taur. dicit καὶ τὰμ' ἐν ὑμῖν ἐστιν. Advocat Erythr. illud Ulpiani de verb. signif. 'Penes te amplius est, quam apud te: nam apud te, est, quod qualitercunque a te tenetur, penes te est, quod quodammodo a te possidetur:' vide Pontanum. — Ad sententiam pertinet illud Eurip. in Taur. ubi ad Orestem dicitur, Ἀργὸς πρὸς σε νῦν ἀποβλέπει. *Idem*.

In te omnis domus inclinata recumbit] Totum digessit ante per species: et sic se contulit ad generalitatem. *S.*

In te omnis domus inclinata recumbit] Aristoph. in Lysistr. Συνεχώρησάν σοι καὶ κοινῇ τὰ γλῆματα πάντ' ἐπέτρεψαν. Seneca in Furen. 'unicum lapsæ domus firmamen.' Propert. Eleg. ult. l. iv. 'Tota domus cæpit nunc onus esse tuum.' Horat. Od. ii. 17. 'meorum Grande decus columenque rerum.' In Herodoti Musa septima est, ἐπὶ ἀνδρὶ γε ἐνὶ πάντα βασιλείῳς πράγματα γενέσθαι. Eurip. in Hipp. Θήβας τεῖχος, ut in quo sitæ spes omnes Thebarum. Sed quidpiam peculiare est in Virg. qui *domum*, id est, genus et familiam, ait incumbere in Turnum, ut in generum, videlicet, propter filios et posteros. Quo sensu Tacit. Hist. l. v. 'Non legiones, non classes, proinde firma Imperii munimenta: quam numerum liberorum:' et Annal. i. 'Quo pluribus munimentis insisteret, nitetur subsidio plurium liberorum.' Ut vero hic *recumbit*, ita ex nota Budæi Polyb. iii. ἀπήρεισται: vide illam pag. 980. Sed certe cum Virgilius dixerit, *recumbit*, quo verbo ducimur ad columnam, et *domus*, qua voce ducimur ad liberos, mihi non dubium quin haserit omnino Euripidi, qui in Iphig. in Tauris ait, Στόλοι γὰρ οἴκων εἰσὶ παῖδες ἔρσεες. Et in Medea ait liberos esse ἔρμα δώμασιν, *Cerda*.

60 *Unum oro, desiste*] Huic versui respondebunt illi, qui sunt Iliad. iii. ἀλλά σ' ἐγώ γε Πάυσασθαι κέλομαι, μηδὲ ξανθῷ Μενελάῳ Ἀντίβιον πόλεμον πολεμίζειν, μηδὲ μάχεσθαι. *Idem*.

Manum committere Teucris] Ab omni eum bello, non tantum a singulari certamine dehortatur. *Servius*.

61 *Qui te cumque manent, &c.*] Similis locus Æn. ii. 'Quo res cumque cadent, unum et commune periculum, Una salus ambobus erit.' Et Propert. Eleg. ii. 28. 'Vivam si vivet: si cadet illa, cadam.' Plant. Mostell. 'Si eades, non eades quin tecum cadam.' *Cerda*.

Casus] In Romano codice pleraque

nomina quartæ declinationis, quibus in casibus *us* ultimam syllabam producant, *uu* geminato scribi solent: ut hoc loco *casuus*, et alibi *curruus*: ex Attii quidem, ut alias diximus, instituto, id quod adhuc in aliquot antiquis inscriptionibus observavimus, ut, *exortuus vorsum*. Sed enim hoc, ut sciretur, non ut ad imitandum proponeretur, a me dictum est. *Pier.*

62 *Et me, Turne, manent*] Mire agit: nam quia scit suam mortem virum fortem facile posse contemnere, deterret eum, dicens se simul esse morituram, ut qui periculum non timet, formidet invidiam. *Servius.*

Invisa] Quia *lumina*, ideo *invisa*. Huic 'lumen relinquere,' opponit Virg. Georg. II. 'tollī in oras luminis:' et Æn. VII. 'edi sub oras luminis.' *Cerda.*

63 *Nec generum Æneam captiva vi-debo*] Mire et fidem suam et studium circa Turnum expressit. *Servius.*

64 *Accepit vocem*] Ordo est, *Accepit vocem matris Lavinia*. *Idem.*

Accepit vocem, &c.] Tria loca invenio in Statio, quæ fluxere ab hoc Virg. Theb. III. 'At gemitus Argia viri non amplius æquo Corde ferens, sociumque animo miserata dolorem.' Et I. XI. ubi Antigone excitatur ad fletus matris Jocastæ continentis filium, ne iret ad bellum: 'At parte ex alia,' &c. lege reliqua. Demum alibi: 'et gemitu mæstos imitata parentes.' Illud de Jocasta et Antigone sumpsit Statius proculdubio ab Phœnissis Eurip. *Cerda.*

Accepit vocem, &c.] Ordo est: *Accepit vocem matris Lav. perfusa g. lacr.* Cui ardor animi subiecit ruborem: per hypallagen. De hoc pudore Lavinia, Scalig. III. 13. et V. 16. *Taub.*

65 *Flugrantes perfusa genas*] Lachrymis perfusas. Statius, 'Et gemitu mæstos imitata parentes.' *Serv.*

Ignem Subjecit rubor] Hypallage est, pro, cui ignis animi subiecit ruborem; movebatur autem, intelligens se esse

tantorum causam malorum. Sicut supra ipse, 'Causa mali tanti atque oculos defecta decoros.' *Idem.*

66 *Rubor*] Pudor maxima est virtus virginitatis. Apul. I. 'Virginali verecundia.' Simonid. apud Athen. I. XII. Πορφυρέω ἀπὸ στόματος εἶσα φωνὴν πορθέvos. Itaque Virgilius cum viderit nullam pulchritudinem esse dignam laude, nisi quæ pudibunda, *ruborem* Lavinia dedit. Inde Cornel. Gal. Eleg. I. 'Candida contempsi, nisi quæ suffusa rubore Vernarent propriis ora serena rosis.' Apuleius etiam I. I. 'roseo rubore flammida.' Plato in Charmide, ἀνευθριάσας οὖν ὁ Χαρμίδης, πρῶτον μὲν ἔτι καλλίων ἐφάνη. καὶ γὰρ τὸ αἰσχυνηλὸν αὐτοῦ τῇ ἡλικίᾳ ἔπρεπεν. *Cerda.*

67 *Violaverit ostro Si quis ebur*] Homeri comparatio: unde et *violaverit*, transtulit: ille enim ait, ὥς δ' ὅτε τίς τ' ἐλέφαντα γυνὴ φοίνικι μύνη. *Serv.*

Indum sanguineo] Suavissima sunt. Statius Achill. I. 'Lactea Massagetæ veluti cum pocula fuscant Sanguine Puniceo; vel ebur corrumpitur ostro.' Claudianus in I. De Raptu: 'non sic decus ardet eburnum, Lydia Sidonio quod fœmina tinxerit ostro.' Scalig. V. 16. *Taubmann.*

68 *Si quis ebur, vel mixta*] In antiquis fere omnibus exemplaribus legere est, *si quis ebur, aut mixta*. Qui vel reposuere, præjectæ syllabæ timerunt, quum ignorarent eum quoque locum esse communem. *Pierius.*

Mixta rubent ubi lilia multa Alba rosa] Aut ubi multa alba lilia permixta rubent rosæ conjunctione. Naturaliter enim omnis candor vicinum in se trahit ruborem. *Servius.*

70 *Illum turbat amor*] Invenit occasionem, qua Turnus magis moveretur in bellum. *Idem.*

72 *Ne me lachrymis, neve omine tanto, &c.*] Sunt quippe lachrymæ infelix omen profecturis. Ovid. Metam. VIII. 'Inter opus monitusque genæ mæduere seniles, Et patriæ tremuere

manus, dedit oscula nato Non iterum repetenda suo.' Sic in VIII. Euander, abeunte Pallante filio, 'hæret inexpectum lachrymans,' quem nunquam deinde, nisi mortuum, vidit. Sic Amatæ lacrymæ omen fuere Turno, quippe cecidit in acie. Quis nescit lacrymas, quas accepit Hector ab Priamo, Hecuba, Andromacha, cum igit ad bellum, neque rediit? Ex hac veterum observatione præclare Passeratius corrigit Tibullum Eleg. I. 3. 'Cuncta dabant reditum, tamen haud deterrita frustra est, Cum fleret, nostras respiceretque vias.' *Cerda*.

73 *Prosequere*] Proprie est deducendum aliquem cum discedit. Plant. Cas. 'novam nuptam volo rus prosequi.' Liv. I. II. 'Decedentem domum cum favore ac laudibus prosequuti.' Sidon. epist. IV. 8. 'caterva persecutorum:' quem in locum plura Colvius. *Idem*.

74 *Neque enim Turno mora libera mortis*] Duplex hoc loco est expositio: aut enim ordo est, Ne quæso mater, ne me lachrymis, id est, tanto mortis omine prosequaris, ad duri Martis certamina proficiscentem: neque enim Turno mora libera est non eundi, post jam promissum singulare certamen. Aut certe hoc dicit, Noli me mater ad bellum euntem ominosis lachrymis prosequi: neque enim Turno mora libera mortis, id est, neque enim est potestatis meæ moram inferre venientibus fati. Ac si diceret, Si imminent fata, periturus sum, etiamsi minime ad bella proficiscar. Sciendum tamen locum hunc unum esse de insolubilibus XII. quæ habent obscuritatem, licet a multis pro capto resolvantur ingenii. *Servius*.

Neque enim Turno mora libera mortis] Hunc locum Servius ait unum esse de duodecim insolubilibus, quæ obscuritatem habeant: quem tamen Turnebus XXIII. 14. ita enodat in hanc sententiam: Mihi non, utrum

velim, liberum est; sed pugnam detrectare non possum: ut, si cadendum est et oppetendum, differre non possim. Ac sic loqui solent qui obstinato animo in pericula rapiuntur: negant enim sibi licere periculum fugere. *Taubmann*.

76 *Cum primum crastina cælo Puniceis invecta rotis*] Hoc loco aviditas pugnaturi exprimitur. Sane nunc non dicit oriri diem, sed designat tempus quo vult ut ad singulare certamen uterque procedat. *Serv.*

77 *Puniceis*] Poëta ἄθλος (ait Urs.) de Aurora, φοινικοδάκτυλος. Claud. Rapt. I. dat novæ luci 'puniceos ortus.' Sic consequenter in hoc eodem versu *rubebit*. et Æn. III. 'Jamque rubescebat stellis aurora fugatis.' *Cerda*.

Rotis] Ovid. Metamorph. III. 'Cum croceis invecta rotis Aurora reducet:' et Æn. VII. 'Aurora in roseis fulgebant lutea bigis.' *Idem*.

78 *Non Teucros agat in Rutulos*] Pertinent ad hunc locum multa II. III. Lege ab eoloco, αὐτὰρ ἐμὲ ἐν μέσῳ, &c. *Idem*.

Teucrum arma quiescant, Et Rutulum] In Rom. cod. in Oblongo, Vaticano, in Portio, in plerisque aliis antiquis legere est, *Teucrum arma quiescant Et Rutuli*, oratione non invenuste variata. In Mediceo ultima syllaba est aliena manu corrupta, quum omnino *Rutuli* prius fuisse appareat. Quod vero in exemplaribus vulgatis *dirimatur*, tertia persona passivi legitur, in omnibus his antiquis *dirimamus* prima plurali, activa voce, scriptum observavi. *Pierius*.

79 *Nostro dirimamus sanguine bellum*] Bene se omnibus commendat hoc dicto: siquidem suum sanguinem pro omni bello dicit posse sufficere. *Servius*.

Nostro dirimamus sanguine bellum] Est hoc Euripideum illud Phœniss. Μόνος συνάψω συγγόνῳ τῷ 'μῶ μάχην. Et in Heracl. ἐμοὶ μόνος μόνῳ μάχῃ σεν-

άψας. Tydeus apud Stat. Theb. l. II. 'Quis timor audendi? quæ tanta ignavia? solus, Solus in arma voco.' Sic sup. *et solus ferro, &c.* Tale et illud apud Cedren. p. 560. προκαλούμενος αὐτὸν εἰς μονομαχίαν, δέον εἶναι λέγων, ἐνὸς ἀνδρὸς θανάτῳ κριθῆναι τὸ ἔργον, ἢ κατασφάττεσθαι, καὶ κατὰ μικρὸν διαπαύεσθαι τὰ ἔθνη. Lege eundem pagina ducentesima octogesima prima, ubi μονομαχία componit bellum inter Romanos et Persas, nullo alio interfecto. *Cerda.*

80 *Illo quaratur con. Lav. campo*] Lucanus l. VII. 'Qui subolem ac thalamos desertaque pignora quærit, Ense petat: medio posuit Deus omnia campo.' *Taubmann.*

82 *Poscit equos, gaudetque tuens ante ora frementes*] Solent enim ex equorum vel mæstitia, vel alacritate, eventum futurum dimicaturi colligere. *Servius.*

83 *Pilumno quos ipsa decus dedit Ori-thyia*] Ait Horatius in arte poetica, 'Nec quodcumque velit, poscat sibi fabula credi.' Unde Critici culpant hoc loco Virgilium, dicentes incongruum esse figmentum. Namque Orithyia cum Atheniensis fuerit, filia Terrigenæ, et a Borea in Thraciam rapta sit, quomodo potuit Pilumno, qui erat in Italia, equos dare? 'Decus dedit.' Ad ornamentum: ut, 'Quas ipsa decus sibi dia Camilla delegit.' Sane hic versus σπονδιάζων est; nam *thyi* diphthongus Græca est. *Idem.*

Pilumno quos ipsa decus dedit Ori-thyia] Defendit a Criticorum reprehensione hunc locum Turnebus XXIII. 14. qui negat incongruum esse, deam deo equos Thracios donavisse, cum et θρήκην πωλοτρόφον vocet Hesiod. et Thracæ equos passim Homerus, et ipse Maro, carminibus commendent. Ego certe, ut cum Turnebo sentiam, tam alienum quam Critici, hoc figmentum accipere non possum: nam et hospitii dona multas, inter absen-

tes locisque disjunctos, amicitias tradita vel missitata junxisse certum est, ex Homero, cæterisque auctoribus et Poëtis. *Germanus.*

84 *Qui candore nives antecirent, cursibus auras*] Homeri versus verbum ad verbum, λευκότεροι χίονος, θέλειν δ' ἀνέμοισιν ὁμοιοί. *Servius.*

Qui candore nives, &c.] Scal. III. 3. et v. 3. Turnebus XXIV. 31. *Taub.*

85 *Properi aurigæ*] Festini, veloces: et erit nominativus *hic properus*: *aurigas* autem pro agasonibus posuit: nam *aurigæ* proprie sunt currus regentes. *Servius.*

Circumstant properi aurigæ] Veteres aliquot codices *propere* legunt, sed inemendate. Aliquot alii, *pueri aurigæ*, ut in Oblongo, Vaticano. *Servius* cum plerisque veteribus exemplaribus *properi* mavult. Interpretatur enim *festini, velocesque*. *Pierius.*

Manibusque lacessunt Pectora pulsa cavis] Non negarim *pulsa* in veteribus aliquot exemplaribus inveniri. Sed enim longe magis placet, quod in iis probatoribus, quæ sequimur, *plausa* legitur: a doctis omnibus lectio plausibiliter recepta, ut in Georg. 'Et *plausæ* sonitum cervicis amare.' *Id.*

Manibusque lacessunt, &c.] Ex ingenio equorum, qui lacessendi quidem, sed cum blandimento: præcepit nam Xenophon, non, iracunde tractandum equum. De qua re ille late. Sen. de Clem. I. 16. 'Equum non crebris verberibus exterret domandi peritus magister: fiet enim formidolosus et contumax, nisi cum tractu blandiente permulseris.' Philost. de equis dixit, καταψῆσαι ὧτα καὶ χαλτῆν: *aures et iuba demulcere*. Inde et Virg. Georg. III. 'et *plausæ* sonitum cervicis amare:' et Ovid. Art. I. 'Quadrupedes inter rapidi certamina cursus Depexæque juba, *plausaque* iola juvant.' Sic hic 'pectora *plausa*.' Et Ambros. I. III. de Virg. 'Equorum vis *plausæ* sonitum discit amare cervicis.' *Cerda.*

87 *Auro squalentem*] Sic I. X. 'tu-

nicam squallentem auro:’ quem locum vide. Nihil vero aliud vult, quam lorica*m asperatam auro*. Idem.

Alboque orichalco] Apud majores orichalcum pretiosius omnibus fuit metallis. Namque sicut Lucretius dicit, cum primum homines silvas incendissent, nullarum adhuc rerum periti, terra casu fertilis omnium, ex incendii calore desudavit metalla: inter quæ orichalcum pretiosius visum est, quod et splendorem auri et æris duritiem possideret. Namque de auro primum securis facta displicuit causa mollitiei: simili ratione et argenti contemptus est usus, mox æris: orichalcum placuit, donec veniretur ad ferrum. Unde etiam secula ita dicuntur fuisse divisa. Orichalcum etiam fuisse pretiosum Plautus docet, qui ait in Milite glorioso, ‘Ego istos mores orichalco contra comparem.’ *Alboque orichalco*: auri scilicet comparatione; nam album non est. *Servius*.

Alboque orichalco] Auri sc. comparatione, nam album non est. De *orichalco* vide Commentar. Plautin. Curcul. act. i. sc. 3. Etiam Hom. II. Hymno in Vener. orichalcum auro conjunxit: quod auri splendorem, æris duritiem habet. *Taubmann*.

88 *Circumat lorica*m* humeris*] Non armatur hoc loco, sed explorat utrum arma apte et congrue ejus membris inhæreant. *Servius*.

Aptat habendo] Ad habendum, ut congrue possint inhærere. *Idem*.

89 *Cornua cristæ*] Id est, comas, quas Græci κέρατα nominant: unde et κείρειν dicunt *tondere*. *Cornua* autem proprie sunt cincinni. *Idem*.

Itubræ cornua cristæ] Unius galeæ interdum duæ inerant aut tres cristæ, quæ cum divisæ essent, formam reddebant cornu. Quæ itaque hic *cornua*, in VI. vocat *vertices*, cum ait: ‘Videntur ut gemino stent vertice cristæ?’ Notes obiter συννῇ κέρατα, *naturalia cornua*, interdum galeis addita ad ma-

jorem spectantium horrorem, quod de Gallis scribit Diod. Sic et galea Pyrrhi apud Plaut. ornabatur τραγικοῖς κέρασι; *hircinis cornibus*. *Cerda*.

90 *Deus ipse parenti fecerat*] Ac si diceret, non per ministros. *Stattius*, ‘Sed plurimus ipsi Sudor ibat.’ Et notandum quam affectate variaverit, ut Æneæ uno loco arma describeret: Turni vero hic hastam, gladium, et lorica*m*. In octavo autem scutum et galeam. *Servius*.

91 *Stygia unda*] Quasi immortalem fecerat. *Idem*.

Stygia unda] Consecrationem quandam ensis ostendit. *Donatus*.

Stygia candentem tinxerat unda] Est hoc, quod in VIII. de officina Vulcani, ‘stridentia tingunt æra lacu.’ Vide quæ in eo tractu, ut locum hunc exornes. Ut hic, ‘candentem ense*m*,’ ita Lucret. I. II. ‘ferrum candescit in igne.’ Vide Æn. III. ad illud, ‘candente favilla.’ Pind. etiam Pyth. III. πολὺ χαλκῷ ait Germ. *Cerda*.

92 *Exin*] Deinde: nam ordinis est adverbium. *Servius*.

Ingenti adnixa columna] Hastæ per columnam exprimitur magnitudo: sicut in septimo equorum; ut, ‘Stabant tercentum nitidi in præsepibus altis.’ *Idem*.

Ingenti adnixa columna] Ex more veterum, qui hastas inclusas thecis, et columnis innixas asservabant. De thecis tacuit Virg. dedit, quæ pertinent ad columnas. Is mos liquidus ex Hom. II. XVII. et Odys. I. ubi hasta ponitur πρὸς κλονα μακρὰν, *ad columnam longam*. Breviter hæc duo dedi loca, quia fuse alii. *Idem* Hom. II. XIII. δούρατα, id est, *hastas*, exhibit ἑσταότα πρὸς ἐνώτια, quod idem ferme, *innixas parietibus*. Eurip. in Taur. cum dicat asservari, Πέλοπος παλαιὰν ἐν δόμοις λόγχην πατρὸς, credibile est eodem situ positam cum Homericis. Itaque non jacebant hastæ, non erant pendulæ: sed innixæ, et stantes, ideo ἑσταότα. Inde etiam signate libro

decimoseptimo Iliad. et i. Odys. ἔστησε πρὸς κλονα. In quo legitimo hastarum situ allusum fortasse ad etymon: nam Varro libro quarto de Lingua Lat. ait hastas dictas ab *stundo*. Inde hic *adstabat*, et in libro sexto, 'stant terra defixæ hastæ.' Itaque cum in aliis legimus pensilia fuisse arma, ut in Eurip. in Herac. κἀπὸ πασσάλων ἔλδων, *accipiens a clavis*, videlicet, ὀπλίτην κόσμον, *militarem ornatum*: et Androm. Κρεμαστὰ τεύχη πασσάλων κυθαράσας, *capiendi sunt de aliis armis, non de una hasta, quæ quidem non pensilis, nec jacens, sed innixa, et stans. Et argumento est quod subjungitur postea, κόσμῳ πυκάζου τῷδε, tegaris ornatu hoc*: tectio enim non fit hasta, sed clypeo, aut thorace, aut galea. Scio ab hoc more descivisse Hom. Il. x. ubi arma Nestoris, videlicet scutum, galea, atque etiam δύο δοῦπε, *hastæ duæ*, omnia hæc ἔκειτο, *jacebant*, cum ipse tunc dormiret. Sed hoc nihil mori nocet, cum tempus belli describatur, ac tum jam arma extra locum ubi solent asservari De hac armorum appensione jam ubertim alibi. *Cerda*.

93 Vi] Virtute. *Servius*.

Corripit] Quasi dicat, sine conatu extulit, quamvis tanta esset, ut adimniculis columnæ egeret. *Donatus*.

94 Actoris Aurunci spoliū] Vel quod Actori detraxerat Turnus, vel quod Actor cuidam alteri: nam ambigue est positum. *Servius*.

Actoris Aurunci] In Romano cod. in Portio, et aliquot aliis antiquis, *Aurunci* legitur, ut alibi, 'Auruncos ita ferre senes,' tametsi pleraque vetera exemplaria *Arrunci*, *r* geminato, scribunt, sed male: nam et Liviani codices antiqui, una cum his Virgilianis notæ melioris, *Auruncos* scribunt. *Pierius*.

Actoris Aurunci spoliū] Ait Serv. 'quod Actori detraxerat Turnus, vel quod Actor cuidam alteri: nam ambigue est positum.' Non fero: nihil

enim ambigue Maro. Itaque accipio alterum illud, 'quod Actor cuidam alteri:' nam postea magnifica Actoris mentio, 'te maximus Actor, Te Turni nunc dextra gerit.' Quibus innuit, transmissam hastam ad se dono ab Actore: hunc enim si viciisset Turnus, explicnisset. Hemistichium hōc esse possit adagiale, ad eum modum quo Juven. Sat. II. 'Ille tenet speculum pathici gestamen Othonis, Actoris Arunci spoliū.' Quasi dicat: ut Turnus hastam Actoris, ita ille Othonis speculum. *Cerda*.

Quassatque trementem] Quassat, et tremere facit. *Servius*.

95 Vociferans] Hæc scilicet, quæ dicturus est: plerumque enim ita clamor ostenditur, ut statim ipsius clamoris verba subdantur. Sic supra, 'Torvumque repente Clamat, Io matres.' Sane nunc ita ad hastam, quasi ad aliquam personam loquitur, et ei intellectum et auditum dat, sicut Cicero in Catil. verba reipublicæ. Sed ille ait, 'Si patriam loqui posset fieri;' Turnus vero, quasi ad virum sentientem, loquitur: nec immerito: nam eum inducit furem, ut, 'His agitur furiis, totoque ardentis ab ore Scintillæ absistunt, oculis micat acribus ignis.' *Idem*.

Vocatus Hasta meos] Invocationes et preces. Nam appellatio est a verbo, quæ semper aut in *io* exit, aut in *us*. Si in *io* exeant, tertiæ est formæ; si in *us*, quartæ: ut ab eo quod est *lego*, aut *lectio* aut *lectus* facit. Sed hoc nos dicimus, quod εὐφρωνότερον fuerit, sicut nunc ab eo quod est *voco*, *vocatus* fecit, non *invocatio*. *Idem*.

Vocatus Hasta meos] Directio orationis ad res brutas, mirum quantum afficere, et ad inanimas majore motu, docet Scalig. III. 26. Et notat Turneb. VIII. 16. et XXII. 12. Belli Trojani tempore sceptrā regum hastas fuisse: et veteres per *hastam* jurasse, eamque pro Deo coluisse. Hinc *Cænei hasta* Proverbio celebrata est.

Ovid. Metamorph. XII. *Taubmann.*

96 *Te maximus Actor*] Subaudimus, ante agere consueverat. Servius.

97 *Turni nunc dextra gerit*] Ejus, scilicet, qui quasi supra maximum est Actorem. *Idem.*

Da sternere] Figura Græca: ut, 'Donat habere viro:' item, 'dat ferre talentum.' *Idem.*

98 *Lacerare revulsam*] Ut laceratam revellam. Laceratam autem propter illud, 'et bis sex thoraca petitem Perfossumque locis.' *Idem.*

99 *Semiviri Phrygis*] In codicibus aliquot antiquis *Phrygii* nomen: sed omnino *Phrygis* gentile nomen melius quam possessivum. *Pierius.*

Semiviri Phrygis] Semivirum invidiose propter Paridis cognationem, tum quod formarum ferax habita sit Phrygia, et mollior; ut docet Eustathius in primum versum Iliad. A. *Germanus.*

Fædare in pulvere crines] Hom. II. Π. μιάνησαν δὲ ἔθειραι Αἵματι καὶ κονίσι, πάρος γε μὲν οὐ θέμις ἦεν Ἰππόκομον πῆλῃκα μιάνεσθαι κονίσι. 'Vibratos' autem 'calido ferro,' Servius accipit crispatos calamistro. Certe et cincinnos antiquis dicti a calefactis calamistris ad intorquendos fingendosque capillorum cincinnos, cirros, corymbos, crobylos, tum mulieribus tum effœminatis viris molliisque. Calamistratos autem crines ut muliebres notat, alludens ad sæcula quibus Romæ indulgere mariti uxoribus, quo formam suam concinniores efficerent, capillos suos cinere rutilare. *Idem.*

100 *Vibratos calido ferro*] Crispatos calamistro: nam *calamistrum* est acus major, quæ calefacta et adhibita intorquet capillos. Unde etiam Cicero 'calamistratam comam' appellat frequenter, quæ etiam vituperationi est. Unde et contra ad laudem est positum ab Horatio, 'Hunc et incompitis Curium capillis.' *Servius.*

Myrraque madentes] In Rom. cod.

et aliquot aliis *mura* per u, ut etiam in antiquis Donati codicibus, idque absque aspiratione, cujus rarus apud veteres usus fuit. De littera vero y, dictum sæpius. *Pierius.*

Myrrhaque madentes] Est hoc etiam argumentum extremæ luxuriæ et languoris. Claud. Bell. Gild. 'Unbratus dux ipse rosis et madidus ibit Unguentis, crudusque cibo, titubansque Lyæo.' Horat. in re molli Od. III. 14. 'myrrheum crinem,' et Tibull. Eleg. III. 4. 'Stillabat Tyrio myrrhea rore coma.' Sen. in Furen. 'Hirtam Sabæa madidus myrrha comam.' Mart. Epigr. x. 19. 'cum madent capilli.' Sic et de Pison. Tull. in orat. post reditum, quæ habita in Senatu, notans illius mores: 'Vini, somni, stupri plenus, madente coma, composito capillo.' Plut. in vit. Paul. τῷ στόματι στίλβων, nitens corpore: loquitur scilicet de molli et effeminato. Et in vita Phocion. μύρον ὄζοντι, unguentum redolenti, ad inurendam injuriam. Quintil. Decl. 298. ponit inter perditæ vitæ signa hominem 'flagrantem mero, redolentem unguenta.' Eodem vitio notatur Æneas ab Iarba I. IV. 'crinemque madentem.' In utroque enim Ænean notat sine ostentatione: erat enim Æneas Phryx, et a Phrygibus ortæ deliciæ. *Cerda.*

Myrrhaque madentes] Æneam tanquam mollem et effeminatum his verbis traducit Turnus: apud veteres enim mulieres et viri molliores capillos suos unguentis perfundeabant. De quo more videndus Bernartius ad Statii Silv. Epithal. Stellæ et Violantillæ I. 113. *Myrrha* vero hic ponitur pro unguento myrrhino, sicut *Ænanthe* pro *Ænanthino*, *nardus* pro *nardino*, et similia, ut notat ad Lampriidum in Heliogabalo cap. 23. *Salmasius.* *Myrrha* enim ex arbore collecta contundeatur, ex eaque liquor quidam, Græcis *στάκτην*, exprimebatur; reliqua vero pars, quod in offas convolveretur, *πλαστή* fuit dicta.

Illam autem *στάκτην* sive liquorem Latini *κατ' ἔροχην* dixerunt *myrrham*, ut docet Salmasius in Plin. Exercit. pag. 520. *Emmeness.*

101 *Agitur furis*] Propert. eleg. i. 13. 'Te tuus ardor agit.' *Cerda.*

Furiis] Ex natura irati, qui vere insanus. Seneca de ira i. 1. 'Nam ut furentium certa indicia sunt, audax et minax vultus, tristis frons, torva facies, citatus gradus, inquietæ manus, color versus, et vehementius acta suspiria; ita irascentium eadem signa sunt.' Græci *ἀγριοῦσθαι* dicunt pro *irasci*, quod proprie est *effervari*. Valentinianus Imperator *ferus* dicitur ab Amm. l. xxvii. loquente de illius ira. Capitol. de Maximino: 'Homo natura ferus sic exarsit, ut non hominem, sed belluam putares.' Recte ergo *furie* de irato Turno. *Idem.*

102 *Scintillæ absistunt oculis, &c.*] In Romano codice *existunt* legitur, quod ex Paraphrasi desumptum crediderim, quum exemplaria reliqua *absistunt* legant. Est et antiquus admodum codex, in quo numerus ita mutatus, 'absistunt scintillæ oculis, micat ac. ign.' Sane vero Donatus *absistunt* agnoscit, et *exire non cessant* interpretatur. *Pierius.*

Oculis micat acribus ignis] Ut supra dictum est, furoris immanitate. *Serv.*

Oculis micat acribus ignis] *Homer.* ἔσσε δέ οἱ πυρὶ λαμπρόωντι ἔϊκταιν. Et *Hesiod.* in scuto de leone: γλανκιδὼν δ' ὄσσοιν δεινὸν, πλευράς τε καὶ ὤμους, &c. Frequens apud Calab. ὄμματα μαρμαίρουσιν ἴσον πυρὶ. *Aristot.* lib. de Sens. refellit Platonem et Pythagoricis, qui visum omnem ad ignem pertinere volebant, quod commoto constrictoque oculo scintillæ aliquæ splendescant et emicent: cujus passionis causam eodem loco multis verbis reddit. Deprehendit autem *Pas-*
seratius sumptum hunc locum ex *Lucret.* l. iii. ubi *acribus* pro acrius reponendum censet ex hoc *Virgillii* loco. Ait *Lucretius* l. iii. 'Est etiam

calor ille, animo quem sumit in ira Cum ferverescit, et ex oculis micat acribus ardor.' *Germanus.*

103 *Cum prima in prælia*] *Romanus* codex atque aliquot alii pervetusti 'cum primum in prælia' legunt, eodem omnino significato. Nam et *prima in prælia*, initio pugnae significat. *Pierius.*

104 *Terrificos ciet*] *Nomine*: et hinc apparet, *mugitus* non tantum dolentum esse, sed etiam irascentum. *Ciet* autem modo dat, sicut in vi. 'Lenibat dictis animum lachrymasque ciebat.' Nam proprie *ciere* est aut dolorem aut lachrymas commovere. *Servius.*

Atque irasci in cornu tentat] In Romano codice et antiquioribus aliis, aut *irasci* legitur. Sed in *Georgicis* quoque atque habetur eo loco: 'atque irasci in cornua discit.' *Pier.*

Atque irasci in cornua tentat] Sic *Ge.* iii. 'atque irasci in cornua discit:' ubi et hoc, et quod sequitur, 'arboris obnixus truncus.' *Ovid. Met.* xii. dixit, 'Haud secus exarsit quam circo taurus aperto, Cum sua terribili petit irritamina cornu.' Notas irati tauri has adhibet *Eurip.* in *Hel.* Ἄλλ' ἐξεβρυχάτ' ὄμ' ἀνασπρέφων κύκλω, Κυρτῶν τε νῶτὰ, κείς κέρας παρεμβλέπων, Μὴ θιγγάνειν ἀπείργεν: Sed *mugiebat circumagitans oculos, Et curvans tergum, et suspectans in cornua, At ne attingeretur cavebat.* *Cerda.*

Ventosque lacessit] Ita de *Darete* gladiatore *Æn.* v. 'et verberat ictibus anras.' Latinis hoc ventilare est. *Taubmann.*

106 *Ad pugnam proludit*] *Præmeditatione*. *Cicero*, 'Sin mecum in hac prolusione nihil fueris, (id est, præmeditatione certaminis,) quem te in ipsa pugna cum acerrimo adversario fore putemus?' *Servius.*

Et sparsa ad pugnam proludit arena] Antiqui omnes codices aut *sparsa* legunt. Hinc fit ut non gravate alterum aut superius admittam: nam in *Georgicis* tota natura tauri describi-

tur. Huic vero comparationi vel hic, vel ille gestus, satis superque est. Adverte vero, *proludere* Donato esse, imaginem quandam veritatis ostentare, ludendo. *Pierius*.

Sparsa ad pugnam proludit arena] De irato tauro Seneca de Ira, i. 1. 'et arena pulsu pedum spargitur.' Plutarchus de solertia Animal. ὅρα προθέσεις καὶ παρασκευὰς ταύρων ἐπὶ μάχῃ κοινομένων: *intuere apparatus taurorum, cum pugnam destinant, pulvere se conspergentium.* Ovid. Trist. iv. 9. hac nota inducit taurum comparantem se ad iram. Versus sunt: 'Circus adhuc cessat, spargit tamen acer arenam Taurus, et infesto jam pede pulsat humum.' Notanda sunt verba Plinii xlv. 8. qui hanc iræ notam uni tantum attribuit tauro: de hoc enim loquens ita ait: 'Tota comminatio prioribus in pedibus stat, ira gliscente alternos replicans, spargensque in altum arenam, et solus animalium eo stimulo ardescens.' Oppian. Cyn. ii. de tauris loquens, ἀμύνται ποσὶ γαῖαν, οἷα κοινοίμενοι. Tauri quoque ab Callabro l. iv. in pugna inducuntur ποσὶ κοινοίμενοι. *Cerda*.

Proludit] Προαγωγίζεται: unde προ-γῶγες. Cic. 'præuludium pugnae.' Plinius jun. 'prælusio.' Noster Æn. ix. 'principium pugnae.' *Taubmann*.

107 *Maternis]* Quæ mater ei a Vulcano impetraverat. *Idem*.

Sævus] Fortis: more suo; vel magnus. Et ingentem moderationem dat Æneæ: quippe quem inducit laborantem, ut possit in iram moveri; cum Turnum ita dicat *fugere*, ut nec Latini consiliis nec Amatae precibus possit obedire. *Servius*.

108 *Acut Martem]* Irritat se ad futura certamina. *Idem*.

Se suscitât ira] Ira eos est fortitudinis. Catullus de Leone, carm. 59. 'Ferus ipse sese adhortans rapidum incitat animum,' &c. Et Lucanus: 'Mox ubi se sævæ violavit verberare caudæ.' *Taubmann*.

109 *Componi fœdere bellum]* Finiri. Ut, 'Ante diem clauso componet vesper Olympo.' Aut *componi bellum*, ad pactionem singularis certaminis bellum deduci. *Fœdus* autem, sicut supra dictum est, ab hostia quæ fœde interim solet, appellatum est. *Oblato* autem *gaudens*, intelligendum nuntium Æneæ venisse de bello. *Servius*.

110 *Tum socios mæstique metum solatur Iuli]* Intelligimus, hos spe singularis certaminis pro ducis salute esse turbatos. Bene autem separavit Ascanium a sociis: de illis enim *socios* dixit, non addidit metum; quia proprium erat et filii, et pueri, timere pro patre. *Idem*.

111 *Fata docens]* Monens quibus condenda urbs sit, quid futurum, ut vincat. *Idem*.

Responsa Latino Certa referre viros] Κατὰ τὸ σιωπώμενον etiam Latinum ad Æneam legatos misisse intelligimus: nam supra Turnus tantum dixerat, 'Nuntius hæc Idmon, Phrygio mea dicta Tyranno.' *Certa* autem, pro firma et vera; aut certe hos legatos Idmoni adjunctos potest intelligi. *Id*.

112 *Pacis dicere leges]* Id est, quas paulo post in ipso fœdere est dicturus Æneas. *Idem*.

Et pacis dicere leges] In Oblongo codice Vaticano *discere* legitur: sed *Servius* agnoscit *dicere*: quas leges paulo post Æneas in fœdere dicturus est. *Dicere* Donatus etiam agnoscit: sed in eo diversus ab ita *Servio*, quod ait, *Jubet ad regem Latinum tota maturitate perferri, ut ipse, qui summam teneret potestatem, pacis leges diceret.* *Pierius*.

113 *Postera vix summos]* Descriptio temporis quod Turnus præfinierat. *Servius*.

Spargebat lumine] Græci, Hom. Callæç, in re simili, σκίδνασθαι. Sic etiam Æschyl. Pers. πρὶν σκεδασθῆναι θεοῦ ἀκτῖνας. Boët. l. ii. 'lucem spargere,' loquitur de Phæbo. De quo etiam

Lucan. l. III. 'spargens radios.' *Cer.*

Montes] Impingit quippe Sol primum in cacumina. Ita Lucifer surgit Æneid. II. 'jugis summæ Idæ.' Et Titan apud Sen. in Troad. 'stringit summa juga.' Cedren. pag. 470. τοῦ ἡλίου τὰς ἀκρωτέρας ἀγιάζοντος. *Idem.*

114 *Cum primum alto, &c.*] Quia res perturbatæ securaturæ sunt, diem quoque cum fervore oriri fecit. *Serv.*

Se gurgite tollunt] Hæc poësis cui non placita? Tibull. l. IV. 'Splendidior liquidis cum Sol caput extulit undis.' De Titane Sil. l. XII. 'dum gurgite lucem Spirantes proferret equos.' *Ce.*

115 *Lucemque elatis naribus efflant*] Eunjianus versus est ordine commutato: ille enim ait, 'funduntque elatis naribus lucem.' Et sciendum nunquam diem sic patenter descripsisse Virgilium: sicut in quarto noctem, ubi Dido pervigilans deliberat. *Servius.*

Lucemque elatis naribus efflant] Aut ab Pindaro, aut ab Ennio. Ille Od. Olymp. 7. ὁ γενέθλιος ἀκτίνων πατήρ Πῦρ πνέοντων ἀρχὸς Ἰππων: *radiatorum genitor pater, Princeps equorum spirantium ignem.* Ennius vero: 'funduntque elatis naribus lucem.' Ovid. Metam. II. 'quadrupes animosos ignibus illis, Quos in pectore habent, quos ore et naribus efflant.' Est hoc quod idem eodem lib. de iisdem equis, 'ignemque vomentes.' *Cerda.*

116 *Campum ad certamen*] Totus hic de fœderibus locus de Homero translatus est, ubi Alexander Paris cum Menelao singulari certamine dimicaturus est. *Servius.*

117 *Dimensi Rutulique viri*] Inter se per certa spatia dividentes, quæ quisque loca purgaret: et hoc loco, 'Fauni lucem evertere Trojani.' Un-de paulo post: 'Sed stirpem Teneri nullo discrimine sacrum Sustulerant, puro ut possent concurrere campo.' *Idem.*

118 *Focos*] Quicquid ignem fovet, *focus* vocatur, sive ara sit, sive quid

aliud in quo ignis fovetur. Sicut in tertio dictum est, tamen et hic in publico sacrificio ostendit cum aris etiam focos sacros; nam ait, 'In medioque focos et Diis communibus aras,' et post subtexuit, 'Craterasque focosque ferunt;' crateras scilicet, quibus libaverat; *focos* vero, ad quos legitimum sacrificium perfecerat. *Idem.*

In medioque focos] Cur hic focos, cum deinde, 'fontemque ignemque ferebant?' Primo, quia *focus* sit proprie non ignis, sed locus ubi ignis fovetur, ac proinde queat separari ab igne, dicente Ovid. Fast. VI. 'sintque sine igne foci.' et Isid. 'ignis ipsa flamma est, *focus* vero fomes ac nutrimentum ignis.' et adducit Varronem, qui ait: '*focus* dictus, quod foveat ignem.' Secundo, dici potest in hoc sacro duplicem fuisse ignem: unum, in omni sacro necessarium jugulandis pecudibus, de quo postea, 'in flammam jugulant pecudes:' et Euripid. in Supp. ἐμπύρων τ' εἶδες φλόγα, *vidisti flammam hostiarum:* alterum huic sacro, in quo fœdus feritur, necessarium, et huic usui destinat *ignem* sequentem; nam infra, 'Tango aras, mediosque ignes,' videlicet, cum Latinus jurat in hoc fœdere, et per testationem ignis fieri juramenta jam ex Arato Theonis interprete Turnebus astruxit. *Focus* quoque pro *ara* sumitur, et *ara* pro *foco*. Inde versum hunc possum explicare per ἐν διὰ δύοιν. *Cerda.*

Et diis communibus aras] *Di* communes sunt, ut alii dicunt, Mars, Bellona, Victoria: quia hi in bello utrique parti favere possunt. Ut autem altioris scientiæ hominibus placet, *Di* communes sunt qui ἄζωοι dicuntur, id est, qui cæli certas non habent partes, sed generaliter a cunctis coluntur: ubique enim eos esse manifestum est: ut Mater Deum, cujus potestas in omnibus zonis est: nam ideo et *Mater Deum* dicitur, quod

cum omnibus est ejus communis potestas. Alii *communes Deos* volunt, Solem, Lunam, Plutonium, Martem: hi enim apud omnes homines inveniuntur, et sunt in omnibus terris. Prior tamen sensus et simplex est, et magis aptus negotio. *Servius.*

Et Diis communibus aras] Græci *κοινοβωμίους* vocant ab eadem ara homines ejusdem religionis, Deos item communes. Quod autem *Servius* communes Martem, Belloniam, Victoriam dicit, *Homerus* non dissimili sententia prorsus *ἄρην ἀλλοπρόσαλλον, ξυὸν, ἐνυάλιον, ἑτεραλκία νίκην* vocitat: et *δημητέρα*, cuius hic *Servius* sub titulo Matris Deum meminit sæpe *Eurip.* πάντων θεῶν nominat. *Κοινοβωμίας* item mentionem facit *Æschyl.* in *Suppl.* πάντων δ' ἀνάκτων τῶνδε κοινοβωμίαν Σέβεισθ' ἐν ἄγνῳ, δεσμός ὡς πελειάδων. Cæterum hic *Turnebus* existimat communes Deos dici, quorum simulacra in gramineis aris erant posituri, ut eorum interventu et religione sanciretur fœdus, atque adeo communes vocari, quod eorum sacramento et religione communiter utraque pars fœdus esset percussura, et eorum numinibus statura, ut Dii sint communes Trojanis et Latinis in fœdere sanciendo. *Germanus.*

Communibus] Quia adhuc incertum erat, quo esset perventura victoria. *Donatus.*

Aras gramineas] Romani enim moris fuerat cespitem aræ superponere, et ita sacrificare. *Gramineas* autem ideo, quia et de bello res agitur, et Marti sacrificatur, cui gramen est consecratum: quod secundum *Plinium* in *Naturali Historia* ex humano cruore procreatur. *Gramen* autem, herbæ species est, licet omnis herba *gramen* vocetur: sicut *robur*, omne lignum, cum sit et species. *Servius.*

Aras] Propter consecrationem fœderis. *Donatus.*

Aras gramineas] *Turn.* xi. 1. expli-

cat, cespititias, quales in castris excitabantur. Fortasse quia cespes pro ara fuit antiquis. Neque enim alio sensu *Hor.* Od. iii. 8. dixit, positum carbonem in *cespite*, id est, in ara: et *Calpur.* in *Bucol.* 'cespite vivo Pone focum,' id est, pone focum in ara. *Cerda.*

119 *Fontemque ignemque ferebant*] *Fontem* pro aqua posuit, a toto partem. Sane ad faciendâ fœdera semper aqua et ignis adhibentur: unde et quos arcere volumus a nostro consortio, eis aqua et igni interdiciamus, id est, rebus quibus consortia copulantur; ad hæc autem aqua de certis fontibus peti solet. *Servius.*

120 *Velati lino*] Atqui *Feciales* et *Paterpatratus*, per quos bella vel fœdera confirmabantur, nunquam utebantur vestibus lineis. Adeo autem a Romano ritu alienum est, ut cum *Flaminica* esset inventa tunicam laneam lino habuisse consutam, constitisset, ob eam causam piaculum esse commissum: unde dicimus errorem factum, ut linea vestis contra morem adhiberetur ad fœdera, quæ futura non erant firma. Scimus enim hoc ubique servare *Virgilium*, ut rebus quibus negaturus esset exitum, det etiam infirma principia. Sic in *Thracia* civitatem condens *Æneas*, quam mox fuerat relicturus, contra morem *Jovi* de tauro sacrificavit. Sic senatum ad privata *Latinus* convocat teeta, quando ejus non erant firma consilia. Sic paulo post in augurio liberatus cygnus in fluvium concidit, et quia *Turnum Rutuli*, licet rupto fœdere, liberare non potuerunt. *Caper* tamen et *Hyginus* hoc loco dicunt lectionem esse corruptam; nam *Virgilium* ita reliquisse confirmant: *Velati lino*. *Limus* autem est vestis qua ab umbilico usque ad pedes prope tegebantur. Hæc autem vestis habet in extremo sui purpuram limam, id est, flexuosam, unde et nomen accepit: nam *limum*, obliquum dicimus; unde

et Terentius 'limis oculis' dicit, id est, obliquis. *Idem*.

Et verberna tempora vineti] *Verberna* proprie est herba sacra, ros marinus, ut multi volunt, id est *λιβαυρίς*, sumpta de loco sacro Capitolii, qua coronabantur Feciales et Paterpatratus, fœdera facturi vel bella indicturi. Abusive tamen *verbernas* jam vocamus omnes frondes sacratas, ut est laurus, oliva, et myrtus. Terentius, 'Ex ara hinc sume verbernas:' nam myrtum fuisse Menander testatur, de quo Terent. traustulit. Quidam sane veris proximi herbas, *verbernas* dicunt. Alii certa ligamenta, *verbernas* volunt vocari. *Idem*.

121 *Legio Ausonidum]* Pro *Ausonidarum*, quod venit ab eo quod est *hic Ausonida*, sicut *hic auriga*: nam *Ausonis* generis feminini est: unde *Ausonidum* facit, quod ut diceret, metri est necessitate compulsus. *Idem*.

Pilata agmina] Hoc est pilis armata. Quidam hoc loco *pilata agmina* non a genere hastarum positum adserunt: nam paulo post dictum inferunt, 'Defigunt tellure hastas:' sed *pilata*, densa, spissa, ut implere portas potuerint, et postea se in loca apertiora diffundere. Alii *pilatum agmen* dicunt, quod in longitudine directum est, quale solet esse cum portis procedit: vel certe *pilata*, fixa et stabilia; vel a *pilo*, quod figit, vel a *pila strictili*, quæ fixa est et manet; nam et Græci res densas et artas *πλώϊα* dicunt. Ennius Satyrarum XI. 'Contemplor inde loci liquidas pilatasque ætheris oras,' cum firmas et stabiles significaret, et quasi pilis fultas. Hostius belli Histrici primo, 'Percutit atque hastam pilans præpondere frangit.' *Pilans*, id est, figens. *Idem*: 'Sententia præsto pectore pilata,' id est, fixa. Asellio historiarum VIII. 'Quantum signum accedebat, sive pilatum, sive passim iter facere volebat.' Scaurus de vita sua, 'In agrum hostium veni, pilatim ex-

ercitum duxi,' id est, strictim et dense; nam ubi proprie de genere hastæ loquitur, ait, 'Pila manu, savosque gerunt in bella dolones.' Varro Rerum humanarum, duo genera agminum dicit, 'Quadratum, quod immixtis etiam jumentis incedit, ut ubivis possit considerare: pilatum alterum, quod sine jumentis incedit, sed inter se densum est, quo facilis per iniquiora loca tramittatur.' *Idem*.

Pilata] Explico *conferta*, *addensata*: nam nequit esse pilis armata, quippe postea, 'defigunt tellure hastas.' Hic ergo nulla pila, tantum hastæ. Vide Servium Petr. Danielis. Fuit *pilatum* apud veteres quidquid spissum est, et densum. *Cerda*.

Plenis portis] Qui securi erant facti de alieno certamine. *Donatus*.

122 *Fundunt]* Victorius XXVIII. 18. multa testimonia conjungit, quibus firmat pari usu Græcos dicere *ἔρπειν*, *ἑρέχοντο*, quæ verba ad fluxum pertinent. *Cerda*.

Ruit] Cum impetu venit: quod apud Græcos est *ἐφόρμησεν*. *Servius*.

Variis] Quia alius Troicus, alius Tyrrhenus: aut ipse Tyrrhenus varius, quia de variis gentibus Tuscorum. *Idem*.

Variis] Quia diversarum terrarum erant viri. *Donatus*.

124 *Instructi ferro]* Bona proœconomia, et rei futuræ præparatio: ruptis enim fœderibus ad bella discedent: quia necesse non erat armari omnes, solis ducibus pugnantibus. *Ser.*

126 *Auro volitant ostroque decòri]* Intelligit vestem purpuream, cui intextum aurum. Cedrenus vocat *ὀφάσματα χρυσοῦφι*, et *χρυσοῦφεις ἐσθῆτας*. Hæc vestis dicitur etiam *picta*, quasi picta auro, et opponitur vesti quæ dicta *δλοπόρφυρος*, in qua nihil auri. In *ostro* agnosce conchyliatam et muricatam purpuram, qualem Sen. Rhetor. Controv. 15. 'Ex omni rupe conchylium trahitur, quo vestis cru-

entetur: et tu vide Brodæum Miscell. 1. 8. *Cerda*.

127 *Asylus*] Etruscum nomen. *Ser.*

130 *Defigunt tellure hastas*] Oblongus codex Vaticanæ Bibliothecæ atque Medicæ vetustus alter, *tellure* quidem casu septimo legitur; sed Romanus, et antiqui plerique alii, *telluri*, acquirendi casu. Arusianus tamen in exemplum, quod *defigo illa re*, ablative casu dicitur eleganter, locum hunc citat: quippe dictum a Virgilio, '*defigunt tellure hastas.*' *P.* *Defigunt tellure hastas*] Hom. *Il. Γ. τεύχεα δ' ἐξεδύνοντο, τὰ μὲν κατέθεντ' ἐπὶ γαίῃ Πλησίον ἀλλήλων* — — *ἄσπισι κεκλιμένοι, παρὰ δ' ἔγχεα μακρὰ πέπηγεν.* Vide autem Bud Comm. quid sibi velint ea castrensia verba *ἐπὶ δόρυ κλίσσις*, *ἐφ' ἡνίαν*, et *ἐπ' ἄσπιδα*. Hanc defigendarum hastarum consuetudinem et in Poëtic. docuit Aristot. suo quoque tempore ab Illyriis, quibus et Diomedes imperavit, observatam fuisse. *Germanus*.

131 *Tum studio effusæ matres, &c.*] Sic *Il. iv.* occupant *Τεῖχος μὲν β' ἄλοχοί τε φίλαι, καὶ νήπια τέκνα*. Præclare Stat. 1. iv. 'Nondum hostis contra, trepido tamen agmine matres Consedunt muros, inde arma nitentia natis, Et formidandos monstrant sub casside patres.' *Cerda*.

Vulgus inermum] Senum scilicet ac matrum, sicut ipse memoravit: et quidam volunt, ideo hic *matrum* factam mentionem, ut etiam Amata ter ceteras, spectatum venisse videatur, quo se possit, ducta errore, perimere. *Servius*.

132 *Turris et tecta domorum*] In antiquis aliquot exemplaribus ac *tecta* habetur, in aliquot et: parum quidem hoc, sed eruditis ingeniis non ingratum. *Pierius*.

Turres et tecta domorum Obsedere] Tale spectaculum tibi offert Claud. Hon. vi. 'et quantum licuit consurgere tectis, Una replet turbæ facies.' Et Stil. iii. 'Nonne vides et plebe

vias, et tecta laterè Matribus?' Sic et Stat. Theb. xi. 'Prominet excelsis vulgus miserabile tectis.' Tacit. Annal. iii. 'Complentur non modo portus, et proxima maris, sed mœnia, ac tecta, quaque longissime prospectari poterat.' *Cerda*.

133 *Alii portis sublimibus astant*] In Romano codice et aliquot aliis *instant* habetur: sed longe plures *adstant* vel *astant* habent. *Pier.*

134 *Nunc Albanus habetur*] Catonem sequitur, qui *Albanum* montem, ab *Alba longa* putat dictum. *Serv.*

Nunc Albanus] *Alba* enim, a qua mons *Albanus* nomen accepit, ab Ascanio demum conditur. *Taubmann*.

135 *Tum neque nomen erat*] Hec ideo ait, quia in Albano res divina a jure triumphantibus fieri solebat; scilicet quod *Alba* patria populi Romani habetur: unde omnis origo Romana; propter quod *Albanique patres*; et *Iuppiter Latiaris* antiquissimus est. Ergo montis hujusce gloria, quod patria populi Romani esse dicatur; honos vero rei divinæ, quæ ibi a Romanis fieri consueverat: nomen quis ignorat a Longa Alba tractum? *Serv.*

Tum neque nomen erat nec honos aut gloria monti] In Oblongo Vaticanæ Bibliothecæ, *nec honos nec gloria*. In Romano, *neque gloria*. In vulgatis, *neque honos neque gloria*. In antiquo Mediceo et quibusdam aliis, *nec honos aut gloria*: quæ lectio modo recipi cœpta est. Plurimum vero tunc per c finale scriptum invenias. *Pierius*.

136 *Aspectabat*] Amat usurpare antiquitatem; nam potuit *spectabat* dicere. *Servius*.

Campum spectabat] In codicibus aliquot antiquis legere est, *adspectabat*: in aliquot aliis ejusdem figuræ, *aspectabat*: quod præcipue notatum est in Donati commentariis hoc pacto: '*Aspectabant* ad omnia pertinet, ut sit, *aspectabat* campum, *aspectabat* acies utriusque partis, *aspectabat* et Latini urbem.' *Pierius*.

139 *Diva deam*] Aut Hypallage est, pro *dea divam*: nam *deos*, æternos dicimus; *divos* vero, qui ex hominibus fiunt. Aut bene dixit de Junone *divam*, respiciens etymologiam: nam in Horatio legimus, 'Sub divo moreris victima nihil Miserantis Orbi:' id est, sub aëre, quem constat esse Junonem. *Deus* autem, vel *Dea*, generale nomen est omnibus: nam δῑός Græce dicitur φόβος, id est, timor: unde factum est *Deus*, quia omnis religio sit timori. Varro ad Cicero- nem tertio, 'Ita respondeant, cur dicant Deos, cum omnes antiqui dixerint Divos.' *Servius*.

Stagnis quæ fluminibusque sonoris Præsides] *Juturna* fons est in Italia saluberrimus, juxta Numicum fluvium, cui nomen a *juvando* est inditum. Cum enim naturaliter omnis aqua noxia sit extraneorum corporibus, hic omnibus saluberrimus fons est. De hoc autem fonte Romam ad omnia sacrificia aqua adferri consueverat. Bene ergo Virgilius Turno fingit sororem quæ laborantes juvare consuevit. Huic fonti propter aquarum inopiam sacrificari solet: cui Lutatius Catulus primus templum in Campo Martis fecit: nam et Juturnæ ferias celebrant, qui artificium aqua exercent, quem diem festum *Juturnalia* dicunt. Varro Rerum Divinarum quartodecimo ait, 'Juturna inter proprios Deos Nymphasque ponitur.' Et quia stagna dixerat, ideo sonora flumina addidit, est enim stagnorum ἐπίθερον. *Idem*.

Stagnis] Italiæ scilicet; nam Varro, citante Servio, 'Juturna inter proprios Deos Nymphasque ponitur,' indicat Deam hanc esse *indigetem*: et ut idem Servius, huic deæ Lutatius Catulus templum fecit in Campo Martio. Inde Ovid. in Fast. cultam in eo scribit, 'Te quoque lux eadem, Turni soror, æde recepit, Hic, ubi virginea campus obitur aqua.' *Cerda*.

140 *Præsides*] Hoc verbum Diis

Delphi. et Var. Clas.

locorum solens attribuit Maro. Sic in III. 'Gradivumque patrem, Geticis qui præsidet arvis.' Et in VI. 'arces, quibus altus Apollo Præsides.' *Idem*.

Honorem] Sic etiam Hylas versus in fontem de se apud Val. Arg. l. IV. 'et jam mihi limina cæli (Juppiter) Conciliat, jungitque suos, et fontis honores.' *Idem*.

142 *Nympha decus fluxiorum*] Sic supra: 'Nymphæ, Laurentes Nymphæ, genus annibus unde est.' *Serv.*

Decus fluxiorum] Fortasse ab salubritate, quæ prædicata de hoc fonte. Varro Ling. Lat. l. IV. 'Nympha Juturna, quæ juvaret. Itaque multi ægroti propter id nomen hinc aquam petere solent.' Fortasse etiam ab usu; nam 'de hoc fonte Romam ad omnia sacrificia aqua adferri consueverat.' Ergo, *decus fluxiorum*, vel quia aqua saluberrima, vel quia in usu sacrorum. *Cerda*.

Animo gratissima nostro] Homerus, ἐμῷ κεχαρισμένῃ θυμῷ. *Servius*.

Animo gratissima nostro] Simulata verba pro tempore: nam pellex nunquam placet uxori. *Donatus*.

Gratissima] In Romano codice et aliquot aliis manuscriptis *carissima* habetur. Pleraque tamen vetera exemplaria *gratissima* legunt, idque mavult Servius; et ita ex Homero legendum autumat, et in Donati commentariis *gratissima* legitur. *Pier.*

143 *Cunctis prætulærim*] Liptotes figura per contrarium: plus enim dicit, et minus significat: namque alias omnes est persecuta; huic vero libenter indulgit. Et dicit se hanc omnibus prætulisse: quasi etiam alias in honore habuerit. Ergo ideo hoc dicit, ut tollat causam, quam potuit Juturna habere suspectam. Sane talis hæc figura est, ut illud Sallustianum, 'Mare Ponticum dulcius quam cætera,' cum nullum dulce sit. Sciendum autem non immerito finxisse Virgilium, Nymphæ, id est, parti suæ, indulsisse Junonem. *Servius*.

Virg.

11 M

Quæcumque Latina] Quæ sint Latine, cum quibus Juppiter concubuerit, incertum est. *Idem.*

144 *Ingratum cubile]* Aut *ingratum*, de quo pellici nulla gratia, hoc enim convenit personæ dicentis: aut quod gratiam castæ non repræsentat uxori Juppiter. Ergo sibi dicit *ingratum*; non illis quæ ascenderunt, nam Juturna dea facta est; neque propter Jovem dictum est, qui immortalitatis præmium persolvit. Ergo bene sibi *ingratum*: nam cum Juppiter multas vitiasse diceretur, nihil tamen a Junone de Juturna deductum est, sed potius auctum est. Animadvertendum autem versum hunc sine cæsura esse: nam Heptamimeris, quam habere creditur, in Synalepham cadit, ut: 'Magnanimi Jovis ingratum ascendere cubile.' Terentianus de hoc: 'Rarum concedam; fieri non posse negabo.' *Idem.*

Ascendere] Nihil ab Græcis frequentius in re hac. Hesiod. in *Scut.* λεχέων ἐπιβῆναι: iterum, ἀλόχου ἐπιβήμεναι ἐννῆς. In Theog. λέχος εἰσαναβαίνων. Eurip. in Helen. Δῖος ἔλεχέων ἐπέβας. Homer. Il. ix. τῆς ἐννῆς ἐπιβήμεναι. Insistit vero Virgil. mori: nam ideo *ascendere*, quia sæpe gradus ad lectum. Vetus Lexicon, *embasi-cæta*, ἐμβασιכולτῆ: quasi dicas, *inscen-trix lecti*. Lucan. clare l. ii. 'gradibusque acclivis eburnis Stat torus.' Hos gradus satis indicat Propert. Eleg. iv. 4. 'Nube, ait, et Regni scande cubile mei.' Et Ovid. Fast. ii. loquens de Fauno, et in *συνουσία*, 'Ascendit, spondaque sibi propiore recumbit.' Plant. Asinar. 'in lectum inscendat.' Et Varro Ling. Lat. l. iv. 'Simplici scansione ascende-bant in lectum non altum, scabello in altiore.' Græci in his Phocyllid. βατήριον λέχος dicunt, quasi *scanso-rium lectum*. Cerda.

145 *Cæli in parte]* In parte divinitatis: nam pro honore locum numinum posuit. *Servius.*

146 *Dixce tuum, ne me incuses]* In

aliquot antiquis exemplaribus *nec me incuses* legitur, ut occurrat objectioni quæ esse poterat: Curnon præcavisti; quæ Jovis es et soror et conjux? Noli, ait, me incusare, quæ nihil prætermisi, quod pro Turni et Latinorum tutela fieri potuerit, enumerando quæ fecerit. Donatus tamen *ne me agnoscit*: quod in bona veterum codicum parte etiam legas. *Pierius.*

147 *Qua visa est fortuna pati]* Quatenus, in quantum permisit: et sic ait, 'Qua visa est;' ut supra, 'coëant in fœdera dextræ, Qua datur.' Sane ostendit latenter favorem numinum sine concessione fatorum non posse procedere: et quidam putant Virgilium *quoad visa est fortuna* reliquisse; ut sit *quoad visa est*, usquequo. *Servius.*

Qua visa est fortuna pati] Arusianus Messus in libro de Virgilianis elocutionibus hoc loco agnoscit *quoad*, exponitque *quoad pro donec*. Sane Servio, *qua* placere videtur, si modo codex incorruptus est. Arusiani vero lectio per synæresim erit, figuram in Virgiliano carmine requentissimam. Probus Valerius tamen quod hic monosyllabum mavult, nempe *κατὰ κράσις* ex *quoad*. Cadit vero sub idem examen Terentianus locus, 'Munus nostrum ornato verbis quoad poteris:' nam eo quoque loco, *quod poteris*, a Terentio scriptum volunt, ut alibi in Adelphis, 'Istam, quod potes, consolere.' Sed in antiquis cod. loco hoc, *quam potes* scriptum inveni: tamen Hellenius Acron *quod* agnoscit, auctore Carisio, pro, in quantum poteris. *Pierius.*

148 *Cedere res Latio]* Feliciter cuncta procedere. *Servius.*

149 *Video concurrere]* Pro *concursum esse*: licet, quasi dea, bene præ-senti usa sit tempore, quæ etiam futura cernebat. *Idem.*

151 *Non pugnam aspicere hanc oculis]* Quia numina, quotiens morituros viderint eos quibus favent, ab his secedunt. Sic Statius Apollinem in-

ducit, Amphiaræum deserentem, ubi eum vicinum morti esse cognovit. *Idem.*

Non pugnam aspicere hanc oculis] Locus plane Hom. Iliad. III. Ἦτοι ἐγὼν εἴμι πρὸς Ἴλιον ἡνεμέεσσαν Ἄψ, ἐπελοῦπω τλήσομ' ἐν ὀφθαλμοῖσιν ὁρᾶσθαι Μαρνάμενον φίλον υἱὸν ἀρηϊφίλῳ Μενελάῳ: Certe ego vado ad Ilium ventosam Retro, quando non sustineo oculis cernere Pugnantem dilectum filium cum bellatore Menelæo. *Cerda.*

152 *Præsentius audes]* Efficacius, vehementius: nam licet germanam illicita etiam pro fratris salute tentare. *Servius.*

153 *Forsan miseros meliora sequentur]* Id est, forte possit factorum ordo mutari. *Idem.*

154 *Cum lachrymas oculis Juturna profudit]* Totum jungendum, cum lachrymas oculis Juturna profudit. *Id.*

Vix ea cum lacrymas oc. Ju. pro.] In codicibus aliquot antiquis tum lacrimas legitur: quod procedere videtur ad Ti. Donati sententiam; qui distinguendum ait, 'vix ea,' hoc est, statim quod ea dicta sunt: et sic sequantur cætera de lacrymis. *Pier.*

155 *Terque quaterque manu pectus percussit]* Ne videatur diverso tempore et lachrymare et pectus percutere, cum utrumque simul fiat; et hoc ideo quia solam doloris audiverat causam, nihil fratri posse mederi: nam paulo post audiet, 'Aut tu bella cie, conceptumque excute fœdus,' *Servius.*

Terque quaterque] Id est, sæpius. Suaves sunt illi qui determinant ad septenarium numerum. Macrobius noto aliosque, contra quos hic leviter. Strabo Homerum explicat in simili locutione de numero indeterminato, et Serv. Virgil. sic Æn. I. 'o terque quaterque beati.' Quis Propertium trahat ad numerum determinatum, cum scribit l. III. 'Tu Petum ad Pharios tendentem lintea portus Obruis insano terque quater-

que mari?' Quis Ovidium Fast. I. 'adductaque clava trinodis Ter quater?' Quid, quod sæpe mutatur numerus? ut Ovid. Metam. IV. 'bis terque per auras More rotat fundæ.' Theocrit. εἰδ. 13. τρὶς δ' ἄρ' ὁ παῖς ὑπάκουσεν. Et obsecro, si aspiravit Virg. Æneid. I. in illis, 'o terque quaterque beati,' ad gradum illum felicitatis septenarii numeri, quem vult Macrobius, quid dicet ad Homerum, qui multo ante, τρὶς μάκαρες Δαναοὶ καὶ τετράκις, quem profecto Virgilius imitatus est? Atqui Homerum Eustathius ita explicat, ἀφελῶς εἴρηται, simpliciter dicitur. Ita et in Irena Aristophan. ὦ τρισμάκαρ. Itaque putandi sunt Poëtæ loqui tantum ad incrementum orationis; ut Horat. 'Felices ter et amplius,' et Ovid. Trist. III. 'O quater, et quoties non est numerare beatum!' et Aristophan. in Plutar. non contentus vulgari ista Poëtarum locutione, adjicit, καὶ τρὶς κακοδαίμων καὶ τετράκις, καὶ πεντάκις, καὶ δωδεκάκις, καὶ μυριάκις. Divinet jam aliquis de tot numeris. Quin de ternario ipso, qui numerus putatur esse validus in omni religione, ita scribit Plut. de Isid. et Osir. τὸ δὲ πολλάκις εἰώθαμεν καὶ τρὶς λέγειν, ὡς τὸ τρισμάκαρες: numerum multiplicem solemus notare sæpe ternario numero, ut cum dicimus, O ter felices. *Idem* l. I. de Placit. Philosph. ἡ δὲ τριάς, πληθὺς ὡς, τρισμάκαρες. *Cerda.*

Honestum] Aut divinum, aut quod Jovi placere potuerit. *Servius.*

156 *Non lachrymis hoc tempus, ait Saturnia]* Non flendi, sed subveniendi tempus est. Statius in Matræ consolatione, 'Accenso flebitis igne.' Non lachrymis autem, aut deest agendum, vel quid tale: figuratum est pro lachrymarum. *Idem.*

157 *Fratrem, si quis modus, eripe morti]* Non dicit: aut eripe, aut bella cie; sed, eripe fratrem, aut bello concitato, aut rupto fœdere. *Idem.*

158 *Aut tu bella cie]* In antiquis

aliquot legere est, 'at tu bella cie:' te enim decet hoc pro salute fratris facere, minusque obnoxium erit reprehensioni. *Pierius.*

Conceptumque excute fœdus] Placitum, animo prædestinatum. *Servius.*

Conceptumque excute fœdus] Talis ea Statii oratio Theb. III. 'rape cunctantes, et fœdera turba, Quæ dedimus, tibi fas ipsos incendere bello Cœlicolas.' *Cerda.*

159 *Auctor ego audendi*] Nomina in *tor* exeuntia, fœminina ex se faciunt quæ in *trix* terminantur: si tamen a verbo veniant, ut ab eo quod est *lego*, et *lector* et *lectrix* facit; *doceo*, *doctor* et *doctrix*. Si autem a verbo non venerint, communia sunt: nam similiter masculina et fœminina in *tor* exeunt, ut *hic* et *hæc senator*, *hic* et *hæc balneator*: licet *Petronius* usurpaverit, *balneatricem* dicens. Tale est et *hic* et *hæc auctor*: sed tunc quando ab auctoritate descendit, ut hoc loco. Cum autem venit ab eo quod est *augeo*, et *auctor* et *auctrix* facit; ut si *auctor divitiarum* dicas, vel *auctrix patrimonii*. *S.*

Auctor ego audendi] Invaluit ætate nostra mos, ut *author* per *th* scribatur, quod nonnullis persuasum fuit nomen id *παρὰ τὸ ἀθθεντῶ* deduci: quorum opinioni, veterum Grammaticorum sententia refragari videtur. Nam apud *Valerium Probum* ita legas: '*Auctor* a verbo *augeo*, fœminino significato *auctrix* facit. Si non venit a verbo eo, sed significat *principem*, etiam fœminino genere *auctor* facit, sicut *Virgilius* ex persona *Junonis*, *Auctor ego audendi*. Princeps, non quæ augeat.' Atque alibi in arte de hoc ipso ita disputat: 'Quæritur quare *Virgilius* de *Junone*, 'auctor ego audendi,' et non *auctrix* pronuntiaverit: hæc de causa; quoniam quæcunque nomina a verbis anomalis venire intelliguntur, hæc aut deficiunt, aut certe anomale pronuntiantur. Hinc, quom et hoc no-

men a verbo anomalo oriri reperitur, id est, ab *audeo*: facit enim specie perfecta *ausus sum*; et ideo hoc nomen fœminini generis anomalum facere pronuntiatur.' Utrumque vero per *ct* scribit, non taciturus, siquam in scripture differentiam agnovisset. *Carisius* quoque qui ineptissimum putat Latino nomini Græcum etymum dare, nulla de mediis consonantibus mentione facta: '*Victor*,' inquit, *institor*, et *tutor*, ac similia, pro communibus accipienda. *Auctor* siquidem propterea dicitur, quod augere generavit: *auctricem* dicimus, quod pariter augere possit: cum vero ad auctoritatem referatur, pro communi accipiendum.' Neque desunt qui, quum utriusque nominis etymon Latinum agnoscant, ita tamen distinguant, ut *auctor* ab *augeo* per *ct* notetur; ab *audeo* vero, *autor* absque *c*, quasi *d* litera in *t* sibi cognatam tantum transeat. Vetera vero omnia exemplaria, quæ vidimus, *auctor* utroque significato per *ct* notatum ostendunt. Nihil vero hic moror notas quasdam antiquarum inscriptionum *Valerio Probo* adscriptas, tam eorum qui transcripserunt quam impressorum negligentia corruptas, atque etiam eorum qui manum in alienam messem injicere ausi sunt, multaque arbitrato suo interpretari, impudentia vitiatas: quum anteacta sæcula *auctor* et *auctoritas* per *et* scripsisse tot veterum, quæ passim extant, monumenta declarent: cujusmodi aliqua retulisse non videatur importunum. Ea vero in primis occurrunt quæ omnibus maxime sunt in promptu. Tabula ænea in Basilica Lateranen. in qua verba hæc ita notata leguntur,

VTIQ. CVM EX VOLVNTATE AVCTORITATEVE, IVSSV, MANDATVVE EIVS, ET QUÆ SEQUUNTUR.

Alibi vero in eo monumento, quod proximis diebus abvectum est ex Ponte Aurelio,

EX AVCTORITATE IMP. CAES. DIVI
NERVAE
FILII NERVAE TRAIANI AVG.
GERMANICI.

Quum vero et hæc et hujusmodi pleraque pervestigarem, vir bene literatus Mariangelus Accursius Aquilanus opportune mihi in hortis Columnensium ad DD. apostolos hanc inscriptionem in vetusto lapide notatam ostendit:

EX AVCTORITATE TVRCI APRONIANI
V. C. PRAEFECTI
VRBIS.
RATIO DOCVIT, VTILITATE
SVADENTE.

CONSVETVDINE MICANDI SVMMOTA.
Et quæ sequuntur, nunc minime ad commemorandum necessaria. Ubi vero Julius II. Pont. Max. Prætorii, quod ad divi Blasii instituerat, fundamenta magnifico apparatu jecit, Ant. Lælius civis meus antiquam indicavit inscriptionem in ipsa Tyberis ripa pulchris characteribus ita notatam,

EX AVCTORITATE IMP. CAES.
VESPASIANI AVG. P. M. TRIB.
POT. IIII. IMP. X. P. P. COS.
IIII. V. CENSOR. CAIVS CAL-
PETANVS RANTIVS QVIRINALIS
-VALERIVS CESTVS CVRATORR.
RIPAR. ALVEI TYBERIS
TERMINAVER.

Et, quæ inde notæ punctis interceptæ sunt. Quo vero majorem Lælio gratiam debeo, non gravatus est vir ingenii et eruditionis elegantissimæ, podagra etiam eum miserabiliter affligentē, ad recentem erutum lapidem visendum me deducere. In quo quidem illud me maxime sollicitum habuit, quod verba quæ dictionem *terminaver.* sequebantur, ita detrita, manca, curtaque erant, ut quidnam sibi vellent, nihil quicquam certo elicere possem. Notarum tamen ductibus observatis, ita scriptum fuisse existimavi, licet alii aliter excerpterint :

R. R. PROX. CIPP. PED. XXIIII.

Cujusmodi inscriptionem alteram alibi egomet ab artificum injuria vindicavi. Monumentum quippe in fossa, quam Julius XI. circum molem Hadriani ducere inceptaverat, quum ego molem ipsam inhabitarem, effossum est in hæc verba modumque,

IMP. CAESAR DIVI F. AVGVSTVS
PONTIFEX MAXIMVS TRIBVNIC.
POTEST. XVII. EX S. C. TERMINAVIT. R. R. PROX. CIPP.

PED. XIII. S.

Quia vero multos fore puto, qui vel anxie quæsituri sint, quid in hujusmodi monumentis sibi velint primæ notæ illæ punctis dissitæ, R. R. PROX. CIPP. PED. non ab re me facturum existimo, si hac quoque in parte studiosorum, qua fieri potest, curiositatem juvero. Sunt qui, *Romanæ ripæ proximum cippum pedes*, interpretentur. Sed in iis quæ sub nomine Valerii Probi publicatæ sunt, notarum interpretationibus, expositum vidi, *rueribus recolligendis*. T. Phædrus, quum Horatii Poëticen interpretaretur eo loco, 'seu cursum mutavit iniquum frugibus annis Doc-tus iter melius.' Ubi ad id adlusit Horatius, 'quod Augustus Tyberim (ut apud Suetonium est) completum olim ruderibus, et ædificiorum prolapsionibus coarctatum laxaverit, ac repurgaverit. In Cipporum inscriptionibus, ultra quos cautum esset, ne quid inde aggeraretur, is, ruderibus rejectis, duo illa R. R. interpretabatur, et nunc demum ita Valerius emendari cæptus. Sed ut ad nomen quo de quæstio erat revertamur, ex iis quas recitavimus Grammaticorum veterum ac diligentissimorum sententiis, ac eruditi sæculi, et tot ætatum usu, *auctor* Latinam locutionem Valerio Probo, Flavio Sosipatro, Carisio, et aliis agnitam, per *et* scribendam, docti uniuscujusque judicio adstipulante, censuerim. *Pierius.*

Reliquit incertam] Quia licet dede-

rit ei consilium, dicendo tamen *for-
san*, eam reliquit incertam. *Servius*.

161 *Interea reges*] Longum Hyperbaton: nam ordo est, *Interea reges procedunt castris*; cætera enim per parenthesis dicta sunt: nec est Eclipsis, id est, conceptio, cum sermo in omnibus congruat. *Idem*.

Interea reges] Pendet sententia usque ad τὸ *procedunt*, ut dicat, *reges procedunt*. Media debent includi parenthesis. Itaque male Macrobius vi. 6. notavit, 'de duobus incipit dicere, et in unum desinit.' Nam hic, *interea reges*, et tamen statim Latinus *vehitur*. Sic et Hom. cum præmiserit, οἱ δὲ δύο σκόπελοι, subjicit, ὁ μὲν οὐρανὸν εὐρὺν ἵκανε. Sed ista ad Virgilium ἀτοπα. *Cerda*.

Interea] Charis. et Diomedes leg. *Continuo*. Comparat autem hos versus icti fœderis cum Homericis Scalig. v. 3. atque Homericos in terra, Virgilianos inter Musas a Phœbo factos videri posse. *Taubmann*.

Ingenti mole] Pompa, ambitu: nam modo hoc significat. *Servius*.

162 *Quadrijugo curru*] Pro *quadrigis*. Vide supra Georg. III. 18. *Emmeness*.

Circum] Absolute ex omni parte; ut si dicas, tempora radiis cingitur. *Servius*.

164 *Solis avi specimen*] Ut etiam in septimo dicimus, Latinus secundum Hesiodum in ἀσπιδοποιῖα, Ulyssis et Circes filius fuit, quam multi etiam Maricam dicunt: secundum quem nunc dicit, 'Solis avi specimen.' Nam Circe, Solis est filia. Sane sciendum Virgilium in varietate historiæ suæ etiam dicta variare. Sed de Ulyxe, ut etiam supra diximus, credere nos temporum non sinit ratio. *Idem*.

Bigis it Turnus] Quotiens utimur nominibus tantum pluralis numeri, et unum volumus significare, ita dicimus *unas bigas*, *unas quadrigas*, *unas scalas*. Sallustius, 'Hi postquam in

una mœnia convenere.' *Idem*.

Bigis it Turnus in albis] Vulgata quædam exemplaria *bijugis* legunt; sed *bigis* omnino legendum ex antiquis codicibus et Servii interpretatione. Eandem lectionem Donatus agnoscit: curque *bigis* veheretur Turnus, rationem adjicit. Qui ad certamen exibat, expeditior processit, duos habens equos et duo hastilia. Quod vero exemplaria quædam vetera in *altis* legunt, minime placet, quia longe plura sunt quæ *albis* legunt: id quod dictum est ad factionis colorem subindicandum. *Pierius*.

165 *Bina*] Pro *duobus*. *Servius*.

Crispans] Vibrans: coruscans. Infra 431. Græcis est πᾶλλειν. Turneb. XIII. 14. Legitur hic versus et Æn. I. 317. Scaliger IV. 1. Verbum, inquit, nitidius, et quasi coloratius est *crispare* quam *quassare*, si id apud Virgil. significat: Servius enim negligenter præteriiit; cum tamen raro esset in usu, et nullum alium apud auctorem. *Crispum* enim est non rectum; *quassatum*, hasta curvatur ac crispatur. *Crispari* etiam dici potest id quod manu colligitur: sic enim crispatur vestis limbus, cum colligendo digitis corrugatur. Sic duo hastilia, veluti duæ rugæ. *Taubmann*.

166 *Pater Æneas*] Æneam multis in locis *patrem* vocat Poëta: sed eo modo facit, quo dictum est cognomen *Jovi*: quippe *Jovem patrem* sunt venerati, propterea quod (ut ait Porphyrius) ad eum omnes familiæ referrentur: sic Æneam *patrem* vocat, qui Romanorum principium esset. *Scalig.*

Romanæ stirpis origo] Hoc ad laudem Augusti respicit. *Servius*.

167 *Sidereo flugrans clipeo*] Latino tantum imaginem Solis dedit. Æneam autem cum sidereo clypeo ipsi quodammodo comparat Soli. *Idem*.

Sidereo] An quia clypeus interpunctus, et veluti distinctus syderibus ad eum modum quo Æneæ ensis in IV.

‘stellatus iaspide fulva?’ An quia flammæ instar radiorum mitteret, et coruscaret? ita ut *sydereus* sit radians, ad eum modum quo Martial. *sydereus colossus*, id est, radians; nam idem, ‘Nec te detineat viri radiata colossi.’ Tale illud, ‘vastos umbo vomit aureus ignes:’ et Prop. Eleg. iv. 6. ‘Armorum radiis.’ An demum, quia divinus clypeus? ideo et consequenter *caelestibus armis*. Ita Columell. in Horto, ‘syderei Maronis,’ id est, divini. *Cerda*.

168 *Magnæ spes altera Romæ*] Ideo quia Æneas una. Male autem quidam *magna* legunt. Sane Ascanii habitum vel ornatum omisit, quia puer est. *Servius*.

169 *Puræque in veste sacerdos*] Impolluta et pura dicitur vestis, quæ festis diebus uti consueverant sacra celebraturi: ut neque funesta sit, neque fulgurata, neque maculam habeat Θ K ab homine mortuo. Est autem linea et purpurea. Purpura maris vicem ad piandum præbet, linum vero fluminis, quia ‘cum vere primum in Oriente flumen inundasset, sponte sua linum natum esse,’ Plinius Secundus dicit. Ideo Magistratus et sacrificaturi togam prætextam habent, et manus ablutas detergere lineis mantilibus curant. Quod ipse de Aristeo ait, iv. Georgicorum, ‘Oceano libemus.’ Et, ‘manibus liquidos dant ordine fontes Germanæ: tonsisque ferunt mantilia villis.’ Ecce mentionem de lino, rursum purpura: ‘Purpureo velare comas adopertus amictu.’ Item, ‘velati lino.’ Ergo pura lintea vel purpurea bene potest intelligi. *Idem*.

Puræque in veste] Servius restitutus magnam lucem dat huic loco, cum scribit: ‘Impolluta et pura dicitur vestis, quæ festis diebus uti consueverant, ut neque funesta sit neque fulgurata Θ, K.’ Hæc ille. Ex quibus verbis morem elicio, ut vestes, quæ jam funeri peragendo serviissent, ha-

berent Θ, ἀπὸ τοῦ θανάτου: quæ ietæ fulmine, aut fulguritæ, haberent K, ἀπὸ τοῦ κεραυνοῦ. Puræ ergo vestes, quæ carent et Θ et K, id est, quæ nec funestæ nec fulguritæ. Accinit Festus, qui ait: ‘Pura vestimenta Sacerdotes ad sacrificium habebant, id est, non fulgurita, non funesta.’ Uterque, tam Serv. quam Festus, addit, esse etiam *puram vestem*, quæ caret macula. Sunt porro (in his est Mercerus in Tertull.) qui dicant *puram vestem* debere esse albam. Probant: nam, quas Plutarch. ἐσθῆτας καθαρὰς dixit in Catone, easdem λευκάς dixit in Pompeio. Sed si sequamur ductum Servii, falsus est Mercerus. Addit enim Serv. vestem hanc debere esse *purpuream* et *lineam*. Ejus ratio: nam, ‘purpura maris vicem ad piandum præbet, linum vero fluminis.’ Reliqua Servii deformata sunt. Plin. loquens de lino xix. 1. ‘vestes inde Sacerdotibus Ægypti gratissimæ.’ De hac re vide locum Apul. Apolog. i. Utcumque certe magna est mentio purarum vestium in rebus sacris. Plutarch. in vita Æmilii, καθαράς ἐσθῆσι κεκοσμημένοι. Tibull. Eleg. ii. 1. ‘Casta placent Superis; pura cum veste venite.’ Varro in Eumenid. ‘Nam quæ venustas hic adest gallantibus? quæ casta vestis?’ *Cerda*.

170 *Satigeræ fætum suis*] More Romano: ut, ‘cæsa jungebant fœdera porca;’ nonnulli autem *porcum*; non *porcam*, in fœderibus adserunt solere mactari; sed poetam periphrasi usum propter nominis humilitatem *Intonsam* vero *bidentem* dixisse, quam Pontifices *atrilaneam* vocant: nam Homerus aliud genus sacrificii commemoravit. Sane non præter rationem est quod ait, ‘Fætum suis.’ Item, ‘Intonsamque bidentem:’ id est, brevem adhuc: nam in rebus quas volebant finire celerius, senibus et jam decrepantibus animalibus sacrificabant; in rebus vero quas augeri et

confirmari volebant, de minoribus et adhuc crescentibus immolabant. Sane ovem Græco more fœderi adhibuit. *Servius.*

Setigeræ fœtum suis] Nam hic fœdus feritur. Varro Rei Rust. II. 4. 'A suillo enim genere pecoris immolandi initium primum sumptum videtur; ejus vestigia, quod Initiis Cereris porci immolantur, et quod Initiis pacis, fœdus cum feritur, porcus occiditur.' Sed cur Varro primum illud, 'a suillo enim genere pecoris immolandi initium primum sumptum?' Hoc illustrabit Clemens Strom. II. 9. ex vetere quodam Philosopho suis etymologiam afferente; dictum videlicet ὄν, quasi θὺν, ut qui ad θύσιν, id est, *sacrificium et mactationem* aptus solummodo sit. Verba Græci Scriptoris sunt: λέγεται γὰρ ὄν τινὰ τῶν φιλοσοφούντων ἐτυμολογοῦντα τὸν ὄν, θὺν εἶναι φάναι, ὡς εἰς θύσιν καὶ σφαγὴν μόνον ἐπιτήδειον. Ex quibus verbis vide ut locum Varronis restituat Victorius in Notis ad illum. Vide etiam quæ jam dixi I. VIII. ad illud, 'cæsa jungebant fœdera porca.' Ut Virg. 'setigeræ,' ita Lucret. 'setigeris suis.' *Cerda.*

Setigeri fœtum suis] Vulgata quidem exemplaria pleraque *setigeræ*, fœminini generis, legunt. In antiquis, quotquot legi, *setigeri*, virili genere scriptum est. Sunt vero ex eruditis qui *setigeræ* magis probent. Sed enim Ti. Donatus aperte masculinum agnoscit genus; ait enim, 'Fœtum porci dixit, non fœtum porcæ, patrem volens magis nominare quam matrem.' *Pierius.*

171 *Attulit admovitque pecus*] Primo attulit, inde admovit pecus, id est, hostiam. *Servius.*

Admovit pecus aris] Lucan. I. 'sacris tunc admovet aris Electa cervice marem.' Tacitus Annal. II. 'admotas hostias, sacrificalem apparatus,' &c. Sueton. in Calig. 'Admota altaribus victima, succinctus poparum habitu,'

&c. Hoc Tibullo et aliis, 'statuere ad aram.' *Taubmann.*

172 *Illi ad surgentem, &c.*] Non utique nunc Solem surgentem dixit, jamdudum enim dies erat, sed disciplinam cerimoniarum secutus est, ut Orientem spectare diceret eum qui esset precaturus. *Servius.*

Illi ad surgentis conversi lumina solis] Exemplaria pleraque vulgata *surgentis solis* omnino legunt, casu possessivo. Antiqua vero omnia quæcunque habere potui, ita habent, 'illi ad surgentem conversi lumina solem?' in quo structura concinnior, et elocutio figuratior. *Pierius.*

173 *Dant fruges manibus salsas*] Far et sal: quibus rebus et cultri aspergebantur et victimæ. Erant autem istæ probationes aptum utrum esset animal sacrificio. Obliquum etiam cultrum a fronte usque ad caudam ante immolationem ducere consueverant: nam hoc est quod dicit, 'Et tempora ferro Summa notant pecudum.' *Servius.*

Et tempora ferro Summa notant pecudum] Dubius sum, an hic accipiam cum Servio cultrum obliquatum a fronte ad caudam; an cum Vate ipso evulsos pilos ovis, et setas suis. Ita, ut hanc evulsionem indicaverit verbis istis, *notant ferro summa tempora pecudum*. Et in hoc alterum inclino: nam profecto hoc videtur esse idem quod in VI. 'Et summas carpens media inter cornua setas.' Accedit judicium Germani, qui istis verbis ait videri respectum ad illud Hom. II. III. ἀρῶν ἐκ κεφαλῶν τάμνε τρίχας, *descendit pilos a capitibus agnorum*: et ad Euripid. qui in Oreste de coma Helenæ, εἶδετε παρ' ἄκρας ὡς ἀπέθριξε τρίχας, *Videte ut a vertice pilos evulserit*. *Cerda.*

Ferro] Festus ait, cultrum illum quo uterentur Flamines, Flamineæ, ac Pontifices, in sacris proprie dici *secespitum a secando*, et esse cultrum ferreum, oblongum, manubrio eburneo, rotundo, solido, juncto ad capu-

lum auro argentoque, fixo clavis æneis atque ære Cyprio. Sic ferme ille. Hujus mentio est in Sueton. in vita Tiberii c. 25. 'Nam et inter Pontifices sacrificanti simul pro secespita plumbeum cultrum subjiciendum putavit.' *Idem.*

174 *Paterisque altaria libant*] Probus *altaria*, id est, in *altaria* dicit, et *pateris* pro *ex pateris*, ut *vinum altaria* intelligamus. Ea enim quæ in altaria funduntur, *altaria* dici voluit: alii *altaria* species ararum tradunt. *Serv.*

175 *Tum pius Æneas stricto sic ense precatur*] Hic prior precatur, quia hic mavult fieri fœdus: *stricto* autem *ense*, juxta quendam jurisjurandi morem ait. *Idem.*

176 *Esto nunc Sol testis*] Bene eum primum invocat deum, quem orientem intuens vidit: nam ait, 'Illi ad surgentem conversi lumina Solem.' *Esto* autem multi volunt tertiam esse personam, id est, sit mihi Sol testis: quia sequitur, 'et hæc terra:' ut elocutionem per nominativum factam intelligamus. Sed hoc non procedit, quia sequentia vocativum habent, ut, 'et tu Saturnia Juno:' item, 'tuque inelyte Mavors.' Unde per vocativum eum omnia dixisse accipiamus: in hoc vero tantum ad nominativum fecisse transitum. *Idem.*

Esto nunc Sol testis] Nihil est credo aliud, quam *sciat nunc Sol*. Nam Homer. Iliad. x. ἴστω νῦν Ζεὺς, *Sciat nunc Iuppiter*. Atque *esto* Latinum ab ἴστω Græco. Et quidem Sol invocabatur in juramentis firmissimis, ut qui rerum omnium sciens et lustrans. Ita Æn. iv. 'Sol qui terrarum flammis opera omnia lustras.' De Chariclia Heliod. l. vi. τὰς δὲ χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἀνατείνασσα, καὶ βοῶσα ἐξάκουστον, ἦλπε γενάρχα προγόνων ἐμῶν, ἔλεγε. Sic et Iliad. iii. 'Ἡέλιος δ', ὃς πάντ' ἐφορᾷ, καὶ πάντ' ἐπακούεις. Propert. Eleg. ii. 32. 'Testis eris puras, Phæbe, videre manus.' Æschyl. in Prometh. Καὶ τὸν Πανόπλην κύκλον ἡλίου καλῶ.

Attius in Phœniss. citante Prisciano: 'Sol qui micantem candido curru atque equis Flammam citatis fervido ardore explicas.' Ennius in Medea, ut citat Probus, 'Iuppiter, tuque adeo summe Sol, Qui res omnes inspicis.' Cum Plut. in lib. de Doctrina Principum scribat, Solem esse velut justitiæ arbitrum et moderatorem, propter fixam legem sui cursus; non videtur alienum, ut hinc advocetur ad juramenta. Inde Apul. l. i. 'Sed prius tibi dejerabo Solem istum videntem Deum, me vera comperta memorare.' Juven. Sat. xiii. 'Per Solis radios, Tarpejaque fulmina jurat.' Philo περ. συγχ. μάρτυς ἥλιος. *Cerda.*

Et hæc mihi terra precanti] Licet etiam hic possit esse vocativus; nam δεικτικῶς est dictum, 'Hæc terra esto mihi testis:' ac si diceret, O Italica terra testis mihi esto. Sane juxta Homericum fœdus, hic inducit fieri: nam ut ibi Priamus, ita hic Latinus; ut hic Æneas, ibi Agamemnon et priores precantur, qui servaturi sunt fœdus, quod ruperunt, qui posteriores juraturi erant; ibi per Pandarum Trojani, hic per Tolumnium Latini, et hoc per speciem augurii, quæ *precatio maxima* appellatur, dicit. *Precatio* autem *maxima* est, cum plures deos quam in ceteris partibus auguriorum precatur, eventusque rei bonæ poscitur, ut in melius juvet; quod his versibus ostenditur, 'Esto nunc sol testis, et hæc mihi terra precanti.' *Servius.*

Et hæc mihi terra precanti] In Romano codice, in Mediceo, et plerisque aliis manu scriptis, *vocanti* scriptum: nempe, quod satis erat proximior versu dixisse *precatur*. Sed enim Donatus omnino *precanti* legit, ut vulgata habent exemplaria. *Pierius.*

Et hæc mihi terra precanti] Conjungit cum Sole, ut Homer. Il. xix. ἴστω γῇ τε καὶ ἥλιος: *sciat et terra et Sol*. Et Eurip. in Medea, Ὅμνυ πέδον

γῆς πατέρα θ' ἡέλιον πατρός. Ephippus apud Athenæum lib. x. μὰ τὴν γῆν. Homerus, καὶ ποταμοὶ, καὶ γαῖα. Quia scilicet terra habita pro Dea. Inde Euripid. in Hecub. πότνια χθών, quod attributum Dearum est. Per hanc jurat Hippolytus apud eundem, καὶ πέδον χθονὸς δμνυμι. Cerdæ.

177 *Quam propter*] Propter habet accentum, quia est postposita præpositio, id est, *propter quam tantos*. Servius.

178 *Et pater omnipotens*] *Et quæ cæruleo sunt numina ponto*. Ceterum, quod in precatone dici solet ut melius juvent, melius fortunt, subiecit his versibus: 'Si nostrum adnuerit nobis victoria Martem.' *Idem*.

Et pater omnipotens] Alludi ad ritum solemnem, et verborum formulam, qua Romani in sancendis fœderibus et bellis indicendis usi, Turnebus docet xxx. 29. Livius: 'Audi Juppiter, et tu Juno, Quirine, diique omnes cælestes, vosque terrestres, vosque inferni audite,' &c. Jurat autem et hic Æneas deos superos, 'Et pater,' &c. et medioximos, 'quæque ætheris alti Rell.' et inferos, 'vimque deum infernam.' Græcis οὐρανίους, χθονίους, et ὑποχθονίους. Taubmannus.

Et tu Saturnia conjux] Romanus quidem codex, et quidam alter Vaticanæ Bibliothecæ manu scriptus *conjux*, cum antiquiorum impressionum exemplaribus legunt; in Oblongo, Pomponii Læti deliciis, in Mediceo, et plerisque aliis *Saturnia Juno* legitur, quod plausibiliter magis acceptum est ab eruditis: quamvis posito *Jove, conjux* non indecore additum videretur. Sed Donatus quoque *Juno* lectionem agnoscit. *Pierius*.

179 *Jam melior, jam, diva, precor*] Ac si diceret, Non Saturnia, id est, jam minime nocens, et Trojanis propitia: aut *melior* non optantis, sed adfirmantis accipiamus: potuit enim intelligere minus se impugnari a Ju-

none, qui vicerat bis. *Servius*.

Jam melior] Quoniam Juno infesta erat Trojanis, precatur ut animum mutet, et Trojanis bona esse velit. Quasi dicat: Ad te redeas, et te deam esse memineris, cujus proprium est non nocere. *Turneb.*

Inclyte Mavors] Bene induxit Martem poëta, quem scit Romanæ stirpis auctorem. *Servius*.

180 *Torques*] Hoc loco regis freno: sic alibi, 'Ipse pedes tegmen torquens immane leonis:' alibi, sustines, ut, 'Axem humero torquet.' *Idem*.

181 *Fontesque fluviosque voco*] Congruenter, cum a Tyberino flumine sit admonitus, quæ agere deberet. *Idem*.

Fontesque fluviosque voco] Accipe fontes et fluvios Italiæ, juxta illud l. vii. 'et adhuc ignota precatur Flumina.' Nihil tamen vetat extendi ad fluvios alios. Nam Homerus de omnibus, καὶ ποταμοὶ, καὶ γαῖα, &c. Et Plutarch. in vita Demosthenis hanc formam juramenti adhibet, μὰ γῆν, μὰ κρήνας, μὰ ποταμούς, μὰ νάματα. Cerdæ.

Quæque ætheris alta Relligio] Post specialia intulit generalitatem. Sane religio dicta, quod ea homines religantur ad cultum divinum. *Servius*.

Quæque ætheris alti Relligio] Id est, Dii, qui in æthere coluntur: divina paraphrasi, ut ait Scalig. *Taubm.*

182 *Ponto*] Id est, in ponto: et quidam hoc loco a filio Veneris jurejurando, velut matris, volunt inditam mentionem. *Servius*.

183 *Cesserit Ausonio si fors*] Si forte: et bene dubitat de hoc. Contra cum ad suum venerit nomen, dicet, 'Ut potius reor, et potius Dii numine firment.' Sane ratione non caret, quod primo de victoria Torni loquitur, post descendit ad suam: scit enim in auguriis prima posterioribus cedere. *Idem*.

185 *Cedet Iulus agris*] Vetera quædam exemplaria *cedat* habent, quæ-

dam etiam *cedet*, ob synchroniam scilicet, quod sequitur *referent*, et *lacescent*. In Donati tamen paraphrasi omnia hæc dicta videntur per imperandi modum. In Mediceæ Bibliothecæ antiquo codice, ultima syllaba tota abrasa est, et superne, *det* ascriptum: unde *cedet* priorem lectionem fuisse conicias. *Pierius*.

Cedet Iulus agris] Singulari artificio, et prope adulatorio excogitatum: quod non tam Æneæ quam Iulo quæri Italia significatur: ut Juliæ familiæ gratia quæretur, ad quam Deorum fati imperium delatum sit. *Turneb.*

Rebelles] Homo *rebellis* dicitur; res ipsa *rebellio*, non *rebellatio*: sic Suetonius. *Servius*.

187 *Sin nostrum, &c.*] Antiqua exemplaria pleraque *si nostrum* legunt. Sed enim orationis ordo, ut *sin* legatur, exposcit: eaque lectio in Mediceo et probatoribus aliquot codicibus. *Pierius*.

Adnuerit nobis victoria Martem] Hypallage: pro, 'Sin noster Mars adnuerit nobis victoriam: nam Martem victoria comitatur.' *Servius*.

Nostrum adnuerit nobis victoria Martem] Scaliger exultabundus, 'Sic,' inquit, 'loqui puto Deorum procures in conciliis cælestibus.' v. 3. Est autem hypallage: pro, si Mars annuerit nobis victoriam. *Nostrum* dixit, pro, nobis faventem et secundum: quasi Mars eorum sit, qui victoriam obtinent. *Nostrum* enim *Dii*, sunt *Dii propitii*. *Turneb.* XXIII. 14. et XXIV. 26. et IX. 30. ubi Servium ista parum accommodate explicasse scribit. *Taubmann*.

188 *Et potius Dii numine firment*] In vetustissimo quodam exemplari legere est, 'et proprius Di numina firment.' In Romano quoque *numina* scriptum est: sed *numine* vulgata lectio magis recepta. *Pierius*.

191 *Invictæ*] Quasi invictæ: nam

sine dubio una cum rege vincetur. *Servius*.

Æterna in fœdera mittant] In Ob longo codice *mittent* est affirmativo modo, de futuro, boni omnis causa: et pariter sequitur, 'Sacra deosque dabo.' *Pierius*.

192 *Sacra deosque dabo*] Captat gratiam populi, quia magna fuit apud majores sacrorum cura, sicut diximus supra: unde nunc Æneas id agit, ne pereant. Et re vera constat sacra Phrygia nunc Latinis tradita coluisse Romanos. *Servius*.

Latinus habeto] Aut antiquus vocativus est: aut *habeto* tertia persona est. Sane sciendum, quia crebra socii commemoratione sibi favorem Latini conciliat; item dicendo, 'mihî mœnia Teueri Constituent,' popularem gratiam captat; quia supra dixerat Drances, 'Saxaque subvectare humeris Trojana juvabit.' *Idem*.

196 *Suspiciens cælum*] Prima precantis nota. Homer II. XIX. εὐχόμενος δ' ἄρα εἶπεν ἰδὼν ἐς οὐρανὸν εὐρύν. Et lib. ult. εὐχεται ἔπειτα, videlicet, οὐρανὸν εἰσανιδῶν. *Cerda*.

Tenditque ad sidera dextram] Altera precantis nota. Apud Dionys. jurans Fecialis Romanus, 'detraeto capitis amiculo, et sublatis in cælum manibus, ut moris est, a Diis precatur.' Nihil frequentius in Græcis, quam ἀνασχεῖν τὰς χεῖρας inter precandum. Eurip. in Hel. Αἰτούμεθ', ὀρθὰς ὠλένας πρὸς οὐρανὸν ῥιπτοῦνθ', ἴνα, &c. Sed quare sublata manus inter ferendum fœdus? Quia hæc est maxima nota fidei datæ in juramento. Lucan. I. I. 'his cunctæ simul assensere cohortes, Elatasque alte quæcunque ad bella vocaret, Promisere manus.' *Idem*.

197 *Terram, mare, sidera juro*] Et ornatio elocutio, et crebra apud majores, quam si velis addere præpositionem, ut dicas, 'Juro per maria, per terras.' *Eadem* autem bene dixit: nam pro mari, ille fontes et

fluvios posuit, pro sideribus Solem. *Servius*.

198 *Latonæque genus duplex*] Ac si diceret, utrumque sexum prolis Latonæ vel sobolis. Et bene in fœderibus duplicia invocat numina, quia in unum duo coituri sunt populi. *Id*.

Latonæque genus duplex] Utrumque sexum Latoniæ sobolis: Apollinem et Dianam, id est, Solem ac Lunam. Ita, 'Solis genus,' dicta est Solis filia Tibullo iv. 1. et Hymenæus, 'Uranii genus,' Catullo. *Taubm*.

Janumque bifrontem] Rite invocatur: quia ipse faciendis fœderibus præest. Namque postquam Romulus et Titus Tatius in fœdera convenerunt, Jano simulacrum duplicis frontis effectum est, quasi ad imaginem duorum populorum. Legimus tamen etiam Janum quadrifrontem fuisse. Unde Martialis ait, 'Et lingua pariter locutus omni.' Nam *omnis* de duobus non dicimus. *Servius*.

Janumque bifrontem] Visitur *Jani bifrontis* effigies in nummo Antonini, apud Ant. Augustin. Tab. xli. n. 9. dextra hastam tenens, hoc modo. *Emmeness*.

199 *Vim*] Duritiem inexorabilem. *Servius*.

Vimque Deum infernam] Hoc juramentum directe oppositum juramento Deorum. Hi per *Stygem*, homines per *Manes*, *Infernum*, *Ditem*. Ut vero Diis inviolabile suum juramen-

tum, ita hominibus suum: itaque signate Latinus 'vim infernam,' notans vim juramenti quo illigatur. Apud Athen. lib. ix. cum convivæ vellent quidpiam scire a coquo, ille se non dicturum juravit per eos qui mortui fuissent in Marathone: quo audito, ἔδοξε πᾶσιν διὰ τὸν τηλικόν τε ὄρκον μὴ βιάζεσθαι τὸν ἄνθρωπον. Neque impedit hoc juramentum violatum postea ab coquo, utpote homine ridiculo. *Cerda*.

Vimque Deum infernam] Circumlocutio est, pro, Diis infernis: ut, 'odora canum vis,' pro canibus. Turneb. xxiii. 14. *Taubmann*.

Diri] In antiquis porro omnibus exemplaribus scriptum observavi *duri*: et apud Servium tale aliquid observes, dum exponit *duriciem inexorabilem*, pro *vimque Deum infernam*. Ditem vero 'flecti indocilem' ait Claudianus, quod congruit *duro*. *Pierius*.

Sacraria Ditis] *Sacrarium* proprie locus est in templo in quo sacra reponuntur: sicut *donarium* est ubi collocantur oblata: sicut *lectisternia* dicuntur, ubi homines in templo sedere consueverunt. *Servius*.

Diri sacraria Ditis] Notat Erythr. esse hæc, quæ *sanctaria* appellat Plin. quæ Plut. ἀπόβητα. Sed putemus potius allusisse Poëtam, non quidem ad cellas Deorum, quæ dicta *sacraria*, sed ad execranda inferorum loca, de quibus Homer. Il. xx. τὰ τε στυγέουσι θεοί περ. *Cerda*.

200 *Qui fœdera fulmine sancit*] Confirmat, sancta esse facit: quia cum fiunt fœdera, si coruscatio fuerit, confirmantur: vel certe quia apud majores aræ non incendebantur, sed ignem divinum precibus eliciebant, qui incendebant altaria. *Sancire* autem proprie est sanctum aliquid, id est, consecratum facere, fuso sanguine hostiæ: et dictum *sanctum*, quasi sanguine consecratum. *Servius*.

Qui fœdera fulmine sancit] Dictum ex opinione veterum, qui perjuros fulmine de cœlo ab Jove tangi putabant. *Sancit* igitur *fœdera fulmine*, qui fulmine vindicat id quod contra formulam et religionem jurisjurandi commissum est: nam animadversio in fontes, juris functio et conservatio est, &c. Turnebus xxv. 9. qui Servianæ sententiæ nullo modo subscribendum censet: quam tamen Rob. Titius Assert. Loc. Controv. x. 20. acriter defendit: contra Yvo Villiomasus Turnebianam præfert. Vide ibid. quæso te. Livius l. xxiii. 'Jam ego, inquit, sanguine Annibalis sanciam Romanum fœdus.' Ita Proconsul B. Cypriano martyri dixit: 'sanguine tuo sancietur disciplina.' Vide et Des. Herald. ad Arnob. ii. 185. Taubmann.

201 *Tango aras; mediosque ignes*] In Romano codice, in Mediceo, et aliquot aliis antiquis, legere est '*tango aras, medios ignis*,' absque particula copulativa. Hoc loco Donatus ait, 'Medios dicit, quia nihil aliud in præsentî, nisi aras et ignes, quæ contingi manu potuerint. Numina autem invocabat, ut testimonio essent firmantibus fœdera.' Hæc ille. Qui vero volunt Virgilium passim philosophari, ideo medios dictum ajunt, quod ignis inter humanam divinamque naturam medius sit: quia materiæ applicatus, ad sublimiora sponte fertur, sedemque sibi superiori loco debitam affectat, nullumque ita sit commodius internuntium, quod res nostras ad Deorum aures et oculos perferre possit. Pierius.

Tango aras] Cum Dii bellum in Titanas suscepturi ad aram jurassent, obtinuit, ut postea religio jurisjurandi ejus tactu et ignis testatione sanciretur. Etiam alio affectu pre-cantantes aras tenebant. Vide Not. Æn. iv. 219. et Turnebum passim. Taubm.

Mediosque ignes] Mos antiquus in juramentis. Statius Sylv. iii. loquens

de Hercule, '*tangens surgentem altaribus ignem.*' Justinus l. xxii. '*Hamilear expositis ignibus cereis tactisque in obsequia Pænorum jurat.*' Referendus Poëta in his mediis ignibus ad illud quod sup. *in medioque focos.* Ne vero putes ignem tactum, sed tacta ara ignis tangi putabatur. Apage enim, ut recurrendum sit ad morem illum quem Sophocles attingit in Antig. Ἦμεν δ' ἔτοιμοι καὶ μύδρους αἶρειν χερσὶν, καὶ πῦρ διέρπειν, καὶ θεοὺς ὀρκωμοτεῖν. Si quis vero huc Poëtam referat, quod abnuo, adeat diligentissimam operam Delrii Nostri Disquisit. Magic. l. iv. c. 4. quæst. 4. sect. 3. Cerda.

202 *Nulla dies*] Hæc forma Græcis quoque in usu: ut cum Aristid. in Sicula Poster. dixit, καὶ οὔτε νύξ, οὔτε ἡμέρα με παραιτεῖται τὴν μνήμην αὐτοῦ. Idem.

204 *Si tellurem effundat in undas*] Hypallage, pro, Si undas effundat in terram. Servius.

Non si tellurem effundat in undas] Lucret. l. iii. '*Non si terra mari miscbitur, aut mare cœlo.*' Claud. de Bell. Gild. '*prius astra Chaos miscbit Averno.*' Tale illud. Æn. v. '*maria omnia cœlo Miscuit.*' Aristides orat. de Concord. ad civitates Asiæ, γῆν καὶ θάλατταν μεταβάλλοντα εἰς ἄλληλα. Cerda.

205 *Diluvio miscens*] Id est, aquæ superfusione universa perturbans. Servius.

Cælumve in Tartara solvat] In Romano codice scriptum est *cælumque*: sed singula hæc distincta Ti. Donatus ponit. Præterea in veteri codice quodam, *in Tartara vertat* habetur: quod forte sumptum ex paraphrasi: nam *solvat* longe plura legunt exemplaria. Pierius.

Cælumve in Tartara solvat] Affine illud Horat. Epod. v. '*Priusque cælum sidet inferius mari, Tellure porrecta super.*' Putat vero Germ. alludi a Virg. ad sententiam Empedoclis,

qui infinitos mundos constituebat, contendebatque infinitos ingenerari, et infinitos corrumpi. *Cerda.*

206 *Ut sceptrum hoc*] Homeri locus verbum ad verbum: Ναὶ μὰ τὸδε σκήπτρον, τὸ μὲν οὐποτε φύλλα καὶ ὕζους φύσει, ἐπειδὴ πρῶτα τομὴν ἐν ὕρεσι λέλοιπεν, οὐδ' ἀναθλήσει· περὶ γάρ βα ἔ χαλκὸς ἔλειψε φύλλα τε καὶ φλοῖον, νῦν αὐτὲ μιν νῆες Ἀχαιῶν· Ἐν παλάμῃ φορέουσι δικαστοὶ, οἳ τε θέμιστας πρὸς Διὸς εἰρύεται· ὅδε τοι μέγας ἔσσεται ὕρκος. *Servius.*

Dextra sceptrum nam forte gerebat] Per parentheses dictum est. Ut autem sceptrum adhibeantur ad fœdera, hæc ratio est, quia majores semper simulacra Jovis adhibebant: quod cum tædiosum esset, præcipue quando fiebant fœdera cum longe positis gentibus, inventum est, ut sceptrum tenentes, quasi imaginem simulacri redderent Jovis. Sceptrum enim ipsius est imperium. Unde nunc tenet sceptrum Latinus, non quasi rex, sed quasi pater patratus. *Idem.*

Ut sceptrum hoc, &c.] Hunc locum ita tractat Seal. v. 3. ut victoriam det Virgilio. Lege in illo; et adjice Valer. Flaccum, qui hærens vestigiis utriusque Vatis l. iii. ‘Hanc ego magnanimi spoliū Didymaonis hastam, Quæ neque jam frondes virides, neque proferet umbras, Ut semel est avulsa jugis, ac matre perempta, Fida ministeria, et diras obit horrida pugnas, Testor, et hoc omni ductor tibi Numine firmo.’ Non dissidet a juramento Latini illud, quod est apud Plutarch. in vita M. Crassi. Ut enim hic juratur per virgam, quæ nunquam fundet frondes, ita ibi Vagises Legatus loquens cum Crasso, καὶ τῆς χειρὸς ὑπτίας δέξας τὸ μέσον, ἐντεῦθεν, εἶπεν, ὦ Κράσσε, φύσσονται τρίχες, ἢ σὺ ὕψει Σελεύκιαν. Sed Homero et Virgilio contrarium quiddam habet Soph. in Elect. ubi ait: ἐκ τοῦ (σκήπτρου) ἄνω βλαστεῖν βρύοντα θαλλόν. Quo videlicet tota Mycenarum tellus fuerat obumbrata. Jurat autem Latinus per scep-

trum, usurpato antiquo more; de quo loquitur Aristoteles Polit. iii. 14. hunc in modum, ubi sermo est de antiquis regibus: τὰς δίκας ἔκρινον· τοῦτο δ' ἐποιοῦν οἱ μὲν οὐκ ὁμνύοντες, οἱ δὲ ὁμνύοντες· ὁ δὲ ὕρκος ἦν τοῦ σκήπτρου ἐπανάτισις. Hanc ἐπανάτισιν satis indicat Poëta verbis illis ‘dextra sceptrum nam forte gerebat.’ Vide et Servium. *Cerda.*

208 *Imo de stirpe*] Ideo genere usus est masculino, quia de arboribus loquitur: nam de hominibus genere fœminino dicimus: ut, ‘Heu stirpem invisam:’ dixit tamen, sed usurpavit, Horatius etiam de arboribus: ut, ‘Stirpesque raptas et pecus et domos.’ *Servius.*

Imo de stirpe] Quia Grammatici solliciti sunt de nominis genere, quæruntque nonnulli imone stirpe an ima dicendum sit. Et responsum Servii est, fœminino genere dici de hominibus, virili vero de arboribus, quamvis Horat. ‘stirpesque raptas’ dixerit. Ea mihi visum est apponere, quæ super hoc Donatus ait: ‘Si jungamus,’ inquit is, ‘faciemus stirpem genere masculino, contra ipsius Virgilii sententiam, qui omnibus locis stirpem fœminino protulit genere: ut, stirpis Achilææ fastus: et, Heu stirpem invisam: et non multo supra, Hinc pater Æneas Romanæ stirpis origo. Hunc scrupulum qui declinare voluerit, sic pronuntiare debet et sic intelligere, ut quod dictum est imo, separetur: ut sit ab imo abscissum, hoc est, ab inferiore arboris parte.’ *Pierius.*

Imo de stirpe] Dicunt Grammatici stirpem in sermone proprio arborum esse generis masculi, in metaphorico hominum fœminici. Non abnuo: nam et id docent vulgaria exempla. Sed sciant inveniri exempla huic doctrinæ pugnantia. Nam in re propria, et arborum, Horat. Od. iii. 29. ‘stirpesque raptas:’ et in re metaphorica hominum Ennius, quem citat Seal. in Notis ad Fest. in stirpes: ‘Nomino

Pyrrhus, uti memorant a stirpe supremo.' *Cerda.*

209 *Matre caret*] Vel terra: ut, 'Antiquam exquirite matrem:' vel arbore: ut, 'Pauva sub ingenti matris se subiecit umbra.' *Servius.*

Posuitque comas] Hinc credo Propert. Eleg. II. 19. 'Et vitem docta ponere falce comas.' Volunt aliqui a Virgilio deberi corrigi Homerum *Iliad.* A. ita ut ille scripserit, non τομήν λέποιπεν: sed κόμην λέποιπεν. Locus Calabri aptandus est Virgilio; ille enim libro octavo loquens de hasta Achillis, γερεῇ δέ οἱ ἐν κορυφῇσι Πηλίου αἰπεινοῖο, τομήν ὅθι λείπε, καὶ εὐνήν. A quo loco apparet etiam nihil mutandum in Homero. *Cerda.*

Posuitque comas] Vide supra *Ge.* II. 368. 'tum stringe comas, tum brachia tunde.' *Emmeness.*

210 *Ære decoro*] Id est, orichalco. *Servius.*

Dedit gesture] Ut, 'Dat ferre.' *Id.*

211 *Patribus Latinis*] Quippe Reges esse debent patres. Justinus I. xv. 'Lysimachus magno animo Regis, veluti parentis, contumeliam tulit.' Xenoph. *Cyrop.* I. VIII. ἄρχων ἀγαθὸς οὐδὲν διαφέρει πατὴρ ἀγαθοῦ. De Tiberio Principe illo, qui Iustino in Imperio Constantinopolitano successit, ita Simocatt. III. 6. πατὴρ ἐθέλων, ἢ δεσπότης ὑπὸ τῶν ὑπηκόων ἀναγορεύεσθαι. De Antonino Philosopho Aristides, οἷα πατὴρ, et adjicit, οἷα ποιμήν. Quippe ut patres pro liberis solliciti, ita pastores pro grege; et utrumque pertinet ad Regem. Dio Chrysost. Orat. 12. loquens de Jove ait: βασιλεὺς μὲν κατὰ τὴν ἀρχὴν δύναμιν ὠνομασμένος· πατὴρ δὲ οἶμαι διὰ τε κηδεμονίαν, καὶ τὸ πρᾶον. *Cerda.*

212 *Talibus inter se firmabant fœdera dictis*] Latinus et Æneas: Turnum autem non inducit jurantem, quia dux est, qui presente rege non habet potestatem. Et imitatus est Homerum, qui post jusjurandum Menelai, Alexandrum quasi fervidum et ado-

lescentem inducit exclusum, et Priamum adhibitum ad fœderis confirmationem. *Servius.*

213 *Conspectu in medio*] Tale quiddam in fœdere Regum Thebanorum apud Eurip. *Phœniss.* καὶ μεταίχμιος ὅρκους συνῆψαν: In medio utriusque aciei jusjurandum commiserunt. *Cerda.*

Rite sacratas] Rite exploratas solemnitate, quam diximus. *Servius.*

214 *Et viscera vivis Eripiunt*] Verbum solenne. Rapiebantur autem exta, ut spirantia adhuc et palpitantia consuli possent. Seneca in *Thyeste*, act. IV. sc. 1. 'Erepta vivis exta pectoribus tremunt, Spirantque venæ, corque adhuc pavidum salit. At ille fibras tractat, ac fata inspicit, Et adhuc calentes viscerum venas notat.' Lucanus I. 1. 'Atque iram superum raptis quæsit in extis.' Vide *Brisson.* Form. I. VII. *Taubmann.*

215 *Cumulantque oneratis lancibus aras*] Est hoc quod in *Georg.* 'Lancibus et pandis fumantia reddimus exta.' Itaque cumlatio ista tota est ab extis, neque hic aliquid capias de thure, etiamsi de thure dixerit in VIII. 'cumulantque oneratis lancibus aras.' Etenim hic Poëta intelligit *patinarias struices* extorum, quæ Diis sacrabantur; quales etiam in V. 'strueremque suis altaria donis.' Porro partes has, quæ ab reliqua visceratione separabantur, dabanturque Diis, *proscicias* et *prosectas* vocabant Gentiles, atque etiam *ablegmīna*; sic enim legendum apud Festum, non *ablegmīna*, notavit jam Scal. quæ Græci ἀπολεγμούς vocarunt ἀπὸ τοῦ ἀπολέγειν. Isidor. vocat enim *prosegmīna*. Itaque hic Poëta intelligit *proscicia*, *prosecta*, *prosegmīna*, *ablegmīna*, ἀπολεγμούς. De verba *cumulo* vide quæ dixi I. XI. ad illud, 'cumulantque altaria donis.' *Cerda.*

216 *At vero Rutulis impar, &c.*] Antiquiores aliquot codices *Rutulisque impar* legunt. Nam *que* præjectum alteri copulativæ et, venustam reddit

orationem. *Pierius.*

At vero Rutulis, &c.] Sic et apud Hom. in singulari certamine Hectoris et Ajacis, Trojani inducuntur Hectori metuentes et diffidentes: οἱ μὲν Ἕλληνες ἔχαιρον ὁρῶντες, Τρῶας δὲ τρόμος αἰνὸς ἐπῆλυθε γυναιέκαστον: sed et Hector ipse a poeta, ut hic Turnus, meticulosus producit: Ἐκτορι τ' αὐτῷ θυμὸς ἐνὶ στήθεσσι πάτασεν. *Germ.*

Videri, misceri] Infiniti sunt pro indicativis. *Servius.*

218 *Propius]* Diligentius: ut, 'et propius res aspicere nostras.' *Idem.*

Non viribus æquis] Eos congressuros, subaudis. *Idem.*

219 *Incessu tacito]* Pro ipse tacitus: Hypallage est. *Idem.*

Ingressu tacito] Quatuor ponit signa timoris: primum est ingressus tacitus, dum vix pedem movebat. Alterum, quod aram venerabatur oculis dejectis. Tertium, tabentium genarum ex macie repentina. Quartum, palloris. *Donatus.*

Incessu tacito] Vetera quidem exemplaria multa cum vulgatis *incessu* legunt: in Oblongo tamen Vaticano *ingressu* scriptum est. *Incedere* enim quum plerumque sit majestatis, et venerabile nescio quid præ se ferat, locum hic habere non videtur, ubi omnia perquiruntur, quæ timorem in Turno manifestum indicent. Præterea Servius quoque *ingressu* agnoscere videtur, si diligenter inspicias. Haudquaquam vero obscure Donatus *ingressu* legendum ostendit, dum ait, 'Apparebant in Turno signa omnia quæ imparis diffidentiam comprobarent. Primo ingressus ejus, hoc est, ambulatio tacita: et progressus, hoc est, ad ulteriora segnior accessus. Ecce his signis colligebatur animi ejus corporisque defectio: lassos, quippe tacitos habuit gressus, dum vix pedem movebat, et vix reponebat alterum, ut progrediretur ulterius. Fuit alterum diffidentiae signum, quod aram venerabatur oculis dejectis ad

terram. Et (ut reliqua persequamur) tertium signum tabentium genarum fuit: nam repentina macie fuerat deformatus. Quartum, palloris, qui in juvene esse non debuit, si deesset et metus.' *Pierius.*

Et aram Suppliciter venerans] Sunt qui ad aram legunt, ut sit *progressus ad aram*. Sed enim exemplaria vetera et aram habent, ut sit, et aram *suppliciter venerans*. Unum enim uti dictum ex Donato, de quatuor signis, quæ timorem indicabant, fuit ea veneratio demisso lumine præstita. *Idem.*

221 *Pubentesque genas]* Antiquus codex Mediceæ Bibliothecæ, in *pubentes* primam litteram abrasam et alio atramento in P notatam ostendit. Sed quæ subsequitur vocalis a, est et ea quidem incolumis conservata, sed u vocali quinta superne adscripta: ut quod prius *tabentes* legabatur, in *pubentes* sit immutatum. Sed et alii codices plerique *tabentes* legunt: et quod Ti. Donatus tertium signum tabentium genarum fuisse dicit, nullam dubitationem reliquam facit, quin lectio castior sit, *Tabentesque genas*. *Idem.*

224 *In medias acies, formam adsimulata Camerti]* Homerus Iliad. Δ. "Η δ' ἀνδρὶ ἱκέλῃ Τρῶων κατέδυσσας θμίλον Λαοδόκῳ Ἀντηνορίδῃ. *Ursinus.*

225 *Cui genus a proavis ingens]* Cuius auctoritatem commendabat et origo majorum, et paterna virtus, et propria fortitudo. *Servius.*

228 *Rumoresque serit]* Ab Furio Antiato, Annal. l. x. ubi, 'Rumoresque serunt varios, ac multa requirunt:' vel ab Cæcilio, qui in Plot. 'sermonem serit.' Soph. in Elect. dixit, Σπέρη καταίαν βάξιν ἐς πᾶσαν πόλιν: *Seminet rumores inanes totam per urbem*. Plutar. in vita Iulii, κατέσπειραν λόγους: et de Pythiæ oraculis per initia, σπείροντες λόγους, καὶ θερίζοντες εὐθὺς: *serentes sermones, et metentes statim*. Plato in Phædro, φυτεύη καὶ

σπείρει λόγους: plantaverit et scriverit sermones.' Ioan. Damascenus Orat. de Transfigurat. λόγον ἐνσπείροντες. Sed Virgilius proprie clancularios sermones intelligit et furtivos, ad eum modum quo Ammian. l. xiv. 'Per arcaneos susurros nutrimenta fictis criminibus subserentes:.' et l. xx. 'disseminantes mordaces susurros.' Plutar. in Nicia ita rem hanc, λόγους ἐξέφερεν εἰς τὸν δῆμον: et in Alcibiade aliter, διαδοὺς λόγον: et adhuc aliter in Aristide, λόγους ἐμβαλεῖν. *Cerda.*

229 *Pro cunctis talibus*] Qualis etiam Turnus est: et attendit sensum superiorem, ubi ait Turnus oblique, 'Et solus ferro crimen commune refellam.' *Servius.*

Cuncti pro talibus unam Obiectare animam] Romanus codex, et Oblongus Vaticanus, Mediceusque, et nonnulli alii veteres, *pro cunctis talibus* legunt. Quam lectionem Servius agnoscit, dum ait, 'tales Latinos reliquos, qualis est Turnus.' *Pierius.*

230 *Obiectare animam*] Ipse l. ii. 'caput obiectare periclis.' Quod fortasse a Sallust. qui Jug. 'statuit etiam obiectare periclis.' *Cerda.*

An viribus æqui Non sumus] Bene addidit *viribus*. Nam legimus in Sallustio, 'Memorare possum quibus in locis populus Romanus ingentes hostium copias parva manu fuderit.' Virgilius, 'Exigui numero, sed bello vivida virtus.' *Servius.*

An viribus æqui Non sumus] In codicibus aliquot manu scriptis *æque* habes, quia dixerat unam animam, ita æquæ animæ: quod non probatur. In aliquot aliis, *viribus æquis*: sed *æqui* vulgata lectio omnino castior. *Pierius.*

231 *En omnes*] Ne occurreret, Sed est in castris alter exercitus. *Serv.*

En omnes et Troës et Arcades hi sunt] In antiquo codice scriptum est, *en omnes hi Troës et Arcades hi sunt*: quasi dicat, Inimici nostri, qui sedibus suis expulsi terram alienam in-

vasere, ne propter fœdus initum eos jam amicos effectos existimarent, et ideo certare nollent. Servius, *hic sunt* cum vulgata lectione legit, ne in castris alterum exercitum esse suspicarentur: quæ lectio magis placet omnino, quia propositum est, 'numerone an viribus æqui Non sumus?' Mediceus codex, et aliquot alii per veteres, eadem sententia, lectione paulo sequius scripta ita legunt, *en omnes et Troës et Arcades hi sunt*, ut suspendatur *en omnes*: inde subjiçiat, *et Troës et Arcades hi sunt*, quos scilicet ante oculos habetis, et non alii usquam. In Romano autem codice legere est, *et Troës et Arcades hinc sunt Fatalisque manus*. Et in aliquot aliis codicibus *fatales* numero multitudinis habetur. Quod ita forte quis interpretetur, 'Et Troës et Arcades hinc sunt:' in Latinis quippe castris tam strenui, tamque præstantes virtute viri habentur, quales et Troës et Arcades feruntur. Vel potius distinguendum, ut dicas, *En omnes et Troës et Arcades*. Mox de suis, *hinc sunt Fatalisque manus infensa Etruria Turno*, hoc est, Latino quoque nomini favent fata, ne eos tantum fatis fretos huc venisse persuasum habeatis. Et quod magis excitare animos possit, Etruria, quæ infensa Turno esse consuevit, nobiscum militat, propter eos qui Mezentium secuti erant: ut ita sit responsum ad id quod propositum erat, essentne æqui viribus. De numero vero ait, 'Vix hostem alterni, si congregiamur, habemus.' Cæterum crediderim ego *n* litteram in Rom. codice superfluum esse, ut sæpe alibi in eodem reperitur, eamque omnino castiorem esse lectionem, quæ vel *hic* adverbium vel *hi* pronomen demonstrativum scriptum ostendit: præsertim quum Ti. Donatus ita locum hunc interpretetur, 'Considerate qui sitis, et quale Rutulorum nomen et facta, quanta ubique præ-

dicatione laudantur. Nihil interea e diverso existit, quod aliquem incutiat metum: non numero præcedit hostis, aut robore: quicquid opinio formidolosum sparserat, præsto est, subiectum oculis nostris. Tum quod habet pars utraque substantiæ, prodidit campus, quod contra fidem rerum oneraverat fama terroribus. Trojani adsunt, videntur Arcades, in conspectu sunt quos fatales appellant: et hoc est totum quod infensa Etruria Turno potuit.' *Pierius*.

232 *Fatalisque manus*] Trojanorum scilicet, qui fataliter ad Italiam venerant: ut sit iteratio. *Servius*.

Fatalisque manus] Pessime Servius Trojanos accipit, qui fatis ducentibus venerunt ad Italiam. Recurreret Vates, nam jam Trojanos nominarat, quod vitium maximum, et non ferendum. Ergo non *fatalem manum* intelligit Virg. Hetruscos. Etenim Æneæ exercitus ex triplici gente constabat Trojana, Arcadica, Hetrusca. Cur autem Hetrusci, qui venerunt cum Ænea, dicantur *fatales*, abunde liquet ex octava et decima Æneide. *Cerda*.

Hetruria infensa] Pro *Hetrusci*, qui etiam Turno inimici sunt causa Mezentii. *Servius*.

Infensa Etruria Turno] Ego libenter adimerem hoc hemistichium. Satis enim dixisse, 'Fatalisque manus.' Potest tamen sustineri cum respectu ad id quod habetur l. viii. Etrusci enim infesti Turno, quia is hospitio exceperat fugientem Mezentium: 'Ille inter cædes Rutulorum elapsus in agros Confugere, et Turni defendier hospitii armis. Ergo omnis furis surrexit Etruria iustis.' *Cerda*.

233 *Alterni*] Non ἀλλεπάλληλοι, vel ἐξ ἀμοιβῆς sed, si secundus quisque nostrum congregiatur. *Turneb.* iii. 13. *Taubmann*.

234 *Devoet aris*] Quia ait supra, 'et aram suppliciter venerans.' Item, 'sed vobis animam hanc soceroque Latino Devovi.' Nam ipsa iterat

verba. *Servius*.

235 *Virusque per ora feretur*] Tanquam de vivo omnes loquentur. *Id*.

Virusque per ora feretur] Describit hominem, quem unicâ voce Græci dicunt περιβόητον: et l. ii. Epig. ἀνὰ στόμα: et Appian. 2. ἐμφ. διὰ στόματος ἦν. *Cerda*.

Per ora feretur] Omnes honorifice de eo loquentur, magnam adipiscetur famam. Similiter Horatius Epist. i. 3. 9. 'Quid Titius, Romana brevi venturus in ora?' Ad quem locum vid. Lambinus. *Emmeness*.

237 *Lenti*] Otiosi: ut, 'tu, Tityre, lentus in umbra.' *Servius*.

238 *Talibus incensa est, &c.*] In antiquis aliquot codicibus *accensa* legitur, quam lectionem Donatus etiam agnoscit. *Pierius*.

239 *Serpitque per agmina murmur*] Est hoc, quod Stat. Theb. xi. 'alternaque murmura volvunt Mussantes.' *Cerda*.

240 *Ipsi Laurentes mutati, &c.*] Notat militarem inconstantiam. Itaque totus hic locus oppositus est illi qui habetur l. xi. 'Dirum execrantur bellum, Turnique Hymenæos, Ipsum armis, ipsumque jubent decernere ferro: Qui regnum Italiæ et primos sibi poscat honores.' Itaque, qui 'dirum execrantur bellum,' nunc 'arma volunt.' Qui 'ipsum jubent decernere ferro,' nunc 'fœdus infectum præcantur.' Qui erant infensi superbo homini, quod 'sibi posceret regnum Italiæ, et honores primos,' nunc ejusdem 'sortem miserantur iniquam.' *Idem*.

241 *Qui sibi jam requiem pugna Spe-rabant*] Est hoc, quod Hom. Iliad. iii. ἐλπίεμενοι παύσασθαι οἰζυροῦ πολέμοιο. *Idem*.

242 *Nunc arma volunt*] Sic et Hom. Il. A. immissa Eride: τοῖσι δ' ἄφαρ πόλεμος γλυκίων γένετ', ἥ ἐ νέεσθαι Ἐν νηυσὶ γλαφυρῆσι φίλην ἐς πατρίδα γαίαν. *Germanus*.

Fœdusque præcantur Infectum] Ro-

gant ut pro non facto sit, ne piaculum videantur admittere. *Servius*.

244 *Et alto Dat signum cælo*] Ut religio alia religione solvatur. *Idem*.

245 *Dat signum cælo, &c.*] Simile augurium describit Silius Italicus iv. 103. et seqq. 'subitum liquida non ullis nubibus æthra Augurium mentes oculosque ad sidera vertit. Accipiter medio tendens a limite solis, Dilectas Veneri notasque in honore Dionos Turbatat violentus aves,' et quæ sequuntur. Comparat autem hunc Virgilii locum cum Homericis Scaliger v. 3. *Emmeness*.

Præsentius] Efficacius. *Servius*.

Præsentius] Antiqui aliquot codices *præsentius* legunt: ut illud, 'Præsentemque viris intentant omnia mortem.' In Mediceo *præstantius* quidem scriptum est, in dictionum sequela: sed superne vetus hæc lectio 'præsentius' addita. *Pierius*.

Præsentius] Id est, magis in tempore oblatum: ideoque ad animos turbandos efficacius. Alii, *præstantius*: sed alterum præfert Fabricius, auctoritate etiam Servii et Mss. *Taubmann*.

246 *Monstroque fefellit*] Bene *fefellit*: namque hoc augurium non oblativum est, nec impetratum, sed immissum factione Juturnæ, quod carere fide indicat sedes negata. Nam ubicunque firmum inducit augurium, dat ei firmissimam sedem: ut, 'Ipsa sub ora viri cælo venire volantes, Et viridi sedere solo: item, 'Ante sinistra cava monuisset ab ilice cornix.' In hoc autem augurio liberatum cygnum cecidisse in aquam dicit; aquam autem instabilem et infirmam non dubium est. *Servius*.

247 *Rubra in æthra*] Ab igne vocat *rubram*, inde etiam *αἰθήρ* ab ardore. Aristid. Hymn. in Jovem, καὶ πῦρ ἄνωθεν, ὃ δὴ αἰθέρα ὀνομάζουσιν, ἐπιστήσας: ignem, quem vocant *ætherem*, desuper collocans. *Cerda*.

Fulvus Jovis ales] In antiquis ple-

risque *fulvos*, uti etiam superius 'vivosque per ora feretur: de quo scriptio- nis modo satis alibi dictum. Id præterire non possum, quod Ti. Donatus artificiose compositum ait: Primo, ut *alitem* masculinum immitteret: si enim femina esset, non tangeret Æneæ personam. Deinde ait, 'Ales Jovis, ut turbandum fœdus nec perficiendum et Jupiter videretur ostendere.' *Pierius*.

Jovis ales] Quid re hac certius? Inde a Paus. l. v. inducitur Juppiter αἰτὸν ἔχων ὕρνισα, καὶ τῇ ἐτέρᾳ τῶν χειρῶν κεραυνόν. Et inf. loquens de eodem Jove, ἐν δὲ ταῖς χερσὶν αἰτὸς τέ ἐστιν αὐτὸς καὶ τὸ βέλος τοῦ Διὸς. Ornamenta itaque propria Jovis sunt, fulmen in dextera, aquila in sinistra. Ortum hujus tutelæ referunt ad fabulam, quippe Jovi contra Titanas proficiscenti, et sacrificanti in litore aquila apparnit bono auspicio. Inde in tutelam Jovis recepta hæc avis. Causas plurimas habet Eustath. in ult. Iliad. et omnes petitas a fabulis. Sed existimandum potius est, regi Deorum reginam volucrum attributam. *Cerda*.

248 *Litoreas agitabat aves*] Palustres. Nam litus circa omnem aquam est: ut, 'viridique in litore conspicitur sus.' *Servius*.

Agitabat] Quod Græci ἐλάυν, et ἐλάειν, quod est *abigere* et *fugare*, et quod Æneid. i. 'turbabat cælo.' Cicer. Divin. 2. de aquila, 'avis infestans alias et agitans.' Non dubium autem quin Virgil. locutus fuerit cum respectu ad inimicitias quæ sunt inter cygnos et aquilas. Vide Aristotel. Histor. Animal. ix. 12. *Cerda*.

249 *Lapsus*] Indicat lenem aquilæ volatum. Sueton. Aug. c. 91. 'aquila leniter delapsa.' Apul. l. i. Flor. 'aquila labitur: quem locum vide: ita enim de aquilæ volatu, ut illum æqualem faciat navi velificanti. *Idem*.

250 *Excellentem*] Magnum, sicut in exercitu magnus est Turnus. *Sere*.

Cyenum excellentem, &c.] Talis Valer. Musa Argon. l. i. 'Talia conanti lævum Jovis armiger æthra Advenit, et validis fixam gerit improbus agnam:' vel, 'gerit unguibus agnam.' *Cerda*.

252 *Convertunt clamore fugam*] Re-deunt cum clamore, sicut exercitus solet. *Servius*.

Mirabile visu] Antiqui aliquot codices una cum Mediceo *miserabile* legunt: sed vulgata lectio acceptior erudit. *Pierius*.

254 *Facta nube*] Ita Calab. l. ii. loquens de locutis, *ὡς νέφος, ut nubes*. Plutarch. in vita Alexandri, *ὄρνιθες νεφέεσσιν ὅμοιότες*: arcs similes nubibus. Plin. xi. 19. de locustis: 'Immensos tractus permeant, dira-que messes contegunt nube.' Orosius quoque i. 9. 'locustarum nubes.' *Cerda*.

255 *Pondere defecit*] In antiquis plerisque codicibus *deficeret* habetur: magis tamen placet *defecit*, ut vulgata habent exemplaria, non sine veterum aliquot codicum assensu. *Pierius*.

256 *Penitusque in nubila fugit*] Fugiendo penetravit nubila. Ideo postea, 'penitusque profundo Vela dabit.' Et *fugit* ait, non solum ad significandam veram fugam, sed celerissimum volatum. Synes. lib. de Insomni. exaggerans ait, *ὑπερπτήναι ἀερόβς*. *Cerda*.

257 *Augurium salutant*] Venerantur. Et proprie: nam *salutare* dicimus deos. Terentius, 'At ego deos penates hinc salutatum devortar.' *Servius*.

Salutant] Venerantur. Ita *salutare deos* dicimus. V. N. Plaut. Cureul. act. i. l. 70. Silius l. ii. 'atque omen clamore salutant.' *Tachm*.

258 *Expediuntque manus*] Dimicare se velle significant: hæc enim est consensio militaris. Lucanus, 'Elatasque alte quæcunque ad bella vocaret Promisere manus.' *Servius*.

Expediuntque manus] Refert non ad pugnam, sed ad preces. Nam et

Germ. refert ad illud Hom. ἀναπτύξαι χεῖρας, quod videlicet est, εἰς εὐχὴν ἐξαπλώσαι, id est, expandere manus ad preces. *Cerda*.

Primusque Tolumnius] Non solum Rutuli, sed etiam Tolumnius augur hoc augurio deceptus est. *Donatus*.

259 *Quod sæpe petiv*] Quasi impetratum hoc augurium vult videri. *Serv.*

260 *Accipio agnoscoque deos*] Modo quasi de oblativo loquitur: nam in oblativis auguriis in potestate videntis est, utrum id ad se pertinere velit, an refutet et abominetur. Ergo nunc dicit se augurium libenter amplecti, et agnoscere circa se favorem deorum. *Idem*.

Accipio agnoscoque deos] Auguria duorum erant generum, quædam oblativa, quædam impetrativa. Impetrativa petebantur a diis, nec in impetrantis erat potestate, ea vel accipere vel non accipere, vel agnoscere vel non agnoscere. Quæ ultro nobis non petentibus facta et oblata erant, in potestate nostra erant: nam non agnoscere vel agnoscere licebat, quod et in omnibus observabatur: unde in historiis 'accipio omen' legimus. Maro tamen velut in oblativo augurio de impetrativo dixit. Turneb. v. 7. *Taubmann*.

Accipio] Vox signata. Liv. l. i. 'Dextra Hercules data, accipere se omen,' &c. et l. xii. 'victoriam omenque accipere.' Paulus Æmilius apud Plutarch. δέχομαι τὸν οἰωνόν: *accipio augurium*. *Cerda*.

Agnoscoque deos] Notat Passerat. in Propert. poni a Poëtis *Deos* pro Deorum voluntate. Ita hoc loco, et in Horat. 'Non sine Diis.' *Idem*.

Me, me duce ferrum Corripite, o Rutuli] In Romano codice legere est *o miseri*, non *o Rutuli*: subjecta vero statim ratio cur *miseri*, 'quos' scilicet 'improbus advena bello Ter-ritat, invalidas ut aves, et litora vestra vi populat.' In Mediceo, et aliquot aliis antiquis *o Rutuli* scriptum

est. Ti. Donatus o *miseri* agnoscit: dicit enim, 'Et vos manus armate, o *miseri*, hoc est, dolendi.' *Pierius*.

261 Quos *improbus advena Territat*] Interpretatur augurium: et confirmat id ad præsens negotium pertinere. *Servius*.

262 *Littora vestra*] Bona iteratio: nam supra ait, 'Litoreas agitabat aves.' *Idem*.

Litora vestra] Sunt aliquot antiqui codices, ubi *nostra* legatur: sed omnino *vestra* melius. *Pierius*.

263 *Vi populat*] Antiquæ: nam veteres et *populo* et *populor* dicebant: nunc tantum *populor* dicimus; illud penitus de usu recessit. *Servius*.

Populat] Id verbi in bonis auctoribus. Propert. l. iii. 'luctus populavit Achivos.' Etiam Georg. i. et Æneid. i. *Cerda*.

Penitusque profundo Vela dabit] Ut supra de aquila, 'penitusque in nubila fugit.' *Servius*.

Penitusque, &c.] Tale illud l. i. 'penitusque sonantes Accestas scopulos.' Iterum, 'ater quos æquore turbo Abstulerat, penitusque alias advexerat oras.' *Cerda*.

264 *Densate catervas*] Sicuti cygni, 'hostemque per auras Faeta nube premunt.' *Servius*.

Densate catervas] In Romano codice *densete* legitur conjugationis secundæ, ut superius *densent*: sed hic aures offendit tam exilitate vocalis tenuissimæ ter continenter positæ, quam etiam sono ipso clanguescentis. *Pierius*.

Unanimi densate catervas] Brissonius meus vult scripsisse Virgilium, *unanimis densete*, teste Eutycho Grammatico in l. De discernendis conjugationibus. 'Quæ in *so*,' ait, 'similiter primæ sunt conjugationis, quia derivata sunt: nam vel a nominibus pleraque derivantur, vel certe frequentativa sunt: ut, *lapso as*, *penso as*, *spisso*, *denso*, quod et *denseo* se-

cundæ conjugationis, ut in *eo* terminatum, licet raro lectum invenitur: ut extulit Virgil. Georg. i. *Jupiter humidus Austris Denset*, erant quæ *rara modo*: item Æn. xii. *Vos unanimis densete catervas*. Cujus infinitivum Salust. Histor. l. ii. refert: *Ille subsidiis principes* (sic enim habet vetus codex) *augere, et densere frontem*. Atque idem Virg. eodem modo Æn. x. dixit: *Extremi addensent acies*.' *Germanus*.

266 *Dixit, et adversos telum contorsit in hostes*] Hoc loco ab Homeri æconomia recessit. Ille enim inducit Minervam persuadentem Pandaro, ut jacto in Menelaum telo dissipet fœdera. Hic vero dicit ipsum angurem telum sponte torsisse, et occidisse unum de novem fratribus: quod pertinet ad æconomiam. Necesse enim erat ut fratres, dolore ex unius morte commoti, bellum moverent. Si enim vilis aliquis interiret, poterat ejus mors ob fœderis religionem forte contemni. *Servius*.

Dixit, et adversos, &c.] Recte qui se duce[m] professus est primus telum contorsit. *Donatus*.

Contorsit] In antiquis aliquot *conjecit*: sed id ex paraphrasi. *Pierius*.

207 *Sonitum dat*] Id est, facit. *Servius*.

Sonitum dat stridula cornus] Gratius Cyneg. vs. 342. 'Terribilemque manu vibrata falarica dextra Det sonitum,' &c. *Emmness*.

Cornus] Ponit materiam, quod solent alii herœici Vates, non tam sectantes tritum σχηματισιον, quam ut ita grandiore[m] faciant orationem; est enim tragicum quiddam cernere convolantem, non hastam, sed arborem. Ita in Hesiod. Scut. ἀπὸ δ' ἄμφω κέρσε τένοντε Ἀνδροφόνος μελίη: *ambos incidit nervos Homicida fraxinus*. Ibidem magni duces inferuntur ἐλάτας ἐν χειρὶν ἔχοντες, *abietes in manibus gestantes*. Claudian. 'Non aries quateret muros, non fraxinus urbem.'

Homerus sæpe, Philostrat. in Heroicis, alii hastam Achillis κατ' ἐξοχὴν vocant μέλιαν. *Cerda.*

268 *Certa*] Inevitabilis: unde incerta, est infirma et vitabilis. *Servius.*

Auras Certa secat] Ita Val. Flacc. l. III. 'certo tendens stridore per umbras Æsonii venit hasta ducis.' Præclare, nam per umbras: hoc enim majus. Ab hac certitudine præfert Martial. Othonem Catoni Epigram. vi. 32. *Cerda.*

Simul hoc, simul, &c.] Antiquè: ut, 'ille simul fugiens, Rutulos simul increpat omnes:' et, 'simul Ænean in regia ducit Tecta, simul divum templis indicit honorem.' *Servius.*

269 *Cunci*] Ordines peditum. *Taub.*

270 *Hasta volans*] Minus est *namque*. Sane reliquit hastam Poëta, dum vult simul multa describere, et rem imperfectam omisit; deinde rediit ad descriptionem, ut supra in augurii narratione. *Servius.*

Hasta volans] Sidon. Pan. Major. 'alite telo.' Hom. sæpe ἔπτατο ὄϊστός. Ann. 16. 'tamen inde volans secum abstulit hasta Insigne.' Andronicus in Odyss. 'At celer hasta volans perumpit pectora ferro.' Stat. Theb. l. II. 'fuscas intervolut auras Hasta.' Sic Æn. VIII. 'volatile ferrum.' Vid. Æn. IV. 71. *Cerda.*

271 *Fida*] Signate hoc Maro ad cavendum castitati feminae. Videbatur enim posse subesse suspicio adulterii in numerosa sobole: hanc ut amoliatur fidam vocat. *Idem.*

Arcadio conjux Tyrrhena Gilippo] Designat filios fuisse hybridas: nam semi-Arcades et semi-Tyrrheni: ut Pallas, semi-Arcas et semi-Sabellus; et Cyrus, semi-Medus et semi-Persa. *Gilippi* autem magni ducis, qui res Atheniensium contulit, meminit Thucydides in historia, et Plut. in Nicia. *Cerda.*

273 *Horum unum, &c.*] Ordo est, Transadigit unum costas: et figurate dixit unum, pro unius. *Servius.*

Teritur qua sutilis alvo Balteus] Rem physicam dixit: omnia enim, quibus utimur, non nos terunt, sed ea nos terimus, ut annulum, vestem, baltheum. *Ad medium* autem absolute, id est, ubi alvo teritur baltheus. *Idem.*

274 *Et laterum juncturas fibula mordet*] Ait factum ictum per ipsas balthei juncturas et commissuras, quaque fibula innectitur: illa enim parte inventus ad ictum locus, ad eum modum, quo Prudent. in Psychom. scripsit, 'Rara tamen chalybem tenui transmittere puncto Commissura dedit, qua sese extrema politæ Squamma ligat tunica, sinus et sibi conserit oras.' De balthei juncturis ita Val. Arg. l. III. 'qua cæculus ambit Baltheus, et gemini committunt ora dracones.' Illa enim commissio ad juncturas est. Ut vero vulnus acceptum per morsum fibulae, ita apud Sil. l. VII. 'qua fibula morsus Loricæ crebro laxata resolverat ictu, Accepit lateri, penitusque in viscera adigit.' *Cerda.*

Fibula mordet] Tertull. de Pall. in fibulae morsu. Symm. l. I. 'Est mihi castrense quod mordet fibula vestem.' Hieronym. epist. XLIX. 'Fibulam, quæ chlamydis mordebat oras in humum excussit.' Sid. Pan. Major. 'Ostricolor pepli textus, quem fibula torto Mordax dente vorat.' Non tamen est hoc loco fibula instrumentum illud muliebri, quod celebratur ab hoc Vate locis aliis, et ab aliis: sed clavicularum ille, quo baltheus innectitur. Ad eum modum, quo Tertull. dat antiquis Carthaginiensibus quadratam tunicam fibula constrictam; et quo Liv. dixit l. XLVII. donatam puero 'tunicam lato clavo cum Hispano sagulo et aurea fibula:' ut videlicet fibula esset astrigmentum saguli. Sed fateor tamen in idem fere recidere. *Idem.*

275 *Egregium forma juvenem*] Bene

hic egregium, quippe qui esset de fratribus grege. *Servius*.

276 *Fulvae extendit arena*] In Romano cod. in Oblongo, in Vaticanis, in Mediceo, in eo qui apud me est, et aliquot aliis, uno exemplo legitur *effundit arena*, quod magis movere pathos videtur: quia maiorem præ se fert vulneris vehementiam. *Picrius*.

277 *At fratres*] Pro, at fratrum pars. *Servius*.

Animosa phalanx] Quasi phalanx, id est, legio. Et bene a numero, a germanitate, a nobilitate, a forma, ab ætate, ab vulneris genere, ab ipsius laude, a genere mortis incitatio nata. *Idem*.

278 *Gladios stringunt*] Liv. lib. xxxviii. 'stringit gladium.' Sen. Contr. vii. 'ubi est gladius tuus? stringe.' Suet. Calig. l. xxxiii. 'stricturum se luctationis suæ telum minabatur.' Curt. l. iii. 'gladios impigre stringunt.' *Cerda*.

279 *Cæci*] Ut salutis improvidi. Et bene jam non pars, sed universi. *Servius*.

280 *Inundant*] More undæ fluunt. *Idem*.

281 *Agyllinique*] Pro Etruscis; hi enim contra Mezentium auctores conjugationis fuerunt. *Idem*.

Agyllini] De his dictum l. vii. *Cerda*.

Pictis Arcades armis] Bene *pictis*, ut in undecimo, 'et versis Arcades armis:' ut ornatus picturæ lateret in luctu. *Servius*.

282 *Sic omnes amor unus habet*] Sic, id est, dum paulatim suis invicem subveniunt, omnes in bellum coacti sunt. Sic Sallustius. *Idem*.

Sic] Hanc particulam, et in hoc loco Virg. explicat Passeratius in Prop. adeo, omnino, prorsus, cum nihil præcesserit. Ut in Sallust. Catil. 'Sic quisque hostem ferire, murum conscendere.' *Cerda*.

-283 *Diripuerunt aras*] Dejecerunt,

dissipaverunt. Sane cum præsens tempus belli loquitur, bene præteritum intulit *diripuerunt*. Et more suo interjicit aliud: nam ordo erat 'diripuerunt aras, craterasque focosque ferunt.' *Servius*.

Diripuerunt aras] Vocati furore certandi. *Donatus*.

284 *Tempestas telorum*] Sil. l. ix. 'telorum nubem:' et l. iii. 'telorum nubibus.' Stat. l. viii. pulchre tela comparat cum tempestate, 'non tanta cadentibus hædis Aëriam Rhodopen solida nive verberat Aretos: Nec fragor Ausoniæ tantus cum Jupiter omni Arce tonat,' &c. Illustrabis satis hunc locum his, quæ dixi l. x. ad illud, 'nubem belli dum detonet.' *Cerda*.

Ferrens imber] Permansit in translatione, quia dixerat 'Tempestas telorum.' *Servius*.

Ferrens ingruit imber] Stat. laudato loco, loquens de armis, 'stant ferrea cælo Nubila:' et l. v. 'Instamus jactu telorum, et ferrea nimbis Certat hyems.' Lucan. l. iv. 'telorum nimbo.' Pacuvius: 'Sagittis, plumbo, saxis grandinat, nivit.' Enn. Annal. vi. 'Undique conveniunt, velut imber, tela Tribuno Confugiunt parmam.' Idem l. viii. 'Hastati spargunt hastas, fit ferrens imber.' Ammian. sæpissimus est in hoc sermone, ut cum ait l. xx. 'Sagittarum nimbi crebrius volitantes.' Latini a Græcis. Pind. Od. Isth. v. χαλαζάεντι φόνω: *cade grandinea*. Nonnus libro xxi. ὀμβρὸς δίστων, *imber sagittarum*. Mitto alios. *Cerda*.

285 *Ferunt*] Auferunt: nam Aphæresis est, ut *temnere*, pro *contemnere*: alibi, 'Omnia fert ætas.' *Servius*.

286 *Pulsatos divos*] Id est, violatos, læsos fractis fœderibus. *Idem*.

287 *Infrenant alii currus*] Id est, equos, qui sub curribus sunt: sic alibi, 'Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.' *Servius*.

Infrenant alii currus] Id est, equos:

ut Ge. i. 'neque audit currus habenas.' Æn. vii. 'domitantque in litore currus.' Scalig. iv. 16. *Taubmann.*

288 *Subjiciunt in equos*] Super equos jaciunt: sed proprie non est locutus, magisque contrarie: nam *subjicere*, est subter jacere. *Servius.*

Subjiciunt in equos] Id est, sursum jaciunt. Significatio hæc non est insolens. Nam Virg. Eclog. v. 'Quantum vere novo viridis se subjicit alnus.' Et Georg. ii. 'Parva subingenti matris se subjicit umbra.' Et Georg. iv. 'Ter flamma ad summum tecti subjecta refulsit.' *Cerda.*

289 *Regisque insigne gerentem*] Id est, diadema; et decenter regem cum insignibus suis dixit. *Servius.*

290 *Avidus confundere fœdus*] Legitur et *avidum*: sed melius *avidus*: quia Messapus Turno favebat, qui erat impar ad singulare certamen. Nam et postea ait, 'Et miser oppositis a tergo involvitur aris.' Sic enim facilius fœdus dissiparet, si aræ humano cruore polluerentur: nam et Messapi voluntas ita expressa est, qui ait, 'Hæc melior magnis data victima divis.' *Confundere fœdus* autem, prodiit confundere. *Idem.*

Avidus confundere] Hellenismus. Prop. 'cupidus attingere.' Sed hoc jam alibi, prolatis etiam Græcis testimoniis. *Cerda.*

291 *Proterret*] Mire dictum. *Serv.*

Proterret] Plautus Trinum. iii. 2. 77. 'Mea opera hinc proterritum te meaque avaritia autument.' Terentius Heaut. iii. 1. 37. 'filium proterruisti hinc.' Apul. Metam. l. iv. 'Nam et facies ursæ mediis ædibus discurrentis ad proterrendos si qui de familia forte vigilassent, videbatur opportuna:' et l. viii. 'facibus feras proterrebant.' *Emmeness.*

293 *In caput, inque humeros*] Describit κύμβαχον, id est, ἐπὶ κεφαλῇ, καὶ ὤμων κυβιστῶν. Philost. enim Icon. l. ii. ita ait, ὅδε εἰς ὤμους καὶ

κεφαλὴν κείται, ποιητὴς ἂν φαίη κύμβαχος: *Alius in caput, atque humeros jacet, Poëta utique diceret, cymbachus. Cerda.*

Hasta] Cum hasta. *Servius.*

294 *Teloque orantem multa trabali*] Ennius, 'Teloque trabali.' *Idem.*

Telo trabali] Id est, magno, instar trabis; quod videlicet Poëta ipse, 'telum ingens arboreum.' Ita Sil. *trabem* posuit pro hasta. Sed et 'trabalem hastam' Stat. Theb. iv. et Nazar. in Paneg. dixerunt; et Amm. l. xvi. 'capita discissa trabalibus telis.' Sed et de rebus aliis. Nam Claud. 'trabali sceptro.' Cic. Horat. Arnob. 'clavos trabales.' *Cerda.*

Orantem multa Desuper altus equo graviter ferit] Supra Æneid. xi. 696. 'Tum validam perque arma viro perque ossa securim, Altior insurgens, oranti et multa precanti Congeminat:' et x. 554. 'Tum caput orantis nequicquam, et multa parantis Diceret, deturbat terræ.' Ovid. Metam. ix. 216. 'Dicentem genibusque manus adlibere parantem Corripit Alcides; et terque quaterque rotatum Mittit in Euboicæ, tormento fortius, undas.' *Emmeness.*

295 *Altus equo*] Equi magnitudinem latenter ostendit. *Servius.*

296 *Hoc habet*] Id est, lethali percussus est vulnere. Apud antiquos enim id erat, *hoc habet*, quod nunc, *peractum est*: sic Terentius, 'Certe captus est, habet.' Sane Sarcasmos est carnificina, quasi de loci qualitate inventus: nam quia supra aras ceciderat, ait, 'hæc melior magnis data victima Divis.' *Idem.*

Hoc habet] Id est, bene se habent res. *Donatus.*

Hoc habet] Subaudi vulnus. Forma recepta in Latio, et accepta ab ludo gladiatorio. Ita sc. insultabat gladiator victor victo gladiator. Terent. And. 'Certe captus est, habet.' Prud. Psychom. 'Hoc habet, exclamat victrix Regina.' Sen. Agam.

‘Habet, peractum est:’ et in Herc. Cæt. ‘Habet, peractum est: quas petitis pœnas dedit.’ Alibi idem Tragicus sæpe. Huc allusum a Sen. Philosopho de vita Beata: ‘non voluptatem, sed ipsos voluptas habet:’ et epist. viii. ‘Habere nos putamus, habemur,’ id est, cum putemus nos habere divitias, habemur ab illis, vincimurque, nam illæ pessumdant nos. Et ab Tull. l. ix. epist. ult. ‘Sed tamen ne Aristippus quidem ille Socraticus erubuit, cum esset objectum habere cum Laïda, habeo (inquit) Laïda, non habeo a Laïde.’ Itaque Serv. qui explicat *habet* pro *peractum est*, male explicat. Imo *habet*, pro *victus est*: sic Græci dicunt *ἔχουσθαι*, pro *νικᾶσθαι*, id est, *haberi*, pro *vinci*. Nam, ubi Eurip. in Orest. *ἔχεις ἐμὲ*, ibi Scholiastes, *ἐνίκησας ἐμέ*. Sed et verba Aristippi, quæ Tull. reddidit, hæc sunt: *ἔχω Λαΐδα, ἀλλ’ οὐκ ἔχομαι Λαΐδος*. Huc etiam invenio allusisse Plaut. Mostell. ubi servus post inventum callidum consilium ait: ‘Hoc habet, reperi qui senem ducerem.’ et in Mil. ‘Habet opinor.’ *Cerda*.

Hæc melior magnis data victima diris] Cum joco dictum ait Donatus meliorem victimam, quia in aram cecidit, et illic occisus est. *Pierius*.

Hæc melior] Sarcasmus, de loci qualitate inventus: nam quia super aras cecidit, sic ait. Ita Æn. v. ‘meliorem animam pro morte Daretis:’ quem locum vide. *Taubmann*.

298 *Obvius*] Bene *obvius* corripuit. *Servius*.

Ambustum torrem] Quidam *ambustum*, proprie circumustum accipiunt; sed Poëta indifferenter pro combusto utuntur. *Torrem* autem, erit nominativus *hic torris*, et ita nunc dicimus. Nam illud Ennii et Pacuvii penitus de usu recessit, ut *hic torrus*, hujus *torri* dicamus. *Idem*.

299 *Ferenti*] Pro *inferenti*. *Idem*.

300 *Reluxit*] Bene ad brevitatem ignis retulit, qui tantum fulgorem

brevi ediderat. *Idem*.

301 *Nidoremque*] *Putorem*. *Serv.* *Nidorem*] De hac voce videndus Gronovius ad Plauti Mostel. i. l. 5. *Emmeness*.

Super] Quidam *propterea*: alii pro *supra*, ut ‘Ense sequens nudo super imminet.’ *Servius*.

302 *Cæsariem læva*] Vide quæ dixi Æn. ii. in morte Priami, quibus locum istum illustrabis. Hippolytus apud Senecam: ‘En impudicum crine contorto caput Læva reflexi.’ Apud Plut. Alexander, *δραξάμενος αὐτοῦ τῶν τριχῶν*. In summa enim ira hominem crinibus arripuit. Sic et noxii mactabantur. Plutar. in vita Artax. ubi carnifex interficit Darium regem: *καὶ τῇ ἐτέρᾳ χειρὶ δραξάμενος τῆς κόμης αὐτοῦ, καὶ καταγαγὼν ἀπέτεμε τῷ ξυρῶ τὸν τράχηλον*. Eurip. etiam in Aulide ait, Iphigeniam ducendam ad mortem correptam *ξανθῆς ἐθελῆρης, φλῶα e coma*: et in Tauris de humana loquens victima, *ἀμφὶ χαίταν ἐλιχθεῖσα*. *Cerda*.

Turbati hostis] Quia plus trepidationis in illa flamma fuit, quam periculi. *Servius*.

304 *Sic rigido*] Quidam *Sic* pro *æque* accipiunt: alii simpliciter, ut cum impresso genu terræ adplicuerat: ut est illud, ‘Despiciens mare velivolum, terrasque jacentes.’ *Id.*

Rigido ense] Quidam duro et acuto volunt, non recto: ut, ‘Et curvæ rigidum falces formantur in ensem.’ *Idem*.

305 *Primaque acie*] Hic *que* conjunctio abundat. *Idem*.

Ruentem] Non cadentem, sed magno impetu se inferentem. *Idem*.

306 *Ense nudo*] Appian. i. *ἐμφιχιφιδίοις γυμνοῖς*. Philost. Jun. in Icon. *γυμνῶ τῶ ξίφει ἔτοιμος*. S. Basil. in orat. de Gordio Martyre, *ξίφος ἐγύμνον*. Sed Stat. Theb. vii. non solum dixit, ‘nudabant enses,’ sed etiam ‘aperire,’ ait enim, ‘aperto ense vocat socios.’ *Cerda*.

307 *Frontem mediam mentumque*] Hic ictus etiam est in IX. ubi Turnus Pandari 'mediam ferro gemina inter tempora frontem Dividit, impubesque immani vulnere malas.' *Idem.*

308 *Disjicit*] In Romano codice *discidit* legitur. *Secare* enim securis est, et *scindere*. Sed in Oblongo, in Mediceo, et aliquot aliis *dissidit*, in uno simplici s, in altero ss geminato scriptum. *Pierius.*

Sparso late rigat arma cruore] In IX. 'atque arma cruenta cerebro.' Hom. τεύχεα αἰμόρυκτα, et βεβρωτομένα. Nonn. I. XXII. χιτῶν ἐρωθαίνετο λύθρῳ. *Cerda.*

309 *Olli dura quies*] Quia est quies non dura, et somnus non ferreus, et nox non æterna. *Donatus.*

Olli dura quies] Hi duo versus habentur Æneide decima, ubi illos illustravi. *Cerda.*

Ferreus Somnus] Homer. χάλκεος ὕπνος. *Servius.*

310 *In æternam clauduntur lumina mortem*] Quamvis in cod. aliquot antiquis *mortem* legatur, legendum tamen est *noctem*, ut in emendationibus habetur. *Quam* lectionem etiam Donatus agnoscit. *Pierius.*

312 *Nudato capite*] Scilicet deposita galea, ut possit agnoscī. Sane quaeritur quomodo *nudato* dixerit, cum supra eum nusquam tecto induxerit capite: nam *nudatum* est quod fuit ante coopertum. *Nudum* vero dicitur, quod tectum ante non fuerat. Ergo aut *nudato* pro *nudo* accipiamus, ut sit pro nomine participium: aut dicamus tectum eum habuisse caput cum descendit ad campum. Nam legimus, 'Sidereo flagrans clypeo, et cælestibus armis.' *Servius.*

Nudato capite] Scilicet ut posset agnoscī. Ita C. Jul. Caesar, universæ rei bellicæ vera unicaque gloria, in prælio Pharsalico nuda manu et capite clamabat, *Parcite ciribus*. Vide Scalig. Poët. III. II. *Taubmann.*

Suos clamore vocabat] Utrunque exercitum jam suum vocabat, ut talis fuerit ejus clamor: Cur in vos invicem mei ruitis? *Quo* autem et adverbium potest esse et nomen. *Servius.*

313 *Ruitis*] Aliud est ire, aliud tendere, aliud ruere. *Donatus.*

Quo ruitis] Horat. Epod. VII. 1. 'Quo, quo scelesti ruitis?' *Cerda.*

Repens] Aut subito, ut sit adverbium, id est, repente: ut, 'Sole recens orto.' Aut 'repens discordia,' pro *repentina*. *Servius.*

Quare ista repens discordia] In cod. aliquot antiquis *quore* legitur: sed probatior *quare* habent. Sunt enim in quibus non *repens*, sed *recens* habeatur. *Repens* autem agnoscitur a Servio: et *repentina* discordia est in Donati paraphrasi. *Pierius.*

Repens] Male a nonnullis legitur *recens*, quomodo sæpius perperam vox hæc mutata fuit, ut docet Nic. Heinsius ad Ovidium Metam. XII. 61. *Emmeness.*

316 *Me sinite*] Subaudiendum *concurrere*: et est Zeugma. *Servius.*

Me sinite, atque auferte metus] In codicibus aliquot antiquis *atque* non habetur, sed absque synalæpha legere est 'me sinite, auferte metus.' Præterea in Romano codice *metus* Attiano more scriptum est, vocali, quæ longa esse debuerat, geminata. Sic in nomenclatura quadam antiquo lapide, a curru, *curruus* pro *currus* legitur. *Pierius.*

Faxo] Id est, Faciam, confirmabo; et est archaismus. *Servius.*

317 *Turum debent hæc mihi sacra*] Sic x. 442. 'Solut ego in Pallanta feror, soli mihi Pallas Debetur.' *Emmeness.*

319 *Stridens*] Claud. Eutrop. II. dixit 'stridorem hasta.' Val. I. III. de hasta Jasonis, 'certo stridore.' Arist. in Paraphth. βέλος σὺν ῥοίῳ φερόμενον. Philost. Jun. in Icon. ἐπηχούσης τῇ τοῦ ὀπισθοῦ ἀφέσει. Hom. σπρίζουσα λόγχη. Ait Dio Chrys.

Orat. 12. hanc locutionem, et pares alias (ipse numerat ποταμούς μορμύροντας, βέλη κλάζοντα, βοῶντα κύματα, χαλεπαίνοντας ἀνέμους: fluvios murmurantes, sagittas stridentes, fluctus clamantes, ventos irascentes.) Cerda.

Alis allapsa sagitta est] Utrum alis stridens, an alis allapsa? *Servius*.

320 *Incertum qua pulsa manu*] Hoc loco adhuc quidem quasi dubitat: tamen intelligimus a Juturna immissum quendam, qui vulneraret Æneam. Quod paulo post Juno dictura est de Juturna, 'Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum,' minime est mirandum: nam scimus unicuique imputari quod alter in ejus fecerit gratiam: sicut est, 'Et potes in totidem classes convertere Nymphas.' Æneam autem ab hominibus vulneratum indicat Juppiter paulo post dicens, 'Mortalin' decuit violari vulnere divum?' *Idem*.

Incertum qua pulsa manu] Apud Plut. magnus ille Marcellus, qui toties Annibalem vicit, cecidit in bello vulnere illato ab incerto milite. Itaque non futiliter possum putare Marcelli casum repræsentatum a Virgilio. Bartholomæus Morlianus mihi fama et literis cognitus, non aspectu et colloquio, moribus certe et doctrina clarus, huic Maronis loco adjungebat Apollonium, qui lib. II. Excid. Hieros. 'Incertum qua jacta manu delapsa sagitta est.' Et eundem, qui l. IV. 'facti non cognitus auctor, Sed levis accenso penetravit lancea ferro.' Itemque Stat. qui Theb. IX. 'Induit a tergo Michalesia cuspis Agyrten. Respexit: nusquam auctor erat.' *Cerda*.

Turbine] Quod improvisa: alii quod vehementer accipiunt. *Servius*.

322 *Pressa est insignis gloria facti*] *Pressa* pro suppressa: et non insignis gloria, sed insignis facti, ut genitivus casus magis sit. *Idem*.

323 *Æneæ vulnere*] Hic proprie:

est enim huic contrarium, 'Et nostro sequitur de vulnere sanguis.' *Juctavit* autem, aut adeo fortis Æneas et metuendus, aut adeo impium nefas visum est. *Idem*.

324 *Ex agmine*] Καταχρηστικῶς: nam acie debuisset. Notum enim discrimen inter *agmen* et *aciem*. Sed quia ægre in Virgilio fero catachreses, dico hac acie repræsentari agmen, vario cursu ac discursu. *Cerda*.

325 *Spe fervidus*] *Spe* fugæ Æneæ accensus: cum discessus causam ignoraret. Sophocl. Ajace: "Ὅστις κενᾶσιν ἐλπίσιν θερμαίνεται. *Taubm*.

326 *Saltu*] Est saltus in Virgil. et ad locum editum, et ad locum demissum. Prioris rei testimonia hic habes, et sup. 'corpora saltu subjiciunt in equos:' et in VI. de equo Trojano, 'saltu super ardua venit Pergama.' Posterioris in VIII. ubi Hercules 'se jecit præcipiti saltu' in speluncam Caci: et in IX. ubi Turnus 'præceps saltu sese in fluvium dedit:' et inf. in hoc lib. 'e curru saltum dedit ocyus arvis.' *Cerda*.

327 *Molitur*] Regit: et est Acyrologia: nam proprie *molitur*, est parat. Alii *molitur*, movet intelligunt, vel arripit, vel aptat. *Servius*.

328 *Volitans*] De Achille II. XXII. πέτετο: volabat. *Cerda*.

329 *Agmina curru Proterit*] Stat. describens domum Martis, inter alia quæ ibi formidanda, tum 'protritaque curribus ora.' Quasi hac una re belli carnificina apte exprimatur. *Idem*.

330 *Proterit, aut raptas*] In Romano et, in aliis aut. Hoc vero loco Donatus ait, 'An suas raptas hastas ingereret hostibus, an hostibus raptas, id est sublatas: incertum est: melius tamen ut suas rapuisse, et hostibus ingessisse videatur.' *Pierius*.

Raptas fugientibus ingerit hastas] Cal. I. I. νότα δάϊζε φεύγοντων. Plut. de Coriolano, ἐφέπετο τοῖς φεύγουσιν: et *ingerit* ait ad notandam frequen-

tiam; ut Catull. 'Ingere mi calices amariores:' id est, ἀθρόον ποτὶν ἐγχεῖσθαι, ait ab Xenoph. 8. παιδ. Achilles Stat. *Cerda*.

331 *Hebri*] Hebrus fluvius Thraciæ, juxta Cypsala oppidum. *Serv.*

Qualis apud gelidi, &c.] Amplificatio a comparatione. Confert eum cum Marte ad Hebrum belligerante. Est autem Hebrus fluvius Thraciæ: fundit auri ramenta, ut Tagus in Hispania, Padus in Italia, Pactolus in Asia, Ganges in India. *Hortens.*

Qualis apud gelidi, &c.] Silius l. i. 'Quantus Bistonis late Gradivus in oris Belligero rapitur curru, telumque coruscans, Titanum quo pulsa cohors, flagrantia bella Cornipedum afflatus domat, et stridoribus axis.' Neque abit flatus Claud. Eutrop. ii. 'Ecce autem flavis Gradivus ab usque Gelonis Arva cruentato repetebat Thracia curru: Subsidunt Pangæa rotis, atque sonoro Stridunt axe nives.' *Cerda*.

Qualis, &c.] Hunc Martis apparatus Scalig. notat v. 3. *Taubmann.*

332 *Sanguineus Mavors*] Gaudens sanguine, αἰμοχαρής. *Servius.*

Sanguineus] Non ipse, sed qui aliis sanguinem effundit. *Donatus.*

Sanguineus Mavors] Ovid. lib. i. Rem. 'sanguine Martis.' De illo Orph. in Hymn. αἵματι ἀνδροφόνῳ χαλρῶν. Stat. de eo Th. vii. 'in sanguine gentis luxuriat.' Inde idem Martis iras rubentes nominat. Hesiod. Scut. de eodem, αἵματι φοινικέοις. Æschyl. Suppl. βροτολοιγὸς Ἀρης. Quo attributo usus Hom. sæpe, et Opp. Cyn. i. Ab Liviano φιλαίματος dicitur, quod idem cum Homericō αἰμοχαρής. *Cerda*.

Clypeo increpat] Sonat. Alibi arguit; ut, 'Increpat ultro Cunctantes socios.' *Servius.*

Clypeo increpat] In Romano codice intonat: sed *increpat* Servius agnoscit et Donatus, atque ita legitur in Mediceo et pluribus aliis. *Pierius.*

Clypeo increpat] Explicat, Martem cingere strepitus illisa hasta in clypeum. Nam Philost. in Heroic. loquens de Ajace βαλὼν τε σοβαρὸν μετὰ τῆς αἰχμῆς πρὸς τὴν ἀσπίδα ἐδόυπησε: Superbeque cum hasta incedens strepitum ad clypeum edidit. Dio Cassius l. xxxvi. de pugna Pompeji cum Mithridate, οἱ μὲν τὰ δόρατα πρὸς τὰς ἀσπίδας προσέπεκρουσαν: scuta hastis adsonitum incutiebant. Et esse hunc habitum iræ Ammian. scribit lib. xiv. 'hastisque (miles) feriens scuta, qui habitus iram pugnantium concitat.' Notentur verba ejusdem l. xv. ita distinguentis de duplici crepitu clypei: 'scuta genibus illidentes, quod est prosperitatis indicium plenum; nam contra, cum hastis clypei feriuntur, iræ documentum est, et doloris.' *Cerda*.

Furentes immittit equos] Stat. Th. iii. inter notas furentis Martis facit illum intonantem axe, et urgentem currus. *Idem.*

334 *Ante Notos Zephyrumque*] Id est, ventos. *Servius.*

Volant] Pro vertuntur. *Idem.*

Ante Notos Zephyrumque volant] Facit equos πτηνοὺς τοῖς ποσὶ, ut loquitur Philost. in Heroic. 'volucres pedibus,' ut quibus ἡ δίνη τῶν τροχῶν σπουδῆς ἐμπλεως, ut idem loquitur l. Ieon. 'vertigo rotarum plena est celeritatis.' Ceterum de hyperbole, qua, quæ sunt velocissima dicuntur ventos superare, alibi a me. *Cerda*.

Ultima] Hoc est, tota: si enim gemit ultima, omnis sine dubio. *Servius.*

Gemit] Ambitiosi in hac re Poëtæ vel ad ostentandam poeticam, vel ad excitandam admirationem. Hesiod. Scut. περιστενάχῃσε δὲ γαῖα. Iterum, τῶν δ' ὑποσενόμενων κανάχιζε πόσ' εὐρεῖα χθῶν: et in Theog. γῇ ἐσμαράγησεν. Hom. Iliad. xx. κάρκαιρε δὲ γαῖα πόδεσσιν ὀρνυμένην. Calab. l. ii. ἐλελίζετο γαῖα: et γαῖα δ' ἐπεςμαράγησε. Latini pari ostentatione. Val. Flacc.

l. iv. 'Avia responsant gemitu juga :'
et l. vi. 'Ipse rotis gemit intus ager,
tremebundaque pulsu Nutat humus,
quatit ut sævo cum fulmine Phlæ-
gram Iuppiter :'
sed possit referri ad
veritatem scribente Plin. ii. 91.
'Quædam vero terræ ad ingressus
tremunt, sicut in Gabiensi agro, non
procul urbe Roma, jugera ferme du-
centa, equitantium cursu.' *Cerda.*

335 *Thruca*] Id est, Thracia. Ci-
cero in De republica, 'Colonia vero
quæ est deducta a Græcis in Asiam,
Thracam, Italiam,' et non dixit Thra-
ciam. *Servius.*

Thruca] Græcorum forma : *Thracia*
enim illis Θράκη et Θρήκη. Unde La-
tinis quoque *Thracia*, *Thrace*, et *Threce*.
Exempla vide apud Dausq. Orthogr.
l. i. p. 59. *Emmeness.*

Atræ formidinis ora] In Romano
codice *atra*, quippe *ora*, legitur : sed
magis placet 'atræ formidinis,' ut in
aliis plerisque habetur. *Pierius.*

Atræ formidinis ora] Lucret. l. iv.
'Impendunt atræ formidinis ora su-
perne.' Sed cum idem Lucr. l. iii.
scripserit, 'Est et frigida multa co-
mes formidinis aura,' sunt ait Germ.
qui in Virgil. *aura* potius, quam *ora*
velint, nam ποιητικώτερον. Sed me
isti in castra non ducunt sua. *Cerd.*

336 *Iræque insidiæque dei*] Figu-
rata elocutio vario significato idem
ostendens : et non tam virtute, sed
insidiis comitatus. *Servius.*

Iræque] Inter comitatum Martis
adhibet Formidinem, Iras, Insidias.
Stat. longissimus est in his comitibus
explicandis, cum describit l. vii. do-
mum Martis. Adhibet ibi *Nefas*, *Iras*,
Insidias, *Metus*, *Mortem*, *Impetum*, et
similia. Ab Pind. citante Plut. de
Fraternitate, ἀλλά πολέμου θυγάτηρ
dicitur, *Tumultuatio belli filia*. Agath.
Histor. l. i. ait fingi a Poëtis pestes
has, ut insuperabiles. Numerat ille
φόβον, ἐνύω, ἄτην, ἔριν : *Timorem*, *E-
nyo*, *Athen*, *Contentionem*. Hesiod.
Theogon. ita scribit, Ἀρηί Πρωτόερρ

Κυθήρεια Φόβον καὶ Δεῖμον ἔτικτεν Δει-
νόος, οἱ τ' ἀνδρῶν πικινὰς κλονέουσι φά-
λαγγας : *Martī Clypeos dissecanti Ve-
nus Timorem, et Metum peperit Graves*,
*quique turbant densas virorum phalan-
gas*. Stat. landato loco unum ante
alios Martis comitem *Pacorem* longis-
sime describit. Lege ibi. Sed de
his et aliis Martis aut comitibus aut
liberis locutus sum alibi. *Cerda.*

337 *Alacer*] Quidam *alacer*, ges-
tiens, et rei novitate turbatus volent :
alacris vero lætus. *Servius.*

338 *Fumantes sudore*] Val. Arg. iv.
'fumant crebro præcordia pulsu.'
Crassam illam nebulam, quæ ex su-
dante erumpit, vocat propriissime
fumum. Non abit locutio Quintil.
Declam. 291. 'Non possum illam ma-
num videre, quæ fumare mihi adhuc
filii mei sanguine videtur.' *Cerda.*

Quatit] Exagitat. *Servius.*

Miserabile cæsis] Id est, miserabili-
ter. Nomen pro adverbio : ut, 'San-
guinei lugubre rubent.' *Idem.*

339 *Spargit rapida ungula, &c.*] No-
tat splendorem grandiloquentiæ Sca-
lig. v. 3. Vide et Macrobi. v. 12.
Taubmann.

340 *Mixtaque cruor*] Hypallage est,
pro mixto cruore. *Servius.*

341 *Jamque neci Sthenelum dedit*] Ita
sup. 'dat fortia corpora letho.' Sul-
pit. Sever. l. i. Sac. Histor. 'Multa
hominum millia letho dedit.' *Cerda.*

Sthenelumque dedit Thamyrumque,
&c.] Plura ὁμοιοτέλευτα. *Servius.*

Thamyrinque Polumque] Et *Tha-
marin*, et *Thamurum*, et *Thamyrum*,
in diversis codicibus legitur. Quin
etiam *Taurum* in aliquot anti-
quis exemplaribus habetur. Sed
enim Θάμυρις apud Græcos nomen
est proprium, adagiumque fertur,
Θάμυρις μάλυται, *Furit Thamyris*, de
iis qui cum intellectu polleant, deli-
rare tamen in operibus videantur.
Eundem porro *Thamyrin* et *Thamy-
ran* Græci dicunt. *Pierius.*

342 *Ambo*] Antiquo more ἀνθο :

Terentius, 'Ambo opportune vos volo,' sicut superius dictum est, cum hodie *ambos* dicamus. *Servius*.

Ambos] Est et *ambo*: ut, 'Si duo præterea tel. Id. tul.' Cujus declinationis varias observationes ex antiquis Grammaticis alibi recitavimus. *Pierius*.

343 *Imbrasidas, Glaucum atque Laden*] Oblong. cod. *Hymbrasidas* et *Hymbrasus* habet per *y*: et *Hyaden*, non *Laden*: in quam lectionem multa conveniunt exemplaria: licet in Mediceo aliena manu *Laden* factum sit, prima litera contracta. In aliquot aliis *Caden* legitur. In Rom. *Embrasidas* et *Embrasus*. Sed enim Ἰμβρασίδας Græcis ὄνομα κέβριον: ergo *Imbrasidas* melius puto. *Idem*.

Quos *Imbrasus ipse Nutrierat*] Solent enim plerunque parentes filios suos, aliis dare nutriendos. Dicendo autem *ipse*, ignotæ personæ hoc pronomine addit dignitatem. *Lycia* autem pro in *Lycia*: ut, 'non Libyæ, non ante Tyro: despectus Iarbas.' *Servius*.

344 *Paribusque ornaterat armis*] Scilicet ut æqualiter dimicarent, æqualiter current. *Idem*.

345 *Equo præcætere ventos*] In veteribus aliquot exemplaribus *equis* pluralis numeri. *Pierius*.

346 *Media Eumedes in prælia fertur*] In Mediceo quidem, et alio, qui apud me est, antiquo cod. *Eumedes* legitur. In aliis plerisque veteribus *Eumenides*, una plus syllaba. *Idem*.

347 *Antiqui*] Pro nobilis et magni, ut, 'urbs antiqua fuit:' aut proprie *antiqui*, si referamus ad tempora scribentis. *Servius*.

Dolonis] Cum Trojani exploratorem quem ad castra Græcorum mitterent quærerent, hic Dolon exploratum se ire obtulit, si sibi equi Achillis pro premio darentur: qui cum isset, obvius habuit Diomedem et Ulyxen similiter exploratores missos ad castra Trojana, captusque ab

illis, et tormentis adactus exposnerat, tam consilia Trojanorum quam Rhæsi adventum, qui equos fatales adduxerat in auxilium Trojanorum; quem Diomedes et Ulyxes vinctum ad arborem relinquentes profecti ad castra Trojana occiso Rhæso abductis equis redeuntes occiderunt. Hujus filiam nunc inter Trojanos a Turno dicit occisum. *Idem*.

Antiqui proles bello præclara Dolonis] Macrob. v. 16. ait, Virgilium sæpe desciscere ab Homero in fabulis aut historiis. In fabulis, 'Ægeon apud Homerum auxilio est Iovi, hunc contra Iovem armant versus Maronis.' In historiis, 'Eumedes Dolonis proles bello præclara, animo manibusque parentem refert, cum apud Homerum Dolon imbellis sit.' Ita ille expedit. Non placet. Etenim si viderem in hoc loco egregium aliquod Eumedis facinus, et mortem gloriosam, recurrerem ad explicationem Macrobii: cum secus videam, rem totam refero ad ironiam. Ergo ita hic 'proles præclara,' ut in xi, 'capias ut digna Camillæ Præmia,' εἰρωνικῶς. Id etiam conjici potest ex sequente illo, 'affecit pretio,' ubi mera est ironia. Hoc nisi placeat, explico aliter, et credo verissime; videlicet, ut mentio illa *antiqui Dolonis* non sit de Dolone Homérico exploratore, sed de antiquiore alio, qui in ea familia Dolon appellatus fuisset, et fortasse qui fuisset princeps generis. Huc me ducit nomen ipsum *antiquitatis*. Etenim pater Eumedis dici congrue nequit *antiquus Dolon*. Huc conféro Euripidem; apud quem in Rhæso Hector ita alloquitur Dolonem exploratorem: Ἐπώνυμος μὲν κάρτα, καὶ φιλόπτολις Δόλων, πατρὸς γὰρ, καὶ πρὶν εὐκλέα δόμον, Νῦν δὲς τοσοῦτ' ἔθηκες εὐκλείστερον: *Habes valde conveniens nomen rei Dolon, patris vero domum et prius nobilem, Nunc multo reddis nobiliorem, augens duplici gloria*. Ergo ait Poëta: Erat Eume-

des, si principium generis; et antiquum Dolonem spectes, bello præclarus; si avum, referebat ejus nomen; si patrem Dolonem, erat animo imbecilli. *Cerda.*

348 *Nomine avum referens*] In veteri codice *avom* habetur, ut in veterum inscriptionibus: cujusmodi ea est, quam in hortis Colotianis inspeximus:

M. CAESONIVS PRIMVS AVOS.

Et avoncolo superius ex æde divi Basili protulimus. Præterea Terentius Scæurus, qui reliquas id genus scriptiones rejicit, *avos* et *avom* non excludit. *Pierius.*

349 *Speculator*] Discrimen inter hunc et *exploratorem* hoc adhibet Festus: 'Speculator ab exploratore hoc distat, quod speculator hostilia silentio perspicit; explorator pacata clamore cognoscit.' Itaque, ille in armis, hic in pace; ille taciturnus, hic clamabundus. Habentur autem hæc Iliad. x. *Cerda.*

350 *Ausus Pelidæ pretium sibi poscere curus*] Difficilis Hypallage: nam hoc vult dicere, Qui, ut Achillis equos posset accipere, ire ausus est ad castra Græcorum. Ordo enim non procedit, qui ut iret, ausus est petere. *Currus* vero pro *curruum*, ac per hoc, equorum, dicit. *Servius.*

Ausus Pelidæ, &c.] Petit his versib. Il. x. Ἄλλ' ἄγε μοι τὸ σκῆπτρον ἀνάσχειο, καὶ μοι ὕμοισον, ἥ μὲν τοὺς ἵππους, καὶ ἄρματα ποικίλα χαλκῷ δώσέμεν, οἱ φορέουσιν ἀμύμονα Πηλεΐωνα. Loquitur videlicet Dolon cum Hectorē. Sed Poëta signate dixit, 'ausus poscere,' respiciens ea, quæ ad Dolonem Ulysses: ἥ δ' ἄ νύ τοι μεγάλων δῶρων ἐπεμείτο θυμὸς Ἴππων Αἰακίδαο δαΐφρονος. Ergo, ausus, quia homo nihil in bellatoris viri curus animum intendit. Ovid. dixit Trist. III. 4. 'Non foret Eumedes orbus, si filius ejus Stultus Achilleos non adamasset equos.' Quod Virg. per *audaciam*, hic per *stultitiam*. *Cerda.*

351 *Pro talibus ausis*] Quæritur, quis ante hunc ausis dixerit? *Serv.*

352 *Affecit pretio*] Modo pœna significat, nam *pretium* est τῶν μέσων. Terentius, 'Ergo pretium ob stultitiam fero.' Unde et Græci τιμωρίαν, pœnam vocant, ἀπὸ τῆς τιμῆς, quod est *pretium*. Idem.

Pretio] Id est, pœna: nam *Tydidēs*, id est, Diomedes ipsum interfecit. Est enim *pretium* τῶν μέσων. Vide Commentar. Plantin. Rud. III. 4. *Taubmannus.*

Nec equis aspirat Achilles] *Aspirat*, apud majores *accedit* significat. Cicero, 'Nunquam aspiravit ad euriā.' Sed hic figurate dixit, 'Aspirat equis,' pro, ad equos: id est, occisus est, nec ad equos Achilles accessit. Melius tamen est ut Diomedem intelligamus, ut sit sensus, Diomedes occidit Dolonem, qui equos Achilles ausus est petere: quos nec ille qui eum occidit, poposcit. Sane *adspirat* est tractum ab his qui insequentes spiritu suo proximos adflant. Idem.

353 *Conspexit*] In Romano codice legere est *prospexit*, ut commendatio etiam sit ab acumine visus, qui in bellicis negotiis obeundis est magno usui. *Pierius.*

354 *Longum per inane*] Hoc est, per longum spatium. *Servius.*

Longum per inane] Ovid. Trist. I. 4. 'vacuas antras.' *Cerda.*

Secutus jaculo] Pro *insecutus*: vel certe e longinquo cum ante jaculo vulneravit. *Servius.*

356 *Elapsoque*] Pro *lapso*. *Serv.*

Lapsoque supervenit] Tale illud x. 'lapsumque superstans immolat.' *Cerda.*

Et pede collo Impresso] Ita in x. 'Tum super abjectum posito pede nixus:' et sup. in hoc lib. 'Impressoque genu nitens.' De Polluce supra Amycium Valer. I. IV. 'Ac superinsistens.' Sed de hac contumelia dixi, nec semel. Idem.

357 *Dextra mucronem extorquet*] Quasi proœconomia est, ut non eum suo interimat gladio, ne agnoscat quod Metisci est, et suum requirat: quo facto perire poterat sequens fracti gladii œconomia. *Servius*.

358 *Tinguit jugulo*] Hic non significat *inficit*, ut 'Tingne novo mecum direptis crura coturnis,' sed, *demersit in jugulum*: ut ibi 'et Stygia candentem tinxerat unda,' imbuerat, durat significat. *Idem*.

Tinxit jugulo] In Mediceo, et antiquis plerisque codicibus, *tinguit* præsentem tempore legitur, ut reliqua quæ præcedunt quæque subsequuntur verba, eadem periodo contenta. *P.*

359 *En agros, &c.*] Subauditur, quos victore Ænea te accipere posse credebas, corpore tuo metire: metiuntur autem agros qui colonis assignant: inde enim Sarcasmos factus est: nam consuetudo erat, ut victores imperatores, agros militibus suis darent, ut in historiis legimus. Item in Lucano, 'An melius fient piratæ, Magne, coloni.' Et hoc est, quod supra ait, 'Hostibus insultans.' *Servius*.

360 *Hesperiam metire jacens*] Sarcasmos iste mori recepto imititur. Terram enim non emimus, nisi prius metiamur. Ergo irridens ait: Corpore tuo metire terram, quam petisti. Ita in x. 'Isthic nunc metuende jace:' et ibidem, 'Hæc dabitur dextra tellus quæsita per undas.' Quem ad locum multa jam contuli. *Cerda*.

Premia] In partem deteriorem. Sic in xi. 'capias ut digna Camillæ Præmia,' id est, mortem. Et Priamus ad Neoptolemum Æn. ii. 'Dii, si qua est cælo pietas quæ talia curet, Persolvant grates dignas, et præmia reddant Debita.' Et sup. Tydides Dolonem 'affecit pretio.' Sic et *domum* in malam saepe partem, quod alibi observatum. Ita et Græci *τμήν καὶ τμήμα* in malam partem: ut

et Virg. Æn. i. 'Hic pietatis honos?' *Idem*.

362 *Huic comitem Butem*] Quamquam *Βούτης*, inter nomina propria locum habeat, a quo *Butadæ* propagatæ familiæ celebrantur: antiqua tamen exemplaria pleraque omnia *Asbutem* hic legunt. Nam *Butes* superius occisus est, ubi legitur, 'Protinus Orchilochum, et Buten.' *Albutem* denique hoc loco Donatus agnoscit in integris commentariis. *Pierius*.

363 *Chloreaque, Sibarimque*] In codicibus aliquot vulgatis *Sabarim* legitur: in nonnullis antiquis *Habarim*. Est et ubi *Fabarim* legas. Sane *h* litera, ut alibi latius, nunc in *f* transit, ut *faba* pro *haba*: nunc in *s*, ut *exsibeant*, pro *exhibeant*: quod Aquilæ antiquo cernitur monumento pro foribus ædis S. Mariæ de Rodio.

EX QVORVM VSVRIS PER SINGVLOS
ANNOS CONVIVIVM DEDICATIONIS
EXSIBEANT.

Quare minime mirum lectionem hanc ita variare: sed hæc, ut parvi momenti, prætereamus. *Pierius*.

364 *Sternacis equi*] Ferocis, qui facile sternit sedentem. Quidam pro *paridi*, accipiunt; *consternati* enim equi dicuntur. *Servius*.

Et sternacis equi, &c.] *Sternax* equus dicitur, qui sedentem sternit. Sed quomocunque equitem effundat equus, sive erigendo se sive cernuando, *sternax* potest vocari. Intelligit ergo *cernuum*, non ὀρθοπλήγη. *Cernui* pueri in ludis dicebantur, qui capite in solo sistebant, pedibus in aërem erectis, Græci *κυβιστηῆρας* vocant: et *cernuare*, *κυβιστᾶν*. *Servius* cernuum equum interpretatur, qui in faciem cadit, quasi in eam partem ruens qua cernimus. *Plinian*. Exercitat. p. 894. *Salmasius*.

Sternacis] Ferocis, qui facile sternit sedentem; qui Gr. ἀναχατίζων est et ἀποσειδόμενος. *Scalig.* iv. 10. *calcitronis* exponit verbo *J. Ctorum. T.*

365 *Edoni Boreæ*] *Edoni*, Thracii: nam *Edon* mons est Thraciæ. Sane sciendum hoc loco errasse Donatum, qui dicit *Edonii* legendum, ut do brevis sit, secundum Lucanum, qui dicit: '*Edonis* Ogygio decurrit plena Lyæo.' Namque certum est Systolen fecisse Lucanum. Unde *Edoni* legendum est, ut sit, *hic Edonus*, *hujus Edoni*. 'Stattius, et Virgilium et artem secutus, ait, 'Tristius Edonas hiemes Hebrumque nivalem:' non *Edonias*. Servius.

Edoni] In antiquis codicibus fere omnibus *Edonii* geminato *ii* scribitur: ubi necesse est per synizesin ultimis illas duas in unam coire syllabam: nam *do*, ω μέγα est. Pierius.

Edoni Boreæ] Ita legendum, non *Edonii*. Stephanus: 'Ἠδωνοί, ἔθνος Θράκης, ἀπὸ Ἠδωνοῦ τοῦ Μύγδονος ἀδελφοῦ τῷ ἔθνηκον, Ἠδωνή, καὶ Ἠδωναί. Claudianus de Landib. Stilic. i. 122. 'quoties sub pellibus egit Edonas hiemes?' Horatius Od. ii. 7. vs. 26. 'non ego sanius Bacchabor Edonis.' Notat autem Salmasius in versu Lucani a Servio adducto (qui est II. 675.) perperam systolen ab eo agnoscī. Non enim *Edonis*, sed *Odonis* legit apud Lucanum. Eum vide Plin. Exer. c. p. 153. Emmenest.

366 *Ægæo*] Mari scilicet, sicut sequentia indicant: 'Sequiturque ad littora fluctus.' Nam male ait Donatus montem esse unde flat Boreas, cum certum sit eum de Hyperboreis montibus flare: quidam *fluctus* melius numero singulari accipiendum putant. Servius.

Ægæo] *Ægæum* mare ab insulis appellatum est, quæ in eo mari caprarum similitudinem præ se ferunt: seu quod in ea *Ægæa*, Amazonum regina perierit: sive quod eo *Ægeus* Thesei pater se præcipitaverit. Fest.

367 *Qua venti incubere*] Pro *qua ventus*, Boream enim solum dixit. Id.

Fugam dant] Pro *fugiant*: ut alibi, *Defensum dabit*. Idem.

Delphi. et Var. Clas.

Fugam dant nubila cælo] Respicit attributum Boreæ, qui a Poëtis αἰθηρ-γενής dicitur, ut qui serenum cælum reddat. Hippocrat. etiam lib. de Morb. Sacro, ita scribit: ὁ μὲν γὰρ Βορέης ξυνίστησι τὸν ἡέρα, καὶ τὸν θολερόν τε, καὶ τὸ νεφῶδες ἐκκρίνει καὶ λαμπρότερον καὶ διαφανέα ποιεῖ. Eodem pertinet scribi ab Aristotele in Problemate, flante Borea, reddi perspectius et lucidius, ἐν βορείοις εὐδιοπτοτέρα ἢ θάλαττα. Cerda.

368 *Sic Turno, quacumque, &c.*] Par illa strenuitas Diomedes apud Hom. Il. v. Ὡς ὑπὸ Τυδείδῃ πυκινὰ κλονέοντο φάλαγγες Τρώων, οὐδ' ἄρα μιν μένον πολέες περ ἔοντες. Idem.

Viam secat] In l. vi. 'Ille viam secat ad naves.' Idem.

370 *Quatit volentem*] Ut 'Oblimet inermes.' Servius.

Cristam quatit aura volentem] Val. Arg. v. 'incita cristas Aura quatit.' Stat. Theb. vi. 'stantesque reflectit Aura jubas.' Cerda.

371 *Non tulit instantem Phegeus*] Aut sibi, aut omnibus. Servius.

372 *Ad currum*] Pro *curru* se objecit. Idem.

Spumantia] Ipse in l. iv. 'fræna spumantia:' in l. xi. 'spumantem equum.' Ovid. Metam. vi. et viii. 'spumantia ora.' Cerda.

373 *Citatorum*] Aphæresis pro *concitatorum*. Servius.

Contorsit] In Mediceo, et omnibus his venerandæ antiquitatis cod. *detorsit* scriptum observavi: quod magis placet, et agnoscitur a Donato, qui sic ait: 'Mira hominis virtus, et singularis audacia, ut iret ad currum, nec metueret superiorem hostem; impetum quoque equorum currentium frangeret, et torqueret in aliam partem:' ea enim est paraphrasis verbi ejus, *detorquet*. Pierius.

374 *Pendetque jugis*] Pro *jugo*; ut, 'Ausus Pelidæ pretium sibi poscere currus.' Servius.

Dum trahitur, pendetque jugis, hunc

Virg.

II O

lata relectum, &c.] In codicibus aliquot antiquis legere est, *pendetque jugis hic*. Sed enim sententiam Donatus latius explicavit: quæ quoniam superiori adnexa est adnotationi, ea quoque videtur ad verbum adscribenda: *Ex eo, quod unus currus unum haberet jugum, sic exponunt plerique, quasi pluralem numerum pro singulari Poëta posuerit. Nos contra sentimus: qui enim ora citatorum dextra detorsit equorum, dubio procul frenos tenuerit, non jugum, et non iugo pendebat, sed jugis, hoc est, frenis equorum junctorum: ut hoc ei ad virtutem accedat, quod bijuges pleno ictu currentes nitebatur vincere. Recte etiam trahitur dixit, ut partem potiore daret virtuti equorum citatorum, partem vero fortitudini retinentis. Qui enim pendens trahebatur, evicerat aliquid: sed duorum equorum vim ad plenum superare non valuit: non minor etiam equorum laus, qui impediti frenis, et hominis pondere, durabant tamen, et trahebant perseverantem. Sunt etiam antiqui codices, qui pro *relectum*, legant *relictum*. Quod vero nonnulli dicunt *relectum*, id est, qua parte exarmatus erat, non procedit; quia statim sequitur, ‘Rampitque infixa bilicem loricam.’ *Pierius*.*

Pendetque jugis] *Plutarch.* translatione, ἂν μὴ νῆ Δία λανθάνη πάθος τι προσσηρημένον ὥσπερ ἐπὶ ζυγού. *Germanus*.

375 *Lancea*] Raro lectum: et est telum missile. *Servius*.

Lancea] Genus Hispanici hastilis, quod Græcis λόγχη. Et non esse vocem Latii, sed Hispaniæ, ex Varone adducit *Agell.* xv. 30. Ejus meminit *Liv.* sæpe, *Ammian.* l. xxiv. *Apul.* viii. *Plin.* epist. l. i. Notat a *Plinio* Lazius *Comm.* iv. 15. lanceas antiquo Romano verbo dici *lucellea*; et ego proprietatem epitheti: vere enim lancea *lata* erat. *Plutarch.* de lancea illa, qua interfectus magnus Imperator *Marcellus*: Μάρκελλον δέ τις λόγχη πλατεία διὰ τῶν πλευρῶν διή-

λασεν: *Marcellum* quispiam per latera lancea lata transfixit. *Cerda*.

Consequitur] Ita sup. jaculo secutus. Græci δορύληπτον dicunt, quem hasta assequitur. *Idem*.

Bilicem loricam] *Li* longa est, et accentum habet: sicut *bifilum*, si producit, quia et *fila* et *licia* dicimus. *Servius*.

Bilicem loricam] De hac voce videndus *Ger. Ioan. Vossius* in *Etymolog.* v. *licium*: et, quem ibidem citat, *Yvo Villiomarus* adversus *Rob. Titium* *Controv.* ii. 18. *animad.* 26. *Emmeness*.

376 *Degustat corpus*] Id est, leviter tangit, id est, stringit, propter exiguitatem sanguinis: unde e contrario de alto vulnere ait, ‘*Virgineumque alte bibit acta cruorem.*’ *Servius*.

Summum degustat vulnere corpus] *Indicat strictum fuisse leviter corpus, ideo degustat: et summum, quod Plutar.* in *vita Alexand.* dixit, πρῶτων ψαῦσαι τρίχων, *primos capillos perstrinxisse*. Itaque πρῶτον et summum sibi in hac respondent. De hoc genere vulneris alibi a me. Hic tantum de verbo *Virgil.* quod accepit ab *Hom.* Hic enim *Il.* xxi. ἄλλ’ ἄγε δὴ καὶ δούρῳ ἀκακῆς ἡμετέροιο Γεύσεται. Verbum *Maronis* de igni usurpavit *Lucret.* l. ii. ‘*Ignes degustant tigna*’, quia videlicet ignes dicuntur vorare Græcis et Latinis. Hasta etiam apud *Nostrium* l. xi. ‘*bibit cruorem.*’ Verbum *Virgil.* Græci usurpant pari ferme significato, ut cum *Plut.* in *Sylla* dixit, τοῦ τιμᾶσθαι γεύόμενος, *gustans honores*. Et *Eurip.* in *Alcest.* πένθους τοῦδε γεύομαι πικροῦ: *amarum hunc dolorem gusto*. Et *Tacitus Annal.* vi. ut brevissimum Imperium *Galbæ* significaretur, ‘et tu, *Galba*, quandoque degustabis Imperium.’ *Cerda*.

Summum degustat vulnere corpus] *Silius Italicus* l. v. ‘*Impetit os hasta, leviterque e corpore summo Degustat cuspi generosum extrema cruo-*

rem.' Pro eo Ovid. Heroid. Epist. XVI. 275. 'Non mea sunt summa leviter districta sagitta Pectora.' Seneca ad Helviam, c. 3. 'Non summam enim rapit, pectus et viscera ipsa divisit.' *Emmeness.*

378 *Ducto mucrone*] Id est, educto. *Serrius.*

Auxilium ducto mucrone petebat] In veteribus aliquot codicibus legere est *auxilium educto mucrone.* In aliquot aliis *ducto a mucrone.* Alii malunt *ducto mucrone* legere absque ulla præpositiva particula, ut habetur in Mediceo et aliquot aliis. Sed enim Donatus *stricto* legit, dum ait, 'Fidens auxilio gladii, quem strictum tenebat, hoc est, paratum ad feriendum.' *Pierius.*

379 *Cum rota præcipitem, &c.*] Non abit Cal. I. VI. *ὁὼς δὲ μιν ἔκβαλε δίφρου Πρὸσθεν ἐοῖο τροχοῖο: subito illum exturbavit curru Suam ante rotam.* Neque illud Eurip. Suppl. *θραυσθέντων δίφρων* *Eis κρᾶτα πρὸς γῆν ἐκκυβιστώντων βίᾳ: fractis curribus In caput humi per vim præcipitanti.* *Cerda.*

Procursu] Impetu: et est *procursum* una pars orationis. *Serrius.*

380 *Impulit, effuditque solo*] In aliquot veteribus exemplaribus *effundit* est præsentī tempore. Male vero superiore versu in exemplaribus plerisque, distincta præpositiva particula et nomine, legitur *pro cursu concitus axis:* quum dubio procul *procursum* unica dictione legendum sit: vel Servio submonente: id quod ita Donatus adnotaverat, *procursum*, quod ait, 'una pars est orationis,' quasi porro tenens cursum.' Hunc *procursum* ut melius exprimeret, addidit, 'Concitus axis:' ut apertius ostenderet quid esset 'Procursum.' *Pier.*

381 *Imam inter galeam, &c.*] Imitatur Flaccus libro III. Nam ut Virgil. inter galeam imam et summum thoracem, ita ille, 'Per clypei cedentis opus partemque trilecem.' *Cerda.*

382 *Abstulit ense caput*] Flexu alio

in decimo, 'At tibi, Tymbre, caput Euandrius abstulit ensis.' *Idem.*

Truncumque reliquit arena] In aliquot antiquis codicibus *relinquit* est, præsentī tempore. Est et in plerisque *harenæ* casu acquisitivo, quod agnoscit Donatus. *Pierius.*

Truncumque reliquit arena] Quia sine capite, ideo *truncum.* Ita Æn. II. Priamus passus est parem contumeliam: et 'reliquit in arena,' ut ignobilem, et de cuius sepultura nihil curaret. *Cerda.*

385 *Ascanius*] Scias hic, scribi ab Dionysio I. I. hunc puerum dictum prius Euryleonta. Itaque, qui prius Euryleon, mox Ascanius. *Idem.*

Ascaniusque comes] In Romano codice *Ascaniusque puer,* non *comes,* legitur: eamque castiorem lectionem esse didicimus ex Ti. Donato ita scribente: 'Mnestheus, atque Achates (inquit) et Ascanius, licet esset puer, sciens tamen quid patri, vel maxime vulnerato debetur:' et quæ sequuntur. *Pierius.*

386 *Alternos longa nitentem, &c.*] Id est, passus alterius vulnerati pedis hastili sustentantem et fulcientem. Alter enim pes, qui sancius non erat, sine adminiculo firmos et liberos metiebatur gressus. Dixit eleganter e Maronis imitatione Val. Flaccus Argon. I. II. 'Alternos ægro cunctantem poplite gressus.' Turneb. Advers. III. 13. *Taubmann.*

Alternos longa, &c.] Ut Hom. II. XI. dixit, *γόνυ γονυὸς ἀμείβων, genu unum genu altero alternans:* et ut Nonnus I. XIX. *δεξιὸν ἐκ λαιοῖο ταρσὸν ἀμείβων, dextram plantam sinistra alternans:* et ut Eurip. in Elect. *ἴχνος ἀλλαξώμεθα, vestigia commutemus:* ita Noster, 'pedem alternans cuspidē.' Plutar. in Philopæmene, *παρὰλλάξει τῶν σκελῶν, alternatione crurum.* De Eumoniide II. XI. *σκάζων ἐκ πολέμοιο; nam percussus κατὰ μηρὸν δίσταφ, sugitta in femore.* Ut Virg. 'nitentem cuspidē,' ita de Achille vulnerato Calab. I. III.

ἔσθῃ ἐρεισάμενος μέλῃ ἐπὶ: *constitit innexus fraxino.* Cerda.

387 *Savil*] Scilicet, quia non potest in bella procedere. Vel quod abstractus a bellis sit: et bene viro forti servat dignitatem, qui nihil molliter facit in tam aspero vulnere; nam ideo ait, 'InfRACTA luctatur arundine.' *Servius.*

Savil] In re dubia ac pæne desperata vides quantum gerat animi Æneas. Nam cum sagitta ictus esset, neque evelli posset cuspis, 'Sævit, et infRACTA luctatur arundine telum Eripere:' ipsemet sibi scilicet: et addit, 'Auxilioque viam, quæ proxima, poscit:' et illud magnanimum, 'Ense secent lato vulnus,' &c. Hoc esse poterat, ut pro se tantum faceret, non quo aliis consuleret. At enim vero longe alia ratio: ait enim, 'seseque in bella remittant.' Quo tempore ne sedit quidem ad quiescendum: ait enim, 'Stabat acerba,' &c. Idemque et, 'Concursu juvenum:' et, 'multum mœrentis Iuli 'lacrimis immobilis.' Sui igitur contemptor, gloriæ dominus, ciuium servator sævit, &c. Scal. III. 11. *Taubmann.*

Savil, et infRACTA, &c.] Eadem plane historia est Philopœmenis magni Achaëorum ducis apud Plut. in ejus vita, ubi transfixo utroque femore sævit, atque æstuat ὑπὸ θυμοῦ, καὶ φιλοτιμίας πρὸς τὸν ἀγῶνα: imo, quod mirere, redit ad bellum habens adhuc latentem hastam in femore. Exemplum alterum magni animi habes in Eumene apud eundem, qui rediit etiam ad bellum ὑπὸ τραυμάτων μνηρὸς καὶ βραχίονας διακεκομμένος: *trajectus femora et brachia vulneribus.* Eadem virtus in Camillo, qui percussus in femore οὐκ ἀνῆκεν, ἀλλ' ἐγκείμενον, τῷ τραύματι παρέκκων τὸ ἀκόντισμα, καὶ συμπλεκόμενος τοῖς ἀρσίοις τῷ πολεμικῶν τροπὴν ἐποίησε. *Cerda.*

389 *Ense secent lato vulnus*] Quidam lato ita dictum accipiunt, ut, quasi

ipso iubente, ne scalpello aut aliquo ferramento minore, sed ense: et hoc lato quod cum majore dolore, dummodo extracta sagitta, remittant eum quamprimum ad pugnam. Alii lato, pro late, tradunt: ubique tamen animum viri fortis expressit. *Servius.*

Ense secent lato vulnus] Alludit ad ἐκτομήν, speciem unam educendi e vulnere aculei: quippe tres Eustathius, in eum II. Δ. locum, αὐτὰρ ἐπεὶ ἴδεν ἑλκος ὅθ' ἔμπεσε, &c. his verbis exequitur: οἶδε δὲ καὶ τρεῖς βελουκκίας Ὀμηρος, ἐκτομήν ἐπὶ Εὐρυνόλου, καὶ διωσμον ἐν τοῖς ἐξῆς ἐπὶ Διόμηδους, καὶ ἐξολκὴν ἐπὶ Μενελάου. *Germanus.*

391 *Jamque aderat Phæbo*] Ad exemplum Homeri: nam Iliad. IV. vulnerato Menelao Machaon adest. *Cer,*

Iapyx] Aptum nomen medico: nam ἰᾶσθαι Græci dicunt *curare.* *Servius.*

Iapis] In antiquioribus his codicibus *Iapyx* per *y* et *x* scriptum habetur. Alii volunt medici nomen a vento distingui scriptione: hujusque nominis obliquos casus in *c*, Donatus mittere videtur, *Iapicis, Iapici*, qui per *g* proferuntur in vento. *Horatius,* 'Præter Iapyga.' *Picrius.*

Iapis] Ita Turneb. I. XXIII. 14. et alii malunt: non 'Iapyx.' Agnovit Ausonius epig. 19. 'medicum quod Iapida dicunt.' Et est aptum nomen medici: nam ἰᾶσθαι *curare* est. Vide El. Vinetum ad illud Auson. et Macroeb. III. 15. *Taubmann.*

394 *Augurium citharamque dedit celeresque sagittas*] Vera lectio est *Dabat*: nam non dedit. Sane sciendum per citharam, scientiam indicat armoniæ, id est, musicæ. Sed et cithara et sagittæ artes sunt: augurium vero munus: non enim sola arte, verumetiam indulta divinitate colligitur. *Servius.*

Augurium citharamque dabat, celeresque sagittas] Tale illud in Iliad. B. ὃ καὶ τόξον Ἀπόλλων αὐτὸς ἔδωκεν. Callimachi autem versus ex Hymno in Apollinem, Φοῖβω γὰρ καὶ τόξον ἔπι-

τρέπεται, καὶ αἰοδῇ, Κέλνον δὲ θριαλ καὶ μάντιες· ἐκ δὲ νῦ φοίβου Ἱητροὶ δεδάσιν ἀνάβλησιν θανάτοιο. Cynethus in Apollinem, Εἴη μοι κίθαρίς τέ φίλη καὶ καμπύλα τόξα, Χρήσω τ' ἀνθρώποισι Διὸς νημερτέα βουλήν. Ursin.

395 *Ut depositi*] Id est, desperati: nam apud veteres consuetudo erat, ut desperati ante januas suas collocaerentur, vel ut extremum spiritum redderent terræ, vel ut possent a transeuntibus forte curari, qui aliquando simili laboraverant morbo. Cicero, 'Ægram et prope depositam reipublicæ partem suscepisse.' Serv.

Depositum] Dicitur depositus is, cujus salus desperata jam prope est. Nec alio sensu Ovid. Pont. II. 2. 'Jam prope depositus, certe jam frigidus, æger, servatus per te, si modo servor, ero.' Et Trist. III. 3. 'Nec mea consueto languescent corpora lecto, Depositum nec me qui fleat ullus erit.' Vis etiam hujus vocis liquet a verbis istis Tullii, quæ Serv. advocat: 'Ægram, et prope depositam Reipub. partem suscepisse.' Sen. etiam Trag. ad exitum Œdipi: 'Ite, ferte depositis opem.' Cerda.

Proferret fata parentis] Eurip. ἐκτελεῖν βίον, et μηκύναι. Horat. Od. I. 15. 'Iracunda diem proferet Ilio, Matronisque Phrygum classis Achiliei.' Germanus.

396 *Potestates herbarum*] Vim, possibilitatem: nam in herbarum natura vis est, quæ δύναμις dicitur, cujus nulla ratio est: unde etiam ait, 'Mutas artes,' musicæ comparatione. Alii *mutas* quia apud veteres manibus magis medicina tractata est, unde et *chirurgia* dicta: nam ipse ait, 'Multa manu medica Phœbique potentibus herbis.' Ergo *mutas*, quia ubi manu res agebatur, cessabat oratio. Servius.

Usumque medendi] Ἐμπειρικὴν scientiam, hoc est, medicinam, in usu, non in ratione constantem. Nam quædam artes usu discuntur, sicut

ipsa maxima parte medicina, quæ ante Hippocratem muta fuit. Idem.

397 *Maluit*] Quoniam heroicis temporibus etiam medicina valde fuerat in honore. Idem.

Mutas agitare inglorius artes] Ars medica, *Muta*, a Marone nuncupata est, quod tota ejus vis in operationibus ac remediis potius quam in sermonibus atque eloquentia colloceatur: unde in Medicos loquaces dicitur emanavit, ἱατρὸς ἀδόλεσχος νοσοῦντι πάλιν νόσος: *Medicus* scil. loquax morbum creabit alterum. Mercurial. Var. Lect. III. 13. Ursinus.

Inglorius] Comparatione sagittarum, harmoniæ, id est, musicæ, et divinitatis. Servius.

Inglorius] Cum respectu hoc ad Romanos et alias gentes, quibus medicina non in honore, adeoque servis communicata. Farnab.

398 *Acerba fremens*] Pro acerbe, adverbium qualitatis in nomen derivatum. Servius.

Acerba fremens] Supra, 'acerba sonans.' Ut autem, *nixus in hastam*, Hom. II. Θ. δουρὸς αἰχμὴ χαλκείη, τῷ ὄγ' ἐρείσάμενος, &c. Et Calab. 3. ἔσθη ἐρείσάμενος μέλη ἔπι. Germanus.

400 *Lachrymisque immobilis*] Non suis, sed illorum. Servius.

Lachrymisque immobilis] In Mediceo codice et aliquot aliis antiquis, absque copulativa particula legere est *lacrimis immobilis*. Pierius.

401 *Paeonium in morem*] Medicinalem, a Pæone. Nam Doricæ linguæ est *Pæan*: naturale autem est *Pæon*. Servius.

Paeonium in morem] More Medicorum χειρουργῶν: sive a Pæone medico, a quo Pæonia herba: sive quod Apollo illi Pæan sit dictus: ἀπὸ τοῦ παύειν τὰς ἀνίας, quod omnes dolores curet. Pæonium, herba medica, et salutare remedium. Hortens.

402 *Multa*] Pro multum. Servius.

403 *Trepidat*] Pro trepidanter facit. Idem.

404 *Sollicitat*] Principem hujus verbi notionem esse *loco permovere* jam alii adnotarunt; in his Gifan. in *Lucret.* ex Donato, et *Sex. Pomp.* *Proprie* itaque *Virg.* ‘sollicitat spicula,’ id est, vult movere loco spiculum. Sic et *Georg.* i. ‘sollicitanda tellus:’ et iv. ‘mare sollicitum:’ et *Ovid.* *elegant*er, ‘arcu sollicitare feras:’ et *Enn. Annal.* xv. ‘Histri tela manu jacentes sollicitabant.’ *Cerda.*

Forcipe] Hic *forcipem* dixit quod Græci ἀρδιοθήραν dicunt, qua solent spicula vulneribus evelli: ἀρδια enim spicula sagittarum appellantur, alibi forcipem, quod formum, id est, calidum capiunt. *Servius.*

Prensatque tenaci forcipe ferrum] In antiquis aliquot codicibus *pressatque* legitur. In Romano *forcice*. Sunt enim qui *forcices* et *forcipes* ita distinguant, ut *forcices* esse sarcinatorum velint a faciendo: quæ vero ferrum calidum capiant, *forcipes*: tonsorum, quod pilum secant, *forcipes*. Sed enim inepta hæc esse Carisius monet ex *Lucillio*, qui etiam *Medicorum forcipes* dicit l.xix, ‘scalpro-rum forcipium milia xx.’ Item paulo post, ‘Forcipibus dentes vellere.’ Sed *Virgilius* in viii. ‘Versantque tenaci forcipe ferrum:’ quod in codicibus aliis *massam* scriptum est. *Pierius.*

405 *Nulla viam Fortuna regit*] Nullus eventus rationem præstat. *Serv.*

Nihil auctor Apollo] Medicinæ inventor. Nam *Æsculapius* præest medicinæ, quam *Apollo* invenit: ipse in *Ovidii Metamorphosi* ait, ‘Inventum medicina mea est.’ *Idem.*

407 *Propiusque malum*] Ex fuga scilicet Trojanorum. *Servius.*

Pulvere cælum Stare] Plenum esse. Alii *stare*, constare intelligunt, ut significet pulvere cælum constat, id est, in pulverem versum est, et quasi totum ex pulvere est. Alii diutinum pulvere et continuum; et significatum

volunt, inumbrationemque ex eo Solis et cœli factam; id est, non moveri cælum sed consistere, eundemque manere habitum aëris, ex continua caligine pulveris, obducto semel cœlo, et quasi ab oculis intercluso. *Idem.*

Pulvere cælum Stare] Id est, pulvere oppletum esse: *Serv.* et *Turneb.* xxviii. 32. ita *Lucill.* ‘pectus sentibus stare’ dixit. *Nonius stare* hic exponit horrere. Alii, *constare*, id est, in pulverem versum esse, et quasi totum ex pulvere esse: quod *Serv. Dan.* etiam observavit. *Donatus*: ‘Talis apparebat pulvis, ut cælum portare videretur.’ *Pimponius stare* pro *niti* accipit; ita scil. inspissato aëre et nube pulvere glomerato, ut cælum jam fulciri, velut basi, pulvere videretur.’ Ita *Statius Theb.* vii. ‘Pulvereo stant astra globi.’ *Plaut. Amph. Sc.* i. ‘Ex spiritu atque anhelitu virum nebula constat.’ Etiam *Hom. Iliad.* ψ. ἵστατο κονίη, dixit. *Taubmann.*

408 *Subeunt equites*] In antiquis plerisque codicibus *subeuntque equites* legitur, quod numerosius est. *Pierius.*

411 *Venus*] Genitrix. *Servius.*

Indigno dolore] Qui fuerat natus ex vulnere indigne inlato, scilicet per insidias. *Idem.*

Indigno concussa dolore] *Aristoteles* in *Peplo* ad verbum, θυμὸν ἔχει μεγάλῳ βεβολημένῳ. Est ergo indignus dolor, magnus; nam ille, ἔχει μεγάλῳ. Sic *Ennius*, ‘indignas turres,’ id est, magnas. Dicunt enim Latini *dignum*, atque etiam *digitum*, ab indicando, quasi sit δειγμα. Ergo, quod magnitudinem est, neque indicari præ magnitudine potest, *indignum* dicitur. Sed ego de hac voce jam alibi. Potest etiam vox accipi ex mera conquestione vulgari significato. *Cerda.*

412 *Dictamnium*] Hæc herba, licet ubique nascatur, melior in *Creta* est. Quæ *Dicta* dicitur, unde proprium

herbæ nomen. Hæc admota vulneri, in quo ferrum est, extrahit ferrum, in tantum, ut animalia apud Cretam, cum fuerint vulnerata, ad hanc herbam currant, eaque depasta, tela corpore dicuntur excutere: hæc herba hausta etiam venena corpore exigere dicitur. *Servius*.

Tum Venus indigno nati conc. d. Dictamnium genitrix Crætea carpit ab Ida P. c. f.] Ex antiquis partim exemplaribus, partim ex veterum Grammaticorum observatione, hi versus ita leguntur: 'Tum Venus indigno gnati concussa dolore, Ipsa manu genitrix Dictæa carpsit ab Ida Puberibus caulem foliis.' *Carpit* quidem in plerisque antiquis exemplaribus, ut eadem sit synchronia cum altero præterito, quod sequitur, *detulit*. Sed enim *Donatus* *carpit* præsentis tempore legit: et ita in veteribus codicibus nonnullis, qui apud me sunt, habetur. Idem *Dictæa* agnoscit, dum ait, 'Itaque a Dictæa Ida substulit suis manibus caulem.' *Dicta* porro cognomen est *Idæ*, ut aliò loco, 'Dictæa negat tibi Jupiter arva.' Sed enim *Dicta* ipse quoque mons est Crætæ: cujus Callimachus mentionem facit. Quod vero 'ipsa manu genitrix,' pro 'dictamnium genitrix' legatur: lectionem hanc *Ti. Donatus* agnoscit, cujus hæc est interpretatio: 'Quod ait, *manu carpit*, et matris animum expressit, ut ipsam diceret opera sua procurasse, quod sanare filium potuisset, et non ferro propter remedium, sed manu assereret esse sublatum. Dubium enim non est certo modo, et suo modo ac tempore, esse detrahenda terris, quæ aliquibus sunt procuranda remediis, ut ipse aliò loco *Virgilius* dixit, *Falcibus et messæ ad Lunam quæruntur ahenis*: ubi et modum et tempus expressit. In præsentis vero ait *manu*.' Et inferius: 'Quanta signa istius data sunt speciei, cujus nomen omissem est. Quippe et regio expressa est, in qua

nascitur: et nomen editum montis, et ipsius nominis signum. Deinde quum ad descriptionem prædicti graminis accederet, *Caulem* (inquit) *falcit*, et comantem florem colore purpureo.' Et inferius: 'Gramen appellavit novo usurpationis genere, alias dicens folia. Cæterum vero nomine *Dictamnium* in regione sua dicitur appellari. Unde nonnulli sic exponunt hunc locum, ut asserant *Virgilius* dixisse, *Dictamnium genitrix Crætæa carpit ab Ida*. Quod usque adeo admittendum non est: ne si frequentia jungas, fiat vitium. *Dictamni* enim *caulem* dicere debuit, non *Dictamnium caulem*. Melior est enim superior lectio, *Ipsa manu carpit caulem a Dictæa Ida*: cujus herbæ nomen quia non dixit, signa ejus infinita protulit, ut posset sciri quænam esset.' Hæc *Donatus*. Apud quem *Dictamnium* per *m* et *n* scriptum inveni, prout etiam *δίκταμνον* in exemplaribus Græcorum manu scriptis, *Theophrasti* quippe et *Dioscoridis* pene omnibus observatur. Et in antiquissimæ translationis *Dioscoride*, quem literis Longobardicis scriptum ostendit mihi *Florentiæ* vir clarissimus *Nic. Scomberges Campanus Archiepiscopus*, *dictamnu*: passim scriptum erat. In quo illud præcipua fuit observatione dignum: quod, quum phrasis alioqui, et Latina esset, et recte Græcorum vocabulorum vim et proprietatem exprimeret: formæ tamen, quas nos in *um* vel in *em* terminamus, plurimum illic absque *m* notatæ sunt, hoc modo, 'Dictamnu multi dicunt *Puleiu* agreste: sed nec florem, nec semen habet.' ita illud, 'Est autem alterum *Dictamnu* de *Creta* adlatu:' quæ quamvis ita sint, plurimum tamen delectant ob sermonis puritatem, et venerandæ memoriæ antiquitatis. Ut vero ad *Donatum* revertamur: quamvis ille, uti dictum, de lectione sentiat jure suo, antiqua tamen exem-

plaria, quæ legimus omnia, eam lectionem ostendunt, quam ipse improbat. Papiniusque his exemplis propior accedere videtur, ubi ait *Dictamni florentis opem*: quod Virgilius *florem comantem* dixerat. Et Priscianus, ubi agit de constructione partium orationis, *Dictamnium* genitrix videtur agnovisse, diversaque genera, et diversos numeros Virgilium hoc loco auctoritate sua κατὰ τὴν ἀλλοιότητα confudisse. Quod vero neque *florem* neque *semen Dictamni* esse Dioscorides, et plerique alii tradunt, Virgilius Theophrastum sequi videtur, qui *flores* in *Dictamno* ponit: vel quod uni et deteriori cuidam speciei, quæ vulgo nascitur, proprium est, toti dedit generi, ut descriptionem hanc lascivius exornaret. Quia vero Virgiliana sententia de *Dictamno*, ejusque vi cum Tulliana consentit, visum est ex tertio de Natura deorum, hæc subungere: 'Dictamnium herba est, quam capreae sagittis venenatis percussæ quærere dicuntur: quam quum gustaverunt, sagittæ excidunt a corpore.' Alia Plinius libro Naturalis Historiæ quinto et vigesimo. *Pierius*.

Dictamnium, &c.] Aristotel. περ. θανμ. ἀκουσμ. αἱ ἐν Κρήτῃ αἶγες, ὅταν τοξενῶσι, ζητοῦσιν, ὡς εἶκε, τὸ δίκταμνον τὸ ἐκεῖ φυόμενον ὅταν γὰρ φάγωσιν. εὖθος ἐκβάλλουσι τὰ τοξεύματα. Ac, tene lassem nota re admodum, eadem scribit idem Aristotel. Hist. Animal. l. ix. Ælian. Var. Hist. l. 10. Dioscor. iii. 27. Val. Max. l. 8. Plutar. de Solert. Animal. et in Gryllo, Cicero. 3. Divin. Isidor. et plures alii. Scribendum *Dictamnium* certissime, non *Dictamum*. Nam Græci δίκταμνον. *Cerda*.

Genetrix] Ut indulgens nato. Et vere hæc herba sacra erat Veneri; nam utilis partui prolis, cui rei præest Venus. Serenus enim ita scribit: 'Ut facili vigeat servata puerpera partu, Dictamnium bibitur;' et Dioscor.

δεντόκιον vocat, quod partui acceleret. Plutarch. etiam de Solert. Animal. ait hanc herbam habere ἐκτρωτικὴν δύναμιν, virtutem ejiciendi fatus. Idem scribit Theophr. l. i. de Plant. Zenodotus Malleotes apud Arati interpretem ait Dictamnium πρὸς εὐτοκίαν συμβάλλεσθαι: juvare ad parientis facilitatem. Idem.

Cretæa Ida] Nam Cretensis Ida, arborum et herbarum copia insignis fuit. Propert. ii. 1. 'Et deus extinctum Cressis Epidaurius herbis Restituit patriis Androgeona focis.' Alii leg. *Dictæa*. Est autem Δίκτοζ ἀκροτήριον Κρήτης. *Taubmann*.

413 *Puberibus caulem foliis*] Hoc est adultis. Sic in quarto, *Pubentes herbæ*. Et est reciproca inter herbas et homines translatio: nam herbarum *pubertatem*, et *florem* juventutis vocamus. *Caulem* autem medium fruticis qui vulgo θέρσος dicitur. De hac herba in Æn. iv. ait, ubi de vulnerata cerva, 'Illa fuga silvas saltusque peragrat Dictæos.' *Servius*.

Puberibus] Id est, adultis. S. aut, florentibus: ut Stat. Silvar. l. 'Dictamni florentis opem.' Turnebus tamen, xxvi. 5. declarat, villosa pube lanuginosis: qualia folia Dictamno tribuit Dioscorides, γναφαλώδη καὶ ἐριώδη, lanuginosa et lanuta. *Taubm*.

Et flore comantem Purpureo] Negat hoc Plinius xxv. 8. 'Flos nullus ei (dictamno) aut semen, aut caulis:' et præterea Dioscorides iii. 37. ubi de Dictamno, οὔτε δ' ἄνθος οὔτε δὲ καρπὸν φέρει. Sed certe Euphorion de Diana, στεφανομένη θαλεροῖσι συνήθητο δικάμνοισι: vernabat coronata florentibus Dictamnibus: et Stat. Sylv. l. i. 'Dictamni florentis opem.' Idem Dioscorides cap. 39. ejusdem lib. Dictamni alterius Cretensis meminit, cujus folia similia foliis sisymbrii, et huic dat ἄνθος, id est, *florem*, ὀριγάνω ἀγρίῳ εἰσικὸς, similem agresti origano. Et extremo ἄνθος μέλαν, *nigrum florem*; quæ nigricantia non abit a purpureo ca-

lore Virgilio: nam purpureus color nigredinem refert. Huic quoque κλω-
vas dat Dioscor. Ubi autem est κλών,
necesse est et caulis sit. Notetur
vox *comuns*. Sic Hom. Iliad. xxi. in
re simili, ἐθέρπει: et Max. Tyr. Dis-
sert. 18. in unum confert τρίχας ho-
minum, et φάλλα arborum. *Cerda*.

415 *Gramina*] Hic pro herba, nam
est hoc nomine alia herba, quæ in
immensum excrescit. *Servius*.

416 *Faciem circumdata*] A parte
totum corpus accipimus. Et putatur
sic dictum, ut, 'faciem mutatus et
ora Cupido.' *Idem*.

Faciem] *Facie* interdum non os
tantum, et oculi, et genæ, id est
πρόσωπον, notatur: sed forma omnis,
et modus, et factura quædam totius
corporis. V. N. Penulo, v. 3. *Taub*.

417 *Fusum amnem*] Pro aqua. A
toto partem: sic supra 'Fontemque
ignemque ferebant.' *Servius*.

Labris splendentibus] In codicibus
aliquot antiquis legere est *labris*
pendentibus. Sed enim cum hic *la-*
brum pro vase positum sit, quod olim
id *lavabrum* dicebant, magis placet
splendentibus, hoc est nitidis et de-
purgatis, ut omnia cum decore fiant.
Ait vero Ti. Donatus in hujus loci
paraphrasim, 'Venus aquam infecit,
quam Iapis studiose splendentibus
labris infuderat, ut foveret vulnus.'
Picrius.

418 *Sparsitque*] Antiqui aliquot
codices *spargit* legunt, instanti tem-
pore, ut cum *inficit* conveniat: sed
in pluribus *sparsit* præteritum. *Idem*.

419 *Ambrosiæ succos*] *Ambrosia*
est cibus deorum; nam *nectar* po-
tus. Alibi, *Ambrosia* unguentum
deorum legitur, 'Ambrosiæque comæ
divinum vertice odorem.' *Servius*.

Ambrosiæ] Eustathio ἀμβροσία est
ἄνθος τι, *floridum quid*. De quo scho-
læ medicorum. Est et cibus deorum.
Unde Mart. ii. ep. 58. 'Juppiter am-
brosia satur est, et nectare vivit.'
Taubmann.

Odoriferam panaceam] Genus herbæ
est. Sciendum tamen Lucretium *pa-*
naceam ubique salem dicere: unde
possumus et hoc loco salem intelli-
gere: nam omnem pellit dolorem.
Sed melius herbam, quia ait *odorife-*
ram. Alii *panaceam* medicamentum
dicunt, ex compluribus herbis com-
positum, quod ad omne vulnus facit:
hanc herbam Hercules contra vim
venenorum Thessalis dicitur præsti-
tisse. Sane nomen mire compositum.
Servius.

Odoriferam panaceam] Panaces, aut
Panacea, herba est gravis odoris. Lu-
cret. l. iv. 'odore Exspirant acrem
Panaces, absynthia.' Ab hac acritu-
dine odorifera dicitur a Poëta.
Consentit Dioscorid., qui ejus folia
ἐδάδη facit, *nimum odorata*. Ajunt
fabulæ Ἴασὼν et Πανάκειαν filias fuisse
Æsculapii, illam dictam παρὰ τὴν Ἴασιν,
a *medela*: hanc παρὰ τὸ πᾶν et ἅκος, a
curandis omne genus morbis. Inde Ari-
stænetus lib. i. epist. medicum quen-
dam Πανάκιον vocat ὄντως ἐπώνυμον ἰα-
τρὸν: *Panicium* suo vere nomine dignum
medicum. Vide Plin. et alios. Cete-
rum Virg. concilians hac herba sa-
lutem et odorem aquæ, aspirat ad
Homer, qui notante Athenæo v. 3.
inducit Helenam, quæ εἰς τὸν οἶνον
ἐμβάλλει Πάνακες φάρμακον: concilia-
tura scilicet Helena vino salutem et
odorem. *Cerda*.

Panaceam] Græcis πανάκεια, et πά-
νακες: 'ipsa nomine,' ut ait Plinius,
'omnia morborum remedia promit-
tens:' παρὰ τὸ πᾶν, et ἅκος. Cæterum
notat hic Servius, Lucretium *pana-*
ceam ubique salem dicere. Sed ubi
hoc Lucretius? itaque Gifan. legebat
Lucillum pro *Lucretium*. Sed Yvo
Villiomarus viii. 5. censet *Licinium*
scribi debere: et intelligi Lic. Ma-
crum: qui de sale nominatim forte
scripserit. *Taubmann*.

420 *Fovit ea vulnus*] Medice hic
locutus est Virgilius. Verbum enim
fovere, cum voce aqua copulatum,

apud Medicos peculiarem quandam notionem et usum vindicat. Est enim idem quod madefacere, tingere, eluere, et ita locum affectum velut lemnimento afficere. Nonius interpretatur *aspersit*. Pontanus.

Longarus] Senior, et qui medicinæ experientiam ætate sibi collegat. *Taubmann*.

422 *Quippe*] Quasi dolor: cujus natura hæc est, ut adhibito remedio statim recedat. Nam dolor consequens res est non principalis: unde sublata causa etiam ipse statim recedit. Hinc ait, *Quippe*; nam infusa aqua inhaerens laxare cœperat telum, quod ante inferebat dolorem. *Servius*.

Quippe] Jul. Scal. Poët. iv. 16. non longe a fine: '*quippe* asseverantis adverbium: *Quippe* vector fatis: Fugit *quippe* dolor.' *Cerda*.

Stetit imo vulnere sanguis] In Romano codice, et aliquot aliis antiquis codicibus in particula interjecta, *imo in vulnere* habetur. *Pierius*.

Stetit imo in vulnere sanguis] Cic. 2. Tusc. 'Neque sanguis ullo potis est pacto profluens consistere.' Sententiam Virg. ita extulit Plut. in vita Agesil. τὴν φορὰν τοῦ αἵματος ἐπαύσε, scilicet *ιστάτος*. *Cerda*.

423 *Jamque secuta manum, &c.*] Leniter tentantis secuta est. *Servius*.

424 *In pristina*] In usum priorem, hoc est, quales fuerunt pristinæ: vel novæ, magnæ, aut miræ. *Idem*.

425 *Arma citi properate viro*] Suo more ostendit festinationem: ante induxit loquentem, quam significaret qui loqueretur. Atqui sicut nos *properare* festinare dicimus, ita antiqui pro *dare* dicebant. Sallust. 'Solas festinate.' *Idem*.

427 *Non hæc humanis opibus*] Potest subaudiri, et arte humana. *Idem*.

Non hæc humanis opibus] Prop. 11. 3. 'Non non humani sunt partus talia dona, Ista decem menses non peperere bona.' *Cerda*.

429 *Major agit Deus*] Apollo scilicet, inventor medicinæ: hoc est, hæc agit major. *Servius*.

Major agit Deus] Apollo, ex interpretatione Servii. Neque dici potest, ut volunt aliqui, deceptus Serv. nam hoc potuit Iapix putare. Sed Poëta tamen usus falsa Medici suspitione potuit Venerem intelligere. Sic *Æneid.* 11. 'ducente Deo,' ubi sermo est de Venere. Sic et Plut. in vita Periclis de Minerva suggerente medicinam, ἡ θεὸς ὄναρ φανείσα συνέταξε θεραπεύειν: ubi tamen θεὸς, id est, *Deus*, et de Iunone Euripid. in Herc. ὁ αἴριος, id est, *κακῶν*. *Cerda*.

431 *Hastanque coruscant*] Vibrat: oculorum aciem perstringit. Scal. iv. 16. *Taubmann*.

432 *Habilis lateri clipeus*] Et hic expressa festinatio est. *Servius*.

Habilis] Homerus εὖ ἀπρὸς usque ad nauseam. Quid proprie sit *habile*, nosces præclare ex contrario. Ait Liv. l. xxxiii. navem quandam fuisse 'inhabilis prope magnitudinis.' Ergo, ut *inhabile* est, quod nequit commode tractari, ita contra *habile*. *Cerda*.

Loricaque tergo est] Quare tergum tantum, cum totum ambiat corpus? aut quia latus clypeo dixerat tectum, sapererat, ut tergum lorica muniret. *Serv.*

Loricaque tergo est] Etenim æreus thorax et tergo et pectori applicatur. De tergo hic vides: de pectore audi Varronem: 'Lorica a loris, quod de crudo corio pectoralia faciebant.' *Cerda*.

433 *Fusus circum*] Pro, *circumfusus*. Ita Iliad. Z. Hector armatus Astynæten filium amplexitur. Itaque Ajax suum alloquitur, apud Sophocl. *Taubmann*.

434 *Per galeam*] Decenter galeam quoque tum induisse significat. *Serv.*

Summaque per galeam] Stat. Theb. iv. 'galeis juvat oscula clausis Inserere, amplexuque truces deducere conos.' Plutarchus de Antonio, τὴν Κλεοπάτραν

κατεβίβησεν ἐν τοῖς ὕπλοις: *Cleopatram in armis osculatus est.* Claud. in laudib. Serenæ, 'galeæque inserta minaci Oscula cristati raperes festina mariti.' *Cerda.*

Delibans oscula] V. N. Æ. i. 260. 'Oscula libavit natæ.' *Taubmann.*

435. *Verumque laborem*] Quem per me ipse suscipio: non qui ex aliorum virtute imperatoribus ascribi consuevit. *Servius.*

436 *Fortunam ex aliis*] Subaudimus *opta*: neque enim fortuna discitur. Quidam autem defectionem putant, et decesse volunt *pete* aut *accipe*. Alii figuram volunt, pro, quid fortuna sit ex aliis disce, cum et bona et mala sit fortuna: quid valeat dea hæc ex aliis disce: vult enim intelligi se adversa usum: et est Zeugma non integrum. *Idem.*

Disce, puer, &c.] Cum dicat Æneas velle a se peti exemplum laboris et fortitudinis, non fortunæ et felicitatis; huc pertinet illud Coriolani cunctis in exilium, qui suis liberis dixisse fertur (auctor est Dionys. l. viii.) 'ut illis, cum ad ætatem virilem pervenirent, Dii darent meliorem fortunam quam patri, virtutem non deteriore.' Nec non argumentum ejusdem Dionysii, qui ait se permotum ad scribendam historiam, videlicet ut haberent filii clarissimorum virorum genus vitæ, quod sequantur, non 'jucundissimum et facillimum, sed generosissimum et laboriosissimum.' Pericles apud Plutarch. in opere, quo se quis laudare sine invidia queat, cum eum amici morientem circumstarent, laudarentque et victorias ejus et trophæa, ipse tunc Pericles: μικρὸν ἐπαναστὰς ἐμέμψατο αὐτοὺς, ὡς κοινὰ πολλῶν, καὶ τῆς τύχης ἕνια μᾶλλον ἢ τῆς ἀρετῆς ἐγκώμια λέγοντας. Argumentum hoc attigit Sulpitia illa Caleni conjux, cum cecinit: 'Quos inter prisce sententia dia Catonis Scire adeo magni fecisset, utrumne secundis, An magis adversis staret Ro-

mana propago. Scilicet adversis,' &c. Geminum cum Maroniano illud Attii in armorum judicio apud Macrob. vi. 1. 'Virtute sis par, dispar fortunis, patri.' Quæ verba Ajacis sunt alloquentis filium Eurysatem. Crendendusque Attius sumpsisse hoc ab Sophocle; apud quem Ajax instruens filium ὤμοις νόμοις, crudis legibus, ita ait, ὦ παῖ γένοιτο πατὴρ εὐτυχέστερος, τὰ δ' ἄλλ' ὅμοιος, καὶ γένοι' ἂν οὐ κακός. Non longe abit illud ejusdem Attii in Telepho, 'Non: si a me Regnum fortuna, atque opes Eripere quit, at virtutem nequivit.' *Cerda.*

Ex me] Seneca in Furente ab voluit, eo versu, 'Et disce rerum imperia ab Alcide pati.' Plaut. in Trin. dixit, 'meo modo, et moribus vivo.' *Idem.*

437. *Defensum dabit*] Pro defendet. *Servius.*

Inter præmia] *Inter*, veteres pro ad ponebant: id est, ad præmia. Cicero, 'Dico te priore nocte venisse inter falcarios,' id est, ad falcarios. *Idem.*

Magna inter præmia ducet] In codicibus plerisque veteribus *Magna inter prælia* legitur: sed *præmia* videtur agnovisse Ti. Donatus, dum ait, 'Facit eum de præsentibus securum; defensionem plenissimam spondens, et ex victoria commodum.' Nam qui possit *prælia* commodum significare, non video. *Pierius.*

438 *Matura adoleverit ætas*] Matura adollescendo esse cæperit. *Serv.*

Matura adoleverit ætas] In antiquis aliquot exemplaribus legere est *maturato*: sed vulgata lectio magis accepta est. *Pierius.*

439 *Sis memor*] Subaudiendam *meorum factorum*. *Servius.*

440 *Et pater Æneas, &c.*] Docemur his proponenda liberis exempla patrum, quibus exemplis nihil efficacius. Jactat hoc pater quidam apud Quint. Decl. 258. 'Quod fortiter fecisti, roboris et corporis mei, meum

est: animus iste ad contemnenda pericula paratus, ex meo fluxit. Ego te diu præceptis feci virum fortem, proxime quidem etiam exemplo.' Philost. vit. Apoll. vi. 14. ἔστω ὁ πατήρ παράδειγμα ἀρετῆς τοῖς παισίν: Sit pater filiis virtutum exemplar. Pulcherime Prudent. Hym. 10. περ. στεφ. 'Exemplum ad istud nitere o fortis puer, Generosa proles, matris et potentia, Omnes-capaces esse virtutum pater Mandavit annos: neminem excepit diem, Ipsis triumphos annuens vagitibus.' Seneca Helviæ habenti Novatillam loco filiae, ita scribit: 'Nunc mores ejus compone, nunc formam. Altius præcepta descendunt, quæ teneris imprimuntur ætatibus, tuis assuescat sermonibus, ad tuum fingatur arbitrium. Multum illi dabis, etiamsi nihil dederis præter exemplum.' Præcipue hæc exempla valent ad fortitudinem, quæ mens Poëtæ. Aristoteles libro quinto Politicorum dixit εἰκὸς βελτίους εἶναι τοὺς ἐκ βελτιόνων. Quæ verba ita reddidit Horat. 'Fortes nascuntur fortibus et bonis.' Et Sen. in Troad. 'Generosa in ortus semina exsurgunt suos.' Quot hic paginæ impleri possent? Sed nefas est sileri imitationem. Fortasse hæc sumpta ab Eurip. in Androm. ubi de Pyrrho (cujus pater est Achilles, Peleus avus) dicitur, Πηλέως τε γὰρ ἄξια, Πατρός τ' Ἀχιλλέως ἔργα δρῶν φανήσεται. Notetur domestica adduci exempla Æneæ, et Hectoris. Itaque quadrat locus Demosthenis tertio Olynth. οὐ γὰρ ἀλλοτρίοις ὑμῶν χρωμένοις παραδείγμασιν, ἀλλὰ οἰκέλοις, ἃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, εὐδαίμοσιν ἔξεστι γε νέεσθαι. Cerda.

Avunculus] In antiquis aliquot exemplaribus *avoncolus*, prout in veterum monumentis scriptum esse superius non uno ostendimus exemplo. *Pierius*.

Avunculus Hector] Creusa mater Ascanii, soror Hectoris. *Taubmann*.

441 *Hæc ubi dieta dedit*] Ex Lu-

cilii l. i. 'Hæc ubi dieta dedit, pausam facit ore loquendi.' *Ursinus*.

Portis sese extulit altis] Non desunt quidem antiquorum codicum exemplaria, in quibus *altis* scriptum reperitur. Sed enim Medicum, et plura, atque ex his probatiora sæpius reperta, non *altis*, sed *ingens* legunt: ut si ad *telum* referatur, cum Homerica sententia faciat, βριθὸν, μέγα, στιβαρόν. Sed enim Ti. Donatus, et *ingens* agnoscit, et epitheton adcommodat Æneæ, dum ait, 'Ingens, animo scilicet et corpore.' *Pierius*.

Portis sese extulit] Homerus in Iliad. H. Ὡς εἰπὼν πυλῶν ἐξέσσοντο φαίδιμος Ἑκτωρ. *Ursinus*.

443 *Antheusque Mnestheusque ruunt*] Servavit τὸ πρέπον. Necesse enim erat ut vulnerato duce, multi cum eo in castra remanerent. *Servius*.

444 *Fluit*] Plut. in vita Alex. hac metaphora, ἐπικυμαίνειν τὴν φάλαγγα. *Cerda*.

445 *Miscetur*] Modo confunditur: alibi perturbatur: ut, 'Miscet agens telis nemora inter frondea turbam.' *Servius*.

Pulsuque pedum tremit excita tellus] Ennodius Paneg. 'tellus excita tremit concussione cornipedum.' Statius libro duodecimo Thebaidos in re simili, 'Tum montes undæque fremunt:' et libro quinto, 'Dat sonitum tellus.' Lucanus libro quarto: 'Tum campi tremuere sono.' Calaber libro undecimo περιστεναχίζετο δ' αἶα. Iterum: βρέμει δέ τε πᾶσα περὶ χθών. Habetur et hemistichium Virgilii libro septimo. *Cerda*.

446 *Vidit ab adverso venientes aggere Turnus*] Hic *aggere* pro eminentia posuit, de ea autem *aggerem* non possumus dicere, nisi si *vic aggerem* dicere vulerimus, id est, coacervationem, quam historici *viam militarem* dicunt: ut, 'Qualis sæpe viæ deprensus ab aggere serpens.' Quidam ambiguitatem volunt utrum ipse Tur-

nus in aggere, an venientes ex aggere. *Servius*.

Aggere] In Romano codice, et in iis qui apud me sunt, non omnino contemnendis, atque in aliquot aliis manu scriptis, *agmine* legitur. Sed enim Ti. Donatus dubio procul *aggere* videtur agnovisse. *Pierius*.

417 *Gelidusque per ima, &c.*] Silius libro decimo quarto, ‘gelidus per viscera sudor Corpore manabat tremulo.’ *Cerda*.

448 *Prima ante omnes*] Ut, ‘Primus ibi ante omnes:’ et *ante omnes* Latinos solum audit. *Servius*.

449 *Tremefacta refugit*] Quæritur, cur Iuturna, cum hic acie excedat *tremefacta*, mox tamen inducitur revertens? *Idem*.

450 *Atrum rapit agmen*] Pulveris nube coopertum: quidam autem *agmen* iter accipiunt; *rapit* autem festinat; ut sit, Ille campo aperto iter festinat pulveris plenum, et ipsa festinatione excitat: et ita dicunt, quoniam si *agmen* exercitum dicit, apertus campus esse non potuit bellatorum densitate completus. *Idem*.

Atrum] Explicuit per *atriciem* nubem pulveris. Ut Val. Arg. l. i. per *nigredinem* eo versu, ‘Solymo nigram pulvere fratrem.’ Quod accepit a Virgilio, qui in ix. ‘nigro glomerari pulvere nubem:’ et statim, ‘tenebras insurgere campo.’ *Cerda*.

451 *Qualis ubi, &c.*] Æneæ impetum nimbo comparat verbis ac numeris ejusmodi, ut multis Homericis opus sit ad adsequendam illius magnitudinem. *Scalig.*

Abrupto sidere] Vel immensa, vel magna tempestate; per *sidus* enim tempestas significatur: ut, ‘Sorbet in abruptum fluctus:’ item, ‘seit triste Minervæ Sidus.’ *Servius*.

Abrupto sidere] Cum *sidus* sumatur pro tempore, ut Georg. i. ‘quo sidere terram Vertere, Mæcenas:’ aut pro tempestate et intemperie, ut Æn. iv. ‘hiberno moliris sidere classem:’

confert bono judicio Germanus rem hanc ad ortus aut recessus siderum. Cum enim sub his tempestates soleant excitari, fit ut sic accipiatur more Latinorum, qui sæpe confundunt causam cum re effecta. Ergo *abrupti sidus* erit, abrupti turbinem et tempestatem. *Cerda*.

452 *It mare per medium: miseris, &c.*] Statius plenius de hoc sensu: ‘descent sua damna coloni, Et tamen oppressos miserantur in æquore nautas.’ *Hæc* autem, ut solet, interjectionem ex sua persona interposuit. *Servius*.

It mare per medium] Cum in mari tempestatem ponat, credo alluisse ad comparisonem Hom. Iliad. xiii. hanc: Οἱ δ' ἴσαν ἀργαλέων ἀνέμων ἀτάλαντοι ἀέλλη, ἥ ῥά θ' ὑπὸ βροντῆς πατρὸς Διὸς εἴσι πέδονδε, Θεσπεσίῳ δ' ὁμάδῳ ἀλμίσσγεται, ἐν δέ τε πολλὰ Κύματα παφλάζοντα πολυφλοίσβοιο θαλάσσης, Κυρτὰ, φαληριόωντα, πρὸ μὲν τ' ἄλλ', αὐτὰρ ἐπ' ἄλλα: *Hi* autem ibant molestorum ventorum similes turbini, Qui a tonitru patris Iovis vadit per campum, Magno autem cum strepitu mari miscetur, insuntque multæ Undæ æstuantες multi soni maris Turgidæ, spuma albicantes, prius quidem aliæ, deinde aliæ. Ab utroque Valer. Argon. l. v. ‘Fit fragor: ætherias ceu Iuppiter arduus arces Impulerit, manus aut imas Neptunia terras. Horruit immensum ponti latus; horruit omnis,’ &c. *Cerda*.

453 *Horrescunt corda agricolis*] Hanc partem comparisonis sumpsit ab alia Homer. Iliad. iv. Hoc enim admirandum in Virgilio, ut ex multis sæpe Homericis comparisonibus unam compingat. ‘Ὡς δ' ὅτ' ἀπὸ σκοπιῆς εἶδεν νέφος αἰπόλος ἀνὴρ Ἐρχόμενον κατὰ πόντον ὑπὸ ζεφύροιο ἰωῆς’ Τῷ δέ τ' ἀνευθεν ἔδντι μελάντερον ἥ τε πῖσσα φαίνεται, ἰδὼν κατὰ πόντον, ἄγει δέ τε λαίλαπα πολλήν! Ῥίγησέν τε ἰδὼν, ὑπὸ τε σπέος ἤλασε μῆλα: Sicut quando c specula vidit nimbū caprarius vir Venientem per mare a Zephyri flatu; Illi autem procul niger

existenti ut *pix* Videtur, gradiens per mare, adducit autem imbrem multum: Horruitque, conspicatus eum, subque specum oves compulit. Aliquid et ab Homero et a Virgilio Valer. Argon. l. III. loquens enim de imminente nube: 'pendent mortalia longo Corda metu, quibus illa fretis, quibus incidat arvis.' *Idem*.

Dabit ille ruinas] *Dabit pro faciet*; Terentius, 'Quas turbas dedit:' et ipse, 'Et ingentem lato dedit ore fenestram.' *Servius*.

454 *Arboribus, stragemque satis*] Ecce hoc a Calab. l. I. 'Ὡς δ' ἔστ' ἐπιβρῖσσοῦσα μέγα σπονδέσσα θυέλλα, Ἀλλὰ μὲν ἐκ βρίζων χαμάδις βάλε δένδρεα μακρὰ, Ἀνθεσι τηλεθόωντα: Sicut ubi ingravescens magno murmure venti procella, Arboreas longas partim radicitus humi prosternit, Cum floribus virescentes. Stragem hanc in re simili attigit Æn. II. 'sternit sata læta boumque labores:' et Statius: 'deflent sua damna coloni.' *Cerda*.

Ruet] *Eruet*, evertet. Terentius. 'Ceteros agerem, ruerem.' Nam aliter dictum est, 'ruit alto a culmine Troja.' *Servius*.

455 *Ante volant*] *Jul. Scal. v. 3.* 'Quomodo nimbium antevolant venti, si illum impellunt? quia nimbus crassior aër est. Itaque ventus et post, et ante, et cum illo.' Et *volant* de ventis, poësi grata. *Ovid. Trist. III. 10. de Borea. 'jactatis insonet alis:'* et *centeni. Cerda*.

Sonitumque ferunt ad litora venti] Non dubium, quin Virgil. alludat ad prognosticum, cujus fit mentio *Ge. I.* verbis illis: 'resonantia longe Litora misceri.' *Idem*.

456 *Talis*] *Taliter*, simili modo. Sic paulo post, 'similis medius Juturna per hostes.' *Servius*.

Rhæteius] *Trojanus*, a promontorio Trojæ. *Idem*.

Ductor Rhæteius] *Æneæ periphrasis: q. d. Dux Trojanus, a Rhæteo*

Trojæ promontorio. *Taubmann*.

457 *Densi cuneis se quisque coactis Agglomerant*] *Densentur*, ut cuneatim dimicent; scilicet, in cuneorum modum compositi, ut hostem facilius invaderent. *Servius*.

Cuneis se quisque coactis Agglomerant] *Potes accipere poëtam*, ut vere se milites in cuneos formarent ad irrumpendum. Vel simplicius, ut tantum indicet confertum militem. Ad sermonem Virgilii compactus ille Taciti: 'Illi veteris memores in cuneis congregantur densi undique:' ubi tantum densitas animadvertenda, non cuneus stricte sumptus. *Cerda*.

458 *Gravem*] *Fortem*. *Sallust. 'Lusitanie gravem civitatem.'* *Servius*.

560 *Cadit ipse Tolumnius augur*] *Ut primus violator fœderis pœnas luet. Idem*.

Cadit ipse Tolumnius augur] *Lege Erasm. Chil. I. Cent. 2. c. 14. in Adagio, 'Malum consilium consultori pessimum.'* *Cerda*.

462 *Tollitur in cælum clamor*] *Ociso eo qui auctor dirumpendi fœderis fuerat, exortus est clamor: et statim secuta fuga Rutulorum: ut, 'versique vicissim Pulverulenta fuga Rutuli dant terga per agros.'* Et bene *vicissim*, quia Trojanos in fugam versos fuisse, exinde apparet, quod supra dixit, 'Subennt equites, et spicula castris Densa cadunt mediis.' *Servius*.

Tollitur in cælum clamor] *Aristoph. Vespis de clamore sublato ait, ἐς τὸν οὐρανόν. Alibi Noster, 'it clamor cælo.'* Et quidem Virgilius delectatus est verbo *tollere* ad hanc rem: lib. IX. 'clamor tollitur:' lib. II. 'clamos ad sidera tollit.' Sic et *Lucret. I. IV. 'tollunt clamores.'* *Cerda*.

463 *Pulverulenta*] *Plores pulveris*, nam apud veteres *pulverulenta* dicebantur, sicut *vinolentum* dicimus, qui vino plenus est, et *temulentum*, qui temeto plenus est. *Servius*.

465 *Nec pede congressos, nec equo]*

Pedestres et equestres pugnas vocat, ubi inter equitem et peditem pugna est. Ut Æneidos x. 'et urgetur pugna congressus iniqua.' *Idem.*

Nec tela ferentes Insequitur] Id est, nec fugientes nec contra stantes dignatur occidere. Et magna Æneæ ostenditur pietas, qui nec vulneratus irascitur, ut velit contra legem fœderis in bellum moveri. *Idem.*

Ipsæ neque adversos d. st. m. Nec pede congressos, nec equo, nec tela ferentes Insequitur] Sic vulgata fere omnia exemplaria legunt: neque desunt antiqui codices, qui lectioni adstipulantur. Romanus tamen codex, et Oblongus Pomponianæ deliciae, legunt *aversos*. Quodque subsequitur, *nec pede congressos, nec equo*: antiqua fere omnia, quæ versamus exemplaria, legunt *nec pede congressos æquo*: in quo tria pugnarum genera, tres ferientium gestus animadvertas. Aut enim eos, qui terga dant, occidimus, et hoc exprimit *aversos*. Aut æquo resistentes Marte: hinc ait, *Nec pede congressos æquo*. Aut eminus ferientes: hoc illud est, *Nec tela ferentes Insequitur*. Horum sic pugnantium nullum ille dignatur sternere morti, sed 'solum densa in caligine Turnum Vestigat lustrans.' Donatus vero *aversos* admittit, dum *obvios* exponit. Mecum vero sentit in altero, dum subjungit, 'Aut æquo pede congressos occidere.' Quod vero legitur 'densa in caligine,' in Romano codice *denso* est virili genere, contra Grammaticorum præceptionem. *Pierius.*

Ipsæ neque adversos] Aliqui hic legunt *aversos*, id est, fugientes, quia et statim consequenter *Insequitur*: ad eum modum quo in decimo de Mezentio: 'Atque idem fugientem haud est dignatus Orodem Sternere, nec jacta cæcum dare cuspidē vulnus.' Sed præfero *aversos*: hæc enim major Æneæ gloria. *Cerda.*

467 *Vestigat lustrans*] Repræsentat

imaginem venatoris. Sic infra: 'Vestigatque virum.' Ex re quoque venatoria Soph. in Ajace de quærente alium dixit: *κυνηγετούντα ἵχνη, venantem vestigia*. *Idem.*

Solum in certamina poscit] Est hoc, quod in libro nono, 'in solo Volsecente moratur:' et Valerius Argon. l. vi. 'Canthum sequitur, Canthumque reposcit.' *Cerda.*

468 *Hoc*] In Oblongo codice, *hinc* legitur: hoc est, hac de causa. In aliis *hæc*: quod minime placet. *Pier.*

Virago] Dicitur mulier quæ virile implet officium, id est, mulier quæ viri animum habet: has antiqui *viras* dicebant. *Servius.*

469 *Aurigam Turni, &c.*] Totus hic locus ex Homero, apud quem leguntur hi versus in Iliad. E. ubi Palladem inducit aurigantem Diomedem, excusso Sthenelo auriga: *ὦς φαιμένη, Σθένελον μὲν ἀφ' ἵππων ὥσε χαμᾶζε, Χεῖρ' ἄλιν ἐρύσας· ὃ δ' ἄρ' ἐμπαῖως ἀπόρουσε· Ἥ δ' ἐς δίφρον ἔβαινε παραΔιομήδεα δῖον Ἑμμεμανῖα θεά· μέγα δ' ἔβραχε φήγινος ἄζων Βριθοσύνη· δεινὴν γὰρ ἔγεν θεόν, ἄνδρα τ' ἄριστον. Λάξετο δὲ μάστιγα καὶ ἥλια Παλλὰς Ἀθήνη.* Quidam hoc loco, pro, *Metiscum* scribunt *Methyscum*, ut sit a Græco *Μέθυσκον*. *Ursinus.*

470 *Lapsum temone*] Sic sup. 'lapsum cervice.' Cal. l. xi. *ἀκνυπόδων πέσον ἵππων*. *Cerda.*

471 *Undantes*] Quia in motu, undarum modo flectuntur. *Servius.*

Undantes] Ita hoc dictum, ut a Lucillio, 'comas fluitare,' et a Prudent. in Psychom. 'Sericaque infractis fluitent ut pallia membris.' Ita Æn. v. 'undantia lora.' Sic et Plaut. Epid. 'undantem chlanydem quassando facit:' et Aristotel. (notat Germ.) de reptilibus in lib. περ. ζώων, *κυμαίνοντα, undabunda, fluctuabunda*: et motum illorum, *κύμαισιν, fluctuationem*. Non abludit conjungi infra *habenæ* cum verbo aquarum; ait enim, 'irarumque omnes effundit habenas.' Noto

etiam traductum hoc verbum ad homines. Nam Afranius apud Nonium, 'Magnifice volo fluctuatim ire ad illum:' et Arnob. l. ii. 'lumborum crispitudine fluctuaret.' *Cerda.*

473 *Nigra*] Audi Scal. Poët. iii. 27. 'nigra hirundo ad differentiam ripariarum, quæ species est hirundinis non nigræ, neque ædibus assuetæ.' Hinc fortasse et Petron. dixit, 'urbana Progne,' cum discrimine ad ripariam et agrestem. *Idem.*

Domini divitis] Ab Catull. qui 'divitis domini hortulo.' Hom. Iliad. xi. ἑνδρὸς μάκαρος: quem enim nos *divitem*, Græci *beatum* dicunt. *Idem.*

474 *Pervolat*] Per magnas ædes volat. Nam more suo verbo dedit detractam nomini præpositionem. *Serv.*

Lustrat] Sanct. Hieronym. contra Helvid. 'Ille ad hirundinis modum lustrat universa penetralia.' *Cerda.*

475 *Nidisque loquacibus escas*] Ordo est, Escasque nidis loquacibus legens. *Servius.*

Nidisque loquacibus escas] Hypallage, nam hirundines loquuntur, non nidi: et *loqui* dicit. Sic Oppian. Hal. iii. de hirundinum garritu, ἅπαν δὲ δάμα λέληκεν: et quod hic λέληκεν, statim idem, κλάζονσι νεοσσούς, de pulis hirundinum: et sup. πρῶζοντες. Ab Anacreonte etiam hirundo dicitur λάλη, loquax: et loco alio dat illi φωνάς. Pollux dat huic avi ψιθυρίζειν. Aristoph. in Ran. ἐπιβρέμεσθαι. Athen. l. v. χελιδόνος πολυκρότον. Virg. inf. sonat: et Georg. iv. garrula. Ut etiam Arnob. l. vii. 'hirundines garrulae.' Theophrast. in characterib. χελιδόνων λαλιώτερος dixit proverbialiter, *hirundinibus loquacior*. A verbo πρῶζειν, quod præmisi, Latinum trinsare, quod de hac ave. Quin ab loquacitate, qua hæc volucris insignis, Græcis dicitur κοτῖλλη. Est κοτῖλλη, loquor, garrus. Ceterum ea hypallaga, qua Virg. 'nidis loquacibus,' ea (inquam) Iulius Montanus, 'nidis argutis.' Floruit ille sub Tiberio. Versus

adducit Sen. epist. 122. 'jam tristis hirundo Argutis reditura cibos immittere nidis Incipit, et molli partitos ore ministrat.' Juvenal. etiam Sat. v. 'loquaci gaudebit nido:' et Ammian. l. xxii. loquens de Ibide, 'nidulis suis ad cibum suggerens ova serpentum,' id est, pullis, per hypallagam. Itaque non placet Nonius, qui explicat *nidos* Virgilii de avium fœtibus in Georg. iv. 'dulcem nidis immitibus escam.' Potius est, ut capias hypallagam, quod fit nullo incommodo Latii. Sunt enim qui quavis levi occasione fingunt nova vocum significata. *Cerda.*

476 *Vacuis*] Magnis: ut, 'vacua atria lustrat Saucius.' *Servius.*

Humida] De quadruplici genere humidi lege Notam Luysini Parer. ii. 25. *Cerda.*

477 *Similis*] Pro similiter. *Serv.*

478 *Curru*] In antiquis aliquot codicibus *curso* scriptum est. Ea lectio in Mediceoq. superne adnotata: in reliquis *curru* habetur. *Pierius.*

479 *Ostendit*] Hoc loco, ubi vana sunt quæ fiunt, magis placet quod in Romano codice legitur, *ostentat*. *Idem.*

480 *Nec conferre manum*] Cum Ænea; nam alios persequitur. *Servius.*

Aria] Ab ea scilicet parte qua veniebat Æneas. *Idem.*

481 *Tortos orbes*] Obliquas et implicitas vias. *Idem.*

Legit] Nihil est aliud, quam breviori cursu ire obviam Turno. Itaque hoc non abit ab his, quæ dicta l. xi. de Camilla eludente hostis gyros. *Cerda.*

482 *Vestigatque virum*] Inquiret: translatio a canibus. *Servius.*

Disiecta per agmina] Dissipata adventu Æneæ. *Idem.*

Per agmina magna] In Mediceo, et aliquot aliis codicibus, non *magna*, sed *longa* scriptum est; addita superne dictione *magna*, ut fieri solet, pro paraphrasi. *Pierius.*

485 *Arcsos retorsit*] Pro *retorsit* et

avertit. Servius.

Aversos toties currus retorsit] In antiquo admodum exemplari *totiens currus* legitur, *uu* geminato, Attiano more, uti etiam superius notatum dicebamus. *Pierius.*

486 *Heu, quid agat]* Omne adverbium verbo cohæret. Unde quia *heu, en, et atat, et similia*, verbo cohærere non possunt, separatam fecerunt aliam partem orationis, scilicet interjectionem: quam sola Latinitas possidet. Sane hoc poëta dedit rerum miserationem movens. Alii ab Æneæ persona dictum accipiunt, ut diceret, ‘Heu, quid agam?’ *Servius.*

Fluctuat astu] Apul. de Deo Socratis, ‘salo mentis ad omnes cogitationum æstus fluctuare.’ Creberrima hæc est metaphora, et alibi firmata atque illustrata. *Cerda.*

487 *Diversæque, &c.]* Ab hoc versu Tibull. III. 4. ‘Diversasque suas agitat mens anxia curas.’ *Idem.*

488 *Huic]* Pro in hunc: et est ordo, ‘Huic dirigit.’ *Servius.*

489 *Præfixa hastilia ferro]* Est hoc, quod Iliad. XV. κατὰ στόμα εἰμένα χαλκῷ: et III. δοῦρε κεκορυθμένα χαλκῷ: quasi *induta et munita ære*. Quod Eurip. in Herc. Fur. ξύνοπλα δούρατα: *armatæ hastæ*, id est, munitæ ferro. *Cerda.*

490 *Certo]* Ut sup. ‘auras certa secat.’ *Idem.*

491 *Se collegit in arma]* Ita se textit, ut nulla parte posset feriri. *Servius.*

Se collegit in arma] Clipeo se textit adversus ictum hastæ: supra I. x. ‘seque in sua colligit arma.’ Statius Theb. XI. ‘in clipeum turbatus colligit artus.’ *Farnabius.*

492 *Poplite subsidens]* Omnino ab Eurip. in Phœniss. ubi de Eteocle et Polynece latentibus sub clypeis ad evitandos ictus, ὑφίσταρον κύκλοις: *subsiderunt sub clypeis*. Erat vero hoc ex arte militari. Veget. II. 16. ‘Saltus quoque, et ictus facere pariter assuescant, insurgere tripudiantes in

clypeum, rursusque subsidere.’ *Cerda.*

Apicem tamen incita summum] Galeæ id est eminentia, quam Græci *comum* vocant, in qua eminent cristæ. Potest hoc tamen nomen et de sacerdote Flamine accipi, qui apice utuntur, quod in quarto plenius dictum est, nam subjunxit *vertice cristæ*. *Serv.*

Incita] Id est, cum impetu veniens. *Idem.*

Apicem tamen, &c.] Quod Ennius apud Macrobi. VI. 1. ‘tamen inde volans secum abstulit hasta Insigne:’ et est id, quod in cono galeæ erigitur; ut cristæ. *Turneb. XVIII. 3. Tymbm.*

494 *Tum vero assurgunt iræ]* Similis locus in X. ‘sæve jamque altius iræ Dardanio surgunt ductori.’ Præclare Plut. in vita Phocionis ait, hominum mores in adversitatibus reddi amarulentos, πικρά ἤθη, et pronos ad tristitiam, μικρόλυστα, et inclinari ad iram, πρὸς ὀργάς. *Cerda.*

495 *Referri]* Id est, retro ferri. *Servius.*

496 *Multa Jovem et læsi testatur facderis aras]* Multa pro multum, licet haberet justam causam iracundiæ, quod et fugiebat Turnus, et ipse appetebatur insidiis: non tamen ante prorupit in bellum, quam Jovis fidem et læsa fœdera testaretur. *Idem.*

Testatus] In antiquis fere omnibus *testatur* legere est. In Med. ultimus apex abrasus, et nota, quæ *testatus* legat, apposita. *Pierius.*

Aras] De discrimine inter *aras* et *altaria* multi multa. Sed verissimum est, illas esse, in quibus ἀράς, id est, *vota*, concipimus, sive in bonam sive in malam partem: nam ἀρά sunt, et *diræ et preces*, id est, εὐχαί. Altaria autem dicta ab eminentia sunt. Inde Gloss. *altare, ἐπιβωμὴς*. Fest. ‘Altaria ab altitudine dicta sunt, quod antiqui Diis Superis in ædificiis a terra excitatis sacra faciebant.’ Interpres Statii: ‘Nominata sunt altaria, ad quæ sacrificantes manus porrigimus in altum.’ Ergo illi, qui *aras* distinguunt ab *altari-*

bus, quod illæ sacræ sint Diis Inferis, ista Superis; aut quod illæ depressæ et fossæ in terra; si non errant, non certe explent notitiam. Itaque illæ dictæ a genere sacrorum, ista ab eminente forma. *Cerda*.

497 *Medios*] Qui inter ipsum sequentem et fugientem Turnum medii de hostibus erant. *Servius*.

Marte secundo Terribilis] Potest et 'Marte secundo' distingui, ut sequatur 'Terribilis sævam,' &c. potest et jungi, ut sit, 'Marte secundo Terribilis.' *Idem*.

498 *Nullo discrimine eadem Suscitāt*] Indiscerete oltruncat universos, quibus ante pari pepercerat modo. *Id.*

499 *Irarumque omnes effundit habenas*] Potestatem, facultatem, id est, iræ permittit sæviendi liberam potestatem: ut, 'Et premere, et laxas sciret dare jussus habenas.' Et hic moderate locutus est. Nam Ennius ait, 'irarumque effunde quadrigas.' *Idem*.

Irarumque omnes effundit habenas] Ab Ennio, qui (citante Serv.) 'irarumque effunde quadrigas:' ut, 'plastrum convitiourum' dicere solemus. Alii legunt, *effudit*. Silius ab Nostro, 'Effundit cunctam rabiem, irarumque procellas.' Liv. l. xxxvii. 'Effusissimis habenis stationem hostium invadit:' et Georg. iii. 'runnt effusi carcere currus.' Græci ἀφείναι, ἐφείναι, ἐνείναι, quæ trita. Oppian. Hal. ii. addit. λείναι τὰς ἡπλᾶς. *Cerda*.

500 *Quis mihi nunc tot acerba deus*] Ac si diceret, nec Musa nec Apollo sufficiens. Statius, 'Major ab Aoniis sumenda audacia lucis: Mecum omnes audete deæ.' *Servius*.

502 *Inque vicem*] Invicem. Nam que vacat. Alii que expletivam conjunctionem accipiunt. *Idem*.

503 *Tanton' placuit concurrere motu*] Apostropha cum exclamatione ad Jovem. Sane *tanton'* circumflectitur. Nam cum per Apostropham, Apocopen verba patiuntur, is qui in

integra parte fuerat, accentus mutatur. *Idem*.

Tanton' placuit, &c.] In veteribus codicibus, et *tanton'* et *tanto* habetur. Sed enim *tanton'* notatur a Grammaticis, neque temere agnoscitur a Servio. *Pierius*.

Tanton' placuit] Cum sapore Virg. Claud. Eutrop. i. 'tantone libet mortalia visu Vertere?' et cum Homérico ipse Virg. Iliad. i. Τίς τ' ἄρα σφῶε θεῶν ἐρίδι ξυνέηκε μάχασθαι: *Qui vos Deorum contentioni ad pugnandum commisit?* *Cerda*.

505 *Æneas Rutulum Sucionem*] Descriptio per alterna divisa, ut solent historici. *Servius*.

Ruentes Teucros] Modo fugientes, quos Suco insequabatur. *Idem*.

Ruentes Teucros] Explico non de fugientibus, cum turba interpretum, nam stare ita sententia non potest. Non sic est: imo *ruentes* explicata, invadentes. Ruebant scilicet Trojani una cum Ænea adversum Rutulos effuso impetu, nemine illos tardante, donec ventum ad Sucionem est militum validum. Hic se illis opponens fecit, ut loco sisterent, sed accedens Æneas, adortusque, ense illius transfodit latus inserto per costas. Qui enim hostem persequuntur, etiam dici possunt *ruere*, cum sæpe id fiat incomposito et palabundo agmine. Sic Poëta clare inf. 'ruenti Hilo;' id est, instanti. *Cerda*.

506 *Statuit*] Indicat statariam pugnam. *Idem*.

Haud multa moratum] Id est, non diu moratum, quod scilicet vim Æneæ diutius sustinere non potuit. *Serv.*

Haud multa moratus Excipit] In Mediceo, et aliquot aliis veteribus, *morantem*: ut uno eum vulnere confectum ostendat. *Pierius*.

507 *Excipit in latus*] Figurata elocutio. *Servius*.

Qua fata celerrima] Indicat cor, quo transosso, vide an celerrima sint fata. Calab. l. ii. ita ait: διήλασε δ'

ὄμβριμον ἔγχος Ἐς κραδίην, θνητοῖσιν ὕπη
πέλει ὡκὺς ὕλεθρος : ἱμπεγίτ hastam rigi-
dam In cor, ubi velox mortalibus interi-
tus est. Et l. XI. ἰκῆρες ὁμῶς φορέοντο
βελέμνῳ Καίριον ἔς κραδίην, ὅτι περ νόος
ἔξεται ἀνδρῶν, Καὶ μένος, ὁτραλαίαι δὲ ποτὶ
μόρον εἰσὶ κέλευθοι : *Parcae una cum ja-
culo ferebantur Ad opportunum cordis
locum, ubi mens hominum sedet, Et ro-
bur, maturaque ad mortem sunt via.*
Est hoc, quod Ovid. *Metamorph. viii.*
‘quaque est via proxima letho.’ Huc
pertinet scitum medicorum, qui ajunt
in corde nunquam fieri posse ἀπόστημα,
apostema, abscessum, præ celeritate
qua mors sequitur illo semel icto.
Cerda.

Crudum ensem] Modo *durum*, alias
crudelem. *Servius.*

*Crudo Transadigit costas et crates pec-
toris ense*] In *Mediceo*, in *Romano*, et
antiquis omnibus codicibus, quot-
quot habui, *crudum Transadigit costas,*
et crates pectoris ensem, scriptum
observavi, quod etiam *Servius* agno-
scit. Ex hoc vero superiore lectione
nem communire possis, ubi de *Turno*
legitur, ‘*crudum per costas exigit
ensem.*’ Nam *durum* in aliquot co-
dicibus legi dicebamus. *Pierius.*

508 *Et crates pectoris*] *Donatus* su-
perfluum vult esse conjunctionem *et*,
ut sit *Epexegesis*: *adigit ensem per
costas*, id est, pectoris *crates*, ubi
celerius fata complentur. Et hoc est,
quod ait supra, ‘*Haud multa moran-
tem.*’ *Servius.*

Crates pectoris] Ad eum modum,
quo *Pind. Od. Pyth. 6. cancellatum
opus favorum, μελίσσῶν τρητὸν πόνον* :
et *Virg. Georg. iv.* ‘*crates favorum.*’
Est vero in *Poëta* ἐν διὰ δυοῦν. *Cerda.*

509 *Amycum, fratremque Diorem*] Hi duo duces sunt etiam supra me-
morati : ut, ‘*nunc acris Orontis,*
Nunc Amyci casum gemit :’ item, ‘*et
nunc tertia palma Diore.*’ Unde ad
terrorem populi, eorum capita reli-
gantur in currum. *Servius.*

510 *Hunc cuspile longa, hunc mu-*

crone ferit] Plane ex *Hom. Iliad. xx.*
*Τὸν μὲν δουρὶ βαλὼν, τὸν δὲ σχεδὸν ἄορι
τύψας : Hunc quidem feriens hasta, hunc
vero cominus gladio percutiens. Cerda.*

Hunc cuspile, hunc mucrone] Aliud
enim *Cuspis*, aliud *Mucro*. *Cuspis* e-
nim, *Græcis* στύραξ, σανρωτήρ, et οὐ-
ράχος, ferrum illud est, quod in altero
hastæ extremo ἐπιδορατίδα oppositam
habet : quodque in terrarū defigebant,
cum hastæ rectæ incumbabant. Ergo
Cuspidi opponitur *Mucro*. *Glossarium :*
*Mucro, ἄκρον σιδήρου. Mucrone, ἀκροξι-
φιδίῳ. Videatur Casaubonus ad Æ-
neam Tacticum. Taubmann.*

511 *Curru*] Aut septimus est, aut
dativus casus antiquus secundum re-
gulam, ne sit major a nominativo plu-
rali. *Servius.*

Duorum] Pro *amborum*. Idem.

512 *Rorantia sanguine portat*] Ita
alibi, ‘*rorantes sanguine cristas ;*’ et,
‘*spargit rapida ungula rores.*’ Ros
enim de quocunque liquore ; ut *Pind.*
*Olymp. Od. 7. phialam scripsit ἔνδον
ἀμπέλου καυχλάξοισαν δρόσῳ : intus rore
nova bullientem. Stat. Theb. ii.* ‘*tum
crines, ardentiaque ora cruentis Ro-
ribus, et tetra morientum aspergine
manant.*’ *Cerda.*

514 *Mæstum Onyten*] Severum,
naturaliter tristem, quem *Græci* σκυ-
θρωπὸν dicunt, ἀγέλαστον, aut ima-
ginatus est expirantem. *Mittit* au-
tem, socium supra memoratis. Sane
Onyten *Donatus* dicit aut gentile esse,
aut patronymicum, ut nomen ejus
proprium sit *Echionius*. Sed hoc non
procedit, quia neque patronymicum
in *tes* exit : neque *Onytes*, a qua gente
veniat, usquam lectum est. Proprium
ergo est : et sequens versus erit, ‘*Nom-
en Echionium :*’ id est, *Thebana
gloria, per Periphrasin. Nam Echio-
nii sunt Thebani a rege Echione.*
Unde quidam male legunt *Nomine
Echionium*. Alii nomen *Echionium*, hoc
est, genus, quemadmodum de matre
genus dixit, accipiunt, ut ostenda-
tur eum *Echionis* esse et *Peridiæ* fi-

lium, vel ab Echione genus ducentem.
Servius.

Mittit] Pro, interficit, usitatum Nostro: sic, 'Huic comitem Butem conjecta cuspidē mittit.' et, 'multos Danaum demittimus Orco.' Val. Arg. l. vii. 'demittere letho.' Hom. Il. v. αἰδωνῆϊ ποῖάψειν et vi. εἶδι ποῖάψεν. *Cerda.*

515 *Nomen Echionium*] In antiquis plerisque codicibus legas nomine *Echionium*, quam lectionem improbat *Servius*: neque *Donato* assentitur, qui *Onitem* nomen vel patronymicum, vel gentile putat, et *Echionium* proprium. *Pierius.*

Matrisque genus Peridia] Periphrasis est: hoc est, filium *Peridiæ*. *Servius.*

516 *Lycia missos et Apollinis agris*] Vacat et, nam per Epexegēsin *Lyciam*, arva *Apollinis* dixit, ut, 'Nunc *Lyciæ* sortes.' Appellat autem *Lyciam* a *Lyce* nympha, ex qua habuit *Apollo* filium nomine *Lycadium*. *Missos* autem, profectos: ut, 'Missus in imperium magnum.' *Idem.*

Lycia missos et Apollinis agris] Nam *Apollo* in *Lycia* colebatur. Sententia constat per ἐν διὰ δουῖν. Quasi dicat: *Missi* erant ab agris, qui sacri in *Lycia* *Apollini*: et agros *Myrinos* describit, ut puto. *Myra* enim (nomen est urbis) in *Lycia* fuere *Apollinis* oraculo celeberrima. *Stephanus* hanc civitatem in *Lycia* constituit. *Mart.* l. ix. 'Campis dives *Apollo* sic *Myrini*.' *Plin.* quoque xxxii. 2. meminit fontis, qui sacro *Apollini* in *Myris* *Lyciæ*. *Cerda.*

517 *Exosum nequicquam, &c.*] Sic supra, 'Injecere manum *Parcæ*.' Nam per transitum ostendit, urgentibus fati, eum ad bella deductum, quæ nequicquam semper vitare cupiebat. Hunc autem *Menetem* oriundo *Arcada* fuisse intelligimus, sed habitasse circa *Argos*. Nam *Lerna* palus est *Argivorum*, in qua dicit solitum eum fuisse piscari: nam hoc signifi-

cat, 'Piscosæ cui circum flumina *Lernæ* Ars fuerat.' Et vetuste flumina pro fluore dixit: neque enim *Lerna* fluvius est: et sic flumina *Lernæ*, quomodo *Aventini montem*. Quæritur sane qui primus exosum pro peroso dixerit. *Servius.*

519 *Pauperque domus*] *Hic* et *hæc* pauper dicimus: nam paupera usurpativum est. Sic *Plautus*, 'Paupera est hæc mulier.' Sed hoc hodie non dicimus. Ea enim nomina quæ ablativo singulari in *e* exeunt, si fœminina ex se faciunt, similia faciunt: nec enim heteroclita iterum nomina, id est, alterius declinationis esse possunt: ut puta, quia ab hoc hospite facit, *hic* et *hæc* hospes dicamus necesse est. *Lucanus*, 'Hospes in extremis audivit curia tectis.' Nam ab hoc leone, *hic* et *hæc* leo: ab hoc latrone, *hic* et *hæc* latro: ab hoc fullone, *hic* et *hæc* fullo: ab hoc nepote, *hic* et *hæc* nepos. Nam ut neptis dicamus in *Jure*, est propter discretionem successioneis admissum. Sciendum autem hospita, paupera, leana, lea usurpata a poetis esse. *Idem.*

Potentum Munera] Munera dicit obsequia: id est, officia, quæ pauperes divitibus loco munerum solvunt. Sane munera atque munia dicimus. *Idem.*

Nec nota potentum Munera] Liber vetustissimus *Colatianus* pro munera habet limina; quomodo locutus est *Horatius* *Epod.* 2. 'Forumque vitat, et superba civium Potentiorum limina;' quin autem hæc vera hujus loci scriptura sit, dubitandum plane non est. *Ursinus.*

520 *Pater*] Ipse pater, an pater ejus? *Servius.*

Conducta tellure serebat] *Colonum* significat eum, quem Græci γεωργὸν αὐτοῦργον vocant. Imnere etiam agrum videtur vectigalem et stipendiarium, qualem sub iisdem pene verbis vult innui *Servius* l. xi. 'Aurunci, Rutulique scrunt, et vomere duos

Exercent colles.' *Germanus.*

521 *Ac velut immissi, &c.*] Duplex comparatio, ab igne et fluvio; ut etiam in l. II. 'In segetem veluti cum flamma furentibus Austris Incidit, aut rapidus montano flumine torrens.' Notat Scal. v. 3. Virgilio cantum longe feliciorum Homero, qui l. XI. duces suos duobus messoribus comparavit, nam præter casum segetis nulla vis est in re ipsa. Ait Poëta *immissi ignes*, ut in Georg. 'Diversa immisit sylvis incendia pastor.' *Cerda.*

522 *Arentem in silvam*] Pro *aridam*. *Servius.*

Virgulta sonantia lauro] Quæritur quid sit 'virgulta sonantia lauro.' Scilicet ipsa virgulta lauri; *sonantia* autem, cum crepitu ardentia. *Id.*

523 *Aut ubi decursu rapido, &c.*] Hom. II. A. χειμάρροις κατ' ὄρεσφιν ὀπαζόμενος διδὸς ὕμῃν Πολλὰς δὲ δρῶς ἀζαλέας, πολλὰς δὲ τε πεύκας εἰσφέρειται: et Lucret. l. I. 'quod largis imbribus augeat Montibus ex altis magnus decursus aquai.' *Germanus.*

524 *Dant sonitum spumosi amnes*] Bellum semper incendio et fluminibus comparat. Sic in secundo, 'In segetem veluti cum flamma furentibus Austris Incidit, aut rapidus montano flumine torrens.' *Servius.*

525 *Suum populatus iter*] Postquam vastando sibi iter fecit: illa enim mavult H. Steph. quam, populatus quicquid sibi in itinere occurrit. *Taubm.*

Non segnius ambo Æneas Turnusque ruunt] Bene comparationibus diversis singula reddidit ad similitudinem veram, quia ambos ignibus aut fluminibus comparaverat. Ergo *non segnius* ad ignem retulit, quia *segnis* quasi *sine igne* sit; *fluctuat* autem ad amnes eum retulisse nulla dubitatio est. *Servius.*

526 *Ruunt per prælia*] In codicibus aliquot antiquis *ruunt in prælia* legitur, sed *per* in pluribus. *Pierius.*

527 *Fluctuat ira intus*] Lucret. l.

III. 'irarum fluctus.' Simocatt. I. 6. ἀνάξσεις αἵματος μέγαν τῷ Χαγάνῳ θυμὸν ἐπεκύμανε: *fervor sanguinis excitavit in Chagano magnos irarum fluctus.* Quæ verba declarant et Lucretium et Virgilium; nam fluctus irarum a fluctuante et fervente sanguine. *Cerda.*

Rumpuntur] Pro *fatigantur*; et *fluctuat* et *rumpuntur* quia, 'nescia vinci Pectora.' Horatius, 'Pelidæ stomachum cedere nescii.' *Serv.*

Rumpuntur nescia vinci Pectora] Passeratius e Lucr. III. imitatum censet: 'inprimis vis est violenta leonum, Pectora qui fremitu rumpunt plerumque gementes, Nec capere irarum fluctus in pectore possunt.' *Taub.*

529 *Murranum hic, atavos et avorum antiqua sonantem Nomina*] Hoc est, cujus majores omnes *Murrani* sunt dicti, et reges fuerunt: ut, 'per regesque actum genus omne Latinos.' Scimus enim solere plerumque fieri, ut primi regis nomen etiam reliqui possideant: ut apud Romanos *Augusti* vocantur, apud Albanos *Sylvii*, apud Persas *Artaxidæ*, apud Ægyptios *Ptolemæi*, apud Athenienses *Cecropidæ*. Unde superfluum, quod ait Donatus, debere nos accipere occisum *Murranum*, dum avos et atavos Turni commemorat, et effert laudibus maximis, per illud, 'Vidi oculos ante ipse meos me voce vocantem *Murranum*.' *Servius.*

Avorum antiqua sonantem Nomina] Est hoc quod Propert. I. 13. 'illustres femina jactat avos:' et IV. 11. 'genus hic Rheno jactabat ab ipso.' Mart. V. 17. 'Dum proavos, atavosque refers, et nomina magna.' Quintil. Declam. 308. 'jactatione sanguinis.' Ut Virg. 'antiqua sonantem,' ita Valer. Arg. III. 'et Opheltien vana sonantem:' et Ammian. l. XXVIII. de quibusdam, qui se conspicuos dicebant prænominum claritudine: 'jam Tarraciis; jam Perrasiis, aliis-

que sonantibus originum insignibus multis.' *Cerda*.

Sonantem] *Δαυροστομοῦντα* Æschylo: jactantem imagines majorum suorum. *Lucr.* l. III. 'Et crepat antiquum genus, et pietate repletum.' De *Murrano*, quo nomine Latinorum reges dicti, vide *Æn.* VI. 763. *Taubm.*

530 *Per regesque actum genus omne Latinos*] *Horatius* de *Lamo*, 'Et nepotum per memores genus omne fastos.' *Servius*.

Actum] *Ductum*. *Taubmann*.

531 *Ingentis turbine saxi*] In *Romano*, *ingenti*: sed magis placet, *ingentis saxi*. *Pierius*.

Ingentis turbine saxi] *Æn.* IX. 571. 'ingentis fragmine montis.' *Taubm.*

534 *Nec domini memorum proculcat equorum*] Id est, equorum domini immemorum. *Servius*.

Nec memorum domini proculcat equorum] Egregiam *πάθος*, quia neque ipsi equi meminere eum esse suum dominum. A quo affectu non abit *Ovidianus*, quo proclamat miser a canibus laceratus: 'Actæon ego sum, dominum cognoscite vestrum.' *Cerda*.

535 *Ruenti Iilo*] In antiquis codicibus *Iylo* per *y* scriptum est. *Pierius*.

Ilo] Ita scribendum, non *Iilo*, jam *Turn.* monuit. Scias in mensione non absumi vocalem per synalœpham, idque ex vi *Græca*, scribitur enim *Ἰλωφ*. Itaque *metire, Ilo animis*: nam *ω* non absumitur. *Cerda*.

536 *Aurata ad tempora*] Cum hoc dicatur propter galeam, lege quæ dedi ad exitum l. VIII. ubi de *Augusto*, 'geminas cui tempora flammæ læta vomunt.' *Idem*.

537 *Olli per galeam, &c.*] *Locus* plane *Hom. II. XIII. Οὐδ' ἄρα χαλκὴν κόρυς ἔσχεθεν, ἀλλὰ δι' αὐτῆς Αἰχμὴν ἱεμένην ῥήξ' ὀστέον, ἐγκέφαλος δὲ ἔνδον ἄπας πεπάλακτο*: Neque *arca galea restitit*, sed per ipsam *Cuspis percupida rupit os*, *cerebrum vero Intus totum inquinatum*

est. Atque etiam *Iliad. XII.* ubi *Polypætes Δουρὶ βάλεν Δάμασον κυνέης διὰ χαλκοπαρήν, &c.* *Hasta percussit Damasum per galeam arcas malus habentem*. *Cerda*.

Fixo stetit hasta cerebro] Quidam codices antiqui *fixa stetit asta*, legunt. In *Mediceo* *fixa* prius scriptum fuerat, inde alio atramento ducta circularis lineola in *o* literam. *Pierius*.

538 *Dextera nec tua te, Grajum fortissime Creteu, Eripuit Turno: nec dii texere Cupencum*] Ita *Æneam* comparat *Turno*, ut eum superiorem esse significet. Nam quem *Turnus* interemit, virtus sua liberare non potuit: ci vero, quem occidit *Æneas*, ne sua quidem numina prodesse potuerunt. *Terentius*, 'Memini relinqui me Deo irato meo.' Sic alibi, 'nec Diī morientis *Elissæ*.' Singuli enim Deos proprios habemus, *Genios*. Sane sciendum *Cupencum* *Sabinorum* lingua sacerdotem vocari: ut apud *Romanos* *Flaminem* et *Pontificem*, sacerdotem: sunt autem *Cupenci* *Herculis* sacerdotes. Ergo quod huic proprium nomen de sacerdote finxit, bene dixit, *nec Diī texere sui*. Et quidam reprehendunt *Poëtam* hoc loco, quod in nominum inventionem deficitur. Jam enim in IX. *Cretea* a *Turno* occisum induxit: ut, 'Cretea, Musarum comitem.' Sed et apud *Homerum*, et *Pylæmonem* et *Adrastum* bis ponit, et alios complures. *Servius*.

Grajum fortissime Creteu] Vetera quædam exemplaria *Rheteu* scribunt, plura *Cretea*. *Pierius*.

539 *Nec dii texere Cupentum*] Antiqua omnia hæc exemplaria *Cupencum* legunt per *c* in finali syllaba. Est et *Di mico i*, de quo sæpe dictum. *Idem*.

540 *Sui*] Diī nostri dicuntur, qui nobis propitii favent: *Turneb.* IX. 30. Ita *Persius Sat. 5.* 'Saturnumque gravem nostro Jove frangimus,' id est, nobis propitio. *Terentius*: 'Memini relinqui me Deo irato meo.'

Singuli enim proprios habere Deos credebantur. *Taubmann.*

511 *Clipei mora profuit ærei*] Antiqua omnia exemplaria, quæ volvimus, *æris* legunt: quamvis *ærei* cultum magis videatur. *Pierius.*

Ærei] Hæc synecphonesis crebra in Virgilio, in fine, initio, medio. Testimonia primi, hic *ærei*: in v. 'Unguibus aureis:' alibi, 'pondera balthei.' Alterius, in vi. 'ferreique Eumenidum thalami.' Tertii, cum ait, 'Terei, Protei,' &c. *Cerda.*

543 *Late terram consternere*] Aliud ex alio ostenditur. Nam per hoc corporis exprimitur magnitudo: ut, 'Stabant trecenti nitidi in præsepibus altis.' *Servius.*

544 *Phalanges*] Etiam si vox ista signet aciem Macedonum, Livio tamen sæpe dicitur de Romano exercitu, et Cedren. pag. 323. βαθείας δὲ τῶν Ῥωμαίων φάλαγγος οὐσης: *conferta Romanorum phalange.* Verum est tamen, ita fieri mentionem phalangis, ut fere semper cum respectu ad Macedoniam. De Nerone Suet. cap. 19. 'Parabat et ad Caspias portas expeditionem, conscripta ex Italicis senum pedum tyronibus nova legione, quam Magni Alexandri phalangem appellabat:' et Alexander Severus apud Herodian. lib. iv. lectissimam juvenum manum Μακεδονικὴν ἐκάλει φάλαγγα: vocabat Macedonicam phalangem. Aperio et Lectori observationem. Cum sermo est in Scripturibus de re Macedonica, absolute dicunt *phalanx*. Quoties de aliis est sermo, milites dicebantur aut *phalangitæ*, aut *phalangarii*. Quibus vocibus significatur acies, non vera Macedonum, sed cum forma ad illam. Testimonium primæ vocis est in Livio l. xxxvii. ubi de exercitu Antiochi: 'Decem et sex millia peditum more Macedonum armati fuere, qui phalangitæ appellabantur.' Alterius in Lampridio, qui de Alexandro Severo æmulante Magnum-Alexan-

drum: 'Fecerat et phalangem triginta millium hominum, quos phalangarios vocari jusserat.' Virg. certe attributis rem hanc discernit. Nam hic, 'Argivæ phalanges:' et inf. 'Thuscorumque phalanx.' *Cerda.*

545 *Eversor Achilles*] Bene separavit: ut, 'Reliquias Danaum atque immitis Achilli.' *Servius.*

Nec Priami regnorum eversor Achilles] Quia ab occiso Hectore, quem Achilles interfecit, tota imperii ruina. Est *eversor καταλύτης, πορθητής.* Ovid. Metam. xii. 'Jam timor ille Phrygum, decus et tutela Pelasgi Nominis Æacides, caput insuperabile bello.' Statius etiam, 'Trojæ vastator Achilles.' *Cerda.*

546 *Mortis metæ*] Id est, mors, quæ meta est et finis: nam *metas vitæ* dicimus, non *mortis*; mors enim infinita est. Sciendum tamen ita hoc de Homero esse translatum, qui ait τέλος θανάτοιο, hoc est, finis mortis: nam in ipsa morte finis est. *Servius.*

547 *Lyrnessi domus alta*] Lyrnesos civitas est Phrygiæ. Unde fuit Briseis: et per transitum docet neminem posse fatorum statuta vitare: quando enim hic crederet, ibi se natum tam longe esse peritum? *Idem.*

Solo Laurente sepulchrum] Similis conquestio de diverso loco natalitii et mortis est in vetere inscriptione, 'Gallia quem genuit de gente Novem populorum, Italia terra tegit, Gallia quem genuit.' Apud Euripid. in Alcest. fit hæc precatio, quasi nihil majus ea esse possit: εὐδαίμονας (παίδας) Ἐν γῇ πατρὶά τερπνὸν ἐκπλήσσαι βίον. *C.*

548 *Conversæ acies*] In bellum coactæ, vel inter se conversæ. *Serv.*

551 *Euandrique Arcadis alæ*] In antiquis omnibus exemplaribus *Arcades* scriptum observatur: quod minime displiceat, quia passim *Arcades* Virgilius nominat. *Pierius.*

552 *Pro se quisque viri*] Pro qualitate virum suarum: sicut in quinto, 'Pro se quisque viri, et depromunt

tela pharetris.' *Servius*.

Pro se quisque] Quia non tantum ductu, sed virtute militari rem gerebant, et καθ' ἑαυτὸν, ut Hom. loquitur. Sed et fortasse dicit, pugnassee eos *pro se*, id est, pro vita, ad eum modum, quo de Julio pugnante contra filios Pompeji in Hispania, ait Plut. πολλάκις μὲν ἀγωνίσαστο περὶ νίκης, νῦν δὲ πρῶτον περὶ ψυχῆς: *Pugnavit sæpe pro victoria, nunc primum pro vita*. Porro imitationem jam alii aperuerunt. Ea sumpta ab Attio in Meleag. 'Gaudent, currunt, celebrant, herbam conferunt, domant, tenent *Pro se quisque*, cum corona clarum constat caput.' *Cerda*.

Summa nituntur opum vi] Hemistichium est Ennianum. *Servius*.

Summa nituntur opum vi] Ita in IX. 'Summaque evertere vi.' Adducit Macrobi. VI. I. versus Ennii, qui I. IV. 'Romani scalis summa nituntur opum vi.' Et I. XVI. 'Reges per regnum statuasque sepulchraque quaerunt; Ædificant nomen, summa nituntur opum vi.' Apud Tull. Divinat. II. habetur hic versus, 'Cræsus Halym penetrans magnam pervertet opum vim.' *Cerda*.

Tendant] *Pro contendunt*. *Serv.*

554 *Mentem Æneæ genitrix pulcherrima misit*] *Mentem*, consilium: ut 'Qua facere id possis, nostram nunc accipe mentem.' *Misit* autem *pro immisit*. Et *pulcherrima* perpetuum epitheton est, nec ad negotium pertinens. Sane bona usus est oeconomia, ut diceret instinctu numinis Æneam profectum esse ad civitatis excidium. Nam incongruum fuerat occupatum bello per se tale cepisse consilium. *Servius*.

Genitrix pulcherrima] *Servii* scholion hoc, 'perpetuum epitheton est, nec ad negotium pertinens,' ineptum est. An aliquid Maro non ad rem pertinens? Dicitur aliquid fieri *pulchre*, cum sapienter sit et opportune. Terent. Eunuch. 'Dixi pulchre, nun-

quam vidi melius consilium dari.' Plaut. Aulul. 'Neque ligna usquam vidi præberi pulchrius.' Sic et Græce δέον, quod sumitur pro *opportunitate*. Nam Plutar. in vita Cicer. quod omnes dicerent ἐν καιρῷ, ille ἐν δέοντι. Ergo *pulcherrima* dicitur Venus, quæ pulcherrimum attulit consilium, id est, sapientissimum et opportunissimum: et esse quidem potest hypallage 'genitrix pulcherrima misit mentem,' pro pulcherrimam mentem. Sic 'purpureos cristis juvenes,' pro purpureis cristis; et millena in uno Virgil. *Cerda*.

555 *Urbique adverteret agmen*] Id est, contra urbem. *Servius*.

Urbique adverteret agmen] Ovid. Trist. I. 2. 'jussæ me advertite terræ.' Sic et Ge. IV. 'terris festinem advertere proram.' *Cerda*.

558 *Acies circumtulit*] Vel exercitum suum huc atque illuc circumduxit, vel acies oculorum: et bona occasione pervenit ad id, ut Æneas civitatem posset aspicere. *Servius*.

559 *Immunem tanti belli*] Sine officio dimicandi. Et vult inobessam intelligi, quasi sine periculo sit oppugnationis. Nam *immunis* est, qui nihil præstat, quasi sine muniis, hoc est, qui non facit munia. *Idem*.

Immunem] Doctissime: nam vox hæc e media militia. Erant *immunes*, qui aut ex lege aut ex beneficio vacabant. Liv. I. VII. 'immunes operum militarium:' et quidem *militibus immunibus* opponuntur *munifices*. Veget. 'Munifices appellantur qui munus facere coguntur.' Ammian. I. XXV. 'munifici gregario.' *Cerda*.

Impune quietam] Quæ specialiter debuit pœnas luere propter fœdus abruptum. *Servius*.

560 *Pugnæ accendit majoris imago*] Subaudis *cum*. *Idem*.

563 *Nec scuta aut spicula densi Deponunt*] Ex eo quod non est factum, quod fieri soleat indicavit: ut supra, 'Defigunt telluri hastas, et scuta re-

clinant.' *Idem.*

Nec scuta aut spicula densi Deponunt] Elucet in istis mos Romanorum, qui armati aderant audituri suos Principes concionantes. Apud Claudian. de Bell. Gild. 'stat circumfusa juvenus Nixa hastis, pronasque ferox accommodat aures.' Ammian. l. II. 'Progressus Princeps ambitiosius solito tribunal ascendit, signis aquilisque circumdatus, et vexillis, septusque totis armatarum cohortium globis.' Sic et apud alterum Plinium loquentis Trajani tribunal inducitur 'pilorum, signorumque horrore circumdatum.' *Cerda.*

561 *Celso medius stans aggere fatur]* Hoc quoque e more ducum, qui ab tumultu, ab aggere, a cespite concionabantur conspicui. De re hac jam plene Lips. de Milit. Rom. IV. 1. Plutarch. in vita Pomp. de hac re loquens, ὁ (βῆμα) ποιοῦσιν αὐτοὶ τῆς γῆς ἔκτομας βαθείας λαμβάνοντες, καὶ καταλήλων συντιθέντες: quem suggestum faciunt grandibus cespitibus excisis, invicem accumulatis. Ammian. l. XIX. 'celsoque aggere in speciem tribunalis erecto:' et l. XXI. loquens de Iuliano, 'saxeo suggestu insistens.' Vopiscus etiam in vita Probi meminit 'tribunalis cespititii:' et de illo Prud. Psychom. 'Exstruitur media castrorum sede tribunal Editiore loco, tumulus quem vertice acuto Excitat in speculam, subjecta unde omnia late Liber inoffenso circumspicit aëra visu.' *Idem.*

565 *Nequa]* Pro nulla. Servius.

Esto] Sit. *Idem.*

Juppiter hac stat] Pro nobis religio est, quam læserunt Rutuli ruptis fœderibus. Novimus autem interfuisse fœderi et deos alios, et Jovis imaginem sceptri præsentia redditam. *Id.*

Juppiter hac stat] Pro nobis facit contra Rutulos fœdifragos. Vel, ut Scalig. IV. 16. Hic est modus, hæc via imponendi fati finem. Hemistichium Ennii, ut Macrobr. VI. 1. 'Non

semper vestra evertit, nunc Juppiter hac stat.' *Taubmann.*

566 *Neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito]* Tertia persona est ito, id est, eat: et hortatur eos ut in bellum ruant, quasi res fuerit ante disposita. Nam hoc dicit, Repentinum imperium nullam vobis afferat moram. Unde est illud paulo post, 'Scalæ improviso, subitusque apparuit ignis.' *Servius.*

567 *Urbem hodie caussam belli, &c.]* Tres versus in Oblongo codice hoc habentur ordine: 'Urbem hodie caussam belli: regna ipsa Latini Eruam: et æqua solo fumantia culmina ponam: Ni frænnum accipere, et victi parere fatentur.' Sed enim magis placet conditionalis oratio, 'Ni frænnum accipere, et victi parere fatentur:' interposita et ante verbum eruam. Est et illud adnotandum, quod freni inter ea nomina reponitur a Carisio, quæ singularitate carent: quamvis secus a Virgilio dicatur, ut hoc loco. *Pierius.*

Caussam belli] Quia illic erat Lavinia. *Servius.*

568 *Frenum]* Frenum singulari numero raro lectum est; et quidam hunc versum per figuram Græcam dictum tradunt: ὁμολογοῦσιν μέλλειν λαβεῖν. *Idem.*

Ni frenum accipere] Sic et Sophocl. in Electra, στόμια δέχεσθαι. Tib. frenum mordere: 'Non domito frenos ore momordit equus:' quamvis alii, frenum mordere, pro detrectare, et contumaciter respuere, accipiant. *Germanus.*

569 *Eruam]* Confidenter, quasi jam non bellum sit, sed expugnatio. *Serv.*

572 *Hoc caput, o cives]* Sic superius Drances a Turno, ut, 'O Latio caput horum et causa malorum,' id est, principium: potuistis enim quieti esse, si Latini fœdus servassent; et ad Latinos transfert crimen Turni. *Id.*

573 *Ferte facces propere]* Veteres plerique codices properi legunt, uti

superius, 'Circumstant properi auri-gæ:' sed magis incitare videtur ad-verbium. *Pierius.*

Fœdusque reposcite flammis] Gravitate sermonum declamationi pondus imposuit. Nam hoc dicit, Flammæ fœderis urbis innovemus incendio: nam *reposcite*, est revocate, innovate. *Servius.*

574 *Animis pariter certantibus*] Id est, certatim. Et ambitu verborum ψυχομαχεῖν, καὶ ψυχομαχίαν significavit. Polyb. de Carthag. *Taubmann.*

575 *Dant cuneum*] Quotiens in similitudinem cunei milites disponuntur. *Servius.*

Dant cuneum] Castrense et militare vocabulum, pro eo quod est, se in cuneum componunt. *Cuneus* autem per translationem sumitur pro peditum globo, in cunei formam redacto et glomerato, quæ Græcis στίφος et τάξις σφηνοειδής Aristidi, ita disposita, ut ab angustiore prima parte turbatinatim in latum procedat et desinat: unde et constipatam quamvis turbam *cuneos* dicimus: ut supra eodem hoc libro, 'densi cuneis se quisque coactis Agglomerant:' et Cyprianns, 'stipatus clientum cuneis.' Sic et Græci, γόμφους, cuneos nonnunquam et condensatam turbam vocant. Apud Ælium ξμβολος est acies cuneata. Unde ξμβολοειδής προβολή est impressio agminis in cuneum aut rostrum conformati, et pars machinæ, qua machina ingruit. *Germanus.*

Densa mole] Densi cum impetu. *Servius.*

576 *Scale*] Vide etiam de his Lips. in Rom. Mil. *Cerda.*

Improviso] Deest *ex*, ut sit, *ex improviso*. *Servius.*

Apparuit ignis] Pro apparuerunt: et est Zeugma, ut in primo, 'Cymothoë simul, et Triton adnixus,' pro *adniri*; non enim solus Triton adnitebatur. *Idem.*

577 *Discurrunt alii ad portas, primosque trucidunt*] Subaudis *improviso*:

et hæc simul pronuntianda sunt, ut simul facta videantur: quo vehementer vis bellica possit agnosci. 'Primosque trucidunt' autem, id est, qui primi ad portas erant obvii, scilicet stationem agentes. *Idem.*

Primosque trucidunt] In Oblongo codice *fatigant*: quod non ita placet. Nam in præliis mos est, ut primi semper sint cædibus et periculis magis expositi: et ad aliorum terrorem, clementissimi etiam imperatores, expugnationis initio, cæde aliqua sævire soliti sunt. *Pierius.*

578 *Et obumbrant athera telis*] Ita in xi. 'cœlumque obtexitur umbra.' Aristoph. Vesp. Ἵπὸ δὲ τῶν τοξευμάτων, οὐκ ἦν ἰδεῖν τὸν οὐρανόν: *Videri cœlum non potuit præ imbre sagittarum.* Et sermo quidem est Aristophani de pugna, qua Miltiades dux Atheniensium fudit Darium regem Persarum in campis Marathonis. De Xerxe Aristid. in Panath. ὥστε νύκτωρ μὲν ἥστραπτεν ἀργύρφω καὶ χρυσῷ μεθημέραν δὲ νύκτα ἐπήγεγν, ὅσαχού τοξεύσαι κελεύσειε: itaque et noctu diem inducebat auro atque argento, et die noctem, cum suos jaculari juberet. De eodem in 2. Platon. ubi loquitur de Themistocle, ὁ δὲ ἥλιος συνεκρύπτετο τοῖς τοξεύμασι: *Sol autem telis obtegebatur.* Arbitr de ipso Xerxe, 'Solem texere sagittæ.' De eodem Sen. lib. de constantia Sapientis c. 4. 'Quid tu putas, cum stolidus ille Rex multitudine telorum diem obscurasset, ullam sagittam in Solem incidisse?' Stat. Theb. viii. 'Excludere diem telis, stant ferrea cœlo Nubila, nec jaculis arctatus sufficit aër.' Alicui placebit *atratus* ab nigricante die, et latente Sole jaculorum copia. Plin. loquens de populis Orientalibus xvi. 36. 'his armis Solem ipsum obumbrant.' Ammian. l. xix. 'sagittarum creberrima nube auras ipsas multitudine obumbrante:' et l. xxv. 'Persæ sagittarum volantium crebritate conspectum Solis rapiebant.' Eunod. Paneg. 'Si

cælum lancearum imber obtegeret.' Silius libro nono, 'cælumque et sydera pendens Abstulit ingestis non densa sub æthera telis.' Et l. II. 'Conditur extemplo telorum nubibus æther.' Et l. IV. 'Hinc pila, hinc Libycæ certant subtexere cornus Densa nube polum.' Lucan. l. III. 'emissaque tela Aëra texerunt.' Sed et ad res alias, non ad bellum tantum, sententia ea emanavit. Nam de locustis Plin. XI. 19. 'Solēque obumbrant:' et Valer. Argonāut. l. IV. de Harpyis, 'Cocyta nubes.' *Cerda.*

Obumbrant æthera telis] Telorum nube. Vide Not. Æn. XI. 611. *Taub.*

579 *Inter primos*] Inter duces, inter principes. *Servius.*

581 *Testaturque Deos*] Id est, fœderis. *Idem.*

Testaturque Deos] Tale illud Consulis Varrouis apud Liv. l. XXII. 'Testareturque Deos et homines hic, nullam penes se culpam esse, quod Annibal jam velut suam cepisset Italiam.' *Cerda.*

Iterum se] Donatus legit, *se invitum ad pr.*: quod præfert Fabricius, cum rem eandem dicere bis non debuerit; et causa voluntatis coactæ additur; 'Bis jam,' &c. Duo autem fœdera Æneas cum Latino pepigerat: unum per Ilioneum legatum. *Taub.*

582 *Hæc altera fœdera rumpi*] Bis rumpi fœdera; bis Italos hostes fieri; bis se in prælia sæva compelli. Nam varie eandem rem iterat. Bis autem facta sunt fœdera, semel per Ilioneum: quando Latinus ait, 'Ipse modo Æneas, nostri si tanta cupido est, Si jungi hospitio properat, sociusque vocari, Adveniat:' et, 'Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant:' et iterum paulo ante singulare certamen. *Servius.*

583 *Trepidus inter*] Hoc est, inter trepidos. *Idem.*

Exoritur trepidus inter, &c.] Semper noœua est discordia, sed potissimum in bello. Polyb. de hac re loquens

l. I. ἡν ἀμφισβήτησις καὶ δυσχρηστία περὶ τοὺς ἡγεμόνας, ὃ πάντων ἐστὶ σφαλερώτατον: *Accidit, quod omnium periculosissimum est, ut dissiderent animis inter se duces.* Veget. III. 10. 'Inter hostes discordiarum serere causas sapientis est ducis.' *Cerda.*

584 *Reserare jubent*] Id est, volunt: ut Terentius, 'Jubeo Chremetem salvere.' *Servius.*

585 *Trahunt in mœnia regem*] Trahere volunt. Nam voluntas, animi est, non facti. Scilicet ut possit imminens videre discrimen. Donatus dicit 'trahunt in mœnia,' pro dilacerant in mœnibus rumoribus suis. Ergo regem de Latino dixit, *mœnia* autem hic muros dixit. *Idem.*

587 *Inclusas ut cum latebroso in pumice pastor*] Pene omnia verba comparisonis ad supradictum pertinent bellum. Nam ita apes inclusæ sunt, ut homines qui obsidentur. Ita civitatem, timentium latebras dicimus, sicut apum sunt alvearia. Item pastor ut rex, et revera pastor est, et ductor exercitus, ut Homerus ποιμένα λαῶν. *Pumicem* autem iste masculino genere posuit: et hunc sequimur: nam et Plautus ita dixit: licet Catullus dixerit feminino. *Idem.*

Inclusas ut cum, &c.] *Sumptum ab Apoll. Arg. II. 'Ὦς δὲ μελισσῶν σμῆνος μέγα μελοβοτῆρες, 'Hὲ μελισσοκόμοι πέτρῃ ἐνὶ καπνίδωσιν, Αἰ δὴ τοι τεῖως μὲν ἀολλέες ᾧ ἐνὶ σίμβλῳ βομβηδὸν κλονέονται, ἐπιπρὸ δὲ λιγνύνοντι Καπνῷ τυφόμεναι πέτρης ἐκὰς ἀΐσσουσιν: Haud secus quam apium examen magnum opiliones, Aut apiarii in petra fumigarunt, Quæ tum confertim in alveari Cum strepitu turbantur, plus æquo verò crescente fumo infestata e petra raptim effunduntur. Et inclusas ait Poëta; nam in alvearia sua se statim apes recipiunt in summo metu. Plutar. cum allusione ad rem hanc in vita Pomp. loquens de piratis, ὥσπερ εἰς σμῆνος ἐδόντο πανταχόθεν καταφερόμενοι τὴν Κιλικίαν: Tanquam in alvearium, in Cili-*

ciam delati undique abdidere se. Cerd.

Latebroso in pumice] Intelligi hic cavum et erosum saxum jam Turn. animadvertit ab Plin. scribente xxxvi. 21. hunc in modum: 'Non prætermittenda est et pumicum natura; appellantur quidem ita et erosa saxa in ædificiis, quæ Musea vocant, dependentia, ad imaginem specus arte reddendam.' Vides specus formam; talem quippe amant apes. Ita et Propert. El. iii. 3. 'Hic erat affixis viridis spelunca lapillis, Pendebantque cavis tympana pumicibus.' Et Ovid. Amor. i. 3. 'speluncaque pumice pendens:' et Metamorph. l. iii. in descriptione antri ait, 'pumice vivo.' Inde laudo doctum Germani scholion, *κοίλη καὶ σπηλαιώδης πέτρα: in cava petra et ad formam speluncæ.* Quod consentit cum Hom. qui Il. ii. loquens de habitaculo apum, *πέτρης ἐκ γλαφυρῆς, ex petra sculpta, cava.* Id.

588 *Fumo amaro*] Qui elicit lachrymas. Servius.

Fumoque implevit] Exigi e latibulis suis fumo apes, et hac una re expugnari, certum. Calab. l. iii. ait, illas cruciari *καπνοῦ ὑπὸ βίῃς, violentia fumi:* et alveare expugnari *καπνῷ* Plutarch. ait lib. de Auditione. Apud Aristophan. in Vesp. cum Bdeleyeon dixisset, *Παῖε, παῖ ὦ Ξανθία τοὺς σφῆκας ἀπὸ τῆς οἰκίας: Xanthia feri, feri, pelle vespas e domo:* respondit illico Xanthias, 'Ἀλλὰ δρῶ τοῦτ', ἀλλὰ καὶ συ τύφε πολλῷ τῷ καπνῷ: *Hoc ago ipsum, sed tu adure plurimum fumum excitans.* Confero et verba S. Cyrilli Alexand. Commentar. in Nahunum num. 25. οἱ μελλιτοκόμοι κατὰ καιροὺς, ὅτε τὰ κηρία τῶν σύμβλων ἐξορύττειν ἐθέλουσι, πῦρ ἐνάπτοντες, καπνῷ τὰς μὲν μελισσας διώκουσιν, ἵνα μὴ μάχωντο, καὶ κατατιτρώσκωσι τοῖς κέντροις αὐτοὺς ἀθρόαι προπετώμεναι: *Apiarii cum suo tempore foveas ex alvearibus eximere volunt, ignem accendunt, et apes fumo persequuntur, ne densatim circumvolantes pugnent, et aculeis suis ipsos convulne-*

rent. De apiculis Ammian. l. xviii. 'fumo pelluntur.' Ovid. Rem. 1. 'suppositos fugiunt examina fumos.' Nazianzen. Orat. 20. *ὡς καπνοῦ σμήνος κινήσαντος, ἄλλος ἐπὶ ἄλλῳ διεγείρεται καὶ ἀνίσταται: velut fumo apum examen movente, certatim omnes excitantur et exsurgunt.* Attingit et hoc Lycoph. loquens de Græcis, *ὡς μέλισσαι συμπεφυμέναι καπνῷ: ut apes fumo conturbatæ.* Vide præterea quæ dedi Georg. iv. ad illud, 'fumosque manu præterde sequaces.' Cerdæ.

589 *Trepidæ rerum*] Nescientes quid agant, ignare auxilii, hoc est, trepidæ de suis rebus. Terentius, 'Satagit rerum suarum.' Servius.

Trepidæ rerum] 'Ἀποροῦσαι, ἀμηχανοῦσαι: ut supra, 'fessæ rerum.' G.

Cerea castra] Opportune hic castra de his rebus quæ nunc aguntur, in Georg. iv. 'Aulasque et cerea regna.' Servius.

Cerea castra] Ut in Georg. iv. 'Cerea regna.' Claud. Rap. ii. 'cerea castra.' Cerdæ.

591 *Ater odor*] Nove: nam in odore quis est color? Sed hoc dicit, odore atræ rei, id est, fumi ater odor, pessimus: ut, 'fumoque implevit amaro.' Servius.

Nunc murmure cæco] In antiquis tum legitur pro nunc. Pierius.

592 *Fumus*] Tria nova simul: 'fumus amarus,' oculis scilicet: 'murmure cæco,' quia clausæ apes: 'ater odor,' quia in fumo odor. Scaliger.

593 *Accidit*] Quid proprie sit, elice ex Senec. epist. 110. 'Adhibe diligentiam tuam, et intuere, quid sint res nostræ, non quid vocentur: et scies plura mala contingere nobis, quam accidere.' Contingit enim, quod est ex voto: accidit, quod non e voto: et id probat ibi Seneca. Multa scilicet, quæ putantur esse mala, cedere sape ex voto: secus, multa, quæ bona esse putantur, habere dirum exitum. Cerdæ.

Fissis] Pro afflictis. Servius.

Etiā fortuna] Casus : nam omnis casus in potestate fortunæ est. *Id.*

695 *Tectis venientem prospicit hostem]* Aut e tectis prospicit : aut contra tecta venientem. *Idem.*

Venientem prospicit hostem] In Ob longo codice et in aliquot aliis *conspicit* habetur : quod magis moveret, propter periculi vicinitatem : sed enim *prospicit* Servius admittit, et vetera pleraque exemplaria consentiunt. *Pierius.*

596 *Incessi muros]* Invadi. *Serv.*

Incendi muros] Codices omnino aliqui veteres *incendi* legunt. Antiquitus enim contextis arboribus, lutoque aut calce illitis infartisque, mœnia construi solebant : quorum plurimus in Galliis usus fuit, teste Cæsare. Sed enim Oblongus, Medicus, atque alii perveteres codices, *incessi* legendum ostendunt : quod Servius admittit, dum exponit *invadi*. Romanus ambiguus est unius mutatione literæ, in eo enim *incensi* legitur : sed cum alias primam ex duabus *ss* in *n* vertere consuerit, ut multa superius declarant citata loca, *incessi* crediderim esse debuisse : quum præsertim Arusianus in elocutionum exemplis, loci hujus Virgiliani testimonio, ostendat eleganter dici *incessit illa res* : quare *incessi muros* longe lubentius legerim. *Pierius.*

Incessi] Id est, invadi : ita Servius : quam lectionem etiam Fabric. e Mss. probat veram : ita Georg. iv. 68. 'Regibus incessit magno discordia motu.' Agnoscit eam et Arusianus, in Exemplis Elocutionum Virgilianarum. Alii leg. *incendi*. Gul. Canterus Nov. Lect. vi. 28. leg. *in-scendi* : quia præcesserit, 'Scalæ improvise,' &c. *Taubmann.*

596 *Volare]* Sic Lucret. l. i. 'volucrum flammaram.' Eurip. in Ione, καπνὸς πέταται, *fumus volat* : et in Troadib. καπνῷ πτέρυγι, *fumo alato*. Vide quæ scripsi Georg. ii. ad illud, 'fumosque volucres.' *Cerda.*

598 *Infelix pugna juvenem, &c.]* Quia non putabat Turnum civitatem obpugnari passurum fuisse si viveret. *Servius.*

Pugna juvenem in certamine] Romanus codex a *certamine* legit, sed melius est *in*. Quædam vetera alia exemplaria *juvenem certamine* legunt, absque a, et absque *in*. *Pierius.*

Pugna in certamine] Sic alibi jungit 'prælia pugnae' ut Lucret. l. i. 'certamina belli.' Hom. sæpe πόλεμον, μάχην. *Cerda.*

599 *Mentem turbata]* Figurata : ut, 'Oculus suffusa.' *Servius.*

600 *Caputque]* Sicut supra dictum est, *Caput* dicebatur qui auctor et princeps alicujus rei gestæ fuisset ; ut Æn. xi. 'O Latio caput horum.' *Servius.*

601 *Multaque p. m. demens effata furorem]* Verba noluit ponere, unde videtur diras significare. *Idem.*

Per mæstum effata furorem] In Oblongo codice *dolorem* est : quod non æque placet : neque quidem quod *effata* vel *afflata* in nonnullis habetur. *Pierius.*

602 *Purpureos moritura manu, &c.]* Rem, quæ Flaminicæ competit, trans tulit ad reginam. Flaminica enim venenato operiri debet : nam cum *amictus* dicit, opertam dicit, quæ res ad pallium refertur. *Servius.*

603 *Et nodum informis lethi]* Fabius Pictor dicit quod Amata inedia se interemit. Sane sciendum quod cautum fuerat in pontificalibus libris, ut qui laqueo vitam finisset, insepultus abjiceretur. Unde bene ait *informis lethi*, quasi mortis infamissimæ. Ergo cum nihil sit hac morte deformius, poetam etiam pro reginæ dignitate dixisse accipiamus. Cassius autem Emina ait, 'Tarquinium Superbum cum cloacas populum facere coëgisset, et ob hanc injuriam multi se suspensio necarent, jussisse corpora eorum cruci affigi : tunc pri-

mun turpe habitum est mortem sibi consciscere :’ et Varro ait, ‘ Suspensios, quibus justa fieri jus non sit, suspensis oscillis, veluti per imitationem mortis, parentari.’ Docet ergo Virgilius secundum Varronem et Cassium, quia se laqueo induerat, letho perisse infirmi. *Idem.*

Nodum] Ita Propert. de hoc mortis genere II. 29. ‘ in collo jam mihi nodus erat :’ et Petron. Sat. ‘ cervicisque nodo condebam.’ Ambros. de Tobia c. 2. ‘ informis laquei nodum stringitis.’ Inde Sedulius dixit, ‘ nodatis faucibus.’ *Cerda.*

605 *Flavos Lavinia crines*] Antiqua lectio *floreos* habuit; id est, florulentulos, pulchros: et est Ennianus sermo. Probus sic adnotavit: ‘ Neotericum erat flavos, ergo bene floreos: nam sequitur, Et roseas laniata genas.’ Accius in Bacchis: ‘ nam florei crines, vide, ut et propexi jacent.’ In iisdem, ‘ Et lanugo florea nunc demum inrigat.’ Pacuvius Antiope, ‘ Cervicum floreos disperdite crines.’ *Servius.*

Flavos Lavinia crines] Miror cum Servius asserat *floreos* antiquam esse lectionem, eam a posterioribus non admissam. Synzesis enim est adeo Poëtis insolita, ut hoc loco eam reformidare debeamus. *Pierius.*

606 *Et roseas laniata genas*] Moris fuit apud veteres, ut ante rogos humanus sanguis effunderetur, vel captivorum vel gladiatorum: quorum si forte copia non fuisset, laniantes genas suum effundebant cruorem, ut rogis illa imago constitueretur. Tamen sciendum cautum lege Duodecim tabularum, ne mulieres carperent faciem, his verbis, ‘ Mulier faciem ne carpito.’ *Servius.*

Tum cetera] Præcessit, ‘ prima Lavinia,’ sequitur ‘ tum,’ eleganti consecutione. Ita et Propert. I. 1. post illud, ‘ Cynthia prima suis miserum me cepit ocellis,’ subjicit, ‘ Tum mihi constantis dejecit lumina

fastus.’ *Cerda.*

607 *Resonant plangoribus ædes*] In Oblongo codice *clangoribus* legitur: quod non placet, id enim tubarum est. In Mediceo autem *clamoribus*: sed *plangoribus* omnino melius. *Pierius.*

Resonant plangoribus ædes] Ego capio de percussione pectorum. Hanc enim doloris notam voluit dare ceteris feminis, ne æquarent dolorem Laviniae, qui esse debuit maximus, et ideo in genas sæviit. Ovid. in Epist. ‘ Et plangit tenera pectora casta manu.’ Vides ut plangorem dederit pectori. Sic et Homer. Iliad. XVIII. *χερσὶ δὲ πᾶσαι στῆθεα πεπλήγοντο*: manibus autem omnes percutiebant pectora. Ut vero hic planctus describitur in regis ædibus, ita Æn. II. ad imitationem regis Priami: et IV. post mortem reginæ. Vide et locum Eurip. in Alcestide, de planctu reginæ post hujus occasum. *Cerda.*

608 *Hinc*] Id est, de domo regis. *Servius.*

Infelix fama] Rerum infelicitum nuntia: ut, ‘ infelix vates.’ *Idem.*

609 *Demittunt mentes*] Desperant, sicut a contra, sperantes aliquid, erigunt mentes. *Idem.*

Demittunt mentes] Est hoc, quod Claudian. Eutrop. II. ‘ Tum vero cedere animi, tantisque procellis Deficiunt septi.’ *Cerda.*

610 *Conjugis attonitus fatiis urbisque ruina*] Et privatis et publicis luctibus. *Servius.*

611 *Canicem*] Ex ætate pathos movit; non enim tam miserum est regem in miseriis esse, quam senem. *Idem.*

Immundo pulvere] Bene *immindo* addidit. Sic in Georgicis, ‘ Et cinerem immundum jactare per agros:’ quia etiam ille pulvis, quo utuntur puellæ, *cinis* vocatur. Unde etiam *ciniflones* dicti sunt. Horatius, ‘ Custodes, lectica, ciniflones, paratæ.’ *Idem.*

Canitiem immundo, &c.] II. Σ. κόνιν αἰθαλόεσσαν χέυατο κῆκ κεφαλῆς χαρίεν δ' ἥσυχνε πρόσωπον: et paulo post: φίλῃσι δὲ χερσὶ κομὴν ἥσυχνε δαΐζων: et Catull. de Ægeo, 'Canitiem terra, atque infuso pulvere fœdans:.' et Calab. III. χαίτας ἐκ κεφαλῆς προθελόμενας δηϊόωντες Χενάμενοι δ' ἥσυχναν ἔδην ψαμάθοισι κάρηνα. Germanus.

612 *Multaque se incusat*] In Romano codice desiderantur hi duo versus, 'Multaque se incusat, qui non acceperit ante Dardanium Æneam, generumque asciverit urbi.' Nempe, quia in undecimo iidem habentur. Sed enim non incongruum videtur versus eosdem, eadem superveniente rerum turbatione, hoc etiam libro repetitos esse: quum præsertim eam secum reprehensionem apportent, quæ Græci illius dicterii testimonio gravissima videri poterat: δις εξαμαρτεῖν ταῦτον οὐκ ἀνδρὸς σοφοῦ. Pierius.

614 *Bellator*] Epitheton peracti temporis. Servius.

616 *Minus successu latus equorum*] Infirmitas animi ex equorum etiam tarditate veniebat: quia minus successus habebant equi jam fatigati. Servius.

617 *Attulit hunc illi cæcis terroribus aura*] Naturale enim est, ut a qua parte fuerit ventus, inde maximus audiat clamor. Et mire 'cæcis terroribus,' quos nemo videret. Id.

Commixtum clamorem] Ex impugnatione, et morte reginæ. Idem.

618 *Arrectas aures*] Ad audiendum sollicitas. Terentius, 'Arripe aures, Pamphile.' Idem.

Arrectas aures] Plaut. Rud. 'arrexist aures.' Illustrabis satis verba hæc his quæ dixi Æn. I. ad illud, 'arrectis auribus.' De etymo *aurium* dixi alibi. Ducunt Grammatici ab *haurio*: unde signate Æn. IV. 'auribus hauri.' Sed sunt qui ducant ab *audio*, quod mihi fit probabile. Audi verba Isidori de spiritualibus differentis: 'Aurium inditum est nomen

a vocibus audiendis. Per immutationem enim literæ aures, velut aures, sunt nominatæ. Per has enim voces atque sonum quasi per cochleam descendere, qui erectus in circum orbemque moveatur.' Cerda.

619 *Inlatabile murmur*] Quæritur quis *inlatabile* dixerit. Ideo autem *murmur*, quia ferre solent quasi præsagium murmura, sive bona sive mala. Servius.

621 *Diversa clamor ab urbe*] Hypallage diversus clamor, aut ex variis partibus civitatis. Idem.

622 *Amens*] Egens consilii, nescius rei gerendæ. Idem.

624 *Currusque et equos*] In antiquo cod. *currum*, singulari numero. Pierius.

625 *Occurrit dictis*] Ejus orationis verbis obviam venit. Servius.

626 *Prima victoria*] Id est, primum. Idem.

627 *Sunt alii, qui tecta manu, &c.*] Ideo, quia scit Turnum de urbe maxime esse sollicitum. Idem.

Possunt] In antiquis plerisque codicibus *possint*. Pierius.

629 *Mittamus funera*] Alibi, 'morti mittere,' et 'demittere morti;' idque ab Hom. Cerda.

630 *Nec numero inferior, pugnae nec honore*] Id est, nec pauciores interimis, nec minor te, quam Æneam, comitabitur gloria. Nam occisorum multitudo compensat hoc, quod tu fugientes interimis. Sane sciendum Juturnam, in hac omni oratione, occurrere quæstionibus tacitis. Servius.

632 *Prima per artem Fœdera turbasti*] *Prima*, aut inchoantia: aut tum prima; nam post datum augurium, quo animi omnium perturbati sunt, et post ejus orationem Tolumnius tela contorsit. *Per artem* autem, per fraudem, ut Æn. II. 125. 'Artificis scelus.' Idem.

634 *Nequicquam fallis*] Hoc est pro non fallis. Idem.

635 *Labores*] Hom. sæpissime πό-

vous in re belli : et de equo militari, Georg. III. ‘sitque laboranti similis.’ *Cerda.*

636 *An fratris miseri letum*] Humile est, si ex persona Turni accipias. Ergo *miseri* ad animum sororis referendum est : et quod ait, ‘Sed quis Olympo?’ intulit, ‘an ut videres?’ subaudiendum ergo *tua sponte*, Serv.

637 *Nam quid ago*] Argumentum a necessario. ‘*Nam* non est temporis, aut erit absurdum. *Idem.*

Spondet Fortuna] Quasi dicat: Nullus mihi Deus sponsor est, nulla Fortuna. Est itaque hoc quod lib. v. ‘non si mihi Jupiter auctor Spondeat, hoc sperem Italiam contingere cælo:’ et Demosthen. Philipp. iv. εἰ μὲν γὰρ ἐστὶ τις ἐγγυητής ἡμῖν θεῶν: *etiamsi Deus aliquis sponsor nobis fuerit.* *Cerda.*

638 *Vidi me voce vocantem*] Atqui hoc nusquam legimus : sed aut κατὰ τὸ σιωπάμενον, intelligimus : aut mortis est omen, audire se a mortuo vocari : aut audire quod non dicitur, videre quod minime occurrit. Sic in quarto, ‘Hinc exaudiri gemitus, et verba vocantis Visa viri.’ *Servius.*

639 *Superat*] Vivit : ut, ‘*Superat*ne, et vescitur aura?’ *Idem.*

640 *Ingentem, atque ingenti*] Reddit quo potest modo illud Hom. μέγας μεγαλωστί. Tale et illud l. xi. ‘*Ingentemque animis, ingentem corpore et armis.*’ Neque abit versus Lucr. l. III. ‘Et graviter magni magno cecidere ibi casu.’ *Cerda.*

641 *Ne nostrum dedecus Ufens Aspiceret*] Sic est hoc, ac si diceret, Fortasse viveret, nisi ideo voluisset occumbere, ne nos victos videret : et est quale in xi. ‘Ille mihi ante alios, fortunatusve laborum, Egregiusque animi, qui, ne quid tale videret, Procuibuit moriens.’ *Infelix* autem in hoc bello, contra illud ‘Insignem famæ et felicibus armis:’ et est argumentum ab honesto. *Servius.*

642 *Teuceri potiuntur corpore et armis*]

Id est, etiam sepultura caruit. Nam, ut in Homero legimus, de virorum fortium cadaveribus erat inter hostes grande certamen. *Servius.*

Teuceri potiuntur corpore et armis] Accipit pro contumelia sua Turnus, caruisse Ufentem sepultura, et spolia ejus esse in potestate hostium. Hoc queritur Lucan. l. i. ‘Cumque superba foret Babylon spolianda trophæis Ausoniis, umbraque erraret Crassus inulta.’ Ubi trophæa respondent armis Virgiliis, et errans umbra, insepulto Ufenti : errabat enim anima insepulta ex doctrina Gentilium. *Cerda.*

644 *Dextra nec Drancis dicta refellam*] Id est, virtute : nam pro rei officio ipsam rem posuit : *dexteram* pro virtute, hoc est fortiter faciendo. *Servius.*

Dextra nec Drancis dicta refellam] Quod sup. ‘ferro crimen commune refellam.’ Sed quæ hæc Drancis dicta? illa credo, ‘dum Troia tentat Castra fugæ fidens, et cælum territat armis.’ Ista jam tum verbis diluit Turnus, et nunc dolet non posse *dextra.* *Cerda.*

645 *Turnum fugientem*] Ἐμφατικῶς Turnum. *Servius.*

646 *Usque adeone mori miserum est*] Tacitæ quæstioni occurrit. Et quidam hoc verbum reprehendunt *usque adeone*, melius dici *usque adeo*. Lucilius septimo, ‘Usque adeo studio atque odio illius effior.’ Quidam sic accipiunt, ‘Usque adeone mori miserum est,’ ut non quasi confirmet, sed quasi interroget, quare dea sic de illo laborat ut vivat? cum satius sit honeste mori, quam turpiter vivere; ergo ‘usque adeone’ ut tamen tanta turpitudine ferenda sit. *Idem.*

Usque adeone mori miserum est] Quasi dicat, Non est miserum mori. Hæc quæstio erudite a Cicerone disputatur, in Quæstionibus Tusculanis. *Hortens.*

Usque adeone mori miserum est] Plin.

VIII. 21. 'Quapropter hoc primum quisque in remediis animi sui habeat, ex omnibus bonis quæ homini tribuit natura, nullum melius esse tempestiva morte.' Is qui mortem detrectat, et vult vivere turpem senectutem, dicitur a Pind. Olymp. Od. i. ἀπάντων καλῶν ἄμωρος, bonorum omnium expers. Sic l. iv. Dido mortem orat, ad amputandas animi anxietates. *Cerda.*

Vos o mihi Manes Este boni] Quasi per fantasiam relinquens superos, ad Manes convertit orationem. *Servius.*

647 *Superis aversa voluntas*] Quia, ut supra diximus, donec vivimus, curæ sumus diis superis: post mortem ad inferos pertinemus. *Idem.*

Boni] Propitii. Catull. 'bona te Venus juverit.' Sic Ecl. v. 'sis bonus, o felixque tuis.' *Cerda.*

648 *Sancta ad vos anima*] Quæ differentia sancti sit superius dictum est: hic sancta incorrupta accipiendum est, neque enim sacro aut religioso ejus anima tenebatur. *Serv.*

Sancta anima] Quo sensu sanctam accipiat, ipse explicat addens, 'atque istius inscia culpæ.' Itaque sanctus in Virg. est, cui nulla est mali conscientia: utique ὅσιος, ἅγιος, εὐαγής, καθαρὸς, ut ait Bud. vel ἀνάλτιος, ἁμίαντος, ἄχραντος, ut reddit Germ. Tu lege Macrobian. Sat. iii. 3. *Cerda.*

Istius inscia culpæ] Vel fugæ; quia fuga grande crimen est apud virum fortem: vel rupti fœderis et læsæ religionis; a qua re se dicit esse alienum, propter futura supplicia. *Servius.*

649 *Indignus avorum*] Græca figura: nam nos, indignus illi re, dicimus: contra, Græci ἀνάξιος στεφάνου, id est, indignus coronæ. *Idem.*

651 *Vectus equo spumante Sagæ*] Pro, cum rheretur: ut, 'Et qua vectus Ahas.' *Idem.*

Equo spumante] De equo Hom. II. xi. ἄφρεον δὲ στήθεα: spumabant pectoribus. Noster in xi. 'spumantemque

Delph. et Var. Clas.

agitabat equum.' In vi. 'Seu spumantis equi.' Adhibetur spuma ab Hom. II. xv. in nota iracundiæ; et ab Eurip. nam de irato Hercule, ἀφρὸν κατέσταξε: distillabat spumam. *Cerda.*

652 *Implorans nomine Turnum*] Ex multis rebus indicat perturbationem: quod festinans venit, quod per hostes, quod vulneratus, quod Turnum nomine appellat. Nam contumelia est nomine suo superiorem vocare: sic in Georgicis, 'Mater, Cyrene mater:' cum præmisisset, 'Et te crudelem nomine dicit.' *Servius.*

653 *Turne, in te suprema salus*] Omnia quæ supra Juturna dixerat, oratio ista dissolvit. *Idem.*

654 *Fulminat Æneas*] Exaggeratio est: sic paulo post, 'Horrendumque intonat armis.' *Idem.*

Fulminat Æneas armis] Nonnus libro xxi. τέχθειν ἀστράπτων: fulgurans armis. Sed propius illud Plutarch. orat. ii. de Fort. Alex. ἀλλ' ὥς σκηπτὸς ἀπέκλυε τοὺς ἄλλους, καὶ διέφθειρε: Sed alios in morem fulminis succidit, ac perdidit. Ibidem Alexandrum comparat πρὶν κεραυνῷ, ἰγνὶ fulmineo. Appian. Civil. v. οἱ αὖ σκηπτοφάνως ἐμπίπτων: irruens in modum fulminis. Eurip. in Rhes. hostes vocat fulmina cum ait, Τί μέλλετε Σκηπτοῦ πόντος πολεμίων; Quod cunctamini Veniente hostium fulmine? Neque hæc locutio solum referenda ad arma, quibus milites videntur fulminare: sed ad iram qua rapiuntur, ad eum modum quo de Medea dixit Eurip. οὐδὲ παύσεται Χόλου, σάφ' οἶδα, πρὶν κατασκήψαι τινα: neque cessabit Ab ira, bene scio, priusquam aliquem feriat fulmine. *Cerda.*

655 *Dejecturum arces*] Quod dixerat, 'Et æqua solo fumantia culmina ponam.' *Servius.*

656 *Jamque faces, &c.*] Ut sit quare Turnus subvenire festinet. *Idem.*

Jamque faces ad tecta volant] Sup. 'ignes ad tecta volare.' Illud quod

Virg.

11 Q

sequitur, 'in te ora Latini,' &c. Est quod Marius apud Sallust. Jugurth. 'Intelligo, Quirites, omnium ora in me conversa esse.' *Cerda.*

657 *Mussat*] Modo dubitat et cunctatur Rex ipse, in quo summa rerum est. Veteres *mussat* pro *timet*. Ennius *mussare* pro *tacere* posuit. Clodius Tuscus, *mussare* est ex Græco, *comprimere oculos*: Græci *μῦσαι* dicunt. *Servius.*

Mussat] Sup. 'stant mœsti, musantque Patres.' Potestatem huius verbi indicant verba hæc Livii l. xxxiii. 'Omnibus Græciæ civitatibus hanc pacem approbantibus, soli Ætoli id decretum clam mussantes carpebant.' Claud. Rapt. l. ii. 'tacita formidine mussant.' Quod ab Lucret. qui l. vi. 'mussat tacito medicina timore.' *Sidon.* l. 3. 'Mussitat quidem juvenum nostrorum calcata generositas.' *Donat.* in illud Terent. Adelph. 'Mussitanda injuria adolescentium est,' ita ait: 'Mussare seu mussitare est, dissimulandi causa tacere, dictum vel a mutuo, vel ab *m*, quæ litera est pressæ ac fere nullius vocis.' Ad hoc verbum videtur mihi spectasse Ennius in fragmento quodam, cum dixit: 'Quod minimum est, neque, ut ajunt, *mu* facere audent,' id est, *neque audent mussare.* *Cerda.*

658 *Quos generos vocet*] Pro utros: pluraliter autem *generos* de exercitiis, quorum duces sunt Æneas et Turnus. *Servius.*

Aut quæ sese ad fœdera flectat] Aut nuptiarum fœdera, ut, 'Nec conjugis unquam Prætendi tēdas, aut hæc in fœdera veni:' aut propter violatum fœdus, ut ideo dixerit 'quæ sese flectat ad fœdera,' quasi nec hoc remedium supersit, cum illa jam bello corrupta sint. *Idem.*

Quæ sese ad fœdera flectat] In Ob-longo codice *mittat* legitur, pro demittat: verum non æque placet. *Pierius.*

659 *Præterea regina, tui*] Quia oc-

currebat, Amatam, si Latinus dubitat, reginam pro ejus partibus niti. *Servius.*

Tui fidissima] Tui amantissima. *Idem.*

Dextra occidit ipsa sua] Ut laquei ostenderet dedecus. *Idem.*

660 *Lucemque exterrita fugit*] Augmentum mali. *Idem.*

661 *Soli pro portis*] Contra illud, 'Sunt alii, qui tecta manu defendere possint.' *Pro portis* autem, ante portas. Sallustius, 'Ex parte cohortium præcipere instructa et stationes locatæ pro castris.' Bene autem cum dicit 'pro portis sustentant acies,' et spem adhuc subveniendi dedit, et dicendo *Soli* addidit etiam necessitatem. *Idem.*

Acer Atinas] In aliquot *Asilas*: sed et superius *acer Atinas* habetur. *Pierius.*

Acer Atinas] Hunc Atinatem nomine urbis Atinæ vocavit, unde Atinates populi: nominibus enim celebribus suum pœma distinxit. Turneb. xxi. 3. *Taubmann.*

663 *Seges*] Elegans metaphora ad signandam telorum multitudinem, cuspidum, mucronum. Sic vii. 'horret strictis seges ensibus:' et iii. 'ferrea telorum seges:' et Ge. ii. 'densisque virum seges horruit hastis.' *Cedren.* p. 434. dixit *δοράτων καλαμῶνα.* *Cerda.*

Horret] Ab Græcis Latini. *Homerus* II. xiii. Ἐφριξεν δὲ μάχη φθισίμβροτος ἐγχεῖναι: *Pugna autem, quæ viros perdit, hastis horruit.* Ennius: 'Arma rigent, horrescunt tela.' *Idem*: 'Sparsis hastis longis campus splendet, et horret.' *Idem.*

664 *Deserto in gramine versas*] Huc atque illuc agit: ut, 'Æthiopum versemus oves: *Homerus* ἔστρεφον. Et bene deserto gramine, contra illud, 'Et nos sæva manu mittamus funera Teneris.' *Servius.*

665 *Varia confusus imagine rerum*] Multiplici nuntio, quod regina periit,

quod urbs oppugnatur, quod omnes Latini in illum oculos referunt, quod dubitat Latinus quos generos vocet. *Idem.*

666 *Obtutu tacito*] Vario stetit vultu. Et *oblutus* est proprie, quem Græci πρόσωπον, id est, vultum dicunt. *Idem.*

Æstuat ingens, &c.] Hoc hemistichium, et sequentes duo versus integri habentur l. x. in persona Mezentii. Vide quæ ibi annotavi ad verbum *æstuat*: et deinde et illud, 'mistoque insania luctu,' ubi de conjunctione duorum affectuum, iræ et doloris. *Cerda.*

667 *Pudor*] Propter illud, 'Tu currum deserto in gramine versas:' vel *pudor*, quia in illum oculi referuntur. *Servius.*

Mixto luctu] Propter Amatae cognitionem mortem. *Idem.*

Insania] Quia in hostes fremebat: vel quia urbs oppugnabatur. *Idem.*

668 *Amor*] Quia mussat Latinus. *Idem.*

Conscia virtus] Quia fugere putatur, qui 'Currum deserto in gramine versat.' *Idem.*

669 *Ut primum discussæ umbræ*] Postquam mentis caligo discessit, quod sequentia indicant: ut, 'Et lux reddita menti est.' *Idem.*

Ut primum discussæ umbræ] Est hoc quod Claud. Eutrop. ii. 'sensuque reducto.' Quod Ovid. Trist. i. 3. 'Ut tamen hanc animi nubem dolor ipse removit, Et tandem sensus convaluere mei:' ubi vocat *nubem*, quod Virgil. *umbras*. Cicero 'perturbationes animi' dixit. Ut Virgil. 'discussæ umbræ,' ita Propert. ii. 16. 'Cum mihi discussit talia visa metus.' Et Poëta quidem sibi hæret; nam in Georg. 'cum Sol palantes discutit umbras:' quod accepit a Lucret. l. iv. ubi, 'discutit umbras.' *Cerda.*

Et lux reddita menti est] Catull. dixit, 'liquidaque mente vidit.' La-

tinii alii 'serena mente,' quod idem. *Idem.*

670 *Ardentes ocul. orb. ad man. torsit*] Sic et Cicero Catilin. ii. de Catilina urbe eiectione: 'Retorquet oculos sæpe ad hanc urbem, quam ex suis faucibus esse ereptam luget.' Supra idem l. iv. 'oculosque ad moenia torsit Regia:' et Eurip. in Medea: ὀμμάτων δ' ἀπο κόρας στρέφουσιν, &c. Ut autem hic, *oculorum orbis*, sic et de Œdipode a se ipso excæcato in Sophocl. Tyr. ἐπαισεν ἄρθρα τῶν ἀπτοῦ κύκλων, αὐδῶν τοιαῦθ' et idem in Philoct. sub persona Philoctetæ, πῶς ὦ τὰ πάντ' ἰδόντες ἄμφ' ἐμοὶ κύκλα ταῦτ' ἐξανασχέσεσθε, &c. Germanus.

671 *Turbidus*] Plenus perturbationis. *Servius.*

Eque rotis] Hypallage elegans pro curru. Prop. i. 2. 'Avecta externis Hippodamia rotis.' *Cerda.*

672 *Ecce autem flammis*] Alia persuasio ex aspectu. *Servius.*

Ecce] Inducit hæc particula novum παράδοξον ad excitandam Turni conquestionem. Ea enim usos fuisse et Virgilium et Marcum Tullium in re inopinata et admiranda Pedianus notat. *Cerda.*

Tabulata] Ita etiam de turri alia libro secundo Æn. 'juncturas tabulata dabant:' et Lucan. l. iv. 'cunctas super ardua turris Eminent, et tremulis tabulata minantia pinnis.' *Idem.*

673 *Undabat vortex*] Exundabat: et bene in translatione permansit, ut vorticem undare diceret, vortex enim undarum dicitur: 'Vorticibus rapidis:' et 'Vorat æquore vortex.' *Servius.*

Undabat] Undæ instar incendium se effundebat. Ge. i. 'undantem ruptis fornacibus Ætnam.' *Taubman.*

674 *Turrim*] De hac belli machina otiosum loqui in tanta luce. Scriptores ambulatoriam vocant. Poëta hujus βᾶδισιν satis notavit per rotas. Credo hujus usum nullum fuisse in

antiquo ævo Heroum, sed Poëtam respexisse ad posteriora tempora. *Cerda.*

Quam eduxerat ipse] Scilicet quod ei majorem creabat dolorem. Graviter enim dolemus si perire videamus illa quæ fecimus: *Eduxerat* autem, in altum fabricando sustulerat, ut alibi, ‘Cyclopu[m] educta caminis.’ *Servius.*

675 *Subdideratque rotas]* Quo possit trahi ad ea loca, quibus hostis instabat. *Idem.*

Subdideratque rotas] Supra *Æn.* II. ‘pedibusque rotarum Subjiciunt lapsus.’ *Germanus.*

Pontisque extruxerat altos] In antiquis aliquot codicibus *instruxerat* legitur, quod magis proprium est. *Mediceus* tamen *instruxerat* habet. *Pierius.*

676 *Jam jam fata, soror]* Sallustianum, ‘Jam jam frater animo meo carissime.’ *Servius.*

677 *Quo dura vocat Fortuna, sequamur]* Adduxi consimiles sententias libro v. ubi vide *Notas* ad illud, ‘Nate Dea, quo fata trahunt, retrahuntque, sequamur: Quicquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.’ *Cerda.*

678 *Stat conferre manum Æneæ]* Placet: ut, ‘Stat casus renovare omnes.’ vel *stat*, certum est. *Servius.*

Stat, quicquid acerbi est, Morte pati] Aut quicquid in morte acerbum est placet pati: hoc est inferna supplicia, vel quid potest acerbus hostis inferre, sicut de *Hectore* legimus. Aut certe positivus sit pro comparativo: placet pati, si quid etiam morte acerbius invenitur. *Servius.*

Stat, quicquid acerbum est, Morte pati] *Acerbum* quidem *Servius* agnoscere videtur: sed in his antiquis exemplaribus nunc *acerbi*, nunc *acerbi est*, legitur. *Pierius.*

680 *Furere ante furorem]* Figura antiqua: ut, ‘servitutem servit,’ ‘dolet dolorem.’ Est autem sensus, Sine me bellicum furorem furere, sci-

licet priusquam ad eum veniam, ut pugnam mente concipiam, et instructus furore ad bella prorumpam. *Serv.*

683 *Rapido cursu media agmina rumpit]* Hinc *Prop.* III. 11. ‘Ac Decius misso prælia rupit equo.’ Bona imitatio, prælia pro agmina, et equo pro cursu, et misso pro rapido, tantum retinuit *rupit*. *Cerda.*

684 *Ac veluti montis saxum de vertice præceps Cum ruit]* Comparatio ipsa futurum ostendit eventum. Simul notandum quia sicut supra in prælio, ita nunc in comparatione præfertur *Æneas*. Nam *Turnum* parti comparat montis, montibus *Æneam* exæquat: et est comparatio de *Homero* sumpta: ‘Εκτωρ Ἀντικρὺ μεμῶς ὀλοοίτροχος ὡς ἀπὸ πέτρης, Ὅν τε κατὰ στεφάνης ποταμὸς χειμάρρους ὥσῃ Ῥήξας ἀσπέτῳ ὕμβρῳ ἀναιδέος ἔχματα πέτρης, Ὅψι τ’ ἀναθρόσκων πέτεται, κτυπέει δέ θ’ ὑπ’ αὐτοῦ Ὅτλη· ὁδ’ ἀσφαλῶς θέει ἔμπεδον, ὅφρ’ ἂν ἴκηται Ἰσόπεδον, τότε δ’ οὔτι κυλινδεται ἐσόμενός περ. *Serv.*

Ac veluti, &c.] Comparatio ex II. XIII. quam *Scalig.* v. 3. utramque accurate, ut solet, inter se committit. *Taubmann.*

685 *Aculusum vento]* Proprie: nam *Turnus* ad bellum invitatus adtrahitur. *Servius.*

686 *Aut annis]* Placuit Poëtæ, cui magnum judicium, hæc varietas. Alii post *seu* adhibent *sive*: ut *Ovid.* *Trist.* III. ‘Seu temere expecto, sive hoc contingere fas est.’ Et *Horat.* *Od.* I. 4. ‘Sen poseat agna, sive malit hædo.’ Rejecit *Virgilius*, et maluit *seu, aut*. *Cerda.*

Annis solvit sublapsa] Pro multorum annorum sublapsum saxum, et quidam *lapsa*, quoniam non passiva specie, sed activa dictum volunt. *Servius.*

Annis solvit sublapsa retustas] *Lucan.* I. IV. ‘Cedere vel bellis, vel cuncta moventibus annis.’ *Propert.* III. 2. ‘Annorum aut ictu pondera victa ruent.’ Ut *Virgil.* *solvit* ita

Plutarch. loco adducto, et in re simili διελεύθη. Illud, *sublapsa vetustas*, est hypallage, pro *vetustus solvit sublapsum saxum*. Cerda.

687 *Mons*] Pars montis, et ἐμφατικῶς dictum est. Sicut supra, 'Haec partem exiguum montis.' Servius.

Improbis] Isidorus l. x. 'Improbis dictus, quod instat etiam prohibenti.' Certe Statium notat Bernartius. τὸ *Improbis* vel pro magno, vel astuto et callido, vel audaci, ut alias in bonam partem fere semper usurpare: idque exemplis illustrat. Taubmann.

Magno actu] Magno impetu. Serv.

Actu] In aliquot antiquis codicibus *actu* habetur, et agnoscitur a Servio: sed in Oblongo, in Mediceo, et in Porcio *ictu* legitur, quod non displiceat. Pierius.

Actu] Id est, impulsu, impetu. In multis Mss. legi *ictu*, notat Pierius; nec sibi displicere ait. Propert. III. l. 'Ant illis flamma, aut imber subducet honores: Annorum aut ictu pondera victa ruent.' Taubmann.

688 *Exultatque solo*] Mire sæpe exilit dum volvitur. Servius.

Solo] Dictum *solum*, quod *solo* teratur. Varro clare de Ling. Lat. l. IV. 'quæ solo teri possunt sola teræ.' Est autem proprie *solum* infimum pedis, et calceamenti solea. Quod jam notavit Josephus Scalig. Proprie itaque Plant. 'qui auro habet suppectum *solum*.' Lucet. l. I. 'Avia Pieridum peragro loca, nullius ante Trita solo.' Ambros. Sermon. 74. 'Ignota erat ante Christum via vitæ, quæ nullius adhuc resurgentis fuerat temerata vestigio: at ubi Dominus resurrexit, nota facta, solo attrita est plurimorum.' Cerda.

690 *Ubi plurima fuso Sanguine terra madet*] Hypallage, ubi plurimo sanguine terra maduerat: sic supra, 'Sanguine in alto:' vel certe, ubi plurimum fuso sanguine madet terra. Servius.

691 *Sanguine terra madet*] Od. A.

αἵματι δέβετο γαῖα' et, δάπεδον δ' ἄπαν αἵματι θύεν. Germanus.

Striduntque hastilibus auræ] Homerus, σφρίζουσα λόγχη, id est, stridor lanceæ. Servius.

Stridentque hastilibus auræ] In antiquis aliquot codicibus *stridunt* legitur: ut in Georgicis, 'Stridere apes utero:' utrumque enim dicimus. Pierius.

692 *Magno ore*] Pro voce magna. Servius.

693 *Parcite jam, Rutuli*] Referri hoc posse ad illud Iliad. III. Τρώων ἀνέργε φάλαγγας' vel ad illud VII. ἄλλους μὲν κάθισον Τρώας, jam Ursin. notavit. Estque ferme illud, quod sup. 'sedeant, spectentque Latini.' Sed mihi non dubium, quin totus hic locus factus fuerit ductu Eurip. in Phœniss. ubi Eteocles ore nuntii ait: 'O duces Græci,' (perstringo locum Latine, nec adducam plures versus) 'o vos Thebani, neque Polynicis causa, neque meas animas vendite. Ego periculum subibo solus, ego committam pugnam cum fratre; si sim victor, regnabo solus; si victus, accipiet ipse regnum.' Cerda.

Tela inhíbete] Cohibete, suspendite: et est translatio a nautis. Servius.

Inhíbete] Præclare hic Serv. 'Est translatio a nautis.' Nam *inhíbeo* proprie est verbum nauticum, cujus potestatem jam Bayf. explicuit in opere de Navigiis. Estque *inhíbere navem*, quod Græci dicunt, πρῆμναν κρούεσθαι, et ἀνακρούεσθαι, sed illud primum frequentius. Est vero *navem inhíbere*, illam retro agere, quasi puppim convertere, utique renavigare: non, cessare a navigando, ut quidam falso putant. Hæc enim cessatio Græcis est ἐποχή, quæ ἐποχή longe distat ab hoc πρῆμναν κρούεσθαι. Cerda.

694 *Me verius unum Pro vobis fœdus luere*] Verius, justius: et sensus hic est, Justius est me unum pro omnibus rupti fœderis pœnas exsolvere. Alii veteri more dictum accipiunt, verum

enim quod rectum et bonum esset appellabant. Terentius, 'Id ne est verum modo? id est pessimum genus.' et item, 'Quod si astu rem tractavit, Dii vestram fidem! quantam et quam veram laudem capiat Parmeno.' Salustius in primo, 'Ea paucis quibus peritia et verum ingenium est abnudentibus.' Idem: 'Perpenna tam paucis prospectis vera est æstimanda.' *Servius*.

Verius] Sumi hic pro *justius* Germ. notat, firmatque ab Tullio, qui pro domo: 'sed quid ad te, qui negas esse verum, quemquam Reip. extra ordinem præfici?' Ab Horat. qui, 'Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est.' Vide hic Pontanum. Ita et doctissimus Ruderus accipit illud Martial. xi. 14. 'Propter te perit, hoc Labulle verum est?' Id est, hocne est justum? et laudat Livium l. xxxii. qui 'ceterum et sociorum audiri postulata verum esse.' *Cerda*.

695 *Decernere ferro*] Decertare; dimicare: aliter *decernere*, statuere, ut 'decernere Senatium' dicimus. *Servius*.

697 *At pater Æneæ*] De hac Æneæ magnanimitate, qui urbem pæne expugnatam deserit, audito Turni nomine; vide Scaligerum iii. 11. *Taub.*

698 *Describit et muros, &c.*] Locus plane Calab. l. ii. ubi de Achille, Ἀττικά κάλλιπε Τρώας, ὅσους ὑπὸ χερσὶ δάξεν Ἀμφ' ἄλλῃσι φάλαγξι, καὶ ἰσχυρόων πολέμοιο Ἥλυθεν οἱ κατέναντι γε. Dicit videlicet omissam ab Achille inceptam pugnam et victoriam, ut contra unum pergeret Memnonem. *Cerda*.

699 *Præcipitatque moras omnes*] Valer. de Jasone l. iv. 'socios præcipitat, rumpitque moras.' *Idem*.

700 *Horrendumque intonat armis*] Sibi consentit; nam sup. de Ænea, 'fulminat Æneas armis.' Et de Augusto representato ab Ænea Ge. iv. 'fulminat bello.' Est hæc laus pene

ultra mortalem. Sic et Florus de Fabio Max. 'Captis superioribus jugis in subjectos suo more detonuit: ea namque species fuit illius belli, quasi in terrigenas e cælo ac nubibus tela mitterentur.' *Idem*.

701 *Quantus Athon*] Hæc est vera lectio. Nam si legeris *Athos*, *thos* brevis est: et versus non stat. *Athon* autem dici accusativus indicat: nam hunc *Athona* facit, sicut *Apollon Apollona*. Quod autem Herodotus hunc *Athon* et hunc *Apollon* dicit, Atticæ declinationis est. *Athon* autem mons est adjacens Thraciæ, circa Lemnum insulam, in promontorio Macedoniæ. *Servius*.

Quantus Athos] In antiquis *Athon* legitur, scilicet ex Servii præcepto, quem nonnulli damnant, nescientes apud Græcos etiam Ἀθων, τὸ ὄρος, συν τῷ νυ λέγεσθαι, quamvis et Ἀθως et Ἀθους ἐκ τοῦ Ἀθους dicatur. *Pierius*.

Athos] Serv. in hunc locum ita scribit: 'Athon, vera est lectio, nam si legeris Athos, thos brevis est, et versus non constat.' Errat clare. Nam rectus hujus vocis est etiam Ἀθως per ω, ac proinde ratio Servii fragilis. Thucyd. l. iv. Ἀθως ὄρος ὑψηλόν. De excelsitate hujus montis videt Plin. iv. 12. Hic est mons ille, qui perfossus a Xerxe, quod, præter alios, etiam commemorat Æschin. contra Ctesiph. ὁ τῶν (ait) Περσῶν βασιλεὺς ὁ τὸν Ἀθω διορύξας. *Cerda*.

Eryx] Siciliæ mons supra Drepanum oppidum. *Servius*.

Coruscis ilicibus] Ita in i. 'tum sylvis scena coruscis.' *Cerda*.

702 *Nivali vertice se attollens pater*] Apenninus mons Italiæ est, de hoc Lucanus, 'Nulloque a vertice tellus Latius intumuit, propiorque accessit Olympo.' *Servius*.

703 *Pater Apenninus*] Est *Pater* nomen religionis. Inde Neptunus, Apollo, Juppiter dicti Patres. Ergo, quia montes religiosi veteribus, ideo 'Pater Apenninus.' Sic quia et fluv-

vii religiosi, ideo, 'Da nunc, Tybri Pater.' Referri et attributum potest ad maiestatem, dignitatem, honorem. *Cerda.*

704 *Troës, et omnes*] Græce declinavit, unde brevis est *es*: ut supra, 'Troës agunt.' *Servius.*

706 *Pulsabant ariete muros*] *Ov. Pont. III. 1.* 'murus pulsatur ab hoste.' *Cerda.*

707 *Armaque deposuere*] Spectaturi, vel defessi, vel iussi ne quis possit iterum fœdus turbare. *Servius.*

709 *Inter se coïsse viros, et cernere ferro*] Vera et antiqua lectio hæc est. Nam Ennium secutus est, qui ait, 'Olli cernebant magnis de rebus agentes.' Posteritas cœpit legere, et *decernere*. Secundum quam lectionem *Synalepha* opus est, sed excluso *os*, ut sit 'Inter se coïsse vir' et *decernere ferro*.' *Servius.*

Inter se coïsse viros, et decernere ferro] *Servius* quidem *cernere* contendit ex *Ennio* legendum. Et *Seneca l. VII. epistola prima*, in eadem est opinione, dum dicit, 'Ne te longe differam, quædam simplicia in usu non erant, sicuti cernere ferro inter se dicebant. Idem *Virgil.* hoc probabit tibi; Inter se coïsse viros et cernere ferro: quod nunc *decernere* dicimus.' Verum contra hos stat cœdicum pene omnium veterum auctoritas, in quibus legitur et *decernere*. In quodam tamen perveteri deest *et*, et ita legitur, 'Coïsse viros, *decernere ferro*.' *Pierius.*

Cernere ferro] Ita lego. Extritio enim illa, quam aliqui adhibent, non est ævi Maroniani. Astruo itaque dici commode posse *cernere*. Nam Græci non solum διακρίνειν, id est, *decernere*, sed etiam κρίνειν, id est, *cernere*. *Hom. Iliad. XVIII. στυγερῷ κρίνονται Ἀργῇ.* *Heliodor. Hist. Æth. l. VII. ἄγων κριθήσεσθαι.* *Polyb. l. III. Τιβέριος φιλοτίμως εἶχε πρὸς τὸ τὴν ταχίστην κρίναι τὰ ὅλα* et post pauca iterum, ἔσπενδε κρίναι δι' αὐτοῦ τὰ ὅλα.

festinabat ut per se ipse summam rerum cerneret. Ita reddit *Casaubon.* et adhuc ἐντειλάμενοι σὺν καιρῷ κρίνειν τὰ ὅλα γενναίως. Sequor etiam auctoritatem *Senecæ*, *Servii*, *Mureti.* Ait primus *epist. 58.* 'Quædam simplicia in usu erant, sicut cernere ferro inter se dicebant. *Virgilius* hoc probabit tibi: mox advocat *versum*, in quo sum. Alter in hunc locum: 'cernere ferro, vera et antiqua lectio hæc est; nam *Ennium* secutus est, qui ait, Olim cernebant magnis de rebus agentes.' Tertius: 'desipit, si quis plus tribuit ulli libro, qui hodie reperitur, quam aut *Servii* testimonio, aut *Senecæ*.' Juvat *Ennium* alio etiam dixisse loco, 'ferro cernamus utrique: et Atticum, 'qui armis secum vellet cernere.' *Cerda.*

710 *Vacuo patuerunt*] Potest intelligi, Ut patuerunt corporis magnitudine. *Servius.*

Æquore campi] *Æquor* dicitur, quia locus, ubi prælium committitur, æquus esse debet: ne hostis hostem loci opportunitate superet. *Xenophon: ἐν τῷ ἰσοπέδῳ μάχεσθαι* ita *Æn. x.* 'socii cesserunt æquore jusso.' Item: 'medium procedit in æquor.' Eundem locum alio modo *purum campum* dixit; silvis, arbustis, aut lacubus minime interseptum: infra vs. 771. Vide *Desid. Herald. Taub.*

711 *Procursum*] Una pars orationis est. *Servius.*

Conjectis eminus hastis] In Romano cœdice *conlectis* est; sed inemendate: melius enim *conjectis*. *Pierius.*

712 *Invadunt Martem*] Incipiunt pugnare. *Scal. iv. 16. Taubmann.*

713 *Dat gemitum tellus*] Pulsu pedum. *Servius.*

714 *Fors et virtus miscentur in unum*] *Fors*, id est, casus, in Turno, *virtus* in *Ænea*. Nam in bello casus etiam plurimum valet. *Cicero* in *Miloniana*: 'Adde casus, adde incertos exitus, Martemque communem.' *Id.*

715 *Ac velut ingenti Sylva summove*

Taburno] *Syla* mons est Lucaniæ: *Taburnus* mons Campaniæ. Sallustius de fugitivis, 'In silva *Syla* fugerunt.' Unde pessime quidam *Sylva* legunt: quia proprium appellativo non potest exæqnari: unde bene proprium pro proprio junxit. *Idem*.

Syla] Pervetus codex *Silo* legit. Romanus *sila*: quam lectionem Servius improbat: Reliqua exemplaria recte *Syla*, qui Brutiorum mons, hodieque nomen retinet. *Pierius*.

Sila] *Sila*, nemus Brutiorum, hodieque nomen retinens, auctore Pier. et Fabricio. Vide J. Ortelii Thesaurum Geographic. in *Sila*. *Taburnus* autem mons Campaniæ est. *Taub*.

716 *Cum duo conversis*, &c.] Apollon. l. II. ἀψ δ' αὐτῆς συνόρουσαν ἐναντίοι, ἥτε ταύρω φορβάδος ἀμφὶ βοδὸς κεκοτῆτε δηριάσθων. Lucret. l. VI. 'ut non tam concurrere nubes Frontibus adversis possint,' &c. *Germanus*.

717 *Pavidi cessere magistri*] *Proprie magistri* sunt militum: *pastores* pecorum. Sed reciproca sunt istæ translationes. Nam et ductor militum, *pastor* vocatur, ut diximus supra, et *magistros pecorum* dicimus. Cicero, 'Quem magistrum pecoris esse dicebant.' *Servius*.

Magistri] Ita dicti ferarum curatores et pastores. In Ecl. 'oviumque magistros.' Georg. II. 'pecoris magistris.' De Aristæo curatore apum Ge. IV. 'Arcadii magistri.' Manil. l. III. 'Quadrupedum omne genus positus domitare magistris.' Sen. de Benef. I. 3. 'leonum ora a magistris impune tractantur.' Vocantur a Plutarch. in vita Æmili πώλων καὶ σκυλάκων ἐπιστάται, id est, *præfecti*. Qua voce usus Terent. Eunuch. III. I. cum ait: 'elephantis quem Indicis præfecerat.' *Cerda*.

718 *Mussantque juvencæ*] Dubitant: sicut, 'Mussat rex ipse Latinus.' *Servius*.

Mussantque] Dixi de hoc verbo alibi. Conjungit Poëta cum *metu*, ut

Plaut. Aulul. 'per metum mussari.' Sulp. Sac. Hist. I. I. 'enimvero miseri trepidantes mussare.' *Cerda*.

Juvencæ] Signate, non juvenei. Indicat enim pugnas taurorum excitari propter amorem juvenearum. Ita Georg. III. 'Pascitur in sylva magna formosa juvenca; Illi alternantes multa vi vulnera miscent.' Vide ibi annotata. *Idem*.

719 *Quis nemori imperitet*] Hoc est, qui sunt in nemore: ut est, 'Sed tota æstiva repente.' *Servius*.

Quis pecori imperitet] Rom. codex cum altero perveteri *nemori* legunt: ut 'imperat arvis.' In aliquot aliis, 'quis nemori imperet, et quem tota armenta sequantur.' In Mediceo, 'quis pecori imperet, et quem:.' quæ lectio etiam est in Porcio codice. In Vitaliano quoque, et in Delphio, et ipsum habetur, altera tamen dictione corrupta. *Pierius*.

Quem tota armenta sequantur] Est hoc, quod Stat. l. XI. 'trepidæque expectant prælia vaccæ;' et quod Ovid. Metamorph. IX. de eadem re loquens, 'spectant armenta, paventque Nescia quem maneat tanti victoria belli.' *Cerda*.

722 *Colla armosque lavant*] In antiquis aliquot exemplaribus *lavunt*, a lavo, *lavis*. *Pierius*.

723 *Haud aliter*] Antiqui codices quotquot habui, *non aliter* legunt. *Id*.

Tros Æneas et Daunius heros] Tacita commendatio a genere. Sic Valer. l. IV. in pugna Amyci et Pollucis, 'incensa mente feruntur In medium sanguis Jovis et Neptunia proles.' *Cerda*.

724 *Complet*] In Oblongo *pulsat* habetur: in aliis, *complet*. *Pier*.

725 *Juppiter ipse duas æquato examine lances*] Aut poëtice dictum est, et ratione caret; nam Juppiter ignorare nihil poterat: aut certe illud quæritur, quis ibi de Turno et Ænea mortis adferat caussam. Nam dicunt philosophi mortem ad Deum mi-

nime pertinere: nam bona tantum præstat, nec ad eum, quæ mala sunt, pertinent; nam ideo et æquas lances sustinet: vel ideo a Jove hoc fit, ut Jmoni aliisque deis necessitatis violentiam probet: an inquit utrum tempus sit? Tamen sciendum locum hunc a Virgilio ita esse translatum, ut in Homero lectum est: Καὶ τότε δὴ χρύσεια πατὴρ ἐτίταυε τάλαντα, Ἐν δ' ἐτίθει δύο κῆρε ταηλεγέος θανάτοιο, Τὴν μὲν Ἀχιλλῆος, τὴν δ' Ἑκτορος ἵπποδάμοιο. Ἔλκε δὲ μέσσα λαβῶν, ῥέπε δ' Ἑκτορος αἰσιμον ἦμαρ. Ὠῆχετο δ' εἰς αἶδαο, λίπεν δὲ ἐ Φοῖβος Ἀπόλλων. *Servius.*

Juppiter ipse, &c.] Locus ex *Iliad.* xxii. 209. quem vexant Critici. Vide *Macrob.* v. 13. Contra *Scaliger* v. iii. acerrime defendit: et vel illam particulam, 'Quem damnet labor,' omnibus illis Homericis anteponendam esse adserit, quem videas. *Turnebus* xxiv. 3. dictum hoc putat ex ea cogitatione et sententia, qua prisci censebant res mortalium ab Jove velut libra quadam pensitari, unde et ὑψίζυγος a Poëtis dicitur, velut ex alto cælo omnia librans, &c. Item ζεύς ζυγοστάτης et ἑτεροβρέπης. *Taubmann.*

Examine] Examen proprie est filum, quo trutina regitur. *Servius.*

727 *Quem damnet labor]* Id est, quem voto liberet labor præliandi, parta scilicet victoria, quoniam unusquisque ob incolumitatem recuperatam votis exsolvitur, id est, liberatur explicitis sacrificiis: ut est, 'Dannabis tu quoque votis.' Nonnulli sic tradunt: Quem labor suus liberet, quem mors urget; nam in Jure cum dicitur, 'damnas esto,' hoc est, damnatus es, ut des; hoc est, damno te, ut des, neque alias libereris. Quidam labor pro militia intelligunt. *Servius.*

Quem damnet labor] Id est, a quo labor frustra suscipiatur. *Scalig.* Alii: quem labor morti destinet: ut sequentia καθ' ἑρμηνείαν addantur, 'Et quo vergat pondere lectum.' Alii:

qui damnetur labore, et duro labori additus sit. *Servius*, *Nonius*, et *Sergius* damnet exponunt liberet, parta scil. victoria: ut, 'dannabis tu quoque votis.' Atque hanc sententiam *Jos. Castalio* *Observ.* *Decad.* iii. 9. unice defendit; ut et hanc lectionem e vulgatis edd; *Nonii*, et suo e membrana *Ms. Quem damnet labor, aut q. non, et.* 'Figura est,' inquit, 'ubi labor pro virtute ponitur, quæ quasi numen aliquod præsentissimum, vota sibi facientem 'votis damnet,' et ab incerti dubique certaminis eventu sinistro eripiat, liberet, victoremque superato hoste reddat.' *V. N. Bucol.* v. *Æn.* v. 237. Jam vero, aut legendum, ipsam etiam suadere ait sententiam. Nam duorum, *Æneæ* ac *Turni*, dissimiles eventus a Jove ad libræ examen expendi. *Taubmann.*

Vergat] Aptè posuit *vergat*: nam morientes inferos petunt. *Servius.*

Vergat] Καταβρέπη. Tale quid *Lucanus* sub persona *Pompeji*, 'dignum est, quod quærere cures, Vel tibi quo tanti præponderet alea fati.' *Taubm.*

730 *Trepidi Latini]* Atqui læti esse debuerunt. Sed nimia *Æneæ* ostenditur virtus. Namque naturale est, ut sociis timori sit inferioris audacia. Unde nunc *Latini* sunt territi, ex eo quod superiorem ferire ausus est *Turnus*. *Servius.*

731 *Acies]* Aut exercitus, aut oculi. *Idem.*

Perfidus ensis] Prudent. *Psychom.* de gladio fracto, 'decorisque pendendi Perfidæ signa.' Huic directe opponitur illud ix. 'lorica fidelis,' et vi. 'fidum capiti subduxerat ensen.' Sed illustro hunc locum ex *Galeno* l. i. de usu partium, explicante, quis sit perfidus gladius, quis fidelis. Ejus verba sunt: οὕτως οὖν καὶ μάχαιραν ἀρίστην εἶναι φασί, οὐ τὴν ἐκ κραύρου σιδήρου γεγεννημένην, οἷος ὁ παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς ἐστὶ μάλιστα, καὶ τι τάχιστα γε τέμνονσαν' ἀλλὰ τὴν εἰς τοσοῦτον ἤκουσαν' σκληρότητος, ὥς μητὲρ αὐτὴν

θραύσθαι βιάδως καὶ τέμνειν ἐτοίμως.
Cerda.

732 *In medioque ardentem deserit ictu*] Romanus codex cum aliquot aliis veteribus legunt, 'Ardentem deserit ictum?' sed *ictu*, ut in Mediceo et in Porcio est, magis placet. *Pier.*

734 *Ut capulum ignotum, dextramque aspexit inermem*] Locus hic totus ad gloriam Æneæ pertinet. Namque id agit, ne videatur Turnus armorum vilitate superatus. Unde ei redditur gladius, quo etiam cum divinis armis ab Ænea possit extinguī. *Aspexit* autem, quasi mirabundus quod fractus esset, cum putaret se gladium ferre Vulcanium. *Servius.*

735 *Cum prima in praelia junctos Conscendebat equos*] In codicibus, non tamen iis antiquioribus, cum primum legitur: sed magis placet *prima in praelia*, hoc est, initio belli, pugnæve. *Pierius.*

Præcipitem, cum prima in praelia, &c.] Respicit locum illum hujus libri, ubi Turnus, cedente ex acie Ænea vulnerato: 'subita spe fervidus ardet, Poscit equos, atque arma simul, saltuque superbus Emicat in currum, et manibus molitur habenas.' In hac itaque festinatione, quam hic *trepidationem* vocat, pro suo accepit gladium aurigæ. *Cerda.*

736 *Patrio mucrone*] Quo tempore vulneratum vidit Æneam. Sed supra de Turno, 'Simul aptat habendo Ensemque clypeumque; Ensem, quem Dauno ignipotens Deus ipse parenti Fecerat.' Modo ergo Metisci usus est ferro: et hæc ratio est: quod quamvis armatus suo gladio descendisset ad campum, tamen causa fœderis deposuisset arma; nam et de Ænea hoc dixit, 'Dextram tendebat inermem,' qui utique ad fœdus non inermis advenerat, nam dictum est, 'Hinc pater Æneas, Sidereo flagrans clypeo, et cælestibus armis.' Sane *patrio*, modo paterno significat. Nam Dauni fuerat gladius: ut hic dictum

est, 'Ensem, quem Dauno,' &c. Alias *patrium* a patria est derivativum. *Mucrone* autem pro gladio, a parte totum. *Servius.*

737 *Dum trepidat*] Dum turbatur, festinat, quod Græci ἐν ἀγωνίᾳ ἐστὶ, scilicet quando rupto fœdere, subita spe furibundus ardet. *Idem.*

Ferrum] Materiam pro opere posuit, ut solet: 'Jungit equos curru genitor.' *Idem.*

739 *Suffecit*] Valuit cædendis Trojanis fugientibus. De hoc instrumento non rudi, sed arte facto, Scalig. III. 7. *Taubmann.*

Arma Dei ad Vulcania] Hypallage pro *dei Vulcani arma*. *Servius.*

Postquam arma Dei ad Vulcania ventum est, &c.] Insistit procul dubio loco Calab. I. 11. πρώτη δ' ἔβαλεν περιμήκετον ἔγχος Ἑσθλή Πενθεσίλεια τὸ δὲ σάκος Αἰακίδαο Ἰξεν, ἀπεπλάγχθη δὲ διατρυφὲν εὔτε, τοῖς ἔσαν Ἡφαιστοῖο περιφρονος ἄμβροτα δῶρα. *Cerda.*

740 *Mortalis mucro*] Mortali manu factus. *Servius.*

Mortalis mucro] Ab artifice mortali fabricatus. Sic infra vs. 797. 'mortale vulnus' exponunt quidam, a mortali illatum. *Taubmann.*

Glacies ceu futilis] Hoc loco fragilis. *Servius.*

Glacies ceu futilis] Nimirum ferri ipsum congelari et conescere docet Aristot. eo Meteor. I. IV. loco, ubi πῆξιν et τῆξιν metallorum aliorumque corporum pertractat. Unde et Lucret. 'Tum glacies æris flamma devicta liquescit.' *Futilis* autem χυδαῖος. Festus a fundendo, alii a *futio* et *effutio* deducunt, hoc est liquorem commissum non contineo, sed effundo. Unde *futile* vasis genus, dictum Donato, latissimi oris, ex altera parte arctum, quod statim, positum effundebatur. Ideo Vestalibus ceremoniis accommodatum et usurpatum. *Germanus.*

741 *Fulva resplendent fragmina arena*] In aliquot antiquis codicibus uni-

tatis numero legitur, *fulva resplendet fragmen harena*: sed magis amplum, et majoris admirationis est, 'resplendent fragmina,' quod in plures dissiluisse partes ensen ostendit. Illud vero inemendate legitur in quibusdam codicibus, *glacies* cui: quum dubio procul ceu legendum sit. *Pierius*.

Fragmina] Ab hoc loco Prudent. Psych. 'Ictibus et vacuis hastilia fracta jacerent.' Et post pauca, 'Ira ubi truncati mucronis fragmina vidit, Et procul in partes ensen crepuisse minutas, Jam capulum retinere manu sine pondere ferri.' *Cerda*.

743 *Incertos implicat orbes*] Quod in v. 'alternosque orbibus orbes impediunt.' *Idem*.

744 *Undique enim densa Teucri includere corona*] Stratagema est. Nam postquam Turnum fugere videre Trojani, clausurunt loca, per quæ evadere poterat: aut non dedita opera includere Trojani, sed quod ita considerant. *Servius*.

745 *Atque hinc vasta palus*] Quæ nunc non apparet. *Idem*.

746 *Quamquam tardante sagitta*] Rom. codex, Mediceus, et pleraque alia exemplaria, *tardata* legunt, quippe *genua*. *Pierius*.

Tardante sagitta, &c.] In II. 'et vulnerare tardus Ulyssi.' Eurip. in Ione, ποδὸς μὲν βραδύ. *Cerda*.

747 *Cursumque recusant*] Retardant, scilicet *genua* quæ impediēbat vulnus inlatum sagitta. Sane perite facit ut gladio non utatur Æneas, sed hasta eminus dimicare contendat: quia impediēte vulnere non sequi poterat, nec in ictum consurgere. Unde est, 'Hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta.' *Servius*.

748 *Pedem pede*] Plaut. Asin. 'pedem pede premit.' Est pulcherrimus hic vocum lusus. Ita Æn. I. 'puer puer indue vultus:' ibidem, 'sic Venus, at Veneris:' et in v. 'calcemque premit jam calce Dioces.' Livius

I. XXIII. 'Annibalem pater filio meo potui placare, filium Annibali non possum.' Frequens est in hoc lusti Quintil. in Declam. et Sen. Rhetor. Græci elegantes sunt in eodem. Eurip. in Androm. οὐκ ἀξίῳ ὄντ' ὄν σε Τροίας ὄντε σοῦ Τροίαν ἔτι. Iterum: 'Ἀνδρὸς δ' ἀμαρτάνου', ἀμαρτάνει βίον: et, παῖς μόνου παιδὸς μόνος. *Cerda*.

749 *Inclusum flumine*] Comparatio Apollonii. Alterutro inclusum, aut flumine, aut formidine, aut duobus inclusum: infra enim ait, 'insidiis et ripa territus alta,' ut *insidias* pro formidine, *ripa* pro flumine posuerit. *Servius*.

Inclusum veluti, &c.] Fugit Dolon in Iliad. x. fugientem insequuntur Diomedes et Ulysses: quos Hom. duobus comparat canibus feram sequentibus. Sed longe excellentius describitur hic Æneas Turno instans. Cujus exacta, venusta, grandis, efficax, numerosa, florida loquutio cujuscunque theatri expectationem superat: Scalig. v. 3. Similia habet Apollonius Argon. I. II. item Oppianus in Piscationum IV. quæ observat idem Scaliger v. 6. et 9. *Taub*.

Si quando in flumine nactus] Rom. codex et aliquot alii *si quando flumine* legunt, absque *in*, quod tamen appositum et sententiæ et numero consulit. *Pierius*.

750 *Cervum, aut puniceæ*] Utrum figurate 'cervum instat:' an potius cervum nactus alioquin instat? *Serv*.

Septum formidine pennæ] Lucanus: 'Claudit odoratæ metuentis aëra pennæ.' *Idem*.

Pennæ] In antiquis *pinnae*, de quo satis alibi. *Pierius*.

Septum formidine pennæ] *Formido* in venatione lineam significat, vario plumarum nexu discolorem, qua terrentur apri, vulpes, lupi, ursi; sed potissimum cervi, &c. Nemesiano libr. Cyneget. *linea* dicitur. Oppianus I. IV. de Venat. δειμαλέην μήρινθον, id est, *lineam formidosam* appe-

lat, et δέῖμα πολύχρουν, id est, *formidinem multicolorem*. Ovid. 'Nec formidatis cervos includere pennis.' Georg. III. 'Puniceæve agitant timidos (cervos) formidine pennæ.' Turneb. v. 5. Sed de his accuratius, G. III. 372. Vide et Cæli Rhodig. XVI. 11. et IX. 11. *Taubmann*.

751 *Venator canis*] Pro *venaticus*, Servius.

Latratibus instat] Ennius: 'Sicuti si quando vinculo venatica ahenò Apta solet cani, forte feram si ex nare sagaci Sensit, voce sua nictatque, ululatque ibi acute.' Alia est ratio venandi apud Lucan. I. IV. sine latratibus: 'Aut dum dispositis attollat retia varis Venator, tenet ora levis clamosa Molossi; Spartanos Cretasque ligat: nec creditur ulli Sylva cani, nisi qui presso vestigia rostro Colligit, et præda nescit latrare reperta.' Attigit Ennod. epist. XI. 15. 'presso ore vestigia rimatus est:' et Sen. in Thyeste de cane, 'ac presso vias scrutatur ore:' et infra, 'tacito rostro.' Itaque ratio venandi Virgilii et Ennii opposita venationi Lucani, Ennodii, Senecæ. *Cerda*.

752 *Insidiis*] Pinnarum scilicet: instrumentum quoddam in fune ad terrendas bestias factum. *Servius*.

Insidiis] Retuli *insidias* ad formidinem. Seneca de ira II. 12. 'Cum maxime ferarum greges linea pennis distincta conterreat, et ad insidias agat, ab ipso effectu dicta Formido.' Ut enim Latini hoc instrumentum vocant *Formidinem*; ita Græci passim δέῖμα, a timore: et Oppian. Hal. 4. κερὸν φόβον. Et Sen. de ira II. 'vanis enim vana terrori sunt:' et alter Sen. in Hippol. 'vano claudat terrore feras.' *Cerda*.

753 *Fugitque vias*] Figuratè campum, cum mare navigat. *Servius*.

Vividus Umber] Acerrimus Tusceus. Nam Umbria pars Tusciæ est. Sane Umbros Gallorum veterum propaginem esse Marcus Antoninus refert:

hos eosdem, quod tempore aquosæ eladis imbribus superfuerunt, *Umbros* cognominatos. *Idem*.

Umber] Generosi canes indigitari solent ab regionibus ubi nati; sic Spartani, Cretenses, et mille alii. Sic ego *Umber* ab Umbria Italiæ. Servius *Thuscum* accipit, quia Umbria pars Thusciæ. Seneca in Thyeste: 'Sic cum feras vestigat, et longo sagax Loro tenetur Umber.' *Cerda*.

Vividus Umber] Acerrimus Thuscus: a loco indicatur præstantia canis: ut alibi, 'Marsus aper;' 'Apulus lupus:' ita 'Vivida bello dextera,' I. X. Servio exponitur fortis, quasi *vivata*. Vide Indic. Gifan. Ita Æneid. I. 'vivus amor,' est acris, vehementis, vividus. *Taubmann*.

754 *Jam jamque tenens*] Ita ut videatur intuentibus: et hi duo versus verbum ad verbum sunt translati de Apollonio: sane summa brevitate rem elocutus est. *Servius*.

Jam jamque tenet] In Romano codice *tenens* legere est, sed inemendate. *Pierius*.

Jam jamque tenet, similisque tenenti] A Virgilio nobiles duo Poëtæ, Ovidius et Statius. Prior Met. I. I. 'Ut canis in vacuo leporem cum Gallicus arvo Vidit, et hic prædam pedibus petit, ille salutem; Alter inhæsuro similis, jam jamque tenere Sperat, et extento stringit vestigia rostro.' Posterior Theb. I. V. 'qualis cum cerva cruentis Circumventa lupis, nullum cui pectore molli Robur, et in volucri tenuis fiducia cursu, Præcipitat suspensa fugam: jamjamque teneri Credit, et elusos audit concurrere morsus.' Apollon. Arg. I. II. 'Ὡς δ' ὅτ' ἐν κνημοῖσι κύνες δεδαημένοι ἄγρης ἡ αἶγας κεραοὺς, ἢ πτώκας ἱχνεύοντες θείωσιν, τυτθὸν δὲ τιναινόμενον μετόπισθεν' Ἀκρῆς ἐν γενέσσει μάτην ἀράβησαν ὀδόντας: Quemadmodum quando in saltibus canes sagaces Capras cornigeras, aut cervos indugantes Insequuntur; paulum autem distantes a

Iergo Extremis rictibus frustra colliserunt dentes. Illud 'jam jamque tenet,' ita diceret Plutarch. in Lucull. ἥδε γὰρ αὐτὸν κατεῖχεν ἐπικείμενος: et iterum, ἦν μὲν γὰρ ἐν ἐφικτῷ διωξέως. Cæda.

756 *Tum vero exoritur clamor]* Quidam quærunt an jam recessum sit his versibus a comparatione: sed non dubie videtur. *Servius.*

Tum vero exoritur clamor] Arripuit Ovid. Trist. i. 3. 'Tum vero exoritur clamor, gemitusque meorum.' *Cæda.*

Ripæque lacusque Responsant] Ita in VIII. 'Dissultant ripæ:' et in v. 'colles clamore resultant:' Hom. II. XXI. ὄχθαι δ' ἀμφὶ περὶ μεγάλῃ ἰαχῶν: *Ripæ*, quæ circa erant, valde inclamarunt. Lucill. dixit, resultant ædesque lacusque. Idem.

757 *Et cælum tonat omne tumultu]* In Mediceo codice et aliquot aliis antiquis legere est, et cælum intonat omne fragore. In Porcio tumultu habetur, atque intonat verbum. *Pierius.*

Et cælum tonat omne tumultu] In VIII. 'et maximus insonat æther:' quem locum vide. Supra, 'Ingens fragor æthera complet.' In ix. 'cælum tonat omne fragore.' Plaut. Amph. 'boat cælum fremitu virum.' In his omnibus locutionibus aërem capias. Sic et Ennius, quem citat Varro Ling. Lat. I. VI. 'Clamor ad cælum volvendus per æthera vagit.' *Cæda.*

758 *Increpat]* Objurgat, incusat. Ut, 'Æstatem increpitans seram.' *Servius.*

759 *Nomine quemque vocans]* Claud. Stil. 'et nomine quemque Compellas:' et 2. Ruff. 'devotaque brachia laudat Nomine quemque vocans.' Valer. Argonaut. iv. 'Hortatur, supplexque manus intendit Iason, Nomine quemque premens.' Est hoc quod Plutarch. de Minutio, presso ingenti discrimine in bello, ait in vita Fabii: καὶ πρὸς ἕλλον ἕλλοτε τῶν ἡγεμόνων διεπάπταινεν: Jam ad hunc, jam

ad illum ducem, in omnem partem respectat; neque tamen illi quisquam aderat. De Catilina Sallust: suorum unumquemque nominans laudare.' *Cæda.*

Efflagitat ensen] Cum clamore deponcit. *Servius.*

Efflagitat] Veluti increpante, et cum convitio. Inde Tacitus Ann. vi. cum hoc verbo signate conjungit voculam licentius, cum ait, 'multaque in theatro licentius efflagitata, quam solitum.' Dicebam jam de hoc verbo Æn. II. ad illud Ulyssis, 'quæ sint ea numina Divum Flagitat.' De obscœna significatione verbi hujus jam Budæus. Imitatio ducta ab Hom. Iliad. xxii. ubi Hector simili malo oppressus petebat hastam ab Deiphobo: ἥτέε μιν δόρυ μακρόν: aut ab Eurip. apud quem Hercules furens, τίς μοι δίδωσι τόξα; τίς ὕπλον χερός; *Quis mihi dat arcum? quis arma manus?* *Cæda.*

760 *Æneas mortem contra]* Scalig. v. 3. totum hunc locum contendit cum Homericis. *Taubmann.*

761 *Terrete trementes]* Quis enim saucium non timeret instantem, cum eum integer fugeret? Et bene terrete eos apud quos terror ejus habetur: et alibi, 'Ne me terrete timentem.' *Servius.*

763 *Totidemque retexunt]* Est hoc quod in v. 'Inde alios ineunt cursus, aliosque recursus Adversis spatiis.' *Cæda.*

764 *Ludica præmia]* Vilia, digna ludo. Hæc apud antiquos ludibria dicebantur, non ut nunc in mala significatione. Dabatur autem victori pro præmio aut pellis, aut vinum, esca, hordeum, unde 'hordiarix quadrigæ' dicuntur. *Servius.*

Neque enim levia, &c.] Hom. adducto loco, ἐπεὶ οὐχ ἱερῆϊον, οὐδὲ βοελην Ἀρνύσθην, ὅτε ποσσὶν ἀέθλια γίνεται ἀνδρῶν, Ἀλλὰ περὶ ψυχῆς θεόν Ἐκτορος ἱπποδάμοιο: Non enim victimam neque tergum bovis Captabant, qualia pedibus

præmia sunt virorum, Sed pro anima currebant Hectoris domitoris equorum. Lib. etiam Odyss. xxii. περί τε ψυχῶν ἐμάχοντο: *pugnabant pro animabus.* Diotimus in pugna Herculis et Antæi Epig. l. i. Κεῖται δὲ σφιν ἁγῶν οὐ χαλκίου ἀντὶ λέβητος, Ἄλλ' ὅστις ζῶαν ὄλεται, ἢ θάνατον: *Propositum ipsis certamen est, non æreo pro lebe, Sed uter vitam feret, vel mortem.* Et Damagetus loquens de pugna Herculis, et leonis Epig. l. iv. Ἐρχονται δ' ἐς ἁγῶνα, καταπτόν ὄμμα βαλόντες Λοξόν, ὑπὲρ ζωῆς καὶ βιοτῆς σφετέρης: *Veniunt ad certamen, aspiciunt sese adversim oculis Obliquis, geritur quippe de cujusque vita.* Ceterum ab hoc Poëtarum animo non multum abit illud Quintiliani Declamatione trecentesima vigesima sexta: 'Non enim profecto Dii immortales pœnam petebant, nec in supplicium filii hoc responsum dedant civitati. Magna arcescebatur anima.' Neque illud Sophoclis in Elect. Λόγων γὰρ οὐ νῦν ἐστί νῦν ἁγῶν, ἀλλὰ σῆς ψυχῆς περί: *Non enim certamen de verbis est, sed de anima tua.* Eurip. quoque in Phœniss. ἁγῶνα τὴν περί ψυχῆς: *certamen de anima.* Machab. i. 12. leges, 'quia pro anima res est illis.' Hoc genus sententiarum ad parœmiam refert Erasmus Chil. iii. Cent. 9. c. 29. *Cerda.*

766 *Sacer oleaster*] Fere omnia Latina arborum nomina generis fœmini sunt, exceptis paucis, ut *hic oleaster*, et *hoc siler*. Ipse, 'Ut molle siler lentæque genistæ.' Item *hoc buxum*: licet et *hæc buxus* dicatur. Nam superfluum quidam volunt facere discretionem, ut *hæc buxus* de arbore dicamus: *buxum* vèro de ligno aliquid compositum. Legimus enim de tibiis, 'Buxusque vocat Berecynthia matris Idææ.' Item cum de arboribus diceret, 'Et torno rasile buxum.' *Serv.*

Oleaster] Docet Turneb. viii. 16. testimonio Theophrasti, alluisse Virgilium ad Græcorum ritum, qui in oleastris votiva dona suspendere sole-

bant, ut vivacissimis arboribus, nec clavorum aculeis vulneribusque lædi solitis: unde et Poëtæ, 'Palladia sylvæ vivacis olivæ.' *Germanus.*

767 *Venerabile lignum*] Antiquam arborem voluit exprimere. Seu truncus fuerit jam, et aridus ob vetustatem, et ideo *lignum* humiliter dictum accipiunt: ornavit tamen *venerabile* dicendo. *Servius.*

768 *Ubi figere dona solebant*] Proprie: ut ait, 'Sacra ad fastigia fixi.' Et quæritur cur terreno Deo nautæ dona suspenderent, quia constat omnes in periculis suis Deos patrios invocare, et ideo illis vota solvere, quorum familiarius numen opitulari sibi credant. *Idem.*

Servati ex undis ubi figere dona solebant] Attingit morem, quo servati ex undis et tempestate persolvebant vota Diis, quibus se in mari devinxissent. Ad quem alludit Propert. iv. 3. 'Omnibus in portis pendent mea noxia vota:' et Horat. Carm. i. 'me tabula sacer Votiva paries indicat uvida Suspendisse potenti Vestimenta maris Deo:' et in epist. ad Pison. reprehendens ineptum pictorem ait, 'et fortasse cupressum Scis simulare: quid hoc? si fractis enatat exspes Navibus, ære dato qui pingitur.' Itaque aliud genus attingit, morem tabellarum et donorum affixorum ab his qui servati ex undis. Attingit Cic. l. iv. ad Attic. 'Hæc enim me una ex naufragio tabula delectat:' et l. iii. de Nat. 'Tu, qui Deos putas humana negligere, nonne animadvertis ex tot tabellis pictis, quam multi votis vim tempestatis effugerint, in portumque salvi pervenerint?' Itaque, consentientibus aliorum testimoniis, credibile est ab Poëta per 'dona fixa' intelligi tabellas pictas, ut duo dicat plenior Musa, et tabellas et vestimenta. Ad quam rem etiam pertinent verba veteris interpretis Horatii ad Stat. Sermon. i. 2. ubi postquam explicuit, quid sit 'votiva

tabula,' adjicit: 'ita solent naufragi suum naufragium in tabella depictum circumferre, et in templis alicui Deo consecratum suspendere.' *Cerda.*

Ubi, &c.] In arboribus figi similia dona certum est, nam illæ sacræ erant Gentilibus. Quo spectant versus isti Valer. Arg. l. 5. 'ac vellera Martis in umbra, Ipse sui Phryxus monumentum insigne pericli Liquerat, ardenti quereum complexa metallo.' Et Ovid. Metam. viii. 'Stabat in his ingens annoso robore quercus, Una nemus, vittæ mediam memoresque tabellæ, Sertaque cingebant, voti argumenta potentis.' Pausan. etiam Corinth. ait, vinetos solitos suspendere compedes ad arbores lucorum, cum fiunt liberi. Verba ejus: *λυθέντες δὲ οἱ δεσμῶται τὰς πέδας πρὸς τὰ ἐν τῷ ἄλσει δένδρα ἀνατιθέασιν. Id.*

769 *Notas suspendere vestes]* Oblongus codex, Mediceus, et plerique alii codices antiqui, *votas* legunt: ait enim, 'servati ex undis,' quod tempestatem præcessisse significat. Hunc vero morem tangit etiam Horatius, 'Suspendisse potenti Vestimenta maris deo.' *Pierius.*

770 *Nullo discrimine]* Sine aliquo religionis intuitu. Et deest *habito*, ut sit, nullo discrimine habito. Intelligendum autem catenus stirpem excisum quatenus supra terram fuit; ergo *stirpem* pro *arborem* accipiendum, quia et sobolem *stirpem* appellant. *Serrius.*

771 *Sustulerant]* Nefas esse Gentiles putabant, si quidpiam sacrum auferretur evertereturque: idque mordet Turnus. Lege Ovid. Metam. viii. 11. ab illis versibus: 'Ille etiam Cereale nemus violasse securi Dicitur, et lucos ferro temerasse vetustos.' Vitruv. l. 11. 'Rhodii religione impediti, quod nefas est trophæa dedicata remove, circa locum eum ædificium struxerunt.' *Cerda.*

Puro campo] Æquabili nec impedito. Horat. 'Puræ sunt plateæ, nihil ut

meditantibus obsit.' Supra vs. 710. Alii *purum c.* hic intelligunt, ut JCTi *locum purum* dicunt, qui sacer non sit aut religiosus, nempe ut sublato oleastro campus videretur factus profanus. *Taubmann.*

772 *Hic hasta Æneæ stabat]* Allusum fortasse ad etymon hastæ: ut supra, 'stant terræ defixa hastæ.' Nam Varr. Ling. Lat. l. iv. 'Hasta, quod stans solet ferri.' *Cerda.*

773 *Fixam, et lenta in radice tenebat]* Plenum: est quam radix fixam tenebat. Et bene *tenebat*, quasi propter piaculum remotæ arboris hoc videtur passus Æneas: et ideo dixit *tenebat*, quod adeo verisimile est, ut Faunus Turnum audiat, et hastam moretur. *Serrius.*

Lentu in radice tenebat] Mediceus codex, et vetera quædam exemplaria *lenta radice*, legunt, absque *in*, quod alii viderint. *Pierius.*

774 *Voluitque manu convellere ferum]* Adumbrat toto hoc loco illum Hom. Iliad. xxi. ὃ δ' ἄρα μέλιν' Ἀχιλλῆος Οὐ δύνατ' ἐκ κρημνοῖο ἐρίσσαι χεῖρὶ παχείῃ. Τρὶς μὲν μιν πελέμειζεν, ἐρύσσασθαι μενεαίνων, Τρὶς δὲ μεθήκε βίη· τὸ δὲ τέτρατον ἤθελε θυμῷ Ἄξαι ἐπιγνάμψας δόρυ μείλινον Αἰακίδαο: *Hic autem hastam Achillis Non poterat et præcipitio evellere manu valida. Ter quidem ipsam concussit extrahere cupiens, Ter autem defecit vis: quarto autem parabat animo Frangere incurvans (se) hastam fraxineam Æcidæ.* *Cerda.*

775 *Teloque sequi]* Sup. 'jaculo secutus:' est hoc, quod Ovid. Metam. viii. 'contingere telq:' Homerus sæpe κινάειν, et τυχεῖν. *Idem.*

Prendere cursu] Quidam humiliter 'prendere cursu' dictum accipiunt. *Serrius.*

776 *Amens formidine]* Ita supra, 'Ergo amens diversa fuga petit æquora Turnus.' Timor quippe nimius a mente dimovet. *Cerda.*

777 *Ferrum terra tene]* *Ferrum* pro *telo*: *terra* autem *elementum*

pro Dea posuit. *Servius.*

778 *Colui vestros si semper honores]* Ratio hæc precandi usitata Poëtis. Chryses Sacerdos Il. 1. εἰ ποτέ σοι χα-
 πλένῃ ἐπὶ νηὶν ἔρεψα: vide reliqua: *Si quando tibi gratum templum co-
 ronari.* Oppian. Hal. 1. 11. ad exitum, Ζεῦ τε, καὶ οὐρανῶν Ζηῆδος χοῦρος,
 εἴ τις ἀμοιβὴ Εὐσεβείης: *Teque Juppiter,
 et vos calites, catus Jovis, si qua retri-
 butio Pietatis.* Ovid. Metam. viii. 'Phoebe, ait Amphyicides, si te co-
 luique, coloque, Da mihi quod peti-
 tur.' Bis alibi hoc genus precatonis
 Virg. attigit, Æn. 1. et ix. *Cerda.*

779 *Bello fecere profanos]* Profanum
 proprie dicitur, quod ex religiosa re
 in hominum usum convertitur, ut hic
 plenissime ostenditur: dicens enim
 Turnus, 'colui vestros si semper ho-
 nores, Quos contra Æneadæ bello
 fecere profanos;' et sibi religiosas
 fuisse arborem, et a Trojanis in usum
 communem fuisse consumptam: nam
 ex sua persona supra poëta ait, 'For-
 te sacer Fauni foliis oleaster amaris
 Hic steterat, nautis olim:' et subjunx-
 it, 'Sed stirpem Teucris nullo discrimi-
 mine,' &c. at postea dicendo 'bello
 fecere profanos,' docuit profanum
 esse quod a religione in usum homi-
 num transiit: sacro profanum contra-
 rium, ut festo profestum, fasto nefas-
 tum. Ergo non omne, quod sacrum
 non sit, profanum; sed quod sacrum
 fuerit, et desierit. *Servius.*

Bello fecere profanos] Ἐβεβήλωσαν.
 Et ut hoc uno verbo Græci dicunt,
 βεβηλῶν, ita Latini desecrare: ad
 quod accedit exaugurare. Et ducit
 Passeratius hunc locum e medio jure
 Civili. Capta enim ab hostibus loca,
 sacra vel religiosa esse desinunt. Vide
 et Macrob. iii. 3. *Taubmann.*

780 *Non cassa in vota]* Non ad ina-
 nia vota poscit auxilium. *Servius.*

781 *Luctans, lentoque in stirpe mo-
 ratus]* Luctatus et moratus erat inte-
 grum, quod vitavit propter ὁμοιοτέ-
 λευτον. In stirpe autem hic radicem

dixit. *Servius.*

Lentoque in stirpe moratus] 'Qui su-
 perius stirpem invisam fœminino ge-
 nere dixerat, nunc masculino dicit,'
 ait Nonius: quo genere etiam Ennius
 et Pacuvius in hoc nomine usi sunt.
 Nam Ennius 'a stirpe supremo:' et
 'ad stirpem exquirendum' Pacuvius
 dixit. Donatus tamen, uti superius
 dictum, Virgilium ait passim in hoc
 nomine fœminino genere usum. Ag-
 noscit vero Sosipater 'stirpem invisa-
 m' fœminino genere pro sobole:
 pro materia 'stirpem recisum,' ad-
 jecto Virgiliano carmine, 'Sed stir-
 pem Teucris nullo discrimine sacrum
 Sustulerant;' quamvis Pacuvius, 'Qui
 stirpem occidit meum,' dixerit de
 sobole. Pomp. Festus in iis quæ ex
 Verrio Flacco defloravit, antiquæ
 fuisse consuetudinis ait, recto fronte
 dicere: ut Cato in dissertatione con-
 sulatus, ut cum ait Ennius 'a stirpe
 supremo,' et 'Iliadia nepos,' et 'lupus
 fœta.' Etiam in commentariis sacro-
 rum Pontificalium frequenter est,
 hic oris, et hæc agnus, ac porcus: quæ
 non ut vitia, sed ut antiquam consue-
 tudinem testantia, debemus habere.
Pierius.

782 *Morsus]* Tenacitatem radicis
 mordicus tenentis hastam. *Taubm.*

784 *Rursus in aurigæ faciem mutata
 Metisci]* Κατὰ τὸ σιωπώμενον intelli-
 gimus Juturnam in numen reversam,
 postquam Turnus currus reliquit.
Servius.

785 *Fratricque ense Dea Daunia
 reddit]* Homeri locus Il. xxii. ubi
 Pallas Ἀχελῆϊ δίδω, dedit Achilli, χαλ-
 κεον ἔγχος, arcum hastam, quæ ἐν γαλῇ
 ἐπάγη, in terra hæserat, et quam Dea
 ipsa ἤρπασε, evulsit. *Cerda.*

Dea Daunia] Juturna, Dauni F.
Taubmann.

786 *Audaci Nymphæ]* Ut diximus,
 abiennique inducit nitentem aliquem
 sine effectu, audacem dicit. Præ-
 cipue autem hoc de Rutulis servavit
 dicens, 'Nec curant cæco contende-

re Marte Amplius audaces Rutuli,
&c. *Servius.*

Licere] Pro quod *liceret*. *Idem.*

788 *Armis, animisque resecti*] Sicut armis, ita et animis: namque armorum inopia, animi utriusque torpebant. *Idem.*

789 *Hic acer et arduus hasta*] Potest et hic hasta *fidens* subaudiri. *Idem.*

790 *Adsistunt*] Ita de Camilla, 'paribusque assistit in armis.' Qui versus firmat lectionem loci hujus, ubi male aliqui *insistunt*. *Cerda.*

Certamina Martis anhel] Alii *certamine* legunt: ut sit sensus, *Adsistunt* contra se in Martis anhelii certamine. *Servius.*

792 *Fulva de nube*] De aëre, de elemento suo. *Idem.*

Pugnas de nube tuentem] In Mediceo *videntem* est, in aliis *tuentem*. Puto vero alteram illam lectionem extra Paraphrasi huc irrupisse. *Pierius.*

793 *Quæ jam finis erit, conjux*] Quid denique? Verba ista quasi jam *tædiantis* sunt ad longam Junonis iracundiam: unde et paulo post, 'Desine jam tandem, precibusque inflectere nostris.' *Servius.*

794 *Indigetem Ænean scis ipsa, et scire fateris*] Subaudis *fore*. Et *indigetes* duplici ratione dicuntur, vel secundum Lucretium, quod nullius rei egeant; 'Ipsa suis pollens opibus nihil indiga nostri:' vel quod nos Deorum indigeamus, unde quidam omnes Deos *indigetes* appellari volunt. Alii patrios deos *indigetes* dici debere tradunt. Alii ab invocatione *Indigetes* dictos volunt, quod *indigito* est precor et invoco. Vel certe *indigetes* sunt Dii ex hominibus facti: et *Dii indigetes* quasi in Diis agentes. Sane de Ænea fabula talis est: Cum Turno occiso et accepta Lavinia, condita civitate, in Numicum fluvium, ut alii volunt, sacrificans, ut alii, Mezentium, ut alii, Messapum fugiens, cecidisset, nec ejus esset cadaver in-

ventum, Ascanius filius ejus, victo Mezentio, cum cæteris Trojanis credens et jactitans inter numina receptum, sive patrem volens consecrare, templum ei constituit, quod *Dei indigetis* appellare jussit. *Servius.*

Indigetem Ænean] Sunt *Indigetes*, quos Græci vocant *ἀνθρωποδαίμονας*, id est, *factos Deos assumptosque ex hominibus*. Dicuntur etiam Græcis *θεοὶ ἐγχώριοι*, id est, *indigenæ*, quæ vox propius accedit Latinis *indigetibus*, id est, inde genitis. Sed quare hi Dii dicuntur aut *indigetes*, aut *indigenæ*, aut *inde geniti*? Rem duco a prisco ævo, et fabula Deucalionis, scribente ita Pind. Olymp. Od. ix. Ἀρχᾶθεν Ἰππετιονίδος Φύλλας κούροι, κορῶντε φερτάτων Κρονιδᾶν, ἐγχώριοι βασιλῆες αἰεὶ: *Indigenæ Reges exstiterunt jam inde ab initio, et stirpe Deucalionis, atque ex eo tempore dicti sunt viri et fœminæ Jovis filii*. Sententiam reddidi. Itaque, quia Reges, qui dicti sunt filii Jovis, dicti sunt *indigenæ*, quia geniti a jactis lapidibus; factum, ut deinde, qui ex hominibus assumpti in Deos sunt, dicantur *indigenæ*, ut qui non suo jure nati sint Dii, sed alterius beneficio, veluti Dii *inde geniti* ex terra. Ideo etiam Græcis dicuntur *αὐτόχθονες*, atque *Οἰκίαι*, quia terra Græcis est *ἡ γῆ*, vere *ἐγγενεῖς*. Quod genus Numinum expressum a Dinarcho contra Demosthenem, vocante *ἡρώας ἐγχωρίους*. Sed de uno imprimis Ænea clamant Romani scriptores. Dionys. enim l. i. ait, raptum ab amne Numico, Deumque factum, illique dicatum sacellum, et cum inscriptione, qua appellatus est Deus indiges. Livius etiam de Ænea: 'Situs est, quemcumque eum dici jus fasque est, super Numicum fluvium, Jovem indigetem appellant.' Itaque appellatus est Æneas, non solum *Ueros indiges*, sed *Juppiter indiges*. Tibull. ii. 6. 'Illic sanctus eris, cum te veneranda Numici Unda Deum cælo fecerit Indige-

tem.' Ovid. Metam. xiv. de eodem Ænea, 'quem turba Quirini Nuncupat Indigetem, temploque arisque recepit.' Usitatum veteribus Gentilibus, ut quem summe vellent honestare, Deum indigetem facerent. Ita Thetis in Androm. Eurip. promittit Peleo, fore ut evadat in ἀθανάτων: et Rhesus apud eundem Eurip. fit ἀνθρώπου ποδῶμων. *Cerda.*

797 *Mortalin' decuit violari vulnere divum*] *Mortali vulnere* dixit, non *lethali*, sed aut quo mortales laborant, aut a mortali inlato. Aut *mortali vulnere*, id est, mortem facienti: ergo non quasi Juturna mortalis sit. *Divum* autem subaudimus *futurum*. Servius.

Mortalin' decuit, &c.] Versus plane Eurip. Orest. βεβλήσεται τις θεὸν βορρῆς χερσί: *An aliquis Deorum saucabitur manu mortali?* Et in Medea dixit, Θεῶν δ' αἷμα πιτνεῖν φόβος ὑπ' ἀνέρων: *Nefas est Deorum sanguinem cadere ab hominibus.* Sententia Virgiliana contraria est illi, quæ l. ix. 'Mortaline manu factæ immortale carinæ Jus habebant?' *Cerda.*

Mortalin' decuit violari vulnere divum] Æneam futurum Divum vulnerari, ut mortalem? Servius *mortale vulnus* exponit, ab homine mortali illatum: Pamelius, ad Cyprianum, mortem afferens; quomodo *mortale peccatum* dicamus. Alii leg. 'Mortalem d. v. v. Divum?' quod esset, decuitne Æneam mortalem violari Deorum vulnere, hoc est, tuo et Juturnæ? Supra, vs. 319. *Taubmann.*

798 *Quid enim sine te Juturna valeat*] Parenthesis: poterat enim excusare Juno se, nihil fecisse commemorans. Unde eum auctorem fuisse Juppiter dicit, propter illud, 'Auctor ego audendi.' *Servius.*

800 *Desine jam tandem*] Singula pronuntianda sunt. Dicendo autem *tandem*, odium perseverantis ostendit. *Idem.*

801 *Nec te tantus edat tacitam dolor*]

Scilicet desideriiis urgere Trojanos. Sane *edo, edis, edit*, integrum verbum est; ut *lego, legis, legit*. Nam *edo, es*, esse anomalum constat. *Idem.*

Te tantus edat tacitam dolor] Sicut Æn. iv. 'est mollis flamma medullas.' Scalig. iv. 16. Cicero, de Bellerophonte: 'Ipse suum cor edens, hominum vestigia vitat.' Plautus Trucul. act. ii. 7. 'Quis illic est, qui ipse se comest?' Homer. Il. z. ὃν θυμὸν κατέδων. Aristoph. in Vespis, μηδ' οὕτω σαντὸν ἔσθιε, μηδ' ἀγανάκτει. *Taubmann.*

Curae recurrunt] Ita l. i. 'cura recursat.' Theib. i. 'recursans cura:' et l. viii. flexu alio, 'redeunt curæ.' *Cerda.*

803 *Ventum ad supremum est*] Per infinitum modum verbi dictum. *Serv.*

804 *Trojanos potuisti*] Id est, jam non potes: ideo præterito usus est tempore: et bene *potuisti*, quia ipse dixerat, 'Atque ipsos potuit submergere ponto:' et iterum, 'Mars perdere gentem Immanem Lapithum valuit.' *Idem.*

805 *Deformare domum*] Deformem reddere per luctum. *Idem.*

Luctu miscere hymenæos] Propter illud vii. 'Sanguine Trojano et Rutulo dotabere virgo; Et Bellona manet te pronuba.' Iterum: 'Talia connubia, et tales celebrent Hymenæos Egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.' Eurip. in Hippol. dixit, φοβλοῖς ὕμεναίσις, *cruentis Hymenæis.* *Cerda.*

807 *Submisso vultu*] Habitum futuræ orationis ostendit. *Servius.*

808 *Quia nota mihi tua magna voluntas Juppiter*] Hoc ideo Juno, quia Juppiter necessitatem objecerat fati, dicens, 'Ventum ad supremum est.' Sed Juno sciens fatum esse quicquid dixerit Juppiter, dicit se cedere ejus voluntati. Nam id agit, ut conciliet sibi ejus favorem ad petitionem futuram. *Idem.*

Quia nota mihi tua magna voluntas

Juppiter] *Quamvis magna in veteribus aliquot legatur, non tamen displicet quod habetur in Oblongo codice, in Porcio, et aliquot aliis. 'tua, magne, voluntas, Jupiter: ne quatuor dictiones eodem concurrant casu. Pier.*

810 *Aëria sede*] Nubem dixit, quia supra dixerat, 'Fulva pugnas de nube tuentem.' Nam et hoc accusaverat Juppiter. Ergo argumento verisimili utitur, quasi dicat, non faceres solum ut spectatrix essem, sed ipsa rem gererem. *Servius.*

811 *Digna indigna pati*] Id est, omnia: et proverbialiter dictum est. *Idem.*

Digna indigna pati] Id est, omnia: figura proverbii, V. N. Plant: *Asinar. act. i. sc. 3. Taubmann.*

Flammis cincta] Qualis Juno eadem describitur *Æn. ii. ad Scæas portas, 'ferro accincta.' Cerda.*

813 *Succurrere fratri*] Bene fratri, ne, si diceret Turno, careret adfectu. *Servius.*

814 *Pro vita*] Pro re nobis data, id est, a superis: et bene figuravit 'Andere probavi.' *Idem.*

815 *Non ut tela tamen, non ut contenderet arcum*] Hoc loco quasi Juturnam sagittam jecisse significat. Sed, ut supra diximus, possumus accipere, quia alter in ejus gratiam in Æneam tela contorsit: ipsi adscribendum ergo, *contenderet arcum.* Alii *ostenderet*, id est, adjuverit tendentem in Æneam telum: non enim certus auctor vulneris fuerat. *Idem.*

816 *Adjuro Stygii caput implacabile fontis*] Pro Juro: nam Prosthesis est. Quidam tamen volunt Juro tunc dici debere, cum confirmamus aliquid, aut promittimus: ut, 'Juro me facturum.' *Adjuro* vero, cum negamus: 'Adjuro me non posse,' 'Adjuro me non fecisse.' Terentius, 'Adjurat se non posse apud vos, Pamphilo absente, perdurare.' Potest tamen et *Ad* valde significare: ut sit *adjuro, valde juro. Implacabile au-*

tem, perjurantibus implacabile: et bene respondit ad illud quod Juppiter juraverat in decimo, ne qui deorum Trojanis vel Rutulis ferret auxilium. *Idem.*

Adjuro Stygii, &c.] De hoc juramento, *Per Stygem*, vide Not. *Æn. vi. ad vs. 324.* 'Stygiamque paludem, Dii cujus jurare timent et fallere numen.' Rationem autem divini hujus sacramenti reddit Aristot. *Metaphys. i. et Apollodorus lib. Biblioth. i. Taubmann.*

Adjuro Stygii caput] Videtur memoria lapsus Lactant. i. 11. dum duos hosce versus, *Adjuro Stygii*, et sequentem Jovi tribuit, qui a Junone pronuntiantur: sed tamen ejus quod sequitur de superstitione parum interest, a quo Deo, dummodo a Deo, per Stygiam paludem jusjurandum concipiatur: quod ille sapienter ibi reprehendit. *Pontanus.*

817 *Una superstitione*] Id est, sola vel summa: ut, 'unam Posthabita coluisse Samo.' *Superstitio* autem religio, metus: eo quod superstet capiti. *Servius.*

Superstitio] Non vulgariter capias; tantum enim dicit, hanc unam religionem Superis fuisse superstitem, cum semel assumpti in Deos sunt, ut se obligent juramento, cum reliquis mortalium leges exuerint: unam enim fidei legem nunquam deposuerunt. *Cerda.*

Reddita] Hoc est, data: nam Prosthesis est. *Servius.*

Reddita] Non simpliciter, quæ data est, accipiunt Passeratius et Pimont. sed ita; quod infæra loca, hac una ducta de Styge religione, pro infinitis desuper superstitionibus (nam *superstitio* a superstantibus locis dicta) in subjectas sedes ingruentibus, retaliare inferne deos et cælum (cui ancillari aliqui dicitur) uniçæ hac, incusso et rejecto *δεισιδαιμονίας* metu videatur. *Taubmann.*

818 *Exosa*] *Exosus* et *perosus* de eo

tantum, qui odit, dicitur. *Servius*.

819 *Nulla fati quod lege tenetur*] *Bene fati*: nam victoriæ lex est, ut victi cedant in habitum nomenque victorum. *Idem*.

820 *Pro majestate tuorum*] *Respexit* ad Saturnum, qui in Italia quandoque regnaverat. Inde ait *tuorum*: Nam et Latinus inde originem ducit: ut, 'Fauno Picus pater, isque parentem Te, Saturne, refert, tu sanguinis ultimus auctor.' *Idem*.

821 (*Esto*) *Component*] *Consentit*, sed invita. *Idem*.

823 *Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos*] *Petit*, quod non contra fatum, sed certe contra morem. *Sall. Jugurth.* 'Africa pars inferior plerique ab Numidis possessa est: victi omnes in gentem nomenque imperantium concessere.' Itaque nomen sequitur victores. Hunc morem vult Juno aboleri. *Cerda*.

Indigenas] *Αὐτόχθονας*. *Livius* tamen l. i. docet Latium ad *Æneæ* usque adventum non Latinos, sed Aborigines incoluisse, qui Trojanis postea commixti, uno nomine *Latini* fuerint appellati. *Taubmann*.

825 *Vocem*] *Loquelam, ἰδίωμα*. *Id.*

Vertere vestes] *Elegantissime* pro *mutare*. *Tertull.* de Cultu feminar. 'capillum croco vertere.' *Propert.* ii. 18. 'Quæ mentita suas vertit incepta comas.' Sed quare mutari vestes non vult Juno? quia hæc mutatio semper luctuosa. Sic tritum illud, et aliquando usurpatum ab *Tullio*, 'mutare vestem in luctu et temporibus Reip.' Sic et 'solum vertere,' pro ire in exilium. *Græci μεταβάλλειν ἐσθῆτα*. *Plut.* in vita *Camilli*: ὁ δὲ δῆμος, γενομένου τούτου, μετέβαλε τὴν ἐσθῆτα, πρῶγμα γενόμενον ἐπὶ συμφοραῖς μεγάλας καὶ δημοσίαις: *Plebs* deinde vestem mutavit; quod, nisi in gravibus et publicis calamitatibus, fieri non solet. *Enrip.* in *Helen.* ad rem eandem usurpat duo alia verba, videlicet *αὐταλλάττειν* et *ἀμείβειν*. Ait enim,

Πέπλων τε λευκῶν μέλανας ἀνταλλάξομαι: *Mutabo cum nigris vestes candidas*. Et, *πέπλους μέλανας ἐξήψω* *χρὸς* *Λευκῶν ἀμείψασα*: *Induisti corpus nigris vestibus Cum albis commutans*. *Cerda*.

826 *Secula*] Si etymon sequaris, adimenda est diphthongus. Nam *secula* dicta a sequendo, ut *tegula* a *tegen-do*, *regula* a *regendo*. *Idem*.

827 *Sit Romana potens Italia virtute propago*] Hoc videtur dicere: Si fataliter imminet, ut a Trojanis origo Romana descendat, Trojanis Italorum nomen accipiant; ut Romani de *Ital*is, non de Trojanis videantur esse progeniti. *Servius*.

829 *Olli*] Audi verba *Varronis Ling.* Lat. l. vi. 'Olli valet dictum illi, ab olla, et ollus. Quod alterum comitiis, cum recitatur a præcone dicitur, olla centuria, non illa: alterum apparet in funeribus indictivis, cum dicitur, ollus letho datus est, quod *Græcus* dicit *λήθη*, id est, oblivioni.' *Cerda*.

830 *Et germana Jovis, Saturnique altera proles*] *Locus* de obscuris, de quo quidam hoc sentiunt: *Petis* pene illicita; sed concedenda sunt, quoniam soror *Jovis* es, id est, *Saturni* filia. Quod si voverimus admittere, erit sequens versus incongruus: ut, 'Irarum tantos volvis sub pectore fluctus?' Unde melius est, ut ita intelligamus: Soror *Jovis* es, id est, *Saturni* filia; unde non mirum est tantam te iracundiam retinere sub pectore. Nam scimus unumquenque pro generis qualitate in iram moveri: nobiles enim etsi ad præsens videntur ignorare, tamen in posterum iram reservant: quod nunc *Junoni* videtur obijcere. Nam cum se concedere diceret, petit tamen, quod graviter posset obesse Trojanis. Sic *Homerus* inducit *Calchanta* dicentem de *Agamemnone*, *Regum* iræ ita se habent, ut etiam si ad præsens indulgere videantur, stimulos iracundiæ ad futurum reservent: *Κρείσσω*

γὰρ βασιλεὺς ὅτε χῶσεται ἀνδρὶ χέρῃ·
 Εἴπερ γάρ τε χόλον γε καὶ αὐτῆμαρ κα-
 τὰ πέφρ', Ἀλλὰ γε καὶ μετόπισθεν ἔχει
 κότον ὕφρα τελέσσει. *Servius.*

Proles] Duci hanc vocem a porro, et *olescendo*, ut etiam *proletarios*, aliqui scribunt: in his Joann. Passerat. in Propert. Ad sententiam, de Principibus retinentissimis irarum, adducit Serv. Dan. locum Hom. Iliad. i. Et tu poteris Tacitum Ann. l. v. ubi ait, præpotentes retinere iram *in longum*. *Cerda.*

831 *Irarum volvis sub pectore fluctus*] Illustrat Jacob. Pontanus ab Lucret. qui, 'Constitues magnos irarum volvere fluctus:' et Livio l. xxxv. 'Ingentes jam diu iras enim in pectore volvere.' *Idem.*

832 *Submitte*] Pro, *demitte*. Sed illud maluit Scalig. *Taubmann.*

833 *Do, quod vis*] Bene præsentis usus est tempore. Nam promissio numinis pro facto est. *Servius.*

Remitto] Locutio fortasse sumpta ab arcu, qui *remitti* dicitur cum oppositione ad contentiōnem. *Cerda.*

835 *Commisti corpore tantum Subsident Teucrī*] Romanus codex non *corpore*, sed *sanguine* legit: est et ubi *sanguine tanto* scriptum sit: sed omnino *tantum* legendum. In Mediceo autem et in Porcio *commixto corpore* legitur. *Pierius.*

Commixti corpore] Ab Græcis, qui omnem in genere *συνουσίαν*, et eam præsertim qua vir cum conjuge *συνέζευκται*, vocant *μίξιν*, *mixtionem*. Quin magna est in Virg. proprietates; nam proprie vir mulieri *μίγνυσθαι* dicitur, non mulier viro. Homerus enim Il. vi. de Bellerophonte: "Ὅς μ' ἔβλεπεν φιλότῃ μιγήμεναι οὐκ ἐθέλουσιν. Scio hæc interdum confundi: nam Virg. l. vii. 'Mista Deo mulier.' *Cerda.*

836 *Subsident*] Remanebunt, latebunt, Latinorum scilicet multitudine: ut, 'Galeaque ima subsedit Aecetes.' *Servius.*

Subsident] Notavi alibi hoc verbo

significari domicilium quod acquiritur, ex Suetonio et aliis. Et hæc est mens Virg. ut Trojani in Italia domicilium habeant. Notanda hic proprietates Virg. qui post illud *commisti corpore*, adjicit, *subsident*, quod etiam verbum ad *συνουσίαν* pertinet. *Cerda.*

Morem ritusque sacrorum Adjiciam] Verum est: nam sacra Matris Deum, Romani Phrygio more coluerunt: et patrias leges appellatas esse dixit quæ morem sacrorum ritusque continebant, quod licet in vii. dixerit, plenius tamen delarat: 'Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt.' Nihil est enim 'sermo patrius Ausoniusque' nisi avitus; quippe cum Ausonii antiqui Italiæ populi fuisse referantur. Nam 'patrium' quod ait, 'morem ritusque sacrorum adjiciam,' ipso titulo legis Papyriæ usus est, quam sciebat de ritu sacrorum publicatam, et quod junxit, 'faciamque omnes uno ore Latinos:' sic enim dictæ sunt 'leges avitæ et patriæ,' et utramque legem sacrorum complexus est: nam ritus est comprobata in administrandis sacrificiis consuetudo, quam civitas ex alieno ascivit sibi; cum receptum est, mos appellatur. Alii ita definiunt, ritum esse, quo sacrificium uti fiat statutum est: aut institutus religiosus, ceremoniis consecratus; isque privatus aut publicus est: publicus ut curiarum, compitorum... *Servius.*

837 *Uno ore*] Uno nomine. *Taub.*

840 *Nec gens ulla tuos, &c.*] Refert Germ. 'Ἡραία hæc, id est, *Junonia*, ad templum hujus Deæ, quod in Aventino, quæ sacra celebrata magna Populi Rom. propensione. Profert, quæ locum Val. Max. e l. i. c. 8. ex. 3. *Cerda.*

841 *Mentem latata retorsit*] Iste quidem hoc dicit, sed constat bello Punico secundo exoratam Junonem: tertio vero bello. a Scipione sacris quibusdam etiam Romanæ esse trans-

latam. *Servius.*

843 *His actis*] Remoto a Turno auxilio. *Idem.*

844 *Dimittere ab armis*] Per transitum, historiæ usus est verbis; nam qui ab exercitu relaxantur, *ab armis* dicuntur *dimitti*. Sallustius de Appio, ubi eum Cotta in concione ab exercitu cogit abscedere, dicit se ejus opera non usurum, eumque ab armis dimittit. *Idem.*

845 *Pestes, cognomine Diræ*] Proprie *pestes* vocantur; *diræ* vero, cognomine. Et dictæ *diræ*, quod non nisi ante iratum Jovem videntur: ut, 'Sævique in limine regis Apparent.' *Idem.*

846 *Tartaream Megaram*] Bene *Tartareum* addidit, ut ostendat esse et terrenam et æream Megaram. Nam ut etiam in tertio diximus, volunt periti quandam potestatem triplicem esse, et in terris et apud superos, sicut est furiarum apud inferos. Ideo autem dicit has ex Nocte progenitas, ut ostendat et latenter oriri, et intolerabilem esse iram Deorum. *Idem.*

Nox intempesta] Perpetuum noctis epitheton. Alio modo dicimus *intempesta*, partem noctis significantes. *Idem.*

Nox] Ita l. vii. Aleto dicitur 'virgo sata Nocte:' quem locum vide et inf. 'Talis se sata Nocte tulit.' Ab Soph. in Colon. dicuntur Diræ filiæ γῆς καὶ σκότου, Terræ et Tenebrarum. Hac de re in promptu est Hesiodus. Euripides in Herc. νύκτος ἔκγονον λύσσαν et Iphig. in Taur. νύχια χθὼν ἐπικινώσατο φάσματα. Inde ab eodem in Orest. Furæ dicuntur νυκτὶ προσφερεῖς: nam videlicet proles similis est parenti. *Cerda.*

847 *Uno eodemque tulit partu*] Dispositio hæc poetæ, quæ dicit has et similes esse Furiis, et cum his esse procreatas, hoc agit, ut ostendat illam prudentium opinione esse tam apud Superos, quam in terris, sicut

apud Inferos Furias. *Servius.*

Uno eodemque tulit partu] Ita dictum ab Apollon. ὠδῖνι μῆτ' et ab Calab. quoque μῆτ' ὠδῖνι, uno partu: et Epig. l. iv. γαστρὶ μῆτ', uno ventre: notavit Germ. Sed et contractionem illam syllabicam imitatus est Prop. iv. 7. 'Eosdem habuit secum, quibus est elata, capillos, eosdem oculos; lateri vestis adusta fuit.' *Cerda.*

848 *Spiris*] Notat Lilius lib. de Navigiis c. 15. unum tantum Virgilium usum hac voce in sermone serpentum, neminem alium. Nam hic 'serpentum spiris,' et Æneid. ii. in historia Laocoontis, 'spirisque ligant ingentibus,' et in Georg. 'Squammeus in spiram tractu se colligit anguis.' Sed non meminit vir doctus Ovidii, qui de serpente, 'immensum spiris facientibus orbem,' et de cælesti angue Ruf. Avienus: 'agmina cælo Lubrica convolvit, sed spiras pendula torquet.' Et de eodem Aratus, σπείρη δ' ὑπὸ σώμα. Ælian. etiam, ὁ δὲ δράκων ταῖς σπείραις τοὺς νεκροὺς συναλαγών: draco spiris mortuos convolvens. *Idem.*

849 *Jovis ad solium*] De vero Jove, et cælesti capio, non de Plutone. Id enim magis consentaneum Virgiliano ductui. Nam tametsi Diræ proprie sint ministræ inferni, sed apparere ante Jovem nulla vetat ratio. Sic e contrario Mercurio, qui proprie est nuntius cælestium, Pluto utitur apud Claud. Rapt. l. i. Sic Paræ et Jovis et Plutonis sunt. Quid, quod potuit Virg. hære in cunabulis Furiarum? Harum una apud Eurip. in Herc. Ἐξ εὐγενοῦς μὲν πατρὸς ἔκ τε μητέρους Πέφυκα, νυκτὸς οὐρανοῦ τ' ἀφ' αἵματος: Ex nobili quidem patre et matre Nata sum, ex Noctis ac Cæli sanguine. Scio aliter ab aliis scribi, sed fabulosa incerta sunt. Inde apud eundem Furia ipsa statim, ἥλιον μαρτυρόμεσθα, testamur Solem: quod iuramentum vicinum natali. *Cerda.*

Sævi regis] Epitheton est, accom-

modatum ei cum sævit: neque enim est Juppiter semper sævus. *Servius.*

850 *Apparent*] Videntur, præsto sunt ad obsequium. Unde etiam *apparitores* constat esse nominatos. *Idem.*

Apparent] Respicit apparitores Romanos, qui ministri publici. Ac proinde *apparent* erit, *ministrant.* Tertull. Apolog. c. 13. 'Quo differt ab epulo Jovis silicernium? a simpulo obba? ab aurspice pollinctor? nam et aurspex mortuis apparet,' id est, ministrat. Lege ibi Pamelium. *Cerda.*

851 *Letum horrificum*] Volunt Jovem non esse mortis auctorem, sed posse mortis genere, vel prodesse, vel obesse mortalibus. *Servius.*

Si quando letum horrificum, &c.] Tria numerat, *lethum, morbos, bella*, cum respectu ad tres Furias. Quamvis enim Juppiter interdum utatur his tribus ministris ad omnia mala indiscriminatum, sed peculiariter apud Virgilium Tisiphone morbos immittit, Alecto bella, Megæra lethum. De prima, quæ morbos^s gignit, extat luculentum illud Georg. III. in sermone pestis: 'Sævit, et in lucem Stygiis emissa tenebris Pallida Tisiphone morbos agit ante, metumque, Inque dies avidum surgens caput altius effert.' Ergo propter hanc pestem illud, 'morbosque Deum Rex molitur.' Alecto bella commovet; nam in VII. Juno Virgiliana, initio belli Latini: 'Luctificam Alecto Dirarum ab sede sororum, Infernisque ciet tenebris, cui tristia bella, Iræque insidiæque, et crimina noxia cordi.' Inde ab Statio in VII. hæc Furia dicitur 'belli mater.' Ergo propter hanc pestem, 'meritas aut bello teritat urbes.' Restat itaque, ut illud, 'si quando lethum horrificum;' dicatur propter Megæram, quam educit ad mortem Turni, non ad bellum: nam hoc jam præcessit: non ad morbum, nam nullus in Turno: ergo ad lethum, quod jam instat misero Turno. Hujus quoque rei luculentus est

testis Claud. qui Megæram educit, ut Ruffinum ad mortem adducat. *Cerda.*

852 *Territ ut urbes*] *Ταράξει τὰς πόλεις* dixit Aristoph. in Irene: et de Furiis Eurip. in Orest. *ἐκφοβοῦεν*, a terrore. *Idem.*

853 *Celerem*] Ab Eurip. in Orest. Furiae dicuntur *δρομάδες πεπτοφόροι, celeres alatae.* *Idem.*

Demittit ab æthere] In antiquis omnibus exemplaribus, præterito tempore legitur *demisit*, in aliquot *dimisit.* Pierius.

854 *Inque omen Juturnæ occurrere jussit*] Ut Juturnæ omen fraternæ mortis efficeret. *Servius.*

Inque omen Juturnæ occurrere] Præclare. Est enim omen, quod veluti in occurso accidit, et nihil cogitanti homini. Synesius enim lib. de insomn. ita definit omina: *φωναί τε, καὶ συγκύρσεις ἐπ' ἄλλῃ γενόμεναι: voces, et fortuiti occursus facti.* Inde vox arripio de omine, ut quod subitum. *Cerda.*

856 *Non secus ac nervo per nubem impulsu sagitta*] Sic illa descendit, ut solet sagitta descendere. Hinc Statius traxit ut diceret de disco jacto, 'Similisque cadenti Crescit in adversos.' *Impulsa* autem proprie, sicut supra, 'Incertum qua pulsa manu.' *Servius.*

Non secus] Interponitur parabola, qua narratio interrumpatur, ut legentis tædium excludat. *Donatus.*

857 *Armata*] Sibi consentit: nam alibi, 'ferrumque armare veneno:' et, 'calamos armare veneno.' *Cerda.*

Parthus] Signate; nam gens hæc sagittifera. De Parthis Herodian. I. IV. *καὶ τὴν διὰ τόξων εὐστοχὸν ἐμπερίαν.* Dat videlicet illis peritiam, et hanc certissimam in arcubus. Sen. Epist. XXXVI. 'Si in Parthia natus esset, arcum infans statim tenderet.' Sed hoc quis ignorat? *Idem.*

Felle veneni] Amaritudine veneni, succo noxio: aut certe periphrastice dixit venenum. *Servius.*

Felle veneni] Locutio Poëtica, pro,

felle venenato. Est vero hoc, quod Oppian. Hal. II. φέρε πτερύγων ἐπ' οἰστών Πέρσας φαρμακτῆρες ὀλέθρια μη-τίσαντο: *alatis super jaculis Persæ venenarii exitialia excogitarunt.* De arte hac, qua ferrum et sagittæ veneno tingebantur, alibi sum locutus. Advocat Pontanns versus Lucani, qui de Parthis: 'Spicula nec solo spargunt fidentia ferro Stridula; sed multo saturantur tela veneno.' *Cerda.*

858 *Cydon*] Quis nescit Cydones esse in Creta, quæ tellus sagittariorum ferax? Credo hunc locum respectasse Senecam Tragicum in Herc. CŒt. Nam sicut Virg. ait demissam Furiam instar sagittæ Cydoniæ: ita ille de Licha rotato per aërem ab Hercule, 'talis in cælum exilit Arundo, Getica jussa demitti manu, Aut quam Cydon excussit.' Neque abiit longe poësis Claud. qui Entrop. I. II. de Furia, et ejus adventantis celeritate, 'Nec Dea præmissæ stridorem segnius hastæ Consequitur.' Furiam dixi; nam ibi Bellōna Furia est. *Id.*

Telum immedicabile] Immedicabile est, cujus vulnere mederi non possit. *Servius.*

859 *Celeris]* Hypallage est pro *celeriter*, et ita celeriter, ut transiliat priusquam exeat. *Idem.*

Transilit umbras] Hyperbole est. Namque umbras semper tela comitantur: hinc ait, 'Transilit umbras sagitta.' Male enim quidam *auras* legunt. *Idem.*

Celeris incognita transilit umbras] Hypallage; nam sagitta ipsa celerissima. Ut vero hic *incognita*, ita in Æn. IV. de venatore, 'liquitque volatile ferrum Nescius.' Sed quas *umbras* transilit? Ad nubem? quia sup. 'per nubem impulsa sagitta.' An est ingens hyperbole? umbra comes est sagittæ: hæc ita celeriter pervadit, ut neque umbram efficiat. Similis ea hyperbole currentis Camille ad exitum I. VII. quæ ibat per segetem 'intactam:' et ferret plantas per æquor, quas 'nec tingeret.' Ait

transilit, ut de hasta Mārtis Claud. Entrop. I. II. 'illa per auras Tot freta, tot montes, uno contenta volatu Transilit,' &c. *Cerda.*

860 *Talis se]* Taliter collecta: ex nimia scilicet Furie magnitudine. *Servius.*

862 *Alitis]* Noctuam vel bubonem intelligit. *Donatus.*

Alitis in parvæ subito collecta figuram] In Romano codice et plerisque aliis *subitam collecta figuram.* In Mediceo *subito conversa* habetur: sed *collecta* magis placet eruditiss. *Pierius.*

Alitis] Servius noctuam capit: potest. Adduco pro argumento dici a Virg. eam canere 'in bustis aut culminibus desertis.' Quæ nota cum non cadat in bubonem, (nam hic edit dira omina in ædibus civium, ut plurimum, et in urbibus) fit proinde, ut cadat in noctuam, quæ plerumque canit in desertis locis. Neque contra hoc est, noctuam esse felicem Græcis, et unis imprimis Atheniensibus. Nam felicitas illa in volatu tantum, non in cantu. Vide Eras. Adag. 'Noctua volat:' et, 'Atheniensium inconsultâ temeritas,' atque etiam Zenobium Adag. γλαῦξ ἵπταται. Diogenianus quoque in eodem diverbio ait, ἐπὶ τῷ αἰσῶφ χρωμένων οἰωνῶ. Itaque volans felix est noctua, non canens. Et Suidas ait, ἡ πτῆσις τῆς γλαυκὸς εἰς νύκτος σύμβολον ἐλογίζετο: *Noctuæ volatus dicebatur victoriæ symbolum.* Et Plut. in vita Themist. clare ait, noctuam esse felicem *διαπετομένην, volantem.* Nemo certe loquitur de felicitate noctuæ in cantu. Imo Architremius Poëta, 'prænumtia fati Noctua præcedit properanti morte propinquos.' Ubi *nuntians noctua* est canens, non volans. Dixi hæc consulens Servio, et veritati. Favet etiam, quod sequitur, *Nocte sedens*, quæ particula noctuam signat, quæ dicta a *nocte.* Quid, quod Poëta (ratio hæc Servii est) ait *alitis parvæ*, et bubo magna est avis? Sed si quis

velit, possit bubonem capere, nam tametsi hic in urbibus, ut plurimum, interdum tamen in desertis, scribente Plin. x. 12. 'Bubo funebris, et maxime abominatus, publicis præcipue auspiciis, deserta incolit, nec tantum desolata, sed dira etiam, et inaccessa, noctis monstrum.' Cæterum, cum Poëta Furiam in avem verterit, credo sumpsisse hoc ex Eurip. qui in Taur. inducens Orestem quiritantem de aggressionem Furiarum, unam earum ait habere formam avis, *πτεροῖς ἐρέσσει, alis remigat.* Cerda.

[Collecta] Ut in Georg. 'in spiram tractu se colligit anguis.' et Propert. III. 9. 'in tenuis humilem te colligis umbras.' *Idem.*

863 *Quæ quondam in bustis*] Ad hanc rem aspiravit Claud. Eutrop. II. ubi de Bellona, de qua ibi, ut de una Furiarum, ait : 'sic fata, repente In diram se vertit avem, rostroque recurvo Turpis, et infernis tenebris obscurior alas Auspicium veteri sedit feralis sepulcro.' *Idem.*

Culminibus desertis] Noctuum dicit, non bubonem : nam ait, 'Alitis in paryæ : bubo autem major est. Serv.

864 *Serum canit*] Triste, diuturnum : ut, 'Seraque terrifici cecinerunt omina vates.' Sallust. 'Serum bellum in angustiis futurum.' *Idem.*

Serum canit importuna per umbras] In antiquis aliquot *umbram* singulari numero. Est ubi *særum canit* : sed *serum* omnino melius. *Pierius.*

Serum canit] An *serum* hoc loco est triste, et luctuosum, ut vult Serv. et alii interpretes? Non abnuo, nam l. v. 'Seraque terrifici cecinerunt omina vates.' Id est, dira omina ex mente interpretum. Quem tamen locum ego aliter accipio. Ut vero ibi non consentiunt interpretes, ita neque hic : et *serum* capio de tempore, quo canit noctua ; nam sero canit. Ducem habeo Apuleium Florid. II. cujus hæc sunt : 'Non enim mihi Philosophia id genus orationis

largita est, ut natura quibusdam avibus brevem et temporarium cantum commodavit, hirundinibus matutinum, cicadis meridianum, noctuis serum, ululis vespertinum, bubonibus nocturnum, gallis antelucanum.' Roges : si tempus accipit, quod hoc tempus? Existimo a Poëta signari extremam partem diei, et jam fere appetentem noctem, cum lux se extenuat ad imminentes tenebras. Itaque, qui in Virgilio capiunt *serum noctis*, a vero abeunt. Nam *serum* proprie est extrema pars diei, id videlicet tempus, quod vicinum nocti. Nam Virg. Georg. I. 'Illic sera rubens accendit lumina vesper.' Et cum Sallust. in Catil. et Liv. l. x. dixere *diei serum*, nihil aliud significant, quam tempus nocti proximum. Sed efficio rem hanc eodem Apuleii loco ; in quo proculdubio diem dividit in tres partes, et noctem in totidem. Diei partes sunt *matutina*, *meridiana*, *sera* : noctis, *vespertina*, *nocturna*, *antelucana*. Ergo pars *matutina* opponitur *vespertina*, id est, incipiens dies incipienti nocti. Vesper enim non est extrema pars diei, ut plerique volunt, ne dicam omnes : sed prima pars noctis, cum jam sunt tenebræ. Nam hoc tempus dictum ab stella vespertina ; hæc autem non apparet, nisi in tenebris. Inde Stat. Theb. x. cum omni proprietate, 'sed vesper opacus Lunares inducit equos.' Luna autem amoto jam Sole apparet, et cum tenebræ incipiunt. Inde et Cicero Nat. II. eadem usus oppositione, qua Apuleius, dixit : 'tum vespertinis temporibus delitescendo, tum matutinis rursus se aperiendo.' Pergo. Pars *meridiana* opponitur *nocturnæ*, id est, mediæ nocti, ut explico. Demum pars *antelucana* parti *seræ*, id est, pars ante diem parti ante noctem. *Cerda.*

Serum] Aratus, *Νύκτερον αἰείδουσα καὶ ὅψ' ἐ βοῶν τε κολοῖσι.* *Serum diei*, eleganter dicitur. Sallust. Catil. 8.

‘Et jam diei serum erat.’ Livius x. 1. ‘Pugna extrahebatur, in quam maxime diei serum.’ Sueton. ‘In serum usque patebat.’ Taubmann.

. *Canit importuna per umbras*] Hæc verba videntur evertere superiorem explicationem. Nam importunus hic cantus, et per umbras, quid est aliud, quam cantus in longam noctem productus? Expedio facile. Certe Maro et Apulejus tempus signant, in quo occipit cantus: nihil autem vetat diutius deinde protrahi obtentis jam tenebris. Et quidem sæpe audiavi noctuam incipientem diei sero, et deinde perseverantem ad multam noctem. Sed esse potest alia explicatio, ut *importuna* hoc loco sit luctuosa, et tristis. Illustrat hanc Notam idem Apul. Præcedentem clausulam hæc consequitur: ‘Canunt carmine galli expergifico, bubones gemulo, ululæ querulo, noctuæ intorto, cicadæ obstrepero, hirundines perarguto.’ In quo *intortum* explico *importunum*, luctuosum, triste; vere cantum, qui nos torquet, et vexat; qui nos *diatrelvei* veluti ἐν βασιανιστηρίῳ. Qua notione Plin. in Epist. ‘Remitte aliquid adolescentiæ ipsius, remitte lacrymis, remitte indulgentiæ, ne torseris illum, ne torseris etiam te.’ Cerda.

Importuna] Inquieta: vel, quæ alios quiescere non sinit. Vide me ad Plauti Mercat. i. 1. et hic Ge. i. 470. Alii, inauspicata, exponunt. Taub.

865 *Turni se pestis ad ora*] Vetera omnino aliquot exemplaria *ad ora* legunt: sed longe magis placet quod in Rom. codice legitur *ob ora*, quod infestiores significat incursatione molesta. Pierius.

866 *Clypeumque everberat alis*] Signa sunt ista plangentium. Servius.

Clypeumque everberat alis] In Mediceo codice *reverberat* habetur: sed *everberat*, ut in Porcio et aliquot aliis, omnino melius esse videtur. Pierius.

Clypeumque everberat alis] Quid si repræsentatus successus M. Valerii? Solet enim Poëta historias Romanas suo poemati inserere. Verba Livii l. vii. hæc sunt: ‘Conserenti jam manum Romano corvus repente in galea consedit in hostem versus:’ et post pauca: ‘tenuit non solum ales captam semel sedem, sed quotiescunque certamen initum est, levans se alis, os oculosque hostis rostro et unguibus appetiit: donec territum prodigii talis visu, oculisque simul ac mente turbatum Valerius obruncat.’ Plutar. in libello, cur cessaverint Pythiæ oracula, affert hoc prodigium, τὴν ἀσπίδα τοῦ Παλλадίου κόρακες περικκοπτον: *Palladii scutum corvi rostris tutuderunt*, aut, *conciderunt*. Ut vero Virg. ‘verberat alis:’ ita Propert. iii. 10. ‘Quem gravibus pennis verberat ille puer.’ Inf. Noster, ‘alarum verbera.’ Orestes apud Eurip. in Tragædia ejus nominis de Furiis loquens, πλησίον θρώσκονσί μου: *mihî propius insiliunt*. Cerda.

868 *Arrectæ horrore comæ*] Hom. Il. Ω. ὀρθαὶ δὲ τρίχες ἔσταν. Et Æschylo φόβος δicitur ὀρθόθριξ. Taubmann.

869 *Stridorem*] Vocis scilicet sonum: nam utrumque tangit augurium, et oscinum et præpetum: quod graviter posset obesse Trojanis. Sic Homerus inducit Calchantæ. Servius.

Diræ] Immiti: quæ posset fratrem cernere tot laboribus subditum. Idem.

870 *Crines scindit solutos*] Aut solvit et scindit, aut *solutos* non propter fratris exitium, sed. . . . Idem.

872 *Quid nunc*] Decenter inducit loqui cœpisse. Idem.

Juvare] Alludit ad etymon. Nam *Juturna* a *juvando*. Varro Ling. Lat. l. iv. ‘Nymp̄ha Juturna, quæ juvaret. Itaque multi ægroti propter id nomen hinc aquam petere solent.’ Serv. sup. in hoc lib. ‘Juturna fons est in Italia saluberrimus juxta Numicum fluvium, cui nomen a *juvando*

est iditum. Cum enim naturaliter omnis aqua noxia sit extraneorum corporibus, hic omnibus saluberrimus fons est.' Propert. III. 22. loquens de hoc fonte: 'Potaque Pollucis lymphā salubris equo.' Cerda.

873 *Miseræ superat*] Duræ, immiti, superest. Servius.

Aut quid jam miseræ superat mihi] In Romano codice, in Mediceo, et aliquot aliis codicibus antiquis legere est, *aut quid jam duræ superat mihi*: quod aliorum iudicio relinquimus. Pierius.

Lucem morer] Est hoc, quod proferret fata. Cerda.

874 *Monstro*] Augurio ex Jovis voluntate venienti. Servius.

875 *Jam jam linquo acies*] Ad Homeri ductum Iliad. XXII. ubi Phæbus deserit Hectorem occidendum mox ab Achille: λῖπεν δέ ἐ Φοῖβος Ἀπόλλων vel Euripidis in Alcestide, ubi idem Phæbus propter instantem cædem Alcestidis, Λεῖπω μελάθρων τήνδε φιλτάτην στέγην. Relinquam ædium hæc charissima tecta: et adhibet rationem: μή μiasμά μ' ἐν δόμοις κίχῃ: ne me piaculum in domibus comprehendat. Est hoc vicinum mori alteri, de quo Æneid. II. quo Dii deserunt loca vastanda ab hostibus, exceduntque templis, quæ ventura in hostilem potestatem. Sic apud Plut. in Themist. ἀπολέλοιπε τὴν πόλιν ἢ θεὸς ὑφηγουμένη: urbem Dea reliquit subterfugiens. Sermo est de Minerva. Et apud Eurip. in Troad. Neptunus, Λεῖπω τὸ κλεινὸν Ἰλιον, βωμούς τ' ἐμούς. Relinquo inclytum Ilium, et meas aras. Et addit rationem, Ἐρημία γὰρ πόλιν ὅταν λάβῃ κακὴ, Νοσεῖ τὰ τῶν θεῶν, οὐδὲ τιμᾶσθαι θέλει: Cum enim infelix solitudo civitatem occupavit, Laborant Deorum sacra, neque solent coli. Cerda.

876 *Obscænae volucres*] Invidiose dixit. Nam una est. Servius.

Obscænae] Infaustæ, infelices, et mali ominis. Sic ab Sueton. in Galb. cap. 4. 'obscænum ostentum.' Ab

Arnob. 'mali ominis obscænitatem.' Ab Liv. lib. XXXI. 'Animalium obscæni factus.' Attius in Astyan. 'obscæno omine.' Tertull. de Pallio, 'Gracchi obscæna omina.' Huic voci scævritatem opponit Varro Ling. Lat. VII. 'Quare, quod dixi scævum bonum omen est, obscænum vero turpe.' Attius in Cænom. faustitatem, cum ait: 'omnibus faustis augustam adhibeant Faventiam, ore obscæna dicta segregeant.' Cerda.

Alarum verbera] Alis dat verbera, ut in XI. 'simul æthera verberat alis:' et Plin. I. X. loquens de aquila: 'multum pulverem volutatu collectum insidens cornu excutit in oculos, pennis ora verberans.' Idem.

878 *Pro virginitate*] Pro erepto virginitatis honore. Donatus.

Hæc pro virginitate reponit] Græci τὰ διαπαρθένια, munera quæ pro delibata virginitate dabantur, vocabant. Sunt autem versus in sensum hujus expostulationis apud Æschylum in Prom. non prætermittendi, de Io Inachi filia a Jove longis erroribus agitata, et male habita: ἀρ' ὑμῖν δοκεῖ, ὁ τῶν θεῶν τύραννος εἰς τὰ πάνθ' ὁμῶς βίαιος εἶναι; τῇδε γὰρ θνητῇ θεὸς χρήζων μιγῆναι, τὰς δ' ἐπέβριψε πλάνους· πικροῦ δ' ἔκρυσας, ὧ κόρη, τῶν σῶν γάμων μνηστήρος. Germanus.

879 *Quo vitam dedit æternam*] Quia occurrebat, Sed præstitit immortalitatem, dicit hanc æternam esse causam doloris. Servius.

Quo vitam dedit æternam, cur mortis adempta est] In codicibus aliquot antiquis *cur vitam*: sed id ex paraphrasi desumptum, quum eodem significato longe elegantius sit *quo* dicere. Est et numerus alius in Mediceo codice, 'quo vitam æternam dedit, et cur mortis adempta est.' Pierius.

Quo] In quem usum? Ita vero et Prometheus apud Æschyl. immortalitatem suam exsecratus, mortalitatem optat. Taubmann.

881 *Misero fratri comes ire per umbras*] Non dissidet illud Horat. Od. II. 17. 'ibimus, ibimus, Utcunque præcedes, supremum Carpere iter comites parati.' Et Od. III. 9. 'Tecum vivere amem, tecum obeam libens.' Propert. I. 18. 'Vivam, si vivet: si cadat illa, cadam.' Cerda.

Ire per umbras] Medicus codex *ire sub umbras* legit. Pierius.

882 *Immortalis ego*] Per indignationem dictum est: *Immortalis ego*, quam maxime scilicet.... Servius.

Immortalis ego, haud quicquam mihi dulce meorum *Te sine frater erit*] Oblongus codex, Porcius, et pervetus alter, legunt, *jam mortalis ego haud quicquam*. Romanus, et alii quidam utrumque membrum per interrogationem legunt, *immortalis ego? aut quicquam mihi dulce meorum Te sine, frater, erit?* Mox cum secum tacite destinasset nihil futurum dulce, subiungit, 'O quæ satis ima dehiscat Terra mihi.' Nam 'fratri comes ire sub umbras,' pendet a superiore membro, possem. Pierius.

Aut quicquam mihi dulce meorum, &c.] Est hoc, quod Horat. ad Mæcenatem Epod. I. 'quibus, te, vita sit, superstitæ, Jucunda: si contra, gravis.' Et post pauca, 'otium Non dulce, ni tecum simul.' Quod Propert. I. 2. 'Haud sine te vitæ cura sit ulla meæ.' Cerda.

883 *Satis ima*] In codice Mediceo, et Porcio, *satis alta* legitur. Pierius.

O quæ satis ima dehiscat Terra mihi] Eurip. Supplicib. Κατά με πέδον γᾶς ἔλοι' Abripiat me tellus. Est hæc usitata oratio ad indicandam animiurbationem, qua ut liberet Themistoclem Aristides ita ait in Platon. II. ἵπὲρ τῶν τεσσάρ. ἐν τούτοις μὲν τοῖς καιροῖς, καὶ τοιαύτῃ πραγμάτων ἀωρίᾳ, καὶ συγχύσει τῶν πάντων, ἀνὴρ ἐκείνος ἔστηκώς οὐκ ἠπόρησεν, οὐδ' ἐξεπλάγη, οὐδ' ἤβηκε αὐτῷ χανεῖν τὴν γῆν: In his temporibus ac tali rerum inopportunitate, atque omnium confusione, vir ille consti-

tutus, non animi incertus fuit, non obstupuit, non terram optavit sibi dehiscere. Inde in summa animiurbatione Turnus lib. x. 'quid agam? aut quæ jam satis ima dehiscat Terra mihi?' Quem locum adi; et utrobique ait *satis ima*, indicans Tartarum, qui inferior ipso inferno. Quasi dicat: Nolo ut leviter dehiscat tellus usque ad infernum, sed profundius usque ad Tartarum. Notetur adagiale quiddam apud Eurip. in Ione, χᾶσμα (τὸν) κρύπτει χθονός; occultatne illum hiatus terræ? pro, ubinam est gentium? Cerda.

885 *Glauco amictu*] Quasi propter undarum similitudinem. Servius.

887 *Æneas instat*] Redit ad narrationem, quam interruperat interpositis dictis Junonis, Jovis, et Iuturnæ. Donatus.

Telumque coruscat] Ita inf. *telum coruscat*: loquitur videlicet ut de fulmine; nam dicturus statim, *nec fulmine tanti, &c.* Cerda.

888 *Ingens arboreum*] Quidam pro ligneo accipiunt, ut hoc loco non sint duo Epitheta; sed Æneas ingens, telum coruscat arboreum. Servius.

Ingens arboreum] Non hastam, sed gestatorem laudat. Donatus.

889 *Quæ nunc d.*] Versus decem accentuum, quos totidem dictiones singulæ singulos secum afferunt; quod rarissimum est. Talis et Æn. II. 701. et III. 155. et hic 917. Taubmann.

890 *Sacris certandum comminus armis*] Sed hoc ideo dicit, quia vulnere tardus magis comminus pugnare considerat. Servius.

891 *Tete*] Teipsum, et proverbialiter dictum. Idem.

Contrahe] Collige; est autem hostilis iracundia. Idem.

Contrahe] Collige. Græcis etiam πρὸρθεῖν τέχνας, pro comminisci et struere fallacias. Alludit autem ad Prothei metamorphoses. Taubmann.

892 *Animis*] Id est, viribus. Aut enim animo, aut corpore, aut præci-

bus et voce possumus quicquid possumus; et hoc ideo, quia septus erat undique, et non habebat effugium. *Servius.*

894 *Caput quassans*] Concutiens: ut, 'Tunc quassans caput.' *Idem.*

895 *Et Juppiter hostis*] Ordo est, ferox hostis.

896 *Saxum circumspicit*] Homeri totus hic locus est: 'Ἀλλ' ἀναχασάμενος λίθον ἔλετο χειρὶ παχείῃ Κείμενον ἐν πεδίῳ, μέλανα, τρηχύν τε μέγαν τε. Et alibi: 'Ἐκταρδ' ἀρπάξας λάαν φέρεν, ὅς ῥα πύλων 'Εσθήκει πρόσθεν. *Servius.*

897 *Saxum antiquum, &c.*] Anaphora ejusdem dictionis, non solum spectat ad ejus descriptionem ab usu: verum etiam ad amplificandas vires Turni, quas etiam in praesenti discrimine ita acuit. *Hortensius.*

Saxum antiquum, &c.] Ex Iliad. xxi. sumpta sunt. Sed Noster (inquit Scalig. v. 3.) Homeri dictionem hoc quidem loco ditat. Et plus ad rem facit, *antiquum*, quam Hom. *nigrum*: declarat enim magnitudinem: quia a nullo emotum est: et vero similis est, non esse asperum; si pro termino positum fuerat. Hæc melius noster. Illa ampliora, *campus*, *ager*, *arvum*. *Campus*, planiciem dicit: *ager*, tractum terræ: *arvum*, agri partem. Etiam *ἔνυμον* intendit summa illa eruditione: *lis* enim a limitibus. *Limes* a divisione, qui solveret dominium, et possessionem, mutata Græca vocali in Latinam tenuiorem: de quo opulenti in libris *Originum*. Etiam illud notare possumus, *Saxum antiquum* apte designare verba illa Hom. *ἄνδρες πρότεροι*. Hæc ille. *Taubmann.*

Campo qui forte jacebat limes agro positus] Secundum artem priori respondet. Sic Sallustius, 'Est locus in carcere quod Tullianum appellatur.' *Servius.*

Campo qui forte jacebat Limes agri positus] In antiquis exemplaribus nonnullis quod legitur; et priori re-

spondere, secundum artem esse dicit *Servius*. Bona tamen eruditorum pars qui legit, habita limitis ratione. Est et illud observandum in Porcio, quod legere est *limes agro positus*, elocutione non ineleganti. *Pier.*

898 *Limes agro positus*] Ad hanc Musam Stat. l. v. 'rapit ingenti conamine saxum, Quo discretus ager, vacuasque impellit in auras Arduus Hippomedon.' Et l. vi. de re alia loquens, 'Metarum instar erat.' Accipere Latini ab Hom. qui post adductos versus ex Il. xxi. ita subjicit: *Τὸν ῥ' ἄνδρες πρότεροι θέσαν ἔμμεναι οὐρον ἀρούρης: Quem viri primi posuerant, ut esset terminus agri.* Calaber l. ii. ita ab Hom. *ὁ δ' ἄρ' ἔλετο χεῖρεσι πέτρην, Τὴν ῥα βροτοὶ θέσαν οὐρον εὐσταχέος πεδίοιο: ille vero manibus saxum corripuit, Quod viri posuerant terminum campi spiciferi.* *Cerda.*

Litem ut discerneret arvis] Est hoc, quod Tibull. 'non fixus in agris Qui regeret certis finibus arva lapis.' Et proprie quidem *litem* usurpat in hac re; nam *lis* dicta est primum de *limitibus*, deinde ad alia traducta. Inde in jure *limitanei fundi*, *limitare* est partiti, ac dividere, quod proprium est termini. Sæpe hæc vacula *lis* scribebatur cum antecedente, s, hunc in modum *slis*, quasi *slitis*, aut *sistilitis*, a sistenda lite. Inde signate Noster *litem* discerneret, quasi *litem* sisteret. Siculus Flaccus usus est verbo *dirimo*, cum ait: 'Tale ergo sacrificium domini, inter quos fines dirimebantur, faciebant.' Græci dicunt *διακρίνειν* in re agrorum. Ad eum modum quo Hom. dixit Iliad. xiv. *κεκριμένον οὐρον: ventum discernentem*, id est, *ventum judicem*. Stat. l. v. de lapide terminali, 'quo discretus ager.' *Idem.*

899 *Vix illud lecti bis sex*] Hom. sæpissime hoc inculcat: ut cum ait Il. v. *ὃ οὐ δύο γ' ἄνδρες φέροιεν. Οἶοι νῦν βροτοὶ εἶσ'· ὁ δέ μιν ῥέα πάλλε καὶ οἶος: Quod non duo ferrent viri, Quales nunc*

sunt homines; et ille facile solus vibravit. Paria de Ajace II. XII. et de Hecatore, sed incremento alio, tale fuisse videlicet saxum, ut non duo viri fortissimi attollerent ἐπ' ἄμαξαν ἀπ' οὐδεός: in *plaustrum a terra*. Relinquo Homerum. Apoll. lib. III. Οὐκὲ μιν ἄνδρες Αἰζήηοι πύσιντες γαλῆς ἀπο τυτθὸν αἰετοῖαν: *Neque ipsum viri quatuor ætate floridi paululum a terra tollent.* Libo aliquid ex Latinis. Stat. Theb. II. 'Saxum ingens, quod vix plena cervice gementes Vertere humo, murisque valent inferre juveni, Rupibus evellit: dein toto sanguine nixus Sustinet, immanem quærens librare ruinam.' Fortasse Statius respexit Euripidem, qui Phœniss. grandem lapidem vocat ἄμαξοπληθῆ, quod *plaustrum impleret*. Vel eundem in Cyc. ubi Polyphemus dicitur sustulisse Τρισσῶν ἄμαξων ὥς ἀγῶγιμον βάρος: *Pondus vix tribus curribus vehendum.* Porro de hominibus prodigiosarum virium lege Plinium VII. 20. et Martialis. Epig. v. 12. *Idem.*

900 *Qualia nunc hominum, &c.*] Volunt attingi hoc loco a Poëta opinionem illorum, qui dicunt fuisse olim Gigantes. Id ipsum Hom. cum sæpe illud, οἶοι νῦν βορροὶ εἰσι. Certe August. Civit. xv. 9. his Virgili versibus astruit fidem de priscorum hominum statura. Tu vide Mag. Miscell. I. 4. qui de hac re nuperrime, et plenissime. Sed esto hoc non ad Gigantes pertineat; certe multum ad vigorem, qui in ævo Heroum vegetior. Ad hanc rem pertinet præclarum Græcum Epigramma Agathiæ Anthol. I. I. ubi lapis Ajacis vocat mortales, qui tunc essent, γενεῆς ἀσχεα λευγαλέης, *dedecora infirmi generis*: et reddit rationem, quia cum facile ab Ajace fuisset vibratus, a posteris ne moveri quidem posset. Quis nescit illud Juven. Sat. xv. ubi locutus de his ipsis lapidibus, quos Heröes jactaverant Turnus, Ajax, Diomedes, absolvit? 'Terra malos homi-

nes nunc educat atque pusillos.' In quam sententiam illustres sunt Lucretii versus isti, 'Jamque adeo fracta est ætas, effœtaque tellus, Vix animalia parva creat, quæ cuncta creavit Secla, deditque ferarum ingentia corpora partu.' *Idem.*

901 *Manu raptum trepida*] Aut festina: aut re vera 'trepida,' quia sequitur; 'Sed neque currentem, nec se cognoscit euntem.' *Servius.*

Torquebat] Bene imperfecto usus est tempore, quia non est perfectum quod voluit: ut, 'Nec spatium evasit totum, nec pertulit ictum.' *Idem.*

Torquebat] Notat Serv. positum imperfectum, quia lapis Ænean non attingit. Sic in VI. Dædalus 'conatus erat' casum Icarum effingere, quia nunquam effinxit: et supra in hoc libro, 'Augurium citharamque dabat,' quia vere non dedit: et in II. Androgeos 'visu tremefactus abibat,' quia vere non abiit: et millena in hoc Vate. Videntur Græci leporem hunc non curasse, nam millies Homerus imperfecto utitur in re perfecta, tametsi in Eurip. viderim ἐκαινόμην ἔλφει, *occidebar gladio*. Loquitur videlicet Iphigenia in Taur. quæ vere occisa non fuit: et Hecuba apud eundem καὶ γὰρ ἦν ποτε, *et ego olim erum*. Quare eram? quia ea felicitas non fuit perpetua: ideo subjicit, ἀλλὰ νῦν οὐκ εἰμ' ἔτι: *et jam deinceps non sum*. *Cerda.*

903 *Sed neque currentem se; &c.*] Non satis sciebat ubi esset, quid ageret, totus horrebat præ formidine: videns non videbat, audiens non audiebat, apud se non erat. *Pontanus.*

906 *Viri*] Mire viri addidit, quasi propter rationem ejus, qui languide jecerat, et ipse lapis sine effectu fuerit; ut si dixisset, talis est vir, qualem descripsi. *Servius.*

Vacuum per inane] Ær a Latinis plerumque *inane* dicitur: ad ejus igitur discrimen addit *vacuum*: ut spacium acciperemus omni vacans cor-

pore: aut certe sic loqui abundante quadam oratione solebant, etiam in aëre: quia nostris oculis vacuus et inanis occurrit. *Turnebus.*

Vacuum per inane] Utramque vocem etiam conjungit Lucret. lib. i. 'Scilicet hoc quid erit vacuum, quod inane vocamus.' Aër videlicet nostris oculis inanis esse, et vacuus apparet. Ut hic *vacuum inane*, ita sup. duplici quoque adjectivo, *longum per inane*. *Cerda.*

907 *Nec spatium evasit*] Hic distinguendum est, ut sit, 'totum nec pertulit ictum:' id est, evacuatus est impetus ipsius spatio longiore. *Serv.*

Nec pertulit ictum] Ita in x. etiam de hasta, 'vires haud pertulit.' *Cerda.*

908 *Ac velut in somnis*] Homeri comparatio. *Servius.*

Ac velut in somnis] Ponit parabolam, quam quisque in se expertus intelligere potest, quid Turno evenerit. *Donatus.*

Ac velut in somnis, &c.] Videtur eam exprimere delineationem morbi, quem Dioscor. *πνιγμὸν ἐνυπνίων* vocat: cum externa vis quiescentes videtur invadere, pondere urgere, gravare, et pene suffocare: quod phantasmatis genus *πνιγαλίων, πνιγμάτων*, et *ἐφιάλης* dicitur: unde et succubi, et incubi multis emersisse videntur. Hom. II. X. 'Ὡς δ' ἐν ὕνειρῳ οὐ δύναται φεύγοντα διώκειν, οὐτ' ἄρ' ὁ τὸν δύναται ὑποφεύγειν, οὐθ' ὁ διώκειν, Ὡς ὁ τὸν οὐ δύνατο μάρψαι ποσίν, οὐδ' ὅς ἀλύξαι. Vid. et Caelius xxvii. 15. et Macrobi. lib. i. in Somn. Scip. *Germanus.*

910 *In mediis conatibus*] De conatibus dormientium Propert. ii. 26. 'Jamque ego conabar summo me mittere saxo.' *Cerda.*

911 *Corpora*] Antiptosis pro corpori: vel ellipsis præposit. in. *Taub.*

912 *Nec vox nec verba sequuntur*] Quod in vi. 'clamor frustratur hiantes.' *Cerda.*

Nec vox, nec verba sequuntur] In ant. cod. *nec vox aut verba*, legi-

tur. *Pierius.*

915 *Urbem*] Vel in qua erat Lavinia, vel unde expectaret auxilium, quod pudor petere vetabat. *Donat.*

916 *Cunctaturque metu*] *Ammian.* lib. xvii. 'Gressus vinxerat timor.' Idem lib. xiv. præclare ad rem Virg. 'Solent, manum injectantibus fatis, hebetari sensus hominum, et obtundi.' Hoc Turno accidit, cui jam fata injiciebant manum. Timorem dici δέϊμα, et δέος quod liget membra, certum est. Ad rem quoque sunt verba Josephi Bell. vii. 16. δέος δὲ καὶ τοῖς τυράννοις ἐμπίπτει σφοδρότερον τῆς ἀνάγκης· πρὶν γὰρ ὑπερβῆναι τοὺς πολέμους ἐνάρκων τε καὶ μετέωροι πρὸς φυγὴν ᾔσαν: Timor Tyrannos invadit fortior ipsa necessitate, nam priusquam transgrederentur hostes, torpore tenebantur, et suspensi erant ad fugiendum: et post pauca: πλάζοντος τὰς ὕψεις τοῦ δέους, ἐπὶ στόμα πεσόντες, ἀνάμοζον τὴν ἐαυτῶν φρενοβλάβειαν· καὶ καθάπερ ὑποκεκομμένοι τὰ νεύρα τῆς φυγῆς ἠπόρουν: *Metu oculos fallente, in ora prostrati pro sua dementia querebantur: ac veluti succisi nervos, qua fugerent hæsitabant.* *Cerda.*

Tremiscit] Uti superius observatum est, antiquiora omnia exemplaria verbi hujus pene ultimam per e, tremiscit proferunt. *Pierius.*

917 *Nec quo se eripiat*] Totum enim Trojani clauserant. *Servius.*

Nec quo se eripiat] Fugendi occasio deerat, audendi fiducia negabatur, nullum sperat auxilium sorore jam remota. *Donatus.*

918 *Auriganque sororem*] Hæc pars ducta est ab Iliad. xxii. ubi Hector tunc intellexit se moriturum, ubi prope se jam non vidit Deiphobum. Dicit *aurigam* adjective, ut Tertull. de Spect. c. 9. 'aurigis coloribus;' quem in locum vide Franc. Junium. *Cerda.*

919 *Telum fatale*] Ut in quo telo fata Turni. Itaque de Ænea, ut de Deo loquitur; nam in ejus dextra,

aut vita, aut mors Turni. Simili fere encomio hastam Achillis afficit Pind. Olymp. Od. ix. vocans δαμασίμβροτον, ut quæ mortales domaret. *Idem.*

920 *Sortitus fortunam oculis*] Hunc locum ad feriendum oculis elegit Æneas, quem fortuna destinaverat vulnerei. *Servius.*

Sortitus fortunam oculis] Alii ipsum collimasse intelligunt. Alii fortunam exponunt, Forte oblatam ferendi opportunitatem. *Taubmann.*

Corpore toto] Est hoc quod Stat. Theb. ii. 'dein toto sanguine nixus.' Videtur vero mihi Poëta dixisse *toto corpore* ad discrimen lapidis, quem Turnus jecerat, qui 'non totum evasis spatium,' quia videlicet non jactus *toto corpore*, sed tantum una manu, et hac *trepida*. Itaque huic loco conveniunt verba Sen. de Benef. ii. 6. 'sicut in telis eadem ferri vis est, sed infinitum interest, utrum excusso lacerto torqueantur, an remissa manu effluant.' *Cerda.*

921 *Eminus*] Idem est, quod *e manu*, nam eminus telum mittitur, cum e manu dimittitur. Ennius in Lytr. Hectoris, 'Quem mea cominus machæra atque hasta hostivit e manu?' ubi *cominus*, et *e manu* opponuntur. Pulchre hoc genus mortis expressit Oppian. Cyn. l. ii. vocans φόρον πρεβέρτα, alatam cadem. *Idem.*

Murali concita nunquam, &c.] Aliquid ad hanc Musam Stat. Theb. v. 'vacuasque impellit in auras Arduus Hippomedon, quo turbine bellica quondam Librati saliant portarum in claustra molares.' *Idem.*

Murali concita, &c.] Comparatio tergemina. Hæc autem Donatus de arietis tormento intelligit: de quo Lipsius Poliorcet. Dial. iii. 1. ad illud Claud. 'Tum tua murali libretur machina pulsu: Saxa rotet præceps aries,' &c. Posses et de *ballista*, quæ itidem saxijacula machina est: aut etiam de *catapulta*: nam in his confusio est. De quibus Lipsius

ibid. Dial. 2. accuratissime. *Taub.*

922 *Fulmine*] Pro tonitru: sine quo fulmen nunquam mittitur. *Serv.*

923 *Dissultant crepitus*] Ita apud Stat. l. v. ad contortum telum vi Hippomedontis, 'Dat sonitum tellus, nemorumque per avia densi Dissultant nexus.' Explica verbum *dissultant* ad eum modum, quo Sen. epist. 45. dixit, 'grandinis more dissultant,' aut, ut idem de Clem. i. 4. 'Imperii contextus in partes multas dissiliet.' *Cerda.*

Volat] Liv. xxvi. 'Ingens enim jam vis omnis generis telorum e muris volabat.' Sed hoc illustravi locis aliis. *Idem.*

Atri turbinis instar] Multis utitur comparisonibus ad exprimendum nimium impetum: et *instar* (ut supra diximus) per se plenum est, nec recipit præpositionem, licet Serenus ad *instar* dixerit, quod in idoneis auctoribus non invenitur. *Servius.*

924 *Exitium dirum*] In Mediceo codice *Exitium durum* habetur. *Pierius.*

925 *Loricæ et clipei extremos sept. orbes Per med.*] In Mediceo codice lectio ita variat, 'loricæ clipeique extr. sep. orbes, Et medium stridens transit femur.' *Idem.*

926 *Ictus*] Percussus: nunc participium est, ac si diceret, 'Cecidit elisus.' *Servius.*

Duplicato poplite] In x. 'duplicatque virum.' *Cerda.*

929 *Vocem*] Ita de inanimis, quod jam alibi. Eurip. in Ione, κιθάρας ἐνοπήν: *vocem citharæ.* *Idem.*

930 *Humilis*] Corpore, id est, simplex, dejecto fastu. Victoria Æneæ, quam ponit in fine operis, perficit atque absolvit cumulum laudum Æneæ: quas a principio ad finem omni artificio continuavit. *Donatus.*

Supplexque oculos] In codicibus antiquis quibusdam *supplex oculos*, absque particula *que* legitur: sed longe venustius est, *Ille humilis*

supplexque, ut alterum huiusmodi sequitur, *Oculos dextramque*. Pier.

Oculos] Hærebam, an ita conjungendum, *supplexque oculos dextramque*, &c. ita ut Turnus dicatur fuisse *supplex oculis*, quos dejectos haberet præ pudore. Sed melius multo est, ut dicat, *oculos dextramque precantem protendens*. Ita ut dicatur, non dextram, sed oculos etiam protendere: quia ipse Æn. II. 'tendens ardentia lumina:' et Horat. epist. lib. I. 'oculo contendere:' et Catull. 'aciem protenderet:' et Græci ὀφθαλμῶν βολάς. *Cerda*.

Dextramque precantem] Hypallage: nam quod est vocis dat manui, ut hoc ipso indicet, membris omnibus precabundum Turnum; itaque precatur non solum ore, sed manibus, oculis, toto corpore. Nihil enim tunc potuit majus dare. Præclare Apul. Florid. III. 'Neque enim aut levi mercede emit, qui precatur; aut parvum pretium accipit, qui rogatur.' *Idem*.

931 *Equidem merui*] Secundum artem rhetoricam: nam quotiens personæ in invidia sunt, aliæ his apponuntur: unde ita ait: Ego quidem occidi mereor, sed tu debes ignorare, parentis intuitu. *Servius*.

Equidem merui] Eleganter Claud. Eut. II. 'Dum pereunt, meminere mali.' *Cerda*.

Nec deprecor] Non refuto, non recuso. *Servius*.

932 *Utere sorte tua*] Interfice hostem tuum. *Idem*.

Utere sorte tua] Indicavit mihi Morlan. Ovidium, qui in Epist. 'Jus tibi et arbitrium nostræ fortuna salutis Tradidit: inque tua est, vitæque, morsque manu.' Horat. 'Gaude sorte tua.' A Virg. Sil. xv. 'utere Marte tuo.' *Cerda*.

Miseri te si qua parentis, &c.] Locus Hom. Iliad. ult. ubi Priamus ad Achillem, Μνησάι πατρός σεῖο, θεοῖς ἐπέεικελ' Ἀχιλλεῦ, Τηλίκου ὥσπερ ἐγὼν ὀλοῶ ἐπὶ γήραος οὐδῶ: *Recordare patris tui,*

Delph. et Var. Clas.

o Diis par Achilles, Ejusdem ætatis ut ego in gravi senectutis limine. Id.

933 *Tangere cura potest*] Lege illud l. IX. 'nec solos tangit Atridas iste dolor.' *Idem*.

Fuit et tibi talis Anchises genitor] Hic distinguendum, ut duo dicat: Et habuisti patrem, et pater es. *Sere*.

Fuit et t. t. Anchises genitor] Ita distinguit Servius: ut duo dicat: Et habuisti patrem, et pater es. Oratores ὁμοιοπάθειαν vocant, quoties de similitudine passionis pathos nascitur: quod Poëta hic expressit. De quo Macrobi. in Symposiacis IV. 6. et Cælius XXIV. 2. *Taubmann*.

935 *Et me Redde mēis*] Ordo est, *Redde me meis*: sed ne ex aperto rem viro forti pudendam peteret, interpositione usus est, dicens, 'Seu corpus spoliatum lumine mavis.' *Servius*.

Spoliatum lumine] Supra de Palamede: 'nunc cassum lumine lugent.' *Lumen* autem, et *lucem*, pro *vita* poëtæ, et non semel Maro, usurpant. Τὸ φῶς et βλέπειν Græcis in eum usum familiaria: ut Hom. οὐτις ἐμεῦ ζῶντος, καὶ ἐπὶ χθονὶ δερκομένοιο' ubi ζῆν et δέρκεσθαι in eandem ille partem prævit poëtis Latinis ad imitandum, Lucretio quidem, cuius est: 'vivoque, et mortua vita videnti:' et item Terentio, cuius est: 'vivus, vidensque pereor.' *German*.

Corpus spoliatum lumine, &c.] Humanum ingenium, quod animæ nostræ vis est, quum se sciat immortale, optat illud quoque, ut et corpus ipsum, comes et domicilium suum, quoad fieri possit, eadem felicitate perfruatur. Idcirco et veri sanique Poëtæ suas personas pingunt, cujusmodi expositæ sunt a Natura, non quales ferrei quidam et oblatratores Naturæ fingunt. Hinc et Mezentius Æn. X. 904. mortem non deprecatur, sed unam apprecatur sepulturam. Neque adeo Turnum tanto robore, tali genere, tot rebus gestis clarum exemit Poëta ex ejusdem matris af-

Virg.

11 S

fectibus, id est, Naturæ. Tametsi enim fuit vir fortissimus, tamen ipso in aditu mortis homo visus est. Verum enim vero nequaquam se proster nit ad Æneæ genua, quemadmodum Magus in libro x. sed negavit se deprecari, quin etiam non pro se, quippe *magnanimus*; sed pro patre, ut sit *pius*. At sane sapiens fortitudo; quæ victor jam non in morte, sed in facto ponit: ideo dicit, 'Vicisti:' et, 'tua est Lavinia;' neque solum *tua*, sed *conjux*. Quid aliud vis? hæc enim est belli caussa: hic pugnæ nostræ finis; non autem mea mors. Addit etiam, quod dicebamus, 'seu corpus spoliatum lumine mavis, Redde meis.' Hoc enim meritis erat esse, quod ipse erga Pallantem fuisset. Patri enini corpus remiserat etiam cum armis. Dignus profecto Turnus, qui aut vinceret, aut divinis tantum armis neque aliis vinceretur. *Scaliger*.

936 *Vicisti, et victum tendere palmas Ausonii videre*] Ad gloriam Æneæ pertinet, quod se Turnus cunctis præsentibus victum fatetur. *Servius*.

Vicisti, et victum, &c.] Illustrat hoc Columna ab Ennio, qui ait: 'Qui vicit, non est victor, nisi victu' fateatur,' ab Nazian. qui initio suorum operum *ἡττημαι, καὶ τὴν ἡτταν ὁμολογῶ*: *Victus sum, et me victum agnosco*. Adjungo, fuisse Ovidium imitatore[m] Virgilii *Metamorph.* v. 'Confessasque manus, obliquaque brachia tendens, Vincis, ait, Perseu.' Fuit in Romano populo proverbialis forma in cantu victoriae hæc, *vicinus*: ex qua Lucill. quem advocat Donat. in Eun. Terent. 'Vicinus, o socii, et magnam pugnavimus pugnam.' Ovid. *Amor.* iii. 10. 'Vicinus, et dominum pedibus calcamus amorem.' Et Met. x. 'gaude mea, dixit, alumna: Vicinus.' *Cerda*.

Tendere palmas] Elegantissimus locus: non enim tantum manus attollit ad precandum, ut supplex; sed in signum, quo et se victum fatetur, et

alterum victorem. Attigit morem istum Hieronym. in Dialogo Luciferani et Orthodoxi: 'En tollo manum, cedo, vicisti.' Sanctus etiam Eligius Episc. Noviomens. in Homil. 8. ait, qui pœniterent solitos porrigere manns in sublime; et hoc esse indicium pœnitentiæ. Callim. Hymn. in Del. *πήχεις ἀμφοτέρους ὀρέγουσα*: *tendens brachia utraque*. Græci passim in hac re *ἄρειν τὰς χεῖρας*. De digito uno sublato in signum *τῆς ἡττης*, vide quæ Lipsius *Satur.* ii. 21. et quæ jam ex Persio, et Athen. Erasm. Ch. iii. Cent. 4. c. 14. ubi etiam advocat locum Hieronymi præfatum. *Id.*

937 *Tua est Lavinia conjux*] Quæ fuerat causa certaminis. *Servius*.

938 *Ulterius ne tende odiis*] Noli velle crudelitatem tuam ultra fata protendere, sed redde corpus sepulchro. *Idem*.

Acer in armis] Non tantum ad præsens refertur, sed quia semper in armis acer esse consuevit. *Idem*.

940 *Cunctantem flectere sermo Cæperat*] Omnis intentio ad Æneæ pertinet gloriam. Nam et ex eo quod hosti cogitat parcere, pius ostenditur: et ex eo quod eum interemit, pietatis gestat insigne; nam Euan dri intuitu Pallantis ulciscitur mortem. *Idem*.

Cunctantem flectere sermo Cæperat] Antiqui aliquot codices *Cunctantem flectere mentem* legunt, quod aliis examinandum linquimus. *Pierius*.

941 *Infelix Balteus*] Nulli domino felix: et sic est dictum, 'Infelix balteus:' sicut, 'Lacedæmoniosque hymenæos.' Et sciendum balteum habuisse Turnum ad insultationem et jactantiam, non ad utilitatem: unde est, 'Atque humeris inimicum insigne gerebat.' *Servius*.

Infelix humero quum apparuit alto Balteus] Apud Sosipatrem Carisium ambigua lectio est, quod *ingens* interpositum, *ingens balteus*, quod ei correspondet quod in Æn. x. dictum,

‘Rapiens immania pondera baltei.’ Disputat vero Carisius, *balteus* masculino genere semper dici, ut *cli-peus*. ‘Infelix humero cum apparuit ingens Balteus,’ Virgilius dicit. Plinius tamen vult masculino genere vinculum significare, neutro autem genere lora ad alligandum apta. Sed Varro *baltea* dixit, et Tuscum vocabulum ait esse: usque adeo passim variant auctorum sententiæ. *Pier*.

Alto] Præfero hanc lectionem, et hanc habet Serv. Pet. Dan. Legunt aliqui *ingens*. Scio conjungi posse bina adjectiva: sed id si impediri possit, melius est. *Cerda*.

942 *Notis fulserunt cingula bullis*] Annon pleonasmus ridiculus? Nam si balteus est militare cingulum, quid oportuit utramque vocem dari? Sed explicet Virg. Varr. Ait hic, ‘Balteum, quod cingulum e corio habebat bullatum, balteum dictum.’ Itaque balteus proprie erat, cui annexa cinctio. Explico hoc. Duplex fuit officium baltei. Primum, ut ab eo gladium penderet. Alterum ut cingeret. Isidor. clare xix. 35. ‘unde et balteus dicitur, non tantum quod cingitur, sed etiam a quo arma dependent.’ Ideo utramque vocem conjungit Maro nullius doctrinæ expers. Inde et Treb. Pollio in Saloniino scribit: ‘Cum cingula sua plerique militantium, qui ad convivium venerant, ponerent hora convivii, Saloniinus puer auratos constellatosque balteos rapuisse perhibetur.’ *Cerda*.

Bullis] *Bulla*, et Græcis βούλλα, insigne quondam triumphantium, post in usum etiam puerorum nobilium usurpatum: a cujus specie, auctore Plutarcho in Probl. *bullā πομφόλυξ* dicta, tumor quidam in aqua bulliente excrescens, et statim evanescens. Dicitur et Ciceroni pro capite clavi umbellato, quo basilicarum fores configi solent: unde Plaut. in Asin. accepit *bullam* pro capite clavorum: ‘Jussisti in splendorem

dari bullas has foribus nostris.’ Sic Cicero tradit, Verrem *bullas* aureas ex valvis templi magnificentissimi abstulisse. Pro ornamentis autem, quibus cingula decorantur, usurpavit et Calpur. in Bucol. ‘Alternat vitreas lateralis cingula bullas.’ Et Apulejus pro ornamentis, quibus instrata equorum insigniuntur, cum ait: ‘bullis multis aureis inoculatum, veluti stellis relucentem.’ *Cer*.

945 *Monumenta doloris*] Proprie: nam et *monumentum* ab eo dictum est, quod mentem moneat. *Serius*.

946 *Hausit*] Vidit: ut, ‘Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto Dardanus.’ *Idem*.

Furiis accensus et ira] *Εν διὰ θυοῦν, id est, furiosa ira. Neque enim omnis ira furit. Ut *accendo* de ira, ita Liv. l. xxxviii. ‘Accendit ira animos eorum.’ Et xxiv. ‘qua voce eum accensum restitisse.’ *Cerda*.

947 *Tunc hinc spoliis indute meorum*] Non absimile illud Il. X. in persona Achillis: ἀτὰρ πον ἐφθασα, Πατροκλῆ’ ἐξεναρλίζων Σῶς ἔσσεσθ’, &c. *Germ*.

948 *Pallas te Immolat*] Ad suæ mortis et abrupti fœderis ultionem, te tanquam hostiam immolat Pallas. *Ser*.

Pallas te hoc vulnere, Pallas Immolat] Claud. Stil. i. ‘Pallantis jugulum Turno moriente piavit Æneas.’ Non absimile facinus Virginii apud Liv. l. iii. ubi post interfectam filiam respectans Appium, ‘Te, inquit, Appi, tuumque caput sanguine hoc consecro.’ Neque vero dubium, quin Virg. respexerit morem, quo hostes mactabantur pro defunctis in bello, quod Plut. in vita Themist. dixit κατάρξασθαι, et καθιεῶσαι: nam fiunt tanquam victimæ et hostiæ. *Cerda*.

950 *Adverso sub pectore*] In pectus hostis, ita uti adversum fuit, totum gladium pressit. *Taubmann*.

951 *Solvuntur*] In antiquis nonnullis codicibus *solvantur*: ita ruunt, acuunt, ea pronuntiatione, quam a veteribus acceptam Etrusci adhuc

incolumem servavere. *Pierius.*

Frigore] Morte: ut, 'Corpusque lavant frigentis, et ungunt.' *Serv.*

Illi solvuntur frigore membra] Supra Æn. i. 'Extemplo Æneæ solvuntur frigore membra.' Græcis siquidem ἔπνος καὶ θάνατος λυσιμελεῖς dicuntur. Observavit et Passeratius, Virgilium hic expressisse vim verbi Græci ψυχορραγεῖν. Eurip. de Alcestide: ἡ νῦν κατ' οἶκους ἐν χεροῖν βαστάζεται ψυχορραγοῦσα. Et rursus idem de eadem Alc. ἤδη προνωπῆς ἐστὶ καὶ ψυχορραγεῖ. *Germanus.*

952 *Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras]* Indignata, vel quia post preces veniam non meruerat: vel quia Laviniam fore sciebat Æneæ: vel quia, ut supra de Camilla

diximus, discedebat a juvene. Nam volunt physici animam discedere a corpore invitam, cum quo adhuc habitare naturæ legibus poterat. Sic Homerus: Ψυχὴ δ' ἐκ μελέων παμένη αἰδὸς δὺ βεβήκει, *Οὐ πότμον γούωσα, λιποῦσ' ἀνδροτῆτα καὶ ἥβην. *Servius.*

Vitaque cum gemitu, &c.] Animæ abitum describit. Ita Æn. ix. 349. 'Purpuream vomit ille animam: et Æn. iv. vs. ult. 'omnis et una Dilapsus calor, atque in ventos vita recessit.' De quarum rerum tractatione videatur magnus Scaliger Poëtices III. 1. Idem vero carmen de Camilla moriente usurpavit, xi. 831. Similiter Hom. de Hectore moriente, II. xxii. 362. Videatur et Macrobian. I. 9. in Somn. Scip. *Taubmann.*

EXCURSUS

AD

BUCOLICA.

I.

ECLOGA IV.—GRÆCE VERSA IN ORAT. CONSTANTINI M.

ECLOGAM hanc græce redditam, et eo consilio appositam, ut adventum Messiae in ea prædictum esse manifestum fieret, magna ex parte extare apud Eusebium in Orat. Constantini M. ad Sanctorum coetum jam in argumento præfati sumus. Repetitum illud carmen et adjectum edd. Ge. Fabricii Chemnic. Rob. Stephani, aliisque; sigillatim excusum a Fed. Morellio 1583, et post alios a Maittaire in Miscellan. Carminib. p. 139. Inseruit quoque cum interpretatione, sed nulla crisi adhibita, Bœcler. Diss. acad. Tom. II, n. XI, p. 387 sq. Non alienum erit a studiis eorum, quibus hæc editio parata est, si subjecero Græca ad meum sensum emendata; notato versuum Viugilianorum numero, cui illa respondent:

1 Σικελίδες Μοῦσαι, μεγάλην φάτιν ὑμνήσωμεν.

* * *

4 Ἦλυθε Κυμαίου μαντεύματος εἰς τέλος ὁμῆ.

5 Οὔτος ἄρ' αἰώνων ἱερὸς στίχος ὄρνυται ἡμῖν.

6 Ἦκει παρθένος αὐτὶς ἄγουσ' ἐρατὸν βασιλῆα.

NOTA.

5 Οὔτος ἄρ'. leg. Αὐτὶς ἄρ'.

- 7 "Ενθεν ἔπειτα νέων πληθὺς ἀνδρῶν ἐφάνθη.
 8 Τὸν δὲ νεωστὶ πᾶιν τεχθέντα, φασφόρε Μῆνη,
 9 Ἀντὶ σιδηρεΐης χρυσῇν γενεὴν ὀπάσαντα,
 10 Προσκύνει . . . .

* * *

- 13 Τοῦδε γὰρ ἄρχοντος, τὰ μὲν ἔλκεα πάντα βροτῆια
 14 Ἀλγέα τε στοναχαί τε κατευνάζονται ἀλιτρῶν.
 15 Λήψεται ἀφθάρτοιο θεοῦ βίοτον, καὶ ἀθρήσει
 16 Ἥρωας σὺν ἐκείνῳ ἀολλέας, ἡδὲ καὶ αὐτὸς
     Πατρὶδι καὶ μακάρεσσιν ἐλλομένοισι φανῆται,
 17 Πατροδότοις ἀρετῇσι κυβερνῶν ἡνία κόσμου.
 18 Σοὶ δ' ἄρα, παῖ, πρῶτιστα φύει δωρήματα γαῖα,
 19. 20 Βάκχαριν ἡδὲ κύπειρον, ὁμοῦ κολοκάσσι ἀκάνθῳ.
 21 Σοὶ δ' ἄρα, παῖ, χίμαροι μαστοὺς καταβεβριθυῖαι
     Αὐτόματοι γλυκὺ νᾶμα συνεκτελέουσι γάλακτος.
 22 Οὐδὲ θέμις ταρβεῖν βλοσυροὺς ἀγέλῃσι λέοντας.
 23 Φύσει δ' εὐώδη τὰ σπάργανα ἄνθεα. αὐτὴ
 24 Ὀλλυτο ἰοβόλου φύσις ἐρπετοῦ· ὄλλυτο ποίη
 25 Λοίγιος· Ἀσσύριον θάλλει κατὰ τέμπε' ἄμωμον.
 26 Αὐτίκα δ' ἡρώων ἀρετὰς πατρός τε μεγίστου
 27 Ἐργ' ὑπερηνορήσι κεκασμένα πάντα μαθήσῃ

NOTÆ.

13 τὰ μὲν ἔλκεα· ita duo codd. ap. Vales. Vulgo: μενοεικέα πάντα βρ., quod sane ad sensum redigi potest: omnia mortalia ex animi voluntate. Si futurum præferas, erit κατευνάσσονται.

19 Βάκχαριν. Vulgo: κριθὴν ἡδὲ κύπειρον, perperam; κισσοὺς erat emendatio Morelli ex Latino facta. Mait-tair. conj. Βάκχαριν ἢ κισσοὺς καὶ ὁμοῦ; modo non a litterarum ductu nimium recederet. Si tamen κύπειρος Cyperum esculentum Linn. est, non ingrati graminis genus, potuit cum baccari jungi.

21 Legebatur ὦ παῖ, θαλεροὶ μαστοὶ καταβεβριθυῖαι In Virgilio est: ' Ipsæ lacte domum referent distenta

capellæ Ubera.' Vales. conj. αἶγες.

23 Edebatur ἄνθεα αὐτά. In Cod. apud Vales. erat ἄσπε' ἐνιπὴν et ἄσιτ' ἐνιπὴν; quod non assequor. Poterat ἐνιπὴν cum seqq. jungi: ἐνιπὴν Ὡλεσεν ἰοβ. φύσις ἐρπετοῦ. Sed in ἄσπε' quid lateat non video. Suspicio ἐνιπὴν esse factum ex fine versus sequ. ποίη, quod ubique corruptum πίσισης, ποίσισης, ποιήσεως.

24 ὄλλυται vulgo altero loco cum vitio versus. Malim ὤλετο.

25 κατὰ τέμπε' editum a Vales. Vulgo: κατὰ πάμπαν. Ex iis, quæ Constantinus interpretationis causa ad-jecit, putes eum legisse: Οἴχεται Ἀσσύριον, θάλλει κατὰ τέμπε' ἄμωμον perperam acceptis Maronis verbis.

- 28 *Πρῶτα μὲν ἀνθερίκων ξανθῶν ἤχθοντο ἄλωναί,*
 29 *Ἐν δ' ἐρυθροῖσι βάτοισι παρήερος ἤλδανε βότρυς,*
 30 *Σκληρῶν δὲ πύκνης λαγόνων μέλιτος ῥέε νᾶμα.*
 31 *Παῦρα δ' ὁμῶς ἵχνη προτέρας περιλείπεται ἄτης*
 32 *Πόντον ἐπαΐξαι, περί τ' ἄστυα τείχεσι κλεῖσαι,*
 33 *Ῥῆξαι τ' εἰλιπόδων ἐλκύσμασι τέλσον ἀρούρης.*
 34 *Ἄλλος ἔπειτ' ἔσται Τίφυς καὶ Θεσσαλὶς Ἀργῶ*
 35 *Ἀνδράσιν ἡρώεσσιν ἀγαλλομένη· πολέμου δὲ*
 36 *Τρώων καὶ Δαναῶν πειρήσεται αὖθις Ἀχιλλεύς.*
 37 *Ἄλλ' ὅτ' ἂν ἡγορέης ὥρῃ καὶ καρπὸς ἵκηται,*
 38 *Οὐχ ὅσῃ ναύτησιν ἀλιτρυτοῖς ἀλάλησθαι,*
 39 *Φυομένων ἀμυδὶς γαίης ἀπο πίοι μέτρω·*
 40. 41 *Ἀργὸς δ' ἄσπαρτος καὶ ἀνήροτος· οὐδὲ μὲν ἀκμήν·*
Ὅτραλέου δρεπάνοιο ποθησέμεν ἄμπελον οἶμαι·
 42 *Οὐδ' ἐρίων δεύοιτο βροτὸς πόκον· αὐτόματος δὲ*
 43. 44 *Ἀρνεῖὸς Τυρίοισι παρατρέψει λιβάδεσσι·*
 45 *Σάνδουκι πορφυρέῳ λάχνην ῥυπόεσσαν ἀμείβων.*
 * * *
 48 *Ἄλλ' ἄγε τιμῇεν σκῆπτρον βασιληίδος ἀρχῆς*
 49 *Δεξιτερῆς ἀπὸ πατρὸς ἐριβρεμέταο δέδεξο.*
 50 *Κόσμου κητώεντος ὅρα εὔπηκτα θέμεθλα,*
 51 *Χαρμυσύνην γαίης τε καὶ οὐρανοῦ ἡδὲ θαλάσσης,*
 52 *Γηθόσυνόν τ' Αἰῶνος ἀπειρεσίου λάσιον κῆρ.*

NOTÆ.

28 ἤχθοντο. Gravatae sunt areae, βεβρίθασι, spicis. Vulgo ἤγοντο sine sensu. Etsi hoc ipsum Constantinus interpretatur τουτέστιν ὁ καρπὸς τοῦ θείου νόμου ἤγετο εἰς χρεῖαν.

33 Corrupte alii Πῆξαι.

37 καρπός· Maitt. conj. κάρτος. Alterum tamen cum ὥρα bene convenit.

38 Vulgo Οὐχ ὅσοι αὐτοῖσιν ἀλιτροτάτοισιν . . . . Ex Marone 'Cedet et ipse mari vector, nec nautica pinus Mutabit merces' in promptu est in αὐτοῖσι latere ναύτησι et in ἀλιτρ. latere ἀλιτρ. Vidit jam Maitt. ἀλιτρυτοῖς navigatione confectis legendum esse. In fine versus deficit vox, quae navigationem declarat. Vales. ἀλάσθαι posuerat. Mox φυομένων ἀμυδὶς, h.

ἄμα, non dispersim, sed promiscue ubique.

40. 41 Ἀργὸς δ' sc. ἔσται. Editum erat vulgo αὐτὸς, quod Vales. emendabat αὐτὴ δ'. ἀκμήν. al. ἀμήν· cum ἀμήν δρεπάνου h. l. sit, parum id commodum, nisi sit ἀμή pro frondatione dicta.

42 Non necesse, ut homo tingat lanam; aries ipse mutabit eam purpura: παρατρέψει sc. πόκον.

43. 44 Vales. malit πάρα πρέψει· sed quid πάρα sit, non assequor.

50 ὅρα. Vulgo ὄραν, quod Homericum esset; sed in tali carmine vix frequentatum.

52 Αἰὼν in personam abiit. Miras in his verss. turbas facit Vales.

- 53 Εἶθε με γηραλέον ζῶντά τ' ἔχε νήδυμος ἰσχυρὸς
 54 Σὴν ἀρετὴν κελαδεῖν, ἐφ' ὅσον δύνάμεις γε παρείη·
 55 Οὐκ ἂν με πλήξειεν ὁ Θρακῶν διὸς αἰοιδὸς,
 56. 58 Οὐ Δίνος, οὐ Πὰν αὐτὸς, ὃν Ἀρκαδίη τέκετο χθών·
 59 Ἀλλ' οὐδ' αὐτὸς ὁ Πὰν ἀνθέξετ' αἶνεκά νίκης.
 60 Ἀρχεο μειδιδώσαν ὄρῳ τὴν μητέρα κεδνὴν
 61 Γνωρίζειν· ἥ γάρ σε φέρεν πολλοὺς λυκάβαντας·
 62 Σοὶ δὲ γονεῖς οὐ πάμπαν ἐφημέριοι ἐγέλασαν·
 63 Οὐδ' ἤψω λεχέων, οὐδ' ἔγνωσ δαῖτα θάλειαν.

EXCURSUS II.

DE VARO.

Ecl. vi, 6. 7 'namque super tibi erunt qui dicere laudes, Vare, tuas cupiant, et tristia condere bella.' 10 'te nostræ, Vare, myricæ, Te nemus omne canet; nec Phœbo gratior ulla est, Quam sibi quæ Vari præscripsit pagina nomen.' Ecl. ix, 27 'Vare, tuum nomen—Cantantes sublime ferent ad sidera cyeni.' Quæ ex his de Varo, cui Ecloga inscripta est, si modo in utraque Ecloga de eodem Varo agitur, colligi possunt, hæc sunt: fuisse hominem Maroni amicissimum; Musis gratum et jucundum nomen; cum rebus bellicis clarum fuisse ('et tristia condere bella'), promitti ei nominis immortalitatem; fuisse quoque aliquam ejus gratiam ac meritum apud Mantuanos, in vindicandis iis a veteranorum injuriis. Nec tamen illa sufficiunt ad declarandum, quisnam ille Varus fuerit; cum tot gentium, ut Quintiliæ, Pompeiæ, Atiæ, Liciniæ, cognomen illud fuerit, nec alia in scriptoribus Vari hujus

NOTÆ.

55 πλήξειεν. πλήσσειν percutere seu in luctu seu vulnere pro νικᾶν nisi corruptus et manens locus est.

60 μειδιδώσαν ὄρῳ. Turbatum et hic erat in Græcis, ut ab interpretibus in Latinis: Ἀρχεο μειδιδῶν ἀνδρῶν

in codd. μειδιδῶν ὡς ἂν ὄρῳ. Verum vidit jam Vales.

62 Interpolatum hoc in Græcis, ut sensus sit: At tibi non mortales parentes fuerunt.

memoria satis liquido prodita sit. Grammatici vero multo magis turbant disputationem, cum non modo plures Varos confundant, verum et *Varium* cum *Varo* misceant. Franc. Arisius in Cremona litterata, Tom. I, p. 27 sq., a quo hæc severius tractata expectabam, et ipse diversos homines miscuit; reprehensus jam hoc nomine a populari (in Giornale de' Letterati d' Italia, Tom. x, p. 264 sqq.). Dignum tamen nomen hominis a Marone tam studiose celebrati, ut paucis de eo agatur. Nescio enim, quomodo accidit, ut istis ætatibus, quibus magna rerum inversio facta est, magnique viri, et rebus gestis et ingenio clari, floruerent, nullum nomen sit, quod non animum impellat et studium nostrum in se convertat. Tum vero, si magni viri studio semel tenemur, etiam amicos ejus cognoscere avidè cupimus.

Secernamus primo Varos, quos temere huc vocarunt Grammatici. *P. Quintilium Varum* u. c. 761 in Germania cæsum jam ipsa temporum ratio excludit; si quidem florente ætate Virgilius hoc carmen scripsit. Eadem de causa locum nec habet *P. Alfenus* (scribitur et *Alphenus* et *Alfinius*) *Varus*, Cos. 754, nobilis Jctus, ad quem male retulere Horatii locum Sat. I, 3, 130.

Alium *Alfenum Varum* ab Augusto Transpadanæ provinciae et agris dividendis præfectum, ne Virgilio ager eriperetur, curasse, memorant Serviana ad Ecl. VI, 6 et in Pseudodonato s. 30. Hunc esse de quo Virgilius hac Ecl. VI. tam magnifice loquitur, probabile fieret: si modo de hominis rebus bello gestis aliquid constaret, quæ tantæ essent, ut carmini epico materiem idoneam præberent.

Quintilium, acutum et severum illum criticum ap. Horat. Art. 438, de cujus morte solatur Virgilium suum Horatius Carm. I, 24 et quem Hieronymus Chron. Euseb. Cremonensem appellat, enotato ejus anno emortuali ad Olymp. 189, I (u. c. 730, ante c. n. 24), nulla idonea auctoritate *Vari* cognomine appellant Grammatici, Servius ad Ecl. v, 20, et Schol. Horat. Cf. Ruæus ad Ecl. VI, 7.

Q. Atium Varum ex Cæsaris Comment. de B. G. VIII,

28. B. Civ. III, 37 huc vocat Martin. nominis similitudine inductus. Q. VAR. occurrit in Sarda Dactyliothe. Lipp. Tom. II, 2, 219.

L. Varus, Epicureus, Cæsaris amicus, memoratur ap. Quintil. I. Or. VI, 3, 78. Nullam hic lectionis varietatem notatam video; ut nec in altero loco x, 3, 8. 'Virgilium paucissimos die composuisse versus auctor est Varus.'

Indubitatum quoque Vari nomen est ap. Horat. I, 18 Carm. 'Nullam, Vare, sacra.' Et Epod. v, 73, ubi Canidia in eum, tanquam inconstantem amatorem, sævit.

Nihil in his est, quo manifestum fiat, an de eodem Varo agatur. Qui Horatii amicus fuit, potuit et Virgilii esse: potuit idem Cæsaris amicus esse. Pro eodem itaque cum L. Varo Epicureo habuerunt eum viri docti, in his Masson. Vit. Horat. p. 222. Eidem adeo et hæc Ecl. VI inscripta videri potest: si verum est, quod Servii ad v. 31, Phocæ in Vita Virg. v. 63, Donati in V. V. s. 79 fide traditur, in v. 31 sqq. Epicureum dogma proponi; si porro Syronis, philosophi Epicurei e Cicerone noti, una cum Varo auditor fuit Virgilius. Sunt tamen hæc omnia tum parum firmatæ fidei, ut nihil illis equidem confidam. Contra gravem dubitationem movet adversus hanc Massoni opinionem hoc, quod Varus Virgilii nostri bello clarus fuit: nam Ecl. VI, 7 'erunt, qui dicere laudes, Vare, tuas cupiant et tristia condere bella:' id quod in Epicureum illum philosophum non cadit.

In loco Ecl. IX, 35 vulgo legebatur: 'Nam neque adhuc Varo videor nec dicere Cinna Digna, sed argutos inter strepere anser olores.' Si hoc recte se haberet: recte inferres: Varum aut poetam aut carminum iudicem bonum fuisse; prius illud verius; nam Cinna notus satis poeta fuit, non criticus; ita vero de Varo poeta multo major dubitatio suboriretur. Enimvero multo probabilius fit, Varo legendum et de L. Varo tragico locum accipiendum esse, de quo v. ad Donat. Vit. Virg. s. 30 et 53. atque secundum hæc Varo reposui.

Apud Servium ad Ecl. IX, 31 legitur: 'Nam Varus vic-

tor et dux fuit, cui supra blanditur: unde colligit doctiss. Ruhnken. ad Vellei. p. 364, Varum eum fuisse, non Varium, quem Acron narrat ad Cassium Parmensem occidendum ab Augusto missum. Verum et illud Scholion Acronis et hoc Servii tam contaminatum est Grammaticorum ineptiis, ut vix quicquam inde conficias. In Servianis, quisquis illud apposuit, quod paulo ante ascripsi, indocte expressit Horatianum: 'Scriberis Vario fortis et hostium Victor.'

Restat pro Varo poëta qui memorari possit locus Ovidii ex Ponto IV, 16, 31 'Cum Varus Gracchusque darent fera dicta tyrannis.' Duo tragicædiarum auctores memorari manifestum est. Gracchum Tragicum illustrat Heins. ad e. l. Cum Varii Thyestes tam nobile opus fuerit; Vari autem aliunde nulla prostet memoria; equidem non dubito in Nasone quoque *Varium* substituere: etsi is paulo major natu esse debuit Nasone puero.

EXCURSUS II.*

DE SILENO A SATYRIS ET NYMPHIS VINCTO.

Ecl. VI, 13. 'Chromis et Mnasilus in antro Silenum pueri somno videre jacentem—Aggressi (nam sæpe senex spe carminis ambo Luserat) injiciunt ipsis ex vincula sertis. Addit se sociam, timidisque supervenit Ægle, Ægle Naiadum pulcherrima.'

Cum motus mentis magnis sensibus contactæ et phantasmata animi concitati ab ætatum priscarum hominibus nec discerni satis inter se nec ad causas suas possent revocari, adeoque nec re nec nomine notari: ad furores illi divinitus mentibus immissos revocati sunt, modo religiosos modo fatidicos; fidem faciebant opinioni calores animorum et furores in orgiis Bacchicis et Phrygiis per choros ad numeros concitados tympanorum et tiliarum moveri soliti: de quibus ad locum Strabonis lib. X. disputatum est alio loco (Commentat. Societ. Reg. Sc. Gotting. Vol. VIII.) Jam

hæc eadem translata esse ad vates, et inde ad poëtas, ut et ipsi Deo incalescere, furere, *μάλινεσθαι* putarentur, nota res est.

Inter Deos, qui vatibus et poëtis furores injicerent, Apollo et Musæ mox et Nymphæ et alii Dii, habiti sunt, tum et *Bacchus*, qui et in Apollinis et Musarum consortium eo nomine venit. Non mirum itaque si, cum ille suos comites et *θιασώτας*, inprimis Bacchas, Mænades inde dictas, furore impleret, Silenum ita *ἔνθεον* ab eo redditum esse *μυθικῶς* narrarunt poëtæ, ut et vaticinaretur, utilia moneret, tandem et vatum more caneret; itaque eo deventum est, ut Sileno tribuerentur carmina, tandem disputationes, de rebus physicis ac divinis: eo modo, qui expositus est a me in argumento hujus Eclogæ.

Cum semel ea, quæ de vate vaticinante narrari solebant, transferri cœpissent ad poëtas: Sileno a Virgilio tribuitur hoc quoque, quod vaticinantium erat proprium, ut non nisi inviti et reluctantes Deum reciperent; nam Silenus ad carmina sua recitanda non nisi invitus accedit; itaque vi cogunt eum Satyri, ut alibi videmus Proteum aut Pythiam ad vaticinandum vi admota cogi: qua de re v. dicta ad vs. 28.

Ascripsi hæc in breve collecta in eorum gratiam, quibus hæc scripta sunt. Poëta hoc ipsum in lepidum mythum mutavit, cum narret Satyros duo, qui dudum carmina flagitaverant a Sileno, vi tandem adigere eum voluisse ut caneret, adjutrice Nympha. Versa tamen res in lusum, cum et corollis senem vincirent, et Nympha procaciter ejus frontem rubro pingeret.

Inter argumenta operum antiquorum nullum est copiosius et locupletius Bacchicis orgiis et lusibus. Satyri itaque ludentes, Silenus temulentus et Bacchæ, h. e. Nymphæ cum Baccho bacchantes sunt inter ea, in quibus artifices ingenia exercuerunt vel maxime. Sunt quoque in his quæ cum nostro carmine comparari possint. Silenus recubans in pelle substrata, utre vini pleno nixus, altera manu cantharum inversum tenens (qui tamen artifici recentiori vitiatum

marmor reficienti deberi videtur) in villa Ludovisia visitur Romæ, cælo passim expressus.

Est Silenus ad arborem revinctus, Satyro ac Nympha exorantium specie astantibus, in gemma Lipperti Dactylioth. Mill. 1, 1, 183. Sunt alia apud Tassie. Inventum est nuper in finibus Neapolitanis anaglyphum, Silenum in antro sedentem cum Nympha frondem seu surculum ostentante, exhibens, Satyris duobus auscultantium similibus; pone antrum Sileni asellus cum duobus Satyris saltantibus. Id anaglyphum e nostro poëta adumbratum esse censuit Xaver. Mattei in diss. 1759 edita. Repetitum anaglyphum parum scite et affabre factum et ære sculptum in edit. Virgilii Ambrogiana. Similis fere argumenti aliud est anaglyphum, quod ad ἀσκολισμὸν refert Vir doctus in Diss. Acad. Cortonensis, Tom. 1. diss. VIII. aliud verò manifeste expressum e Virgilio marmor XVI figuris, inter quas Ægle pingens Sileni faciem, visitur in Villa Pembrok. Wilton. Etsi nondum satis confido antiquitati horum monumentorum; vix enim artifices græci Virgilium edidicerunt.

EXCURSUS III.

DE C. CORNELIO GALLO SIMULQUE DE EUPHORIONIS
CHILIASI.

Ecl. VI, 64—73 ‘Tum canit, errantem Pernessi ad flumina Gallum’ &c., et Ecl. X, 2 ‘Pauca meo Gallo, sed quæ legat ipsa Lycoris, Carmina sunt dicenda.’

Est Gallus inter eos homines, qui aliorum potius laude, quam sua virtute, nomen ad posteritatem propagatum habent. Iterum nostra ætate multis de eo egere viri docti per Italiam, dum de ejus patria decertarent, aliis eum Forojuliensem, aliis Foroliviensem fuisse asserentibus. Priores partes tuetur doctiss. Fontanini in Hist. litt. Aquilei. 1, 1, quem fere transcripsit Jo. Jos. Liruti (in Notizie delle Vite ed opere scritte da’ Letterati del Friuli, Tom. 1. pr.). At

pro Foroliviensibus, post Peregrinum Maserium, Sigism. Marchesium in Supplem. Hist. Foroliv. lib. 1, p. 34, et Ge. Vivianum Marchesium in Vitis illustr. Foroliv. lib. 11, cap. 5, p. 227 sqq., denuo pugnavit eruditiss. Morgagnus in Opusc. Miscell. p. 111 ep. 1 et 10. Add. Burm. ad Anthol. Lat. tom. 1, p. 353. Adeo et hujus hominis exemplo proposito contemnere aliquis discat nominis famam et immortalitatem: in qua et ipsa casus et fortuna regnât.

Contigit tamen inter hæc, ut multa, quæ ad Galli res spectant, accuratius constituerentur. Contra vero nec minus alia virorum doctorum argutiis fuere impedita et obscurata, etiam in iis, quæ ad Virgilium spectant. De amica *Lycoride* disputatum est in Argum. Ecl. x. Ingenium Galli et facultatem poëticam pauca testantur fragmenta, quæ supersunt; astruunt autem eam veterum præconia, inque his Virgilii. Verum hic non tam ab Elegorum felicitate eum celebrat, quam ab alterius generis carmine: altero loco vi, 72 *Grynei nemoris originem* argumentum illius constituisse innuit: nam, cum Gallum summo honore a Musis acceptum narrasset Maro, Linum ait ei fistulam Hesiodi præbuisse, verbis adjectis: ‘His [calamis] tibi Grynei nemoris dicatur origo: Ne quis sit lucus, quo se plus jactet Apollo.’ Altero loco Ecl. x, 50. 51 Gallus loquitur: ‘Ibo,’ ait, ‘et Chalcidico quæ sunt mihi condita versu Carmina, pasteris Siculi modulabor avena.’ Gallus adeo ‘versu Chalcidico carmina condiderat.’ Euphorionis carmina respici, qui Chalcidensis ex Eubœa fuit, satis convenit; ejusque necesse est aut transtulisse carmen aliquod in Romanum sermonem Gallum, aut liberiore calamo expressisse. Proclive est ad conjectandum, carmen de Apolline Gryneo ejusque oraculo fuisse illud ipsum carmen. Hactenus consentanea sunt, quæ apposui. Similia illis habet Servius ad Ecl. vi, 72 et x, 50.

Enimvero viri docti suspitione et opinatione adjecere alia; ex vi, 69. 70. ubi calamos ei dant Musæ, quos ante dederant Ascræo seni: ergo opus aliquod Euphorionis, quod Hesiodæi carminis genere scriptum erat, respici. Jam

Euphorion Varroni et Columellæ inter scriptores rei rusticæ numeratur; ideo carmen illud nomine *Hesiodi* inscriptum fuisse visum est; et est ap. Suidam inter Euphorionis scripta *Ἡσίοδος*. Georgica fuisse illud censent. Verum cum argumento hoc parum conveniunt versus subjecti: 'His tibi Grynei nemoris dicatur origo,' &c. quid enim in tali carmine convenire potuit cum Georgicis? Videndum itaque est de his paulo diligentius.

Euphorion, Chalcide Eubœæ, ut dixi, oriundus, Antiochi M. regis Syriæ bibliothecæ præfectus, magna olim fama floruit. De eo post Meurs. ad Helladium (Opp. tom. vi), et Voss. de hist. Gr. i, 17, et de poët. Gr. c. 8 cum Casaub. ad Suet. Tib. 70, et Davis. ad Cic. de N. D. ii, 64 egit Toupius in Epist. crit. p. 161, (Emendat. novæ edit. Tom. ii, p. 601) et qui alia, quam in quæ is inciderat, attulit, Fontaninus in Hist. litt. Aquilei. p. 29 sqq. Desideratur tamen vel sic justa de eo commentatio. Laudantur ap. Steph. Byz. et Athen. Euphorionis *Χιλιάδες*. Est porro de eo Suidæ locus in *Εὐφορίων*, in quo ei tribuuntur opera: *Ἡσίοδος, Μοψοπία ἢ Ἀτακτα. Μοψοπία* est idem atque Attica; nam antiquius nomen illud fuit ab Oceanide Mopsopia: καὶ ὁ λόγος τοῦ ποιήματος ἀποτείνεται εἰς τὴν Ἀττικὴν (male adjectum in Suida *χιλιάδα*, jam deletum a Toupio, minus tamen bene mutatum in *χιλιάδες*.) Respexerat in eo opere eos qui deposito eum fraudaverant docueratque eos certam poenam daturos esse perjurii. Inde deductus fuerat ad colligenda oracula, quæ per spatium mille annorum prodita erant, et eventus, quos illa habuerant. Hæc saltem inter se quodammodo conveniunt. At Suidas aut male exscripta aut interpolata subjicit: εἴτα συνάγει διὰ χιλίων ἐτῶν χρησμούς ἀποτελεσθέντας: de oraculis per mille annorum decursum eventu probatis, scilicet suo ut quodque tempore eventum habuerit, ut orsus forte esset librum inde ab Argonauticis. Secutus in hoc erat Euphorion exempla aliorum, qui χρησμούς collegerant: inter quos Philochorus fuit, Aththidos scriptor, ἐν τοῖς περὶ μαντικῆς Δ'. ap. Plutarch. de Pyth. Orac. p. 403 E. Sequitur in fine: εἰσὶ δὲ βιβλία ε' ἐπιγράφεται δὲ ἡ πέμπτη χιλιάς

περὶ χρησμῶν, ὡς χιλίων ἐτῶν ἀποτελοῦνται: ultima male ab interpolatore accessere. Ceterum hæc viri docti ita accipiebant, ut opus illud in quinque Chiliades divisum putarent, quarum quinta περὶ χρησμῶν inscripta esset. At Toupius Χιλιάδας opus statuit diversum fuisse a Mopsopia: quintum librum περὶ χρησμῶν inscriptum fuisse. Si tamen mille hi anni *quinto libro* nomen χιλιάδος dedere: unde quæso quatuor ceteri libri hoc idem *chiliadum* nomen habuere? aut quale earum argumentum fuisse dicemus, quod a millenario numero quicquam traheret? Estne porro sermoni hoc consentaneum, Χιλιάδα appellari librum, in quo oracula exponuntur per mille annos ad eventum perducta? Saltem dicendum erat, *chiliadem annorum* nomen suppeditasse libro, ut χιλιάς inscribi posset. Oraculum vero Locrorum, ut per mille annos placarent Minervam Iliensem, alienum est ab h. l. non enim illud de eventu agit post mille annos. Difficultatem adeo, quæ in his erat, non sustulit vir doctus, sed reliquit. Verba Suidæ adeo corrupta, et male luxata sunt, ut nihil tuto ex iis colligas, nisi forte hoc; si verum est, totum opus nomen Χιλιάδων habuisse, probabile fit, ita inscriptos esse libros quinque, propterea quod mille ἐπῶν erant, h. e. mille versibus singuli constabant. Nihil adeo est, quod impediat, idem opus fuisse Μοψοπίαν et Ἀτακτα, et Χιλιάδας appellatum: sed liber quintus περὶ χρησμῶν, de oraculis, agebat. Attamen dubito an recte ponatur, omnes quinque libros Χιλιάδας inscriptos fuisse. Apud Stephan. Byz. et Athen. potuit scriptum esse ἐν Χιλιάδι, quo solus liber quintus, idem περὶ χρησμῶν inscriptus, et mille forte versibus constans, designatus fuit. Scripserat Suidas: εἶτα συνάγει διὰ χιλίων ἐπῶν (non ἐτῶν) χρησμούς ἀποτελεσθέντας, responsa et eventa. Ita recte subiecit ἐπιγράφεται δὲ ἡ πέμπτη (pro τὸ πέμπτον) χιλιάς ἢ περὶ Χρησμῶν.

Jam quod ad Gallum attinet, ex Ecl. x, 50 'Chalcidico quæ sunt mihi condita versu,' ut diximus, intelligitur, cum Euphorionem Chalcidensem seu latine reddidisse, seu quocumque modo ejus carmen saltem imitatione expressisse: prius tamen illud tradunt Grammatici. Quæritur nunc,

quodnam Euphorionis opus hoc fuerit. In vss. his 69 sqq. Ecl. vi, Gallus, Musarum jussu, a Lino traditam sibi accipit Hesiodi fistulam, qua *Grynei nemoris originem* canat. De oraculo hoc Apollinis fabulae potuere esse plures; fuisse quoque in iis multa de Mopso et Calchante (cf. Not. ad Ecl. vi, 72), potuit eas persequi Gallus carmine ad Euphorionis exemplum composito: potuit quoque esse Euphorionis liber de illo fano, ejus ad nos memoria nulla pervenit, quem Gallus latinis versibus reddidit; verisimilius tamen est, fuisse *particulam Chiliadis* περὶ χρησμῶν a Gallo latine conversam. Inter alia enim oracula etiam Grynei debuit memoratio fieri. Suspiciari quoque aliquis possit, Mopsi nomen latere in voce corrupta *Μοφοπία*, et fuisse *Μόφου ἔπη*, aut *Μοφέπειαν*. Inter hæc restat difficultas, quod non intelligi potest, quidnam in simili opera Galli ab Hesiodo mutuatum esse potuerit: nam *Hesioidea fistula* hæc canere dicitur. Nimis acutum esset si diceres, aliud Hesiodi opus respici non *ἔργα καὶ ἡμέρας*, forte τὰ ἔπη *μαντικά*, et *Μελαμποδίαν* olim ei tributam, quam Euphorion aut secutus erat aut expresserat. Verum simplicius res ita constituitur: idem Euphorion et *Ἡσίοδον* et *Χρησμούς* scripserat; prius illud habebat aliquid conjunctum cum vita pastorum et cantibus. Cum Gallus occupatus esset in altero *Χρησμῶν* opere, memorari poterat Linus tradere calamos Hesiodi Gallo, quibus uteretur in altero opere ejusdem poetæ exprimendo.

Fontaninus l. c. miro acumine plura Galli carmina ex versibus Virgilianis exsculpsit: ex v. quidem 70 colligere vult, eum latinum fecisse Hesiodum Euphorionis, ex v. 73 eum vertisse latine Chiliadem, tum ex v. 74 scripsisse eum fabulam Scyllæ utriusque, quarum alteram superesse in Ciri Virgilio tribui solita contendit, et v. 77 fabulam Terci et Philomelæ. Hæc tamen ad Sileni carmen spectare, meliore interpretatione facile edoceri poterat vir doctissimus. Cirin Gallo vindicarant et alii, inter quos Gifanius. Vid. Procem. ad Cirin.

Ceterum Euphorionis, ut ceterorum Alexandrinorum poetæ

tarum, magna fuit Romæ hac ætate existimatio: et inde interpretandos esse censeo *cantores Euphorionis* ap. Cic. Tusc. III, 19, non tanquam mollis alicujus poetæ amatores: quæ interpretatio fundamento idoneo caret, cum ejus carmina amatoria nulla usquam commemorentur. At obscuritate eum, et quidem ex doctrinæ copia, non minus quam Callimachum ἐν Αἰτίοις et Lycophronem, laborasse, vel ex Cic. de Div. II, 64, et Clem. Strom. v, p. 676 notum est, etsi ob hanc eandem obscuritatem probaverat se Tiberio Cæsari. Vid. Suet. cap. 70.

EXCURSUS IV.

DE SCYLLA.

Ecl. VI, 74 ‘Scyllam Nisi, quam fama secuta est, Candida succinctam latrantibus inguina monstris Dulichias vexasse rates, et gurgite in alto Ah! timidos nautas canibus lacerasse marinis.’ Æn. III, 424 ‘At Scyllam cæcis cohibet spelunca latebris, Ora exertantem et naves in saxa trahentem. Prima hominis facies, et pulchro pectore virgo Pube tenus; postrema immani corpore pistris, Delphinum caudas utero commissa luporum;’ et 432 ‘Scyllam et cœruleis canibus resonantia saxa;’ add. Ciris 58 sqq. 79 sq.

Multum absum ab eo consilio, ut fabulam de Scylla seu potius fabulas recoquere velim; nam magnus earum numerus fuit: vide vel Athen. VII, p. 297. et Cirin 55 sqq. nec omnino de Scyllæ forma laboro, verum de eo tantum, qua specie Maro Scyllæ speciem apud animum suum finxerit. Videri enim potest a se ipso dissidere, cum altero loco *canes marinus*, altero *lupos marinos* cum *delphinibus* commemoret, qui quomodo ex ejus alvo prodierint una omnes, haud facile dictu esse videtur.

Apud Homerum, a quo primum Scyllæ speciem declaratum habemus, mythum omnino simpliciore et rei declaran-

diæ magis consentaneum videmus Od. M, 85—100. Scopulus est, cum antro, ejus fundo illa incubat; πύλος δυνάμενα πάντες ἄωροι (obscuro sensu) ei tribuuntur v. 89, saltem illa pedibus suis insistere nequit; itaque medio tantum corpore ex antro prominet et sex sua capita late exerit, ut piscetur, unde vivat, belluas marinas Δελφινάς τε κύνας τε, καὶ ἔποθι μεῖζον ἔλῃσι Κῆτος. Vox porro ejus est qualis catuli v. 86 τῆς ἥτοι φωνὴ μὲν, ὅση σκύλακος νεογιλῆς, Γίνεται.

Mutarunt itaque sequiores poëtæ fabulam, et *canum vocem piscationemque delphinorum et canum* ad speciem Scyllæ exornandam transtulerunt: ademptis capitibus sex. Pro his enim superne species est puellæ, quæ tamen inferius corpus monstrosum habet. Ovid. Met. XIII, 732 ‘Illa feris atram canibus succingitur alvum Virginis ora gerens.’ Tibull. III, 4, 89 ‘Scyllave virgineam canibus succincta figuram.’ Est adeo fabula hæc ex eo genere, in quo artificum ingenia pristinam monstri formam in jucundiores mutarunt.

In his ac similibus nihil est, quod hæreas. Verum difficultatem facere potest ea species, qua in extrema corporis parte *delphines, lupi, et canes*, una commissi et conjuncti finguntur. In versu: ‘postrema immani corpore pistrix Delphinum caudas utero commissa luporum’ ambiguum est, utrum sit: pistrix, quæ commissas habet *delphinum caudas utero luporum*, an *luporum caudas delphinum utero*. Neutram speciem facile fingat sibi aliquis animo: inprimis si vulgarem Scyllæ formam in priscis monumentis reputet, in quibus ea in delphinum caudas desinit, canibus ex utero subtus prodeuntibus. Itaque tertiam aliquam rationem ingressus sum in Notis ad c. I., ut sit: *commissa caudas delphinum*, habens caudas delphinum commissas, conjunctas, cum *utero luporum*, luporum uteris s. corporibus, quæ inter binas delphinum caudas ex alvo prominent. Recte hæc se habent, modo ex pluribus Scyllæ formis eam teneas, quæ Virgilii animo insederat.

In antiquæ scilicet artis operibus non una Scyllæ forma occurrit; modo ea in delphinum binas caudas desinit; nihil amplius; modo intertextæ aut intermixtæ sunt canum protomæ; et hæc quidem est solennis forma, ut in ære maximo

Gordiani (Mus. Flor. tab. 73) et Pupieni (Max. mod. Numism. R. Gall. tab. 25) et simili modo Scylla remo sublato ictum intentans in denario Sext. Pompeii, v. c. Thes. Morrell. Pompei. t. II, 1. Cf. Spanh. de V. et P. N. T. I, pag. 262; et adjunctis binis corporibus juvenum, per canum nexus implicitorum in Pict. Hercul. Tom. III, t. 21. et uno viro in gemina ap. Lippert. I, 1, 127. 128. et ap. Tassie pl. xxxi. Et cum his, maxime cum Sexti Pompeii numo, comparare malim poëtæ versus collato Silio v, 135. Est quoque in numis Contorniatis navis Ulyssis imminente et sociorum unum rapiente Scylla: de quibus v. Eckhel vol. VIII, p. 285. Est tamen tertia species, qua alvo adjunctæ sunt utrimque duæ canum protomæ in unam delphinis caudam coëuntes. Hanc speciem habet numisma Agrigentinarum a Principe Torremuzza (Opusc. di Autori Siciliani Tom. XIV, tab. VII, IV) editum, et in Siciliae vet. Num. tab. v repetitum, ubi alterum canis alterum hydræ est, et jam ante, parum affabre, adumbratum a Pancratio l. c. nec multum abludit ara in Winckeln. Mon. ined. no. 37. exhibita in superiore editione in fronte Æn. III. Vol. II, p. 323. Plures Scyllæ species uno loco expressit Pancrazi Antichità Siciliane p. 4.

A poëtis fere canes memorantur, cæque veræ ac terrestres. Dubitari tamen vix potest, eos, qui primi fabulam commenti sunt, cum de monstro marino narrarent, belluas quoque marinas ei adjunxisse. Etiam Homerus l. I., ubi Scyllam exertis capitibus prædari ait circa scopulum aquatilia, *Δελφῖνὰς τε* narrat *κύνας τε, καὶ εἵποθι μεῖζον ἔλῃσι Κῆτος*. Probabile itaque sit de phoca eum cogitasse: quam vitulum marinum jam veteres appellarunt, qui idem etiamnum modo *canis* modo *lupi marini* nomine venit; *phocam pusillam* Linn. eam haberi audio. Iconem et descriptionem vituli marini videas ap. Rondeletium de Piscibus marinis lib. XVI, c. 6. Majorem horum amphibiorum olim in mediterraneo mari frequentiam fuisse constat; ad fines Ægypti desertos notas eorum sedes novimus ex Odys. I, ubi de Proteo agitur. Narrant nostris quoque temporibus canum marinorum circa promon-

torium Scyllæum ingentem conspici copiam; multo magis hoc ita se habuit antiquioribus temporibus, cum et thymorum piscatio circa Scyllæum belluarum istarum opera exerceretur.¹ Duxere quoque viri docti nomen Scyllæ ab iisdem; est enim σκύλαξ, σκύλλος; σκύλλα.

Interea in artis priscae operibus, non magis quam in poetis, aliae quam veræ canes expressæ esse videntur, saltem quantum ex eorum apographis assequi possum; unum est fragmentum in Marm. Oxon. P. I, CXXXII, in quo os canis propius sit ori bestiae aquatilis. Lucretius v, 890 ‘rabidis canibus succinctas semimarinis Corporibus Scyllas’ dixit: ibi tamen non canes sed Scyllæ sunt semimarinis corporibus: quas pro una Scylla semimarinio corpore dixit, respectu caudæ. Lusere veteres artifices in forma belluarum e Scylla nascentium (v. c. Pictur. Herculan. Tom. III, pag. 109), modo in caudis, quæ in serpentes exeunt in Monumentis Etruscis. Novat quoque in Scyllæ forma Schol. Apollonii IV, 825. dum ei canes prodire ait ex lateribus et pectore. In Cod. Vatic. Virgilii ad lib. VI Æneidis in Inferis Scylla picta est hippocampo similis. In ipso illo numo Agrigentorum, quem paulo ante memoravi, alterum caput canis an lupi, alterum hydræ est.

NOTA.

¹ Cf. Strabo lib. I, p. 43 sq. e Polybio: qui tamen *canes* de alio piscijum genere accepit: τοὺς γαλεώτας,

οὗς καὶ ξιφίας καὶ κύνας λέγεσθαι φασί. Etiam Oppian. Halieut. v, 365, 376 *canes* et *phocas* distinguit.

//////////

EXCURSUS AD GEORGICON LIB. I.

I.

DE ARATRO VIRGILIANO.

Georg. I, 169 sqq. 'Continuo in sylvis magna vi flexa domatur In burim, et curvi formam accipit ulmus aratri: Ifuic a stirpe pedes temo protentus in octo; Binæ aures, duplici aptantur dentalia dorso. Cæditur et tilia ante jugo levis, altaque fagus, Stivaque, quæ currus a tergo torqueat imos.' Exposui locum quantum potui pro sermonis ratione; etsi rei agrariæ peritia non satis instructus. Admodum itaque lætabar, cum post illa a me scripta viderem virum doctum, rei agrariæ peritum, eumque perspicacissimum, *de aratro veterum* accurate agere (Betrachtungen teutschen Patrioten heilig III Band 1780, p. 283 sqq.); repetiit eadem fere in Actis Acad. Elect. Mogunt. 1779, p. 125 sqq. Proponam ex eo, quæ ad Virgilium spectant, acute utique et ingeniose disputata. De ceteris dispiciet bonus Hesiodi editor, si quis ejus carmini aliquando obtigerit.

Primo versus: 'Cæditur et tilia ante jugo levis, altaque fagus Stivæ, quæ currus a tergo torqueat imos:' e Martini judicio constituit; eosque bono sensu carere pronuntiat, nisi *cursus* emendetur cum viro docto apud Martinum. Enimvero sic Maro latine dicere non potuit: quod sensus quemque suus docere potest, si sermonis usum habeat. At *currum* pro *aratro rotis instructo* dicere per poetici sermonis indolem et usum licuit; eum, h. e. aratrum, regit, *a tergo torquet* arator; *imî currus* epitheto ornante dicti sunt non minus poetice, quatenus vomere alte impresso inferior aratri pars desuper ab eo, qui stivam moderatur, flectitur ac regitur; exit itaque, modo genium poetici sermonis teneas, e Virgiliana lectione sententia eadem, quam viri docti inferre volunt per lectionem corruptam. Negat vir doctus aratrum rotis instructum jam tum innotuisse. Atqui notum illud fuisse hic ipse locus docere debebat. Quod a Catone et Varrone

illud non commemoratum est, pro argumento idoneo esse nequit: cum neuter id agat, ut instrumentorum rusticorum formam curiose describat. Fac vero utrumque id egisse, quod non egit: potuit secundum illos, Virgilii ætate, in agro Mantuano, aliud usu haberi. Innotuere post arma a Julio Cæsare in Gallias illata astra quoque a Gallis inventa; ut certa vehiculorum genera, carrucae et sic porro; coli cepit in Alpibus secale (Plin. XVIII, 16, 4) Romanis ignotum. Occurrunt alia in Virgilio Italiae superioris agris propria ac singularia. Plinii verba lib. XVIII, 48 a me laudata omnem facile dubitationem tollerent, si lectio in eo esset minus incerta. *Dentalia*, h. e. dentale, ἔλμα, bene vir doctus, quem laudavi, docet accipiendum esse de vomeris parte anteriore (*Pflugkopf*), in acumen acta: hoc dentale *duplici* esse *dorso*, h. e. binis cruribus in formam litteræ V (*Sohlhölzern*) aptatum; *binas aures* tandem, tabellas a Varrone I, 29, 2 memoratas, vomeri additas (*das Streichbret und Molterbret*), et utrique cruri ita impactas, ut impresso in solum vomere terra proscissa utrimque accumulata in sulcos attollatur. *Buris* est temo, ἱστοβρεύς: scil. proprie pars ejus infima, ut jam Salmas. in Solin. p. 576 docuit. Inspicienda et cognoscenda sunt reliqua; etiam de aratro Hesiodico; nisi quod malim eum simpliciter apposuisse, qualem ejus formam ac speciem apud animum effingeret, nec de epochis mutationum inter Ægyptios, Græcos, et Romanos tam multa esse ariolatum, quæ ad liquidum perduci nequeunt. Quod enim nostro tempore fieri videmus, non minus olim locum habuit, ut in diversis populis ac regionibus, seu more majorum seu soli natura aliave necessitate urgente, diversa esset aratri forma, refinereturque deterior multis in locis, cum in aliis dudum inventa et frequentata esset melior et elaboratior. Evolvat, cui talia curæ sunt, Paullum Lucam Voyages Tom. I, p. 182. Norden Voyage en Egypte Tom. I, pl. 56. Add. Goguet Orig. des Loix T. I, p. 184 sqq. Sunt antiquæ artis opera, in quibus aratrum visitur: vix tamen notionem accuratam inde consequi licet: Comes de Caylus Recueil d'Antiquités Tom. v, pl. 82. Museum Etruscum Tom. I,

tab. extr. Spon. Miscell. p. 308. ix. Winckelm. Monum. ined. p. 105. Gemmæ aratrum, obscure tamen, referentes sunt Mus. Flor. Tom. II, tab. 42. Gorkæi Dactyloth. Tom. II, n. 231. Aratrum, quod in Hesiodi edd. ex ant. codd. exhibetur, et in Montfauc. Palæogr. gr. p. 9 repetitum est, serioris seu commenti seu usus esse patet; nam ab Hesiodo ascriptum nemo dixerit. Formam aratri, quo nunc Mantuani ac Veneti agricolæ utuntur, una cum alio exquisitioris structuræ, Martyn exprimi curavit ad p. 48. Verum neutra forma cum Virgilianis verbis satis convenit. Videbatur sibi Anglus, A. I. des Carrieres (a Dissertation on Virgil's description of the ancient Roman Plough, 1788) veram aratri Virgiliani formam reperisse in pondere Romano. Verum qui inspexerit, statim deprehendet mirum errorem: est enim as Romanus cum prora ratis, quam ille pro aratro habuit. (Innotuit mihi inter eos, qui ab eo inde tempore de his egere, Adamus Dickson Husbandry of the Ancients Edinb. 1788. c. XVIII, p. 375 sqq. qui omnino ad carmen Georgicorum consuli potest. Verum ille, etsi verborum interpres parum idoneus, ipsas res illustrat, præceptorumque veritatem et utilitatem explorat; atqui hæc ad interpretis poetæ provinciam haud spectant. Non sine fructu inspexeris ad h. l. Vossii v. c. Commentar. in Georgica.)

EXCURSUS II.*

AD LOCUM DE PROGNOSTICIS SERENÆ TEMPESTATIS EX PLUVIALI.

Georg. I, 393 'Nec minus ex imbri Soles et aperta serena
Prospicere et certis poteris cognoscere signis. Nam neque
tum stellis acies obtusa videtur; Nec fratris radiis obnoxia
surgere Luna; Tenuia nec lanæ per cælum vellera ferri:
Non tepidum ad Solem pennas in littore pandunt Dilectæ
Thetidi halcyones; non ore solutos Immundi meminere
sues jactare maniplos; At nebulae magis ima petunt,' etc.

Hæsi in his interpretandis, et me in iis hæere ingenue sum professus. Spectare enim ad boni interpretis et critici officia, censeo, ea loca, quæ non satis assequitur, non intacta relinquere, aliisque fraudem facere, quasi sensus per se sit satis apertus, sed lectorem de iis diligentius etiam, quam de aliis, monere. Inspectis aliis interpretibus, nec aliud quid, quam quod ipse tenueram, afferri, difficultates autem interpretationis multos ne sensisse quidem vidi. Senserat eam forte is qui apud Gellium VII, 17 de notione vocis *obnoxius* h. l. quærebat. Scilicet sumitur, quod primo statim aspectu occurrit, inde a 395 præsagia serenitatis memorari. Atqui ea, quæ memorantur, non conveniunt huic consilio; immo vero repugnant. Sensus enim vs. 395—400 hic esse perhibetur: stellarum et lunæ clara ac pura lux est: (quæ tamen sententia grammatice ex verbis erui nequit, ut statim videbimus): *non* nubeculæ lanis similes per cælum feruntur (atqui hæc adesse deberent, quippe quæ sunt sereni cœli nuntii): *non* halcyones alas ad Solem expandunt (atqui, si hoc inter præsagia serenitatis est, alas debebant expandere, cum cœli serenitas instet): *non* sues jactant frugum manipulos (an vero per omne tempus pluvium id faciunt sues, nec nisi sereno cœlo hoc facere omittunt?) Hæc tam parum inter se conveniunt, ut vix assequaris, quomodo poëta tam acutus jungere ea inter se potuerit. De posterioribus nihil vidi monitum; hæsit disputatio tantum in prioribus, ‘Nam neque tum stellis acies obtusa videtur:’ quod potest bene ita accipi: aciem stellarum nunc non amplius videri esse obtusam; adeoque eam esse claram, et stellas enitescere; id quod fit dispulsis nubibus et cœli serenitate reducta. At enim alter versus: ‘nec fratris radiis obnoxia surgere Luna,’ nullo modo, nec grammatice, nec sensus paritate convenit. Antiqua junctura tradita est a Servio, ut repetatur *obtusa*. Ita erit: ‘nec Luna, fratris radiis obnoxia,’ quæ lucem mutuatur a sole, ‘videtur surgere obtusa:’ contra vero videtur oriri clara. Recte. At enim primo *videtur* alio modo nunc accipitur quam superiore versu, ubi erat pro *cernitur*, nunc autem est *δοκεῖ*, et alio modo construitor, cum infinito. Si

tamen missum id facias, grammatice non potest *obtusa* repeti sic nude; antecesserat: 'neque videtur acies stellis obtusa,' debet adeo sequi: 'neque videtur acies obtusa Lunæ,' casu tertio; τῇ Σελήνῃ; non autem: 'nec Luna videtur surgere obtusa.'

Aggressus eram cum viris doctis locum interpretatione altera: *et Luna videtur surgere* (cernitur surgens) *oriri*, non *obnoxia* *fratris radiis*, *Soli*; quasi esset: ita ut non sit obnoxia, non videatur esse obnoxia; ut sensus esset: Luna tam clara et pura luce oritur, lucet, ut non *Soli* debere lucem, sed propria luce lucere videatur. At quæ tandem argutiæ hæ sunt! an Luna clariorem lucem habitura esset, si propria luce luceret? unde hoc suspicari licet? an non a Sole lucem fœneratur satis claram ac puram, modo justum tempus redierit? Venerat in mentem, sententias melius sibi constare, si vs. 396. pro *Nec fratris*, legeretur *Et*, ascita altera lectione meliore *videri*, hoc modo: 'Nam neque tum stellis acies obtusa videri, Et fratris radiis obnoxia surgere Luna:' infinitivo historico, ut sit: nam *et* stellarum acies tum, si serenitas redditur, cernitur non obtusa, *et* surgit, oritur, in conspectum venit, Luna, quæ ex natura sua est obnoxia fratris radiis. Lapsus in disjunctivis similis observatus est et aliis in locis; et legitur quoque *Et fratris* apud Schol. Statii Theb. x, 146.

Placebam mihi in his. Mox tamen vidi reliqua, quæ sequuntur, non magis sic esse apposita et accommodata sensui poëtæ. Negantur enim ea, quæ serenitatis prognostica esse debebant: 'Tenuia nec — Non tepidum — non ore s.' Ita tandem perspexi a toto poëtæ consilio aberrari per istam interpretationem; et latere fraudem in eo, quod animadversum haud erat, poëtam primo rem declarare negative, dum docet, abesse ea, quæ instantem tempestatem nuntiare possint et soleant; tum vs. 401 subjicit ea, quæ vere iis tum successerint: 'At nebulae magis ima petunt.' Quod et Plinius habet xviii, s. 83 'nebulae e montibus descendentes, aut cœlo cadentes, vel in vallibus sidentes, serenitatem promittunt.'

Itaque in vss. 395—400 negative poëta exponit sententiam suam, et successuram cœli serenitatem ominatur primo ex absentia eorum, quæ imbres impendentes et tempus pluviosum denuntiare possint. Sunt autem hæc ista: stellarum acies obtusa, luna latens, nubes tanquam gregales, (ἀγέληδόν) per aërem actæ, halcyones ex sensu instantis pluviae expandentes alas, sues eruentes frugum manipulos. Omnia hæc nunc non cerni ait, nunc abesse. Contra vero vs. 401 nubes descendunt in terras, aëre tenuato, et demittunt se in valles, et sic porro. Nunc enim affirmative præsagia serenitatis instantis enumerat. Sententiarum veritas in his elucescit, et totam loci interpretationem nunc in Notis sic refinxī.

Ita vero versus, ad quem omnis bona interpretatio offendeat, verum suum sensum facile recuperat: ‘nec fratris radiis obnoxia surgere Luna;’ vere enim sensus est, et esse debet: nec Luna lucet. Enimvero, quomodo hoc cum ceteris conveniat, tandem ex loco Arati assecutus sum, quem poëta expressit: scilicet Aratus Diosem. 281 sq. ingruentis tempestatis signum apponit hoc: quando stellæ obscurantur, *nulla apparente causa*, nec nubibus obductis, nec caligine alia, *nec Luna subeunte*, quæ scilicet luce sua obscurare eas posset; itaque et in Marone: stellarum lux non est obtusa, nec tamen Luna oritur, lucet, quæ luce sua eas obscurare possit. In his nihil est, quod nos moretur. Apponam versus Arati:

ἦμος δ' ἀστερόθεν καθαρὸν φάος ἀμβλύνηται,
οὐδὲ ποθεν νεφέλαι πεπιεσμέναι ἀντιώσιν,
οὐδὲ ποθεν ζόφος ἄλλος ὑποτρέχει οὐδὲ σελήνη,
ἀλλὰ τὰγ' ἑξαπίνης αὐτως ἀμεινὰ φέρονται
μηκέτι τοι τόδε σῆμα γαληναίης ἐπικείσθω,
ἀλλ' ἐπὶ χεῖμα δόκευε —

‘Cum autem,’ ait Aratus, ‘stellarum clarus fulgor hebetatur (*stellis acies obtusa videtur*) neque tamen alicunde nubes coactæ iis se prætexant, *neque aliunde caligo alia subeat, neque Luna*; sed astra extemplo nulla de causa languida ferantur: non amplius tibi hoc signum serenitatis habeatur,

sed expecta tempestatem.' (ἀσπερόθεν est vera lectio; non οὐρανόθεν. ἐπικείσθω potest a calculo ductum esse, ut ἐπιτιθέναι apponere in numero, annumerare; nisi fuit ὑποκείσθω, ne habetor) Clarius rem exponit Schol. vetus: ὅταν ἴδῃς ἐν καθαρῷ αἴθρι αἰφνιδίως ἀμβλυνομένους ἀστέρας, μήτε νέφους, μήτε ἄλλης τινὸς ἀχλύος ἐπισκιάζούσης, 'μήτε σελήνης ἐπιπροσθούσης' χεიმῶνα τροσδόκα' δηλοῖ δὲ, ὅτι ἡμῖν ἀνεπαίσθητος ὁ ἀῆρ παχυμερὲς γινόμενος τοῦτο ποιεῖ. Γίνεται δὲ τοῦτο αὐχμοῦ ἐπιπροσθούντος τοῖς ἀστροῖς, καὶ τὸ λαμπρὸν αὐτῶν ἀμβλύνοντος, τὸ οὖν 'οὐδὲ σελήνη' προσέθηκεν, ἐπειδὴ ἡ σελήνη σκέπει τῷ ιδίῳ φωτὶ καὶ ἀμαυροῖ τοὺς ἀστέρας.—Ita, puto, omnis difficultas est sublata, omnis caligo dispulsa. Respicit hunc ipsum locum, *Luna* tamen haud memorata, Plin. XVIII, 35 s. 80 'Cum repente stellarum fulgor obscuratur, et id neque nubilo, neque caligine: pluvia aut graves denuntiantur tempestates.' Ceterum infinitivum *videri* pro vera lectione me habere jam professus sum.

EXCURSUS AD GEORGICON LIB. IV.

I.

DE PLEIADE PISCEM FUGIENTE.

Georg. iv, 232 'Taygete simul os terris ostendit honestum Plias, et Oceani spretos pede repulit amnes: Aut eadem sidus fugiens ubi Piscis aquosi Tristior hybernas caelo descendit in undas.' De Pleiadum ortu et occasu agi, manifestum sit, declaratumque id satis est in Notis ad h. v. Altera tamen pars vix satis expediri posse interpretatione ulla videbatur: harebamque in eo ipse, quatenus Pleias occidere dici posset, 'fugiens sidus Piscis aquosi.' Etenim in hoc aestuabant Intpp., quale hoc sidus sit, et qua ratione Pleias illud fugere dicatur. Neque enim, sive per grammaticas sive per astrono-

micæ rationes, Servii *Piscis Australis*, nec *Pisces*, nec *Scorpius*, nec *Hydra* hic memorari possunt; ut nec *Delphinus*, qui pr. Nonas Januarii exoriebatur ex Cæsaris ratione, v. Plin. XVIII, 26, s. 64, quem adeo nec fugere Pleias videri potest. Nisi forte *Piscis* in *Pristis* mutetur, quo nomine Cetum veteres astronomi appellant; possunt ita Pleiades quadam ratione ejus rictum hiantem videri effugere; uti Orionem fugiunt in eo, quem laudavit Guellius et cum nostro comparavit, loco Quinti Smyrn. Paralip. v, 367 sq. Πληγιάς εὐτ' ἀκάμαντος ἐς Ὀκεανῷο ῥέεθρα Δύε' ὑποπτάσσουσα περικλυτὸν Ὀρίωνα. Fuit vir doctus, qui ita succurrere volebat, ut distingueret: 'Aut eadem, sidus fugiens ubi *Piscis* aquosi (scil. est, ibi) Tristior hyernas descendit in undas:' quod vix reperiet, cui se satis probet. Petitus de LL. Attic. p. 390 (Jurisprud. Rom. et Att. T. III, p. 483) *Sidus Solem* interpretatur, quod satis recte fieri posse, non negem; hunc Vergiliæ fugiunt, cum aversam ab illo et contrariam instituunt viam. Sole enim e mari emergente, illæ in mare descendunt. Haftenus bene. Sed tum jungit *undas piscis aquosi*, ut pro mari dictæ sint; hoc vero nullo modo fieri potest, aut certe jejunissime fieret. Itaque adhærendum forte Petavii judicio Auctar. Op. de Doctr. Temp. p. II, 9, et in Var. Diss. ad Uranolog. lib. II, p. 95, esse locum hunc de piscibus *inextricabilem*. Subjiciam, quæ mihi amicissimus Kæstnerus, hoc de loco consultus, rescripsit. Viri in his litteris principis judicium quis non lubentissime accipiat!¹

Ex astronomicis itaque rationibus nullam plane loci in-

NOTA.

¹ Mit dem Fische ist nichts anzufangen. Das übrige würde ich so verstehen:

Vor etwa 1800 Jahren standen die Plejaden im 4 Grade 8'. Wenn Sie einem Globo die Alexandrinische Polhöhe von 31 Grad geben, von welcher Henischius in Sphær. Procli p. 207 Virgils Beschreibung nicht hier, sondern Ge. I, 219 At

si triticeam messem etc. annimmt, und den 4 Gr. des 8 etwas über den Morgenhorizont führen: so werden Sie sehen, dass das Ende des 8 etwa unter dem Horizonte ist, und die ☉ also darinnen stehen muss, wenn die Plejaden kurz vor ihr aufgehen sollen; die Jahrszeit dazu ist der May, und der Aufgang

interpretationem procedere omnes fatentur. Enimvero re diligentius perpensa, male hoc ipsum fieri vidi, quod rationes nostras astronomicas intulere viri docti. Ex poëticis rationibus lux interpretationi petenda erat. Solenne est poëtis, etiam iis, qui de astronomicis præcipiunt, ut in describendis sideribus tabulas sui temporis cœlestes et asterismos in iis notatos sequantur, formasque et figuras pictas ita exprimant, quasi eæ in cœlo vere conspiciantur, scilicet ut ornatum versibus suis ex earum varietate petant. Est porro poëtis commune, ut *fugere et sequi se, aspicere vel respicere*, dicantur sidera, non semper ortus et occasus, successionis et motus respectu, nec alia de causa, quam quod in tabula cœlesti talis eorum positus occurrit, ut aut ex adverso sibi collocata, aut quocumque modo opposita vel subjecta sint. Sic apud Manilium 1, 263. 264 ‘Aurato princeps Aries invellere surgens Respicit admirans aversum surgere Taurum.’ Prævit statim Homerus in noto versu Iliad. Σ, 488, et Odys. E, 274, dum Ursam dicit verti circa polum, et Orionem despiciere et observare: καὶ Ὀρίωνα δονέυει atqui is longe ab ea abest, Ursæ tamen ex adverso positus. Ita centies Aratus siderum situm designat, simulque ornatum ex natura animantis vel figuræ, quæ signum facit, petit; ita Orion in-

NOTA.

der Plejaden, den Virgil hier meynt, geschicht kurz vor der Sonne: Ortus matutinus. Führen Sie aber eben den A Gr. 8 in den Abendhorizont: so steht gegen über im Morgenhorizonte das Ende der ♌, wo sich die ☉ etwa im October befindet, und Virgil meynt vermuthlich, dass alsdenn die Plejaden mit Anbruche des Tages untergehen, wenn die ☉ ihnen gegen über aufgeht.

Ich glaube, Sie werden finden, dass man den Bienen in Italien das Honig im May und October genommen hat.

Die Fische in der Ekliptik gehen allemahl vor den Plejaden unter, auch der Walfisch; slichen also die Plejaden, nicht die Plejaden sie. Der Delphin

ist noch nicht aufgegangen, wenn die Plejaden untergehen. Also weise ich diess nicht zu erklären.

Ich habe viel Bücher darüber nachgeschlagen, diese Stelle aber nicht berührt gefunden, als beym Ricciolus Almag. nov. T. 1, Lib. VI, c. 22, p. 473, vom Fische aber hat er gar nichts, und sagt, Virgil habe ortum matutinum et occasum vespertinum verstanden. Das erste ist mit mir einerley; das letzte hiesse, die Plejaden sollten kurz nach der Sonne untergehen, da müsste die Sonne etwa im Zeichen der ♈ stehen, und das gäbe für die Zeit des Honignichmens etwa den März: hybernæ undæ lassen das nicht zu.

sequitur Leporem; at Sirius fertur insequenti similis, φέρεται μετιόντι ὁμοίως, Καί οἱ ἐπαντέλλει, καί μιν κατιόντα διώκει. v. 340 sq. cf. v. 28 sq. 316 sq. Sunt alia innumera exempla apud Manilium, ut in uno loco lib. II, 485 sq., ubi inter alia Taurus ‘fulgentes videt atque audit per sidera Pisces.’ conf. II, 466. 519. 456. lib. I extr. Alia exempla ex Ovidio notare licet. Jam cum apud Virgilium Pleiades dicuntur occidentes *fugere Piscem*, seu Pisces, hoc ad situm siderum in sphaera unice spectat; nam aversum Taurum, adeoque Tauri caput cum Pleiadibus, subsequitur alter Piscium. Simili modo Pleiades occidentes fugere Orionem dicuntur apud Hesiod. *”E. 619 Εὖτ’ ἂν Πληιάδες, σθένος ὄβριμον Ὀρίωνος Φεύγουσαι, πίπτωσιν ἐς ἡεροειδέα πόντον*, et ap. Quint. Smyrn. v, 367. 368 *Πληιάς εὖτ’ ἀκάμαντος ἐς Ὀκεανοῖο ῥέεθρα Δύεθ’ ὑποπτώσσουσα περικλυτὸν Ὀρίωνα*. Ciris 535 ‘Scorpius alternis clarum fugit Oriona.’ Hygin. Astron. II, 26. itaque ‘constitutum ut, cum Scorpius oriatur, Orion occidat.’ Eadem hæc siderum facies habitus ac situs tot fabulis locum fecit, ut v. c. huic ipsi Orioni. cf. Schol. Apollonii III, 226. Restat difficultas in epitheto *aquosus*, quod nimis tenue videri potest, si est pro aquatilis. Enimvero *aquosus* est aquas, imbres, cogens, denuntians: ut ‘aquosus Orion’ *Æn.* IV, 52. ‘Aries aquosus’ Ovid. Met. x, 165. ‘Eurus aquosus’ Horat. Epod. 16, 54. ‘Pliades aquosæ’ Stat. IV, 120 imbriferæ. Quid quod etiam ‘hyems aquosa’ Ecl. x, 66. *Æn.* IX, 671, ‘nubes aquosæ’ *Æn.* VIII, 429. Et jam Ζέφυρος ἔφουδρος Odyss. III, 458. ‘Piscem aquosum’ et hoc loco Ovidius petiit: Met. x, 165 ‘quotiesque repellit Ver hyemem Piscique Aries succedit aquoso.’ Ceterum *simul* et *ubi* sibi respondent, pro, quando.

EXCURSUS II.

DE NYMPHARUM DOMO ET PENEI REGIA.

Georg. IV, 317 ‘Pastor Aristæus fugiens Peneia Tempe—
Tristis ad extremi sacrum caput astitit amnis’—321 ‘Ma-

ter, quæ gurgitis hujus Ima tenes'—333 'At mater sonitum thalamo sub fluminis alti Sensit'—359 'simul alta jubet discedere late Flumina, qua juvenis gressus inferret. At illum Curvata in montis faciem circumstetit unda, Accepitque sinu vasto, misitque sub amnem. Jamque domum mirans genetricis, et humida regna, Speluncisque lacus clausos, lucosque sonantes, Ibat, et, ingenti motu stupefactus aquarum, Omnia sub magna labentia flumina terra Spectabat diversa locis—Et caput,' &c. Non-dum locum vidi alium, qui cum hoc comparari possit, et nova ac mira est rerum facies, quam *ex hoc ipso loco* apud animum adumbrare necesse est; somnia autem, quæ veteres pro suo quisque ingenio de Oceano terram ambiente multis modis effllexerunt, in unum colligere, et ex iis novum aliud iterum fabulari, cui alius aliud ex alio substituat, etsi sagacis ingenii laudem habere potest, non est tamen interpretari. Narrat poëta vastam aliquam sub terra cavernam, e qua omnia flumina orta diversis viis ad terræ superficiem properent, ubi illa suo quodque fonte ex terra prodeant. Adumbrata fere res ad eam speciem, qua in locis Inferis posita narrantur ea, quæ supra terram sunt, ut luci, flumina: v. c. Ovid. Met. i, 189. Valer. Flacc. iii, 402 sqq., aut quemadmodum Styx et Acheron ex inferis emergunt et supra terram sese effundunt. Comparari potest priscum illud philosophema de magna in terræ visceribus abyssu et aquarum receptaculo: de quo secundum antiquiores Plato disputavit in Phædone Tom. i, p. 112 (Bipont. p. 253 sq.) et contra eum Aristoteles Meteorolog. ii, 2, p. 779, v. c. du Vall., cui inniti puto narrationem ap. Senec. Nat. Qu. v, 15 ex Asclepiodoto: 'demissos a Philippo in metallum antiquum olim destitutum—longa via fatigatos, vidisse flumina ingentia et conceptus aquarum inertium vastos pares nostris—liberæ laxitatis, non sine horrore visos.' Fundum autem mythi aut fecit aut illustrare rem potest Oceanus ap. Homerum vss. sup. ad 381, laud. βαθυρρεΐται μέγα σθένος Ὠκεανόιο, Ἐξ ὅπερ πάντες ποταμοὶ καὶ πᾶσα θάλασσα, Καὶ πᾶσαι κρήναι καὶ ῥεῖατα μακρὰ νάουσιν.

Cavernæ hujus immensæ sub terra, facies a poëta adumbrata videtur esse hæc: ut sint in ea passim speluncæ inque iis lacus inclusi magnæque sylvæ, per quas flumina subter terram ex lacubus profluant; ut adeo hi lacus sub terra pro fontibus sint, unde illi ortum habeant, donec aliquantum progressi supra terram emicent fonte unumquodque suo: 'Jamque domum mirans' sqq. 363 sqq. Qua vi, quo motu, flumina ita in altum ferantur, ex imo terrarum fundo assurgant, et, quomodo ex uno loco omnes amnes prodire possint, ut doceret, a poëta expectari non poterat; a physico hoc postulares jure.

Jam Caverna hæc pro regia aliqua fluviorum et aquarum non male haberi poterat. Si poëta Oceani regiam eo modo adumbrasset: nihil puto foret quod mirationem faceret. Talis Neptuni regia passim describitur; Iliad. *N*, 21. Conf. Ovid. Met. 1, 276 sq., in hac Nereidum Chori apud Eurip. Troad. pr. Nerei domus in mari Ægæo apud Apollon. iv, 772. et Iliad. *A*, 358. item Thetidis et Eurynomes Iliad. *Σ*, 402 ubi Vulcanus latuerat. At Maro obscuravit commentum illud poëticum inflexa rerum specie, dum Penei fluminis regiam ad eundem modum adumbravit, quo Oceani vel Nerei, aut forte Acheloi, amnium antiquissimi, describi potuisset. Nam per se Flumini Deo domus seu regia recte tribuebatur: et in ipso Peneo hoc ex poëtarum usu executus est Ovid. Met. 1, 568 sq.: 'Est nemus Hæmoniaë etc.—Hæc domus, hæc sedes, hæc sunt penetralia magni Amnis; in hoc residens, facto de cautibus antro, Undis jura dabat Nymphisque colentibus undas. Conveniunt illic popularia flumina primum, Mox amnes alii.'

Ut ad certam aliquam rerum speciem, quæ quidem animis nostris informari possit, hæc revocem; ex toto mihi loco hæc constitui posse videntur: Fingamus ingentem illam Cavernam late subterranea loca occupare; esse veram Oceani regiam, seu regnum vastissimum. Ut super terra multi sunt terrarum tractus, diversi fines imperiorum, sic in isto subterraneo aquarum regno quaquaversus sunt ingentia aquarum receptacula in marium modum, speluncas dixit, e qui-

bus diversis locis capita ac fontes fluviorum procedunt, aliquantum inter sylvas flumina sub terra cursu facto emergunt et amnium fontes supra terram constituunt. Ex magno hoc magnorum fluminum numero erat quoque Peneus. Fin- gamus juvenem per fontem demissum in immensum illud aquarum regnum subterraneum, deductum esse in eam partem, eam cavernam, quæ pro fonte, adeoque pro regia Penei, esset; puta esse magnum aliquod specus, quale illud Nympharum in aditu Ithacæ apud Homerum. Specus hoc pro *thalamo* Cyrenes; 'thalami pendentia pumice tecta' v. 374: reliqua e vita heroum ac Deorum sunt petita: assident ei Nymphæ opus facientes 334 sq., assident *vitreis sedilibus* 350. Pervenitur ad illud Penei specus descensu ad magnam illam Cavernam facto, qualem descensum præbere adeo ne- cesse est omnes fluviorum fontes ex specubus prodire soli- tos. Itaque et Aristæus cum matrem Cyrenen adire vellet, ad fontem Penei accessit: 'Tristis ad extremi sacrum caput astitit amnis.' Illa, etsi interiora terræ, specum ac partem magnæ istius Cavernæ, quo loco Penei patris erat domus, inhabitabat, recte tamen sub fonte Penei degere dici poterat: 'quæ gurgitis hujus Ima tenes;' et, 'mater sonitum thalamo sub fluminis alti Sensit.' Tum 'ante alias Arethusa sorores Prospiciens, summa flavum caput extulit unda' 351. 352, adeoque per fontem prospexit. Quo modo hoc fieri potu- erit: recte non attigit poëta: ad sensum enim satis commode res expediri nequit. Nunc mater filium jubet descendere: haud dubie per fontem Penei, dum aquas discedere et viam ei parare edicit: 'simul alta jubet discedere late Flumina, qua juvenis gressus inferret;' 359. 360. Nunc traditur mo- dus: aquæ fontis Penei in media sui parte repressæ assur- gunt in montis excavati speciem, et tanquam viam, in arcus speciem factam, præbent: 'Curvata in montis faciem cir- cumstetit unda, Accipitque sinu vasto misitque sub amnem;' 361. 362. Tum ille in magnam illam Cavernam, de qua paulo ante dictum, unde fluminum exordia et fontes proce- dunt, pervenit et in matris *domum* seu *thalamum* adducitur: 363 sq. Cumulantur hæc in vss. 363 sqq. miratur domum

‘genetricis et humida regna, Speluncisque lacus clausos, lucosque sonantes—Omnia sub magna labentia flumina terra Spectabat diversa locis,’ tanquam in magno regno diversas provincias, regiones, tractus, per cavernarum vastitates patentes; et inter has puta fuisse cavernam illam, quam tenebat Peneus.

////////

EXCURSUS AD ÆNEIDOS LIB. I.

I.*

DE MINISTERIO DEORUM, INPRIMIS JUNONIS, IN ÆNEIDE.

1, 8. ‘Vi Superum, sævæ memorem Junonis ob iram.’ Cum omnino exordium hoc multo cum judicio et verbis significantibus elaboratum sit: quippe quod omnia, quæ in actione hac epica potiora sunt, complectatur; quo ipso Virgilius Homeri simplicitatem arte superavit, qui hoc unum narrare se velle profitetur, quomodo ob simultatem, quæ inter Achillem et Agamemnonem intercesserat, magna Achivorum strages facta sit; tum hic versus statim ab initio expectationem facit ministerii Deorum, inprimisque pericula et labores ex odiis Junonis minatur; discrimina enim, quæ quis a Diis objecta adit, tanto graviora esse probabile fit, facitque adeo ea res ad notionem magnitudinis. Cum de re ipsa alio jam loco actum sit universe (Disquis. 1, de Carm. epico s. VII. s. IX), agedum exponamus uno loco, quomodo Virgilius in toto carminis sui tenore invento hoc usus sit. Intelligemus scilicet, verum esse quod illo loco dictum est, valde diversam illam rationem esse ab ea, quam Homerus secutus est; hic enim afflatu divino abreptus omnia cum fide narrat, tanquam is qui sibi persuasit, ea ita gesta esse; in Marone vero studium fingendi ea, quæ aliis persuadere cupiat, subtile acumen, et mira sagacitas in rebus Romanis cum Trojanis consociandis eminet.

Primo quidem Juno, cum jam alias satis graves irarum in Trojanos causas haberet (lib. I, 27—32), nunc multo majore eos odio persequitur, quod Carthagini suæ metuit; quandoquidem resciverat, ex Trojanis populum exoriturum esse, a quo aliquando Carthago delenda esset (I, 16—27). Illa igitur, ut ab Italia, destinata Æneæ a fati sede, Trojanos arceret, nihil intentatum relinquit. Etiam tum, cum a Sicilia solverant, tempestate Æoli ope mota eos a cursu in Italiam dejecit; ita Carthaginensium littori admotæ, tempestate a Neptuno sedata, ad littus illud, una amissa, naves Trojanæ appellant I, 162 sq.; Neptuni autem opera ad Æolum coercendum satis erat accommodata.

Parandum nunc erat inter barbaros tutum Trojanis hospitium (I, 227), nec minus Junonis Pœnis studentis consilia metuebat Venus (IV, 96. 97): Exoratus a Venere Jupiter mittit Mercurium: is Didonem propitiam in advenas reddit Pœnosque placat (I, 301—308). In sermonibus inter Jovem et Venerem habitis (v. 233 sq.) multa præclare exponuntur, quæ Romanos ad carmen legendum advertere possent: A Trojanis orituros esse Romanos terrarum dominos (238—241); fata Æneæ in Italia; Ascanii regnum; Alba condita; Romæ origines; Junonis odia olim placanda; Græcia a Romanis subacta; Julius Cæsar Diis ascribendus; Pax terrarum orbi reddita ab Augusto (262—300).

Interea Æneam novas terras explorantem mater Nymphæ speciem mentita occurrens edocet, in quæ loca venerit, ejus animum firmat (309—421), et nube septum tuto in mediam urbem deducit. Eadem, ut Didonem penitus devinceret Æneæ, amore eam incendit (661—726). Juno cum sua consilia ad perdendos Trojanos elusa videt, id saltem machinatur, ut Æneas cum Didone conjugio junctus Carthagine sedem figat; ita enim fore, ut fati ei destinatum imperium in Africam transferatur (IV, 102—106). Venus fraudem subodorata saltem conjugium paciscitur (127—129); ita enim Æneam tanto tutiorem ab insidiis fore videt. At Jupiter, quem Iarbæ Mauri, qui Didonem sibi in matri-

monium petierat, precibus motum poëta narrat (196—218), mandatis Mercurio datis Æneæ denuntiat, ut Carthagine decedat (v. 220 sqq.). Etiam in his Jovis mandatis iterum memorantur fatis datæ Æneæ in Italia sedes, posteris ejus terrarum imperium et primo loco Ascanii regnum (229—236).

Postquam Æneas Africa relicta iterum Siciliam appulerat, ut discessu ex insula et aditu Italiæ eum intercluderet, novam fraudem molitur Juno; Iride missa et in anum Beroën mutata mulieres Trojanas hortatur, ut classem incendiant (v. 608 sqq.). Parte tamen Trojanorum Segestæ relicta, naves, quæ supererant, conscendit Æneas et cursum in Italiam absolvit; ut tuta esset navigatio, Venus Neptunum exorat (779—824).

Escensu ad ostia Tiberis ab oriente in litus facto et animis portento mensarum comesarum firmatis castra ponunt, et ad Latinum regem legatos mittunt VII, 1 sqq. Qui et ipse, multis portentis et vaticiniis jam ante de exterorum adventu edoctus, non modo hospitium et societatem regni, verum et conjugium filiae Laviniae pollicetur (VII, 1—285). Tum Juno (VII, 286 sqq.), cum fata se retexere posse desperat, id saltem meditat, ut rerum eventus dislerat: idque bello adversus Trojanos moto (313—322). Belli hujus semina hunc in modum a Junone jacta, ut Alecto, Furiarum una, missa, Amatam, Laviniae matrem, quæ filiae matrimonium Turno pacta erat (341—403), tum Turnum ipsum, ira et furore inflammaret (408—457), Latinos quoque in Trojanos exasperaret, Ascanio venanti objecta cerva sacra, quam ille vulnerat (475—502), tum Tyrrhei filio in tumultu agrestium cæso (531—539). Ita bellum conflatur. Jani portas ipsa Juno reserat (620—623).

Æneam de novis rerum casibus sollicitum Tiberis Deus confirmat per somnum, portentumque suis cum xxx porcellis paulo post occurrurum edocet, utque, Pallanteum profectus, Evandrum cum Arcadibus in societatem belli asciscat, hortatur (VIII, 1—80): Objicitur portentum suis, quam Æneas Junoni mactat, ejusque iras deprecatur (81—

89. 59—61). Tum Venus arma ipsi a Vulcano fabricanda petit (VIII, 370—453), mox demissa illa cœlo 523—540, 608—ad f.).

Interea dum Æneas apud Evandrum et Etruscos auxilia conquirat, Turnus castra Trojanorum oppugnat. Facit illud Junonis monitu, missa ad eum Iride (IX pr.). In hac castrorum oppugnatione, ut Ascanius e pugnae discrimine subduceretur, Apollo in Butæ speciem mutatus a pugnando eum absterret (638—663). Turnus, postquam per portam patentem in castra irruperat, Trojanos perterritos fugat, Junone ipsi favente; donec Jovis jussu ab Iride avocatur (802 sqq.). Omitto Cybeles interventum in classe Æneæ servanda, navibus in Nymphas mutatis (IX, 69—122, X, 219—250).

Concilio Deorum facto, Jupiter dissidia moventes objurgat: differre saltem odia in illud tempus jubet, quo Carthago et Roma concursuræ sint (X, pr.). Venus de injuriis et periculis Æneæ creatis conquesta, ut saltem Ascanius incolumis discedat, precatur; satius alioqui fuisse, ut Trojæ fatum commune experti essent pater et filius (X, 18—62.) Jano refellit Venerem et Turnum defendit (62—99). Tandem Jupiter neutri parti se studere, sed fatis totam rem committere velle significat (100—115). Interspersa sunt alia nonnulla: Lausum et Pallantem congregi velat Jupiter (X, 436), Mezentium ad pugnam instigat (X, 689), inde Tarchonem (XI, 725). Venus monstrat herbam, qua Æneæ vulnus sanatur (XII, 111). Graviora sunt, quod Turno adest Juturna nympa soror (X, 439. XII, 139). Æneæ adventu Trojani tandem castris erumpunt, et copias utrimque jungunt; belli itaque tota mole in Turnum conversa, Juno a Jove precibus consequitur, ut eum pugna subducere liceat (X, 606—688).

Tandem, rerum summa ad pugnam inter Turnum et Æneam deducta, Juno, ne ipsa nec pactioni nec pugnae intersit, discedit, Juturnam hortatur, ut fratri, quacumque possit ratione, succurrat (XII, 134—160),¹ quod illa variis

¹ Ad novissima hæc cf. Exc. II ad Lib. XII.

modis frustra facere tentat (468 sqq. 623 sq. 784 sq.). Novissimo enim certamine congregiuntur Turnus et Æneas. Nunc Jupiter, ut illam placaret, accurate cum ea agit, ejusque precibus hoc tribuit, ut, Trojanorum nomine abolito, Latinorum nomen obtineat, sermone quoque Latino servato, Trojano extincto; oriundos ex mixta hac gente Romanos pietate in ipsam Junonem insignes fore (791—841). Inde Jupiter omen instantis Turno mortis mittit bubonem: quo viso, Juturna, desperata fratris salute, discedit (843—886). Si hoc modo rerum momenta ponderantur: Deorum interventum haud dubie magnam vim et utilitatem ad res epica cum gravitate expediendas habere apparet.

EXCURSUS I.†

12. ‘Musa, mihi causas memora, quo numine læso, Quidve dolens regina Deum tot volvere casus Insignem pietate virum, tot adire labores Impulerit; tantæne animis cœlestibus iræ!’ Sententia est expedita; hæremus tamen in ipso exordio tam splendidi carminis, poëtæ castigatissimi, in enuntiatione, quæ nec satis elaborata nec epica gravitate satis digna esse videtur. Causas quærit poëta e Musa, cur Æneas tot malis et laboribus objectus fuerit. Repetuntur illæ, antiquitatis heroicæ sensu, a *Deorum ira*. Jam poterat quæri aut omnino, *cujus numinis* ira ea fuisset, aut, si de numine constabat, *quid* ejus iram provocasset.

Jam primum ambigua est in poëta oratio, tum laborare videtur junctura, quæ est admodum molesta et ingrata. Musa, *memora, quo numine læso*, quo Deo læso, debebat sequi: *vir pietate insignis impulsus fuerit volvere tot casus, etc.* Sequitur tamen alterum: *quidve dolens regina Deum tot volvere casus virum impulerit*. Recessit itaque poëta a priore junctura, et transiit ad aliam; quod exemplo haud carere

memini: in exordio tamen factum miror. Porro non bene quæri potuisse a poëta videtur: quodnam illud numen fuerit; cum de Junone satis constaret; nec ex Musis id quærendum erat, nam ipse statim subjicit *Junonem*; latebant tantum causæ iræ Junonis, quas mox a Musa compertas poëta varie exponit. Videtur ita tota sententia ad unam Junonem revocanda esse. Tum autem molestiam faciunt verba: ‘quo numine læso, quidve dolens regina Deum virum—Impulerit;’ si enim *numen* diversum ab ipsa est: non videtur probabile esse, eam *alterius Dei* injurias ulcisci voluisse. Dicas, exemplo id Jovis facere eam posse, qui in Palladis gratiam Ajacem Oilei ultus est inf. 47. Verum non constat de numine aliquo, cujus causam Juno susceperit; suas illa iras, sua odia exercuit. Sin *Junonis numen* est: quo tandem sensu potest quæri: ‘quo numine læso?’ Suntne ejus *numina plura*? ut quæri possit, quod ejus numen læsum fuerit? et, si quæretur, quam jejunum hoc est in poëta, et in carminis exordio! Placuit tamen hoc jam veteribus apud Servium; sequitur hoc Cerda cum aliis, ornatque Burmannus. Scilicet, cum *numen* sit voluntas, tum potestas ac majestas Dei, (unde tandem pro ipso Deo ejusque natura, aut nomine ac titulo ponitur) potentiaë autem partes esse possint, divitiarum, regnorum, conjugiorum, partus, cui illa præerat, aiunt quæri: *qua parte ejus potentiaë læsa*? quod jejunum et vapidum esse, dices. *Uni* quidem Deo *plura numina inesse*, nec usu nec ratione mihi quidem liquet. Si poëtæ de uno Deo *numina* memorant, id fit poëtica ratione, ut pluralis pro singulari ponatur. Addam: occurrere in poëtis notiones *numinis* alias; poni pro *religione* numinis, pro *sacris*, porro pro *monitis* numinis, *jussis*, *vaticiniis*, *consiliis*. Verum his significatibus nec *quo* nec *læso* convenit. *Lædi* numen dicitur violata ejus majestate, adeoque ad iram et ultionem illud provocari; frequentatur imprimis de perjurio, ut apud Horat. ‘Cum tu magnorum numen læsura Deorum In verba jurabas mea.’ Sic Tibullus aliquoties et alii; et de sacri-legio inf. 11, 183. ‘pro numine læso.’

Restat, ut accipiamus *numen Junonis læsum* multis rebus

ac causis; quærique adeo, cum satis constaret, læsum esse, qua in re læsum fuerit; *quo*, qua in re, *numine læso*. Hoc quam ingratum, et pedestri orationi propius, sit, sentio equidem; non tamen videntur sensisse viri docti. Nam et Servius hoc apposuit primo loco: ('*quo*, in *quo*, in *qua* causa; et est septimus casus, et communis elocutio; dicimus enim: *quo te læsi*.' Recte sane, vix tamen bene duplici ablativo.) et Heinsius, Jo. Frid. Gronovio Obs. iv, 9 laudato auctore, probavit; subjicit tamen 'posse et simpliciter capi, ut infra 674 'ne *quo* se *numine* mutet.' quæ quomodo cum his convenient non video. Nam ibi est potestas Dei in fraudem versa: ne *quo* dolo, qua fraude alicujus Dei, ejus mens mutetur.

Post hæc omnia dixeris, cum nulla satis commoda ratio interpretandi suppetat, de corruptela esse cogitandum. Videtur tamen illa in exordio tam noti ac celebrati carminis vix locum habere; aliter se res haberet in carmine in uno vel altero libro lacero servato; tum vero nondum vidi, nec ipse exputare possum, emendationem satis probabilem. Venit statim in mentem: casus rectos, *dolens* et *regina*, requirere *læsa*; verum quid est: *quo numine læsa Juno*? estne, ipsa a *quo numine* læsa? an redibimus ad molestam interpretationem: *quo numine*, qua suæ majestatis parte? Incidere proclive est in alterum, *quo nomine læsa*, qua causa, qua re, qua de re. In hoc Catroëus, Heumannus, jam olim Scioppius inciderat in *Paradoxis litterariis* (sub *Pascasii Grosippi* nomine Mediolani 1628. vulgatis) ubi p. 24 recte exagitat Servii rationes, tum legere suadet: *quo nomine læsa* (non *numine*, quod ad h. l. Virgilii Heinsius ascripsit) laudatis locis Suetonii in Galba c. 16. 'Subinde jactavit, legere se militem, non emere consuevisse: Atque *eo* quidem *nomine* omnes qui ubique erant milites exacerbavit,' illo scilicet nomine læsi, ea causa exacerbatum fuere milites, quod ita jactasset. Serv. Sulpicius apud Ciceronem iv ad Div. 5. 'Quid est, quod tu, aut filia tua, cum fortuna *hoc nomine* queri possitis?' Ipse quoque Cicero de Fin. ii, 7. 'qui cum luxuriose viverent, a summo philosopho non re-

prehenderentur *eo nomine.* Quærere ergo poëtam, ait Scioppius, 'quo nomine exacerbata, quo Æneæ facto læsa, quidve graviter ferens Juno Æneæ tam addita infestaque fuerit: in quo periculum non est, ne per tautologiam aliter atque aliter rem eandem extulisse verbis indicetur:—sed profecto aliud *ladi* est, aliud *dolere*. Nam et usu venire potest, ut doleat, qui læsus non sit, et rursum, quem quis læserit, æquo sit animo, nec quicquam ea in re moneatur.' Præclara critica, nec esse video, quod in ea moneatur, nisi quod *forma orationis pedestris* in poëtam infertur. Possis substituere magis poëticum, *quo crimine*, ut apud Lucan. VII, 847. 'quo tanto crimine, tellus, Læsisisti Superos?' aut *quo vulnere læsa*: ut mox: Juno 'æternum servans sub pectore vulnus,' et Ovid. Met. IV, 720. 'vulnere læsa gravi:' enimvero et nimis ea recedunt a scriptura, nec satisfaciunt iudicio morosiori. Restat igitur ut locum referamus in numerum eorum, quæ mutaturus, si licuisset, erat poëta.

EXCURSUS I. * *

PALLAS FULMEN JACULANS.

I, 46. 'Ipsa, Jovis rapidum jaculata e nubibus ignem, Disjecitque rates evertitque æquora ventis; Illum, expirantem transfixo pectore flammæ, Turbine corripuit, scopuloque infixit acuto.' De Diis fulmen jaculantibus cum multa argutatus esset Servius cum aliis, viri docti diligenter commentati sunt; ita ut nunc inter notas res illud sit. Videndi de his Cuper. Harpocr. p. 100. Burmannus in Jove Fulguratore c. 15. et Winckelmann. Monum. ant. ined. To. II. c. 2. Res in gemmis obvia. Multo tamen magis celebrata est Pallas fulminatrix in numis, maxime Domitiani Imp. Occurrit etiam in græcis, ut Antigoni Gonatæ, Agathoclis Syrac. et

in ipsis Syracusarum numis. Est quoque Palladis caput cum fulmine in numo aereo Locrorum apud Magnan. Pellerin. et Eckhel Doctrina numor. T. I. P. II. p. 191. Alio modo in numis Atheniensium noctua cum fulmine cernitur. Nec minus alii Dii cum fulminibus occurrunt, ut vel ex Lexico numism. Raschii cognoscas T. II. P. I. p. 1199.

Ajaxis Oilei f. interitus est inter narrationes non uno modo a poetis ornatas. Sunt imprimis duæ, altera epicorum, altera tragicorum. Præiverat Homerus Odyss. 4, 499 sq. Ajacem is Neptuni ope jam Gyris admotum in eo fuisse narrat, ut incolumis enataret in petras, cum ejus superbis dictis (φῆρ' ἀέκητι θεῶν φυγέειν μέγα λάϊτμα θαλάσσης) Neptunus irritatus tridente rupem percussit ipsumque cum rupis parte, quam manu prehenderat, præcipientem mari submersit: (qui sequuntur duo versus 509. 510 ab interpolatore, forte rhapsodo, profecti sunt.) Copiosius hæc exposuit Quintus XIV, 547 sqq. (ubi et ipse turbat narrata 579—586 ita ut eum versus adulterinos modo memoratos in suo legisse appareat, nam cum jam una cum rupe apprehensa in mare præceps ruisset, aliam rupem Neptunus in eum devolvit. Ad Homeri mentem fabula exposita erat a Callimacho ἐν Αἰτίοις, ut discimus e Schol. II. N, 66. et ad eundem Homeri ductum adumbratus erat Ajacis infaustus casus in tabula apud Philostrat. Imagg. II, 13. nescio an eodem modo Apollodori *Ajax fulmine incensus*, quem Pergami spectari ait Plinius XXXV, 9. s. 36, 1. In priscorum operum reliquiis nullum Ajacis vestigium vidi memoratum, præterquam *Ajacem petra descendentem* (non in rupem enixum) in gemma Stoschiana ap. Winckelmann. Mon. ined. no. 142. Idem tamen argumentum in aliis gemmis ad Martem descendentem ad Rheam Sylviam referri memini. Ajacem, nudum galeatum, cum clypeo et gladio irruenti similem, in Locrorum Opuntiorum numis occurrere putant viri docti; in aliis fulmen et Palladis caput ad eum spectare. Cf. Eckhel v. i. Doctrina numor. Vol. I. P. II. p. 192.

Est altera ratio, qua præcipuæ in ulciscendo Ajace par-

tes Minervæ tribuuntur. Coniunctas eas cum Neptuni opera fuisse jam ex Odyss. loco laud. Δ, 502 tenemus. Ubi Ajax est ἐχθόμενος Ἀθήνῃ. In eadem Γ, 135. fœda tempestate immissa Minervam ira concitam classem Achivorum Troja redeuntium dispersisse narrat poëta: τῷ σφέων πολέες κακὸν οἶτον ἐπέσπον Μήνιος ἐξ ὅλοῃς Γλαυκῶπιδος ὀβριμοπάτρης. Similia sunt Od. E, 108. 9. Causam iræ Minervæ subjecerant Cyclici, raptam in excidio Trojæ Cassandram: de qua nuper præclare egit Böttger Vir doctissimus. Pro primo famæ hujus auctore haberi potest Arctinus in Ilii excidio; quod ex Procli fragmento sæpe laudato intelligere licet: ubi Ajax Κασσάνδραν πρὸς βίαν ἀποσπῶν, συνεφέλκεται τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ξόανον. Petita mox ab eo poena sacrilegii ad Minervæ aram confugit Ajax et servatur; tum discedunt Græci, καὶ φθορὰν αὐτοῖς ἡ Ἀθηνᾶ κατὰ τὸ πέλαγος μηχανᾶται. Exposita adeo in isto carmine videtur fuisse ratio, qua Minerva Ajacem ulta est: scilicet quod illa ipsa fulmen seu arripuit, seu a Jove obtinuit, quo Ajacem trajecit et scopulo affixit. Hoc secuti sunt Tragici. Certe Hyginus fab. 116. quem argumentum Ναυπλίου πυρκαέως Sophoclis exponere suspicari licet: ‘in qua,’ inquit, ‘tempestate Ajax Locrus fulmine est a Minerva ictus; quem fluctus ad saxa illiserunt; unde Ajacis petræ sunt dictæ:’ scilicet quæ vulgo sunt Gyræ seu Gyrææ petræ. (Eadem, sed Neptuno ascito, in Agamemnone Senecæ 528 sq. tragico tumore sunt narrata.) Patet adeo ex his, Virgilium Tragicos etiam in Ajace esse secutum. Tzetza Antehom. 300 sq. Ajacem in discrimen adductum ait, quia odio Ulyssis reliquerat classem; dilucidat hoc Philostratus Heroic. 8. narrans, Agamemnonem insidiatum Ajaci, cui Cassandram eripuerat, falso crimine opprimere voluisse eum, quem injuria a se affectum sibi irasci norat.

EXCURSUS I.

DE INSULA ÆOLIA.

1, 55. 56. 'Nimborum in patriam, loca foeta furentibus Austris, Æoliam,' in insulam Æoliam, 'venit' Æneas, h. e. unam ex Æoliis, quas et Vulcanias et Liparæas appellant. Unam *Æoliam* memorat Virgilius Homeri exemplo Odyss. K, pr. ad quem obscura de his locis fama pervenerat. Cum plures et nunc sint et olim fuerint: septem veteres nominant: quænam ex iis Æoli sedes ac regia fuerit, nec Homerus declaravit, nec Virgilius. In Strongylen tamen (nunc Stromboli) consensisse videtur antiquitas: Strab. VI, p. 424 B. Στρογγύλη—ἐνταῦθα δὲ τὸν Ἀΐολον οἰκῆσαι φασίν. Add. Plin. III, 9 s. 14. Hieram autem (Volcano nunc dictam) Vulcano plerique assignant; alii Liparam: v. ad Æn. VIII, 416. Variasse in his veteres mirum non est, cum ipsa illa natura, a qua ductæ fabulæ sunt, pluribus insulis communis sit, sive flammarum erumpentium, sive ventorum subterraneorum fremitum cogites: uti præter Strabonem, principem auctorem de his insulis VI p. 422 sq., aliosque veteres a Cerda ad h. l. Apollonii Schol. IV, 761. III, 41. Spanh. ad Callim. in Dian. 47. Cluver. in Sicilia. lib. II, c. 14 laudatos, e recentioribus imprimis Houel (Voyage pittoresque de Sicile, de Malte et de Lipari To. I, c. XI), Strongyles prospectum ediderat Illustr. Hamiltonus in Campis Phlegræis (To. II, pl. 37.) Videndus de hac insula quoque Ætna v. 431 sqq. Ut autem veteres ventorum et Æoli, qui eos regeret, sedem has insulas, seu unam ex illis, facerent, naturalis haud dubie eos adduxit habitus; sive antra, quæ ex antiquioribus ignibus supererant, ventis subterraneis pervia, seu quod observatum erat, ex fremitus diversa ratione, flammæque, fuliginis et efflationis, prænosci posse ventos surgentes; etiam, quis tertio post die spiraturus sit ventus:

vid. Strabon. vi, p. 423 c sq. (276.) Plinius l. c. ‘Strongyle in qua regnavit Æolus; quæ a Lipara liquidiore flamma tantum differt; e cujus fumo, quinam flaturi sint venti, in triduum prædicere incolæ traduntur; unde ventos Æolo paruisse existimatum.’ Æoli autem mythum alio modo ornavit Homerus, cum Anni vertentis symbola in eum transtulit Odyss. K, l, quo toto loco comparato intelliges, Æolum Virgilii plus dignitatis habere, etiam in hoc, quod *utres*, quibus venti includuntur, absunt; qui sane in Homericis fabulis locum suum tuentur, in Virgilio autem absurde positi fuissent. Comparato tamen Quint. Cal. loco xiv, 474 sqq. intelligere mihi videor, prævisse Virgilio ex cyclicis poëtis aliquem, qui tempestatem in Græcorum classem, Ajacis Oilei f. ulciscendi causa, excitatam simili modo descripserat. Nam Quintus loco Virgiliano multa habet consentanea. Virgilium in hac fabula expressit Valer. Fl. i, 576 sqq. sic ut facile imitatore intelligas; brevius narrationem exequitur Silius ix, 491 sqq. Apollonii exemplo iv, 777.

EXCURSUS II.

NYMPHÆ JUNONIS COMITES.

i, 71. ‘Sunt mihi bis septem præstanti corpore Nymphæ.’ Habet igitur etiam Juno suas Nymphas, non modo Diana. Memorantur earum nomina ap. Pompon. Sab. ad h. l. Sed ne fallare, exscripta ea esse teneas ex Georg. iv, 336 sqq., ubi Nereides Clymenes comites enumerantur. Locus autem Virgilii expressus ex Iliad. ε, 267 sqq., ubi tamen Juno Somno promittit Χαρίτων μίαν ὀπλοτεράων. Charites enim Junoni adsunt antiqua religione. Ita ap. Pausan. ii, 17. Sed fingunt poëtæ nonnulla præter religiones. Sic Statius Palladi non minus quam Dianæ comites dat Theb. ii, 239. Alioquin Horæ Junoni adsunt, quas ad quatuor anni tem-

pora revocat Quintus Cal. x, 336 sqq. In Homero multa sunt, quæ minus displicent. *Somno* conjugem promitti, magis est consentaneum, quam Æolo, xii jam ex uxore filios habenti v. Odyss. K, pr., cui ideo nec v. 74 aliquid præclari admodum promittitur, pulchra eum prole parentem futurum. Dicendum tamen, Virgilium hac in parte fabulæ ab Homero recessisse, Æolumque nondum uxori junctum posuisse. In 78. 79 voluit poëta Homericis verbis ex I. I. Iliad. Ξ, uti; ibi v. 269 *Somno* promittitur Pasithea ἧς αἰὲν ἐέλδαι ἡματα πάντα, ‘cujus amore tu flagras ab omni inde tempore,’ cujus amore jamdudum teneris (vide 276, cf. Odyss. E, 210, 219): quæ multo melior est muneris commendatio. Sed Virgilius, nisi in diversam sententiam versus Homericos deflexit, ita accepisse videtur, ‘quam tu semper amabis,’ ἐέλδαι pro futuro tempore; quod et ipsum accommodatum est prisco usui loquendi. Vide v. c. Hymn. in Venerem v. 149, et Odyss. Z, 281 ἔξει δέ μιν ἡματα πάντα. Unde apparet, vetere ævo omnino hanc fuisse formulam designandi conjugii.

EXCURSUS III.

I, 89. ‘Una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis Africus.’ Aquilonem cum his non memorari miror equidem. Nam quod Seneca Nat. Qu. v, 16, ubi h. l. excitat, *Una*, inquit, *Eurusque Notusque—Africus*, et, qui locum in illa rixa non habuit, *Aquilo*, verum non est; nisi tantum hoc dicere voluit, omissum esse Aquilonem a poëta. Nam ad classem Æneæ, quæ a Siciliæ littore occidentali evecta cursum ad Italiam tenebat, versus Africae littora rejiciendam, Aquilonis sane, aut alterius venti ex vicino cardine, partes esse debere præcipuæ. Sed eum omissum tanto magis mireris, quandoquidem in loco Homeri, quem verbis expressit, Odyss. E, 295, ubi Ulysses ex Calypsus insula redux gravi

tempestate opprimitur, cum ceteris ventis *Βορέης αἰθρηγενέτης* memoratus sit. Et in altero loco *Odyss. I, 80. 81*, ubi *Ulysses*, qui ultra *Maleas* provehi non poterat, versus *Libyæ* littus, ad *Lotophagorum* insulam, *Meningem* esse putant, rejicitur, *Borea* vento, (et quo alio vento fieri id potuisset?) id factum memoratur. Similiter de *Argonautis* apud *Apolonium IV, 1231*, quos ex *Ionio* mari in *Syrtes* tempestas impingit, καὶ τότε ἀναρπάγδην ὁλοὴ βορέαο θύελλα Μεσσηγῆς πέλαγός τε Λιβυστικὸν—φέρε'. Habuit autem et hunc ipsum locum ante oculos *Virgilius*, ut e pluribus vestigiis intelligas. Dicendum itaque, poëtam ventos promiscue h. l. posuisse, nec ad subtiliorem aliquam rationem; in una saltem procella ipsum *Aquilonem* nominat *inf. v. 106*. Porro aliam difficultatem in h. l. movere videri potest *Seneca l. 1.*, ubi, recitatis his versibus, in unam tempestatem omnes ventos congregari posse negat: res scilicet ita ad libramentum rediret, et *Aquilonem* reprimeret *Auster*, et sic porro. Poëtarum usu defendit nostrum poëtam *Cerda* cf. *inf. 11, 417*, et alterius *Senecæ* imitationem *Agamemn. 473—476* habes. Enimvero cogitandum est de subitis ventorum conversionibus, ac procellarum ab omnibus plagis circumagentium se vicissitudine. Naturam rei clare expressit *Hom. Odyss. E, 331. 332*: *Ναὴν ἀμπέλαγος ἄνεμοι φέρον ἔνθα καὶ ἔνθα, Ἄλλοτε μὲν τε Νότος βορέῃ προβάλεσκε φέρεσθαι Ἄλλοτε δ' αὖτ' Εὐρος Ζεφύρῳ εἴξασκε διώκειν*. Ceterum in *Senecæ N. Q. loc. laud.* vereor ne verba: 'quod fieri nullo modo potest,' ab alio assuta sint.

EXCURSUS IV.

ARÆ IN MARI EX ADVERSO CARTHAGINIS.

1, 112—116. 'Tres Notus abreptas in saxa latentia torquet: Saxa vocant *Itali*, mediis quæ in fluctibus, *Aras*: Dorsum immane mari summo. Tres *Eurus* ab alto In brevia et *syrtes* urget, miserabile visu.' Aut *Itali*, Ro-

mani, omnino quaecumque saxa, omnes scopulos, medio in mari *aras* vocant, quemadmodum *ara* omnem crepidinem et eminentiam veteri sermone designabat. Notus locus Scalig. Auson. Lect. II, 22. At sic frigidissima esset oratio. Aut de certo aliquo loco agitur. Erant autem ex adverso Carthaginis, CCXXX ab urbe stadiis, inter Apollinis et Mercurii promontoria (cf. inf. Exc. VI ad v. 163) duæ insulæ seu verius scopuli, sæpius pro una insula habiti, nunc Afris Zowa-moore, in geographicis tabulis Zimbra, vitiose in Gallicis libris, les Isles des Imbes, dicta, (de qua v. Shaw Travels p. 146) olim Ægimorus vel Ægimurus insula. Plin. v, 7 ‘Contra Carthaginis sinum duæ Ægimori Aræ, scopuli verius quam insulæ, inter Siciliam maxime et Sardiniam’ (Compara Liv. xxx, 24). ‘Auctores sunt, et has quondam habitatas subsedis,’ ut adeo sub mari laterent (‘saxa malignis submersa vadis’ Statius diceret I Theb. 373). Varro ap. Serv. ad h. l. ‘verentur in pelago latentem insulam, quem locum vocant Aras.’ Eas *Neptunias* fuisse vocatas idem Servius e Claudio Quadrigario docet, at *Sisenna propitias* appellaverat. Jam *Aræ* possunt dictæ videri, quia scopuli sunt super aquam eminentes. At Servius: ‘quod ibi Afri et Romani foedus inierunt et fines imperii sui illic esse voluerunt.’ Inducias quidem in ea insula ruptas sub finem belli Punici secundi Livius l. l. memorat; non pacem ibi factam. Et fines imperii in pacis conditionibus apud Polyb. III, 22 sqq. aliter constituuntur. Sed, qui istum Servianis assuit pannum, *Ægates* insulas, Lilybæo Siciliæ oppositas, ad quas victi a C. Lutatius Catulo Pœni bello Punico primo finem fecerunt, cum Ægimuro confudit. Quod et a Pomponio Sabino factum video. Alia lacinia in Servianis docet, in his saxis, quæ insulæ submersæ olim reliquæ essent, Pœnorum sacerdotes rem divinam facere solitos.

Hactenus de vocis *Aræ* interpretatione: nunc de toto versu, quem solent laudare docti viri, tanquam doctrinæ, quæ in poëta fuit, argumentum. Recte quidem. Sed quis poëtam ferat in medio rerum æstu, cum omnia tempestate

magna turbata sunt, cum omnia mortem intentant, grammaticam aliquam subtilitatem alienissimo loco interserentem? Sensisse hoc frigus jam alios non dubito; et eundem sensum se habere privatis aliquando ad me litteris significabat Artium inter populares nostros sospitator, Hagedornius. Cum autem vix probabile sit, hoc sensu vacasse poëtam elegantissimi ingenii, Maronem: suspicioni locus est, totum verum a mala manu esse illatum:

Sed alia difficultas occurrit in locorum ac ventorum descriptione. Tres naves *Notus* in *Aras* abripit; atqui ad eas *Aquilo* ferre debebat naves a Sicilia in altum evectas. Verum et hic *Notum* temere pro quocumque vento ponere potuit; ut *Æn.* v, 2 *Æneas* ex Africa versus Italiam tendens ‘fluctus Aquilone secabat.’ Potuit etiam classis jam tum ad occidentales vel Australes Ararum partes delata esse, unde *Notus* in *Aras* propelleret. Paulo post v. 114 *Eurus* tres alias naves ‘in breviam et syrtes’ agit. Jam vulgo omnes, quotquot vidi, interpretes *Syrtes* proprie ita dictas (de quibus v. Sallust. Jug. 78) intelligunt. Enimvero, ut taceam, ab occidentali Siciliae littore provectos *Eurus* non potuisse ad has partes abripere; huic enim dubitationi eodem, quo paulo ante usi sumus, modo occurri potest; omni, quantum video, geographicæ rationi hoc repugnat, ut tam ingenti marium spatio ad *Syrtem* minorem, multo magis ut ad majorem, delata Trojanorum classis pars fuerit, cum altera pars *Aris*, h. e. insulis Carthagini obversis, adhæsisset. Porro tempestate sedata jactatæ naves v. 162 *proxima littora* petere dicuntur; et appellant sane illæ ad Carthaginense littus. At quantum littoris hoc esset intervallum inter Carthaginem et *Syrtem* minorem! nam major multo etiam longius remota. Quo efficitur, ut, nisi poëta dormitavit (quod fere est, ut verearis, si cf. v, 192. vii, 302. vi, 60 cum v, 51. iv, 41), *Syrtes* saltem appellative de arenosis locis quibuscunque accipiamus; quem in modum *Syrtem* illam, in quam ἐκπρεσείν timet navis Paullum vecta Act. Ap. xxvii, 17, de loco aliquo arenoso circa Clauden insulam, non de magnis *Syrtibus*, accipiendam putamus. Fuisse

igitur in ea maris parte, circa Aras seu Ægimuri insulas, loca arenosa credendum est, in quæ pars navium Trojanarum incidit.

EXCURSUS V.

NEPTUNUS GRAVITER COMMOTUS IDEMQUE PLACIDUS.

I, 129—133. ‘Interea magno misceri murmure pontum Emissamque hyemem sensit Neptunus, et imis Stagna refusa vadis: *graviter commotus* et alto Prospiciens summa *placidum caput* extulit unda.’ Hic *graviter commotus*, ira, et *caput placidum* habere videntur primo obtutu, quod sibi repugnet. Observarunt jam alii, et nuper Ill. Homius in Element. Critic. Nec tamen defuere jam olim qui defenderent. Sed Grammaticorum veterum levissima est ratio, ut alterum ad Æolum, alterum respectu Æneæ, dictum sit. Artificum autem, quibus animi motus in Deorum ore ita sunt exprimendi, ne placida numinis majestas inde minuatur, exemplo et ratione, ad quam Spencius provocat, tueri poëtam nolim. Nam diversa est in his poëtices et plastices ratio atque indoles. Plastes enim vel pictor iram etiam placidi vultus exprimere potest; et in Neptuni ore iram ita pingi posse, ut placidi vultus vestigia non modo maneant, verum etiam ipsam iram temperent et mitigent, nemo dubitat. Verum poëta, cum *graviter commotum* et *placidum* sigillatim unum post alterum ponit, diversis animi sensum ac contrariarum rerum imaginibus impellit, adeoque alterum altero subeunte jugulat. Dixeris, nunc esse *placidum*, cum antea fuisset *graviter commotus*. Atqui nihil evenit novi, quo placatior reddi potuerit: viderat mare turbatum; prospicit et videt disjectam Æneæ classem: quid in hoc erat, quo exhilarari posset? Meliorem rationem ac viam defendendi poëtæ supplebat Brandesius, Vir summus, artium litterarumque poli-

tiorum egregius arbiter, cum et ipsis poëtis eam legem scriptam et ab Homero (ut in ipso Neptuno Odyss. E. 282 sqq.) et præstantissimo quoque poëta observatum esse diceret, ut dignitatem et majestatem Deorum etiam in ira vel exultatione alioue affectu animi servarent, eique haecenus consulerent, ne faciem aut ira tumentem aut rictum cachinno diductum, legentium sensui objicerent. Etiam in illis: ‘Quos ego—sed præstat’ placidam illam Dei majestatem a poëta esse proditam. Tanquam numinis itaque proprium omnino habendum esse *placidum caput*, quod et placato et irato convenit ac manet, adeoque h. l. mari efferni etiam ab irato. Sed nec video, quare *graviter commotus* de gravi ac vehemente ira, qua exardesceret, acceptum sit. Est enim nihil aliud quam, quod Neptunus, cum ortam subito, ignota de causa, tempestatem sensisset, rei miraculo turbatur. Est Homericum *συγχυθείς*. Effert itaque caput suum, vultu, quo esse solet, *placido*, qui Dei esse solet. Aliam dubitationem facere possit, quod Neptuni et animus et os atque vultus, mythologorum ac poëtarum consensu, paulo tristior, iracundus et torvus exhibetur, adeoque *placidum caput* ei præter naturam tribui videtur. Multa hic dici possunt; nam in talibus disertum ac doctum esse non adeo difficile est; sed etsi Neptuni ingenium et os τὸ μελίχιον Jovis non semper habere solet, tamen ista vultus tristitia, qua a Jove discernitur, non ad iram ac furorem assurgit; sed est vultus severitas, barba paulo hispidiore, coma minus comta, fronte contracta. Si autem poëtarum loca sunt, in quibus oris truculentia aut animi sævitia paulo insignior ei tribuitur, videndum, an poëta non potius maris, cujus imperium Deus habet, ingenium respexerit; ut in illo: ‘suisque immanior undis.’ Haecenus ad communes rationes a me disputatum erat. Nunc illud monebo: omnem difficultatem sublatam esse interpunctione mutata. V. Var. Lect. ad v. 130.

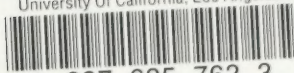

University Of California, Los Angeles

L 007 625 763 3

S
UNIVE

LIBRARY

LOS ANGELES, CA

UC SOUTHERN REGIONAL LIBRARY FACILITY

AA 000 406 812 8

